

સલામતો પણ સિદ્ધ થયા પછી જાણે છે (પેહેલાથી જાણી શક-
નથી), તે રાજા સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ છે જે રાજાના રાજકીય
જીવનના રહે છે તેને સિદ્ધિ થવામાં કાંઈ ગંકા નથી. (અપૂર્ણ)

શરીરના સુખ સાથે ધન મેળવવાવિધે.

(સાધણ ગઈ શાલને ૧૧ને ૨૮૫ થી)

તેમજ જેની મિત્રિ ધણીજ ગરીબ હોય છે, જેને પેહેરવાને વસ્ત્ર
(ભાગ્યેજ) હોય છે, જેના દંડ દાતોને અને અત્રને ધણાક કા-
નું મારભાવ આપ્યો જતો હોય છે, જેના મંદ ભાગ્યને લીધે
મ લોછો જેને નિંદામ્પદ માનતા હોય છે, જેના દુઃખો બેઠ
ય પુરોને પણ દયા આપ્યાવિના રહેતી નથી, જે દુર્ભાગ્યને
ની દરિદ્રતાનું તો સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ હોય છે, અને ટુંકામાં એટલુજ કે
જેવયોગથી જળનાયેલું અલિપ્ત પણ દુર્દશાથી દુઃખરૂપ ગણાવ
છે, તેના તેજ પુરોને આ લક્ષ્મી દેવી વિદ્વાનોએ માનવા યોગ્ય,
ઓએ વર્ણન કરવા યોગ્ય, મોટા સોકોએ મેવવા યોગ્ય અને જેની
જાને મોટા મોટા રાજકીય પુરો પણ ઉર્ધ્વધન કરી શકતા નથી એવા
દે છે. આ કાંઈ લક્ષ્મીની થોડી અંચળતા અથવા થોડી ક્ષણિકતા
પ્રત્યે નહિ. એવિધે આપણા આર્ય શાસ્ત્રકારે કહી ગયા છે કે
'સકલ્વક્ત્વાઃ' (દ્રવ્ય અથવા દ્રવ્યઆદિ તમામ પદાર્થો મંકટપ
ક્ષણિક) છે, જેમ મનુષ્યના મનમાં ઉત્પન્ન થયેલા સંકટપો ક્ષણ
કે છે, અને પછી તે પાછા વિકલ્પના જોરથી હતા ન હતા
પ્રત્યે છે, તેમજ દ્રવ્યઆદિ પદાર્થો પણ અચાનકથી ક્ષાય
ક્રતા નથી, પણ તે પોતાની અંચળતા થોડા સમયમાં ગતાવી
કે. તે નિત્ય સુખની ગણનામાં ગણાતું નથી, પણ તે
જાણ અને ક્ષણિક સુખ છે. વળી તેવિધે એક મેષ્ટુત વિદ્વાન

દાનંભોગોનાશસ્ત્રિલોગતયોમવાતિવિત્તસ્ય ।

યોનદદાતિનમુક્તેત્યાગતિર્ભવતિ ॥

(મનુષ્યે મેળવેલાં ધનની ત્રણ ગતિ થાય છે. એક તો દાન સત્પાત્ર પુરુષને તેનો લાભ અથવા કાંઈ ભાગ આપી દેવો તે, બીજો એટલે તે ધનને પોતાના ઉપયોગમાં લઈ ભોગવવું તે ત્રીજી કાળે કરીને નાશ થવો એ. એ પ્રમાણે ધનની ત્રણ ગતિ તેમાંથી જે કોઈ સત્પાત્રને દેતો પણ નથી અને પોતે પણ ભોગ નથી, તેની છેવટ નાશરૂપ ગતિ થાય છે.)

આ અમુદ્ય શ્લોકરત્નથી એટલો સાર લેવાનો છે, કે દ્રવ્ય એ ક્ષાત્રિજ છે, એટલે તેનો પરિણામે નાશતો થવાનોજ છે, માટે જો શકે તો દાનઆદિ શુભકર્મો કરી તેની સફળતા કરવી. અથવા કદાચ કોઈ કારણથી હૃદયચક્ષુ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી આંધળું બની ગયું તો તે ધનનો ઉપભોગ કરવો અથવા તે ધનનો દાનમાં અને ભોગમાં ઉપયોગ કરવો અને તેથી તેનું કૃતાર્થપાણું માનવું; પણ જો ન થાય તો પછી ધીમે ધીમે તે દ્રવ્યની છેલી ગતિ (નાશ) થાય છે, જાણી, તે ધનવડે સત્કર્મો કરવાં એજ તેનાં મુખ્ય ફળરૂપ છે. વિલક્ષ્મીની ચંચળતા વિષેનો વિષય અમે કાદંબરીસંબંધી ઉપદેશ ભાગમાં આગળ લખી ગયા છિયે તેથી તેવિષે વધારે પ્રપંચ આહ ડોળતાં અમારી કલમ બંધ કરીએ છિયે. આ સઘળાં લખાણનું તાત્પર્ય ધનનો ધિકાર કરી દારિદ્ર્ય ભોગવી દુઃખી થવું એવું નથી શરીરઆદિનાં સુખોને જાળવતાં બનતો પ્રયત્ન કરવા ચુક એવું છે; પરંતુ તે ક્ષણિક સુખ મેળવવાસાથે સર્વ કર્તવ્ય કામમાં મુખ્ય સાધનભૂત અને ધર્મઆદિ પુરુષાર્થો સંપાદન સહાયતાકારક શારીરિક તથા માનસિક સુખ નિર્વિચારપણાં થ બેસવું એ અનુચિત છે.

પ્રણી માણસો જે જે શ્રમ કરે છે, તે સર્વ દુઃખની નિવૃત્તિ રૂપ છે; તે દુઃખતો શરીર અને મનવિગેરેની આરોગ્યતાની હાલ કલેશનાં બીજરૂપ દ્રવ્ય પદાર્થ ભેળો કરનાર માણસ પ્રયત્નથીજ કે બેસે છે, એ વિચાર કેવો ભૂલ ભરેલો કેવાય ? દુઃખની નિવૃત્તિ કે અને સુખનું સંપાદન કરવું એજ છે, તેને બદલે અજાણી

સહજ સૂચવન.

ઈશ્વરની કૃપાદષ્ટિપ અમૃતની વૃદ્ધિથી ઉત્પન્ન થતાં સ્થાવર અને જંગમ પ્રાણિયો ક્રમે કરીને તેની અવસ્થામાં વૃદ્ધિ પામતાં જાય છે, તેમ આર્યધર્મપ્રકાશ પણ પોતાની અવસ્થામાં જે પ્રમાણે મળ્યું તે પ્રમાણે પોષણ લઈને વૃદ્ધિ પામતું આવ્યું છે. હવેથી તેને ૧૧ મું વર્ષ બેસે છે. પૌગંડ અવસ્થામાંથી બાળકો જેમ કિશોર અવસ્થામાં આવતાં કોઈ જુદી જાતનું પ્રાઈપણું પકડે છે તેમ આર્યધર્મપ્રકાશે પણ તે પ્રમાણે પોતે પ્રાઈપણું પકડવું જોઈએ એમ તે સારી પેઠે સમજે છે, એટલે તે વિષે ખનતા ઉપાયો યોજશે. ઈશ્વરેજી હોય તો શું નથી થઈ શકતું? પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરપાસે અમારી એજ પ્રાર્થના છે કે આ પત્રના વાંચનારાઓને તેમજ તેની સાથે પત્રને સંસ્પૃશ્ણેસહિત દીર્ઘાયુષ્ય કરે. (તથાસ્તુ.)

ગયા વર્ષમાં આર્યશાસ્ત્રવિષે કેટલાક વિચાર, વિષતીવિષે સંસ્કૃત પત્રનું ભાષાંતર એ બે તે પેહેલાના વર્ષના અધુરા હતા તે મોટા વિનંદ્યો પૂરા થયા છે. વિદુરનીતિનો વિષય જેમ હમેશાં અધુરો રહે છે તેમ એ વર્ષમાં પણ અધુરો અધ્યાય ૩૭ સુધી રહ્યો છે. ધારિશ્ન કાય છે કે આ વર્ષમાં ઘણું કરીને પૂરો થશે. ચંદ્રપ્રભાચરિત્રનો વિષય ગયા વર્ષમાં આરંભ્યો છે તેનું ઘણું કરીને આ વર્ષમાં છેવટ આવશે. સિક્ષકોના કર્તવ્યવિષેનો વિષય પૂર્ણ થયો છે. સંગખળનો વિષય અપૂર્ણજ રહિ ગયો છે, આમ નાના મોટા ૪૦ વિષયો ગયા વર્ષમાં આવ્યા છે.

આ વર્ષમાં જે વિષયો અધુરા છે તે પૂર્ણ કરવામાં આવશે અને બાકી નવા વિષયો દાખલ થશે, જે વિષે આગળથી અનુમાન બાધવું બ્યર્થ છે; કેમકે ધારેલી ધારણા ઈશ્વર કૃપાથી જ્યારે પાર ઉતરે ત્યારે ઉતરી કેહેવાય.

કેટલાક સંસ્પૃહરથોએ જે જે સૂચનાઓ કરી છે તે તે સૂચનાઓ ઉપર ખનતાં સુધી વેદધર્મસભાની કાર્યભારમંડળી લક્ષ આપવા ચૂકશે નહિ.

૧૯૩૭ માં ચિત્રથી બોધ થાય તેવી પેહેલી ચોપડી તથા પ્રબોધ મંદ્રોદય નાટક સભાએ છપાવી પ્રકટ કર્યું છે, તેમ જ્યાં વર્ષના અસાદ માસથી ભાગવતભાષાંતર નામનું માસિકપત્ર મળ્યું ત્યાં પાયા ઉપર કાઢવા માંડ્યું છે. હવે પછી પણ સભા યોતાની સત્તાપ્રમાણે તેવાં તેવાં કામમાં આગળ પગલું ભર્યું જવા ઉત્કંઠાવાળી છે. આર્ય-ધર્મપ્રકાશ માસિકપત્ર નીકળે છે, તે શિવાયનાં બીજાં પુસ્તકો નીકળે તે આનુસંગિક પ્રયત્ન છે. અને તેને હેતુ આર્યજનોને સંપ્રોધનો લાભ આપવો એજ છે.

ગયા વર્ષમાં મોરબીવાળા શીશ્રુ કવિ શંકરલાલે ચોપાનિયાને સારો આશ્રય આપ્યો છે. હવે પણ તેવિજ રીતે આપતા રહેશે. કોઈ પણ જાતની માણસમાં શક્તિ હોય તેનો ઉપયોગ સારે માર્ગે થાય તોજ તે શક્તિ મળ્યાનું સફળપાત્રું છે. નહિ તો નિષ્ફળ છે.

‘વિદ્યાવિવાદાયધનંમદાય શક્તિઃપરેશાંપરિવીઢનાય ।

લલસ્યસાધોર્વિપરીતમેતત્ જ્ઞાનાયદાનાયચરક્ષણાય’ ॥

ખજ પુરપની વિદ્યા લંડાલડી કરવામાં કામ લાગે છે, તેનું ધન મદી જવામાં કામમાં લાગે છે, તેની શક્તિ બીજાં પ્રાણિયોને ખીડા કરવાના કામમાં આવે છે, પણ જે સત્પુરુષ છે તેનાં વિદ્યા, ધન અને શક્તિ તો સારાં કામમાંજ આવે છે.

વિદ્યા મળી પણ તેથી વિનયત્રિવેક ન આવે, યોગ્યપાત્રું ન આવે, ધન ન મેળવી શકાય, ધર્મને માર્ગે ન ચલાય, સુખ સંપાદન ન થાય, પોતાનું કલ્યાણ ન વિચારાય, પોતે સદુપદેશ ન લેવાય, બીજાંને સદુપદેશ ન દેવાય, બીજાંને તેનો મર્મ ન સમજાવાય, તો એ ધર્મ, આર્ય, કામ અને મોક્ષને નહિ સાધી આપનારી વિદ્યા શા કામની ? ધન મળ્યું તેથી પોતાનું પોપણ ન થાય, કુટુંબનું પોપણ ન થાય, દીન જનોને આશ્રય ન અપાય, પાત્રને શક્તિપ્રમાણે દાન ન દેવાય, દેશોત્તરીના કામમાં આશ્રય ન અપાય, દુઃખી જનોનું દુઃખ ન કપાય, કલ્યાણનાં સાધનો ન સંપાદન કરાય અને સદાય નીચે માર્ગે ચાલ્યું જાય, તો તે ધન શા કામનું ? શક્તિ મળી પણ તેથી પોતાનાં કુટુંબનું

અકાળવૃષ્ટિ થવાથી દુર્દિન દેખી તે જાણે પોતાનું પ્રયાણ ખંધ કરતી હોય એમ લાગે છે. માટે આ મારા સર્વ જ્ઞેહિ સહાધ્યાયિ ભાઈઓની પ્રેરણાથી હું આપની પ્રાર્થના કરું છું કે, આ સમયે આપ હવે આ ભાષણ ખંધ કરો. જો કે આપનાં ભાષણરૂપ અમૃતથી તૃપ્તિ થતી નથી, પણ આપને તે ભાષણ કરતાં આપના પ્રિયમિત્ર શત્રુશલ્યનું સ્મરણ આવી જવાથી જે જે દુઃસહ દુઃખ સહન કરવું પડે છે તે અમારાથી સહન નથી થાતું. માટે જો અમારાં ભાગ્ય તેવાં હશે, જો આપની અમારી ઉપર પૂર્ણ કૃપા હશે, અને જો અમે તે આપનાં અનુપમ ભાષણરૂપ અમૃતનો સ્વાદ લેવાના અધિકારી હશું, તો પરમ દયાળુ પરમેશ્વર કૃપા કરી તેવો પણ આનંદકારક અવસર બક્ષીશ કરશે કે જે અવસરમાં પવિત્ર રાજકુમાર શત્રુશલ્યની સાથેજ ખેરી આપનાં મુખકમલથી પડતી અમૃતધારાનું પાન કરી તૃપ્ત થશું. માટે આ સમયે આપ તે ભાષણ પૂર્ણ કરવાનું પ્રયત્ન ખંધ કરો એવી અમારી સર્વની આપપાસે પ્રણામપૂર્વક પ્રાર્થના છે.

વિધાનિધિનું આ પ્રમાણે ખોલવું સાંભળી શ્રુતશીલે કહ્યું કે 'પુત્ર વિધાનિધિ! તારું અને તારા સહાધ્યાયિ ભાઈઓનું ખોલવું ખરોખર છે. આ સમયે હું તે ભાષણ ખંધ કરું છું. વળી કોય સમયે વાત. તમે સર્વ આ પાસેના નજરખાગમાં ફરીને મનને આનંદ મગ્ન કરો ત્યાં હું પણ મહાભાગ શત્રુશલ્યની મુખમુદ્રા જોઈ મારાં ખેદ પામેલાં મનની આસવાસના કરું,' એમ કહી તે સરસ્વતીભવનમાંથી નીકળી શત્રુશલ્યની પ્રતિમાપાસે ગયો અને બાળકો સર્વ તે નજરખાગમાં વિનોદ કરવા લાગ્યા.

શત્રુશલ્યની પ્રતિમાપાસે જતાંજ શ્રુતશીલને તે પ્રતિમા છે એવું ભાન મટી ગયું અને સાક્ષાત્ શત્રુશલ્યજ ઉભો છે એમ જાણી પ્રથમ જોમ પોતે શત્રુશલ્યપાસે ભાષણ કરતો તેમ ભાષણ કરવા લાગ્યો.

પ્રિયમિત્ર! આપને યાદ છે? આપ મને પોતાના સહોદરતુલ્ય ગણી નિરંતર કહેતા કે 'એકપત્નીવ્રત એજ ચરતી આખાદીનું અને પરમ કલ્યાણનું સાધન છે, એકપત્નીવ્રત એજ દૂર દેશાટનના

મયાસવગરનું તીર્થ છે, એકપત્નીવ્રત એજ વાયુ વરસાદ તાઢ તડકે વિગેરેનું દુઃખ સહન ન કરવું પડે તેવું, પંચાત્રિ તાપવાનો શ્રમ ન લેવો પડે તેવું અને સૂકેલાં ખરી પડેલાં પાનથી પારણું ન કરવું પડે તેવું તપ છે, એકપત્નીવ્રત એજ યુરુકુળમાં નિવાસ કરવાનો ક્લેશ ન ખમવો પડે અને ગોખવાનો શ્રમ ન કરવો પડે એવું ભણવું છે, એક પત્નીવ્રત એજ વળી-પળીથી વિરૂપ ન થવાય તેવું ખેરા-પણું કે આંધળાપણું આંખ્યાવગરનું અને શરીર શિથિલ થયાવગરનું પૂરૂપણું છે, એકપત્નીવ્રત એજ આંદ્રાયણને હરી કાઢનારૂં, માન-પત્યને તરછોડી નાખનારૂં, પરાકને તુચ્છ કરી નાખનારૂં, સાંતપનને દુખાવી દેનારૂં અને કહૂં અને અતિકહૂંને ઉલ્લંઘન કરનારૂં મોટું વ્રત છે. સર્વવ્રતના ચક્રવર્તિરૂપ આ એકપત્નીવ્રત જ્યાં સુધી પોતાનો આશ્રય કરનારાનો સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરવા માટે જગત્માં જત્રત છે ત્યાં સુધી ચિંતામણિયો નિશ્ચિત છે, કામદુઃખો માત્ર સ્વર્ગના રહેવાસીયોનીજ કામના પૂરનારીયો છે, અને કલ્પવૃક્ષોને પણ વિશ્રામ છે. (અપૂર્ણ.)

સ્ત્રીધર્મસંબંધી વિચાર.

પોતપોતાના ધર્મપ્રમાણે ચાલવું એ સહુને પ્રાપ્ત છે, પછી જેને જેટલું જ્ઞાન હોય છે તે પ્રમાણે તે ચાલે છે. આવા કારણોથી કાંઈ પણ ખોલવાને જો કે અવકાશ નથી રહેતો તો પણ કાંઈ સ્મરણ આપવા માટે અને કાંઈ અજ્ઞ હોય તેમને જોઈ આપવાને માટે તેમ કરવા અવકાશ લેવો પડે છે.

ખરો સ્ત્રીધર્મ પસાર થવાની જગત્માં કેટલી જરૂર છે, એ ધર્મમાં ખીજા ધર્મનાં મૂળ કેવાં લાગી રહ્યાં છે, એ ધર્મ દેશના ઉદયમાં કેટલો વંધારો કરે તેમ છે, કેવી તેની પ્રોઢતા છે, તેનાથી કેવા પ્રકારનું દુઃખ દુનિયામાં રહે છે અને તે કેવી રીતે હમણાં ચાલે છે એ વિષે સહુ કાંઈ વિચારે તો વિવેકથી સઘળું સમજવામાં આવે તેમ છે.

૧-૨-૩-૪-૫-૬ તે ગ્રંથાં વ્રતો છે, જેના વિધિ ધર્મશાસ્ત્રમાં છે.

અપણુમાં અનેક પ્રકારના ધર્મ છે. કોઈ શૈવધર્મ પાળે છે તો કોઈ વૈષ્ણવધર્મ પાળે છે, કોઈ રામાનુજધર્મ પાળે છે તો કોઈ સ્વામી-નારાયણનો ધર્મ પાળે છે. આમ સહુ પોતપોતામાં ઉત્તમ ભક્તિથી મગ્ન રહે છે. એકલા પુરુષો નહિ પણ સ્ત્રીવર્ગ પણ તેતે ધર્મ પાળવામાં ઓછાં ઉતરતાં નથી. ચાલતી આવેલી અનાદિ રૂઢીથી, ઈશ્વરના ડરથી, કાંઈ સ્વાર્થથી અને કાંઈ મર્યાદાથી પોતાના પતિપ્રત્યે સ્ત્રીયોનું અંતઃકરણ પૂજ્યભાવથી ખેંચાતું જોવામાં આવે છે, પરંતુ ખરેખર મૂળ એમના જાણવામાં આવતું નથી. કેટલીક જગત્નાં તિલકરૂપ પવિત્ર સ્ત્રીઓ આજ પણ પોતાનો ધર્મ અને કર્મને સમજી આ પૃથ્વીને શોભાવી કલ્યાણ સંપાદન કરી પરલોકને પણ શોભાવે છે, તો પણ તેઓ ઉત્તમ ભાગ ધણો ઓછો હોય એમ પ્રત્યક્ષ જણાઈ રહે છે. જે મધ્યમભાગ છે તે ભાગ ધણો પસરેલો જોઈએ છિયે. જે જે સ્ત્રીઓ પોતપોતાના કુળમાં ચાલતા ધર્મપ્રમાણે આસ્તા રાખી વર્તે છે તે ઘણીજ વખાણવા યોગ્ય છે, પરંતુ સ્ત્રીયોના ધર્મમાં અને કર્તવ્યકર્મમાં જોઈએ તે પ્રમાણે યોગ્યતા દેખાતી નથી. આટલું લખતાં વચ્ચે એક વાત યાદ આવવાથી નીચે લખિયે છિયે.

એક શૈવધર્મ પાળનારાને ત્યાં કોઈ વૈષ્ણવધર્મ પાળનારાએ પોતાની છોકરીનો સંબંધ કર્યો. વિવાહ થયા પછી છોકરી સાસરે ગઈ. સાસરાંવાળા શૈવી અને પોતે વૈષ્ણવની છોકરી તેથી સાસરિયાં સાથે કેટલીક વાતે મોટી મોટી અડચણો આવવા માંડી. આ વાતની છોકરીનાં માતાપિતાને ખબર પડવાથી એક ખીજા વેવાઈમાં એક ખીજાના ધર્મને માટે બોલાચાલી પણ થઈ અને ધર્મમાંથી ઘાડ ઉઠવા જેવું દેખાવા માંડ્યું. એક ખીજાને ધર્મના પ્રથકપણાથી જો કે ખરેખર મન ખેસતું ન હોતું તો પણ છોકરી અને તેનો ઘણી કાંઈ સમજી તેથી તેમણે ખે જણાવ્યું પોતાની મેળે એવું કરાવ્યું કે કોઈ ખરા વિદ્વાનને આ વિષે પુછીને પછી જોમ કહું તેમ કરવું. કોઈ સારો વિદ્વાન મળ્યો તેમણે તે ખેયના પ્રશ્નપ્રમાણે વ્યવહારદષ્ટિથી અને શાસ્ત્રાનુસાર “સ્ત્રીએ જે પોતાનો પતિ ધર્મ પાળતો હોય તેજ પાળવે

નૈધએ. માતાપિતા જે ધર્મ પાળતાં હોય તે ધર્મ પરણ્યાપેલાં સ્ત્રિયે પાળવો અને પરણ્યા પછી જે સ્વામીનો ધર્મ તેજ સ્ત્રીનો ધર્મ છે," એમ કહ્યું. આ વાત ધણીને તો અનુકૂલ પડી પણ સ્ત્રીને ધણી વિરુદ્ધ લાગી; તો પણ કેહેનારાના પ્રમાણિક વચનથી, ધણીના આગ્રહથી અને કાંઈ પોતાની સમજણથી વૈષ્ણવપણું મેલી શૈવપણું અંગીકાર કર્યું.

હવે વિચારે કે સ્ત્રીને પ્રસિદ્ધપણું શૈવ કે વૈષ્ણવ યવામાં સ્ત્રીપણાંના ધર્મની શું યોગ્યતા દેખાણી? સ્ત્રિયોના જે ધર્મ હોવા નૈધએ તેને અનુસરીને પછી ખીન્ન ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય તો તે સદુજ છે. તે શિવાય ગમે તેવાં કર્મ કરે તો પણ તે વૃથા છે.

નાસ્તિસ્ત્રીનાં વ્યવસ્થા નૈધતંના વ્યુત્પત્તિર્લક્ષ્મી ૧

પતિશુશ્રુષ્ટતેયેન તેનસ્વર્ગમહીયતે ॥

સ્ત્રિયોને ખીન્ને યજ્ઞ, વ્રત કે ઉપવાસ છે નહિ. પતિની સેવા કરેછે તે સેવાથીજ સ્વર્ગમાં જાય છે. (મનુસ્મૃતિ.)

આ વાક્ય ઉપરથી એમ જણાય છે કે પતિની સેવા કરવી એજ સ્ત્રિયોને યજ્ઞના જેટલું, વ્રતના જેટલું અને ઉપવાસના જેટલું ફળ આપે છે. આ વાત જાણ્યા પછી, જે ધર્મ પતિ પાળતા હોય તે ધર્મમાં પ્રીતિવાળાં થઈ પતિને સહાયભૂત થઈ વર્તે તો કેટું લાભકારક છે? પરંતુ આ વાત કેઈ ધણાં પુણ્યવાળાંથીજ સમજી શકાય છે.

પતિની સેવા મેલીને તેની રજવગર જે ધર્મનાં કામ કરવાં તે બધાં નિષ્ફળ છે માટે અને પતિ જે ધર્મનાં કામ કરે છે તેમાં સહાય રહેનારી સ્ત્રી સાથે આવીજ જાય છે તેથી ખીન્ન કર્મ કરવાની સ્ત્રીને જરૂર નથી. એકમનવચનકર્મથી પોતાના પતિનું હિત કરવું, એમની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તવું, સદાચરણમાં આડવું, સદ્ગુણ ગ્રહણ કરવા, સ્વામીના સુખમાં સુખ અને સ્વામીના દુઃખમાં ભાગ લેતાં સહનશીલ થવું, વાણી મન અને શરીર એક રાખવાં, મનને વશ રાખી સ્વામીની સેવામાં જોડવું, દંન્દ્રિયોને આધીન રાખવી, ધરના કામકાજની સંભાળ રાખવી, કામા રાખવી, મંત્રોપ રાખવો, દયા રાખવી, તન મન નિર્મળ રાખવાં, પ્રૌઢપણું ગ્રહણ કરવું, કોઈનું અં-

તત્કરણ કચવાય એવું ખોલવું નાહ, કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ
મત્સર એ સારે માર્ગે ચાલવાના શત્રુઓથી. હરતાં રહેવું, પુણ્યને પંથે
પોતાની મેળે ચાલ્યું જવું અને પોતાના પતિને સર્વે રીતે તત્પર રહેવું,
એજ સ્ત્રીએને યોગ્ય છે. એક સદાચરણ ગ્રહણ કરવાં અને મન તથા
ઈન્દ્રિયોને વશ રાખવાં તથા સદ્ગુણ ગ્રહણ કરવાં એમ કહીયે
ત્યાંજ સઘળી શુભ રીતિયો અને ધર્માચરણો તેમાં સમાઈ જાય છે.
માટે એવા એક વિધિ પ્રમાણે ચલાય તો પાંચ તે અસંખ્ય સુખ અને
પુણ્ય આપનાર થઈ પડે છે. એકેકું એકેકું સિત્તારીને વિવેચન
કરિયે તો ઘણું લંબાણ થાય તેના કરતાં એક શબ્દ એવો ખોલવો કે
જેમાં બધી રીતે સદાચરણ અને સદ્ધર્મ સમાઈ જતો હોય એમ
ધારી અમે એકાદ જેજ સ્ત્રીધર્મદર્શક આ વાળ્યો આપ્યા છે. એક
વાક્યમાં જો વિચાર કરિયે અને સમાવેશ કરિયે તો જેટલી બાબતનો
સમાવેશ કરિયે તેટલીનો સમાવેશ થાય છે, માટે તેમ કરવા માટે પો-
તાના કલ્યાણને માટે ઈશ્વરે વિવેક અને બુદ્ધિ આપી હોય તેનો
ઉપયોગ સ્ત્રીઓએ કરવો જોઈએ. તે વિવેક અને બુદ્ધિનો ઉપયોગ
કરે તેને માટે બાહ્યાવસ્થામાં માતા પિતાએ અને યુવાવસ્થામાં તેના
સગુણી સ્વામીયે પૂર્ણ લક્ષ આપવું જોઈએ. બાળપણમાં અને યુ-
વાવસ્થામાં સારો બોધ હોય અને તેમાં બ્યારે પછી પોતાની સમજણ
ભળે છે ત્યારે પછી પોતાના ધર્મવિષે ઘણું ગંભીરતા ભરેલું જ્ઞાન ઉત્પ-
ન્ન થઈ કોઈ વખાણવા યોગ્યજ વલણ સ્ત્રીઓની થાય છે. ધર્મની અને
સદાચરણ વિષેની વાત વિષેની દૃઢતા બાળકપણથીજ થઈ જવી
જોઈએ; કેમકે એ વખતે નિર્મળ અને ક્રોમળ મન હોય છે. તેથી જ
સદ્વિચાર તેમાં પડે છે તે તુરત જામી જાય છે.

નિર્મળ અને ક્રોમળ મનમાં પડેલા સદ્બોધરૂપ વિચારોને અવસ્થા
પ્રાપ્ત થતી જાય તેમ ઉપયોગમાં લેતાં જવા જોઈએ. આપણે કેમ
ખોલવું, કેમ વર્તવું, કેમ કામ કરવું, કેમ ધરની સંભાળ રાખવી, કેમ
સંબંધીયો સાથે વર્તવું, કેમ વિનય રાખવો, કેમ વિવેક રાખવો, કેમ
ઉઠવું, કેમ ખેડવું, કેમ ચાલવું, કેમ ખોલવું, કેમ ખોલાવવું, કેમ પેરવું

કેમ ઝોઢવું, કેમ ખાણું, કેમ પીણું, કેમ હસવું, કેમ જોવું, કેમ સાંભળવું, કેમ સારું કેહેવાવું, કેમ પીયરસાથે વર્તવું, કેમ સાસરાં સાથે વર્તવું, કેમ પતિનીસાથે વર્તવું, સારું કેમ કેહેવાય, કલ્યાણ કેમ થાય, દુર્જને કેમ નિંદે નહીં, સજ્જનો કેમ વખાણે, પ્રોઢપણું કેમ કેહેવાય, સદાચાર કેમ કેહેવાય, સુખ કેમ થાય, પોતાનો ધર્મ કેમ સમવાય, પતિ કેમ પ્રસન્ન થાય, ઈશ્વરનો આજ્ઞા કેમ પળાય અને છેવટ આ લીધેલો મનુષ્ય જાતિમાં સ્ત્રીનો દેહ સદૃશ કેમ કેહેવાય, એ સઘણું લીધેલા બોધથી અને પતિના પ્રસાદથી, સ્વાત્વિકી વૃત્તિનો આશ્રય કરીને સ્ત્રીયે પોતેજ વિચાર કરવાનું છે. એમાં વિદ્યા હોય ન હોય તેની જરૂર નથી. એમાં પોતાનું વિચાર્યું બીજાના કેહેવા કરતાં વધારે સમજાય છે. આવા સૂક્ષ્મ વિચારનો બોધ ક્યાંઈ લખવામાં આવતો નથી પરંતુ જે બોધ લખવામાં આવે છે તેમાં તે સૂક્ષ્મ વિચારનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તે પોતાની બુદ્ધિથી સમજાય છે ત્યારે તે ઘણું લાભકારક થાય છે. પણ તે સમજણ આવવાનું પાત્ર સ્ત્રીનું અંતઃકરણ ન થયું હોય ત્યાં સુધી પુરુષોએ તેમનાં કલ્યાણમાટે સદ્બોધ આપ્યા કરવો જોઈએ.

આ વિષે પ્રાકૃતમાં રહીને સ્ત્રીયો વાંચે તોપણ ભલે અને પુરુષો વાંચે તોપણ ભલે, જે વાંચે તેને સદ્બોધ આપનારાં વાક્યો છે એમ ધારીને હવે પછી એકાદ બે પ્રામાણિક વાક્યો કે જેના એક રાખ્દમાં સઘળો સદાચાર સમાઈ જાય તેવાં લખવા ધારણા છે તે ઉપરથી ઉત્તમ સાર ગૃહણ કરી લેવો એ સત્પુરુષો અને સતી સ્ત્રીયોને ઉચિત છે.

યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિની ટીકામાં શંખસ્મૃતિનું પ્રમાણ આપેલું છે તેમાં 'વગર કહે બહાર ન જવું, ઉત્તરીય વસ્ત્ર ઝોઢ્યાવિના બહાર ન જવું, ધીમી ચાલે ચાલવું, વેપારી સંન્યાસી વૃદ્ધ તથા વૈધની સાથેજ (જરૂર પડે તો) ભાષણ કરવું, શરીરનો મધ્યભાગ દેખાવા દેવો નહિ, પગની ઘૂંટી સુધી વસ્ત્ર પહેરવું, છાતી ઉઘી કાઢીને ખતાવવી નહીં, ઉધાડે મોઢે હસવું નહિ, નઠારી સ્ત્રીયોપાસે ઉભાં પણ ન રહેવું,' ઇત્યાદિ સદાચાર દર્શાવેલ છે.

એક 'પગની ધૂટી સુધી લુગડું પેહરવું' એમ વાક્ય લખ્યું તે ઉપર વિચાર કરિયે તો એમાં કેટલી પ્રાદત્તા દેખાઈ છે? જો લેખિયે તો ધણોખરો સદાચાર એ વાક્યની અંતરગત આવી જાય છે. એમને એમ સર્વ ઠેકાણે ઉપદેશ કરનારાઓએ ગંભિરતાથી જોઈ આપેલો હોય છે, માત્ર તે સમજવા પ્રમાણે કૃણ આપે છે. એક પણ વાક્યની પ્રાદત્તા સમજાય તો તેમાં સઘળું સમાયેલું જોવામાં આવે. આ ઠેકાણે એક હાસ્યકારક કાણી યાદ આવી છે તે નિરૂપયોગી છતાં વિનોદ માટે લખિયે છિયે.

એક કોઈ ગૃહસ્થને ત્યાં કાંઈ મંગળકાર્ય હશે તેથી કોઈ સારા બ્રાહ્મણોને જન્મવાનું આમંત્રણ આપ્યું. સમય થયો એટલે ચાર જણ રાંધવા માટે આવ્યા. યજ્ઞમાને ઉત્તમ ભાવથી સાકરના સારી પેદે ધી નાંખીને લાડુ કરાવ્યા. તેની સાથે ભજ્યાં, પૂરી, ખખે ચાર ચાર શાક અને રાયતાં આદિ સઘળું તૈયાર કરાવ્યું. રસોઈ કરનારાઓએ ધારણથી યજ્ઞમાનના અને પ્રોતાના ભાવ પ્રમાણે રાંધ્યું. આ રસોઈ કરનારાઓમાં એક જણ રસોઈ કરવામાં ધણો ખહોદૂર હતો પણ જરા અકલમંદ અને જડ જોવા હતા. પેહલું ત્રણિયને આવાતની ખપર તો ખરી પણ તેનો ખીલ ખાખતમાં અનુભવ કરેલ. જોજન સંબંધી વિષયમાં કોઈ દ્વિવક્ષ અનુભવ કરેલ નહિ; તેથી તે અકલ-મંદને રસોઈ સાચવવા ખેસારી પેલા ત્રણજણ યજ્ઞમાનના કેહેવાથી જોખોને જન્મવાનું કહ્યું હશે તેમને તેડવા ગયા. જતી વખતે અકલ-મંદને 'જોજ ભાઈ રસોઈમાં કાગડા, પડે નહિ,' એમ કહી ગયેલ તેથી તેણે સારી પેદે સાવચેતીથી એક પણ કાગડાને નજીક આવવા દીધો નહિ. ખાંકપર ખેદો ખેદો કાંકરિયો ઉડાડે તેથી કાગડા અંચળ જત એટલે પાસે આવે નહિ. ઘડિ ખે ઘડી થઈ ત્યાં ખાક નીચેથી ખે ચાર કુતરાં રસોઈ તરફ લપાતાં લપાતાં જતાં દીઠાં. તેને જતાં જોઈ અટકાવવાં જોઈએ પણ તેને ખદલે જવા દીધાં. કુતરાં તો જે મંડયા તે જટલા ભાવ્યા એટલા લાડુ ખાધા. એટલામાં ખીજાં પણ આવી પોચ્યાં. તે સઘળાંએ મળી રસોઈનું છાવડછટ કરી મેલ્યું.

(અપૂર્ણ.)

જાહેર ખબર.

સર્વ સુખગોને વિતવવામાં આવે છે કે, સંસ્કૃત ગુજરાતી અંગ્રેજી વગરે હરકોઈ પુસ્તક કોઈને જોઈતું હશે તો અમારી મારફતે મંગાવેથી મોકલવામાં આવશે. તથા જે કોઈ પોતાનાં પુસ્તકો અમારી તરફ વેચવામારું મોકલશે તો તે ધારા પ્રમાણે કમીશન ભેદ વેચી આપવામાં આવશે. તેમજ ગ્રામ પરગામવાળા કોઈ પણ વિદ્વાનો અથવા ગૃહસ્થો પુસ્તક વિગેરે છપાવી આવે પવા સંબંધી કે એવું જ બીજું કામ અમને બાળવશે તો તેવાં કામ વાજખી હકસાઈ લઈને ખૂશીની સાથે બજાવી આપીશું. આ સંબંધી કામકાજ માટે જરૂર પડે તો સ્વદેરાવત્સલ એકિસમાં નીચે સહી કરતારતા નામ સખી જણાવવા કૃપા કરવી.

(સહી) બહેચરલાલ નથુરામ,

મુંબઈ, સ્વદેરાવત્સલ એશિય.

કમીશન એજન્ટ.

બાહરખબાર.

શ્રીમદ્ભાગવતમાધ્યાય.

ભાગવત બાધ્યાય, નામનું ચોપાનિયું અસાદ માસથી બહાર પડ્યું છે. માટે જેમને ગ્રાહક થવું હોય તેમણે મુખ્યમાં આર્ય-ધર્મપ્રકાશના તંત્રી જોગ લખી જણાવવું. ડેકાથું મુખ્ય ભુલેશ્વર પાસેના શ્રીરંગીના દેવળ નજીક ધર નંબર ૨૬ માં.

વેદધર્મસભાની કાર્યભારમંડળી.

સર્વે સુજ્ઞ ગ્રાહકજનોને સૂચના.

મહાશયિ ગૃહસ્થોઃ આ “આર્યધર્મપ્રકાશ” ચોપાનિયું પ્રતિ-માસે આપ સર્વની સેવા બળવે છે. તેનાં મૂલ્યનાં નાણાં કેટલાક ઉદાર ગ્રાહકોબળીથી પ્રથમથીજ મળી ચુક્યાં છે, પણ કેટલાક કૃપાળુઓનાં હજી બાકી છે અને થોડાં એકનાં તો એક વર્ષ કરતાં પણ વધારે ચૂકી ગયાં છે. માટે જેમનાં એવી ચીજે નાણાં રહ્યાં છે તેમણે આ એક પાંચતાં મનિષ્યારક્ષથી મોકલવાને જરા પણ વિલંબ કરવો નહિ. અમે આરા રાખિયે છિયે કે જુલ રકમને માટે ટપાલખર્ચ કરવાની આવશ્યકતા રહેશે નહિ.

આ ચોપાનિયાનું મૂલ્ય વર્ષ ૧ જુ ૨. ૧-૮ અગાઉથી રાખ્યું છે. બહારના ગ્રાહકોએ ડ આના વધારે મોકલવા.

આ ચોપાનિયું ધર્મસંબંધી છે માટે લોકો તેને વધારે લાગણીએ જોઈને નિમાવી ટપાલખર્ચ આના ઉ રાખ્યું છે.

આ ચોપાનિયાવિષે ડાહજે કાંઈ લખ્યું હોય તો તેમણે બહારકોટ ભુલેશ્વર નજીક શ્રીરંગીના દેવળપાસે ધર નંબર ૨૬ માં સંસ્કૃત પાઠશાળામાં આર્યધર્મપ્રકાશના તંત્રી જોગ લખી જણાવવું. નાટપેડ કાગળો લેવામાં આવે નહિ. ડેકાથું બધે તેમણે લખી જણાવવું.

आर्य धर्मप्रकाश.

ARYA DHARMA-PRAKASHI.

पुष्पक ११ पुं. पार्श्वशिर्ष, संवत् १९३९. धंक २ अं.

पुष्पितायाः

अपिभयजलशान्दोर्द्धया इन्द्रविज्ज्वायनान्कापनैका ।
इयपिहममतांविहायनत्वं त्यक्तस्वर्मकलत्रभूषणधारं ॥ ५ ॥



ਦੇਵਪੰਥ ਸੁਭਾਨੀ ਕਾਪੇ ਆਰੰਭਤੀ.

सुप्रसन्नः

ਅੰਤਿਮ ਸਮਾਪਤੀ ਪੰਨਾ.

ਅੰਕ ੧੬੬੨ ਬੰਨ੍ਹੀ

मूल्य वर्ष १ नौ मंजरी आगदारी.
 तथा २०० रु. के सुभाने, मुद्रा,
 ३३३३३ यित यनि लाने में,
 ४४४४४ मिथने आगदारी ५५५५५ रु.

૧ મોહમુદ્ગર	૨૫
૨ વિદુરનીતિ	૨૯
૩ સંગમ્યજ તથા તદાશ્રિત ઉદ્યોગ કૃત્ય	૩૫
૪ સ્વાધર્મસંબંધી વિચાર.....	૪૧
૫ સુખ છે નહીં સંસારમાં હરિચરણમાં પ્રીતિ કરે! (હરિગીત.)	૪૭

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

ઈચ્છે તો પલવારમાં પ્રલય આ સંસારનો આદરે,
ઈચ્છે તો પલવારમાં અખિલને ઉત્પલ પાછું કરે;
અંધ વિશ્વેશ્વર દીનનાથ ચક્રને સન્માર્ગમાં સ્થાપજો,
સત્પ્રભા સુવિચાર સત્સમય ને સદ્ધર્મને આપજો.

નીચે લખેલા સદ્ગુહસ્થોનાં નાણાં અમને પહોંચ્યાં છે.

	રૂ.	આ.	પા.
પારેખ માણેકલાલ ચક્રના ૧૯૩૯ ના...	૧	૮	૦
મહુવા લાઈબ્રેરીના ૧૯૩૮-૩૯ ના ...	૩	૧	૦
દેશી અસ્તર ભવાનીશંકર મહાદેવ ૧૯૩૮ ના ...	૧	૧૪	૦
ચેડ દામોદરદાસ ગોરધનદાસ સુખાડિયા ૧૯૩૮ ના...	૧	૮	૦
ચેડ વસનજી મનજી ૧૯૩૯ ના ...	૧	૮	૦
ચેડ ગંગાદાસ ચણછોડદાસ ગઈ શાલ પેટે ...	૨	૨	૦
રા. માનશંકર પીતાંબર ૧૯૩૮ ના ...	૧	૧૪	૦
હા. દેવચંદ અતુલજીના ૧૯૩૮ ના ...	૧	૧૪	૦
રા. ભવાનીદાસ પ્રભુદાસ વૈવેકદાર ૧૯૩૮ ના ...	૧	૧૪	૦
અખંડ પ્રાથમતાપ કાશીર સાહેબશ્રી મોડજી. ૧૯૩૮ સુધીના...	૧૦	૫	૦
ચેડ જીહાલાલ વાઘજી ૧૯૩૯ ના ...	૧	૧૧	૦
ગોધરા સ્ટુવર્ટ લાઈબ્રેરીના ૧૯૩૯ ના ...	૨	૦	૦
રા. વકીલ રતનજીવી. માધવજીમોહન ૩૯ ના ...	૧	૧૧	૦
રા. નર્મોરામ હરિશંકર રાજ્યસ્માયે. નૌતા મેંબર ૧૯૩૯ ના	૧	૧૧	૦

૩૪ ૧૪ ૦

રસોઈનું છાપ.

૩૦)

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૧ અં.

માર્ગશિર્ષ, સંવત્ ૧૯૩૯.

અંક ૨ જો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

મોહમુદ્ર.

મૂઢજહોદિધનાગમતૃષ્ણાં કરતનુવૃદ્ધમનસિવિતૃષ્ણાં ।

પલ્લર્મસેનિજકર્મોપાત્તં ચિત્તંતેનવિનોદમાચિત્તં* ॥૧॥

હે મૂઢ! ધન આવવાની તૃષ્ણાને તું તણ દે અને હે ઝીણી બુદ્ધિવાળા! મનનેવિષે સંતોષ કર. તું તારાં કર્મથી પ્રાપ્ત થયેલું જે મેળવે છે, તે ધનથી ચિત્તને આનંદ પમાડ.

ધનની તૃષ્ણા રાખવાથી કાંઈ ધન મળતું નથી, માટે તેને માટે તૃષ્ણા કરવી તે વિદ્વાનનું કે સમજી માણસનું કામ નથી, એમ 'મૂઢ' એવું જે ગર્ભિત સંજોધન છે તેથી પ્રતીત થાય છે. તૃષ્ણા તણને મનને તૃષ્ણાવગરનું અથવા સંતોષવાણું કરવું તે સમજી અથવા વિદ્વાન ઝીણી બુદ્ધિના માણસનું કામ છે એમ 'તનુબુદ્ધે' એવું જે ગર્ભિત સંજોધન છે તે જણાવી આપે છે.—મનમાં ઈચ્છા રાખવાથી ધન મળી જતું નથી પણ ઉદ્યમપ્રમાણે મળે છે. ઉદ્યમ કરતાં વિષેશ આશા રાખનારનું અયુધ્ય અને કાળ ફેંકટ જાય છે. વિદ્વાન પુરૂષો તો જે કાંઈ મળે છે તેથી સંતોષ માની ચિત્તને પ્રસન્ન રાખે છે.

આ અનાદિકાળનાં જગત્માં ધનને માટે કોઈ પ્રયત્ન નહિ કરતો હોય તેવો પુરૂષ જોવામાં આવતો નથી. રાજા કે રંક અથવા રાગી

* અનુવાદ. (હરિગીત છંદમાં.)

હે મૂર્ખ ધન મળવા તણી તૃષ્ણા તણ અંતર ઘડી,
કર મનવિષે સંતોષ તું, હે મૂઢમબુદ્ધિના નકી;
નિજ કર્મના યોગેકરીને વિત્ત વેગે લાવ જે,
તે વિત્તનાથી ચિત્તને આનંદ તું ઉપજાવ જે.

કે વિરાગી સર્વે ધન મેળવવાના ધંધામાં પોતાનું જીવિત ગાળી નાંખે છે. એટલુંજ નહિ પણ આ સંસારમાં ઉત્પન્ન થવાનું મરૂળપણું પણ તેમાંજ લેખતા જણાય છે. ધન મેળવવું એજ જ્યારે જન્મવાનું પ્રયોજન સમજાય ત્યારે પછી તેને માટે જે આડાં-અવળાં કામ કરવા પડે તેના વિષે સારો-માઠો વિચાર કંઈ રીતે થાય? અનેક આડાં-અવળાં પ્રયત્નથી કોઈ થોડી મેહેનતે લક્ષાધિપતિ બને છે ને કોઈ ઘણી મેહેનતે પણ ભીખારીના ભીખારી રહે છે. જેઓ લક્ષાધિપતિ થાય છે, તેઓને પણ પાછી હાથવોચ તેટલી ને તેટલી અથવા વધારે થાય છે, અને ભીખારી હોય છે તેને પણ તેટલી ને તેટલી હાથવોચ થાય છે. ભીખારી પોતાની દશા વિચારીને હજી પણ હાથવોચ તજી શકે છે, પણ લક્ષ્મીવાળાઓ તો જેમ જેમ લક્ષ્મીથી ભરાતા જાય તેમ તેમ તેની તૃષ્ણા પણ વધારે વધારે વધતી જાય છે.—તૃષ્ણા ઘણી નઠારી છે. પ્રત્યેક વિષયમાં માણસને તૃષ્ણા હોય છે, પછી ગમે તો ધનમાં, સ્ત્રીમાં, પુત્રમાં, ગામમાં, ગરાસમાં, શરીરમાં કે ખીજી સંપત્તિમાં. શરીર જેમ જેમ વૃદ્ધ થતું જાય ને ઈન્દ્રિયો જેમ જેમ નિર્બળ થતી જાય તેમ તેમ માણસની તૃષ્ણાએ જીવન થતી જાય છે. અર્થાત્ તૃષ્ણાને કોઈ તરીકે શકવું નથી. અર્થની તૃષ્ણા કંઈ જેવી તેવી નથી. ઈચ્છાપ્રમાણે ધન મેળવી તેની મગરૂખીમાં રહી વિશેષ સંપાદન કરનારને કદિ ધનનો વિયોગ થાય તો શું થાય તેવિષે ભર્તૃહરિ વદે છે કે:—

‘તાર્નાંદ્રિયાણિસકલાનિતદેવકર્મ ।

સાત્ત્વદ્વિરપ્રતિહતાવચનંતદેવ ॥

અર્થોભ્રમણાવિરહિતઃપુરુષઃસદૈવ ।

અન્યઃક્ષણેનભવતીતિવિચિત્રમેતત્’ ॥

(સર્વે ઈન્દ્રિયો પણ એની એજ હોય છે, કામ પણ એનું એજ હોય છે, ક્યાંઈ પણ અટકે નહિ એવી બુદ્ધિ પણ એની એજ હોય છે, વચન પણ એનું એજ હોય છે, અને પુરુષ પણ એનો એજ હોય છે, તો પણ અર્થની મગરૂખી વિયોગ પામેલો તે કાણમાત્રમાં કંઈ જી-દોજ થઈ જાય છે એ આશ્ચર્યની વાત છે.)

દ્રવ્ય મળ્યા પછી પણ સુખ નથી ને મેળવી લીધા પછી જય તોપણ દુઃખરૂપ દશા થાય છે, તોપણ મનુષ્યો એવા મોહમાં અંધ થઈ ગયા છે કે એનેજ કર્તવ્ય કર્મ સમજે છે. સર્વ-વાતે મનને સ્થિર રાખી તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવો એ ઉત્તમોત્તમ વિચાર છે. જો એમ નહિ ખની શકે તો કોઈ દિવસ નહિ નાશ થઈ શકે એવું ધન અને સદાય સુખ ઉત્પન્ન કરે એવી તૃષ્ણા જોઈએ તો ક્યાં નથી? આ સંસાર ગાંધીની દુકાન જેવો છે. જેમ ગાંધીની દુકાને કડવા-મીઠા સઘળા પદાર્થો હોય છે, તેમ સંસારમાં પણ હોય છે, જેમ ગાંધીની દુકાને સારાં-માંઠાં પરિણામ લાવનારા પદાર્થો હોય છે તેમ સંસારમાં પણ હોય છે, પરંતુ જેવો જે ગ્રાહક હોય તેને તેવો પદાર્થ મળે છે. કોઈ અધેલી લઈ એળિયો લેવા જાય તેને શાકર કેમ મળે? જો આપણે સંસારમાં પરિણામે હિતકારક પદાર્થ મેલી અહિતકારક લેવા જઈએ તો આપણે જેવું લેઈએ તેવું મળે. આપણે આપણી મેળેજ સારા પદાર્થના ગ્રાહક થઈ તો પછી કોઈ પદાર્થનો તોટો નથી. કોઈ શંકા કરે કે અમને સમજાવે કોણ? તો તેના જવાબમાં એટલુંજ કે ઈશ્વરે સમજાવ્યા માટેજ આપણને બુદ્ધિ આપી છે, એમ કરતાં જો ન સમજાય તો વિદ્યાભ્યાસ કરી પોતાની સત્ત્વગુણી પ્રકૃતિની સાથે વિચાર કરી સમજવું. આપણી પ્રકૃતિ સત્ત્વગુણી નથી એમ જણાય તો જગતમાં મહાપુરૂષો ધણા પડ્યા છે. તે શાસ્ત્રાનુસારે જે કહે તેમાં બુદ્ધિ જોડવી. પોતાનું ભલું પોતે ન કરિયે ત્યારે કોણ કરે? પાસે પડેલું અન્ન જો કોળિયોવાળીને મોઢામાં ન મેલિયે તો તે કેમ ખવાયા સારા માર્ગ ધણા છે પણ તે ઉપર આપણે ચાલિયે તોજ આપણને ઉપયોગી છે. ‘આજ શું છે? કાલે વાત.’ એમ ધારી ખેતી રેહવું એ પણ મોઢામાં મોટી ભૂલ કેહેવાય. કાલની કોને ખબર છે? પલની ખબર પડવી પણ કઠણ છે તો કાલનો શો ભરોસો? આ શરીર ઉત્તમોત્તમ અને અમુલ્ય છે, પરંતુ તે કાણભંગુર છે. એક મટકું મારિયે તોટલાં સમયમાં પણ તે ઘટે છે, પણ વધતું નથી. આપણે એમ જાણિયે છિયે કે આપણે મોઢા થતા જઈએ છિયે,

પણ તે આપણી ભૂલ છે, કેમકે દેખીતા આકૃતિમાં મોટા થયા જણાઈએ છિયે, પણ આયુષ્યમાં ઘટતા જઈએ છિયે. વિદ્યા કે ધન મેળવવામાં આપણે અજર ને અમર છિયે એમ જાણવું એમ સહુ કોઈને ગમે છે અને અમે પણ તે અંગીકાર કરિયે છિયે, પણ તેની સાથે 'ग्रहीतवृक्षेषु मृत्पूनाधर्ममाचरेत्'¹ એ વાક્ય શું ભૂલી જવાનું છે? અમે તો એમ જાણિયે છિયે કે પેહેલેથી તે સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ, કેમકે મન કેળવાવાનો જ્યાં સમય હોય ત્યાં સારી વાત પ્રથમ ખેરી જાય તો પછી વિપરિત વાતનો ભય રહે નહિ. પણ જો વિપરિત વાત પ્રથમ મનમાં ઉતરે છે તો સારી વાતનો પછી આદર થઈ શકતો નથી. આ નિયમ ખરા વિદ્વાનોને લાગુ નથી પડતો, સાધારણ માણસને પડે છે.

આજ કાલ તૃષ્ણાવાળા લોકો આમ તેમ અથડાતા આપણે ઘણા જોઈએ છિયે. રાતદિવસ પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ તૃષ્ણાનો લેશ પણ ઓછો થતો નથી, પણ પ્રતિદિવસ તેમાં વધારો થતો જાય છે. તૃષ્ણા ટાળવાનું ખરું સાધન શાંતિ છે. તે શિવાયના ખીજા ઉપાયો કરવા તે અશ્નિને શાંત કરવા માટે તેમાં ધી રેડવા જવા છે.

કોઈ એક બાલકને તેની માતાએ દીવો ઠારી નાંખવા માટે પંખાનો પવન નાંખવાનું કહ્યું, તેથી તેણે તેમ કરી દીવો ઠારી નાંખ્યો. થોડો સમય ગયા પછી ખીજા બાળકને સાથે લઈ પેહેલો બાળક તાપણી કરતો હતો. તાપણી કરતાં કરતાં પાસે રાખેલાં ઘાસની નજીક પથરાયેલાં ખીજાં ઘાસનો થોડો ભાગ સળગતો ચાલ્યો. બાળકની માતા ઘરમાંથી બહાર આવી જુવે છે તો પથરાયેલું ઘાસ સળગતું ચાલ્યું હતું; તેથી બાળકને તે ઠારી નાંખવાનું કહીને કોઈ જરૂરના પ્રસંગથી તે ખીજાં કામપર લાગી. છોકરાએ જાણ્યું કે માતાએ પેહેલે દિવસે દીવો ઠારવો હતો ત્યારે પંખાનો પવન નાંખવા કહ્યું હતું માટે આ સમયે પણ તેમજ કરવાથી તે ઠારી જશે. આમ

¹ ધર્મનાં કામ કરવામાં મત્સ્યએ આવીને શીખા પકડી હોય તેવી રીતે માનવું અર્થાત્ ધર્મનાં કામમાં કોઈ વાતનો ભરોસો રાખી ઢીલ ન કરવી.

વિચારી જોવો પવન નાંખ્યો કે તરત ધાસ ખડું વધારે મળગી ઉઠી
ખીજાં ધાસમાં લાગ્યું અને આંખો ધાસનો ઝોધો મળગી ઉઠ્યો.

તૃષ્ણાના વિષયમાં પણ આમજ માણસો ઠગાય છે. પાણીની
તરશ જેમ પાણી પીધાથી શાંત થાય છે, તેમ ખીજ સંસારના પદાર્થ
અને વિષયોની તરશ (તૃષ્ણા) તેતે વિષયો કે પદાર્થો મળવાથી શાંત
થતીજ નથી. પણ વધે છે ખરી. આને શાંત કરવાનાં સાધન કે-
વળ ઉલટાજ નોંધજો. તૃષ્ણા થઈ તો તેને સંતોષથી શમાવી દેવી.
જે તે શમી નથી જતી તો પછી લોભને સાથે લઈ આવી પોતાનું
પડ જમાવે છે. નાનોસરખો શત્રુ જેમ જામી જાય તો તે નાશ કરે,
તેમ નાનોસરખો દુર્ગુણ પણ જામી જાય તો નાશ કરે. અગ્નિનો
તાણખો રાઈ જોડલો હોય પરંતુ તે જે તેને વિપરિત હોય તેવાં સાધ-
નોથી ઠારી નાંખવામાં ન આવે તો આખા વનનો નાશ કરી નાંખે.
ઈશ્વરેચ્છાથી જે કાંઈ મળ્યું તેમાં સંતોષ રાખી વર્તવાથી જે સુખ
થાય છે તે વર્ણવી શકાતું નથી. આ સહજમાં મળી શકે એવું સુખ
સમજી માણસો વેગળુ ન કરવું નોંધજો. સંતોષ કે શાંતિનું સુખ
લેતાં ઉદ્યમ કરી ધન મેળવવાથી થતું સુખ કાંઈ ઓછું થઈ જતું નથી,
પરંતુ ઉલટું વધારે થાય છે. આ વાત અનુભવવિના સિદ્ધ થઈ શ-
કતી નથી, માટે વિચારવાનું માણસોએ અનુભવ કરી લેવો નોંધજો.

વિદુરનીતિ.

(સાંધણ પાને ૭ થી.)

અપ્રશસ્તાનિકાર્યાણિ યોમોહાદનુત્તિષ્ઠિ ।

સતેષાંવિપરિભ્રંશાદ્દુષ્ટતેજીવિતાદપિ ॥૨૨॥

જે મોહથી નિંદા કરવા યોગ્ય કામ કરે છે, તે, તે કામના વિપરિત-
ણાના દાપથી જીવિતથી પણ બ્રષ્ટ થાય છે.

કર્મણાંતુપ્રશસ્તાનામનુષ્ઠાનંસુખાવહં ।

તેષામેવાનુષ્ઠાનં વશ્વાન્તાપકરંમતં ॥૨૩॥

જો કાર્ય વખાણવા યોગ્ય છે, તે કરવાથી સુખ થાય છે; જો તેવાં વખાણવા યોગ્ય કાર્ય નથી થતાં તો તેથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે. આથી તું નિહિત કાર્ય પશ્ચાત્તાપ કરાવનારાં છે.

અનધીત્યયથાવેદાન્નવિપ્રઃશ્રાદ્ધમર્હતિ ।

एवमश्रुतषाड्गुण्यो नमंत्रंશ્રોतुमर्हति ॥ ૨૪ ॥

જો મ વેદ ભણ્યા વિના શ્રાદ્ધશુ શ્રાદ્ધને યોગ્ય નથી, તેમ જો સંધિ, વિગ્રહ, માન, આસન, દ્વિધિભાવ અને સમાશ્રય, એઓનો સંસુહ સાંભળ્યો પણ નથી, તે પુરુષ રાજ્યના વિચારો સાંભળવાને પણ યોગ્ય નથી.

स्थानवृद्धिक्षयज्ञस्य षाड्गुण्यविजितात्मः ।

अनवज्ञातशीलस्य स्वाधीनापृथिवીનृप ॥ ૨૫ ॥

હું રાજા! જો સ્થાનની વૃદ્ધિ અને ક્ષય જાણે છે, ઉપર કહેલા છ ગુણોથી જો આત્માને જીતેલ છે અને જેનું શીલ વખણાયેલું છે, તે પુરુષને પૃથ્વી સ્વાધીનજ છે.

अमोघक्रोधहर्षस्य स्वयंकृत्वान्वવક્ષिणः ।

आत्मप्रत्ययकोशस्य वसुदेववसुंधरा ॥ ૨૬ ॥

જો ક્રોધ કે હર્ષ નિષ્કૂળ નથી થતો, જે પોતાનું કરેલું પોતે જીવે છે, અને જે પોતે પોતાના ખજાનાને જાણે છે અથવા પોતાનાં જ્ઞાનરૂપ જોને ભંડાર ભર્યા છે, તેને પૃથ્વી દ્રવ્ય આપનારીજ છે.

नाममात्रेणतुष્યેत् छत्रेणचमहीपतिः ।

भृत्येभ्योविसृज्यदर्थान्नैकःसर्वहरोमवेत् ॥ ૨૭ ॥

‘રાજા’ એવી નામેથી અને છત્રથીજ રાજાએ સંતોષ રાખવો. ખાડીનાં સંઘળા ભોગ પોતાના સમાન પુરુષોને સાથે ભોગવવા, પોતે એકલાએજ સંઘળું ભોગવવું નહિ અથવા લઈ લેવું નહિ.

ब्राह्मणंब्राह्मणोवेदं भक्तविदस्त्रियंतथा ।

अमात्येनृपतिर्वेद राजाराजानमेवच ॥ ૨૮ ॥

પ્રાહ્મણુને પ્રાહ્મણુ જાણે છે, સ્ત્રીને તેનો પતિ જાણે છે, પ્રધાનને નરપતિ (રાજા) જાણે છે, અને રાજાને રાજાજી જાણે છે..

નશત્રુર્વશામાપન્નો મોક્તવ્યોવધ્યતાંગતઃ ॥

ન્યમ્ભૂત્વાપર્યયાસીત વધ્યંહન્યાત્વલેસતિ ॥૨૯॥

બહતાદિભયંતસ્માત્ જાયતેનચિરાદિવ ।

મારવાને યોગ્યતથયેલો શત્રુપોતાને તાપેત્યઈ જાય, તો તેને છોડી દેવો નહિ. જો બળ ન હોય તો તેની ઉપાસના કરવી અને બળ હોય તો તે વધ કરવા યોગ્યનો વધ કરવો. જો તેને હણવામાં નથી આવતો તો તેથી થોડા સમયમાં ભય ઉત્પન્ન થાય છે.

દૈવતેષુ પ્રયત્નેન રાજસુત્રાહ્મણેષુ ચ ।

નિર્વંતક્યઃ સદા ક્રોધો વૃદ્ધવાલાતુરેષુ ચ ॥૩૦॥

પોતાનાં દૈવતત્રેવિષે, રાજાનેત્રિષે; પ્રાહ્મણુનેત્રિષે, અને વૃદ્ધ પાળક અને પીડાવાળાં માણસનેવિષે પ્રયત્નથી ક્રોધને નિરંતર વશ રાખવો. અર્થાત્ એઓની ઉપર ક્રોધને આવવા દેવો નહિ.

નિર્વર્થકલહં પ્રાપ્તો વર્જયેન્મૂઢભેચિત્ ॥

કીર્તિચલમત્તેલોકે નચાનર્થેનયુજ્યતે ॥૩૧॥

કલહ કરવો એ મૂઢ લોકોનું કામ છે માટે સુદ્ધિવાન પુરુષે ખાલી કલહ કરવો નહિ. કલેશ ન કરવાર્થ! લોકોમાં કીર્તિ થાય છે અને અનર્થ કાંઈ થતો નથી.

પ્રસાદો નિષ્ફલોયસ્ય ક્રોધશ્ચાપિ નિર્વર્થકઃ ।

નતંભર્તારમિચ્છંતિ પટંપતિમિવસ્ત્રિણઃ ॥૩૨॥

જો રાજાની મેહરખાનીનું કાંઈ ફળ થતું નથી, અને જોનો ક્રોધ પણ કાંઈ ફળ આપતો નથી, તેવા રાજાને, નપુંસક પતિને જમ સ્ત્રિયો ઈચ્છે નહિ તેમ પ્રભુ ઈચ્છતી નથી.

નવૃદ્ધિધનલાભાય નતાદયમસમુદયે ।

લોકપર્યાપવૃત્તાંતં પ્રજોજાનાતિનેતરઃ ॥૩૩॥

યવસ્ત્રીયવ્રકિતવો બાલોપવાનુશાસિતા ।

મજ્જંતિતેવશરાજન્નદ્યામદ્મપ્લવાદવ ॥૪૩॥

જ્યાં સ્ત્રીનો હુકમ ચાલતો હોય, જ્યાં કપટીનો હુકમ ચાલતો હોય અને જ્યાં ખાળકનો હુકમ ચાલતો હોય ત્યાં, હે રાજા! નદીમાં જેમ પાણીનું વાહાણ બુડી જાય તેમ તેને આધીન થયેલા સઘળા બુડી જાય છે.

પ્રયોજનેષુયેસક્તા નવિશેષેષુભારત ।

તાનહંપંડિતાન્મન્યે વિશેષાહિપ્રસંગિનઃ ॥૪૪॥

હે રાજા! જે આકરો કેવળ પ્રયોજનમાંજ આસક્ત હોય છે, વધારેમાં આસક્ત નથી હોતા તેનેજ હું પંડિત માનું છું. આકીના બધા ક્લેશ કરનારા સમજવા.

યંપ્રશંસંતિકિતવા યંપ્રશંસંતિચારણાઃ ।

યંપ્રશંસંતિવંધવ્યો નસજીવતિમાનવઃ ॥૪૫॥

જે માણસને કપટી માણસો વખાણે છે, જે માણસને ભાટ-ચારણ વખાણે છે, જે માણસને ખંદીજન વખાણે છે. તે માણસ જીવતો નથી.

હિત્વાતાન્પરમેષ્વાસાન્ પાંડવાનમિતૌજસઃ ।

આહિતંભારતૈશ્વર્યં ત્વયાદુર્યોધનેમહત્ ॥૪૬॥

હે રાજા! મોટાં ધનુષ્યખાણવાળા અને અતિ બળવાળા પાંડવોને મેલીને તમે દુર્યોધનને મોટો રાજ્યનો અધિકાર આપ્યો છે;—

નદ્રક્ષ્યસિપરિશ્રદં તસ્માત્વમચિરાદિવ ।

૯શ્વર્યમદસંમૂઢં બલિલોકત્રયાદિવ ॥૪૭॥

પણ ઐશ્વર્યના મદથી મૂઢ થયેલા બલિરાજને ભ્રષ્ટ થયેલો સહુએ જોયો, તેમ તે દુર્યોધનને પણ તે રાજ્યના અધિકારથી થોડા વખતમાં ભ્રષ્ટ થયેલો જોશો.

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्वणि प्रजागरपर्वणि विदुरवाक्ये

अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥૩૮॥

સંગવલ તથા તદાશ્રિત ઉદ્યોગફલ.

(AN ESSAY ON COMPANY AND ITS EFFECTS.)

પ્રકરણ ૨.

(સાંધણ ગઈ શાલને પાને ૪૮ થી.)

એકાની રીતિ એવી તો ભૂલવણી ભરેલી છે કે તેનાં પરિણામનું ભાન આપણને રહેતું નથી, પણ તેથી કરી તેનું બળ કાંઈ ઓછું થતું નથી. તેમાં પણ આપણ મનુષ્યપ્રાણિનું અપૂર્ણપણું તથા અનન્ત મનોવિકારનું બળ તપાસશું તો સત્સંગ કરતાં કુસંગનું બળ વિશેષ જણાઈ આવશે, અને તે બહુ બળવત્તર છે.

એ વિષે એક આગસ્ટાઈન (Augustine) નામનો ક્રિશ્ચિયન ધર્મોદ્યક્ષ કહે છે કે:—

‘Bad Company is like a nail driven into a post, which, after the first and second blow, may be drawn out with little difficulty, but being once driven up to the head, the pincers cannot take hold to draw it out, but which can only be done by the destruction of the wood.’

અર્થ—(કુસંગ એ એક લાકડાંના સ્તંભમાં લોટાંનો ખીલો ખેસાડવા તુલ્ય છે. એ ખીલાઉપર પેહલો અને ખીન્ને ઘા માર્યા પછી તેને પાછો કહાઢી લેવો હોય તો તે થોડી પરાકાષ્ટાએ નિકળી શકે. પરંતુ એક વાર તેને માથાખૂડ સજ્જડ ખેસાડવા પછી પાછો કહાઢવો હોય તો તે પછી સાણસીની પણ પકડમાં આવતો નથી, અને તે લાકડું ભાંગ્યાવિના પાછો પણ નીકળનાર નથી.)

શું યથાસ્થિત કુસંગનું સ્વરૂપ ઉપરના થોડા શબ્દોમાં આણી મેલ્યું છે? એ નિશ્ચય છે કે એકવાર કુસંગ ખરોખર હોડ ખેડો, તો પછી તે જન્મપર્યન્ત ટળવાનોજ નહીં. જ્યાહાંસિધી તેનાં મૂળ ઊંડાં શપાયાં નહિ હોય ત્યાહાંસિધીજ માત્ર તેમાંથી મુક્ત થવાનો માર્ગ છે. આગસ્ટાઈનનું ઉપરનું બોલવું પોતાના અનુ-

બળથી તે લોપાતું નથી. કુત્સિત પુરષોપાસે ઉત્તમ પુરષ, સહવાસથી લાંછનને પાત્ર થાય છે; પરંતુ તે ઉત્તમ પુરષથી કુત્સિતને કશું ફળ થતું નથી. આ વિષે નીતિના એક નીચેના સ્ત્રોત્કથી ઉદાહરણ આપી કુસંગનાં બળનું અધિકપણું એ એકજ ઉદાહરથી જણાવી આપેલ છે—

‘કુસંગાત્સંગદોષેણ સાધુર્ભવતિપાતકી ।

દુર્યોધનપ્રસંગેન ભીષ્મોગોહરણેગતઃ’ ॥

અર્થ—(કુસંગના દોષને લીધે સાધુ પુરષથી પણ પાપનું આચરણ થઈ જાય છે. જુઓ, દુર્યોધનનો પ્રસંગ હતો તો ભીષ્મ પણ ગાયોનું હરણ કરવાસારૂ ગયા.)

મહાભારતનો ઇતિહાસ જોઈને વાંચ્યો હશે, અથવા તો સાંભળ્યો હશે, તે સર્વ જાણતા હશે કે ભીષ્મ પિતામહજેવા શૂર, ધર્મશીલ, વિદ્વાન્ અને અડગ નિશ્ચયવાળા વિચારના વૃદ્ધ પુરષો તે સમયે બીજા ભાગ્યેજ હતા. પરંતુ તેવા પુરષને ‘પણ નીચ, પાપિષ્ઠ’ અને દુષ્ટ દુર્યોધન જેવા સ્વચ્છંદી રાજાના સમાગમથી કલંક લાગેલું છે. ગૌ-બ્રાહ્મણનું પાળણ કરવું, એ ધર્મ ક્ષત્રિયને સ્વાભાવિક પ્રાપ્ત થાય છે. આવો ક્ષાત્રધર્મ છતાં બ્યારે કપટથી પાંડવોનો ગુપ્ત નિવાસ શોધી કહાઢવા દુર્યોધન પોતાનાં સૈન્યસહિત વિરાટ દેશમાં ગયો હતો ત્યારે પ્રથમ તે દેશની ગાયો હરણ કરી હતી; ‘(તે એવા આશયથી કે જે પાંડવો ત્યાંહાં હશે તો તેઓ ખરા ક્ષત્રિય છે, તેથી ગાયોને છોડવા અવશ્ય પ્રકટ થશે.) તે કૃત્યમાં ભીષ્મે પોતે પણ ભાગ લીધો હતો. અને પોતાના સનાતન ક્ષાત્રધર્મનો ભંગ કીધો હતો. તેમજ અધર્મરૂપ ઘુત રમતાં પાંડવો સર્વસ્વ હારી ગયા, અને પોતે પોતાનાં શરીર હારી દાસપણને પામ્યા પછી, દ્રૌપદીનું અન્યાયરૂપ ‘પણ’ કરી આગ્રહથી એકવાર ફરીથી યુધિષ્ઠિરને તે પાપ રમત રમવા આગ્રહપૂર્વક કૌરવોએ અગત્ય પાડી હતી તે સમયે, તેમજ ત્યાર પછી એ રમતમાં યુધિષ્ઠિર હારી જતાં છેવટ ભીષ્મસમક્ષ પાપી દુર્યોધનની અધ-

પાપીઓના સંગથી ધર્મ તથા યુદ્ધિનું ગ્રહણ થએલી ભીષ્મે ઠગટગ નેત્રા કર્યું, પણ તે દુઃસહ અમર્યાદા અટકાવવાનું કર્યું. બળ કે સામર્થ્ય દાખવ્યું નહીં. આ બધું શાથી ? તો સ્પષ્ટ જણાશે કે કુસંગના સપાટા-થોજ : તેમજ ખીજ પક્ષે જોઈશું તો ભીષ્મજેવા શાણા ધર્મધુરંધર પુરૂષ નિરંતર સર્માપ છતાં દુર્યોધનની દુષ્ટતા ઢળી નહીં, અને તેને લવ માત્ર પણ સત્સંગનો રંગ ચઢ્યો નહીં, પણ એથી ઉલટા ભીષ્મ પોતે તેની છાયામાં દેખાણા, અને કુસંગનાં કલંકથી દ્રોપપાત્ર ગવાયા.

ઉપરનો દૃષ્ટાન્તથી સાવ સિદ્ધ થાય છે કે, સત્સંગ કરતાં કુસંગનું બળ અધિક છે. અને તે પણ જ્યારે એવા દૃઢ પુરૂષોને બાંધ કરે છે ત્યારે આપણસરખાતો કોણ માત્ર ? માટે પ્રયત્નવડે કુસંગનો ત્યાગ કરવો અને તેથી પિડીતાં રહેવું. અને આમ જો કર્યું તો એક પાકો અને આચોક્ષલાભિ થયો જાણવો.

૬. ૨. ૧. ૨. ૩. ૪. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦.

પ્રકરણ ૨.

દુષ્ટ પુરૂષ કદી વિદ્યાદિ ગુણ સંપન્ન હોય તોપણ તે શીલહીનનો સર્પની - પેટે તિરસ્કારથી ત્યાગ કરવો. એવિષે નીતિમાં પણ કહેલું છે કે—

દુર્જનઃ પરિહર્તવ્યો વિદ્યાયાલંકૃતોપિ સન્ ।

મણિનામ્ભવિતઃ સર્પઃ કિમસૌનમયંકરઃ ॥

અર્થ—(દુર્જન જો કે વિદ્યાદિ ગુણ સંપન્ન હોય તોપણ તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે કારણ સર્પના માથાઉપર (કદિ) મણિ હોય તો તેથી શું તે ભયંકર (ધાતકી માણિ) નથી ? અર્થાત્ છે.)

દુર્જનમાં કદિ વિદ્યાદિ ગુણ છે, તોપણ તે નરસાનેજ માટે. કેમકે એજ ગુણપ શસ્ત્રવડે સર્પ જેમ રાત્રિને સમયે પોતાના મણિના પ્રકાશનો સાધનથી જીવ જંતુ ખોળી ભક્ષ કરે છે, તેમ ખીજ શીલવામાં તે હણે છે. આનું સમાધન જેમણે વામમાર્ગી શાકત-મતના ધોરતાનો વાંચ્યાં હશે, તેમના મનમાં સહેજ આવશે. આવા લક્ષ્યાવધિ તોત્ર અંથ સંસ્કૃતમાં રચાવા એ વિદ્યાના સાધનવિના થઈ

કઠણ, પણ એ ઠેકાણે વિદ્યા દુષ્ટ પુરુષોના હાથમાં જવાથી, તેનો માઠો ઉપયોગ થયેલો આપણે તેવા તાંત્રીમાં જોઈએ છિયે. આવા ગ્રંથોને તુ અજ્ઞાનતાથી ધર્મ ગ્રંથમાની અસંખ્ય અજ્ઞાત અને જડ લોકો ઊંડા અંધારા કુવામાં નિમગ્ન થએલા પ્રત્યક્ષ આજ્ઞાના સમયમાં પણ આપણે જોઈએ છિયે. માટે વિદ્યાનાં આતુર્યની બુદ્ધિથી પણ દુષ્ટનો આશ્રય એ અકલ્યાણરૂપ છે.

આવા દુષ્ટ અને ખળ પુરુષ, ઉપરથી તત્કાળ ઓળખાઈ આવે તેવા થોડા હોય છે. તેઓ બાહુરથી ગંભીર અને બકધ્યાની જેવા ઈદ્ર-વાયણના કૂળની પેઠે ઉપર ઉપરથી સારા દેખાતા હોય છે; પરંતુ તેઓનો પરિચય જ્યારે આપણને પડે છે, ત્યારેજ આપણને તેના ખરા દુર્ગુણની પરીક્ષા કરવાનું બની આવે છે. આપણે તેવા આડંબરથી અંજવાઈ જઈ, પતંગવત્ ગ્રંથુંખી પડી તેની જાળમાં નહિ આવતાં તેઓને પારખી તેઓથી ચેતતા રહેવાની અગત્ય છે. તેઓની રીત-ભાત, ચાલચલગત તથા તેમની કેવી રીતની કૃતિ છે, તેનો પૂર્ણ શોધ કર્યાબિના અકસ્માત્ આપણે તેમના ઉપર વિશ્વાસ મૂકી તેમની મંડળીમાં ખપવું નહીં. તેઓની બાહ્યાભ્યંતર કૃતિ કેવી છે તેને સરખાવી જોવી. તેમજ તેઓ જન્મ ખોલે છે તેમજ પાળે છે કે કેમ? તથા તેઓ બાહુર તો સારી સારી મંડળીમાં ખેરી રસિક અને મોહકૃત ભાષણો કરે છે, પરંતુ તેઓનાં અંતઃકર્ણમાં આ સત્સંગબોધ અને સચ્ચેદ્ય છે અથવા તેઓ કોઈ ખીજ દુષ્ટ આત્મ મંડળી વેઠારે છે? એ પ્રથમ પૂર્ણ રીતિએ જાણી, ત્યાર પછી તેના થકી થવાનો લાભાલાભ વિચારી, ધીરજથી અને દીર્ઘદષ્ટિથી તેની સંગતિમાં બળવું; કેમકે બાહુરના તેમના દંભ અને સરસ દેખાવથી ભૂતથાપ ખાઈ જવાય. અને જો એમ થાય તો પૂરેપૂરી હાનિના ભાગી આપણે થવું પડે. કેમકે જાળ અને સજ્જનની પરીક્ષા ઉપરના દેખાવથી કારમીક થઈ શકતી નથી. ઉપરના દેખાવથી તો વખતે છળી જવાય છે.

જો વિષે એકે કવિએ યથાસ્થિત ન્યાય ઉતાર્યો છે:— (અપૂર્ણ.)

સ્ત્રીધર્મસંબંધી વિચાર.

(માંધણ પાને ૨૪ થી.)

કુતરાને જોઈ કાગડા પણ પડવા માંડ્યાં, પણ તેને પડવા દીધા નહિ. કુતરાએ લાડુ ખાધાં તે બેઠાં બેઠાં જોયાં કર્યું. પેલા ત્રણ જણા યાડ્યા-પાડ્યા ખીન્નઓને જમવા તેડવા ગયા હતા તે જમવાની આશાએ શ્વાસ ભર્યા દોડ્યા આવી જુએ છે તો આંહીં તો કુતરાં લાડુ ખાઈ ગયાં છે અને અકલમંદ ભાઈ ઉભા કાગડા ઉડાડે છે. પેલા ત્રણ જણાના પેટમાં ફૂળ પડી અને અકલમંદને ખૂબ ધમકાવીને કહ્યું કે 'અમે તને આંહીં બેસાર્યો શા માટે હતો?' પેલાએ જવાબ દીધો કે 'તમે હવે ભલે મને મારો કેવડો પણ મને કાગડા ઉડાડવાનું કહ્યું હતું, કાંઈ કુતરાં હાંકવાનું નહોતું કહ્યું.' આ આંભળી સહુને રીસ ચડી હતી તોપણ હસી પડ્યા.

આહીં આ વાતનો અભિપ્રાય એજ છે કે એક વિધિ કહ્યો કે એક નિયંધ કહ્યો તેમાં સઘળા વિધિ-નિયંધનો સમાવેશ કરી લેવો જોઈએ. વિધિ વાક્ય અને નિયંધ વાક્યથી આહીં સંક્ષેપથી લખાય છે તે ઉપર લક્ષ આપવાથી જાણવા બહાર નહિ રહે.

પિતામાતાની સેવામાં જેટલો સમય રહેવાનું હોય તેટલા સમયમાં સારો સ્વભાવ, સફુણ, સંપંધિયો સાથે વર્તવાની રીત, સદાચાર, ધરતું કામકાજ આદિ સઘળું શીખી લઈ તે પ્રમાણે માતાપિતાની સેવામાં રહી, પરણ્યા પછી સાસરે જવાનો સમય આવે ત્યારે ત્યાં જઈને પણ જે કાંઈ શીખવામાં આવ્યું હોય તેનો સારો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. પોતાની શરીરની શક્તિ પ્રમાણે અને પોતાનાં સાસરાનાં ધરની રીતપ્રમાણે સઘળું કામકાજ ઉપાડી લેવું; ચાકરને કરવાનું કામ નમ્રતાથી ચાકર પાસે કરાવવું; પોતાથી બની શકે તેટલું સાંસનું કામ મેલાવી દેવું; સાસુ, નાણંદ, જેઠાણી, આદિનું માન રાખવું; દેરાણી ઉપર દયાભાવ રાખવો; પોતે પોતાનાં હિતમાંજ નજર રાખવી; પોતાનાં સુખ-દુઃખની, સાસરાની કે ખીન્ન કોઈની વાત

હોય તો પોતાનાં હૃદયમાંજ રાખવી; જરૂર પડે તોજ તે પોતાના સ્વામીને કહેવી; ધરમાં સહુની સાથે આનંદમાં અને સંપમાં વર્તવું; કદિ ખોલવું તો સામા માણસનું હૃદય ઠરે એવું અર્થવાણું અને વિનય-પૂર્વક ખોલવું; પોતાનું ખોલવું પોતે સાંભળિયે એમ ધીમેથી ખોલવું; નવરો વખત ભરતકામ, ચિત્રકામ કે ખીન્ત કોઈ ધરસંબંધી સુધારાનાં કામમાં કાઢવો; સાસુ-સસરાની આજ્ઞા ઉપાડવી; તેમને માતાનપતા સમાન લેખી પગે લાગવું; પોતાના સદ્ગુણ અને સદાચરણથી તેમને રાજ કરવાં; પતિને ઈશ્વરસમાન માન આપવું; કોઈ પણ ધર્મસંબંધી કે વ્યવહારસંબંધી કામ તેમની રજા લઈને કરવું; સદાય તન-મનથી પતિનાં હિતનો વિચાર કર્યા કરવો; તેમની આજ્ઞા મન, વાણી અને શરીરથી એક થઈને ઉપાડવી; તેમની યોગ્ય રીતે સેવા કરવી; તેમના વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક કામમાં શક્તિપ્રમાણે અને અધિકારપ્રમાણે સહાયમાં રહેવું; એ કદિ મિત્રભાવે વર્તતા હોય તો પણ પોતે નિરંતર તેમની પાસે દાસીભાવે વર્તવું; પતિ પ્રસન્ન રહેવાથીજ સઘળાં ધર્મનાં કર્મ સફળ છે તે સમજી લેવું; પતિને જે ગમતું હોય તેજ પોતાને ગમવું નેઈએ; એને આશુગમતું તે આપણે પણ આશુગમતું હોયજ નેઈએ; વિવાહ આદિ સમાજમાં તેમની રજા લઈને વૃદ્ધ વૃદ્ધ માણસો સાથે જરૂર હોય ત્યાં જવું; જેટલી સદ્ગુણની જરૂર છે, તેટલી ખીન્ત ધરેણીની જરૂર નથી; પ્રાદ-તાની જરૂર છે તેટલી સોનેરી વસ્ત્રોની જરૂર નથી. પોતાનાં કુળને, પોતાની શક્તિને અને સ્વામીની ઈચ્છાને યોગ્ય વસ્ત્ર અને ધરેણાં પેહેરવાં; પગની ઘુંટીચુધી, શરીરના સઘળા ભાગ ઢંકાઈ જાય તેમ વસ્ત્ર પેહેરવાં; નીચી નજરે ચાલવું; સરખી ચાલે ચાલવું; જેમ અને તેમ શરીરના અવયવો સારી રીતે ઢાંકવા; હૃદય અને મોઢું નીચાં રાખીને ચાલવું; ખેસવામાં, ઉઠવામાં, ચાલવામાં અને કામકાજ કરવામાં શરીરને સંભાળવું; જરૂરના પ્રસંગથી કંઈ હસાઈ જાય તો તે હોઠની અંદરજ રહેવું નેઈએ; બહાર પેહેરી જવાનાં અને શુદ્ધનની દૃષ્ટિયે પડે તેમ ધરમાં પેહેરવાનાં વસ્ત્રો જતરાં હોય તેમ સારાં; હાલ ઝીણું

વસ્ત્રો ધણાં વપરાય છે પણ તે માત્ર અંતઃપુરમાંજ રાખવાને યોગ્ય છે; તન અને મન નિર્મળ રાખવાં; પોતામાં રહેલી વિદ્યા અને સદ્ગુણોથી પ્રતિ દિવસ પોતાના પતિને પ્રસન્ન રાખવા; પોતામાં રહેલી ચતુરાઈ કે વિદ્યા પતિ જાણે એટલુંજ ધણું; પતિ ખોલાવે તો તરત જવાખ દેવો; તે કહે તે હૃદયમાં રાખવું; શીખવે તે શીખવું; ગવરાવે તે એક ખીન્ન સાંભળે તેમ ગાઉં; બહારથી થાકાપાકા આવ્યા હોય તો તેમને આરામ થાય તેમ આસન-પાણી હાજર કરવાં; સંપ રહે અને સુખી થવાય એવીજ વાતો તેમની પાસે કરવી; તેનું મુખ જોવામાં ઉત્સાહ-વાળાં થવું; તેના ગુણ સાંભળવામાં રાજ થવું; તેની પ્રીતિ સંપાદન કરવામાં યત્ન રાખવું; ધરની સંભાળ રાખવી; સંસારનો અનુભવ લઈ સારો માર્ગજ ગ્રહણ કરવો; દુર્જનો નિંદે નહિ અને મુજબનો પોતાને હસે નહિ એ સંભાળ રાખવી; સુખદુઃખમાં સમતા રાખવી; સંસારની કે કાંઈ કામની અથવા પોતાની કાંઈ ચૂકથી પતિને ક્રોધ ચડે તો સારાં વાક્યોથી તેનું મન શાંત પાડવું; મળેલાંમાં સંતોષ રાખવો; સાચું ખોલવું; તન-મન પોતાના પતિને અર્પણ કરવાં; અને વધારે શું કેહેવું, પણ જેમ છાયા હોય તેમ પોતાના પતિને અનુસરી સ્વચ્છ થઈ રહેવું; હિતનું કામ કરવામાં સખીની પેઠે વર્તવું અને ખતાવેલું કામ કરવામાં દાસીની પેઠે રહેવું; એ સર્વ રીતે સતી-જનોને યોગ્ય છે.

પોતાનાં કામનો આધાર ખીન્ન ઉપર રાખવો નહિ; આજ્ઞા થઈ ખેંચી રહેવું નહિ; એકખીન્નસાથે મળી એસર ગુંથવામાં નકામો વખત ગાળવો નહિ; દુનિયાના પ્રપંચમાં મન પરોવવું નહિ; ગુરુજનની આજ્ઞા ઉલ્લંઘવી નહિ; સગાં-સંબંધિ આદિનું અંતઃકરણ કચવાય એવું કાંઈ ખોલવું-ચાલવું નહિ; ઈશ્વરેચ્છાથી અંબેલી હલકી સ્થિતિ અથવા દુઃખમાં દુખાવું નહિ અને ઈશ્વરેચ્છાથી આ-વેલી ઉત્તમ સ્થિતિ અથવા સુખમાં રાજ થઈ જવું નહિ; કોઈ આપણાં હિતની અથવા સદ્ગુણસંબંધી વાત કરે તેને કાનેથી કાઢી નાંખવી નહિ; ગાફલ રહેવું નહિ; કડવા ખોલ કોઈને કેહેવા નહિ;

મેણાં મારતાં શીખવું નહિ; કોઈનું પણ અંતઃકરણ કઠણ વાક્યથી
 દુષ્પાવવું નહિ; જુહું-સાચું કરવું નહિ; પોતાના લાભની અથવા
 સદાચરણની વાતવિના ખીજાં તરફ નજર પડ કરવી નહિ; તના-મનમાં
 મેલાં રેહેવું નહિ; સાસુજીની અને સ્વામીની આજ્ઞાવિના બહાર
 જવું નહિ; રખડવાનો રિવાજ રાખવો નહિ; ઝીણાં વસ્ત્ર ગુરુજન
 આગળ કે બહાર જતાં પેહુરવાં નહિ; પગની ઘુંટીસુધી વસ્ત્ર પેહુ-
 રતાં, કોઈ પણ શરીરનો ભાગ દેખાવા દેવો નહિ; ચાલતાં કે કા-
 મકાજ કરતાં આડી-ઊંચી દૃષ્ટિ રાખવી નહિ; ખેસતાં, ઉઠતાં,
 આવતાં, જતાં, કામ કરતાં, ખોલતાં, સુતાં અને ખેસતાં, ઓઢેલાં વસ્ત્રની
 મર્યાદા મેલવી નહિ; ખારી-ખારણાંવચે ઉભીને વસ્ત્ર પેહુરવાં નહિ;
 ધણાં ઘરેણાં ધાલવાં નહિ; ધણીની શક્તિથી ઉપરાંત લૂગડાંનું કે ધ-
 રેણાંનું ખરચ કરાવવું નહિ; ધરનો સામાન બગડવા દેવો નહિ; ધરને
 ઊંખરે ખેસવું નહિ; વિનાકારણે ખોલવું નહિ; પોતાનાં સુખ-દુઃખની,
 માન-અપમાનની, સાસરાંની કે પીયરની, સંબંધીની કે ખીજાં કોઈની
 વાત પરની પાસે કરવી નહિ; વાંઝિયો વખત કાઢવો નહિ; ઊંચા
 હાથ કરીને કે ટીંગાઈને ઉભવું નહિ; ઉતાવળું ચાલવું નહિ; હસવાની
 ટેવ રાખવી નહિ; મન, વાણી, અને ક્રિયામાં ફેર પડવા દેવો નહિ;
 પતિવિના વિવાહ-વાજનમાં જવું નહિ; પતિનું મન દુષ્પાવવું નહિ;
 એની આજ્ઞા ઉલ્લંઘવી નહિ; એની સેવામાં ચૂક કરવી નહિ; એની
 પેહેલાં ઊંઘવું નહિ; એનું અપ્રિય આચરવું નહિ; એની પાસે મો-
 ઠાઈ રાખવી નહિ; એની પાસે કાંઈ છુપાવવું નહિ; એનો આદર-
 સત્કાર કર્યાવિના ખીજાં કામ કરવું નહિ; એમના ખાધા પેહેલાં
 ખાઈ ખેસવું નહિ; પોતાની કે પારકી કુથળી તેની પાસે કાઢવી
 નહિ; જરૂર શિવાયની વાત તેમની પાસે કરવી નહિ; પૂછે તેનો
 ઉત્તર ખાઈ જવો નહિ; સાઈં સાઈં ખાવાની ટેવ રાખવી નહિ;
 પતિની સેવામાં હોઈએ કે ગમે તે કરતાં હોઈએ ત્યાંથી હરખપટ્ટાં
 થઈ સમાજમાં કે ઉત્સવમાં જવાને ઈચ્છવું નહિ; અપકીર્તિ થાય
 તેમ કરવું નહિ; સર્વ વાતે મર્યાદા મેલવી નહિ; કોઈ પણ સમયે

પીયરે કે સાસરે માથે ઉધાડું રેહેવું નહિ; દુઃખદાયક માર્ગે જવું નહિ; પશ્ચાત્તાપ થાય તેમ કરવું નહિ; રીસ રાખવી નહિ; ગુરજનની ખીક મેલવી નહિ; અભિમાન રાખવું નહિ; અહંકાર કરવો નહિ; કોઈની નિંદા કરવી નહિ; નીતિને પરહરવી નહિ; જપ, તપ, ધન્યરૂપજન આદિ પણ સ્વામીની રજાવિના કે તેની સેવા મેલીને કરવાં નહિ; કુળ, જાત, નામ અને પોતાના પતિનું અર્ધાંગપણું લગવડું નહિ; હાલતાં-ચાલતાં રોવાનો કે મોઢું ચડાવવાનો રિવાજ રાખવો નહિ; દુઃખની વખતે પણ ધીરજ મેલવી નહિ; પારકો કલ્મો માથે લેવો નહિ; સરખેસરખી સખી સાથે જવું નહિ; વાટે-ધાટે ઉભવું નહિ; પતિની રજા વગર કાંઈ લેવું નહિ; પતિની રજાવગર કાંઈ આપવું નહિ; પતિનું હિત થતું હોય તેવાં કામમાં ઢીલ કરવી નહિ; ચાલતાં સુધી કોઈને કડવું ન મનાવવું, પણ પોતાનું અહિત થાય તેમ કરવું નહિ; પતિ કે ગુરજન વગર તથા ખરાં સ્નેહી વગર દુનિયાનો વિશ્વાસ રાખવો નહિ; દેહનો વિશ્વાસ રાખવો નહિ; કાળનો વિશ્વાસ રાખવો નહિ; અમૃતમાંથી વિષ કાઢવું નહિ; વસ્ત્ર, સ્વભાવ, રાણુગાર કે વાળ, એ આછકડાં લાગે તેવાં રાખવાં નહિ; છોકરાંને નકારા સ્વભાવનાં થવા દેવાં નહિ; રૂચિ ઉપરાંત ખાવું નહિ; અતિશય ઊંધવું નહિ; પતિ કે ગુરજન પાસે છીએ આસને બેસવું નહિ તથા મોટાઈ રાખવી નહિ; મનને વશ થવું નહિ; પતિના કલ્યાણ અને તેના પ્રેમ શિવાય કાંઈ ઇચ્છવું નહિ; ઇન્દ્રિયોને આધીન થવું નહિ; કાલ, અર્થ અને કર્મનો હીનયોગ કે અતિમાત્ર યોગ કરવો નહિ. સૌભાગ્ય સુચવનારાં ચિન્હો રાખવા માં કાંઈ ભૂલ કરવી નહિ; સહજ વાંક થવાથી ગુરજન કે પતિ વઢે તો પણ કશું સામું કેહેવું નહિ અને વધારે શું પણ જ્યો સ્વામીનાં હિતમ, પોતાનાં કલ્યાણમાં, યશસ્વ શરીર સંપાદન કરવામાં, પતિનું અર્ધાંગ રાહું રોબાવવામાં અને સર્વ પ્રકારે સારૂ થવામાં અડચણ કરે તેવું કશું પણ કામ કરવું નહિ.

ઉપર લખ્યાં એટલાંજ નહિ પણ એથી વધારે વિધિવાડ્યો અને નિષેધવાડ્યો છે પરંતુ સફુણી સ્ત્રીરત્નને તેનો વિસ્તાર કરી બતાવી

આપવાની જરૂર રહેતી નથી. આની પેહેલાં પણ લખાયું છે કે જો સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારવામાં આવે તો એક વિધિવાક્યમાં સઘળાં વિધિ-નિષેધવાક્ય સમાઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે આચરણ થયા પછી સ્ત્રી પોતાના ધર્મમાં વર્તી છેહેવાય અને તેમ થયા પછી જે સ્વામીનો ધર્મ છે તેજ ધર્મ સ્ત્રીનો છે, એમ સમજવું.

દુર્યુણ એવા તો બળવાન છે કે તેનું સ્વરૂપ ઓળખવાથી કે તેનું નામ સાંભળવાથી પણ ‘રખે ને તે પોતાના કામમાં ફાવી જાય’ એમ અમે ધારતી ખાઈએ છિયે, એટલા માટે નિષેધવાક્ય કરતાં નિરંતર વિધિવાક્યના ઉપદેશનેજ અમે ઉત્તમ ગણિયે છિયે ને તેમ કરવા ઇચ્છિયે છિયે. કેટલાક વિદ્વાનો માણસોના દુષ્ટ મનોભાવ દર્શાવવા અને સારા મનોભાવ દર્શાવવા એ બેયને સરખા લેખે છે, એ અમે તેઓની મોટી ભૂલ ગણિયે છિયે. સંસારમાં સારા-નરતા સ્વભાવો જાણવામાં આવે છે ખરા, પણ તે જાહેરમાં ખોધરૂપે લખવાને ઉપયોગી નથી. માત્ર પોતાને અનુભવ લેવાને તે ઉપયોગી છે. જો ખરે તો માણસોના સારા સ્વભાવોજ ખોધરૂપે ખહાર પાડવા જોઈએ. ‘દુષ્ટ સ્વભાવો દર્શાવ્યા હોય કે તેવા દુષ્ટ સ્વભાવથી દૂર રહેવું, પણ તે કોણ સમજે? અને ન સમજે ત્યારે પછી શો સાર નીકળે? નાકપ્રધોરે જે માર્ગ હોય તે મેલીને આડું અવળું કોણ જાય? સારા સ્વભાવ દર્શાવ્યા હોય તેમાં એવો હેતુ હોય કે આવા સારા સ્વભાવ શીખવાથી અમુક અમુક સાર થાય છે. માટે તેવા સ્વભાવ શીખવા.

આમ કોણ ન સમજે? સહુ કોઈ સમજી શકે. ને કદી ન સમજે તો તેથી કશું ઉલટું પરિણામ તો થવાનુંજ નહિ.

દરેક પદાર્થના ગુણ દોષ જાણવા જોઈએ પણ ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાની ખાખતમાં તે નિયમને અનુસરાય નહિ. માટે સહુએ ગુણ દર્શાવી અને વિધિવાક્યથી ઉપદેશ આપતાં શીખવું અને સહુએ ગુણ દેખીને અને વિધિવાક્યથી ઉપદેશ લઈ સદુણી થતાં શીખવું. મુખ્ય વાત આ સ્ત્રીઓને સમજવાની છે અને અહીં ઉદ્દેશ પણ એઓને માટેજ થયો છે, માટે તે નિષ્કૂળ નહિ જાય એમ ધારિયે છિયે.

સુખ છે નહીં સંસારમાં હરિચરણમાં પ્રીતિ કરો.

(હરિગીત.)

જનનો ધક્કી જગ્યા પછી મરવાસુધીમાં માનવી !
 સંધિતવડે જે સાંપડે તે દેવની ગતિ માનવી;
 હારી ગયે મજ્જવો કઠણછે પુગ્યનો વધ પાપરો,
 સુખ છે નહીં સંસારમાં હરિચરણમાં પ્રીતિ કરો.
 સુખ હોય જો સંસારમાં તો કેમ શ્રીશુક્લની તને ?
 સુખ હોય જો સંસારમાં તો કેમ ઇશ્વરને મને ?
 ઘરના ધણી સરખા અને સરખા સદા છે ચાકરો,
 સુખ છે નહીં સંસારમાં હરિચરણમાં પ્રીતિ કરો.
 લક્ષ્મી તળો આવાસ એવી રાજગાદીને તમી,
 ભાવે કૂતરી ભિંશુક વડે ભાગી મળા કાં મરતજી ?
 વહુ આધિ.વ્યાધિ-ઉપાધિનો તો તાપ લાગે આકરો,
 સુખ છે નહીં સંસારમાં હરિચરણમાં પ્રીતિ કરો.
 લાલ્લો પ્રપલ્લ કર્યા છતો, નહિ રાગ્યમાં પાછા કર્યા,
 ગુણધામ ગોષીવંદજેરા સર્વ મેલી સંચર્યા;
 ગાદી અને તાકિયા તથ્યા ને સરસ લાગ્યો લાપરો,
 સુખ છે નહીં સંસારમાં હરિચરણમાં પ્રીતિ કરો.
 મુનિવર મદા યોગીશ વળ સંસારથી છેડે કરે,
 જાણે રમે વજ્રગી ગમે એવીજ રીતથી દોરે;
 પ્રતિદિવસ દેશે દૃષ્ટિથી તે દુઃખરૂપ સરેવરો,
 સુખ છે નહીં સંસારમાં હરિચરણમાં પ્રીતિ કરો.
 ભારે મલા પેશવ તળા ખોગીજ માયાતાલના,
 જેને ગરા સ્વોચારતો રજુવાર ધામ સલા રના;

વિષય.	અનુક્રમણિકા.	પૃષ્ઠ.
૧ મોહમુદ્ગર		૪૯
૨ વિદુરનીત		૫૪
૩ ચંદ્રપ્રભા ચરિત્ર		૫૮
૪ સંગવળ તથા તદાશ્રિત ઉલ્લોગકૃત		૬૫

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

* ઇચ્છે તો પલવારમાં પ્રલય આ સંસારનો આદરે,
 ઇચ્છે તો પલવારમાં અપ્પિલને ઉત્પન્ન પાછું કરે;
 * એ વિશેષ્ઠ ધીનનાથ સંકુને સન્માર્ગમાં સ્થાપળો,
 સત્પ્રમા મુવિચાર સંતસમય ને સદ્ધર્મને આપળો.

નીચે લખેલા સદ્ગુહસ્થોનાં નાણાં અમને પહોંચ્યાં છે.

	રૂ.	આ.	પ.
રા. સાકરલાલ અમૃતલાલ ૧૯૩૮ ના	૧ ૧૪
ધોલેરા નેટિવ લાઇબ્રરીના ૧૯૩૯ ના	૧ ૧૧
મો. રા. આશારામ દલીઅંદ ૧૯૩૪ થી ૩૮ સુધીના.	૯ ૬
ભુલેશ્વર લાઇબ્રરી ૧૯૨૬ થી ૩૮ સુધીના	૪ ૮
સિદ્ધપુર લાઇબ્રરી ૧૯૩૮ ના	૧ ૧૪
રા. રા. વિજયશંકર મણિશંકર ૧૯૩૯ ના.	૧ ૧૧
મુંચરામપુર રિડિંગ રૂમના ૧૯૩૯ ના.	૧ ૧૧
બાકરાબાદ આર્યવંશજ સભા ૧૯૩૯ ના.	૧ ૧૧
રા. વ્યાસ પ્રભાશંકર ભવાનીશંકર ૧૯૩૯ ના	૧ ૧૧
રા. રા. પ્રભાશંકર ગૌરીશંકર ૧૯૩૯ ના...	૧ ૧૪
શેક નરોત્તમદાસ ગોકળદાસ ૧૯૩૮ ના	૧ ૮
મહંતશ્રી અમૃતપુરી મહાલપુરી ૧૯૩૮ ના	૧ ૧૪
રા. આશવજી વજેરામ ૧૯૩૮ ને પેટે	૧ ૧૧
દરેડ રીડિંગ રૂમ સેક્રેટરી તરફથી ૧૯૩૯ ના	૧ ૧૪

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૧ મું.

પૌષ, સંવત્ ૧૯૩૬.

અંક ૩ બે.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

મોહમુદ્ર.

અર્થમનર્થભાવનિસ્યં નાસ્તિતતઃસુખલેશઃસયં ।

પુત્રાદપિધનભાજાંભીતિઃ સર્વત્રૈવાવિહિતારીતિઃ* ॥ ૨ ॥

અર્થને નિરંતર અનર્થરૂપ જાણવો. તે અનર્થરૂપ અર્થથી-લેશ પણ સુખ નથી એ ખરેખર છે. ધનને ભોગવનારા એટલે અનેક દ્રવ્યની સંપત્તિથી સુખ ભોગવનારા પુરુષોને પુત્રથકી પણ ખીક રહે છે. આ રીતિ (એક ઠેકાણે નહિ પણ) સર્વ ઠેકાણે અવચળ છે.

અર્થ એટલે અહીં ધન સમજવું. ધનથી અનેક અનર્થ થાય છે, માટે તેને અનર્થરૂપ ઠેરાવ્યું છે. સદ્ગુણી અને કંગાલ પુરુષો પણ ઈશ્વર-સ્થાથી ધનના પાત્ર થઈ કેવળ અસદ્ગુણી અને અતિ અહંકારી થઈ જાય છે. ધનના મદથી છતી આંખે અંધ થઈ ગયેલા કેટલા આપણે નથી જોયા? ધનના મદથી છતે કાને જોહેરા ખની ગયેલા કેટલા આપણે નથી દીઠા? ધનના મદથી છતા હાથ-પગે લુલા-પાંગળા થઈ ગયેલા કેટલા આપણે નથી નિરખ્યા? ધનના મદથી સ્વાધીન છતાં પરાધીન થઈ ગયેલા કેટલા આપણે નથી પેખ્યા? ધનના મદથી છતી આરોગ્યતાએ માંદા મરતા કેટલા આપણે ભોગીભોજી નથી ભાળ્યા? ગમેતો રાજા હોય, ગમે તો અધિકારી હોય, ગમેતો વ્યાપારી હોય, અને ગમેતો સરાફ હોય, પણ

* (તેવા મારનો હરિગીત.)

ધન હોય તેને આપ નિત્ય અનર્થરૂપ ગણો અહીં,
માનો ખરેખર લેશ તે લક્ષ્મીવડે સુખ છે નહીં;
ધનવાન લોકોને સદા બધા પુત્રથી પણ થાય છે,
એ રીતિ આ સંસારમાં જાહેર આવ જણાય છે.

સઘળાએ પોતપોતાની પૂંછનાં બલપ્રમાણે ઉપર જેવા બની રહેછે. ધનના ધણી થનારાઓને પછી તો કામ કાળજે ચડી ખેસેછે, કોઈ કાંધે ચડી ખેસેછે, લોભ લલાટમાં આવી વસેછે, મોહ મનમાં આવી ખેસેછે, મદ હૃદયમાં વાસ કરે છે, અને મત્સર સર્વ અંગમાં પેશી બયછે. આમ થવાથી જેવી ભૂત ભરાયેલાં માણસની દશા હોય તેવી તે ધનવાનની થાયછે. વિચારી જોતાં નિશ્ચય જણાશે કે આવા અનર્થ થવાનું મૂળકારણ માત્ર ધનછે. જો ધનના મદથી કામ કોટે ન વળગતો હોત તો, રાવણ શા માટે રણસંગ્રામમાં રેળાત ? જો કોઈ કાંધે ન ચડતો હોત તો, પ્રબળ ઉત્પત્ત કરનારા દક્ષનામના પ્રબળપતિ શા માટે પાપમાલ થઈ જાત અને જરાસંધ જેવો જોરાવર રાજા શામાટે વીરશાહ્યામાં મૂત ? જો લોભ લલાટમાં વાસ ન કરતો હોત તો, ધૃતરાષ્ટ્ર જેવા સમજુ પદ્મ રાજા પોતાની પ્રબળો નારા શામાટે દેખત ? જો મોહ મનમાં ન વસતો હોત તો, ભીષ્મપીતામહ જેવા ભડ પુરૂષ કૌરવોનો પક્ષ કરીને પોતાનાં નામને કેમ ઝાંખું કરત અને ઈર્દ્ર જેવો દેવતા પોતાના સુર બૃહસ્પતિનું અપમાન કરી શા માટે રાત્રીઓનાં શસ્ત્રોના વરસાદને સહન કરત ? મદ હૃદયમાં ન રહેતો હોત તો, બાણાસુર જેવો બળિયો અસુર, શિવની સહાય છતાં શામાટે પરાજય પામત ? જો મત્સર સર્વ અંગઉપર ન ચડી ખેસતો હોત તો, પ્રતાપી રાજા પરીક્ષિતને રાજપાટ તણ શામાટે ગંગાકીનારે જઈ ખેસવું પડત અને કુબેર ચક્ષના નળકુબર નામના બે પુત્રોને શામાટે દુષ્ટ દશા ભોગવવી પડત ? આ ઇતિહાસો સંસ્કૃત જાણનારાના ધ્યાનમાં છે, અને તેવા બીજા અર્વાચીન ઇતિહાસો હાલની કેળવણી પામેલાથી અજાણ્યા હશે નહિ. આ બધા અનર્થનું મૂળ ઉપર કહી ગયા તે ધનજ છે. ગમેતો સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ હોય પરંતુ બેયને તે આધળા કુવામાં ઉતારે છે. એમાંથી બચી શકે તેવાં કોઈકજ માણસો નીકળેછે.

ધન મળવાથી સુખ થાયછે, એમ લોકો માનતા હોય તો પણ તે એક જાતની ભૂલ છે. દેખવામાં આવતા ઉપરના ભભકાથી નિર્વન લોકો ધનવાળાને કદિ સુખ માણતા માને એ વાત એક પક્ષે ખરીછે;

પણ ઉપરના દેખાવથી તેમ માની બેસવું એ કોઈ રીતે ખરું ગણાય નહિ. આજે આપણે કોઈ જાણીતા મોટા ધનિકને જઈને પુછિયે કે 'કેમ ભાઈ, તમે સુખી છો કે નહીં?' તો તે એવો ઉત્તર આપશે કે, 'અરે ભાઈ, મારા જેવું તો કોઈ દુખિયું નહિ હોય. આ ફેરે વેપારવણજમાં ખરોખર નફો થયો નથી, છોકરાના વિવાહ કરવા છે, તેમાં આખર પ્રમાણે ખર્ચ કરવો જોઈએ તેની મોટી ચિંતા છે, ગાડી-ધોડાની બે જોડ છે ને બે બીજી રાખવી છે પણ કાંઈ કમાણી નથી એટલે ખર્ચ ઉપડે નહીં, ઘરમાં બે લાખનાં કડાં કરાવવાનાં છે તેને માટે રાત દિવસ રાંડ જીવ ખાઈ જાય છે, મોટો છોકરો લડંગો થયો છે તે નાણું ઉઠાડી નાખે છે, શરીરે કાંઈ સાફ રહેતું નથી, ધાર્યું ઉતરતું નથી, રાતના ખારખાર વાગ્યાસુધી રખડીને મરી જઈએ છીએ અને હેરાન થઈ જઈએ છિયે.' આમ તે બોલી ઉઠશે. આ વાત બોલી નથી. ધન ન હોયતો તેને મેળવવાની ચિંતા થાય છે. મળ્યા પછી તેને કેમ સાચવવું તેની ચિંતા થાય છે. સાચવવાની ચિંતા થયા પછી હવે વધારો કેમ થાય એની ચિંતા થાય છે. એમ ઈચ્છા કરવાથી પણ દુઃખ કરે છે, મેળવ્યા પછી પણ દુઃખ કરે છે અને કદી મેળવેલું જાય તો પણ મહા દુઃખ કરે છે. આ નિયમ એકને માટે નથી. મોટા મોટા ચંક્રવર્તી રાજાને અને સાધરણ ધનિકને બધાને સરખા છે. ધનવડે કેટલાકે પોતાના પ્રાણ સંગ્રામમાં બોઈને અમૂલ્ય શરીરને ગીધ અને કાગડાઓને ખવરાવ્યાં છે, ધનવડે કેટલાકે પોતાનાં વહાલાં સગાંને વેરી ક્યાં છે, ધનવડે કેટલાક પોતાનાં પવિત્ર કુટુંબથી વિખૂટા પડી રખડી મુલા છે, ધનવડે કેટલાક આપઘાત કરી મહા નર્કના નિવાસી થયા છે, ધનવડે કેટલાક છુટારાઓને હાથ પડી મોતવિના મુલા છે, ધનવડે મોટી મોટી આપત્તિઓને કેટલાક પામ્યા છે, અને ધનવડે રાજદ્વારમાં દેડાયા છે. વિચારી જુઓ કે શું સુખ થાય છે ધનથી? ધનવાળાને કુટુંબમાં સંપ રહેતો નથી, વખતે પ્રજા ઉત્પન્ન થતી નથી, ઓર્ચીતી પીડાઓ આવી પડે છે અને કાણ માત્ર પણ પુણ્યનો કે પરમાર્થનો વિચાર થઈ શકતો નથી. આટલામાટે લક્ષ્મીમાં લેશ પણ સુખ નથી એમ જાણવું જોઈએ.

ધનને ભોગવનારાઓ કાણમાત્ર પણ સુખનો અનુભવ કરી શકતા નથી. ભીખ માગીને પેટભરનારા ભીખારિયો જેટલું સુખ લે છે, દીવાસળીની હાબલી જેવા સાધારણ ધંધા કરી પેટનો ગુજરો કરનારા જેટલો સંતોષ લે છે, તેનો શતાંશ પણ ધનવાળા લેતા નથી. ગરીબ લોકો દોરી ધૂળમાં પાણાનું ઓશીશું કરી જેવી આનંદની ઊંધ લે છે, દુર્બળ લોકો ઘાસની પથારી કરી પોતાના હાથનું ઓશીશું કરી જેવી આનંદની ઊંધ લે છે, તેવી આનંદની મીઠી ઊંધ ખિચારા ધનથી સુખીયા કેહેવાતા લોકોને એક પલવાર પણ આવતી નથી. તેને ધનની ત્યાં રહી પણ પોતાનાં તનની પણ રાતદિવસ ચિંતા થયા કરે છે. સગો પોતાનો પુત્ર હોય તો પણ ધનવાનને તેની ખીક રહ્યા કરે છે. આ નિયમ કંઈ એક ઠેકાણે નથી, પણ આખા જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. સંબંધપ્રમાણે જેટલી મર્યાદા અને ધર્મ નિર્ધન પાળી શકે છે, તેનો સહસ્રાંશ પણ ધનવાળાથી પાળી શકાતાં નથી. મોટા મોટા રાજાઓને જ્યારે ટિલાત પુત્ર અવતરે છે ત્યારે ઘણો આનંદ થાય છે. પણ તેજ ટિલાત પુત્ર મોટો થવા માડે છે કે પછી પોતાના તનવિષેની પણ ચિંતા વધતી જાય છે. ઇતિહાસોથી પ્રસિદ્ધ જણાય છે કે પિતા પુત્રને કોઈક જાણે ઠેકાણે પિતા-પુત્રનો સંબંધ રહે છે, બાકીતો નિરંતર વૈરભાવજ રહેલો છે. પોતાના પેટના પુત્રની સાથે જ્યારે વૈર બંધાય છે, અને પેટના પુત્રનેથી જ્યારે પોતાના શરીરની ધારતી રહે છે, ત્યારે બીજાઓની રહે કેમન. હવે તેમાં શી નવાઈ ? ઇતિહાસો વિષે મોટાં મોટાં રાજ્યમાં આવાં વૃક્ષો આપણે બહુ વાંચ્યાં છે. મોટા મોટા રાજાઓનાં, કારાભારિયોનાં રાજકુમારોનાં નિકંદન થઈ ગયાં છે. આ બધું એક ધનવડે થાય છે. ધનના નિશાથી આંધળા થયેલા, પછી સઘળા અનર્થ કરવાના અને ભોગવવાના પાત્ર થાય છે. કોઈ પુણ્યશાળી હોય તેજ તેવા અનર્થથી અળગો રહી શકે છે.

કોઈ કહેશે કે ધનના દ્વાષ અમે જાણ્યા; પણ જાણીને શું કરવું ? પણ એ સવાલ ટુંકી નજરનો છે. આપણા ઘરમાં સર્પ નીકળ્યો હોય તેને જો સર્પ જાણીયે તો તેમાં લાલ છે કે હાનિ ? દુધનો ખાલો

ભયો હોય ને તેમાં ઝેરી જંતુની લાજ પડી હોય તો તે દુધ છતાં-પણ તેના ગુણ દુધજેવા નથી રહેતા. એવાં દુધનાં જો દોષ આપણે ન જાણીએ તો તેમાં લાભ કે હાનિ? એક ગાંધીની દુકાન હોય-તેમાં આક પણ વેંચાય અને સોમલ પણ વેંચાય. વેંચનાર બેચનાં સરખા-પણાંથી સોમલને પણ આક સમજ તેના ખરા ગુણ કે દોષ ન જાણે તો તેથી લાભ કે હાનિ? અમે તો આપણે ધનના ભોગવનારા છીએ અથવા ગમે તો ભોગવનારા ન હોઈએ, તોપણ બેચ પક્ષવાળાઓએ ધનના જે દોષ છે તે જાણવા જોઈએ. રસાંજન અક્રીણના જેવું થાય છે. અક્રીણના કટકાને રસાંજનના જેવા ગુણનો માની બેસીએ તો એમાંથી શું થાય? જીવનાં જોખમવિના ખીજું કરું થાય નહિ. સોમલને આક જાણીએ ને તેના ગુણ ન જાણવાથી તેને ક્યાંઈ વાપરી દેઈએ તો શું થાય? જીવનાં જોખમવિના ખીજું કરું થાય નહિ. જાણ્યા ન જાણ્યામાં એટલો ફેર છે. જેવો જાણવામાં સાર છે તેવો ન જાણવામાં નથી.

નિશા સધળા ઉન્મત્ત કરે છે, તેમ ધનથી થતો નિશો પણ ઉન્મત્ત કરે છે. પણ એની ઉન્મત્તાઈ ખીજના જેવી નથી. અક્રીણના ગુણ આપણે જાણતા હોઈએ. તે જોખાવામાં ન આવે તો તો કાંઈ નહીં પણ જોખાવામાં આવે તો તે પોતાનું પ્રજન દેખાડ્યાવિના રહેતું નથી, પછી ગમે તો-ગુણ જાણતા હોઈએ અને ગમે તો ન જાણતા હોઈએ. ધનના નિશાનું તો એમ છે કે, ધનના ગુણ-દોષ ખરાં અંતઃકરણથી ખરેખરા જાણ્યા હોય તો, તે મળે ત્યારે જેવી અવસ્થા હોય તેવી ને તેવીજ મળ્યા પછી-પણ રહે છે. જાણવામાં એટલો ગુણ છે. જે નથી જાણતા તેની દશા ઉપર-લખાઈ ગયા પ્રમાણે બને છે. આ નિયમ ગૃહસ્થને માટે છે અને તેને વ્યવહાર માટે ધન વગર ચાલતું પણ નથી. મળેલામાં સંતોષ રાખવો અને મળ્યા પેહેલાં અને મળ્યા પછી તેના જે દોષ છે તે જાણી લઈ; તથી અજાણું રહેલું, એટલું ગૃહસ્થને માટે કર્તવ્ય છે. સન્યાસિયો માટે તો ધનનું દર્શન પણ યોગ્ય નથી. તેને માટે તો સદાય તે ધન અપાર અનર્થ કરનારું કેહેવામાં આવ્યું છે. ને તે યથાર્થ જણાય છે.

આગળના અંકોમાં અને આ વ્યાખ્યાનમાં ધનવિષે સહુએ વાંચ્યું. વ્યવહારને અનુકૂળ રહી હવે જણાવવાનું એટલુંજ કે, ધન એવું અનર્થકારક છે એમ સમજવું અને સમજીને જ જો અનર્થ તેથી થાય છે તે અનર્થથી અજગા રહેવું; કુટુંબને પાળવું ને તે સાથે સંપ રાખવો, સત્તાપ્રમાણે સત્કાર્યમાં અને સન્માર્ગમાં મળેલાંમાંથી વાપરવું અને આલોકનું અને પરલોકનું સાધન સંપાદન કરી અમર નામ કરી જવું. જો આમ ન થયું તો ધન ધૂળ કરેતાં પણ ન પાવટ છે, એમ સમજવાને કંઈ અડચણ નથી. જેઓ નિર્ધન હોય તેઓએ માનવું કે એવાં અનર્થકારક દ્રવ્યથી ઈશ્વરે અજગા રાખ્યા તે ધણું સાઈ કયું. આમ વિચારીને પછી વ્યવહાર ચલાવવા માટે ખનતુ પ્રયત્ન કરી ઉપાજન કરવું. પછી કદી મળે તો મદી ન જવું અને ન મળે તો દુઃખ ન પામવું. શ્રીકૃષ્ણે પણ કહ્યું છે કે, જેનીઉપર હું કૃપા કરું છું તેને એશ્વર્યથી ભ્રષ્ટ કરું છું. આમાં સમજવાનો સાર એ છે કે એશ્વર્ય એટલે સંપત્તિથી માણસ મોહી જઈ અનેક પ્રકારના અનર્થ કરે છે અને તેનું મન સારે માર્ગે નહિ જતાં અવળે માર્ગે ચડે છે, માટે ઈશ્વરની મેહરખાની જેનાઉપર હોય તેને ધન ન હોય એટલે તેના મદ્યથી મદાય નહિ, અને મદાય નહિ એટલે તેથી થનારા અનર્થો ક્યાંથીજ થાય ? પરંતુ વિશેષ લાભમાં ઈશ્વર પૂજન થાય અને ક્ષમા, શાંતિ, સંતોષ, દયા, શમ, દમ, તિતિક્ષા, અક્ષા, આદિ અનેકગુણ આવે છે. અમારો હેતુ સર્વ વાતે સદ્ગુણી અને સત્પાત્ર થવાનો છે.

વિદુરનીતિ.

(સાંધણ પાને ૭ થી.)

ધૃતરાષ્ટ્રઃ ॥ ધનીશ્વરોયંપુરુષોમવામવેસૂત્રપ્રોતાદાસમયીવયોષા
ધાત્રાતુદિષ્ટસ્યવશેકૃતોયંતસ્માદ્દત્ત્વંશ્રવણેધૃતોહં ॥૧॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે કે, સૂતરની દોરીમાં પરોવાયેલી લાકડાની પૂતળીની પેઠે આ પુરૂષ સારાં-નરતાંમાં, ઈશ્વરપણામાં અને અનીઈશ્વરપણામાં

પોતાને સ્વાધીન નથી, કેમકે-વિધાતાએ તેને પ્રારબ્ધને આધીન કરેલ છે. માટે આપ કહો અને હું સાંભળું છું.

વિદુરઽવાચ ॥ ધ્રમપ્રાપ્તકાલંવચનં વૃહસ્પતિરવિદ્મવન્ ।

લભતેવુદ્ધયવજ્ઞાન મવમાનંચમારત ॥૨॥

બૃહસ્પતિ હોય અને તે પણ જે વખતવગરનું વચન બોલે તો હે રાજા! અજ્ઞાનબુદ્ધિપાણું અને અપમાન પામે છે.

પ્રિયોભવતિદાનેન પ્રિયવાદેનચાપરઃ

મંત્રમૂલયલેનાન્યો યઃપ્રિયઃપ્રિયૈવસઃ ॥૩॥

કોઈ દાનથી પ્રિય થાય છે, કોઈ મીઠું બોલવાથી પ્રિય થાય છે અને કોઈ મંત્રના કે ઔપધિના બળથી પ્રિય થાય છે; પરંતુ જે પ્રિય છે તે પ્રિયજ છે; એને પ્રિય કરવાને કશું કારણ નથી. અર્થાત્ જે મંત્ર કે મૂળ (ઔપધિ) આદિ કારણથી પ્રિય થાય છે, તે દાનાદિકના અભાવથી અપ્રિય થઈ જાય છે; તેવો હું નથી. હું તો નિષ્કારણ પ્રિય છું; માટે આ ખરાખરીના વખતમાં મારાં વચનનો તમારે અનાદર ન કરવો.

દ્વૈષ્યોનસાધુર્ભવતિ નમેષાવીનપંઢિતઃ ।

પ્રિયેશુમાનિકાર્યાણિ દ્વૈષ્યેષાપાનિચૈવહ ॥૪॥

જે જેનો શત્રુ છે, તે તેને સાધુ હોય તો પણ સાધુ લાગતો નથી; બુદ્ધિવાન્ હોય તો પણ બુદ્ધિવાન્ લાગતો નથી; અને પંડિત હોય તો પણ પંડિત લાગતો નથી. જે જેનો પ્રિય છે, તે તેને વિષે સર્વ કાર્યને સારાં લેખે છે અને જે જેનો દ્વૈષ્ય (શત્રુ) છે, તે તેનેવિષે સર્વ કાર્યને નકારાં લેખે છે.

વક્ત્રંમયાજ્ઞાતમંત્રેપિરાજન્દુર્યોધનંત્યજપુત્રંત્વમેકં

તસ્યત્યાગાત્પુત્રશતસ્યેવૃદ્ધિરસ્યાત્યાગાત્પુત્રશતસ્યનાશઃ ॥૫॥

હે રાજા! મેં તમને પ્રથમજ કહ્યું છે કે તમે તમારા પુત્ર દુર્યોધનને તલ્લે; કેમકે તેનો એકનો ત્યાગ કરવાથી સો પુત્રની વૃદ્ધિ થાય તેમ છે અને તેને એકને અંગીકાર કરવાથી સોયે પુત્રનો નાશ થાય તેમ છે.

નવૃદ્ધિર્વહુમંતવ્યો યાવૃદ્ધિઃક્ષયમાવહેત્ ।

ક્ષયોપિવહુમંતવ્યો યઃક્ષયોવૃદ્ધિમાવહેત્ ॥૬॥

જે વૃદ્ધિ ક્ષયને કરનારી હોય તે વૃદ્ધિ બહુ માનવા યોગ્ય નથી, પરંતુ જે ક્ષય વૃદ્ધિને કરનારો હોય તે ક્ષય પણ બહુ માનવા યોગ્ય છે. અર્થાત્ પરિણામે ક્ષય કરનારી વૃદ્ધિને અંગીકાર કરવા કરતાં પરિણામે વૃદ્ધિને કરનારા ક્ષયને અંગીકાર કરવો એ યોગ્ય છે.

નસક્ષયોમહારાજ યઃક્ષયોવૃદ્ધિમાવહેત્ ।

ક્ષયઃસત્ત્વિહમંતવ્યો યંલઘ્વાબહુનાશયેત્ ॥૭॥

હે મહારાજા ! જે ક્ષયથી વૃદ્ધિ થતી હોય તે ક્ષયને ક્ષયરૂપ માનવો મહી, ક્ષય તો એનેજ માનવો કે જેને મેળવવાથી ઘણો નાશ થાય.

સમૃદ્ધાગુણતઃકેચિદ્ભવંતિધનતોપરે

ધનવૃદ્ધાન્ગુણેર્હીનાન્ધૃતરાષ્ટ્રવિવર્જય ॥૮॥

કેટલાક ગુણથી વૃદ્ધિ પામે છે અને કેટલાક ધનથી વૃદ્ધિ પામે છે. પરંતુ હું ધૃતરાષ્ટ્ર ! ગુણથી હીન રહેલા ધનથી વધેલાનો ત્યાગ કરો.

જગત્ને સદ્ગુણથી વૃદ્ધિ પામેલા ને ગ્રહણ કરવાનું સૂચ્યું અને રાજાને પાંડવોને ગ્રહણ કરવાનું અને દુર્યોધન શત્રુની આદિને ત્યાગ કરવાનું સૂચ્યું.

ધૃતરાષ્ટ્રઽવાચ ॥ સર્વત્ત્વમાયતીયુક્તં માપસેપ્રાજ્ઞસંમતં ।

નચોત્સહેસુતંત્યક્તું યતોધર્મસ્તતોજયઃ॥૯॥

ધૃતરાષ્ટ્ર ખોલ્યો કે, હું વિદુરજી ! તમે જે કહો છો તે બુદ્ધિવાન પુરૂષો સંમતિ આપે તેવું, અને પરિણામે સારા ફળવાળું છે; પરંતુ મને મારા પુત્રને ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી. જ્યાં ધર્મ છે ત્યાંજ જય છે. વિદુરઽવાચ ॥ અતીવગુણસંપન્નોનજાતુવિનયાન્વિતઃ

સુસૂક્ષ્મમપિભૂતાનામુપમર્દમુપેક્ષતે ॥૧૦॥

વિદુર ખોલ્યો કે, હું રાજા ! જે ઘણા ગુણથી ભરેલો હોય અને જે વિનયવાળો હોય તેજ, પ્રાણિયોનો જરા પણ ક્ષય થતો હોય તો તેની ઉપેક્ષા કરતો નથી. અર્થાત્ સદ્ગુણી અને વિનયી પુરૂષો જરાપણ નાશ થતો હોય તો તેની ઉપેક્ષા કરતા નથી. ત્યારે આ તો કુળનો નાશ થાય છે તેની ઉપેક્ષા તમે કેમ કરો છો ?

પરાપવાદનિરક્તાઃ પરદુઃખાંદયેષુચ્ચ ।

પરસ્પરવિરોધેચ્ચ યતંતેસતતોત્થિતાઃ ॥૧૧॥

સદોપદર્શનયેષાં સંવાસેસુમહદ્ભયં ।

અર્થાદાનેમહાન્દોષઃ પ્રદાનેચમહદ્ભયં ॥૧૨॥

યેવૈમેદનશીલાસ્તુ સકામાનિચ્છપાઃશઠાઃ ।

યેવાપાદતિચિરુપાતાઃ સંવાતેપરિગર્હિતાઃ ॥૧૩॥

પુક્ત્તાશ્ચાન્વૈર્મહાદોષૈર્પૈર્નરાસ્તાન્નિવર્તયેત્ ।

જે પુરુષો પારકી નિંદામાં પરાયણ છે, જે ખીજને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવામાં અને પરપર વિરોધ કરાવવામાં નિરંતર લેઈ પાંધીને યત્ન કર્યા કરે છે, જેવામાં પણ જે દોષવાળા લાગે, જેની સાથે રહેવાથી મોટો ભય લાગે, જેની પાસેથી અર્થ લેવાથી મોટો દોષ લાગતો હોય, જેને આપવાથી મોટો ભય લાગતો હોય, જેનો ક્લેશ કરાવવાનો કે ક્રોધા પરાવવાનોજ સ્વભાવ હોય, જે કામનાવાળા હોય, જે લાજ વગરના હોય, જે શઠ હોય, જે પાપી કેહેવાતો હોય, તે સધળાની સાથે રહેવું કહેલ નથી. ખીજ પણ જે પુરુષો મોટા દોષથી ભરેલા હોય તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

નિવર્તમાનેસૌહાર્દે પ્રીતિર્નચિપ્રણયપતિ ॥૧૪॥

યાચૈવફલનિર્વૃત્તિઃ સૌહૃદેચૈવપત્નુષ્ઠં ।

યતતેચાપવાદાય યત્નમારભતેક્ષયે ॥૧૫॥

અલ્પેષ્વપકૃતેમોહાન્નશાંતિમધિગચ્છતિ ।

તાદશૈઃસંગતંનીચૈર્નૃશંસૈરકૃતાત્મભિઃ ॥૧૬॥

નિશમ્યનિપુણંવૃત્ત્યા વિદ્વાન્દૂરાદિર્વિજયેત્ ।

સેહ થવાનો જે હેતુ હોય તે હેતુ નાશ થવાથી નીચ માણસમાં જે પ્રીતિ હોય, કૃળનિવૃત્તિ હોય અને સેહમાં જે સુખ હોય, તેનો પણ નાશ થાય છે, અને પછી તે નીચ માણસ અપવાદ કરવા લાગે છે અને ક્ષય કરવાને માટે યત્ન કરે છે; જન્દા પણ એ નીચનો અપકાર અબાણતાં થઈ જાય તો તે ક્ષમા નથી કરતો; માટે તેવા કૂર, કર્યા ઉપકારને નહિ

જાણનારા નીચ પુરુષોની સંગતિ સારી રીતે મનમાં વિચારીને વિદ્વાન્ માણસે દૂરથીજ તજ દેવી.

યોજ્ઞાતિમનુગ્રહાતિ દરિદ્રંદીનમાતુરં ॥૧૭॥

સપુત્રપશુભિર્વૃદ્ધિઃ શ્વેયશ્ચાનંત્યમશ્નુતે ।

જે મનુષ્ય જ્ઞાતિઉપર, દરિદ્રિઉપર, દીનઉપર અને આતુરઉપર અનુગ્રહ કરે છે, તેનાં પુત્ર પશુઆદિકની વૃદ્ધિ થાય છે અને અત્યંત કલ્યાણને ભોગવે છે.

ચંદ્રપ્રજા ચરિત્ર.

(સાંધણ પાને ૧૯ થી.)

ધણીજ મૂકમ નજરથી જોતાં એકપત્નીવ્રતરૂપ ચિંતામણિવિના નથી જપ કલ્યાણ કરી શકતો, નથી તપ કલ્યાણ કરી શકતું, નથી ધ્યાન કલ્યાણ કરી શકતું, નથી દાન કલ્યાણ કરી શકતું, નથી શ્રવણ કલ્યાણ કરી શકતું, નથી મનન કલ્યાણ કરી શકતું, નથી નિદ્રાધ્યાસ કલ્યાણ કરી શકતો, નથી સ્વાધ્યાય કલ્યાણ કરી શકતો, નથી ગુરુભક્તિ કલ્યાણ કરી શકતી અને નથી ઈશ્વરભક્તિ પણ કલ્યાણ કરી શકતી. વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, ઇતિહાસ, કાવ્ય, ચંપૂ, નાટક, કથા અને કથાનકોમાં એકપત્નીવ્રતનો મહિમા જાહેર રીતે જોવામાં આવે છે. તે વ્રતની ઉપાસનાનું ફૂલ પણ સર્વ લોકોના અનુભવની પાહાર નથી. તેમજ તે વ્રતનું સેવન કરવામાં જેટલું માણસ આલસ્ય રાખે છે તેનાં પરિણામ કેવાં આવે છે તેથી પણ કોય અજાણ્યું નથી. જેઓ માત્ર કંઠ મૂલ અને ફૂલનેજ ખાઈને રહેનારા હશે, જેઓ માત્ર વહકલ વસ્ત્રોનેજ પેરનારા હશે, જેઓ માત્ર પર્ણકુટીમાંજ રહેનારા હશે અને જેઓ જન્મથીજ હૃદયની દુર્બલતાને લીધે પોતાના પરછાયાથી પણ હરીને ચાલનારા હશે, એવા સંકલોકે પણ એ મહાવ્રતનું સેવન કરવાથી કેટલા કેટલા મહાપંડિતોની પંક્તિમાં પ્રથમ નથી ગણાયા, કેટલા કેટલા અપ્રતિમ શક્તિવાળાઓમાં અગ્રેસર નથી ગણાયા અને કેટલા કેટલા અકુર્વાર્તિ રાજ્યની

સત્તા લોગવનારા નથી થયા? તેમજ જેઓ પોતાના પિતા, પિતામહ અને પ્રપિતામહ આદિ વંશપરંપરાથી આખી પૃથ્વીનું પ્રભુપણું ધરાવતા હશે, જેઓ અનેક દેરે દિશાઓ છતવાથી દિગ્વિજયીની ગણનામાં મુખ્ય ગણાતા હશે, જેઓએ સાતેય દ્વીપ પોતાને તામે કરેલા હશે, જેઓએ ઐદેય ભુવન વરા કરેલ હશે, જેઓ ગર્ભગ્રીમંતો કેહેવાતા હશે, જેઓ બુદ્ધિના સમુદ્રરૂપ ગણાતા હશે, જેઓ શ્રુતિ સ્મૃતિ અને રાસના પારંગત ગણાતા હશે, એવા કેવળ પુરુષોજ નહિ પણ દેવ અને દાનવો પણ એકપત્રીવતરૂપ રતની ઉપેક્ષાથી કેટલા કેટલા રાજ્યથી જ્રાટ નથી થયા, કેટલા કેટલા પ્રતાપ વગરના નથી થયા, કેટલા કેટલા લક્ષ્મીવિનાના નથી થયા, અને કેટલા કેટલા રાક અને પામર લોકોને પણ હસવાલાયક દરાને પ્રાપ્ત નથી થયા? એકપત્રીવત એ એક સર્વોત્તમ કલ્યાણનું સાધન છે, વિજયનું મૂલ છે, ઉત્તતિનું કારણ છે, અનેક પ્રકારની સંપત્તિરૂપ કલ્પ-સત્તાનું ઉત્પત્તિ થવાનું સ્થાનક છે, પવિત્ર યરારૂપ અમૃત આપનારું છે; ભૂલોકમાં, પાતાલમાં કે સ્વર્ગમાં એવો કોઈ પણ દુર્લભ પદાર્થ નથી કે જે એકપત્રીવતથી ન મળે. નક્ષરાન્ત અપ્રતિમ આપત્તિથી મુક્ત થઈ સ્વરાજ્યને પ્રાપ્ત થયા, ભગવાન્ રામચન્દ્ર રાવાણ જેવા પ્રખલ વૈરીનો વિનાશ કરી પોતાના કુલપરંપરાનાં રાજ્યને પ્રાપ્ત થયા. હરિશ્ચંદ્ર અસંખ્ય આપત્તિઓને ઉતરી સંપૂર્ણ સંપત્તિને પ્રાપ્ત થયા, તે માત્ર જગત્પ્રખ્યાત પવિત્ર એકપત્રીવતના પ્રભાવથીજ, એ વાત કોની અગ્નિશી છે? એકપત્રીવતની આખાટી રેહેવાજ સદાશિવે સતીનો દેહ ત્યાગ થયા પછી સતીનાં અસ્થિનો હાર પેરી ૧૨ વર્ષ સુધી તીર્થાટન કરેલ છે, એ મહાવ્રતને અખંડ રાખવાજ રામચંદ્રજીએ સ્ત્રીતાલ પૃથ્વીમાં પધાર્યા ત્યાર પછી યાવજ્જીવિત અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળેલ છે, એ મહાવ્રતનો પરાભવ ન થાવા સારજ નક્ષરાન્તએ સતી દમયંતીથી જુદા પર્યા પછી હજારો દુઃખો સહન કરેલા છે, એ મહાવ્રતનું સંરક્ષણ કરવા સારજ રાજ પુરવા ઉર્વરી વનમાં અંતર્ધ્યાન યજ ગયા પછી ઘેસાજોનો ખની ગયેલો છે, એ

મહાવ્રતનેજ પાલન કરવા સાર રાજા ચિંતામણી વાસવદત્તા શિક્ષારૂપ થઈ ગયા પછી ઉન્નત થઈ પ્રત્યેક વનમાં ભટક્યો છે અને એ મહાવ્રતમાં પ્રીતિને લીધેજ રાજકુમાર ઋતુધ્વજે સંસાર સુખનો ત્યાગ કરેલ છે. સૃષ્ટિના આરંભથી તે આજ સુધી પૂર્ણ રીતે ઈતિહાસો સાંભળ્યું તો એમજ સિદ્ધ થશે કે, જે જે મહાત્માઓ ગણાઈ ગયા છે, જે જે પુણ્યશ્લોકની પંક્તિમાં ગણાઈ ગયા છે, જે જે વીર અને ધીરની ગણનામાં ગણાયા છે, અને જેઓ રાજાઓ મહારાજાઓ અને રાજાધિરાજાઓ ગણાયા છે, તેઓને તે તે સ્થિતિયે પોઆડનારૂં એક એક પત્રીવ્રતજ છે. તેમજ અખૂટ ખજાનાઓ આપાદ છતાં, પ્રવીણ પ્રધાનોની પ્રખલતા છતાં, અને શૌર્યશક્તિ નિઃસીમ છતાં, મોટાં રાજ્યો પાયમાલ થઈ ગયાં છે, રાજાઓ રાંક થઈ ગયા છે અને દેશ ઉજડ થઈ ગયા છે. તેની તેવી સ્થિતિ થવાનું મૂળ તપાસતાં આપણને એમજ નિશ્ચય થશે કે એક પત્રીવ્રતનીજ ખામી તેનું મૂલ કારણ છે. એક સમયે આપણે જે ઘરોનાં આંગણમાં હાથીઓ ઝૂલતા જોયા છે, એક સમયે આપણે જે ઘરોમાં મહાકવિઓની અમૃતતુલ્ય કવિતાઓના કોલાહલો સાંભળ્યા છે, એક સમયે આપણે જે ઘરોમાં આપ્સરાઓનાં સુંદર ગાયનો સાંભળ્યાં છે, એક સમયે આપણે જે ઘરોમાં સોનાની છડીથી લોકોને દૂર કરતા ચોપણોના પોકારો સાંભળ્યા છે, એક સમયે આપણે જે ઘરોનાં આંગણમાં સાધારણ માણસો નહીં પણ અમીર ઉમરાઓ અને રાજાઓની લીડ જોઈ છે, એક સમયે આપણે જે ઘરોમાંથી અમૂલ્ય અલંકારો, દિવ્ય વસ્ત્રો અને સોનામોહોરોથી પૂર્ણ પાત્રો ઈનામમાં લઈ લઈને આનંદથી હસતે મોઢે નીકલતાં કવિઓનાં અને વિદ્વાનોનાં ટોળેટોળાં જોયાં છે, અને એક સમયે આપણે જે ઘરોમાંથી હાથી ઘોડા રથ અને પાલખી વિગેરેની અસ્વારીથી નીકલતાં મનુષ્યોને જોયાં છે, તેજ ઘરોનાં આંગણમાં આપણે આજે ભુંડનાં ટોળાં ભમતાં જોઈએ છિયે, તેજ ઘરોમાં આજે આપણે કુતરાંના રોવાના શબ્દો સાંભળિયે છિયે, તેજ ઘરોમાં આજે આપણે શિયાળિયાંની શીયાળી સાંભળિયે છિયે, તેજ ઘરોમાં આજે આપણે ચૂડે-

લોના રાસડા સાંભળિયે છેયે, તેજ ધરોમાં આજે આપણે ભયંકર નાગ નાગણીયો અને નોળિયાંને દોડતાં દેખિયે છેયે, તેજ ધરોમાંથી આજે આપણે કુકડાં કપ્પુતર અને ઊંદરને મોમાં લઈ નીકલતાં કુતરાંને અને મીંદડાંને જોઈયે છેયે, તેજ ધરોમાં આજે આપણે દે-કાણે દેકાણે ખાવાનાં જાગાં જામી ગયેલાં, કરોળિયાનાં પડો ખામી-ગયેલાં, અને ધાસ ઉગી ગયેલાં જોઈયે છેયે, અને તેજ ધરોમાં આજે આપણે કરણાજનક દીન અને અનાથ અખલાઓના વિલાપના શબ્દો સાંભળી આંખમાંથી આંશુડાંની ધારાઓ પાડિયે છેયે. દુ-કામાં જે ધરો એક સમયે જોનારને પરમ આનંદ કરનારાં થઈ પડતાં, તેજ ધરો આજે સર્વ જોનારાં માણસોને અતિમ ઉદ્વેગ ઉપજાવનારાં થઈ પડે છે. આ પ્રમાણે વિપરીત દશા થાવાનું કારણ શું હશે એમ જો કાંઈનાં અંતઃકરણમાં આશ્ચર્યથી શંકા થાતી હોય તો હુંજ જણાવું છું કે, ખીજું કંઈજ નહિ પણ માત્ર એકપત્રીવ્રત ન પાળતાં ધનનામદથી અંધ થઈ પોતાની ઈચ્છાપ્રમાણે દુરાચરણથી આ-લવાનોજ એ પરિણામ છે. એકપત્રીવ્રતને વિસારી દઈ નઠારી વૃત્તિ કરવી એ મોટાંમાં મોટું પાપ છે. તે પાપની વૃત્તિના ધરાવી શકે તેવું ખિન્નું કોંય પાપ નથી. તમારું ક્યાં અનુભવું છે કે પ્રાચીન મહાકવિયો અને મહાત્માઓએ એકપત્રીવ્રતવિષે કેવા કેવા ઉત્તમ મત આપ્યા છે? તેપણ થોડાં મહાકવિયોનાં વચનરત્નો હું જણાવું છું, તે ઉપર લક્ષ આપશો. કોઈ મહાનુ કવિ કેહે છે કે:—

‘સન્માર્ગસ્થલનંવિવેકદલનંપ્રતાલતોન્મૂલનં ।

ગાંભિરોદ્વહનંધૃતેશ્વશમનંત્રીચત્વસંપાદનં ॥

સત્પાનાવરણંત્રપાપહરણંવાપપપાપૂરણં ।

ધિકષ્ટંપરંદારવીધગમપિસાજંકુલીનેનતત્’ ॥

(ઉત્તમ કુલમાં ઉત્પન્ન થનાર માણસે પરસ્ત્રી સામી નજર પણ કરવી નહીં. કારણ કે પરસ્ત્રી સામું પાપપ્રુદિધી જોવું એ સન્માર્ગથી ખેસવનારું છે, વિવેકનું દલનારું છે, બુદ્ધિરૂપ લતાને મૂલમાંથી ઉ-ખેડી કાઢનારું છે, ગંભીરતાને ઉછાળી નાંખનારું છે, ધીરજને રાંધાવી

નાખનાઈ છે, નીચપણાને સંપાદન કરનાઈ છે, સારો ધ્યાનને ઢાંકી દેનાઈ છે, લાજને ખોનાઈ છે, પાપરૂપ પિયાવાને પૂરનાઈ છે, અને કષ્ટરૂપ તથા ધિક્કાર ભરેલું છે.)

વિચારો કે આ પદ્યરત્ની આપણા એકપત્નીવ્રતને કેટલું માન મળે છે? ખીન્ને મહાકવિ કહે છે કે:—

‘અશુચિતાનિલયંપ્રલયંસ્વામયશસાપ્રભંકંવિભવંજાં ।

પરમશર્મસુધાંત્રુધિશાઢવંનજનયેત્સુજનોન્યવધૂરતં’ ॥

(પરસ્ત્રી સાથે ચાલવું તે અપવિત્રતાનું ઘર છે, કાંતિનું પ્રલયરૂપ છે, અપયશને ઉત્પન્ન કરનાઈ છે, રોગને વધારનાઈ છે, અને પરમ સુખરૂપ જે સુધાસંમુદ્ર તેને શોષવામાં વડવાનળરૂપ છે.) આ વાક્યથી પણ તે વાતને ટેકો મળે છે. ત્રીજો કવિ કહે છે કે:—

‘પરદારપરદ્રવ્યપરદ્રોહપરાહ્મુખઃ ।

ગંગાપ્યાહકદાગવ્ય મામયંપાવયિષ્યતિ’ ॥

(શ્રીગંગાજી પણ એમ કહે છે કે, જે પુરૂષ પરસ્ત્રી સામું ન જોતો હોય, જે પરધન સામું ન જોતો હોય, અને જે પારકો દ્રોહ ન કરતો હોય, તેવો પુરૂષ આંહી આવી મને ક્યારે પવિત્ર કરશે?)

આ પદ્યમાં પ્રથમજ પરદાર શબ્દ નાખવાથી અને પરદ્રવ્ય તથા પરદ્રોહ શબ્દ પછી નાખવાથી શું એકપત્નીવ્રતની ઓછી મહત્તા બતાવી છે? ચોથો કવિ કહે છે કે:—

‘માતૃવત્પરદારેષુપરદ્રવ્યેષુલોભવંત્ ।

આત્મવત્સર્વભૂતેષુ યઃપશ્યતિસપશ્યતિ’ ।

(અથવા) ‘યઃપશ્યતિસપશ્યતિ’ ॥

(જે પરસ્ત્રી સામું માતૃતુલ્ય શુદ્ધિથી જુવે છે, જે પરદ્રવ્ય સામું માટી જેવી શુદ્ધિ જુવે છે, અને જે પ્રાણિમાત્રને પોતાની તુલ્ય જુવે છે, તેજ ખરા ધર્મને જાણે છે અથવા તેજ દેખે છે. બાકી સર્વ આંધળા છે.) પાંચમો કવિ કહે છે કે:—

‘યઃપરવાદેમૂકઃ પરદારવિલોકનેષ્વંધઃ ।

પંગુઃપરધનહરણે સજયતિભુવંનત્રયેપુરુષઃ’ ॥

(જે પારકી સ્ત્રિયોં સાચું જ્ઞેવામાં તો આંધળો છે, જે પારકું ધન લઈ લેવામાં તો પાંગળો છે, અને જે પારકી નિંદા કરવામાં તો મુંગો છે, તે પુરુષજ, તથા ભુવનમાં જય મેળવે છે.) મહા કારણિક ભગવાન વ્યાસજી કહે છે કે:—

‘કિંવિદ્યમાકિતપસા કિંસાગેનશ્રુતેનવા ।

કિંવિવિક્તેનમૌનેન સ્ત્રીર્ભિર્વસ્યમનોદતમ્’ ॥

(પરસ્ત્રિયોમાં જનું મન હંરાણું છે, તેઓ વિદ્યા ભણે તો વિદ્યાથી પણ શું થવાનું; તેઓ તપ કરે તો તપથી પણ શું થવાનું, તેઓ દાન કરે તો દાનથી પણ શું થવાનું, તેઓ શાસ્ત્ર સાંભળે તો તે શાસ્ત્ર અવણથી પણ શું થવાનું, તેઓ એકાંતમાં રહે તો એકાંતથી પણ શું થવાનું; અને તેઓ કદી મૌનવ્રત લઈ મુંગા રહે તો પણ તે મૌનવ્રતથી શું થવાનું? કાંઈજ નહીં.) તેમજ—

‘નહીદશમનાયુષ્યં લોકેકિંચનવિદ્યતે ।

યાદશાંપુરુષસ્યેહ પરદારાભિમર્ષણમ્’ ॥

(પુરુષનું આયુષ્ય તોડનારું લોકમાં પરસ્ત્રીના સ્પર્શજીવું ખીજું કાંઈજ નથી.)

આ પ્રમાણે જુદા જુદા પ્રાર્થીન કવિયો અને ભગવાન વ્યાસજી પણ એકપત્નીવ્રતને અનેક ઈતિહાસોથી પુષ્ટિ આપે છે. માટે મારા સમવય મિત્રોને મારી એટલીજ પ્રાર્થના છે કે ‘આપણે એકપત્નીવ્રત-વિષે કૃતપ્રતિજ્ઞ રહેલું.’

મિત્ર મિત્ર! આ પ્રમાણે દરેક સભામાં આપે આપેલાં ભાષણોથી સિદ્ધ થાય છે કે અનેક પુરાણ અને ઈતિહાસોમાં એકપત્નીવ્રતને સર્વોત્તમ ગણેલું છે. તેમ છતાં તે મહાવ્રતનો અનાદર કરી લાખો લોકો પરસ્ત્રિયોમાંજ પ્રીતિ ખાંધનારાઓ કુતરાની માફક ચારેકોર દોડ્યા કરે છે, શોરિયે શોરિયે ચોવટે ચોવટે અને રાજમાર્ગોમાં પણ તેવાજ નરપશુઓ નજરે આવે છે, જેઓને જ્ઞેયાથી સજ્જનોનાં ચિત્ત ખેદરૂપ સમુદ્રમાં મિગને થઈ જાય છે. જગત્માં કોણ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય છે અને કોણ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી, કોણ ખોલાવા

યોગ્ય છે અને કોણ ખોલાવા યોગ્ય નથી, કોણ સ્નેહ કરવા યોગ્ય છે અને કોણ સ્નેહ કરવા યોગ્ય નથી ? ઇત્યાદિ વિચારનો નિશ્ચય વાનર જેવા નરોની સંખ્યા વધી જવાથી ખિલકુદ્દ થઈ શકતો નથી. આપ જેવાં મનુષ્યરત્નો તો વિરલ છે કે જેઓએ જન્મથીજ એકપત્નીવ્રતને પોતાના પ્રાણતુલ્ય ગણેલ હોય, જેઓને સ્વપ્નમાં પણ પારદર્શરૂપ કાઢવનો સ્પર્શ થયો ન હોય અને જેઓની કાંતિને યૌવનરૂપ પ્રદોષથી થયેલ ધોર અંધકાર પણ પરાભવ કરી શકતો ન હોય. પ્રિયમિત્રા! હું ખરું કહું છું કે જન્મથી પરસ્ત્રિયોને માતૃતુલ્ય ગણનારાં આપ જેવાં મનુષ્યરત્નો પાંચ કે છ પણ નેત્રને આનન્દ દેતાં નથી. કેવલ જેજે દિશા તરફ નજર કરે છું તે તે દિશાઓમાં ચારેકેરે દોડીદોડીને અને પોતાના કણ્ઠકંઠેર શબ્દો સંભળાવી સંભળાવી લોકોના મનમાં ઉદ્ભેગ ઉપજાવનારા દ્વિપદરાસમોને (એટલે માણસરૂપ ગર્ધેડાઓને) જોઈને અને આપનાં બાહ્યથીજ પવિત્ર ચરિત્રો સંભારી સંભારી મારા મનમાં એમ થાય છે કે, તેવી પવિત્ર માતાઓ પણ વિરલ છે, કે જેઓનાં ઉદરમાં આપના જેવાં મનુષ્યરૂપ માણિક પાકે છે; તેવા પિતાઓ પણ પુણ્યવાન અને ધન્યવાદને લાયક છે કે જેઓ આપના જેવા પવિત્રપુત્રોથી સત્પુત્રવાનની પંડિતમાં ગણાતા હોય અને તે મિત્રોનું તો જન્મ અને જીવિત પણ સફલ છે કે જેઓના આપજેવા નિર્દોષ યૌવનવાળા મિત્રસાથે મૈત્રીરસનો અનુભવ કરવાથી સૌશીલ્યને વર્ષનારા દિવસો આનંદમાં નિર્ગમન થાતા હોય.

આ પ્રમાણે પાઠશાળામાં આરંભેલું એકપત્નીવ્રતના વિષયનું ભાષણ જે પોતાના હૃદયમાં ભરાઈ આવ્યું હતું તે તેણે શત્રુશત્રુની પ્રતિમા પાસે કરી સંભળાવ્યું. આ ભાષણની સમાપ્તિ સુધી શ્રુતશીલને એમ ભાન ન હતું કે હું પ્રતિમા પાસે ખોલું છું. પણ જ્યારે ભાષણ સમાપ્ત થયું ત્યારે શત્રુશત્રુ તરફથી કંઈ પ્રત્યુત્તર ન મળવાથી તે આશ્ચર્ય પામ્યો. તેટલામાં તેને સ્મરણ આવ્યું કે આ તો મારી ભૂલ થઈ. હું તો આ પ્રતિમાપાસે ખોલું છું. ચોતરફ નજર કરે છે ત્યાં હવે સૂર્યાસ્ત થવાને માત્ર અરધી ઘડીનો વિલંબ છે.

સંગવલ તથા તદાશ્રિત ઉદ્યોગફલ.

(AN ESSAY ON COMPANY AND ITS EFFECTS.)

પ્રકરણ ૩.

(સાંપણ પાને ૪૦ પી.)

‘પશ્યલક્ષ્મણપંવાયાં વક્રોપરમધાર્મિકઃ ।

શનેઃશનેઃપદંધતે મતપદિસનશંકયા ॥

પાધિકાનૈવજાનન્તિ જાનન્તિસદ્વાસિનઃ ।

અનેનપૃતવૃત્તેન મત્કુલંનિકુલીકૃતમ્’ ॥

ભાવાર્થ—રામચંદ્રજીએ પોતાના વનપ્રવાસમાં પંખા નામના સરોવરમાં ધ્યાનસ્થ થઈ ઉભેલા ખગલાને જોઈ પોતાના ભાઈને કહ્યું કે ‘લક્ષ્મણ તું જો ! પેલો ખગલો મહાધર્મવાળો જણાય છે. રખેને માછલાં મરે તો શંકાથી તે ધીમેધીમે હાલો ભરે છે.’ આ સાંભળી સરોવરમાહનો એક માછલો બોલ્યો કે ‘ભાઈશ્રીના ગુણ તમે વટે-માર્ગે શું જાણો ? એના ગુણને તો જોઈને તેનો સહવાસ હોય તેજ જાણે. કારણ એજ ધર્મધ્વજે મારા કુળનો સત્યાનારા વાળ્યો છે.

કેવો યથાર્થ ન્યાય ઉપરના શોકમાં રહેલો છે ? જ્યાં સુધી ભાઈશ્રીના ગુણ આપણા સમજવામાં આવ્યા નહીં હોય, ત્યાં સુધી તો ઉપરની સાધુતા ભાળી મોહીત થવા જેવું થાય છે. પણ જ્યારે હીંધે પરિચયથી ખરું સ્વરૂપ જાણવામાં આવે છે, ત્યારે આપણને પ્રથમ ખાંચેલ અભિપ્રાયમાં રૂપાંતર કરવું પડે છે. માટે ઉપલા ડોળની પરીક્ષા કોઈ વેળા વિપરિત થઈ પડે છે; અને કોઈ પ્રસંગે એવી ટેવથી કાળાંતરે સારા મનુષ્યને વિષે આપણા દુરાગ્રહને લીધે દુર્ગુણ કલ્પવામાં આવે છે, અને નહારા મનુષ્યનેવિષે ઉત્તમ ગુણ કલ્પવામાં આવે છે.

સમજનનુર્જનનો ખાહારનો દેખાવ કોઈવાર આપણી રચિતી પ્રતિકુળતા અથવા અનુકુળતાને લેઈને વિલોભ ભાસે છે:—

‘નારિકેલસમાકારાઃ દૃષ્યન્તેપિહિસજ્જનાઃ ।

અન્યેવદરિકાકારાઃ બહિરેવમનોહરાઃ’ ॥

અર્થ—(સજ્જનનો ઉપરનો દેખાવ (સમયપર) નાળિયેરના જેવો હોય છે; અને બીજા (દુષ્ટ અને સ્વાર્થી પુરુષો) ખોરડીના ખોર જેવા ઉપરથીજ રળિયામણા હોય છે.)

આ પરીક્ષા સાર્થક છે. આપણને કોઈ વિષયનો છંદ લાગેલો હોય અને તે પરિણામે આપણને બાધકારક હોય; પરંતુ આપણે તે વિષયના મોહમાં લંપટ થયેલા હોઈએ તેથી ‘અર્થીદોષનપશ્યન્’ એ વાળું થતાં, પડેલી ટેવ છોડી દેવાનું આપણને સુજાતું નથી. એટલુંજ નહીં પણ તે વાત છોડવાનો કોઈ આગ્રહ કરે તો, તે હિતકૃત્પુરુષ પણ કદાચિત્ શત્રુવત્ લાગે. પરંતુ તેમ થવા છતાં પણ તે ચાલ જો આપણામાંથી ગઈ તો આગળ ઉપર ચવાની હાનિ અટકશે, અને તેને સાટે સારો લાભ મળશે. આ દેકાણે નાળિયેરની ઉપમા સિદ્ધ થાય છે. સત્પુરુષનો ખોધ મોહવશ પુરુષને નાળિયેરનાં ઉપરનાં છોતરાં તથા તેની અંદરની કઠણ કાચલીના જેવો અણુગમતો લાગશે. એટલે કે તેમની વાણી નાળિયેરનાં છોતરાં જેવી પ્રથમ સાંભળવીજ અપ્રિય લાગશે; અને તે પ્રમાણે જ કરવું પડ્યું, તો, એ તેથી પણ કઠણ કામ એટલે તેને વિશેષ કઠોરતાની ઉપમા માટે કાચલીનું દષ્ટાન્ત યથાર્થ છે. પરંતુ જો તે ખરૂંબોટું લાગતાં પણ મનાઈ, અને તે હિતશિક્ષા પ્રમાણે આચરણ થયું તો તેનું કૃણ અન્તે નાળિયેરનાં અંદરના ગોળા જેવુંજ મીઠું છે. તેમજ દુષ્ટપુરુષ જો આપણી રચિ નકારી હશે તો આપણને તેવોજ રચતો ખોધ કરશે, અને તેથી ‘ભાવતું ઔષધ વૈદ્યે ચિંદ્યું’ એમ થવાથી આપણને તે ખોધ કરનાર ઉપર સ્વાભાવિક મમતા થશે; અને તે અવિચારી મમતાના પ્રવાહમાં લેવાણાથકા પરિણામે આપણે દુઃખીજ થવાના. આહીં ખોરની ઉપમા પણ યોગ્ય થાય છે. કેમકે ઉપરનું મનગમતું ખોલવું તે બાહરના રળિયામણા દેખાવ સરખું છે. પરંતુ તેમાંથી થતાં માઠાં

૦ સ્વારથી માણસ દોષ દેખતો નથી.

પરિણામો, એ જેમ ખોરનું ઉપરનું પડ દૂર કરવાથી અંદરથી દાંત પાડી નાખે તેવો કઠણ અને વજ્રમાય નિઃસાર ઠળિયો નીકળે છે, તેના જેવાં દુઃખદ અને દુઃસહ છે. માટે ઉપરના મનગમતા ડોળથી ભૂલ ખાવા જેવું નથી. કેમકે કુરૂપ દેખાવથી નાળિયેર કાંઈ નિઃસાર વસ્તુ થવાની નથી, તેમજ ખાહેરના રળિયામણા દેખાવથી ખોર કાંઈ નાળિયેરથી ઉત્તમ સારવાણું થવાનું નથી.

ઉપર પ્રમાણે ચેતવણી છતાં આપણે જ્ઞે ખરાં-ખોટાંની પરીક્ષા કરી નહીં અને સારનું ગ્રહણ તથા અસારનો ત્યાગ કર્યો નહીં, તો અંતે આપણને કુસંગ ઊંડા કુવામાં ઉતારી પહોંચી પોતે ખરીજ નીકળવાનો. કેમકે દુષ્ટ મનુષ્યનું અંતઃકરણ મૂર્ખજ યાપી વિચારથી ભરેલું હોય છે, અને તેનો પાકો પટ જ્ઞે આપણને ખેંઠો, તો તેથી જે કૃતિ આપણે કરશું તે વિપરિતજ થશે, અને તેથી ભારે સંકટ આવી પડવાનું. આમ જ્યારે થશે ત્યારે મૂર્ખ આપણને દુષ્ટ માર્ગે દોરનાર નીચ પુરૂષ આપણી સહાય કરવા ઉભો નહીં રહેતાં. આપણુ એકલાનેજ તે કડવાં કુળ આખવા રાખી પોતે નાશી જશે. અથવા તેથી પણ વિરોધ, કદાચિન્ આપણા ઉપર અણધાર્યું સંકટ નાખવાને પણ પ્રયત્ન કરશે. કેમકે તેની પ્રીતિ કાંઈ સત્પુરૂષના જેવી શુદ્ધ ભાવનામાંથી આવેલી નથી હોતી, અને તેથી કરી તે સાધુ પુરૂષની પ્રીતિ જેવી અડગ પણ નથી હોતી. એ તો જ્યારે સ્વાર્થ હોય ત્યારે અતિ આતુરતા ખતાવે, અને આપણને પાપને માર્ગે દોરે, પરંતુ સ્વાર્થ સર્ચો, અથવા તો કાંઈ આપણને વિદ્ધ થયું, તો તે તત્કાળ પલાયન થવાનો. પણ તે કાંઈ સાધુ પુરૂષની પેઠે અંતઃસુધી સહાય કરનાર નથી. દુષ્ટ પુરૂષનો સ્નેહ પોતાના સ્વાર્થસાર છે, અને સાધુ પુરૂષનો સ્નેહ પરોપકારાર્થ છે. તેથી ખળ પુરૂષ સ્વાર્થ સર્ચે આપણને દુઃખમાં નાખી આપણો ત્યાગ કરે છે, અને સાધુ પુરૂષ એકવાર સ્નેહ કર્યો પછી મરણપર્યંત તેને નિભાવે છે.

‘આરંભગુર્વીક્ષયિણીક્રમેણ । લંઘીપુરાવદિમતીચપચ્ચાત્ ॥

દિનસ્વપૂર્વાર્પપરાર્પમિત્રા । છાયેવમૈત્રીલલસગ્ગનનાનામ્ ॥

અર્થ—(દિવસની મધ્યાનપૂર્વની ઠાયા આરંભમાં ઘણી લાંબી હોય છે તે પછી ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે, તથા મધ્યાહ્નોત્તરની ઠાયા પ્રથમ નહાની જણાય છે ને પછી અતિ વધી જાય છે: તેમણે ખજ તથા સજ્જનની મિત્રતા છે.)

એટલે કે ખજ પુરુષનો સેહ—જેમ દિવસના પેહેલા ભાગની ઠાયા આરંભમાં દષ્ટિ મર્યાદાસુધી પહોંચેલી હોય છે અને પછી મધ્યાહ્ન સુધીમાં ક્ષીણ થતી થતી છેક મધ્યાહ્ન અદશ્ય થઈ જાય છે, તેમ— આરંભમાં અતિશય દેખાય છે અને પછીથી ઓછો થતો થતો સાવ જતો રહે છે. તેમજ સાધુ પુરુષનો સેહ એ—જેમ દિવસની મધ્યાહ્ન પછીની ઠાયા પ્રથમ જરાજરા વધતી દેખાઈ તેમણે સા-યંજનસુધી ચાલુ રહી દષ્ટિ મર્યાદાસાથે મળી જાય છે, તેમ—પેહેલાં ધીમે ધીમે વધતો વધતો જન્મ પર્ચત રહે છે.

સાધુ પુરુષનો આવો અંચળ સેહ છે. તેમ છતાં કદિ આપ-ણી દુદ્ધતાને લીધે જ તેઓની સાથેનો સ્નેહ તુટ્યો તોપણ તેમનાથી આપણું અહિત—જેવી રીતે દુષ્ટ પુરુષ સ્નેહ તુટ્યા પછી કરે છે તેવી રીતે—તો થવાનું જ નહીં. કેમકે હિત કરવું એજ તેમનો જન્મસ્વભાવ અને તેમાં ગમે તેવો અવાંતર આવે તોપણ વિક્રિયા થવાની જ નહીં. એવા અરુગ નિશ્ચયવાળા અને સદાગ્રહી સજ્જન પુરુષ હોય છે.

‘સ્નેહચ્છેદેપિસાધુનાં । ગુણનાયાન્તિવિક્રિયામ્ ॥

નાલમયોપિપ્રાનામનુવ્રત્નિતત્તત્ત્વઃ ॥

ભાવાર્થ—(સાધુ પુરુષનો સ્વભાવ છે કે તેઓની સાથેનો સ્નેહ કદિ તુટ્યો તોપણ તેમનાં ગુણમાં વિક્રિયા થતી નથી. જેમ કમળની ડાડલી કદિ ભાંગી જાય તોપણ તેના રેસા તે કમળ (પુષ્પ)ને પકડી રાખે છે, તેમ સાધુ પુરુષોએ આપણું હિત કરવાનો જ એક-વાર દઢ નિશ્ચય કર્યો હોય તેમાં (પછી આપણું તેમના સ્નેહનો નિ-રાદર કરીએ તોપણ તેઓ) રૂપાંતર કરતા નથી.)

જુઓ! સજ્જનવિષેના આ છેલા ત્રણ શ્લોકમાં કહેલા ગુણની

વ્યવસ્થા આપણે યુનાનના દેશના માચીન તત્ત્વવેત્તા 'સોક્રેટીસ' નામના ધર્મશીલ તથા નીતિના સ્તંભ રૂપ પુરુષમાં જોઈએ. તે ઉપરના દેખાવે ધણીજ કુરૂપ, અને આકારી આવે તેવો હતો. એક પ્રસંગે મુખમુદ્રા ઉપરથી મનુષ્યના ગુણ-દોષ કહેનાર 'જીપ્સી' (Gypsy) ના નામથી ઓળખાતા લોકોમાહેના એકને 'સોક્રેટીસ' ના વિદ્યાર્થીઓએ પુછ્યું કે 'આ પુરુષ ('સોક્રેટીસ') કેવો છે?' તેના પ્રત્યુત્તરમાં ખાહેરનો ડોળ જોઈ પેલા મુખમુદ્રાના પરીસરે કહ્યું કે 'એ મહા પામિષ્ટ, કુરૂ, અને ધાતકી મનુષ્ય હોવો જોઈએ.' જુઓ, કેટલો અંતર ! આ તેના પારખેલા દુર્ગુણથી કેવળ ઉલંઘા તેવાજ પાલિષ્ટ સદ્ગુણો આ પુરુષમાં હતા. તે મહા નીતિવાન અને ધર્મશીલ હતો. જે સન્માર્ગ એકવાર પકડી જે સન્નિશ્ચય તેણે કર્યો હોય તેમાં એમ તેવા આવરણ આવો પણ તે ન્યાય અને સત્યના માર્ગમાંથી ચળતો નહીં. તેણે 'એકેશ્વર' સિદ્ધાન્ત પોતાના અંતઃકર્ણમાં દઢ કરેલ હતો, અને આત્માના અમરપણાઉપર પૂર્ણ ભરોસો રાખી શરીર વિકારવાળું અને નાશને પાત્ર જાણી, પોતાની સત્યતા પ્રમાણે વર્તતો અને ખીન્નઓને પણ તેજ પ્રમાણે સદુપદેશ કરતો. તેના ઘણા શિષ્યો તે કાળે હતા, અને તેમાં કેટલાએક તો મોહોટા મોહોટા રાજદ્વારી લોકો હતા. 'સોક્રેટીસ' સત્યનો ઉત્સુક અને સત્યમાર્ગે વર્તનાર તથા ગુણદોષ સર્વ કોઈને મુખઉપર કહેનાર હતો. 'એથેન્સ'ના રાજ્યની સર્વોપરિ સત્તા એ સમયે ત્રીશ સ્વતંત્ર અધિકારી (The 'Thirty' Tyrants) ઓના હાથમાં હતી. આ માંહેનો 'ક્રિટિયાસ' નામનો પુરુષ 'સોક્રેટીસ' નો શિષ્ય હતો. પણ તે મહા દુર્ગુણી અને પ્રજાઉપર અધિકાર ચલાવવામાં અતિ ક્રૂર અને મનસ્વી તથા અન્યાયી હતો. તેનામાં જે દુર્ગુણ હતા તે 'સોક્રેટીસ' તેના મોહોઉપર કહી તેને ધિક્કારતો. આથી કરી 'ક્રિટિયાસ' ને રાજસી સ્વભાવનું મિથ્યાભિમાન હોવાને લીધે સાર ચહણ કરી પોતાની આલ સુધારવાનું યોગ્ય નહોં લાગતાં, ઉલટું 'સોક્રેટીસ' સાથે વૈર ખાંધી બેઠો. આ પ્રમાણે તેના સત્યવક્તાપણાને લીધે ઘણા લોકો

તેનાઉપર દ્વેષદષ્ટિથી જોવા લાગ્યા અને તેની સાથેની મૂળની મિત્રતા તોડી બેઠા. આમ છતાં પણ 'સોક્રેટીસ' તેઓના હિતને અર્થે કહ્યાંવિના રહેતો નહીં. તેમજ ધર્મસંબંધી વિષયમાં તે પોતાને ઈશ્વરનો ઋણી સમજતો તેથી જે સત્યમાર્ગે લોકોને તેણે પ્રથમ પ્રેર્યા હતા તેમાંથી ઘણાઓની ઈર્ષ્યા છતાં પણ તે પાછો હઠ્યો નહીં, અને શત્રુ-મિત્ર સર્વનું એક સરખી રીતિએ હિત તાકી તે પ્રમાણે સધણું સમજાવતો. પરંતુ લોકોને જ્યારે દુરાચલ થવા લાગે છે ત્યારે સીમા રહેતી નથી, તેપ્રમાણે દુષ્ટલોકો આ પુરુષનો ઉપકાર માનવાને બદલે હલટા તેનાઉપર ઉતરી પડ્યા. 'એથેન્સ'ના ન્યાયનાં ધોરણપ્રમાણે તેને તે દેશમાં તે સમયે પૂજ્ય ગણાતા અસંખ્ય દેવોનો દ્વેષી ઠરાવી, તેસમયના રાજપૂજ્ય દેવદ્રોહીને થતી શિક્ષાના નિયમપ્રમાણે વિષપાત્ર આપી તે પીવાથી મૃત્યુની શિક્ષા ઠરાવી. આ પ્રમાણે અંત્યક્ષણ સુધીમાં પણ તે પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ રહ્યો. જે લોકોના કલ્યાણને માટે તેણે આરંભ કરેલ, તે લોકોજ અપકારી થઈ તેની સાથેનો સ્નેહ તોડી શત્રુ થયા છતાં પણ તેણે પોતાની વર્તણૂકમાં કાંઈ પણ રૂપાંતર નહીં કરતાં, કોઈના ઉપર રાગ-દ્વેષ લાગ્યાવિના આત્માને અમર જાણી ન્યાય કરનારાઓની અવિચારી આજ્ઞાને શરણ થઈ પોતાના ક્ષણિક દેહનો વિષ ભક્ષણકરી ત્યાગ કર્યો, તથા પોતાનું નામ અમર કીધું, અને તે ઉપરના ત્રણ શ્લોકમાં દરશાવેલ નાળિયેરના જેવા, તથા સજ્જનતાના સ્નેહ, અને (લો-ક અપકારી થયા છતાં) સાધુ પુરુષ જેવા શુભ કરવાના ગુણની છાપ સમયના પૃષ્ઠપર, પાછળના લોકોને ઉદ્દાહરણ લેવાસારે, પરીપ-કારબુદ્ધિથી રાખતો ગયો.

આ પુરુષ ઈ. સ. પૂર્વે ૪૬૯ માં 'એથેન્સ'નજીકના ગામડામાં એક ગરીબ કેતરકામ કરનાર માખાપને પેટ જન્મ્યો હતો. પણ સ્વાભાવિક બુદ્ધિ સંસ્કારી હોવાથી તેનું તત્વજ્ઞાનભણી વલણ થયું. 'એથેન્સ'માં તે સમયે અનન્તદેવમત ચાલતું હતું અને અસંખ્ય દેવોની ઉપાસના પ્રખળ હતી. આ સર્વનું એકેશ્વરસિદ્ધાન્તથી તેણેજ પ્રથમ ખંડન કર્યું.

ઈશ્વર એક છે, આત્મા અમર છે, નીતિ પાળનારિનાં ધર્મ વ્યર્થ છે, એવા દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક સિદ્ધાન્તોનો મનમાં આદર કરી લોકહિતાર્થ સર્વને તમભણે ખોધ આપવા લાગ્યો. આનું પરિણામ ઉલટું આવ્યુંને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મૃત્યુની શિક્ષા કરી. એસમયે તેના મિત્રોએ તેના ખોટાવ માટે એક ભાષણ તૈયાર કર્યું હતું, પણ તે પોતાના આત્મનિશ્ચયથી વિરુદ્ધ હોવાને લીધે તે વાંચવાને તેણે પોતાના મિત્રોને ચોખી ના કહી અને નિશ્ચયપૂર્વક શુદ્ધ નિર્દોષપણાનાં બળથી તથા પોતાના સિદ્ધાંતના યથેષ્ટ માનપૂર્વક પોતાનો મત સત્ય છે એમ બોલ્યો. આથી ન્યાયાધિકારીઓને તે વિરોધ અપ્રીતિરૂપ થઈ પડ્યો, ને શિક્ષાની આજ્ઞા થઈ. આ આજ્ઞા, 'એથેન્સ' થી 'ઉલોસ' તરફ વાર્ષિક બલિદાન લઈ જનાર 'પવિત્ર' વહાણ પોહાંચી વળતાં સુધી કેઈપણ અપરાધીને દેહાન્ત દેડ અપાય નહીં એવાં ધોરણથી અમલમાં આવવી ૩૦ ત્રીશ દિવસ સુધી બંધ રહેલ હતી. આ સંધીમાં તેના મિત્રોએ તેને નહાસી જવા સૂચના આપી, પણ તે પાપ કર્મ જાણી તેમ નહીં કરતાં આત્મા અમર છે એમ જણાવી શિક્ષાને સ્વાધીન થયો. આ પુરુષની ધાર્મિક વૃત્તિ, ઈશ્વરપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા, આત્માનાં અમરપણાનો નિશ્ચય, તથા તેની સાથે ધર્મ અને નીતિની ઐડ્યતાની અવશ્યકતાના વિચાર તથા તત્ત્વખોધ, એ, તે સમયની 'એથેન્સ' અને તત્સમીપ દેશની સ્થિતિ વિચારતાં વિલક્ષણ હતાં. આ ઉત્તમ ભૂષણરૂપ ગુણો તથા તેનું પોતાનું ઉત્તમોત્તમ અને સુશીલ જીવનચરિત્ર—જે કે પોતાના સત્ય સિદ્ધાન્તો ખીજીને શીખવતો તેના દર્પણ રૂપ છે—તે—ઉપરથી ઈ. સ. ના પંદરમા સૈકામાં થનાર 'ફ્લોરેન્સ' ના તત્ત્વવેત્તા 'મારસિલિયાફીસીનો' (Marsilio Ficino) નામના પુરૂષે 'સોક્રેટીસ' ને તેના પછી ચારશે વર્ષપર થનાર યુરોપમાં એકેશ્વરસિદ્ધાન્ત જણાવનાર ઇસુખ્રિસ્તના સમમતનો 'જોહન ધી આપટીસ્ટ' જેવો પૂર્વાનુયાયી ગણ્યો છે. આ વિચારને ઈ. સ. ની અઢારમી સદીમાં થનાર અને છેક ઈ. સ. ૧૮૫૦ માં ગુજરનાર 'નિએન્ડર' (Johann August Wilhelm Neander) નામના મ-

સિદ્ધિ પ્રીતિધર્મના ઇતિહાસકારે પણ સ્વીકારવા જોગ સંમત આપેલ છે. આ 'સોક્રેટીસ' પોતાની (૭૦) સીતેર વર્ષની લાંબી વય પરે-પકારમાં કામે લેગાડી ઈ. સ. ની પૂર્વે ૩૯૯ માં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મરણ પામ્યો. આજ એ વાતને (૨૨૮૦) ખે હજાર વર્ષે એંશી વર્ષ થયાં, પણ હજી સુધી તેનું નામ કોઈ વિસરતું નથી, પરંતુ એથી ઉલટું કાળચક્રની ગતિના પ્રમાણમાં વિશેષ સ્મરણ પાત્ર થયું જાય છે.

અહા ! શું એનું તત્ત્વવેત્તાપણું અને ન્યાયીપણું! આ પુરુષને આપણા સ્તુત્ય આર્યવેદનાં ઉત્તમ ઉપનિષદાનો ખરો ધર્મ સમજનાર, તેમજ મન્વાદિ ધર્મશાસ્ત્રકારની ઉત્તમ આજ્ઞાપ્રમાણે પ્રાણ જતાં સુધી પણ અડગ રીતિએ વર્તનાર કહીએ તો પણ ચાલે. તેણે પોતાનું ન્યાયીપણું જળવી રાખવાવિષે આપણા ગુણી અને સાધુ ભર્તૃહરિના નીચેના શ્લોકમા જણાવ્યા પ્રમાણેના સિદ્ધાન્ત જોવાજ સિદ્ધાન્ત કરી રાખેલ હોય એમ દેખાય છે:—

નિંદન્તુનીતિનિપુણાયદિવાસ્તુવન્તુ ।
 લક્ષ્મી:સમાવિશતુગચ્છતુવાયથેષ્ટમ્ ॥
 અદૈવવામરણમસ્તુયુગાન્તરેવા ।
 ન્યાયાત્વય:પ્રવિચલન્તિપદંનધીરા: ॥

અર્થ—(નીતિમાં નિપુણ એવા પુરુષો સ્તુતિ કરો કિંવા નિંદા કરો; લક્ષ્મી ગમે તો પ્રાપ્ત થાઓ કિંવા (હોય તેપણું) જતી રહો; (તેમજ) આજ મૃત્યુ થાઓ કિંવા કાળાન્તરે થાઓ: પરંતુ ધીર પુરુષો ન્યાયના માર્ગેથી એક પણ ડગલું ચળતા નથી.)

આ સિદ્ધાન્ત તેણે દઢ કરેલ, અને અન્તસમયે તે સિદ્ધ પણ કરી આપ્યો.

આવા સત્ત્વ સાર પુરુષોનો ત્યાગ કરી કિંવા અનાદર કરી, નિઃસાર દુષ્ટ-સ્વાર્થી લોકોનો સંગ-કોણ કરશે? અને પોતાનું માથું પોતાનાજ ખડ્ગથી કોણ કાપશે? માટે આપણે કુસંગને પારખી, તેથી દૂર રહેવું ઘટે છે; અને સત્સંગનો ભીડમાં ભીડાવું ઘટે છે.

ઇનામનો જાહેર મેળાવડો.

મને ૧૮૮૩.

આર્યજ્ઞાનવર્ધકસભા નગરથી.

ગુજરાતી વક્તવ્ય શક્તિને ઉત્તેજન.

ઉપર દર્શાવેલી આર્યજ્ઞાનવર્ધકસભા નગરથી આપણે કર્તાઓને ઉત્તેજન આપવાને ધ્યાનમાં મેળાવડો આપતા આર્ય મામની તા. ૧૧ મી ને સંવિધાર બંધારના વલ્લુ તાગે અને જો હમેશ્વારો વધારે હોતો સોમવારે ગળતઃ આઠ વાગે અત્રેની કાનબાદેવીના રસ્તાપર આવેલી વ્હુની ઠાકાઈ બાટીયા મહામન વાડીમાં થશે.

વિષય — આધ્યાત્મિક સ્વરાજ્ય એટલે શું? ૧. તેના સંબંધમાં આગળ કેવી અવસ્થા હતી ૨. મરકાર સ્થાનિક સ્વાયત્ત્યવિધે શું કરવા ધારે છે ૩. અન્ય તેવિધે મરકાર ને કરવા ધારે છે તેના પ્રભાવે ત્રી ગ્રાંતે લાભ લેવા ૪. ૧. દરેક હમેશ્વારને ઉપર લખેલા વિષયપર અર્થો કલાક બોલવા દેવામાં આવશે, પરંતુ પરીક્ષકોની હાજરી હશે તો તે વખતમાં વધારે તેમજ ઘટાડો કરી શકશે.

૨. ત્રણ ઇનામ નીચે પ્રમાણે મુકરર કર્યા છે.

પહેલાને રૂ ૩૦, બીજાને રૂ ૨૦, ત્રીજાને રૂ. ૧૦.

૩. નીચે લખેલા મરુગુસ્થોએ પરીક્ષામાં યત્નને કૃપા કરી સ્વીકાર્યું છે, અને તેઓ ને હમેશ્વારને શામ્ય ગાયુએ તેઓનેજ માત્ર ઉપર કહેલા ત્રણ ઇનામ આપવામાં આવશે.

૧. બા. ગો. ગણરાવ હરિ દેવમુખ. | ૨. ગ. નગીનદાસ વૃત્તચીદાસ.

૨. રા. જયેશીલાલ હિમિયાચંદ્ર. | ૩. રા. રણજીડભાઈ ઉદયરામ.

૩. રા. મનામુખરામ અર્ધરામ. | ૪. કમલદાસ વલ્લભદાસ.

૪. આવેલા હમેશ્વારોમાંથી જેઓને મરકાર ત્રણ ઇનામ આપવાનાં હશે, તેઓની પાસેથી બુદ્ધિમતી રકમ આપ્યાં પહેલા, બાકેલી બાળપર સિખીત વિષય તરતજ લેવામાં આવશે.

૫. હમેશ્વારોએ પાતાની અરજી તા. ૨૦ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૩ ની પહેલાં નીચે લખેલે ઉકાણે મોકલી દેવી, અને જેની અરજી ત્યાર પછી આવશે તે કબુલ શામ્યમાં આવશે નહીં.

મુખ્ય બાહારકોટ, શેકમેમન

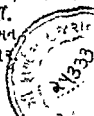
સ્ક્રીટમાં ધર નંબર ૫૧૨

લા. સેવક,

નગરપાલક જમનાદાસ,

નેહરવી લક્ષ્મીદાસ,

આર્યજ્ઞાનવર્ધકસભાના મંત્રી.



સૂચના.

શ્રીમદ્ભાગવતભાષાંતરે—નામનું માસિક ચોપાનિયું પ્રત્યેક હિંદુ મહિને સુબંધ વેદધર્મસભા તરફથી પ્રકટ થાય છે. તેમાં શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ અર્થ વિસ્તારથી લખવામાં આવે છે. વર્ષ પેહેલું ૧૯૩૮ ના આશાઃ ૩ માસથી રાશિ બધું છે તે ૧૯૩૯ ના બેઠાસે પૂર્ણ થશે બાકીની આસરે ત્રણ વર્ષ આ ચોપાનિયું આપશે. કિંમત આગાઉથી રૂ. ૩ બહારગામવાળાને ટપાલખર્ચ આના ૬ વધારે પડે છે. ડેમી પાંચ ફારમનું સારા ટાઇપમાં નીકળે છે.

આર્થધર્મપ્રકાશ—નામનું ત્રણ ફારમનું માસિક ચોપાનિયું પ્રત્યેક હિંદુ મહિનાની પેહેલી તિથિએ સુબંધ વેદધર્મસભા તરફથી પ્રકટ થાય છે તેમાં ધર્મસંબંધી, બાહ્યસંબંધી અને ઉપદેશાત્મક વિષયો આવે છે. મૂલ્ય વર્ષ ૧ નો આગાઉથી રૂ. ૨૦. બહારગામવાળાએ ત્રણ આના વધારે ભાકલના. વર્ષ કાર્તિકથી રાશિ થઈ આશિતમાસે પૂરું થાય છે.

ગુજરાતમાસિકપત્ર નામનું ત્રણ ફારમનું ચોપાનિયું કોઈ સૌમશ્રીમાં તરફથી દર હિંદુ મહિનાની પંદરમી તિથિએ પ્રકટ થાય છે. છે તેનું વર્ષ કાર્તિકથી રાશિ થઈ આશિતમાસે પૂરું થાય છે. કિંમત રૂ. ૩ છે. તેમાં કુળવણી, બાપાર, બંધાર, ન્યાય, ઇતિહાસ, દેશસુધારા, દેસસ્થિતિ આદિ વિષયો આવે છે.

આ ચોપાનિયાવિષે કોઈને કાંઈ લખવું હોય તો તેમણે બહારકોટ જીલ્લાના નજીક શ્રીરંગીના દેવળપાસે ધર નંબર ૨૬ માં સંસ્કૃત પાઠશાળામાં આર્થધર્મપ્રકાશના તંત્રી જોગ લખી જણાવવું. નાટપેડ કાગળો પેવામાં આવશે. જાહેર કોલેજો અને તેમણે લખી જણાવવું.

કેશવલાલ હરિશમ, તંત્રી.

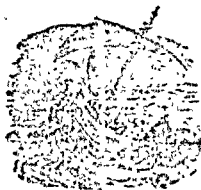
आर्य धर्मप्रकाश.

ARYA DHARMA-PRAKASH.

पुस्तक ११ मुं. माघ, मघ १९३९. धरु २ भा.

पुष्पिताया.

अपिभावजलभायहोर्दमया दशनिन्नाप्रगवान्नापनीका ।
इयमिदममनाविहापनत्तं तदगमभमकलाभपेनपारै ॥१॥



उत्तरी प्र. १९३९
वेधनसभानी कार्यभाष्यं १३०.

मुंजधमये;

वेधनसभानी कार्यभाष्यं १३०.

१९३९

मृग्य २२ १ मो द. १॥ अगाउनीन,
दकासपरी अमा १. नृद.

૧ મોહસુદગર	૭૩
૨ ચંદ્રપ્રમા ચરિત્ર.....	૮૧
૩ સંગમળ તથા લલચિત હિયોગકવિ.....	૮૯
૪ સુખ છે નહીં સંસારમાં હરિચરણમાં પ્રીતિ કરે (હરિગીત)	૯૪
૫ શેઠ ગુલશીદાસ વ્રજદાસનું દુઃખદ મૃત્યુ.....	૯૫

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

હરજી તો પલવારમાં પ્રલય આ સંસારનો આદર,
 હરજી તો પલવારમાં અખિલને હિતન પાછું કરે;
 એ વિશ્વેશ્વર દીનનાથ સહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપણે,
 સત્પ્રમા સુવિચાર સત્સમય ને સદ્દર્શને આપણે.

તીચે લખેલા સદ્ગુણસ્થોનાં નાણાં અમને પહોંચ્યાં છે.

	રૂ.	આ.	પા.
મ્ર. વકીલ બાલુજીભાઈ પ્રભુદાસ ૧૯૩૯ ના	૧	૧૪	૦
મ્ર. તથુભાઈ નાનાભાઈ આર્થિક્સ્ટ પોલિટિકલ એજન્ટ ૧૯૩૬ થી ૧૯૩૯ સુધીના	૭	૮	૦
પા. રા. વ્રજલાલ દામોદરદાસના ૧૯૩૯ ના	૧	૧૧	૦
ફતેચંદ કપૂરચંદ ૧૯૩૯ ના	૧	૮	૦
રા. રવાણકર જીભાઈ ચેતા ૧૯૩૯ ના	૧	૧૧	૦
રા. રા. ગાંધી કરમચંદ ઉત્તમચંદ ૧૯૩૬ થી ૩૯ સુધીના... ..	૭	૮	૦
રા. નાથાલાલ દેસાઈભાઈ ૧૯૩૯ ના	૧	૧૧	૦
રા. ભીમભાઈ ગોવિંદજી દેસાઈ ૧૯૩૯ ના	૧	૧૧	૦
ભાવનગર માનોદ્યોતક મંડળી ૧૯૩૯ ના	૧	૧૧	૦
રા. જગજીવન ધરમચંદ ૧૯૩૯ નાં	૧	૧૧	૦
કપડવાળ પુસ્તકચાયાના ૧૯૩૮-૩૯ પેટે	૩	૬	૦
કસોચી કસરતશાળા હા. શેઠ ભાણેશચંદ પીતાંબર ૧૯૩૯નાં... ..	૧	૧૧	૦

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૧ મું.

માધ, સંવત્ ૧૯૩૬.

અંક ૪ થો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

મોહમુદ્રર.

યાવદ્વિભોવાર્જનશકસ્તાવન્નિજપરિવારોરક્તઃ ।

તદનુચ્ચરયાજર્જરદેહે ગતાંકોપિનપૃચ્છતિમેહે* ॥૩॥

જ્યાંસુધી ધન મેળવવાની તારામાં શક્તિ છે ત્યાંસુધી સ્ત્રીપુત્રાદિક તારો પરિવાર તુંને આધીન થઈને રહ્યો છે. પણ પછી જ્યારે ધર-પણથી શરીર ખજખજી જશે, ત્યારે તો કેઈ ધરમાં તુંને વાત પણ પુછશે નહીં.

આખું જગત્ સ્વાર્થને આધીન છે. સ્ત્રી, પુત્ર, આકર, સંબંધી અને સેહિયો પણ સ્વાર્થને આધીન છે. જ્યાંસુધી આપણમાં ધન મેળવવાની શક્તિ હોય અને આપણે આપણાનું ભરણ-પોષણ કરી શકતા હોઈએ ત્યાંસુધી તેઓ આપણને અત્યંત આધીન થઈને રહે છે. જે પ્રથમથીજ આપણે ધન મેળવી શકીએ એવા ન હોઈએ તો પ્રથમથીજ સંસારમાં કેઈ આવકાર આપે નહિ કે કેઈ આધીન થઈ રહે નહિ. પ્રથમ કદી કમાવાની શક્તિ હોય અને પાછળથી શરીર અશક્ત થવાથી એછી માથ તોપણ અ.પાણું જે માન પ્રથમ રહેતું હોય, જે મરતખો પ્રથમ સચવાતો હોય અને આપણી જે મતિબા પ્રથમ પડતી હોય તેનો શતારાં પણ પછી પડે નહીં. કેટલાંક માતા-પિતાના પ્રિય પુત્રો છતાં માળાપે બૂડે હાલે શંક થઈ રખડે છે, કેટલાંક પુત્રોના પૂજ્ય પિતાઓ છતાં પુત્ર પેટને પણ પૂર્ણ અત્ર

* તેવા બાવનો હરિગીત છંદ.

મુમરય હયે તું મર્યસ જર લાવવામાં જ્યાંસુધી,
પરિવાર તારો મર્વ પણ અનુરૂપ રયે ત્યાંસુધી;
આ દેહ યાચે શિયિલ પડેણમાં પછી પેગાધન,
કદિ કેઈ પણ ધરમાં ક્રયો નહિ બાવ પૂછે બાધન.

ન મળે એવી દશામાં કબાઈ ગયા છે, કેટલાકે પિય પતિઓને પોતાની પત્નીઓએ પરહેલા છે, કેટલાકે ભાઈઓએ પોતાના સગા અને સંબંધી-લા ભાઈઓને લટકતા મેલેલા છે, કેટલાકને સગા-સંબંધિયોએ ધકેલી કાઢેલા છે, કેટલાકને જાતિએ ગનારેલા નથી, કેટલાકને માથે જાતિએ જુલમ કરેલ છે, કેટલાકને મિત્રોએ મૂર્ખ કરી કાઢેલા છે, અને કેટલાક આકરોએ ધણીને ઘોલમાં દીધા છે, એ વાત આપણા જાણકારના બહાર નથી. આ બધું સાચી થાય? થત ન હોય અને કમાવાની શક્તિ ન હોય તેથીજ. ગમે તેવો રૂઠો રૂપાળો પુરુષ ઉત્તમ કુળમાં અવતરે અને ભણેલો હોય, તોપણ જે થત વગરનો હોય અને કમાવાની શક્તિ ન હોય તો તેને કોહી સમાન માનેછે, અને ગમે તેવો કંપડો, કંપટી, દુર્ગુણી, અભણ, નીચકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોય, તો પણ થનવાળો હોય કે થન મેળવવાની શક્તિવાળો હોય, તો તેને સાદું કંઈ માન આપે છે. કાંણા, ખેરા, લૂલા, આંધળા, ધાંગળા, કાળા, કુખરા, અને અનેક દુર્ગુણી ભરેલા પુરુષો થનવાળા હોય કે થન મેળવવા શક્તિવાન હોય, તો પોતપોતાના સંબંધિયોને સંબંધમત્રાણે અત્યંત પ્રિય લાગે છે. શું આ સંસારનો સ્વાર્થ ન ફેરવાય? જે સ્વાર્થ ન હોય તો આપણે તેવાજ પુરુષોને નિર્ધન અને કમાવાને અશક્ત હોય તો તેઓના ઉપર પરતા અનેક વિપત્તિના પ્રહારથી આંખમાંથી આંસુ પાડતા કેમ દેખિયે છિયે?

એક બ્રાહ્મણને જે પુત્ર હતા. મોટો પુત્ર ખેચાર ચોપરી ગુજરાતી શીખી મેલી દંદને એકદશા સરાવતાં અને ઢાહો સરાવતાં શીખ્યો, અને ભોખતું અને ક્રિયમાણતું કામ પોતાના પિતા કરતા તે કરવા માંડ્યું. પોતે ખિચારો ભોળિયો, ખોસી તોતરી ને કમાણી થાય નહીં, તેથી મનમાં હિંમત રહેવા લાગ્યો. નાનો પુત્ર તો પોતાના પિતાની લાગણીથી-દંત્રેષ્ટ શીખવા લાગ્યો, અને થોડા દિવસમાં ખેચાર ચોપરી શીખી આકરીએ વળગી જઈને, તે મહિનાના આશરે ૧૫ રૂપિયા કમાવા લાગ્યો. નાનો છાકરો રૂપાળો, ખોલવે ચતુર અને કચાક શીખ્યો તેથી માતા-પિતાના મનમાં તો હરખ થવા માંડ્યો, અને ભાઈને તો ઘણાં વાંના થવા લાગ્યાં. કોઈ વાત પુછવી હોય તો તેને

પ્રુછે, સાચવવા કે મેલવા આપણું હોય તો તેને આપે, નાત-જાતમાં વખાણ પણ તેનાં કરે, 'ભાઈબાપા' પણ તેને કરે. જમવાનો વખત હોય ને જો નાનો પુત્ર ક્યાંઈ આપો-પાછો ગયો હોય તો ધરનાં માણસ ભાઈ આબ્યાવિના ખાય નહીં, અને કાંઈ સાજો-માંદો થાય તો બધાંએ આંખમાં પાણી આણવા અને ચાકરી કરવા મંડે. આવી રીતે પોતાના નાના ભાઈનો માન-મરતબો સચવાતો જોઈ, મોટા ભાઈને કંઈ દુઃખ લગાડવા જોઈ ન હતું, પણ ઉલટું રાજ થવા જોઈ હતું. પણ સ્વાર્થી એવાં મથળાં ધરનાં માણસોએ તેને અંતરમાં દુઃખ થાય એવી રીતની ગોઠવણ કરવા માંડી. સ્વાર્થનું સગપણ કંઈ ઓર તરેહનું છે. જેની સાથે સ્વાર્થ ન હોય તેની સાથેનું સગપણ ખીજું ગમે તેવું બળવાળું હોય તોપણ તે કંઈ નથી એમ સમજવું. મોટા ભાઈની નાત-જાતમાં ચારેકોરે નિન્દા કરવા માંડી, ધરમાંથી બહાર ગયો હોય તો સહુ તેના પેટલાં ખાઈ ખેસે, ઘેર આવે તો કોઈ ખોલાવે પણ નહિ, ધરમાં મોટેરો ખરો પણ કંઈ વાતને પ્રુછે નહિ, કંઈ કામ કહ્યું હોય ને બરોબર ન થાય, તો સધળાં માણસો ખાયડીના દેખતાં ફફડાવી નાંખે, માંદો પડે તો કોઈ માંધુ પણ આપે નહિ, અને લુગડું-લત્તુ પણ પુર પેટુરવા મળે નહિ. પોતાને માથે અનેક પરતાણ પડે, અને બાકી કાંઈ જો રહ્યો હોય તો ખિચારા કમનસીબની ખાયડીઉપર પડે. આણું પ્રતિદિવસ દુઃખ પડતું જોઈ તેને એકાએક કાંઈ ઉદ્યોગ કરવાનું રૂજ આબ્યુ. કોઈ એક સહકના કંટાકરને મળી તેની આગળ તેણે પોતાનું દુઃખ ગાળ્યું, એટલે તેને દયા આવી, તેથી તેને તેણે આઠ રૂપીયાની દાહિયાની દાહી ચૂકવવાની નોકરી આપી. નોકરી મળી તેથી કાંઈક તેનો પગ જોરમાં આબ્યો. ધરનાં માણસોએ આઠ રૂપીયા કમાતો જોઈ પેટલાંના અપમાનમાંથી જરાક ઘટાડો કર્યો. અધીકરી એ છોકરાને નોકરીનું પરિણામ સાંઝે લાગ્યું, તેથી પાંચ દસ માસ એ નોકરી કરી, જરીકના ધંધામાં છ માસ ઉમેદવારી કરી કોઈ મોટા જરિફ આગળ પોતાનું દુઃખ રોઈને એકદમ ૨૦ રૂપીયાની નોકરીને પામ્યો. આ

નોકરી મળી કે ભાઈનાં માન વધ્યાં. ભાઈ નોકરી ઉપર જે માસ રહે તો પણ ધરનાં માણસો તેનો વિયોગ ન ખમી શકે, સ્ત્રી જુદું માન આપે, બાપ જુદું માન આપે, સંબંધિયો જુદું માન આપે, નાત-જાતવાળા જુદું માન આપે, અને મિત્રો જુદું માન આપે. પછી તો નાના ભાઈ કરતાં પણ મોટા ભાઈની આખર વધી. વાતચિત પુછવી હોય તો તેને પુછાય, અને તેના મોઢામાંથી જે વેણ પડે તે ઉલ્લંઘન ન થાય.

આ પ્રમાણે સર્વ સંબંધિયો જે આપણામાં કંઈ પણ કમાવાની શક્તિ હોય, તોજ તે અનુસરી રહે છે અને ન હોય તો આપણને વેતાં મેલે છે. કેટલાં માતાપિતાઓને આપણે પોતાના કમાઉ પુત્રને પૂજા કરતાં નથી જોયાં, કેટલા ભાઈઓને પોતાના કમાઉ ભાઈઓ ઉપર અપૂર્વ ભાવ રાખતા નથી જોયા, કેટલા મિત્રોને પોતાના કમાઉ મિત્રઉપર ઉત્તમ મમતા રાખતા નથી જોયા, કેટલા સંબંધિયોને પોતાના કમાઉ સંબંધિયોઉપર સ્નેહ રાખતા નથી જોયા, કેટલા નાત-જાતવાળાઓને પોતાના કમાઉ નાતજાતવાળાઉપર નમ્રતા રાખતા નથી જોયા, કેટલી બેનોને પોતાના કમાઉ ભાઈઉપર પ્રીતિ રાખતી નથી જોઈ, ને કેટલા આક્રોશને પોતાના કમાઉ શેઠઉપર પોતાનાં શરીરને પણ કુરબાન કરતાં નથી જોયા? સ્વાર્થમય સંસારમાં એવા અનેક જોયા છે. એ બધું વિચારશો તો ધનથી અને ધન રણવાની શક્તિથીજ, જે તમારામાં શક્તિ ન હોય તો તમારી દશા કેવી હોય? માર્ગમાં 'ગરે માખાપ કોઈ આંધળા ભીખારીને આપો' એવી ખૂમો પાડતા, અને છાતી કુટતા રખડતા ભીખારીનાથી પણ ભૂડી હોય. નિઃસાર સંસારનાં સ્વાર્થ લોકના સહવાસને અનુસરીને પ્રસિદ્ધ કવિ શામળભટ્ટે ધનના સંબંધમાં ૨૪ છાંયા લખ્યા છે, તે બધા સમાવતાં લંખાણ થઈ જાય માટે તેમાંના એકબે અહીં દાખલ કરીને જોઈએ કે તે પ્રસિદ્ધ કવિ શું લખે છે:—

ગાંઠે જેને ગરથ ભલી તે વિદ્યા લગિયો,

ગાંઠે જેને ગરથ કોઈનો ન રહે રણિયો,

ગાંઠો જોને ગરથ તેજ પંડિત છે પૂરો,
ગાંઠો જોને ગરથ તેજ છે સામત શૂરો,
વળી ગાંઠો જોને ગરથ છે પરાક્રમી પરમાણુવો
સામળ આ સંસારમાં જશવિણ મૂરખ જાણુવો
ડાપણુ દમડામાંજ રહે દમડામાં યારી,
દમડામાં છે રૂપ ભેદ દમડામાં ભારી,
જો દમડામાં જોર રહે વશ થઈને રાજ,
દમડો જાય અધિકાર ગુણો દમડામાં આજ,
દમડો છે મોઢો દેવથી વણુ દમડે સહુ વામણાં,
સામળ એ દમડાતણાં ભાતભાત લઉં ભામણાં.

સારાંશ એનો એજ આપણે સમજવાનો છે કે જો આખું દામ ને
આવાં દામ મેળવવાની શક્તિ આપણમાં ન હોય, તો આપણે જગ-
તમાં જોટલા પાણા ઉપયોગમાં આવે છે તેટલા પણ ઉપયોગના નથી.

કોઈ સંસ્કૃત કવિ કમાવાની શક્તિ ન હોય કે કમાણી ન હોય તો
સ્વાર્થા સંસારમાં સંકટો વેઠવાં પડે છે, તેથીજ જાણુ ન કહેતો હોય
તેમ કહે છે કે:—

‘ધનૈર્નિકુલીનાકુલીનામ્ભવંતિ ધનેષપદમાનવાનિસ્તરંતિ ।

ધનેભ્યઃપરોબંધવોનાસ્તિલોકે ધનાન્યર્મયધ્વંધનાન્યર્મયધ્વં’ ॥

(ધનવડે કુળવગરના પુરૂષો કુળવાન્ થાય છે, ધનવડે માણસો
આંપત્તિને ઉતરે છે, અને ધનથકી બીજો કોઈ પણ લોકમાં બંધુ નથી,
માટે હે ભાઈઓ, ધન મેળવો ધન મેળવો.)

અનર્થકારક ધનનો આ સંસારમાં શો મહિમા છે! સર્વ સુખ
અને સંબંધ ધનમાં સમાઈ ગયેલ છે, ને તે સત્ય છે. અનેક અનુભ-
વિયો પણ મથીમથીને ઊંચટ એજ સિદ્ધાંત બાંધી ગયા છે, કે ધનવિના
જો કંઈ માનો કહો તે જોડુંજ.*

જોઆ તે દશાને પરિપૂર્ણ રીતે અનુભવતા હશે, તેઓ તે વાતને

* આત્મારામ, પૂર્ણ કામ અને શમ-દમ રાખનારા વિરજત પુરૂષને આ વાત
લાગુ પડતી નથી.

કપ્પલ કર્યાવિના નહિ રહે. જ્યારે આપણો પરિવાર ધનને કે ધન કમાવાની શક્તિને આધીન છે, ત્યારે તે શા કામનો અને શું કલ્યાણ કરે? કશા કામનો નહિ અને કંઈ પણ તે કલ્યાણ કરે નહિ. પરિવાર તો જ્યાંસુધી જીવિયે, ત્યાંસુધી ગીધપક્ષિયો જેમ મુવેલાં મરદાંને ચાંચવતી ઢોલી ખાય, તેમ આપણને જીવતાંજ ઢોલી ખાય, અને મરણ પછી અનેક પ્રકારની યોનિયોનાં દુઃખ ભોગવવાના અધિકારી કરે.

કમાવાની શક્તિ જાય તે પછી ધીરેધીરે વૃદ્ધપણું આવે છે. વૃદ્ધાવસ્થારૂપ રાક્ષસી એવી તો બળવાળી છે, કે જેમ જેમ તે આપણાં શરીરમાં જામતી જાય, તેમ તેમ આપણો અશક્તિમાં વધારો કરતી જાય છે, પેહેલાં ચામડી ખરખચડી થવા માંડે છે, રૂપ ઓછું થવા લાગે છે, વાળ સફેત થવા લાગે છે, દાંત પડવા માંડે છે, હાથ-પગ કંપવા લાગે છે, લાકડી લેવી પડે છે, પથારિયે પડી રહેવું પડે છે, આંખો ફીકી થઈ જાય છે, કાનમાં ધાક પડી જાય છે, વાયુ ને કફ વધવા માંડે છે, મોમાંથી લાળ પડવા માંડે છે, અને જેમ કોઈ કુતરાને રોટલાનો કટકો નાંખે તેમ ધરનાં સ્વાર્થ માણસોએ આપેલો રોટલાનો કટકો મહાકષ્ટે ખાવો પડે છે. આ વૃદ્ધાવસ્થા ફરીને બાળકપણું આપે છે તે વિષે કવિ કહે છે કે:—

‘વદનંદશનવિહીનં વાચોનપરિસ્ફુટાગતાશક્તિઃ ।

મચ્ચક્તૈર્દ્રિયશક્તિઃ પુનરપિવાલ્પંકૃતંજરમા’ ॥

(મોહું દાંતવિનાનું થઈ જાય છે, બીજું કોઈ ન સમજી શકે તેવું ખોલાય છે, શક્તિ જતી રહે છે, અને શરીરમાં રહેલી દશે ઇન્દ્રિયની શક્તિ બંધ પડે છે. આવી રીતે વૃદ્ધ અવસ્થા ફરીને બાળકપણું કરે છે.) જેવી દશા ધાવણાં છોકરાંની હોય તેવી પરાધીન દશા થાય છે. માત્ર માણસોનાં મમત્વમાં ફેર પડે છે.

આવી દશામાં પણ દિવસે દિવસે જીવવાની આશા વધતી જાય છે, સુખ ભોગવવાની તૃષ્ણા વધતી જાય છે, ધન સાચવવાનો લોભ વધતો જાય છે, વળતે જીભની ચંચળતા વધતી જાય છે, સાંઝં સાંઝં ખાવાની ઈચ્છા વધતી જાય છે, અને પ્રતિદિવસે આખરના કાંકરૂ થતા જાય છે

અને અકલ આકાશમાં ઉડી જાય છે. આવી દશામાં પોતાનું હિત હવે કેમ કરવું તે સુજીવું નથી. કોઈ કવિ કહે છે કે:—

‘આધીવતિપ્રતિજરાપરિતર્જયતી રોગાશ્વશત્રવદવપ્રહરંતિદેહં ॥

આયુઃપરિશ્લવતિભિન્નઘટાદિવાંમ્ભો લોકસ્તથાપ્પહિતમાચરતીતિચિત્ર’ ॥

(વાઘણની પેઠે કંપારે ઉપજવતી જરા પાસે આવી ઉભી રહે છે, શત્રુની પેઠે રોગો દેહને હણે છે, અને કાંણા ઘડામાંથી પાણીની પેઠે આયુષ્ય ઓછું થતું જાય છે, તોપણ લોક પોતાનું હિત ન થાય તે-વુંજ આચરણ કર્યા કરે છે એ આશ્ચર્યની વાત છે.)

જે વખતે આપણી દશા આવી થઈ તે વખતે આપણા પણ એજ હાલ છે. સ્ત્રી, પુત્ર, સગાં, સંબંધી કોઈ પણ પછી પડખે ચડશે નહિ, અને આપણે પચારિયે પડ્યા પડ્યા માંખિયો ઉડાડ્યા કરશું ત્યાં આપણનો કોઈ ભાવ પણ નહિ પુછે, અને સહુ સહુનામાં આસક્ત રહેશે. આ વખતે આપણે આપણું શું કહ્યાણ કરિ શકિયે ?

પરિવાર સઘળો સ્વાર્થી છે તોપણ સસારના વ્યવહાર સક્તાવનારને તેનાથી જીવું પડતું નથી. આપણે જ્ઞેયું કે ધનથી સંસારમાં લોકો સંબંધ રાખે છે, માટે આપણે ધન મેળવવાની સારી શક્તિ ધરાવવી. ગમે તેવું ધન નહાઈ છે પણ તેના દ્વાય અંતરમાં જાણી તેનો સારે માર્ગે ઉપયોગ થાય તો ધન પણ કહ્યાણ કરવાનું એક સાધનરૂપ થઈ પડે છે, પણ તે આપણામાં સમજણ હોય તોજ બને. આપણે શક્તિવાન થયા એટલે પરિવાર અનુસરીને રહે છે. એ પરિવાર સ્વાર્થી છે એમ જાણીને તેનો ત્યાગ કરવાની જરૂર નથી. માત્ર એ વાત અંતરમાં જાણીને પછીથી સર્વે પરિવારને સંબંધપ્રમાણે સંતોષ ઉપજવવો. જો આપણાં અંતઃકરણમાં સમજણ સાચી હશે તો ધન કે પરિવાર આપણને અંતે બંધન કરશે નહિ. પરિવાર તરફથી થતું અપમાન પણ જો આપણે તેનું સ્વાર્થીપણું પ્રથમથી જાણ્યું હશે તો તે દુઃખ આપશે નહિ. આપણે સમજી થઈ કમાવા શીખ્યા કે તેજ સમર્થ અવસ્થામાં આપણે આપણા કહ્યાણની વાત સમજી લેવી જોઈએ. કોઈ મહાકવિ કહે છે કે:—

‘વાવત્સ્વસ્થમિદંશરીરમદ્વજંવાવજ્જરાદૂરતો
વાવચ્ચૈન્દ્રિયશક્તિરપ્રતિહતાવાવક્ષયોનાયુષઃ ।
આત્મશ્રેયસિતાવદેવવિદુષાકાર્યઃપ્રયત્નોમહાન્
સંદીપ્તેભુવનેતુકૂપત્તનનંપ્રત્યુદયમઃકીદૃશઃ’ ॥

(જ્યાંસુધી આ મનુષ્યશરીર રોગવિનાનું અને સ્વસ્થ છે, જ્યાં સુધી વૃદ્ધાવસ્થા આવી નથી, જ્યાંસુધી ઇન્દ્રિયોની શક્તિ ખરેખર છે, અને જ્યાંસુધી આયુષનો ક્ષય નથી થયો, ત્યાંસુધી વિદ્વાન પુરુષે પોતાનાં કલ્યાણવિષે મોટું યત્ન કરવું જોઈએ, કેમકે પછી ધન સંભળી જતું હોય તે વખતે કુવો ખોદવો તે શા કામનો ?) અર્થાત્ પછી કંઈ ખની શકતું નથી, માટે કલ્યાણકારક સાધનો પ્રથમથીજ સંપાદન કરવાં જોઈએ.

શરીર અશક્ત થયા પછી પડતાં દુઃખને લીધે સંબંધિયો કદી સ્વાર્થા અને સંસાર કદી અસાર જણાય, તોપણ તે પછી શું કામ લાગે ? ચિત્તને ઉદ્દેગ થોડો થાય ખરો, પણ કલ્યાણનું સાધન કંઈ ખની શકે નહિ. પેહેલાંથી જો સારી ટેવ પડી હોય, તો છેવટ તેવી સારી ટેવ રહે. પણ પેહેલાંથી વિચાર ન કર્યો હોય અને અમુલ્ય દેહ વૃથા ગુમાવ્યો હોય તો પછી તેનો ખદલો પાછો ક્યાંથી મળે ? માટે જ્યારે જાગ્યા ત્યારે સવાર એમ સમજી, જ્યારથી સમજણ આવી ત્યારથી સદાચરણમાં ચાલવા, સફળ ગ્રહણ કરવાને ઈશ્વરને ઓળખવાનું પ્રયત્ન રાખવું. આ શરીર એટલાજ હેતુ માટે છે. કેમકે આ શરીરથી તે ન ખની શક્યું, તો પછી ખીજાં કાગડા-કુતરાનાં કે કીડાનાં શરીરમાં શું ખનશે ? આપણને વિચાર કરવાને બુદ્ધિ છે, તેને આપણે ઉપયોગમાં ન લઈએ તો આપણમાં અને પશુમાં શો ફેર ? આપણી ખાલ્યાવસ્થા ગંધ હોય, પૌગંડ અવસ્થા ગંધ હોય, કિશોર અવસ્થા ગંધ હોય અને યુવાવસ્થા ગંધ હોય તથા વૃદ્ધાવસ્થા આવી હોય, તોપણ જો આપણે મૃત્યુના પાશમાં પડ્યા ન હોઈએ અને શરીર કંઈક સ્વસ્થ અને સાધ્ય દશામાં હોય તો આપણું કલ્યાણ કરી શકિયે. માત્ર આપણે આપણું કલ્યાણ કરી લઈએ, એવી સંમૃતિ

થવી જોઈએ. છેવટની દશા ચૂક્યા તો પછી ચૂક્યાજ. આ શરીર
જોરલું બધું અમુલ્ય છે કે કાળમાત્ર થયેલો સદ્વિચાર પણ ઉત્તમ દ્રવ્ય
આપે છે. કોઈને શંકા થાય કે ત્યારે અમે પણ છેવટની દશામાં
જે ધડી રામનામ લેશું, તો એનો ઉત્તર એજ છે કે, એ છેવટની
દશા આપણી આવશે એનો શો ભરોસો? કાળની ગતિની કેમ ખબર
પડે? નહિ ને આપણે આજેજ મૃત્યુના પાશમાં પકડાયા તો પછી
એ આપણો વિચાર શું કામ લાગે? કાળની ગતિની ખબર નથી
પડતી માટેજ જે કાળે ને જે ધડિયે આપણે વર્તમાન છિયે, તે કાળે
અને તે ધડિયે આપણે આપણાં કલ્યાણનું સાધન કરી લેવું, પછી
બાક્યા યુવા કે વૃદ્ધા ગમે તે અવસ્થા હોય. આપણે આપણું જે
કલ્યાણ કરવું તેજ આપણને પરિણામે સહાય કરનારું છે. અસાર સં-
સારમાંના સ્વાર્થિયો કોઈ સહાય કરનાર નથી અને તેની સહાયતા
કંઈ કામ લાગવાની નથી.

ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર.

(આંધલ પાને ૬૪ પા.)

આ વાત તો કોયની અજાણી નથી, કે ધીર અને વીર પુરુષો મા-
ણાંત આપત્તિ આવી પડે તોપણ તેથી ડરતા નથી. ધીરની ધીર-
તાની, વીરની વીરતાની, ગંભીરની ગંભીરતાની, વિદ્વાનની વિદ્વતાની
અને સજ્જનની સજ્જનતાની ખરી કસોટી વિપત્તિ છે. વિચારો
કે શ્રુતશીલને હવે વિપત્તિનો પાર નથી રહ્યો. એક તરફ પોતાનાં
વૃદ્ધ માતાપિતાનાં જીવનનો આધાર તેની ઉપર છે, બીજી તરફ રાજ-
કુમારનાં વૃદ્ધ માતાપિતાનું જીવનસર્વસ્વ પણ તેજ છે, ત્રીજી તરફ
પવિત્ર ચંદ્રમલાનાં ચિત્તનું સમાધાન કરનાર પણ તેજ છે, અને ચોથી
તરફ પોતાની માણુમિયા મિયંવદ્દાનાં તો જન્મ અને જીવિતની સફ-
લતા તેનીજ ઉપર હોય એમાં આશ્ચર્ય શું? તે આ રાજકુમારના
વિયોગની વખતમાં પોતાને અસહ્ય દુઃખો છતાં તેને ન જણાવતાં
કેવી રીતે રાજકુમારનાં માતાપિતાને ધારણા દેતો, કેવી રીતે પોતાનાં

માતાપિતાને ધારણા દેતો, કેવી રીતે ચંદ્રપ્રભા તથા દેવકન્યાને ધીરજ દેતો, અને કેવી રીતે પોતે ધીરજ રાખતો તેવિષે માત્ર તેનું એક મનજ સાક્ષી હતું. ટુંકમાં ખોલિયે તો જો એક શ્રુતશીલ ન હોત તો તે ચાર વૃદ્ધા અને ચંદ્રપ્રભાના પ્રાણુ તો રાજકુમારની દુઃખદ ખખર સાંભળતાંજ નીકળી ગયા હોત. શ્રુતશીલને જો કે પોતાના સન્મિત્રનાં વિચોગદુઃખોને સહન કરવાં તે કરતાં પ્રાણુ છોડવા એ વાત વધારે ગમતી હતી, પણ તે ચાર વૃદ્ધા અને ચંદ્રપ્રભાને ધારણા દેવાજ માત્ર જીવતો હતો. તેટલામાં તેને હવે ઈન્દ્રનીલમણિ થઈ જવાનો વખત આવી પોહોચ્યો. તે ગમે તેવો વેગ કરી ચાલે તોપણ સૂર્યાસ્ત થયાની અગાઉ તે સ્થલની ખહાર નીકળી શકે તેટલો દિવસ હવે રહ્યો ન હતો. ચારે કોર દેખાતાં સાયંકાલનાં ચિન્હો જોઈને વિદ્વાન્ અને વિપત્તિના વખતનાં કર્તવ્યને સારી રીતે જાણનારા શ્રુતશીલે મનમાં વિચાર કર્યો કે 'હું ગમે એટલો ખેદ કરું, ગમે એટલા વિલાપ કરું અને ગમે તેવાં પ્રયત્ન કરું તોપણ આ વખતે જે મને આપત્તિ આવી પડવાની છે તે પડ્યાવગર રહેશેજ નહીં. માટે તે વિપયનો વિચાર છોડી મારા આધાર ઉપર રહેલાંએ હવે પછી શું કરવું એ વિષે ટુંકમાં કંઈ લખી, પછીથી જ્યાંસુધી મારાં નેત્રો દેખે છે ત્યાંસુધી આ શિવલિંગનું એક દષ્ટિથી દર્શન કરું, જ્યાંસુધી મારી જીભ આલે છે ત્યાંસુધી આ શિવજીની પ્રાર્થના કરું અને જ્યાંસુધી મારાં અંગોથી ઉઠી ખેરી શકાય છે ત્યાંસુધી આ શિવલિંગને દંડવત્પ્રણામો કરું. ખીજી ચિંતાઓ મને કાંઈજ કામ આવવાની નથી.' એવો નિશ્ચય કરી તરતજ એક પત્રિકા લખી. તેને તે શિવમંદિરના ઊંમરા ઉપર મેલી. તે ઉઠી ન જાય માટે એક ઈન્દ્રનીલમણિના કટકાથી તેને દબાવી. પોતે પાસેના સરોવરમાં જ્ઞાન કરી આવી, પાનના પડિયામાં લઈ આવેલાં જલથી ઈન્દ્રનીલમણિમય શિવલિંગની પૂજા કરી, પછી અનેક દંડવત્ પ્રણામો કરી એક ધ્યાનથી દર્શન કરી, 'હુ દીનખંધો દયાસિંધો સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિમાન્ જગદીશ્વર ! આપની દીનદયાલુતા સામું જોઈ, આપની ભક્તવત્સલતા સામું જોઈ, આપની

અધમઉદ્ધારકતા સામું જોઈ, આપની પતિતપાવનતા સામું જોઈ, અને આપની અનાથનાથતા સામું જોઈ દીન અનાથ અધમ અને પતિતજેવા આપના આ ભક્તવર્ગને આપ ઉદ્ધાર નહિ કરો તો પછી ખીજે કોણ કરશે? નથી અમે મંત્ર જાણતા, નથી અમે યંત્ર જાણતા, નથી અમે તંત્ર જાણતા, નથી અમે વિરકિત જાણતા, કે નથી અમે ભક્તિ જાણતા, કેવલ આપનું સ્મરણ તેજ સર્વ સિદ્ધિનું મૂલ છે એટલું જાણિયે છિયે, માટે આપેજ અમારા સર્વના મનોરથો સિદ્ધ કરવા જોઈયે. આ સમયે હું આપપાસે ખીજું કંઈજ માગવા ઈચ્છતો નથી, પણ આ મારા મિત્ર રાજકુમારની આ દશા છે અને હવે પછી થોડાજ ક્ષણોમાં મારી પણ તેજ દશા થવાની છે, માટે મારા આધાર ઉપર રહેલાં આ રાજકુમારનાં માતાપિતાને, મારાં માતાપિતાને, પવિત્ર ચંદ્રપ્રભાને, દયાલુ દેવકન્યાને, અને મારી પ્રાણપ્રિયા પ્રિયંવદાને દુઃખના ડુંગરો ત્રુટી પડશે, શોકના સાગરો ઉછળશે, અને ચિંતાની ચિતાઓ પ્રજ્વલશે, તે વખતે કોય પણ તેઓને ધારણા દેનાર નથી. માટે આપેજ કૃપા કરી તેઓનાં અંતઃકરણમાં ધીરજ રૂપ ધન અર્પણ કરવું, વૃદ્ધ સુરજનોને દીર્ઘ આયુષ્ય અર્પણ કરવું, અને ચંદ્રપ્રભા, દેવકન્યા અને પ્રિયંવદાને પોતપોતાનાં ખરાં કર્તવ્યનું જ્ઞાન અર્પણ કરવું, એજ હું માગું છું. તે સાથે મારો દેહ શિલારૂપ થઈ ગયા પછી મારો જીવાત્મા જો ડ્યાંય જન્મ લહે તો આ રાજકુમારનો જ્યાં જન્મ થયો હોય ત્યાંજ લહે, એનોજ મિત્ર થાય, એનોજ પ્રીતિપાત્ર થાય અને એનાંજ સુખદુઃખમાં સરખો ભાગ લેનાર થાય. એટલુંજ નહિ પણ તે જન્મનું મારું આયુષ્ય એટલું આપણું કે મિત્રના વિયોગનું દુઃખ મારે સહન કરવું ન પડે.' એટલી પ્રાર્થના કરી સૂર્ય સામી નજર કરે છે. ત્યાં સૂર્યનું અર્ધ-મંડલ બહાર છે. પોતે વિચાર્યું કે 'હવે સૂર્યાસ્તને કંઈજ વાર નથી, માટે જલદી હું મારા મિત્રની પ્રતિમાને મળી તેનીજ પાસે ખેસું, કે જેથી ખેયની જડ પ્રતિમાઓ પણ વિયુક્ત ન રહે.' એમ વિચારી તરતજ તે શત્રુશત્રુની પ્રતિમા પાસે આવી તેને આલિંગન કરી નીચે પ્રમાણે આનંદથી આતું બોલ્યો:—

ચિત્રપવિત્રચરિત્રપ્રિયમિત્રમણે ડગધન્યોહં ।

સાધુમિરશોચનીયસ્ત્વત્તુલ્યદશાવશોભવિષ્યામિ ॥

(વિચિત્ર અને પવિત્ર છે ચરિત્ર જેનાં એવા હું મિત્રમણિ । અને હું તમારા જેવી દશાને વશ થાઈશ તેથી ધન્ય છું અને સાધુ પુરુષો હવે મારો શોક નહિ કરે.)

यदिविद्याप्रदानस्य स्तवः सर्वोपिवास्तवः ।

तर्ह्यवश्यं भविष्यामः सर्वे विसुखिनो द्रुતं ॥

(જે વિદ્યાદાનની સ્તુતિયો શાસ્ત્રોમાં જે જે લખી છે તે ખરી છે, તો જરૂર આપણે સર્વ થોડા વખતમાં સુખી થારું.) આટલું બોલે છે એટલામાં ભગવાન્ લોકસાક્ષી સૂર્યદેવતું મંડળ અસ્ત થયું અને શ્રુતશીલની સંજ્ઞાપણુ અસ્ત થઈ ગઈ. જેવી પ્રતિમા શત્રુશલ્યની હતી તેવીજ પ્રતિમા શ્રુતશીલની થઈ ગઈ. જે વખતે શ્રુતશીલ નિઃસંજ્ઞ અને ઈદ્રનીલમણિમય થયો, તેજ વખતે સ્ફુટિકમણિમય પ્રદેશના શિવાલયની પૂતળીને સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થઈ. તે ચારે કોરે જુએ છે તો તેટલામાં દેવ દાનવ કે માનવ કોય જેવામાં આવતું નથી. માત્ર શુદ્ધ સ્ફુટિકમણિનો ઉત્તમ પ્રદેશજ જેવામાં આવે છે. તેણે તેજ શિલાલેખની આજ્ઞાપ્રમાણે ત્યાંથી ચાલી બીજા પર્વતની ગુફામાં જવાસાર ચાલવાનો આરંભ કર્યો. ચાલતાં ચાલતાં મધ્ય રાત્રિ થવા આવી ત્યારે તે પહાડનો અંધારો માર્ગ ઓળંગી ઈદ્રનીલમણિમય પ્રદેશમાં આવી પોહ્યાંચી. ચંદ્રમાના પ્રકાશથી ચારેકોર જાહેર જણાતા પ્રદેશો જોઈ તે હર્ષ પામી તરતજ શિવાલયમાં આવી. શિવજીનાં દર્શન કરતાંજ તેણે શ્રુતશીલની લખેલી પત્રિકા જોઈ. તે હાથમાં લેઈ પોતે વાંચીને તથા શિલાલેખ વાંચીને નિશ્ચય કર્યો કે આ ખે મહાત્માઓ આ સ્થલના પ્રભાવથીજ ઈદ્રનીલમણિમય થયેલા છે. આ ખત્રે મિત્ર છે. આમાંનો એક પ્રથમ શિલારૂપ થયેલ છે અને બીજો તો આજેજ સાયંકાલે આ પત્રિકા લખ્યા પછી તરત શિલારૂપ થયેલો છે એવું અનુમાન થાય છે. જો કે હું પોતે કોણ છું, આ કેકાણે જ્યાંથી આવી છું અને હવેપછી મારું શું થવાનું

છે, તે કાંઈજ જાણતી નથી, તેમ આ ચીઠી લખનારે જ્યો-
ની ઉપર તે ચીઠી લખા છે તેઓ કોણ છે તે પણ હું જાણતી
નથી, તો પણ તેઓનાં નામ વાંચવાથી મને કાંઈ અલૌકિક સ્નેહ
ઉત્પન્ન થાય છે.' મૂર્તિયોને સારી પેઠે જોઈને, 'ખરે આ રાજ ચિન્હથી
શોભતી મૂર્તિ ઘણા વખતની થયેલી છે, અને આ ગ્રાહ્ય ચિન્હોથી
શોભતી મૂર્તિ આજેજ સાયંકાલની થયેલી છે. આ મહાત્માનું પવિત્ર
નામ શું હશે તે હું જાણતી નથી, પણ તેની ધીરજ, તેની પિતૃભક્તિ,
તેની માતૃભક્તિ, અને તેની મિત્રધર્મમાં પ્રવીણતા તથા વિદ્યા દાનમાં
ઉદારતા અને શ્રદ્ધા દેવી છે તે આ પત્રિકાજ કહી આપે છે. તેની
સ્વરૂપસંપત્તિ તો મારી નજરેજ જોવામાં આવે છે. ધન્ય છે તે
માતાપિતાને કે જ્યોનું આણું મનુષ્યરત્ન પુત્ર હશે, ધન્ય છે તે
મિત્રોને કે જોના આ મહાભાગ મિત્ર હશે, ધન્ય છે તે સ્ત્રીને કે જોના
આ ભદ્રશીલ પ્રાણનાથ હશે. મારું મન પણ તેને વરવા ઉત્કંઠિત છે.
જો વરણું તો આજ પતિને વરણું. પણ આ પત્રિકામાં લખેલાં
ગંભીર વૃત્તાંતવિષે પ્રથમ મારે જાણીવું થવું જોઈયે, ને તે ચંદ્રપ્રભા,
દેવકન્યા અને પ્રિયંવદાને મળવાથીજ થવાશે. એટલુંજ નહીં પણ
તેઓને પણ આ મહાભાગના વિયોગથી દુઃખદ રાત્રિ થઈ પડી હશે,
માટે હું તેને મળું તો આ પત્રિકા ઉપરથી તેને ધારણા મળશે. માટે
જેમ અને તેમ આંહિ વિલંબ ન કરતાં ચાલવું તે ઉત્તમ છે.' એમ
વિચારી શિવજીને તથા તે બે પ્રતિમાઓને પ્રણામ કરી તે ચાલવા
માંડી, તેણે રાત્રિના પ્રભાવથી કેટલાંક મનુષ્યોના કોલાહલ સાંભળ્યો,
જેથી તે સામા પર્વતનો માર્ગ મેલી મનુષ્યના કોલાહલ ઉપર ચાલવા
લાગી. ચોરીજ વારમાં તેને એક નાનું ખારણું નજરે પડ્યું.
તેમાંથી ખહાર નીકળી જીવે છે, ત્યાં તો એક ખાણુ હજારો કન્યાઓ
વિલાપ કરે છે, ખીજ ખાણુ હજારો વિદ્યાર્થીયો રૂવે છે, ત્રીજ ખાણુ
અનેક ઋષિયો અને ઋષિપત્નીયો ઉદ્વેગથી અશ્રુ પાડે છે, ચોથી
ખાણુ વૃદ્ધ દંપતી મૂર્છિત થઈ પડેલ છે, પાંચમી ખાણુ વૃદ્ધ રાજા
અને રાણી મૂર્છિત પડેલ છે, અને છઠી ખાણુ ચંદ્રપ્રભા દેવકન્યા અને

પ્રિયંવદા એ ત્રણે દુઃખના આવેશથી મૂર્છા ઉતરી ગયા પછી ઈન્દ્રનીલ-
મણિના પ્રદેશમાં જઈ ઈન્દ્રનીલમણી થઈ જવા ઈચ્છે છે, અને
તેઓને વિદ્યાનિધિ આદિ દ્યુતરીલના પ્રથમ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ
ધારણા આપે છે. અનેક પ્રકારનાં વાક્યો સાંભળતાં પણ તે સ્ત્રીઓને
ધૈર્ય ન આવ્યું, અને આ દુઃખ સહન કરવું તે કરતાં બેહેતર છે
કે બેભાન થઈ જવું. એમ વિચારી એકદમ જુસ્સાથી તે ઈન્દ્રનીલ-
મણિના પ્રદેશ તરફ જાય છે અને વિદ્યાર્થીઓ તથા કન્યાઓ પગમાં
પડી પડી પ્રાર્થના કરે છે. તેટલામાં આ દેવકન્યાને આવતી જોઈ
સાહુએ આશ્ચર્યથી કોલાહલ કરવો ખંધ કર્યો. દેવકન્યા પણ બેધડક તેની
નજીક આવી 'આમાં ચંદ્રપ્રભા કોનું નામ છે' એમ પુછવા લાગી.
વિદ્યાનિધિએ ચંદ્રપ્રભા વતાવ્યાં કે તરત તેના હાથમાં તેણે તે પત્રિકા
આપી. તેણે તે ધીરજથી વાંચી, જેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું.

યત્ર ધન્યાદેવકન્યા યત્ર ચંદ્રપ્રભાશુભા ।

પ્રિયાપ્રિયંવદાયત્ર પત્રિકાતત્રયાત્ત્રિયં ॥

માતશ્ચંદ્રપ્રભેમાર્તદેવકન્યેદયામયે ।

પ્રિયેપ્રિયંવદેચૈષા ચરમાપરમાર્થના ॥

સ્મૃત્વાસ્મૃત્વામુનિવચો ધૃત્વાધૃત્વાચધીરતાં ।

કાર્યાગુરુણાંશુશ્રૂષા મનોવાક્ષાયકર્માભિઃ ॥

યદિપ્રિયોસ્મિવોમદ્રા યદિપાલ્યંવચશ્રમે ।

વાલાધ્વનશાલાયાં તદ્દ્યૌદાસ્પંનયાસ્યથ ॥

અત્રયુષ્માસુકલ્યાણ્યો બહુનાલિખિતેનકિં ।

નિઃશૃંખલાસુસંપત્સુ પ્રાણાંતાસુવિપત્સ્વપિ ॥

ધૈર્યંધૈર્યપુનર્ધૈર્યં ધાર્યમાર્યૈરનુત્તમં ।

દેયંદેયંપુનર્દેયં વિદ્યાદાનમનુક્ષણં ॥

હંતુમાપત્સહસ્રાણિ દાતુંસંપચ્છતાન્યપિ ।

જાગર્થ્યેકંજગત્યત્ર વિદ્યાદાનમનુત્તમં ॥

નસ્વમિત્રસમાવધ્યાપ્રાપ્તિરેવાદુનોતિમાં ।

પ્રત્યુતાનંદસંદોહમમંદમભિવર્ષતિ ॥

નતત્તદ્વિપર્ષિતા કાર્ષાકેનાવિકાપ્યહો ।

પુનઃશંભુપ્રસાદેન સંગમોભવિતૈવનઃ ॥

(જ્યાં ધન્ય દેવકન્યા છે, જ્યાં શુભ ચંદ્રમલા છે, અને જ્યાં પ્રિયા પ્રિયંવદા છે, ત્યાં આ પત્રિકા પોએ, હે માતા ચંદ્રમલા, હે દયાલુ દેવકન્યા અને હે પ્રિયા પ્રિયંવદા ! આ મારી ઉત્તમોત્તમ છેલી પ્રાર્થના છે, કે મુનિરાજનું વચન સંભારી સંભારીને, ધીરજને ધારણ કરી કરીને, મન વચન અને કર્મથી આપણા સર્વ ગુરુજનોની તમે સેવા કરજો. જો હું તમને પ્રિય હોઉં, જો મારું વચન તમે માનવાલાયક ગણતાં હો, તો હું કહું છું કે બાલાર્ધચયનશાલાના કામમાં જરા પણ ઉદાસી લાવશો માં. આ બાબત હું તમને વધારે શું લખું ? અસંખ્ય સંપત્તિઓ આવી પડે અને પ્રાણાંત આપત્તિ આવી પડે. પણ ધીરજ ધીરજ અને ધીરજજી ધારણ કરવી, અને કણે કણે વિદ્યા વિદ્યા અને વિદ્યાનુંજ દાન કરતાં રહેવું. હજારો આપત્તિઓને હણવામાટે અને સેકડો સંપત્તિઓને આપવામાટે જગત્માં એક વિદ્યાદાનજ જાગે છે. મને મારા મિત્રના જેવી જે અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી હું કંઈ ખેદ નથી પામતો, પણ ઉલટો આનંદમાં મગ્ન થાઉં છું. માટે એવિષે કોઈએ કંઈજ ચિંતા કરવી નહીં. વળી ઈશ્વર કૃપાથી આપણ સર્વજનું મળવું થાશેજ.) આ પત્રિકા ચંદ્રમલાએ આખ માંથી આંસુહાં પાડતાં વાંચી અને દેવકન્યાએ તથા પ્રિયંવદાએ તેવીજ દશાથી સાંભળી. આ પત્રિકા વંચાઈ રહી કે પ્રથમ તો તેઓ સર્વ મૂંઝાગત થઈ ગયાં. બે ઘડિયે સર્વને મૂંઝા દૂર થઈ કે તરત વિદ્યાનિધિ આદિ પ્રથમ વર્ગના બાલકોએ હાથ જોડી ત્રિનતિ કરવા માંડી, કે માતા દેવકન્યા ! માતા ચંદ્રમલા ! અને માતા પ્રિયંવદા ! પરમોપકારી પવિત્ર રાજકુમાર રાત્રુશલ્યના વિયોગદુઃખનું તો હજી વિસ્મરણ થયું નથી તેટલામાં તો, તેનુંજ રૂપાંતર ગણિયે, તેનું મૂર્તિમાન્ હૃદય ગણિયે, અથવા તેનોજ બહિશ્વર પ્રાણ ગણિયે તોપણ અ-

ધટિત ન કેવાય તેવા અમારા સફર શ્રુતશીલનો અસહ્ય વિયોગ આવી પડ્યો એ કાંઈ જોઈ આપત્તિ નથી. આવી આપત્તિમાં ધીરજ રાખવી તે અતિ ધીર માણસનું કામ છે, સાધારણ માણસનું કામ નથી. જો કે આ બધાં વૃત્તાંતો એવાં એવાં હૃદયભેદક છે કે અતિ ધીર અને ગંભીર માણસોની ધીરતાને અને ગંભીરતાને પણ વિસ્મરણ કરાવી નાંખે, તોપણ વિચારવાનું એ છે કે તેવી રીતે તે ધીરજ છોડી નાંખવાથી, ગંભીરતા ત્રોડી નાંખવાથી, અનેક પ્રકારના વિલાપો કરવાથી, સર્વ સુખનો ત્યાગ કરવાથી, અને છેવટ પ્રાણનો પણ ત્યાગ કરવાથી ફક્ત કાંઈજ નથી. તેમ આ વખતની આપત્તિનું કર્તવ્ય પણ આપનું એ નથી; કારણ કે આ આપત્તિને છેડે હજી આપણે ઉત્તમ આશા ધરાવિયે છિયે. માટે અમારી વિનંતિ એ છે કે અમારા સફર-શ્રીએ જે જે કર્તવ્ય પત્રિકામાં લખેલ છે, તે તે કર્તવ્યઉપર પૂર્ણ લક્ષ્ય રાખી સર્વ માન્ય માતાઓએ આ દુઃખદ દિવસોનું નિર્ગમન કરવું જોઈએ. વિશેષ અમ જેવાં ખાલકો આપજેવાઓને શું કહી શકે? એમ કહી પ્રણામ કરી વિધાનિધિ આદિ ખાલવર્ગ નીચે ખેડો, કે તરત પ્રથમ વર્ગની કન્યાઓ કે જેઓએ દેવકન્યા ચંદ્રપ્રભા અને પ્રિયંવદા પાસેથી સર્વ શાસ્ત્રોમાં ઉત્તમોત્તમ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું, તેઓ ઉભી થઈ વિવેકથી વિનયથી અને નમ્રતાથી હાથ જોડી નીચેપ્રમાણે વિનંતિ કરવા લાગી.

માન્યમાતાઓ! જલદેવની પાસે કલશના જલ જેવું, પવનદેવની પાસે પંખાના પવન જેવું, સૂર્યદેવની પાસે દીવા જેવું, અને ચંદ્રદેવની પાસે ચંદન જેવું આપજેવાંતી પાસે અમજેવી અદ્વિત અદ્વિતશક્તિવાળી ખાલિકાઓનું ખોલવું છે. આપજેવાંતી પાસે ખોલવાની અમારી બુદ્ધિ શું, અમારી શક્તિ શું અને અમારો અધિકાર શું? કાંઈજ નહીં. તોપણ જ્યારે આપ આ સમયે અસહ્ય આપત્તિમાં મગ્ન છે, ત્યારે આપની પાસે આપે જે કૃપા કરી આજદિવસ સુધી અમને શીખવેલું છે તેનું સ્મરણ આપવા અમારું મન ઉત્કંઠા કરે છે, માટે અમારા તરફથી થતા આ અવિવેકવિપે આપ માયાણ માન્યમાતાઓ કૃપા કરશો એવો અમને દૃઢ વિશ્વાસ છે. (અપૂર્ણ.)

સંગવલ્લ તથા તદાશ્રિત ઉદ્યોગફલ.

(AN ESSAY ON COMPANY AND ITS EFFECTS.)

પ્રકરણ ૪.

(સાંધણ પાને ૭૨ થી.)

ઉપર જણાવેલા સારા માઠા બે પ્રકારના સંગના, પ્રત્યેકના બે વર્ગ છે. પેહેલો મનુષ્યસંગ અને બીજો શાસ્ત્રસંગ. ઉત્તમ મનુષ્યનાં સંહવાસથી ઉત્તમ ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ ઉત્તમ શાસ્ત્રપદ્ધતિથી ઉત્તમ બોધ મળે છે. અને તદનુસાર ક્રિયા થવાથી અદ્ય મનુષ્ય દેવપૂજ્ય થાય છે. તથા દુષ્ટ પુરુષના સંગથી દુષ્ટપણું આવે છે, તેમજ દુષ્ટ શાસ્ત્રના ઉપદેશવડે દુર્બોધ મળે છે. અને તે પ્રમાણે આચરવાથી ઉત્તમ પંડિતનું મનુષ્ય અધમાધમ લઘુતાને પામે છે.

ઉપર જણાવેલા સંગના ખરે વર્ગના ઉત્તમ અધમ ભાગ આપણે વર્ગાનુક્રમપ્રમાણે તપાસવા એ અગત્યનું છે. માટે પ્રથમ વર્ગના ઉત્તમ ગુણ વિષે વિચાર પેહેલો કરીશું.

‘સત્સંગનું ખળ કેટું છે, તે વિષે અનુભવો ભર્તૃહરિ કહે છે કે:—

‘જાઙ્ઘાધિયોઽહરતિસિંચાતિવાચિત્તત્ત્વમ્
માનોઞ્જાતિદિશ્વતિપાપમદ્ગકરોતિ
ચિત્તેમસાદયતિદિશ્વતનોતિકીર્તિમ્
સત્સંગાતિઃકથપ્કિનકરોતિપુંસામ્

(સત્સંગ શું ન કરે? એ બુદ્ધિનું જડપણું ટાળે છે, સત્ય વાણીની મનુષ્યમાં પ્રતિષ્ઠા કરે છે, તેમનું ઊંચુ માન વધારે છે, પાપનો નાશ કરે છે, ચિત્તને આનંદ આપે છે, તથા કીર્તિને દિશાઓમાં ફેલાવે છે.)

ખરું છે કે આપણે પ્રથમ ગમે તેવી જાડી બુદ્ધિના હોઈશું પણ જ્યાં ઊંચી કેળવણી પામેલા વિદ્વાનો નિરંતર પૂર્ણ આગ્રહપૂર્વક બોધ આપ્યા કરે છે, તેવી પાઠશાળા અથવા વિદ્યાલયમાં આપણે તેમના સમાગમમાં રહી અભ્યાસ કરશું તો આપણી બુદ્ધિ જે પૂર્વે

‘જે અને જે શું,’ તેનો પણ વિચાર કરવાને અશક્ત હશે તે ભૂગોળ ખગોળના સિદ્ધાન્ત સમજવાને તેમજ નવીન સિદ્ધાન્તો સ્થાપવાને પણ સમર્થ થશે. તેમજ સત્ય ખોલવામાં કેટલા લાભ રહેલા છે, સત્યને માટે ઈશ્વર આપણને કેવી રીતે સ્વીકારે છે અને તે કેવો સ્તુત્ય ગુણ છે ? તેમજ અસત્ય એ કેવું પાપરૂપ છે અને સર્વ લોક તેને કેવી રીતે બિસ્મારે છે ? તથા ‘તમે અસત્ય ખોલો છો,’ એવા શબ્દો એક ખરા પ્રતિષ્ઠિત અંગ્રેજ સદ્ગુહસ્થને આપણે કહીશું, અને તેથી તેને કેવું ખોટું લાગે છે તથા અસત્ય વિષે તેને કેટલો તિરસ્કાર છે ? એ બધું જ્યારે આપણે સત્સમાગમથી જાણશું ત્યારે આપણ-માંથી સહજજ બુદ્ધિશીલ જશે અને સત્ય ખોલવું તથા સત્ય ચાલવું એજ નિશ્ચય દૃઢ થઈ જવાથી આપણે તે પ્રમાણે વર્તશું. તેવીજ રીતે સત્પુરુષના સમાગમથી ખરું ખોટું જાણી આપણે દુષ્ટ માર્ગનો ત્યાગ કરશું, તથા સત્ય અને ઉત્તમ માર્ગનું ગ્રહણ કરશું. આથી લોકો આપણે માટે માન રાખશે. અને જ્યારે આપણે કશું ખોટું કામ કરશું નહીં ત્યારે પાપ સહજજ આપણથી દૂર રહેશે, અને તેથી આગળ ઉપર આપણાં સત્કર્મોના પ્રભાવથી આપણી કીર્તિ દિશાઓમાં આપોઆપ પસરી જશે; તથા અન્તઃકરણમાં, આમ થવાથી, પૂર્ણાનંદ વર્તી રહેશે.

આવા અગણિત અને અમુલ્ય ગુણવાળા સત્સંગનો લાભ નહીં લે એવો આત્મદ્રોહી કોણ હોય ? સત્સંગની પ્રશંસા શબ્દમાત્રજ નથી પણ તે અનુભવગમ્ય છે; એ કેટલાએક ઇતિહાસથી તેમજ સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે:—

ધર્મધુરંધર આદિ કવિ વાલ્મીકિ મૂળે એક સીલહીના પેટથી જન્મ્યા હતા, અને પારાધિના ધંધાથી પોતાનાં કુટુંબનું પોષણ કરતા હતા. તેમનામાં વિદ્યા, સુનીતિ, તેમજ ધર્મનો અંશમાત્ર પણ હતો નહીં. તેઓ પોતાના નિત્યના નિયમપ્રમાણે એક સમયે પોતાનાં કુટુંબના પોષણને અર્થે મૃગયા કરવા નીકળ્યા, અને શ્રમ કરવા છતાં પણ તેમને ઈચ્છિત ભક્ષ્ય પ્રાપ્ત થયું નહીં. અન્તે થાકીને રાજમાર્ગ

ઉપર કાંઈ પ્રાપ્ત થાય તેની વાટ જોતા બેઠા. તેટલામાં સમ્પન્ન થઈને
 મેડળ એ માર્ગે થઈને નીકળ્યું. તેમને વાલ્મીકિએ જોયા; અને અનંતઃ-
 કરણમાં, પ્રુષ્ઠળ ભક્ષ્ય મળ્યું સમજી, આનંદ પામ્યા. હર્ષેત્સુકચક્ર તે
 તેમની પાસે ગયા. તેણે તેમનો પોતાના ઈચ્છિત ભક્ષ્ય સાર વધ
 કરવા નિશ્ચય કર્યો અને આપમાં પાણી ચલાવી તેમના પ્રત્યે તે
 યોગવા તત્પર થયા. આરું જોઈ પેલા કપિયોને પોતાના ચરીર-
 રક્ષણની ચિંતા કરતાં વાલ્મીકિનાં મૂઠપેણુંવિષે બહુજી વિચાર આવ્યો.
 તેમને વાલ્મીકિ ઉપર કરણ ઉત્પન્ન થઈ અને તેનું કલ્યાણ કરવા અનંતઃ-
 કરણમાં નિશ્ચય કર્યો. અહા! શું પરોપકારી સાધુ પુરુષના સ્તુત્ય
 ગુણ! તેમણે દહતાથી હૃદય સ્થિર રાખી શાન્તપણે શુદ્ધિપૂર્વક
 પાપ-પ્રણયની વિવેચના વાલ્મીકિને સમજાવી, વિવેકશુદ્ધિ અને જ્ઞાન-
 અશુ તેને આપ્યાં. પાછળ શું થયું? તે જુઓ! વાલ્મીકિ આ
 અરૂપ પણ દહ સંગબળની કાચાના પ્રતાપથી એક મોટા ધર્મજ્ઞ,
 અને વિદ્વાન્ થયા, અને તે કપિપંડિતમાં ગણાયા. આ પુરુષજ્ઞ,
 પાછળથી મહા વિસ્તીર્ણુ રામાયણ કાવ્યના કર્તા થયા, કે જે કાવ્યના
 સુબોધથી પાછળ લક્ષાવધિ મનુષ્ય સુસુદ્ધિ તથા સુનીતિ શિષ્યાં,
 અને અગ્રાપિ પણ તે ગ્રન્થના પ્રભાવથી અનન્ત અને ઉત્તમ
 લાભ લેતાં આવે છે. જુઓ મૂળનું એનું ભીક્ષપાત્રું અને તેને
 યોગ્ય હિંસાદિ ધોર દુર્ગુણ; અને પાછળનું તેનું કપિપાત્રું તથા તદનુ-
 સાર ધર્મજ્ઞપાત્રું! એ બે વિપરીત વાતને ક્રોડ સંબંધ દે-ય? પણ તે
 શાથી થયું? સત્સંગબળથીજ. પ્રથમ એ સંગ એને ઉત્તમ લાગ્યો,
 તેમનો ખોલ એને પ્રિય લાગ્યો, અને તે પ્રમાણે વર્તવાથી અન્તે
 પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરી દેવપૂજ્ય થઈ, લોકપ્રસિદ્ધ અસપ
 ઉત્તમ પદવીએ પોહોર્યા.

સહવનંદજી જેવા સદાચરણી અને નીતિવાન્ સાધુપુરુષના સં-
 ગથી કાઠી, બિલ્લ, કોળી, અદિ દૂર સ્વભાવના મનુષ્યો સદાચરણી,
 અહિંસક, અને સત્યશીલ થયેલા આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ;
 અને તેમના જાતિસ્વભાવના આગળના ધોર અનર્થ અને દુષ્ટ ક્રિયા
 સાથે નારા પામેલી દેખીએ છીએ.

ઉપર પ્રમાણે નીચ કૃતિના મનુષ્યોમાં ઉત્તમ ગુણ આવ્યા, તે કેવળ ઉત્તમ પુરુષોના સંગવડેજ આવેલા છે. તેમજ નાચ સંગથી ઉત્તમ પંડિતના મનુષ્યે પણ અધમાધમ કર્મ કરેલાં છે, અને પોતાના મૂળ ધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ થયેલા છે, તેની પણ ઇતિહાસ અને સ્વાનુભવ સાક્ષિ પૂરે છે.

કુસંગવિષે, અધ્યાત્મરામાયણમાં દશરથની સ્ત્રી કેકેયીનું કુસંગબળથી પેતન થવાવિષેનું ઐતિહાસિક ઉદાહરણ નીચેના બે શ્લોકમાં મહાત્મા શંકરનાં વાક્યમાં કવિએ ઉત્તમપણે દર્શાવેલ છે.

‘ધીરોચ્ચન્તદ્યાન્વિતો ડપિંસુગુણાચારાન્વિતોવાથવા

નીતિજોવિધિવાદદેશિકપરોવિદ્યાવિવેકો ડથવા

દુષ્ટાનામતિપાપમાવિતધિયાંસંગંસદાચેદ્વજેત્

તદ્દુધ્યાપરિભાવિતોવ્રજતિતત્સામ્યંક્રમેણસ્ફુટમ્ ॥

અતઃસંગઃપરિત્યાજ્યોદુષ્ટાનાંસર્વદૈવહિ ।

દુઃસંગીચ્ચવતેસ્વાર્થાદયેયંરાજકન્યકા’ ॥

(અત્યંત ધીર અથવા બુદ્ધિમાન્ હોય, દયાળુ હોય, સારા ગુણવાળો તથા સારા આચરણવાળો હોય, નીતિને સમજનાર હોય, સારાં માઠાંનો વિવેક ખીન્નને સમજતી જાણે તેવો હોય, અને વિદ્યાન્ અથવા વિવેકવાન્ હોય, તેવા પુરુષને પણ જેની ઘેણી પાપ બુદ્ધિ છે એવા દુષ્ટ પુરુષનો સદા સર્વકાળ સંગ રહે, તો તે પાપિષ્ઠ મનુષ્યની બુદ્ધિપ્રમાણે તેની બુદ્ધિ થઈ જાય છે, અને પોતે પણ તેવાં નીચ આચરણો પ્રસિદ્ધ રીતે કરે છે.)

(એટલામાટે દુષ્ટ મનુષ્યનો સંગ સદા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે દુષ્ટના સંગથી જેમ આ રાજકન્યાનો સ્વાર્થ બગડ્યો તેમ સ્વાર્થ બગડે છે.)

જ્યારે રામચંદ્રજીને યુવરાજ પદ આપવા દશરથ રાજાની ધારણા થઈ, અને તે વાત પ્રસિદ્ધ પાડવામાં આવી, ત્યારે પ્રથમ સર્વ રાજવર્ગ તથા અંતઃપુરની સ્ત્રિયો તેમજ પ્રજામાત્ર આનંદોત્સુકપણાને પામ્યાં; અને કેકેયીએ અંપર માતા છતાં પણ, તેણે પ્રથમ એ વંશ-

૪ તેની દાસીની વજોડિતથી જાણી તોપણ, આનંદના ઉમરાથી તે શુભ સમાચાર સંભળાવવાના પ્રત્યુપકારમાં પોતાનું પગનું મહામુલ્યવાળું સોનાનું નુપૂર દાસીને તરત આપી દીધું. બુઝ્યો! આ સમય કેકેધીની કેવી અપતિમ અને સ્તુત્ય ધર્મવૃત્તિ જણાઈ આવે છે, આ તેની ક્રિયાથી, તેનું પાતિવ્રત્ય. અને તદ્વત્સાર પુત્રવાત્સલ્ય તેણે સ્પષ્ટ સિદ્ધ કરી આપ્યું. આજ કેકેધીએ પ્રથમ શત્રુઓ સાથે દશરથને સંગ્રામ થયેલ તેમાં પોતાના બુદ્ધિબળના પરાક્રમથી તથા તપોબળથી પોતાના પતિનું સંરક્ષણ કરી, તેને, પ્રાપ્ત થયેલા મૃત્યુ-સમયમાંથી પણ બચાવેલ હતો. આ દૃઢ પતિવ્રતા તથા સદય અન્તઃકરણવાળી તેમજ પરનું શુભ દેખી પ્રમત્ત થનારી ઉત્તમ કૃષ્ણમાં ઉત્પન્ન થયેલી નીતિનિપુણ સ્ત્રી હતી, પરંતુ રામના યુવરાજ પદના શુભ સમાચાર જાણી અભિનંદ આપવાથી ઉલટું ભાષણ કરનારી દુષ્ટ મંથરાએ જ્યારે ઘણું દુષ્ટ અને પાપમિશ્રિત લોભનાં દયાન્તો આપી અન્તે તેનાં અન્તઃકરણમાં સ્વાર્થરૂપ લોભ ઉત્પન્ન કર્યો, ત્યારે તેજ શુભ ક્રિયાવાળી પવિત્ર સ્ત્રી તત્કાળ એ દુષ્ટ બુદ્ધિની સ્ત્રીના સમાર્ગભરૂપ વિપથી નારા પામી. આજ કેકેધી પોતાનું સૌભાગ્ય, સ્વસ્થામર્ય તથા પતિવ્રતપણાના તપોબળથી, એક વાર પૂર્વે સાંચવી રાકી હતી, તેજ સ્ત્રી દુષ્ટના સંગખળથી પુનઃ પોતાનો આ સનાતન પતિવ્રતાધર્મ ભુક્ષી ગઈ; અને તેજ પોતે રામના વનવાસ માટે દશરથને કહી, પોતાના પુત્ર ભરત માટે યુવરાજ પદની ગોઠવણ કરાવવા ઉચ્ચક થઈ. આ કેકેધીએ પ્રથમ જણાવવા પ્રમાણે શત્રુ સાથેના સંગ્રામમાં પોતાના પતિ-દશરથનું રક્ષણ કરેલું હતું, તે સમયે તેના પતિભાવના પ્રત્યુપકારમાં દશરથે યથેષ્ટ માગી લેવા વચન આપેલું હતું, અને તે ઉત્તમ આશાયથી સમય આવવાપર તેણે માગતું પાકી રાખેલું હતું. પરંતુ આ દુષ્ટ મંથરાના સંગખળથી એ હિતકર વરદાન અવળે માર્ગે ઉપયોગમાં લીધું. કેકેધીએ તે વચનનાં બંધનથી રામને વનવાસ કઢવાનો હઠાઈ લેઈ અન્તે તે વાત દશરથ પાસે એંગીકાર કરાવી, અને અન્તે રામના વિયોગથી દશરથનું મૃત્યુ પૂર્વ

સંકેતથી નિર્મિત થએલું હેતું તેનું સમ્પળ કારણ પોતેજ થઈ પડી. આ પ્રમાણે રામવિયોગથી દશરથ મરણ પામ્યા પછી જ્યારે ભરતને રાજ્યાભિષેક સ્વીકારવા કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે તે વાત, પોતાના નિમિત્તે પિતાનું મરણ તથા ધર્મવાન્ નીતિનિપુણ જ્યેષ્ઠભ્રાતૃનું વન-ગમન થયું, તેથી પોતે ધર્મવાન્ તથા રામવિષે અત્યંત પ્રીતિવાન્ હોવાથી, સ્વીકાર્યું નહીં, એટલુંજ નહોં પણ ઉપરના ધોર ખનાવેથી એદ્યુક્ત થઈ વિરક્ત દશા ગ્રહણ કરી, અયોધ્યાનો પણ ત્યાગ કરી દૂર રહ્યા. આટલું થયું ત્યારે કેકેયીને કુસંગમળનું કૃપા પ્રકટ જણાયું. પોતે એકતો સનાતન પતિવ્રતાધર્મ કે. જેથી પોતે મૂળે વખણાયેલી હતી તેથીજ ભ્રષ્ટ થઈ. ખીર્ણ પુત્રને માટે રાજ્ય મેળવવા જતાં ઉલટી સ્વતઃ વૈધવ્ય દુઃખને પ્રાપ્ત થઈ, અને છેવટે ઇચ્છેલું રાજ્ય પુત્રને પણ સુખરૂપ થયું નહીં, અને જગત્ પ્રસિદ્ધ કહેવત પ્રમાણે 'લેને ગધ પૂત, ખોઆઈ ખમ્મમ' વાળું થતાં પોતેજ સ્વાર્થથી ભ્રષ્ટ થઈ. (અપૂર્ણ.)

સુખ છે નહીં સંસારમાં હરિચરણમાં પ્રીતિ કરો.

હરિગીત.

(સાંધણ પાને ૪૮ પી.)

કલ્યાણકારક કામ તે કલ્યાણ કાજે આદરો,
 દિલમાં દયા રાखी खरी परदुःख प्रेमથી हरो;
 संसारમાં लपटावनारा दुष्ट दुर्गुणથી डरो,
 सुख છે નહીં संसारમાં हरिचरणમાં प्रीति करो.
 वाणी અને मन निव्य निर्मळ शुद्ध भावे राखवां,
 सद्गुण અને शुभ संपत्ती संबंधिने सुख आपवां;
 आशा અને तथुदा અને ईर्ष्या बळी अळगी करो;
 सुख છે નહીં જ્ઞાનમાં हरिचरणમાં प्रीति करो.
 परमां भलां धनधन्यो " " प्रीति कदी करिये नहीं,
 दुर्जन અને सज्जन भक्ते तेनुं कदी करिये नहीं;

તન મન અને ધન હોય તો શુભ રીત રાખી વાવરો,
 સુખ છે નહીં સંસારમાં હરિચરણમાં પ્રીતિ કરો.
 આવી પડે શિરપર વિપતિ તોયપણ ઢરવું નહીં,
 કારણવિના મૃત્યુ બને તેવું કશું કરવું નહીં;
 નિજધર્મની શુભ ખોસી હોમ્મતવડે કાંપે ધરો,
 સુખ છે નહીં સંસારમાં હરિચરણમાં પ્રીતિ કરો.
 મમતા મટાઢી મોહની સંતોષ સારો રાખવો,
 સંસારમાં રેતાં છતાં વૈરાગ્યનો રસ ચાખવો;
 શુભ ભાવથી હરિહર ભક્તી સંસારનો સાગર તરો,
 સુખ છે નહીં સંસારમાં હરિચરણમાં પ્રીતિ કરો.
 આવે કદી જો માનવામાં તો તમે માનો સહુ,
 સમજળભરેલા આગળે જાં કારણે વકવું વહુ;
 અધિકાર હોય ન હોય પણ જો કાફ પણ કાને ધરો,
 નિઃસાર આ સંસારને સુખરૂપ આપ સુખે કરો.

શેઠ તુલસીદાસ વ્રજદાસનું દુઃખદ મૃત્યુ.

અમે સાંભળી ઘણા દિલગીર, યયા છિયે કે શેઠ તુલસીદાસ ૫૭ વર્ષની ઉમ્મરે સં. ૧૯૩૯ ના પોષ વદી ૨ ગુરવારની રાતે આશરે ૨૧ બજે આ સંસાર છોડી ગયા છે.

શેઠ તાપીદાસ તથા શેઠ તુલસીદાસ બેય સગા ભાઈ થાય. એમના પિતા શેઠ વ્રજદાસ, શેઠ જીભાઈ દાદાભાઈને ત્યાં નોકરી કરતા. શેઠ તાપીદાસ અને તુલસીદાસ પણ તેમનેજ ત્યાં નોકરી કરતા ને ત્યાર પછી કોઈ ઓફીસમાં કમીશનથી કામ કરતા. સં. ૧૯૦૫ થી તેમની વધતી જતી ચંચળતા જોઈ તેમના પિતા ૧૯૧૪ માં પરલોકપ્રાપ્ત્યા. પિતાનાં મરણ પછી આગળ વધતાં સ્વતંત્ર ધંધાથી છેવટ શેરબજારના વખતમાં તેઓ વધ્યા અને મોટા આબરુદાર ગૃહસ્થ થયા તથા આલાએન્સ સ્પીનિંગના મુખી થઈ તેમાં પેડેલવેલું રેશમનું કાર-

વિષય.	અનુક્રમણિકા.	પૃષ્ઠ.
૧ મોહમુદ્ગર		૯૭
૨ સંગ્રહન તથા તદાશ્રિત ઉદ્યોગક્રમ.....		૧૦૫
૩ વિદુરનીતિ.....		૧૦૮
૪ અંદ્રપ્રભાચરિત્ર		૧૧૩
૫ ભગીને નોવાવિધે (હારી)		૧૨૦

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

હરજો તો પલવારમાં પ્રલય આ સંસારનો આદર,
હરજો તો પલવારમાં અખિલને ઉત્પન્ન પાછું કરે;
અધિ વિશ્વેશ્વર દીનનાથ મહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપજો,
સત્પ્રમા સુવિચાર સત્સમય ને મહર્મને આપજો.

નીચે લખેલા સદૃહસ્થોનાં નાણાં અમને પહોંચ્યાં છે.

	રૂ.	આ.	પ.
દિવેલી લક્ષ્મીદાસ લાલજી ૧૯૩૯ ના...	૧	૮	
શેઠ ઇબજી ઉમરશી ,,	૧	૮	
રા. રા. કૃતેચંદ રાવચંદ વકીલ મુખ્યકારભારી ,,	૧	૧૧	
મે. સા. જીવરામ કાળીદાસના ૧૯૩૮-૩૯ ના ૩	૯		
ખિલખા લાઇબ્રરી ૧૯૩૮ તથા ૩૯ પેટે ૧	૧૧		
શેઠ હંમરાજ ભગવાનદાસ ૧૯૩૯ ના...	૧	૮	
સોની રામજી ભગવાન ,,	૧	૮	
હા. દામોદર પ્રેમજી ,,	૧	૮	
હા. હીરજી લખમીચંદ ૧૯૩૯ સુધીના... .. ૫	૧૪		
આનરેબલ શેઠ નાનાભાઈ હરિદાસ ૧૯૩૮ તથા ૩૯ ના ૩	૦		
શેઠ મનજી માધવજી ૧૯૩૯ ના...	૧	૮	
શેઠ જોડા ચતુર્ભુજ ,,	૧	૮	
માંડવી વિદ્યાસંગજી લાલજી ૧૯૩૯ પેટે ૧	૮		
રા. જોશંકર હરજીવન કોળદારી ન્યાયાધીશ ૧૯૩૮-૩૯ ના ૩	૯		
સૌભાગ્યવતી શ્રીમદ્ધિકાદેવી ૧૯૩૯ ના...	૧	૧૧	
હા. પાપુભાઈ કાળીદાસ ,,	૧	૮	
હા. કરચનદાસ નાથા ,,	૧	૮	

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૧ મું.

કાન્ડગુન, સંવત્ ૧૯૩૯.

અંક ૫ મો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

મોહમુદ્રર.

કાતવકાતાકસ્તેપુત્રઃ સંસારોપમતીવવિચિત્રઃ

કસ્પત્ત્વાકુતઆપાતસ્તત્ત્વંચિતપતદિદમ્નાતઃ ॥૪॥*

(આ સંસાર અતિ વિચિત્ર પ્રકારનો છે. (એ સંસારમાં) તારી સી કોણ છે અને તારી પુત્ર કોણ છે ? હે બાઈ ! તું કોનો છે અને ક્યાંથી આવ્યો છે એ તત્વનો વિચાર કર.)

સંસારનાં વિચિત્રપણાંનો કંઈ પાર આવતો નથી. જેનાવિષે કંઈ નિશ્ચય ખાંધી ન શકાય, જેના જેવી ખીલ વસ્તુ થઈ પણ ન હોય ને થવાનો સંભવ પણ ન હોય, જેમાં થવું જોઈએ કંઈ ન થાય કંઈ, જે હોય જોઈું ને દેખાય ખરું, જે એક હોય અને થાય અનેક, જે હોય એકને મનાય અનેક, જેના ગુણની ખખર ન પડે, જેનાં રૂપની ખખર ન પડે, જેના રંગની ખખર ન પડે, જેની સ્થિતિની ખખર ન પડે, જેમાં કંઈ આશ્ચર્યપાત્રું રહ્યું હોય, જેને માટે કંઈ જોડાયજ નહીં, જેને માટે ધાયું ન ઉતરે અને જેને મનુષ્ય બનાવી ન શકે, ત્યાં વિચિત્ર વિશેષણ લાગુ થાય છે. જે આપણે લેશ માત્ર પણ વિચાર કરિયે તો તે સંસારનું વિચિત્રપણું આપણા બાણવા ખહાર રહે નહીં. એકે આંખાનાં આંડને ફળ લાગે, તે સઘળાં ફળ

* તેવા બાવમાં દર્શિગત છંદ.

નિઃસાર આ સંસાર તો અત્યંત બાઈ વિચિત્ર છે,
ત્યાં કોણ તારી કામિની ને કોણ તારી પુત્ર છે;
હ તાત તું છે કોણનો આવ્યો અહીં તું ત્યાં થકી,
એ તત્વનો અંતરવિષે કર તું વિચાર વિવેકથી.

એકજ રસથી ભરેલાં, એકજ નામનાં, એકજ રૂપનાં, એકજ રંગનાં અને એકજ ગુણદોષવાળાં હોય છે. તે પ્રમાણે આપણે સંસારમાં દેખશું નહીં. અનેક તત્ત્વથી થયેલું આ વિરાટસ્વરૂપ (પ્રજ્ઞાંડ) છે. એ પ્રજ્ઞાંડમાં પણ દૃષ્ટિથી ન દેખાય તેવા કીડાથી માંડીને દેવ અને ઈશ્વરસુધીના જે જે શરીર છે, તે સઘળાં પણ, વિરાટપુરુષમાં જેટલાં અને જે તત્ત્વો છે તેટલાં અને તે તત્ત્વોથી બનેલાં છે, એમ શાસ્ત્રથી સિદ્ધ થાય છે. આમ છતાં પણ,—કુંભારના નિભાડમાં પાકેલાં ઠીકરાંનાં ઠામ, વિલાયતમાં બનતાં પારદર્શક કાચનાં વાસણ ને ખીજ વસ્તુ, તથા ચીનમાં બનતાં વધારે સફાઈદાર કાચના જેવાં ઠીકરાંનાં ઠામ અને રમકડાં, એ સઘળાં એક માટીમાંથીજ બને છે. એક માટીનોજ એ સઘળો વિકાર છે. એક માટીમાંથી બનેલા એ અનેક આકૃતિના, અનેક રંગના, અને અનેક ઉપયોગમાં આવતા પદાર્થોને જુદાં જુદાં નામથી આપણે ઓળખિયે છિયે; એવીજ રીતે સંસારનાં પ્રાણિયોને આપણે એની અનેક આકૃતિ, અનેક રંગ, અનેક ઉપયોગ અને અનેક શક્તિથી જુદાં જુદાં નામ આપી ઓળખિયે છિયે. પ્રથમ તો સામટી મળેલી એકજ વસ્તુથી બનેલાં પ્રાણિયોને જુદાં જુદાં નામ આપી ઓળખિયે છિયે, એજ સંસારનું વિચિત્રપણું. પ્રત્યેક પ્રાણીના સ્વભાવ અને કૃત્યમાં અનેક પ્રકારના ફેર ભેદજો છિયે, તેના અનેક પ્રકારના ઉપયોગો ભેદજો છિયે તથા તેનો અનેક કારણોથી અને પ્રકારોથી નાશ ભેદજો છિયે, એપણુ વિચિત્રપણુંજ કહેવાય. સંસારમાં બનતા બનાવો જે જે આપણી આંખે દૃષ્ટિયે છિયે, એ મોઢેથી બોલી શકવાને અને લખી શકવાને સમર્થ થવાતુંજ નથી. કોઈ સુખી, કોઈ દુઃખી, કોઈ રાજા, કોઈ રંક, કોઈ

૧ તત્ત્વની સંખ્યાવિષે અનેક મત છે. પણ સઘળાં તત્ત્વનું મૂળ તો પ્રકૃતિ-પુરુષ છે, તે થકી કેમ કરીને તત્ત્વો થયાં અને અનુકુળતા પ્રમાણે તેની સંખ્યા ગણાઈ. ૨ ત્રાંબાપીતળનાં ઠામ જેટલાંજ કાચનાં ઠામ હાલ બને છે એમ કહેવાય છે. ૩ માટીના વિકારમાં પણ શરીરની પેઠે પાંચેય જૂતનો ભાગ સંભવે છે; કેમકે પૃથ્વીમાંજ પ્રથમ ખીજાં ચાર જૂતના અંશ રહેલા છે.

દયાળુ, કોઈ નિર્દય, કોઈ ધાતકી, કોઈ કામનાં અને કોઈ ન કામનાં પ્રાણિયો આપણને યોડી વિચિત્રતા ખતાવતાં નથી. પ્રાણિયો જે જે દશા ભોગવે છે, જે જે કર્મ કરે છે, જે જે સ્થિતિને પામે છે, જે જે ગતિને પામે છે અને ઉત્પન્ન થઈ નાશ પામે છે, તે પણ આપણને યોડી વિચિત્રતા ખતાવતાં નથી. એક વસ્તુ હાથમાં લઈ વિચાર કરવા ખેશિયે તો એની વિચિત્રતાનો, અગણિત અવસર વહો નય તોપણ આપણે પાર પામિયે નહીં. ઈશ્વરની લીલા અદ્ભુત છે. જુવોને એક મકાઈનો પોટો (ભૂટિયો) લઈને તે ઉપર વિચાર કરવા ખેશિયે તો તેના રંગ ઉપર, તેના ઘાણાની ગોઠવણ ઉપર, તેના સ્વાદ ઉપર, તેના ગુણ ઉપર, તેની આકૃતિ આદિ ઉપર, અને તેની ઉપરની ચમરી તથા વિદાયેલા પડદાઉપર કેટલું બહું કૌતુક થાય છે? દુનિયામાં જેટલા કારિગરો હોય તેટલા ભેળા કરિયે અને એવો હલકો પદાર્થ ખનાવવાને કહિયે તો આયુષ્ય પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધી તે ખનાવી શકે ખરા કે? કદી ન ખનાવી શકે, કદી કોઈ અકલવાળો કારીગર હોય તો તેવી આકૃતિ ખનાવી શકે, પણ ખીજું તેનાથી કશું બનેજ નહિ. એક કોઈ કીડો, માંમણમૂડો અથવા ઈળ હોય તેને કોઈ ભ્રમરી મળે તો ઉપાડી લઈ જઈ પોતાનાં કરેલાં માટીનાં દરમાં મેલે છે. તે સમયે તે મરી જાય છે કે જીવે છે, એનો નિશ્ચય નથી કરી નેયો, તોપણ અનુમાનથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે, તે જીવડો તે સમયે અતિ ખેભાન અવસ્થામાં થઈ જાય છે. એ જીવડાને ભ્રમરી પછી સદૈવ પોતે કોઈપણ જાતનું પોપણ કરે છે, જેથી તે જીવડો કીડાનું, માંમણમૂડાનું કે ઈળનું રૂપ મટી જઈ પોતે ભ્રમરી ખની જાય છે, ને પ્રાંચો થઈ કે તરત ઉડી ને દરની બહાર આવી પોતે પણ પાછો તેજ ધંધો કરે છે. કેહેવામાં એમ પણ આવે છે કે જે કીડાને ભ્રમરી લઈ જાય છે, તેને નિરંતર ભ્રમરીની ખીક અને તેથી તેનું સ્મરણ થયા કરે છે, એટલે તે પછી ભ્રમરી-રૂપ થઈ જાય. આ વાત પણ પ્રસિદ્ધ છે. અહીં પણ ને આપણે વિચારવા ખેશિયે તો કંઈ થોડું વિચિત્રપણું ન લાગે. અસંખ્ય આશ્ચર્યવાળા સંસારમાં કેટલુંક ખતાવી શકાય? ખાતાં, પીતાં, ખોલતાં,

રમતાં, જાગતાં, ઊંઘતાં, અને એ આદિ અનેક ક્રિયા કરતાં, જ્યાં
 જોઈએ ત્યાં સંસારનાં વિચિત્રપણાં વગર ખીલું કંઈ છેજ નહિ
 જુવોને પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ ભૂત કહેમ-
 ય છે. માણસનાં સ્થૂળ શરીર પણ એજ પાંચ ભૂતનાં બનેલાં પૂતળાં
 છે, પણ તે શરીરમાંનાં સ્ત્રી-પુરુષોમાંથી કોઈને માતા ને કોઈને પિતા,
 કોઈને કાકો અને કોઈને કાકી, કોઈને મામે ને કોઈને મામી, કોઈને
 ભાઈ અને કોઈને ભાવિજી, કોઈને દીકરી ને કોઈને જમાઈ, કોઈને
 સાસુ ને કોઈને સસરા, કોઈને બેન ને કોઈને બનેલી, કોઈને શેઠ
 ને કોઈને આકર, ઇત્યાદિ અનેક રીતિયે યોગળી મનમાનતો વ્યવહાર
 કરી સંતુષ્ટ થઈએ છિયે. આ બાબતમાં શું થોડું વિચિત્રપણું
 દેખાય છે? એથી પણ આગળ જુવો, એકજ કોઈ યુવતી કે વૃદ્ધા
 સ્ત્રી મરણ પામે તો કોઈ મારી પુત્રી, કોઈ મારી મા, કોઈ મારી બેન,
 કોઈ મારી કાકી, કોઈ મારી મામી, કોઈ મારી સાસુ, કોઈ મારી સ્ત્રી,
 કે કોઈ મારી સાળી એમ અનેક નામથી રૂવે છે. તેમજ કોઈ યુવા
 કે વૃદ્ધ પુરુષ મરણ પામે તો કોઈ મારો પુત્ર, કોઈ મારો પિતા, કોઈ
 મારો કાકો, કોઈ મારો મામે, કોઈ મારો ભાઈ, કોઈ મારો ભાવિજી,

જાય છે અને પુત્ર હોય તે પિતા થઈ જાય છે. એમ સધળા સંબંધિ-
યોનું સમજવું. અવતાર કંઈ એક નથી પણ અનેક છે. મનુષ્યના
અવતારમાંજ તેમ છે એમ નહીં, પણ ખીન્ત અવતારોમાં પણ તેમ-
જ છે. સંસારમાં એકલાં થયલાં સંબંધિયોનો સહવાસ પણ સરખો
હોતો નથી. કેઈ આગળ મરે છે તો કેઈ પાછળ મરે છે. વખતે
નાનું બેઠું રહે ને મોટું મરે, ને વખતે મોટું બેઠું રહે ને નાનું મરે છે.
એમાં પણ વિચારતાં આપણું કોઈ નથી એમ નીકળી શકે છે.
મૈત્ર્ય એવ શિવાય અનેક તત્ત્વથી થયેલું શરીર આપણું છે તે પણ
આપણું નથી, તો ખીન્ત આપણાં કેમ થાય? એમ કેહેવાય છે કે જે
આપણી સાથે અંતને સમયે આવે તેજ આપણું. અંતને સમયે પાપ
અને પુણ્ય જે સકામ થઈને કર્યાં હોય તે પરાણે આપણાં થાય છે.
ને તેની સહાય આપણને થાય છે. અંતકાળે તો શું પણ ગમે તેવું
વહાલામાં વહાલું મરું હોય પણ તે આપણી આધિનો ઉપાધિનો કે
બ્યાધિનો લેશ પણ અંશ લઈ શકતું નથી અને તેને મટાડી શકતું
નથી. ખીજી વાત મેલી વ્યવહાર પક્ષમાં મૂક્ષ દૃષ્ટિથી ન્તેઈએ તો
ત્યાં પણ કોઈ કોઈનું નથી, એમ જણાય છે; કેમકે સર્વને પોતાના
સ્વાર્થપ્રમાણે સર્વ પોતાનું મનાય છે. જો તેમ ન હોય તો, કેટલાંક
માતાપિતાએ પોતાના પુત્રોને પરહરેલા છે, કેટલાંક બાઈઓએ
પોતાના સહોદરોને દૂર કરેલા છે, કેટલાંક પતિઓએ પોતાની માણ-
મિયાઓને તજ દીધી છે અને કેટલાંક સ્વામીઓએ સેવકોને કાઢી
મેલ્યા છે, તે વાત કેમ સંભવે? ગમે તેવો નજીકનો સંબંધ હોય પણ
તે માણસથી જો આપણું મન સંતોષ પામતું ન હોય, અથવા તે
કંઈ આપણા ઉપર ન્તેઈએ તેટલો પ્રેમ દર્શાવતું ન હોય, અથવા તે
યોગ્ય આજ્ઞામાં રહેતું ન હોય, અથવા અનેક પીડાથી પીડાએલું કે
અંતઃકરણને દુઃખ ઉપજાવે તેવું હોય તો તેને આપણે દૂરમાં દૂર અને
શત્રુ કરતાં પણ વધારે દુરામન લેખિયેછિયે. આમાં ક્યાં સંબંધ પ્રમાણે
પોતાનું પારકું રહ્યું? એક માતાના બે પુત્ર હોય તે સરખા પ્રેમથી
ને યત્નથી ઉછરેલા હોય ને પરસ્પર એવ જુગવા ન હોય, તોપણ કોઈ

કુળની કલ્મારજ ધરમાં આવે કે એ બે ભાઈઓનાં એક લોઈ વિના કારણે જુદાં પડી વચમાં મોટો અંતર પડે છે; ને જની સાથે કંઈપણ સંબંધ કે સ્નેહ ન હોય તેવી પારકાં માતાપિતાની પુત્રી તે પોતાની પ્રાણપ્રિયા બને છે. જો ખોટું ન હોય તો એમ પણ વખતે બને છે કે એ સ્ત્રીના મોઢામાંથી પડેલા બોલ વિધાતાના આંકડા જેવા પ્રમાણિક ને સત્ય મનાય છે ને તે પ્રમાણે, યોગ્ય હોય કે ન હોય પણ આંધળા બની ગયેલા અમલ પણ કરે છે! વિચારો જોઈએ કે કોઈ કોઈનું સંસારમાં છે? જોને પ્રાણપ્રિયા માની હોય તેજ કોઈ વખતે ઝેર કરતાં પણ વધારે કડવી લાગે છે. ને તે હંધા માર્ગમાં દોરી જનારી આલોક ને પરલોક બગાડે છે, એમ અપ્પર પડે તો ફરીને તેનું મોઢું પણ જોઈ ગમતું નથી. પુત્રનું પણ તેમજ છે. બેયની અનુકૂળતા હોય ને બેયનો સ્વાર્થ સરખો સધાતો હોય ત્યાંસુધી પરસ્પર પોતાપણાનું અભિમાન રહે છે. પણ તેમાં કાંઈ ન્યૂનાધિક થયું તો પોતાપણામાં ન્યૂનાધિક થાય છે. શી વાત કેહેવી સંસારના સ્વાર્થની? (આગળ કાંઈ થોડું નથી કહ્યું.) એક માણસને આપણે રોગથી ખીડતો હોય ને ચાકરી કરતા હોઈએ, તેમાં કદી બે દિવસની ગેરહાજરી થાય તો બે માસની કરેલી ચાકરી પાણીમાં નળ છે, એટલુંજ નહિ પણ ઉપરથી અધશબ્દના વરસાદ વરસે છે. સંસાર સાથે સગાઈ એમ સ્વાર્થનીજ છે. યિત્રગુપ્ત રાજાને સંતાન ન હતું તેથી એક દિવસે પોતાને ત્યાં પધારેલા બ્રહ્માના પુત્ર અંગિરાને તે વાત નિવેદન કરતાં તેણે તેને પુત્ર આપ્યો. તે પુત્રનું બાલ્યાવસ્થામાં મૃત્યુ થયું; તે વખતે અંગિરા અને નારદે યિત્રગુપ્ત રાજાને ઘણો બોધ આપ્યો છે. (કે જે અમે આગળ શોકના વિષયમાં લખી ગયા છીએ.) છેવટ રાજાને આ સંસારની અસત્યતા દઢ કરાવવા માટે અને સંબંધ સર્વ ખોટો છે એવો અભિપ્રાય તેમને ઉતરાવવા માટે તે પુત્રને સજીવન કરી તેની પાસેજ આ પ્રમાણે કેહેવરાવ્યું છે.

૧-બાગવત પદ્મસ્કંધ અ. ૧૫. શ્રી વ્યાસજીએ, પાત્રદ્વારા આપણને તેમ મન્યવે છે એમ મમજીવું.

“કસ્મિન્જન્મન્યમીમહ્યં પિતરોમાતરોભવન્ ।
 કર્મમિર્ધામ્યમાણસ્ય દેવતિર્યહ્નૃયોનિષુ ॥
 વંધુજાત્યરિમધ્યસ્યભિવ્રોદાસીનવિદ્વિયઃ ।
 સર્વેવાહિસર્વેષાં ભવંતિક્રમશોમિયઃ ॥
 યથાવસ્તૂનિષ્ણ્યાનિ હેમાદીનિતતસ્તતઃ ।
 પર્યંતંતિરેષ્વેવં જીવોયોનિષુકૃતંષુ ॥
 નિશ્વસ્યાર્યસ્યસંવંધો હ્યનિસ્યોદ્દશ્યતેનૃષુ ।
 યાવદાસ્યાહિસંવંધો મમર્ત્વતાવદેવાહિ ॥
 એવંયોનિગતોજીવઃ સનિસ્યોનિરહંકૃતઃ ।
 યાવદ્યત્રોપલભ્યેત તાવત્સ્વત્વંહિતસ્પતત્ ॥
 એપનિસ્યોવ્યયઃસૂક્ષ્મ એષ સર્વાશ્રયઃસ્વદૃક્ ।
 આત્મમાયાગુણૈર્વિશ્વ માત્માનંસૃજતે પ્રભુઃ ॥
 નહ્યસ્વાસ્તિપ્રિયઃકશ્ચિન્નાપ્રિયઃસ્વઃપરોપિત્રા ।
 એકઃસર્વધિયાંદૃષ્ટા કર્તૃણાંગુણદોષપયોઃ ॥
 નાદત્તઆત્માહિગુણં નદોષેનક્રિયાફલં ।
 ઉદાસીનવદાસીનઃ પરાવરદૃગીશ્વરઃ ॥

અર્થ—કર્મે કરીને દેવતાઓની, પશુપક્ષીઆદિની, અને માણ-
 સની યોનિમાં હું ફરતો હતો ત્યારે, તે (કૃતધૃતિ અને ચિત્રકેતુ) કયા
 જન્મમાં મારા માતા-પિતા હતાં? (કે મને પુત્ર માનીને રોક કરે છે.)
 ક્રમવડે પરસ્પર સહુ સહુના સગાં, પિત્રાદિ, મારનારા, રક્ષા કરનારા,
 મારનારા અને રક્ષા કરનારાથી ભ્રુદા મધ્યમ, દ્રવ્યના હેતુથી દ્વેષ
 કરનારા, અને ઉદાસી થાય છે. જેમ સુવર્ણઆદિ વેચવાની વસ્તુ
 વેચનારના હાથમાં આવે છે ને વેચાય છે એમ આવજા થયાજ કરે છે,
 તેમ જીવ પણ યોનિમાં (ઉત્પન્ન કરનારાનેવિષે) કૃધા કરે છે. જીવ
 નિત્ય છે (કોઈ દિવસ તેનો નાશ છેજ નહિ.) તો પણ તેની સાથે
 પશુઆદિકનો સંબંધ અનિત્ય (ખોટો-નાશવંત) છે. (એમ એક

જન્મમાં પણ કોઈને કોઈ સાથે સત્ય સંબંધ નથી.) માણસોમાં જેની સાથે જોડેલો સંબંધ છે તેટલુંજ તેની સાથે મમત્વ છે. એમ યોનિમાં ગયેલો. એટલે માતાપિતા આદિના સંબંધને પામેલો છે તો પણ તે જીવ (તેને દેહ નથી અને જન્મપણ નથી તેથી) નિત્ય છે અને હું આનો પુત્ર છું એવાં અભિમાનરહિત છે. માતાપિતાના સંબંધમાં કર્મને વશ થઈ જ્યાંસુધી વસે છે ત્યાં સુધીજ તે માતાપિતાઆદિનું તે જીવનેવિષે મમત્વ છે. પોતાની માયાના ગુણોવડે પોતારૂપ આ વિશ્વને સમર્થ જીવ સૃષ્ટિ છે. (માટે ઉપાદાન કારણપણાંથી) સર્વને (જન્મમરણવાળાં દેહાદિકને) આશ્રય છે; કેમકે તે પોતાની મેળે પ્રકાશમાન છે; જીવ સર્વનો આશ્રય છે એટલા માટે સૂક્ષ્મ (જન્માદિ રહિત) છે; જન્માદિરહિત છે એટલા માટે અવ્યય (ક્ષય વગરનો) છે; ને એ હેતુથી તે નિત્ય છે. હિત અને અહિતને કરનારા મિત્ર આદિકની વિચિત્ર પ્રકારની બુદ્ધિયોનો સાક્ષી જીવ છે, માટે તે એક (સંહૃદ આદિના સંગરહિત) છે. અને એટલા માટે એને કોઈ પ્રિય નથી ને કોઈ અપ્રિય નથી, અને તેને કોઈ પોતાનો પણ નથી ને પારકો પણ નથી. આત્મા (જીવ) સુખને, દુઃખને અને ક્રિયાદ્રશ્ય એટલે જાન્ય આદિને ભોગવતો નથી. તે તો કારણ અને કાર્યનો સાક્ષી છે અને એટલાજ માટે ધંધર છે તેથી ઉદ્ધત્તીનની પેઠે રહે છે.

આ પ્રમાણે મુવેલા પુત્રની વાણી સાંભળી સર્વ વાત સત્ય લાગવાથી ચિત્રકેતુ રાજાને સંસારમાં વૈરાગ્ય થયો છે તે પછી તેને જ્ઞાન થયું છે. આ પ્રમાણે સેનભેળ વાતોને વિચારતાં પણ આપણને એમ નિશ્ચય થશે કે સંસારમાં કોઈકોઈનું નથી. કોઈકોઈનું નથી ત્યારે કોણ કોની સ્ત્રી અને કોણ કોનો પુત્ર છે? વ્યવહારદૃષ્ટિમાં પણ સ્વાર્થ-માત્રજ કેહેવાનો સંબંધ છે.

માટે એ મારાં તારાંની મમતા મેલીને આપણે કોણના અને ક્યાંથી આવ્યા છીયે તે વિષે વિચાર કરી આપણા સત્યસ્વરૂપને ઓળખવું

૧ જીવનું વસ્તુતાએ 'બ્રહ્મપણું' છે તેથી અને ચિત્તજિત વિશિષ્ટ 'બ્રહ્મનું' ધંધરપણાંથી મૃદાપણું છે તેથી જીવ મૃજે છે એમ કહ્યું.

જોઈએ. ઉપરના લેખથી સિદ્ધજ થયું છે કે જીવ નિત્ય અને તેને જન્મ મરણ નથી, તેથી આપણે ક્યાંઈથી આવેલા નથી પણ અકા-
શની પેઠે સર્વદા સર્વત્ર છિયે. અને સંખંધ માત્ર સર્વ પંચમહાભૂતના
દેહમાંથી થયેલા પંચમહાભૂતના દેહનેજ પરસ્પર છે. જીવને કશો
સંખંધ નથી તેથી આપણે કોઈના નથી. વ્યવહારમાં તો સ્વાર્થની
સગાઈ છે માટે પણ આપણે કોઈના નથી. એમ વિચારી નિર્લેપ ને
નિર્વિકાર પોતાનાં શુદ્ધ સ્વરૂપને ઓળખવું. આ હાડકાં ચામરાંનો
દેહ છે તે આપણે નથી. એ તો પંચભૂતનું બનેલું મળમૂતનું પાત્ર છે.
એમાં પોતાપણું માનવું એ જેવું એ કે ખીજું દુઃખદાયક નથી; કેમકે
એમાં પોતાપણું માનવાથી તેના ધર્મ અને તેનાં દુઃખ પણ પોતાનાં
માનવાથી મહાકષ્ટ વેઠવું પડે છે. પાપના પરિણામરૂપ અને પુણ્યનાં
ફારરૂપ દેહ આપણે નથી એટલે તેનો જે સંખંધ છે તે આપણો નથી.
એમ તત્ત્વનો વિચાર કરી આ સંસારની છત્રી આંખે અંધાપો આપ-
નારી જાળમાં બંધાવું નહીં. જ્યાંસુધી ખરો વિચાર નથી થયો ત્યાં
સુધી બંધન છે, ખરો વિચાર થયા પછી હાય તે બંધન પણ બંધનરૂપ
થતું નથી.

સંગવલ્લ તથા તદાશ્રિત ઉદ્યોગફલ.

(AN ESSAY ON COMPANY AND ITS EFFECTS.)

પ્રકરણ ૪.

(સાંધણ પાને ૯૪ પી.)

પ્રથમ એકવાર અતિ ધર્મવાળી અને તેજ પ્રમાણે પતિને વલ્લભા
હોવાથી સર્વથી ઉત્તમ માન કૈદેયીનેજ હતું. સુખ અને રાજ્યવૈભવ
આ સ્ત્રીનેજ સાધ્ય હતાં. તેમજ રામચંદ્રાદિક અપર માતાના પુત્રો તેમજ
ખીજી શોક્યો પણ એનીજ સેવા કરતાં હતાં. આ પ્રમાણે તેણે આ-
લોક-પરલોકબેય જીતી લીધા જેવું કરેલ હતું, છતાં પણ પાપીણી મંચ-
રાના સંગ તથા દુષ્પ્રાધવી પોતે સર્વ સુખથી બ્રૂટ થઈ અને અન્તે દશાન્ત-
રૂપ તિરસ્કારનું સખળ કારણ થઈ પડી, અને એકવાર સ્વપરાક્રમથી

રક્ષણ કરેલ પતિનું પુનરપિ પોતેજ મૃત્યુનું સાધન થઈ પડી અને પરિણામે મહા કઠિણ વૈધવ્ય દુઃખને પ્રાપ્ત થઈ. શું કુસંગબળ!

આગળ જેવારે વિદ્વાન્ અને ન્યાયશીલ ઉત્તમોત્તમ વર્ણના પ્રધાનો અને ન્યાયાધિકારીઓ ભરતખંડના આર્ય રાજાઓ પાસે હતા, તે સમયે આર્યાવર્તની રાજનીતિ એ સર્વ ખીજ પરદેશીઓને ઉદ્દાહરણરૂપ થઈ પડી હતી. મન્વાદિ ધર્મશાસ્ત્ર ઉપરથી તે સમયમાં ખંધાએલાં ન્યાયનાં ધોરણો મિતાક્ષર વ્યવહારમયુખાદિ અથવાપિ પર્યંત ન્યાયમાર્ગના પાકા આધારરૂપ ગણાય છે. પરંતુ સાંપ્રત કાળે એજ આર્યવંશી માહેલા હાલના ક્ષત્રીરાજાઓ માહેના કેટલાએક પાસે તેવા યોગ્ય સહાયકારી અધિકારીઓ ગુણ અને વિદ્વતાથી સંપન્ન નહીં હોવાથી અને તેથી ઉલટા હલકા વર્ણના અને કુમુદ્રિવાળા સહચારી નિરંતર મંત્રવિધાનમાં હોવાથી પરિણામ જે કંઈ જોવામાં આવે છે, તે સર્વેના સમજવામાં છે.

હવે સંગનો ખીજો વર્ગ એટલે શાસ્ત્રોપદેશવિષે વિચાર કરીશું તો જે કાળે મન્વાદિ ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞા યથાસ્થિત મનાતી હતી અને ઉત્તમ વેદશિક્ષા આગ્રહપૂર્વક શિરારોપણ કરવામાં આવતી હતી, તે સમયે સર્વ મનુષ્ય ધર્મશીલ, નીતિવાન્ તથા શુભ ઉદ્યોગી હતાં; અને તે તે સદ્ગુણોના પ્રતાપથી અસંખ્ય સુખને તથા લાભને ભોગવતાં હતાં. પરંતુ જેમ જેમ કાળ જતો ગયો, તેમ તેમ મનુષ્યમાં નીચ મનોવિકાર વૃદ્ધિ પામતો ગયો, અને છેવટ તે મનોવિકારને સ્વાધીન થયાં. આવાં મનુષ્યોની સંખ્યા વધવાને લીધે, દુષ્ટાચરણ પ્રબળ પ્રસાર પામ્યાં, અને અન્તે તેમાંથી ઉત્તમ નીતિને દર્શાવનારાં ધર્મશાસ્ત્રો અવળા બોધવાળા ધોર વામમાર્ગનાં શાકત તાંત્રો ખંધાયાં; અને પ્રમાણે વર્તવાથી સુશીલ અને ધર્મવાન્ મનુષ્યો તે શુદ્ધ બ્રાહ્મણ પર્યંત પણ પોતાના સ્વધર્મ અને નીતિની મર્યાદા ઉલ્લંઘી જઈ અન્તે આવા દુષ્ટ શાસ્ત્રના દુર્બોધથી મદ્યમાંસનું ભક્ષણ તથા અગમ્યાગમનાદિ ધોર કુર્મો સીમારહિત રીતિયે રાક્ષસની પેઠે કરવા લાગ્યા; કે જે એપ અથવાપિ પર્યંત ખસતો નથી.

આ બધાંનું મૂળ રોધકું તો સંગમ્મજ દેખાઈ આવે છે. જે કાળે શુભ મનુષ્ય અને શુભ શાસ્ત્રનો સંબંધ થયો, તે કાળે ઉત્તમ મનુષ્ય થયાં, અને તેમની ક્રિયા પણ તેવીજ સ્તુતિપાત્ર હતી; અને જ્યારે દુષ્ટ પુરૂષ તથા દુષ્ટ શાસ્ત્રના યોગમાં આવ્યાં, ત્યારે તેવાં દુષ્ટ મનુષ્ય થયાં અને દુષ્ટ આચરણની વૃદ્ધિ થઈ; માટે આ વાત ઉપરથી આપણે ચેતવાનું છે કે એવા નીચ પુરૂષ તથા એવાં નીચ શાસ્ત્રથી દૂર રહી, સત્પુરૂષ અને સત્શાસ્ત્રના સંગનો આશ્રય લેઈ, તેના આધારથી પૃથ્વીમાં સુશીલ અને નીતિવાન ગણાઈ, આલોક-પરલોકના અલભ્ય લાભના ભોક્તા થઈએ. કેમકે ઈશ્વર સેવા, માતાપિતાની સેવા, રાજ સેવા, અને પરસ્પર ઉપકારાદિના યથાસ્થિત ધર્મ તથા નિયમ, ઉપરના સંગમ્મજથીજ આપણા જાણવામાં આવે છે, અને તે જો યથાસ્થિત જાણવામાં આવ્યા અને તે પ્રમાણે પગાયા, તો નિઃસંશય ઉભયલોકમાં જયજ છે. આથી આપણનેજ માત્ર એ લાભ મળે એટલુંજ નહીં, પણ તદ્દનન્તર આપણી વર્તણૂકનું દષ્ટાન્ત લેઈ આપણી સાંપત કાળની તથા હવે પછીની થનારી પ્રજા પણ અગણિત લાભને ભોગવે, અને આમ થવાથી આપણે એક જાતનાં મનુષ્યજાણમાંથી છુટીએ અને એક ઈશ્વરપ્રેરિત ધર્મ યથાસ્થિત પાળી, પરિણામે પણ સંતોષપૂર્વક કલ્યાણના પાત્ર થઈએ.

પ્રકરણ ૯.

ઉપરથી સમજવામાં આવશે કે સત્સંગ કુસંગમાં કેવી રીતે લાભાલાભ, હિતાહિત, તથા ગુણાવગુણ રહેલા છે ? તથા તેનું બળ કેવું પ્રબળ છે ? કુસંગ એ તત્કાળ અથવા કાળેકરીને પણ આપણને દુઃખીજ કરવાનો; અને તેટલામાટે તે તજવાયોગ્યજ છે. હવે કેવળ સત્સંગજ ગ્રાહ્ય રહ્યો. માટે તે યથાસ્થિત ઓળખવા આગળ સૂચવ્યા પ્રમાણે પ્રયત્ન કરી, જાત્યનુભવથી સિદ્ધ કરી તેનો આદર કરવો. ખરા સત્સંગનો આદર અવસાન કાળે પણ જો થયો, તો તેમાંથી અમૃતરૂપજ મળવાનાં. પણ આવો સત્સંગ પ્રાપ્ત થયા છતાં તેનો અનાદર કર્યો અને તે સ્વીકાર્યો નહીં તો તેમાંથી આપણું મૃત્યુજ થવાનું.

આગળ કેહેવામાં આંચું છે કે 'સોક્રેટીસ' જેવા સદ્ગુણી હિતૈષી પુરૂષને સુખોદય તેના રાજકીય શિષ્ય 'ક્રિટિઆસ'ને લાગ્યો નહીં, અને તે પોતાની અવળાણમાંજ રહ્યો. જુઓ તેનું પરિણામ.—'ક્રિટિઆસ' 'સોક્રેટીસ'ના બોધની અવગણના કરી પ્રજાઉપર અતિ અન્યાય કરવા લાગ્યો, અને તેણે પ્રજાને પોતાનાં રાજકાર્યોથી બાંધવાની સાથે મળી એટલી તો પીડિત કીધી, કે અન્તે તે સઘળી પ્રજા રાજ્યસત્તાધરો સામે ઉલટી, અને પોતાના બળથીજ આ દૂર અધિકારીઓના ધુંસરામાંથી છુટવા છેવટનો પ્રયત્ન કર્યો. તેઓએ મહા ધંધ જગાવ્યો. રાજ્યસત્તાવાળા સામે સૈન્યના આકારમાં કેટલાએક પ્રજાના અગ્રણી પુરૂષોના નાયકપણાં તળે તેઓએ યુદ્ધ મચાવ્યું, અને ગામોઉપર છાપા મારી, રાજ્યસત્તાવાળાઓને ઠેર માર્યા. આમાં 'ક્રિટિઆસ' પણ દુઃસહ રીતિયે મરાયો. અને 'સોક્રેટીસ'નાં સદ્-બોધનાં વાળોને અનાદર કર્યાનું તેમજ ગુરૂદ્રોહ કરી તેવા હિતોત્સુક પુરૂષની અપકાર ભરેલી રીતે અવગણના કરવાનું ભયંકર દુઃખદ દ્રવ્ય અન્તે પોતેજ ચાખ્યું.

તેમજ સત્સંગસાર અંત્ય અવસ્થાએ પણ જો 'ફીસીસ' સમજ્યો, અને પોતાનું મિથ્યાભિમાન છેલ્લી ઘડીએ પણ જો છોડ્યું, તો તે આવેલ મૃત્યુના હાથમાંથી છુટ્યો:—'ફીસીસ' એ પ્રાચીન એશિયા માર્ઝનર' માહેના 'લીડિયા' પ્રાન્તનો રાજા હતો. આ પ્રાન્ત એશિયા ખંડના પ્રાચીન સુધારાનું મૂળસ્થાન હતું. આ સ્થાનના સુધારાના પ્રભાવથી યુનાનદેશના લોકોઉપર બહુજ અસર થઈ હતી. (અપૂર્ણ.)

વિદુરનીતિ.

(આંધન પાને ૫૮ થી.)

જ્ઞાતયોવર્દ્ધનીયાસ્તૈર્યદ્ચ્છંત્યાત્મનઃશુભં ॥૧૮॥

કુલવૃદ્ધિચરાન્નૈદ્રે તસ્માન્સાધુસમાચર ।

શ્રેયસાયોદ્યતેરાજન્ કુર્વાણોજ્ઞાતિસત્ક્રિયાં ॥૧૯॥

જે પોતાનું ભલું ઈચ્છતા હોય તેમણે પોતાની જ્ઞાતિને^૧ વધારવી નેઈએ. માટે હે રાજા! તમારા કુળની વૃદ્ધિ થાય તેમ કરો. જે માણસ જ્ઞાતિનો સત્કાર કરે છે તે કહ્યાણ પામે છે,

વિગુણાઅપિસંરક્ષ્યા જ્ઞાતયોઃપરતર્પણમ્ ।

કિપુનર્ગુણવંતસ્તે સ્વત્પ્રસાદાધિકાંક્ષિણઃ ॥૨૦॥

હે રાજા! જ્ઞાતિ ભલે ગુણવિનાની હોય તોપણ તેઓનું રક્ષણ કરવું નેઈએ, ત્યારે ગુણવાળા અને તમારી કૃપાની ઈચ્છા રાખનારા તે પાંડવોનું રક્ષણ કરવું નેઈએ એમાં શું કહેવું?

પ્રસાદંકુલ્લવીરાણાં પાંડવાનાંવિશાંપતે ।

દીપંતાંગ્રામકાઃકેચિત્તેષાંવૃત્ત્યર્થમીશ્વર ॥૨૧॥

હે રાજા હે સમર્થ! કુરુકુળમાં શૂરવીર પાંડવોને થોડાંક ગામડાં તેની જીવિકા માટે તમે આપો.

એવંલોકેયશઃપ્રાપ્તં મવિધ્યતિનરાધિપ ।

વૃદ્ધેનહિત્વયાકાર્યં પુત્રાણાંતાતશાસનં ॥૨૨॥

હે રાજા! એ રીતે તમે કરશો તો જગત્માં તમારી કીર્તિ થશે. હે ભાઈ! તમે વૃદ્ધ છો માટે તમારે તમારા પુત્રોને ન્યાય આપવો નેઈએ.

મયાચાપિહિતંવાચ્યં વિદ્વિમાંસ્વદ્વિતૈષિણં ।

જ્ઞાતિમિર્વિગ્રહસ્તાત નકર્ત્તવ્યઃશુભાર્થિના ।

સુખાનિસહમોઽજ્યાનિ જ્ઞાતિમિર્ભરતર્પણમ્ ॥૨૩॥

મારે હિત હોય તેજ કહેવું નેઈએ, હું તમારું હિત ઈચ્છનાર છું એમ સમજે. હે ભાઈ! જે સારાંની અથવા એધર્મની ઈચ્છા રાખતો હોય તેણે જ્ઞાતિની સાથે વિરોધ ન કરવો. હું ભરતકુળમાં એક! સુખ સઘળાં જ્ઞાતિની સાથેજ ભોગવવાં નેઈએ. અર્થાત્ તમે વિગ્રહ મેલી દો અને સહુએ સંપીને સુખ ભોગવો.

૧ ન્યાં ન્યાં જ્ઞાતિ શબ્દ અહીં આપે ત્યાં એક કુટુંબના ભાઈઓ આ-
દિને મનજવા.

આગળ કેહેવામાં આવ્યું છે કે 'સોક્રેટીસ' જેવા સદ્ગુણી હિતૈષી પુરુષનો સુખોધ તેના રાજકીય શિષ્ય 'ક્રિટિઆસ'ને લાગ્યો નહીં, અને તે પોતાની અવળાધમાંજ રહ્યો. જુઓ તેનું પરિણામ.—'ક્રિટિઆસ' 'સોક્રેટીસ'ના ખોધની અવગણના કરી પ્રજાઉપર અતિ અન્યાય કરવા લાગ્યો, અને તેણે પ્રજાને પોતાનાં રાજકાર્યોથી ખાંધવોની સાથે મળી એટલો તો પીડિત કીધો, કે અન્તે તે સઘળી પ્રજા રાજ્યસત્તાધરો સામે ઉભટી, અને પોતાના ખળથીજ આ કૂર અધિકારીઓના ધુંસરામાંથી છુટવા છેવટનો પ્રયત્ન કર્યો. તેઓએ મહા ધંધ જગાવ્યો. રાજ્યસત્તાવાળા સામે સૈન્યના આકારમાં કેટલાએક પ્રજાના અગ્રણી પુરુષોના નાયકપણાં તળે તેઓએ યુદ્ધ મચાવ્યું, અને ગામોઉપર છાપા મારી, રાજ્યસત્તાવાળાઓને ઠેર માર્યા. આમાં 'ક્રિટિઆસ' પણ દુઃસહ રીતિયે મરાયો. અને 'સોક્રેટીસ'નાં સદ્-ખોધનાં વાડોનો અનાદર કર્યાનું તેમજ ગુરુદ્રોહ કરી તેવા હિતોત્સુક પુરુષની અપકાર ભરેલી રીતે અવગણના કરવાનું ભયંકર દુઃખદ દ્રવ્ય અન્તે પોતેજ ચાખ્યું.

તેમજ સત્સંગસાર અંત્ય અવસ્થાએ પણ જો 'ક્રીસીસ' સમજ્યો, અને પોતાનું મિથ્યાભિમાન છેલ્લી ઘડીએ પણ જો છોડ્યું, તો તે આવેલ મૃત્યુના હાથમાંથી છુટ્યો:—'ક્રીસીસ' એ પ્રાચીન એશિયા માઈનર' માહેના 'લીડિયા' પ્રાન્તનો રાજા હતો. આ પ્રાન્ત એશિયા ખંડના પ્રાચીન સુધારાનું મૂળસ્થાન હતું. આ સ્થાનના સુધારાના પ્રભાવથી યુનાનદેશના લોકોઉપર ખુબજ અસર થઈ હતી. (અપૂર્ણ.)

વિદુરનીતિ.

(માંધન પાને ૫૮ થી.)

જ્ઞાતયોવર્દનીયાંસ્તૈર્યદચ્છંત્યાત્મનઃશુભં ॥૧૮॥

કુલવૃદ્ધિચરાજેદ્ર તસ્માત્સાધુસમાચર ।

શ્રેયસાયોદ્યતેરાજન્ કુર્વાણોજ્ઞાતિસત્ક્રિયાં ॥૧૯॥

જે પોતાનું ભલું ઈચ્છતા હોય તેમણે પોતાની જ્ઞાતિને^૧ વધારવી નેઈએ. માટે હે રાજા! તમારા કુળની વૃદ્ધિ થાય તેમ કરો. જે માણસ જ્ઞાતિનો સત્કાર કરે છે તે કહ્યાણુ પામે છે.

વિગુણાઅપિસંરક્ષ્યા જ્ઞાતયોમરતર્ષમ ।

કિપુનર્ગુણવંતસ્તે સ્વત્ત્વસાદામિકાંક્ષિણઃ ॥૨૦॥

હે રાજા! જ્ઞાતિ ભલે ગુણવિનાની હોય તોપણ તેઓનું રક્ષણ કરવું નેઈએ, ત્યારે ગુણવાળા અને તમારી કૃપાની ઈચ્છા રાખનારા તે પાંડવોનું રક્ષણ કરવું નેઈએ એમાં શું કહેવું?

પ્રસાદંક્રુરવીરાણાં પાંડવાનાંવિશાંપતે ।

દીપંતાંગ્રામકાઃકેચિત્તેષાંવૃત્યર્થમીશ્વર ॥૨૧॥

હે રાજા હે સમર્થ! કુરુકુળમાં શૂરવીર પાંડવોને થોડાંક ગામડાં તેની જીવિકા માટે તમે આપો.

एवंलोकेयशःप्राप्तं भविष्यतिनराधिप ।

वृद्धेनहित्वयाकार्यं पुत्राणांतातशासनं ॥૨૨॥

હે રાજા! એ રીતે તમે કરશો તો જગત્માં તમારી કીર્તિ થશે. હે ભાઈ! તમે વૃદ્ધ છે માટે તમારે તમારા પુત્રોને ન્યાય આપવો નેઈએ.

मयाचापिहितंवाच्यं विद्धिमांस्त्वद्धितैषिणं ।

જ્ઞાતિભિર્વિગ્રહસ્તાત નકર્ત્તવ્યઃશુભાર્થિના ।

सुखानिसहभोज्यानि ज्ञातिभिर्मरतर्षम ॥૨૩॥

મારે હિત હોય તેજ કહેવું નેઈએ, હું તમારું હિત ઈચ્છનાર છું એમ સમજો. હે ભાઈ! જે સારાંની અથવા એકધર્મની ઈચ્છા રાખતો હોય તેણે જ્ઞાતિની સાથે વિરોધ ન કરવો. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! સુખ સઘળાં જ્ઞાતિની સાથેજ ભોગવતાં નેઈએ. અર્થાત્ તમે વિગ્રહ મેલી ઘો અને સહુએ સંપીને સુખ ભોગવો.

૧ ત્યાં ત્યાં જ્ઞાતિ શબ્દ અહીં આપે ત્યાં એક કુટુંબના બાધઓ આ-
દિને મમજવા.

સંમોજનંસંકથનં સંપ્રીતિશ્ચપરસ્પરં ।

જ્ઞાતિભિઃસહકાર્યાણિ નવિરોધઃકદાચન ॥૨૪॥

ખાલું, ઘોલવું અને પરસ્પર પ્રીતિ. બાંધવી એ સઘળા પોતાની જ્ઞાતિ સાથે કરવાં લેઈએ; વિરોધ કોઈ દિવસ જ્ઞાતિ સાથે કરવો નહિ.

જ્ઞાતયસ્તારયંતીહ જ્ઞાતયોમહજયંતિચ ।

સુવૃત્તાસ્તારયંતીહ દુર્વૃત્તામહજયંતિચ ॥૨૫॥

આ લોકમાં જ્ઞાતિજ તારે છે અને જ્ઞાતિજ છુટાડે છે. સારાં આચરણવાળી હોય તો તારે અને નહારાવાળી હોય તો છુટાડે.

સુવૃત્તોમચરાજૈદ્ર પાંડવાનુપ્રતિમાનદ ।

અઘર્ષણીયઃકાઙ્ગુળાં નૈર્વૃતસ્ત્વંધવિવ્યસિ ॥૨૬॥

હે રાબ્તના ઈન્દ્ર! હે માન આપનારા! તમે પાંડવો તરફ શારીરીકે વર્તો, કેમકે એ પાંડવોથી તમે વીઠાઈને બ્યારે બેસશો. ત્યારે શત્રુની આંખો આંતર્ય બંધ એવા થશો.

શ્રીમંતંજ્ઞાતિમાસાઘ યોજાતિરવસીદતિ ।

દિશ્વદસ્તંઘૃગદ્ધ સદનસ્તસ્યવિદતિ ॥૨૭॥

એથી બાળુ જેના હાથમાં હોય એવા રૂપાળા પાસથીને પામીને જે મૃગ પીડાય છે, તે મૃગની પીડાનું (વધનું) પાપ જેમ તે પાસથી પોતે પામે છે; તેમ સંપત્તિવાળી જ્ઞાતિને પામીને જે જ્ઞાતિ પીડા પામે છે, તે જ્ઞાતિનાં પીડાવાનું પાપ તે સંપત્તિવાળી જ્ઞાતિ પોતેજ પામે છે.

પશ્ચાદયિનરશ્ચેષ્ટ તવતાપોમવિવ્યસિ ।

તાન્વાદક્ષાન્સુતાન્વાવિશ્રુત્વાતદનુચિતય ॥૨૮॥

હે રાબ્ત! પેલોને અથવા પુત્રોને રાંગાઈ ગયેલા સાબળશો ત્યારે પાછળથી પણ તમેજે તાપ થશે માટે હુમાળાથીજ તેનો વિચાર કરો.

યેનલ્લદ્વામ્મારુદઃ પરિતપ્યેતકર્મણા ।

આદાવેવનતક્કૃયા દધુવેત્તીચિતેતતિ ॥૨૯॥

બ્યારે જીવવાનો નિશ્ચય નથી ત્યારે, જે કર્મથી ચિંતામાં પડીને તાપ પામવો પડે છે તે કર્મ પ્રથમથીજ કરવું ન લેઈએ.

નકશ્ચિન્નાપનયંતે પુમાનન્યદ્ધમાર્ગવાન્ ।

શેષસંપ્રતિપત્તિસ્તુ બુદ્ધિમત્સ્વેવંતિષ્ઠાતિ ॥૩૦॥

નીતિશાસ્ત્રના કર્તા શુકાચાર્યને મેલીને ખીજે કોઈ અનીતિ નથી કરતો એમ ન સમજવું અર્થાત્ સહુએ અનીતિ કરે છે. પણ જે થઈ ગયું તેતા થઈ ગયું પરંતુ ચાલતા કાળને યોગ્ય જે અર્થ હોય તેનો વિચાર કરવાનું બુદ્ધિવાનઉપર રહે છે. અર્થાત્ બુદ્ધિવાને ચાલતા કાળને ઊચિત અર્થનો વિચાર કરવો જોઈએ.

દુર્યોધનેનમદ્યેતત્પાપંતેષુપરાકૃતં ।

ત્વયાતત્કુલવૃદ્ધેન પ્રત્યાનેયંનરેશ્વર ॥૩૧॥

હે નરેશ્વર! દુર્યોધને પાંડવોઉપર જે પ્રથમ પાપરૂપ તિરસ્કાર કર્યો છે તે તિરસ્કારને બદલે તમે કુળમાં વૃદ્ધ છો માટે તમારે પુણ્યરૂપ સત્કાર કરવો જોઈએ.

તાંસ્ત્વંગદેપ્રતિષ્ઠાપ્ય લોકેવિગતકલ્મષઃ ।

મવિવ્યસિનરશ્ચેષ્ટ પૂર્વનીયોમનીપિણાં ॥૩૨॥

હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ! જો તમે તે પાંડવોને રાજ્યનો ભાગ આપી સ્થિર કરશો તો લોકમાંથી તમારી અપકીર્તિ ટળી જશે અને તમે બુદ્ધિવાનમાં પૂજવા યોગ્ય થશો.

સુઘ્વાહૃતાનિધીરાણાં ફલતઃપરિચિત્યયઃ ।

અભ્યવસ્યતિકાર્યેષુ ચિરંયશ્સિતિષ્ઠાતિ ॥૩૩॥

ધીરપુરૂષોનાં સારાં વચ્ચનોને તેનાં કુળ સુધી વિચારીને જે કામને વિષે નિશ્ચય કરે છે, અર્થાત્ ઉત્તમ કુળને આપનાર કર્મનો આરંભ કરે છે તે ઘણા કાળસુધી યશને વિષે રહે છે (કીર્તિ ભોગવે છે.)

અસમ્પ્રગુપયુક્તંતિ જ્ઞાનંસુકુશલૈરપિ ।

વપલભ્યંચાવિદિતં વિદિતંચાનનુષ્ઠિતં ॥૩૪॥

કુરાળ પુરૂષોએ ઉપદેશ કરેલું જ્ઞાન પણ તૃથા થાય છે કેમકે તેમાં જે જાણવાનું રહેલું હોય છે તે જાણવામાં આવતું નથી. અને કદી

જાણવામાં આવે છે તો તે પ્રમાણે કરવામાં આવતું નથી. અર્થાત્ તમને હું જે કહું છું તે નિષ્કુળ છે. કેમકે મારું કહેલું સમજે છે તોપણ તે પ્રમાણે કરતા નથી.

વાપોદયકલંવિદ્વાન્ યોનારભતિવર્દ્ધતે ।

યસ્તુપૂર્વકૃતંપાપ મવિમૃશ્યાનુવર્ત્તતે ॥૩૧॥

અગાધપંકેદુર્મેધા વિષમેવિનિષાત્યતે ।

પાપના હેતુરૂપ જેનું કુળ છે એવાં કર્મને જે વિદ્વાન્ આરંભતો નથી તે વિદ્વાન્ ઉદ્યમે પામે છે, પરંતુ જે પુરૂષ પ્રથમ પાપ કર્મ કર્યું હોય તેમ છતાં પણ તેમાં વિચાર કર્યાવિના ફરીને પણ તેવાં પાપને અનુસરે છે, અર્થાત્ નિરંતર પાપ કરે છે, તે નઠારી બુદ્ધિનો પુરૂષ સહન ન થઈ શકે એવાં અને કોઈ દિવસ પાર ન આવે એવાં નર-કમાં પડે છે.

મંત્રભેદસ્પષ્ટપ્રાજ્ઞો દ્વારાણીમાનિલક્ષયેત્ ॥૩૨॥

અર્થસંતતિકામશ્ચ રક્ષેદેતાનિનિત્યશઃ ।

મદંસ્વપ્નમવિજ્ઞાન માકારંચાત્મસંભવં ॥૩૩॥

દુષ્ટામાત્યેષુવિશ્રંભં દૂતાચ્ચાકુશલાદપિ ।

દ્વારાણ્યેતાનિયોજાત્વા સંવૃણોતિસદાનૃપ ॥૩૪॥

ત્રિવર્ગાચરણેયુક્તઃ સશત્રૂનધિતિષ્ઠતિ ॥

મદિરાપાનથી થયેલો મદ, અથવા ચિત્તનું વિકળપણું, સ્વપ્ન એટલે ઊંઘ, બીજાના છાના ચાર ફરતા હોય તેનું અજાણપણું પોતાનાં આંખ મુખઆદિ અંગના વિકાર, નઠારાં કારભારિયોવિષે વિશ્વાસ રાખવો તે, અને હુશિયારીવગરના અથવા દુષ્ટ દૂતો, એ છ વિચાર કુટવાનાં પારણાં ડાહ્યા. માણસે જાણી લેવાં જોઈએ અને અર્થની વૃદ્ધિ કરવાની ઈચ્છાવાળા માણસે એ છએ દ્વારનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. હે પૃથરાષ્ટ્ર, જે એ મંત્રલેદનાં (વિચાર કુટવાનાં) છ પારણાં જાણી લઈ તે પારણાંને ઢાંકી લે છે (બંધ કરે છે) તે ધર્મ અર્થ અને કામ સંપાદન કરવામાં ડાહ્યા છે અને તે શત્રુ સામે ઉભો રહે છે.

(અપૂર્ણ.)

ચંદ્રપ્રજાચરિત્ર.

(સાંધણ પાને ૮૮ થી)

આપેજ અમને અનેક સમયે એવો ઉપદેશ આપેલ છે કે, ‘મિય પુત્રિયો ! જ્યારે જ્યારે અપ્રતિક્રિય એટલે આપણાથી ન મટાડી શકાય તેવી આપત્તિયો આવી પડે, ત્યારે ત્યારે ધૈર્ય રૂપ ધનનો ખજાનો હૃદયમાં ભરી રાખવો. આપણાં પ્રારબ્ધની પ્રખલતાથી જે જે આપત્તિયોનો અનુભવ કરવો ઈશ્વરી આજ્ઞાથી આપણાં લલાટમાં લંખાયેલો છે, તે તે આપત્તિયો આપણે લાખો લોકોની સહાયતા મેળવિયે, કરોડો પ્રતિક્રિયા કરિયે અને પરાધર્મ પ્રયત્નો કરિયે તો પણ તે પાછી ફરતી નથી. વિપત્તિનું હૃદય, નિર્દય અને કઠોર છે, તેથી તે આપણે કંઈલાજનક વિલાપ કરિયે, આંસુરાંઓના વરસાદ વર્ષાવિયે અને માથાં કુટિયે છાતિ કુટિયે અને પછડટિયો ખાઈયે તો પણ હૃદયમાં દયા લાવી દૂર જતીજ નથી. આપત્તિયો અનેક પ્રકારની હોય છે. ગમે તે પ્રકારની આપત્તિ આવે, પણ તેની સામે થવાનેજ કમ્મર કસવી, એ કુલીન માણસનું કામ છે. નિષ્કપટ મનથી વચનથી ને કર્મથી પરમેશ્વરનો આશ્રય લઈ સત્સંગ અને શાસ્ત્રસંગની પ્રખલતાથી આપત્તિને ગણવી નહીં. ઈશ્વર જે કાંઈ કરે છે તે લોકોના જાણવામાં તો સાફ આવે કે નકાફ આવે, પણ તેનો પરિણામ લોકોના હિતમાંજ હોય છે, એ વાત નિઃસંશય છે; માટે આપણા ઉપર આપત્તિ પડે તો પણ તે ઈશ્વરે તેમાંથી આપણું હિતજ વિચાર્યું હશે, એમ માની આપત્તિથી આકુલ વ્યાકુલ ન થાયું.’ ઈત્યાદિ.

જેમ નિરંતર ઉપદેશ આપેલ છે ને આપો છે, તેમ આ વખતે આપે ધ્યાનમાં લેવું જોઈયે, કારણ કે જ્યારે આપ આવી રીતે ધીરજ મેલી દેશો, ત્યારે અમારી સર્વની શી ગતિ યારો ? ધણંકરી આપ જ્યાં મનુષ્યરતોનું જીવંત પોતામાટે નથી હાવું, પણ પોરકાં માટે હોય છે. તેજ પ્રમાણે માત્ર ખાસાધ્યયનશાળાનાં ખાલકો માટે આપે ધૈર્ય ધારણ કરી સદુર શ્રી શ્રુતશીલની પત્રિકાપ્રમાણે વર્તવું જોઈયે. એટલુંજ નહીં પણ મૂર્છિત થઈ પડેલાં આ ચાર વૃદ્ધ માવતરોનું જીવિત

પણ હવે તમારા હાથમાં છે. જો કે પવિત્ર શત્રુશત્રય અને સુશીલ શ્રુતશીલના વિરોધરૂપ અગ્નિજ્વાલા પાસે આપને જીવંત એ મરણ કરતાં વધારે દુઃખદ છે, તો પણ તેનાં તીર્થરૂપોની સેવા માટે અવશ્ય તે દુઃખો સહનકરીને પણ જીવંત જોઈએ. વળી મુનિરાજે પણ પુનઃ સમાગમની આશા આપેલ છે, માટે આપ સર્વનું મુખ્ય કર્તવ્ય સદ્ગુણીજી લખી ગયેલા છે, તે વિષેજી લક્ષ રાખી ધૈર્ય ધારણ કરશો એવી આમારી નમ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના છે.

એમ કહી કન્યાઓ સર્વ ખેશી ગઈ, ને તેના ઉત્તરમાં લાંબો નિઃશ્વાસ નાંખીને ગદગદ કંઠે ચંદ્રપ્રભાએ કહ્યું કે:—

પ્રિય પુત્રો અને પ્રિય પુત્રિયો! તમારું સર્વનું કેહવું મથાર્થ છે. આપત્તિને સમયે આકુલ થનાર માણસને ધૈર્ય આપવું એ પ્રત્યેક માણસનું કામ છે, તેથી કાંઈ તમે અવિવેક કર્યો છે એમ હું માનતી નથી. તમારા કેહેવા પ્રમાણે માત્ર આ ચાર તીર્થરૂપોની કેવી દશા થાશે, એવી ચિંતાજી આ સમયે મરણથી અધિક દુઃખરૂપ જીવિતને જીવવવામાં કારણરૂપ થઈ પડી છે. ઈશ્વર તમારાં સર્વનાં વચન સત્ય કરે અને તે મહાભાગોને તરત સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થાય, જેથી અમારું જીવવું લજ્જાકર ન થઈ પડે.

એટલું કહી તેણે પોતાનાં ચાર માવતરોને શીતલ ઉપચારોથી મુછાં ઉતારી. ત્યારપછી સર્વજનની સમક્ષ નવીન દેવકન્યાને પ્રથમની દેવકન્યાયે તથા ચંદ્રપ્રભાએ પુછ્યું કે, દેવિ! આપ કોણ છો, ક્યાંથી આવ્યાં છો, આ પત્રિકા આપપાસે ક્યાંથી આવી, આપ આ સમય રાત્રિમાં આ સ્થળમાં ક્યાંથી આવી પોહોર્યાં, તે સર્વ સાંભળવાને અમારું મન આતુર છે.’ તેઓના પુછવાથી નવીન દેવકન્યા ખોલી કે, ‘મારાં સદ્ગુણી ખેનો! હું આજે સાર્યકાલ સમયે એક એવાં સ્થળમાં હતી કે, જેના સર્વ પ્રદેશો સ્ફાટિકમણિમય હતા, જેમાં એક સુંદર તળાવ સ્ફાટિકમણિનાં પગથિયાંથી બાંધેલું હતું, જેના જલજંતુ અને સ્થળજંતુ સ્ફાટિકમણિનાજી હતા, જેને કાંઈ સુંદર સ્ફાટિકમણિનું શિવાલય હતું તેમાં હું ઉભી હતી, તેની અગાઉ હું કોણ હતી કેની પુત્રી હતી અને તે

સ્થાનમાં ડ્યાંથી આવી, તેવિધે કંઈ જાણતી નથી. તે શિવાલયમાં એક શિક્ષાલેખ હતો, જેમાં લખ્યું હતું કે આ સ્થાનમાં જે અહોરાત્ર રહેશે, તે સ્ફાટિકમણિમય થઈ જશે. તેથી મેં તરત ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું તે પર્વતની ગુફામાં ચાલતાં ચાલતાં મધ્યરાત્રિને સમયે હું ઈંદ્રનીલમણિમય પ્રદેશમાં આવી પોહોંચી. જેવું સ્ફાટિકના પ્રદેશમાં જોયું હતું, તેવુંજ સર્વ ઈંદ્રનીલમણિના પ્રદેશમાં મેં જોયું. અધિક માત્ર ત્યાં શિવાલયના ઊંમરાઉપર આ પત્રિકા અને શિક્ષાલેખની નજીક જે ભદ્રમુખ કોય ભવ્યપુરપોની ઈંદ્રનીલમણિની મૂર્તિ મારા જોવામાં આવી, જેને નીરખીને જોતાંજ એક રાજકુમારની અને બીજી દ્વિજપુત્રની મૂર્તિ છે એવું મને મનમાં નકી થયું. એટલુંજ નહીં પણ પત્રિકાના લેખના અભિપ્રાયથી દ્વિજપુત્ર ગઈ સાંજેજ આ સ્થાનના પ્રભાવથી નિઃસંજ થયેલ છે, માટે આ પત્રિકા જેમ જને તેમ તરત દેવકન્યા ચંદ્રપ્રભા અને પ્રિયંવદાને પોહોંચાડું, એમ વિચારી હું સામા પર્વત તરફ જતી હતી, એટલામાં તમારું કરુણાજનક રૂદન સાંભળી હું આંહી આવી છું. આથી વધારે કંઈ વૃતાંત મારા જાણવામાં નથી. ઈશ્વરની ઈચ્છાથી હું તમ પાસેજ આવવા ઈચ્છતી હતી ને આવી પણ ત્યાંજ. વળી એટલું પણ હું આપને જણાવું છું કે, આ પત્રિકાને વાંચીનેજ તે લખનાર તરફથી મને પણ જે પ્રિયંવદાને વિશેષજ મળ્યું છે, તેજ મળે એમ ઈચ્છું છું.’ આ પ્રમાણે દેવકન્યાનું બોલવું સાંભળીને પ્રયમની દેવકન્યાએ, ચંદ્રપ્રભાએ અને પ્રિયંવદાએ ઘણીજ પ્રીતિથી તેનો સત્કાર કર્યો અને પોતાની સાથે તેને પણ રાખ્યાં. ક્રમે ક્રમે શાસ્ત્ર સંગની પ્રખલતાથી, આર્યવૃદ્ધજનોની સેવાથી અને પોતાની અસૌક્રિક વિચારશક્તિથી ચંદ્રપ્રભાએ પોતાના પ્રાણનાથના વિયોગદુઃખથી મોહ પામતાં મનને હવે શાંત કર્યું અને બીજાંબોને પણ ધીરજ આપવા માંડી. તે આશ્રમનાં રહેવાસી સર્વ હવે શાંત થયાં અને સૌ સૌનાં કર્તવ્ય ઉપર ધ્યાન દેવાલાગ્યાં. ચંદ્રપ્રભા, દેવકન્યા અને પ્રિયંવદા સારી રીતે જાણતાં હતાં કે આ જે જે હૃદયભેદક વૃતાંતો જનેલાં છે, જને છે અને જનશે તેમાં આપણું કંઈજ જગ ચાલવાનું

નથી, જે કાંઈ પણ ખજ છે એમ ગણિયે તો માત્ર વિદ્યાદાનનુંજ ખજ છે. ઈશ્વરેચ્છાથી માસે દે છ માસે, અથવા વર્ષ કે પાંચ વર્ષે, અથવા દશ વર્ષે દે વીરા વર્ષે, કોઈ દિવસ પણ સાઈં યશે તો વિદ્યાદાનથીજ સાઈં થારો, ખીતું કોઈજ સાઈં થવાનું સાધન નથી. આ નિશ્ચયથી ચંદ્રપ્રભા, દેવકન્યા, અને પ્રિયંવદાએ ધીરજ ધરી દૂરીથી ખાસ-કીઓને ભણાવવાનું કામ ચલાવા માંડ્યું; અને ખાસકોને ભણાવવાનું કામ વિદ્યાનિધિ વિગેરે પ્રથમ વર્ગના ખાજકોને સોંપ્યું; તથા તેની દેખરેખ પોતે રાખવા માંડી. જે નવીન દેવકન્યા આવી તેણે પ્રિયંવદા પાસેજ રહેવા માંડ્યું. જેમ પ્રથમ આવેલી દેવકન્યા, ચંદ્રપ્રભા તરફ પ્રીતિ રાખે છે અને પરિણામે તેની તુલ્ય થવા ઇચ્છા રાખે છે, તેમજ આ ખીછ દેવકન્યા પણ પ્રિયંવદા તરફ પ્રેમ રાખે છે અને પરિણામે તેની તુલ્ય થવા ઇચ્છા રાખે છે. આવી રીતે કેટલાક દિવસો નિર્ગમન થયા પછી એક દિવસ સર્વ વિદ્યાનાં કુરાસ થયેલી સર્વ કન્યાઓને દ્રુપી ચંદ્રપ્રભાના મનમાં ધણોજ સંતોષ ધયો અને જોહસહિત તેણે નીચે પ્રમાણે ભાષણનો આરંભ કર્યો.

વિચિત્ર ચરિત્રથી પવિત્ર અંતઃકરણવાળી મારી પ્રિય પુત્રિયો ! તમે સર્વ શાસ્ત્ર ભણી ગયેલાં છો; તમે શું કરવાનું છે અને શું કરવાનું નથી, શું ગ્રહણ કરવાનું છે અને શું ગ્રહણ કરવાનું નથી, તથા શું હિત છે અને નાન્યાહિત છે, તે સર્વ જાણી ચુકાં છો; તમને અનેક કાવ્યો, અને દ્વૈતશો, અનેક કથાઓ અને અનેક કથા-નકો હસ્તામલક જેવાં યે આપ્યાં છે અને સર્વ ક્ષણોમાં તમે અપતિમ પ્રવીણતા મેળવેલી છે; રચ્યાં, તમે હવે કાંઈ પણ સીખવડું પડે તેહ નથી. તોપણ તમારી નવીન દેવતિમ ભક્તિજ મને કાંઈક ખોલવા પ્રેરણા કરે છે, માટે તમારું એક એજને હિત ઈચ્છનાર આ માણસ હવે જે ખોલશે તેવિધે તમે તો જેમણે ધ્યાન આપશો એવી આશા છે.

પ્રિય પુત્રિયો ! પ્રાણાંત આપત્તિ આવી પડે તોપણ કદી અસત્ય ખોલશો નહિ; કારણ કે અસત્ય ખોલવાની દેવ એ એક આસપણાનું અકાસ મૃત્યુ છે, અસત્ય ખોલવાની દેવ એ એક આશિષાણનો અ-

સાધ્યં કાય રોગ છે, અસત્ય જોલવાની ટેવ એ એક વિવેકની ઉચ્ચ-
 ટનવિદ્યા છે, અસત્ય જોલવાની ટેવ એ એક ભલમાણસાઈની
 અભિચારક્રિયા છે, અસત્ય જોલવાની ટેવ એ એક નીચપણાને
 રમવાનું સ્થલ છે, અસત્ય જોલવાની ટેવ એ એક અવિશ્વાસનું ઉ-
 ત્પત્તિસ્થલ છે, અસત્ય જોલવાની ટેવ એ એક કુપાત્રપણાનું પાત્ર છે,
 અસત્ય જોલવાની ટેવ એ એક અસાધુતા મેળવવાનું સાધન છે, અ-
 સત્ય જોલવાની ટેવ એ એક સર્વ અવિનયોનું ખીજ છે, ટુંકામાં
 અસત્ય જોલવાની ટેવ એ એક સર્વ પ્રકારના અનર્થોનું, સર્વ પ્રકારનાં
 પાપોનું અને સર્વ પ્રકારનાં દુઃખોનું મૂલ છે, એ પ્રમાણે વેદ, પુરાણ
 અને ઇતિહાસોમાં લખેલું છે, તે ક્યાં તમારું અજ્ઞાણું છે? કદી
 પણ દુઃસંગ કરશો નહિ; કારણ કે મોટા મોટા વિદ્વાનોને, મોટા
 મોટા વિનયવૃત્તોને અને મોટા મોટા વિવેકિયોને પણ કાણમાત્રમાં
 દુઃસંગ સર્વ પ્રકારની અપકીર્તિનું પાત્ર કરી મેલે છે. સરલતાને
 સ્વપ્રમાં પણ છોડશો નહિ; કારણ કે સરલતા એ એક અદૂરગમન
 પવિત્ર તીર્થ છે. આખાં પૃથ્વીમંડળમાં પણ એવું કોય તીર્થ નથી, કે જે
 કાણુમાત્ર પણ સરલતાની બરાબરી ધરાવી શકે. સરલતાવિષે ભગ-
 વાન્ વ્યાસજી પણ—

સર્વતીર્થેષુવાસ્નાનં સર્વભૂતેષુચાર્જવં ।

ઉભયંતત્સમંજ્ઞેયમાર્જવંવાવેશિષ્યતે ॥

(સર્વ તીર્થમાં સ્નાન કરવું કે પ્રાણિમાત્ર તરફ સરલતા રાખવી એ
 બેય બરાબર છે. અથવા સરલતા સર્વ તીર્થો કરતાં અધિક થાય છે.)
 આ પ્રમાણે લખીને સરલતાવિષે પોતાનું કેટલું ઉચું મત દર્શાવે છે,
 તે તમારું અજ્ઞાણું નથી. પુત્રિયો! તમે કોઈ ઉપરજ ક્રોધ કરતાં
 રહેજો, મદને મદન કરવામાંજ મદવાળાં રહેજો અને મત્સરની ઉપ-
 રજ મત્સર કરજો; પણ મનુષ્યોઉપર ક્રોધ કે મત્સર કરશો માં.
 તમારે વિદ્યા ભાસથી નિવૃત્ત થઈ સાસરે જવાનો સમય આવશે ત્યારે
 તમે પરમેશ્વરબુદ્ધિથી પોતાના પ્રાણનાથની સેવા કરજો; કારણ કે
 સ્ત્રિયોના પરમેશ્વર પ્રાણનાથજ છે, એમ તમને ભણવામાં આવી

ગયેલ છે. પોતાની સાસુની અને સસરાની તીર્થપ્રદિથી સેવા કરવી; કારણ કે તેની સેવા કરવાથી, તેનું વંદન કરવાથી, અને તેની આજ્ઞાઓ પાળવાથી તેઓ ચિંતામણિરૂપ થાય છે. તમારા સાંભળવામાં કેટલી કેટલી એવી સ્ત્રિયો નથી આવી, તમારા જોવામાં કેટલી કેટલી એવી સ્ત્રિયો નથી આવી અને અઘાપિ પણ તમારા જોવામાં અને સાંભળવામાં એવી સ્ત્રિયો કેટલી કેટલી નથી આવતી કે જેઓ સાસુ ને સસરાની સેવા કરવાથીજ સર્વ પ્રકારનાં કલ્યાણની પરંપરાનું પાત્ર થયેલી હોય. નિરંતર મોટી નણદોને સાસુની સમાન માન આપતાં રહેજે, નાની નણદોને પોતાની નાની ખેનો તુલ્ય જાણતાં રહેજે, જેઠને પિતારૂપ ગણજે, જેઠાણીને માતારૂપ ગણજે, દેરને પુત્રરૂપ ગણજે અને દેરાણીને પુત્રીરૂપ ગણજે; એટલુંજ નહીં પણ પોતાના પ્રાણનાથની સાથે પાણિગ્રહણ થયા પછી જે જે કોય સાસરાનાં કુટુંબનું મનુષ્ય હોય તે તરફ સરલતાથી વર્તવું, સોહથી વર્તવું અને સૌજન્યથી વર્તવું; એટલુંજ નહીં પરંતુ મનવચનકર્મથી નિષ્કપટપણે તે સર્વની યથાયોગ્ય સેવા કરવી. કારણ કે તેઓની પ્રસન્નતાએ પ્રાણનાથની પ્રીતિરૂપ કલ્પલતામાં અમૃતની વૃદ્ધિરૂપ થાય છે, અને અપ્રસન્નતાએ વિકરાલ દાવાનલની જ્વાલારૂપ થાય છે. એ ખેય પ્રકારનો અનુભવ ઘણી ઘણી કુત્રીન સ્ત્રિયોએ લીધેલો છે અને લે છે, મારી વહાલી દીકરીઓ! એક ક્ષણ પણ અસતી સ્ત્રિયોનો સંગ કરશો નહિ; કારણ કે અસતી સ્ત્રિયોનો સંગ એ સર્વ નીચ આચરણોની ચતુરાર્થ શીખવવામાં શિક્ષકરૂપ થઈ પડે છે. જેઓ સુશીલ સ્ત્રિયોમાં શિરોમણી ગણાતી, જેઓ સરલ સ્વભાવવાળી સ્ત્રિયોમાં સીમારૂપ ગણાતી, જેઓ સ્વપ્રમાં પણ પાપ આચરણને મરણથી અધિક દુઃખરૂપ ગણતી હતી, જેઓ કુત્રીન સ્ત્રિયોમાં મુખ્ય ગણાતી હતી, જેઓ ગુણવતી સ્ત્રિયોમાં ગૌરવ મેળવતી હતી અને જેઓમાં દ્વાષનો લેશપણ કોઈયે જોયો ન હતો, સાંભળ્યો ન હતો અને ચિંતવ્યો પણ ન હતો, તેવી તેવી પણ અનેક સ્ત્રિયો માત્ર અસતી સ્ત્રિયોના અર્ધ ક્ષણ જેટલા સંગથી, પાંતુલાઓમાં પુરઃસર

ગણાઈ છે, અસતી સ્ત્રિયોમાં અપતિમત્ત ગણાઈ છે, અસતી સ્ત્રિયોમાં અદ્વિતીય ગણાઈ છે અને વૃષલી સ્ત્રિયોમાં ચક્રવર્તી ગણાઈ છે, તે દરેક પુરાણોમાં અને ઇતિહાસોમાં પ્રસિદ્ધ રીતે જણાય છે. કુલીન સ્ત્રિયોને તો પોતાનો પ્રાણનાથ એજ પરમદેવત છે, સાસુ-મસરો એજ તીર્થ છે, જેઠ-જેઠાણી એજ માતાપિતા છે, નણદો એજ ખેહેનો છે, દર એજ સોદરભાઈયો છે, દરાણીઓ એજ દીકરિયો છે, સતી સ્ત્રિયો એજ પ્રિય સખિયો છે, સૌશીલ્ય એજ જીવન છે, પાતિવ્રત્ય એજ પ્રાણ છે, સદ્ગુણો એજ આભૂષણો છે, અને પોતાના પ્રાણનાથની સેવા એજ સર્વસ્વ છે. જેનો જન્મ સિંધુરાજના ઉત્તમ વંશમાં થયો હતો, જેણે સઘળી કળાઓમાં કૌશલ્ય મેળવ્યું હતું, જેનું લાવણ્ય દેવાંગનાઓને પણ વર્ણવવા લાયક હતું, જેનું આતુર્ય ચમત્કારિક હતું, જેની ધીરજ અત્યાધારણ હતી અને જેનું આદાર્ય અનુપમ હતું, આવી અંખાનામની રાજકન્યા ઉભયલોકથી જાદુ થઈ તે માત્ર પોતાના પ્રાણનાથવિષે વિરહ રાખેલી પોતાની અંતઃકરણની વૃત્તિરૂપ વિવવલીનુંજ કુળ છે. અપતિવ્રતા સ્ત્રિયોવિષે કેટલું પાપ રહ્યું છે તે વાત તો એક જીવે રહી, પણ અપતિવ્રતા સ્ત્રિયોના પક્ષકારો વિષે પણ કેટલી પાપની પ્રબળતા રહી છે તે જાણવું છે. જીવે કે જેણે અનેક વિધજિત નામના યજ્ઞ કરેલા છે, જેણે અનેક રાજાઓનો સંહાર કરેલ છે, જેણે આખી પૃથ્વીની આપત્તિ ઉખેડી કાઢી છે, જેણે રાજ્ય અસ્ત્ર અને રાજ્યોના ઉપદેશો કરેલા છે, જેણે કુટુંબ ક્ષત્રિયોને શિક્ષા કરેલી છે, જેણે પોતાનાં બાળની વૃદ્ધિથી કોંચા-ચલ પર્વતનાં શિખરો ત્રોડી નાંખ્યા છે, જેણે પ્રચંડ ભુજંગમાં ધારણ કરેલ કુરશીની ધારીથી કાપેલાં ત્રેલોકવિજયી રાજાઓનાં મસ્તકોની માળાઓ અર્પણ કરી કાલભૈરવને પ્રસન્ન કરેલ છે, જેને કાર્તિકસ્વામીને જીતવાથી પરમદમાણ પરમેશ્વર સંદર્શિતે પોતાની ઉત્તમોત્તમ કુરશી ઇનામમાં આપેલ છે, અને જે શિવજીના વિદ્યાર્થીયોમાં અગ્રેસર ગણાયા છે, તે પરમેશ્વર પરશુરામ પણ પોતાના વિદ્યાર્થી ભીષ્મ પાસેથી પરાલવ પામ્યા તેનું ખરૂં કારણ એજ છે કે, અપતિવ્રતા અં-

ખાનો તેણે પક્ષ કયો. વિચારે કે અશોષ વીરવિજયી પરશુરામ પણ પાંચુલાના પક્ષપાતથી પરાભવનું પાત્ર થયા, તો પછી સાધારણ મનુષ્યો તો પરાભવ પામે તેમાં નવાઈ શી? આવી રીતે અપતિવ્રતાના પક્ષકારોનો પણ વિજય દુર્લભ છે ત્યારે પછી અપતિવ્રતાએ પોતાના વિજયની તો આશાજ શાની રાખવી? (અપૂર્ણ.)

જાગીને જોવાવિષે

હોરી.

ઉંઘે કેમ અરે ઓ અભાગી, જાય કાલ વહ્યો જો ને જાગી;—

ઉંઘે કેમ અરે ઓ અભાગી.

આવે જ્યારે અણચેતવ્યું મૃત્યુ, માઈ જવાય ન ભાગી;

પુત્ર કલત્ર ન કામનાં કોઈ, દેશે મુવે સહુ દાગી,

અતિ આપણાં અનુરાગી;— ઉંઘે કેમ અરે ઓ અભાગી.

કામ ક્રોધ મદ મોહ લોભ ને, મત્સર મેલને યાગી;

પાપના સર્વ પ્રપંચ વિસારી, નાસ્ત્ર ભરમ મેદ ભાંગી;

નિકર વાણિયો જાણ વાગી;— ઉંઘે કેમ અરે ઓ અભાગી.

મેલ મમત્વ અને માન મોટું, રે' રામરટનમાં લાગી;

આ ભવસાગર દુઃખે ભરેલો, ચારે શકાયજ તાગી,

સહજમાં થવાય સુભાગી;— ઉંઘે કેમ અરે ઓ અભાગી.

આ કાયા કેવલ કાચની કોઠી, ઠોકર લેશ જો લાગી;

ફટક દર્દ ફટતાં વાર છે નહિ, નયિ મઝવી ફરી માગી,

ભાવે મજી લેતે સુહાગી;— ઉંઘે કેમ અરે ઓ અભાગી.

પુસ્તકોની પહોંચ.

ઉત્તરરામચરિત્રનું ભાષાંતર ૨૫નાર રા. રા. દ્વિવેદી મણિલાલ નથુભાઈ ખી. એ. તરફથી, તથા જુદાં જુદાં પુસ્તકોને અધારે ગોઠવેલું વેદશાસ્ત્રાદિવિદ્યાસાર શેઠ મથુરાદાસ લવણ તરફથી અમને મળેલ છે, તે માનસહિત માન્ય રાખેલ છે. વિચાર આપવા માટે સ્થળ સંકેતે લવિષ્યઉપર આધાર રાખેલ છે.

૬૮. મોરારજી મૂળજી ૧૯૩૯ ના...	૧	૮	૦
૬૯. વનરાવનદાસ પુરપોત્તમ , , ...	૧	૮	૦
૭૦. જીજીરાવનદાસ કાનદાસ... .. , , ...	૧	૮	૦

વેદાન્તપ્રકાશ.



એ નામનું હીમાલ્ય કાર્મ પાંચનું માસિક ચોપાનિયું
આવતા એન માસથી બહાર પાડવામાં આવનાર છે.
તેમાં વેદાન્તના સંસ્કૃત ગ્રંથોનું એક પછી એક ગુજરાતી
ભાષાન્તર એક સારા વિદ્વાન્ની કલમથી લખાશે, અને
તેની ગોઠવાણુ એવી રીતે રાખવામાં આવશે કે પ્રત્યેક
પુસ્તક પૂરું થયાથી તે જુદું જુદું ખંધાઈ શકાશે.
પ્રથમ યોગવાશિષ્ઠ નામનો પ્રખ્યાત અને ઉત્તમ ગ્રંથ
સાર થશે. તેનું લવાજમ દર વર્ષના અગાઉથી રૂ. ૩)
ત્રણ તથા ટપાલ ખર્ચ આના છ રાખેલું છે, તે પહેલો
અંક બહાર પડેથી લેવામાં આવશે. માટે જે સફૂલ-
સ્થોને ગ્રાહક થવાની ઈચ્છા હોય તેમણે નીચે સહી
કરનારને પોતાનું નામ, ઠામ અને નક્કર કોટમધ્યે
આરમિનિયન ગલીમાં ઓરિયન્ટલ છાપખાનામાં લખી
મોકલવા કૃપા કરવી. મુંબઈ, સંવત્ ૧૯૩૯ ના માધ
શુક્ર ૩ રાતેઉ.

મહાદેવ યાગેશ્વર ત્રિવેદી,

વેદાન્તપ્રકાશનો તંત્રી.

નવી સુચના.

જે નવીન નાનાં ચોપાનિયાંવાળાઓને અને બદલમાં અમારું આ ચોપાનિયું ન આપતા હોય એ તેઓએ પોતાનું પત્ર બક્ષીસ આપવાની ખુશી ન હોય તો કૃપા કરી બંધ કરવું. પણ કદી આપવાની ખુશી જ હશે તો માઠા ઉપકાર માથે તે માથે અડાવી લેશું.

મનિઓરડર માકલનારાઓ જે પોતાનાં રહેવાનાં ગામથી બીજે કોઈ ગામ જઈ મનિઓરડર કરે, તેમણે અમને તે અસુક ગામના રહેવાશી છે એમ જાણુ યાય તેમ કરવા તરફી લેવી.

અને કોઈ લાઈએથી આદિના સેક્રટરી હોય તેમણે પોતાનો હોદ્દો પણ દર્શાવવો જોઈ કંઈ સમજણુ ફેર થાય નહીં.

સંસ્કૃત જાણનારા માટે સૂચના.

સાવિત્રીચરિત્ર નાટક (સંસ્કૃત) મોરચીરવાજીરાજપાઠશાળાના શાસ્ત્રી શંકરલાલ માહેશ્વર શીઘ્ર કવિનું રચેલું છપાય છે, તે ઘણું કારીને એક માસમાં તૈયાર થશે. એ પુસ્તક સંસ્કૃત શિખનારાં, ને તેનું માધુર્ય જાણનારાં, સ્ત્રીપુરુષોને રસિક લાગે તેવું અને ઉત્તમ નીતિધર્મ દર્શાવનારું હોવાથી ગ્રહણીય ને સ્પ્રહણિય છે. વિશેષ સુલાસો તૈયાર થયે થશે. લેવાની ઇચ્છા હોય તેમણે આર્યધર્મપ્રકાશના તંત્રીને લખવું.

આત્મજ્ઞાનવર્ધક—ચોપાનિયું આ શાલના મે માસથી નડિયાદમાં પ્રેસિડ થશે, મટિં એપ્રેલની દસમી તારીખ સુધીમાં આહક યનારે લખી જણાવવું. કિંમત વર્ષ ૧ ના રૂ ૧-૪-૦ રૂપો લખ્યાર્ય ત્રણ આના, અગાઉથી લેવામાં આવશે. બસો આહક થયા પછી પ્રકટ થશે. કાગળ લખનારે સીકુલ પ્રણામે મેહેમદવાદ છોડે એડ એ પ્રમાણે ઠેકાણું કરવું.

(સહી) શા. જગનલાલ લલુભાઈ.

आर्य धर्मप्रकाशः

ARY DHARMA-PRAKASH

पुस्तक ११३ चैन, सवत् १९३९. अंक ६ छे.

पुष्पिताग्रा.

अपिभवजलधावहोर्दमग्ना दलदबिलावपमानृकायनौका ।
इयमिहममनांगिरापतत्तं त्वरताधर्मकलाश्रयेणपारं ॥१॥



छात्री प्रो. कुन २,

वेदधर्ममलानी कार्यभागमंडणी.

कुंठाधर्मधये;

ओग्विन्टल छापमानाना छाप्यु.

अने १८८८ छाप्यो

मूल्य वर्ष १ नो. ६. १॥ अगाड्यीज,
दपालखर्च आना ३ जुदु.

૧ મોહમુદ્ગર	૧૨૧
૨ વિદુરનીતિ	૧૩૧
૩ સંગમન તથા તદ્વચિત ઉદ્યોગક્રમ	૧૩૫
૪ રેગેલત્તિનિવાન અને તેથી રાખવી જોઈતીએલાજી	૧૩૮.
૫ સ્વાર્થા દોષ નથી ?	૧૪૩

ચાર્દૂલવિક્રીડિત.

ધ્રુએ તો પલવારમાં પ્રલપ આ સંસારનો આદર,
ધ્રુએ તો પલવારમાં અપ્પિલને દિત્પત પાછું કરે;
અંધ વિશ્વેશ્વર દીનનાથે બહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપણે,
સત્પત્તા સુવિચાર અસમય ને બદલેને આપણે.

નીચે લખેલા સદ્ગુણોનાં નાણાં અમને પહોંચ્યાં છે.

	રૂ.	આ.	પા.
એક ખટાઉ મકનજીના સં. ૧૯૩૯ ના...	૧	૮	૦
જોગી માવજી નારાયણના... ..	૧	૮	૦
એક ઠાકરશી નારણજીના	૧	૮	૦
એક ભગવાંતદાસ ગુળમીદાસના	૧	૮	૦
એક દુર્લભદાસ મોતિરામના... ..	૧	૮	૦
એક પ્રાણુ જીવન દુર્લભદાસના	૧	૮	૦
મે. સા. બાપુભાઈ દયાચંદ્રના	૧	૧૦	૦
જે. જી. દલાલના (જ્યાજી આજે અવસ્થા યથે.)	૧	૧૧	૦
રા. જીવનરામ દરેગાવિંદદાસ દાનારાના	૧	૧૧	૦
એક પેત્રનજી કરામજી જોનાના... ..	૧	૮	૦

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૧ મું.

ચૈત્ર, સંવત્ ૧૯૩૬.

અંક ૬ ઠો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

મોહમુદ્રર.

માકુરુધનજનયૌવનગર્વે હરતિનિમેષાત્કાલઃસર્વે ।

માયામયમિદમલિલંહિત્વા બ્રહ્મપદંપ્રવિશાશુચિદિત્વા* ॥૧॥

ધનનો, માણસોનો, કે યૌવનનો ગર્વ ન કર, કેમકે એ સર્વને કાળ હરે છે, અર્થાત્ નાશ કરે છે. માયામય આ જગત્ને ત્યાગ કરીને બ્રહ્મપદને જાણીને તેમાં તત્કાળ પ્રવેશ કર.

પ્રયત્ને કે વગર પ્રયત્ને ધન મળ્યું હોય, તો પણ તેથી ગર્વ કરવો નહીં. અનેક માણસના જથ્થાવાળા હુકમચે તો પણ તેથી અભિમાન આણવું નહીં. ગમે તેટલું સાફ યૌવન પ્રાપ્ત થયું હોય, તો પણ તેથી અહંકાર આણવો નહીં. ધન અતિ અનર્થનું રૂપ છે એ આપણે આગળ વાંચીને અનુભવ્યું છે. એ અનર્થકારક ધનનો મદ્દ કરનારાઓનો ગર્વ ગળી ગયો છે, માણસોનું અભિમાન કરનારાઓનું અભિમાન ભાગી ગયું છે, અને યૌવનનો અહંકાર રાખનારાઓનો અહંકાર ઉડી ગયો છે, એ વાત કોઈની અજાણી નથી. મૂળ ગર્વ એજ સર્વ નાશનો હેતુ છે, ત્યાં ખીજું શું કેહેવું? જેઓ ધનથી જનથી કે યૌવનથી ગર્વવાળા નથી થયા તેઓને પણ કાળે એવા તો ઉઠાવી દીધા છે, કે જેનું નામ કે નિશાન પણ આજે મળતું નથી, તો ગર્વવાળા નરપશુઓની તો વાતજ શું કરવી? જેઓને ખોખારતાં હુન્નરો

* તેવા ભાવમાં હરિગીતં છંદ.

કરતો નહીં ધન જન અને યૌવન થકી વું ગર્વને,
પલવારમાં વિકરાળ કાળ હરણુ કરે છે સર્વને;
આ સર્વ માયામય જંગલ, અજાયું કરીને એમને,
કર વું પ્રવેશ બ્રહ્મપદમાં તરત જાણી તેમને.

માણસો ખમાં ખમાં કરતાં, જેઓ હીરામોતીના હારોને તો ધનામમાં આપી દેતા, જેઓ અસંખ્ય સોનામોરો ખરચીને રચેલા ખાગ-ખ-ગીઆમાં મલકાતા મોજ-શોખ માણતા, જેઓ રાત કેહે તો રાત ને દિવસ કહે તો દિવસ કેહેવાતાં, જેઓ હજારો માણસના સમાજમાં મુખ્ય થઈ બેસતા, જેઓની કીર્તિ દેશોદેશમાં ગવાતી ને જેઓના પદક્રમણમાં લક્ષ્મી સદાય લોટ્યા કરતાં તેવા ધનના ધણીઓને પણ કરાળ કાળ કેળિયો કરી ગયો છે. જેઓ અનેક જનોના મધ્યમાં ખીરાણી નિર્ભય રહેતા, જેઓના સંબંધિયો આખાં જગત્ને જીતી વળે તેવા હતા, જેઓનાં માણસો આખી પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત થયેલા હતાં અને જેઓ પોતાને સહાય કરનારા સગા-જોહિયોની સત્તાઉપર ઝૂઝતા તેઓને પણ દૂર કાળ ગળી ગયો છે. જેઓ જીવાતીના જ્ઞેરમાં મહાપરાક્રમ કરી પોતાની કીર્તિને અમર કરી ગયા છે, જેઓએ પોતાનાં ધૌવનથી કામદેવને પણ લજ્જત ઉપજાવી છે અને જેઓ રતીને પણ મૂઠાં આપનાર યુવાવસ્થાના પાત્ર થયા છે, તેઓને પણ નામનિશાન વિનાના કરી નાંખ્યા છે. ધનપતિ કુખેરના જેટલું ક્યાંઈ પણ ધન કહેવાયું નથી, તો તે પણ આજે આપણી દૃષ્ટિ આગળ નથી. પુણ્યક્ષેત્રે પરાક્રમી નળરાજા જેવાની પણ સમૃદ્ધિ આપણી નજરે આવતી નથી. અર્વાચીનકાળમાં મોટા મોટા વૈભવ ભોગવનારાઓ હતા, તેમની સમૃદ્ધિને ખદ્દલે મોટા મેહલોમાં કાગડા કચુતર ઉડતાં જોઈએ છિયે. અર્જુનજેવા પરાક્રમી પાંડવને શ્રીકૃષ્ણભગવાન જેવા મહાપ્રતાપી પરમેશ્વરની સહાયતા હતી, તે આપણે નજરે દેખતા નથી. એમ ખીજા ધણા પુરો પોતાના સહાયકારક જનોનાં પરાક્રમથી પંકાઈ ગયા છે, પણ તેનાં તે મનુષ્યો આપણે દૃષ્ટિયે દેખતા નથી. અર્વાચીનકાળમાં પણ શું માણસનો સંબંધ કામ લાગે છે ? કાળ એવો તો અનિયમિતપણે નાશ કરનારો છે કે, આપણું મમત્વ આપણા મનમાંજ સમાઈ જાય છે. જેને વિષે આપણે સર્વ સુખનો આધાર રાખ્યો હોય, જેને વિષે સર્વ વાતે આપણે પ્રીતિ દર્શાવતા હોઈએ ને જેની ઉપર આપણે પૂર્ણ ભાવ રાખતા

હોઈએ, અને જે આપણી ઉપર સર્વવાતે હિત કરવાને તત્પર હોય, તેવું માણસ એક કાણવારમાં પરલોકનો પરણો થઈ જતાં આપણે જોઈએ છિયે. અહિં કાળનું નાશ કરવાપણું આપણે વિચારિયે તો પ્રસિદ્ધ જણાઈ રહે છે. જ્યોત્ષ્ણ પોતાના યૌવનના જગનેલીધે મદાન્મત હાથિયોને પણ પૃથ્વીઉપર પછાડી નાંખ્યા છે, તેવાઓનું યૌવન આપણી નજર આગળ અકલિત કાળગતિયે રહેવા દીધું નથી. જુવોને હમણાં પણ યૌવનથી રાતામાતા થયેલા, અનેક આશાનાં તરંગમાં ગળકાં ખાતા, યૌવનના મદ્યથી લાલચેળ દોળાવાળા અને પોતાનાં સંબંધીને સંતોષ ઉપજવતા યુવાનો કાળના યોગથી એક મટકું ન. મારીએ તેટલી વારમાં પ્રેતપણાને પામી જતા જોઈએ છિયે. વિચારો કે ધનનું, જનનું કે યૌવનનું અભિમાન કર્યું કામ લાગે તેમ છે? માઈ તાઈ કરીને જોડલો મોહ પામિયે તેટલું દુઃખ થાય તે શિવાય કરશે તેમાં સાર નથી. નિરંતર એવો અચળ નિયમજ છે કે જે વસ્તુ વૃદ્ધિ પામતી જતી જણાતી હોય, તેની સાથે તેનો નાશ પણ થતો જતો હોય. ભોગીને અને ભોગ્યને ભોગીપણાનો અને ભોગ્યપણાનો અધિકાર જે પ્રાપ્ત થાય છે તો તેની સાથે તેને તેના અનાધિકારપણાની પણ ક્રમેકરીને અવરય પ્રાપ્તિ છે. જે વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ તે ક્રમે કરીને વધવા માંડે છે, પણ સમજવાનું એ છે કે બહાર જોતાં તે વધતી જણાય છે, પણ પરિણામે તેનો હારા થતો જાય છે. કાળની સૂક્ષ્મ ગતિ કોઈકજ વખત આપણને એ યુક્તિ જણાવા દે છે. આપણે એમ જાણિયે કે આ આપણે અતિ મેહેનત કરી મેળવેલું ધન હવે વંધ્યા કરશે કે અવિચળ રહેશે, પણ તે વાત આપણા ધાર્યા બાણે ઉતરતી નથી. કદી ઉતરે તો તેનો ક્રમેકરીને થવાનો નાશ તો ઈશ્વરથી પણ અટકાવી શકાતો નથી. ઈશ્વરેચ્છાથી આપણને મનુષ્યસંપત્તિ મળી હોય તેને આપણે વૃદ્ધિ પામતી દેખિયે છિયે, પણ તેનું અવળું પરિણામ અંતરમાં વિચારતાજ નથી. દેખવામાં મનુષ્યસંપત્તિની વૃદ્ધિ લાગતી હોય પણ તેનાં સત્પણાનો નાશ કોઈથી અટકાવી શકાતો નથી. માતા-પિતા, ભાઈ-ભોજાઈ, કાકા-કાકી,

મામા-મામી, ઈત્યાદિ આપણાથી મોટાં અને ખીત્તં આપણાં નાના સંબંધિને આપણે આપણાં સહાયકારક જોઈ અતિ આનંદ પામીએ છિયે. એનો પરિણામે કાળ નાશ કરે છે તેનું જાણ થયાવગર જ્યારે આપણે કોઈનો પણ કાળે ભક્ષ કરેલો જોઈએ છિયે, ત્યારે આપણે દેટલું કાળનું દૂરપણું અને સંબંધનું દુઃખ જાણીએ છિયે. નિર્દય કાળ આપણા કરેલા વિલાપથી, કે આપણને થતાં દુઃખથી હરતો નથી. આમ કાળ સર્વને નાશ કરનારો છે. યુવાવસ્થા પામીને આપણે એમ જાણીએ કે હું હવે મોટો થયો અને જોરાવર થયો, પણ વિચારીએ તો આપણી જે અવસ્થા આવી તેનો ખરેખર નાશ થયો છે. કોઈ પણ પદાર્થનો નિરંતર નાશજ છે. યુવાવસ્થા અતિ અનર્થનું મૂળ થાય છે તેનું કારણ એ છે કે તેનું અસ્થિરપણું જાણવામાં આવતું નથી. જેમણે કાળની ગતિનો નિયમ જાણ્યો છે અને જે સંસારના પદાર્થોનો નિત્ય નાશ જાણે છે તેઓનું યૌવન અનર્થકારક નહિ પણ ઉલટું કલ્યાણકારક થઈ શકે છે. જેઓએ એવી રીતે પોતાનું યૌવન નિર્દોષ રાખી કલ્યાણકારક કામ કરનારું કર્યું તેનુંજ યૌવન સફળ છે; અને ખીજનું તે મળ્યું હોય તોપણ નિષ્ફળ અને દુઃખના ટુંગર આપનારું છે. કાળ જેનો નિરંતર નાશ કર્યો કરે છે, એવાં ધનનો, જનનો અને યૌવનનો ગર્વ કરવો નહીં. જેનો એક ક્ષણ પણ ભરોસો નહીં, તેના તરફનું અભિમાન શા કામનું? અહિં સરક્ષણથી સમજવાનું એ છે કે, ધન જન અને યૌવન એ સધળાં ક્ષણમાં નાશ થઈ જનારાં છે, માટે મળેલાં ધનનો સદુપયોગ કરી વર્મ અને પરોપકારાર્થ વાપરી તે ધન મળવાનું સફળપણું કરવું. મળેલું કે મળેલું ધન નાશ થતું જાય છે છતાં નાશ થતું દેખાતું નથી અને તેનાથી અનેક સંસારના વિષયમાં સુખ લેવાય છે, તોપણ તેથી તેનું કર્યું સફળપણું નહિ થવાથી પૂરણીમાં ભરેલા કાંકરા ખરોખર છે. માટે જે ધનવાન થયા હોઈએ અને સારો સમય હોય, તો તેનો સદુપયોગ કરવો એજ તેની પ્રાપ્તિનું સફળપણું છે. સારા સજ્જનોના સમુદાયવાળા કે કુટુંબવાળા હોઈએ તો તેથી અભિમાન આણવું નહિ, પણ

તેને ખદલે ઈશ્વરનો ઉપકાર માની જેમ બને તેમ પરોપકાર કરવામાં
મવૃત્ત થવું અને પરની પીડા ટાળવામાં પ્રીતિવાન્ થવું. આપણે મહા-
સમર્થ અને મનુષ્યના જ્યાવાળા થયા છતાં આપણાંથી તેનો સદુપ-
યોગ ન થયો અને કોઈનું સાઈ કરી ન શક્યા કે કોઈના દુઃખમાં
ભાગ ન લઈ શક્યા તો એ આપણું સમર્થપણું નિષ્ફળજ છે. પરુ-
પ્રક્રિયો કરતાં પણ આપણે ઉતરતા કેહેવાઈએ, ને આપણે આપણાં
બળિયાં મનુષ્યોની સહાયતાથી કંઈ સાઈ ન કરી શકિયે તો, આપણાં
ધનથી કે આપણાં જનથી કોઈને પીડા થાય તો આપણે અસાધુમાં
ગણાઈ તેને યોગ્ય ચાતનાને ભોગવિયે છિયે. કદિ આપણે સારાં
સંબંધિ-આધિનોના જ્યાવાળા થયા અને અનેક સુખ તેથી ભોગવતા
થયા પણ આપણાં તે સગાં-સંબંધિયો ને આપણને કલ્યાણને માર્ગે
નહિ ચડાવતાં અકલ્યાણના માર્ગમાં દોરે તો તે મનુષ્યો છે તોપણ
નથી અને તે સઘળાની પ્રાપ્તિ નિષ્ફળ છે. ભાગવત પંચમસ્કંધના ૧૮
મા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

ગુહર્નસસ્યાત્સ્વજનોનસસ્યાત્ પિતાનસસ્યાજ્જનનીનસાસ્યાત્ ।

દૈવંતતસ્યાન્નપતિશ્ચસસ્યા જ્ઞમોચયેદ્યઃસમુપેતમૃત્યુમ્ ॥

(મૃત્યુ પ્રાપ્ત થયેલાને જે છોડવે નહિ તે ગુરુ હોય તોપણ ગુરુ
નહિ, સ્વજન હોય તોપણ સ્વજન નહિ, પિતા હોય તોપણ
પિતા નહિ, માતા હોય તોપણ માતા નહિ, પતિ હોય તોપણ પતિ
નહિ અને દૈવ હોય તોપણ તે દૈવ નહિ.) અર્થાત્ એ સઘળાં સન્માર્ગ-
માં જોડે અને કલ્યાણના માર્ગ ખતાવે તોજ તે ખરાં સંબંધી સમજવાં.

આપણને આપણનાં સંબંધી ને સન્માર્ગમાં જોડે નહિ અથવા
એની સહાયતાથી આપણે અભિમાન શિવાય કશું સાઈ કરી શકિયે
નહિ તો તે આપણાંજ નથી. એવાં માણસો કરતાં તો શત્રુઓ
પણ સારા કેહેવાય છે કે, જેની સામે સામે પગલે મરવાથી વીરપુર-
ષોને ઉત્તમ પદ મળે છે. આપણે સાર એ સમજ્યો કે મળેલો જન-
સમૂહ નારાવંત તો છેજ માટે તેની સહાયતામાં પોતે ઉત્તમ કામ કરી
લેવાં અને કરાવી લેવાં અને વ્યવહારમાં પણ સહુ કોઈને સંતોષ થાય

તેવી સરલતાથી વર્તવું. એમનો આપણને કે આપણનો એમને જ્યાં સુધી કાળે વિયોગ કરાવ્યો નથી, ત્યાં સુધી જે કરવું હશે તે થઈ શકશે. ઈશ્વરેચ્છાથી યૌવન પ્રાપ્ત થયું તો જ્યાં સુધી તેની હયાતિ છે ત્યાં સુધીમાં જે બને તે સત્કર્મ કરી લેવાં. લોકો કહે છે કે માત્ર પૈસા મેળવવામાટેજ આ યુવાવસ્થા છે, પણ તે મોટી ભૂલ કેહેવાય. જે કાંઈ સારું કામ કરવું હોય તેને માટે યુવાવસ્થા યોગ્ય છે. યુવાવસ્થા પછી વૃદ્ધાવસ્થા આવશે એને માટે આપણને કશી ખાતરી નથી. વળી કદી તેમ દૈવ્યોગથી બને પણ તે અવસ્થામાં ઇન્દ્રિયોનાં શિથિલપણાથી કંઈ થઈ શકતું નથી. કોઈ કહે કે અનર્થકારક યુવાવસ્થા વશ્ય કેમ રહે ને કેમ સત્કર્મ કરવા દે ? પણ એ ખોલવું થોડા વિચારવું છે. પ્રથમ જેમણે તેનો પ્રતિક્ષણે થતો નાશ જાણ્યો તેને એમ થાયજ નહિ. વળી સરસાઈ તો તેજ કેહેવાય કે જ્યારે સત્કર્મ ન કરવા દે તેવી અવસ્થામાં પણ સત્કર્મ કરવાં. યુવાવસ્થાનું અભિમાન કશું નહિ કરતાં જે કાંઈ કરવાનું હોય તેને માટે વાટ જોવી નહિ. જેવો યોગ આજે આવ્યો હોય તેવો ફરીને કાલે આવતોજ નથી, તેમજ જેવી સ્થિતિ આજ હોય તેવી કાલે રહેતીજ નથી. જન્મથી માંડીને જેટલું આયુષ્ય ભોગવવાનું હોય તેમાં જેટલા ક્ષણ ઉત્તમ કાર્ય કરવામાં જાય તેટલાજ સફળ થાય છે. ભોગવત ક્વિતિયસ્કંધના ત્રીજા અધ્યાયમાં કહ્યું છે—

આયુર્હરતિવૈપુસંત મુદાન્નસ્તંચયન્નસૌ ।

તસ્યર્તેયત્ક્ષણોનીત ઉત્તમશ્લોકવાર્તયા ॥

(જે ક્ષણ ઈશ્વરજ્ઞાન સંબંધી વાતોમાં ગાળવામાં આવે છે, તે ક્ષણ વિના માણસોનું જે આયુષ્ય છે, તે ઉગતા અને આથમતા સૂર્ય નાશ કરેછે.)

આ પ્રમાણે આપણે પણ એમ સમજવું જે પ્રતિક્ષણે આયુષ્યનો નાશ થતો જાય છે, માટે સમર્થ અવસ્થામાં જેટલા ક્ષણ કલ્યાણનાં સાધનમાં અને પરાપકારમાં નીકળે તેટલાજ ક્ષણ સફળ છે. બાકી છવડું અને વિષયમુખ્ય ભોગવવાં તેતો ઝાડવાંઓને અને પશુપક્ષિ

આદિને પણ છે. આપણે ઉત્તમ મનુષ્યાવતાર પામીને વૃક્ષની કે પશુપક્ષીની દશામાં રહિયે, ત્યારે આપણું આ મનુષ્યત્વ વૃથા થાય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. આપણે અનેક મેહેનત કરીને મેળવેલું ધન જીવ કરતાં પણ જાળવી રાખિયે છિયે અને તેને વૃથા વાપરી નથી નાખતા, ત્યારે આ અનેક પુણ્યરૂપ પ્રયત્નેથી મળેલો હજારો હિરણ્યો પણ હુઠે નહિ તેવી કિંમતનો મનુષ્યદેહ અને તેમાં વળી સર્વ ઇન્દ્રિયોની શક્તિને સખળ રાખનારી યુવાવસ્થા આપણે જો વૃથા જવા દઈએ તો એ આપણી કેટલી ભૂલ અને કેટલું અજ્ઞાન ? ગઈ વસ્તુ અને ગયેલો સમય કોઈ દિવસ પાછાં આવેલ નથી ને આવે પણ નહિજ. માટે જોઈએ અભિમાન મેલી નવી અવસ્થામાં ઉત્તમ કામ કરવાનું અભિમાન રાખી તે પ્રમાણે વર્તી મત્પુરુષોની પંડિતમાં આવડું.

આ સર્વ જગત્ માયામય છે. જે કંઈ આપણે સાંભળિયે છિયે અને જે કંઈ દ્રષ્ટિએ દેખિયે છિયે, તે નામ રૂપાત્મક સર્વ જગત્ છે. પિંડ અને પ્રહારનો જગત્માં સમાવેશ થાય છે. એ જગત્ માયાથી રચાયું છે ને તેથી માયાનું કાર્ય છે. આ કાર્યકારણરૂપ માયામય જગત્માં ઈશ્વર વ્યાપી રહેલ છે, માટે દશ્ય અને અસત્ જગત્નો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ ઈશ્વરનું સ્વરૂપ જે જગત્માં વ્યાપી રહેલું છે તો પણ ભિન્ન છે, તે ઈશ્વરસ્વરૂપ જોળખવામાટે માયાએ રચેલાં અસત્ય જગત્ને જોળખી તેનો ત્યાગ કરવો. ત્યાગ કરવો એટલે કંઈ એક પદાર્થને જેમ ધા કરીને નાખી દઈએ છિયે, તેમ કંઈ તેનો ત્યાગ થતો નથી. પણ માત્ર અનાદિ સત્યસ્વરૂપ ઈશ્વરનું સત્યપણું અને તે ઈશ્વરની અવિદ્યા માયાથી થયેલાં નાશાત્મક જગત્નું અસત્યપણું યથાર્થ સમજવું; કેમકે એટલા વિવેકવિના પ્રહારપદને જાણવાને પાત્ર થવામાં મોટી ન્યૂનતા રહે છે.

આટલું થયા પછી પ્રહારપદને જાણીને તેમાં પ્રવેશ કરવો. કોઈપણ એક દેશી ભૌતિક પદાર્થમાં તેનાથી નાનો ખીજો એક દેશી ભૌતિક પદાર્થ જેમ પ્રવેશ કરે છે, તેવિ રીતે પ્રહારપદમાં પ્રવેશ સંભવતો નથી કેમકે એક દેશી નથી. ઈશ્વરનાં નિર્વિકાર શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રહારના

નામથી બોલાય છે. જેને કોઈ પોતાનું નથી, જેને કોઈ પારકું નથી, જે સર્વનો સાક્ષી છે, જેની સત્તાથી વાયુ વાય છે, જેની સત્તાથી સૂર્ય તપે છે, જેની સત્તાથી વરસાદ વરસે છે, જેની સત્તાથી ચંદ્રાદિ તારામંડળ પ્રકાશે છે, જેની સત્તાથી સર્વે ઋતુઓ પોતાના નિયમ-પ્રમાણે વર્ત્યા કરે છે, અને જેની સત્તાથી સર્વે મર્યાદાઓ સચવાઈ રહી છે, તે નિર્વિકાર જગત્રિયંતાનું પ્રહ્લ એવું નામ કેહેવાય છે. એનો કોઈ દિવસ અંત નથી, એ કોઈ ક્રિયા કરતું નથી, એ સર્વને આદિ છે, એને કોઈ આદિ નથી, એનો કોઈ પાર પામતું નથી, એને આગ્નિ તપાવી શકતો નથી, એને વાયુ સુકવી શકતો નથી, એને પાણી સોડવી શકતું નથી, એને કરી આકૃતિ નથી, એને કરું રૂપ નથી, એને કરો રંગ નથી, એને આંખ દેખતી નથી, એને મન પોહોંચી શકતું નથી, એને વાણી પોહોંચી શકતી નથી, એને પ્રાણ પોહોંચી શકતા નથી અને તેને કાળ પણ આધીન થઈ રહે છે, એવું એ પ્રહ્લ છે. એને ઓળખવા માટે વેદ ઉપનિષદ્ પુરાણ સદાય કાળ જત્યત છે. શ્રીભગવાને અર્જુનને કહ્યું છે કે:—

નયદ્વાસયતેસૂર્યો નશશાંકોનપાવકઃ ।

યદ્દગત્વાનનિવર્તતે તદ્વામપરમંમમ ॥

(જેને સૂર્ય પ્રકાશ આપતો નથી, જેને ચંદ્રમા પ્રકાશ આપતો નથી અને જેને આગ્નિ પ્રકાશ આપતો નથી, તથા જેને પામીને પાછું પડતું નથી પડતું, તે માંડે પરમ ધામ છે) અર્થાત્ સૂર્ય ચંદ્ર અને આગ્નિ જેની સત્તાથી પ્રકાશે છે એવું સ્વપ્રકાશ છે, અને જેને પામ્યા પછી એટલે ઓળખ્યા પછી જન્મ મરણ રહેતાં નથી, તેજ માંડે એટલે પરમેશ્વરતું ઉત્તમ પદ છે.

આનાં વિવેચન માટે અહીં જો ઉતારો કરિયે તો તેનો અંત ન આવે એટલું લખવાનું થાય. તત્ત્વ માત્ર વિચારિયે તો સર્વનું એકજ આવી રહે છે. જેની જેટલી શક્તિ અને અનુભવ તે પ્રમાણે પ્રહ્લનાં વિવેચનમાં પ્રવર્તે તથા હશે, પરંતુ વેદઉપનિષદ્ આદિ એજ તેનું ખરું જ્ઞાન કરાવનાર છે. સર્વવ્યાપકપણાને લીધે હજારો હાથ, હજારો

મંગ, હંજરો આંખ્યો હંજરો માયાં, હંજરો મોઢાં, અને હંજરો કાન-
વાણુ ઢેઢવાય છે. 'સર્વને ઉત્પન્ન કરનાર ને નિયમમાં રાખનાર, જેનું
રૂપ ચિત્તવ્યામાં ન આવે એવું, માયાથી પર, અને મહાતેજસ્વી
સ્વયંપ્રકાશ છે, તે બ્રહ્મ, નાનામાં નાનું ને મોટામાં મોટું છે. . .

‘યતોવાચોનિવર્તતે અપ્રાપ્યમનસાસદ.’

(જેને પહોંચ્યાવિના વાણી મનસહિત પાછી વળે છે.)

ઈત્યાદિ ઉપનિષદનાં વાક્યો પણ તેની મહત્તા જણાવી આપે છે.
એ પદને ઓળખવું એ કંઈ સહેજ વાત નથી. અનેક પ્રકારનાં ઉત્ત-
મોત્તમ સાધનોથીજ તેને ઓળખવાનાં અધિકારી થવાય છે. મેહાનું
પુરૂષો, વિષયમાર્ગમાં દ્વારાયાં જતાં મનને ઈશ્વરનો ભક્તિથી અને
વૈરાગ્યથી વશ કરે છે, યમ અને નિયમઆદિ યોગના માર્ગથી ચિત્તને
એકાગ્ર કરે છે, ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખે છે, ઈશ્વરની કથાઓ સાંભ-
ળે છે, સુખ-દુઃખમાં સરખું મન રાખે છે, કીડાથી માંડીને બ્રહ્માં
પર્યંત સર્વ પ્રાણિયો ઉપર સમદષ્ટિ રાખે છે, સદૈવ વૈરાગ્ય રાખે છે,
પોતાનો ધર્મ દૃઢ પાળે છે, ઈશ્વરેચ્છાથી જ મળે છે તેમાંજ સંતોષ
રાખે છે, કોઈને દુષ્ટ સંગ કરતાં નથી, વિવેક-વિચાર કર્યા કરે છે,
સમાદયા ધીરજ તિતિક્ષા અને શાંતિ આદિ ઉત્તમ ગુણોને પાળે છે,
કોઈને પીડાં પમાડતા નથી, સર્વને પોતાની સમાન દષ્ટે છે, પરની
પીડાંથી હૃદયમાં પીગળી ન્થાય છે અને આ પંચભૂતના દેહમાં
અને તેને પ્રાપ્ત લાગેલાં સ્ત્રી-પુત્રાદિકમાં કે ધન-ધામમાં મમતા
રાખતાં નથી, ત્યારેજ તે બ્રહ્મપદને ઓળખવાના પાત્ર થાય છે. માટે
આપણે પણ અનેક સાધનયુક્ત થઈ નિર્મલ અંતઃકરણે એ સ્વરૂપને
ઓળખવું કે; જેને ઓળખ્યા પછી કશી ખીક રહેતી નથી. હવે તે
ઓળખીને પ્રવેશ કરવો એટલે એજ કે એ બ્રહ્મની સાથે નિઃસ્વરૂ-
પની એકતા કરવી. પૂર્વનાં પુણ્યની પ્રખળતાથી, સત્વગુણી મનોવૃત્તિથી,
અને નિર્મળ શુદ્ધિથી સત્પુરૂષદ્વારા બ્રહ્મપદમાં એકતા થતાં વિલંબ
લાગતો નથી. જે સમયે બ્રહ્મપદને ઓળખ્યું ને ઓળખીને તેમાં
પ્રવેશ કર્યો તે સમયે સર્વ સંશય ટળી ન્થાય છે અને અનેક તત્ત્વો

થયેલો દેહ મિથ્યા સમજાય છે, જ્યાંસુધી તેમ નથી થતું, જ્યાંસુધી શરીરનો ધર્મ પોતામાં મનાય છે, જ્યાંસુધી દેહ સ્ત્રી પુત્ર ધન આદિમાં મમત્વ રહે છે, જ્યાંસુધી વિષયોવિષે અંતઃકરણ ક્રિયા કરે છે, જ્યાંસુધી દયા દાન દયાન ઈશ્વરાધન ભક્તિ શ્રદ્ધા અને સમતા આદિ કરતાં નથી, જ્યાંસુધી રાગ-દ્વેષ તન્નતા નથી, જ્યાંસુધી સુખ-દુઃખ ટળતાં નથી, જ્યાંસુધી કુળધર્મ તથા જ્ઞાતિધર્મ પળાતો નથી, જ્યાંસુધી વિવેક અને વૈરાગ્ય અંતઃકરમાં આવતા નથી, જ્યાંસુધી મન અને ઈન્દ્રિયો વશ થઈ શકતાં નથી, જ્યાંસુધી અસત્ય તન્નયું નથી, જ્યાંસુધી પરદારા પરદ્રવ્ય અને પરદ્રોહથી ચરાહુમુખ થવાયું નથી, જ્યાંસુધી આશા-તૃષ્ણાના અંકુર ઉગ્યા કરે છે, જ્યાંસુધી અસંતોષ ચારેકેરે અથડાવ્યા કરે છે, જ્યાંસુધી કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ અને મત્સરને માર્યા નથી, જ્યાંસુધી પૂર્વપુણ્યનો ઉદય થયો નથી, જ્યાંસુધી સાચો સત્સંગ થયો નથી, જ્યાંસુધી સાચાં શાસ્ત્રોનું શ્રવણ થયું નથી, જ્યાંસુધી આસ્તા અંતરમાં આવી નથી, જ્યાંસુધી સંસારમાંથી પાર ઉતરવા ઉત્કંઠા થઈ નથી, જ્યાંસુધી દુઃસંગતિ ગઈ નથી અને જ્યાંસુધી હૃદયચક્ષુની આડું આવી ગયેલું અજ્ઞાનરૂપ પડળ ટળ્યું નથી, ત્યાંસુધી પ્રજ્ઞપદને જોળખાતું નથી અને તેની અને આત્મસ્વરૂપની એકતા પણ થઈ શકતી નથી. માટે સદ્વિચાર ને સદ્વિવેકથી તે પદને જોળખી તેને પામવાનાં પ્રયત્નમાં તત્પર થવું જોઈએ. જે આપણે આપણી મેળે ઉદ્ધમ કરશું તો તેમાં સહાય આપનારાં સત્શાસ્ત્ર અને સત્પુરૂષો પણ પૃથ્વીમાં અનેક છે, તે આપણને ઉત્તમ માર્ગે ચડાવી આપ્યા વિના રહેશે નહિ. માટે તે ઉત્તમ માર્ગે ચાલી આ અમુલ્ય મનુષ્યજન્મ સફળ કરવો, કેમકે ફરીફરીને આવો વારો આવવો ઘણો કઠણ છે.

દેવક્રણ, ઋષિક્રણ અને પિતૃક્રણ ઉતર્યાવિના કાયાં અંતઃકરણે વગડામાં જઈ રાખ ચોળી જટાખાંધી બેસવાથી કે અનેક કામ્યકર્મો કરવાથી પ્રજ્ઞપદ જોળખાતું નથી, કે તેની સાથે આત્મસ્વરૂપની એકતા થતી નથી. જે નિર્મળ અંતઃકરણ અને સત્શાસ્ત્રો

સંય હોય, તો સ્વાશ્રમધર્મ પાળતાં અને વ્યવહારમાં રહેતાં અનેક સાધનોએ તે પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ પદની પ્રાપ્તિ થયા પછી જે કોઈ વ્યવહાર થાય છે તે ઉત્તમોત્તમ અને બાધરહિત થાય છે અને તેમ છતાં કોઈ પણ જાતનું ખંધન થતું નથી એ ઉત્તમ બોધનો અમલકાર છે. મતાપી પૃથુરાજએ બોધ થયા પછી રાજ્યાસન ભોગવ્યું હતું, પ્રહ્લનિષ્ઠ જનક રાજાએ બોધ થયા પછી રાજ્યાસન ભોગવ્યું હતું. મર્યાદા પુરૂષ રામચંદ્રએ જ્ઞાન થયા પછી પૃથ્વીનું પાલન કર્યું હતું. કૃષ્ણમુખા અર્જુને જ્ઞાન થયા પછી સૈન્યનો સંહાર કરી રાજ્ય સંપાદન કર્યું હતું. આમ ઉત્તમ બોધથી વ્યવહારપણ શ્રેષ્ઠ થાય છે, ને તેથી ખંધન પણ થતું નથી. આમાં પણ દોષદષ્ટિ કોઈ કરે તો તે મૂર્ખતાનું કામ છે. કેમકે એવા જ્ઞાનિયોમાં દોષદષ્ટિ કરવી એજ મૂળ અજ્ઞાનનું કારણ છે. સારારા આપણે એવો લેવાનો છે કે પ્રહ્લપદના બોધથી ને તેની આત્મસ્વરૂપસાથે એકતાથી જન્મ-મરણનો ફેરો ટળે છે, ને વ્યવહાર તથા પરમાર્થ સુધરે છે. જોકે સંસારથી બીકા પામી જતા રહેનારા ધરખાર અને સગાં-કુટુંબીને તણ વનમાં ચાલી નીકળે છે, તેના વિચારપ્રમાણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો સમજે તો પણ સંસાર તો જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાગ થતો નથી. મનથી ત્યાગ થાય તોજ તેનો ત્યાગ સમજવો. તો પણ ધરખારમાં રહી સંસારનો અનુભવ કરતાં બોધ લેવો અને કલ્યાણનું સાધન કરવું એ કાંઈ થોડું આશ્ચર્યકારક કે દુઃકારક કામ નથી. ખરો સંસારનો ત્યાગ તો જ્યારે જ્ઞાન થઈને જન્મ-મરણ મંટે ત્યારેજ સમજવો; કેમકે જન્મ-મરણ સીધા કરવાં પડે એજ સંસાર છે. તે શિવાય બીજો કોઈ સંસાર અનુભવમાં આવતો નથી.

વિદુરનીતિ.

(શંખણ પાને ૧૧૨ પી.)

નૈવશ્વતમવિજ્ઞાય વૃદ્ધાનનુપસેવ્યવા ॥ ૩૯ ॥

પરમાર્થોવિદિતું શક્યૌ પ્રહસ્પતિસમૈરપિ ।

શાસ્ત્રને જાણ્યાવિના અને વૃદ્ધોની સેવા કર્યાવિના પ્રહરપતિ જેવા પુરુષોએ પણ ધર્મ અને અર્થ જાણી શકાતા નથી. (ત્યારે ખીજા તે ક્યાંથી જાણી શકે ?)

નહંસમુદ્રેપતિનં નહંવાક્યમશૃણ્વતિ ॥ ૪૦ ॥

અનાત્મનિશ્ચુતંનહં નહંહુતમનઙ્ગિકં ।

કંઈ પણ સમુદ્રમાં પડ્યું હોય તે નાશ પામે છે, નહિ સાંભળેલું વાક્ય નાશ પામે છે, અજ્ઞાનીની આગળ શાસ્ત્ર નાશ પામે છે અને સંપ્રદાયમાં હોમેલું હોમવાનું દ્રવ્ય નાશ પામે છે.

મત્પાપરીક્ષ્યમેધાવી વૃત્તવાસંપાદ્યચાસકૃત્ ॥ ૪૧ ॥

શ્ચુત્વાહૃષ્ટાચવિજ્ઞાય પ્રાક્ષૈર્મૈત્રીસમાચરેત્ ।

જુદ્ધિવાન પુરુષે યુક્તિ અને વિચારથી પરીક્ષા કરીને અને જુદ્ધિથી તેને મેળવીને અર્થાત્ તેમ કરવાની યોગ્યતાનો નિશ્ચય કરીને તે વિષે ખીજા મારફતે સાંભળીને, આ કૃતિથી જોઈને, અને વધારે જાણીને જુદ્ધિવાનની સાથે મિત્રાઈ કરવી.

અકીર્તિવિનયોહંતિ હંત્યનર્થેપરાક્રમઃ ॥ ૪૨ ॥

હંતિનિત્યંક્ષમાક્રોધ માચારોહંત્યલક્ષણં ।

વિનય અપકીર્તિનો નાશ કરેછે, પરાક્રમ અનર્થનો નાશ કરેછે, ક્ષમા નિરંતર ક્રોધને નાશ કરે છે અને આચાર નાશ કરેછે, લક્ષણનો નાશ કરેછે.

પરિચ્છેદનક્ષેત્રેણ વેદમનાપરિચર્યયા ॥ ૪૩ ॥

પરીક્ષેતકુલરાજન્ ભોજનાચ્છાદનેનચ ।

હે રાજા! નાનાપ્રકારના ભોગ્ય પદાર્થોથી, જ્યાં જન્મ થયો હોય તે જગ્યાથી, ઘરથી, પરિચર્યા એટલે આચારથી, ભોજન એટલે ખાવા-પીવાથી, અને પોશાકથી કુળની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. (અં ઉપરથી કુળ જોળખી શકાય છે.)

ઉપસ્થિતસ્વકામસ્ય પ્રતિવાદોનવિદ્યતે ॥ ૪૪ ॥

અપિનિર્મુક્તદેહસ્ય કામરક્તસ્પર્કિપુનઃ ।

પરમ જ્ઞાની હોય તેવાને પણ પ્રાપ્ત થયેલું કામ કરવામાં કંઈ બાધ નથી, ત્યારે જે કામ કરવામાં આસક્ત હોય તેને તો બાધ શાનોજ હોય.

પ્રાપ્તોપસેવિનૈવદં પામિકંપ્રિયદર્શનં ॥ ૪૬ ॥

મિત્રવંતસુવાક્યંચ સુહૃદપરિપાલયેત્ ।

અહા માણસોને જે સેવતો હોય, જે વિધાવાનું હોય, જે ધર્મવાનું હોય, જે દેખીતો સાહે હોય અર્થાત્ 'દેખાવડો' હોય, જે મિત્રવાળો હોય, ને જે સાડું ખોલતો હોય એવા સુહૃદ (સંગી) ને પાળવો જોઈએ.

॥ દુષ્કુલીનઃકુલીનોવા મર્યાદાપોમલઘયેત્-॥ ૪૬ ॥

ધર્મોપેક્ષીમદુઃશીમાન્ સકુલીનશત્તાદરઃ ।

જો મને મિત્રવાનું હોય કે કુળવાનું ન હોય પરંતુ જે મર્યાદાને પાળતો હોય, જે ધર્મને ઇચ્છતો હોય, જે કામળ પ્રકૃતિનો હોય અને જે કાળજીવાળો હોય તે સો કુળવાનું પુરૂષ કરતાં પણ સાહે સમજવો.

વયોસ્થિતેનવાચ્ચિત્ત નિમૃતંનિમૃતેનવા ॥૪૭॥

સમેતિપ્રજ્ઞયાપ્રજ્ઞા તપોમૈત્રીનક્ષીર્યતે ।

જે જે માણસને પરસ્પર ચિંતની સાથે ચિત્ત મળી જાય છે, મૂઢ આચાર માથે મૂઢ આચાર મળી જાય છે, ને બુદ્ધિની સાથે બુદ્ધિ મળી જાય છે, તેઓની મિત્રાઈ ઠાઠ દિવસ જુની થતી નથી અથવા શિથિલ થતી નથી.

દુર્બુદ્ધિમકૃતપ્રજ્ઞં ઉન્નંકૂપંતૃણૈસ્તિ ॥૪૮॥

ત્રિવર્ણયીતમેધાવી તસ્મિન્મૈત્રીપ્રણદયતિ ।

જેમ પાસથી ઠંડાઈ ગયેલો કુત્રો ત્યાગ કરવામાં આવે છે, તેમ નહારી બુદ્ધિના મૂર્ખ માણસનો બુદ્ધિવાને ત્યાગ કરવો, કેમકે એવા માણસ સાથે કરેલો મિત્રાઈનો મારા થાય છે.

॥ જ્ઞાતિભેદમૂર્ખેષુ રૌદ્રસાહસિકેષુચ ॥૪૯॥

તથૈવાપેતધર્મેષુ નમૈત્રીમાત્રદેવુષઃ ।

જેઓ પાપથી ભરેલા હોય, મૂર્ખ હોય, ક્રોધી હોય, સાહસિક એટલે ત્રિવર્ણાવિના આર્દ્રઅવજી કરી નાખતા હોય અને તેમજ ધર્મથી ખરી ગયા હોય, એટલે ધર્મને પાળતા ન હોય એવા પુરુષોની સાથે અહા માણસે મિત્રાઈ કરવી નહિ.

કૃતજંધાર્મિકંસત્યમક્ષુદ્રંદૃઢમક્તિકં ॥૫૦॥

નિર્તેદ્રિયંસ્થિતસ્થિત્યાં મિત્રમત્યાગિચેષ્યતે ।

જે કરેલા ઉપકારને જાણે તેવો હોય, જે પોતાના ધર્મને પાળતો હોય, જે સાચું બોલતો હોય, જે ઉદાર હોય, જે દૃઢ ભક્તિવાળો હોય, જેણે ઈન્દ્રિયો છતેલ હોય, જે પોતાની યોગ્ય સ્થિતિમાં રહેલો હોય અને જે મિત્રાઈ કરીને છાડી દે તેવો ન હોય, તેવા પુરુષની સાથે મિત્રાઈ કરવી જોઈએ.

દંદ્રિયાણામનુત્સર્ગો મૃત્યુનાપિવિશિષ્યતે ॥૧૧॥

અત્યર્થપુનરુત્સર્ગઃ સાર્દયેદૈવતાનપિ ।

ઈન્દ્રિયોને અત્યંત છુટાં મેલવાં અર્થાત્ વિષયોને વિષે અત્યંત પ્રવૃત્તિ કરવી તે દેવતા જોવાને પણ પીડા કરે છે અને ઈન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખવાં અર્થાત્ વિષયોથકી નિવૃત્ત થવું એ મૃત્યુ કરતાં પણ વધી જાય છે. અર્થાત્ મોત કરતાં પણ વધારે કંઠણ કામ છે.

માર્દવંસર્વભૂતાનામનસુપાક્ષમાયૃતિઃ ॥૧૨॥

આયુષ્યાગિવૃધાઃપ્રાહુ મિત્રાણાંચાવિમાનના ।

સર્વ ભૂતપ્રાણિયોગિપર ઠેમણ રહેવું, ઈર્ષ્યા ન કરવી, કામા રાખવી ધીરજ રાખવી, અને મિત્રનું અપમાન ન કરવું, એટલાં વાતાં આયુષ્યને આપનારાં છે. (આયુષ્ય વધારવાને ઈચ્છનારે એ ગુણ ગ્રહણ કરવા જોઈએ.)

અપનીતસુનીતેન યોર્થેપ્રત્યાનિનીવતે ॥૧૩॥

મતિમાસ્થાયસુદૃઢાં નદકાપુરુષવ્રતમ્ ।

અન્યાયથી નારા કરેલા અર્થને નિશ્ચય ચિત્તથી જે પાછો મેળવવાને ઈચ્છા કરવી એ સારાં માણસની રીત છે.

આયત્વાંપ્રતિકારજ સુઘાત્તેદૃઢનિશ્ચયઃ ॥૧૪॥

અનીતેકાર્પર્ણેવજ્ઞો નરોર્થેર્નપ્રહીયતે ।

આવતા સમયમાં આવવાતાં દુઃખને મટાડવાનો ઉપાય જે જાણે છે, તેવાં દુઃખના વખતમાં જે દૃઢ નિશ્ચય રાખે છે અને દુઃખનો સમય વીત્યા પછીનાં કર્તવ્યને જે જાણે છે તે અધેથી જુલું પડતો નથી.

કર્મણામનસાવાચા યદભિલ્લંનિષેવતે ॥૧૫॥

તદેવાપહરત્યેનં તસ્માત્કન્યાણમાચરેન્ ।

। મન વાણી અને ક્રિયાથી જોયું નિરંતર સેવના કરવામાં આવતું હોય તેજ પદાર્થ સેવન કરનારને હરી લેછે અર્થાત્ તે તેના મનને ખેંચી લેછે તેથી તેને ને તેનેજ તે દષ્ટ છે. માટે જ્યાં કલ્યાણ થાય એવી રીતે વર્તવું જોઈએ.

। મંગલભંજનયોગઃ શ્રુતમુત્યાનમાર્જવ ॥૧૭॥

। મૂતિમેતાનિકુર્વતિ સતાચામિક્ષ્ણદર્શન ।

મંગળ પદાર્થ (દહી, દુધ, ગાયઆદિ) નો સ્પર્શ કરવો તે, યોગ એટલે સહાય કરનારી સપેક્ષિ, શાસ્ત્રનુ અવણ, ઉદ્યમ, દયા, અને સત્પુરુષોના નિરંતર દર્શના એ સધળા સમૃદ્ધિને કરે છે.

અનિર્વેદશ્ચિયોમૂલ લાભસ્વચ્છશુભસ્વચ્છ ॥૧૮॥

મહાન્મવત્પનિવિણ્ણઃ સુખંચાત્પંતમશ્રુતે ।

સંગવેલ તયા તદાશ્રિત ઉદ્યોગફલ.

(AN ESSAY ON COMPANY AND ITS EFFECTS)

પ્રકરણ ૧.

(આધણુ પાને ૧૦૮ પા.)

‘ક્રીસસ’ના રાજ્યના સમયમાં ‘લીડિયા’ પ્રાન્ત ખરી રીતે પૂર્ણતાને પામ્યો હતો. તેના રાજ્યનો વૈભવ, દ્રવ્યકોષ તથા દેશમાહેના કળાકૌશલ્યાદિથી ચેતા પદાર્થોનો અસંખ્ય અને અસૂત સંગ્રહ, એ સર્વ કોઈને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરાવનારા હતા. આથી ‘ક્રીસસ’ના રાજ્યસ્થાપની કીર્તિ આજે કોર પ્રસરી રહી હતી. જે કોઈ તેના રાજ્યમાં આવતા તે તેની સ્મૃદ્ધિ જોઈ તેના સુખીપણાની સ્તુતિ ગાયાવિના રહેતા નહી. એક સમયે યુનાન દેશમાહેના તે સમયના પ્રખ્યાત સાત શાણા પુરુષોમાહેના એક ‘સોલન’ નામનો પુરુષ ‘ક્રીસસ’ના દરબારમાં આવી અદ્યો તેને ‘ક્રીસસ’ પોતાની સર્વ રાજ્યસમૃદ્ધિ દેખાડી અને પછી પુછ્યું કે—‘પૃથ્વીમાં કોઈ ખરો સુખી મનુષ્ય હશે?’ તેના પ્રત્યુત્તરમાં, આ વિદ્વાન્ તથા લક્ષ્મીના

અંચળ સ્વભાવના પરીક્ષક પુરૂષો કહ્યું કે:—‘જ્યાંસુધી મનુષ્યનું મૃત્યુ થયું નથી, ત્યાંસુધીમાં હું કોઈનાં સુખીપણાવિષે અભિપ્રાય આપતો નથી.’ આ વ્રાત સાંભળી સ્વપ્રશંસાપ્રિયા અને અભિમાની ‘ક્રીસસ’ પોતાને સુખી કહેવડાવવાની ઈચ્છામાં નિષ્ફળ થયો. તેને ‘સોલન’નું ઉપરતું, સત્યસાર કહેવું રચ્યું નહીં, અને તેને હસી કાઢ્યો. આ પ્રસંગ પછી કેટલેક દિવસે ઈરાનના ‘સાઈરસ’ નામના રાજાએ ‘લીડિયા’ ઉપર ચડાઈ કરી. તે પ્રાન્ત તેણે જીતી લીધો. આ સમયે ઈરાની રાજ્યનો ધારો યુદ્ધમાં પકડાયેલા રાજકીય બંદીવાનોને માટે એવો હતો કે તેઓને જીવતા સળગાવી દેવા. આ ધારા પ્રમાણે ‘ક્રીસસ’ને, સળગાવી મુકવાનો ઈરાવ થયો. ચિતાઉપર ચઢતાં ચઢતાં ‘ક્રીસસ’ને સોલનનાં વાક્યનું સ્મરણ થઈ આવ્યું અને પોતાના મિથ્યા હંકાર તથા લક્ષ્મીના જુઠા ભરોસા રાખવાપણાની મૂર્ખાઈ સમજાઈ આવી. તેને ‘સોલન’નું નામ સ્મરણ એટલું તો ભઝિતભાવથી થઈ આવ્યું કે પોતાનું અભિમાન ગળી ગયું તથા સત્યસાર સમજાઈ આવતાં, તેના મુખમાંથી આકસ્મિક ‘સોલન’! ‘સોલન’! ‘સોલન’! એવા રાજદો મુખમાંથી ત્રણવાર બહાર નીકળી ગયા. આ સાંભળી ‘સાઈરસ’ને વિસ્મય થયો. તેણે ‘ક્રીસસ’ને ચિતાઉપરથી તરત હેઠો ઉતારવી, પોતાપાસે ખેલાવી ઉપર પ્રમાણેના તેના આવર ઉદ્ધારનું કારણ પૂછ્યું. ક્રીસસે આવિશેની પ્રથમ થયેલી હકિકત અને તેના તથા ‘સોલન’ ના વચ્ચે ચાલેલો સંવાદ અથથી તે ઇતિ સુધી કહી દેખાડ્યો; અને એવડે કહ્યું કે, ‘મને માઈ અભિમાન નહતું હતું, અને સમૃદ્ધિનું સુખ અપેક્ષાએ સમજવામાં આવતું ન હતું. પણ આ સમયે તેનો મને જાત્યતુલ્ય થવાથી, સોલનનાં સારસિદ્ધ વાક્ય સમજવામાં આવ્યાં; અને તેટલા જ કારણથી તેના નામનું સ્મરણ જાણે સ્વરે થઈ ગયું. આ વ્રાતથી ‘સાઈરસ’ ને પણ ઘણી અસર થઈ. તેણે ‘ક્રીસસ’ ને છટલીક શિક્ષા ઢમા કરી પોતા પાસે રાખ્યો; અને તેના રાજ્યમાહેના એક પ્રાન્તનો તેને અધિકાર સોંપ્યો. વાહ! ધન્ય છે સુખોદરતનના પ્રભાવને.

મરણની આશીર આપેલ 'ક્રીસ્ટ' એજ સ્વત્યરત્વના પ્રતાપથી ખસી ગયો.

આ બધાં ઉપરથી આપણે પણ સાર ગ્રહણ કરવાનો છે કે, જો અન્ય ક્ષણે પણ સત્સંગસાર જણાયો, તો તેમાંથી અમુલ્ય લાભ મળવાનોજ; અને તેજ અનાયાસે મળ્યા છતાં તેનો અનાદર કર્યો તો તેમાંથી દુઃસહ હાનિ થવાની. માટે સારાસાર ખેચી સત્યનું ગ્રહણ અને અસત્યનો પરિત્યાગ એજ કહ્યાણનો નિશ્ચય માર્ગ છે; અને તેટલાજ માટે આપણે આર્થસોદાને ઘટે છે કે, આપણે આપણા મનવાદિ 'ધર્મશાસ્ત્ર'ની નીતિસૂચક અને કલ્યાણકારક આજ્ઞાઓનો જેવી રીતિએ વર્તમાન કાળે અજ્ઞાનતાથી અનાદર કરી, અમર્યાદ યદ્ આપણું અહિત કરીએ છિયે, તેમ નહીં કરતાં દીર્ઘ દૃષ્ટિથી વિચાર કરી પાછા ઠેકાણે આવી મૂળની શુભ સ્થિતિએ પહોંચવા, તે શુભ આજ્ઞાઓ યથાર્થ દઢ આગ્રહથી માથે ધરી તે પ્રમાણે વર્તવું તથા બીજાઓનાં અજ્ઞાન તથા દુષ્ટ બોધથી આપણા મૂળ શુદ્ધ ધર્મ અને વેદાપનિપદની હિત શિક્ષાનો તિસ્કાર કરી દેખાદેખીથી સ્વ-ધર્મબ્રહ્મ યદ્ સ્થિતિ વિનાના ગણાયા છિયે તે કલંકમાંથી નિસરી, આપણાં અમુલ્ય શાસ્ત્રોમાં શો સાર રહેલો છે તે શોધી તેની સ્તુતિ કરી દઢ રીતિએ ફરીને અંતઃકર્ણમાં ઠેકતરી રાખવો, અને આર્થધર્મ ડુંગતો જાય છે તેને ફરીને પ્રાણપ્રતિષ્ઠાથી સજીવન કરવો. કેમકે ધર્મ-થીજ સર્વ વાત છે. આપણો ધર્મ ગયો તેની સાથે આપણી સમૃદ્ધિ અને સુખ સર્વસ્વ ગયાં છે. માટે તેને પાછો લાવવો અને આપણે સુરક્ષિત થવું. કારણ કે 'ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ' એ સત્ય વાક્ય છે. ધર્મ યકી જેનું રક્ષણ થયેલ છે તેજ ખરો સુરક્ષિત છે. આ બધું જાણવાનું સાધન માત્ર સંતપુરુષ અને સચ્ચાસનો સંગજ છે. પરંતુ તે પ્રાપ્ત થવા પ્રથમ જરા પરિશ્રમની અગત્ય છે; અને તે પરિશ્રમ યથાર્થ રીતિએ લેવાયો તો તે નિષ્ફળ જવાનો નથી. કેમકે:—

‘ઠદ્યોગાદાનિવૃત્તસ્ય સુપ્રહાસ્યપીમતઃ ।

છાપેશાનુગતાતસ્ય વિમંશ્ચીરનવાપચી’ ॥

જે નિત્ય ઉદ્યોગ કરે છે અને જેને સારી (ઉત્તમ) પુરૂષની સંગતિની) સહાયતા છે, અને જે જાતે બુદ્ધિમાન છે એવા પ્રકારના પુરૂષને કોઈ દિવસ ન ખૂટે એવી લક્ષ્મી છાયાની પેઠે અનુસરે છે.

રોગોત્પત્તિનિવાન અને તેથી રાશ્વવી જોડતી સંગ્રાહ.

કાલાર્યકર્મણાંયોગા હીનમિથ્યાતિમાનકાઃ ૧

સમ્યગ્યોગશ્ચવિજ્ઞેયો રોગારોગ્યૈકકારણં ॥

કાળ, અર્થ અને કર્મના, હીન, મિથ્યા અને અતિમાન યોગો રોગનું કારણ છે અને સરખો યોગ એ આરોગ્યનું કારણ છે.

શિયાળો, ઉનાળો અને ચોમાસું એ કાળ કેહેવાય છે; શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ, એ પાંચ ભૂતના પાંચ વિષયો અર્થ કેહેવાય છે; અને કાયા, વાણી અને મનની ચેષ્ટા તે ક્રિયા કેહેવાય છે.

શિયાળો હોય તેમ છતાં ટાઢ થોડી પડે, ઉનાળો હોય તેમ છતાં તાપ થોડો પડે અને ચોમાસું હોય તેમ છતાં વરસાદ ઓછો પડે, તે તેનો હીનયોગ કહેવાય. શિયાળો હોય તેમ છતાં તેમાં તાપ પડે કે વરસાદ પડે, ઉનાળો હોય તેમ છતાં તેમાં ટાઢ પડે કે વરસાદ પડે અને ચોમાસું હોય તેમાં તાપ પડે કે ટાઢ પડે તે તેનો મિથ્યાયોગ કેહેવાય. શિયાળામાં જેટલી જ્યાં ટાઢ પડેલી નેધએ તેથી વધારે પડે, ઉનાળામાં જેટલો જ્યાં નેધએ તે કરતાં વધારે તાપ પડે અને ચોમાસામાં જેટલો જ્યાં વરસાદ નેધએ તે કરતાં વધારે પડે તે તેનો અતિમાનયોગ કહેવાય.

શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, એ પાંચ વિષયો ભોગવવાની વસ્તુ છે. કર્ણ ઇન્દ્રિયને જેટલો અને જો શબ્દ સાંભળવો નેધએ તેટલો ને તેવો નહિ સંભળાય, સ્પર્શ ઇન્દ્રિયને સ્પર્શ જેટલો અને જો થવો નેધએ તેટલો અને તેવો નહીં થાય, ચક્ષુ ઇન્દ્રિયને રૂપ જેટલું અને જો દેખાવું નેધએ તેટલું અને તેવું નહીં દેખાય, જીહ્વા ઇન્દ્રિયને રસ જેટલો અને જો ચાખવો નેધએ તેટલો અને તેવો નહીં

અખાય અને ધ્રાણ ઇન્દ્રિયને જરૂરો. અને જોવા ગંધ લેવો જ્ઞેયજ્ઞે
તરૂરો અને તેનો ત્રહી લેવાય, તે, તે તે ઇન્દ્રિયોની સાથે તે તે વિષ-
યોનો હીનયોગ, થયો કેહેવાય, સંભળાવો ન જ્ઞેયજ્ઞે તેવો કંઈ
ઇન્દ્રિયને અપ્રિય રાખે સંભળાય, સ્પર્શ થવો ન જ્ઞેયજ્ઞે તેવો અપ્રિય,
પદાર્થનો જ્ઞેય ઇન્દ્રિયને સ્પર્શ થાય, દેખાણું ન જ્ઞેયજ્ઞે એણે, અપ્રિયરૂપ
અણુ ઇન્દ્રિયને દેખાય, ચાખવો ન જ્ઞેયજ્ઞે તેવો અપ્રિય, રસ જીવણું
ઇન્દ્રિયને ચાખવો પડે, અને સુધવો ન જ્ઞેયજ્ઞે તેવો અપ્રિય ગંધ ધ્રાણ ઇન્દ્રિ-
યને સુધાય, તે, તે તે વિષયોનો તે તે ઇન્દ્રિયોમાંથી મિથ્યાયોગ કેહેવાય.
પ્રિય ને હિત રાખે, પણ અતિ સંભળાય, પ્રિય ને હિત સ્પર્શ પણ
અતિ થાય, પ્રિય ને હિત રૂપ પણ અતિ જોવાય, પ્રિય ને હિત રસ
પણ અતિ અખાય, અને પ્રિય ને હિત ગંધ પણ અતિ સુધાય, તે, તે
તે વિષયોનો તે તે ઇન્દ્રિયોમાંથી અતિમાનયોગ કેહેવાય. શરીરના
કામના, જીવો જ્ઞેયજ્ઞે તૃતી, ચોડી પ્રવૃત્તિ થાય, વાણીના કામના
જીવો જ્ઞેયજ્ઞે તૃતી, ચોડી પ્રવૃત્તિ થાય અને મનના કામના જીવો
જ્ઞેયજ્ઞે તૃતી ચોડી પ્રવૃત્તિ થાય, તે, તે તે કર્મનો હીનયોગ
કેહેવાય. શરીરનું કાંઈ પણ કામ જાલણુ હોય તેનો વેગ એકદમ
મ અટકાવી દેવો, અથવા, કરવી જ્ઞેયજ્ઞે તૃતી કાંઈ ઉપદેશ ક્રિયા
થાય, વાણીથી જ પ્રમાણે જોલણુ જ્ઞેયજ્ઞે તૃતી કંઈ ઉલટું જોલાય
અથવા ખાતા ખાતા કે પીતા પીતા જોલાય અને મનના રાગ-દ્વેષ
આદિક થાય, એ શરીર વાણી અને મનનો મિથ્યાયોગ કેહેવાય.
શરીરની રાગિત ઉપરાત શરીરની ક્રિયા કર્યા કરવી, વાણીની રાગિત
ઉપરાત વારે જોલ્યા કે હસ્યા કબ્બું, અને મનની રાગિત ઉપરાત
વિચાર કે મનન કરવું ઇત્યાદિ શરીર વાણી અને મનનો અતિમાન
યોગ કેહેવાય.

આ પ્રમાણે જોલ્યા હીત મિથ્યા અને અતિમાન યોગો છે તે
પ્રમા ઉપરનામા સમાઈ જાય છે. આમને આમ રજેગુણ, તમેગુણ,
અને સત્વગુણના પણ તેવા યોગો કહી શકાય છે. કામ, ક્રોધ, મોહ,
લોભ, મદને મુત્તરના પણ તેવા યોગ કહી શકાય છે, અને

તેનો પ્રસંગ પ્રમાણે અભિપ્રાય લેવાય છે. દરેક ગુણમાં કે દોષમાં હીન મિથ્યા અને અતિમાત્ર યોગ થાય છે, અને થાય છે ત્યારે તેવાં તેવાં ફળ તે દેખાડે છે. સઘળા કાળ અર્થ અને કર્મના હીન મિથ્યા અને અતિમાત્રયોગથી સર્વ પ્રાણીને રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. પણ જો સઘળાનો યોગ સરખો હોય તો રોગ થતો નથી. આવી સંભાળ રાખવી એ ઘણું સૂક્ષ્મબુદ્ધિનું કામ છે. દરેક કામમાં, દરેક વિચારમાં અને કાણે કાણે હીન મિથ્યા અને અતિમાત્ર પ્રાપ્ત થાય છે તે સમજવા જોઈએ. કેઈ પણ હીન મિથ્યા કે અતિ માત્ર યોગ પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં કેઈ પણ રોગને ઉત્પન્ન કરે છે. રોગ અનેક જાતિના છે પણ આધિ વ્યાધિ, અને ઉપાધિ એ મુખ્ય ત્રણ મોટા ભેદ છે. એ ત્રણમાં પછી જુદા જુદા ઘણા રોગો છે, જે સમાન યોગ સર્વનો હોય તો રોગ થવાનું કશું કારણ નથી. કાળના હીન મિથ્યા અને અતિમાત્ર યોગ શિવાય પાકીના જે છે તે આપણને સ્વાધીન છે, કેમકે કાળ આપણને સ્વાધીન નથી પણ શરીરની અને મનની ક્રિયા આપણને સ્વાધીન છે; માટે આપણે હીન મિથ્યા કે અતિમાત્ર યોગ થવાજ દેવો નહિ. કેટલાક મનુષ્યના સ્વાભાવિક સદ્ગુણો હોયછે તેનો હીન અને મિથ્યા યોગજ હાનિકારક છે, પાકી અતિમાત્ર કે સમાન યોગ તેનો હાનિકારક થતો નથી. તેમજ જે દોષો છે તેનો મિથ્યા અતિમાત્ર કે સમાન યોગ સારો કેહેવાય નહીં; તેનો તો હીનયોગજ સાઈ ફળ આપે છે. આમ દરેક વિષયમાં સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી જોવાનું છે.

આધિ એટલે મનમાંનો રોગ, વ્યાધિ એટલે શરીરનો રોગ અને ઉપાધિ એટલે બહારથી આપતિ આવી પડે તે, કેઈ પણ જાતના હીનયોગથી, મિથ્યાયોગથી કે અતિમાત્ર યોગથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં ઉપરના સ્ત્રોકમાં કાલનો અર્થનો અને કર્મનો, હીનયોગ મિથ્યાયોગ અને અતિમાત્રયોગ જે દર્શાવેલ છે તે આધિ અને વ્યાધિને માટે મુખ્ય જણાય છે, પણ ઉપાધિમાટે લેખિયે તો લેખાય.

શરોત થવો એટલે વાત પિત્ત અને કફ એ ત્રણ દોષ જે બંધાય છે ત્યારથી શરીરમાં પ્રવેશ કરી રહ્યા છે તે દોષ વિષમ થઈ જાય છે. જેવું પોતાનું સ્વરૂપ કે સ્થિતિ હોય તેથી વધારે-ઘટાડે કે તીક્ષ્ણ-મંદ થઈ જવું તે વિષમપણું કહેવાય. એ વિષમપણું પામેલા વાત, પિત્તને કફ એ ત્રણ દોષ શરીરમાં અનેક વ્યાધિ ઉત્પન્ન કરે છે. એક દોષ કોપવાથી જે વ્યાધિ થાય છે તે સેહેજ મટી શકે છે, પણ જે કે ત્રણ દોષથી થનારો વ્યાધિ મટવો કઠણ પડે છે, અને તેમ થવાથી ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષનાં સાધનરૂપ ઉત્તમ મનુષ્યશરીરનો નાશ કરે છે. માટે વાત પિત્ત કે કફ વિષમપણું પામે નહીં તેમ કરવું અને તેમ કરવામાં એક એજ સાધન છે કે કોઈ પણ જાતનો અર્થમાં ને કર્મમાં, હીનયોગ મિથ્યાયોગ કે અતિમાત્રયોગ થવા દેવો નહિ.

કોઈ કોહરો કે શું ખીજત કોઈ પ્રકારે રોગ ઉત્પન્ન નથી થતા, તો તેનો ઉત્તર એવો છે કે ખીજત પ્રકારે પણ રોગ થાય છે એવો લેખ છે.

અસંવૃણાદિષમાશનાદિવાશયાગ્નાગરણાચરાત્રૌ ।

સંતોષનાન્મુત્રપુરીષયોશ્વદ્ભિઃપ્રકરૈઃપ્રભવંતિરોગાઃ ॥

(પણું પાણી પીવાથી, જેવું જોઈએ તેવું અન્ન નહિ ખાવોથી, દિવસે સૂવાથી, રાત્રિએ જાગવાથી મળમૂત્રનો શોષ કરવાથી, એમ છ પ્રકારથી રોગ ઉપજે છે.)

આ છ પ્રકાર રોગના કદાચ તે પણ કોઈ પણ જાતના હીન મિથ્યા અને અતિમાત્ર યોગ છે એમ નિશ્ચય થાય છે. અતિ પાણી પીવું એ શરીરની તરશ નિવૃત્ત કરવાની ક્રિયાનો અતિયોગ થયો કહિયે તો ચાલે. વિષમાશન એ ભૂખ મટાડવાની શરીરની ક્રિયાનો મિથ્યા યોગ થયો કહિયે તો ચાલે. દિવસે સૂવું એ જાગૃત અવસ્થાની શરીરની ક્રિયાનો મિથ્યાયોગ કહિયે તો ચાલે. રાત્રિએ જાગવું એ

શરોત આગવૃક્ક અને નિજ એમ બે પ્રકારના પણ કહેવાય. વાત પિત્ત ને કફથી થનારા નિજ શરોત કહેવાય ને બહારનાં કાગળોથી થનારા આગવૃક્ક કહેવાય.

શરીર દંદ્રિય અને મનને સુખ આપનારી શરીરની ક્રિયા હોયનો મિથ્યાયોગ કહિયે તો ચાલે. મળમૂનનો રોધ કરવો એ શરીરને નીરોગી રાખનાર મળત્યાગની ક્રિયાનો મિથ્યાયોગ કહિયે તો ચાલે. આમ હીનયોગ મિથ્યાયોગ કે અતિમાન યોગ સર્વજ્ઞ થાય છે તેથીજ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. કેઈ પણ વ્તતનો રોગ થયો તો પછી કેઈ પણ વ્તતનું સુખ હોયજ નહીં.

શરીરની સમગ્રી ક્રિયાઓને નાશ કરનારા, માંસને સૂકવી નાખનારા, લોહીને સૂકવી નાખનારા, દંદ્રિયોની સર્વ શક્તિઓને હરી લેનારા, અંગે અંગમાં પીડા ઉત્પન્ન કરનારા, ધર્મ અથવા કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ સંપાદન કરવામાં પરિપૂર્ણ વિઘ્ન કરનારા, સ્ત્રી-પુરુષ ચરખાર અને મ્નેદિયો ઉપર અપ્રિતિ કરાવનારા અને શ્વાસ કરતાં પણ માટ્ટા નિર્દય રોગરૂપ શત્રુઓ વ્યારે માણસોના પ્રાણ પડી લેવાને તૈયાર થાય છે ત્યારે પછી તે માણસો ખીચાનાં પોતાનું કૃત્રાગ ક્યાંથી કરી શકે? ન કરી શકે તે વાત કબૂલ કરિયે. પણ તેજ રોગને શમાવવાનાં સાધનો જો સજ્જ સજ્જ્યાં હોય તો તે રોગો પાસે પણ

કરવી, અમને તો નિશ્ચય છે કે અર્થ : અટલે : શાંદ : સ્પર્શ : રૂપ : રસ
અને ગંધનો, તથા કર્મનો અટલે કાંઈ વાણી ને મનની એધાનો, જે
હીનયોગ મિથ્યાયોગ કે અતિમાત્રયોગ થવા દેતા નથી, તેને કાળનો
હીનયોગ મિથ્યાયોગ કે અતિમાત્રયોગ કંઈ પણ નિરાવર નુકશાન
કરી શકતો નથી. જો અર્થમાં કર્મનો હીન મિથ્યા ને અતિ-
માત્રયોગ થવા દેતા નથી તે સાધારણ નહીં પણ મહાન્ યોગિયો
જેવા સમજીએ એવાઓનાં શરીર સદૈવ નિરોગી રહે છે; વિચાર
શક્તિ ઉત્તર રહે છે, અને બુદ્ધિ મૂઢમ રહે છે; ધર્મ, અર્થ, કામ અને
મોક્ષ સંપાદન કરવાનો સાધનો એવા પુરુષોને હાયમાળ છે. હાલમાં
અર્થનો અને કર્મનો હીન મિથ્યા અને અતિમાત્રયોગ હાયમાં છે
તો પણ તેને ન થવા દે તેવા પુરુષો મળવા કઠણ છે; આજે તો જ્યાં
ત્યાં કોઈ કોઈના હીનયોગથી, મિથ્યાયોગથી કે અતિમાત્રયોગથી
પીડાતા; અર્થનો હીનયોગથી, મિથ્યાયોગથી કે અતિમાત્રયોગથી
પીડાતા; તથા કર્મનો હીનયોગથી, મિથ્યાયોગથી કે અતિમાત્રયોગથી
કલેશ પીડિતો દિષ્ટિયે પડે છે. માટે એવાઓને અમારી ભળામણ છે કે
કોઈ પક્ષ અતર્કનો હીનયોગ મિથ્યાયોગ કે અતિમાત્રયોગ જે સદાય
રોગ ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી જો દેવો નહીં, અને શરીરને નિરોગી રાખી
તથા મનને અજામત રાખી હિતમેક્ષમ કાર્યમાં મગ્નિ કરવી કે જો
ઉપરના યોગોથી રોગી થઈને મન પર શરીરનાં ધારણ કરી મહા કટ
ભોગવણું પ્રક્રિયા કરી.

સ્વાધ્યાય કોણ નથી ?

આદ્ય વિકીકૃત.

જાતે જંગલમાં જસે, જનમથી જાતે કરી નોકરી,
દોડે, દેશ-વિદેશ લાભ મળતા કોટી ઉપાયો કરી,
છાંદુ મેલિવણું કરી ધન લઈ પ્રાણે વળે પ્રેમથી,
આ સંસાર અસારમાં અંરરે કો કોણ સ્વાધ્યાય નથી.

૧ મોહમુદ્ગર	૧૪૫
૨ વિદુરનીતિ.....	૧૫૭
૩ યુવાવસ્થા	૧૬૧
૪ આશા	૧૬૫

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

છઠ્ઠે તો પલવારમાં પ્રલય આસંસારનો આવે,
છઠ્ઠે તો પલવારમાં અખિલને દિવ્યત્ર પાછું કરે;
અંધ વિશ્વેશ્વર દીનનાથ મહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપનો,
સત્યમાં સુવિચાર સન્સમય ને મહર્મને આપનો.

વેદધર્મસમાને વક્ષીત.

૨. ૨. વૈદ્ય પ્રભુરામ જીવનરામ તરફથી તેના ચિરંજીવી શુકદે
વિ. પ્રભુરામનાં વહુ સૌભાગ્યવતી જ્યાદુ'વરેના શીમ'તોત્સવની ખુર
લીમાં ૨. ૫ વેદ ધર્મસમાને બક્ષીસ દાખલ મળ્યા છે તે માનસાથે કજ
કરીએછીએ. વિ. પ્ર. વૈદ્ય.

સૂચના.

સમાના તંત્રી એક માસની રજા ઉપર ગયા છે જેથી નીચાની
આ વખતે સુકી નથી તેથી આવતા માસમાં મુકવામાં આવશે. કે
પુસ્તકો પણ મળ્યાં છે તેની પણ પોતા કેમ આવતા અંકમાં આપવામાં આ
વિ. પ્ર. વૈદ્ય.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૧ મું.

વૈરાખ, સંવત્ ૧૯૩૯.

અંક ૭ મો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

મોહમુદ્રર.

નાલિનીદલગતજલવત્તરલં તદ્વજ્જીવનમતિશયચપલં

ક્ષણમવિસજ્જનસંગતિરેકા મઠતિમદાર્ણવતરણેનોકા ॥૬॥

કમળનાં પાનમાં પડેલું પાણીનું ટીપું જેવું મનોહર છે અને જેવું તે ચપલ એટલે કાણવારમાં નાશ થઈ જનારું છે, તેની પેઠે જીવન પણ મનોહર છે અને ઘણુંજ અંયગતિનું અર્થાત્ કાણમાં નાશ થઈ જનારું છે; માટે કાણવાર પણ જે સત્પુરુષોની સંગતિ થઈ હોય, તો તે સંગતિ સંસારરૂપ સમુદ્રને તરી જવામાં વહાણરૂપ થાય છે.

મીઠાં પાણીના તળાવોમાં કાંઠાની નજીકમાં કમળો ઉત્પન્ન થાય છે. એ કમળનાં પાનમાં વખતે તળાવનું કે આકળનું પાણી પડે છે. તેનો લેશભાગ તે પાનમાં રહી જવાથી જેવો કોઈ મોતીનો દાણો હોય તેવી તેની આકૃતિ અને સ્વરૂપ શુદ્ધ સ્ફટિકમણિ હોય, તેવો તેનો રંગ દેખાય છે અને તેથીજ તે મનમાં અતિ પ્રિય લાગે છે. સાચાં મોતી જેવું તેમ સ્ફટિકમણિ જેવું તે પાણીનું ટીપું દેખવા માત્ર છે, પણ પરિણામે કાણવારમાં તેને પાનઉપરથી ખરી પરતાં વાર લાગતી નથી. સુંદર દેખાતાં કટકીયાં (મીણીયાં) મોતીને તો કંઈપણ કૂટતાં વાર લાગે, પણ પાણીનાં મોતીને તો કંઈ પણ વાર લાગતી નથી.

* તેવા બાવનો હરિગીત છંદ.

જેવું, મનોહર છે. પડેલું જલ કમળનાં પાનમાં,
તેવું મનોહર અતિ ચપલ જીવન મુમુક્ષુ સાનમાં;
કાણવાર પણ જે મુમુક્ષુનેનો મંગ લેશ કરાય છે,
તે એક બવસાગર હિતરથા વાહુરૂપે થાય છે.

માહિતિ મળી શકતી નથી. પાણીના ટીપાને નાશ થવાનો સંભવ છે તે જાણીએ છિયે, પરંતુ તેના કરતાં પણ જેનો ઝોછો ભરેસો રાખવો જોઈએ એવાં જીવનના સંબંધમાં કશું આપણે જાણતા નથી. જ્યારે જ્યારે આપણે જેને સોણામાં માથું દુખવાનો પણ સંબંધ ન હોય તેવાં માણસને આંખ વીંચીને ઉઘાડિયે તેથી પણ થોડા વખતમાં જીવનથી વિખુટા પડેલા જોઈએ છિયે, ત્યારે કાણવાર આપણને વેરાગ્ય ઉત્પન્ન થઈ તેના ચંચળપણાં (ક્ષણમાં નાશ થઈ જવાપણું) નો અનુભવ થાય છે. પણ આ વાત આપણે પાછી વ્યવહારમાં પડી જઈએ છિયે ત્યારે ભૂલી જઈએ છિયે અને ધન્ય જેમ ગાડીનું ધોસરું ઉપાડી તેને ખેડવા કરે છે, તેમ આપણે વ્યવહારનું, ધોસરું ઉપાડી તેને શક્તિ પ્રમાણે ખેડિયે છિયે. આપણું જીવન તુટી જશે તો આપણે શું કરશું, શું કર્યું છે અને શું કરવાનું છે, એ વિચાર ખીલકુલ સૂજતો નથી. ઈશ્વરે વિચારવા અંતઃકરણ આપ્યું છે તેમ છતાં સારાસારનો વિચાર ન થાય ને જીવન વ્યર્થ ચાલ્યું જાય તો પછી અનેક દુઃખ ભોગવવાને યોગ્ય થઈએ એમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. સિંહના મોઢામાં હરણ પડ્યું હોય, ખીલાડીના મોઢામાં કાંદર પડેલો હોય અને ગરૂડની આંચમાં સર્પ આવેલો હોય ને તેનું જીવન સંદેહ ભરેલું છે, તેમ માણસ આદિ સર્વે પ્રાણીયો કાળના મોઢામાં પડેલા હોવાથી તેનું જીવન સંદેહ ભરેલું છે. આયુષ્યનો નાશ એજ જીવનનો નાશ કેહેવાય. જીવનની હયાતી માટે જોઈએ કરો પણ ભરેસો નથી, તો પણ તે જો વધારે સમય સુધી ભોગવાઈને તેમાં કોઈ કલ્યાણ કરનારાં કામ શરીરથી, વાણીથી કે મનથી કરી શકાય, તો તે અતિવખાણવા યોગ્ય અને હજારો હીરાની કીમતને પણ હઠાવે તેવું કીમતી છે. એ જીવનના જોરથીજ આ અપવિત્ર દેહ પવિત્ર કેહેવાય છે. ગયેલું જીવન પછીથી કરોડો સત્કર્મ કરવામાં આવે કે સોનામોરોના ભરેલા ભંડારો ખરચવામાં આવે તો પણ પાછું મળતુંજ નથી. એ જીવનના ગુણમાં પણ પાર નથી તેમ તેના અવગુણમાં પણ પાર નથી. પણ એ ચંચળ જીવન ભોગવવાને આપણે પાત્ર થયા હોઈએ તો તે એવી રીતે ભોગવવું કે જોઈ

એ જીવન સંકુળ કેહેવાય અને કોઈ પણ કાળે અનેક - સંસાર સંબંધી દુઃખના પાત્ર ન થવાય. કાણુવાર પણ સજ્જન જનોની સંગતિ જે એવાં જીવનના વખતમાં થાય, તો તે કાણુ પણ એવો ઉત્તમ થાય છે કે આ સંસારરૂપ સાગર તરવામાં તે વહાણરૂપ બને છે. કીડાથી માંડીને મનુષ્ય પૈત્ત અનેક અવતારો છે. એ અવતારો કર્મના યોગે લેવા પડે છે. પ્રારબ્ધયોગથી મનુષ્યજન્મ મળે છે, એ જન્મ જે જાણ્યાવિના જતો રહ્યો તો પાછા ચોરારી લક્ષ અવતારનાં અસહ્ય દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. આટલા માટે જીવિતને સંકુળ કરવા સત્પુરુષની સંગતિ કરવી કહી છે. ઉપરથી આછાં સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરતા હોય, પ્રતિકાણુ મુછ મરોડતા હોય, સ્વર્ણાદિકનાં અનેક આભૂષણો ધાલતા હોય, ચાંપરિયો ઉપર ચડીને ચાલતા હોય, પ્રારબ્ધયોગથી લક્ષ્મીથી થનારાં સુખનો આનંદ લેતા હોય, કદો ઉદારતા દેખાડવા દાન પણ દેતા હોય, મીઠા મીઠા પ્રસાદ લેતા હોય, માણસોનાં મનને ગમે તેવી વિવિધ વાતો કેહેતા હોય, નિર્જન જગ્યામાં કે પવિત્ર સ્થળમાં રહેતા હોય, મનુષ્યમાં મોટું માન મેળવતા હોય, ચસ્માં ચડાવતા હોય, મનગમતા મોવાળા રાખતા હોય, વિચિત્ર પ્રકારના વેશ પેરતા હોય, છડી અને છત્રી માયે રાખતા હોય, ઉચાં આસન ઉપર ઉભીને રાગડા તાણતા હોય, ભાપણુ ભણી જતા હોય, મોઠા નાતવરા કરતા હોય, કૂલેકાં ચડાવતા હોય, ભેળા મળી ચહા પીતા હોય કે રાખ ચોળી જંગલમાં જઈ ખેસંતા હોય એવા પુરુષો સત્પુરુષની ગણનામાં હોય એમ વિશ્વાસ રાખી શકાતો નથી. સત્પુરુષની ઉપરથી આછાઈ નેવાની નથી, પણ તેનાં અંતઃકરણની નિર્મળતા ને સંકુળ નેવાના છે. સત્પુરુષોના પવિત્ર ગુણો તેનાં ઉપરનાં બેડોગપણાને કે સહજમલિનપણાને અત્યંત શોભા આપે છે. સત્પુરુષો પરને થતી પીડા પોતે સહન કરી શકતા નથી; ખીજનાં દુઃખ દેખી દિલમાં ખડું દુખાય છે, કોઈપર તે કરડી નજર કરતા નથી, દયા દષ્ટિથી સર્વ ઉપર જુવે છે, શક્તિ પ્રમાણે સર્વના સારમાંજ પોતાનાં તન, મન અને ધન વાપરે છે,

૧ પરોપકારાયસતાં વિમૂતપઃ સંપુરુષની વિશ્વતિ પરોપકાર માટે છે.

સર્વને સારે માર્ગે ચલાવે છે, ઈશ્વરમાં એક લક્ષ રાખે છે, સત્કર્મ નિરંતર કર્યા કરે છે, કામને કોરે કરે છે, ક્રોધને ધકેલી મેલે છે, લોભને ભગાડી મેલે છે, મદને દૂર કરે છે, મત્સરનું મોઢું બેતા નથી, આશાને એકકોરે રાખે છે, તૃષ્ણાને તરછાડી મેલે છે, સંતોષથી સંપ રાખે છે, વૈરાગ્યથી વેહેવાર રાખે છે, વિવેકને વેગળો કરતા નથી, કમાને માન આપે છે, દયાને દિલમાં રાખે છે, શાંતિનો શાશુગાર ધરે છે, તિતિ-ક્ષામાં તત્પર રહે છે, પુણ્યને પરોપકારમાં અપૂર્વ પ્રીતિ રાખે છે, નીતિ-માર્ગમાં ચાલ્યા બંધ છે, મનને સ્વાધીન રાખે છે, ઈન્દ્રિયોને આધીન થતા નથી, સંસારનાં માની લીંચેલાં-ક્ષણિક સુખમાં સુખ લેખતા નથી, વિધ્યોને વિપ સરખા બતાવે છે, વ્યવહાર અને પરમાર્થમાં બંધન ન કરે એવા બોધ લે છે ને આપે છે, સર્વ પ્રાણીને પોતા સમાન લેખે છે, શરીરનું કાશુભંગુરપાણું બતાવે છે, કાળની ઉતાવળી ગતિને ઓળખે છે, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થને અનુક્રમે સિદ્ધ કરે છે, ઈશ્વરનાં સ્વરૂપને ઓળખી લે છે, સંપત્તિ મળે તો તેથી હરખાતા નથી, વિપત્તિ પડે તો તેથી ખીણતા નથી, ઉદાસી રહે તો પણ જગત્નાં કલ્યાણનાં સાધનો ઉપર ઉદાસી રહેતા નથી અને દુકામાં કહિયે તો સર્વ સદ્ગુણોના ધામરૂપ, સર્વ પુણ્યના પાત્રરૂપ અને સર્વ જગત્ને સન્માર્ગે ચલાવનાર ને સુખ આપનાર સત્પુરૂષ છે. આવા પુરૂષો ઘેર ઘેર પ્યારણે મળવા કે પ્રસિદ્ધિમાં આવવા કઠણ છે. જે સત્પુરૂષોની સંખ્યા અસંખ્ય થતી હોય, તો આજે દુનિયામાં આટલો દુરાચાર, આટલી દુષ્ટતા, આટલું દૂરપણું અને આટું કપટપણું પ્રસરી જવાનો સંભવ રખાયજ નહિ. ભૂમંડળનાં ભૂપણરૂપ સત્પુરૂષો ઘણાજ થોડા છે, એ અભિપ્રાયથી એક અનુભવી કહે છે કે,—

યજ્ઞાતેવ્યસનોનિરાકુલાધિયઃસંવત્સુનાઽધ્યુન્નતાઃ ।

પ્રાપ્તેનૈવપરાંઙ્મુખાઃપ્રણયિનિપ્રાણપ્રયોગૈરપિ ॥

શ્લોમંતઃસ્વગુણપ્રકાશનવિધાવન્યસ્તુતૌપંઢિતા ।

સ્તેભૂમંહલમંદનૈકતિલકાઃસંતઃક્રિયંતોજનાઃ ॥

કોઈ મહાસંકટ આવી પડે તો જેની બહિ આકુળવ્યાકુળ થતી નથી, સંપત્તિ આવી પડે તો જે મદોન્મત થઈ જતા નથી, કોઈ એહી આવે તો પ્રાણ આપવા સુધીનાં કામમાં પણ જે પાછો પગ દેતા નથી, પોતાના ગુણ પ્રકાશ કરવામાં જે લાજ પામે છે અને પારકા ગુણ આવામાં જે મહાપંડિત બને છે, તે ભૂમંડળના મુખ્ય ધરણીરૂપ સત્પુરુષો કેટલાક છે? અર્થાત્ તેવા પુરુષો ઘણા નથી.

આ મહાપ્રપંચથી ભરેલાં જગત્માં મહાન્ પુરુષો થોડા છે, એ વાત નિઃસંદેહ છે તથાપિ એ થોડા પુરુષો પણ મનુષ્યોને ઘણો લાભ કરે છે. કોઈ અનુભવી સત્સંગી સત્પુરુષને વખાણે છે કે,—

येदीनेषुदयालवःस्वशतिपानन्वोपिनश्रीमदो ।

व्ययायेचपरोपकारकरणेद्वष्यंतियेमाचिताः ॥

स्वस्थाःसंतिचयौवनोन्मदमहाव्याधिप्रकोपेपिपे ।

तैस्तંभैवरिवसुस्थिरैःकिलभरज्ञाताधराधार्यते ॥

જે દીન પ્રાણીઉપર દયાળુ છે, જેને જરાપણ લક્ષ્મીનો મદ સ્પર્શ કરતો નથી, જે બીજાનો ઉપકાર કરવા માટે અતિ ચંચળ છે, જેની પાસે યાચના કરી હોય તો રાજ થાય છે અને જે જીવાનીરૂપ છકેલો મોટો વ્યાધિ કોપ્યા છતાં પણ સ્વસ્થ રહે છે, તે અચળ સ્થંભ જેવા સત્પુરુષોથીજ મોટા ભારથી પીડાએલી પૃથ્વી ધારણ કરાય છે. અર્થાત્ આવા પુરુષોના આધારેજ આ પૃથ્વી રહી છે.

સત્પુરુષોને આધારે પૃથ્વી રહે છે એમાં નહું ગંભીરતા ભરેલું છે, કેમકે દુનિયામાં દુરાચાર, દુરાચર્ય અને દુઃસ્વભાવ પૃથ્વીને ઉપલપાયલ કરી નાખે તેટલાં ભરેલાં છે, પણ સત્પુરુષોના પ્રોધની અને સત્સંગનાં પ્રમાણમાં થોડી અસર પણ પૃથ્વીને ઉપલપાયલ થતી અટકાવે છે. અર્થાત્ સત્પુરુષોના પ્રતાપેજ લોકો કેટલાક સદુષ્ટી અને સૌજન્ય ભરેલા ક્યાંઈ ક્યાંઈ જોવામાં આવે છે.

જેઓ ઘણા ભાગ્યશાળી હોય અને જેઓએ પૂર્વે કંઈ સુકૃત કરેલું હોય તેવાઓનેજ સત્પુરુષોના સત્સંગ થાય છે. જેઓ દુર્ભાગ્ય હોય ને પૂર્વે કંઈ સુકૃત ન કર્યું હોય તેમને પેહલાંથી સત્પુરુષોનો

સંગ થવોજ પાહુ કઠણ છે, એ વાત અનુભવસિદ્ધ છે. આવા પુરૂષો પાણુ પોતાનાં ભલાંને માટે અનેક ઉપાયો નિષ્પક્ષપાતપણે કરે છે, પણ તેઓ પોતાના આ ઉત્તમ કૃત્યમાં જોઈએ તેવા પાર પડી શકતા નથી. એ ઘણી દિલગીરીની વાત છે. સત્પુરૂષોની પંક્તિમાં અમે છિયે એવું ધારીને કેટલાક લક્ષ્મીના મદથી મહેલા, કેટલાક જીવાનીના મદથી મહેલા અને કેટલાક માણસોના મદથી મહેલા જુદાનાં પાર-દ્વાન પુરૂષો અભિમાનનો અગણિત ભાર માથે ઉપાડી આમતેમ આથડે છે. એવા લોકો ભલે પોતાના મનમાં માની બેસે, પરંતુ સત્પુરૂષના જેવું થવું એ દેવતાઓથી પણ ખનવું નથી તો મનુષ્ય તે કોણમાન છે? તરવારની ધાર ઉપર કે અગ્નિની જ્વાળામાં રૂઠું એ કઠણ છાતીનાળાને કદિ સેહેલું છે, પણ સત્પુરૂષના જેવા આચરણથી વર્તવું એ કોઈ દિવસ પણ સેહેલું નથી. સત્પુરૂષનાં સદાચરણની ગંભીરતા જોઈ આશ્ચર્ય પામેલા શ્રીભર્તૃહરિ વર્ણવે છે કે:—

‘પ્રિયાન્યાયાવૃત્તિર્મલિનમસુધંગોવ્યસુકરં ।

ત્વસંતોનાભ્યર્ચ્યાઃસુદ્ધદપિનયાધ્યઃકૃદ્ધાધનઃ ॥

વિપદુચ્ચૈસ્થેયંપદમનુવિપેયંચમહતાં ।

સતાંકેનોદિદંત્રિવિપમમસિધારાવ્રતમિદં’ ॥

ન્યાયની રીતે વર્તવું એ પ્રિય લાગવું, પ્રાણ જતા હોય તો પણ નહાઈ દામ કરવું એ પાપરૂપ બનવું, અસત્પુરૂષો પાસે અને નિર્ધન એવા સગા કે સંબંધી પાસે ચાચના ન કરવી, વિપત્તિ-નેવિષે ઊંચા પ્રકારથી રહેવું અને મોટા મોટા પુરૂષો જે માર્ગે ચાલ્યા હોય, તે માર્ગને અનુસરીને ચાલવું, એવી રીતે આ અતિકઠણ તરવારની ધાર જેવું તીખું વ્રત સત્પુરૂષોને કોણે ખતાવ્યું હશે.

આપણે વિચારિયે તો જાણી શકીયે કે ખરેખર જો આચરણો આહી લખ્યાં છે, તે તરવારની ધાર જેવાં કઠણ છે, કેમકે આજે ખરે-ખરી ન્યાયની રીતિયે વર્તવાનું પ્રિય માનનારા, પ્રાણ જતા હોય તો

અર્થાત્ પુરૂષો સ્વભાવથીજ એવા મદાચરણવાળા થાય છે, એટલે એમને ખીનો કોણ ઉપદેશ કરનાર મંભયે? કોઈ પણ મંભયે નહીં.

પણ નંદાઈ કામ કરવામાં પાપબુદ્ધિ બાંધનારા અને વિપત્તિમાં ઉચી સ્થિતિમાં રહેનારા તથા મોટા પુરુષો જે સારે માર્ગે ચાલ્યા હોય, તે સારે માર્ગે ચાલનારા આ પૃથ્વીપર કેટલાક છે? હશે તો માત્ર આંગળિયે ગણીયે તેટલાજ. જે સત્પુરુષનાં આચરણ સેહેલાં હોય, તો આટલી થોડી સંખ્યા સંભવેજ નહીં. સ્વાભાવિક નીચી ગતિવાળું પાણી મોભેથી નેવેજ આવતું જોઈએ, એ પાણીને મોભે ચડાવવામાં પાર પડતું જેમ મુશકેલ છે, તેમ સ્વાભાવિક રીતે નીચે માર્ગે ચાલનારા જગત્ના સઘળા લોકોને સત્પુરુષનાં વતરપ જોઈ માર્ગ ચંડાવવામાં પાર પડતું એથી મુશકેલ બીજું કંઈ નથી.

સત્પુરુષના વતવિપે એટલું જોડીને નથી ચડક્યા. બીજા રસો-કમાં પણ ભર્તુહરિ કહે છે કે:-

પ્રદાનંપ્રચ્છન્નંગૃહમુપગતેસંભ્રમવિધિઃ ।

મિયંકૃત્વામૌનંસદાસિકયનંનાપ્યપકૃતેઃ ॥

અનુસેકોલહ્યોનિરાભિભરસારાઃવરકયાઃ ।

સતાંકૈનોદિદંત્રિવિષમમસિધારાવતમિદં ॥

છાની રીતે દાન^૧ આપતું, કોઈ ઘેર આવે તો તેને, જેમ કોઈ ન આવે એવું માણસ ઘેર આવ્યું હોય તેવાં આશ્ચર્યસહિત સત્કાર કરવો, કોઈનું સાઈ ક્યું હોય તો પણ તે કહી દેખાડતું નહિ, કોઈ ઉપર ઉપકાર કર્યો હોય તો તે સભાના મધ્યમાં કહી દેવો નહિ, લક્ષ્મી હોય તે છતાં મદોન્મત્ત ન થઈ જતું, બીજાને કોઈ રીતે હાનિ ન થાય તે રીતે બીજાની વાત કરવી ઇત્યાદિ. આ અતિકઠણ તરવારની ધાર જેવું તીક્ષ્ણ વ્રત સત્પુરુષોને કેણે બતાવ્યું હશે?

આ ઉપરથી અને આવાં બીજાં ઘણાં પ્રમાણિક પ્રમાણો ઉપરથી આપણે નકી જાણીને અનુભવી શકીયે છિયે કે સત્પુરુષના જેવા સદાચરણી થવું એ બહુ દુર્લભ વાત છે; કેમકે એ તો જગત્માં પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવ્યું છે કે પોતાને કંઈ પણ દાન આપતું

હોય તો દસ પાંચ માણસો લેળા કરીને આપે એવા અને પોતાનાં વખાણ કરાવે એવા, ઘેર કોઈ માણસ આનંદ હોય તેનું સન્માન કરે એવા, કોઈ કોઈનું પ્રિય કરાઈ ગયું હોય તો જેનું પ્રિય કંઈ હોય તેને ને ખીજા સામાજને મોઢે કહી દેખાડે તેવા, ખીજા નિરપરાધિને પરાભવ થાય તેવી તેની ચડ રાખીને નિરંતર વાતો કરનારા, ધનના જોરથી, જનનાં જોરથી, તનનાં જોરથી અને યૌવનનાં જોરથી મદાન્મત્ત થઈ જનારા, આપણે કેટલા કેટલા નથી દીઠા ને નથી સાંભળ્યા ! મહા ભયંકર અને વાત સાંભળતાં પગની ધૂળ નીકળી જાય એવાં યુદ્ધને વિષે મહા ખળિયા પુરૂષો તરવારની ધારથી જરા પણ ભય રાખ્યાવિના પોતાનું મૃત્યુ અંગીકાર કરી સામે પગલે લડે છે. એવા અનેક જાતિમાં ઘણા નીકળે છે, પરંતુ સત્પુરૂષોના સદાચારના જેવા સદાચાર શીખવા આચરણરૂપ તરવારની ધાર ઉપર સુવાનું કપ્પલ કરી ઉત્તમ પદ પામવાની ઈચ્છા રાખનારા સર્વ સ્થળેથી ભાગ્યેજ મળી આવશે. કેવી વિશ્વની ઘટમાળ છે !!

પોતાનાં પવિત્ર આચરણથી ભરપૂર એવા સત્પુરૂષો માટે વિદ્વાનો વખાણ લખી ગયા છે. આ ટુકા લેખથી પણ સત્પુરૂષવિષે જાણ્યું એટલે હવે નીચેના લેખ ઉપરથી તે મહાત્માઓની સંગતિનું ફળ કેવું છે તે જાણવાને પ્રસિદ્ધ પુરૂષ ભર્તૃહરિ શું કહે છે તે હવે વાંચીએ.

‘જાઢ્યંધિયોઠરતિસિચતિવાચિસત્યં ।

માનોઞ્જિતિદિશતિપાપમપાકરોતિ ।

ચેતઃપ્રસાદવતિદિસુતનોતિકીર્તિમ્ ।

સત્સંગતિઃકથયાકેનકરોતિપુતાં ॥

(કહો કે સત્પુરૂષની સંગતિ શું શું નથી કરતી ? અર્થાત્ સધણું કરે છે.—મુક્તિનું જડપણું હરી લે છે, વાણીમાં સત્યતાને સિંચે છે, માન ને મોટાઈ આપે છે, પાપ સર્વ દૂર કરે છે, ચિત્તને પ્રસન્ન કરે છે, અને સધળી દિશાઓમાં કીર્તિનો ફેલાવો કરે છે.)

મુક્તિનું જડપણું જાય એટલે સત્યાસત્ય અને હેય ઉપાદેયનો ભવેક થઈ અસત્યનો ત્યાગ થાય છે ને સત્ય વસ્તુ ગ્રહણ

થાય એટલે સધળા સદાચાર ને સદ્ગુણનું પાત્ર થવાય છે. એ શું સત્સંગતિનો થોડો લાભ કેહેવાય ? આ પછી અનુક્રમે સત્યપણું, માન, મોટાઈ, પ્રસન્નતા અને કીર્તિ એની મેળે ચાલ્યા આવે છે. પૂર્વનાં કાંઈ પુણ્ય વિના સત્પુરુષોના જેવાં આચરણ થતાં નથી એમ અમે આગળ લખ્યું છે, તેવાજ અભિપ્રાયથી એક અનુભવી વિદ્વાન્ સત્સંગતિવિષે કહે છે કે.—

‘ગંગેવાડપવિનાશિનીજનમનઃસંતોષસચ્ચંદ્રિકા ।

તીક્ષ્ણાશોરવિસત્ત્વભેદજગદત્તાનાંધકારાપહા ॥

છામેવાલિલતાપનાશકરિસ્વર્ધેનુવત્કામદા ।

પુષ્પૈરેબહિલમ્પતેસુકૃતિભિઃસત્સંગતિર્દુર્લભા ॥

ગંગાની પેઠે પાપનો નાશ કરનારી, માણસોનાં મનને રાજ કરવામાં સારી ચંદ્રિ જેવી, મૂર્ચના કીરણોની પેઠે જગત્નાં અંધારાને (અજ્ઞાનને) મટાડનારી, ધ્યાની પેઠે સર્વ તાપનો ટાળનારી અને કામદુધા ગાયનો પેઠે જે કામના^૧ થાય તે પુરી આપે એવી દુર્લભ સત્સંગતિ છે તે જે સારાં કર્મ કરનારા હોય તેનેજ પુણ્યવડે મળે છે. અર્થાત્ તેવિના બીજાઓને મળતી નથી.

વિચાર કરીયે તો કેટલા બધા ગુણો સત્સંગતિમાં રહ્યા છે તે જણાઈ રહુ છે. એથી પણ વિરોધ ગુણ એમના નીચેના અમુલ્ય શ્લોક રજથી જણાશે.

‘કન્પદ્રુમઃકલ્પિતમેવસૂતે । સાકામધુક્તામિતમેવદોગ્ધિ ॥

ચિંતામણિશ્ચિતિતમેવદત્તે । સતાંહિસંગઃસકલંપ્રસૂતે’ ॥

(કલ્પવૃક્ષ જે કલ્પના કરિયે તેજ આપે છે, કામદુધા ગાય જે કામના કરિયે તેજ આપે છે, અને ચિંતામણિ જે ચિંતવન કરિયે તે આપે છે, પણ સત્પુરુષનો સંગ તો એ સધળું આપે છે.)

૧ આધિના, ઉપાધિના અને બ્યાધિના સધળા તાર. ૨ અવગતિ પ્રાપ્તિ કામના થાય અને તે કામનાને અવગતિ પૂર.

જે દુઃખથી પીડાયેલા હોય, જે મદીગયેલા હોય, જે નાસ્તિક હોય, જે આળસુ હોય, જે શાંત એટલે લક્ષ્મી મેળવવાની ઈચ્છા ન કરતા હોય, અને જે ઉત્સાહ વગરના હોય તેઓને વિષે લક્ષ્મી રહેતી નથી. અર્થાત્ એવા પુરુષો પાસે લક્ષ્મી રહેતી નથી.

આર્જવેનનરંયુક્ત માર્જવાત્સવ્યવત્રયં ।

અશક્તમન્યમાનસ્તુ ધર્વયંતિકુબુદ્ધયઃ ॥૬૩॥

જે પુરુષ સરલપણાથી યુક્ત હોય અને સરલપણાથી શરમવાળો હોય તે પુરુષને શક્તિહીન માનીને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાઓ પરાભવ કરે છે.

અત્યાર્યમતિદાંતાર મતિશૂરમતિવ્રતં ।

પ્રજ્ઞામિમાનિનંચૈવ શ્રીર્મયાન્નાપસર્પતિ ॥૬૪॥

જે અતિ સરલ હોય, જે અતિ દાતાર હોય, જે અતિ શૂરવીર હોય, જે અતિ વ્રત કરનાર હોય અને જેને બુદ્ધિનું અભિમાન હોય, એવા પુરુષો પાસે લક્ષ્મી પીકથી જતી નથી,

નચાતિગુણવત્સ્વેષા નાત્યંતંનિર્ગુણેષુચ ।

નૈષાગુણાન્કામયતે નૈર્ગુણ્યાન્નાનુરુદ્ધયતે ॥૬૫॥

ઉન્મત્તાગૌરિવાંધાશ્રીઃ ક્વચિદેવાવતિષ્ઠતે ।

તેમજ અતિ ગુણવાન્ હોય તેની પાસે પણ જતી નથી અને અતિ ગુણ વિનાનો હોય તેની પાસે પણ જતી નથી, એ લક્ષ્મી ગુણોને ઈચ્છતી નથી અને નિર્ગુણપણાથી રાજ થતી નથી. ઉન્મત્ત ગાયત્રી પેઠે આંધળી થઈને દોઢકજ ઠેકાણે રહે છે.

અગ્નિહોત્રફલાવેદાઃ શીલવૃત્તફલંશ્રુતં ॥૬૬॥

રતિપુત્રફલાનારી દત્તમુક્તફલંધનં ।

વેદનું ફળ એજકે અગ્નિહોત્ર આદિ ક્રિયા થાય, શાસ્ત્ર સાંભળવાનું ફળ એ કે સ્વભાવ અને આચરણ સારાં થાય, સ્ત્રીનું ફળ એ કે પ્રીતિ અને પુત્ર થાય અને ધનનું ફળ એ કે દેવાય અને ભોગવાય. (અર્થાત્ એમ ન થાય તો સધળાં નિષ્ફળ છે.)

અધર્મોપાજિતૈરર્થે ચ:કરોત્યૌર્વદેહિકં ॥૬૭॥

નસતસ્યકલંપ્રેત્ય મુંક્તેર્થસ્યદુરાગમાત્ ।

અધર્મથી મેળવેલા અર્થથી જે પુરુષ પરલોકમાં સુખ આપનારાં યજ્ઞાદિક કર્મ કરે છે તે પુરુષ તે કર્મનું મુવા પછી કુળ ભોગવતો નથી. કેમકે જે અર્થથી તે કર્મ કરેલું હોય છે તે અર્થ અન્યાયથી મેળવેલ હોય છે.

કાંતારેવનદુર્ગેષુ કૃચ્છ્રાસ્વાપ્તસુસંશ્રમે ॥૬૮॥

ઉદાતેપુચશસ્ત્રેષુ નાસ્તિસત્ત્વવતાંમયં ।

વનમાં, અરણ્યમાં, કિલ્લામાં, અતિકઠણુ આપત્તિમાં, સંશ્રમવાળાં કાર્યમાં અને તરવાર ઉઠતી હોય તે સ્થળે, જે બળવાન હોય છે તેને ખોક નથી.

ઉત્થાનંસંયમોદાદય મમમાદોધતિ:સ્મૃતિ: ॥૬૯॥

સમીક્ષ્યચસમારંધો વિદ્વિમૂલંભવસ્યતુ ।

ઉઠમ કરવો, ઇદ્રિયો નિયમમાં રાખવી, અતુરાઈ, સાવધાનપણું, ધીરજ અને સ્મૃતિ રાખવી અને ત્રિચારીને કામનો આરંભ કરવો એ સધળાં ઉદ્યનાં મૂળ છે.

તપોચલંતાપસાનાં વ્રહ્મવ્રહ્મવિદાંચલં ॥૭૦॥

હિંસાચલમસાધૂનાં ક્ષમાગુણવતાંચલં ।

તપસ્વીયોનું બળ તપ છે, વ્રહ્મને જાણનારાઓનું બળ વ્રહ્મ છે, નીચ અથવા નહારા પુરુષોનું બળ હિંસા છે, અને ગુણવાન માણુસોનું બળ ક્ષમા છે.

અદૈતાન્યવ્રતઘ્નાનિ આપોમૂલંકલંપય: ॥૭૧॥

હવિર્બ્રાહ્મણકામ્યાચ ગુરોર્વચ્ચનમૌષધં ।

નતત્પરસ્યસંદંબ્યાત્ પ્રતિકૂલંવદાત્મન: ॥૭૨॥

સંપ્રદેષૈષધર્મ:સ્વાત્ કામાદન્યઃપ્રવર્તેતે ।

પાપ, ક્રોધ, મૂળ, દુધ, હોમવાનો પદાર્થ, (હવિર્) બ્રાહ્મણની આજ્ઞા, ના વચન અને ઔષધ એ આઠવાનાં વ્રતનો ભંગ કરતાં નથી.

તેમાંથી કદી કોઈ પોતાને અનુકૂળ ન હોય તો તે ખીજનાં ન કરવાં. અર્થાત્ ખીજને આપી ન દેવાં. તેનો સંગ્રહ કરવો એ એક ધર્મ છે અને તેનાથી ઇચ્છાવડે સારાં કાર્ય કરવાંથી ખીજે ધર્મ થાય છે. (માટે એનો ત્યાગ ન કરવો.)

અક્રોધેન જયત્ક્રોધે મસાધું સાધુના જયેત્ ॥૭૩॥

જયેત્કદર્યદાનેન જયેત્સત્યેન ચાનૃતં ।

ક્રોધને ક્ષમાથી જીતવો, નકારાને સારાથી જીતવો, નીચ અથવા લોભીને દાનવડે જીતવો અને સત્યથી અસત્યને જીતવું.

સ્ત્રીધૂતકેડલસે મીરૌચંદેપુરુષમાનિનિ ॥૭૪॥

ચૌરેકૃતઘેવિશ્વાસો નકાર્યોનચનાસ્તિકે ।

સ્ત્રીયોનેવિષે, ધૂતારાનેવિષે, આળશુવિષે, ખીકશુનેવિષે, તીક્ષ્ણને વિષે, અભિમાનીનેવિષે, ચોરનેવિષે, કરેલા ઉપકારને નહિ જાણનારને વિષે, અને નાસ્તિકનેવિષે વિશ્વાસ કરવો નહિં.

અભિવાદનશીલસ્ય નિત્યંવૃદ્ધોપસેવિનઃ ॥૭૫॥

ચત્વારિસંપ્રવર્ધતે કીર્તિરાયુર્યશોભનં ।

જે પુરુષ માન આપતો હોય અથવા નમતો હોય, અને જે નિરંતર વૃદ્ધોને સેવતો હોય તે પુરુષનાં કીર્તિ, આયુષ્ય, યશ અને બળ વધે છે.

અતિક્લેશેનયેર્થાઃસ્યુ ધર્મસ્પાતિક્રમેણવા ॥૭૬॥

અરેર્વાપ્રણિપાતેન માસ્મતેષુમનઃકૃથાઃ ।

અતિ ક્લેશથી, અથવા ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરવાંથી અથવા શત્રુઓને નમવાથી જે અર્થ સંપાદન થાય તેવા અર્થમાં મન કરવું નહિ.

અવિદ્વાઃપુરુષઃશોચ્યઃ શોચ્યંમૈથુનમગ્રજં ॥૭૭॥

નિરાહારાઃપ્રજ્ઞાઃશોચ્યઃ શોચ્યંરાષ્ટ્રમરાજકં ।

વિદ્યાવિનાનો પુરુષ શોક કરવાયોગ્ય છે, પ્રજ્ઞ થયાવિનાનું મૈથુન શોક કરવાયોગ્ય છે, આહારવિનાની પ્રજ્ઞ શોક કરવાયોગ્ય છે. અને રાજ્યવગરનું રાજ્ય શોક કરવા યોગ્ય છે.

(અર્થઃ)

યુવાવસ્થા.

કૌમારવંચમાન્દીતપૌગંદંદશમાવધિ ।

કૈશોરમાપંચદશાધીવનંતુતતઃપરં ॥

જન્મથી માંડી પાંચ વરસસુધી કુમાર અવસ્થા ગણાય છે અને ત્યાર પછી પાંચ વરસથી દશ વરસસુધીની અવસ્થા પૌગંડ કહેવાય છે, દશથી પંદર વરસસુધીની અવસ્થાને કૈશોર અવસ્થા કહે છે અને પંદર વરસ પછીની યુવાવસ્થા ગણવામાં આવે છે.

કૌમાર અવસ્થામાં મનુષ્ય સાવ અજ્ઞાની હોય છે અને તેની ઇન્દ્રિયશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ, શારીરિકશક્તિ તથા માનસિકશક્તિ એ આદિમાં કંઈ ખુલાવટ નહિ હોવાથી, તેનો ખંધી માવજત તેનાં માતા પિતા અથવા તેવોજ કોઈ હિતેચ્છુ માણસ કરે છે, અને એ અવસ્થામાં મનુષ્યનો તમામ આધાર તે સંભાળ રાખનારના હાથમાંજ રહેલો હોય છે. કૌમાર અવસ્થા વહી ગયા પછી પૌગંડ અવસ્થાનો પ્રારંભ થાય છે. આ વખતમાં મનુષ્યની તમામ શક્તિઓ ખુલાવવા માટે વિદ્યાભ્યાસમાં તથા વ્યાવહારિક પદાર્થ વિજ્ઞાનમાં મનુષ્યની યોજના કરવામાં આવે છે અને ઇશ્વરના તરફથી નીમાઈ ગયેલી શક્તિઓના અંકુરો પણ ધીમે ધીમે તેના અંતઃકરણમાં ઉગવા માડે છે. પાંચથી માંડી દશ વરસસુધીની પૌગંડ અવસ્થા ગયા પછી પાંચ વરસસુધી એટલે પંદર વરસનું વય થાય ત્યાંસુધી કૈશોર અવસ્થા રહે છે આ અવસ્થા યુવાવસ્થાનું પૂર્વરૂપ ગણાય છે. યુવાવસ્થામાં જે કંઈ અવધેવોનો સુદ્ધિનો કે કંઈ બીજો ફેરફાર થવાનો હોય તે ધણુંકરી આ અવસ્થામાં અપકટરીતે અને ગંભીરપણથી રહેલો માલમ પડે છે. યુવાવસ્થાનાં પૂર્વરૂપ આ કૈશોર અવસ્થા ગયાપછી એટલે પંદર વરસ પછી મનુષ્યોમાં પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. આ અવસ્થાનો પ્રારંભ થતાંજ મનુષ્યના અવયવોમાં કંઈ વિલક્ષણ ફેરફાર થાય છે, તેના વિચારો પણ બદલાઈ જાય છે, અવસ્થાથી ઉત્પન્ન થતો એક જાતનો મદ આ અવસ્થામાં મનુષ્યમાં આવી રહે છે. આ યુવાવસ્થાએ

મદોન્મત નહિં કરી દીધેલો મનુષ્ય આ ભૂમંડલમાં ભાગ્યેજ હશે. ઘણુંકરી જ્યાં જ્યાં સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી નજર કરીયે છઈયે ત્યાં ત્યાં આ અવસ્થાએ આંધળા કરી દીધેલા લોકો વધારે નજરે પડે છે. આ અવસ્થામાં અનેક વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે અને તે માણસના અજ્ઞાન-વૃત્ત અંતઃકરણને આંડે રસ્તે ધસડી જાય છે. યુવાવસ્થામાં મનુષ્યની આંખો કામથી ભરપૂર હોય છે, તેથી સર્વ દોષનું આધિપત્ય ભોગવનારો કામદેવ તો આ અવસ્થામાં ખરેખર પોતાનું બાહુબળ ખતાવે છે અને પોતાનાં તીક્ષ્ણ બાણથી મનુષ્યના મદથી ઉન્મત બની ગયેલાં અંતઃકરણને ધાયલ કરી નાખે છે. અવસ્થાની સાથેજ વૃદ્ધિ પામેલો ક્રોધ પણ પ્રતિદીન આ અવસ્થામાં વધારે અમલ ચલાવતો જોવામાં આવે છે. લક્ષ્મીમાં સ્લસ્યાવનારો લોભ પણ આ અવસ્થામાં તૃણમાં વધારે લંપટાવે છે. બુદ્ધિને ભમાવનારો મોહ પણ આ અવસ્થામાં પોતાને યોગ્ય અવસર મળવાથી પોતાનું કાર્ય કરવા ચુકતો નથી. મદ તો આ અવસ્થાની સાથેજ જન્મેલો હોય તેમ માલમ પડે છે અને મત્સર આદિ ખીજ દુર્ગુણો પણ આ યુવાવસ્થામાં પોતાની ક્રિયા કરવા વધારે અવકાશ મેળવે છે. દુકામાં એટલુંજ કે યુવાવસ્થા અનેક અનર્થોનું મૂળ અને અનેક દુર્ગુણોનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે એમ કહીયે તો તેમાં કંઈ પણ ખોટું ગણાય નહીં. ગમે તેવો જ્ઞાનવાન હોય, ગમે તેવો બુદ્ધિવાન હોય, ગમે તેવો વિદ્વાન હોય, ગમે તેવો ગંભીર હોય, ગમે તેવો સદુષ્ટી હોય, ગમે તેવો કૃત્યાકૃત્ય, હેયા-હુય અને સારાસાર વિચારના વિચેચન કરવામાં કુશળ હોય, પણ આ અવસ્થા તેઓના મનમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરવા કદી પણ ચુકતી નથી. એ વિષે અપ્રતિમ યશવાળા મહાકવિ બાણભટ્ટે કાદંબરીમાં પૃથ્વી પ્રતિ તારાપીઠ તથા પ્રધાન શુકનાસના સંવાદરૂપે નીચે મુજબ વર્ણન આપેલું છે.

આ લોકમાં જેનું નિર્વિકાર યૌવન ગયું હોય તેવો કોણ છે. જ્યારે યૌવન પ્રાપ્ત થવા માંડે ત્યારે બાળકપણાની સાથે ગુરૂજન પ્રત્યેનો એહ ગળવા માંડે છે. નવી અવસ્થાની સાથે નવી પ્રીતિ બંધાય છે.

છાતી વધે છે તેની સાથે નાના પ્રકારની ઈચ્છા વધે છે. ખસના વધારાની સાથે મદનો વધારો થતો જાય છે. હાથ જડા થાય છે તેની સાથે પ્રુદ્ધિ પણ જડી થતી જાય છે. શરીરનો મધ્યભાગ જેમ પાતળો થતો જાય તેમ શ્રવણ કરેલું પાતળું (એણું) થતું જાય છે. સાથળ વધવા માટે તે સાથે અવિનય પણ વધવા માટે છે. ડાઠી ઉગે છે તેની સાથેજ મલિનપણાના કારણરૂપ મોહ ઉત્પન્ન થાય છે. એ રીતે આકારની સાથેજ હૃદયમાં વિકારો પેદા થાય છે. તેમજ આખ નિરંતર ધોળી છે તો પણ સરાગ થાય છે અને દીર્ઘ એટલે મોટી થાય છે તો પણ લાંબી નજર કરતી નથી, કાન કુટી નથી ગયા તો પણ તેમાં શુરૂપ-દેશ પ્રવેશ કરતો નથી. હૃદય સ્ત્રીઓને વિષે પ્રીતિવાળુ છતાં તેમાં વિદ્યા અંતરને નથી પામતી, એટલે તેમાં પ્રવેશ કરી શકતી નથી. ચંચળ પ્રકૃતિમાં સ્થીરતા રહી શકતી નથી. ચંચળતાને લીધે વ્યસનો ત્યાગ કરવા યોગ્ય છતાં તેમાં આસક્તિ અંધાય છે અને વિકારોની તથા તેના કારણોની મરમતા ભાસે છે, કે જે બધું જળમય કરતી વરસે છે તથા તે વિકારને અને તેના કારણોને વધારનાર થાય છે. વળી રાત્રી આવવા માટે દિવસ, રાત્રિ અંધારાને માટે, અંધારું નઠારું જોવાને માટે, નઠારું જોવું અવિવેક માટે અને અવિવેક નઠારા માર્ગ પકડવાને માટે થાય છે. નઠારા માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયેલ, અને મોહથી આંધળું બની ગયેલું ચિત્ત ભમ્યા કરે છે અને સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ થાય છે. ચિત્તભ્રષ્ટ થયું કે તરત તેમાં લાગેલી લાજ પણ લથડી પડે છે. લાજ વગરનાં હૃદયમાં પેસી પોતાનું સ્થાન કરી કોઈયે પણ વારી નહિં શકાય એવો અને સર્વ અવિનયનો હેતુરૂપ કામદેવ વિલાસ કરે છે. કામદેવે વિલાસ કર્યો એટલે જે છિદ્રો વડે બળ નીચું થઈ ચાલ્યું જાય છે તે હજારો છીદ્રો શું કામ ન થાય? બળ ગયું એટલે કોને આધારે શીલ રહે! શીલ ગયું એટલે વિનયનું

૧ પ્રીતિવાળી અને રાત્રી. ૨ જળ મય તથા રમમય જે પદાર્થ. બધું જળમય કરી મુકે તે કોઈ દિવસે વૃદ્ધિ કરનાર હાયજ નહીં. જેમ મહાપ્રલય ઇત્યાદિ, એમ છતાં સંરક્ષતાં, વિકારો તથા તેનાં કારણોને ઉખેડી નાખવાને બદલે વધારે એ વિરોધ. આહિ રમમય એવો અર્થ કરતાં તેનો પરિહાર થઈ શકે છે.

શું ઠેકાણું! આધાર વગરનું ધૈર્ય શું કરે, બુદ્ધિ ક્યાં પગ માંડે, અને સં-
 માધાન ક્યાં વિશ્વાસ ખાધે! કોણે વિશ્વાસ રાખીને ખજાની મનને નિશ્ચળ
 કર્યું? અવળી ચાલનારી ઈદ્રિયો કોણે નિયમમાં રાખી, વિશ્વમાં નિ-
 દાયેલા નઠારાં આચરણો કોણે અટકાવી રાખ્યાં અથવા કોણે દષ્ટિવાળાં
 તમોગ્રણને વધારવાના કારણરૂપ દષ્ટિને નાશ કરનારો દોષ ત્યાગ કર્યો? જ્યો-
 તી અન્વયવ્યતિરેકવડે નિશ્ચય કરી મલિનપણાનો ત્યાગ કરી શકાય
 એવું દીર્ઘદર્શિપણું પ્રથમ વયમાં તેટલો (લાંબો) વખત જવાનો સંભવ
 નહીં હોવાથી ક્યાંથી હોય? અને એ દીર્ઘદર્શિપણુંવગર યોગ્ય:યોગ્ય
 અને સારાસાર કેમ જોઈ શકાય. પરિણામે ક્રોધ પુણ્યવાળા માણસ-
 નાંજ ચરિત્રોવાળાની સાથે સ્વચ્છતા પામે છે. તે મોહમય વિષમ
 વિષયરૂપ વિષના ઉત્પન્ન થવામાં મોટા સર્પ સરખાં, મદના વિકાર-
 રૂપ, ગંધગજના દુષ્ટ વિલાસને માટે રાજ્યરૂપ, તથા રતિને નિદ્રાના
 અને વિલાસના ધરરૂપ, નવા પ્રેમરૂપ, પક્ષવોના અંકુરોની જુદી
 જુદી જાતની લીલારૂપ, અનેક દુરાચરણના ચક્રવર્તીરૂપ યૌવના-
 વસ્થાના પ્રારંભમાં અત્યંત વિષમ એવા વિષય માર્ગમાં પડેલો (ચાલનારો)
 પુરૂષ લથડી જાય છે.

એ પ્રમાણે અનેક કવિજનો આ યુવાવસ્થાનો અર્થિત્ય મહિમા
 વર્ણવી ગયા છે અને આજે પ્રત્યક્ષ તેમજ અનુભવમાં પણ આવે છે.
 યુવાવસ્થાના મદથી મત્ત ખની ગયેલાં મનુષ્યો અકૃત્યને કૃત્ય માની
 ખેસે છે, અસારને સારરૂપ સમજે છે, હેયને અહય ગણે છે,
 અહયને હેય માને છે, ઉપાદેયને અનુપાદેય માની તેનો ત્યાગ કરે છે,
 અનુપાદેયને ઉપાદેય સમજી તેનું ગ્રહણ કરે છે, અને યોગ્યને અયોગ્ય
 અને અયોગ્યને યોગ્ય ગણતાં વાર લગાડતા નથી. તેની અવસ્થાના
 મદથી આંધળી ખની ગયેલી આંખો ચાતરફ સધળું એક મરખુંજ
 દેખે છે અને પોતાને જે પ્રિય લાગે તેનેજ સારરૂપ સમજે છે. પછી
 તેવારે હિતરૂપ હોય અથવા અહિતરૂપ હોય, સુખદ હોય કે દુઃખદ
 હોય પણ તે વિષેનો કંઈ વિચાર યુવાવસ્થાથી છઠ્ઠી ગયેલાં મનુષ્યોના
 મનમાં આવતો નથી.

(અપૂર્ણ.)

આશા.

મનુષ્યોમાં એવો કોયપણુ જોવામાં નથી આવતો કે જે, આશાનાં પાશમાં ખેંચાયલો ન હોય, અને જેની મનોભૂમિઉપર આશાનાં અખંડ કિરણોનું તેજ ન ઝગડી ઉઠ્યું હોય. રંકથી માંડી રાજસુધી અને લિસ્ટુકથી માંડી લક્ષાધિપતિ સુધી સર્વ પ્રાણિઓ આ આશાના રૂપમાં મોહી ગયેલા આપણી નજરે પડે છે. જ્યારે મનુષ્ય કંઈ મહા વિપત્તિમાં આવી પડેલો હોય અને જ્યારે આ અપાર સંસારસાગરના ઉછળતા મોજમાં તેની દુઃખના દાખથી દબાએલી ચિત્તવૃત્તિ અથરાય અને તેને કંઈપણ આલંબન નહી મળવાથી છેવટ તે ચિતાના લય ભરેલા પંજમાં આવી પડે, તેવા વખતમાં આ આશા એક તેને આલંબનરૂપ થઈ પડે છે. યદપિ આશાદિપરમદુઃખં (આશા એ મહા દુઃખરૂપ છે) એ વિગેરે શાસ્ત્રવચનોથી આશા એ એક દુઃખનું કારણ ગણાય છે. અને સૂક્ષ્મ નજરથી વિચાર કરતાં પણ તેમજ અનુભવમાં આવે છે. પણ કોય વખતે તે મનુષ્યના સુખનું સાધન પણ થાય છે. કોઈ તરણ વચની સ્ત્રી દૈવયોગથી અત્યંત ખેદ ઉપજવનારાં વૈધવ્યદુઃખનો અનુભવ કરતી હોય પણ પોતાની પાસે રહેલા માત્ર એક કોમળ વચના બાળકને જોઈ તે અજ્ઞાની સ્ત્રી પોતાના દુઃસહદુઃખને પણ ભુલી જાય છે અને એ બાળકનું સ્વાભાવિક મધુર લાગે તેવું ખેલવું અને રમવું જોઈ તેને અશ્રુપાતના વખતમાં પણ કાણે કાણે હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. આમ યવાનું કારણ શું? કેવળ આશાજ. તે આશા પેલા બાળકનું આગળ પર યવાનું પુરૂષપણું કેમ જાણે માતાના નયન આગળ દેખાડી આપવું હોય તેમ જુદી જુદી વ્યવસ્થા મનોરથોમાં તે માતાના મનને ખેંચી જઈ સુખનો અનુભવ કરાવે છે, કે જોઈ આશાવડે કલ્પેલાં માનસિક સુખમાં મોહ પામેલી તે સ્ત્રી, પોતાના પ્રિયપતિના વિયોગથી થયેલાં દારણ દુઃખનો બાર સહન કર્યું જાય છે. એવી રીતે દુઃખમાં હુણતા મનુષ્યોને તો માત્ર આ આશા એજ દિવિત ધારણ કરવાનું મોહું કારણ છે. માત્ર એ એક

આશાવિના પુત્ર સ્ત્રીઆદિ અતિ પ્રિય પદાર્થોનો નાશ થવાથી અત્યંત પીડા પામતા પુરૂષો અને અવિતતા આધારભૂત પતિ પુત્રઆદિના વિષમ વિયોગથી વિબ્હળ થયેલી દુઃખિત સ્ત્રીઓ અચિત આત્મહત્યા કરી દુઃખના દુઃસહભારને સહન નહીં કરી શકનારા પોતાનાં અવિતનો ત્યાગ કરેજ.

આશાનો ભંગ થવાથી કેટલાએક પુરૂષો પોતાના શરીરની કંઈપણ દરકાર નહીં રાખતાં કોઈ સમયે ધાતકી પ્રાણિઓવાળાં ઘાટાં અને ભયંકર વનોમાં નીકળી જવા અને કોઈ સમયે ન ચડી શકાય તેવા મહાન્ પર્વતોના શિખરાઉપરથી ભૂચુપાત કરવા અને કોઈ સમયે પ્રત્યક્ષ નાશ દેખાડનારા રણસંઘામમાં ઉતરવા કમર કસે છે અને માત્ર આશાના ઝાંખાં કિરણો પણ જેના હૃદયમાં પડ્યા હોય તે ગમે તો મહા સંકેટમાં આવી પડેલો હોય, ગમે તો દાંડણ દુઃખના પ્રહારથી તેનાં હૃદયો વિંધાઈ ગયાં હોય, ગમે તો મનની, તનની કે ધનની આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિઓના ઉભરાઓથી આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયા હોય, ગમે તો દુર્ભાગ્ય અથવા દુશ્ચિતાએ દીન કરી દીધા હોય, ગમે તો દુઃખરૂપ અવિતવાળા થઈ ગયા હોય અને ગમે તો મૃત્યુના મુખમાંજ તે આવી રહેલા હોય તોપણ પોતાનું અવિત જળવવાની તેને સ્વાભાવિક રીતે ઈચ્છા રહે છે. આહું આશાનું માહાત્મ્ય છે.

આશા એ શબ્દમાં માત્ર જે અક્ષર રહેલા છે પણ વિચાર કરતાં જગત્કર્તાએ તેમાં મહાન્ અને ગંભીર અર્થનો સમાવેશ કરેલો છે! જગત્માં જોઈશું તો એવી કોઈપણ ચેતનવસ્તુ જેવામાં નહીં આવે કે જેમાં આ જે અક્ષરનો શબ્દ (આશા) ન રહેલ હોય. આશા ચેતનરૂપ સ્વરાયેલી છે. આ આહું જગત્ આશાના પાશથી બંધાયેલું છે. આશા મનુષ્યમાત્રના મનને વખતે દુઃખમાં અને વખતે સુખમાં ખેંચી જાય છે. અને કોઈ સમયે મોટા મોટા મનોરથો કરાવે છે અને પછી તેમાંથી એકદમ દેવયોગથી ભ્રષ્ટ થતાં મનુષ્યના મનમાં અસહ્ય દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. તેની પ્રવૃત્તિ સર્વતો મુખી છે તેનો પાર મોટા મોટા વિદ્વજ્જનો અને મોટા મોટા મહાત્માઓ પણ પામી શ-

કતા નથી. ત્યારે પામર માણિઓની તો શી વાત? આ વિષે આપણા શાસ્ત્રકારો કહે છે કે.—

મિઃસ્વોવટિશતંશતીદશશતલક્ષંસહસ્રાઽપિપો
લક્ષેશઃક્ષિતિપાલતાંક્ષિતિપતિશ્ચક્રેશતાંવાઙ્મતિ ॥
ચક્રેશઃ પુનર્નિદતાં સુરપતિર્ગ્રાહ્યંપદંવાઙ્મતિ ।
નમ્નાશૈવપદંશિવોઽરિપદંઆશાવર્ધિકોગતઃ ॥૧૧॥

અર્થ.—જે માણસ સાચ નિર્ધન હોય છે તે સો રૂપૈઆની ઇચ્છા રાખે છે, જેની પાસે સો રૂપૈઆ હોય તે એક હજાર રૂપૈઆનો આસામી થવાની આશા રાખે છે, જે હજાર રૂપૈઆવાળો હોય તે લાખ રૂપૈઆનું ધન મેળવવાની આશા બાંધે છે, અને જેના ખજાનામાં લાખ રૂપૈઆની પુંજ હોય તે રાજા (જેવા) થવાની આશા રાખે છે. જે રાજા હોય તે ચક્રવર્તી (જેવા) થવાની આશા રાખે છે, અને જે ચક્રવર્તી હોય તેને ઇંદ્રપદ મેળવવાની આશા હોય છે. ઇંદ્રપદ પામેલા પુરુષને પ્રજ્ઞાનું પદ મેળવવાની આશા જાગૃત રાખે છે, પ્રજ્ઞપદ પામેલાને શંકરનું પદ મેળવવામાં આશા બંધાય છે, અને શંકરપદને પામેલા પુરુષને વિષ્ણુનું પદ પ્રાપ્ત કરવાની આશા થાય છે. (આ પ્રમાણે આશા અપાર છે.) માટે આશાની અવધિને કોણ પામેલ છે? કોઈ નહીં. સારાંશ કે આશાનો છેડો આવતો નથી.

આ આશાવિષે ભગવાન શંકરાચાર્ય પણ લખે છે કે,—

અંગંગલિતંપલિતંમુંદં દશનવિહીનેજાતંતુંદં ।

વૃદ્ધોપાતિગૃહિત્વાદંદં તદપિનમુંચસ્યાશાપિદં ॥૧૨॥

અર્થ.—અંગ શિથિલ થઈ ગયું હોય, માથે ધોળાં આવી ગયાં હોય, મોઢામાંથી દાંત પડી ગયા હોય અને વૃદ્ધત્વને લીધે હાથમાં લાકડી લઈ ચાલવું પડતું હોય તોપણ (વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ) મનુષ્ય આશારૂપ પિંડને છોડી શકતું નથી.

આ વાક્ય આશાની અમરતા ખતાવે છે. બાહ્યાવસ્થાના પ્રારંભથી યુવાવસ્થા સુધી કદિ જેમ ખીજું અવયવો અને કામક્રોધઆદિ પોતાનું બાહ્યપણ પ્રતિદીન વધારે વધારે જણાવે છે અને મનુષ્યની સાથેજ તેની પણ કેમ જાણે યુવાવસ્થા આવતી જતી હોય તેમ લાગે છે, તેમજ યુવાવસ્થા સુધી આશાને માટે કહીયે તો ચાલી શકે, પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં જ્યારે તમામ અવયવોની શિથિલતા અને કામક્રોધઆદિનો પણ પુરૂષની યુવાવસ્થાની સાથેજ ઉપરામ થતો જોવામાં આવે છે, ત્યારે પણ આ આશા પોતાનો અમલ અરુપ્પલિતપણે (બેધક રીતે) ચલાવ્યે જાય છે, તે ઉપરથી એમ સમજાય છે કે આશા અમર છે.

કદાચિત કોય સાવચવ (અંગ આકારસહિત) પદાર્થ હોય તો તેના નાશને માટે શસ્ત્રની અથવા અસ્ત્રની એટલે તરવારની, ખંડકની, ખાંણની, ખરછીની અથવા તેવી કોઈ જાતની છેદવાની કે ભેદવાની ક્રિયા થઈ શકે. અને ક્ષાર અગ્નિઆદિ વૈદ્યશાસ્ત્રમાં જણાવેલા ઉપચારોથી તે ગાળી શકાય અથવા બાળી શકાય, પણ આ આશા તો નિરવયવ (અંગ આકારવગરની) છે કે જેથી તેમાં શસ્ત્રઆદિની કાંઈપણ કારી ચાલી શકતી નથી અને ક્ષાર આદિથી તે ગાળી કે બાળી શકતી નથી. માત્ર બહુ વિચાર કરતાં તેના નિવારણને માટે એકજ પદાર્થ (સંતોષ) ઈશ્વરના તરફથી નિર્મિત હોય તેમ ભાસે છે કે જેની ક્રિયા સર્વને સુખજ ઉપજાવે છે અને જેને આશ્રયે આવેલા મનુષ્યના અંતઃકરણના સ્પર્શથી કેમ જાણે ભય પામતો હોય તેમ દુઃખ પદાર્થ તેનાથી દૂર અને દૂર ભાગતો ફરે છે, અને જે છેવટ મહાન્ સદુગ્માને દાખલ કરી, મનુષ્યને પ્રગંસા પાત્ર કરે છે.

અનેક જ્ઞાની પુરૂષો આશાને દુઃખરૂપ સમજી તેમાં નહીં લપેટવા બહુપરિકર ખને છે, પરંતુ તેનું મૂળ એવું જાંડું પેસી ગયું હોય છે કે તે નિર્મૂલ તો થતીજ નથી. માત્ર તેમાં જે કાંઈ ફેરફાર થવાનો હોય તે થાય છે, એટલે વૃથાશા શિથિલ થઈ ઉત્તમ આશા ધાણુંકરી ખંધાય છે.

વેશવાના પુસ્તકો.

				ક્રીમત.	ટપાસ અર્થ.
પ્રત્યેક ચંદ્રોદયનાટક	૦ ૧૦ ૦	૦ ૧ ૦
પેટુબી ચોપડી	૦ ૧ ૦	૦ ૦ ૬
પંચીકરણ શ્રીરામચરિત્ર મટીક	૧ ૦ ૦	૦ ૨ ૦
વિપત્તિવિધે નિબંધ	૦ ૧ ૦	૦ ૦ ૬

સંસ્કૃત જાણનારા માટે સૂચના.

સાવિત્રીચરિત્ર નાટક (સંસ્કૃત) મોરવીરાજીરાજપાઠશાળાના શાસ્ત્રી શંકરલાલ માહેશ્વર શીર્ષ કવિનું રચેલું છપાય છે, તે ઘણું કરીને એક માસમા તૈયાર થશે. એ પુસ્તક સંસ્કૃત શિષ્યનારાં, ને તેનું માધુર્ય જાણનારાં, છીપુલ્લોને રસિક લાગે તેવું અને ઉત્તમ નીતિધર્મ દર્શાવનારું હોવાથી મહાનીય ને સ્વહાનીય છે. વિશેષ સુલાસો તૈયાર થયે થશે, લેવાની રજા હોય તેમણે આર્યધર્મપ્રકાશના તંત્રીને લખવું.

સૂચના.

બાગવત બાપાંતરનું વર્ષ પૂરું થવા આશુ' છે તેથી ઘણા ગ્રાહકોના તો પૈસા આવી ગયા છે પણ ઠેરલાક મદ્યસ્થાના બાકી છે તેમણે જ નહીં બોક્ષાવી દેવા કૃપા કરવી; તેમજ આર્યધર્મપ્રકાશના અને ગુજરાત માસિક પત્રના પણ તરત બોક્ષવા કૃપા કરવી.

સૂચના.

શ્રીમદ્ભગવતેભાષાંતર—નામનું માસિક ચોપાનિયું પ્રત્યેક હિંદુ મહિને સુબંધ વેદધર્મસભા તરફથી પ્રકટ થાય છે. તેમાં શ્રીમદ્ ભાગવતનો યથાર્થ અર્થ-ચિન્તારથી લખવામાં આવે છે. વર્ષ પેહેલું ૧૯૩૮ ના આશાઃ માસથી શરૂ થયું છે. તે ૧૯૩૯ ના વેદ માસે પૂર્ણ થશે ધણુંકરીને આસરે ત્રણ વર્ષ આ ચોપાનિયું ચાલશે. કિંમત અગાઉથી રૂ. ૩૦ બહારગામવાળાને ટપાલખર્ચ આના ૬ વધારે પડે છે. કેમકે પાંચ ફારમનું સારા ટાઇપમાં નીકળે છે.

આર્યધર્મપ્રકાશ—નામનું ત્રણ ફારમનું માસિક ચોપાનિયું પ્રત્યેક હિંદુ મહિનાની પેહેલી તિથિયે સુબંધ વેદધર્મસભા તરફથી પ્રકટ થાય છે. તેમાં ધર્મસંબંધી, વ્યવહારસંબંધી અને ઉપદેશાત્મક વિષયો આવે છે. મૂલ્ય તરૂં ૧ નો અગાઉથી રૂ. ૧૧. બહારગામવાળાએ ત્રણ આના વધારે ચાકલવા. વર્ષ કાર્તિકથી શરૂ થઈ આશ્વિનમાસે પૂરું થાય છે.

ગુજરાતમાસિકપત્ર નામનું ત્રણ ફારમનું ચોપાનિયું કોઈ સૌ-ગ્રામીયો તરફથી દર હિંદુ મહિનાની પંદરમી તિથિએ પ્રકટ થાય છે. તેનું વર્ષ કાર્તિકથી શરૂ થઈ આશ્વિને પૂરું થાય છે. કિંમત રૂ. ૩ છે. તેમાં કેળવણી, વ્યાપાર, વ્યવહાર, ન્યાય, ઇતિહાસ, દેશસુધારા, દેશસ્થિતિ આદિ વિષયો આવે છે.

આ ચોપાનિયાવિષે કોઈને કોઈ લખવું હોય તો તેમણે બહારકોટ બુલેટર, નજીક શીરંગીના દેવળપાસે ધર નંબર ૨૯ માં સંસ્કૃત, પાઠશાળામાં આર્યધર્મપ્રકાશના તંત્રી જોગ લખી જણાવવું. નાટપેડ કાંગજો યેવામાં આવશે નહિ. ટકાણું બદલ તેમણે લખી જણાવવું.

કેશવલાલ હરિરામ, તંત્રી.

आर्य धर्मप्रकाशः

ARYA DHARMA-PRAKASH.

पुस्तक ११ मुं. जेष्ठ, संवत् १९३९. अंक ८ मो.

पुष्पिताग्रा.

अपिभवजलधायताद्विमया दलदपिलारयवानृकायैनौका ।
इयमिदमप्रताविहायतत्त्वं त्वरतधर्मकलाश्रयेणपारं ॥१॥



छपावी प्रकट कुनार,
वेदधर्मसत्तानी कार्यलाश्रमंडणी.

मुंअधमठ्ये;

ओरियन्टल छापणानामा छाथुं.

सन् १८८३ छापी

मूल्य वपं १ नो रु. १॥ अगाउथीन.
टपालखर्च आना ३ जूदुं.

વિષય.	અનુક્રમણિકા.	પૃષ્ઠ.
૧ મોહસુદ્ગર		૧૬૯
૨ આરાધા		૧૭૭
૩ વિદુરનીતિ,		૧૮૫
૪ ગુજરાતીની દશા		૧૮૭

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

હજીએ તો પલવારમાં પ્રલય આ સંસારનો આદરે,
હજીએ તો પલવારમાં અપ્પિલને ઉત્પત્તિ પાછું કરે;
એ વિશ્વેશ્વર દીનનાથ સહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપણો,
સત્પ્રમા સુવિચાર સત્સમુચ ને સદ્ધર્મને આપણો.

રૂ ૫૦ નું ફનામ.

જાહેરખબાર.

નીચે જણાવેલા વિષયઉપર સ્વચ્છ અને સુરલ ગુજરાતી બાપામં
કોઈ ગુજરાતી વિદ્વાન્ નિબંધ લખી મોકલશે તો તે પસાર થયેથી રૂ ૫૦ નું
ફનામ રા. નગીનદાસ તુલશીદાસ બી.એ., એલ.એલ.બી. ના તરફથી
મુબંધની ખુશિવર્ધક સલા વિદ્વાન્ ગૃહસ્થો પાસે નિબંધ તપાસાવીને પ્રાપ્તશે
- નિબંધનું કદ સ્વદેશવલ્સલનાં ૪૦ છપેલાં પાનાં ભરાવ એટલું જો
હજીએ અને નિબંધ આવતા નવેંબર માસની આખર તારીખ સુધી
નીચે સહી કરનારને મળવો જોઈએ. નીબંધ ઉપર રચનાર પોતાનું
નામ ન લખતાં એકાદ કહેવત લખવી અને તેનીતેજ કહેવત એક બી
ઉલાં પરખીડીઆંઉપર લખી તે પરખીડીઆંમાં પોતાનું નામ લખીને નિબંધ
તથા પરખીડીનું મોકલવું.

વિષય.

ચીન, વિલાયત વગેરે દેશોમાં યુસાફરીના લાભ ખર્ચે લખી
લેવાવાનું કારણ જે માતિબંધન તેની કોઈ રીતે અડચણ
ઉપાય લેવા ?

લિ૦ મણિલાલ નલુસાઈ દિતંત્રી.

તા. ૯ મે ૧૮૮૩, મુબંધ.

પુ. મ. નો

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૧ મું.

જ્યેષ્ઠ, સપ્ત ૧૯૩૯.

અંક ૮ મો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

મોહમુદ્રર.

કામંક્રોધલોભંમોહં લચ્ચકાત્માનંપશ્યતઃકોહં ।

આત્મજ્ઞાનવિહીનામૂઢાઃ પચ્યંતેતેનરકનિગૂઢાઃ* ॥૭૧॥

કામને, ક્રોધને, લોભને અને મોહને ત્યાગ કરી હું કોણ હું એમ આત્માને જ્ઞે. જેને આત્મજ્ઞાન નથી તે મૂઢલોકો નરકમા પડ્યા સડ્યા કરે છે.

સર્વે સત્કર્મોથી ખેસતી નાખનારા અને પોતાના રૂપને ભૂલાવી નાખનારા કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ ને મત્સર એ છ મોટામાં મોટા શત્રુઓ છે. મદ ને મત્સર એ પ્રથમના ચારની આગળ કરી ગણતીના થી અને તે તેની અંતર્ગત ગણાઈ શકે છે માટે અહીં ચારનાંજ નામ આપ્યા છે. આ ચારમા મુખ્ય કામ છે. એ એકલો કામજ આપ્યા નથી ગતને છાંયું વાળી દે એવો નકારો છે તો ચાર માયે મળે ત્યારે તો શી વાત કરવી રહી? જોડલા અનર્થો છે તેનું મૂળ એક કામ છે. કામથી કામનાવાણું થયેલું મન નાનાપ્રકારના વિષયના ભોગ ભોગવવામાં લલચાય છે. વિષયભોગ ભોગવવામા લલચાયેલું મન પછી વિષયોકની સામું લેશ પણ જોતું નથી. કામ હોય તે સાથે તેની અવગતિ રતિ પણ માયેજ હોય. કામ અને રતિનું જોડું કદીપણ જુદું નથી. એ જોડાને આધીન થયેલા જીવની કોઈ દિવસ સારી ગતિ મલવતી નથી. વિષયરૂપ વિષયી કડવા થઈ ગયેલા અતઃકરણમા યમનિગમાદિકનું સ્મરણ પણ થતું કઠણ પડે છે તો પછી મનમાર્ગની

* તેવા ભાવમા દરિગીત.

તજી મોટ મેલી લોભ મેલી ક્રોધ મેલી કામને,
નિજરૂપને હું કોણ હું એવે વિચાર પામને,
નિજરૂપને નહિ ઓળખે તે લોક મુર્ખ ગણાય છે,
તે મૂઢ લોકો નરકમાદિ પડ્યા પડ્યા પીડાય છે

વાત તો ક્યાંથીજ સુજે? જોણે મોટા મોટા પ્રખ્યાત પુરુષોને ઊણા ખાડામાં ઉતારી સંસારના ચક્રમાં ચાલતા કર્યા છે, એવો દુષ્ટ કામ ખી-આરા કલિયુગના પ્રાણીને શું ન કરે? જોઓનાં નામ લઈને આપણે આજ પવિત્ર કેહેવાઈએ છિયે તેવા પ્રતાપી પુરુષોનાં વૃત્તાંતને પણ કૂર કામે મેલાં કર્યાં છે. આ સંસારમાં જે જે જન્મ લઈને દુઃખ સહન કરતાં પડે છે તે અને હજુ પણ નહીં સમજાય તો કરવાં પડશે એ માત્ર કામના કૂર કટાક્ષથીજ. કામ એવો તો લાલચુ છે કે જે આપણે તેને લેશમાત્ર અંતરમાં આશ્રય આપીયે તો તે પોતાનું પરાણે પડ જમાવી દઈ આપણને ઉલટા પોતાની વશ કરી મેલે છે. વિદ્વત્તા અને વિવેક કામનો લેશ ભાસ થતાંજ ઉડી જાય છે. એનાં પુષ્પનાં કેહેવાતાં ખાણુ એવાં તો તીખાં છે કે તેનો આશ્રય લેનારા દેવ, દાનવ અને માનવને પોતાને વશ કરી મરજી મુજબ ચલાવી અનેક કુર્મના ગાંઠડા બંધાવે છે. લોહાનું એક ખાણુ શત્રુએ માર્યું હોય તો માત્ર થોડી વેદના થઈને થોડે દિવસે રૂઝાઈ જાય અથવા ખાણુ વાગ્યું હોય તો મૃત્યુ થાય, પણ આ કામનાં ખાણુ તો ગુપ્ત રહીનેજ મનુષ્યને ચાકડે ચડાવે છે. ચાકડે ચડેલું મનુષ્ય ગમે તેટલું દુઃખ વેઠતું હોય અને ગમે તેવી હાનિ પામતું હોય તો પણ તે વાતનું તેને ભાન નહિ રહેતાં જે કાંઈ ચાય છે તે ઉત્તમોત્તમ કામ થાય છે એમજ સમજે છે. આમ કરતાં કરતાં આહીનાં કેટલાંક મહાસંકટો વેઠીને મનુષ્યશરીર પડયા પછી અનેક પ્રકારની પશુપક્ષીઆદિ યોનિમાં અવતરી અનેક દુઃખ ભોગવવાં પડે છે કે જેનો અંત ક્યારે આવે તે કહી શકાતુંજ નથી. આવા ઉત્તમ પદનો નાશ કરનારા કામને આધીન થયેલું મન અનેક કામના કરે છે ને તે કામના પૂરી પાડવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. જે કોઈ પણ કામનાને કાં વિશ્વ નડે તો તરતજ કામનો ભાઈબંધ ક્રોધ આવી માણસને કાંધે ચડ ખેંસે છે. કામનાં પડળ ચડેલું મનુષ્ય મારો માર્ગ દેખતું નથી, તેમ ક્રોધનો અંધાપો આવે પછી શી મણા રહે! કરાળ ક્રોધે મહાખળિય અને પ્રતાપી પુરુષોને વશ કરીને અતિક્રૂરતાના પાત્ર બનાવી દીધા છે મોટા મોટા પુરુષો ક્રોધના આગેશમાં અંધ થઈ પરાભવ પામેલા સાંભ

જ્યાં છે ને દેખિયે પણ છિયે. કામ હોય ત્યાં ક્રોધ હોયજ એ વાત નિઃસંદેહ છે. સંસારનો ત્યાગ કરી જંગલમાં જઈ વસનારા મોઢા યોગિયોએ કામનો ત્યાગ કર્યો કેહેવાય છે તે વાત સત્ય છે પણ તેવાઓને પણ ક્રોધનો આવેશ વખતે રહી જાયછે કે જે આવેશથી તેઓ ધારેલી ઉત્તમ સિદ્ધિને ધણી મેહેનતે પણ પોચતા નથી. એ માની શકાય છે કે સંસારનો ત્યાગ કર્યા પછી ને જંગલમાં જઈ વસ્યા પછી પણ જે કાંઈ ક્રોધનો અંશ રહે છે, તે કોઈ પણ જાતની અંતઃકરણમાં ઈચ્છા કે કામના હોય તેમાં કાંઈ હાનિ પોચવાથીજ રહે છે, કંઈપણ જો ઈચ્છા ગમે તેવી ઉત્તમ હોય તોપણ જો તે અંતઃકરણમાં આવે નહીં તો પછી ક્રોધ થવાનો સંભવજ નથી. જ્યાંસુધી મનમાં મમતા ખંધાતી હોય ત્યાંસુધી પણ મનમાંથી ક્રોધ જતોજ નથી, અને તેથી પર્ણકુટી ખાંધી વસનારાઓને પણ ક્રોધ સંસારીની સરખા કરી મેલી પોતાના પાશમાં પકડી સંસારસમુદ્રમાં ગણકાં ખવરાવે છે. ક્રોધ જ્યાં જાય છે ત્યાં તેની સ્ત્રી હિંસા પણ તેની સાથેજ રહે છે. કાયિક, વાચિક અને માનસિક એ ત્રણ જાતની હિંસા કેહેવાય છે. શરીરથી થાય તે કાયિક, વાણીથી કરાય કે કરાવાય તે વાચિક અને મનથી કરાય તે માનસિક હિંસા કેહેવાય. એવો કોઈપણ દેવ દાનવ કે માનવ નહિ હોય કે ક્રોધને આધીન થયા પછી ઉપરની ત્રણમાંની એકે હિંસાને આધીન તે થયો ન હોય. હિંસાને આધીન થયેલાં માણીની પછી સારે માર્ગે ચડવાની આશાજ શાની રાખવી? કામી અને ક્રોધી માણસના એનાએ કાન સારી ખેંધની વાત સાંભળવામાં ખેહેરા બને છે, કામી અને ક્રોધી માણસની એનીએ આંખ સાંઝું દેખવામાં આંધળી થાય છે, કામી અને ક્રોધી માણસનાં એનાં એ ખીન્નું ઈદ્રિયો સારી ક્રિયા કરવામાં લુપ્તાં ને પાંગળાં થાય છે અને કામી અને ક્રોધી માણસનું એનુંએ હૃદયમધુ વિનય-વિવેક-વિચારમાં કુટી જાય છે. આ ઉપરથી આપણે સમજી શકશું કે જ્યાંસુધી કામ કે ક્રોધ આપણી પાસે આવ્યા નથી* ત્યાંસુધીજ આપણે સદ્ધિ-

* કામ ક્રોધ મ્યાઈ ખીજેથી નથી આવતા, એવો શરીરની સાથેજ છે. તે વિકાર પામે એટલે આવ્યા સમજવા. જેમ શગભાવ શરીરમાં છે પણ જ્યાં-સુધી વિકાર પામીને પ્રસિદ્ધ થાય નહિ તે સમી રહે ત્યાંસુધી શગ ન કહેવાયતેમ.

ચાર કરી તેને વશ કરી શકશું. કામ ને ક્રોધનું પડ જમ્યું એટલે લોભ પણ તેની સાથે આવીને મળી જાય છે. લોભ આવીને વશ્યો કે પોતાની સ્ત્રી તૃષ્ણાને તૈયાર કરે છે. જે જે કામનાઓ અંતરમાં થાય તેને તૃષ્ણા પોષણ આપતી જાય છે. મોટા મોટા મનોરથ કરાવનારો લોભ નીચને ત્યાં નોકરી કરાવે છે, ન ખોલવાનું ખોલાવે છે, ન કરવાનું કરાવે છે, ન સાંભળવાનું સંભળાવે છે, અને કુળજાતિનું અભિમાન ભૂલાવે છે. એની સાથે તેની સ્ત્રી તૃષ્ણા ભળી એટલે તો આશાના તરંગમાં માણસ એવું તણાય છે કે જીવતાંસુધી તેને હાશ કરીને ખેસવાનો સમય આવતોજ નથી. આવી સ્થિતિમાં કલ્યાણ તે શું કેહેવાય અને સારો માર્ગ તે શું કેહેવાય એમ સમજવું એ સ્વપ્નમાં પણ સંભવતું નથી. ચોરી આદિના મોટા અપરાધો લોભની લાલચથીજ થાય છે. ગમે તેવાં સારાં લક્ષણને લોભ ભૂલાવી દે છે. આ પ્રમાણે કામ ક્રોધ અને લોભનું પ્રવળ થયું કે પછી મોહ પણ પાછળ રહેતો નથી. આખું જગત્ જન્મમરણને આધીન થઈ અનેક દુઃખ સહન કરે છે તે મોહથીજ. મોહ થયો એટલે ખરાંખોટાનું ભાન રહેતું નથી. હું શું કરું હું અને આ સાઈ છે કે નહાઈ તે વાત સુજ્ઞતીજ નથી. જેટલા પદાર્થ, જેટલા વિચાર અને જેટલી ક્રિયાઓ અકલ્યાણ કરનારાં હોય છે તેજ કલ્યાણ કરનારાં જણાય છે. જેવો કામનો અને જેવો ક્રોધનો અંધાપો છતી આંખે આંધળા કરી નાંખી સંસારના આંધળા કુવાનાં અનેક દુઃખો સહન કરાવવાના કારણરૂપ થાય છે તેવોજ મોહનો અંધાપો પણ થાય છે. કામ, ક્રોધ ને લોભ વિકાર પામે કે મોહ પછી દુષ્પાધને રહેતોજ નથી. એકબીજા એ દોષો એવા સંકળાએલા છે કે એકનું કાંઈ પ્રવળ થયું તો બીજાને ભેળો લેતોજ આવે. જો કે અનુક્રમે એક એકનું કારણ છે એમ બહુવાર અનુભવાય છે તોપણ એ નિયમથી ઉલટું પણ કવચિત્ જોવામાં આવે છે ખરું. ઉપરના એકેકા દોષ જન્મ મરણના ફેરાનાં અનેક દુઃખને અપાવવામાં પૂર્ણ છે તો ચારેય ભેળા થાય પછી શી ઓછ રહે? આ ચારેયને તજીદેવા એ મનુષ્ય પ્રાણીનુંજ કામ છે. જો ઈશ્વરેચ્છાથી

પશુ કે પક્ષીનો પરાધીન દેહ મળ્યો હોત તો આપણે શું કરી શકત? પશુ સાઈં થયું કે મનુષ્યનું શરીર મળ્યું છે અને તેની સાથે વિવેક-બુદ્ધિ મળી છે. જ્યાંસુધી વિવેકબુદ્ધિનું કામાદિક ઉપરના ચાર ચોરે હરણ નથી કયું તે પહેલાં એ ઉગતા ચોરને એવા દુષ્પાત્રી દેવા કે ફરીને જીવતાંસુધી માથું ઉચું કરેજ નહીં. આ કામમાં જો ભૂલ ખાધી તો અમુલ્ય મનુષ્યજન્મ નિષ્ફળ ગયો એમ સમજવું, કેમકે પછી તો આપણમાં ને પશુમાં કરો ફેર રહ્યો નહીં. વ્યવહારમાં નાના સરખા શત્રુને પણ વશ કરિયે છિયે ત્યારે આ તો સદાયના મોટા શત્રુઓને કેમ વશ ન કરવા જોઈએ? એ વશ થયા હોય તો વ્યવહારમાં પણ સહુ મિત્ર થઈનેજ રહે છે. કામને, ક્રોધને, લોભને, અને મોહને તજી દેવા જોઈએ. (વિકાર પામવા ન દેવા જોઈએ.) કદી તેમ નજ થઈ શકે એમ કોઈ ધારે તો તેને માટે પણ સુખરૂપ ઉપાયો કંઈ થોડા નથી. કામ કામના કરાવતો હોય તો વિષયલોભાદિકની નહિ કરતાં તેથી વિરક્ત રહી નિરંતર સંસારનાં દુઃખમાંથી છૂટવાની ને ઉત્તમ પદ મેળવવાની કરવી. ક્રોધ રીસ કરાવતો હોય તો સંસારના અનેક દુઃખદ પ્રપંચ ઉપર અને તેનાં અનર્થકારક કારણ ઉપર કરવી. લોભ રખાવતો હોય તો સત્સમાગમની, સારાસમયની, સત્કર્મ કરવાની, સંસારનાં દુઃખથી છૂટવાની અને ઉત્તમ પદ મેળવવાની રાખવી. મોહ વિવેક કરી નાખતો હોય તો ઈશ્વરનું સ્વરૂપ અને પોતાનું સ્વરૂપ જોળખી શ્રદ્ધા અને અભ્યાસથી એણે વૈરાગ્યસહિત જ્ઞાન મેળવવું કે શરીરની બે-ભાન અવસ્થા થઈ જાય. જો એ ચાર દોષો તજતા ન હોય તો તેને આ પ્રમાણે સામીરીતે જોડવા. પણ દોષ બેરોબર જોડાઈ શકે છે પણ ચોયો મનમાંનતી રીતે જોડાતો નથી પણ જોડાયા જોવોજ સમજવો.

આટલું કરીને પછી હું કોણ છું એમ વિચારી પોતાના આત્માને જોળખવો.* કામાદિક જ્યાંસુધી વશ થયા ન હોય ત્યાંસુધી આત્માને

* વ્યવહારમાં પણ પોતે પોતાનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. હું કોણ માણાપનો પુત્રહું, મારી પ્રતિષ્ઠા કેવી છે, હું કોનો આશ્રિત છું, મારો શો ધર્મ છે, મારે કેમ વર્તવું જોઈએ, ઇત્યાદિ વિચાર કરી પોતાનાં આગં કુળજાતિ પ્રમાણે જોને તેમ ચાલવું તથા બોલવું તે પોતાનું સ્વરૂપ જાણવાનું જણાય છે.

ઓળખવાનાં ખંધાં સાધન અધુરાં સંમજવાં. પોતે પોતાનું રૂપ ઓળખવું તે આત્માને ઓળખ્યો કેહેવાય. ઈદ્રિયો, પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ, અહંકાર, ત્રણ ગુણ અને પંચભૂતથી થયેલો દેહ હું નથી પણ એ મારાં છે એમ જાણવું. દેહ ઈદ્રિયાદિક જે કંઈ દરય છે તે સધળાં જડ છે. એને ચલાવનાર જે શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ તે મારું રૂપ છે. લાંબો, ટુંકો, પાતળો, જડો, કાળો કે ગોરો એ પણ દેહ છે. હું તો નિર્વિકાર અસંગ, અક્રિય અને અખંડ છું. આ દેહઈદ્રિયાદિકને બાદ કરતાં જે કંઈ આવશે ચૈતન્ય રહે છે તે હું છું. આ પ્રમાણે પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ઓળખી લેવું.* જ્યાંસુધી કામક્રોધાદિકથી ને રાગાદિકથી મન ભર્યું હોય ત્યાંસુધી પોતાનાં સ્વરૂપને ઓળખવાની વાત પણ સાંભરતી નથી, પણ જ્યારે મન એ દોષને ત્યાગી નિર્મળ થયું ત્યારે પછી પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જેમ અરીસામાં મોઢું સાફ દેખાય તેમ જણાઈ રહે છે. જેઓ પોતાનાં રૂપનું ખરું જ્ઞાન નથી પામ્યા તે, હું કર્તા, હું ભોક્તા, હું સુખી, હું દુઃખી, એમ માની રાતદિવસ હર્ષશોકમાં બુડ્યા રહી વારંવાર જન્મમરણ ધારણ કરે છે. જેને પોતાનાં રૂપનું ખરું જ્ઞાન નથી તેને મમતા પણ એવી ગળે વળગે છે કે તેના ભારથી દુખા-એલું માણસ સંસારના આંધળા કુવામાંથી બહાર નીકળવાનો વિચાર પણ કરી શકતું નથી. ઈશ્વરનું એને પોતાનું સ્વરૂપ નહિ ઓળખનારા પુરૂષો મૂઠ એટલે અકલવિનાના કેહેવાય છે, આદ્યાત્ દોર જેવા કહિયે તો કંઈ ભારે પડતું નથી, કેમકે દોરને પણ અકલ હોતી નથી. એ મૂઠ પુરૂષો પછી, આપઘાત કરનારાઓ જેમ આ લોક ને પરલોકનાં મહા દુઃખ લોગવે છે તેમ આ લોકનાં ને પરલોકનાં નરકાદિકનાં દુઃખો લોગવે છે. જેટલો દોષ મોતવિના ખીન્ન સાધનોથી શરીર પાડનારને લાગે છે તેટલો અથવા તેથી સિરોષ દોષ પોતાનું સ્વરૂપ

*સ્વરૂપ ઓળખવું એ વાત કંઈ સહેલી નથી. શમદમાદિક સાધનોથી અંતઃકરણ નિર્મળ થાય અને ત્યાર પછી અંતઃશાસ્ત્રનું અવલુ થાય ને તેને સમજાવનાર બરોબર તેણે ચોખ્ય મહાત્મા મળે ત્યારે ઓળખાય છે. પછી ક્રોધને યોગ સમયમાં ઓળખાય છે ને ક્રોધને વધારે સમયે ઓળખાય છે. પોપટની પેઠે, મેં મારું સ્વરૂપ ઓળખ્યું છે એમ બિાલવું એ કંઈ ખરું જ્ઞાન કેહેવાય નહીં. ખરું રૂપ ઓળખનારની સ્થિતિ અલૌકિક જ હોય છે.

નહિ જાણનારને લાગતો જોઈએ; કેમકે સ્વરૂપને ન જોળખતું એપણુ
એક જાતનો આપધાત થયો અને તેથી તે કર્મપ્રમાણે તેને યથાયોગ્ય
નરકમાં સંસ્થા કરવાની શિક્ષા ન્યાયથી વિરુદ્ધ કહી શકાય નહીં.
નરક અનેક કેહેવાય છે. તોપણ તેમાંનાં મુખ્ય તામિસ્ર, અંધતામિસ્ર,
રૌરવ, મહારૌરવ, કુંભીપાક, કાલસૂત્ર, અસિપવન, સૂકર, અંધકૂપ, ક-
મિભોજન, સંદંશ, સપ્તસૂર્મિ, વજ્રકંટક, શાલ્મલી, વૈતરણી, ધૂયોદ્ધ,
પ્રાણરોધ, વિશસન, લાલાલક્ષ, સારમેયાદન, અત્રીચિ, અને અપ્યાન
એ ૨૧ તથા સારકર્દમ, રક્ષોગણભોજન, શૂલપોત, દંદશૂક, અવઠનિ-
રોધ, પર્યાવર્તન અને મૂચીમુખ, એ મળીને ૨૮ નરક નામરૂપ અને
લક્ષણસહિત શુક્રદેવે વર્ણવી દેખાડ્યાં છે. ૦ એનાં દુઃખોનો વિચાર કરતાં
રૂવાડાં ઉભાં થઈ જાય એવાં તે ભયંકર લાગે છે. જો મનમાં આવાં
નરકનાં અસંખ્ય દુઃખો જોવાની ઈચ્છા ન હોય તો કામ ક્રોધાદિકને દુષ્પાત્રી
દઈ પોતાતું ખરું સ્વરૂપ જોળખીને ન્યાય અને સદાચારને માર્ગે
આલ્સા કરતું જેથી ઉત્તમોત્તમ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય. જો આ વાત
વિસરી ગયા તો જરૂર રૂવાડે રૂવાડે લાખો વીંછીની વેદનાજેવાં દુઃખ
આપનારાં નરકના ભોગી આપણે થઈ ચુકવાના અને ઉત્તમ પદ પા-
મવા માટે અનેક ધુણ્વથી મેળવેલો મનુષ્યદેહ વૃથા યવાનો. આ
અનેક દુઃખો અને અનેક ધુણ્વે મળેલો અમૂલ્ય માનવદેહ વૃથા થાય
એ જેવી હાનિ બીજી એકે પણ નથી. આજ જન્મ, આજ જન્મિત,
આજ અવસ્થા, આજ સમય અને આજ ઘડી પોતાનાં કલ્યાણ માટે
વિચાર કરવાને છે એમ સમજતું જોઈએ. પછીની શી ખબર અને
જો ભરોસો? આવા ઉત્તમ મનુષ્યદેહમાં એજ દેહથી કરવાનું કર્તવ્ય
તે જો ન થયું તો પછી ક્યારે થશે? શું ઊંટના અવતારમાં અનેક
તોનાં મેદાનમાં તીક્ષ્ણ તડકામાં માથે ભાર ઉપાડી ભુખ્યાંતરસ્યાં
સાફરી કરતાં કે આંખે પાટા બાંધી ઘાણીએ ફરતાં કર્તવ્ય સુજરો?
ખજાના અવતારમાં ખરે મધ્યાન્હે હજી ખેંચતાં કે ખેંચુમાર ગા-
માં ભરેલો ભાર માથે લાકડિયો આખખા પરતાં ભુખ્યાંતરસ્યાં રાત

*ભાગવત પંચમ સ્કંધમાં છે. સ્થળના મંત્રોએ તે આહી ઉતાડી
શી. વળી કાઇ બીજા પ્રસંગમાં તે ઉતારી સર્વને ચિદિત કર્યું.

નુષ્ય પરાભવના કાંસામાં ફસાઈ જાય છે, અર્થાત્ સંતોષવગર મનુષ્ય દુઃખભોગવે છે માટે સંતોષ રાખવો એ વધારે સાઈ છે. સુખનો કેટલોએક આધાર સંતોષનાઉપર રહેલો છે. જે વિચાર કરિયે તો અસંતોષી હોવાને લીધે તેથીજ રાત્રિદિવસ જંપ નહીં વાળનારા લક્ષ્યાધિયતિના કરતાં સાધારણુ સ્થિતિ છતાં મનમાં સંતોષ માનનારા પુરુષોના દિવસો વધારે સુખમાં જતા હશે. સાધારણુ અથવા નઠારી સ્થિતિ ભોગવી, કંઈપણ કર્તવ્યકર્મ કર્યાવગર સંતોષ માની ધરમાં પલંગપર પડ્યું રહેવું એવું કંઈ અમારું કેવું નથી, પણ દુઃખદર્શક વૃથાશાને દૂર કરી, પ્રયત્નથી ખનતાંસુધી અને જ્યાંસુધી બુદ્ધિખળ આલે ત્યાંસુધી નઠારી સ્થિતિ ન ભોગવતાં જન્મની સફળતાનાં સાધનો મેળવી લઈ સંતોષ માનવો. કદાચિત્ દેવયોગથી વિશેષ ન ખની શકવાવિષે નિશ્ચય થતો હોય, તોપણ ઈશ્વરદત્ત જે સ્થિતિ હોય તેમાં સંતોષ માની, વિશેષ કર્તવ્યપર લક્ષ રાખવું. ધણુંકરી આ રીતિ સર્વ સાધારણુ અને સામાન્યરીતે સુખ ઉપજવનારી છે, એમ ભાસે છે.

વળી, સંતોષરહિત થઈ ગયેલાં મનુષ્યનાં અંતઃકરણમાં વૃથાશાને આવવાની ફરજ પડે છે, અને તે વૃથાશા આવી એટલે પછી, દુઃખ-તો એની મેળે તેની સાથેજ અંદર દાખલ થઈ અદશ્યરીતે સંતાઈ રહે છે. અને તે અનુકૂળ વખતે દેખાવ આપી, પોતાની ક્રિયા નિઃશંકપણે ચલાવે છે, અને તે આપણે (પ્રાણિમાત્રે) ભોગવવું પડે છે. સંતોષ હોય તો વૃથાશાને આવવાની ફરજ નહીં પડતાં તેમ ખનતું નથી.

વળી, આ સંસાર અનેક પ્રપંચોથી ભરપૂર છે તેમાં વારંવાર અનેક ઉપાધિયો આવી નડે છે. કેટલીએક વ્યાધિયો શરીરઉપર અમલ ચલાવવા લાગે છે, કેટલીએક આધિયો (માનસિક દુઃખો) મનનું મથન કરી નાખે છે, અને ખીન્ન કેટલાંએક વિચારજન્ય જે જે દુઃખો જગતમાં જોવામાં આવે છે તે ખંધાં જે કે ઈશ્વરી નિયમ પ્રમાણે સંતોષવાન્ જનોનાં મનોને પણ ઘેરી લે છે, તો પણ અસંતોષી અને વૃથાશામાં વૃથા વખત ખોઈ પોતાનું જીવન કાઢનારા પુરુષોના કરતાં તે સંતુષ્ટ મનુષ્યનાં મનઉપર ઝોછી અસર કરતાં માલમ પડે છે.

સંતોષથી નિષ્પ્રતિમ સુખ મળે છે, દુઃસહ દુઃખના તીવ્ર ધા પણ વખતે રૂઝાઈ જાય છે અને અનેક શ્રમથી પણ અલભ્ય આનંદનો લાભ વગરશ્રમે મળે છે. મનુષ્યના મગજમાં સંતોષ કંઈ જુદીજ નતનું પોપણ આપે છે. જુદી જુદી જાતની વિદ્યાઓ મેળવવી, જુદી જુદી જાતના હુન્નરો શીખવા, જુદા જુદા પ્રકારના પરમાર્થો કરવા, જુદી જુદી તરેહનાં સુખો મેળવવાં, જુદી જુદી જાતનો સમૃદ્ધિઓ સંપાદન કરવી, જુદા જુદા લોકોની રીતભાત જાણવી, જુદી જુદી જાતનું કલાકૌશલ્ય શિખરું, જુદી જુદી જાતની ભાષાઓ ભણવી, જુદાં જુદાં મનુષ્યોની પ્રીતિ સંપાદન કરવી, સુયશ સંપાદન કરવું અને ઘણા ઘણા શ્રમો વેઠી તથા દુઃખો સહન કરી ઈચ્છિત ફળ મેળવવું એ બધું માત્ર એક સંતોષને માટેજ છે. આ બધાનું ફળ જ્ઞેશો તો છેવટ સંતોષ સંપાદન કરવો એજ માલમ પડશે. દુનિયામાં જો સંતોષ ન હોત તો અવશ્ય આખું જગત્ દુઃખમયજ નગરે પડત. જે મનુષ્યમાં જેટલે અંશે સંતોષ રહે. તેટલે અંશેજ તેના મનમાં સુખ ઉત્પન્ન થતું હોય એમ જણાય છે.

સઘળી રીતે દુઃખ દૂર કરવું એવી ઈચ્છા તો સર્વ મનુષ્યમાં સ્વાભાવિકપણે રહેલી હોય છે, કેમકે દુઃખ દૂર થયા શિવાય સુખ મળતુ નથી અને સુખ મળ્યાશિવાય જગત્માં જીવિત પણ અગ્રિય જેવુંજ લાગે છે, માટે સુખ મેળવવાની તો અવશ્યતાજ છે અને તે સુખનો સંતોષ એ કેટલેક દરજ્જે આશ્રયરૂપ છે, માટેજ સંતોષ સુખનું સાધન છે એમ કહી શકાય છે.

જો સૂક્ષ્મ સુદ્ધિથી વિચાર કરિયે તો આ સંસાર દુઃખરૂપ છે તે સ્વાર્થમય માલમ પડે છે. કોઈ કોઈને ખરા વખતમાં ઉપયોગી થતું નથી. અપ્રતિમપ્રીતિ પણ ક્વચિત્ કાલિક જ્ઞેશમાં આવે છે. તમામ મનુષ્યો લક્ષ્મીની લાલચમાં લપટાય છે. સ્ત્રી પુત્ર આદિ સર્વ કાલિક પદાર્થો પરિણામે કલ્પિત અને નારાત્મક છે. માત્ર સઘળું એક ઈશ્વરની અર્ચિત્ય માયાથી સત્યવત્ ભાસે છે. સુખ સ્વપ્નમાં પણ નથી. જેનું નામ તેનો નાશ ઈશ્વરી નિયમ પ્રમાણે રહેલોજ છે. શરીર

સ્ત્રીયુગ્મઆદિ અને ધનધામ વિગેરે સમગ્ર પદાર્થો પંચમહાભૂતના બનેલા છે અને છેવટ તે સર્વનો તેમાંજ લય થવાનો છે. આ સર્વ પદાર્થો વિવિધમાન દશામાં પણ દુઃખજનક છે ત્યારે તે પરિણામે દુઃખ ઉત્પન્ન કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય ! માત્ર માણસો પોતાના મનઃકલ્પિત વિચારોથી તેમાં સુખ દુઃખ વિગેરે માની લઈ પોતાનું અમુલ્ય આયુષ્ય, ઈશ્વરેન્દ્રને આધીન થઈ કાઢી નાખે છે અને પછી છેવટ પંચમહાભૂતથી બનેલો તેનો દેહ પંચમહાભૂતમાં મળી જાય છે. એ પ્રમાણે આ અનાદિ સંસારનો પ્રવાહ ચાલ્યો જાય છે. મનુષ્યોનું ખરું કર્તવ્ય શું છે તે કોઈથી જણાતું નથી. સહુએ પોતપોતાનું મન જેમનું દોરી જાય, તે તરફ વળરવિચારે દોરાઈ જતા દેખવામાં આવે છે, અને પછી પોતાનાં મનનાં વળણપ્રમાણે તેમાં સુખદુઃખ માની લે છે, પણ પરિણામ સુધી વિચાર કરતાં સંસાર દુઃખરૂપ છે તેમાં સુખતો માત્ર કલ્પિત છે. જો તેમાં સુખની કલ્પના ન થાય તો આ અનાદિ સંસારનો પ્રવાહ અટકી જાય અને તેને માટે ધક્કો લાગે, તેને માટે ઈશ્વરે એક એવી અબ્દુત માયા રચી છે કે જની મોહનજનમાં ફસાઈ ગયેલાં મનુષ્યોનાં મનને તે માયા પોતાની અસાધારણ શક્તિથી દુઃખરૂપ પદાર્થને પણ (સંસારને પણ) સુખરૂપ મનાવી દે છે કે જેથી ઈશ્વરે કંઈ ગંભીર હેતુથી સૃજેલાં આ જગત્તેનો પ્રવાહ અવિચ્છિન્નપણે ચાલ્યો જાય છે. વળી સંસારની અસારતાવિષે એક પ્રાચીન કવિ કહે છે કે.—

‘અયમવિચારિતચાસ્તયાસંસારોભાતિરમણીયઃ ।

અત્રપુનઃપરમાર્થદૃશાનકિમપિસારમણીયઃ’ ॥

વિચાર કર્યાવગર ઉપરથી જણાવામાં આવતી સુંદરતાથી તો આ સંસાર ખુબજ રમણીય લાગે છે, પણ તેમાં પરમાર્થ દૃષ્ટિથી સૂક્ષ્મ રીતે નજર કરતાં કંઈ ઝીણું પણ સાર જણાતો નથી. આ વિગેરે ઘણા ઘણા શાસ્ત્રકારો અંતરથી સંસારની અસારતા બતાવી ગયા છે, પણ તે પ્રકૃતોપયોગી ન જણાતાં આટલેથીજ અંધ કરિયે છિયે.

ઉપર પ્રમાણે એકતો આ સંસારજ સૂક્ષ્મ નજરથી વિચારતાં

દુઃખપ્રાય અને તેમાં વળી આશા એ વિરોધ દુઃખજનક જોવામાં આવે છે અને એટલાજ માટે તેનાથી કંટાળી ગયેલા મોટા મોટા મુનિજનો તેનો ત્યાગ કરી, વનવાસ તરફ ગયેલા આપણા સાંભળવામાં આવે છે. તે સર્વ મહાત્માઓનો લક્ષ લઈ તેના જેવા થવા સાડ સંસારનો પરિત્યાગ કરી વિભૂતિ ચોળી ખાવા પની જવું અને આશા છોડી દેવી એમ અમે કહેતા નથી, કેમકે તેમ કરવા જતાં અમર આશાતો નિર્મૂલ ન થાય પણ ઉલટું રખડી રઝળી આ અમુલ્ય આયુષ્ય બ્ધર્થ નીકળી જાય.

પૂર્વે દેશના અને કાળના અનુસારથી તે પ્રાચીન લોકોના પરમાણું કાંઈ જુદીજ જાતના હતા; અને તેની સાહસિકતા, મહત્તા, ગંભીરતા અને શક્તિ એ આદિ ગુણો કાંઈ જુદીજ જાતના હતા; તેમજ તેમના ઉપર ઈશ્વરી કૃપા પણ કાંઈ અસાધારણ હતી કે જેથી તેઓનાથી તેમ થઈ શકતું. જુઓ કે ભગવાન રામચંદ્રજીએ પોતાના અપ્રતિમ ગુણોથી રાજાએ સ્વપ્નમાં પણ નહીં ભોગવેલું વનવાસનું દુઃખ થોડા સાડજ સહન કર્યું હતું અને થોડા કારણને માટેજ પોતાની પ્રાણપ્રિયા સ્ત્રી સીતાનો પરિત્યાગ કર્યો હતો. સત્યતામાં પંકાયેલા ભગવાન હરિશ્ચંદ્ર રાજા, રાજા છતાં પણ માત્ર સત્યને માટે અયોગ્ય ચાંડાળને ત્યાં વેચાણા હતા. આ કાંઈ થોડું સાહસ, થોડું ધૈર્ય, કે થોડું ગાંભીર્ય ગણાય નહીં. આજે મોટાં મોટા કારણો આવી નડે તોપણ તેવા કેમળ પ્રકૃતિના લોકોથી તેમ સ્વપ્નમાં પણ પની શકે? કદિ નહીં અને; કેમકે તે દેશકાળ જુદાં હતાં અને તેમનામાં સદ્ગુણોનો પરિપાક પણ કાંઈ જુદીજ જાતનો હતો તથા તેમનાપર ઈશ્વરી કંઈ અનુગ્રહજ હતો કે જેથી તેઓ આજે નામાંકિત ગણાય છે. સારાંશ એ કે આજે દેશકાળ આદિના ફેરફારને લીધે આગળના મહાત્માઓની ક્રિયા પ્રમાણે લોકોથી ક્રિયા પની શકે નહીં, પણ ઉલટું આવેનહંસગતિકાકતળીમુલાય એમ થાય માટે સદ્વિચાર કરી પ્રત્યક્ષ અનુમાન આદિ શાસ્ત્રીય પ્રમાણથી જે માર્ગ આજના દેશકાળ આદિને અનુકુળ તથા સરલ સરસ કલ્યાણકારી અને સુખદ હોય તે ગૃહણ કરી વૃથા-

શાને સુખપ્રદ સંતોષથી દૂર કરવાથી કંઈ પણ સુખ મેળવી શકાય એમ અનુમાન થઈ શકે છે.

વળી દરેક જાતના દુર્ગુણો આ વૃથાશા સાથે સંબંધ રાખતા હોય છે એટલે એ આશાને લઈ અસત્ય, લોભ, નિંદા, અસૂયા, મદ, વ્યભિચાર, કૃતમતાઆદિ દુર્ગુણો વખતે આવી જતા જોવામાં આવે છે; પણ સંતોષથી તો તે ઉલટા ડરી જઈ સો કદમ દૂર ભટકતા ફરેછે, માટે સંતોષવાનું મનુષ્યોમાં ઘણુંકરી તે હોતા નથી; કેમકે દરેક શ્રમથી જે મેળવવાનું (સંતોષપ્રપ્ત) છે તેતો તેને મળી ગયેલું હોય છે, જ્યાં અસત્યઆદિ દુર્ગુણોને તેમાં લપટાવાની કશી જરૂર રહેતી નથી.

સંતોષની સાથે સદ્ગુણોનો સંબંધ વિશેષ રહેલો હોય છે. સંતોષથી મનુષ્યમાં સરલતા, સૌજન્ય, સૌશિલ્ય, વિનય, ગંભીરતા, ગુણજ્ઞતા, એ આદિ ગુણોના કાંઈક અંશ આવી રહેલા માલમ પડે છે. સંતોષથી મનુષ્યનું મન નિર્વિકાર તથા શાંત થાય છે અને અંતઃકરણમાં અવન્યુક્તની પેઠે પરમ આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સંતોષ નહીં હોવાથી આશાનો આર્યભાઈ લોભ મુકામ કરે છે કે જેનું ફળ દુઃખ શિવાય બીજું કંઈ નજરે પડતું નથી. અને પછી ધીમે ધીમે કામ ક્રોધ મોહ મદ મત્સર આદિ તેના ભાઈઓ અને અસત્યતા અસૂયા આદિ તેની ભગિનીઓ પોતાનો સમાવેશ કરવા આહુ છે અને પોતાથી બનતી મેનતે પોતાનો થોડો ધણો અંશ પણ દાખલ કરી દેછે કે જેનો પરિણામ ધણેજ વિષમ ઉતરે છે. કામ આદિમાં લુપ્ધ થયેલા રાવણનું રાજ્ય જતું રહ્યું, તેની તમામ સેના હતી ન હતી થઈ ગઈ, તેનાં કુટુંબનું ખેદાનમેદાન વળી ગયું અને આખરે તેને મૃત્યુનું અતિથિ થવું પડ્યું. આ કથા આદિ કવિ વાલ્મીકીએ વર્ણવેલી આપણે સાંભળીયે છીએ. તેમજ આ દ્વાષેજ (કામેજ) નિર્વિકાર ભગવાન પ્રજ્ઞાની પોતાની પ્રુતિ સરસ્વતીમાં ક્ષુદ્રિ ઉત્પન્ન કરાવી પોતાનું બાહુબળ લોકોને સૂચવ્યું છે. દૂર ક્રોધે પણ ભગવાન શંકરને પોતાના આવેશને આધીન કરી તેમના પિતાજી પ્રજ્ઞાનું મસ્તક છેદવામાં પ્રવૃત્તિવાળાં કર્યા હતા. દુષ્ટ દુર્યોધન અને દુઃશાસન આદિનું પણ આ ઉપ-

રનાજ કામક્રોધ આદિથી છોધુંવળી ગયેલું આપણું શાસ્ત્રો જણાવી આપે છે. અને પ્રત્યક્ષ પણ આ દુર્ગુણોનાં આવેશમાં આવેલાં લોકો ધણાંજ કૂર સાહસિક અને અર્થિત્ય કર્મો કરતાં કાંઈપણ આંતરકો ન ખાતાં આપણે જોઈએ છિયે. આ દુર્ગુણો એકેકા પૃથક્ પૃથક્ હોય તો પણ ડાટવાળી નાખવામાં પછાત રેતા નથી ત્યારે તે સધળા મળ્યા હોય તો તેની તો શી વાત !

સંતોષ હોય તો ઉપર જણાવેલા દુર્ગુણો નજ આવે એમતો કહી શકાતું નથી, કેમકે તે દુર્ગુણોનાં ખીજો મનુષ્યમાત્રની મનોભૂમિઉપર પ્રથમથીજ પથરાયેલાં હોય છે. પણ એટલું તો ખરૂંકે સંતોષરૂપ સૂર્યના પીક્ષણ કિરણો પડવાથી તે ધણુંકરી વૃદ્ધિને નહીં પામતાં પોતાનું અશુભ દોષતાદારક મહાત્મ્ય દેખાડી શકતા નથી.

આ દુરંત લવસાગરનો પાર પામવો એ ધણીજ મુશ્કેલ વાત છે. તેમાં ધણાં ધણાં સાધનોની સંપત્તિ હોય, અને સર્વોપયોગી ઈશ્વરાનુગ્રહ હોય તોજ તે હેમકોમે પાર ઉતરી શકાય છે. પણ સંસારસાગરમાં દુર્ગુણઆદિ કૂર હિંસક પ્રાણિઓ તુરંત આડે રસ્તે ધસડી ન જાય તેને માટે સંતોષને પણ એક શસ્ત્રરૂપ ગણીએ તો તેમાં કાંઈપણ અયોગ્ય નથી.

આપણા પ્રાચીન પ્રશસ્ત પંડિતો જણાવે છે કે.—

સંતોષાડમૃતતૃપ્તાનાં યત્સુખંશાન્તિરેવચ ।

કુતસ્તદ્દનલુબ્ધાનામિતશ્ચેતશ્વધાવતા ॥ ૧ ॥

અર્થ.—સંતોષરૂપ અમૃતથી તૃપ્ત થયેલા પુરુષોને જે સુખ અને જે શાંતિ મળે છે તે ધનની લાલચમાં લપટાએલા અને પૈસાની આશાથી આમ તેમ એટલે ચોતરફ હુડીઓ કાઢનારા પુરુષોને ક્યાંથી મળે ? અર્થાત્ ન મળે.

જગત્કર્તાએ જે પ્રમાણે દરેક મનુષ્યને માટે પ્રારબ્ધનું નિર્માણ કરેલું હોય તે પ્રમાણેજ થતું આવે છે. મનુષ્યમાત્ર પોતાનું કરેલું માની બેસે છે પણ તેની કંઈ સત્તા નથી અને તેથી વૃથા અસંતોષથી દુઃખ માનવામાં કશું ક્ષણ અમારા જીવમાં આવતું નથી. ઉપર જણાવ્યા

પ્રમાણે આપણા શાસ્ત્રકારો પણ આશાનો ધિક્કાર કરી, સંતોષને વખાણી ગયા છે અને વિચાર કરતાં આપણા મગજમાં પણ તે વાત ઉતરવાવિના રહેશે નહીં. તેથી બધી રીતે સંતોષની સર્વોત્તમતા સિદ્ધ થાય છે. કદી કોઈ સુજાજનના મનમાં એમ કુતર્ક આવશે કે સંતોષ રાખવાથી માણસ વધી શકતો નથી પણ ઉલટો તે નીચી પાયરીયે જતો જાય છે, તો એ શંકા ભૂલભરેલી છે. સંતોષ કાંઈ ઊંચી પાયરીએ ન જવા દેવામાં કારણરૂપ નથી. પણ તેમાં કારણરૂપ તો બીજા આલસ્ય, અશક્તતા મૂઢપ્રુદ્ધિતા, મંદોદ્યોગ, મંદાભ્યાસ, અને મંદભાગ્યતા આદિ છે. સંતોષ માત્ર અયોગ્ય રસ્તે મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિ નહીં થવા દેવામાં અને વૃથાશાથી વખતે બની આવતાં કૂર કર્મો નહીં કરવા દેવામાં કારણરૂપ થાય છે. એને માટે તેને મહાકવિએ સદ્ગુણની પંક્તિમાં ગણી ગયા છે. નહીંતો આલસ્ય અશક્તતાઆદિ દુર્ગુણોમાં તેને કેમ ન ગણત ? આ અનુમાનથી પણ સંતોષની પાપતમાં ઉપરના કુતર્કો આવી શકતા નથી. કોઈ અનુભવી વિદ્વાને કહ્યું છે કે ‘આજ્ઞાદાસીકૃતાયેનતસ્પદાસાયતેજગત્’ (જેણે આશાને દાસી કરેલી છે તે પુરુષની આગળ જગત્ દાસ જેવું થઈ રહે છે.) સારાંશ એકે નિરાશી અથવા સંતોષી સર્વથી શ્રેષ્ઠ ને સર્વથી સુખી છે.

છેવટ અમારી દીનબંધુ જગદીશ્વર પાસે એજ પ્રાર્થના છે કે આ આર્યાવર્તની આર્યતાથી ભ્રષ્ટ થયેલી પ્રજા પાછી સદ્વિચાર, સુશીલતા, સુજનતા, સુપ્રુદ્ધિ, વૈર્ય, ગાંભીર્ય, શૌર્ય, વિનય, સાહશ, કલાકૌશલ્ય, ઈગિતજ્ઞતા, વિદ્વત્તા, સમયજ્ઞતા, બલવત્તા, દૃઢપ્રતિજ્ઞતા, સદ્વિદ્યા અને સદુદ્યોગ આદિ સદ્ગુણોથી સુશોભિત થઈ, વૃથાશાના વૃથા પાશમાં નહીં લપટાવામાં સંતોષની સહાયતા લઈ, ઉત્તમ આશાપર કાંઈક લક્ષ રાખી, સુપંથને પ્રાપ્ત થાયો અને આ આર્યાવર્ત દેશનું હિત કરવામાં જરા આગ્રહથી પોતાની કમર કસી, આ દુનિયામાં પોતાનું ખર્ચ કર્તવ્ય કરી, ઈશ્વરે કાંઈ ગંભીર હેતુથી આપેલાં અમુલ્ય આયુષ્યને સફળ કરે. (તથાસ્તુ.)

વિદુરનીતિ.

(આંધણ પાને ૧૧૦ પી.)

અધ્વાજરાદેહવતાં પર્વતાનાંજલજરા ॥૭૮॥

અસંભોગોજરાસ્ત્રીણાં વાકુશલ્યમનસોજરા ।

દેહધારિયોને માર્ગ (માર્ગમાં આણું) એ જરારૂપ છે અર્થાત્ દેહને દુર્ણ કરનાર છે, પર્વતોને પાણી (પાણીના પ્રવાહ) એ જરારૂપ છે એટલે ખસાવી નાખનાર છે, સંભોગ ન કરતો એ સ્ત્રિયોને જરારૂપ એટલે ક્ષીણ કરનાર છે અને વાણીરૂપ રાહ્ય મનને જરારૂપ છે અર્થાત્ મનને માઠું પાડનાર છે.

અનામ્નાપમલાવેદા બ્રાહ્મણસ્પાવ્રતંમલં ॥૭૯॥

મલંપૃથિવ્યાવાલ્હીકાઃ પુરુષસ્પાનૃતંમલં ।

કૌતૂહલમલાસાંઘ્વી વિપ્રવાસમલાઃસ્ત્રિયઃ ॥૮૦॥

સુવર્ણસ્પમલંરૂપ્યં રૂપ્યસ્પાપિમલત્રંપુ ।

જેયંત્રપુમલંસીસં સીતસ્પાપિમલંમલં ॥૮૧॥

અભ્યાસ ન કરવો એ વેદને ભુક્તાંવી દેનાર છે, મત ન પાળવું એ બ્રાહ્મણને ભ્રષ્ટ કરનાર છે, જે ઠેકાણે પાંચ નદી ને છઠ્ઠો નદ વહેતો હોય તેવા દેશો એ પૃથ્વીને ખગાડનાર છે, અસત્ય એ પુરુષને દુઃખ કરનાર છે, કૌતુક, થવું એ સાર્ધવી સ્ત્રીને મલિન કરનાર છે, મુસાફરી કરવી એ સ્ત્રિયોને નઠારી કરનાર છે, સોનાને રાશી કરનાર રૂપું છે, રૂપાને રાશી કરનાર ખરીપારી છે, ખરીપારીને રાશી કરનાર સીસું છે, અને શીસાંને પણ રાશી કરનાર મેલ છે.

નસ્યપ્રેનજયેન્નિદ્રાં નકામેનજયેત્ત્રિયઃ ।

નેધનેનજયેદ્રાપિ નપાનેનસુરાંત્રયેત્ ॥૮૨॥

સુવાથી ઊઘડે ન છતવી, કામથી સ્ત્રિયોને ન છતવી, લાકડાંથી અગ્નિને ન છતવો અને પીવાથી મદિરાને ન છતવી. (એમ ય-

૧ રાશી એટલે મેલું, અશુદ્ધ અથવા ખરેખર શુદ્ધ નહીં તે.

વાથી તો જને જીતવાનાં છે તે ઉલટાં આપણને જીતે છે, અર્થાત્ વધે છે. માટે તેમ કરવા ઈચ્છવું નહિ.)

યસ્યદાનજિતંમિત્રં શત્રવોયુધિનિજિતાઃ ।

અન્નપાનજિતાદારાઃ સફલંતસ્યજીવિતં ॥૮૩॥

જેણે દાન આપીને મિત્રને જીતેલ છે, જેણે શત્રુસંગ્રામમાં શત્રુઓને જીતેલ છે, અને જેણે અન્નપાન આદિથી સ્ત્રિઓને જીતેલ છે (વશ કરેલ છે) તે પુરુષનું જીવવું સફળ છે.

સહસ્રિણોપિજીવંતિ જીવંતિશતિનસ્તથા ।

ધૃતરાષ્ટ્રવિમુંચેચ્છાં નકથંચિન્નજીવ્યતે ॥૮૪॥

હજારો માણસોવાળા પણ જીવે છે અને સો માણસવાળા પણ જીવે છે. નકારી રીતે જીવવું એમાં તે શું છે? (એ જીવ્યું કાંઈ જીવ્યું ન કહેવાય) માટે હું ભાઈ! એમ નકારી રીતે જીવવાની આશા છોડી દે.

ગ્રાપૃથિવ્યાંત્રીહિયવં હિરણ્યંપશવઃસ્ત્રિયઃ ।

નાલમેકસ્યતત્સર્વં મિતિપદ્યન્નમુહ્યતિ ॥૮૫॥

પૃથ્વીઉપર જે સાળ, યવ, સોનું પશુ અને સ્ત્રિઓ છે, તે સર્વ એકને માટે નથી (પરંતુ બધાને માટે છે) એમ જે જાણે છે તે કોઈ દિવસ મુઝાતો નથી.

રાજન્મૂયોત્ત્રવીમિત્વાં પુત્રેષુસમમાચાર ।

સમતાયદિતેરાજન્ સ્વેષુપાંડુસુતેષુવા ॥૮૬॥

હો રાજા! આ દુરીને પણ હું તમને કહું છું કે જો તમારે પાંડવો અને કૌરવોઉપર સરખી નજર હોય તો તમે તમારા પુત્રો અને પાંડવોવિષે સરખી રીતે વર્તો.

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्वणि प्रजागरपर्वणि विदुरवाक्ये

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥૩૯॥

ગુજરાતીની દશા.

ઉનાળામાં તાપ ધણું પડે છે અને મૂર્ચ ઉતરાયણના હોવાથી દિવસો ધણું મોટા થાય છે, તેથી સ્વાભાવિકરીતે શરીરની ક્રિયા નહિ કરનારાં માણસોને નિદ્રા આવે છે. હું એક દિવસ મારાં આસનઉપર બેઠો બેઠો ભાષાવિષે વિચાર કરતો હતો ત્યાં મારી આંખ વીચાઈ ગઈ. ક્ષણ એક નહિ થયો હોય ત્યાં તો એક સુંદર સમુદ્રથી વીટાયેલું શહેર મારા નેવામાં આંબ્યું. આ સમયે આશરે એકાદ ઘડી દિવસ પાકી રહ્યા હોય એવું જણાતું હતું. સારા સારા ગૃહસ્થો કોઈ દરિયા કિનારે અને કોઈ પોતપોતાના પાગખગીચામાં હવા ખાતા હતા અને કેટલાક ખગી-ખૂનમાં ખેરી દોડમદોડ મચાવી રહ્યા હતા. કેટલાક સુંધરલાઓએ પાટલુન ધાલેલાં હતાં, કેટલાકે કોટમાં કોટ ધાલેલા હતા, કેટલાકે ચરમાં ચડાવેલાં હતાં, કેટલાકે ગલપટા ગળે વગગાડ્યા હતા, કેટલાકે વિચિત્ર જાતિની ટોપિયો પેરી હતી, કેટલાકે લાકડિયો હાથમાં રાખી હતી, કેટલાકે ખૂટ મોજા ચડાવ્યા હતા, કેટલાકે વિવિધપ્રકારની પાગડિયો પહેરી હતી, કેટલાકે અંગરખાંધારણ કર્યો હતાં, કેટલાકે ધોતિયાં પહેરેલાં હતા, કેટલાકે ખભે પછેડિયો નાંખી હતી, કેટલાકે ચાંચિયા નેડા પહેરેલા હતા, કેટલાક ઈથેજમાં બોલતા હતા, કેટલાક ગુજરાતી પણ બોલતા હતા, કેટલાક સાદાઈ રાખનારા હતા, કેટલાક બલકો મારનારા હતા, કેટલાકે લવંડર છાટેલાં હતા, કેટલાક દેશના કુંઝમની વાતો કરતા હતા, કેટલાક પુનર્વિવાહનું પ્રકરણ કાઢી સામ-સામા લડતા હતા, કેટલાક કપટી અને નિર્દય દેખાતા હતા, કેટલાક દયાળુ દીસતા હતા, કેટલાક કામિનીઓના કર પકડી હવા લેવરાવતા હતા, કેટલાક કોમળ શરીરનાં પાળકેને રમાડતા હતા ને તેની રમતથી રાજ થતા હતા, કેટલાક ગોરા તો કેટલાક કાળા રંગના હતા, કેટલાક જુનું જુનું નવું સાચું એમ ખીન્નને સમજાવતા હતા, કેટલાક ધર્મેને ધકે લગાડતા હતા, કેટલાક મુરખીયોને અપમાન કરવાનો અભ્યાસ કરતા હતા, કેટલાક સલા ભરવાની તો કેટલાક પુસ્તક બહાર પાડી

પ્રસિદ્ધ થઈ જવાની વાતો વિચારતા હતા, અને કેટલાક આથી બુદ્ધી તરેહના પણ હતા તેમાના ક્વચિત્ જોવામાં આવતા હતા. આ દેખાવ દેખતાં દેખતાં થોડીવારમાં એક મોટો બાગ દીઠો. તેમાં વૃક્ષો અનુક્રમથી વાવેલાં હતાં અને કુલઅઠ અનુક્રમે સરખી રીતે ગોઠવી દીધાં હતાં. વચ્ચે એક બંગલો હતો તેની આગળ મોટો કુવારો બાંધેલો તેમાંથી પાણી ઊંચું ચડી નીચે પડતું હતું. મેહેલનીઅંદર વિવિધપ્રકારના અરિસા, ઝુમર, હાંડી, એ આદિ ખીલોરી સામાન ચોતરફ ટાંગી દીધેલો હતો. મધ્યભાગમાં પીતળના આંકડિયાવાળી સુંદર હીંડોળાખાટ ઝુલતી હતી તે ઉપર એક સૌભાગ્યવતી સદ્ગુણવતી સ્ત્રી પોતાના ડાબી બાજુના કરકમળમાં પોતાનું મસ્તક મેલીને જમણે હાથેથી પોતાનું સંધળું શરીર વસ્ત્રથી ઢાંકી માત્ર એક મુખની આકૃતિ શિવાય બીજા કોઈ ભાગ દૃષ્ટિમાં કે અનુમાનમાં ન આવે તેવી રીતે સુતી સુતી ઉદાસીમાં કંઈ વિચાર કરતી જણાઈ. હું ક્યાં હતો તેનું સ્મરણ નથી પરંતુ જાણે હું તેનીપાસે તેજ આવાસના એક ભાગમાં કોઈ ન જાણે તેમ ઉભો ઉભો સૃષ્ટિનું સૌંદર્ય જોતો હતો. થોડીવાર થઈ કે તેના મુખમાંથી નીકળેલા નીચે પ્રમાણે ઉદાસીના બોલ મારે કાને પડ્યા.—

હા દૈવ ! કેવી કાળની ગતિ ! સંસારમાં જોનો ઉદય અને જોનો અસ્ત ન થયો હોય એવું ઈશ્વરવિના બીજું કોઈપણ પવિત્રપ્રાણી નથી, ત્યારે હું સંસારના નિયમથી અવળી સ્થિતિમાં ક્યાંથી આવું ? હા માતા ! તમે મને જન્મ આપીને પાળીપોષી મોટી કરી પણ મારાં મંદ ભાગ્યને લીધે હું તો દુર્દશા ભોગવું છું. આપ શું જાણશો કે મારી પુત્રીની શી દશા છે ? અરે હું મારી પીડા ગાઉ છું પણ આપની પણ મારા જેવીજ દશા થઈ હશે એમ મને લાગે છે. જગતમાં સંધળા પદાર્થો ઉત્પન્ન થઈને નિયમસર નાશ પામે છે તેવી રીતે હું નાશ નહિ પામું પણ પ્રતિદિવસે વધતી જતી મારી શરીર-સંપત્તિથી હું બ્યાંસુધી પ્રલય નહિ થાય ત્યાંસુધી જીવતી રહીશ એવો મને આશીર્વાદ છે, તથાપિ હવે તો મને લાગે છે કે રખેને માં મરણ પામે આવું હોય ! કદી સાવ મરણ ન થાય તો પણ

મરણથી અધિક દુઃખનો જીવીને અનુભવ કરવો એ જીવંતું પણ ન જીવ્યા સરખું છે. હે માયાજી માતા! આ તમારી દીન દીકરી ઉદાસી-ના દુસ્તર દરિયામાં ખૂડે છે તેને આવી આપ ઉગારો. આપ અનાદિ કાળનાં છો તેથી આપને ઘણો અનુભવ મળ્યો હશે તેથી મારે હવે શું કરવું તે તમે ખતાવી શકશો. મોટા મોટા દેવતાઓ પણ તમારો આશ્રય કરી રહ્યા છે એટલે તમે મારી સહાયતા કરવાને શક્તિવાળાં છો. માતાપિતાને મેલીને છોકરું કોનીપાસે પોતાનું દુઃખ રૂપે? હું દેવ! જ્યારે જન્મ આપીને માતાથી વીખૂટી પાડી આવી દરાજ ભોગવાવવી હતી ત્યારે પ્રથમથી જન્મ પેહલાંજ મારો નાશ કરી નાંખ્યો હતો કે જેથી આપને પણ દુઃખવાનું કે દાઝવાનું રહેત નહિ.

આ તેના ખોલની સાથે તેની કમળસરખી આંખમાંથી મોતીના દાણા જેવાં આંસુણાં પડ્યાં તે જોઈ મને પણ અંતરમાં આવેશ આવી ગયો. હું હજી વિચારમાંજ હતો ત્યાં એક કોઈ વૃદ્ધ દેખાતી સ્ત્રી પોતાના પ્રોઠ વેશમાં આવીને ઉભી રહી. એય જણાં આ ઠેકાણે ભેળાં થઈ હર્ષનાં આંસુ આણી મારી પેઠે મળ્યાં. તેઓના આ સમયના મળવાથી મને તે પરસ્પર મા-દીકરી થાય છે એમ જણાયું. દીકરીએ પોતાનાં વૃદ્ધ અને ઘણું દિવસે પધારેલાં માતાને સારાં આસન ઉપર ખેસારી વંદન કર્યું અને માતા દીકરીને ઘણો કાળ જીવવાનો આશિર્વાદ આપી નીચે પ્રમાણે ખોલી.—

મિયપુત્રિ! આજ આમ કેમ તારૂં મુખકમળ ઉદાસ જણાય છે? મેં તને પુષ્ટિ મળે તે માટે ગુજરાતને સોંપી હતી, તેમ છતાં તું દુર્બળ થતી જતી કેમ જણાય છે? તારો કોણ અપરાધ કર્યો છે અને તારે શું દુઃખ છે? તુંને આ આરામમાં વર્તમાનકાળમાં વિત્રાંતિ મળી છે એમ જાણી તારી સંભાળ લેવા અને તને જોઈતી સહાયતા આપવા માટે હું તારીપાસે આવી છું. આવાં રમણીય સ્થળમાં પણ તું કેમ ઉદાસી જણાય છે? શું કાંઈ મારી તરફની સંભાળ ઓછી થઈ હોય અને તેથી કાંઈ તને ઓછું લાગ્યું હોય તેમ તો નથી? હું તો ધાંડું

હું કે તારા જેવી પવિત્ર પુત્રીને એમ થવું સ્વપ્નમાં પણ સંભવે તેવું નથી. ખેન ! મને મારી ચિંતા કરતાં તારી ચિંતા વધારે રહે છે, માટે જે તારે દુઃખ હોય તે સત્ત્વર કહી દે એટલે તત્કાળ તેના ઉપાય કરું. તું જ્યારે મારી આગળ તારું દુઃખ કહીશ નહિ ત્યારે ખીન્ન કોણ આગળ કહીશ અને ખીન્ન કોણ કંઈ કાપશે? માટે ખોલ ખેન, જે કેહેવાનું હોય તે કહી દે.

માતાનાં મોંમાંથી પડેલાં પુષ્પસરખાં વેણુ સાંભળીને ઘણીવાર આંખમાંથી પાણી પાડી છેવટ નિશ્વાસ નાંખી ગદ્ગદ કંઠે પુત્રિયે નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

માયાણુ માતા ! જ્યારે તેવો અવસર આવે ત્યારે દીકરીએ માતાને મોઢે ન કેહેવાંય એવી એકે વાત આ જગત્માં હોવી સંભવતી નથી. પણ મને માત્ર એટલોજ ખેદ થાય છે કે મારે મારું દુઃખ નિવેદન કરી આપને શોકાતુર કરવાં પડે છે.

માતા ! આપનાથી વીખૂટી પડ્યા પછી હું ઘણું ઘણું ભાટકી પરંતુ કેઈ સ્થળે મને ઘટતો આદરભાવ થયો નહિ. મને સારી રીતે જાણ થવાથી ગુજરાતના દેશોમાં મારા કેટલાક અંશે મેલીને આ મુંબઈ ટાપૂમાં આવી વસી, પણ હીનભાગ્યે અહીં પણ મને મનમાં સુખ ભોગવવાની અને પુષ્ટિ મળવાની આશા હતી તે ભાંગી પડી છે. હું જાણું છું કે આ શહેર જેવું આખા હિંદુસ્થાનમાં રમણીય શહેર ખીન્નું નહિ હોય, પણ તે શા કામનું? ગુણહીન ગુજરાતિયોએ જે મારી કદર જાણી મને શણગારી હોત તો હું આજે તેને છે તેના કરતાં વધારે શોભિતા દેખાડત. પોતાનાં માણસનો પોતે તિરસ્કાર કરિયે તો પછી ખીન્ન કોણ એવો પરમાર્થી હોય કે તે માન આપે? સઘળાં જગત્ની રીતછે કે ખીન્નનું બુદ્ધિ થતું હોય તો ટોળેવળી જેવા મળે પણ દયા ન આણે ! માતા ! મારાં દુઃખની શું વાત કરું? આજકાલ કેળવણીનો આશ્રય લઈ ખોટો ડોળ ધાલનારાઓ મને એવી તો વર્ણસંકર કરી નાખી છે કે તમે પણ મારું રૂપ ઓળખી ન શકો. કેટલાકે મને જુદી જુદી દૃષ્યમાં વાપરવા માંડી છે. સારાં બંધનથી બાંધે તો હું ઉલટી શોભા આપું છું

પણ મને તો એવાં નકારાં બંધનથી બાંધે છે કે કોઈ વિદ્વાન્ દષ્ટે તો તેની આંખમાં આંસુ આવી જાય. સરખી રીતિયે મને બાંધતા હોમ તો તો હજીએ તેનો પાડ, પરંતુ મને તો કોઈ કોઈ વાર હાથે માથે લટકાવી બાંધે છે. બંધન પણ એવું કઠોર હોય છે કે મારા અંગે અંગના કટકા થઈ જાય છે કે જે પાછા સંધાવા પણ કઠણ છે. હું ગુજરાતી છું, ઇંગ્રેજ છું કે ફારસી છું એમ મને હવે પછીની મન આજખરો નહિ તેથી આપનું નામ પણ મારી પાછળ ડુબી જશે. ચીનાલોકોમાં જેમ સ્ત્રીઓના પગને નાના રાખવાનાં ચોગદાં હોય છે તેમાં પગ બાંધી વંધવા દેતા નથી પણ પોતાની મરજી મુજબ તેનું કદ કરે છે, તેમ સધળા લોકો મારી એવી દશા કરે છે. મને ચોક્કસ બંધનમાં બાંધીને એવી તો ટીપી નાંખે છે કે માંડું સુંદર પણ સહજ-વારમાં બદલાઈ જઈ હું કદરૂપી થઈ જઈ છું. માંડું કદરૂપ લોકોને જાણે કેમ સુશોભિત લાગતું હોય તેમ મને તેવી દશામાં જોઈ રાજ થાય છે અને ફરીને તેવાંજ પ્રયત્નમાં મંદ્યા રહે છે. કોઈ વખતે માંડું માથું ને પગ ભેળા કરી દેછે, કોઈ વખતે માંડું પેટ ને પગ ભેળા કરી દેછે, કોઈ વખતે માથું ને પેટ ભેળાં કરી દેછે, એમ કરીને કોઈ વખતે મને એક ચોક્કસ પેઠીમાં કે પારામાં આમ તેમ ખરી પણ ન રાકાય તેમ નાંખી દેછે. કેવા લોકો નિર્દય છે ? જે લોકોને પરકીયાઈપર પ્રતિદિવસ પ્રીતિ વંધતી જાય છે તેતો હું જેવી સ્વકીયાને સામું પણ ન જોતાં પરમાજ્ઞ લંપટ થઈ રહે છે. હું ધારું છું કે એવા પરમા પ્રીતિ-રાખનારા પોતાની અપવિત્રતાનાં ફળ આખ્યાવગર નહિ રહે. કેટલાક મને પ્રુટ કરવાને પ્રયત્ન કરે છે પણ તે હિલકું થાય છે. જે નિદાન ન જાણે તે વૈદ ચિકિત્સા શું કરે ? આડને પ્રુટકરવાને તેનાં મળમાં પાણી પાતું જોઈએ તેને બદલે ડાળઉપર પાણી રેડે તો તેથી ધોરેલી ધારણા કેમ પાર પડે ? લોકો સમજીપણાને ડાળ ધાલે છે, ચાવીચાવીને મારો ઉચ્ચાર કરે છે, કલમના આમ તેમ ઘોઘા મારી છેકલુરા કરી મને શોભાડવા માટે કાગળો ભરે છે; પણ તે બધું અગ્નિ દારવાને તેમાં ધી નાંખવા જેવું બને છે. મારા હિમાયતિયો

કોઈ છે નહિ, અને જો છે તે પોતાનું બાંધું પાશઁ લેખનારા ને પર-
કીયાની દૃષ્ટિથી વિકારવાળાં હૃદયના છે એટલે તે હિમાયતી શાના
કહેવાય? મને પુષ્ટિ આપવા માટે ખીજને ઘોષ કરે છે, મારામાં આ-
સક્ત રહેવા સહુને ભળામણ કરે છે, ને પોતે પરકીયામાં આસક્ત રહે છે.
જેઓ વિદ્વાન્ ગણાય છે તે કંતો મારી સામુંજ જોતા નથી, જુવે છે
તો મને જાણે કેમ મારીઉપર ઉપકારના ગંજ કરી દેતા હોય
તેમ મને વટલાવીને કંઈ જેવાં તેવાં કામમાં ઉપયોગ લેછે
અને કેટલાક તો મારું નામ લેવું તો રહ્યું પણ મારી સામું પણ
જોવાને ઈચ્છતા નથી. આવો જ્યાં તિરસ્કાર હોય ત્યાં મારું
શું સાઈ થાય? અફીણીઆઓને અફીણવિના ન ચાલે તેમ મારા-
વગર ગુજરાતિયોને ચાલે તેમ તો નથીજ. એ ભલે મારું અપમાન
કરે પણ આપની કૃપાથી હજી પણ મારું પ્રજાળ એટલું બધું વધી ગયું
છે કે તેમાં અને ખીજ જાતિના ગુજરાતમાં ને તેની આસપાસ રહેનારા
લોકોમાં હું પસરી ગઈ છું. મને આશ્ચર્ય એજ છે કે જ્યારે મારાવગર
ચાલે તેમ નથી ત્યારે મને સારી રીતે રાખતાં તેને શું થતું હશે?
પણ હું જાણું છું કે આજના લોકોને સાઈ નરતું જાણવાની વિવેક-
બુદ્ધિ રહિ નથી. તેમનાં હૃદયઉપર અને આંખઉપર જગતમાં
થતા પ્રપંચ અને પાપથી છારી વળી ગઈ હોય તેમ લાગે છે. એ
છારીને ઉતારનાર મહાવૈદ્ય કોઈ આજ કાલ મળી શકવો મુશ્કેલ છે.
કોઈ કોઈ વખત મારાં વસ્ત્ર ઉતારી ધરેણાં કાઢી લઈ શરમવગરના
લોકો જાણે કેમ મેં કાંઈ તેનો અપરાધ કર્યો હોય તેમ મને રીખાવે
છે. આ સમયે મારું રૂપ જોઈને હું શરમાઉ છું, પણ મારો અંગીકાર
કરી પછીથી આમ અપમાન કરનારા શરમાતા નથી. ગમે તો લોકો
મારીઉપર પ્રીતિ રાખે કે ન રાખે તેની મને ગરજ નથી. ભલે
કાલાંતરે મારું મૃત્યુ થવાનું હોયકા તે અજ્ઞે થાય તેનો મને કાંઈ ભય
નથી. હું એટલું તો જાણું છું કે જેની ઉત્પત્તિ થાય તેનો મોહો-
વેલો નાશ થવોજ જોઈએ.

નીચે લખેલા સદ્ગુણોનાં નાણાં અમને પહોંચ્યા છે.

		૩	આ	પા
શ્રેષ્ઠ ભોગીલાલ મુળચંદના ...	૧૯૩૯ ના ...	૧	૮	૦
રા જોશીલાલ હમનલાખના ...	" ...	૧	૧૧	૦
રા હરજીવન બાકિના ...	" ...	૦	૧૧	૩
રેવરંડે ધનજીભાઈ નવરોજજીના	" ...	૧	૮	૦
વડોદરા રોડે લાઈબ્રેરીના ...	૧૯૩૮ ના ...	૧	૧૪	૦
શ્રેષ્ઠ કલ્યાણદાસ ક્રિપાસમના મે કાપીના	૧૯૧૯ ના ...	૩	૦	૦
શ્રી. મયુરાદાસ નથુભાઈના ...	૧૯૩૮-૩૯ ના	૨	૬	૦
દાહોદ મુનમુકુ રિડિંગરૂમના ...	૧૯૩૯ ના ...	૧	૧૪	૦
રા. નારણજી નંદલાલ નાયબ ફોજદારના	૧૯૩૮ તથા ૩૯ પેટે	૨	૦	૦
આટકોટ નેટિન લાઈબ્રેરીના ...	૧૯૩૯ ના ...	૧	૧૧	૦
શ્રી. જગજીવન રતનચીના ...	" ...	૧	૧૧	૦
શ્રીવાકાનેર દરખાસ્તના ...	" ...	૧	૧૧	૦
શ્રી. નારણજી રતનચીના ...	૯૩૬ થી ૩૯ મુધીના	૧	૦	૦
શ્રેષ્ઠ સુંદરજી પ્રેમજીના ...	૯૩૯ ના ...	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ ગોકળદાસ કીલાધરના ...	" ...	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ કરશનદાસ ચામજીના ...	૯૩૮-૩૯ ના .	૩	૦	૦
શ્રી વસનજી પ્રાગજીના ...	૩૯ ના ...	૧	૮	૦
ખારાધોડા રિડિંગરૂમના ...	" ...	૧	૧૧	૦
ડેક નરેશતમદાસ વણુરશીના ...	" ...	૧	૮	૦
શ્રી ધર્મચી પ્રદ્યોત્તમના ...	" ...	૧	૮	૦
શ્રી નગીનદાસ ચાકરલાલના ...	" ...	૧	૧૧	૦
શ્રી કદિરદાસ આત્માગમે વકીલના	" ...	૧	૮	
શ્રી જોશીભાઈ જોશના ...	" ...	૧	૮	
શ્રી ભોગીલાલભાઈ મહાનંદના ..	" ...	૧		
શ્રી જગજીવન ગોવિંદજીના ...	" ...	૧	૮	
બટ નરેશતમદાસ રણછોડજીના			
શ્રી રતનચી આટકોટના ...				
શ્રી દામોદર હીરજીના ...				
કલ્યાણજી નારણજી હેડકલાર્કના				

‘કદાવારાણસ્યામમરતટિનીરોધસિવસન્
વસાનઃકૌપીનંશિરસિનિવધાનોજલિપુટં ।

અયેગૌરીનાથત્રિપુરહરશંભોત્રિનયન
પ્રસીદેત્યાક્રોશાન્નિમિષમિવનેષ્યામિદિવસાન્’ ॥

(ગંગાજીને કિનારે રહેતો, કૌપીનને ધારણ કરતો, એ હાથેથી પગે લાગતો અને હે ગૌરીનાથ હે ત્રિપુરહર હે શંભો હે ત્રિનયન ! મસત્ર થાઓ, એમ બોલતો હું દિવસોને કાણુનીપેઠે ડ્યારે નિર્ગમન કરીશ ?) જ્યોત્સે સાચુંજુઠું જાણ્યું છે અને જ્યોત્સે સંસારનાં દુઃખથી ત્યાગ છૂટે છે તથા જ્યોત્સે કરી મમતા નહિ રહેતાં પોતાનાં કલ્યાણની ઈચ્છા છે તેજ્યોત્સે એ પ્રમાણે ધરખાર અને સુખભોગ જે કાળિક છે તેમાંથી વૃત્તિ ઉઠીને પુણ્યરૂપ અરણ્યમાં અને તીર્થાટણમાં જાય એ વાત સંભવિત અને શોભિતી છે. જ્યોત્સે પ્રેમથી પૃથ્વીનાં પાલન કરેલાં અને જેને ભોગ સર્વ પ્રાપ્ત હતા એવા મહારાજજ્યો પણ પુણ્યરૂપ વનને માન્ય કરી મમતા છોડી ચાલી નીકળ્યા છે તે પણ સત્ય સાર સમજીને અને દૂરીને દુઃખરૂપ જન્મમરણ ન ધરવાને માટેજ અને તે પણ જ્ઞે અંતરમાંથી ખરો અંકુર હતો તોજ. સંસારમાં સઘળું દુઃખરૂપ દેખાય અને સત્યાસત્યનું ભાન થાય એટલે વૈરાગ્ય સ્ફુરે છે. સઘળા આનંદ કરતાં વૈરાગ્યનો આનંદ અધિક છે અને ખીજાં બધાંમાં ભય રહેલો છે પરંતુ એમાં કરો ભય નથી માટે તે નિર્ભય છે. ભતૃહરિજે વૈરાગ્યનાં નિર્ભયપણાંવિષે કહ્યું છે કે.—

‘મોગેરોગમયંકુલેચ્યુતિમયંવિત્તેનૃપાલાદ્યં

મૌનેદૈન્યમયંવલેરિપુમયંરૂપેજશયામયં ।

શાસ્ત્રેવાદમયંગુણેખલમયંકાયેકૃતાંતાદ્યં

સર્વવસ્તુમયાન્નિતંભુવિનૃણાંત્રૈરામ્યમેવામયં’ ॥

(ભોગનેવિષે રોગનો ભય છે, કુળનેવિષે હલકું થઈ જવાનો ભય છે, દ્રવ્યનેવિષે રાજનો ભય છે, મૂળાપણાંનેવિષે દીનપણું આવવાનો ભય છે, પ્રજાનેવિષે શત્રુનો ભય છે, રૂપનેવિષે જરાનો ભય છે, શાસ્ત્ર

ભણવાવિધે વાદવિવાદ કરવાનો ભય છે, ગુણનેવિધે ખળ પુરૂષનો ભય છે, અને શરીરનેવિધે કાળ થકી ભય છે. એમ સર્વે વસ્તુ પૃથ્વી ઉપર માણસોને ભયવાળી છે, પરંતુ વૈરાગ્યથી એજ એક અભય એટલે ભય વગરનું છે.)

ભોજે ભોગવવાથી હીન મિથ્યા કે અતિમાત્ર.યોગને લીધે રોગ થાય છે તેથી તેમાં રોગનો ભય પ્રત્યક્ષ જણાય છે; વ્યવહારનાં અનેક કાર્યમાં કંઈ જ્ઞાતિબંધનથી ઉલટું કાર્ય થયું તો તેથી અથવા ખીન્ન કંઈ તેવાં હલકાં કાર્યથી, ઉચું કુળ કેહેવાયું હોય તો નીચું કેહેવાય છે તેથી તેમાં હલકું થઈ જવાનો ભય પ્રત્યક્ષ દેખાય છે; મંયત્રે મેળવેલું દ્રવ્ય કોઈ રાજ્યના ગુનાહમાં આવી જવાથી રાજા દંડીને લઈ જાય છે ને તેથી તેમાં રાજનયકી ભય થવાપાણું પ્રત્યક્ષ દેખાય છે; મૂઝું રે-હેવાથી કોઈ કંઈ આપે નહિ અને પોતાની યોગ્યતા કંઈ જાણે નહીં તેથી નિર્ધનપણું થવાનો સંભવ છે, તેથી તેમાં દીનપણું પ્રાપ્ત થવાનો ભય પ્રત્યક્ષ જણાય છે; દ્રવ્યનું શરીરનું કે માણસોનું ખળ હોય તો, કોઈ વખતે લડકું પડે ને તેમાં પરાજિત થવું પડે તેથી તેમાં રાત્રુનો ભય પ્રત્યક્ષ જણાય છે; ગમે તેવું રૂપ હોય પણ ઘરડપણે તે બદલાયાવગર રહેતું નથી તેથી તેમાં જરાનો ભય પ્રત્યક્ષ જણાય છે; શાસ્ત્રોનાં અધ્યયનથી કોઈ વખતે સમોવરિયો મળે ને શાસ્ત્રાર્થ કરવાએસે તો તેમાં હંસવી દેતેથી તેમાં વાદવિવાદ કરવાનો ભય પ્રત્યક્ષ દેખાય છે; અનેક પ્રકારના સદ્ગુણ હોય પણ તે જગતમાં તેના સદ્ગુણ ન હોય તેવા ખળ પુરૂષો ગુણને દોષરૂપે દેખે છે ને ગુણીને સુખે રહેવા દેતા નથી તેથી તેમાં ખળનો ભય પ્રત્યક્ષ છે; અને આ પંચભૂતનાં પુતળાંરૂપ શરીરને મૃત્યુસમય આવ્યો કે કાણુવાર પણ રહેતું નથી, એક મટકું ન મરાય તેટલા વખતમાં તેનો નાશ થઈ જાય છે તેથી તેમાં કાળનો ભય પ્રત્યક્ષ છે. આમ સંસારમાં જેટલી વસ્તુ જોશું તે સર્વેની ઉપર કંઈ કંઈ પણ ભય રહેલો હશેજ, જે

*આર આરી પદ્મ જાંય ને આરઆઈ પદ્મ જાંય એ જાંય પણ દ્રવ્યને વર્ગોલા છે.

ભયવાળી વસ્તુ હોય તે માણસને નિર્ભય કેમ કરી શકે? જ્યારે વૈરાગ્યનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે પછી ભૌતિક અને તેનેવિષે સંભવે એવા ભયઆદિ કશું સ્ફુરતું નથી. જ્યાંસુધી વૈરાગ્ય ન થયું હોય ત્યાં સુધીજ ભય છે. વૈરાગ્ય થયા પછી સદા નિર્ભય દશામાં વૃત્તિ રહે છે. આણું સદૈવ નિર્ભય રાખનારું વૈરાગ્ય જેઓ ખરા ભાગ્યશાળી, ખરા વિવેકી અને ખરા મુમુક્ષુઓ હોય છે તેને પ્રાપ્ત થાય છે. એવા મનનાને ગમે તો કોલસો હોય કે ગમે તો સોનાનો કટકો હોય, ગમે તો વિષ હોય કે ગમે તો અમૃત હોય, ગમે તો શત્રુ હોય કે ગમે તો મિત્ર હોય, અને ગમે તો ભારે વૈભવોથી ભરેલાં ઘરખાર હોય કે ગમેતોજમાં ટાઢ-તડકા પડ્યા કરે તેવું જંગલ હોય, તે બધું તેને એક સરખું દેખાય છે. આમ છતાં પણ તેઓ અપતિવ્રતા સ્ત્રીના જેવાં અંચળ મનનો વિશ્વાસ નહિ રાખવાના હેતુથી સદૈવ વૈરાગ્યને વધારનારાં વ્રનમાં કે પુણ્યરૂપ તીર્થોમાં પોતાની પવિત્ર વૃત્તિને દોડાવ્યા કરે છે. ભતૃહરિ કહે છે કે—

ગંગાતીરોદિમગિરીશિલાવદ્ધપદ્માસનસ્ય

બ્રહ્મવ્યાનામ્પસનવિધિનાયોગનિદ્રાંગતસ્ય ।

કિંતૈર્માવ્યમમસુદિવસૈર્વત્રતેનિર્વિશંકાઃ

સંપ્રાપ્સ્યંતેજઠરહરિણઃશૃંગકંઢૂવિનોદં ॥

(ગંગા નદીને કીનારે હિમગિરીની શિલા ઉપર જેણે પદ્માસન બાંધેલું છે, અને બ્રહ્મનાં ધ્યાનના અભ્યાસની વિધિવડે યોગ નિદ્રાને પામેલો એવો હું, તેને, શું એવા દિવસો આવશે કે જે દિવસોમાં વૃદ્ધ હરણો શંકા વગરનાં થઈને પોતાનાં શીંગડાંની ખરજ મટાડવાનો વિનોદ પામે, અર્થાત્ મારી એવી અવિચળ સમાધિવાળી સ્થિતિ ક્યારે થાય કે જેમ ઝાડના થડમાં કે પથ્થરપર પોતાનાં શીંગડાં હરણિયાંઓ ધસીને પોતાની ખરજ મટાડે છે તેમ મારાં શરીરઉપર ધસીને મટાડે. આ પ્રમાણે ઉત્તમ લક્ષ વૈરાગી પુરૂષોનું રહે છે.

સંસારનાં ખંધનથી છૂટવાનાં દ્વારરૂપ આ મનુષ્યનો દેહ કોઈ પૂર્વનાં પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાપ્ત થયા પછી પૂર્વના સંસ્કાર સારા હોવાને

હાથે સારાં શાસ્ત્રોનો ને સારાં પુસ્તોનો સંગ થાય છે. એ સંગમમાં જન્મમરણમાં અને વ્યવહારમાં તથા ખીજ પશ્વાદિકના અવતારમાં કેવાં કેવાં દુઃખ છે તેનું થવાનું થઈ અનુભવ થઈ તેની સત્યતા ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ ખેસે છે. એ વિશ્વાસ ખેઠા પછી તેવાં દુઃખ ફરીને ન ખમવાં પડે એવી ઇચ્છા થવાથી મન તેવા તેવા ઉપાયો શોધે છે. જગતમાં જેટલા નામરૂપવાળા પદાર્થો છે તેટલા ખધા આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિ કરનારા છે એટલુંજ નહિ પણ તેમાં આસક્તિ થવાથી અતિ દુઃખ થાય છે એમ નિશ્ચય થવાથી આખા સંસારમાં દુઃખ-બુદ્ધિ થાય છે. દુઃખબુદ્ધિ થવાથી સંસારના વ્યવહારો અને સધળાં સુખો અગ્નિની જ્વાળા જેવાં ત્રાસ ઉપજવનારાં જણાય છે અને તેથી તે જરા પણ રૂચતાં નથી. આવી રીતે મન સંસાર તરફ ખેસતું નથી તેની સાથે પોતાના વર્ણનો ને આશ્રમનો ધર્મ પાળવામાં આવતો હોય, તથા પુણ્ય પામવાના હેતુથી કૃત્યચંદ્રાચલુ આદિ વૃત્ત કરમાં આવતાં હોય તેથી અને ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય એવા પ્રાણીમાત્રઉપર દયા રાખવા આદિ ગુણોથી નિર્મળ રહેલું ચંતઃકરણ વૈરાગ્ય ઉપર વળે છે. વૈરાગ્યમાં પ્રવેશ થયેલું મન સંસારના વિષયભોગ સામું કદી જોતું નથી. એ ક્રમે કે ખીજ કોઈ પણ ક્રમે અથવા તો કોઈ પણ કારણે પોતાનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ પાળવો તથા ચંદ્રાચલુ આદિ તપ કરવાં તથા ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય તેવા દયા આદિ ગુણ રાખવા, એ સર્વેએ સહિત થયેલો વૈરાગ્ય ઉત્તમ ગતિ અપાવનારો થાય છે. —વૈરાગ્યવિષે ભગવાન શંકરાચાર્ય કહે છે કે.—

જ્ઞાપ્તિસ્થાવરોત્તપ્તૃ વૈરાગ્યં વિષયેષ્વનુ ।

યયૈવકાકવિદ્યાયાં વૈરાગ્યં તદ્દિનિર્મલ ॥

(અર્થાત્ આદિથી તે છેક સ્થાવર પર્યંત જેટલા વિષયો છે તેનેવિષે કાગડાની વિદ્યાનીપેઠે અહણ કરવાની ઇચ્છા રહે નહીં તેનું નામ નિર્મળ વૈરાગ્ય કહેવાય.)

પ્રજ્ઞાહી માંડીને એ ખડનાં શુખડાં સૂધીના જે જે વિષયો હોય તેની ઉપર, જેમ જ્ઞાનની કે ગદ્દત્તની વિદ્યુઉપર અથવા ઉલટી

કરી નાખેલાં અત્રઉપર વૃત્તિ જાય નહીં તેમ વૃત્તિ જાય નહીં, એવી નિર્મળ વૈરાગ્યમાં સ્થિતિ રહે છે. એવી રીતે સ્થિતિ થવી એ બાહ્ય કઠણ છે. સાચાંખોટાંના વિવેક વગર એ વૈરાગ્ય થઈ શકતું નથી. પ્રત્યેક પદાર્થવિષે વિચાર કરી સત્યને અને અસત્યને જાણવું એ વિવેક કેહેવાય. જ્યાંસુધી સત્ય કે અસત્ય જાણ્યું ન હોય ત્યાંસુધી સત્યનું ગ્રહણ અને અસત્યનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી અને વૈરાગ્યનું અધિકારી થવાતું નથી અને સૈદ્ધવ દુઃખનોજ અનુભવ કરવો પડે છે. સાચાંખોટાંની સમજણથી જ્યારે મોક્ષના દ્વારરૂપ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પછી અંતઃકરણ નિયમમાં રહે છે, અનેક પ્રકારના વિષયોપર દોડવાને બદલે આત્મકલ્યાણના વિચારમાં વળગે છે, તથા પાંચ કર્મેન્દ્રિ અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો પણ નિયમમાં રહીને વિષયોપર દોડતી નથી. આવી રીતે અંતઃકરણ અને ઈન્દ્રિયો વશ થવાથી શમ તથા દમ સચવાઈને શાબ્દાદિક વિષયોથી એનીમેળે નિવૃત્તિ થાય છે. શાબ્દાદિક વિષયો અસત્ય, બંધનને આપનાર અને દુઃખરૂપ છે એમ જોળખાઈને તેથી નિવૃત્તિ થઈ હોય તેનું નામ ઉપરતિ કેહેવાય. શમ, દમ અને ઉપરતિ પછી તિતિક્ષા થાય છે. જે કંઈ દુઃખ આવે તે અથવા કોઈ દુઃખ દે તે સહન કરી લેવું તે તિતિક્ષા કેહેવાય. જેને તિતિક્ષા થઈ હોય તેનાથી ખીન્નને કદી દુઃખ થતું નથી. વૈરાગ્યથી જમ શમ, દમ, ઉપરતિ અને તિતિક્ષા સંપાદન થાય છે, તેમજ તે થયા પછી અથવા તે સર્વની સાથે શ્રુત્યાદિક વાક્યોને વિષે સત્પુરુષોના સદ્બોધને વિષે અને પરમાત્માનેવિષે શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે અને ઈશ્વરનું અને પોતાનું સ્વરૂપ જોળખવાની ઈચ્છા થાય છે. એવીરીતે વૈરાગ્ય થવાથી અને શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા અને આત્મા પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવાની ઈચ્છારૂપ સાધનોથી સંસારમાંથી છૂટવાની વૃત્તિ થાય છે. એવી વૃત્તિમાંથી અનેક વૈરાગ્યાદિ સાધનોના પ્રવાહ ચાલુ રહેતાં શાસ્ત્ર તથા સત્પુરુષદ્વારા બોધ થઈ પરમપદ પમાય છે.

વૈરાગ્યથી ને ખીન્ન સાધનોથી પોતાના સહિચારમાં ગુંથાઈ રહેલા પુરુષો પ્રસન્ન થઈને દુર્યા કરે છે. સંસારમાં કોઈ તરફથી થતાં દુઃખ;

સુખ કે માનાપમાનને તે લેરા પછી ગણતા નથી. આવી રીતે વૈરાગ્ય સર્વને આનંદ આપનાર છે. જગતમાં દરેક પદાર્થો એવા છે કે તે જેના સ્વાધીનમાં હોય તેનેજ સુખ ઉપેન્નવે છે, પણ વૈરાગ્ય તો એક છતાં જે જે ગ્રહણ કરે છે તેને તેને ભિન્ન ભિન્ન થઈ ને અત્યંત સુખ આપે છે. વૈરાગ્યનું સુખ નિરવધિ છે કેમકે તેથી સધળો ભય ટળી જાય છે. તે શિવાય જોડા જોડાં સ્વપ્ન જેવાં સંસારનાં સુખ છે તે ભય ભરેલાં હોવાથી દુઃખરૂપ છે અને તે જ્યાંસુધી વૈરાગ્ય ન થયું હોય ત્યાંસુધીજ મધલાળનીપેઠે મીઠાં જણાય છે પણ વૈરાગ્યથી જ્ઞાન થતાં પછી સધળાં સુખમત્યે દુઃખમુદ્ધિ થઈ જાય છે. આણું સુખરૂપ વૈરાગ્ય કે જે સર્વને સુખ આપે છે તેને ગ્રહણ કરવું જોઈએ. સંસારને તથા ચાલી નીકળનારની વાત જુદી છે પરંતુ જેઓને ગ્રહસ્થાત્રમમાં રહી સંસારનો વ્યવહાર ચલાવતો હોય અથવા પ્રારબ્ધ-યોગથી ચલાવ્યા વગર ચાલતું ન હોય તેને પણ વૈરાગ્યાદિ સાધનોથી જેટલી સેહેલાઈ થાય છે તેવી ખીજ કરાવી થતી નથી. એક વિનય વિવેક ને વિરાગવાળો પુરૂષ વ્યવહાર ચલાવતો હોય તે, એક વિનય વિવેક કે વિરાગ વગરના પુરૂષના કરતાં હજાર ગણે દરજ્જે સારો ને પીય નહીં થાય તેવો ચાલે છે. આમ સર્વે પ્રકારે વૈરાગ્ય સ્તુતિપાત્ર અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે માટે તે ઉપર લક્ષ એચાણું જોઈએ; કેમકે સંસારના દુઃખરૂપ તાપ દૂર કરવામાં તે સુખના સાગરરૂપ છે.

ચંદ્રપ્રભા ચરિત્ર.

(આંધણ પાને ૧૨૦ પી.)

અપતિવતાઓનો અભ્યુદય કદી થાતો નથી, અપતિવતાનો વિજય કદી થાતો નથી, અપતિવતાનું કલ્યાણ કદી થાતું નથી, અપતિવતાઓની કીર્તિ કદી થાતી નથી, અપતિવતાઓની પ્રતિષ્ઠા કદી થાતી નથી, અપતિવતાઓને લક્ષ્મી કદી મળતી નથી, અપતિવતાઓની સાગ્ગ કદી વધતી નથી, કુટુંબમાં અપતિવતાઓને આ લોકમાં કે પરલોકમાં કોયપણ પ્રકારનું કાંઈ પણ સુખ પ્રાપ્ત થતુંજ નથી. નથી અપતિ-

વ્રતાઓને માતાથી માન મળતું, નથી અપતિવ્રતાઓને પિતાથી માન મળતું, નથી અપતિવ્રતાઓને ભાઈઓથી માન મળતું, નથી અપતિવ્રતાઓને ભોંજઈઓથી માન મળતું, નથી અપતિવ્રતાઓને મામાઓથી માન મળતું, નથી અપતિવ્રતાઓને મામીઓથી માન મળતું, નથી અપતિવ્રતાઓને માસીઓથી માન મળતું, નથી અપતિવ્રતાઓને દેઝોથી માન મળતું, ધણું શું પણ કોયપણ સેહી કે કોયપણ સંબંધી, કોયપણ સગાં કે કોયપણ વાહાલાં, કોયપણ જ્ઞાતિ કે કોયપણ જાતિ, અપતિવ્રતાઓને માન આપતીજ નથી. એટલુંજ નહીં પણ તેઓ સર્વ વખતોવખત સેહિસંબંધી અને સગાંવાહાલાં છતાં તિરસ્કારની નજરથી અપતિવ્રતાઓને જુએ છે, તિરસ્કારથી નિંદે છે, અને તિરસ્કાર સાથે શાપ આપે છે. જે ગુરૂજનો પોતાનાં સંતાનનું લાંબું આયુષ્ય ઈચ્છે છે તેજ ગુરૂજનો અપતિવ્રતાઓનું લાંબું જીવં ઈચ્છતાં નથી, જે ગુરૂજનો પોતાનાં સંતાનોને દેખી આનંદ પામે છે તેજ ગુરૂજનો અપતિવ્રતાઓને દેખી ખેદ પામે છે અને જે ગુરૂજનો પોતાનાં સંતાનોને આશિષ આપે છે તેજ ગુરૂજનો અપતિવ્રતાઓને શાપ આપે છે, જે શું ઓછી ખેદકારક વાત છે, જે શું ઓછું અપમાન છે અને જે શું ઓછું ધિક્કારનું સ્થાનક છે! વિચારેકે અપતિવ્રતાપણામાં કેટલા દોષ રહ્યા છે, કેટલાં પાપ રહ્યાં છે, અને કેટલા તાપ રહ્યા છે? જે રાહુની અને ચંદ્રની તુલના થઈ શકે, જે ગંધકારની અને પ્રકાશની તુલના થઈ શકે, જે સ્વર્ગની અને નરકની તુલના થઈ શકે, અને જે વિષની અને અમૃતની તુલના થઈ શકે, તો અપતિવ્રતાની અને પતિવ્રતાની તુલના થઈ શકે. પતિવ્રતાઓ અને અપતિવ્રતાઓ એકજ જ્ઞાતિમાં એકજ જાતિમાં અને એકજ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે પણ માત્ર પવિત્ર પાતિવ્રત્યરૂપ ચિંતામણિના પ્રભાવથી પતિવ્રતાઓ દેવતાઓને પણ વંદવા લાયક થઈ પડે છે અને અપવિત્ર અપાતિવ્રત્યરૂપ ગલત્કુટ હોવાથી અપતિવ્રતાઓ પામરનરને પણ નિંદવા લાયક થઈ પડે છે. જ્યારે ઉપર પ્રમાણે શ્રુતિયો સમૃત્તિઓ ઈતિહાસો અને પુરાણો વારંવાર પોકાર કરી આપણને

નેત્રત કરે છે ત્યારે એવી કોણ સી મૂર્ખી હશે કે જે પતિવ્રતાપણું
 રૂપ ચિંતામણિને મેલી દેઈ અપતિવ્રતાપણું રૂપ ગલત્યુદ્ધમે વોરા લેશે ?
 પતિવ્રતાપણું માત્ર થવું કે અપતિવ્રતાપણું માત્ર થવું તેનો આંધાર
 સંગ ઉપર છે. ને શાસ્ત્રસંગ અને સત્સંગનું સેવન પાળપણથીજ
 થવું હોય તો પતિવ્રતાપણું માત્ર થાય છે અને ને પાળપણથીજ
 દુર્વાર્તાનું શ્રવણ અને દુઃસંગનું સેવન થાય છે તો અપતિવ્રતાપણું
 માત્ર થાય છે. માટે શાસ્ત્રસંગ અને સત્સંગનું સેવન પાલ-
 પણથીજ કરવું નેઈયે, નિરંતર સતી સ્ત્રિયોના સમાજમાં ખેસવું
 નેઈયે, નિરંતર સતીસમાજની સેવા કરવી નેઈયે, નિરંતર સતી-
 સમાજની સંગત રાખવી નેઈયે, નિરંતર સતી સ્ત્રિયોના મહિમા
 સાંભળવા નેઈયે, નિરંતર સતીઓના ગુણ ગાવા નેઈયે અને નિરંતર
 અસતી સ્ત્રિયોના સંગથી અસતી સ્ત્રિયોની વાતોથી અને અસતી
 સ્ત્રિયોના ઉપદેશોથી દૂરજ રહેવું નેઈયે. કુલીન સ્ત્રિયોને ખરું ભણ-
 વાનું, ખરું જોણવાનું, ખરું શીખવાનું, અને ખરું યાદ રાખવાનું,
 એજ છે કે, પતિવ્રતાઓની સંગતિ રાખી તથા અપતિવ્રતાઓથી દૂર
 રહી પોતે પતિવ્રતાપણું રૂપ ચિંતામણિ પોતાને સ્વાધીન કરી લેવો.
 પ્રાણાંત આપત્તિઓ આવી પડે તોપણ તે અમૂલ્ય ચિંતામણિને
 છોડવો નહીં. પતિવ્રતાપણું પાળતાં ને કદી કોઈ હાનિ થાય તો તે
 લાભરૂપ ગણવી, પતિવ્રતાપણું પાળતાં ને કદી પરાજય થાય તો તે
 જયરૂપ ગણવો અને પતિવ્રતાપણું પાળતાં ને કદી દુઃખો આવી પડે
 તો તે સુખરૂપ ગણવાં. તેમજ ને કદી પતિવ્રતાપણું છોડતાં લાભ
 જણાતો હોય તો તે હાનિરૂપજ ગણવો, ને કદી પતિવ્રતાપણું
 છોડતાં પોતાનો જય થાતો હોય તો તે પરાજયરૂપજ ગણવો અને
 ને કદી પતિવ્રતાપણું છોડતાં સુખો મળતાં હોય તો તે દુઃખરૂપજ
 ગણવાં. પતિવ્રતાપણું છોડતાં લાભ જય કે સુખ માત્ર થવાનો સંભ-
 વજ નથી, પણ ને કદી મોહથી અજ્ઞાનથી કે અવિચારથી તેવું
 ભાસવું હોય તો તે લાભ પરિણામે હાનિરૂપજ હોય, તે જય પરિણામે
 પરાજયરૂપજ હોય અને તે સુખો પરિણામે દુઃખરૂપજ હોય એમાં

કાંઈજ શંકા નથી. નથી પતિવ્રતાપણું જ્ઞાતિસાથે સંબંધ રાખતું; નથી પતિવ્રતાપણું જ્ઞાતિસાથે સંબંધ રાખતું; નથી પતિવ્રતાપણું કુળસાથે સંબંધ રાખતું; નથી પતિવ્રતાપણું ગોત્રસાથે સંબંધ રાખતું; કે નથી પતિવ્રતાપણું અવસ્થાસાથે સંબંધ રાખતું; પણ જ્ઞાતિ, જાતિ, કુળ, ગોત્ર, અને અવસ્થા, પતિવ્રતાપણુંસાથે સંબંધ રાખે છે. અર્થાત્ અમુક જ્ઞાતિની, અમુક જાતિની, અમુક કુળની, અમુક ગોત્રની, કે અમુક અવસ્થાની સ્ત્રિયો પતિવ્રતાઓજ થાય એમ નિયમ નથી; પણ જે જ્ઞાતિની સ્ત્રિયો વધારે પતિવ્રતાઓ હોય તેજ જ્ઞાતિ ઉત્તમ ગણાય છે, જે જાતિની સ્ત્રિયો વધારે પતિવ્રતાઓ હોય તેજ જાતિ ઉત્તમ ગણાય છે, જે કુળની સ્ત્રિયો વધારે પતિવ્રતાઓ હોય તેજ કુળ ઉત્તમ ગણાય છે, જે ગોત્રની સ્ત્રિયો વધારે પતિવ્રતાઓ હોય તેજ ગોત્ર ઉત્તમ ગણાય છે, અને જે અવસ્થાની સ્ત્રિયો વધારે પતિવ્રતાઓ હોય તેજ ઉત્તમ અવસ્થા ગણાય છે; કારણ કે ઉત્તમોત્તમ જ્ઞાતિ, ઉત્તમોત્તમ જાતિ, ઉત્તમોત્તમ કુળ, અને ઉત્તમોત્તમ ગોત્રની સ્ત્રિયો જે અપતિવ્રતાઓ થાય ત્યારે તો તે જ્ઞાતિ જાતિ કુળ અને ગોત્રનું ઉત્તમપણું શું કામનું? કાંઈજ નહીં. એટલુંજ નહીં પણ તેઓનું ઉત્તમપણું રહેતુંજ નથી. તેમજ કર્મયોગથી, દશાયોગથી, કે દેવયોગથી, કોય નીચ જ્ઞાતિમાં, નીચ જાતિમાં, નીચ કુળમાં, કે નીચ ગોત્રમાં જન્મેલી સ્ત્રિયો ઉત્તમોત્તમ પતિવ્રતાઓ થાય છે તો તે પોતાની નીચ જ્ઞાતિ, જાતિ, કુળ, અને ગોત્રને જોયે દુરજો પોંગાડે છે. વિચારો કે આખી જ્ઞાતિ, આખી જાતિ, આખું કુળ, અને આખાં ગોત્રનું ઉત્તમપણું ગણવું કે નીચપણું ગણવું તેનો આધાર માત્ર પુત્રિયો ઉપર છે. જ્યારે આ પ્રમાણે છે ત્યારે પવિત્ર પુત્રિયોએ તેવી તેવી પોતાની વર્તણુક રાખવી જોઈએ, તેવા તેવા પોતામાં સદુણે સંપાદન કરવા જોઈએ, તેવા તેવા ઉત્તમ વિચારો રાખવા જોઈએ, તેવા તેવા ઉત્તમ આચારો રાખવા જોઈએ, તેવા તેવા ઉત્તમ વ્યવહારો રાખવા જોઈએ અને તેવું તેવું ઉત્તમ શીલસંરક્ષણ કરવું જોઈએ કે જેથી પોતાની જ્ઞાતિ, જાતિ, કુળ, અને ગોત્ર, સર્વોત્તમ ગણનામાં ગણાયાવિના રહેજ નહીં. કે

લીનાં સ્ત્રિયોનું જન્મ અને જીવિત એટલાથીજ સિદ્ધ છે કે પોતે
 પવિત્ર પતિવ્રતાનું પદ મેળવી પોતાનો શાંતિ, જાતિ, કુલ અને ગોત્રને
 ઉત્તમ, ફેરવરાવવું. ચિહ્નર છે, તે પુત્રિયોના જન્મને અને જીવિતને કે
 જેઓ પોતાનાં કાલિક તુચ્છ સુખને માટે પોતાની મૂર્ખતાથી, પોતાના
 ના મોહથી, પોતાનાં અજ્ઞાનથી, પોતાના અવિવેકથી, અને પોતાના
 અવિચારીપણાથી પોતાની આખી જ્ઞાતિને, પોતાની આખી જાતિને
 પોતાનાં આખાં કુલને, અને પોતાનાં આખાં ગોત્રને કલંક લગાડી
 ઉત્તમ ગણનામાંથી કાઢી નીચ ગણનામાં ગણાવે છે. એક પણ કુપુ-
 ત્રીના દુરાચારથી આખી જ્ઞાતિને નીચાંજોશું થઈ પડે છે અને એક
 પણ પવિત્ર પુત્રી પતિવ્રતા હોવાથી આખી જ્ઞાતિને, આખી જાતિને
 આખાં કુલને અને આખાં ગોત્રને હિંચાળેણું થાય છે. એ કેટલું
 સંતોષકારક છે ? માટે મારી પ્રિય પુત્રિયો ! હું તમને વારંવાર ભણા-
 મણું કરું છું કે તમે જેઓએ મારી પાસે આજ્ઞાસુધી અભ્યાસ કરી
 આટલી ઉમ્મર કાઢી છે તેઓએ અવશ્ય પોતાના ધર્મથી ચુકવું
 નહીં. જેમ બને તેમ સદ્ગુણો સંપાદન કરવા, જેમ બને તેમ પતિ-
 વ્રતાનું પદ મેળવવું અને જેમ બને તેમ અપતિવ્રતાઓથી તથા અ-
 પતિવ્રતાપણાથી દૂર રહેવું. પુત્રિયો ! સત્ય, અહિંસા, અસ્તેય, દયા,
 ઔદાર્ય, સૌહાર્દ, સૌજન્ય, સારલ્ય અને સૌશીલ્યને કદી પણ છો-
 ડશો નહીં. હું ફરીથી પણ તમને જણાવું છું કે સ્ત્રિયોને ધર્મ અર્થ
 કામ ને મોક્ષનું સાધન એક પતિવ્રતાપણુંજ છે, માટે મન વ-
 ચન અને કર્મથી રાતદિવસ પોહોરેપોહોરે ઘડીયેઘડીયે માણેકાણે
 અને લલેલલે પોતાના પવિત્ર પાતિવ્રત્યરૂપ ચિંતામણિને આ-
 બાદ રાખવા વિચાર કર્યા કરજો, પોતાના પ્રાણપ્રિયમાં પરમેશ્વરશ્રદ્ધિ
 રાખજો, પોતાનાં સાસુસસરાવિષે તીર્થશ્રદ્ધિ રાખજો, અને મન-
 વચન-કર્મથી પોતાના પ્રાણપ્રિયનું પ્રિયહિત આચરજો. સ્ત્રિયોને દાન,
 ધ્યાન, તપ, જપ, તીર્થાટન વિગેરે સર્વ કલ્યાણનાં સાધનોની સમાપ્તિ
 પતિવ્રતાપણામાં સમાઈ છે, માટે પુત્રિયો ! સર્વ કલ્યાણનું સાધન પ-
 તિવ્રતાપણું, પતિવ્રતાપણું અને પતિવ્રતાપણુંજ છે. એવી રીતે,

ભાષણું સંમાપ્તકરી ચંદ્રપ્રભા જોટલામાં પોતાના સિંહાસન ઉપર બેસે છે અને પ્રવીણ કન્યાઓ સાશ્વર્યનાંદથી તેને અનુમોદનનું ભાષણ કરવા તથા ચંદ્રપ્રભાનો ઉપકાર માનવાના થોડા અક્ષર બોલવા તૈયાર થાય છે, તેટલામાં ચંદ્રપ્રભાના સિંહાસનના પાયાસાથે સોનાની સાંકળે ખાંધેલો બિલાડો, ચંદ્રપ્રભા સામું જોઈ મનુષ્યના જેવી વાણીથી નીચે પ્રમાણે રસોંક બોલ્યો.

અયિચંદ્રપ્રમેચંદ્રપ્રમેર્પ્યાલુશુચિસ્મિતે ।

સૌશીલ્પકીર્તિચંદ્રસ્તે જીયાદાચંદ્રતારકં ॥

(હું ચંદ્રમાની કાંતિ જેવાં હાસ્યવાળી ચંદ્રપ્રભા! તમારાં સૌશીલ્યથી થયેલી કીર્તિરૂપચંદ્ર, ચંદ્ર અને તારાઓ રહે ત્યાંસુધી જય પામો.)

આ પ્રમાણે બિલાડાનું બોલવું સાંભળી સર્વનાં અંતઃકરણ આશ્ચર્યમગ્ન થઈ ગયાં.

અપૂર્ણ.

વિદુરનીતિ.

(સાંધણ પાને ૧૮૬ થી.)

॥ વિદુરઢવાચ ॥

અસૂયૈકપદંમૃત્યુ રતિવાદઃશ્રિયોવધઃ

અશુશ્રુયાત્વરાશ્લાઘા વિદ્યાયાઃશત્રવસ્ત્રયઃ ॥૭॥

પારકાગુણમાં દોષનો આરોપ કરવો એ સર્વ રીતે મોતનું સાધન છે; અત્યુક્તિ કરવી અથવા અપ્રિય બોલવું એ લક્ષ્મીને નાશ કરનારું છે; તથા ગુરૂની સેવા ન કરવી અથવા બોખવું નહિ તે, ઉતાવળ કરવી તે અને પોતાનાં વખાણ કરવાં તે ત્રણ વિધાના શત્રુ એટલે વિધાનો નાશ કરનારાં છે.

આલસ્યંમદમોહૌન્ન ચાપલંગોષ્ટિરેવચ ।

સ્તબ્ધતાચ્છામિમાનિત્ત્વં તથાત્યાગિત્વમેવચ ॥૫॥

एतेवैसम्वदोपाःसुः सदाविद्यार्थिनांमनाः ।

सुखार्थिनःकुतोविद्या नास्तिविद्यार्थिनःसुखं ॥६॥

सुखार्थावात्यजेद्विद्यां विद्यार्थीवात्यजेसुखं ।

આજસ, મદ તથા મોહ, : અપણપણું, વાતો : કરવી-તે, ઉદ્ધતપણું,
અભિમાનીપણું, ત્યાગીપણું, એ વિદ્યાર્થીઓના સાત દોષ કહેલા છે.
અર્થાત્ એ દોષ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. જેને સુખ મેળવવાની ઇચ્છા
હોય તેને વિદ્યા ક્યાંથી આવે ! અર્થાત્ ન આવે. તેમ વિદ્યાર્થીને
સુખ હોતું નથી. માટે જે વિદ્યાર્થી હોય તેણે સુખનો ત્યાગ કરવો
અને જે સુખાર્થી હોય તેણે વિદ્યાનો ત્યાગ કરવો. (સુખાર્થીપણું
અને વિદ્યાર્થીપણું એકત્ર થવાથી ખેંચ બગડ્યા જેવું થાય છે.)

નાગ્નિસ્તૃપ્યતિકાષ્ઠાનાં નાપગાનાંમહોદધિઃ ।

નાતકઃસર્વભૂતાનાં નપુંસાંવામલોચના ॥૭॥

લોકકાંથી અગ્નિ તૃપ્ત થતો નથી, નદિયોથી સમુદ્ર તૃપ્ત થતો નથી,
સર્વ પ્રાણિયોનાં શરીરથી કાળ તૃપ્ત થતો નથી અને પુરોથી સ્ત્રી તૃપ્ત
થતી નથી.

આશાધૃતિહંતિસમૃદ્ધિમંતકઃ ક્રોધઃશ્રિયંહંતિપશઃકુદર્યતા ।

અપાલનંહંતિપદ્મશ્ચરાજભ્રુકઃક્રુદ્ધોઽગ્રાક્ષણોહંતિરાષ્ટ્રં ॥૮॥

આશા ધીરજનો નાશ કરે છે, કાળ સમૃદ્ધિનો નાશ કરે છે, ક્રોધ
લક્ષ્મીનો નાશ કરે છે, લોભ યશનો નાશ કરે છે, પાણીપોષણ ન
કરવું તે પશુઓનો નાશ કરે છે, અને હે રાજા ! એક ક્રોધ પામેલો
ગ્રાહણ આખાં રાજ્યનો નાશ કરે છે.

અજ્ઞાશ્ચકાંસ્પંરજતંચનિત્યં મધ્વાકર્ષઃસકુનિઃ શ્રોત્રિયશ્ચ ।

વૃદ્ધોક્તાતિરવસન્નઃકુલીન एतानિતેસંતુગૃહેસદૈવ ॥૯॥

હે રાજા ! ગાયો, ઘોડા, કાસું, રૂપું, મધ, ઝરને ચુસી લેનાર ઔ-
પધિ (મણિ) પેક્કી, આનિય, વૃદ્ધ, ખંધુ, નિશ્ચયવાળો (એકરંગી) કુળ-
વાનું માણસ, એટલાં વાનાં નિરંતર તમારા ઘરમાં રહેા. (એટલાં વાનાં
રાખવાનું સૂચવ્યું તેમાં જ્ઞાતિ એટલે પાડવાને રહેવાનું દર્શાવ્યું.)

અજોક્ષાચંદનંવીણાં આદર્શોઽધુસર્વિણી ।

વિષમૌદંવરંશંખઃ સ્વર્ણનાભોથરોચના ॥૧૦॥

ગૃહેસ્થાપયિતવ્યાનિ ધન્યાનિમનુરંબ્રવીત્ ।

દેવંબ્રાહ્મણેપૂજાર્થ મતિથીનાંચંધારત્ ॥૧૨॥

હે રાજા ! બ્રહ્મ, બ્રહ્મણ, ચંદન, વીણા, અરિસો, મધ, ધી, લોહું
સોંપાની પાત્ર, દક્ષિણાવર્ત શંખ, શાલિયામ, ગોરેચન અથવા આ-
બળા, એટલાં વાનાં અતિથી અને બ્રાહ્મણની પૂજાને માટે ઘરમાં રા-
ખવાં યોગ્ય અને મંગળ કરનારાં છે.

इदंचत्वांसर्वपरंब्रवीमि पुण्यंयदंततमहाविशिष्टं ।

નજાતુકામાન્નમવાન્નલોભા દ્વર્મજહ્યાઙ્ગીવિતસ્પાપિહેતોઃ॥૧૨॥

અને હે રાજા ! સર્વ પુણ્યના હેતુથી પણ શ્રેષ્ઠ અને ઉત્સવના
સરખું અર્થાત્ મંગળ કરનારું કલ્યાણકારક આ વાંચ્ય તમને હું કહું હું
કે કામધી, ભયથી, લોભથી કે જીવવાના હેતુથી પણ કોઈ દિવસ
ધર્મનો ત્યાગ કરવો નહિ.

। नित्योधर्मःतुष्टुःखेत्वनित्ये जीवोनित्योहेतुरस्यत्वनित्यः ।

ત્યસ્તાઽનિત્યંપ્રતિતિષ્ઠસ્વનિત્યે સંતુષ્ટત્વંતોષપરોહિલાભઃ॥૧૩॥

(કેમકે) સુખ અને દુઃખ અનિત્ય છે પણ ધર્મ છે તે નિત્ય છે
તથા જીવ નિત્ય છે અને તેનો હેતુ (અવિદ્યા) અનિત્ય છે. માટે
અનિત્ય એટલે નાશ થનારી એવી અવિદ્યા માયાને ત્યાગ કરીને નિ-
ત્યરૂપ એવો ધર્મ અને માયારહિત એવા આત્માનેવિષે સ્થિરચિત્ત
રાખીને રહો અને સંતોષને પામે, કેમકે સંતોષ છે એજ પરમ લાભ છે.

महाबलान्यश्वमहानुभावान् प्रशास्यभूमिधनवान्यपूर्णा ।

રાજ્યાનિહિત્વાવિપુલાંશ્ચમોગાન્ ગતાન્નરેદ્ધાન્વશમંતકસ્ય॥૧૪॥

હે રાજા ! મોટાં બળશાળી અને મોટા પ્રભાવશાળી, મહારાજાઓ ધન
અને ધાન્યથી ભરેલી ભૂમિને ભોગવીને અને રાજ્યોને અને ભાત-
ભાતના ભોગોને મેલીને કાળને વશ થઈ ગયા છે તેને બુદ્ધો (વિચારો.)

मृतपुत्रंदुःखपुष्टमनुया उत्तिष्ठ्यराजन्स्वगृहान्निर्हरन्ति ।

તંમુક્તકેશાઃકરુણંસદંતિ ચિતામધ્યેકાષ્ટમિવક્ષિપંતિ ॥૧૫॥

(અપૂર્ણ)

સંપસંવંધી વિષય.

૧ સંપ એ જન્મે માત્ર જે અંકારનો શબ્દ છે તોપણ તેનું ગાંભિ-
ર અનિર્વચનીય છે. સંપ એજ સર્વ ઉદયનું મૂળ છે. સેવાયેલાં
પરપે વૃક્ષથી અતિ મીઠાં ઉદયરૂપે ફળ ઉત્પન્ન થાય છે. સંપને
વિવાર્યાજ જેઓ પેહલાં ગરીબ હાલતમાં હોવાથી કંઈ પણ ગણુતી-
ઈ ન હોતા તેઓ પછવાડેથી પૃથ્વીપર પ્રખ્યાત થઈ પોતાનાં નામ
મંમર કરી ગયા છે અને જેઓ એથી ઉલટા મતનાં હતા એટલે કુ-
પિની ભક્તિ કરતા હતા તેઓ જોકે પૂર્વાવસ્થામાં મહારાજાધિરાજ
મને આસપાસના મુલકમાં પોતાનું નામ નિરંતર અમર રહેશે એવી
રણાજેમ સ્વાભાવિકે સર્વ રાજાઓને હોય છે તેમ તેઓને પણ
તો પણ તે ધારણા તેઓની પાર ન પડતાં પછવાડેથી તેઓનાં
અંપર પાણી ફરી વળેલું આપણે જોઈએ છિયે અને જો કદાપિ
મનું નામ યાદગીરીમાં રહી ગયું હોય છે તો તે તેનાં સારાં મૃત્યુ
દે નથી પણ નઠારાં કૃત્ય માટે છે એટલે એ નામ રહ્યું તે કરતાં
ડિયું હોય તો સારું એમ કોણ નહીં કહેશે ? સૌ કોઈ કહેશે :
૨ જે મહાન પુરુષો સુસંપનાં સારાં બીજ પોતાનાં કુટુંબમાં, નાત-
કે દેશમાં વાવે છે તે પછીથી ઉગી નીકળી કુટુંબને, નાતને અને દે-
ને અતિશય લોભકારક થઈ પડે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ દિવસે
વસે તે કુટુંબ, નાત, અને દેશ વિદ્યા, કળા, શૈલ્ય, એ આદિમાં બીજ-
થી આગળ વધી બધી તરેહથી સ્તુતિપાત્ર થઈ રહે છે. તે સમયે
હજા બીજ વાવનાર પુરુષનું નામ તો ઘણાં લાંબાં સમયસુધી અમર
હેતાં પૂજ્ય તરીકે પૂજાય છે અને પછવાડના યનાર વિદ્વાનો તેઓ-
જન્મચરિત્ર લખીને ચતી પ્રજાને તેમ કરવા સુખોદ આપે છે. આ
મણે એટલું લખ્યું જરૂરનું છે કે એવા મહાન પુરુષો કે જેઓ જગ-
માં જન્મ લઈ આવાં ઉત્તમ કૃત્યવટે પોતાનાં નામ અમર કરે છે
એને પણ ધન્ય છે અને તેઓનાં માતાપિતાને પણ ધન્ય છે કે
ને ઘેર આવાં સપત્રરૂપે જન્મ પામે છે.

૩ જેઓ કુસંપનાં ઝેરી ખીજ કુટુંબમાં, નાતમાં, કે દેશમાં વાવે છે તે થોડા સમયમાં ઊંઘી નીકળી પછવાડેથી તે કુટુંબનો, નાતનો, અને દેશનો જલદીથી ઘાણ કાઢી નાખે છે. કદાપિ કુટુંબ, નાત, અને દેશની પ્રજા ખંધી તરેહથી ખળવાળી હોય છે તો થોડા સમય સુધી તે પોતાની સ્થિતિ માંડમાંડ જાળવી રાખે છે, પરંતુ પછીથી તો તે ખાણ તેના હાથમાં ન રહેતાં જેમ કેઈ પ્રચીન વર્ષના ભરજીવાન મહા ખળિયા પેહેલવાનને પણ ઉરફત કાય થવાથી છાતીમાંથી પડતાં લોહીથી તે દિવસ દિવસે નખળો પડી જઈ આખર અવસ્થાએ પહોંચે છે; તેમજ કુટુંબ, નાત, અને દેશની પણ એવીજ અવસ્થા અથવા તો છવ્યાં તે મરવાથી ખેંજ એવી અવસ્થા થાય છે.

૪ રાજપ્રજામાં, અમીરકારભારીમાં, રોઠ્યાકરમાં, મિત્રમિત્રમાં, ભાઈભાઈમાં, સ્ત્રીપુરૂષમાં, માવતર છોકરાંમાં, દેરાણીજીઠાણીમાં, ભાલી-નાણુંદમાં, કાકાભાનિજામાં, મામાભાણેજમાં, સાસુવહુમાં, એહીએહીમાં, સગાંસગાંમાં, અને ટુંકામાં કહીએ તો કેઈ પણ ખે માણસમાં જ્યારે કેઈ પણ કારણને લીધે અદ્વિપાઈરૂપ ચક્રમક ઝરે છે કે તુરત તેજ સમયે કુસંપરૂપ દારૂ જ્વરથી વધુટે છે અને એ વધુટે છે કે પેહેલી સંપરૂપ કિલ્લો જો નખળા પાયાપર ખાંધેલો હોય છે તો તેજ સમયે ભૂમિભેજો થઈ જાય છે. પણ જો કદાપિ તેનો પાયો વધારે મજબૂત હોય તો તે થોડા કાળ સુધી ટકી રાકે છે પણ પછીથી તો પેહેલી સુરંગના એવા તો અસહ્ય અપાટા લાગે છે કે તેનો થોડા વર્ષમાં અંત આવે છે.

૫ આ ઉપરની વાત અનુભવસિદ્ધ સેહેજ લક્ષમાં આવી રાકે તેવી છે એટલે એવિષે વધારે વિવેચન કરી વાંચનારનો અમુલ્ય વખત રોકવો એ નિરર્થક ગણાય એમ જાણી આ લખનારની એટલીજ અરજ છે કે આ નીચે લખેલા પ્રાચીનને અર્વાચીન કાળમાં ખનેલા ઐતિહાસિક દાખલા ટાંકી આપની સેવામાં મેલતાં એટલું લખવું જરૂરનું છે કે તેમાંના એક ઉત્તમ માર્ગ પકડી ખીજત મલિન અને નકારા માર્ગને ત્યાજ કરતાં ખીજતઓને પણ તે માર્ગ ચાલવા બોધ કરવો એ આપસરખા

સજ્જનોનો મુખ્ય ધર્મ છે એટલે એવિયે અહીં કંઈ વધારે લગામણ કરવાની જરૂર જણાતી નથી.

૬. માંચીનકાળના ઇતિહાસનું અવલોકન કરતાં સાદુ માલમ પડે છે કે જો દુર્યોધન જેવા બળવાન રાજાએ પાંડવો સાથે સંપ રાખી રાજ્ય ચલાવ્યું હોત તો તેનું રાજ્ય કેવી સારી રીતે ચાલત ? કાકાનાં દીકરાં ભાઈઓ બહુ બળિયા હોવાથી તે આખી પૃથ્વીનો ચક્રવાર્તી રાજા થવા ધારતા તો પણ થઈ શકત ? કારણ કે જેની સહાયતામાં રહી અશુભને ભોમ જેવા મહારથિ ભાઈઓ જ્યારે પોતાના સાચાં અંતઃકરણથી ખરી સહાયતા કરે ત્યારે ત્યાં ભલાભલા દુરમનના શા ભાર હતા ? કંઈજ ન હતા. પૃથ્વી સ્વીકૃતિને સર્વ રાજામહારાજાઓ એ મહારાજાધિરાજના ચર્ણારવિદમાં મંસ્તક નમાવતા હોત એવો પ્રશ્ન એક સમય આવત પણ દુર્યોધનનાં અદ્રશ્યમાં એ પ્રમાણે ન હતું. તેતો એક દુર્બુદ્ધિનું ઉત્પત્તિસ્થાન હતું. ઇર્ષ્યાનું ધર હતું, અને સુસંપરપ વૃક્ષને યડમૂળથી કાપી નાખનાર કુસંપરપ કુવાડો હતો, તેથી કરીને વિદુર, ભીષ્મપિતામહ, અને શ્રીકૃષ્ણ જેવા મહાત્માઓએ પાંડવ તરફથી સલાહ કરાવવા તેને ધણી ધણી રીતે સમજાવ્યો અને છેવટ એમ પણ કહ્યું કે તું પાંડવને પાંચ ગામ આપીશ તો પણ તેઓ સિંતોષ માનીને તારા સઘળા અપરાધ વિસારી દઈ તારી સાથે સુખશાંતિથી વર્તશે. પણ આ અણહક રાજ્ય પચાવનાર, અનીતિની દોરપર ચાલનાર અને વજસરખાં કઠણ હૃદયના ખટપટી રાજાને એ વાત પસંદ ન આવતી તેણે એમજ કહ્યું કે પાંચ પાંડવથી જી.યાય તે ભલે કરી લે. આ જવાબનું આખર કૃણ એજ અણ્યું કે એક મોટા મેદાનમાં (પરશુરામ ક્ષેત્રમાં) પાંડવકેરવનું મહાભારત યુદ્ધ થયું અને તેમાં લાખો તો શું પણ કરોડો માણસ માર્યા ગયાં, કેરવકુળનો નાશ થયો. અને પાંચ પાંડવોની પૂરે પૂરી છત થઈ જઈ કરી એ મેદાનનું નામ ત્યાર પછી કુરક્ષેત્ર પડ્યું. હાલ તેનું પ્રસિદ્ધ નામ પાનીપતનું મેદાન છે.

૭. યોગેશ્વરના અને એકિન્નિજ એ બે જૂદાં જૂદાં સંસ્થાનોના રાજાઓ વચ્ચે કુસંપરવૃક્ષથીજ શ્રીકૃષ્ણને ટ્રેન્જન લોકોને હાથે માર

ખમવો પડ્યો એટલુંજ નહિ પરંતુ હેલન નામની યુવસુરત રાણી
 ને ટ્રોજન રાજા પ્રાયમનો પુત્ર પાનીસ હરી ગયો હતો, તેનું વેર લેવા
 સાર જે તેઓ મોટામાં મોટું જોખમ ખેંચી આટલે દૂર સુધી આવ્યા
 હતા તે કામ તેઓનું પાર ન પડતાં અપજશસાથે તેઓને પોતાને
 દેશ પાછું ફરવું પડતું; પણ તેવામાં પેલો નામીયો ગ્રીક સરદાર
 એકિલિઝે દેશ તથા મિત્રની ખાતર કુસંપને ત્યાગ કરી ખની ગયેલી
 સર્વે વાત વિસારી ઓગેમેમનોનસાથે સંપ કરી લડાઈના મેદાનમાં
 આવી એવું તો જોર કર્યું કે ટ્રોજન લોક કે જેઓ ગ્રીક યોદ્ધાઓને
 હઠાવી તેઓનાં વહાણસુધી આવી પહોંચ્યા હતા, તેઓને હવે પાછા
 હઠવાની ફરજ પડી એટલે છેક તેઓને ટ્રોય નગર સુધી લઈ જઈ
 ત્યાં છેવટ તેમાંના હેક્ટર નામના ટ્રોજન સરદારને એકિલિઝે પોતાને
 હાથે માર્યા અને ટ્રોય નગરનો નાશ કર્યો.

૮ યુરોપખંડના પ્રાચીનકાળમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં ગ્રીસનાં રાજ્યો કે
 જેમાં સ્પાર્ટા ને આથેન્સ એ બે મુખ્ય હતાં અને તે શિવાય ખીન્ત
 નાનાં નાનાં રાજ્યો હતાં, તે સઘળાં સામાન્ય હિતથી સંપત્તી સાંકળવડે
 સંઘાએલાં હતાં. પેહેલાપ્રથમ આથેન્સ દરીઆઈ લડાઈમાં અને વિદ્યા,
 કળા, રાજ્યનીતિઆદિમાં ખીન્તએથી ચડીઆતું હતું; પણ પછીથી
 હળવે હળવે સ્પાર્ટાનું રાજ્ય પણ તેની ખરોખરી કરવાને લાયક થયું.
 આથેન્સની પ્રજાના પ્રીતિપાત્ર પેરિક્લીસ પ્રેસિડેન્ટથી તથા સ્પાર્ટાનાં
 કાયદા રચનાર લેક્ટરંગસ રાજ્યથી એ બે રાજ્યો ખડુ દ્વીપી નીકળ્યા
 પણ પછવાડેથી કેટલાંક કારણને લઈને એ બે મોટાં રાજ્યો વચ્ચે
 ખડુજ કુસંપ વધી ગયો; જેનું છેવટ એજ આવ્યું કે સ્પાર્ટન લોકોએ
 આથેન્સનું ખજ તોડી તે રાજ્યને કમજોર કરી નાંખ્યું. તેજ પ્રમાણે
 ઈરાની લોકોથી સ્પાર્ટન રાજ્ય પણ નબળું પડ્યું.

૯ ઉપર લખ્યા મુજબ ગ્રીસનાં સ્વતંત્ર રાજ્યોમાં કુસંપ થવાથીજ
 માર્સીડનનો રાજા ફિલીપ મોટાઈ મેળવી શક્યો. તેનો પુત્ર સિકંદર
 તમામ ગ્રીસનાં રાજ્યોનો મહારાજા થયો અને પછી તો એશિયાને
 આફ્રિકાનાં મોટાં રાજ્યો છતી ચક્રવર્તિ રાજા થયો.

૧૦. આવા જોશવરે સિંદર ખાદશાહનું રાજ્ય પાંચ તેનાં મરણ પછી સુખાઓએ માંડોમાંડે કુસંપ કરી વેચી લીધું, જેનું પરિણામ આગળ ઉપર જોઈએ. આવી રીતે તેના ઘણી રોમન લોક થયા.

૧૧. કાર્યેજ અને રોમવચ્ચે વિરોધ થયો કે જેથી કરીને કાર્યેજનાં સરદાર હાનીખાલે રોમનરાજ્ય પર ચડાઈ કરી ઉપરાઉપરી છત મેળવી તેને તારાજ કરી નાખવાની તૈયારીમાં હતા તેટલામાં સંપીડી રોમન રાજસભાએ એક ખીજું નવું લશ્કર તૈયાર કરી આક્રિમાં-કાર્યેજ ઉપર ચડાઈ કરવા મોકલ્યું, જેથી કરી લાચારીસાથે હાનીખાલને તેનો ખચાવ કરવા જણ પડ્યું. આમાના મેદાનમાં એક મોટી લડાઈ થઈ તેમાં જગતપ્રખ્યાત શૂરવીર સરદાર હાનીખાલ હાર્યો અને રોમન સરદાર સોપિઓ આક્રિકેન્સ હત્યો ત્યારથી કાર્યેજની પડતીની રાજ્યાત થઈ.

૧૨. ત્યાર પછી રોમનલોકોએ અનુક્રમે એકપછી એક એક રાજ્ય છતવાં માંડ્યા કે જેથી કરીને કેટલીક મુદતે તેઓએ પૃથ્વીઉપરનાં ઘણાં ખરાં રાજ્યો પર ઉપરીપણું સ્થાપ્યું. રોમન સરદાર સિઝર અને પોમ્પી એ બે વચ્ચે અણમત આવ થવાથી પેહેલાં પોમ્પીનું મૃત્યુ મિસર દેશમાં થયું તેનું મુટકું રોમમાં દાઢી તેના ઉપર એક સ્થંભ અણાવી 'હું અને પોમ્પી એ બેમાં કોઈ પણ વૃંદાઈ નથી' એવું જોડે સિઝરે લોકોને દેખાડ્યું તથાપિ પોમ્પીના પેશનું માણસો ત્યારથી તેનાં કદાં દુશ્મન થયાં. તે લોકોએ હરેક રીતે સિઝરને મારવાની યુક્તિ રચવા માંડી તેમાં તેનો પ્યારો મિત્ર પ્રુટેસ અને ખીજા પાંચ કેટલાક મિત્રો સામેલ હતા. આ કાવતરું છેવટ તેઓએ પાર પાડ્યું. એક દિવસ બધા જણ ભેળા થઈ રાજ્યસભામાં જઈ સિઝરને મારી નાંખ્યો એટલે જેની સાથે પોતે દુશ્મનાઈ કરી હતી તેજ પોમ્પીના પુતળાની ખાસે તેનું મુટકું પડ્યું. તેનાં દત્તપુત્ર આક્રિકેન્સ સિઝર જવા શહા ખાદશાહનાં વર્ષતમાં એ રોમનરાજ્ય સંવેચી એક હવું અને તે પ્રમાણે મેનાણું, પાંચ ત્યારપછીથી એ રાજ્યમાં કુસંપનો સડો પેદા, એથી કરી આગળ ઉપર તેના બાગ પડ્યા એટલુંજ નહિ પ-

રંતુ એક વખત એવો પણ આવ્યો હતો કે જને આ જગતની રાજ-
ધાની કહીએ તો ચાલે એવું જ રામ. શહેર તે સિપિયન અને ગાય
એ બે જાતના લોકોએ છુટ્યું. ત્યારપછી રામનરાજ્યનો પડતીનો ખ-
રખરા આરંભ થયો. તેના તાબાનાં બધાં રાજ્યો કેટલીક મુદતે એક
પછી એક સ્વતંત્ર થઈ ગયાં અને તે એક ઈટાલીનું રાજ્ય એ નામથી
ઓળખાવા લાગ્યું.

૧૩ એક સમયે ખાહુદી લોકોનાં રાજ્યમાંનાં ઈસ્લાએલ તથા બુહાનું
રાજ્ય એ બે સંબંધથી સંધાણાં હતાં, પરંતુ પાછળથી કુસંપ કરી બૂદાં
પડ્યાં કે જેનું કૃળ તેઓને આગળઉપર એજ થયું કે બંને રાજ્યની
પડતીનો આરંભ થયો.

૧૪ ઈંગ્લાંડના કોઈ રાજા અને કોઈ કોઈ રાણીના વખતમાં રૈયતઉ-
પર અતિશય બુલમ ગુજરેલો જ્યોત્કરી બુલમની સામા થવા તેઓએ
એક સંપ કરી પાથ લીધી. હાલની પાર્લીમેન્ટ ચાલે છે તે રાજ્યરીતિ
તેઓએ કલ્પી કાઢી રાજા રાણીને સદા મુકરર કરેલી હદમાં રાખ્યાં
અને રાજા, પ્રજા અને અમીર એ ત્રણ વર્ગનું મિશ્ર રાજ સ્થાપ્યું, જે
હજુ તેજ પ્રમાણે ચાલ્યા કરે છે. (અપૂર્ણ)

સઘલું કરાય પળ જીવન આપી ન શકાય.

હરિગીત.

છે કાળને આધીન સર્વે તે કશું નહિ જાણતા,
લક્ષ્મી તણા વૈભવવડે અત્યંત સુખને માણતા;
એ તો બિચારા શું કરે અમચાવડે ચા પી શકે,
પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?
તન મન અને વાણીવડે પીડે અહર્નિશ માણિને,
સંતોષ માને સર્વદા સંસારનાં સુખ માણિને;
આશું કરે તો સર્પની કુણ પગવટે આપી શકે,
પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?

પરમાર્થે કાળે પિંડ પોતાનો યુવે પલવારમાં,
 એવા મહાશૂરા જનો દીઠા ઘણા સંસારમાં,
 સાહસ કરે તો હેતથી હાથે હજાહજ પી શકે,
 પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?
 આજે ખનાવે આગા આગી ઇન્જિનોથી એપત્તી,
 અગણિત ખનાવે આગખોટો યુદ્ધિશાળી જે અતિ;
 કદિ અંતરિક્ષવિષે વિમાનો વેગથી ચલવી શકે,
 પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?
 ખડુ વીજળીના તાર ટેલીફોનને ખાંધી શકે,
 છેલ્લે રહેલા દેશના સંબંધને સાંધી શકે;
 ઉદ્યોગ કરતાં કાંઈ દિન વરસાદ અટકાવી શકે,
 પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?
 જળઅગ્નિને આધીન રાખે વાયુને લે વરા કરી,
 તેનાવડે ધંત્રો ચલાવે સ્થિર ન ખેસે કાણ કરી;
 પ્રેમે પ્રયત્નરણી કરી ખડુ શોધ દર્શાવી શકે,
 પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?
 પશુપક્ષિયો કુખૂલ ને વૃક્ષો વગી સુંદર કરે,
 જેત્રી ક્રિયા ને રૂપ જેતાં આપણું અંતર કરે;
 પશુપક્ષિયોને તો કરી કળ અકલથી ચલવી શકે,
 પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?
 સ્વજન હોય તો ત્યાં જળ કરે જળ હોય તો ત્યાં સ્વજન કરે,
 હિક્મત કરી ખળિયા ખને વનરાજ જેથી ચંચરે;
 નખિકાવિષે સર્વે ગ્રહા ગણના કરી લાવી શકે,
 પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?
 ભારે ભયાનક જંગલોમાં ભટકતા ભૂખ્યા રૂંદે,
 આહાર ઇચ્છા થાય તો તે ફૂલ કે ફળનો કરે;
 તપ ઉચ્ચ આરંભે કદી તો ધૂળ પણ ફાકી શકે,
 પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?

ધરખારને મેલી જઈ વૈરાગ્યથી વનમાં રહે,
 તપ તપી તડકાટાઢનાં દુઃખો શરીરે સૌ સહે;
 કદિ ખાઈ વનફળ ફૂલ પણ પંચાગ્નિને તાપી શકે,
 પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?
 ધનખળ અને જનખળ અને વળિ બુદ્ધિખળના યોગથી,
 છતી જનોને મેળવી જય કર્મના સંયોગથી;
 કદિ ધર્મના પંથો અને સંસ્થાનને સ્થાપી શકે,
 પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?
 જળઅગ્નિના સંયોગથી યંત્રો અને બહુ કામના,
 લોકોપયોગી કામથી રહી જતય રહી નામના;
 આયધ અને રવિતેજથી પ્રતિષ્ઠિતને છાપી શકે,
 પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?
 ભાવે ભણે વિદ્યા ભલી લક્ષ્મી વળી લાવે ધણી,
 શૂરાતનેથી યત્ર કરતાં થાય ધરતીના ધણી;
 કદિ દુઃખ સંઘળાં હીનનાં કંરણા કરી કાપી શકે,
 પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?
 નક્ષત્ર ગ્રહ તારા બંધાં આકાશમાં ચોપે અતિ,
 ત્યાં પણ કદી પોંચી શકે મતિમાનની મોટી મતિ;
 વરસાદનાં ખિંદુ ખડે તે પણ કદી માપી શકે,
 પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?
 જનજાત પશુપક્ષી સહિત પૃથ્વીવિષે જળવાય છે,
 વિસ્તાર તેનો જાણવામાં બુદ્ધિમંત ધણાય છે;
 જલનિધિવિષે જલ કેટલું તે પણ કદી માપી શકે,
 પણ કોઈ શું સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે ?
 છે કાળને વશ સર્વ દેવો દાનવો ને માનવો,
 નહિ કોઈ તેમાં કાળનાં બંધનવિનાનો માનવો;
 વિકરાળ કાળ કરાળને કદિ કોય ન હરાવી શકે,
 નહિ કોઈ પણ સંસારમાં જીવન જરા આપી શકે.

રાવખહાદૂર મણિભાઈ જમખાઈના	...	૧૯૩૮-૩૯ ના	૩	૯	૦
મુદ્રા લાઈબ્રેરીના	...	૧૯૩૮ની રાતપેટે	૧	૧૧	૦
મુકાદમ દેવજી રામજીના	...	૧૯૩૯ ના	૧	૮	૦
મેહું દેરાઈ છગનલાલ સંતોષરામના	...	૧૯૩૮-૩૯ ના	૩	૯	૦
ચેક છગન વણારથીના...	...	૧૯૩૮ ને પેટે	૧	૬	૦
ગ. શિવપ્રસાદ દુર્લભજી જોશીપરાના	...	૧૯૩૮ ના	૧	૧૪	૦
રા. યશવિંદ ગરમના સેક્રેટરીના	...	૧૯૩૯ ના	૧	૧૧	૦
રા નાનજી હીરજી મેહતાજીના	...	૧૯૩૮-૩૯ ૪૦ ના	૫	૪	૦
રા સી. દલપતરામ પ્રાણજીવન અખર મુન્સેફદાર					
સાહેબના	...	૩૭ ૩૮ ૩૯ ના	૫	૭	૦
ચેક વસનજી ખીમજીના	...	૧૯૩૯ ના	૧	૮	૦
રા. વકીલ બખાવતરામ દીનાનાથના		"	૧	૧૧	૦
ગ. રામુપ્રસાદ બખાવતરામના	...	૧૯૩૮ ૩૯ ના	૩	૬	૦
મ. મા. બોગીલાલ પ્રાણવલ્લભદાસના		૧૯૩૮-૩૯ પેટે	૩	૬	૦
રા ભૂ શંકરલાલ જોશીભાઈના	...	૧૯૩૯ ના	૧	૩	૦
ચેક વિકુલદાસ પુરૂષોત્તમના	...	૧૯૩૯ ના	૧	૮	૦
રા પ્રતાપરાય શિવલાલના	...	"	૧	૧૧	૦
રા કૃષ્ણરામ રામચંદ્રના	...	૧૯૩૮-૩૯ ના	૨	૧૩	૦
રા વકીલ રતનજી માધવજીના	...	૧૯૪૦ ને પેટે	૧	૮	૦
રા. વાકર લાઈબ્રેરીના સેક્રેટરીના	...	૧૯૩૮-૩૯ ને પેટે	૩	૬	૦
દેવ જીવરામ હરિરાંઠ માંઝી	...	૧૯૪૮ ને પેટે	૧	૧૦	૦

સૂચના.

શ્રીમદ્ભાગવતભાષાંતર—નામનું માસિક ચોપાનિયું પ્રત્યેક હિંદુ મહિને મુંબઈ વેદધર્મસભા તરફથી પ્રકટ થાય છે. તેમાં શ્રીમદ્ ભાગવતનો મથાર્ય અર્થ વિસ્તારથી લખનારાં આવે છે. વર્ષ પેહેલું ૧૯૩૮ના આશાઽ માસથી શરૂ થયું છે તે ૧૯૩૯ના જો માસે પૂર્ણ થશે છાલુંકરીને આસરે ત્રણ વર્ષ આ ચોપાનિયું ચાલશે. કિંમત અગાઉથી રૂ. ૩ બહારગામવાળાને ટપાલખર્ચ આના ૬ વધારે પડે છે, કેમી પાંચ ફારમનું સારા ટાઇપમાં નીકળે છે.

આર્યધર્મપ્રકાશ—નામનું ત્રણ ફારમનું માસિક ચોપાનિયું પ્રત્યેક હિંદુ મહિનાની પેહેલી તિથિએ મુંબઈ વેદધર્મસભા તરફથી પ્રકટ થાય છે તેમાં ધર્મસંબંધી; વ્યવહારસંબંધી અને ઉપદેશાત્મક વિષયો આવે છે. મૂલ્ય વર્ષ ૧ નો અગાઉથી રૂ. ૧૧. બહારગામવાળાએ ત્રણ આના વધારે મોકલવા. વર્ષ કાર્તિકથી શરૂ થઈ આશ્વિનમાસે પૂરું થાય છે.

ગુજરાતમાસિકપત્ર નામનું ત્રણ ફારમનું ચોપાનિયું ટાઇ સોગણીયો તરફથી દર હિંદુ મહિનાની પંદરમી તિથીએ પ્રકટ થાય છે. તેનું વર્ષ કાર્તિકથી શરૂ થઈ આશ્વિને પૂરું થાય છે. કિંમત રૂ. ૩ છે. તેમાં કેળવણી, વ્યાપાર, વ્યવહાર, ન્યાય, ઇતિહાસ, દેશસુધારા, દેશસ્થિતિ આદિ વિષયો આવે છે.

આ ચોપાનિયાવિષે ટાઇને કાંઈ લખ્યું હોય તો તેમણે બહારકોટ બુલેન્ધર નજીક શ્રીરંગીના દેવળપાસે ધર નંબર ૧૭ માં સંસ્કૃત પાઠશાળામાં આર્યધર્મપ્રકાશના તંત્રી જોગ લખી જણાવ્યું. નાટપેડ કાગળો લેવામાં આવશે નહિ. કેકાણું બદલે તેમણે લખી જણાવ્યું.

કેશવલાલ હરિરામ, તંત્રી.

आर्य धर्मप्रकाश.

ARYA DHARMA-PRAKASH.

पुस्तक ११ मुं. भाद्रपद, सवत् १९३४ अंक ११ मो.

पुष्पिताग्रा.

अपिभवजलधौमताद्वमघा दलद्विलावयवानृकायनौका ।
इयमिहममतांविहायतत्त्वं त्वरतरधर्मकलाश्रयेणसारं ॥१॥



छपावी प्रकट कुनार,

वेदधर्मसभानी कार्यभारभंडणी.

मुंआधमभ्ये;

आरियन्टस छापखानाभां छाप्यु.

सन् १८८३ छपावी

मूल्य वर्ष १ नो रु. १॥ अगाउपीम.

टपालखर्च आना ३ जुदु.

વિષય.	અનુક્રમણિકા.	પૃષ્ઠ.
૧ મોહસુદ્ધાર		૨૪૧
૩ વિદુરનીતિ		૨૫૦
૪ સંપત્તિબંધી વિષય		૨૫૪
૪ વીતી વેળા નહીં મળે		૨૬૧
૫ શેઠ હરિવલ્લભદાસ કલ્યાણદાસનું મરણ		૨૬૧
૬ પુસ્તકોની પહોંચ		૨૬૭

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

ઇચ્છે તો પલવારમાં પ્રલય આ સંસારનો આદરે,
 ઇચ્છે તો પલવારમાં અપ્પિલને ઉત્પત્તિ પાછું કરે;
 અધિવેશ્યર દીનતાય મહુને સર્માર્ગમાં સ્થાપણે,
 સત્પ્રમા સુવિચાર સત્સમય ને મજ્જમને આપજો.

નીચે લખેલા સફ્ટુસ્થોનાં નાણાં અમને પહોંચ્યાં છે.

			રૂ.	આ.	પા.
રા. રા. નૃસિંહપ્રસાદ હરિપ્રસાદના	...	૧૯૩૮-૩૯ ના	૩	૯	૦
રા. રા. પૂર્ણાનંદ મહાનંદના	...	૧૯૩૯ ના	૧	૧૧	૦
અમ્મડ પ્રોડ પ્રતાપ બાઈ શ્રી ૭ માધીબા માહેબ					
મોરખી પાંચ નકલના	...	૧૯૩૯ ના	૮	૭	૦
રા. રા. કારભારી માહેબ મહાદેવ દેવમંદના	...	૧૯૩૮-૩૯ ના	૩	૯	૦
રા. રા. ઋષેશીલાલ ઉમિયાશંકર યામિકના	...	૧૯૩૯ ના	૧	૮	૦

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૧ મું

ભાગ ૫૬, અવત ૧૮૩૬.

અંક ૧૧ મા.

॥ યતોધર્મેસ્તતોજયઃ ॥

મોહમુદ્ગર.

શત્રૌપુત્રેભિર્વેવધૌ માકુલ્યત્નવિઘ્નસપૌ ।

‘ ભવેસમાચિત્ત સર્વત્રત્વં વાચ્છસ્વચિરાદિવિન્નુત્વં’ ॥૧૦॥

શત્રુઓને વિષે ક્યેશ કરવામાં પ્રયત્ન ન કર અને પુત્ર મિત્ર તથા
કુટુંબીને વિષે સંવિ કરવામાં પ્રયત્ન ન કર. જે તરત વિળ્લુપદ પામ-
વાને ઇચ્છા કરતો હો તો સર્વ કોકાણે સરખા ચિત્તવાળો થા.

પોતાના ધન, માન, પ્રતિષ્ઠા અને પ્રાણને હરો લેનાર જે હોય
તેને સમારમા શત્રુ કહે છે. એવા શત્રુને સાથે કોશ કરવો અને
તેનો પગભર કરવો એવી રીતિ જંગલમાં પ્રસિદ્ધ છે જેઓ પોતા-
ના કુટુંબીઓનાં સર્વ માવનોનો નાશ કરાવનારા ખરા શત્રુઓ છે તેને
તો કોઈ ઓળખી પણ શકતુ નથી. જેઓ ઓળખી શકે છે તેઓ
તો તેમને શત્રુને બદલે મિત્રરૂપ દેખે છે એટલે તો તેમને ક્ષમા કેમ
લાગે ? કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર એ મહોબ્બવાનુ
શત્રુઓ મર્વને માથે છે. એ શત્રુને કોઈ છતવાને ઇચ્છતું નથી ને
તે મેહેવાઈથી છતી પણ શકતા નથી લોકો સંસારના શત્રુઓને
કદિ તાણે કરે તોપણ જ્યાંસુની પોતાના શરીરના શત્રુ તાણે ન થયા

* તેવાજ ભાગમાં દર્શીત છે.

પુત્રો અને મિત્રો અને મૈત્ર્યવિમા તુ સંપન્નુ, ૧૧૪
ન કરીશ શત્રુવિર પ્રયત્ન કદાપિ કોઈ કુમંપનુ, માર્ગ-
ઈત્થે કદાચો વિલ્લુપદને પામવાને તરત તો, હોય તો
તુ સર્વ કોકાણે રહે સરખા હૃદયથી વસતો જતા નથી,

હાય ત્યાંસુધી તે વૃથા છે. સંસારના શત્રુને વશ કરનારો માણસ કદી હું પરાભવથી છૂટો થયો એમ માને તોપણ બ્યાંસુધી શરીરના શત્રુ નથી છતાં ત્યાંસુધી અનેક પરાભવમાં પડવાનું નિસ્તર છે એમ સમજવું. કામાદિકની સાથે ઈદ્રિયો પણ શરીરમાંહેના પ્રખળ શત્રુઓ છે. ઉધાડી તરવાર લઈને ઉભેલા લાખો શત્રુની ફોજને કદિ કાંઈ છતી શકે પરંતુ પોતાનાં શરીરમાંની ઈદ્રિયોને છતવા વખતે તેનું શૂરાતન ગળી જાય છે. વિચારવું જોઈએકે ત્યારે શરીરના શત્રુઓ કેવા ખળિયા છે? મણિ રત્નમાળાના કર્તા કહે છે કે 'કેશવઃ સંતિનિર્જેદ્રિયાણિ' (શત્રુ કોણ છે? પોતાની ઈદ્રિયો છે તેજ શત્રુ છે.) આ વાત અનુભવથી સાવ સાચી જણાઈ રહે છે. જેણે કામાદિક ઇ વિકાર ને ઈદ્રિયોને છતી છે તેના શત્રુઓ એની મેળે છતાઈ જાય છે. ઘરમાં અને ખહાર એમ બેય જગ્યાપર જો આગ લાગે તો અંચળ માણસો તરત પેહેલવેલી ઘરની આગ ચોલવીને પછી ખહારની ચોલવવા પ્રયત્ન કરે છે. પણ આ વાતનો નિયમ તેઓ સર્વ ઠેકાણે એક સરખો નથી રાખતા. શરીરમાં રહેલા કામાદિક શત્રુઓ ઘરની આગ જેવા છે અને સંસારના વ્યવહારથી થયેલા મનુષ્ય શત્રુઓ ખહારની આગ જેવા છે. માટે પેહેલાં શરીરના શત્રુઓને નરમ પાડી નાખવા જોઈએ. જેઓ શરીરના શત્રુઓને નરમ પાડનાર છે તેમને પછી ખહારના શત્રુઓજ ઉત્પન્ન થતા નથી. કામાદિક વિકાર મનમાં થાય છે, ઈદ્રિયો સર્વે મનને આધીન છે માટે મુખ્યતો મન છે એજ શત્રુ છે માટે તેનેજ વશ કરી લેવું જોઈએ. જેટલાં સાધનો હોય તેટલાં સાધને મનરૂપ શત્રુને વશ કરવાને કામે લગાડવાં જોઈએ. સારાંશ એ સમજવાનો છે કે કલ્યાણની ઈચ્છાવાળાએ દ્વેષથી કાંઈનીસાથે કલેશ ન કરવો અને તે મન વશ થવાથી થતોજ નથી.

૭ પ્રો. સંસારમાં મિત્રો અનેક કારણથી થાય છે. કેટલાક સ્વાર્થથી ખારખી છે અને કેટલાક પૂર્વના સંસ્કારથી કાંઈ સહજ પ્રસંગ થતા. કારભારી સ. કાંઈ કારણસર કરેલા અને સ્વાર્થથી થયેલા મિત્રો ખરા ૧. ત્રવેચીલાલ હાનામાં ગણાવા યોગ્ય નથી. ખરા મિત્રો જે થાય છે,

તેતો સારે માર્ગે ચડાવે, દોષને ઢાંકી દે, ગુણને પ્રકાશ કરે અને દુઃખસુખમાં ભાગ લે. આ પ્રપંચરૂપ સંસારમાં એવા ખરા મિત્રો મળવા કઠણ છે. પરિણામે તેવા મિત્રોમાં પણ મિત્રપણાની સંભાવના કરવી એ દુઃખકારક છે, માટે તેની સાથે સ્નેહ રેહેવાનું પ્રયત્ન કરવું નહીં.

ધર્મનાં કામ કરવા માટે પાણી ગ્રહણ કરેલી પત્રીમાં પોતાયકી જે પુરૂષપ્રજા થાય છે તે પિતાને પું નામના નરકથી તારે છે માટે તેને પુત્ર કહેવાય છે. જે આજ્ઞા માનનારા અને સેવા કરનારા આસ્તિક પુત્ર હોય તે તો સુખ આપનાર થાય છે, પરંતુ તેથી ઊલટા હોય તો મહાતાપ ઉત્પન્ન કરનારા થાય છે. સત્પુત્ર હોય તે પણ પરિણામે સંસારમાં બંધન કરાવે છે માટે તેની સાથે સ્નેહ રેહેવાનું પ્રયત્ન ન કરવું.

તેમજ પોતાના ગોત્રમાં થયેલા સંબંધિયો હોય તે બંધુ કહેવાય છે, એઓની સાથે પણ સંધિનું પ્રયત્ન રાખવું તે બંધનકારક છે માટે તેમ ન કરવું.

મિત્ર, પુત્ર અને સંબંધી, સંસારમાં સુખ આપનારાં છે, પરંતુ વિચાર કરતાં તે પણ દુઃખ આપનારાં થઈ પડે છે. તો પણ તેમની સાથે લોકો સ્નેહ વધારતા જાય છે. સંસારમાં ખરા મિત્રો, ખરા પુત્રો અને ખરા સંબંધિયો જે કહેવાય છે તેનાથી પણ પરિણામે ખરું મિત્ર પાણું, ખરું પુત્રપાણું અને ખરું બંધુપાણું જણાવનારા જે જે ગુણો કે સદાચરણો શરીરમાં રહેલ છે તેની ઉપર અવશ્ય પ્રેમ રાખવો જોઈએ. પુત્ર, મિત્ર કે સંબંધીમાં બંધાયેલો પ્રેમ શરીર છૂટતાં અવિવેકી માણસને અતિ બંધન આપનાર થઈ પડે અને ગુણો ઉપર થયેલો પ્રેમ શરીર છૂટતાં કલ્યાણ કરનારો થાય છે. સદ્વિચાર એ સન્મિત્રની પેઠે વ્યવહારસંબંધી અને પરમાર્થસંબંધી સારો માર્ગ દેખાડે છે. સત્ય એ સત્પુત્રની પેઠે નરકમાં પડતાં અટકાવે છે. દયા આદિ એનેક ગુણો સારા સંબંધિયોની પેઠે સંસારમાં સુખ ઉપજાવી પરમાર્થના માર્ગનાં સાધનરૂપ થાય છે. માટે જો પ્રીતિ રાખવી એમ ઇચ્છા હોય તો ડયા તે ઉપર નથી રખાતી પણ લોકો તે વાતને તો સમજતા જ નથી.

સાંસ શીલને સંભારતાજ નથી, 'દયાને દેખતાજ નથી', 'વિવેકને વિગળો રાખે છે, 'પવિત્રપણને પરહરે છે, 'શાંતિને તરછોડી નાખે છે, 'સત્યને સામું જોતા નથી, 'દમને દાટી મેલે છે, 'સમને નસાડી મેલે છે, 'શ્રદ્ધાને ધક્કેલી મેલે છે, 'અમે વૈશગને લેતા કરે છે, 'એમ સઘળાં સંતાન ચરણે જે પુત્ર, મિત્ર અને બંધુ કરતાં વધારે સુખ આપનારાં પરિણામે થાય છે તેમને તો કોઈ સંભારતું પણ નથી; અને માત્ર મિત્ર, પુત્ર અને બંધુમાંજ પ્રીતિ રહેવાનું પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ તેની પ્રીતિ માટે પણ પ્રયત્ન કરતું એ પણ કેવળ થોડી સમજણનું કારણ છે.

સાચું સાથે હુસમ થવાનું પ્રયત્ન ન કરતું અને મિત્રાદિકની સાથે સંપત્તિ ધરાવતું પ્રયત્ન ન કરતું તેમાં સાર એ નીકળે છે કે રાગદ્વેષ અંતઃકરણમાંથી કાઢી નાંખવા કેમકે સંધિવિચાર એ રાગદ્વેષથી થનારા છે, એ રાગદ્વેષ ઉત્તમમદ પ્રાપ્તવાના સાધનોમાં વિઘ્ન કરનારા થઈ પડે છે, માટે તેને મેલીને અંતઃકરણ શુદ્ધી કરવું.

જેને તરત વિજયપદ પ્રાપ્તવાની ઇચ્છા હોય તેણે આમ રાગદ્વેષ મેલીને સર્વ દેહાણુ સમાન ચિત્ત રાખવું જોઈએ. પરમપદ પ્રાપ્તવાનું જે સાધન છે તે સમચિત્તપણું કાંઈ સહજ નથી. ને સહજ હોય તો મહા દુર્લભ. પરમપદને પ્રગાડનાર કેમ થાય? સર્વત્ર શાંતિથી આખી મિલોડીમાં નામરૂપ જે કાંઈ છે તે સર્વને વિષે સમાન દ્રષ્ટિ રાખવાપણું સિદ્ધ થાય છે. રાગદ્વેષથી રહિત થયેલાં અંતઃકરણમાં પોતાનાં સ્વરૂપનો અનુલેખ કરી પોતામય આત્મા જગત્માં જોઈને માનદષ્ટિ ફેલેવાય. સમાલદષ્ટિ જેને થઈ હોય તે, તે ઉત્તમપદને પોચેલોજ છે એમ સમજવું. જેઓની સમતા ગાંઠ ના હોય, જેઓનાં કાળજી કામે ફેરી ખાધાં હોય, જેઓને ક્રોધે આંધળા કરી મેલ્યાં હોય, જેઓને લોભે અધવચમાં લટકાતી રાખ્યા હોય, જેઓને મદે દમ્ભાવી દીધાં હોય, જેઓને મોહ હરાવી દીધાં હોય, જેઓને મત્સર સંહારી નાંખ્યા હોય, જેઓ તૃણજ્વાળા તરંગમાં તણાતાં હોય, જેઓ આશાના પાશમાં સપડાઈ ગયા હોય, જેઓ હિંસામાં હુશિયાર થય હોય, જેઓ ચોરીમાં સતુર હોય, જેઓ અન્યથા કામમાં કુશળ હોય,

જેઓ રાગના । ગારામાં ગુચી ગયા હોય, । જેઓ દેવના ૧૦ ડુંગરમાં
દટાઈ ગયા હોય અને ડુંકામાં । જેઓ મર્વે દુર્ગુણથી ભરેલા હોય
તેઓને । સમચિતપણું કમાથી આવે । અને સમચિતપણું ન આવે
તો ~ પછી ઉત્તમપદની માત્રિ પણ કેમ થઈ શકે ? ભલેને વનમાં વસી
ફળફૂલે ખાતા હોય કે ટાઢતડકાં નો દુઃખો સહન કરતા હોય, પણ
તેવા ત્યાગીઓ પણ સમદષ્ટિ થઈવિના અધવચ્ચે રહે છે । કોઈ
પ્રિય કોઈ અધિકારી હોય તેને તરત અંતઃકરણમાં, હિતરી જાય
છે તે વાત નોખી છે, પરંતુ સાધારણ નિયમ એવો છે કે જે
કોઈ શીખવું હોય તેને માટે પ્રથમથી અભ્યાસ જોઈએ, નહાઈ
અભ્યાસવિના, આવડે છે અને ત્યાં જ શીખવાનું છે તે અભ્યાસ
કરતાં પણ માડ માડ આવડે છે ; માટે સમચિત થવા માટે પણ પ્રથ-
મથીજ અભ્યાસ જોઈએ, એ અભ્યાસને અવિદ્યાથી થયેલો મોહ
થવા દેતો નથી માયાની રચના કેવી છે તે કોઈ કહી શકાતું નથી.
મનુષ્ય જ્યાંથી, જન્મીને સમજાણું થવા માટે છે ત્યારથી આ હુ અને
આ માંડ એવી મમતા, ખંડાવા લાગે છે. આ માંડ શરીર, આ મારો
સંબંધી, આ મારી સ્ત્રી, આ મારી મન, આ માંડ ધન, આ મારી
મિલકત, આ મારા નોકર, આ મારા પ્રશ્ન, આ મારો પુત્રી, આ માંડ
ધર, આ મારી ધરતી, આ મારી સત્તા અને આ મારો હુકમ એવો
દૃઢ નિશ્ચય અભ્યાસથી થઈ જાયેલો હોય છે એટલે તેવી મમતામાં
આહ્યા જતા દિવસો જાણવામાં આવતા નથી પણ પરિણામે તો કોઈ
જોઈતું નથી, ધન, ધામ, ધરાઆદિ સધળા પદાર્થો અભ્યાસથી, મમત્વ
ખંડાણું હોય છે તેથી, મારા છે એમ લાગે છે. તેને પદાર્થોનો વિયોગ
થાય કે નાશ થાય તો પણ તેમાંથી, ખોટું મમત્વ મટી જતું નથી
જેજ માયાનો મહિમા । શ્રીભર્તૃહરિ કહે છે કે, ૧ । ૧ ।

। આદિસ્યગતાગતૈરહરહાસલીયતેજીવિતં ।

। વ્યાપારેર્વહુકાર્યભારગુદ્ધમિ કાલોનવિજાયતે ।

। દૃષ્ટાન્મનરાવિપેત્તિમરણજાતથ્વનોત્પદતે

મૌત્યામોહસર્પામમાદર્મદિરામુમત્તમૂતજગત્ ॥

(સૂર્યના ઉદયઅસ્તથી નિરંતર આયુષ્ય ઓછું થતું જાય છે, તે જાણવામાં આવતું નથી; ઘણાં કામરૂપી ભારથી ભારે લાગે તેવા જન્મ-તંત્રા વ્યાપારોથી કાળ ચાલ્યો જાય છે, તે જાણવામાં આવતું નથી. અને જન્મ, જરા, વિપત્તિ અને મરણને નજરે દેખતાં છતાં પણ તાસ ઉપજતો નથી, એનું કારણ એજ કે મોહથી ભરેલી પ્રમાદરૂપ મદિરાને પીવાથી જગત્ ઉન્મત્ત થઈ ગયું છે.)

એક આખ વીચીને ઉઘાડિયે તેટલી વારમાં પણ જોટલી સૂર્યની ગતિ થાય છે તેટલું આયુષ્ય ઓછું થાય છે. એમને એમ જોટલા જોટલા દિવસો ઉલ્લંઘન થતા જાય છે તેટલા તેટલા આયુષ્યમાંથી ઓછા થતા જાય છે; પણ આપણે તો ઉલટું એમજ જાણીએ છિયે કે દિવસો એમ જતા જાય તેમ આપણે આયુષ્યમાં વધતા જઈએ છિયે; નિરંતર અનેક પ્રકારનાં સંસારવ્યવહારનાં કામોમાં ડ્યાં દિવસ ઉગે છે કે ક્યાં અસ્ત થાય છે કે કેટલો કાળ સાર્યક થયો તે કરતું જાણતા નથી, પણ ઉલટું એમજ જાણીએ છિયે કે એવી રીતે સંસારવ્યવહારમાં માથું પણ ઉચું ન થઈ શકે એમ કામ કરવાથી આપણો વખત આપણે જાણ્યો છે; પોતાના જન્મથી માંડીને જરા અવસ્થાસુધી અવસ્થાને, વિપત્તિને અને થવાનાં મરણને, જોઈને આપણને લય નથી થતો પણ ઉલટું કમે કમે અવસ્થા પામતાં પામતાં રાજ થતું જવાય છે અને વિપત્તિ કે મરણ આપણે માથે છેજ નહિ એમ નિર્ભય થઈને ફરિયે છિયે, એ બધું મોહથી થાય છે. ખોટું હોય તેમ છતાં ખરું લાગે તેનું નામ મોહ કેહેવાય. આ મોહ આખા જગત્માં વ્યાપી રહેલો હોય ત્યાં લોકો પોતાનું હિત કેમ વિચારી શકે? મોહ હોય ત્યાંસુધી મમતા મટે નહીં, મમતા હોય ત્યાંસુધી રાગદ્વેષ મટે નહીં, રાગદ્વેષ હોય ત્યાંસુધી સંધિવિગ્રહ મટે નહીં અને સમચિત્તપણું થાય નહીં. પૂર્વપૂણ્ય ને શાસ્ત્રના તથા સત્પુરુષના સંગથી મોહ નિવૃત્ત થાય છે, પરંતુ તેને માટે અભ્યાસ વેહુલેથી પાઠવો જોઈએ. જેમ મોટો રોગ હોય તેને માટે જ્યારે ઘણા દિવસ ઝોસડ, ખવાય ત્યારે તે રોગ જાય તેમ અનેક કાળના મોહને મટાડવા માટે ઘણા કાળસુધી

અભ્યાસ કરવો જોઈએ. એમ કરતો ધીરે ધીરે સમચિત્ત થઈ જવાય. અજ્ઞાનિયો જે પદાર્થને માટે રાગદ્વેષ રાખે છે તેવા પદાર્થો કે વિષયો નિરંતર નાશવાન છે તે ઉપરથી રાગદ્વેષ રાખવો તે વૃથા છે એમ તે તે પદાર્થો જણાવી આપે છે, તેમ છતાં પણ અજ્ઞાનથી આખ ઉપડતી નથી. સ્ત્રી, પુત્ર, ધરખાર, અને ખીજ ભોગના પદાર્થો જે વખતે કાળના યોગથી નાશ થાય છે તે વખતે તેમાં બંધાયેલા રાગ (પ્રીતિ)થી ખહુ પીડા થાય છે. એ પીડા ન થવાનું ઓસડ એ છે કે તે તે પદાર્થો કે વિષયો જેઓ રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન કરનારા છે તે પોતાને ન તજે તે પેહેલાં પોતે મનથી તેને તણ દેવા; કેમકે આમેય તે જવાના તો છેજ. રાગદ્વેષ, સુખદુઃખ કે સંધિવિગ્રહ કરનારી પદાર્થો કે વિષયો, અંતઃકરણથી તળઈને તેનો વિયોગ થાય તે દુઃખદાયક થતો નથી, પરંતુ તેમાં આમંજિત હોય ને તે તે પદાર્થો કે વિષયો પોતાની મેળે જતા રહે-તો તે વિયોગ અતિ દુઃખદાયક થાય છે. ભર્તૃહરિ કહે છે કે.—

અવશ્યં પાતાદશ્ચિરતરમુષિત્વાપિવિષયા

વિયોગેકોભેદસ્ય જાતિન જનોયત્સ્વપમમૂન ।

વ્રજંતઃ સ્વાતંત્ર્યાદતુલપારિતાપાપમનસઃ

સ્વયંભક્ત્વાસેતેઘમસુખમનંતંવિદધતિ ॥

તે પોતાની મેળે જતા રહે છે તો મનને અતિ પરિતાપ કરાવે છે અને આપણે તેનો ત્યાગ કર્યો હોય તો અતિ સુખ આપે છે તેમ છતાં ઘણા કાળ સાથે રહીને અવશ્ય જતા રહેનારા વિષયો છે તેને માણસ પોતાની મેળે ત્યાગ નથી કરતો તો તેના વિયોગમાં શો ભેદ હશે? સંસારમાં પોતાની પાસે અદળત્ત ધન હોય તેમાંથી થોડુંક ચોરે ચોરી જાય કે કોઈને ત્યાં રાખ્યું હોય તે ધાકી જાય તો મનમાં ખહુ પરિતાપ થાય છે, પરંતુ પોતાને હાથે સઘળું ધન ખરચી નાખ્યું હોય કે આપી દીધું હોય તો કરો પરિતાપ થતો નથી. તેમ વિષયોનું પણ છે. પરંતુ મોહથી તેમ થઈ શકતું નથી માટે એ મોહને મટાડવા માટે સારા શાસ્ત્રનો ને સત્પુરુષોનો સંગ રાખવો અને અભ્યાસ કરવો,

એ અભ્યાસથી કેમકરી આ શત્રુ અને આ મિત્ર એવો ભેદ મેલી
 રાગદ્વેષ મટાડી દેનાં રાગદ્વેષ બધા એટલે સમદષ્ટિપાણું પ્રાપ્ત થયું કેહવાય,
 જેઓ સમદષ્ટિને પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓને સુખદુઃખ કરું, મનમાં
 આવડું નથી, આણીમાત્રને તેઓ પોતાની પેઠે જુએ છે, દેહના ધર્મને
 અનુસારે પરનાં દુઃખથી દુઃખાય છે ને પરનાં સુખથી રાજી થાય છે,
 એઓને સંસારના ભોગો પ્રાપ્ત હોય તો પણ અંધનકારક થતા નથી,
 મનને તેઓએ એવું તો કબજે રાખેલું હોય છે કે એકસરખું ઉત્તમ
 માર્ગ ઉપર ચાલ્યું જાય છે, સધળાં વ્યવહાર કરતાં છતાં પણ તેમનું
 લક્ષ ઉત્તમપદ પ્રાપ્ત થાય તરફ હોય છે, ગોડખંતણિયો પગમાં શીંગડાં
 બાંધીને બે વાંસના મધ્યમાં બાંધેલા તારા ઉપર તાચે છે, પણ તેનું
 લક્ષ કોમકુશળ એ દારી, એક છેડેથી ખીખ છેડા સુધી, વટી, જવા
 ઉપર હોય છે, તેમ સમદષ્ટિવાળાનું લક્ષ ઈશ્વરનાં પદને પોંચવા તરફ
 રહે છે, જેમને ફરી ફરીને જન્મ મરણનાં દુઃખો ખમવાની ઈચ્છા ન
 હોય, જેમને પશુપક્ષિયાદિકના દુઃખરૂપ અવતારોનો ફરીને અનુભવ
 લેવો ન હોય, જેમને મનુષ્ય જન્મનું સામ્રાજ્ય કરવું હોય, જેમને સર્વથા
 સુખ સંપાદન કરવાની ઈચ્છા હોય, એને જેમને સલાહવીનાં દુઃખ દષ્ટી
 ડર લાગતો હોય તેમણે સમજાણ આવે, ત્યાંથી કામક્રોધાદિકને છતી
 ઇન્દ્રિયોને આધીન રાખી મનને વશકરી એવો અભ્યાસ કરવો કે સમ-
 ચિત્ત થઈ ઈશ્વરનાં પદવિષે લક્ષ બંધાઈ જાય, જાણવાને બુદ્ધિ ઈશ્વરે
 આપી છે તેનું એજ સાથેક છે કેમકે ફરી ફરીને પાછો તેવો સંયોગ
 થવો કઠણ છે, જંગતમાં અનેક સાધનો કદિ ઈશ્વરનાં પદને પામવાનાં
 હશે પરંતુ તે સાધનો કરતાં કમી કમી સમચિત્તદશા જે પ્રાપ્ત થાય છે
 તે સર્વોત્તમ સાધન છે, કે જેને માટે સિદ્ધ લોકો વનમાં વસી વનનાં
 ફળફૂલ ખાઈને પોતાનાં હિતમાટે સંસારનો ત્યાગકરી અભ્યાસ કરે
 છે, જો અંતઃકરણમાંથી ખરી ઈચ્છા હોય તો ગમે તે દશામાં ને
 ગમે તે વર્ણાશ્રમમાં આ ઉત્તમપદ પ્રાપ્ત થવું સાધન કરી શકાય છે,
 સંસારનાં અનેક સુખ સંપાદન કરવામાં જે પોતાને અનુકૂળ રહે તે-
 ની સાથે સેહ થાય છે અને જે તે સુખમાં વિશ્વ કરનાર હોય છે તેની

ઉપર દેખ થાય. આ નિયમ મનુષ્યમાં છે તેમજ નથી, પણ પશુ-
પક્ષિઓમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે. એક કુતરાને પણ પોતાની ડબ્બામાં અને
પોતાનાં કુરકુરિયાં તથા પોતાની સ્ત્રીઉપર પ્યાર હોય છે અને બીજા
જે પોતાનાં કુરકુરિયાંને મારનાર, સ્ત્રીને હરી જનારને અત્ર ખાઈ જ-
નાર હોય છે તે સાથે કળયો થાય છે. વિચારવું જોઈએ કે ત્યારે
માણસમાં ને તેમાં શો ફેર? મનુષ્ય સાઈનરવું સમજી રાગદ્વેષ તજી
દે' તો તેમાં ફેર ખરો, પરંતુ રાગદ્વેષ ન તજે તો પશુપક્ષિઓ કર-
તાં પણ તે હલકાં કેહેવાય; કેમ કે ખરૂંબોદું સમજવું એ માણસને
ધર્મ છે. પશુપક્ષિઓને તેટલું સમજવાને ઈશ્વરે જ્ઞાનશક્તિ આપી
નથી. એક કોઈ કુશળ નાટકાર્યાઈ હોય તે પાત્રોને જે જે વેશ આપે
તે તે તેમણે ખરોખર ભજવવો જોઈએ, તોજ તેનું પાત્રપણું યોગ્ય
કેહેવાય અને તોજ તેને ઉત્તમ લાભ મળે. તેમજ આ જગત્તરૂપ
નાટકના નાટકાર્યાઈ ઈશ્વર જીવોને જે જે અવતારરૂપ વેશ આપે તે
તે અવતારરૂપ વેશ ખરોખર ભજવવો જોઈએ, તેવિના ઉત્તમ લાભ થતો
નથી. સર્વ સદ્ગુણથી સંપન્ન થઈ સાઈનરવું સમજી નરવું તજીને
સાઈ ગ્રહણ કરી ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય તેવે માર્ગે ચાલી જન્મમરણના
ફેરાથી છુટીને ઈશ્વરનાં પદને પોચવા પ્રયત્ન કરવું, એ મનુષ્યાવતારનું
કામ છે અને મારાંતારાંમાં મુઝાઈ રહી ખાઈ પીને ઉન્મત્તનીપેઠે
ફેરવું એ પશુ આદિનું કામ છે. મનુષ્ય થઈને પણ પશુની ક્રિયા કરે
તો પશુ કરતાં પણ તેનો ઉતરતો અધિકાર ગણાય છે, માટે યોગ્ય તો
તોજ કેહેવાય કે ઈશ્વરે પ્રસન્ન થઈ મનુષ્યાવતાર આપ્યો છે તો તેને
ધટે તે પ્રમાણે રાગદ્વેષ આદિ તજીને સમચિત્ત થઈને વિષ્ણુપદને
પામવાને પ્રયત્ન કરવું. એ શિવાય બીજું કશું શુભ પ્રયત્ન આ સંસાર-
માં કે આ અવતારમાં છે નહીં.

વિદુરનીતિ.

(સાંધણ પાને ૨૩૨ થી.)

હે રાજા! અતિ દુઃખે પાળેલો પુત્ર જો મરણ પામે છે તો મનુષ્યો તેને તરત પોતાનાં ઘરમાંથી બહાર કાઢે છે અને તે મરી ગયેલાને છુટે કેશે દયા આવી જાય એવીરીતે રૂવે છે અને તેને જોમ લાકડીને નાખે તેમ ચિતામાં નાખે છે. (ખાળીદે છે.)

અન્યોધર્મપ્રેતગતસ્થમુંક્તે વયાંસિચ્છાદિશ્વશરીરથાતૂન્ ।

દ્વાભ્યામયંસહગચ્છત્યમુન્ન ઘુણ્યેનપાપેનચવેષ્ટચમાનઃ ॥૧૬॥

હે રાજા! મરી ગયેલા માણસનાં ધનને ખીજો ભોગવે છે અને તેનાં શરીરને પક્ષિયો ડોલી ખાય છે અથવા તો અગ્નિખાળીને રાખ કરી નાખે છે. પુણ્ય અને પાપથી વીટાયેલો તે પુણ્ય અને પાપ એ બેની સાથે પરલોકમાં જાય છે. (ધન કે શરીર આદિ કંઈ ખીજું સાથે જતું નથી.)

ઉત્સૃજ્યવિનિવર્તેતે જ્ઞાતયઃસુહૃદઃસુતાઃ ।

અપુણ્યનફલાન્વૃક્ષાન્ યથાતાતપતત્રિણઃ ॥૧૭॥

હે ભાઈ! જોમ ફળવિનાનાં અને ફૂલવિનાનાં વૃક્ષોને છોડી દઈને પક્ષિયો પોતપોતાને સ્થાનકે જતાં રહે છે, તેમ મરી ગયેલાં માણસનાં શરીરને છોડીદઈને પુત્રો, સેહવાળાં સગાં અને ખંદુઓ, એ સહુ પોતપોતાને સ્થાનકે જતા રહે છે. (પ્રાણ ગયા પછી કોઈ ઉણું રેવું નથી. સહુ કોઈ પ્રાણ છે ત્યાંસુધી સંગું છે.)

અગ્નૌપ્રાસંતપુરુષં કર્માન્વેતિસ્વયંકૃતં ।

તસ્માત્પુરુષોપત્નાદ્દર્મસંચિનુવાચ્છનૈઃ ॥૧૮॥

જે વર્ણના જેનું શરીર તૈશ થયેલું છે એવો પુરુષ (જીવ) પોતાનાં કર્મનેક સે અનુસરે છે અર્થાત્ જેવાં કર્મ કર્યાં હોય તેવાં ફળ ભોગવે છે. થાય છે. આઈ! માણસે ધીરે ધીરે પ્રયત્ન કરીને ધર્મને

વધારતાં જવો. અર્થાત્ કલ્યાણકારક કર્મ કરતાં રહેવું.

અસ્માલ્લોકાદૂર્ધ્રમમુખ્યચાધો મહત્તમસ્તિષ્ઠતિહંધકારં ।

તદ્દૈમહામોહનમિદ્વિયાનાં સુખ્યસ્વમાત્વાપ્રલભેતરાજન્ ॥૧૯॥

આ મનુષ્યલોકથી ઉપરના સ્વર્ગલોકમાં અને સ્વર્ગ અને મનુષ્ય-લોકની નીચેનાં પાતાળમાં મોટું અંધારું રહે છે. અર્થાત્ તમે ગુણી પુરુષોને પામવા લાયક અંધતાંમિશ્ર નામનું નરક છે, એમ જાણવું. એ અંધારું (નરક) ઇન્દ્રિયોને અતિ મોહ કરનાર છે. માટે હૈ રાજા ! એ તમને સ્પર્શ ન કરે એમ હું ઇચ્છું છું.

इदंवचःशक्ष्यसिचेशथावन्निशम्यसर्वप्रतिपत्तुमेव ।

यशःपरंप्राप्स्यसिजीवलोके भयंनचामुन्नचेहतेस्ति ॥२०॥

હૈ રાજા ! આ જે હું વચન કહું છું તે ખરેખર સાલજીને જ તમે સર્વ જાણવાને સમર્થ થશો તો આ લોકમાં તમે યશને પામશો અને પછી તમારે આહી કે પરલોકમાં કયાઈ ભય નહિ રહે.

आत्मानदीभास्तपुण्यतीर्थं सत्पोंदपाधृतिकूलादयोमैः ।

तस्पांस्नातःपूयतेपुण्यकर्मा पुण्योह्यात्मानित्यमलोभव ॥२१॥

હૈ રાજા ! પુણ્ય એટલે ધર્મ એજ જેમાં તીર્થ છે અને સત્ય, દયા, ધીરજ અને કુળ આદિ જેની લેહેરો છે, એવી આત્મારૂપ નદી છે. એ નદીમાં (મિત્યકરૂપમાં) જે પુણ્યરૂપ કર્મ કરનારો હોય છે તે નાહીને (મગ્ન થઈને) પવિત્ર થાય છે. નિરંતર લોભ વિનાનો અર્થાત્ વૈરાગ-વાળો આત્મા પુણ્યરૂપ છે. (વૈરાગ જેવું બીજું પુણ્ય નથી.)

कामक्रोधप्राहवतीं ध्वेद्विषजलानंदौ ।

नावंधृतिमर्यांकृत्वा जन्मदुर्गाणिसंतर ॥२२॥

હૈ રાજા ! પાંચ ઇન્દ્રિયરૂપ જેમાં પાણી છે અને કામક્રોધરૂપ જેમાં ઝૂક છે એવી આ સંસારરૂપ નદી છે તેપ્રત્યે ધીરજરૂપ વહાણે કરીને વારંવાર જન્મ લેવા રૂપ દુઃખને તરી જતો. અર્થાત્ મોક્ષ માટે યત્ન કરો.

પ્રજ્ઞાવૃદ્ધધર્મવૃદ્ધસ્વબંધું વિદ્યાવૃદ્ધવયસાચાપિવૃદ્ધં ।

કાર્યાકાર્યેષૂજયિત્વાપ્રસાદ્ય યઃસંપૃચ્છેન્નસમુદ્યેત્કદાચિત્ ॥૨૩॥

જે પુરુષ, પોતાથી બુદ્ધિમાં વધારે હોય ધર્મમાં વધારે હોય વિદ્યામાં વધારે હોય અને વયમાં પણ વધારે હોય એવા પોતાના બંધુને માન આપી પ્રસન્ન કરીને સારાનરતાં કામમાં સલાહ લે છે તે પુરુષ કોઈ દિવસ મુઝાતો નથી.

ધૃત્યાશિશ્ચોદરરંક્ષેત્ પાણિપાદંચચક્ષુષા ।

ચક્ષુઃશ્ચેત્રેચમનસા યનોવાચંચકર્મણા ॥૨૪॥

ધીરજથી (કામને અને ક્રુધાને છતીને) શિશ્ન અને ઉદરને દોષ કરતાં અટકાવવાં, (સારી રીતે જોઈને વસ્તુ લેવી અને પવિત્ર સ્થળ જોઈને પણ મૂકવો એમ) આંખથી હાથપગને દોષ કરતાં અટકાવવાં, (આંખ પરસ્ત્રી આદિઉપર ન જાય અને કાન નહાઈ ન સાંભળે અને સાંભળે જુલે સાંભળે એ મનનું કામ છે માટે) મનવડે આંખ અને કાનને દોષ કરતાં અટકાવવાં, તથા મન અને વાણીને કર્મથી એટલે નિયમમાં રાખીને દોષ કરતાં અટકાવવાં.

નિત્યોદકીનિત્યચઙ્ગોપવીતી નિત્યસ્વાધ્યાયીપતિતાન્નવર્જા ।

સત્યંબ્રુવનગુરવેકર્મકુર્વન્નબ્રાહ્મણશ્ચવતેત્ત્રલોકાત્ ॥૨૫॥

જે નિરંતર સમય પ્રમાણે સ્નાન આચમન આદિક કરતો હોય, જે નિરંતર ઉપવિત (જનોઈ) પેહેરતો હોય, જે નિરંતર વેદાદિકનું અધ્યયન કરતો હોય, જે નિરંતર પતિત થયેલાનું અન્ન ત્યાગ કરતો હોય, જે ગુરૂની પાસે સાચું બોલતો હોય અને તે પ્રમાણે કર્મ કરતો હોય તે બ્રાહ્મણ બ્રહ્મલોકમાંથી પડતો નથી.^૧

અધીત્યવેદાન્પરિસંસ્તીર્યચાનિષ્ઠાયજ્ઞૈઃપાલયિત્વાપ્રજ્ઞાશ્ચ ।

મોઘ્નાહ્મણાર્યેશસ્ત્રપૂતાંતરાત્મા હતઃસંગ્રામેક્ષત્રિયઃસ્વર્ગમેતિ ।૨૬।
વેદ ભણીને, અગ્નિને પોતપોતાને સ્થાનકે મેલીને, ત્યાર પછી

યજ્ઞવડે ઈશ્વરનું યજ્ઞન કરીને અને પ્રજનનું પાલન કરીને શસ્ત્રથી જી-
નું મન પવિત્ર થયેલું છે એવો કાત્રી ગાય અથવા પ્રાક્ષણ માટે કદી
સંગ્રામમાં પડે તો તે સ્વર્ગમાં જાય છે.^૨

વૈદ્યોધીત્યગ્રાહણાન્ક્ષત્રિયાંશ્ચ ધનૈઃકાલેસંવિમજ્યાશ્રિતાંશ્ચ ।

ત્રેતાપૂતંધૂમમાઘાયપુણ્યં મૈત્ર્યસ્વર્ગેદિવ્યસુખાનિમુંક્તે ॥૨૭॥

પોતાને આશ્રયે રહેલા પ્રાક્ષણ અને કાત્રિયને સમય આવે
ત્યારે ધન વૈધી આપીને અને ત્રણ પ્રકારના અગ્નિના પવિત્ર ધૂમા-
હને તથા વૈદ્ય શાસ્ત્રને જ્ઞાણીને (જે વૈદ્ય મરણ પામે છે તે) વૈદ્ય
મુવા પછી સ્વર્ગમાં અલૌકિક સુખ ભોગવે છે.^૩

બ્રહ્મક્ષત્રવૈદ્યવર્ણચંદ્રશૂદ્રઃ ક્રમેણૈતાન્યાયતઃપૂજયાનઃ ।

તુષ્ટેષ્વેતેષ્વલ્પથોદગ્ધપાપસ્ત્યક્તોદેહસ્વર્ગસુખાનિમુંક્તે ॥૨૮॥

પ્રાક્ષણ, કાત્રિય ને વૈદ્ય એ ત્રણેય વર્ણ પ્રમત્ર થવાથી વ્યથા (પીડા)
જેનો જતી રહી છે એવો અને પાપ જેના બળી ગયા છે એવો
શૂદ્ર દેહનો ત્યાગ કર્યા પછી સ્વર્ગનાં સુખને ભોગવે છે.^૪

ચાતુર્વર્ણ્યસ્યૈવધર્મસ્તવોક્તો હેતુંચાનુવ્રવતોમેનિવ્રોધ ।

ક્ષાત્રાદ્ધર્માદ્વીયનેપાંડુપુત્રસ્તંત્વંરાજનૃરાજધર્મેનિયુંદ્ર ॥૨૯॥

હે રાજા! આ ચારે વર્ણના ધર્મ મેં તમને કહ્યા. અને હવે તેનો
મુખ્ય હેતુ છે તે મારા કેહેવાથી જાણશો. તે એજ કે પાંડુના પુત્ર પૃ-
થ્વીને પાળવા આદિ કાત્રિયના ધર્મથી ખમે છે માટે તેને તમે રાજ્ય-
ધર્મમાં એટલે રાજ્યમાં જોડો. અર્થાત્ તેને રાજ્ય આપો એટલે તે
પોતાનો ક્ષાત્રધર્મ પાળે.

ધૃતરાષ્ટ્રઽવાચ ॥ એવમેતદ્યત્ત્વંમામનિશાસસિનિત્યદા ।

મમાપિચમતિઃસૌમ્ય ભવત્યેવંયથાત્યમાં ॥૩૦॥

૨ અહીં કાત્રિયનો ધર્મ દેખાડ્યો. ૩ અહીં વૈદ્યનો ધર્મ દર્શાવ્યો.

૪ અહીં શૂદ્રનો ધર્મ દર્શાવ્યો.

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે કે, હું સૌમ્ય વિદુર ! તમે જેવી રીતે મને નિરંતર જે ઉપદેશ કરો છો તે તેમજ છે. મને પણ જેમ તમે કહો છો તેમ કરવાનું મન થાય છે.

સાતુબુદ્ધિઃકૃતાપ્યેત્વં પાંડવાન્પ્રતિમેસદા ।

દુર્યોધનંસમાસાદ્ય પુનર્વિપસ્વિર્ત્તતે ॥૩૧॥

પરંતુ એવી રીતે પાંડવોપ્રત્યે નિરંતર કરેલી મારી બુદ્ધિ-દુર્યોધનને મળું છું કે તરત ફરી જાય છે.

નદિષ્ટમભ્યતિક્રાંતું શક્યંભૂતેનકેનચિત્ ।

દિષ્ટમેવધ્રુવમન્યે પૌરુષંતુનિરર્થકં ॥૩૨॥

માટે હું એમ ધારું છું કે કોઈપણ પ્રાણીથી પ્રારબ્ધ ઉર્ધ્વધન કરી શકાતું નથી. પ્રારબ્ધજ ખરું છે અને પુરુષાર્થ (ઉદ્ધમ) કરવો તે વૃથા છે.

इति श्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरवाक्येचत्वारि-

शोऽध्यायः ॥ ४ ॥ समाप्तमिदं प्रजागरपर्व ॥

સંપસંબંધી વિષય.

(સાંધણ પાને ૨૩૮ થી.)

૧૫ ક્રાન્સનો બાદશાહ નેપોલ્યન બોનાપાર્ટ એક ગરીબ કુળમાં જન્મી સ્વપરાક્રમથી વધી બાદશાહ થઈ મોટામોટા બાદશાહોને જીતી લઈ પોતાના તાબેદાર કર્યા એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલાકને તો ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મેલી તેની ગાદીપર પોતાના ભાઈ-બહેની વિગેરેને ખેસારી દીધા હતા. આ અરસામાં લડાઈ બહુ થવાથી પ્રજા ઘણી પીડાવા લાગી જેથી કરી ક્રાન્સનીજ રૈયત નહીં પરંતુ આખા યુરોપખંડની રૈયત અને રાજગોના મનમાં એવોજ વિચાર આવ્યો કે સુલેહભંગ કરનાર નેપોલ્યનને જેમ બને તેમ જલદી રાજ્યબ્રથ

કરવો અને તે પ્રમાણે તેઓએ કહ્યું પણ પછીથી તે સૈન્યના સ્નેહથી ફરીને પારીસમાં આવી ફ્રાન્સની ગાદી પર બેઠો. પણ સકલજનસમૂહના સંપ આગળ સૈન્યસમૂહના સરદાર નેપોલ્યનને સારણ થઈ ઈંગ્લેન્ડની નાના બેટ નેવો પડ્યો.

૧૬ સ્વદેશાભિમાની વિલયમ ટેલેન્જે પ્રજાના એકસંપથી સ્વિ-સૂઝલાંડ દેશને આસ્ત્રિયાની ધુસરી નીચેથી મુક્ત કર્યો.

૧૭ ઈંગ્લેન્ડના ગારીબાલ્ડીએ તેજ માફક પોતાનાં શૌર્યથી જનસમૂહને પોતાની તરફ ખેંચી લઈ તેઓમાં સ્વતંત્રતાના વિચાર જાગૃત કરી આસ્ત્રિયાના તાબામાંથી પોતાના પ્યારા દેશને છોડાવી સ્વતંત્ર કરી વિક્ટર ઈમાન્યુઅલ નામના રાજાને ગાદી પર બેસાડ્યો.

૧૮ યુરોપખંડમાં જૂઠાજૂઠાં ધર્મ પાળનારા પાદરીઓ, રાજા, રાણી, અને સત્તાવાળા અમીરસૌકના જુલમથી પ્રજામાં સહન, શાંતિ, અને સંપ ન રહેવાથી તેઓને પોતાનો વડાલો દેશ છોડા પરદેશ જવું પડ્યું. આ પ્રમાણે ઈંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, અને રુપેનમાંથી લાખો માણસ પરદેશ જઈ રહ્યાં.

૧૯ શેમના ધર્મગુરુ પોપે કેટલાક રાજાસાથે, પાદરીઓ સાથે, અને ખીન્ન માણસો સાથે ધર્મની દુષામાંથી કરતાં વિરોધ આરંભ્યો કે જેઓનું કુળ આગળ ઉપર તેઓને એજ મળ્યું કે તેમની માટાઈ જે આખા ખંડમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહી હતી તે ધીમે ધીમે ઓછી થતાં હોલ સાવ નહીં સરખો થઈ ગઈ છે.

૨૦ યુરોપી ટુર્કસ્તાનના પાદશાહ અને તે દેશમાં વસતી ખ્રીસ્તિ પ્રજા વચ્ચે કુસંપ થવાથી પાદશાહે તેના પર ધણિક જુલમ કરવા માંડ્યો. જે જુલમથી રશિયા, આસ્ત્રિયા આદિ દેશોના પાદશાહોએ ફેયતનો ખયાવ અને ધર્મનું રક્ષણ, જે બાને લડાઈ કરીને રાજ્યનો કેટલોક ભાગ પોતાના કબજામાં કરી લીધો. એથી કરી ટુર્કસ્તાનનું કેટલુંક રાજ્ય ઘટી ગયું અને હજુ પણ કેટલું ઘટી જશે એ કંઈ કહી શકાતું નથી. કેમ કે ખ્રીસ્તિધર્મ પાલનારા અને મહમદીધર્મ પાલનારા વચ્ચે નિરંતર કુસંપ જતી રહો જાય છે, તેમાં પાદશાહ મુગલમાન

હોવાથી મુસલમાન પ્રબળ પક્ષ ખેંચી ખીસ્તિ પ્રબળ સાથે ઝગડો આરંભે છે. એથી કરી ખીસ્તિ રાજ્યોને તે રાજ્ય જીતવાનાં ખાનાં મળે છે. અને એ પ્રમાણે જે નિરંતર તેવાં ખાનાં તેઓને મળ્યા કરશે તો ઘણે સમયે એ મુસલમાની રાજ્ય કે જે યુરોપ ખંડમાં ખીસ્તિ રાજ્યોને કંટકરૂપ થઈ પડેલ છે તેનો અંત આવશે.

૨૧ જર્મનિનાં જૂઠાંજૂઠાં એકસંખી સંસ્થાનોનો મહારાજ ખુશિઆનો વિલયમ ખાદશાહ કે જે હાલ હયાત છે તેણેજ સન ૧૮૭૦ ની સાલમાં ક્રાન્સપર મોટી જીત મેળવી તેનાં અવ્યવસ્થિત રાજ્યને પાયમાલ કરી નાંખ્યું. રાજ, રાણી ને કુંવરને નાસી જવું પડ્યું અને છેવટ પ્રબળતથી ત્યાં પ્રબળસત્તાક રાજ્ય સ્થપાણું. એ રાજ્યની ત્યાર પછી ઉત્તરોત્તર આખાદી થવા લાગી તે એટલે સુધી કે તેના પ્રતિપક્ષી જે જર્મનલોક તે તેનાથી ડરવા લાગ્યા પણ એ સમયમાં પેહેલો ગેમ-પેટા કે જે આણું મોટું બળવાન પ્રબળસત્તાક રાજ્ય સ્થાપનાર હતો તે આ સાલની પેહેલી તારીખે એકાએક ગુજરી ગયો. એટલે હમણાં એઓની બીક તે મહાપુરૂષના મરણસાથે સમાપ્ત થઈ.

૨૨ ઝંધીસખાન અને તેના વંશજોએ જે જે મોટા પ્રદેશ જીતી પોતાના તાખામાં કર્યા તે તે ફક્ત જંગલી મુસલમાન કેમનું એક્ય હોવાથી જ્યાંજ્યાં ગયા ત્યાંત્યાં હાર ખાધા શિવાય જીત કરીનેજ પાછા ફર્યા હતા.

૨૩ તૈમુર અને નાદીરશાહ જેવા જુલમી ખાદશાહોએ પણ લશ્કર સંપથી મોટામોટા મુલક જીતી પોતાનાં ધારેલાં કામ પાર પાડ્યાં. આમાંના ખીજા ખાદશાહ ઈરાનમાં આવ્યાખાદ પોતાના કુટુંબ સાથે કુસંપ આરંભ્યો તે એટલે સુધી કે પોતાના દીકરાને પણ મારી નંખાવ્યો. આનું આગળ ઉપર એજ પરિણામ આવ્યું કે ખીજાં માણસોએ નાદીરશાહને મારી નાખ્યો.

૨૪ મહમુદ ગીજનવીએ હિંદુસ્તાનપર ખાર ચડાઈ કરી તે ખારે ચડાઈમાં જીતપામ્યો, તેનું કારણ શોધવા જઈશું તો સાફ માલમ પડશે કે હિંદુસ્તાનનાં અવ્યવસ્થિત કુસંખી રાજ્યનાં સૈન્યો મુસલમાનનાં

તેરાવર એકસંપી સૈન્યો સામા શી રીતે ટકી શકે? નજ' ટકી શકે.

૨૫ તેજ પ્રમાણે શહાબુદ્દીન ગોરાએ પણ હિંદુસ્તાનમાં સુખ્ય રા-
જ દીલિલના પૃથુરાજસાથે લડાઈ કરી, તેમાં તેને બે કે એકાદ બે
વખત હાર ખાઈ પાછું ફરવું પડ્યું. તોપણ તેથી નિરાશ નહિ થતા
એ સાહસિક નરે પૃથુરાજને હરાવી તેનો અને તેનાં રાજ્યનો અંત
આણ્યો અને પાછળથી કુસેપમાં સુખ માનનાર જે કનેજ, ગૂર્જરાત
આદિ રાજ્યો હતાં, તેનો તેણે તથા તેના સરદારે મળી ધાણુ કાઢી
હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાની રાજ્યનું બી રાખ્યું.

૨૬ ખીલજવંશના અલ્લાઉદ્દીને નીમક હરામ થઈ કાકાને તથા
તેનાં કુટુંબને મારી પોતે ગાદીપર બેઠો, પણ પછીથી પોતાના દીક-
રાનો પણ આશુવિશ્વાસ રાખી કાકુર ગુલામનો ભરોસો રાખવા લાગ્યો,
તો તેજ કાકુર અલ્લાઉદ્દીનની પ્રમાણે નીમક હરામ થઈ તેને ઝર ઈઈ
પોતે હિંદુસ્તાનની ગાદીએ બેસી અલ્લાઉદ્દીનના દીકરાને મારી
નાખવાની તજવીજ કરતો હતો, તેટલામાં પોતેજ મારાઓને હાથે
માર્યા ગયો.

૨૭ મોગલવંશમાં દીપકૃષ્ણ અકબર બાદશાહે જે રાજ્યનીતિ
મોકડી તે બહુજ સારી અને વખાણવા લાયક હતી. તેણે હિંદુ તથા
મુસલમાન એ બન્ને પ્રજા વચ્ચે સંપ રાખી રાજ્ય ચલાવ્યું. રજપૂત
રાજાઓને લશ્કરી સરદારોમાં અને અમીરવર્ગમાં ભેળી તેઓનું
બહુજ માન વડાયું તેમજ મુસલમાન વિદ્વાનોને પણ તેઓની યો-
ગ્યતા પ્રમાણે આશ્રય આપ્યો એથી કરી આગળ ઉપર થઈ ગઈલો
બાદશાહોને જેમ મમયે સમયે અફગાનીસ્તાનથી લશ્કર બોલાવવું
પડતું હતું તેમ આને ન પડતાં હિંદુસ્તાનની પ્રજાથી તેનાં ખર્ચાં કાપે
સરવા લાગ્યાં. એટલુજ નહીં પરંતુ સંપને ચાહનાર અકબર બાદ-
શાહે તે પ્રજા પોતાનો વાલો બાદશાહ ગણી તન મન ને ધનથી
મદદ કરવા લાગી.

૨૮ ઔરંગઝેબ પોતાના આપને કેદ કરી ભાઈઓને મારી
નાખી હિંદુસ્તાનની ગાદીપર બેઠો. તે જતે ધણો શાણો ખટપટી,

હૂચ્યો અને જુલમી ખળવાન બાદશાહ હતો, એમાં તો કંઈ પણ શક નથી. તેણે હિંદુ ઉપર તેમજ તેના ધર્મ ઉપર અતિશય જુલમ કરવા માંડ્યો કે જેથી કરી દેકાણે દેકાણે લડાઈઓ ઉભી થઈ અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં એક મરેઠી રાજ્ય સ્થપાણું. અને ટુંકમાં કહીએ તો જે બાદશાહની ખતમાં આખા હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાનો બાદશાહી જોરપર આવી તેનો પૂર્ણાદય થવાનો સંભવ હતો. તો તેજ બાદશાહની આખી ઉમ્મરમાં લડાઈ ચાલુ રહી એટલુંજ નહીં પરંતુ કુસંપથી બાદશાહની પડતીનો આરંભ થયો.

૨૯ જે પ્રમાણે ઔરંગઝેબે ખીબતોને દગો દીધો હતો તેજ પ્રમાણે પોતાના દીકરા પોતાને પણ દગો દેશે એમ ધારી તેનાપર પોતાના હાથથી થયેલાં પાપના પશ્ચાત્તાપના જે કાગળ લખેલા છે તે ખરેખર વાંચનારને વાંચવા લાયક છે.

૩૦ ઔરંગઝેબે પોતાના કુટુંબમાં જે કુસંપનો સડો ધાલ્યો હતો તે એમને એમ જોરી રહ્યો એથી કરીને તેમજ હિંદુસ્તાનમાં ખીબત પણ જૂઠાં જૂઠાં નાનાંમોટાં રાજ્યોવચ્ચે કુસંપ ચાલતો હતો તેનું છેવટ ૧૭૬૧ ની પાનીપતની લડાઈથી આવ્યું. એટલે મરેઠા અને મુસલમાન બન્ને નબળા પડી ગયા અને છેલ્લો બાજીરાવ અંગ્રેજોને શરણ થયો. દીલ્લીના બાદશાહની પણ તેજ દશા થઈ અને નિબમ, હોલકર, સીંધિયા, ગાયકવાડ આદિ ખીબત મોટાં રાજ્યો પણ છેવટ આ સંપીલા ને સુધરેલા પરદેશી લોકને શરણ થયા. સન ૧૮૫૮ થી આખા હિંદુસ્તાનમાં મહારાણી વિક્ટોરીઆની આજી રૂરી.

પુનરવલોકન.

૧ આ લડાઈમાં પેહેલાંપ્રયત્ન તો કુસંપરૂપ ઠોરંગાએ સુસંપરૂપ પાંડવોપર ચડાઈ કરી કપટરમી ઘણી ઘણી રીતે દુઃખી કરી તેમનાપર ક્રોધ મેળવી પણ પછીથી સુસંપરૂપ પાંડવોએ અતિશય જોર કરી કૌરવકુસંપનો સમૂળગો નાશ કરી પોતાનાં રાજ્યમાં નિરંતર સંપને સ્થાપ્યો. પાંડવોનો જે સંપ તે પાંડવો પાસેજ હતો એમ કહીએતો

તે કોઈ પણ રીતે ગેરવાજબી નથી. એના જોવો તો શું પણ તેના શતાંશ સંપાદન આ સમયે વિરલ સ્વાગ્યશાળી ભાઈઓમાં જ હશે. યુધિષ્ઠિરના પોતાના નાના ભાઈઓપ્રત્યે પ્રેમ અને સંયોગનાં તેમના પ્રત્યે વિવેક, વિનય, અને ભક્તિ એકાંઈ અલૌકિક જ હતાં. તેઓની વચ્ચેનો સંપાદન એવો તો નિર્મળ અને મજબૂત હતો કે તેની પાસે ઉચ્ચ પાણીદાર હીરા પણ સ્વચ્છતામાં અને મજબૂતાઈમાં પાણી ભરે એમ એમને ભાસે છે.

૨ ગ્રીક દોનલ્ડલોકની લડાઈમાં જે પેહેલો નામીયો સરદાર, એ કિલિજ ગ્રીકલોક સાથે સંપર્કરી લડાઈમાં ન ઉતર્યો હોત તો કોઈ પણ દિવસ તેની અને તેના ગ્રીસદેશની અમર કીર્તિ ન થાત. એટલું જ નહીં પરંતુ કુસંપત્તી થનાર માઠા પરિણામનું કલંક ઉલટું તેના શિર પર ચોટી રહી પછીથી કોઈકાળે ઉખડત નહીં.

૩ આથેન્સ અને સ્પાર્ટા એ બન્ને બહુ જોરાવર સુધરેલાં બંધ સત્તાક રાજ્યોએ આ જગતમાં પોતાનો રંગ બહુ સારી રીતે દેખાડ્યો પણ પછીથી કુસંપે તેને કમજોર કરી નાંખી જમીનપર પટકી દીધાં કે જે પાછા ફરીથી ઉભા થવાને પામ્યાં જ નથી.

૪ ઈરાની રાજ્યને છતી ગ્રીક રાજ્યને મર્વોપરી સ્થાપનાર સિન્કદર બાદશાહ કે જેણે એક વિશાળ રાજ્ય મેળવતાં સિંધુનદીમાં પોતાના ધોડાને પાણી પાયાં હતાં, તેના મરણ પછી સુખાઓના કુસંપે શમન રાજ્યને વધવાનો રસ્તો આપ્યો. એટલું જ નહીં પરંતુ ગ્રીક રાજ્યને અને ગ્રીકલોકને સરદાર ટાળી તાબેદાર કર્યા કે જે પાછા ફરીને સરદાર થયાં જ નથી.

૫ કાર્થેજના લોક વહાણ અલાવવામાં હુશિયાર હોવાથી પ્રેપારમાં તેઓ પેહેલો નંબર ધરાવતા તેમજ સુગ્રયક પણ સારા હતા, પણ સ્વદેશાભિમાન ઓછું, સ્વાર્થને વધારે સેવવાવાળા અને કુટુંબમાં કુસંપવાળો હોવાથી, તેઓને શમનલોકને તાબે જવું પડ્યું. હાલીબાલ જોવો શૂરવીર સરદાર કે જે ફરીથી કાર્થેજના ઉપાયને માટે અમથો હતો તેને પણ કાર્થેજનિઅન લોકોએ પોતાના સ્વાર્થને માટે તંબો.

પ રામનરાજ્ય વૃદ્ધિ પામ્યા પછી અને જે મોટા સરદારો વચ્ચે આણખનાં થયા પછી પણ એક ડાહ્યા બાદશાહના પ્રતાપથી તે પોતાની મોટાઈ જાળવી રહ્યું હતું, પણ પછીથી તેના વંશજો ઘણા ઘાત-ફાટ અને અવિચારી થવાથી તે રાજ્ય પોતાની મોટાઈ ખોઈ બેઠું કે જે ફરીથી તેથી મોટાઈ કોઈપણ સમયે મેળવશે એમ ધારી શકાતું નથી.

૬ ક્રાન્સના પેહેલા નેપોલ્યન પછી ત્રીજો નેપોલ્યન કે જે મું-ચોતેરા લાખ મતથી ક્રાન્સનો પ્રેસિડેન્ટ થયા પછી બાદશાહ થયો. આ સમયે તેના પૂર્વજો વાવેલું કુસંપરૂપ બી ઉગી નીકળી તેમાં ફળ આવ્યાં તે ત્રીજો નેપોલ્યનને આપવા પડ્યાં. એટલે પેહેલા નેપોલ્યન પોનાપાર્ટે જર્મનિના એક હજાર વરસથી આલ્યા આવતા રાજ્યવંશને બદલાવી નવા રાજ્યવંશને સ્થાપ્યો; વળી જર્મનિની પશ્ચિમ હદ દખાવી તેનો મહારાજ પોતે કેવરાવતો હતો; તેમજ પ્રુશિયા, રશિયા આદિ યુરોપખંડના બીજા દેશના બાદશાહોએ પણ સુંઠનો સ્વાદ સારી રીતે આપેલો હતો તેથી કરી આ સમય એટલે બ્યારે સન ૧૮૭૦ ની સાલની લડાઈમાં ક્રાન્સના બાદશાહને હારી જઈ રાણી ને રાજકુંવરસહિત ઇંગ્લાંડ જઈ રહેલું પડ્યું અને જર્મનલોકોએ પોતાનું આગલું વેર સારી રીતે વાળતાં પારીસનાં લવ્ય મકાનો, બાગબગીચા, હોજ, અને કુવારાનો નાશ કરતાં લોહીની નદી વહેવરાવી તે બીજાં રાજ્યોએ તટસ્થ રહી જોયાં કર્યું.

૭ મો. ગેમબેટા પારીસ્ટરના ધંધાથી પ્રસિદ્ધ થઈ ફ્રેંચલોકનું ઐઝ્યકરી પછીથી પ્રજાસત્તાક રાજ્યસ્થાપી જગતમાં પોતાની અમર કીર્તિ મેલી આ સાલની પેહેલી તારીએ ગુજરી ગયો. તેને દફનાવતી વખતે સાથે અઢી લાખ માણસ હતું. એટલું માણસ પેહેલા નેપોલ્યન વિના યુરોપખંડના બીજા કોઈ પણ રાજાની મરણ ક્રિયા કરતી વખત આવેલું ન હતું; આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે સંપત્તિ આહનાર તથા વધારનાર માણસ પર સમસ્ત પ્રજાનો કેટલો બધો ધ્યાર હોય છે તે મો. ગેમબેટાનું જન્મચરિત્ર આપણને કહી આપે છે. (અપૂર્ણ)

વીતી વેઠા નહિ મળે.

પદ

વીતી વેઠા ન મળે પાછો, મૂલે તે ધવ મટકે રે,
 પરમપુરુષ તો પુણ્યમૃતને, ઘટકે ઘટકે ઘટકે રે.- વી.
 સદા શરીર કાચનો કૂપો, તટક દર્દને તટકે રે,
 પાણીના પરપોટા સરણો, ફટક દર્દને ફટકે રે.- વી. ।
 મારા તારામા શુ મોઢો, મરીજબુ છે મટકે રે,
 લલચાપો શુ વિનાવિચાર્યે, લલનાને તું લટકે રે.- વી.
 ચૂપ્યા શુ ધામઢા ધાતરી, ચતુરાકેરે ઘટકે રે,
 ચરા લાભથી ચશી ગયો એ, મૂરખ કેમ ન ચટકે રે.- વી.
 સદગુણ સિંહસમાન લેખિને, સર્વ વાતમા વટકે રે,
 માયાની આ દ્રજાલમા, ફૂલીજઈ શુ ફટકે રે.- વી.
 કશુ કામ તારે નહિ આવે, નામ-રૂપ તે ન ટકે રે,
 સગા કુટુંબી સહુએ સાથી, છેલી વચતે છટકે રે.- વી.

શેઠ હરિવલ્લભદાસ કલ્યાણદાસનું મરણ.

સખવાને ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે કે આપણી વસ્તીમાં જાણીતા
 ૭૬ હરિવલ્લભદાસ અઠાવન વર્ષનું વય ભોગવી શ્રાવણ શુદ્ધ
 ૧૦ સોમવારે સ્વર્ગવાસી થયા છે એમનો જન્મ સંવત્ ૧૮૮૧ ની
 ૧૧લમા થયો હતો. તે જતે હિમ્મતવાળા ને મોભાદાર જણાતા. જે
 ૧૨મનો આરંભ કર્યો તે અધવ્ય છાંડી ન દેખુ એ નિયમમા તે પ્રીતિ-
 ૧૩વાળા હતા. પોતે પંચોશ વર્ષના નહિ થયા હોય તે પેહેલાં પોતાના
 ૧૪પેતાજીને ઝવેરીના ધરામઃ સહાયતા કરતા થયા અને છેવટ તે ધધામા
 ૧૫ઠાથી સારી રીતે નામ અને નાણુ મેળવ્યા. યોગ્ય વયના થયા

પછી શ્રી સરકાર તરફથી તેને જરૂરી સંચોદ્ધિ પીસનો ઈલાખ મળ્યો હતો. તે કુટુંબમાં કુસંપ ન થાય ને સંપીને રહેવાય તેમ ઈચ્છતા તેજ પ્રમાણે તે આખર સુધી પોતાની ધારણામાં પાર પડ્યા. તેજ પ્રમાણે તેમના સમજી બંધુઓ અને પુત્રો સંપનાં સારાં કૃણ આપી સુખમાં અને કીર્તિમાં વધારો કરશે એમ ઈચ્છીયે છિયે. થોડા દિવસની વાત ઉપર ખંભાત-શહેરની રૈયત અને માજી કારભારીઓની વચ્ચે કંઈ વાંધો પડવાથી રૈયત શહેર છોડી બહાર જઈ વસી હતી. તેનો નિવેદો લાવવા જો કે હરિવલ્લભદાસ શેઠ પોતે આબરી હતા તો પણ જાતે ત્યાં જઈ રૈયતને શહેરમાં લાવવાને પુરું પ્રયાસ કર્યો હતો. તેમને એક મુંબઈમાં ઠાકર મંદિર ખંધાવવાની ઉમેદ હતી કે જેને માટે ભૂલેશ્વરની સામેની જગામાં તે મંદિર ચણાવવાનો તૈયારી ચાલી હતી પણ તેની વધારે અબજોથી તે હાલ ખંધ રહ્યું છે. પરંતુ તેઓ તે શુભ કામ પુરું કરવાને પોતાના બંધુને ભળામણ કરી ગયા છે, તે ઉપરથી આશા રહે છે કે તે આપણું પુરું થયેલું થોડી મુદતમાં દેખશું. એ મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે સારા કારીગરો પાસે મૂર્તિઓ આજે કેટલાંક વર્ષથી કરાવી રાખેલી છે; પરંતુ સારાં કામને સૌ વિદ્ય એ કે હેવત પ્રમાણે આજ દિવસ સુધી પ્રતિષ્ઠા થઈ શકી નહીં. એમના બ્યેષ પુત્ર જેકીશનદાસ (કીલાભાઈ) એ ઘણા હોશિયાર બુદ્ધિશાળી અને ધર્મપર પ્રીતિવાળા હતા તેનું પોતાની પેહેલાં મૃત્યુ થયું. એ કુળને લીધે હરિવલ્લભદાસ શેઠના શરીરમાં સળો પેદા હતો. ને છેવટ સાત માસની માંઢગીમાં શરીર પડી ગયું. ધર્મના સંખંધમાં પ્રીતિ હોવાને લીધે મુંબઈ વેદધર્મ સભાના પ્રથમથી તેઓ પેહેલાં વર્ગના સભાસદ થયા હતા, તેથી તે સભાને નિયમ પ્રમાણે મદદ મળ્યે જાય છે. ઈશ્વરી નિયમ આગળ કોઈનું બળ નથી, રાય હોય કે રક હોય સર્વ એકસરખી રીતે કાળના પાશમાં ખંધાયેલા છે, જેમાં નામ ને રૂપ છે તેનો નિરંતર નાશ છે, એમ વિચારીને તેમનાં કુટુંબને શોક શમાવવાને અને મરનારનાં કલ્યાણ કારક કામમાં મન જોડવાને ભળામણ કરિયે છિયે.

પુસ્તકોનીપહોંચ.

ફોજદારી કામ ચલાવવાની રીતનો કાયદો (ક્રી. પ્રો. કો.) આ નામનું પુસ્તક 'મસિદ્દ કરનાર રા. રા. ત્રીકમરાય ઉદયશંકર વળા ડીપુટી ન્યાયાધીશ અને કાઠીયાવાડ એજન્સી વકીલ તરફથી મળ્યું છે તે ઉપકાર સાથે માન્ય રાખિયે છિયે. આ કાયદામાં બધા મળીને ૪૬ પાખ છે અને તેમાં ૫૫૮ કલમો સમાવેલી છે. પાંછળ પ્રિરિપિદ્દ ટાકેલ છે. કલમે કલમનું ગુજરાતી ભાષાંતર છે અને તે ઉપર સમજણ માટે ટીકા આપેલી છે તેમાં અંદર હાઈ કોર્ટના નામવાળા ફેસલા ટાકેલા છે. સાર્વજનિકરીતે આ પુસ્તક ઉપયોગી છે તેમાં તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર અને તે ઉપર ટીકા તથા ફેસલા અને તેની અનુક્રમણિકાથી વધારે ઉપયોગી ને પ્રજાને લાભ આપનારું છે. ઈંગ્લેશ ભાષા બેકે ધણી પસરેલી છે તો પણ હજુ ખીજ ભાષાઓ નખળી પડી નથી અને પડવાનો સંભવ નથી તેમાં ઈંગ્લીશ ભાષામાં રચાયેલા કાયદાનું ભાષાંતર થવું ધટિત છે. ધણા ગુજરાતી ભાષાના વકીલોને ને સર્વે પ્રજાને આ પુસ્તક ઉપયોગી ને વાંચવા જેવું છે; કેમકે વર્તમાન કાળમાં 'એ-મને આધારે ફોજદારી કામમાં ન્યાય થાય છે, રા. ત્રીકમરાય ભાઈનો આવો પુસ્તક બહાર પાડવાનો શોખ જોઈ અમને ખુબ આનંદ ઉપજે છે. આગળ પણ એમણે પીનલકોડ ઉપરની ટીકા બહાર પાડી હતી. આ પણ એક જાતની દેશની સેવા ખબતવી કહી શકાય. ભાષા સમજી શકાય તેવી છે. પ્રયત્ન સ્તુત્ય છે. અને પુસ્તક ઉપયોગી છે. અમારા ધારવા પ્રમાણે કાયદાના અભ્યાસીઓને તેમાં ટીકાનો ભાગ ને હાઈ કોર્ટના ફેસલા ટાકેલા હોવાથી વધારે ઉપયોગી છે. તેની કિંમત રૂ. ૬) રાખી છે. રાયલ ૮ પેજ ફારમના લગભગ ૫૦૦ પૃષ્ઠનું આ પુસ્તક લુગડાંનાં પ્રકારનું છે. જેમને જોઈએ તેમણે વળા ડેપુટી ન્યાયાધીશ પાસેથી મગાવી લેવું

વેદશાસ્ત્રાદિ વિદ્યામાર એવા નામની ચોપડી ગુજરાતી ભાષામાં રચીને શેઠ મયુરાદાસ લવજીએ પ્રસિદ્ધ કરેલ છે. એ ચોપડી જુદાં

૧ મોહસુદ્ધાર	૨૬૫
૨ મંપસંબંધી વિષય	૨૭૫
૩ ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર	૨૭૮
૪ આજે કલિયુગ છે કે મત્સ્યયુગ ?	૨૮૭

શાર્દૂલવિકીરિત.

હૃદયે તો પલવારમાં પ્રલય આ મંસારનો આદરે,
હૃદયે તો પલવારમાં અખિતને ઉત્પન્ન પાછું કરે;
એ વિદ્યેશ્વર દીનનાથ મહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપળે,
સત્પ્રમા સુવિચાર મત્સ્યમય ને મદ્ધર્મને આપળે.

વેદધર્મ સમાને વક્ષીસ.

એક પ્રેમજી કાનજીએ પોતાના પ્રવચનું વેશવાળે થયું તેના ઉત્સાહના નિમિત્તથી વેદધર્મ મળાના પર્મોઉ અનામત કુંડમાં રૂ. ૧૦ અઢે દરા અપેણ કર્યો છે. તે મળા આશીર્વાદપ્રાપ્ત મહત્ત્વ કરી તે ગૃહસ્થની આભારી થાય છે.

ઉપલી સભાની કાર્યભાર મંડળી.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૧ મું.

આશ્વિન, સંવત્ ૧૯૩૬.

અંક ૧૨ મો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

મોહમુદ્ગર.

ત્રાયેમાયેચાન્યત્રૈકોવિણ્ણુઃ વ્યર્થકુપ્યસિમ્યસાહિણ્ણુઃ ।

સર્વેષ્વપિમાયાજાલં સર્વત્રોત્સૂજભેદતાનં ॥ ૧૧ *

તારાવિષે મારાવિષે અને ખીન્ત સર્વનેવિષે એક વિઠ્ઠલ છે. અ-
દ્યો થઈને મારી ઉપર વૃથા રીસ કરે છે. ખરેખર સર્વ માયાની
જાળને જો. આરેકોરથી ભેદજ્ઞાનને તણ દે.

ખડનાં શુભડાંથી માંડીને પ્રજાપયંત જે કાંઈ નામરૂપાત્મક
જગત્ છે તેમાં આરેકોર વિઠ્ઠલ વ્યાપી રહેલ છે. જેમ આકાશવિના
કોઈપણ ભાગ ખાલી નથી તેમ ઈશ્વરવિના કોઈ પણ ભાગ ખાલી
નથી. જગત્નો અભાવ સંભવે પરંતુ તેમાં રહેલા ઈશ્વરનાં વ્યાપક-
પણાંનો અભાવ સંભવે નહી. પશુ, પક્ષી, અને મનુષ્યાદિ પ્રાણીમાત્ર
સર્વે એ ઈશ્વરની સત્તાથી સઘળું સામર્થ્ય ધરાવે છે. એ ઈશ્વરની
સત્તાવિના એક ધાસતું તણસતું પણ ઉઠી શકવા સમર્થ નથી. સૂર્ય
એ ઈશ્વરની સત્તાથી તપે છે, વાયુ એ ઈશ્વરની સત્તાથી વહાય છે,
જળ એ ઈશ્વરની સત્તાથી વહે છે, સમુદ્ર એ ઈશ્વરની સત્તાથી મર્યા-
દા મેલતો નથી, પૃથ્વી એ ઈશ્વરની સત્તાથી સર્વને ધારી રહે છે,

* તેવાજ ભાવમા હરિગીત.

હુંમા અને તુમાં અને અન્નવ એકજ છે હરિ,

દોષે વૃથા મારાવિરે અમહનપણું અંતર ધરી;

પ્રત્યક્ષ માયાજાળરૂપી જગત જો શુભ પેરથી,

આ હું અને આ અવર એવી મમજ તજ ચોરૂંધી.

અને અગ્નિ એ ઈશ્વરની સત્તાથી સર્વ બાળી દેતો નથી. જે કંઈ છે તેમાં સર્વવ્યાપક વિષ્ણુ રહેલ છે. એની સત્તાની બહાર કંઈ છેજ નહીં. શ્રીભગવાન્ ભગવદ્ગીતાનાં ૭ મા અધ્યાયમાં અર્જુનને કહે છે કે:—

મત્ત:પરતરનાન્યાત્કિચિદસ્તિધનંજય ।

મયિસર્વમિદંપ્રોતં સૂત્રેમણિગણાદિવ ॥

હે અર્જુન! મારા થકી ખીજું કંઈ પણ છે નહિ. આ સર્વ જગત્ સૂત્રમાં પારાનીપેઠે મારેવિષે પરાવાર્યેલું છે.

તેજ પ્રમાણે દશમા અધ્યાયમાં પણ કહે છે કે.—

અહમાત્માગુહાકેશ સર્વભૂતાશયસ્થિતઃ ।

અહમાદિશ્વમધ્યંચ ભૂતાનામંતરવચ ॥

હે અર્જુન! હું આત્મા સર્વ પ્રાણિયોના અંતઃકરણમાં રહ્યા છું. તેમ સર્વ પ્રાણિયોનો આદિ મધ્ય અને અંત હુંજ છું.

તેમજ વળી પંદરમા અધ્યાયમાં પણ વર્ણવે છે કે.—

સર્વસ્યચાહંદ્વિદિતંત્રિવિષ્ટો મત્ત:સ્મૃતિર્જ્ઞાનમપોહનંચ ।

હું સર્વના હૃદયમાં રહેલો છું અને મારા થકી સ્મૃતિ, જ્ઞાન, અને જ્ઞાનનો અભાવ થાય છે.

વળી અઠારમા અધ્યાયમાં દર્શાવે છે કે.—

ઈશ્વરઃ સર્વભૂતાનાં દ્વદેશેર્જુનતિષ્ઠતિ ।

હે અર્જુન! ઈશ્વર સર્વ પ્રાણિયોના હૃદયસ્થાનમાં રહે છે.

આવાં અને બીજાં પણ અનેક વાક્યોથી શ્રીકૃષ્ણરૂપ પાત્રદ્વારા મહાકવિ વ્યાસજીએ પરમેશ્વરને એક સર્વવ્યાપક વર્ણવ્યા છે. શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને પુરાણોમાં પણ તેજ પ્રમાણે ઈશ્વરનો મહિમા ગાયો છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં જુદાં જુદાં પાત્રદ્વારા શ્રીવ્યાસજીએ ઈશ્વરનું સર્વવ્યાપકપાત્રું દેખાડી આપ્યું છે. દિતિપ્રત્યેનાં કરચપનાં વચનથી હિરણ્યકશિપુના પુત્ર મહા ભગવદી થયા હતા. એક દિવસે

પુત્ર ભણવા જોવડા થયા એમ સમજી તેના પિતાએ પ્રહ્લાદને ગુરુને
 ઘેર ભણવા મોકલ્યા. ગુરુએ ઘણુંએ દૈત્યકુળને છાજતું ભણાવવા
 માંડ્યું પણ તે કશું ભણ્યા નહીં. કેમકે તેને માતાના ઉદરમાંથી નાર-
 દમુનિની કૃપાવડે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હતું. પોતે તો કશું ભણ્યા નહિ
 પરંતુ ખિન્નઓ જે દૈત્યના છોકરાઓ ભણતા હતા તેનું અજ્ઞાન જોઈ
 દયા આવતાં તે સઘળાને પણ પોતાના જેવું જ્ઞાન આપવાને તત્પર
 થયા. ગુરુ ધરથી ખહાર ગયા તે સમયે જે પોતાને ઈશ્વરસંબંધી
 જ્ઞાન હતું તે જ્ઞાન તેણે દૈત્યના છોકરાઓને આપ્યું છે તે સ્થળે પણ
 શ્રીપ્રહ્લાદજીએ કહ્યું છે કે —

हरिःसर्वेषुभूतेषुभगवानास्त ईश्वरः ।

સર્વ પ્રાણીઓનેવિષે નિયમમાં રાખનાર હરિ ભગવાન રહ્યા છે.

વિશેષ વર્ણુન કરતાં કુરીને પણ કહ્યું છે કે.—

सर्वेषामपिभूताना हरिरात्मेश्वरः प्रियः ।

સર્વ પ્રાણીઓના ભગવાન, નિયમમાં રાખનાર, આત્મા અને
 પ્રિય છે.

આ પ્રમાણે ઘણા પ્રમાણોથી આદિ કવિ વ્યાસજીએ ઈશ્વરને
 સર્વવ્યાપક વર્ણુવ્યા છે. જે સમયે હિરણ્યકશીપુએ સ્થંભમાં પ્રહાર
 કર્યો તે સમયે ભક્તનું રક્ષણ કરવા માટે જડ સ્થંભમાંથી લીનાવિગ્રહ-
 રૂપ નૃસિંહાવતારથી પરમેશ્વરે પોતાનું સર્વ વ્યાપકપણું દેખાડી આપ્યું છે.

જે સમયે પ્રહ્લાદે ગોપાળને અને વાહગને હુરી લીધાં ત્યારે પો-
 તાનું સામર્થ્ય બતાવવા શ્રીકૃષ્ણ તે ગોપાલ અને વાહગરૂપ અને જે
 જે પદાર્થો તેની પાસે હતા તે રૂપ થઈને કાંઈને ખખર ન પડે તેમ
 એક સ્વયં સ્તંભી રહ્યા છે, તે કાંઈ પણ પરમેશ્વરે પોતાનું સર્વવ્યાપક-
 પાત્રું તથા જે કાંઈ છે તે ઈશ્વરરૂપ છે એમ દેખાડી આપ્યું છે. આ
 શિવાય પણ 'સર્વ વિष्णुमयं जगत्' । (સર્વ જગત્ વિષ્ણુમય છે) તથા
 'सर्वात्मा सर्वगः पुमान्' (પરમેશ્વર સર્વના આત્મા અને સર્વમાં ગૃહસ્થ)

ઈત્યાદિ વાક્ય ઈશ્વરને સર્વવ્યાપક અને એક છે એમ વર્ણવે છે. આવાં વાક્યોથી અને અનુભવથી વ્યાપક એક ઈશ્વર મનવાણી તેને નથી પોત્યતાં. છતાં જાણવામાં આવે છે પરંતુ એ જાણવું કાંઈ સહેલું નથી, કેાઈ મહાપુણ્યની પ્રખળતાથીજ તે જ્ઞાનનો ઉદય સંભવે છે. શ્રી. ભગવાને પણ અર્જુનને ભગવદ્ગીતાના ૭ મા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

નમાંદુઃકૃતિનોમૂઢા પ્રવચંતેનરાધમાઃ ।

માયયાપદ્ધતજ્ઞાના આસુંભાવમાશ્રિતાઃ ॥

માયાવડે જેનું જ્ઞાન નાશ થયું હોય એવા અને અસુરના ભાવને પામેલા નહારાં કર્મે કરનારા મૂઢ અધમ પુરુષો મને પામતા નથી.

અધમ નરો ઈશ્વરનાં સ્વરૂપને ઓળખી પણ શક્તા નથી ત્યારે તે સ્વરૂપને પામી ન શકે એ વાત સંભવિત છે. ઈશ્વરનું સ્વરૂપ ઓળખ્યાવિના પોતાનું અને પારકું એવો ભેદ ટળતો નથી. મહાકરુણાવાળા આચાર્ય કરુણાદિષ્ઠિથી આ ઠેકાણે એક વિષ્ણુને જાણવાને ઉપદેશ કરે છે; કેમકે એ પ્રમાણે જાણવાથી આ હું અને આ તું એવો ભેદ દેખવામાં આવતો નથી. આ શરીર પંચમહાભૂતનું પુતળું છે તેને હું હું એમ માની જે અભિમાન કરવું તથા પારકી, ઈર્ષ્યા કરવી તે મહાપંથનકારક અજ્ઞાન છે. અને તે આત્માનાં એકપણાંથી સાવ ખોટું છે. માટે સર્વવ્યાપક વિષ્ણુને ઓળખી રાગદ્વેષને તણ દેવા એવો ઉત્તમ યોધ આહિં લેવાનો છે. આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ પઃ પશ્યતિ સ પંડિતઃ (પોતાની પેઠે સર્વ પ્રાણીઓનેવિષે જુવે છે તે પંડિત છે.) સર્વવ્યાપક ઈશ્વરનું જ્ઞાન થયાવિના પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખાતું નથી, કેમકે ત્યાંસુધી ભેદબુદ્ધિ રહે છે. જે સમયે ઈશ્વર સર્વ વ્યાપક હોવાથી હુંમાં છે એવો યોધ થયો કે સર્વમાં છે એમ યોધ તેજ કણે થવાથી પોતાની સમાન આખું જગત્ દેખાય છે. આ પ્રમાણે જ્યાંસુધી જ્ઞાન ન થયું હોય ત્યાંસુધી સઘળી પંડિતાઈ મિથ્યા છે.

માયાની જાગરૂપ સર્વ જગત્ છે. તેને જેવું અર્થાત્ અનુભવથી જાણી લેવું એમ અહીં ઉપદેશ છે. જનદુગરલોકો અનેક પ્રકારનાં જનદુ કરે છે. કોઈ વાર એક આંખાની ગોઠડીમાંથી તરત મોટું વૃક્ષ બનાવી ઈ

તેમાં કુળ આવેલાં પણ દેખાડે છે; કોઈવાર કાકરામાંથી રૂપેયો કરી દેખાડે છે; કોઈ વાર રૂપીયામાંથી કીકરું કરી મેલે છે; કોઈવાર કાગળના પડિયામાં ભળ્યા તળે છે; કોઈ વાર પાસે પડેલી વસ્તુ દૂર ગઈ હોય એવો ભાસ કરાવે છે; અને કોઈવાર અનેક પ્રકારના મોહ ઉત્પન્ન કરે એવી રચના કે જે સભવે પણ નહિ તેવી દેખાડે છે. આ સમર્થ જેમ દેખવામાત્ર છે પણ સત્ય નથી તેમ આ જગત્ પણ દેખવામાત્ર છે, કાંઈ સત્ય નથી. જ્યાંસુધી જ્ઞાન ન થયું હોય ત્યાં સુધીજ સાચું છે એમ આભાસ થાય છે. જનદુગરના ખેલ જ્યાંસુધી જાણવામા ન હોય ત્યાંસુધી ખરેખરા લાગે, પણ જાણ્યા પછી તે દેખવામાત્રજ છે એમ આપણને સિદ્ધ થાય છે. જગત્ પણ જ્ઞાન થયા પછી દેખવામાત્ર અને અસત્યજ ભાસે છે. આપણે જ્યારે સુતા પછી સ્વભાવસ્થા પામિયે છિયે ત્યારે અનેક પ્રકારના વ્યવહાર, નાના-મકારના પદાર્થો અને અનેક પ્રકારની સંભવેપણ નહિ એવી રચનાઓ જોઈએ છિયે. કોઈવાર આપણે સંમારવેહેવાર અલાવિયે છિયે, કોઈવાર કોઈ ધાતકી માણીથી મરણ પામિયે છિયે, કોઈવાર પાતાળમાં જઈએ છિયે, કોઈવાર સ્વર્ગમાં જઈએ છિયે, કોઈવાર રાજા તો કોઈ વાર ભીખારી થઈએ છિયે, કોઈવાર તો પક્ષીનીપેઠે પાખો થવાથી ઈંચા હાડિયે છિયે, કોઈવાર મહા બંધનમાં આવી પડિયે છિયે, કોઈવાર અતિ સ્વતંત્રતા ભોગવિયે છિયે, કોઈવાર ભોજન પણ કરિયે છિયે ને કોઈવાર મહારોક્કનું કારણ નજરે જોવાથી પોક મેલીને રોઈએ છિયે; પરંતુ જ્યારે પાછી જગત્ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આપણે નકી જાણિયે છિયે કે ક્ષણવારમાં સ્વપ્નમાં જે કાંઈ જોયું તે સાવ અસત્ય અને તે અવસ્થામાં દેખવામાત્રજ હતું. આ પ્રમાણે જગત્ પણ દેખવામાત્રજ છે. જે વખતે ખોધ થાય છે તે વખતે તે વાતનો ખરેખરો અનુભવ થાય છે. આવાં માયાની જાળરૂપ જગતને જે જાણે છે તેને તે જગત્ કરું બંધનકારક થતું નથી. ઉનાળામાં સૂર્યનાં કિરણો પૃથ્વીપર પડીને જ્યારે સારીપેઠે તપે છે ત્યારે તે સ્થળે છેદથી બહોળું પાણી ભરેલું હોય તેવો ભાસ થાય છે, તેને

અંઝવાનાં પાણી કહે છે. એ પાણી તો માત્ર નામનું કેહેવાય છે
 પ્રત્યુ અરણ્યમાં વસનારાં હરણો તોપથી તરશ લાગતાં શાંત થવાના
 હેતુથી તે અંઝવાનાં પાણી તરફ દોડે છે. પણ તેથી શું વળે ? ગમે
 એટલું દોડે તોપણ તેને છેવટ તરફની તપેલી પૃથ્વીની ઉની વરાળ
 શિવાય કંઈ મળતું નથી. આથી ખીચારાં પશુઓ અતિ હેરાન થઈ
 દુઃખદાયક દશા ભોગવે છે. તેમજ નાના પ્રકારના વિલાસ અને પદાર્થોથી ભરપુર આ જગત્ અંઝવાનાં પાણીનીપેઠે અન્તણુ મનુષ્યને
 સત્ય ભાસે છે તેથી પેલાં પશુઓનીપેઠે અતિ દુઃખદાયક દશા ભોગ-
 વે છે. જે ખૂં જ્ઞાન થાય કે આ જગત્ અંઝવાનાં પાણી જેવું
 અસત્ય ને દેખવામાત્ર છે તો પછી કશું ખંધન થતું નથી. મોહ ઉત્પ-
 ન કરીને જગત્ ખોટું છતાં ખંધન કરે છે, માટે તેને જળ જેવું
 લેખવામાં આવે છે. આ વાત સાચે સાચી અને યોગીઓએ અનુ-
 ભવ કરેલી છે એવો હેતુ દર્શાવવા આચાર્યજીએ હિની યોજના કરેલી
 જણાય છે.—જગત્ અસત્ય ને દેખવામાત્ર ઈંદ્રજળ સરખું છે તેમ
 છતાં તેના વિદ્વાનોએ બે વિભાગ પાડેલા છે. એક ઈશ્વરનું રચેલ
 જગત્ છે અને બીજું જીવનું રચેલ જગત્ છે. પૃથ્વી, જળ, તેજ,
 વાયુ, આકાશ, ગ્રહ, નક્ષત્ર, પશુ, પક્ષી, આડ, વનસ્પતિ, દેવ, દાનવ,
 માનવ, આદિ જે કંઈ દેખવામાં આવે છે તે ઈશ્વરનું રચેલ જગત્ છે.
 એ ઈશ્વરી જગતના પદાર્થોમાંથી જીવ પોતાના ઉપભોગના પદાર્થો-
 ની જે વિશેષ કલ્પના કરે છે, તે જીવનું રચેલું જગત્ કેહેવાય છે.
 જેમ પિતા પુત્રીને ઉત્પન્ન કરે છે અને તેનો ભત્તા થાય તે તેને ભોગ-
 વે છે, તેમ ઈશ્વર જગતને ઉત્પન્ન કરે છે ને જીવ તેને ભોગવે છે. ના-
 નાપ્રકારના પદાર્થોને ભોગવતાં તેમાં જે મમતા જીવ બાંધે છે અથવા
 કોઈ પદાર્થને રચે છે તે જીવનું રચેલ જગત્ કેહેવાય. ઈશ્વરનું
 રચેલ જગત્ મહાપ્રલયને સમયે નાશ થાય છે અને જીવનું રચેલ
 જગત્ ઘણુ વારમાં નાશ થઈ જાય છે. ઈશ્વરનું રચેલ જગત્ એવું
 અમલકારિક છે કે તેમાંનો એક પદાર્થ હોય તેમાંથી તેનો ને તેનો
 બીજો પદાર્થ એની મેળે ઉત્પન્ન થાય છે. જીવનાં રચેલ જગત્ના

સિદ્ધાન્ત પાંચાંગ દર્શન મુદ્રા
 બાદી જાણી નાની નાની
 પૂજા વેળા પૂરો કરવાનું

મોહમુદગર

મંગલ ગ્રહ પાંચાંગ
 રાશી પાંચાંગ મુદ્રા
 સ્વર્ગ ગણિત મુદ્રા ૨૦૧

પદાર્થોમાંથી તેવા ને તેવા ખીન્ન પદાર્થ વગર બનાવ્યે બનતા નથી. પુરુષ એ એક ઈશ્વરના બનાવેલ જગતનો પદાર્થ છે પરંતુ તેજ પ્રરૂપને જીવે જુદા જુદા રૂપમાં બનાવેલો (માની લીધેલો) જોઈએ છિયે. કોઈ કેહશે કે તે મારો પિતા, કોઈ કેહશે કે મારો બાઈ, કોઈ કેહશે કે મારો જમાઈ, કોઈ કેહશે કે મારો સાગો, કોઈ કેહશે કે મારો પુત્ર, કોઈ કેહશે કે મારો પતિ, કોઈ કેહશે કે મારો ધણી, કોઈ કેહશે કે મારો નોકર, કોઈ કેહશે કે મારો શત્રુ અને કોઈ કેહશે કે મારો મિત્ર; એમ સહુ એક ઈશ્વરે ઉત્પન્ન કરેલા પુરુષમાં સહુ જુદા જુદા તેને માની લેશે. તેમજ એક ઈશ્વરે બનાવેલી સ્ત્રી છે તેને કોઈ કેહશે કે મારી માતા, કોઈ કેહશે કે મારી બહેન, કોઈ કેહશે કે મારી પુત્રી, કોઈ કેહશે કે મારી પત્ની, કોઈ કેહશે કે મારી વહુ, કોઈ કેહશે કે મારી ભાભી, કોઈ કેહશે કે મારી સાસુ, કોઈ કેહશે કે મારી મામી ને કોઈ કેહશે કે મારી માશી; એમ એક સ્ત્રીમાં સહુ જુદું જુદું માની લે છે. આ પ્રમાણે જ જુદી જુદી રીતે જુદા જુદા સંબંધથી માનવામાં આવ્યું તે જીવનું રચેલું હોવાથી જીવનું રચેલું જગત કેહેવાય. જીવ કોઈ જુદું રચવાને સમર્થ નથી, પણ ઈશ્વરનું રચેલ છે તેમાં કેવળ કલ્પનામાત્રીજ તે વિચિત્ર રચના કરે છે. વિચાર કરતાં જણાશે કે જેટલું ઈશ્વરનું રચેલ જગત છે તે બંધનકારક કે દુઃખકારક નથી, પરંતુ જીવનું રચેલું જ જગત છે તે બંધનકારક છે. આનું કારણ મમત્વ છે. એકજ પદાર્થ જોમાં મમતા પાંધી ન હોય તે નાશ પામે તો તેથી દુઃખ થતું નથી, પરંતુ ખીન્ન પદાર્થ જોમાં મમતા પાંધી હોય તે નાશ પામે તો અતિદુઃખ થાય છે. કોઈ એક સ્ત્રી મરણ પામે તો ઈશ્વરની કરેલી તો એકજ મરણ પામે છે પણ જીવની કરેલી જેટલા જીવોએ જુદી જુદી માની હોય તેટલી મરણ પામે છે અને જેટલા જુદી જુદી કલ્પના કરનારા હોય છે તેને તે પ્રમાણે જુદું જુદું દુઃખ થાય છે. આ પ્રમાણે જીવનું અને ઈશ્વરનું રચેલ જગત એમ બે વિભાગ માડયા છે. જીવનું કરેલું જગત બંધન આપનાર છે. ઈશ્વરનું કરેલું બંધન નથી આપતું. સારાંશ એ કે ઈ-

ધર્મી માયાથી રચાયેલા પદાર્થોમાં જોઈતું જોઈતું મમત્વ અને જોઈતી કલ્પના કરવામાં આવે છે તે દુઃખનો હેતુ ને પંધનકારક છે, માટે ઈશ્વરનું જગત્ અને જીવનું જગત્ એ બે જ બાણીને તેમાં પંધનકારક શું છે તે પણ જાણવું જોઈએ. સહુ કોઈ પોતાનાં સુખને માટે ઉપાય શોધે છે માટે તે ઉપાય આ માર્ગથી મળે છે. સધળું નાશવાળું છે, મમતા જોઈ છે, ઝાંઝવાનાં પાણીની પેઠે દેખવામાત્ર છે, અને મમત્વ રાખ્યાથી પંધન કરે છે એમ જ્યારે જાણવામાં આવ્યું ત્યારે પછી વિશેષ પંધન કે વિશેષ દુઃખ રહેતાં નથી. જ્યાંસુધી જગત્ના પદાર્થોમાં મમત્વ હોય ત્યાંસુધી ઈશ્વરી જગત્માં જીવનાં જગત્નો ભેળ થવાથી તે જાણરૂપ છે અને મમત્વ ટળ્યું એટલે પછી ઈશ્વરી જગત્ કશું પંધનકારક નથી. પણ આશ્ચર્યની વાત એ છે કે જેમ ઈશ્વર જગતને ઉત્પન્ન કરે છે તેમ જીવ પણ જગતને ઉત્પન્ન કર્યાવિના રહેતા નથી અને એમ થવાથી તેમાં પોતે પોતાની મેળે દુઃખ પામે છે. આટલા માટે જગત્ છે તે માયાની જાણ છે તે વાત જાણીને તેથી પંધન ન થાય તેને માટે એટી જણે એવો આચાર્ય જીનો હેતુ જણાય છે, કેમકે જગતને જાણરૂપ જાણ્યાવિના અને જે કાંઈ છે તે ઈશ્વરરૂપ છે તથા પરમેશ્વર સર્વવ્યાપક છે તે જાણ્યાવિના અને ઈશ્વર સર્વમાં હોવાથી કોઈ ઉપર પણ કોપ કરવો તે પોતા ઉપર કર્યા ખરોખર છે તેવું જાણ્યાવિના સુખની કે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ શક્ય સંભવતી નથી.

આજકાલ મોહરૂપ મદિરા પીને મદોન્મત્ત બની ગયેલા લોકો જગત્નું રૂપ નહિ જાણીને અને ઈશ્વર સર્વવ્યાપક છે તેને નહિ જાણીને આ હું, આ મારું, આ ખીજનું, એવો ભેદ રાખી રહ્યા છે ભેદના પ્રકાર અનેક છે. જ્યાં ભેદએ ત્યાં જગતમાં સર્વ સ્થળે સર્વમ ભેદબુદ્ધિનો પ્રસાર થયેલો જોવામાં આવે છે. સર્વવ્યાપક જગદીશ્વર નામરૂપવગરના અને એક છતાં તેને નામરૂપવાળા અને અને તરેહથી-લોકો ભેદવાળા ઠરાવે છે. ભેદવાળા ઠરાવીને પણ પોતપોતાને ગમે તેમ માની મનમાં સમજી ખીજ સાથે રાગદ્વેષ ન રાખત

હોય તો ધણું સાઈં પણ તેમ ન થતાં અતિ ક્ષેરાનાં અને દુઃખનાં
 ઝાડ ઉગાડે છે. વ્યવહારમાં એક પદાર્થ જેને પોતાનો માન્યો હોય
 તેને જોવાથી રાજ થાય છે ને નાશ થવાથી ખેદ કરે છે. સંઘનાં
 પ્રાણિયોમાં પંચભૂત અને પ્રાણ સરખા છે તોપણ સંબંધ અને સ્વાર્થ
 પ્રમાણે તેમાં મમત્વ રાખે છે અને એ મમત્વને લઈને જેની ઉપર
 મમત્વ ન હોય તેને તિરસ્કારની નજરથી જુવે છે. આપણને જેવું
 દુઃખ થાય છે તેવું સર્વને થાય, આપણને જેવી સુખની ઇચ્છા હોય
 તેવી સર્વને હોય, આપણે જેવી જીવવાની આશા રાખિયે તેવી સહુ-
 એ રાખે, આપણે જેમ ઇશ્વરી ચમત્કારનો નમુનો ધિયે તેમ સર્વ
 પણ છે એમ, ભેદદષ્ટિવાળા દેખનાજ નથી. એક રજળતો ભી-
 ખારી પોતાની ભૂખની શાતિ કરવા માટે આંધળો હોવાથી લાકડી
 ટેકતો કોઈ એક કાળી ચામડીના કોકણુથી પાસે જઈ ઉભો રહ્યો.
 થોડી વાર ઉભીને ભીખારીએ અત્ર માગ્યું તે સમયે પેલા કોકણુના
 રેવાશીએ પોતાના હાથમાં અરધી સળગેલી બીડી હતી તે તેની ઉપર
 ફેંકી, જેથી તે ગરીબ ભીખારી દાઝ્યો અને તેનાં હુગડાંમાં કાણું
 પડ્યું. - પણ શું કરે? એવા ગરીબ બિચારા કોઈ આળ કરે તોપણ
 પેટને માટે સહન કરે છે. આ આંધળો કોઈએ જાણીને મારી છેડ
 નથી કરી એમ જાણી ફરીને અત્રની યાચના કરવા લાગ્યો જેથી
 ગોધાના જેવી ગરદનવાળા તે કોકણુના રેહેવાશીએ એ આંધળાને
 'આલો શીયો અપાતું' એમ કહીને એક કરડકણું કુતરો ખેંકે હશે
 તેની ઉપર પગ આવે તેમ તેને ચલાવ્યો. આથી કરીને પેલો કુ-
 તરો તેને કરડ્યો ને આંધળા સાધુનો પગ લોહીલોહાણ થઈ રહ્યો.
 આ તમાસો જોઈ કોકણુનો રેહેવાશી તમાસો જોઈને રાજ થાય તેમ,
 રાજ થયો અને પેલો સાધુ તેને આશીર્વાદ દઈ ચાલતો થયો. આ
 પ્રમાણે ભણીગણીને પણ પરશુના જેટલી પણ અક્લત નહીં પામેલા
 ધણા પુરૂષો આ પૃથ્વીમાં છે. જ્યાંસુધી ભેદબુદ્ધિ હોય અને પરશુના
 જેટલું જ્ઞાન હોય ત્યાંસુધી પારકાની પીડાવિયે કેમ વિચાર આવે?
 બીણાં જંતુથી માંડીને બ્રહ્માપર્યંત સર્વના પ્રાણ સરખા છે, સહુને

દુઃખ ને સુખ સરખાં લાંબે છે અને તે ઈશ્વરી માયાના વિલાસરૂપ છે એમ નિરંતર સમજવું જોઈએ, પણ રાગદ્વેષથી જેનાં અંતઃકરણ ભરેલાં હોય છે તથા ખરાં તત્ત્વથી જે અજાણ્યા છે તેનાથી તે સમજવું નથી. જેઓ ખરાં તત્ત્વને જાણનારા છે તેને પોતાનું પારકું કે સારું માઠું એવો ભેદ હોતો નથી. શ્રીભગવાન કહે છે કે—

વિદ્યાવિનયસંપન્ને બ્રાહ્મણેમવિદ્વસ્તિનિ ।

શુનિચૈવશ્વપાકોચ પંડિતાઃ સમદર્શિનઃ ॥

વિદ્યા અને વિનયથી યુક્ત બ્રાહ્મણનેવિષે ગાયનેવિષે, હાથીનેવિષે કુતરાનેવિષે, અને આંડાલનેવિષે પંડિતો સરખી નજરવાળા હોય છે.

આવી રીતે જેને ભેદબુદ્ધિ ન રહી હોય તે ક્યાંઈ પણ ક્લેશ પામતા નથી અને તેને ખંધન થતું નથી. સમદર્શી થવું એટલે આજ્ઞાકાલ કેટલાક નવા સુધરેલાઓ વ્યવહારસંબંધી જાતિભેદ ન રાખે એવો અભિપ્રાય લઈ ભાગે છે તે મોટી ભૂલ છે. સાર એ ગ્રહણ કરવાનો છે કે સર્વે પ્રાણિયોનાં શરીર સરખાં પૈયભૂતથી બનેલાં ને અપવિત્ર હાડકાં આમડાનાં ધર છે. સર્વેમાં સર્વવ્યાપક ઈશ્વર એક હોવાથી તથા સહુને દુઃખસુખ એકસરખાં લાગે છે તેથી એઓ સરખી રીતે દયા કરવાને યોગ્ય છે. હલકી જાતિનું કોઈને જાણીને તેની ઉપર થોડી દયા રાખવી અને ભારે જાતિનું જાણી તેની ઉપર વધારે દયા કરવી એમ નહીં, પણ સહુ ઉપર સરખી દયા કરવી ને સર્વને પોતાની સમાન લેખવા. આ સિદ્ધાંતવિના જે અવળું સમજવું તે તો માત્ર અનર્થરૂપ છે. જ્યાંસુધી અંતઃકરણનો ભેદ ન ગયો હોય ત્યાંસુધી બહારના ગમે તેટલા ભેદ મેલી દીધા હોય તોપણ તેથી કંઈ સારું નથી અને અંતઃકરણનો ભેદ ટળી ગયો હોય ને બહારના ભેદ ન ટળ્યા હોય તો તેથી કંઈ નહાઈ નથી. સારાંશ સમજવાનો જોછ કે સહુને પોતાની સમાન લેખવા, જેમ પોતાનાં હિતમાટે પ્રયત્ન કરિયે તેમ સર્વ માટે કરવું ને જેમ પોતામાં ઈશ્વર છે તેમ તેઓમાં છે એમ સમજવું. એ સમજતા પછી પોતાનું ને પારકું એવો ભેદ કમેકરી નારા

પામે છે. ત્યારપછીની સ્થિતિમાં પછી કરો કલેશ રેતો નથી. આ બધું મન ને વશ હોય તો થાય છે. મન વશ કરી જો ભેદજ્ઞાન ટાળ્યું તેજ ઉત્તમ સ્થિતિનો અધિકારી અને મનુષ્યજન્મને સફળ કરનાર છે, જેઓને અમિય જ્ઞેષ્ઠને ખેદ થતો નથી, જેઓને પ્રિય જ્ઞેષ્ઠને હર્ષ થતો નથી, જેને પોતાનાં પારકામાં એકસરખી કૃપાદષ્ટિ છે, જેઓ નાશવંત વિષયોમાં લલચાતા નથી ને જેઓ ઈશ્વરમય જગત્ દષ્ટે છે તેઓના અવતારને ધન્ય છે. આ જગત્ માયાની જ્વળ છે. એમાં સર્વ ઠેકાણેથી ભેદબુદ્ધિ તજી દેવી એ બોધ સમજાય તો સર્વોત્તમ છે. જેટલું દુઃખ અને બંધન છે તે ભેદબુદ્ધિમાં છે. ભેદબુદ્ધિ ટળતાં દુઃખ કે બંધન રેતાં નથી. માટે સર્વત્ર રહેલા એક ઈશ્વરને ઓળખી સર્વ સત્પુરુષોએ સમદષ્ટિ થવાના પ્રયત્નમાં તત્પર થવું જોઈએ. સમય આલ્યો જાય છે, વીતી વેળા ફરીને આવવાની નથી; માટે પૂર્ણ લક્ષ પોઆડીને સમાન દષ્ટિવાળા ન થવાયું તો પછી કાંઈ થવાનું નથી.

સંપત્તિ સંબંધી વિષય.

(આધેશ પાને ૨૫૮ થી.)

૮ વિલયમ ટેલે અને ગારીબાલડીએ સ્વદેશને સ્વતંત્ર કરી ઇતિહાસમાં પોતાનાં નામ સોનેરી અક્ષરથી નોંધાવ્યાં.

૯ યુરોપખંડમાં ચાલેલા જુલમથી પરદેશ જઈ રહેલાં કુટુંબોએજ અમેરિકામાં વિશાળ સંસ્થાનો વસાવેલાં છે અને તેમાં યુનાઈટેડસ્ટેટ્સ, બ્રાઝિલ, આદિ મુખ્ય છે. તેઓ કાળેકરી સંપત્તિ સહાયતાવડે ઇંગ્લાન્ડ અને રુપેનના તાબામાંથી નીકળી સ્વતંત્ર થયાં, જેમાં સ્વતંત્ર સંસ્થાનના પ્રેસિડેન્ટ વારિંગટનનું નામ મુખ્ય જોવામાં આવે છે. તેણે ગરીબ સ્થિતિમાંથી વધી આવે માટે અધિકારે ચડી પોતાનું નામ અચળ કર્યું.

૧૦ રોમના ધર્મશુર પોપ કે જેઓની આખર અને સત્તા એટલી ખધી ખળવાળી હતી કે તે યુરોપખંડનાં જૂદાં જૂદાં રાજ્યનાં રાજ-
રાણીને પોતાની મરજી પ્રમાણે ગાદીપર બેસાડતા અને ઉઠાડતા અને
કદાપિ કોઈ પણ રાણી જે તેના મતથી વિરુદ્ધ હોય તો રાજ પાસે
તેની સાથે તલાક લેવાવતા, એટલુંજ નહીં પરંતુ જેના ધોડાનાં પે-
ગડાં મોટાં મોટાં ખાદશાહો પકડતા હતા, તેવા ધર્મશુર પોપની સત્તા
પણ કુર્સપર અજગર આખીને આખી ગળી ગયો.

૧૧ જે તુર્કસ્તાનના ખાદશાહથી પેહેલામથમ યુરોપખંડના ખા-
દશાહો ખીતા હતા તેનાજ વંશજ હવે તેનું રાજ્ય ગળી જતા માંડ્યા
છે. તેનું કારણ એટલુંજ છે કે તે રાજ્યમાં કુર્સપ અને અવ્યવસ્થિત-
પણાંએ ધર કર્યાં છે.

૧૨ જંગલી અને જુલમી ખાદશાહોએ પણ લશ્કરી સંપત્તી બ્યાં-
બ્યાં ગયા ત્યાંત્યાં જય મેળવ્યા તે આપણે જાણ્યું.

૧૩ હિંદુસ્તાનમાં જૂદાં જૂદાં નાનાંમોટાં રજપૂત રાજ્યો વચ્ચે
કુર્સપ ચાલતો હતો તેનો લાભ લઈ મુસલમાન ખાદશાહો આ દેશના
ઘણી થયા અને જ્યારે તેઓમાં કુર્સપ ચાલુ થયો ત્યારે યુરોપખંડના
વલંદા, પોર્ટુગીઝ, ફ્રેંચ, અને અંગ્રેજલોક આ દેશમાં આવવા લાગ્યા.
તેમાંના અંગ્રેજ લોક પેહેલા વેપારી વેરો હતા, પછી લડવૈયારૂપે થયા
અને છેવટ આ દેશના અને તેઓના પડોશમાં રહેનારા પ્રતિસ્પર્ધિ
સાથે વિગ્રહ ચાલ્યો, તેમાં છેવટ જય પામી આ દેશના અકર્તા
રાજરૂપે થયા.

૧૪ સન ૧૮૫૭ ની સાલના ખલવાનો સમય ઘણો વિકટ
હતો, પણ તેવા સમયમાં આ દેશના મોટા મોટા રાજ અંગ્રેજ સરકાર
સાથે એકસંપ રહ્યા તેથીજ જલદી સમાધાન થઈ દેશ થાળે પડ્યો;
પણ જે તેમ ન ખન્યું હોત તો કુર્સપનું મોકાણું કેહ છે એ વાત ખોટી
નથી; કેમકે જે એવા સમયે દેશી રાજાઓએ ઉપેક્ષા રાખી અંગ્રેજ
સરકારને મદદ ન કરી હોત તો તેઓ ઘણી મેહેનતે પણ આ દેશ
પોતાના કબજામાં રાખી શકત કે નહીં એ સંશયાત્મક છે.

૧૫ થરમાપીલીના મેદાનમાં જે લડાઈ થઈ તેમાં ફર્પાર્ટન સુરશર લીઓનિડાસ જેવા શૂરવીર મગદારની નીચેના છ હજાર, માણસો શિત્તેરે હજાર ઈરાની માણસને રોકી રાખ્યાં, આ પાણ એક જગતના ઈતિહાસમાં સંપના વિજયનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે.

૧૬ છેલ્લે આ વિષય સમાપ્ત કરવા અગાઉ એ પણ અવશ્ય કેવું બેઠકે કે સંપથી ઉદય અને કુર્મપથી અન્ત થાવાનો સૃષ્ટિનો એક અચળ નિયમ છે. તે નિયમમાં કોઈ સમયે કોઈ કારણસર અપવાદ ભાસે તો પણ તેનું પરિણામ તો આખર જે ખરેખર હોય છે તેજ છે. એટલે કોઈ રાજ્ય, પ્રજા, કે એક માણસ, ખીજા સાથે કુસંપ કરી ઉદય પામવાની પોતાની ધારેલી ઈચ્છામાં પાર પડે છે પણ પછીથી તેને, તુરત જીજી પ્રજાસાથે કે માણસમાં પોતાના બચાવ માટે સંપ પામવાની જરૂર પડે છે. તથાપિ જો તે તેમ ન કરે તો તેનો ઉદય થોડો સમય રેતીના પાયાપર ખાવેલી ઈમારતની માફક ટકી રહી પછીથી તુરત વુટી પડે છે. પણ જો સંપની સહાયતાવડે ઉદય કરવા ધારે છે તો તે ઉદય ગ્રાનીટ પથ્થરના પાયાપર ખાવેલા રાજ્યમેઢલની માફક સૈકડો વરસ સુધી ટકી રહે છે.

૧૭ સુતરના તાતણાના એકથી થએલું દોરડું તે હાથી જેવા મોટાં માણીને બાધવા સમર્થ થાય છે તે માત્ર એક સંપનોજ પ્રતાપ છે. આડીમાં સાથે રહેલા બોહોળા આડને પવનથી થોડુંજ નુકસાન થાય છે પણ એકલું આડ તો તેથી સમૂળજું નાશ પામે છે. ઘણી કીડીઓ મોટા સર્પનો જીવ લે છે, અને એકલો કાકરો કાંઈ કામનો, નથી પણ ઘણા કાકરા એકઠા થવાથી ખંડાએનું સુંદર મીઠા પાણીનું સરોવર માણીમાત્રને જીવનરૂપ થઈ પડે છે.

૧૮ દેશોદય થવામાં સપ એ એક મોટામાં મોટું માધન છે. કાયામાં રહેલા જીવ માફક છે, વિપત્તિ સામાં વઢવામાં ઢાલ સમાન છે, પરદેશીલોકોના હુમલાથી બચાવવાને માટે મોટા પર્વતરૂપ છે, સ્વદેશી રાજના જીલમની સામાં થવા સિંહજેવો છે, અને ટુંકામાં કહીએ તો કોઈપણ દેશનો, પ્રજાનો, કે માણસનો ઉદય સંપની સહાયતા

શિવાય થયોજ નથી અને થવાં સંભવ પણ નથી. માટે આ લખનાર ઈશ્વરપ્રત્યે એજ પ્રાર્થના છે કે મારા સ્વદેશી બાંધવોમાં સંપના । ચાર જનૂત કરી તેઓમાં સંપ રખાવી તેમની પાસે દેશોદ્ધયનાં મો કાર્ય કરાવો. (તથાસ્તુ)

નંદરામ લીલાધર.

ખંભાળીયા કન્યાશાળા ચિક્ષક.

ચંદ્રપ્રભા ચરિત્ર.

(સાંધણ પાને ૨૩૦ થી.)

હજી ચંદ્રપ્રભા, પ્રિયંવદા, દેવકન્યા, અને મુનિપુત્રિયોનાં અંતઃકરણો ખિલાડાની મનુષ્યના જેવી વાણી સાંભળવાથીજ આશ્ચર્યમાં મગ્ન હતાં એટલામાં તો ઈંદ્રજી હોય નહિ જણે એમ કાણમાત્રમાંજ તે ખિલાડો એક ભવ્ય રાજકુમાર થઈ રહ્યો. રાજકુમારને જોતાંજ સર્વને આશ્ચર્ય, સંભ્રમ, અને ભય પ્રાપ્ત થયો. આવી રીતે સંભ્રમ અને ભયથી આકુલ થયેલાં સર્વનાં અંતઃકરણ જોઈ રાજકુમાર ખોલ્યો કે માતા ચંદ્રપ્રભા, માતા પ્રિયંવદા, માન્ય દેવકન્યાઓ અને યૂજ્ય મુનિપુત્રિયો ! આપ કાંઈજ સંભ્રમ કે ભય પામશો નહીં, આ માણસ પણ આપના વર્ગનુંજ અને આપનાં સુખદુઃખનું સરખું ભાગ લેનાર છે. આવાં તેનાં વચન સાંભળી ચંદ્રપ્રભા આનંદસહિત ખોલી કે આપની આકૃતિથીજ અમારાં અંતઃકરણ નિર્ભય અને વિશ્વાસવાળાં થાય છે તોપણ એક કાણની અગાઠી આપની જુદીજ અવસ્થા હતી અને આ વિદ્યમાન કાણમાં જુદીજ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ છે. આ જોતાં કેને આશ્ચર્ય ન થાય, કેને સંભ્રમ ન થાય અને કેને ભય ન થાય ? માટે અમારાં આર્ય ગુરુજનોને તેડાવી તેની સમક્ષ હું આપનું વૃષ્ટાંત સાંભળવા ઈચ્છું છું. રાજકુમારે કહ્યું કે માતા ચંદ્રપ્રભા ! આપનું કે હેવું યથાર્થ છે. વૃદ્ધજનોમાં જે જ્ઞાન રહ્યું હોય છે, તે બાલક કે યુવાનલોકોમાં આવતુંજ નથી. વૃદ્ધોવિના ધર્મનું જ્ઞાન મળતું નથી,

વૃદ્ધાવિના કર્મનું જ્ઞાન મળતું નથી, વૃદ્ધાવિના રાજરીતિ જાણી શકાતી નથી, વૃદ્ધાવિના કુલરીતિ જાણી શકાતી નથી, વૃદ્ધાવિના હિતાહિત જાણી શકાતું નથી, વૃદ્ધાવિના સત્યાસત્ય જાણી શકાતું નથી, અને વૃદ્ધાવિના કૃત્યાકૃત્ય જાણી શકાતું નથી. વૃદ્ધોની આંધળી પણ આંખો જે દેખે છે તે જીવાનોની અળકતી આંખોથી દેખી શકાતું નથી, વૃદ્ધોના ખેહેરા પણ કાન જે સાંભળે છે તે જીવાનોના શરવા પણ કાન સાંભળી શકતા નથી, વૃદ્ધોની અવ્યક્ત પણ વાણી જે ખોલે છે તે જીવાનોની સ્ફુટ વાણીથી ખોલી શકાતું નથી, વૃદ્ધોની છર્ણ પણ સ્મૃતિશક્તિ જે સ્મરણ રાખે છે તે જીવાનોની નવીન પણ સ્મરણશક્તિથી સ્મરણ રાખી શકાતું નથી; અને વૃદ્ધો વળી-પ-ળીથી વ્યાકુલ હોય છે, જરાથી ધ્રુજતા હોય છે, સાધારણ રૂપવાળા હોય છે, સાદા શૃંગારવાળા હોય છે અને ખોલવાની જોવાની કે સાંભળવાની શક્તિવિનાના હોય છે તોપણ તેઓની રાજસભામાં, વિદ્વત્સભામાં, અને જ્ઞાતિ-જાતિના સમાજમાં જે પ્રતિભા પડે છે, તેઓની જે આજ્ઞા પળાય છે, અને તેઓને જે માન આપવામાં આવે છે તેનો સહસ્રારા પણ સ્વસ્થ શરીરવાળા, શ્યામ કેશવાળા, ઉત્તમ રૂપવાળા, ઉત્તમ શૃંગારવાળા, સુંદર નેત્રવાળા, સુંદર કાનવાળા, અને ઉત્તમ ખોલનારા પણ યુવાન પુરુષોથી પ્રતિભા મેળવી શકાતી નથી. યુવાનોનું એક પણ વચન કોય આજ્ઞારૂપ ગણી પાળરો? યુવાનોને કોય પણ માન્ય ગણી માન આપરો? કદી નહીં. આ તો માત્ર વૃદ્ધાવિષેજ કહ્યું પણ જેના ધરમાં ગુરુજનોજ વૃદ્ધ હોય છે તેનાં તો પ્રુણનો પારજ નહીં, તેનાં ભાગ્યની સીમાજ નહીં, અને તેનાં સુખનો અંતજ નથી એમ હું માનું છું. માટે સુખેથી આપનાં વૃદ્ધ ગુરુજનોને આંહી ખોલાવો, હું પણ નિરંતર તેનું પૂર્વાવસ્થાથી વંદન કરતો પણ આ નવીન અવસ્થાથી વંદન કરી કૃતાર્થ થાઉં. આખું રાજકુમારનું ખોલણું સાંભળી ચંદ્રપ્રભાએ એક અનિપુત્રિને સમીપની પર્ણકુટિયોમાંથી પોતાનાં ગુરુજનોને તેડી આવવા કહ્યું ને થોડી વારે તે આરેય ગુરુજનો તે સભામાં આવી પહોંચ્યાં, જેને દેખી સહુએ અભ્યુત્થાન

કરી વંદન કર્યું. રાજકુમારે પણ આવીને વંદન કર્યું, જેને આશિર્વાદ આપી તમે કોણ છો એમ પુછવા તેઓ વિચાર કરે છે એટલામાં ચંદ્ર-પ્રભાની આજ્ઞાથી પ્રિયંવદાએ હાથ જોડી વિનંતિ કરી કે 'આર્યજનો ! આપ જાણો છો કે યુવરાજ રાત્રુરાજ્ય જે સમયે ઇંદ્ર-નીલમણિમય થઈ ગયા, તે સમયે આ દેવકન્યાને અને તેના પ્રિય મિત્રને એક કોઈ યોગીશ્વર વિચિત્ર ખિલાડો આપી ગયા હતા જે આજસુધી ચંદ્રપ્રભા પાસેજ રહેતો હતો. આજે સભા ભરી સ્ત્રીધર્મવિષે ચંદ્ર-પ્રભા ભાષણ કરતાં હતાં, જેની સમાપ્તિમાં તે ખિલાડો મનુષ્યના જેવી બાણીથી—

‘અવિચંદ્રપ્રમેચંદ્રપ્રમેર્જાલુશુચિસ્મિતે’ ।

‘સૌશીલ્યકીર્તિચંદ્રસ્તેજીવાદાચંદ્રતારકં’ ॥

આ પ્રમાણે શ્લોક ભણ્યો. હજી તે બાણીથીજ અમે વિસ્મયમાં હતાં, એટલામાં તો તે આ રાજકુમારરૂપ થઈ રહ્યો. હવે તે પ્રથમ કોણ હશે, તેની આવી દશા કેમ થઈ હશે, અને આજે અકસ્માત્ મનુષ્યની આકૃતિ કેમ પ્રાપ્ત થઈ તેવિષે આપની સમક્ષ સાંભળવું એમ વિચારી આપને આંહી પધારવાનો શ્રમ આપેલ છે.’ આ પ્ર-માણે પ્રિયંવદાનું ખોલવું સાંભળી વૃદ્ધ રાજાએ અને પ્રધાને કહ્યું કે ‘પ્રિયંવદા ! તમને, ચંદ્રપ્રભાને, અને દેવકન્યાને એમજ શોભે છે. હવે એમે પણ તેનું પૂર્વવૃત્તાંત જાણવા આતુર છિયે. ચંદ્રપ્રભા સુખેથી તેને પ્રશ્ન કરે.’ આવી ગુરુજનોની આજ્ઞા ચાંતાંજ ચંદ્રપ્રભા ખેલી કે ‘ભદ્રમુખ ! આપ કોણ છો, આપને શું કર્મથી આવી નીચ યોગિ પ્રાપ્ત થઈ હતી, અને આજે અકસ્માત્ શું કર્મથી તમને આવી ભવ્ય આકૃતિ પ્રાપ્ત થઈ, તે જાણવા અમારાં ગુરુજનો અને એમે સર્વ આતુર છિયે. માટે આપ પૈતાનું વૃત્તાંત અમને કેહેશો એવી આશા છે.’ આ વચનો સાંભળી રાજકુમાર ખેલ્યો કે ‘માતા ચંદ્રપ્રભા ! જો આપને અને આપનાં ગુરુજનોને સાંભળવાનું કૌતુક છે, તો હું આપ પાસે સર્વ વૃત્તાંત કેહેવા તૈયાર છું. આપનું અજાણ્યું નથી કે ગંધમાદન પ-

વૈતની અંદર શિવતપોવન એવે નામે પવિત્ર જ્ઞાન છે, તેમાં હું એક
જરાણી બિયાડાનો એકજ પુત્ર હતો. એક દિવસે અકસ્માત્ એક
નારે આવીને મારા માતાપિતાને સ્વર્ગવાસી કર્યા. હું હજી ઘણીજ નાની
વયનો હોવાથી ધાવણુવિના મુત્રા જોવો થઈ ગયો હતો, તોપણ પડતાં
પડતાં કુટલેક સમયે એક મોટા માર્ગ ઉપર આવી પોત્યો, ત્યાં તો
અમને લીવે મને મૂંઝા આવી ગઈ. તેટલામાં વામદેવ નામે યોગીશ્વર
શિવતપોવનમાં જતા હતા તેણે મને દીઠો. ઘણુંકરી મહાત્માઓ
નિષ્કારણ ક્ષણાવાળા હોય છે તે પ્રમાણે તે મહાત્માને મારી ઉપર ક-
રૂણા આવવાથી તરત મને પોતાના કરકમલમાં લીધો. મને તે મહા-
ત્માના હસ્તકમલના સ્પર્શથીજ ભૂખ તરસ ને કુ.ખનું વિશ્મરણ થઈ
ગયું. શિવયોગી તો મને ઉપાડી શિવતપોવનમાં મહાશિવના દર્શન
કરવા ગયા. એ મહાત્માના હસ્તકમલમાં ખેરી મેં જે જે તે ત-
પોવનની શોભા જોઈ તે આ સમયે વર્ણવવાનો મારો શક્તિ નથી.
શુ હું તે વનના વૃક્ષોને વખાણું, કે શું હું તે વનનાં પક્ષિયોને વખાણું,
કે શું હું તે વનનાં પશુઓને વખાણું, કે શું હું તે વનના આશ્રમેને
વખાણું, કે શુ હું તે વનના રેહેવાસી મુનિયોને વખાણું, કે શુ હું તે
વનની મુનિપત્રિયોને વખાણું, કે શું હું તે વનના મુનિપાલકોને વ-
ખાણું, કે શુ હું તે વનની મુનિકન્યાઓને વખાણું, કે શું હું તે વન-
ના યોગિયોને વખાણું, કે શું હું તે વનના સિદ્ધોને વખાણું ? કોય પણ
પ્રકારે કંઈ પણ વખાણી શકાય તેમ નથી. માત્ર અમૃતના મોટા
મોમાં મગ્ન થઈ ગયો હોઈ નહીં જાણે, સમાધિમાં લીન થયો હોઈ
નહીં જાણે, અને પરમાનંદપદને પ્રાપ્ત થયો હોઈ નહીં જાણે, તેવો હું
થઈ ગયો. અને આગળ એક વિશાળ વડના બ્રાહ્મણી નીચે પરમ કૃપાળુ
પરમેશ્વર પાર્વતીપતિ વિરાજતા હતા, તેના દર્શન થતાં તે પછી
મારા આનંદની સીમાજ રહી નહીં. યોગીશ્વર વામદેવે મને એક
સુંદર સ્ફટિકની શિયા ઉપર મેલી પરમ ભક્તિભાવથી શ્રીમદગ્વાન
ભવાનીરૂપના ચરણારવિંદમાં દંડવત્પણામ કરી અનેક પ્રકારની
સ્તુતિ કરી, જેની સમાધિમાં પુત્ર વામદેવ તમે ક્યાંથી આવો છો ?

રાજાઓ કૌતુંક જોવાની ઉચ્છાધી તેની શુદ્ધમાં ગયા અને તેને ત્યાં ઉ-
ત્તપા મુનિના દર્શન થયાં. પૂર્વજન્મમાં દેવપણથી બ્રહ્મચરનાર આ
મુનિ છે એમ જો કે જાણતા નથી તો પણ તે તરફ ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન
થઈ અને તેને મોહ પ્રમાડવાની ઈચ્છા થઈ. પોતાની પાસે ત્રણ
અપ્સરાઓ હતી. વીરસેનપાસે શૃંગારમંજરી એવે નામે અપ્સરા
હતી, કીર્તિસેન પાસે લાવણ્યલલિકા એવે નામે અપ્સરા હતી,
અને ચિત્રસેનપાસે કલહારકલિકા એવે નામે અપ્સરા હતી. જેમ
ઉપરના રાજાઓને દેવપણથી બ્રહ્મચરનાર ઉત્તપા મહામુનિ હતા
તેમજ તે અપ્સરાઓપણ પૂર્વજન્મમાં દેવકન્યાઓ હતી અને તેઓ
પણ તે મુનિનાજ શાપથી મનુષ્યયોનિને પ્રાપ્ત થઈ હતી. જેમ
રાજાઓને પરસ્પર પ્રીતિ અપ્રતિમ હતી તેમજ આ અપ્સરાઓને
પણ પરસ્પર અપ્રતિમ પ્રીતિ હતી. રાજાઓએ બહાર આવી તે અ-
પ્સરાઓ પાસે વાત કરી કે આ પર્વતમાં એક મહામુનિ છે તેને મોહ
પ્રમાડવો એવી અમારી ઈચ્છા છે. શૃંગારમંજરીએ કહ્યુંકે મહારાજ
આપની આજ્ઞાને આધીન છિયે, પરંતુ કૈાપણ અસત્કર્મ કરવાથી સાંઝ
પરિણામ નથી માટે એ વિચાર બંધ રાખો તો સાંઝ છે. લાવણ્યલલિકા
ખોલી કે મારી બેન શૃંગારમંજરી જે કેહે છે તે વાતને હું અક્ષરેઅક્ષર
મળતી છું. તે તપસ્વીનાં તપનો ભંગ કરવાથી આપણને શું લાભ
મળવાનો છે? માત્ર કાં તો તેનાથી આપણને શાપ મળશે. કદી શા-
પ નહિ મળે ને મોહ પામશે તો પણ સન્માર્ગે ચાલતાં એક માણસને
પ્રુષ્ટિપૂર્વક અસન્માર્ગમાં પાડવાની પ્રેરણા કરવાથી કાંઈ ઓછું પાપ
આપણને લાગશે નહીં. માટે આપજેવા પવિત્ર રાજાઓએ એ કરવા
જેવું કામ નથી. કલહારકલિકા ખોલી કે આપ ત્રણેય જણ સર્વ
જાણવા ક્ષાયક પદાર્થ જાણી ચુકા છે આપજેવા વિદ્વાનોપાસે અમ
જેવી અલ્પજ્ઞ અખલાઓને કાંઈ પણ ખોલવાનો અધિકારજ નથી,
તો પણ આપની કૃપાથી હું ખોલવાં રજા લઉં છું. જે કદી મારાં ખો-
લવામાં અવિવેક જાણવામાં આવે તો આપ ક્ષમા કરશો એવો આ-
પની સ્વાભાવિક કરુણાનો ભરોસો છે. આપનું અન્તર્યું નથી કે

પ્રાચીન અને અર્વાચીન સર્વ મહાત્માઓનો એવો મત છે કે કોય પણ પુરુષે કાંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવી તે ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ કેવાય છે તેમાંથી એક પણ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાતો હોય તેવી કરવી જોઈએ. આપને હું પ્રુછું છું કે આપણે તે તપસ્વિના તપનો લેણું કરવા ઈચ્છીએ છીએ, તેથી શું તમને ધર્મની પ્રાપ્તિ થશે, કે શું તેથી તમને અર્થની પ્રાપ્તિ થશે, કે તેથી શું તમને કામની પ્રાપ્તિ થશે, કે તેથી શું તમને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે? ખરી રીતે વિચારિયે તો હલટો તેથી અધર્મ અને અનર્થની પ્રાપ્તિ થશે, કામનો નાશ થશે ને મોક્ષની તો આશાજ રોની રાખવી. આપના પોતાના અવશ્ય કર્તવ્યોનો ત્યાગ કરી આવા અકલ્પ્યોમાં આપ ત્રણેય જાણું અંતઃકરણ ખેંચાય છે એનો પરિણામ ખરે કાંઈ દુઃખદ આવવાનો છે. માટે એ દુરાગ્રહ છોડી જેમ અને તેમ આ સ્થલ મેલીને દૂર જવું એ વધારે આપણું સર્વત્ર હિતકારક છે. એટલું જોલી કલહારકલિકાએ જોલણું ખંધ કર્યું. વીરસેન, કીર્તિસેન, અને ચિત્રસેન લાણુમાત્ર કાંઈ વિચારી જોલ્યા કે, તમારું ત્રણેયનું જોલણું યથાર્થ છે. સર્વ પ્રકારે તમારું જોલણું વખાણવા લાયક છે, સર્વ પ્રકારે તમારું કેહેવું માનવા લાયક છે અને સર્વ પ્રકારે તમારું જોલણું અમને ગમતું છે. અમે સારી રીતે જાણીએ છિયે કે કોયનું પણ અહિત કરવામાં કોય દિવસ પરિણામ સાડું આવતુંજ નથી. તેમ જ કૃત્યમાં અમારો આગ્રહ થયો છે તેથી કોય પ્રકારનો અમારો સ્વાર્થ થવાનો નથી. તેમ છતાં દૈવ જાણે કાંઈ તેણું ભાવિ છે, કે દૈવ જાણે તે યોગી સાથે કાંઈ અમારે પૂર્વજન્મનું વૈર છે, કે દૈવ જાણે તેનાથી આપણને પરાભવ થવાનો છે, તે જાણી શકાતું નથી, પણ અમારાં મનનાં ગમે તેટલું સમજાવિયે છિયે પણ તેના તપનો લેણું કરવામાંજ પ્રવૃત્ત થાય છે. માટે ગમે તો તેમાંથી અમારું પ્રિય કોય કે અપ્રિય થાય, ગમે તો તેમાંથી અમારું હિત થાય કે અહિત થાય, અને ગમે તો તેમાંથી અમને લાભ થાય કે હાનિ થાય, તો પણ તમારો ધર્મ એ છે કે જીવી અમારો ઈચ્છા હોય તે પ્રમાણે વર્તવું. માટે જ અમને તમે પરમ

પ્રિય ગણતાં હો, જે અમને તમે રાજી રાખવા ઈચ્છતાં હો, અને જે અમારી આજ્ઞા તમે ઉલ્લંઘન ન કરતાં હો, તો અમે કહિયે છિયે કે તમે તે ગુફામાં જાઓ અને ગમે તો સર્વ મળીને અને ગમે તો એક પછી એક એમ તે મુનિને મોહ પમાડો. આ પ્રમાણે વીરસેન, કીર્તિસેન અને ચિત્રસેનનાં વચન સાંભળી શૃંગારમંજરી બોલી કે, આપની આજ્ઞાને આ માણસ આધીનજ છે, જેમ આપ આજ્ઞા કરો છો તેમજ કરવા તયાર છે, ને પોતાના માણ જતાં સુધી પણ આપનું ધારણ કામ પાર પાડવા તે સુકશે નહીં; પણ હૃદયમાં થતા ત્રાસથી, અંતઃકરણથી આવતા અનુત્સાહથી, અને શરીરમાં પૃથ્વીમાં અને અંતરીક્ષમાં આ વર્ષતે દેખાતાં દુર્નિમિત્તથી એમ જણાય છે કે આમાંથી પરિણામ સાફ નહીંજ થાય. અમે ત્રણેય સાથે જઈએ છિયે. અમારા પ્રયાસમાં અમે કરી રીતે ન્યૂનતા નહીં રાખિયે પણ જે કદી તે મહામુનિ મોહ ન પામતાં અમને પોતાના ક્રોધાગ્નિની આહુતિરૂપ કરે તો પણ તે આપનું કાર્ય કરતાં અમારું મરણ તો મંગલરૂપ ગણિયે છિયે, તે વિષે અમને બિલકુલ ષેદ નથી, પણ અમારી પ્રાર્થના એટલીજ છે કે જે અમારું પાછું આવવું ન થાય તો તમારે તરત આ પ્રદેશ છોડી જતું રહેવું. જે તેમ નહીં કરે તો તે મુનિરાજ આપને પણ પરાભવ કર્યા વગર રેશે નહીં. આવું બોલવાથી અમે ઉત્સાહ રહિત છિયે એમ નહીં ગણુશો. અમે ત્રણમાંથી એકપણ જીવતી રેશે તો તેને વશ કર્યા વગર રેશે નહીં. દુકામાં એટલુંજ કે કાંતો આજથી બીજે દિવસ તેને વશ કરી આપની પાસે હાજર કરશું પણ જે ત્રીજે દિવસ અમે આંહી ન આવિયે તો અમારી વાટ ન જેતાં તમારે તરત આ પ્રદેશ છોડી દેવો; એ વિષે અમને વચન આપો તો અમે જઈએ. શૃંગારમંજરીના આવા આગ્રહથી તે રાજાઓએ તેવું વચન આપ્યું એટલે ત્રણેય અપ્સરાઓ ત્યાંથી રાજાઓને મણામ કરી ચાલી નીકળી.

(અપૂર્ણ.)

આજે કલિયુગ છે કે સત્યયુગ?

આપણા ઉદય તો હવે અતિ ઉતાવળે થતો માત્ર એમ મહુએ દેખીએ છીએ, માનિએ છીએ અને કહીએ છીએ, કેમકે અનેક ભાષા થોડી કે ઘણી ભણીએ છીએ, ભણીને ઉચ્ચે અધિકાર પામીએ છીએ, ઉચ્ચે અધિકાર પામીને કોર્સ વધારીએ છીએ, નાના પ્રકરના પદાર્થો પ્રતિદિવસ નવા નવા થતા જાય છે તેને શક્તિપ્રમાણ સંપાદન કરીએ છીએ અને કોઈ વાતની ન્યૂનતા જોતા નથી. જો કોઈ સ્વતંત્ર સુધરેલા પુરૂષને પુછ્યું તો તે આ કલિયુગ છતાં એમજ ઉત્તર આપશે કે હાલનો કાળ મત્યયુગ છે. સત્યયુગમાં ઉદય હોય એ વાત સંભવિત છે. હવે આપણે સર્વ રીતે લક્ષ પોઆડી વિચારું જોઈએ કે આ સત્યયુગ છે કે નહિ અને આપણા ઉદય છે કે નહિ સંસ્કૃતનાં નિયમ પ્રમાણે તો આ કલિયુગજ ચાલે છે અને પ્રતિદિવસે ઉદયને બદલે અસ્ત થતો જાય છે. સત્યયુગમાં અમત્ય માન ન હોવું જોઈએ તેને બદલે આજે ચારેકારે અસત્ય જોવામાં આવે છે. સત્યયુગમાં અંતઃકરણ નિર્મળ જોઈએ તો આજે ચારેકારે મલિન જોવામાં આવે છે. મત્યયુગમાં કોઈ પણ પ્રાણીને પરસ્પર વેર ન જોઈએ તો આજે મનુષ્યસુધા મધળા પ્રાણીઓમાં વેર જોવામાં આવે છે. મત્યયુગમાં દયા, દાન, દયાન, અને ઈશ્વરનું આરાધન જોઈએ તો આજે નિર્દયપણું, કૃપણપણું, ચિત્તનું વિકળપણું અને ઈશ્વરપર અનાસ્થા જોવામાં આવે છે. સત્યયુગમાં સર્વને સુખશાંતિ જોઈએ તો આજે સહુએ નિવિધતાપથી તપ્યા કરે છે અને આધિ વ્યાધિ ને ઉપાધિમાં ભ્રુડ્યા રહે છે. સત્યયુગમાં અભેદપણું જોઈએ તો આજે સર્વ ઠેકાણે ભેદભુદ્ધિ દેખાય છે. સત્યયુગમાં વિશ્વાસ જોઈએ તો આજે સંધળે અવિશ્વાસ વર્તે છે. એમ જો જો ગુણો સત્યયુગમાં જોઈએ તેને બદલે આજે અવગુણો દષ્ટિએ દેખાય છે ત્યારે આપણે આ કાળને કલિયુગ કેમ ન માનવો? કોઈ કેહેશે કે મનુષ્યથી ન થઈ શકે એવા મનુષ્યેજ બનાવેલા આગંગાડી, આગખોટ, ટેલી-

ફોન, તાર અને કાપડનાં કારખાનાં ચલાવે. તેવા યંત્રોથી આપણે અનેક સુખ પામીએ છીએ એ શું ઓછું છે? થોડા દિવસ ચાલતા શોધને પ્રતાપે આપણે વિમાનમાં ખેરીને આકાશમાં ઉડશું અને દૂર રહેલા સંબંધીનું ચિત્ર વિજળીના યંત્રમાં કાણુવારમાં દેખશું, એ કાંઈ થોડી દેવતાઈ ક્રિયા છે? પુરૂષો પણ વિદ્યામાં પાછળ પડતા હતા તેને બદલે સ્ત્રીઓ પણ આજે મહાકુશળ થવા લાગી છે ત્યારે શું તે ઓછું આનંદદાયક કેહેવાય? ઉત્તરમાં અમે પણ તે સઘળું કબુલ કરીએ છીએ કે સઘળું તેમ છે. પણ કળિયુગ મટીને સત્યયુગ થઈ ગયો કહીએ તેવી સ્થિતિ થવાને હજી ઘણા કાળ બોધ્યો. વ્યવહાર-દૃષ્ટિથી ઉદય દેખાય છે પણ એ ઉદયમાં પરિણામે હાનિ કેટલી છે તે વિચારવાથી જાણાઈ રહે છે. કાળમાં ફેરફાર થવો એ મનુષ્યનું કૃત્ય નથી. જ્યારે કાળમાં ફેરફાર થવાનો હોય ત્યારે મનુષ્ય સંઘર્ષના અંત કરણોમાં પણ ફેરફાર થવા માંડે છે. હજી સુધી મનુષ્યોનાં અંતઃકરણોમાં મલિનતા ઘણી ભરી છે. ભણેલાં સ્ત્રીપુરૂષે મર્યાદા તે શું કેહેવાય, વિદ્યા તે શું કેહેવાય અને ધર્મ તે શું કેહેવાય એ વિષે કશું જાણતાં નથી. જે જાણે છે તેને આજે સત્યયુગ છે એમ કેહેવાને અડચણ નથી, પણ તેવી સંખ્યા ઘણી થોડી હોવાથી તે કશી ગણતરીમાં નથી. માટે એટલી સંખ્યાનાં સદાચરણ કે નિર્મળતા ઉપરથી સઘળાં મનુષ્યોમાં સદ્ગુણની સંભાવના થાય નહીં. જ્યારે મનુષ્યો આયુષ્ય પૂર્ણ ભોગવવા માંડે, અકાળ મૃત્યુ મટવા માંડે, પાપનેા પ્રચાર ઘટવા માંડે, મલિનપણું તજવા માંડે, ધર્મ અને મર્યાદા સાચવવા માંડે, દુઃખ સર્વને ન દેખવા લાગે, છળકપટને છોડવા લાગે, પ્રણયને પંથે દોડવા લાગે, જગદીશ્વરમાં મન જોડવા લાગે, સદાચારમાં ચિત્ત ચોડવા લાગે, દુષ્ટ દુર્ગુણોને તજવા લાગે, અને સર્વ સદ્ગુણોને સેવવા લાગે. ત્યારે કલિયુગનો અંત અને સત્યયુગનો આરંભ થવા લાગ્યો કેહેવાય. ગુણકર્મ કર્યાવિના યુગ કરવાનો સંભવ નથીજ અને યુગ કર્યાવિના ગુણકર્મ કરવાનો સંભવ નથીજ, એ બેયને પરસ્પરાશ્રય છે.

आर्य धर्मप्रकाशः THE ARYA DHARMAPRAKASH.

पुस्तक ११ मुं.

संवत् १९३९.

पुष्पिताया.

अयिभवत्तलधौवताद्वमया दलदखिलावयवानृकापनोका ।
इयमिहममतांविहायतत्त्वं त्वरतरधर्मकलाश्रयेणपारं ॥ १ ॥



छपावी भकट करनार,
वेदधर्मसलानी कार्यलारमंडणी.

मुंअधमहये;
आरियन्टल छाप्यानाभा छाप्पु.

सने १८८३ धमवी

લવિક્રીડિત.

કુચ્છે તો પલવારમાં પ્રલય આ મંસારનો આદર,
કુચ્છે તો પલવારમાં અખિલને ઉત્પલ પાછું કરે;
એ વિશ્વેશ્વર દીનનાથ મહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપળે,
સત્પ્રમા સુવિચાર સત્સમય ને સદ્દર્શને આપળે.

અનુક્રમાંણિકા,

પુસ્તક ૧૧ મું સંવત્ ૧૯૩૯

વિષય.	પૃષ્ઠ.
આશા	૧૬૫, ૧૭૭
આજે ક્રિષ્ણ છે કે સત્યયુગ	૨૮૭
ચુલ્લાતી (બાપા) ની દશા	૧૮૭, ૨૦૪
ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર	૧૪, ૫૮, ૮૧, ૧૧૩, ૨૨૫, ૨૭૮
જાગીને જોવાવિષે (હારી)	૧૨૦
પુસ્તકોની પહોચ	૨૧૨, ૨૬૩
પ્રેમથી પ્રભુને બજવાવિષે (કપિતા)	૧
મારે દેહ નથી ધરવો (રાખરિણીજીંદ)	૨૧૦
મોહમુદ્ગર	૨૫, ૪૯, ૭૩, ૯૭, ૧૨૧, ૧૪૫, ૧૬૯, ૧૯૩, ૨૧૭, ૨૪૧, ૨૬૫
ધુધાવસ્થા	૧૬૧, ૨૦૧
રાગોત્પત્તિનિદાન અને તેથી રાખવી જોઈતી સંભાળ	૧૨૮
વિકૃતનીતિ.....૨, ૨૯, ૫૪, ૧૦૮, ૧૩૧, ૧૫૭, ૧૮૫, ૨૦૯, ૨૩૦, ૨૫૦	
વીતીવેળા તહો મળે (૫૬)	૨૬૧
મહત્ત્વ સૂચવન	૧૨
મધ્યું કરાય પણ જીવન આપી ન શકાય (હરિગીત)	૨૩૮
મુખ છે નહોં સંસારમાં હરિચરણમાં પ્રીત કરા. (હરિગીત)...૪૭, ૯૪	
સંગળગ તથા તદાગ્રિત ઉદ્દોગ દૂળ... ..	૩૫, ૬૫, ૮૯, ૧૦૫, ૧૩૫
સંપર્કસંબંધી વિષય	૨૩૩, ૨૫૪, ૨૭૫
સ્વીધર્મસંબંધી વિચાર	૧૯, ૪૧
સ્વાર્થો કોણ નથી. (ચાર્લ્સવિલીડીન)... ..	૧૪૩
ચરીરનાં મુખ સાથે ધન મેળવવાવિષે	૭
ચેઠ વૃક્ષમીનાસ વ્રજદાસનું મરણ	૯૫
ચેઠ હરિવલ્લભદાસ કલ્યાણદાસનું મરણ	૨૬૧

નીચે લખેલા સફરશ્યોનાં નાણાં અમને પહોચ્યાં છે.

શેઠ રામજી પ્રસોત્તમના	૧૯૩૬ ના	૧	૮	૦
ડાક્ટર માહેબ અમીદાસ મનજીના ...	૧૯૩૮-૩૯ ના	૩	૯	૦
શેઠ રતનધી ધનરાના	૧૯૩૬ ના	૧	૮	૦
અખ ડ પ્રાદેશતાપ મહારાજાધિગજ જામશ્રી, વિભાજી બહાદુરના				
	૧૯૩૭ ૩૮-૩૯ ના	૫	૭	૦
ગ. ગ. જોશાભાઈ ત્રીકમદાસના	૧૯૩૬ ના	૧	૧૧	૦
મે. નાગજીભાઈ જશવંતભાઈના ...	૧૯૩૮-૩૯ ના	૩	૯	૦
સોના ગોરખદાસ મગનલાલના ...	૧૯૩૬ ના	૧	૧૧	૦
ગ. રા. બીમજીભાઈ મોરારજીના ...	,,	૧	૧૧	૦
ગ. માનચંદ્ર સફીરાંકરના	૧૯૩૮-૩૯ ના	૩	૯	૦
ગ. હરિચંદ્ર પોદલજીના	૧૯૩૬ ના	૧	૧૧	૦
બાંવા શ્રીકૃષ્ણદાસજીના	,,	૧	૧૧	૦
ગેઠ જમિનલાલ જગનલાલ એફ. ડી. ના ...	આલતી માસ પેટે	૧	૧૧	૦
વિદ્યાર્થી દેવ જીવમ હરિચંદ્રના.....	૧૯૩૮ તથા ૩૯ પેટે	૧	૧૪	૦

સૂચના.

સુસફરશ્યો વર્ષ પૂરું થઈ ગયું છે મારે જેમનું બાકી રાખ તેમણે સ-
વાજમ વેગાસર મોકલાવવા કૃપા કરવી.

તંત્રી.

સૂચના.

શ્રીમદ્ભાગવતભાષાંતર—નામનું માસિક ચોપાનિષ્ઠ પ્રત્યેક હિંદુ મહિને સુખમ્ વેદધર્મસભા તરફથી પ્રકટ થાય છે. તેમાં શ્રીમદ્ ભાગવતનો યથાર્થ અર્થ વિસ્તારથી લખવામાં આવે છે. વર્ષ ૧૯૩૯ ના આશાઃ માસથી શરૂ થયું છે તે ૧૯૪૦ ના જ્યેષ્ઠ માસે પૂર્ણ થશે. ઇસ ૧૯૩૯ ને આશરે ત્રણ વર્ષ આ ચોપાનિષ્ઠ આલશે. કિંમત અગાઉથી રૂ. ૩, બહારગામવાળાને ટપાલખર્ચ આના ૬ વધારે પડે છે. કેમકે પાંચ ફારમનું સારા ટાઇપમાં ને ગાંઠા કદમાં નીકળે છે.

આર્યધર્મપ્રકાશ—નામનું ત્રણ ફારમનું માસિક ચોપાનિષ્ઠ પ્રત્યેક હિંદુ મહિનાની પહેલી તિથિએ સુખમ્ વેદધર્મસભા તરફથી પ્રકટ થાય છે તેમાં ધર્મસંબંધી, બપહારસંબંધી અને ઉપદેશાત્મક વિષયો આવે છે. મૂલ્ય વર્ષ ૧ નો અગાઉથી રૂ. ૧૧. બહારગામવાળાને ત્રણ આના વધારે ચાકલના વર્ષ કાર્તિકથી શરૂ થઈ આશ્વિનમાસે પૂરું થાય છે.

વેચવાનાં પુસ્તકો.

પ્રબોધચંદ્રોદય નાટક (ચુન્નરાતી) ટપાલ ખર્ચસુધા મૂલ્ય ૦-૧-૦

પેહેલી ચોપડી (ચિત્રથી છાકરાંને બોધ થાય તેવી) ટપાલ

ખર્ચ સુધા મૂલ્ય ૦-૧-૬

પંચીકરણ સટીક શ્રીરામગુરુકૃત ૧-૨-૦

વિપત્તિવિષેના પત્રનું ભાષાંતર ૦-૬-૬

આ ચોપાનિષ્ઠાવિષે કેટલાંક લખવું હોય તો તેમણે બહારકોટ ભુવેશ્વર નજીક શ્રીરામના દેવળપાસે ધર નંબર ૧૭ માં સંસ્કૃત પાઠશાળામાં આર્યધર્મપ્રકાશના તંત્રી જોગ લખી જણાવવું. તારપેડ કાગળો પેલામાં આવશે નહિ. કેટલાં બદલે તેમણે લખી જણાવવું.

કેશવલાલ હરિશમ, તંત્રી.

आर्य धर्मप्रकाशः

ARYA DHARMA-PRAKASH

पुस्तक १२ मुं कार्तिक, सन्त् १९४६ अङ्क ३ नो

वसंततिलका.

अग्ने मनोहरिण ते विपयाधरूपा-
श्रितादुरतदववन्तिहिम्याथ पार्श्वे ॥
ष्टमेच कालशरस्त देवार्थधर्मा-
रण्य समान्नय शरण्यमाचित्यसौख्य ॥ १ ॥



छपावी प्र० ३३३३,
वेदधर्मसभानी कार्यभागमंडणी.
मुं धर्मद्वये;
ओरियन्टल छापखानाभा छाधु.

अने १९९३ ५-४०

मूल्य वषे १ नो ह १ ॥ अगाउयीन,
टपालखर्च आन्ना ३ जुदु.

વિષય.	અનુક્રમણિકા.	પૃષ્ઠ.
૧ મોહમુદ્ગાર		૧
૨ નવું વર્ણ		૧૦
૩ મીરાબાઈ		૧૨
૪ અંદ્રપ્રભાચરિત્ર		૧૮
૫ હસ્તરતાં દર્શન કેમ થાય ?		૨૩

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

દામે દેવ અનેક દીનજનને દાડી દયા દૃષ્ટિએ,
જીવાડે મહુને સદા સુખવિષે જે મેઘની વૃષ્ટિએ;
લીલા અદ્ભુત જે કરે જગતમાં તે કષ્ટને કાપજો,
સત્યમાં સુવિચાર સત્સમય ને મહર્ષિને આપજો.

નીચે લખેલા સફૂલસ્થોનાં નાણાં અમને પહોંચ્યાં છે.

			૩. આ. ૫.
સ્વદેશાનુરાગીના	૧૯૩૯ ના	૧ ૧૧	•
રા. દેશાઈ પોપટ ઉરફે ભવાનીપ્રસાદના ૩૯ ની	સાલસુધીને પેટે	૫ ૦	૦
રા. શિવરાંકર મુકુંદજી ઉપાધ્યાયના ...	૧૯૩૯ ના	૧ ૧૧	૦
રા. વોરા હૃદિસીંહજી અવેરના	૧૯૩૯ ના	૧ ૧૧	૦
રા. રા. વલ્લભદાસ રવજી વકીલના ...	૧૯૩૮-૩૯ ના	૩ ૯	૦
પારેખ મજલાલ દામેદરદાસના	૧૯૩૮-૩૯ ના	૧ ૧૫	૧
હા. દેવજી ભીમજીના	"	૩ ૯	૦
રા. શાંકરલાલ અમૃતલાલના	૧૯૩૯ ના	૧ ૧૧	૦
રા. કાનજી ધર્મસીના	"	૧ ૮	૦
શાસ્ત્રી નાથરાંકર પૂજારાંકર	"	૧ ૧૧	૦
હા. પુરુષોત્તમ આશ્વત્થજીના જે કાપીના ...	"	૩ ૦	૦
અખંડપ્રતાપ કોટારયી હિમતસિંહજી રાયસિંહજીના ૩૭ થી ૩૯			
	સુધી ના	૫ ૭	૦
રા. રા. જગન્નાથ હસ્તારામના	૧૯૩૯ ના	૧ ૧૧	•

દેવ જીવરામ હરિશંકરના ગયા અંકમાં ૩૯ના લખાણાં છે તે ૪૫૬

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૨ અં

કાર્તિક, સવત્ ૧૯૪૦.

અંક ૧ લે.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

મોહમુદ્ગર.

માલસ્તાવત્કીદાસકસ્તરુણસ્તાવત્તરુણીરકઃ ।

વૃદ્ધસ્તાવત્ચિતામમપરમેન્નદ્વાણિકોપિનલમઃ * ॥ ૧૨ ॥

બાળક હોય ત્યાસુની રમતમાં આસજ્જ રહે છે, યુવા^૧હોય ત્યાસુધી યુવતીમા પ્રીતિવાન્ રહે છે અને વૃદ્ધ હોય ત્યાસુધી ચિંતામાં બુડી રહે છે, એમ ઉત્તમ વ્રત્તસંપન્નમા કોઈ પણ મન થયો નહીં !

મનુષ્યજન્મ ધારણ કરવા માટે જ્યારે જીવ માતાના ઉદરમા આવે છે ત્યારે તેને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થાય છે તેથી અને ગર્ભવા-
* સંનાદુ ખથી બહુ પશ્ચાત્તાપ થાય છે અને તેથી કરી એવી ભયંકર સ્થિતિમાંથી છૂટવામાટે ઈશ્વરની સ્તુતિ કરે છે. માતાના ઉદરમા હોયે માથે લટકતો જીવ કેવી ગીતે ખંનનમાંથી છૂટવાને ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે તેવેધે શ્રીભાગવતમા કપિલદેવજી પોતાના માતા દેવહૂતિને આ પ્રમાણે કહે છે.

“શરણાગત જગત્સુની રક્ષા કરવા માટે અનેક પ્રકારના અવતાર

* તેનાજ અભિપ્રાયમાં હરિગીત છ ૬

રમવાવિષે રાચી રહે છે હોય બાળક જ્યાસુધી,
તરણીવિરે તાકી રહે છે, તરણ રહે ત્યાસુની,
બૂદા રહે છે ત્યાસુધી ચિંતામિતા તજતા નથી,
નહિ કોઈ પણ ભગવાન ઉત્તમ વ્રત્તને ભજતા નથી !

ધરનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના પૃથ્વી ઉપર ચાલતા અને જેમાં કંઈ પ્રકારે ભય નથી એવા ચરણારવિંદની શરણે બેઠું છું, કે જે ભગવાને હું કે જે પાપી છું તેને ન ઘટે એવો આ ગર્ભવાસ આપ્યો છે. આ માતાના શરીરમાં પંચભૂત, ઈન્દ્રિય અને અંતઃકરણરૂપ માયાને (દહાકારપણાને) પામીને હું જાણું કર્મથી બંધાય ગયો હોજી એવી રીતે રહ્યો છું તે, હવે શુદ્ધ, નિર્વિકાર, અખંડ જ્ઞાનસ્વરૂપ અને આ તપતા હૃદયમાં જણાતા પરમેશ્વરને નમસ્કાર કરું છું. ખોટી રીતે ઈન્દ્રિય, ગુણ, પંચભૂત અને ત્રિદાત્માસરૂપે થયેલો હું કે જે પંચભૂતથી થયેલા શરીરમાં ખોટી રીતે ઢંકાય રહેલો છું તે, શરીરથી અખંડિત, પ્રકૃતિપુરુષના નિયંત્રા અને સર્વજ્ઞ એ પરમેશ્વરને નમું છું. જેની માયાથી સ્વરૂપની ભૂલ થતાં ઘણા ગુણ અને કર્મથી બંધાયેલા આ સંસારના માર્ગમાં ઘણા દુઃખથી ફરતો આ જીવ, તે ઈશ્વરના અતુલહૃદયના ખીણ કંઈ યુક્તિથી પોતાના સ્વરૂપને પામે ? આ જાણું મને જ્ઞાન થયું છે તે આપનાર કોણ ? એવો સ્થાવરજંગમોમાં અંતર્યામીરૂપે રહેલા ઈશ્વરજી. એટલામાટે જીવ પદવીને પામેલો હું જાણું તાપ ટળવાને માટે તેનેજ ભરું. માતાના શરીરરૂપ ગુફામાં લોહી વિષ અને મૂત્રના ખાડામાં પડેલા, બહુજ દુઃખી થતા અને અહીંથી (ગર્ભવાસમાંથી) નીકળવા માટે પોતાના મહિનાઓને ગણતા આ કંગાલ જીવને હું પરમેશ્વર ! ક્યારે બહાર કહાડવામાં આવશે ? જે આપ જેવા મહાદયાળુએ આ દશ મહિનાના પ્રાણીને આણું જ્ઞાન આપ્યું છે તે આપ કે જે દીનનાથ છે તે પોતે કરેલા ઉપકારથીજ પ્રસન્ન રહેજો; કેમકે આપના ઉપકારનો બદલો હાથ નેડયા શિવાય કોણ આપી શકે ? ખીજાં પશુ વિગેરેને તો પોતાની શરીરનાં સુખદુઃખનીજ માત્ર ખબર પડે અને હું તો જાણું આપેલા વિવેકથી શમદમ આદિક પળાય એવી સ્થિતિમાં છું તે, લોકતાપણાથી અપરોક્ષ દેખાતા આદિપુરુષને બહાર અને હૃદયમાં પરિપૂર્ણ દેખું છું. હૈં શિવ ! હું ઘણાં દુઃખની સ્થિતિમાં છું તો પણ ગર્ભમાંથી બહાર ઈચ્છતો નથી; કેમકે બહારના અધારો દૂધમાં પડેલાને

બ્યાપી જાય છે, કે જેને પછવાડે દેહાભિમાન અને સ્ત્રીપુત્ર વગેરેના સંબંધો પ્રાપ્ત થાય છે. એટલામાટે હું અહીંજ રહીને ધીરજ રાખી તથા આપના ચરણને હૃદયમાં ધરીને પોતાની બુદ્ધિની સહાયતાન મીજ મારો સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરીશ, કે જે રીતે અનેક ગર્ભમાં નિવાસ કરવારૂપ દુઃખ પાછું મને પ્રાપ્ત થશે નહીં.”

જ્યાંસુધી ગર્ભમાં હોય ત્યાંસુધી એવું જ્ઞાન રહે છે પણ પછી પ્રાણરનીકળ્યા પછી તે જ્ઞાનનો નાશ થઈ જઈ અતિ અજ્ઞાનની દશા પ્રાપ્ત થાય છે, કે જે દશામાં પરવરાપાણું ભોગવવું પડે છે. જન્મથી માંડીને મરણપર્યંત જેટલો કાળ કાઢવો જોઈએ તેટલા કાળને શરીરના સંબંધમાં અવસ્થા કહેવાય છે. એ અવસ્થાના ત્રણ ભાગ પ્રાટેલા છે. વિદ્વાનોની કલ્પનાને અનુસરતીજ જાણ કેમ માયાની રચના રચાઈ હોય તેમ જગતમાં જોવામાં આવે છે. જેમ બીજી ત્રિપુટીએ વિદ્વાનોએ કલ્પેલી છે તેમ આ પણ અવસ્થાની ત્રિપુટી છે. એ ત્રિપુટીના ત્રણ ભાગને ભોગવે એવા કોઈજ ભાગ્યશાળી આ ભવાટવીમાં દેખાય છે. હવે અવસ્થાની ત્રિપુટી બાંધીને પહેલા ભાગનું નામ બાહ્યાવસ્થા રાખ્યું, બીજા ભાગનું નામ યુવાવસ્થા, અને ત્રીજાનું નામ વૃદ્ધાવસ્થા રાખ્યું. પહેલી જે બાહ્યાવસ્થા છે તેમાં બીજી પેટાની અવસ્થાનો સમાવેશ થાય છે. જન્મથી માંડીને યુવાવસ્થાનો આરંભ થાય તે પહેલાંની જેટલી અવસ્થા છે તે બાહ્યાવસ્થા છે પણ તેટલા સમયમાં શરીર અને જ્ઞાનનો ફેરફારને લીધે બીજી પેટાની અવસ્થાઓ જેવી કે કુમાર, પૌગંડ, કિશોર, એ નામથી કલ્પાએલી છે.—

કૌમારપંચમાબ્દાંતં પૌગંદશમાવધિ ।

કૌશોરમાપંચદશં યૌવનંતુતતઃપરં ॥

પાંચ વર્ષ સુધી કુમાર અવસ્થા, દશ વર્ષ સુધી પૌગંડ અવસ્થા, પંદર વર્ષ સુધી કિશોર અવસ્થા અને તે ઉપરનાં વર્ષ છે તે યુવાવસ્થાનાં.

સારાંશ કે એ ત્રણ અવસ્થા બાહ્યાવસ્થાનાં ભાગમાં ગણી શકાય છે. જન્મ થયા પછીની એવી ત્રિયતિ હોય છે કે જે ત્રણ દિવસ

સુધી ધાવવાની ખખર પણ પડતી નથી. ધીરે ધીરે ભૂખ લાગતી હોય કે ન લાગતી હોય પણ ધાવવાનું શીખે છે. પછી ધીરે ધીરે દુઃખ ન હોય તો રમણું ને દુઃખ હોય તો રડવું એટલું ભાન થાય છે. રડે છે તે પણ આ હું રડું છું એવું જ્ઞાન મુઠલ હોતું નથી. ભીની કે સુકી જગ્યામાં અથવા મળમૂત્રવાળી જગ્યામાં કોઈ નાખી મેલે અથવા તો સુંદર સુવર્ણના પારણામાં સુવાડે તો પણ કશું ભાન હોતું નથી. કમેકરી હસતાં શીખે છે, ભૂખ લાગે એટલે રડતાં શીખે છે, પોતાની માતાને ઓળખતાં શીખે છે અને ઓળખીને તેની પાસે જવાને ઇસારો કરતાં શીખે છે. આ અવસ્થામાં શું તેમને જ્ઞાન હોય? પવિત્ર શું છે, અપવિત્ર શું છે સાઈ શું છે, માહું શું છે, હું કોણ છું, મારી શી દશા છે અને માઈ સહુ કોણ છે ઇત્યાદિ જ્ઞાન એવી અવસ્થામાં ક્યાંથી હોય. ખરેખર એ દશા પશુના કરતાં પણ ઓછાં જ્ઞાનની છે. આવી સ્થિતિના બાળકને રાગદ્વેષ કે લાજભર્યાદનો અંશ પણ હોય નહીં. કમેકરીને પછી ખેસતાં શીખે, જરા જરા અન્ન ખાતાં શીખે, રોજના પરિચયનાં મનુષ્યોને ઓળખતાં શીખે, રીખતાં શીખે, સ્વાર્થને લઈને રડતાં શીખે, ઉભું થતાં શીખે અને ચાલતાં શીખે. આ અવસ્થામાં પણ તેની જ્ઞાનશક્તિ ખીલેલી હોતી નથી. ખાવા અને પીવા શિવાય કશું જ્ઞાન હજી સુધી હોતું નથી. વિદ્યાર્થી અંગ ભરાઈ રહેલું હોય તો પણ શું અને આરા સુગંધી પદાર્થથી ખરડાયેલું હોય તો પણ શું. ધીરે ધીરે પરિચયને લીધે પછી રમવા શીખે છે. પછી ખાવાની જાણેાનું, રમવાની જાણેાનું અને રમતનું ભાન થવા માંડે છે. પછી સંબંધ પ્રમાણે સ્નેહ બંધાય છે ને પછી રમતમાં તક્ષીન થાય છે. ગમે તેટલી વાતો કરવાથી કે ગમે તે આપ્યાથી રમતે વળગેલું છેઠ્ઠું પોતાની રમત કે વાત છોડતું નથી. એ અવસ્થામાં પણ પોતાનું હિત શું છે અને અહિત શું છે, તથા હું કોણ ને મારે શું કરવું જોઈએ, તેનું જ્ઞાન થતું નથી. સદ્ગુણ કે દુર્ગુણ પછી ધીરે ધીરે પ્રવેશ કરવા માંડે છે તથા કામ-ક્રોધાદિક પણ પોતાનું કમેકરી સ્થાન કરવા માંડે છે અને તેની સાથે સાધારણ જ્ઞાનશક્તિ પણ સ્થાપન થવા માંડે છે. કમેકરી

ખાવાનું, પીવાનું, સારાનરતાનું, સર્ગાર્મપંધીનું, અને વ્યવહારનું જ્ઞાન થવા માટે છે. પછી તો કોઈ મેલાવે તો રમત મેલી અભ્યાસ કરવામાં મન લાગે છે. ૮૧ વર્ષથી માંડીને ૧૨ કે ૧૪ વર્ષ સુધી ભણીને ઉચ્ચ નંબર મેળવવામાં, વખતે રમવામાં અને ભણી રહ્યા પછી કમાવામાં લક્ષ લાગેનું હોય છે. પછી ધીરે ધીરે ભણતરની ચિંતા ભેળી સગાઈ થવાની અને સ્ત્રી મેળવવાની ચિંતા પેસે છે. ભણીને કમાવું અને સ્ત્રી પરણવી એજ તે વખતનું કર્તવ્ય છે એમ ભાસે છે. આ સમયે જ્ઞાનશક્તિ પૂર્ણ બીજવા માટે છે, પણ તેના ઉપર અસર અવળી થઈ જવાથી તેનો ઉપયોગ અવળી રીતે થાય છે. આવી રીતે બાલ્યાવસ્થા, કદાં પણ સાધન કર્યાવિના જાય છે. બાલ્યાવસ્થા તો કદી એાછી જ્ઞાનશક્તિને લીધે સાધન કર્યાવિના જાય એમ સંભવિત માનિયે પણ યુવાવસ્થા પણ તેમજ જાય છે. પેહેલાં ભણીને ભોગ ભોગવવાની ઈચ્છાથી સ્ત્રી પરણે, પછી છોકરા થાય અને પછી તે સર્વનું પાલનપોષણ કરવા માટે રાતદિવસ ધાણીના ખેલની પેઠે પ્રયત્ન કરી કમાવું મટે. મારાં ભાગ્યે સારે ઘેર અવતાર હોય અને પૈસાવાળાને ત્યાં પુત્રપણું માસ થયું હોય તો પણ હાથવોચનો કરો મટાડો હોતો નથી. એ તો ગરીબ અને તવંગરને સરખી અથવા તો તવંગરને વનારે હોય છે. એમ કરતાં કરતાં કમાતા અને ખાતા-પીતા સમય જાય છે તેમાં કલ્યાણ કરવાનું કદાં સુજાતું નથી. સ્ત્રીના હાવભાવથી મોહ પામેલું મન સ્ત્રીમય બધું દેખે છે ત્યાં બીજું શું સુજે ? મનુષ્યાવતાર છતાં મશુની પેઠે માત્ર યુવાવસ્થામાં આચરણ થાય છે. ત્યાર પછી જેમ જેમ યુવાને ઠેકાણે વૃદ્ધા અવસ્થા આવતી જાય તેમ તેમ વેપારરેજગારમાં નજરે થોડી પડે, સ્ત્રીને ભાવ ઉતરતો લાગે, તૃષ્ણા વધતી જાય, છોકરાઓ કહ્યું કરે નહીં અને કાઈ ધાયું ઉતરે નહિ તેથી રાતદિવસ ચિંતામાં ને ચિંતામાં બળ્યા કરે. આમ આખું આયુષ્ય વહિ જાય. કર્મયોગથી બાલપણમાં મરણ ન પામે તો જુવાની જીવે અને જુવાનીમાં મરણ ન પામે તો ઘરડપણ જીવે છે. રેવાની ઘડી સુધી કાઈ પણ ઉપાય ક્યો ન હોય પછી વધારે વધારે

ચિંતામાં ઘેરાઈને રહે છે. જે સમયે યમના દૂતોનાં દર્શન થાય છે તે સમયે પછી કોઈ કામ નથી લાગતું. કાંઈ પણ પાપપુણ્ય કયો હોય તો આગળ ઉભાં રહે છે. તે પછી પશ્ચાત્તાપ થાય છે પણ આખર વખતે શું કામ લાગે ? જેવો જન્મવા ટાણે થતો પશ્ચાત્તાપ નિષ્ફળ જાય છે તેમ મરવા ટાણે પણ થતો પશ્ચાત્તાપ વૃથા થાય છે.

ખાલ્યા, યુવા અને વૃદ્ધા એ ત્રણ અવસ્થામાં જો કે યુવાવસ્થા અનર્થના આશ્રયરૂપ છે તો પણ તે અવસ્થામાં ઇન્દ્રિયોની શક્તિ પરિપૂર્ણ હોવાથી તથા જ્ઞાનશક્તિ તાજી હોવાથી તે ધણી ઉત્તમ છે. અને તે ઉત્તમ ત્યારે કેહવાય કે ઈશ્વરને ઓળખવામાં તેનો ઉપયોગ થાય. ખાલ્યાવસ્થા કેશા કામની નથી કેમકે તેમાં પુરી સમજણ હોતી નથી અને વૃદ્ધાવસ્થા પણ કામની નથી કેમકે તેમાં જ્ઞાનશક્તિ અને ઇન્દ્રિયશક્તિ ધણું કરી નબળી પડી જાય છે. પણ ખેદની વાત એજ મોટી છે કે સઘળી અવસ્થાને અજ્ઞાની લોકે વૃથા ગાળી નાખે છે. મોટી મોટી વિદ્યા ભણનારા, ડાહ્યાપણની વાતો કરનારા, દેશપર હુકમ ચલાવનારા અને ઉચ્ચકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓ પણ આયુષ્ય એજે જવાદે છે ત્યારે ખીન્નઓની તો શી વાત કેહેવી ?

સદાચાર શીખવો, ન્યાયની રીતે વર્તવું, કર્તવ્યકર્મ સમજવું, ઈશ્વરને ઓળખવો, ધર્મ જાણવો અને વ્યવહારમાં ચતુર થવું એ સર્વ કામ યુવાવસ્થામાંજ સિદ્ધ કરવાનાં છે. એ અવસ્થામાં ન થયાં તો પછી ક્યારે થવાનાં ? કાળની ગતિથી સહુ કોઈ અજાણ છે. માટે પાછળના સમયનો ભરોસો રાખવો તે ખોટો છે. જે કંઈ તે ખર્ચ અને ખાંડી ખોટું સમજવું. જેઓ જુવાની ભોગવતા હોય તેઓની ઉપર ઈશ્વરની મોટી કૃપા છે એમ સમજવું કેમકે ઘણાંજે ખિચારા ખાલ્યાવસ્થામાં પૂર્ણ અજ્ઞાન દશામાં પરલોકમાં પોતી જાય છે તે પોતાનું કર્તવ્ય કેમ કરી શકે ? ઈશ્વરે કૃપા કરીને યુવાવસ્થા આપી તો તેને સફળ કરી ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરવા એ યુવાનોનું કામ છે તે ન થાય તો ઈશ્વરની છતી કૃપાએ અકૃપા સમજવી; કેમકે ખાલ્યાવસ્થામાં

કાંઈ ખોટું આચરણ નથી થતું પરંતુ યુવાવસ્થામાં તો હજારો ખોટાં આચરણ થાય છે અને પછી તેથી અસંખ્ય દુઃખ ભોગવવાં પડે છે.

યુવાવસ્થામાં જે કર્તવ્ય છે તે કરી ઈશ્વરને ઓળખી બાકીની હોય તેટલી અવસ્થા આનંદમાં ગાળવી એ ઉત્તમ પ્રકારનું કર્તવ્ય છે. તેમાં કાંઈ પણ ન થયું તો અમૂલ્ય હીરો કાદવના ઢગલામાં ફેંકી દીધા જેવું છે. આ મનુષ્યદેહ પાંજીના પરપોટા જેવો કણબંગુર છે પણ તે અતિ અમૂલ્ય છે. બધા મંદારી જડે પણ મનુષ્યશરીર કોઈ પણ પ્રકારે મળી શકતું નથી. એવાં શરીરને અજ્ઞાન દશામાં નાશ થઈ જવા દેવું એથી ખીલ કઈ હાનિ છે ? આ અમૂલ્ય દેહનું અમૂલ્યપણું તોજ સફળ છે કે ને પોતાનું કર્તવ્ય સમજઈ, ઈશ્વરને ઓળખાઈ સદાચારથી ચલાઈ ઉત્તમ પદ પમાય. એમ ન થાય તો પછી છતે ઉત્તમપણે તેની ઉપર અધમપણાંની છાપ લાગે છે. યુવાવસ્થાજ સર્વ કામને યોગ્ય છે એમ જાણી ખીલ અવસ્થાએને અયોગ્ય નથી ગણી. જેની જે અવસ્થા ચાલતી હોય તેણે તે અવસ્થામાં પોતાના કલ્યાણ માટે અને ઈશ્વર ઓળખવામાટે પ્રયત્ન કરવું જોઈએ. ગઈ અવસ્થાને માટે શોક ન કરવો અને આવતી અવસ્થાનો ભરોસો રાખી ખેશી રહેવું નહી. જુવો, ધ્રુવજ એ પાંચ વર્ષના હતા ત્યારથી ઈશ્વર તરફ તેનું લક્ષ લાગ્યું હતું. તેમજ પ્રજ્ઞાદળનું પણ બાલપણથી ઈશ્વરભણી લક્ષ લાગ્યું હતું. એમ કોઈ બાલ્યાવસ્થામાં, કોઈ યુવાવસ્થામાં, અને કોઈ વૃદ્ધાવસ્થામાં એતીને ઈશ્વરમાં ચિત્ત લગાડી પરમ કલ્યાણના પાત્ર થયા છે. તો પણ યુવાવસ્થામાં જો થવાય તો કલ્યાણનું પાત્ર થવાને તે અવસ્થા વધારે શક્તિવાળી છે.

પણ જગતની વિચિત્ર રીતિ એવી છે કે - સર્વે મનુષ્યમાણિયોનું બાળકપણું રમતમાં, જુવાની જુવતીમાં અને વૃદ્ધપણું ચિંતામાં ચાલ્યો જાય છે ને છેવટ કલ્યાણથી વિમુખ રહેવાય છે. મનુષ્યશરીર સર્વ સાધન કરવાનું સ્થાન છે માટે આવેલો અવસર ન ચૂકવાને ભર્તૃહરિ કહે છે કે—

યાવત્સ્વસ્થમિદં કલેવરગૃહં યાવચ્ચદૂરે જરાઃ
યાવચ્ચૈદ્રિયશક્તિરપ્રતિહતા યાવત્ક્ષયો નાયુષઃ ।
આત્મશ્રેયસિતાવદેવ વિદુષાકાર્યઃ પ્રયત્નોગમ્યાન્
પ્રોક્તોત્તેમવનેતુકૂપસ્થનને પ્રત્યુદયમઃકીદૃશઃ ॥

જ્યાંસુધી આ શરીરરૂપી ઘર મજબૂત છે, જ્યાંસુધી જર
(ધરડપણ) દૂર છે, જ્યાંસુધી ઇન્દ્રિયોની શક્તિ ઓછી થઈ નથી
અને જ્યાંસુધી આયુષ્યનો ક્ષય થયો નથી ત્યાંસુધી, વિદ્વાને પોતાના
કલ્યાણને માટે મોટું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ, કેમકે ધર સળગે ત્યારે કૂવો
ખોદવામાં ઉદ્યમ કરવો તે કેવો કહેવાય ?

આ વાત યથાર્થ છે. જેમ લાઈ લાગે તે સમયે કૂવો ખોદવાની
મેહેનત કરવી તે વૃથા છે તેમ શરીર સ્વસ્થ ન હોય, વૃદ્ધાવસ્થા
આવી ગઈ હોય, ઇન્દ્રિયશક્તિ ઓછીથઈ ગઈ હોય, અને મોત માથે ફરવું
હોય તે સમયે પછી પોતાનું કલ્યાણ કરવાનું પ્રયત્ન કરવું તે વૃથા
છે, કેમકે તે સમયે શું થઈ શકે અને શું મૂલ્યે ? આમ છે ખરું તો
પણ સાવ કલ્યાણનો વિચાર નહિ કરનારા તે સમયે પણ જરૂર
ખની શકે તેટલો વિચાર કરે તો તેથી તે વૃથા થાય નહીં. લાઈ
લાગ્યા પછી કૂવો ન ખોદાય એ દષ્ટાંતને અનુસરી સર્વ સાધનો સંપૂર્ણ
હોય ત્યાંસુધીમાં પોતાના કલ્યાણનું કામ કરી લેવું એ વાત બાળકો
અને જુવાનોને અનુકૂળ પડે છે તેથી જોયો વૃદ્ધ થઈ ગયા હોય
તેણે એમ ન જાણવું કે આપણો સમય ગયો છે માટે હવે આપણે
કંઈ ઉદ્યમ ન કરવો. જો કંઈ પણ આયુષ્યનો ભાગ હોય ને અત્ર

* કેટલાક આમ પાઠ બોલે છે તે ઉચ્ચારમાં ત્રાસ લાગે છે. ત્રાસમાં
કંઈ ફર નથી.

યાવત્સ્વસ્થમિદં શરીરમરૂજં યાવજ્જરા દૂરતો
યાવચ્ચૈદ્રિયશક્તિરપ્રતિહતા યાવત્ક્ષયોનાયુષઃ ।
આત્મશ્રેયસિ તાવદેવ વિદુષા કાર્યઃ પ્રયત્નો મહાન્
સંદીપ્તેભવને ત કપસ્થનને પ્રત્યુદયમઃકીદૃશઃ ॥

ખત્રાતું હોય તો કલ્યાણનું સાધન કરવા માટે ઘણા સમય છે. અને જે કાંઈ જેને કરવું હશે તે થઈ રાકશે. થોડા સમયમાં શું થાય એમ પણ ન વિચારવું, કેમકે થોડા સમયમાં પણ જે ખરાં અંતઃકરણથી કાંઈ થાય તો તે ઘણું થાય છે. ખીજી અવસ્થા કરતાં વૃદ્ધાવસ્થામાં ઉપાધિ થોડી હોય છે, એટલે તેમાં નિવૃત્તિનો સમય વધારે મળે છે, તેથી તે સમયમાં જોઈએ તે કરી શકાય છે. તેમ છતાં નથી કરાતું તેનું કારણ એ છે કે પાલ્યા અવસ્થા અને યુવાવસ્થામાં જીવી જતના સંસ્કારો ખેસી ગયા હોય એટલે વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ તેવા સંસ્કારને વૃત્તિ છેડતી નથી. એવા સંસ્કાર છૂટી જાય અને સર્વ ચિંતાનો ત્યાગ થાય તો વૃદ્ધાવસ્થા પણ પોતાની સત્તા પ્રમાણે કલ્યાણ કરનારી થાય છે. આટલા માટે વૃદ્ધોએ પણ પોતાનાં કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરવું. કાળની ખબર પડતી નથી, તો પણ બાળકોને અને જીવાનોને આવતી અવસ્થાની આશા હોય છે પણ વૃદ્ધોને ખીજી મરણ શિવાય એકે અવસ્થા આવવાની ન હોવાથી ‘પછી કરશું’ એવી આશા રાખવી તે વૃથા છે. આ ખોલથી બાળકોએ અને જીવાનોએ એમ ન સમજવું જોઈએ કે આગળ હિપર અમે કલ્યાણનો વિચાર કરશું. કેમકે કાળની ગતિ બધાને સરખી લાગુ પડે છે. કલ્યાણ કરનારાં કામમાટે એમજ નિરંતર મહેન્ટું જોઈએ કે આપણી એ છેલી અવસ્થા છે અને મૃત્યુના મોમાં પડ્યા છિયે. આમ વિચારવું લેશ પણ બોધું નથી એ આપણે હજારો દિવસે પડતા દાખલાથી જાણી શકીએ છિયે. આટલામાટે સમજણ થયેલા બાળકોએ પોતાની ખોટી રમતમા જતી વૃત્તિને રોકી કલ્યાણકારક રમતમાં મન લગાડવું, જીવાનોએ યુવતિયોના અને બાળકોના હાવભાવથી મોહ પામી ગયેલાં ચિત્તને શુદ્ધિમા લાવી સંસારની ખટપટમાંથી નિવૃત્ત કરી તેને કલ્યાણકારક કામમાં લગાડવું અને વૃદ્ધોએ અનેક વ્યવહારની અને ઈચ્છાની ચિતામાં રોકાયેલી મનોવૃત્તિને મમજવીને તેને કલ્યાણને માર્ગે ચડાવવી, એમ કરવાથીજ મનુષ્યજન્મનું સાક્રહ્ય છે. બાળપણમાંથી જોણે પોતાના કલ્યાણનું કામ

કર્ચું તે સહુ કરતાં સરસ ભાગ્યશાળી, યુવાવસ્થામાં કલ્યાણનું સાધન કર્ચું તે બાલ્યાવસ્થાવાળા કરતાં ઓછો ભાગ્યશાળી અને વૃદ્ધપણમાં જોણ પોતાનું કલ્યાણ કરવામાં ચિત્ત જોડ્યું તે યુવાવસ્થાવાળા કરતાં ઓછો ભાગ્યશાળી. જેને પોતાનું કલ્યાણ કરવામાં પ્રીતિ થઈ તે ભાગ્યશાળી તો સધળા ખરાજ, પણ અવસ્થા પ્રમાણે તેનો વર્ગ ચડતો ઉતરતો ગણવો જોઈએ. જેમ બાળકે નિશાળમાં પેહેલો નંબર લેવા માટે પ્રયત્ન કરે છે તેમ આ જગત્સૂત્રી નિશાળમાં સર્વે મનુષ્યોએ પોતાનું કલ્યાણનું સાધન સંપાદન કરવામાં પેહેલો નંબર મેળવવો જોઈએ, કે જેથી ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય અને અમૂલ્ય મનુષ્યદેહનો જન્મ સફળ થાય. આ આર્યજનો હેતુ એજ છે કે સર્વે અવસ્થાવાળાએ ઈશ્વરને ઓળખવામાં આગસ્ટ ન થવું. આથી કરીને ચાલતો સંસારનો વ્યવહાર અટકાવીને બાવા ખની ખેસવું એમ સમજ લેવાનું નથી. વ્યવહાર સુનીતિથી અને સદાચારથી ચાલે અને આપણું આત્મસાધનપણુ થાય એમ સમજવાનું છે. માટે ત્રણ અવસ્થાના મનુષ્યોએ આ વાત લક્ષમાં રાખી એવો ઉપાય કરવો કે ફરીથી કરી કહાકૂટ કરવાનું રહે નહીં.

નવું વર્ષ.

કાળયોગથી અને ઈશ્વરકૃપાથી, વેદધર્મસભાતરફથી પ્રકટ થતાં આ આર્યધર્મપ્રકાશ ઓપાનિયાને ૧૧ મું વર્ષ ૧૯૩૯ની શાલના આશ્વિન માસે પુરૂં થઈ ૧૨ મું વર્ષ ૧૯૪૦ના કાર્તિક માસથી ખેલું છે. પોતાની ઉપર પ્રીતિ રાખનાર સદ્ગૃહસ્થોની યથાયોગ્ય સેવા ખળવવા તેમણે પ્રયત્ન કરી પોતાના ઉદયની વધારે ઈચ્છા બરાબી છે અને પ્રતિદિવસ તેવીજ રીતે પોતાનું પ્રયત્ન ઈશ્વરસહાયતાથી ચાલુ રાખશે. ગયાં વર્ષમાં વિદુરનીતિ આદિ મોટા વિષયો પૂર્ણ કર્યા છે અને બાકી ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર આદિ વિષયો આ વર્ષમાં પૂર્ણ કરવાની ધારણા છે તે શિવાય પણ વિશેષ ઉપયોગી વિષયોની ચૂટણ થઈને તે દાખલ

કરવામાં આવશે. એવિયે આગળથી નિશ્ચયાત્મક લખી શકાય નહીં કેમકે કાળની ગતિ વિચિત્ર છે. જે સમયે જે યથાયોગ્ય ખની આવે તે ખરું.

વેદધર્મસભાના સભાસદોએ નિરંતરની પેઠે ગઈ શાલમાં યથા-યોગ્ય જે આશ્રય આપ્યો છે તેથી તેઓને આ પત્ર આશીર્વાદ આપે છે.

ગયા વર્ષમાં મોરખીવાળા શીઘ્ર કવિ શંકરલાલ માહેશ્વરે આ પત્રને ખુબ આશ્રય આપ્યો છે. એમનો દાખલો લઈ ખીન્ન વિદ્વાનો પણ પોતાથી ખનતો આશ્રય આપશે તો તેમનો થોડો ઉપકાર નહિં થાય. પોતામાં રહેલું જ્ઞાન કોઈ પણ રીતિથી ખીન્નના ઉપયોગમાં આવે એજ તેનું સફળપણું છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે શાસ્ત્રીજી શંકરલાલજી નિરંતરની પેઠે આ વર્ષમાં પણ પૂર્ણ આશ્રય આપતા રહી પોતાની વિદ્વત્તાને શોભાવશે.

વેદધર્મસભા પોતાનો ખરો હેતુ પાઠ પાઠવાને અભ્યંતરથી અતિ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે તે ઈશ્વર કૃપાથી ફળીભૂત થવામાં કરો વલખ નથી. જગત્માં અસદાચરણથી અવળે પંથે ચડી જતા ખિચારા મનુષ્યોના કલ્યાણ માટે ઉત્સાહી વિદ્વાનોએ આગળ પડી નિષ્પક્ષપાતપણાથી આવી સભાની સાખાઓનો જમાવ કરી પોતાનું વિદ્વાનપણું સફળ કરવાની જરૂર અમે જોઈએ છીએ, તો તેમા પણ ઈશ્વર સહાયતા કર્યા વગર નહિ રહે. જગત્માં ખીન્નનું ભલું થાય એજ પુણ્ય અને ખીન્નનું ખુરૂ થાય એજ પાપ છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે. જેમ કે—

‘પરોપકારઃપુણ્યાય પાપાયપરર્પણનં ।’*

એ પ્રમાણે આ પત્ર પણ ખીન્નના ભલાનેમાટે પોતાથી ખનતું પ્રયત્ન કરવા ઉત્સાહથી પાઠકજન પાસે આવે છે તો તેને યોગ્ય આદરમત્કાર મળ્યાવિના રહેશે નહીં એવી આશા છે. ઈશ્વર આ પત્રને અને તેના વાંચનારને દીર્ઘાયુષ્ય કરો કે જેથી એવના મનોરથ સફળ થાય. (તથાન્તુ.)

* પરોપકાર પુણ્યને માટે છે અને પરને પીડા કરવી તે પાપને માટે છે.

મીરાવાઈ.

મીરાબાઈએ ઈશ્વરભક્તિ અને ઈશ્વર પ્રેમમાં નિમગ્ન થઈને જેવું કંઠેર વ્રત પ્રતિપાલન કર્યું છે, સર્વ પ્રકારના ભોગસુખમાં અભાવ દેખાડીને જેવાં એકાગ્ર ચિત્તથી પોતાના વરણીય દેવતાના ગુણ ગાયા છે, અપ્પલાન્નતિમાં તેવો તપસ્વિધર્મ ધણીખરો દષ્ટિગોચર થતો નથી. નીચે લખેલું વૃત્તાંત વાંચ્યાથી તેની ઈશ્વરવિષે નિષ્ઠા અને ભક્તિમાં પરાયણપણું જણાશે.

મીરાબાઈ મેરતા નામના રાજપૂતાનાના એક ન્હાના રાજ્યની એક રાઠોડ વંશના રાજની કન્યા હતી. મેવાડના રાણા કુંભની સાથે તેનો વિવાહ થયો હતો. કુંભ ૧૪૧૯ ઈસવી સનમાં મેવાડની ગાદીએ બેઠો હતો. મીરા અયોગ્ય માણસની સાથે પરિણય-સૂત્રમાં બંધાઈ નહોતી. સાહસ, પરાક્રમ અને પ્રજાપાલનની ચતુરાઈમાં કુંભ મેવાડના ઇતિહાસમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. જે ગૌરવસૂર્ય દષ્ટિ નદીને કિનારે અનંત વિસ્તારવાળા શોણિત (લોહી) સાગરમાં છુટ્યા સરખો થયો હતો, પરાક્રમી પઠાણ-રાહુના પરાક્રમથી જેનો પ્રચંડ પ્રકાશ અંધકારમાં છુપાતો હતો, રાણા કુંભની શક્તિએ તે ધીરે ધીરે સઘળા મેવાડમાં પ્રકાશિત કરી મુક્યો હતો. કુંભે આશરે પચાસ વર્ષ મેવાડની ગાદીઉપર રહીને ધણાંક સારાં કામ કર્યાં હતાં. તેણે અસામાન્ય પરાક્રમ અને અસામાન્ય સારાં અંતઃકરણથી તે વખતના ધણાંક રાજ્યોને પોતાને આધીન કર્યા હતા. ખિલજ વંશના અંતર્થી કેટલાક, મુસલમાની રાજ્ય દિલ્લીની આધીનતા છોડીને પોતે પ્રધાન થઈ પડ્યા. એઓમાં માળવા અને ગુજરાતના સુબા એકઠા થઈને રાણા કુંભના વિરુદ્ધમાં લઢવાને તૈયાર થયા. ૧૪૪૦ ઈસવી સનમાં માળવાના વિસ્તીર્ણ પ્રાંતમાં બંને પક્ષમાં મોટું યુદ્ધ થયું. કુંભ એક લાખ સૈન્ય અને ચઉદશો હાથી લઈને લડાઈમાં ઉતર્યો અને ઘણું પરાક્રમ દેખાડીને શત્રુઓને સંપૂર્ણ રૂપથી હરાવીને પોતાની રાજધાની ચિતોડમાં પાછો ગયો. એ યુદ્ધમાં માલવનો અધિપતિ

કુંભનો બંદીવાન થયો. કુંભે હારેલા શત્રુનાઉપર દૂરપાણું દેખાડ્યું નહિ. તે વીરધર્મ અને વીરપદ્ધતિના અનુમારથી યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થયો હતો. વિજયલક્ષ્મીના પ્રસાદરૂપ લાલની આશાથી પરાક્રમની સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું. છેલ્લે જ્ય મેળવીને તેણે વીરધર્મનું અપમાન કર્યું નહિ અને તેણે વીરપદ્ધતિની મોટાઈને હલકી કરી નહી. કુંભે માલવાના આધપતિને ધણું ધન આપીને છોડી મેલ્યો. આ કમથી કુંભનું, એક તરફથી જેવું વીરપાણું બહાર થયું છે તેમ બીજી તરફથી સૌજન્ય અને ઉદ્ધારપાણું પ્રસિદ્ધ થયું છે.

કુંભે મેવાડમાં ધણાક જયસ્તંભ અને કેટલાક પર્વતઉપર કીર્તિ ખનાવ્યા છે. મેવાડની રક્ષા કરવાને માટે જે ચોરાણું કીર્તિ ખનાવ્યા છે તેમાંથી ચોરાઈ રાણા કુંભના કરાવેલા છે. કુંભમિર (મચ્છલિત નામ કમલમિયર) રાણા કુંભનો અસાધારણ કીર્તિસ્તંભ છે. આ કિલ્લો શત્રુઓથી અભેદ જાણીને ધણે કાળ રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે. રાણા કુંભના ગુણની મોટાઈ કેવળ એ સધળાં કામમાંજ પૂરી થતી નથી; સુકવિ અને સુવિદ્વાન જાણીને પણ તેની ખ્યાતિ આજે ચોતરફ ફેલાઈ છે. કુંભે બીજીયજ્ઞવિ-કુલ શિરોમણિ જ્યદેવનાં રચેલ ગીતગોવિંદની એક ટીકા તૈયાર કરી છે, પરંતુ એ ટીકા હાલ ધણુંકરીને મળતી નથી. મીરાબાઈ કેવી સૌભાગ્યલક્ષ્મીના આશ્રયમાં મોપાણી હતી, તે જણાવવાનેમાટે આ સુયોદ્ધ સુરાજ અને સુવિદ્વાનના સંબંધમાં એટલી વાત લખવી પડી. મીરાબાઈ પતિનાં આ સૌભાગ્યસુખનો કેટલો ભાગ ભોગવતી હતી તે હમણાં લખવામાં આવે છે.*

* પ્રતાપ નાટકના રચનાર ગણપતરામ રામરામ ભટ્ટ પોતાના પ્રતાપ નાટક ને ૧૬ મે પાને નીચે પ્રમાણે નોટ આપીને લખે છે કે "મીરાબાઈએ કુંભારાણાની રાણી હતી એમ ટોડ શાહેખના ઇતિહાસમાં નોંધાવ્યું છે, * * * પણ ઉદયપુરના રાજકવિ શામવદાસજીએ હાલ પાકે શોધ ગણાજીની મહાવત્તાથી ચલાવી નવો એક મહાન ઇતિહાસ રચવા માડ્યો છે તેમાં આ બૂન બાગી છે. * * * મીરાં સાગા રાણાના પુત્ર બોજરાજજીની પવિત્ર પત્ની

ભક્તિ હૃદયની સંજ્ઞવની શક્તિ છે. જે એક પણ પણ ભક્તિનું કામ મંદ થાય તો હૃદય કરમાયેલ અને ખરી પડેલાં ફૂલના પ્રમાણે અત્યંત શોભા વિનાનું થઈ જાય છે. ભક્તિ નિત્ય ઉર્દ્ધ્વામિની (હંચી જનારી) છે. ગતિ અને ચઢવાના વિષયમાં એ કલ્પનાને પણ નીચી પાડે છે. જેનું હૃદય સર્વદા ભક્તિરસમાં ઘુડેલું રહે છે, તે માનવ હોવા છતાં પણ દેવલોકનું પવિત્રતમ સુખ ભોગવે છે, અને મનુષ્ય હોવા છતાં દેવતાઓને ભોગવવાના અમૃતનો રસ ચાખે છે. પૃથ્વીમાં જે કંઈ સુંદર છે, જે કંઈ પ્રીતિકારક છે, તે સધળાં એક સૂત્રમાં ગંઠાઈને નિત્ય તેની સેવા કરે છે. ભક્તિ કદિ પણ કોઈ જાતના પૃથ્વીના મેલમાં મેલી થતી નથી. એ પાણીની નદીને પ્રમાણે નિત્ય સ્વચ્છ છે, સુખ આપનારી છે, અને જીવનને વધારનારી છે. ખરેખરી ભક્તિવાળાં માણસ કદિ પણ નીચ-પણાના અથવા હીનપણાના કીચડમાં પડતાં નથી. તેઓનું હૃદય સર્વદા નિર્મળ રહે છે. તે પ્રભાતકમળની મનોહર માધુરી જોઈને જેમ આનંદ પામી સુખી થાય છે તેમ અનંત જડ જગતની અનંત શક્તિનો વિકાશ જોઈને પણ આનંદ પામી સુખી થાય છે. મોજવાળા સાગરનો ભયંકર દેખાવ, ચંચલ વીજળીનો અપૂર્વ પ્રકાશ, ઊંચા પર્વતોના ગંભીર દેખાવ, દિશાઓને ઝાળતો દાવાનલ, પ્રલયકાળનો ઝંઝા વાયુ ઇત્યાદિમાં તેનું હૃદય તે અનંત શક્તિના અનંત પ્રવાહની સાથે મળી જાય છે. તે સંસારી હોવા છતાં પણ યોગી છે, માનવ હોવા છતાં પણ સ્વર્ગવાસી છે અને સંસારસમુદ્રનો પરપોટો હોવાં છતાં પણ મોટી શક્તિનો અદ્વિતીય આધાર છે. આ નાશવાળા જગતમાં કોઈની સાથે તેની તુલના સંભવતી નથી.

યથાર્થ ભક્તિ એવી પવિત્ર અને વર્ણવી ન શકાય તેવી છે. યથાર્થ ભક્તિમાનનું હૃદય એવું હંચી સ્થિતિમાં રહે છે. ભક્તિ અનેક વિપ-હતી, જે કુંવર પદે હતા તેવામાંજ કૈલાસવાસી થયા હતા. તે મેડતાના કોઠાર વીરગદેવની પુત્રી, અને અકબ્બર આમે ચિતોડનો રણરંગ જાભાવનાર જયમલતી બેન હતી. " પરંતુ જ્યાંસુધી તે ઇતિહાસ બહાર ન પડે અને જ્યાં સુધી તે પુરવાર ન થાય ત્યાં સુધી કુંભની પત્ની છે એવું માનવાનાં ધરણો છે.

યની તરફ થાય છે, એમાંથી દેવતાની તરફ જે ભક્તિ થાય છે, મીરાબાઈ તેનેજ માટે સધળાઓની આગળ શ્રદ્ધા અને પ્રીતિ પામે છે. દેવભક્તિ અપૂર્ણને પરિપૂર્ણ અને અસુન્દરને સુંદર કરી શોભાવે છે. માણસ આ જડ જગતમાં નહાનો સરખો જીવ છે. દરેક પલમાં એનાં નાશવાન શરીરનું સ્થિરપણું નાશ થાય છે. પાણીના મોજા જેમ જોયા થઈને પાણીના ગર્ભમાં લય પામે છે, વીજળી જેમ મુહૂર્તમાત્ર અબકારો કરીને નવજલધરના સમૂહમાં લોપાઈ જાય છે, નાશ થનારું મનુષ્યશરીર પણ તેમજ આ નાશ થનારાં જગતમાં થોડો કાળ લીલા કરીને કાલના અનંત પ્રવાહમાં લય થાય છે. એનો વિચાર કરીને ભક્તિના આશ્રયથી સહજમાં મનુષ્ય પરિપૂર્ણ સન્નિવેદનદ પરમાત્મામાં એકાત્ર ચિત્ત થાય છે. દેખવામાં આવતાં સંસારનાં અસ્થિરપણાનો અને પોતાના શરીરનો નાશવાનપણાનો વિચાર કરીને માણસ પોતાની મેળે અનંત શક્તિમાન દેવતાનું શરણ લે છે, અને આ દેવભક્તિના બલથી પવિત્ર આનંદનો સ્વાદ મેળવે છે. કોઈ શિખાડતો નથી, કોઈ કેહેતો નથી, તથાપિ આ ભક્તિ માણસને પોતાના ઈષ્ટ દેવતાં સ્વરૂપમાં બેઠે છે. એ વાસ્તે સાધના બલવાળી થાય છે અને એ વાસ્તેજ તપશ્ચર્યા મોટી થાય છે. નદી જેમ સાગરની તરફ અવિરામ ગતિથી વહેતી જાય છે તે પ્રમાણે ભક્તિના પ્રબલ વેગથી સાધના અને તપસ્યા પણ સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરની તરફ વહે છે. કોઈ પણ એ સીમાવગરની ભક્તિની ગતિનો અટકાવ કરવામાં સમર્થ થતો નથી. જે શક્તિમાં અસીમ છે, દયામાં અસીમ છે, પરિમાણમાં અસીમ છે, અસીમ ભક્તિનો પ્રવાહ જ્યારે તેને મેળવવાને વાસ્તે વીજળીના વેગને પણ હસી કાઢીને દોડે છે, ત્યારે સંકીર્ણશક્તિ, સંકીર્ણબુદ્ધિ અને સંકીર્ણ સૌનાવાણું સામાન્ય મનુષ્ય દોઈ રીતે તે પ્રવાહને પોતાની શક્તિને આધીન કરી શકતો નથી. એવી જગ્યા ઉપર માનવી શક્તિ પોતાની મેળે સંકુચિત થઈ જાય છે, અને કાચખાના પ્રમાણે પોતે પોતાને છુપાવે છે.

મીરાબાઈએ આ દેવભક્તિના બલમાં અચલ રહીને વિચક્ષુષ્ણનો

ત્યાગ કર્યો હતો. વિધાતાએ તેને સર્વ પ્રકારથી ગુણસંપન્ન અને સર્વ પ્રકારની સંપત્તિનું અધિપતિપણું આપ્યું હતું, તથાપિ મીરાના ભાગ્યમાં ભોગ-સુખ હતું નહિ. મીરા અત્યંત વિષ્ણુ-ભક્તિપરાયણ હતી. તે પતિને ઘેર જઈને પરમ વૈષ્ણવી થઈ પડી, અને મન સ્થિર રાખી ભક્તિપરાયણ થઈને રણછોડ નામના આરાધ્ય કૃષ્ણ મૂર્તિની આરાધનામાં પ્રવૃત્ત થઈ. પરંતુ એક તરફ તેના સ્વામીના ખીજા કુટુંબીઓ શક્તિ-ઉપાસક હતા તેથી પોતાના સ્વામિના ધરમાં જવા પછી થોડા વખતમાં મીરાની સાથે તેના સસરાનો ધર્મવિષયમાં મોટો વિવાદ આરંભ થયો. મીરાના સસરાએ મીરાને વિષ્ણુની ઉપાસનાથી વિરક્ત અને શક્તિની ઉપાસનામાં પ્રવૃત્ત કરવાની ધણી મેહેનત કરી. પરંતુ તેની મેહેનત કંઈ પણ ફળી નહિ. મીરાએ ભક્તિના પ્રવાહમાં દેહ છોડ્યો હતો. રાજમાતા તે પ્રવાહને રોકવાને સમર્થ થઈ નહિ. એ વાસ્તે રાજમાતા મીરાને ધરમાંથી કાઢાડી મૂકી. મીરા ધરમાંથી નીકળી ખરી, પરંતુ ભક્તિથી ખરી નહિ. તેણે જે દિક્ષા લીધી હતી, તેને દેહ ભક્તિયોગથી પાળવા લાગી. જણાય છે કે રાણા કુંભે મીરાને રહેવાને માટે જુદી જગ્યા અને ખાવાપીવાને માટે કંઈ રકમ ઠરાવી આપી હતી. આહે તેમ હો. મીરા સ્વામીને ઘેરથી દૂર થઈને રણછોડજીની આરાધનામાં તત્પર થઈ. અનેક નિરાશ્રય વૈરાગી તેના આશ્રયમાં રહેવા લાગ્યા. મીરા એવી રીતે નિરાશ્રયની આશ્રય આપનારી થઈને દયા-ધર્મ-પરાયણ તપસ્વિનીના પ્રમાણે કાળ કાઢવા લાગી.

કેટલાક દિવસ ગયા પછી મીરાબાઈ મથુરા અને દ્વારકામાં તીર્થ કરવા ગઈ. કેહેવાય છે કે મીરા જે વખતે દ્વારકામાં હતી, તે વેળાએ રાણાએ પોતાના અધિકારમાં રહેનારા વૈષ્ણવોઉપર જુલમ કરવાનો આરંભ કર્યો હતો. કેટલાક બ્રાહ્મણોને આ વખતે મીરાને લાવવા વાસ્તે દ્વારકામાં મોકલ્યા હતા. મીરાએ દ્વારકામાંથી નીકળવાની પેહેલાં પોતાના આરાધ્ય દેવની આગળ આજ્ઞા લેવાને વાસ્તે મંદિરમાં જઈને ઉપાસના આરંભી. ઉપાસના સમાપ્ત થઈ રહ્યાથી કૃષ્ણ-મૂર્તિના જે

ભાગ થયા અને મીરાએ તેમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે પેહેલાના પ્રેમાણે બંધ થઈ ગઈ. ત્યારથી મીરાબાઈ નિરંતરને માટે નરલોકમાંથી અદશ્ય થઈ ગઈ. હમણાંસુધી મેવાડમાં રણછોડજી નામની કૃષ્ણમૂર્તિની સાથે મીરાબાઈની પૂજા થાય છે. સાધારણ કહે છે કે આ પૂજા રણછોડ-જીની એકાગ્ર ભક્તિથી મીરા બહારથી અદશ્ય થઈ ગઈ તેનું સ્મરણ રહેવા માટે છે, શિવાય ખીજું કંઈ કારણ નથી.

મીરાબાઈનું બાળપણથી લઈને મરણ સુધીનું જીવનચરિત્ર કંઈ મળતું નથી. તેના જીવનચરિત્રસંબંધી ધણુંકરીને સઘળા 'બનાવ હાલ ઉપકથામાં રહેલા છે. મીરા પરમ સુદર્શી હતી. સૌન્દર્યમાં તે વેળાએ ધણું કરીને કોઈ તેના જેવી ન હોતી, પરંતુ તેના બહારના સૌન્દર્યના કરતાં અંદરનું સૌન્દર્ય અધિક હતું. તેનો જેટલો પરિચય મળ્યો છે, તેનાથીજ ઈશ્વર-ભક્તિ, ઈશ્વર-પ્રેમ અને સ્વાર્થત્યાગનું અસાધારણ ચિન્હ દેખાઈ રહે છે. મીરાએ દેવભક્તિને માટે અતુલ રાજસુખ અને અતુલ ભોગ-વિલાસમાં ઉપેક્ષા દેખાડી હતી. એને માટે તેને કંઈ પણ મનમાં કોલ થયો નહિ. દંડ સાધના અને દંડ તપશ્ચર્યામાં તેનું હૃદય હમેશાં પ્રકુલ રહેતું. મીરાબાઈના અદશ્ય થવાનો બનાવ જોકે કલ્પનામાત્ર અથવા અવિશ્વાસ યોગ્ય ગણો, તથાપિ એનાથી તેની ભક્તિની સાધનાનો ધડો મળે છે. ખરી રીતે મીરાબાઈ પોતાની સાધનાથી ઘણે અંશે સિદ્ધ થઈ હતી, તેના વિષે સંદેહ નથી. આ સાધના અને તપશ્ચર્યાને વાસ્તે તે ધણાકોની આગળથી દેવીભાવથી પૂજા પામતો આવે છે.

મીરાબાઈ કવિતા કરતી. જેના હૃદયમાં ભક્તિમવાહ વહ્યા કરે છે તેની નસોમાં કવિતાની શક્તિ સહજ ઉત્પન્ન થાય છે. પવિત્ર ભક્તિના મહિમાથી મીરાની કવિતા પણ પાણીના પ્રવાહ પ્રમાણે અવિરલ ધારામાં નીકળતી હતી. મીરાબાઈનાં કરેલાં પદો ઘણા આદરની સાથે વંચાય છે. કોઈ કોઈ ધર્મસંપ્રદાયની ઉપાસનાની પદ્ધતિમાં તેનાં રચેલા ધણાંક મંગીત ગવાય છે. રચનાની ચતુરાઈ શિવાય મીરાબાઈ સંગીતશાસ્ત્રમાં પણ સારી પેઠે જાણની હતી. કેહેવાય છે

કે અતિ પ્રસિદ્ધ મુગલ બાદશાહ અકબર શાહ મીરાબાઈનું અસામાન્ય સંગીતશક્તિનું વર્ણન સાંભળીને પ્રસિદ્ધ સંગીત બાજુનાર તાનસેનને સાથે લઈને તેની આગળ ગયો હતો, અને તેના કોમલ હંઠથી તીક-જેલું મધુર ગાન સાંભળીને સંતોષ પામ્યો હતો. જણાય છે કે મેઘ ગ્રંથકરે મીરાબાઈને અકબર શાહની વખતમાં થયેલી બાજુને લખ્યું છે એના ઉપરથી એવું ખોલાય છે, પરંતુ આ કેહેવું ઠીક જણાતું નથી.

મીરાબાઈ નામનો એક જુદો ધર્મસંપ્રદાય વર્તમાન છે. આ સંપ્રદાયના વૈષ્ણવો મીરાબાઈ અને તેના ઈષ્ટદેવ રણછીડજીને શ્રદ્ધાથી ભજે છે.

લ. ના. હે.

ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર.

આંધળ પાને ૨૮૬.

એ તો કોયનું અબ્જાણું નથી કે જ્યારે જ્યારે જને જને જ જ થવાનું હોય છે, ત્યારે ત્યારે તે તે માણસની મનોવૃત્તિમાં અકૃત્ય પણ કૃત્ય જેવું લાગે છે, અહિત પણ હિત જેવું લાગે છે અને હેય પણ ઉપાદેય જેવું લાગે છે. આ પ્રમાણે આ રાજગોની વૃત્તિમાં પણ આ અવસરે ઉચ્ચતાનું તપ ખંડિત કરવું તે ઉત્તમ કૃત્ય છે એમ ભાસવા લાગ્યું. અપ્સરાઓએ જો કે પોતાનાં જુદાંબુદ્ધિપ્રમાણે તેઓના મતથી વિરુદ્ધ મત બતાવ્યો, પણ છેવટે જો કે તે અહિત છે તો પણ આપણા સ્વામિની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન કરવું એમ વિચારી તેઓએ પણ સ્વાગ્રહ છોડી દીધો, ને તે ત્રણેય ધીરે ધીરે તે પર્વતની શુક્રાબાગળ આવી પોહ્યાંથી કે જો શુક્રાની અંદર ઉચ્ચતામુનિ અતિઉચ્ચ તપશ્ચર્યા કરતા હતા. તેઓ ધીરજ ધરી ધણાં ધણાં કદથી તે શુક્રાના અંકાર ઉત્તરોને પ્રકાશવાળા પ્રદેશમાં આવી ચારેકાર નજર કરે છે ત્યાં અંદર સરોવરને કાંઠે એક શિવાલયમાં પદ્માસનવાળી સમાધિની સ્થિતિમાં રહેલા ઉચ્ચતામુને જોયા. તેને દ્રષતાંજ ત્રણેય અપ્સર-

ઓનાં જમણાં અંગેા ફરકવા લાગાં. હૃદય ઠંપવા લાગાં અને મનમાં
 ત્રામ પડવા લાગે, તો પણ તે ધીરજ ધરી એક દૂરના લતામંડપ
 નીચે ત્રણેય સખીઓ ખેરી કર્તવ્યવિષે વિચાર કરવા લાગી. શૃંગારમંજરી
 ખોલી કે 'મારી વહાલી સખી લાવણ્યકલિકા અને કલ્હારકલિકા !
 તમે જાણો છો કે આ તપસ્વિના તપમાં ભંગ પાડવા જાતાં આપણા
 મનોરથોજ ભંગ થવાના છે, હું નથી જાણતી કે આ કોય પૂર્વના
 પાપનો પરિણામ છે, કે પૂર્વજન્મના વૈરમાંથી થયેલો મનોવિકાર છે,
 કે ભવિતવ્યતાનોજ પ્રભાવ છે; જ્યાં એ ત્રણેય રાજાઓની એક
 સમયેજ આ તપસ્વિવિષે આવી ઈર્ષ્યા વગર કારણે ઉત્પન્ન થઈ. ગમે
 તેમ હોય પણ આપણે તો એમની આજ્ઞા મનવચનકર્મથી પાળવી.
 કાં તો તેને મોહ પમાડી લઈ જવા ને કાં તો તેના કોપાગ્નિમાં આપણા
 શરીરની આહુતિ કરવી. એ બે માર્ગવિના હવે ત્રીજો માર્ગ નથી.
 પણ એકજ સમયે આપણે ત્રણેયજાણીએ તેના શાપરૂપ તાપનો
 અનુભવ કરવો તે કરતાં પ્રથમ એકે જરૂં, પછી બીજીએ જરૂં, અને
 પછી ત્રીજીએ જરૂં; ને જે છેલ્લી જાય તેણે ગમે તે પ્રકારે કરીને
 પણ તેને પ્રસન્ન કરી તે રાજાનો અને આપણનો શાપોદ્ધાર માગવો
 એ આપણું કર્તવ્ય છે. માટે હું પ્રથમ જાઉં છું. તમે બે જાણીઓ
 આ લતામંડપમાં છપાઈ ખેરી રહો. મારી યું દરજા થાય છે તે
 જુવો ને પછીથી બીજીએ પણ તેજ પ્રયત્ન કરવું અને તેનું પણ તે
 મયત્ન નિષ્ફલ જાય તો પછી ત્રીજીએ તેને મોહ કરવાનું પ્રયત્ન છોડી
 પ્રસન્ન કરવાનું યત્ન કરવું. ઘણું કરી મહાત્માઓ કાલિક રાજવાળા
 હોય છે માટે તેના રોષ ઉતરે એટલે પ્રજામાં કરી આપણ સર્વનો
 અપરાધ કામા કરાવી ઉદ્ધાર કેમ થાય તે માગવો. મારા તરફ
 તમે બે જાણીઓએ જે માન્યબુદ્ધિ રાખી છે, તે વિષે હું તમારી આ-
 ભારી છું. ઈશ્વરકૃપાથી તમારું અને તે રાજાઓનું કલ્યાણ થાય
 એવું હું માગું છું' એમ કહી તેણે તે મુનિપાસે જઈ માટે આ-
 લવાની તૈયારી કરી એટલામાં કલ્હારકલિકા ખોલી કે 'મિય શૃંગાર-
 મંજરિ ! બુદ્ધિથી ચુકાથી કલાકૌશલ્યથી અને વધથી તમે અમ

ખેય કરતાં અધિક છે. પુષ્ટિપૂર્વક અપરાધો કરીને એક માણ-
 શસને કોપાવી તેનેજ પાછો પ્રસન્ન કરવો એ કંઈ થોડું કામ નથી
 માટે આપેજ છેત્રીવારે તે પ્રયત્ન કરવું. અને હુમાણું મને આજ્ઞા
 આપો અને હું તેના શાપને આવીન થયા પછી લાવાણ્યલતિકા તેને
 મોહ પમાડવા પ્રયત્ન કરશે અને તે પાણુ પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ થઈ
 તેના શાપાગ્નિમાં આહુતિરૂપ થઈ જાય ત્યારે આપે આપ કહો છે તે
 પ્રકાર કરવો.' આ પ્રમાણે કલ્હારકલિકાનાં વચનો સાંભળી લાવાણ્ય-
 લતિકા ખોલી કે 'પ્રિય સખી કલ્હારકલિકાનાં વાક્યોને અંકરે અમર
 હું મળતી છું ને તેમ થવાથીજ આપણું ધાર્યું કર્તવ્ય પાર ઉતરશે'.
 એ ખેયનાં આવાં આચરણનાં વચન સાંભળી શૃંગારમંજરીએ કહ્યું
 કે ખેનો! જો કે જેમ સંઘામમાં યુદ્ધ કરવા જતું હોય તે વેળાએ
 ખાલકોને પાછળ રાખી જે મોટું હોય તેણે આગળ પડવું જોઈએ
 તેમજ આમાંથી જ્ય મેળવવાની આશા તો નથીજ માત્ર સામે પગલે
 મરણ પામવા જવા જેવું છે ત્યારે હું તમારા ખેયનાથી મોટી છું માટે
 મારેજ પ્રથમ જતું જોઈએ, પાણુ છેવટ તેને પ્રસન્ન કરી આપ સર્વના
 ઉદ્ધાર કરવાની ખાખતમાં જ્યારે તમે ઉત્સાહ નથી ધરાવતાં ત્યારે
 નિરૂપાય છું અને લાચાર થઈ શરમ છાટી નમને એક રણમેલમાં
 ઉતરવા રજા આપું છું. પણ તમે ખેય મનમાં વિશ્વાસ રાખજો કે ગમે
 તેવો તેનો તમારી ઉપર શેષ થાશે, ગમે તેવો તેનો તમને શાપ થાશે
 તો પાણુ હું હવેનો પ્રકારથી થોડજ સમયમાં તમને તેના શાપથી
 મુક્ત કરાવીશ. એટલુંજ નહીં પાણુ ને સંતોષોને પાણુ અપરાધથી
 મુક્ત કરાવીશ અને જેટલો સમય તમે તેના શાપનું દુઃખ ભોગવશો
 તેટલો સમય હું તમારાજ જેવા શાપનું દુઃખ ભોગવીશ'. એમ કહી
 નેત્રમાં આંસુ આવવાથી અને કંઈ ગડગડ થવાથી તેણે ખોસવું બંધ કર્યું.
 પછી કલ્હારકલિકા ઉભી થઈને જે જે આપ કહોછો તે તે કરવામાં
 આપ શક્તિવાન છે એમ અમને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. હવે હું રજા લઉં
 છું'. એમ કહી પ્રણામ કરી ને લનામંડપમાંથી નીકળી ઉચ્ચતા તપસ્વી
 તરફ ચાલવા લાગી. શૂરવીર પુરુષની પેઠે તેણે હવે મૃત્યુના ભયને દૂર

કર્યો, સાવધાનપણાને અને ધીરજને પડખામાં લીધાં અને ઉત્સાહને અગ્રેસર કરી નિર્ભયપણે તેણે નૃત્ય અને ગાયનનો સાથેજ આરંભ કર્યો. કલહારકલિકાનું રૂપ, કલહારકલિકાના ગુણો, કલહારકલિકાના ગાયનનું માધુર્ય અને કલહારકલિકાનાં નૃત્યનું લાલિત્ય સચેતનને તો મોહ કરે તેમાં આશ્ચર્ય નહીં પણ નિશ્ચેતનને પણ મોહ કરે તેવાં હતાં. તેનાં ગાયનની મધુરતાથી આડવાંચો પણ જાણે કેમ રોમાંચિત થઈ ગયેલાં હોય, તેનાં નૃત્યનાં લાલિત્યથી પશુપક્ષિયો પણ કેમ જાણે નિશ્ચલ થઈ ગયાં હોય, તેનાં નેત્રની રોભાથી હરણીયો પણ કેમ જાણે લાજથી ખેંભાન થઈ ગઈ હોય, તેના સ્વરની મધુરતાથી કોયલો પણ કેમ જાણે ખેંદથી મૌન વ્રત ધારણકરી ખેડી હોય, ટુંકામાં તે આજો પ્રદેશ કેમ જાણે કલહારકલિકાના ગાયન ઉપર મોહિત થઈ ગયો હોય તેવા તે સમયે દેખાતો હતો. એટલુંજ નહીં પણ નિરંતરના પરિચયવાળી છતાં શૃંગારમંજરી અને લાવણ્યલલિકા પણ તે સમયનું કલહારકલિકાનું ગાયન સાંભળી તથા નૃત્ય જોઈ વિસ્મિત થઈ ગયાં અને મનમાં હર્ષથી વિચાર્યું કે ખરે ઉત્તતપાનો જ્ય કલહારકલિકા મેળવી ચૂકી. આપણે આજ સુધી કલહારકલિકાનું આણું આ કલામાં પ્રવિણપણું છે એમ જાણતાં ન હતાં, કે ઈશ્વર જાણે આજ સમયે તેને અકસ્માત્ આટલું બધું કલાકૌશલ્ય પ્રાપ્ત થયું ! અથવા પોતાના સ્વામિની આજા ખરાં શુદ્ધ મનવચનકર્મ્યો જે પાળવા ઇચ્છે છે તેનામાં ઈશ્વર જેવી જોઈએ તેવી શક્તિ આપે છે. એમ આ ઉપરથીજ સિદ્ધ જણાય છે. કલહારકલિકા ધીરે ધીરે છેક તે શિવાલયમાં જઈ પોહોચી અને એક સ્તંભની પાસે ઉભી નૃત્યસહિત ગાયન કરવા લાગી. એટલામાં તેનાં આંજરના શબ્દો, કુંકણના શબ્દો અને ગાયનના ઊંચા સ્વરથી ઉત્તતપાની મમાવિ ઉતરી ગઈ અને નેત્ર ઉઘાડીને જુવે છે ત્યાં પાસેજ કલહારકલિકા નજરે પડી, જે નખથી તે શિખા સુધી માણિડયમય અસંકારથી ભરપૂર હોવાથી જાણે કેમ તે માણિડયનીજ પૂતળી હોય તેવી દેખાતી હતી. એટલુંજ નહીં પણ પોતાના અસંકારના માણિડયના કિરણોથી તે પ્રદેશનાં વૃક્ષો પશુઓ અને

પક્ષિયોને પણ માણિયનાં હોય નહિં જાણે તેવાં કરતી હતી. જેવાં મુનિનાં નેત્રકમલ ઉઘડયાં કે તરત કલહારમંજરીએ તેને પ્રણામ કરી વંધારે હાવભાવસહિત નૃત્ય અને ગીત ચાલુ કર્યું. મુનિ જો કે તેથી મોહ ન પામ્યા પણ તેનું રૂપ, તેનું લાવણ્ય, તેનું માધુર્ય અને તેનો વિનય જોઈ વિસ્મય પામી પાછા નેત્રકમલને વીંચી વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'આ નિર્જનપ્રદેશમાં આ સ્ત્રીનું આવડું કેમ બન્યું હશે, એ શું કરવા આવી હશે અને મનુષ્યલોકમાં ન હોય તેવું એનું અપ્રતિમ રૂપ, અનુપમ સ્વરની મધુરતા અને સીમા વગરની નમ્રતા એને કેમ પ્રાપ્ત થઈ હશે'. જ્ઞાનદષ્ટિથી જોતાંજ મુનિને તરત સ્મરણ આવ્યું કે 'આ તો પૂર્વે જે દેવકન્યાઓએ મને છગવા પ્રયત્ન કર્યું હતું તેમાંની એક છે ને તે મારાજ શાપના પ્રભાવથી મનુષ્યયોનિને પ્રાપ્ત થઈ છે તો પણ તેના સ્વાભાવિક ગુણોએ તેને જન્માંતરમાં પણ છોડી નથી એ આશ્ચર્ય છે! દરેક પ્રાણી પૂર્વજન્મનું વેર અથવા પૂર્વજન્મનું પ્રેમ જન્માંતરમાં પણ છોડી શકતું નથી એ લોકોક્તિ જોડી નથી. જો કે મને તપથી બ્રહ્મ કરવો એ ઉદ્દેશ એનો પોતાનો નથી પણ તેના પતિનો છે અને જે પતિ હુકમ કરે તે કરવું એવો સ્ત્રીઓનો ધર્મજ છે માટે આ સ્ત્રી ખિચારી નિરપરાધી છે, તો પણ જે માણસો દુર્વ્યસને ચડે છે તે મોટો દંડ પ્રાપ્ત થયાવિના તે વ્યસન છોડતું નથી, માટે હવે તેનાં કૃત્યને અનુસાર હું તેને દંડ કરું.' આટલો વિચાર કરી મુનિરાજે પોતાનાં નેત્રકમલ ઉઘાડી કલહારમંજરી સામું જોયું. જોતાંજ કલહારમંજરી આવી વિનય સહિત તેના ચરણારવિંદ ઉપર સુગંધી પુષ્પો ચઢાવી પ્રણામ કરી તે શિયાલયના સ્તંભને આસીને હાથ જોડીને નિશ્ચલ ઉભી રહી. મુનિ જોડ્યા કે, 'પુત્રિ કલહારમંજરી! હું તને સારી રીતે જાણું છું કે તું પૂર્વજન્મની દેવકન્યા છે અને મનેજ છલ કરવા આવતાં મારાજ શાપથી મનુષ્યયોનિને પ્રાપ્ત થઈ છે. ઉત્તમોત્તમ દેવપણું છુટી મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત થયું, ઉત્તમોત્તમ સ્વર્ગ ભૂમિ છુટી ભૂલોકની ભૂમિ પ્રાપ્ત થઈ અને ઉત્તમોત્તમ સુખ છોડી અનેક દુઃખોને તું પ્રાપ્ત થઈ

તો પણ તે તારે જાતિસ્વભાવ છોડ્યો નહિ ત્યારે તું તારાજી અવિ-
વેકનું ફલ ભોગવ. જેમ મારા તપનો ભંગ કરવા પ્રયત્ન કરી તે
મારું મન દુષ્પાત્રું છે તેમજ આ તપોવનને તારા અમૂલ્ય અલંકા-
રોના અસંખ્ય ફિરણોથી સુશોભિત કરી મારાં મનને આનંદ પણ
આપેલ છે, માટે જેવો આ સમયે આ તપોવનનો પ્રદેશ માણિક્ય-
મયજ દેખાય છે તેવોજ હમેશ રહે અને તું પણ માણિક્યમયી શિ-
લાની પૂતળી હોય તેમ તારા પાપનો કષ થાય ત્યાંસુધી આહીજ
અચલ થઈ રહે. આજથી કોય પણ દેવ દાનવ કે માનવ આહી
રાતદિવસ રેહેશે તો તે માણિક્યમય થઈ જશે. આ વચનોની સમાપ્તિ
થતાંજ કલહારકલિકા માણિક્યની પૂતળીરૂપ થઈ ગઈ. એ તો
દ્વાયનું અન્તરૂપું નથી કે મહાત્માઓપણ ક્રોધવશ જ્યારે થાયછે ત્યારે
તેને પોતાનું મન વશ નથી રેહેતું ને પછીથી પસ્તાણું પડે છે, તેજ
પ્રમાણે કલહારકલિકા માણિક્યમણિની શિલારૂપ થઈ ગઈ ને તે પ્રદેશ
ખંધો માણિક્યમય થઈ ગયો તે જોઈ પરમ આનંદનો અનુભવ મુનિ
રાજ કરે છે તેટલામાં તેને પોતાથી ક્રોધાવેશમા થયેલી પોતાની અ-
વિમૃષ્ટકારિતાનું (વગરવિચારે કરવાપણાનું) અમરણ થયું ને મનમાં ખેદ
થવા લાગે કે અરે આ ક્રોધાવેશમા મેં શું કર્યું ! આવો શાપ દઈને મેં
મારાજ સુખનો ભંગ કર્યો. વિક્કાર છે મને અને અવિમૃષ્ટકારિપણને
કે એકના અપરાધમાં સર્વનાં સુખનો ભંગ કર્યો એટલુંજ નહિ પણ
સર્વને શાપ દીધો; કેમકે ખિચારાં અન્તરૂપા માણમેને દેવોને કે દાન-
વોને શું ખખર પડશે કે આ પ્રદેશમાં જે આવશે તે આહીની રમ્યતા
જોઈ આહીથી ખરી નહિ શક્તાં એક દિવસ અને એક રાત્રિ
રેહેશે ત્યાં તે શાપના પ્રભાવથી માણિક્યમય થઈ જશે (અપૂર્ણ)

ઈશ્વરનાં દર્શન તે કેમ થાય ?

હરિગીત.

ધટધટવિષે બ્યાપી રહ્યા પણ દષ્ટિએ પડતા નથી,
ગોતે ગમે તે યજ્ઞથી પણ જગતમાં જડતા નથી;

યોગીજનો યત કરે જેની નિરંતર સેવના,
 કરિયે કહો કયિ રીતથી દર્શન અરે એ દેવનાં ?
 સ્થાવર અને જંગમ તણાં પાત્રો ખનાવે પ્રેમથી,
 ખાસા કરે જે ખેલ નટવર નિત્યના શુભ નેમથી,
 ખડુએ કહો ખડુરૂપ જેને ગુણ ગણાય ન જેમના,
 કરિયે કહો કયિ રીતથી દર્શન અરે એ દેવનાં ?
 જે સર્વ પ્રાણીમાત્રને સુખ આપનારા દેવ છે,
 સાચા જગતની જળના જે સૂત્રધાર સદૈવ છે;
 જુગતે રમાડે જીવને જે કાંઈ યત કર્યાવિના,
 કરિયે કહો કયિ રીતથી દર્શન અરે એ દેવનાં;
 નહિ સૂર્યદેવ પ્રકાશ આપે ચંદ્રપણ અળકે નહીં,
 ખીજ ખધી ખડુ વસ્તુઓ આ જગતમાં જળકે નહીં;
 વાયું વહે નહિ વિશ્વમાં જેની જખર સત્તાવિના;
 કરિયે કહો કયિ રીતથી દર્શન અરે એ દેવનાં ?
 નિર્ગુણ અને નિર્દોષ નિર્મળ નિરાકાર નિરંજન,
 જેને જરૂર જનનાં ન પોએ વિવિધવાણી ને મન;
 ચૈતન્ય સર્વે વસ્તુઓ સંસારમાં જડ જે વિના,
 કરિયે કહો કયિ રીતથી દર્શન અરે એ દેવનાં ?
 જાણે જગતમાં થાય જે તે પ્રયમથી પલવારમાં,
 પશુપક્ષિઓ જનજાતને જે સુખદ છે સંસારમાં;
 પાલણુ અને પોષણ કરે છે ખચિત રાખી ખેવના,
 કરિયે કહો કયિ રીતથી દર્શન અરે એ દેવનાં ?
 'કરિયે કહો કઈ રીતથી દર્શન અરે એ દેવનાં' ?
 એ ખોલ છે અજ્ઞાનથી ખોટી પડેલી દેવના,
 આશુમાત્ર પણ અળગો નથી નિજપાસ નિત્ય મુકામ છે;
 અનુભવ કરીને ઓળખ્યાનું એક કેવળ કામ છે.

સુવોદ્યપ્રકાશ અને સારસંપ્રદ. પહેલાં તે એક નામથી જા. ૧૭૧-
મા નીકળ્યું હતું ને હવે તેની માલિકી લીમડીમાં રા. ગાંધી પ્રે.
સમના હાથમાં છે. તેનાનાં કદનું છે તેમ કીમત પણ વર્ધતા જ આતા છે.
હૈથે આરે છે. એની વૃદ્ધિ થવાને અને ઇચ્છે છે.

સરસાર. આ ચોપાનિયું ભાવનગર અંદરનાનું રાગી કહોડે છે. તે
નાના કદનું છે છતા કીમત પણ વર્ધતા જ આતા છે. એનો સાર ગ્રહણ કર-
વાનો હૈથે આરે છે. એની વૃદ્ધિ થવાને ઇચ્છે છે.

વિચારમાળા. આ નામનું ભાવનગર નીતિબાનુદેવમ્ભા તરફથી
પહેલું નાનું ચોપાનિયું થોડી કીમતમાં નીકળે છે તેનો હૈથે પણ આરે ને
એ પણ આરે છે. તે ધર્મની વૃદ્ધિ થવા ઇચ્છે છે.

આત્મજ્ઞાનવર્ધક. આ ચોપાનિયું નડિયાદના રા. જગનલાલ લખુભાઈ
તરફથી નીકળે છે. તેમાં મસ્કૃનનું ભાષાતર અને ખીજા છુટક વિષય આ-
વે છે. હૈથે આરે છે. ભાષા કાંઈક વધારે સારી લખારી જોઈએ. કી-
મત વર્ધનો રા. ૧૧ છે.

વેરાળ તથા પ્રશ્નોત્તર વૈદ્ય. એમ બે ચોપડી કીમત અને છપા-
વનારના નામવગરની મળી છે. હૈથે કેટલોક વીકળે. અમદાવાદ હિતેશ્વર
પ્રેસમાં છપાઈ છે.

માગલિકગીતાવલી. આ નામની વિવાહ આદિમાં ગવાય એવા
કવિવર દલપતગમનાં કરેલા ગીતોની ચોપડી આર્યધર્મપ્રકારાને મળી છે.
તે ઉપદેશસહિત માન્ય રાખિયે છે. એ પદ્યાણ મસ્થાન તરફથી છપાઈ
છે. વડવાણના તખ્તનશીન ઠાકોર સાહેબશ્રી દાજીમજીના વિવાહ સમયે
તેની ખુશાલીમાં આ રચાઈ છે. તેમાં બધાં મળીને ૧૪૧ ગીતો છે. તેના
દાગ મેસરામોડે જીનાં ગીતોની કડિયોટપર આવી છે. ગુજરાત કવિવરની
કવિતાનાં રમિકપણાવિષે કોઈ અનુભવ નથી મારે એવિરે શું લખ્યું હોય
તોપણ એમતો જણાય છે કે મધ્યા અવસ્થાની કવિતાના કરતા પદ્યવસ્થા
ની કવિતા સ્ત્રી રાકે. પ્રયત્ન ઉભવ પદ્યથી સ્તુત્ય
આરપેજ પૃષ્ઠ ૧૭૦ ને આરારે છે.

રાણકદેવી — વિરે પછીથી પોત સેયું

રહે છે. એક આખતું મટકું મારિયે એટલા અથવા એથી થોડા કાળથી માંડીને યુગ સુધીના અથવા તેથી વધારે કાળ સુધી એ નિયમ એકમરખોજ લાગુ પડે છે, ને તે પ્રમાણે કમે કમ થયા કરે છે. આ પ્રમાણે રાતદિવસ આદિ જન્ય છે ને વારંવાર આંબ્યા કરે છે તેથી કાળ કાંઈ ઘટતો કે વધતો નથી. એ તો ઈશ્વરી કોઈ અમલકારથી પોતાની કીડા કર્યા કરે છે. એક મોટું ચક્ર ફરતું હોય તેના ફરતા ઘેરાવને આપણે નાના મોટા ભાગ પાડી ઉપર રાતદિવસ એવાં નામ માંડ્યાં હોય તો તે, ચક્ર ફેરવતાં વારંવાર પોતપોતાનાં નામના કમ પ્રમાણે આંબ્યા કરે છે. ચક્રના ઘેરાવના ફરવાનો જોમ અંત ન આવે તેમ તેનાં વારંવાર આવવાનો પણ અંત આવે નહીં. એજ પ્રમાણે રાત-દિવસ આદિ કાળચક્રના ભાગ એ ચક્રના ફરવા સાથે ફર્યાજ કરે છે. ઈશ્વર શિવાય એ કાળચક્રને કોઈ અટકાવનાર નથી. અથવા ખરું જોલિયે તો કાળ એજ પોતે ઈશ્વર છે અને વિદ્વાનો પણ કાળને ઈશ્વરતું રૂપ આપે છે. હવે એ કાળચક્ર ફર્યા કરે છે અને રાત-દિવસ ફરી ફરીને આંબ્યા કરે છે તે વિષેનો આપણા શરીરની સાથે વિચાર કરિયે તો આયુષ્ય ઘટતું જન્ય છે. એ ઘટેલું આયુષ્ય શું પાછા આવતા દિવસો સાથે આવે છે? જે આવતું હોય તો ખાળ અવસ્થા યુવા અવસ્થા અને વૃદ્ધા અસ્થાજ કેમ થાય? એક પણ જોટલા કાળમાં કે આખ વીંચીને ઉઘાડિયે તેટલી વારમાં પણ આપણું વીંતેલું આયુષ્ય ગયું તે એવું ગયું કે કોઈ કલપે પણ પાછું આવવાનું નથી. જીવ મરતો નથી અને તેને જન્મ-મરણ નથી તેથી શરીરનાં આયુષ્યને અને તેને કશો સંબંધ નથી માટે વૃથા રોક શા માટે કરવો, એમ કોઈ શંકા કરે તો તેનો ઉત્તર એજ કે જીવ, શરીર, અને કાળ, એ વિષે જે જાણતું જોઈએ તે આપણે કર્યું જાણતા નથી. આ શરીર એજ હું અને જે કાંઈ મળાં કુટુંબી અને વૈભવ એજ મારાં છે એમ માની કાળ કાઢિયે છિયે ત્યાંસુધી આપણે કાળચક્ર ફરવાની સાથે આયુષ્ય ઘટતું જન્ય છે તેનો વિચાર કરવોજ જોઈએ. જ્યારે આપણે જન્મ અને મરણનાં ખંધનમાં ફરી ન પડવું પડે અને

પણ આદિના દેહ ધરી અનેક દુઃખ સહન ન કરવાં પડે એવું આ શરીરથી કાર્ય કરી ચૂકિયે ત્યારે પછી આયુષ્ય ઓછું થતું જાય છે તો પણ તેથી આપણે દુઃખ જોવું કશું નથી; કેમ કે આ શરીર છુટ્યા પછી આત્માને શરીરની સાથે સંબંધ નથી અને તેથી આયુષ્ય જતાં રહેવાનો બધ નથી. જન્મ-મરણ કે જે કંઈ છે તે શરીરને જ છે. એવ (આત્માને) નથી. પણ પેહેલાં વિચારિયે કે આપણે આલ્યાં જતાં આયુષ્યની ચિંતા ન રાખવી પડે એવું શું સાધન કયું છે? આપણું અતિ બાળકપણું જો અનેક ઉપદ્રવોથી એવતા રહિયે તો સાવ પરાધીન દશામાં જાય છે. ખોલતાં, ચાલતાં, ખાતાં, પીતાં, રમતાં અને સઘળો વ્યવહાર કરતા શીખ્યા પછીની બાળ અવસ્થા પણ જો એટલે સુધી એવતા હોઈએ તો અનેક મકારની રમતમાં સાવ ચાલી જાય છે. આરામાં મારા સદાચરણવાળા કેહેવાતા હોઈએ તો પણ પરમાર્થદષ્ટિપર વિચાર કરતાં યુવાવસ્થાના આરંભ સુધી કશું કલ્યાણકારક કામ થઈ શકતું નથી. કેટલાક નિર્દોષ અવસ્થાની રમત મેલીને નિશાળમાં અભ્યાસ કરવા લાગી જઈએ છિયે, કેટલાક વેપાર-રોજગારમાં ચાંકરી કરવા લાગી જઈએ છિયે, કેટલાક રાજકાજનાં કાર્યમાં આગળપર અનુભવ મેળવવાના હેતુથી પેહેલી અવસ્થામાંજ પડી જઈએ છિયે અને કેટલાએક તો કારીગરી શીખવામાં વળગી પડિયે છિયે. એમ કરતાં સઘળાને યુવાવસ્થાનો આરંભ થયો કે શરીરમાં રહેલા છ શત્રુમાનો મુખ્ય જીકારો છે તે ધીરેધીરે પ્રકાશ પામવા માટે છે, તેથી સહુ કોઈ પોતાને મેળે તે પ્રમાણે સ્ત્રી પરણીને ગ્રહસ્થાશ્રમનું સુખ માણવા ઇચ્છિયે છિયે. શક્તિ પ્રમાણે ભણવું, ભણીને કમાવું, ને એ કમાણીમાંથી પોતાની સ્ત્રીને માટે અને બીજાને માટે ખાવા-પીવાનું તથા પેરવાઓઢવાનું તૈયાર કરાવવું એજ સુજે છે. રાત-દિવસ સ્ત્રી અને બાળકોનાં પોષણને માટે મેહેનત કરવામાં તેમજ કુટુંબને માટે કાળજી રાખવામાં એક કાણ પણ નવરો રહેતો નથી. ખાતાં, પીતાં, રમતાં, વ્યવહાર કરતાં અને બીજાં સઘળાં કાર્યમાં સ્ત્રીપુત્રાદિકને સુખ આપવા અને તેને સુખ

આપી પોતાને સંતોષ લેવા માટે પ્રત્યેક ક્ષણે નવી નવી યુક્તિયો
 ગોઠવિયે છિયે. કાલની ગતિ કેવી છે અને કાલે શું થાશે એ કંઈ
 જાણવામાં આવતું નથી અને કદી કોઈ સમયે આવે તો સાંજ વખતે
 વાદળાંનો રંગ જોઈલી વાર રહે તેથી પણ ઓછી વાર રહે છે. ઈશ્વર-
 સ્થાપી જો હજી પણ વધારે આયુષ્ય હોય તો આપણી આશાની દોરી
 પણ લાંબી ચાલે છે. ચાકરી કરીને કે રોજગાર કરીને પૈસો મેળવવો,
 એ પૈસાથી પોતાનું અને કુટુંબનું પોપણ કરવું અને પછી છોકરા-
 છોકરી પરણાવવાં એ ઘડમથલમાં નિરાંતે અત્ર પણ કોઈ દિવસ
 પલાતું નથી. અનેક ઉપાધિથી હારી જઈએ છિયે તો પણ અદ્વિ-
 જ્ઞાનાં બંધાણની પેઠે તેમાં આપણને અશ્ચિ થતી નથી, અને તેનું
 તેજ અહર્નિશ કર્તવ્ય કર્મની પેઠે એકાગ્ર ચિત્તથી કર્યા કરિયે છિયે,
 જેનાં જેવાં પ્રારબ્ધ હોય, જેની જેવી સત્તા હોય અને જેમાં જેવી
 વિદ્યા હોય તે પ્રમાણે સહુ છોકરા છોકરી પરણાવવા આદિનાં કાર્યો
 ખુશીથી પાર પાડિયે છિયે. પછી ધીરે ધીરે ઘડપણ આવે છે તેથી
 ઇન્દ્રિયોની જોઈએ તેવી શક્તિ રહેતી નથી અને ક્રમે કરીને નિર્બળ
 થઈ જઈએ છિયે, અંગની આમડીમાં કડચલી પડી જાય છે, આ-
 ખનો રંગ ફરી જાય છે, વાળ સફેત થઈ જાય છે, હાથ-પગ કંપે છે,
 દાંત પડી જાય છે, આંખે ઓછું દેખાય છે, કાને ઓછું સંભળાય છે,
 ચાકરીમાં કે વેપાર-રોજગારમાં પૂર્ણ મેહેનત કરી શકાતી નથી, શ્વાસ
 ચડી જાય છે અને સુખ સર્વ ઓછું થાય છે. આમ છતાં પણ વધારે
 જીવાય અને ઇન્દ્રિયો વધારે શક્તિવાળી થાય તેને માટે ફાંફાં મારીને
 અનેક ઉપાયો કરિયે છિયે ! તો પણ કશું વળતું નથી. અશક્ત
 થયેલાં શરીરથી ઇન્દ્રિયોના સ્થળા ભોગવવાંના ભોગ ભોગવાતા નથી
 તેથી ઉત્તરી અંતઃકરણની પ્રોડા વધે છે. શરીરમાંહીની સર્વ ઇન્દ્રિ-
 યોની શક્તિ ઘટી જાય છે પણ કોઈ ઈશ્વરી અમલકારથી તેમાં રહેનાર
 મન જીવાન થાય છે તેથી તે એકલું અનેક સુખને અને ભોગ ભોગવવાને
 તૈયારહાટી મારે છે પણ તેનાથી કંઈ થતું નથી. કંઈ થતું નથી તેથી
 રાત-દહાડો મહાતાપ થયા કરે છે, તેમાં વળી કોઈ કુટુંબીનું મૃત્યુ

જે આશાને પોતાને આધીન રાખે છે તેને જગત આપું આધીનના જેવું થઈ જાય છે.

ધન, સ્ત્રી, અને ભોગ ભોગવવાના ખીન્ત પદાર્થો મેળવવા માટે વૃત્તિ દોડે છે અને તે મેળવવા માટે અનેક પ્રયત્ન કરવાં પડે છે. યોગ સરખો આવે તો વાત પાર પડે છે અને યોગ સરખો ન આવ્યો તો વાત પાર પડતી નથી. એક આશા મનમાં રાખી હોય ને કદી તે પાર પડે તો વળી પાછી ખીલે તેથી વધારે કંઈ આશા થાય; તેથી કોઈ પણ નામરૂપની આશા કરી હોય ને તે પાર પડે તો પણ તેનું પરિણામ ન પાર પડવાના જેવું થઈ રહે છે. આમ આશામાં આયુષ્ય વહું જાય છે. જેમ સતી સ્ત્રી હોય તે ગમે તેવા નિર્ગુણ કે સગુણ, રૂપાળા કે કરૂપણા અને લુલ્લા-પાંગળા કે અંગે સંપૂર્ણ પતિની સાથે આગળ બળી મરતી, તેમ તૃષ્ણા પણ ગમે તો નિર્ગુણ હોય કે સગુણ હોય, ગમે તો રૂપાળો હોય કે કરૂપણો હોય, અને ગમે તો લુલ્લા-પાંગળો હોય કે અંગે સંપૂર્ણ કુશળ હોય પણ તે પોતાને પાળનાર પતિની સાથેજ બળી મરે છે. અર્થાત્ સાર એ સમજવાનો કે આશા શરીર પડે છે ત્યાંસુધી પણ મનુષ્યને છોડતી નથી અને તેથી કરીનેજ કર્યું કલ્યાણનું કામ નથી થતું એટલે જીવન વૃથા વીતી ગયું કેહેવાય છે. પૂર્વનાં પ્રણયથી જેનું આયુષ્ય સફળ થવાનું હોય તેવો સત્પુરુષ, પૂર્વે જેમ વૈરાગ્ય પામેલા મહાજનો પોતાની અતિ પ્રાણમિયા પત્નીને છોડીને પણ તપોવનનો આશ્રય કરતા તેમ પોતાની પ્રાણમિયા આશાને તણને સંતોષનો આશ્રય કરે છે. જેમ સતી અને પ્રાણમિયા પત્ની છતાં પણ તેને વૈરાગ્યથી વેગળી કરીને તપોવનમાં જઈ વસનારા વૈરાગી મહાજનોને પરમપદની પ્રાપ્તિનો માર્ગ મળે છે, તેમ આશાને તણ સંતોષને સેવનારાને પણ તે પ્રમાણે પરમપદનો માર્ગ મળે છે. આમ થોડા પ્રયત્નમાં ઉત્તમ ફળ થતું હોય તો તે કેમ સંપાદન ન કરવું ? અવશ્ય કરવુંજ જોઈએ. ઈશ્વરે જો સમજવાની શક્તિ આપણને આપી છે તો તે વાત આપણે કેમ ન સમજીયે ? બન્યરમાં પાઈનું શાક લેવા જઈએ છિયે ત્યાં પણ આપણે લાલ

સંભાળવાનું આપણે સમજીએ છીએ, તો ફરીને દુઃખ ન દેખવું પડે એવો લાભ કેમ ના સમજીએ ? શું આપણું એ કામ નથી ? પણ અરેરે કાણુ જાણે કેવાં પૂર્વનાં પાપથી આપણા અંતઃકરણુ ઇંદામ ગયાં છે કે વ્યવહારમાં સર્વ કાર્યમાં આપણે આપણો લાભ માન્યવાનું વિચારીએ છીએ ત્યારે બરોબર મૂજ છે ને પરમાર્થમાં લાભ વિચારતા તો માત્ર અંધારું ધપ થઈ જાય છે । એ કેવી વિચિત્ર વાત અને એ કેવો ખેદનો ખનાવ । પણ આથી શું આપણે લમણે હાથ દઈને બેસી રહેવું ? શું એટલા માટેજ આપણે સાદાગણ હાથનું શરીર પોપણ કરવાની વેઠ કરી ? એમ કદી હોય નહીં. આપણે જે કરશુ તે કરવાનો જ્યાં- સુધી આ માનવ શરીર છે ત્યાંસુધી અવર છે અને આપણે ઉત્તમ પ્રાણી છીએ માટે ઉત્તમમાં ઉત્તમ કામ કરવું એ આપણો ધર્મ છે, માટે જતાં આયુષ્યને સફળ કરવું અને તૃષ્ણાને તરછોડી મેલવી. એ દેહઆથે બળી મગ્નારી પતિવ્રતા જેવી છે પણ તેનું ઉત્તર કૃણ પતિવ્રતા આપે છે તેવું આપતી નથી. પતિવ્રતાના મહાગમનથી તો તેના પતિએ પવિત્ર ધામમાં પોએ છે અને તૃષ્ણાના સહગમનથી તો અપવિત્ર ધામમાં પોએ છે. એટલા માટે તે સદૈવ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. જન્મમરણના અનેક દુઃખને આપતારી એજ ચૂડેલ છે. જેમ ચૂડેલ કાઢવાના અનેક પ્રયોગો ને ઉપાયો જગતમાં ખરા કે ખોટા પણ દેખીએ છીએ તેમ તૃષ્ણાને કાઢવાને માટે પણ મહાદયણુ પુરષોએ અનેક ઉપાયો લખેલાં છે જેથી કરીને સહજ વારમાં આપણે તે તૃષ્ણાને આપણાથી દૂર કરી રાકશું. માત્ર પ્રયત્ન કરવું એજ આપણું કામ છે. સૂતા રહીએ તો જમાણ ક્યાથી જમીએ ? પછી કશું એમ વિચારીએ તો પછી કાઈ થતું નથી, કેમ કે એક તો આયુષ્યનો ભરોમો નહી, તે તો પાણીના ટીપાની પેઠે પલવારમાં હવું ન હવું થઈ જાય તેવું અને તે કદી લાપ્ત ચાલે તો નાનો રોગ જેમ છપાય ન કરતાં મજબૂત ધર કરી ગયા પછી પ્રાણ લીધાવગર જતો નથી તેમ તૃષ્ણા પણ મજબૂત થવાથી પછી પ્રાણ લીધાવગર જતી નથી. આટલા માટે જ્યારથી મૂજે ત્યારથી તેને તરછોડીને આયુષ્ય સફળ

થાય તેમ કરવું એવો ઉપરના આચાર્યજીના બોધનો હેતુ છે.

ખૂબ ખાઈ પીને શત્રુમાતું શરીર ક્યું થાય તથા સ્ત્રી મેળવી અને ભોગ ભોગવી આનંદ પામ્યા એથી ખીજું કરવાનું શું છે ? એમ માની બેસવું એજ પહેલાં તો અતિ અવિવેક છે. પશુઓ પણ સ્વેચ્છથી વનસ્પતિ ખાઈને શત્રુમાતાં ખને છે અને મનગમતી સ્ત્રિયો મેળવે છે, એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? વિષયસંબંધી સુખ પણ તે મેળવી શકે છે ત્યારે પછી તેમાં ને આપણમાં શો ફેર ? ધન મેળવવાની તો તેને જરૂર નથી એટલે આપણા કરતાં તો તે અધિક ભાગ્યવાળાં છે. એ તો બિચારાં અંગમેહનત કરીને માણસનું હિત કરે છે અને વખતે શરીર આપીને પણ માણસનું હિત કરે છે એવાં તો સાવ પરાપકારી છે ત્યારે આપણે સરસ કે તે સરસ ? સારાંશ કે અંગને શત્રુમાતું કરવું કે સ્ત્રી મેળવવી કે વિષયસુખ લેવું એમાં તો પશુઓ પણ આપણા કરતાં ચડે છે અને વળી પરાપકારી થઈને તો આપણને શરમાવા જેવું કરે છે ત્યારે શું આપણે આપણું કર્તવ્ય નથી ક્યું એમ નહિ લાગે ? ખરેખર આપણે જે કરવાનું છે તે ક્યુંજ નથી. એક કોરથી આપણા કાન આપણને સુંદર શબ્દ સાંભળવાને ખેંચે છે, ખીજી કોરથી આપણી આંખ આપણને રૂપ જોવાને ખેંચે છે, ત્રીજી તરફથી આપણી ત્વચા આપણને સ્પર્શ કરવાને ખેંચે છે, ચોથી તરફથી આપણી નાસિકા આપણને સુગંધ લેવાને ખેંચે છે, અને પાંચમી તરફથી જીભ આપણને અનેક પ્રકારના રસ આપવાને ખેંચે છે, એમ સઘળી ઈન્દ્રિયો પોતપોતાનાં કાર્યમાં આપણને ખેંચી લે છે. જમ કોઈ ઘણી સ્ત્રિયોનો ઘણી હોય તેને એક હાથ તાણે તો ખીજી પ્રગ તાણે, એક કાન તાણે તો ખીજી નાક તાણે, એક બેસ તાણે તો ખીજી ધોતિયું તાણે, એક કેશ તાણે તો ખીજી મુછ તાણે, એમ મહાકષ્ટની દશા તે બિચારો પરાધીન થઈને ભોગવે છે, તેમ આપણે પણ ઈન્દ્રિયોએ ખેંચાવાથી તેના જેવી તો શું પણ તેનાથી લાખગણી વધારે પરાધીનદશા ભોગવિયે છિયે. કીડિયો જને વળગેલી હોય તેવો છાંણનો કીડો ચોતરફ ખેંચાતો મહાવેદના ભોગ-

વે છે તેમ ઈદ્રિયેથી ખેંચાતા આપણે અતિવેદના પામિયે છિયે. પણ માયાનો પ્રતાપ એવો છે કે એ દુઃખને આપણે દુઃખરૂપ જોતા નથી અને એમાંજ આપણે આપણું કર્તવ્ય માનિયે છિયે. વિપયાદિકનાં ઓટાં સુખ તો સર્વ જાતિમાં હોવાથી સર્વને છે, માટે તે માટે પ્રયત્ન કરવું તે વૃથા છે; કેમ કે તે અનાયાસેજ મળે છે. પણ જે અનાયાસે ન મળે અને જે મનુષ્યાવતારવગર ખીજા પ્રાણીને અલભ્ય છે તેને માટે પ્રયત્ન કરવું તેજ સદ્ગુણ છે. શરીરને રૂઢ-પ્રુદ્ધ કરવું અને ગ્રહસ્થાશ્રમ કરવો ને તેની સાથે વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવો તે ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ, એ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવાને માટે છે; મિથ્યાત્વથી પેટ ભરી પથારિયે પડી રહી પેટપર હાથ ફેરવી પશુની પેઢે નિશ્ચિત ખેરી રહેવાને માટે કે પરને પીડા કરવાને માટે હોત તો મનુષ્યજન્મ આવતજ શા માટે? ધર્મ, અર્થ, અને કામ, એ ત્રણ પુરુષાર્થ પણ સિદ્ધ થયા હોય તો તે પોતાનાં અને પારકાના કલ્યાણમાટે યોજવા નોંધ્યે જો તેમ ન થયું તો ધર્મ તે ધર્મ નથી, અર્થ તે અર્થ નથી અને કામ તે કામ નથી; પછી મોક્ષની વાતજ ક્યાં રહી? જીભથી ન વર્ણવી શકાય, આંખથી ન જોઈ શકાય અને કાનથી ન સાંભળી શકાય એટલાં જન્મ-મરણનાં દુઃખો છે. તેમાંથી છૂટવાને આ આપણને પ્રભુએ કૃપા કરી મનુષ્યશરીરરૂપ વહાણ આપ્યું છે, તો તેમાં ખેરીને સંસારસમુદ્ર તરી જવો. એ વહાણમાં ખીજાં સાધનો બધાં અનુકૂળ પડતાં કરી લેવાં જોઈએ નહિતો વહાણ કતડ ચડી જાય. ઈશ્વરની દયારૂપ પવન અનુકૂળ જોઈએ, સ્થિરચિત્તરૂપ સઠ સારો જોઈએ, વિવેકરૂપ કુવો સારો જોઈએ, શમ દમ શ્રદ્ધા તિતિક્ષા આદિ ગુણોરૂપ ખક્ષાસિયો જોઈએ, સદ્વિચારરૂપ સુખાણ જોઈએ અને યમનિયમ આદિથી વર્તવારૂપ ખીજાં ધણા સામાન જોઈએ. આ બધું મેળવવું એ આપણા હાથમાં છે. ઈશ્વરની એમાં સહાયતા છે એવો મનુષ્યજન્મ મળ્યો તેથીજ સિદ્ધ થાય છે, તો પછી શા મોટે વચમાં ભુડી મરવું? શું આપણે નથી સમજતા કે પાણાની હોડીથી તરાય નહીં? જો એ સમજિયે છિયે તો એમ પણ સમજવું જોઈએ કે કીડાના કે મંકોડાના અથવા ખચચરના કે ગધેડાના અવ-

તારથી સંસારસમુદ્ર તરાય નહીં. જેમ પાણીમાં તરવારને એક કાષ્ટનુંજ વહાણુ સમર્થ છે, તેમ સંસારરૂપ સમુદ્રને તરવારને આ મનુષ્યશરીરરૂપ એકજ વહાણુ સમર્થ છે; માટે જો આપણે તરી જવા માટે પ્રયત્ન કરતા હોઈએ તોજ જીવન વીતી જાય તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવો ઘટિત નથી; પણ જો કંઈ પ્રયત્ન ન થતું હોય તો પછી પશ્ચાત્તાપ વગર ખીજું પાછળ શું રહ્યું? આહ્યું જતું જીવન કોઈથી રોકાતું નથી એ આપણે જાણીએ છીએ એટલાજ માટે કર્તવ્ય કર્મ કરવાને પણ આપણે જેમ ખને તેમ ઉતાવળ રાખવી. પણ અદ્વૈતોક્ત છે કે આપણે સઘળું ઉલટુંજ કરીએ છીએ! આપણને અનેક પુણ્યને ખદસે મળેલું મનુષ્યશરીરરૂપ વહાણુ, સારું સુખાણુ, સારા ખસાસી, સારો સદા, સારા કુવાયંમ અને મારાં ખીજાં સાધનો તથા દઈને હાથે કરીને ખસાણે ચડી ડુબાડીએ છીએ. વિચારો કે હવે આપણો શો આધાર? કંઈ પણ નહીં. આપણે આવા આશુસમજણા હોવાથીજ દયાણુ આચાર્યજી જેવા ગોધ આપે છે કે તમે આયુષ્ય આહ્યું જાય છે તે નહિ તપાસતાં આશામાં શું ગુચ્છાઈ રહ્યા છો? કાળ પણ અદૃશ્ય રીતે આપણે આપણું આયુષ્ય ફોકટ જવા દઈએ છીએ તેને જોઈને હસે છે. માટે સર્વ વાતે એવું કરવું કે કાળ પણ હસે નહીં, આયુષ્ય પણ સદ્રજ રીતે વીતી જાય, આયુષ્ય વીતી જાય તો પણ કીર્તિ કાયમ થાય, અને જીવતાંસુધી સુખમાં ને સંતોષમાં દિવસો જાય. (તથાસ્તુ)

સ્વામી દયાનંદસરસ્વતીનો સ્વર્ગવાસ.

લખવાને અતિ ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે કે આ પ્રજ્ઞમાં જાણીતા ય-
ચેલા સ્વામી દયાનંદ ૧૯૩૯ ના આશુ વદી ૩૦ મંગળવારને રોજ
સાંજ સમયે અજામેરખાતે મરણ પામ્યા છે.

તેનું વય આશરે ૬૦ વર્ષનું હતું. શરીરે શુદ્ધિ હતી. પૂર્વાચ-

મમાં તે કાઠિયાવાડમાં આવેલાં મોરબી સ્ટેશન એક ગામમાં રહેતા હતા. જતે ઐદિચ્ચ પ્રાકાશ હતા. મયમ મૂર્તિપૂજનામાં તે આસક્ત હતા. માતાપિતાને મેલી આલી નીકળ્યા પછી કાશી-હરદ્વાર તરફ તેનું રહેલું યતું. ધેરથી નીકળ્યા પછી એથા આયમમાં આવતાં તેને ધર્મો વિલંબ લાગ્યો નહીં. સ્વામી થયા પછી પણ મયમ તે સમાર્પકર્મમાં અતિ આસક્ત હતા અને તે ધર્મને મંદી કંઈ નિર્ણય પણ લખેલ, પણ સમયજતાં અનુભૂત નહીં પડ્યું હોય તેથી ઉત્તર સમાર્પકર્મમાંથી પણ મન ઉઠ્યું અને માત્ર એક દિવસને માનવામાં લાગ્યું. આદેક વર્ષ પેહલાં તે મુંબઈ આવ્યા હતા; તે સમયે વેદધર્મસભા કે જે વેદોક્તઅવાગુ સમાના નામથી ઐશજાતી તેના સભાસભ્યો સ્ટેશન ઉપરથી લઈ આવવા આદિથી આરો સત્કાર કર્યો હતો. આજથી આશરે ૧૬ કે ૧૭ વર્ષ ઉપર તે જ્યારે હરદ્વાર તરફ હતા ત્યારે બાવથી શ્રીભાગવત વાંચતા; પણ રહેતે રહેતે એ સર્વ ઉપરથી તેની આસ્થા હી જવાથી પરમહંસ લોકોએ તેનો ખરાબર આદર રાખ્યો નહીં, એમ કેટલાક કહે છે. મુંબઈમાં આવ્યા પછી જે સભાએ તેને આદર આપેલ તેની સાથે થોડા દિવસજ એક મત રહ્યું, પણ પછી તેનો મયમ મત પડ્યો. આ સમયનો તેનો જુરસો આકરો હતો તેથી વિદ્વાનો તેને મળવાને કે વાત કરવાને ઈચ્છતા નહીં. પોતાના વિચાર સ્વતંત્ર હતા તેથી માત્ર એક પોતેજ કહે તે વેદમાં પ્રમાણરૂપ છે એમ ધાર્યું અને નોખો આર્યસમાજ સ્થાપ્યો. ખોલવાની છતાં અને શરીરની શક્તિ સારી હોવાથી કેટલાક લોકોનો તેના ઉપર બાવ ખંધાયો અને તેથી તેમનું કેહેલું યથાર્થ છે એમ સમજવા લાગ્યા. હું જે ખોલું છું તેથી લોકો ક્યવારો કે નહીં અને દેશમાં સુધારો થશે કે નહીં એવો પૂર્વાપર વિચાર તેના મગજમાં થોડીવાર આવ્યો હશે. લોકોમાં આર્ય અને વેદ એવા અક્ષરો તેની ધામધુમથી ફેલાઈ ગયા. આ સમયે કોઈએ ઉદ્ધત ગણી ધિકારી કાઢ્યા તેમ કેટલાકે જને તેનું મિત્ર લાગ્યું તેણે વખાણ્યા. વ્યાવહારિક સાપણોમાં હાલના કેટલાક લોકોને રૂએ એકું તેનું ખોલણું, અને વર્તણું

હોવાથી તથા પ્રવૃત્તિમાં પડેલા હોવાથી તેવા કેટલાક ભાગને તે વિશેષ પસંદ પડ્યા. આ અનુકૂળ પ્રસંગમાં, અહીં આર્યસમાજનો પંથ ચલાવી હાકોહાક કરી મેલી સુંખઈ છોડીને ગયા ત્યારપછી પાછા તે એક વર્ષ અગાઉ અહીં આવ્યા હતા. આ સમયે પૂર્વની સ્થિતિમાં અને હમણાંની સ્થિતિમાં ફેરફાર થયેલો જણાતો હતો. છેક તો ન હોતો થયો પણ થોડોધણો સ્વભાવમાં ફેરફાર થયો હતો તેથી કેટલાકને તો એમ લાગ્યું કે આગળ જે દયાનંદ સ્વામી હતા તે આ નહીં હોય. આ સમયે પણ તેણે જાહેર ભાષણો આપ્યાં હતાં, જે કે હિંદુધર્મની કેટલીક શાખાઓને ને તેને ઐક્ય ન હોતું તો પણ પરધર્મના લોકો કોઈ પણ હિંદુધર્મ ઉપર ધસારો કરતા તેને વાક્યચાતુરીથી દબાવી દેવામાં દયાનંદ સરસ્વતી એકલો હતા. ખ્રીસ્તીધર્મનાં ખંડનના સંબંધમાં કાવસજી ઈન્સ્ટીટ્યુટમાં સ્વામીએ ભાષણ આપ્યું તે સમયે મી. કુક સાહેબ પ્રત્યુત્તર આપવાને રોકાયા નહીં એ વાતથી કોઈ અનનુયુત નથી. એમ કેટલેક ઠેકાણે હિંદુધર્મને તે ઢાલરૂપ થયા હતા. ઘણા કાળથી કોઈ મજબૂત કારણથી આદ્યા આવતા મૂર્તિપૂજનના વિષય ઉપર ખંડનને રૂપે, જેઓ તેનું સાંભળતા તેને ખોધ દેતા. જે કે તે એક ઈશ્વર માનતા જણાતા તો પણ આ સમયે શ્રી શંકરાચાર્યના સિદ્ધાંતથી તેનું સિદ્ધાંત ઉલટું હતું. શંકરસિદ્ધાંત પ્રમાણે આત્મા અને પરમાત્મામાં ભિન્નભાવ નથી અને દયાનંદ સ્વામી પરમાત્મા અને આત્મામાં ભિન્નભાવ દેખાડતા હતા, તો પણ શંકરમતથી પોતે વિરજ નથી એમ કહેતા. જે કે કૃત્તલીક ખામી હશે તો પણ પ્રસિદ્ધ ભાષણ કરી લોકોને પોતાની માત સમજાવવાની યુક્તિ આગળ તે જણાતી નહીં. જે કે આ વાત કશું હતી તો પણ તેણે પ્રથમથીજ શાંતપણું રાખી પોતાનો દુરાગ્રહ મૂકી દઈ સર્વ વિદ્વાનોની સાથે મળી સાર કાઢવાનું વિચાર્યું હોત તો ભવે લાભકારક અંત આવત અને આજે જે લોકો વખાણે છે તેના રતાં વધારે વખાણત. જે એ પ્રમાણે બધા ગુણો એક ઠેકાણે ભેળા થયે તો પછી શું નેઈએ?

જે કે તેમનાથી ઘણા ધર્માધિકારિયોનાં અને ધર્મમાર્ગમાં ચાલનારાઓનાં મન કુખ્યાં હશે તો પણ તેની આરંભની દૃઢતાપર નજર કરતાં તે હિંદુસ્તાનની નાની કે મોટી પણ એક જાતની સેવા બજાવનાર હતા એમ કહી શકાય; પછી તેનું પરિણામ તો જે થયું તે સહુ જાણતા હશે. કેટલાક તેને વખોડતા પણ તેનાં સાહસિકપણાને જોઈ મોઢામાં આંગળી ધાલી રહ્યા હશે એવું તેણે કરી દેખાડ્યું હોય તો તે જ્યપૂરતરફ હતા તે ત્યાંથી અજમેર તરફ મંદવાડને લીધે ગયા અને ત્યાં શરીર છૂટી ગયું. જ્યપૂરતરફ તો તેનો સત્કાર ઠીક થયો સંભળાય છે.

દુનિયામાં સુધારકો ઘણા થઈ ગયા અને હજી થતા જાય છે પણ ઉટલાં તેનાથી સુધારાને બદલે વધારે મતવાદનાં લાકડાં પેસે છે પણ હાય તે નીકળતાં નથી, એજ જગતની મોટી અમત્કારિક વાત છે. દયાનંદ સરસ્વતીના બાપણથી કેટલાક મહાઅજ્ઞાનો હિંદુ દેહેવાતા લોકો ખ્રીસ્તી ધર્મમાં જતા અટક્યા હશે તે વાત ખુશી ઉપજાવે તેવી છે, પણ કેટલાકે આર્યમાજને નામે બુદ્ધો માર્ગગ્રહણ કરવાથી એક નવો કાંટો કૂટ્યા જેવું થયું. એકે એક સભા સ્થાપી તો ખીન્નજે ખીજી સ્થાપી અને પછી એક ખીન્નની સમાવાળાઓ એક ખીન્નના વિરોધમતવાદીઓ થયા એવું અધિક ભિન્નતાનું કૂળ હજી સુધી નીકળેલું છે.

પેહેલું જ્યારે સ્વામીનું આંહી આવ્યું થયેલું ત્યારે તો એક સ્ત્રીએ અગિયાર પતિ કરવા ઈત્યાદિ વાક્યોનો બોધ તેણે જનમંડળમાં કરેલ, એ આદિ કારણથી કેટલાક લોખા લોકો એમ આશંકાકરતા કે રખેને તે સ્વામીનોવેશ ધરનાર કોઈ અન્યધર્મી આપણાં મન ફેરવવા આવેલ હોય ? પણ એ આશંકા તો લોકોની ધીરેધીરે ટળી. તેમ પ્રથમના જેવું અસંખ્ય બોલવું આ પ્રસંગે ઓછું દીઠું તેથી પ્રથમના જેવો તેની ઉપર કટાક્ષ રહ્યો નહીં. આ ફેરાનો હિંમ્મત અને મધપાન તજવાવિરોધો બોધ આર્થજનિક રીતે બોધકારક હતો તેથી તે લોકોને પ્રિય લાગતો. અક્ષોસ માત્ર એટલોજ રહ્યો કે સર્વ આર્યવિદ્વાનો અને સ્વામીનો વિરોધ મટ્યો નહીં, એકતા થઈ નહીં, તત્ત્વ નીકળ્યું નહીં અને

કોઈએ લોકોને સંદેહમાંથી કાઢ્યા નહીં. છેવટ તેના જવાથી હિંદુ-સ્તાનના હિંદુવર્ગને પોતામાં સુધારો કરનારની મોટી હાનિ થઈ છે અને આર્યસમાજસ્થોએ પોતાના સારે માર્ગે ચલાવનાર ગુરુ જવાથી સર્વસ્વ ખોયું છે. તેનું શરીર પૂરાં ૧૦૦ વર્ષ જીવ્યું જોઈએ તેવું હતું પણ કાળની ગતિ આગળ કોનું જોર ચાલે અને કોનો અટકળ કે ધારણા ખરી થાય ? અનાદિકાળનાં જગતમાં અનેક મનુષ્યરત ઉત્પન્ન થાય છે ને અનેક લય થઈ જાય છે.

જાળીતી રમાવાઈવિપે.

(કન્યાનામતિલાલનાત્પરિણતિઃ સાધ્વી ન સંજાપતે^{**})

આ જાઈને તેના મુંબઈમાં આવવાથી સારી રીતે આપણે જાણીએ છીએ. જાળપણમાં તેના પિતાએ શ્રીભાગવત પાઠે કરાવેલું તેથી તે અવસ્થામાં તે પુસ્તકનું પાસપાસ કરતી તેનેલીધે ગુજરાત-કાઠિયાવાડ આદિના કોઈ કોઈ ભાગમાં કંઈક પૈસા અને વખાણ પામી. રહેતે રહેતે તેણે સંસ્કૃતમાં અભ્યાસ વધાર્યો. જ્યાંસુધી તે પોતાના પિતાની અને ભાઈની દેખરેખ નીચે હતી ત્યાંસુધી તે ઠીક રહી પણ તેની દેખરેખ દૂર થતાં પછી તે સ્વતંત્ર વિચારને માર્ગે ચાલી, તેનો મુખ્ય દાખલો એ કે તેણે પોતે પ્રાહ્માણુ વર્ણની છતાં પોતાથી ઉતરતા વર્ણના પુરુષ સાથે લગ્ન કર્યું. તેનાં આ કાર્યથી પ્રાહ્મસમાજસ્થો પ્રસન્ન થયા હશે પરંતુ ખીન્તજો તેથી અતિ ખેદ પામ્યા. આ દિવસથીજ તેણે યોગ્ય નથી કર્યું એમ લોકો કહેતા પણ તેને પરણનાર ગૃહસ્થ જાણુ ત્રિપિન વિહારી એમ્. એ. ખી. એલ્. મરણ પામતાં પછી જાણુ તે કોઈને સાંભરતુંજ ન હોય તેમ થઈ ગયું. પતિનાં મરણથી વળી પાછી તે સ્વતંત્ર થઈ. એના કોઈ કોઈ વિ-

આરો કેવા હતા તે વર્તમાનપત્રદ્વારા આપણે વાંચેલું છે.

વિધવા થયા પછી સ્ત્રીધર્મનીતિનું પુસ્તક બહાર પાડી પ્રસિદ્ધ થવાનું પગલું ભર્યું. પરદેશી વિદ્વાનો અને દેશી લોકો દૂરથી તેનું નામ અને અભ્યાસ સાંભળી વખાણ કરતા પણ તેઓ કેમ સમજે કે તે અસ્થિર મનની અને પરિણામે સ્વધર્મને ત્યાગ કરનાર નીવડશે. ખરેખર એ બાબતમાં 'દુગરા દૂરથી ગળિયામણા' એ કહેવન જેવુંજ થયું.

'રમાબાઈ ખ્રીસ્તી' એ શબ્દ સાંભળતાં આપણા કાન અમકી ઉઠે છે, મન સંકલ્પ કરવા લાગી જાય છે અને હૃદય અત્યંત ખેદ કરે છે એવું કારણ એ કે અજ્ઞાનીલોકો સ્ત્રીઓને વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યાનું એ પરિણામ છે એમ માને છે. અમે તો કહીએ છિયે કે, એ પરિણામ અધુરા અભ્યાસનું છે. જેમ ઇંગ્લેન્ડ કહેવતમાં કહ્યું છે કે, ઓછું જ્ઞાન એ ભય ભરેલું છે તેમ રમાબાઈનો અધુરો અભ્યાસ એજ એને અસ્થિર ચિત્તવાળી કરનાર થયો. જેઓ આટલા દિવસ તેને વખાણતા તે તેના ગુણ જાણીને નહિ પણ માત્ર સ્ત્રીજાતિ છતાં પુરૂષના જેટલું ભણેલી જાણીને વખાણતા એમ આપણે માનીશકિયે. સ્ત્રીજાતિ છતાં વિદ્યાસારી સંપાદન કરી છે એમ દેખાડ્યા પછી તેણે સીમાચગર સ્વતંત્રતાનું સંપાદન કરી દેશિયોનાં મનને બહુ દુખાવ્યાં છે. સર્વને હવે નિઃસંદેહ રીતે જણાયું કે તે જે ખોલતી અને કરવાનું કહેતી તે માત્ર બહાર દેખાડવાનુંજ હતું. ખરેખર તેમણે સહુને ખીંચું રૂપ બતાવી છેતર્યા. હમણાં થોડા મામલે પર જ્યારે તે મુખર્થ આવી ત્યારે સ્ત્રિયો અને પુરૂષો કોઈ દેવનાં દર્શન કરવા જાય તેમ આતુરતાથી તેને જોવા જતાં અને તે જે કંઈ ખોલે તે કૂટે મોંએ કોઈ મહાવાક્યની પેઠે સાંભળતાં. આમ કરીને કેટલાક લોકોએ તેના સ્વતંત્રતાના આર્નદને વધારી દીધાથી તે ઉચી ચડી, તેનું રૂબ એજ થયું કે આખર તે દેશીઓની નજરમાં એટલી નીચી પડેલી થઈ ચુકી છે કે ફરીને આ જન્મમાં તો તેમની નજરમાં ઉચી થવાનીજ નહીં. જે વિચારોએ તેને આ માર્ગ દ્વારા હોય તેને અમે વખાણી શકતા નથી. જો કે તે પ્રાકૃતધર્મ પાળતી તેથી અરધ ખ્રીસ્તીધર્મ અંગીકાર કર્યા જેવું તો

પ્રથમથીજ તેનું આચરણ હતું, કેમકે તે ધર્મમાં જ્ઞતિભેદ હોતો નથી; તો પણ ગમે તેવો તો પણ તે હિંદુધર્મ પાળે છે એમ લોકો જાણતા તેથી તેનો તે દ્વાપ જવાં હજીને માત્ર ગુણથી સંતોષ માનતા. પણ એણે જ્યારે ખ્રીસ્તીધર્મ અંગીકાર કર્યો ત્યારે તો હવે સર્વે જણ તેનાથી દૂર રહેવાના એમાં કરો શક નથી. થોડા દિવસોઉપર તેનો લખેલો કાગળ પ્રસિદ્ધ થયો હતો તેમાં સાફ ખ્રીસ્તી નથી થવું એમ લખ્યું હતું અને ત્યારપછી તરતજ તેણે તેથી ઉલટું કહ્યું, ત્યારે તે કાગળમાટે પણ મોટી શંકા રહે છે કે એકદમ એવો વિચારનો ફેરફાર કેમ સંભવે ? જ્યારે તેણે વિલાયત જવાને અંતઃકરણમાં સંકલ્પ કર્યો ત્યારથીજ અમે તો માન્યું હતું કે વિધવા સ્ત્રીને ન ઘટે એવું અતિસાહસ તે કરે છે, તેથી તેના વિચારો કાંઈક પણ ફેરેલા હોવા જોઈએ. મોટા આખરદાર અને ભણેલા નરો વિલાયત જઈ આવી પ્રવાસવર્ણન શિવાય ખીલ કરી સેવા બજાવી શકતા નથી તો તે શંકા અબજા શું દેશની સેવા બજાવી શકવાની હતી ? એણે તો માંડ માંડ સ્ત્રીવર્ગને કેળવણી આપવા તૈયાર થયેલા આર્યલોકોને એકાએક ઉલટા વેહમના સમુદ્રમાં બુડાડી દીધા જેવું કર્યું છે અને આથી જ સ્ત્રીઓની કેળવણીને ધકે પોહોચરો તેનો દ્વાપ તેના ઉપર લોકો નાખે તો તેમાં નવાઈ નથી. સ્ત્રીની જ્ઞતિ હોઈને અને વળી ભણેલી હોઈને પોતાને ન ઘટે એવું પગલું ભરીને તેણે પાછળની સ્ત્રી-જ્ઞતિને બાહુજ હાનિ કરી છે કે જે ઘણા કાળ સાંભર્યા કરશે. પુરષો બુદ્ધિવાન કેહેવાય છે છતાં ભણીગણીને કોઈ વાર એવી તો ભૂલ કરે છે કે કેઈ લખી શકાય નહીં, તો શંકે સ્ત્રી-જ્ઞતિ ભૂલ કરે એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? આપણા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ‘અનૃતં સાદસં માયા મૂર્ત્ત્વમતિલોભતા, અશુચિત્વં નિર્દયત્વં સ્ત્રીણાં દોષાઃ સ્વભાવજાઃ’ (ખોટું ખોલવું, સાહસ કરવું, માયા કરવી, મૂર્ખપણું, અતિ લોભીપણું, અપવિત્રપણું અને નિર્દયપણું, એ સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક દોષો છે.) ઈ-યાદિ વાડ્યોને આપણા સુધારવાળા હસી કાઢતા અને રમાણાઈનો ખસો આપતા, તેમને જ્યારે તેમના વિરૂદ્ધ વાળાઓ એ વાડ્ય પાછું

સંભળાવશે ત્યારે તે બિચાગઓને મત્યુત્તર આપવાની કરી ખારી રમા-
ખાઈએ રાખી હોય એમ જણાવું નથી મન અને દ્વિયોને વરા ગળ
વાને અને વિવેક આદિ ગુણો ગ્રહણ કરવાને માટે વિદ્યાભ્યાસ માધન-
ન છે. પણ તેજ વિદ્યાભ્યાસ પાનમા ન પડે તો અમૃતનું એ થયા જેવું
થાય છે. રમાબાહને પણ ઉત્તમ વિદ્યા અવિવારૂપ થઈ, એમ આપણે
દેશીઓના મોઢામાંથી માબળિયે છિયે, એ ઓછું એ કાન્ક નથી. તેણે
ભલે વધારે પુણ્યાત્મા થવાના હેતુથી આણુ પગલું ભર્યું હોય પણ
જ્યારે તેનું અધિગ મન તેને આટલે વયે પગ્વર્મમાં ધમરી ગયું, ત્યારે
તેને તેમા પણ કેમ શાત રહેવા દેશે? મદ્રાચાચી અને નીતિથી
ચાલવું તથા મર્વની ઉપર માયાણુ રહેતું એ કોઈ પણ ધર્મમા મમાન
હોવું જોઈએ અને તેથી મર્વ રીતે કોઈ પણ વર્મમાં રહેવું તે પોતાના
ધર્મમા રહેવાની ખરેખર છે એમ કદી તેણે માન્યું હોય તો પણ ઉવદું
તેમ માનીને તેને જે ધર્મમા પ્રથમથી હતી તેજ ધર્મમાં રહેવું યોગ્ય
હવું તેણે જે માહસથી પગલું ભર્યું છે તે આર્ય લોકોના ધારવામાં
સર્વ વાતે અચૂક છે, અને તેથી એ જેવી આશીર્વાદને પાત્ર હતી
તેવીજ હવે નિશ્વાસને પાત્ર થઈ છે. એણે આર્થદેશની અળગા-
ઓની કેવી સેવા ખજતવી તે આપણે જોયું અને જાણ્યું. આ મ-
મયે તો તેણે ખરેખરી સેવા પ્રીત્તીઓની ખજતવી ખરી. જો તેને
ખરેખરી પોતાના દેશનીજ સેવા ખજતવવી હતી તો તેને પરદેશનો
પ્રવાસજ ધટિત ન હતો. સેવા ખજતવવાની વાત તો ઉપરની, ખાકી
મનના કંઈ રજેગુણ ભરાયેલો તેથી વિદેશ જવાનું ધાર્યું હશે. કોઈ
પણ વસ્તુનો કે વિષયનો સંગ થયો તો પછી ઉત્તરોત્તર તેમાંથી અતિ
અનર્થ થતો જાય છે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહે છે કે—

‘ધ્યાયતોવિષયાન્પુંસઃ સંગસ્તેષૂપજાયતે ।

સંગાત્સંગાયતેકામઃ કામાત્ક્રોધોભિજાયતે ॥

દ્રોષાભવતિસંમોહઃ સંમોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।

સ્મૃતિભ્રશાદ્બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણયતિ ॥

(વિષયોને ચિંતવન કરનાર માણસને તે વિષયોનેવિષે સંગ થાય છે, સંગ થયાથકી કામ (ઈચ્છા) થાય છે, કામ થયાથકી ક્રોધ થાય છે, ક્રોધ થયાથકી મોહ થાય છે, મોહ થયાથકી સ્મૃતિનો નાશ થાય છે, સ્મૃતિનો નાશ થયાથકી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે, અને બુદ્ધિનો નાશ થયાથકી પોતાનો નાશ થાય છે.)

આ વાત જગત્માં સાવ પ્રત્યક્ષ જણાઈ રહે છે. આણું આણું જેના વાંચવામાં આવેલું, ઘણું ભણેલી અને બીજાને બોધ આપનારી છતાં એટલું પણ તેને સુખ્યું નહિ કે આર્યજ્ઞતિમાં ઉત્પન્ન થયેલીને પ્રી-સ્તીધર્મને અનુસરવું સર્વ વાતે વિપરીત છે. અને એટલું પણ અંતરમાં ન આવ્યું કે એ પરધર્મ તે મારું શું કલ્યાણ કરશે? ભગવાન વ્યાસજી અર્જુનરૂપ પાત્રદ્વારા કહે છે કે:—

‘શ્રેયાસ્સ્વધર્મોવિગુણઃ પરધર્માત્સ્વનુષ્ટિતાત્ ।

સ્વધર્મેનિધનંશ્રેયઃ પરધર્મોભયાવહઃ’ ॥

(પરધર્મ પાળવા કરતાં ગુણવગરનો પણ પોતાનો ધર્મ કલ્યાણ કરનારો છે. સ્વધર્મમાં મરવું સારું છે. પરધર્મ લયને આપનાર છે.)

આ વાતને પણ તેણે પોતાના ડોળાએલાં મનઉપર આણી નહીં એ મહા આશ્ચર્ય જેવું છે. આર્યધર્મમાં તેણે એાહું શું દીઠું અને બીજે વધારે શું દીઠું? જો તેણે એાહું કે વધારે દીઠું હોય તો આપણે જાણવું જોઈએ કે તેણે કશું જોયું નથી, કશું વાંચ્યું નથી, કશું લાણી નથી અને ધર્મનાં અતિશય ઊંડાં તત્ત્વને પહોંચી શકી નથી. પોતાનું તપાસ્યાવગર પારકાં ઉપર પ્રીતિ બાંધવી એ જેવું એકે બીજું અજ્ઞાન નથી. જો પોતાનું પ્રીતિપૂર્વક તપાસે છે તેને પારકાંપર પ્રીતિ થતીજ નથી. પણ અરે! આપણે એ બિચારી અબળાને શો દોષ કાઢવો? આર્યલોકોનાં ધર્મશાસ્ત્ર અને નીતિ પ્રમાણે સ્ત્રી-જાતિ કદિ સ્વતંત્ર ન જોઈએ, પરંતુ સમાખાઈ સ્વતંત્ર રહી તેથી કેટલોક દોષ તેનાં સ્વતંત્રપણાંને ઘટે છે. એ સ્વતંત્રતાને વધારનાર કેટલાક હાલના મુધરેલાઓ થયા તેથી કેટલોક દોષ તેને ઘટે છે. ઘણીવગરની સ્ત્રીને આટલી બધી સ્વતંત્રતા ન ઘટે એમ કદી ઠેઈ

સમજતા હોય તો પણ પ્રથમથી કેમ જાણવામાં આવે કે પરિણામ હિલકું અવરો. ખરેખરે વાંક તો તેનાં ચંચળ અને સંદેહવાળા મનનો છે, કે જોણે તેને આટલો અનુભવ લીધા છતાં પણ વસ્તુ-વિચારથી વેગળી રહેવા દઈ ઊડી ખાડમાં ધકેલી દીધી ખરેખર તેનાં ભાગ્યે તેને ભૂલવી તે એવી ભૂલવી કે અવળી નીતે આર્યો તેને ધણે કાળ સંભાર્યા કરશે.

આ ઉપરથી અમે અમારા આર્ય ખંધુઓને છેવટ ધો-જ આપિયે છિયે કે, રમાખાઈ પ્રીત્તી થઈ ગઈ એ વિદ્વાનો દોષે નથી પણ તેની અંધુની કેળવણીનો દોષ છે; માટે તમારે તમારી બાળાઓને કેળવણી આપવામાં પછાત રહેવું નહીં પણ એવા ઉપાયો લેવા કે જ્યાં તેમને તે તેમની કેળવણી ઉપયોગી થઈ પડે. તમારે તમારા વિદ્વાનોની એક મંડળી કની સર્વ સ્ત્રિઓને વાંચવાલાયક પ્રુતકો તયાર કરાવવાં તેની અંદર પ્રથમથીજ તેમના અંતઃકરણમાં તમારા ધર્મના નિર્મળ તત્વોની છાપ પાડવી. અને તેમને તેમના ખરા ધર્મથી એટલી પરિપૂર્ણ કરવી કે તેમના મગજમાં તે સખંધી દઢ નિશ્ચય થાય. અને આપણા સાધારણ ધર્મ ઉપરાંત તેમના વિશેષ અને વ્યાવહારિક ધર્મ કેવા છે અને તેમણે તેમને કેવી રીતે વળગી રહેવું ઘટે તેનું તેમને નિરંતર મનન કરાવવું ઘટે છે.

ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર.

(સાધણ પાને ૨૩ થી.)

આ કેટલું પાપ છે! આવી રીતે ક્રોધને વશ થનાર હું અલ્પજ્ઞને ઈશ્વરે પોતાની જાણે આજ આનંદમય પ્રદેશથી દૂર રહેવાનો દંડ કરાવ્યો તે ઘટેજ છે. ઈત્યાદિ ઘણી વાર પશ્ચાત્તાપ કરી નિઃશ્વાસ મૂકી એક સોઢાના ખીલાથી તે પૂતળીની પછવાડે રહેલી શિલાઉપર તેણે ક્રોધએ પણ આંહી રાતદિવસ ન રહેવું, ને જ રહેશે તે માણિ-ક્યમય થઈજશે માટે ક્રોધએ પ્રમાદથી આંહી આવી ચડાયું હોય તો પૂર્વના પર્વતની શુક્રમાં કે પશ્ચિમના પર્વતની શુક્રમાં જવું રેવું.' એ

રીતે લખ્યું અને પોતે તરત પોતાનું મૂગચર્મ, કમંડલુ, ભસ્મપાત્ર, દર્ભાસન, ઉર્ધ્વાસન, રુદ્રાક્ષમાલા, વિગેરે પોતાની સામગ્રિ સર્વ લઈ પશ્ચિમ તરફની ગુફામાં આહવા ગયા. શૃંગારમંજરી અને લાવાણ્યલતિકા એટલે દૂર લતાકુંજમાં ખેંદાં હતાં કે જ્યાં તે માત્ર તે સર્વ દેખતાં હતાં. કાંઈ પરસ્પર વાત કરે છે એમ જાણતાં હતાં પણ વ્યારે મુનિ પશ્ચિમ તરફની ગુફામાં ગયા ત્યારે નિર્ભય થઈ એકદમ કહ્નુરક્ષિકા પાસે આવી આનંદથી આલિંગન કરી ખોલવા લાગ્યાં કે ખેન! તું મોટી ભાગ્યશાળી છે, કે તને મુનિરાજે ખાળીને ભસ્મ કરી ન નાંખી. ખેન! કેહુતો ખરીકે તે તારી સાથે શું વાતો કરીને ગયા. ખરે તારી ધીરજ, હિમ્મત, અને કલાકૌશલ્ય વખાણવાલાયક છે. પણ તું ખોલતી કેમ નથી? શું મુનિરાજ સાથે વાતો કરી તેના અહંકારમાં હવે અમજેવી સમિયોને પણ નહીં ખોલાવ? અથવા એ તો ખે.ટો વિચાર અમારો છે. તારાવિષે કદી પણ એવો અહંકાર હોયજ નહીં. ખરે, કાંઈ કારણથી તું ખોલતી નથી. એ પ્રમાણે કહ્નુરક્ષિકા હજી ઝવનીજ છે એમ માની ખોલાવતાં ખોલાવતાં ખેયની નજરે ઉપરના શિલાલેખની પંક્તિ જોવામાં આવી, જે વાંચતાંજ ખેયજાણિયો 'ખરે હાય! ખેન કહ્નુરક્ષિકા! શું તું એકદમ મરુમુનિના પ્રભાવથી માહિત્યમય થઈ ગઈ છે! હાય હાય! હવે અમને તારા જેટલું સખીરત ક્યાં મળશે? એમ ખોલતાં ખોલતાં ખેયજાણિયોને મૂર્છા આવી ગતાં પડી ગઈ. કેટલીક વારે તે એમ અખ્ખરાઓની મૂર્છા ઉતરી ગઈ અને સંજા આવી એટલે ધીરે ધીરે તેઓએ સ્વસ્થ થઈ ચારે કોર જોવા માંડ્યું. જે જે પ્રદેશો પ્રથમ તેઓને મુખદ જાણાતા હતા તે તે પ્રદેશો હવે તેને પોતાની પ્રિયજાણી કહ્નુરક્ષિકાના વિયોગથી દુઃખદ થઈ પડ્યા; જે જે સ્થલો તેને પ્રથમ મનોહર લાગતાં હતાં તે તે હવે અમનોહર લાગવા માંડ્યા; જે સુંદર સરોવર પ્રથમ તેનાં હૃદયને વિનોદ આપતું હતું તે હવે તેનાં હૃદયને લેદવા લાગું; જે જે પશિયોના કોલાહલો પ્રથમ તેઓનાં હૃદયમાં આનંદ વર્ણવતા હતા તે તે કોલાહલો હવે ખેદ વર્ણવવા લાગ્યા; અને જે જે વૃક્ષો, લતાઓ તથા વનસ્પતિયો પ્રથમ

લાવણ્યલતિકા બોલી કે 'પ્રિયસખિ શૃંગારમંજરિ ! આવિષે આ-
પણે એકમત થઈ જે પ્રથમ નિશ્ચય કરેલ છે એજ ખરોખર અને ઉ-
ત્તમ છે. કઠણમાં કઠણ કામ છેવટનુંજ છે, અને તે તમારા વિના
બીજી કોયથી થઈ શકવાનુંજ નથી; માટે પ્રથમ મારે બંધું
એવી મારી પ્રાર્થના છે. આ વિષયમાં તમારે મનમાં કંઈ બોધું લા-
વવાનુંજ નથી; કેમકે તમે માત્ર અમારાં સર્વતું હિત કરવા માટેજ
રહ્યાં છો, તેમાં શું બોધું લાવવા જેવું કારણ છે ? માટે હું હવે છેલા
પ્રણામ કરી તે મહામુનિને મોહ પમાડવા બંધાઈ છું.' એમ કહી લાવણ્ય-
લતિકા ચાલવા માંડી ત્યારે શૃંગારમંજરી બોલી કે 'પ્રિય સખિ લા-
વણ્યલતિકા ! જરા ઉભાં રહો, હું પણ તમારી સાથે આવું છું અને ત્યાં
કોય લતામંડપમાં છપાઈને છટી ઉભી રહીશ. તમારી શી દશા
થાય છે તે હું જોઈશ. ઈશ્વરકૃપાથી તમારો જ્યજ્ઞ થાશે એવી હું
આશા રાખું છું, પણ કદી તેમ નહિ થાય તો મારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે
કરવા હું ચુકીશ નહીં માટે તે વિષયમાં નિશ્ચિત રહેજો. હવે આપણે
કંઈ ફરીને આ પ્રદેશમાં આવવું નથી માટે આપણી પ્રિયસખી
કલહારકલિકાની મનોહર મૂર્તિને આપણે છેલી વાર નિરખી લેઈએ.'
એમ કહી લાવણ્યલતિકાનો હાથ ઝાલી કલહારકલિકાની પ્રતિમા
પાસે જઈ અશ્રુભરેલ નેત્રે 'પ્રિયસખિ કલહારકલિકા ! તું જ્યાં રા ત્યાં
વિશ્વાસ રાખજે કે તારી સખી શૃંગારમંજરી જ્યાંસુધી જોનાર છે
ત્યાંસુધી કદી તને આ દુઃખથી મુક્ત કર્યા વિના રેશેજ નહીં.' તેના સહા ર
તેજ માણિડ્યમય શિવાલયમાં બિરાજેલાં માણિડ્યમય શિ
માણિડ્યમય પાર્વતીની પ્રતિમાને, માણિડ્યમય ગંગાજની પ્ર
અને માણિડ્યમય ગણપતિ, માણિડ્યમય નંદી અને માણિડ્યમય હ
માનની પ્રતિમાને પ્રણામ કરીને 'હે દીનખંધો ! હે જગદૂર્ણધો ! હે
પાર્વતીપ્રાણસંધો ! આપ અમારા પ્રાણપતિયોનું અને અમારું સર્વ ઠેકાણું
કલ્યાણ કરશે.' એમ કહી ચાલવા લાગી ને તે સાથે લાવણ્યલ-
તિકા પણ તેજ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી ચાલવા લાગી. ઉગ્રતપામુનિના પદ-
ચંક્તિના એવાણને આધારે તેઓ ચાલતાં ચાલતાં એક પર્વતની શુદ્ધ-

માં આવી તેમાં પણ ધીરજ રાખી પ્રથમની પેઠે ચાલી જઈ એક સુંદર પ્રકાશવાળા પ્રદેશમાં આવી પોહ્યાં. જેવો પ્રથમનો પ્રદેશ હતો તેવોજ આ પ્રદેશ હતો, જેવું પ્રથમનું સરોવર હતું તેવુંજ ત્યાં સરોવર હતું, જેવું પ્રથમ શિવાલય હતું તેવુંજ ત્યાં શિવાલય હતું, અને જેવી પ્રથમના પ્રદેશમાં લતાઓ વૃક્ષો વનસ્પતિયો જલપક્ષિયો અને સ્થલ-પક્ષિયોની શોભા હતી તેવીજ ત્યાં પણ શોભા હતી. તે શિવાલયમાં ઉગ્રતપા મુનિ સમાધિસ્થ થઈ દૃઢ આમનથી બેઠા હતા તેને જોઈ લાવણ્યલતિકાએ કહ્યું કે 'પ્રિયબેન શૃંગારમંજરિ ! આપ હવે આ લતા-મંડપમાંજ રોકાઈ જાઓ. જુઓ આ શિવાલયમાં તેજ મહામુનિ બિરાજે છે. માટે આપણે સાચે રહેવું ન જોઈએ.' આણું લાવણ્યલતિકાનું વચન સાંભળી શૃંગારમંજરી 'બેન લાવણ્યલતિકા ! હું તમારું વચન માન્ય કરું છું. તમારાં કૃત્યમાં તમને ઈશ્વર જય આપે એમ ઈચ્છું છું.' એમ કહી તેજ લતામંડપમાં ધીરથી બેઠી અને લાવણ્યલતિકા ઉત્સાહથી આગળ ચાલી. લાવણ્યલતિકાનું લાવણ્ય કાંઈ અદ્ભુત પ્રકારનુંજ હતું તેથી તે મણિમય અલંકારોને તિરસ્કાર કરતી હતી, એટલુંજ નહીં પણ જે અંગ અલંકારથી શોભાયમાન લાગે તે અંગની શોભામાંજ ધિક્કાર છે એમ માની, કાંઈ પણ અલંકાર કોય પણ વખત ધારણ કરતી ન હતી. જેમ અલંકાર ધારણ ન કરતી તેમજ વસ્ત્ર પણ નાનાપ્રકારના રંગબેરંગો ધારણ ન કરતી. નિરંતર ધોળાંજ વસ્ત્રો ધારણ કરતી ને માત્ર પોતે જન્મથીજ પૂર્વજન્મના સંસ્કારને લીધે પરમશિવભક્ત હતી તેથી શુદ્ધ સ્ફાટિકમણિની એકાવલિ કંકમાં, સ્ફાટિકમણિનાં કર્ણપૂર કર્ણમાં, અને સ્ફાટિકમણિનાં કંકણ હાથમાં ધારણ કરતી, પણ તેનાં પાંચની સ્વાભાવિક કાંતિજ આતિ શુદ્ધ સ્ફાટિકમણિને પણ હરાવી દેતી હતી. લાવણ્યલતિકાએ કલહારકલિકાની પ્રમાણે નૃત્ય કર્યું. અને હાવભાવ વિગેરે મુનિને મોહ પમાડવાનાં પ્રયત્નો કર્યા નહતાં અને તે સર્વ પ્રદેશને શોભાવી ધીરે ધીરે તે શિવાલયમાં જઈ પોહ્યાં. જાગોમાં આવે છે. સ્વરથી ગાન કરવા માડ્યું, જે સાંભળી ઉગ્રતપા. જયત થઈ નેત્ર

ઉઘાડી જુવે છે ત્યાં જેમ પ્રથમનો પ્રદેશ માણિક્યમય લાગતો હતો તેમજ આ સમયે તે પ્રદેશ લાવણ્યલતિકાની સ્વાભાવિક શરીરની કાંતિ અને સ્ફટિકમણિના અલંકારોથી સ્ફટિકમણિમય હોય નહિ બનશે તેવો શોભતો હતો. આ રચના જેઈ તરત મુનિરાજ ઉચ્ચતપા પ્રથમની પ્રમાણે ખોલ્યા કે 'પુત્રિ લાવણ્યલતિકા ! હું તને સારી રીતે ઓળખું છું કે તું પૂર્વજન્મની દેવકન્યા છે અને મને છેતરવા આવતાં મારાજ શાપથી મનુષ્યનો જન્મને પ્રાપ્ત થઈ છે. તારું ઉત્તમોત્તમ દેવપણું છુટી મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત થયું, ઉત્તમોત્તમ સ્વર્ગભૂમિ છોડી ભૂલોકની ભૂમિમાં આવવું થયું અને ઉત્તમોત્તમ સુખ છોડી અનેક દુઃખોને તું પ્રાપ્ત થઈ તો પણ તે તારો જાતિસ્વભાવ છોડ્યો નહીં ત્યારે અવિવેકનું ફૂલ લોગવ. પણ જેમ મારા તપનો લંગ કરવા પ્રયત્ન કરી તે મારું મન દુખાવ્યું છે તેમજ આ તપોવનને તારી સ્વાભાવિક અંગની કાંતિથી અને અલંકારની કાંતિથી સુશોભિત કરી મારા મનને આનંદ પણ આપેલ છે. માટે જેવો આ તપોવનનો પ્રદેશ સ્ફટિકમણિમયજ દેખાય છે તેવોજ નિરંતર રહે અને તું પણ સ્ફટિકમણિની શિલાની પુતળી હોય તેમ તારા પાપનો ક્ષય થાય ત્યાંસુધી આહીજ અચલ રહે. આજથી કોય પણ દેવ દાનવ કે માનવ આંહિ રાતદિવસ રેશે તો તે સ્ફટિકમણિમય થઈ જશે.' આ વચનોની સમાપ્તિ થાતાંજ લાવણ્યલતિકા સ્ફટિકમણિની પુતળી થઈ ગઈ. ત્યારપછી તરત ઉચ્ચતપાને પ્રથમની પ્રમાણેજ પશ્ચાત્તાપ થયો અને પ્રથમની પ્રમાણેજ ખોતાને તે પ્રદેશ છોડવો પડશે એવો વિચાર થયો કે તરત તે પુતળીની પાછળની શિલામાં નીચે પ્રમાણે શ્લોક લખ્યો. (અપૂર્ણ.)

સર્વને શાની અગત્ય છે ?

(વસંતતિલકા.)

જે દેવ દીનજનનાં બહુ દુઃખ કાપે,
અમં કેહાં અતિ અંતરમાંહિ આપે;
માણ પ્રાર્થના કરી ત્રાવ જણાય સત્ય,
આધારે તેઓ આલી સહુને અગત્ય.

દ્વારકા મુખ્ય સ્કુલના	૧૯૩૯ ના	૨ ૧૧ ૦
શા. નારણજી નંદનાથ નાયક ફોજદારના			૧૯૪૦ ના	૧ ૬ ૦
શા. મગનલાલ કાળોદયના	...		,,	૧ ૧૨ ૦
શા. દોલતરાય લક્ષ્મણરાયના	...		,,	૧ ૧૧ ૦
શા. કુરમચંદ પ્રેમચંદના	...		,,	૧ ૧૫ ૬
શા. શા. વકીલ ઈસ્હારાંકર શુવરામના			૧૯૪૦ ના	૧ ૧૨ ૦
શા. છોટાલાલ શુવશ્યાલાલના	,,	૧ ૧૧ ૦

જેઓનું લવાજમ ખાત્રી હોય તેમણે તરત મેળાવવાના આ કરવી.

જાહેરખબર.

૧ ગોપાગરાવહરિભોરિયલફંડના વ્યાજમંદી રૂ. ૧૭૫ (પોણાખસે)નું ઇનામ આપીને “હાલના આ દેશનો ખેતીવાડીનું વર્ણન” એ વિષય ઉપર નિર્મલ લખનારને ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે માટે ખેતીનો અર્થને અનુસરીને એ વિષય ઉપર ઉત્તમ નિર્મલ લખનારને ઉપરુદ્ધો આ પોણાખસેનું ઇનામ આપવામાં આવશે.

૧ એમાં આ દેશની જમીનની જાતો, ખેતીના ઓળા, તેઓનાં બિન બિન નામો તેઓના ઉપયોગ, જુદી જુદી જાતનાં હાલમાં વપરાતાં આતર, જુદા જુદા ભાગમાં થતાં જુદી જુદી જાતના અનાજ, કોળ, શાક, ફંદ, ફળ વગેરે શી ચીતે લખેન ધાય છે, તેઓના ઓડ, વેલા, ઝાડ વગેરે શી ચીતે વાવવા તથા ઉગવામાં આવે છે, ખીજ કેની ચીતે પમંદ કરવામાં આવે છે, કદ મોમમમાં કપુ ધાન્ય, ફંદ, કોળ, ફળ વગેરે કયે કેકણે પાકે છે, એ કામમાં મેહેનત તથા ખર્ચ કેટલું ધાય છે, એકતો શું શું કરે છે, તેમની માહિતી કેટલી છે વગેરે હાલ ચાલતી ખેતીવાડી સંબંધી જેવી છે તેવી હકીકત દર્શાવવી. એમાં અમુક ખાખત કે ચીત સારી છે વા ખોટી છે અથવા અમુક પ્રકારના સુધારા અને ફેરફાર કરવાની જરૂર છે વગેરે હકીકતિયે કદાપિ એક નાનું પ્રકરણ છેવટના ભાગમાં લખ્યું હશે તો હરકત નથી. પણ તેને આ નિર્મલના પ્રાધાન્ય વિષયમાં ગણવામાં નહિ આવે. કાણુ કે આ નિર્મલની મુખ્ય મતલબ હાલમાં ખેતીવાડીનું કામ કેટલું અને કયે પ્રકારે જુદા જુદા ભાગોમાં આવે છે તે વિષેની ખરી હકીકતનો સંગ્રહ કરવાની છે.

૨ નિખંધનું કદ શ્રદ્ધિપ્રકારા જેવાં છાપેલાં ૭૫ પૃષ્ઠ યામ અંકુશ
આંધામાં આંધુ યવું જેમ અ.

૩ જે જે ભાગની ખેતી વગેરે વિષે લખવામાં આવે તે તે ભાગનાં નામ
વગેરે હકીકત લખવી. આ નિખંધમાં આખા દેરાની ખેતીવિષે હકીકત
માગી છે.

૪ લખાણમાં ભાષા શુદ્ધ અને સરલ વાપરવી તથા અક્ષર પણ સારા
અને વંચાય તેવા લખવા. લખેલા નિખંધો તા. ૩૦ મી માટે અપ્રિલ
સને ૧૮૮૪ સુધીમાં ત્રીયે સહી કરનાર તરફ મોકલી દેવા. મુદતવિષયે કોઈ
નો પણ નિખંધ દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

૫ તપાસનાર કમિટીને જે નિખંધ સોંપી સરસ અને ધનામ આપવા
લાયક જણાયે તેને જ ધનામ આપવામાં આવશે. એકે નિખંધ બરાબર
લાયક નહિ હોય તો કોઈને ધનામ નહિ મળે.

(સહી) માહીપતરામ રૂપરામ.

આમદાવાદ

આનરરી સેક્રેટરી શ્રી. વ. સોમાઈ.

તા. ૨૦ મી અક્ટોબર સને ૧૮૮૩.

સાવિત્રીચરિત્રં છાયાનાટકં.

શીઘ્રકવિ શંકરલાલ માહેશ્વરનું 'એલું પાતિવ્રત્યપ્રભાવદર્શક આ
સંસ્કૃત નાટક દીપોત્સવીને દિવસે તૈયાર થઈં વહાર પડ્યું છે. તેની
કિંમત રૂ. ૧૧, ટપાલચર્ચ આના ૨, ને સોલ્ડપેજી સુપરરોયલ પૃષ્ઠ
૩૨૫ છે. તે નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

મુંબઈ, પંડિત જ્યેષ્ઠારામ મુકુંદજી ઠેં. મમાદેવીના દક્ષિણ દર-
વાજા પાસે.

આર્યધર્મપ્રકાશ ચોપાનિયાની આફસિથી (અમારે લાંજ.)

નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં પુછવાથી ઠેં. ભાંગવાડી કાલકા-
દેવી રોડ.

વૈદ્યરાજ જટાશંકર ત્રિફલજીને પુછવાથી ઠેં. કાલકા-
દેવી રોડ માજનવાડી.

आर्य धर्मप्रकाशः.

ARYA DHARMA-PRAKASH.

पुस्तक १२ मुं. पौष, संवत् १९४०. अंक ३ जो.

वसंततिलका.

अग्रे मनोहरिण ते विषयाधकूपा-
श्रितादुरंतदन्तान्हिशिखाश्च पार्श्वे
वृष्टे च कालशरस्तादिहार्यधर्मा-
रण्यं समाश्रय शरण्यमचित्यसीत्यं ॥ १ ॥



छपावी प्रकट करनार,
वेदधर्मसत्तांनी कार्यभारमंडणी.
मुंअधमध्ये;
ओरियन्टल छापणानांभां छापुं.

सन १८८३ छपावी

मूल्य वर्ष १ नो रु. १॥ अगाउयीम.
टपालसर्च आना ३ जुदं.

વિષય.	અનુક્રમણિકા.	પૃષ્ઠ.
૧ મોહમુદ્ગર		૪૯
૨ વંચના (છેતરવું)		૬૧
૩ કાળની ગતિની વિચિત્રતા અને જગતનું નશ્વરપણું		૬૫
૪ વૃથા જન્મ ખોવાવિષે (શાર્દૂલ)		૬૮
૫ પુસ્તકોની પહોંચ		૬૯

શાર્દૂલવિક્રીદિત.

દાએ દેવ અનેક દીનજનને દાડી દયા દૃષ્ટિએ,
જીવાડે મહુને મદો સુખવિષે જે મેઘની વૃષ્ટિએ;
લીલા અદ્ભુત જે કરે જગતમાં તે કષ્ટને કાપળે,
સલામી સુવિચાર સત્સમય ને સદ્ધર્મેને આપળે.

નિચે લખેલા સદ્ગુણસ્થોનાં નાણાં અમને પહોંચ્યાં છે.

			રૂ.	આ.	પૃ.
રા. સ્કુલમાસ્તર શાંકળેશ્વર હિમીયાશંકરના	૧૯૩૮-૩૯ ના		૨	૧૦	૦
રા. રા. હરિલાલ જીગનલાલ સત્યવાદી સંખોડિનેટ					
	જડજના ૧૯૩૯-૪૦ ના		૩	૬	૦
રા. પંડ્યા દયાશંકર મુકુંદજીના ...	૧૯૪૦ ના		૧	૮	૦
રા. જોશી સુજશંકર જયશંકરના ...	,,		૧	૮	૦
રા. દલપતરામ નિર્ભયરામના ...	,,		૧	૮	૦
રા. હરિશંકર ધ્વજર ગોહોલવાડ શીરસ્તેદારના	,,		૧	૧૧	૦
રા. સરવૈયર દેવશંકર જોષીતારામના	૧૯૪૦ ના		૧	૧૧	૦
લાડી સંસ્થાન લાધખેરીના ...	,,		૧	૧૧	૦
ખારાપોડા રીડિંગરમના ...	,,		૧	૧૧	૦
રા. માતીલાલ લાલજી અમીનના ...	૧૯૩૯-૪૦ ના		૨	૧૫	૦
સચીણ સંસ્થાનની લાધખેરીના ...	૧૯૪૦ ના		૧	૧૧	૦
રા. પંડ્યા લક્ષ્મીરામ નાગરજ્ઞાનવર્ધક સંભાના					
આનરરી સેક્રેટરીના ...	,,		૧	૧૧	૦
દરબાર શ્રીમંગળજી રામજીના ...	૧૯૩૯-૪૦ પેટે		૨	૦	૦
રા. રા. મનાસુખરામ સૂર્યરામના ...	૧૯૩૯ ના		૧	૮	૦
અખંડપ્રતાપ શ્રી વાકાનેર દરબાર તરફના ...	૧૯૪૦ ના		૧	૮	૦
દેવગઢ નેટિવ લાધખેરીના ...	૧૯૩૯-૪૦ ના		૨	૫	૦

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૨ મું.

પૃષ્ઠ, સંવત્ ૧૯૪૦.

અંક ૩ જો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

મોહમુદ્ગર.

યાવદ્ગ્જનનંતાવન્મરણં તાવદ્ગ્જનનીજઠરેશયનં ।

इति ससारैस्कुटतरदोषः कथमिहमानवतवसंतोषः ॥ ૧૪ ॥*

જ્યાંસુધી જન્મ છે ત્યાંસુધી મરણ પણ છે અને ત્યાંસુધી માનતાના ઉદરમાં આવવાનું પણ છે. મંસારમાં આ પ્રમાણે દેખીતો દોષ છે ત્યારે હું માનવ! તને તેમાં કેમ મનોપ છે?

પૂર્વજન્મમાં જેવાં કર્મ કર્યા હોય તેવા કર્મનું સાદું કે માહું દુળ ભોગવી, પાણી, ઔષધિ અને વીર્યદ્વારા દૂગીને માણીઓના ઉદરમાં આવી તેવી જાતિનો દેહ ધારણ કરવો પડે તે જન્મ કેહેવાય. પુણ્યનો નિરોધ ભાગ હોય તો મનુષ્યાવતારનો સંભવ છે અને તેમ ન હોય તો પછી ખીજી જાતિમાં સંસ્કાર પ્રમાણે અવતાર આવે છે. કોઈવાર એમ પણ થાય છે કે વધારે પુણ્યના ભાગથી મનુષ્યાવતાર આવે છે તો પણ તેમાં પરશુના કરતાં પણ અનેક આશ્ચર્યિતવી આપતિયો માથે આવી પડે છે; અને કોઈ વાર એમ પણ બને છે કે ઓછા પુણ્યના ભાગથી પરશુઆદિ અવતારો આવે છે તોપણ મનુષ્યના કરતા પણ અનેક સુખ ભોગવી આતિ આનંદમાં જીવતર જાગે છે. આ કેવો ઈશ્વરી માયાનો

*તેજાજી ભાવમાં હાંગીત.

જ્યામુધી જન્મ થયા કરે છે મગણ પણ છે ત્યાંસુધી,
તેમજ જનેતાના જદરમાં થયન તારે ત્યાસુધી;
માતવ અર મંસારમાં પ્રત્યક્ષ એનો દોષ છે,
તો પણ કહે શા કારણે તેના તને મનોપ છે ?

ચમત્કાર ! એક કોઈ પણ કોઈ ધનવાનની પ્રીતિનું પાત્ર થાય તો તે કેટલું બહુ દેખીતું સંસારનું સુખ પામે છે ? નિરંતર ખાવાને મિથાન્ન મળે, ઝોઢવાને મખમલનાં વસ્ત્ર મળે, ખેસવાને મરાઝના ગાદીતકિયા મળે, પેહેરવાને સોનાનાં કે મોતીનાં ઘરેણાં મળે, રેહેવાને સુંદર મહેલ મળે, સુવાને સુંદર શણગારેલા પલંગ મળે, નહાવાને સુગંધી સાબુ અને ઉનાં પાણી મળે, ચાકરી કરવાને અને સંભાળ રાખવાને બે ચાર ચાકરો પાછળ દુર્યા કરે, અને ક્યાંઈ આધું-પાધું જાય તો સર્વને ચિંતા ઉત્પન્ન થાય. તેને પાળનારા બકીયો ભરે, લાડ લડાવે અને ઈશ્વરે-રક્ષાથી મરણ પામે તો અંગનાં બાળક કરતાં પણ વધારે શોક કરે. આંતું પણ આજકાલ ભાગ્યશાળી રવાન થણે સ્થળે આપણે જોઈએ છિયે. આની સાથે એક ભીખારીની સ્થિતિ મેળવિયે તો તેમાં કેટલો ફેરફાર છે તે જણાય.—બિચારાને ખાવાને રોટલાનો કટકો પણ માંડ માંડ તિરસ્કારથી મળે છે, પેરવાને ફાટેલાં ચીયરાં પણ પૂરાં મળતાં નથી, સુવાને સપાટ જમીન પણ કોકજ સમયે હોય ત્યારે પલંગની તો વાતજ રી કરવી, રેહેવાને પાટલાંનું ઝુપડું પણ કોકજ સમયે હોય છે, કોઈ ચાકરી કરે નહિ, કોઈ આજ્ઞા ઉઠાવે નહિ, છુખ્યા-તરસ્યાની કોઈ ચિંતા કરે નહિ, ટાઢે થયેરનું પડે, તાપ સહન કરવા પડે, વરસાદ વેઠવા પડે, અને જેટલાં કહિએ તેટલાં સંકટ સેહેવાં પડે અને છેવટ મરણ પામે તો શોક કરવો તો રહ્યો પણ માર્ગે ચાલતાં માણસ એક મુવેલા હંદરની માફક તેને ઢસરરી ફેંકી દે. અહો ઉત્તમ જન્મ પામીને પણ કેટલી વિશમતા ! આનું ફળ પ્રારબ્ધયોગવિના બીજું શું કહી શકાય ? જુવોને પક્ષીઓ પણ કેવાં કેવાં સુખ ભોગવે છે !—સોનાનાં કે હીરા-મોતીથી જડેલાં પાંજરામાં રહે, જેને છીક આવતાં હજારો અનુભવિયો ખમાં ખમાં કરતા હોય એવા સત્તાવાન લોકો પોતાના કોમળ કરચી પાંખો સાફ કરે, ખાવાને સુંદર દારિમના દાણા આદિ મેવો મળે, ખીવાને અમૃત જેવું પાણી ધરિયે ધરિયે મળ્યા કરે, ટાઢ-તડકો ન લાગે તેને માટે નિત્ય સંભાળ રહે, સુંદર રાજમેહેલમાં નિરંતર વાસ રહે, જેનું મન કોઈ પણ ખેંચી ન શકે તેવાં ગંભીર

પ્રકૃતિનાં અમીર માણ્યો તેને બોલાવ્યા કરે, માન આપે, ઊકારા કરતા વંધારે વહાવથી મીઠી નગરે જીવે, એને માટે એકથી વધારે રૂપયાનું ખર્ચ કરે અને મરણ પામે તો અત્યંત શોકમા તેના પાગનારાં પડી જાય. જીવો આ પણ એક ઈશ્વરી માયાનો અને પ્રારબ્ધનો મહિમા ! આમ પરુ કે પક્ષી ગમે તેવા સુખ ભોગવે અને ગનીય મનુષ્યો ગમે તેવાં દુઃખ ભોગવે તો પણ મનુષ્યજન્મ ઉત્તમ કેહેવાય માધારણ ગીતે વિચારતા પરુ-પક્ષી આદિ પ્રાણી જેવાં પરાધીન અને પીડા પામનાં છે તેવા મનુષ્યપ્રાણી પગડીન અને પીડા પામનાં નથી. પરુ-પક્ષીઓ પોતે પોતાની મેળે પીડા થાય તેવું કરતા નથી પરંતુ બીજાઓ તેને પીડા પમાડે છે અને મનુષ્યોને બીજાં કોઈ પીડા કરનાર નથી તો પોતે પોતાની મેળે પીડા પામે છે. નાના મોટા મળીને અમંજ્ય પ્રાણિયોની અમંજ્ય જાતિઓ છે પણ મુખ્ય વિચાર કર્યો તો તેનો ચાર જાતિમા મમાવેશ થાય છે. જેમ કે, — જરાયુજ, અંડજ, એન્ડ્રજ અને ઉન્મિજજ, આ ચાર જાતિ. તેને જે વિભાગથી વેચીએ તો અચાર અને જંગમ એવા મુખ્ય બે ભેદ છે. જેટલા હાથી ચાવી શકે તેટલા જંગમ કેહેવાય અને જેટલાં ચિર રહે તેટલા અચાર કેહેવાય. આથી અષ્ટ મમજનું જોડ્યું કે પૃથ્વીમાથી ઉત્પન્ન થનાં વૃક્ષ આદિ પણ પ્રાણીઓજ છે. જગતમા મનુષ્યની બનાવટ શિવાયના ઉત્પન્ન થતા, વૃદ્ધિ પામતા અને નારા પામતા નામરૂપવાળા પદાર્થો પ્રાણવાળાજ માનવામાં આવે છે. આ વિચાર અતિ મૂઢમ છે એટલે તેનું વિસ્તારથી વિવેચન અહીં થઈ ન શકે. મમજવાનું એમા એટલુંજ છે કે ગમે તો સ્થાવરમા અને ગમે તો જંગમમાં અવતાર આવે પણ જ્યાં આવે ત્યાં જન્મ થયો કેહેવાય. સ્થાવર પ્રાણીઓ જેવા જંગમ પ્રાણીઓને સુખ આપનાર છે તેવા જંગમ પ્રાણિયો અચારને સુખ આપતાં નથી.

૧ ઝાગથી ચનારા. ૨ ઈંડાથી ચનારા. ૩ પક્ષીનાથી ચનારા. ૪ કુટોડીને પૃથ્વીમાંથી ચનારા

એક વૃક્ષઉપરજીવિ વિચાર કરિયે તો તે કેટલો ખર્ચો ઉપકાર આપણી ઉપર કરે છે, તે જણાય. સુંઘવાને ફૂલ આપે, ખાવાને ફળ આપે, ટાઢ તડકો અને વરસાદ સહન કરી આપણને તેનાથી ખનતું રક્ષણ કરે, ઔષધ માટે છાલ અને પાન આપે અને છેવટ પોતાનું અંગ (કાષ્ટ) પણ ખાળવા માટે આપી દે. એનામાં આપવાની શક્તિ નથી ને સમજણ પણ નથી એમ શંકા થાય તો તે ખોટી નહિ, પણ વિચારવું જોઈએ કે તેને ગમે તે પ્રકારે પણ અતિ પરોપકારી કહ્યા વગર ચાલે તેમ નથી. વૃક્ષાદિકનો અવતાર અતિ નેષ્ટ કેહેવાય છે પણ અમે તો ઘણું પ્રકારે તેને ઉત્તમ માનિયે છિયે. એ અવતારમાં અન્ય પ્રાણિઓઉપર અતિ ઉપકાર થાય છે તે કાંઈ ઓછું પ્રુણ્ય નથી. ખીજા ગમે તે જાતિના અવતારમાં આટલો પરોપકાર થાય નહીં. અરે એ મૂર્છિત દશામાં રહેનારાં પ્રાણિઓને મનુષ્યપ્રાણિઓ ખાળી નાખે છે તેથી તેને શું દુઃખ નહીં થતું હોય! ખીજા અવતારોમાં પણ અનેક પીડાઓ અને દુઃખ થાય છે, જે અનુભવ સિદ્ધ છે. વૃક્ષાદિકનો અવતાર ખંધી વાતે સારો ગણાય પણ પોતાના કલ્યાણની વાત એમને સુજે નહિ એટલા હેતુથીજ તે માત્ર ભાગ્યહીન કહી શકાય. ઈશ્વર રમે ને તેનાં પરોપકારીપણાંથી તેને ઉત્તમ પદ આપી દે એમ ઘડીવાર આપણને શંકા થાય પણ અરેરે ઉત્તમ પદ તો ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મમાં પણ માંડ મળે છે તો વૃક્ષના અવતારમાં ક્યાંથી મળે ! જંગમપ્રાણીમાં જરાયુજ, અંડજ અને સ્વેદજ એ ત્રણ જાતિનો વિસ્તાર સમાઈ જાય છે. અસંખ્ય નાના નાના ઝીણા અશક્ત જંતુઓ કે જેઓ ઘડીમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ઘડિયાં તાપથી વાયુથી કે વરસાદથી અથવા ક્યાંઈ કચરાઈ જવાથી મરી જાય છે એની પીડાનો અને દુઃખનો તો પારજ નથી. તેમ ઈશ્વરે તેને મનુષ્યની પેઠે જ્ઞાન નથી આપ્યું એટલે એ વિષયમાં પણ હીન

*વૃક્ષ કાપવાં કે ફૂલ-ફળ તોડવાં એ પણ હિંસારૂપ છે એમ કેટલાક વિચારવાનું પુરવો માને છે તેનું કારણ પણ એજ કે તેમાં પ્રાણ છે માટે તે પ્રાણી છે અને એટલા માટે તેને કાપવાં કે તોડવાં નહીં.

ભાગ્ય છે. ઝીણા જંતુઓ કરતાં મોટા જંતુઓ કાંઈક વધારે સુખી અને મનુષ્યમાણીને ઉપયોગી છે. તેઓ પણ ધણે પ્રકારે મનુષ્ય-માણીનો ઉપકાર કરે છે. તેઓને પણ અમે ઉપકાર કરીએ છીએ એમ જાણવાની શક્તિ નથી. અમે તો એમજ માનિએ છીએ કે મોટા માણી પશુઓ જે ઈશ્વરે ઉત્પન્ન ન કર્યા હોત તો મનુષ્યમાણી પોતાનો કરો. વ્યવહાર કરી શકત નહીં અને સુખ પામત નહીં. આજે અનેક પ્રકારના યંત્રો થયા છે તો પણ જે કામ પશુઓ કરે છે તે યંત્રોથી થતુંજ નથી. આવાં ઉપયોગી માણીઓ પણ ઘણાં દુઃખ મનુષ્ય તરફથી વેઠે છે. માણસો માથે ભાર ભરે, ભાર તણાવે, પીઠપર લાકડીઓના માર મારે, ખાવાને ખાણ ન મળે, પીવાને પાણી ન મળે અને દિવસ ઉગે ત્યારથી તે રાત પડે ત્યાંસુધી એવીને એવી દશામાં રહેવું પડે. એને બિચારાંને ખોલવાને વાચા નથી એટલે તે આપણી પેઠે 'વોયરે મારી, મને બહુ પીડા થાય છે, કે મને બહુ ભાર લાગે છે' એમ કહી શકે નહીં. એ એવાં ભક્ષાં અને મરણિયાં છે કે મરણની છેલી ઘણી સુધી પણ મનુષ્યની વેઠ કર્યા કરે છે. આવાં નિરપરાધી, ગરીબ, અતિ ઉપયોગી, અને પોતે જીવતાં રહી જીવાટનારાં પ્રાણિયોને વિના મોટે પણ મનુષ્યમાણીમાંનો કેટલોક ભાગ નિર્દયપણે ઉપયોગમાં લેવાને આગળ પડે છે. એ કેવો અન્યાય અને ખેદકારક વાત છે. એવાં મનુષ્યમાણીને માથે કોઈ બે મણનો બોજો મેલી, તાપથી તપેલી જમીનપર ઉધાડે રીલે ચાખખા મારતાં દસ પંદર મૈલ ચલાવે, ખાવાપીવાતું ન આપે, તથા ઉધારી તરવારે પોતાની ઉપર આવીને મારવા માટે કોઈ ઉત્તું રહે કે પ્રહાર કરે તો મનમાં તે સમયે શું થાય છે એનો જે વિચાર કરવામાં આવે તો જાણવામાં આવે કે પરને પીડા કરવામાં કેટલું દુઃખ છે. તેઓ તો બરોર ભાર ઉપારી શક્તા નથી, તાપમાં કે વરસાદમાં ચાલી શકતા નથી, બુખ્યા રહી શકતા નથી અને જરા કાંટો વાગે તો પણ હાથરે કહીને રૂદ્ધ પડે છે. પણ આ ઉપરથી એમ નથી દેખ આવતી કે એક કાંટો વાગતાં આપણને આટલું દુઃખ થાય છે તો જે

પ્રાણીઓની નિર્દયપણે હિંસા થતી હશે તેને કેટલું દુઃખ થતું હશે ! એમને એમ પક્ષીઓ પણ નિરપરાધી અને જગત્પત્ની શોભાદેવ પ્રાણીઓ ખિયારાં ધણી વાર ધણાં વિનામોતે, મનુષ્યપ્રાણીનો ભોગ થાય છે, એ કાંઈ થોડું દુઃખ નથી. જો જન્મ ધારણ કર્યો તો પછી એવાં આવી પડતાં અનેક દુઃખો સહન કરવાં પડે એમાં શો સંદેહ ? ઉપર પ્રમાણે ખિયારાં પશુ અને પક્ષિયો અતિ દુઃખને પામે છે. તો પણ તે કેટલીક વાતે પરોપકારી ઠરે છે. પણ એટલું તો ખરું કે વૃક્ષોના જેવો પરોપકાર તેનાથી થતો નથી. આ પશુ-પક્ષિયો પોતે પણ કેટલાંક હિંસક છે. પણ તેઓને ઇશ્વરે એજ પ્રમાણે જીવવા માટે જન્મ આપ્યો હોય એમ જણાય છે. ‘જીવો જીવસ્ય જીવિનં’ (જીવ જીવતું જીવન છે) એ પ્રત્યક્ષ દાખલો એવા પ્રાણીઓ વધારે કરાવે છે. અને સૂક્ષ્મ રીતિયે જોઈએ તો તો આપ્ત જગત્ એ વાડ્ય પ્રમાણેજ વર્તનાર છે અને તે ‘સ્થાવર જંગમ સર્વે પ્રાણી છે’ એમ સમજવાથી પ્રત્યક્ષ જણાઈ રહ્યું છે. એ સમજવામાં કેટલીક સૂક્ષ્મબુદ્ધિની જરૂર છે. વિચારવાનું અને સૂક્ષ્મબુદ્ધિવાનું હોય તો એજ વાડ્યથી સારો બોધ લઈ સારી રીતે વ્યવહાર ચલાવે છે અને વિચારવાનું અને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાનું ન હોય તો એજ વાડ્યનો અવળો અર્થ કરી નઠારી રીતે વ્યવહાર ચલાવે છે. હવે આ વાત વધારે આડી ઉતરે છે. આપણે સમજવાનું એ છે કે અનેક પ્રકારનાં પ્રાણીઓ છે. અને તે તે પ્રાણીઓની જાતિમાં જેવાં દુઃખને આપણે અધિકારી હોઈએ તેવો જન્મ આવે છે. જ્યાં જન્મ આવે ત્યાં જન્મ કેહેવાય. જ્યાં સુધી એ જન્મ મટે તેવો ઉપાય ન કર્યો હોય ત્યાંસુધી માતાના ઉદરમાં મળ-મૂત્રના સ્થાનમાં જીવે માથે લટકી રહેવાનું દુઃખ અને મરણ સમયનું અનેક વીંછિયોના હંખ કરતાં પણ વધારે વેદનાનું દુઃખ મટતુંજ નથી. આ શિવાય ખીજાં જીવતાનાં અગ્રંજ્ય દુઃખ છે પણ તેનો તો કાંઈ હિસાબજ નથી. એ દુઃખ પણ જન્મ મટ્યાવિના કોઈ દિવસ પણ મટે તેમ નથી. બધાં પ્રાણીઓ કરતાં મનુષ્યપ્રાણી ઉત્તમ પ્રાણી છે, કેમ કે તે એજ અવતારમાં પોતાના કલ્યાણનું સા-

ધન સારામાર વિચારથી કરી શકે છે. આટલું જ ન થયું તો પછી ઝીણા જતું કે સ્થાવર માણી કરતા પણ મનુષ્યજન્મ અતિ હલકો સમજવો. જે કલ્યાણના સાધનની વાત ન સુજે તો મનુષ્યજન્મ ઉલટો અનર્થકારક છે, કેમકે અવળાં કૃત્ય કરવાનું અને તે કૃત્યનાં દોષનું પાત્ર પણ તેજ મનુષ્યજન્મ છે. ખરું ઉત્તમપણું તો ત્યારે કેહેવાય કે જે નિયમમુખાણે કોઈને પીડા ન થાય તેવી રીતે નિરંતર ચલાય, ઈન્દ્રિયોને આધીન ન થવાય, વિવયોમા અવળી રીતે આમડત ન થવાય, અને કલ્યાણના સાધનો સંપાદન કરાય. એક ફેરે મનુષ્યજન્મ આવે છે, તે જન્મમા જે કાંઈ સુકૃત કરી જન્મ ન લેવો પડે તેવું કયું હોય તો તો ઠીક, નહી તો વળી ચોરાશી લાખ અવતારોના અનેક જન્મ-મરણાદિક દુઃખ ભોગવવા પડે છે, એમ કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે. છેવટ પાછો વળી મનુષ્યદેહ આવે છે. તે મમયે પણ એજ રીતે સમજવું. આપણને આ મનુષ્યજન્મ આવેલ છે અને તે સર્વ દુઃખથી તારનાર છે; એટલામાટે આ શુભ યોગને વૃથા ન જવા દેવા આ અથળે આચાર્યજીનો ખોલ છે. જ્યાસુરી જન્મ છે ત્યાસુરી માતાના ઉદરમા નવ માસ સુધી રહેવાનું દુઃખ અને મરણનું દુઃખ મટે તેમ નથી. માતાના ઉદરમા માણીને શું દુઃખ થાય છે તે આગળના ભાગમા લખાઈ ગયું છે. અદરનું કે ખડાનું એકે દુઃખ વર્ણવ્યું જાય તેવું નથી. જન્મતિ વખતે પણ ચીચોડા-માથી કચરાઈને નીકળતા મેલડીના સાઠના જેવી જરાધુજ માણીની દશા થાય છે. આવી રીતે દુઃખ ન પામવા અને રડત-મળ મૂનના-કુંડમાં ગુંગળાઈને ન પડ્યા રહેવાને આચાર્યજી કહે છે કે અરે માનવા! આવો પ્રગિદ્ધ દોષ મંચાગમાં છે તો પણ તને તેમાં મતોય કેમ થાય છે? જગતમાં નાના-મોટા માણીઓને અને મનુષ્યોને જન્મતાં જ્ઞેઈએ છિયે, જન્મ થયા પછી પીડા પામે છે તે જ્ઞેઈએ છિયે અને છેવટ અનેક પીડા પામી મરણને વશ થાય છે તે પણ જ્ઞેઈએ છિયે; તો પણ આપણે આપણું સંભાળતા નથી. આપણે આપણને માતાના ઉદરમા શું દુઃખ હતું તે તો માયાના યોગથી સર્વ ભૂલી જઈએ છિયે.

ખાલકપણામાં શી શી ખીડા પડી છે તે પણ મોટપણે કાળના યોગથી ભૂલી જઈએ છિયે. આપણે તો, નાના પ્રકારનાં છળ-કપટ કરવામાં, શાખ્દાદિક વિષયભોગને ભોગવવામાં, પારકું ખગાડી પોતાનું સાંઝ કરવામાં, દ્રવ્ય સંપાદન કરવામાં અને શરીરને પોષણ કરી સંભાળવામાં તથા કુટુંબનું સંરક્ષણ કરવામાં એવા ગુંથાયા છિયે કે રાત છે કે દિવસ તે પણ આપણને સુજાતું નથી. કેટલાક વળી એથી પણ વધારે અવળાં આચરણમાં ગુથાય છે કે તેને તો દેહનું કે બીજા કરાતું ભાનજ રહેતું નથી. અતિ દુઃખરૂપ અને અનર્થ કરનારાં કાર્યને આપણે ઉત્તમ માની પકડી બેઠા છિયે. આપણને સાંઝ કૃત્ય પણ સાંઝ લાગતું નથી તેથી તે કરવાને ઈચ્છા કરતા નથી. આપણને ગમે તેવું નહાં કૃત્ય આપણી બુદ્ધિમાં સાંઝ લાગે છે. ઘૂડ જેમ સૂર્યજ નથી એમ પોતે દિનઅંધુ હોવાથી માને છે તેમ આપણે પણ માયાના પ્રતાપથી અંજલઈ ગયેલા આપણે જે કરિયે છિયે તેનાથી કંઈ બીજું સાંઝ નથી, એમજ માની બેસિયે છિયે. આટલા માટે જે પ્રસિદ્ધ દોષ છે તેને જોવાને અને જોટો સંતોષ માની બેઠા છિયે તેને ત્યાગ કરવાને મહાપુરુષો બોધ આપે છે, તો તે લક્ષમાં લેવો જોઈએ.

પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, અને આકાશ, એ પાંચ મંહાભૂતનું સ્થૂળ-શરીર બનેછે. એ સ્થૂળશરીર અને તેમાં રહેલું સૂક્ષ્મશરીર* એ બેયનો સંયોગ હોય ત્યાંસુધી સ્થૂળશરીર જીવતું કેહેવાય છે અને એ બેયનો યોગ મટ્યો એટલે સ્થૂળશરીર મરેલું કેહેવાય છે સૂક્ષ્મ-શરીરના વિયોગથી સ્થૂળશરીર કાષ્ટ જેવું જડ થઈ જાય છે. આમ સ્થૂળ મરે છે પણ સૂક્ષ્મશરીર મરતું નથી. ફરી જન્મ પણ એનાજ છે સૂક્ષ્મશરીર એક સ્થૂળને મેલીને બીજામાં પેસે એટલે જેને મેલે તેને મરેલું અને ગ્રહણ કરે તેને જન્મેલું કેહેવાય છે. સૂક્ષ્મશરીરનો નાશ થાય ત્યારે જન્મ-મરણ મટે છે. એ સૂક્ષ્મશરીરનો નાશ તત્ત્વજ્ઞાનથી

* પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ પ્રાણ, એક મન, એક બુદ્ધિ એમ ૧૭ તત્ત્વનું સૂક્ષ્મશરીર કેહેવાય છે.

કારણશરીરનો નાશ થયાવિના થતો નથી; અને તે તત્ત્વજ્ઞાન અતિ પ્રુણના પ્રતાપવિના અને સત્સંગતિવિના મળતું નથી. પણ આપણને આ વાત સંભરતીજ નથી. આપણે તો ગમે તેવું દુઃખ હોય, ગમે તેવું સુખ હોય, ગમે તેવું પાપ હોય કે ગમે તેવું પ્રુણ હોય, તો પણ મારાસાર વિચાર્યાવિના ગાઠરિયા ટાળાની પેઠે આખો વીંચોને જ્યાસુધી કાળના અપારામા ન આવ્યા હોઈએ ત્યાંસુધી ચાલ્યા કરિયે છિયે. જે સંમારમાં એક ફેરે જન્મ લીના પછી ફરીને ખીજે જન્મ ન લેવો પડતો હોય, જે અવસ્થા ખદલાતી ન હોય, જે મૃત્યુ થતું ન હોય, જે સધળા પ્રિય પદાર્થનો કોઈ દિવસ વિયોગ થતો ન હોય અને જે જે કાઈ દેખવા-સાભળવામા નામરૂપાત્મક છે તે અનિત્ય ન હોય તો તો સંતોષમાનીને કે સુખમાનીને ખેરી રહેવું તે યોગ્ય છે, પણ જ્યારે તેમ નથી અને ઉત્તમ સાધન કર્યાવિના ઉત્તમ પદ પ્રમાતું નથી ત્યારે તો તે વાતમા પાછળ પડવું ન જોઈએ. જેઓ પરવાદિકના અવતારને યોગ્ય છતાં મનુષ્યાવતાર પામ્યા છે, જેઓ પરુની પેઠે જ્ઞાન વગરના છે, જેઓ ઉદર ભરવામાં અને ઈદ્રિયોને વિચયોના ભોગથી તૃપ્ત કરવામાં પરુઓને પણ પાછળ રાખનારા છે, જેઓ મનુષ્યજન્મનાં મુલ્યને સમજતા નથી, જેઓ પાપ-પ્રુણને ઓળખતા નથી, અને જેઓ આચાર-વિચાર કે વિવેકને નથી સમજતા અને કેવળ પૃથ્વીને ભારરૂપ છે તેવાઓ કાઈ ખોધને લાયક નથી, તેઓને ખોધ થતો નથી, તેને ખોધ કોઈ આપતું નથી અને તેઓ ખોધ લેવાને ઈચ્છતા પણ નથી પણ આપણે છેક તેવા નર-પરુ નથી. આપણને આપણા કલ્યાણને માટે ઈચ્છા છે, આપણે જન્મ-મરણનાં દુઃખને અને સંસારનાં દુઃખને થેડાધણા જાણીએ છિયે અને ઈશ્વરકૃપાથી થોડુંધણું ભણ્યા છિયે તો આપણને ખોધ થઈ શકે તેમ છે. અને જે ઈચ્છા કરશું તો ખોધ આપનાર મત્પુરૂષો અને શાસ્ત્રોના સદ્ગુણો ધણા છે માટે આવો મારો યોગ વીસારી ન મેલવો. સ્થાવર અને જંગમ પ્રાણિયોપર દયા રાખવી, નીતિથી ચાલવું, સત્ય પાળવું, પરોપકાર કરવો, ન્યાયથી વર્તવું, ઈદ્રિયોને અવળી રીતે

વશ ન થવું, શમ-દમને સાંચવવા, વ્યવહારમાં શુદ્ધ રહેવું, વિકારમાત્ર-
 ને રોકી રાખવા, અને તનમનથી શુદ્ધ રહી પોતાનું અને ઈશ્વરનું
 સ્વરૂપ ઝોળખી તે ખેંચની એકતા સમજી જન્મ-મરણાદિકની ક્રાંતી-
 માંથી છૂટી જવું અને સામર્થ્ય હોય તો ખીજને સુરીતિવડે છોડવો,
 તેજ ઈશ્વરકૃપાથી મળેલા મનુષ્યદેહનું સાકલ્ય છે. અને તેમ ન બને
 તો પછી પશુમાં અને મનુષ્યશરીરમાં આકૃતિ શિવાય કશો ફેર નથી.
 સંસારમાં કદિ ક્ષણિક સુખો હશે તોપણ તેના ઉપર જે નિરંતરનું
 સુખ હોય અને તે સુખને મેળવી આપનારાં જે ઉત્તમ સાધનો હોય તે
 ઉપર સંતોષની નજરે જોવું એજ આપણું કામ છે. કશો વિચાર ન
 કરતાં વિષયાદિકનાં ક્ષણિક સુખમાંજ માત્ર શુભતાન થઈ રહેવું
 એ આપણું કામ નથી. એ કામ પશુઓનું છે અને તેઓ કરે છે.
 પશુઓનું કામ આપણે કરિયે તો પશુના કરતાં પણ વધારે ધિક્કારના
 પાત્ર છિયે એમ ખરેખર સમજવું જોઈએ. મનુષ્યજન્મ દ્રીને સં-
 સારમાં જન્મ ધારણ ન કરવો પડે તેવાં સાધનો સંપાદન કરવા માટે
 છે. તેજ જન્મથી સંસારમાં અનેક જન્મ-મરણનાં દુઃખ સંપાદન કર-
 વાનાં સાધનો સંપાદન થાય એના જેવી આપણને કઈ હાનિ છે?
 ખીજ કોઈ પણ એ જેવી હાનિ નથી. કોઈ શહેરની બહાર સુંદર
 બાગ હોય તેમાં જીવાને માટે ચાર માર્ગ હોય. એ ચાર માર્ગમાં
 એક માર્ગ કાંટા અને કાંકરાવાળો હોય તે માર્ગથી બાગમાં ગયા હો-
 ઈએ તો તે માર્ગમાં થતાં દુઃખથી દ્રીને તેજ માર્ગે ચાલવા ઇચ્છિયે
 નહિ પણ ખીજ માર્ગે ઘર તરફ વળિયે. અને દ્રીને જવું હોય તો
 ખીજે સારે માર્ગેથી જઈએ. વ્યાવહારિક રીતિમાં આપણે આટલી
 બધી સંભાળ રાખિયે છિયે પરંતુ પરમાર્થ રીતિમાં તે કશું વિચારતાજ
 નથી. ગમે તેવો નકારો માર્ગ હોય તોપણ તે ઉપર કંટોડાટ ચાલ્યા
 જઈએ છિયે. જે માર્ગે ચાલવાથી કશું કલ્યાણ સંપાદન નથી થતું
 તેવા માર્ગે શાહમલીનાં ફૂલની પેઠે દેખવામાત્ર સુશોભિત લાગે તેવા
 ક્ષણિક સુખ આપનારા છે, એટલે તેનું દુઃખ વીસરી જઈ ક્ષણિક સુખમાં
 આપણી લાલચ લાગે છે, અને છેવટ દ્રસાઈને જ્યારે દુઃખ પામિયે

છિયે ત્યારે પોતાનાં કૃત્ય સંભારી પશ્ચાત્તાપ કરિએ છિયે. પરંતુ જ્યારે સારાં શાસ્ત્રો યોધ આપનારાં છે, જ્યારે સત્પુરુષો યોધ આપે છે, જ્યારે સમજવાને ઈશ્વરે બુદ્ધિ આપી છે અને જ્યારે સર્વ કલ્યાણનાં સાધનરૂપ મનુષ્યદેહ વર્તમાન છે ત્યારે આગળથી સહુએ સારે માર્ગે શા માટે ન ચાલવું ? અવરય આપણને સર્વ વાતની અનુકુળતા છે માટે કલ્યાણને માર્ગે જવું જોઈએ. એમાં જેટલું આગસ કરવું તેટલી આપણને પોતાનેજ હાનિ છે. યોગને સાધનાર અને મંત્રજાપ કરનાર ૬૬ પુરુષને તેની ધારણા પાર નહિ પડવા દેવાને દેવતાઓ તે ધણીને કાંઈ આગળથી સુખરૂપ ફળ દેખાડે છે, જેમાં મોહ પામીને યોગસાધના કરનાર અને મંત્રજાપ કરનાર પોતાનું સઘળું પડખું મૂકી દીઠેલાં અહમ્ સુખમાં લાલચ રાખી તે લેવા દેાડે છે; અને છેત્રત તે મળતું નથી અને ખેમ ખોયા જેવું થાય છે. આપણે પણ એમજ ઈગાઈને આ અમૂલ્ય અને કાણલંગુર દેહનું આયુષ્ય વૃથા જવા દઈએ છિયે. ફરીને જન્મ ધારણ ન કરવો પડે અને તેથીજ માતાના ઉદરમાં સુવું ન પડે અને મરણનું દુઃખ ન ભોગવવું પડે એવાં સાધનો કરવાને આરંભમા આ મનુષ્યદેહ ધારણ કર્યો પરંતુ વિષયાદિકનાં ક્ષણિક સુખો આપણને તે માર્ગે જતા અટકાવી અધવચ તોડી પાડે છે અને પછી તે ક્ષણિક સુખ પણ થોડી વારમાં નાશ પામી ખેમ ખગડયા જેવું થાય છે. આ વાત ખૂબ સાવચેતી રાખીને વિચારવાની છે. પૂર્વાપર સઘળો વિચાર કરી પોતાના સદેવના સાથી અંતઃકરણની સાથે વિચાર કરી નિર્ણય કરવાનો છે કે તે વાત ખરી કે નહીં ? વિચાર તો કરવો જોઈએ કે કરોડો રૂપીયા ખરચવાથી જે શરીર નથી મળતું અને જે કરોડો રૂપીયા ખર્ચતાં જે કામ ન થાય તે કાણવારમાં કરી શકે તેવું છે, તે શરીર બીજીને પેટ ભરી જંગલમાં સુઈ રહેવાને માટેજ શું છે ? અથવા તો મિથ્યાજ ભોજન કરી પેટપર હાથ ફેરવી સુંદરિયો સહિત પલંગપર પોઢી રહેવાને માટેજ છે ? એમ કદી હોયજ નહીં. આ કાણમાં નાશ થનારો પાણીના પર-પોટા જેવો દેહ પરનું અને પોતાનું કલ્યાણ થાય અને ફરીને કોઈ

પણ જાતિના દુઃખનો અનુભવ ન કરવો પડે તેવાં કામ કરવા માટેજ છે. અને તે વર્ણાશ્રમાદિકના ધર્મ પાળવાથી અને મહાપુરુષોના સંદેશારના યોધથી થઈ શકે છે.

કેટલાક તો મુછે તાર નાંખીને સમજતા હશે કે સદૈવ આપણો દેહ અમર રહેવાનો છે. અને તેથી મોજશોખ માણતા હશે. પણ અરેરે એ નિશ્ચય ય્યાસુધી તેઓનો રહેવાનો ? જ્યાંસુધી કાળરૂપ પારાધીના તેઓ લક્ષમાં લેવાયાં નથી ત્યાંસુધીજ. પ્રજ્ઞાદિત્ત દેવો, મોટા મોટા રાજાઓ અને મહાપુરુષો, જેઓના યશ આજસુધી ગવાયા કરે છે તેઓ શું આજે વર્તમાન છે ? તેઓ પણ જ્યારે કાળના કોળીયારૂપ થઈ ગયા અને આજે કેટલાક મોટા પુરુષો થાય છે ત્યારે આપણે તે કોણ માત્ર ! એ કાળને તો બધા રાયરંક સરખા છે. જેનો જન્મ થયો તેનો આજ કે પછી ગમે તેટલે કાળે નાશ થયા વગર રહેજ નહીં. જો જન્મે તેનો નાશ ન હોય તો આજે આ અવનીપર પગ મેલવા જેટલી પણ જગ્યા ખાલી ન હોય. કવિ શામળ કહે છે કે,—

જે જાણું તે જાણ જેહ કૂલ્યું ખરશે,
ભયું તેહ ઠલવાય ચડ્યું તેતો ઊતરશે;
હીહું તે સૂકાય નહું તે જીવું થારો,
આયુદ્ધ વરા સર્વ કાળ સૌકોને ખારો;
જો કિન્નર યક્ષ ને રાક્ષસો દેવ ગાંધર્વને દાનવી,
મધવાદિક પણ મોતે મરે કોણ માત્રમાં માનવી !

આ વિષય પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે; તેમ ધણા વિદ્વાનોના તે વિષે સિદ્ધાંત પણ છે કે કાણુલંગુર શરીર કોઈ કાણુ પડવાનુંજ છે. ભગવાન બ્રહ્માસંનિ પણ વસુદેવ પાત્રદ્વારા યોધ આપે છે કે 'મૃત્યુર્જન્મવર્તાં વીર દેહેનસહ જાયતે । અદાવાદ્દશતાંતેવા મૃત્યુર્વૈપ્રાગિનાંધુવઃ । (હે વીર ! દેહ ઉત્પત્ત થાય તે સાથેજ મરણ ઉત્પત્ત થાય છે. આજ અથવા સો વરસ પછી પણ મૃત્યુ તો પ્રાણિયોને ખરેખર છેજ.)

મારાંશ એ કે મરણ અવશ્ય છે, શરીર કાણુલંગુર છે, મનુષ્યદેહ વારંવાર મળતો નથી, અને જન્મ ધારણ કરવાથી એ બધું વળગે છે,

માટે કર્મ કરવું તે એવું કંઈ કે જેથી ફરીને કરી કહાકૂટ રહે નહીં. આજે કાળ અને મનુષ્યશરીરપ ઉત્તમ કલ્યાણ કરવાનું સાધન અનુકૂળ છે તો તેને સફળ કરી ભાગ્યવાન થવું એવી અમારી સર્વ સુજ્ઞાને વિનતિ છે.

વંચના (છેતરવું.)

આ સંસારની યાત્રામાં છેત-વું એ એક મનુષ્યોના આધારતુ સ્થલ ગણાય છે. દેશકાળના નિયમ પ્રમાણે જે એનું અવલંબન કરી સંસારની યાત્રાનો પ્રારંભ કરે છે તેનોજ ઉદ્ય પ્રતિદિવસ વધતો જતો જોવામાં આવે છે. અને તેનો આશ્રય નહીં કરનારાની પ્રતિદિન પડતી દશા થતી દેખાય છે.

મોટાં અરણ્યમાં વસનારા અને પોતાના રક્ષણને નહિ જાણનારા મનુષ્યને સિહ આદિ હિંસક પ્રાણિઓ જેમ મહાભયંકર મુખ ફાટી તેની સામે દોડી પોતાના પંજમાં સપડાવવા પ્રવૃત્ત થાય છે, અને જેમ બજાર વગર ભયંકર સંઘામમાં પ્રવેશ કરનારા પુરવોનાં પુત્રાં રહેલાં મર્મસ્થાનો આરેકોરથી શત્રુએ નાખેલા બાણથી વીધાઈ જાય છે, તેમ આ સંસારમાં પેઢેલા અસાવધાન માણસની પણ તેવીજ દશા થાય છે.

જેમ અસાવધાન રહેલાં મત્સ્યો પારાધીએ નાંખેલી જાળમાં સપડાઈ જાય છે, અને અસાવધાન રહેલો ઉંદર જેમ ખીલાડીના પંજમાં ઘુસત આવી જાય છે, તેમ જે મનુષ્ય અતુર નથી હોતું અને આવધાન-પણાથી રહિત હોય છે તેનો પરિણામ પણ તેવોજ થાય છે. અને પરિણામ તેવો નહારો થયા પછી તેને પસ્તાવુ પડે છે.

આ પ્રબળ કળિકાળના બળથી જ્યાં દષ્ટિ કરિયે છિયે ત્યાં ત્યાં ચોતરફ પથરાયેલું છેત-વું નજરે પડે છે. આખું જગત્ વંચનારૂપ વૃક્ષની ધાટી ઘટા નીચે આવી રહેલું છે. તેમાં મહુ પોતપોતાની માનસિક શક્તિ પ્રમાણે આ ક્રિયા કરવામાં પછાત રહેતા નથી. આ ક્રિયા પ્રશુ-પક્ષિથી માંડીને છેક મનુષ્યસુધી પથરાયેલી છે. જેમ કે,

ખિલાડી હેઠરને છેતરવા ટાંપી રહેલી હોય છે, શેરો સર્પના તરફ આ ક્રિયાનો આશય કરે છે, ચિત્રો સિંહને પોતાના પંજમાં લેવા આ ક્રિયાની કોશિષ કરે છે, ખગલો મત્સ્યોનું સત્યાનાશ વાળવા આ ક્રિયા અમલમાં લે છે, સિંહ હરિણને કૂસાવવામાં આ ક્રિયા અલાવે છે.

મનુષ્યોમાં તો આ ક્રિયા ખડુ જોવામાં આવે છે. નોકર ધણિને, ધણી નોકરને, ભાઈ ભાઈને, મિત્ર મિત્રને, શિષ્ય ગુરૂને, ગુરૂ શિષ્યને, પુત્ર પિતાને, અને પિતા પુત્રને, આશાથી થયેલા મનોરથોથી છેતરવા કાંઈ આંચકો ખાતા નથી. વધારે તો શું પણ પતિપત્નીના નિયત સંબંધમાં પણ વખતે આ ક્રિયા જોવામાં આવે છે. ગમે તેવા વિદ્વાન્ હોય, ગમે તેવા બુદ્ધિમાન્ હોય, ગમે તેવા હુન્નરો જાણતા હોય, ગમે તેવા કળાકુશળ હોય, ગમે તેવી પ્રખ્યાતિ પામેલા હોય, ગમે તેવા હોદ્દેદાર થયા હોય, ગમે તેવા સારા આચરણવાળા હોય, અને ગમે તેટલા સદ્ગુણોથી સુશોભિત હોય, પણ જો અસાવધાન રહે તો તુરત તે વંચનાની જાળમાં સપડાઈ જાય છે.

આ સંસારમાં લોકો છેતરવામાં એવું તો આતુર્ય વાપરે છે કે તે ખિચારા અસાવધાન માણસ પાસે જઈ આનંદથી એકદમ પોતાની વિચિત્ર તરેહની ચતુરાઈથી તેનું ચિત્ત હરી લઈ પછી સર્વસ્વ હરી લે છે અને પછી ચતુરતાએ દૂરથી તજ દીધેલા તે માણસને કંઈ પણ ન જાણાય તેવી રીતે તેનો સંગ ધીમેધીમે છોડી દે છે. ત્યારપછી તે અસાવધાન અજ્ઞાની માણસને જીવિતનો ખાકી રહેલો ભાગ શૂન્ય થયેલે હૃદયે દુઃખમાંજ કાઢવો પડે છે.

છેતરવાની ક્રિયા કાંઈ એક જાતની નથી થતી પણ તેના તો આ સંખ્ય ભેદ જાણાય છે. કેઈ ઉપરથી મધુરતા ભરેલી અને અંદરથી વિપના સરખી વચનની રચનાથી છેતરે છે; કેઈ ઉપરથી સરસતા ખતાવનારી ક્રિયાથી માણસને ભૂલ થાપ ખવરાવી દે છે; કેઈ ઉપરથી સુધડપાણું ખતાવનારાં આચરણો ખતાવી મનુષ્યને વંચનારૂપ ખાઈમાં ફેંકી દે છે; કેઈ ઉપરથી સારો સ્રોહ ખતાવી મનુષ્યને છેતરે છે; કેઈ તેની પ્રકૃતિને અનુકૂળ કાર્યો કરી તેની સાથે પોતાનો ઐક્યભાવ ખતાવી

અનુકૂળ વખતે એકદમ તેના કોમળ અંતઃકરણમાં છેતરવારૂપી છરી ખોંચી દે છે અને કોઈ વિવાસઘાત કરી ધાણુ કાઢી નાખવામાં આ ક્રિયા કરવા કમર કસે છે.

એ લોકો છેતરવાની ક્રિયા કરવા વખતે કેમ જાણે આ સંસાર સાચો હોય અને શરીર સ્ત્રી પુત્ર ધન ધામ આદિ સધળા પદાર્થો કેમ જાણે અમર હોય તેમ માની બેસે છે; પરંતુ પછી તેને પણ જોમ પારકાં અત્રની લાલચથી મોહું ફાડી રહેલાં મત્સ્યોને પારાથી તરફથી થયેલો દુઃખદ પરિણામ ખમવો પડે છે, તેમજ પોતે કરેલાં કર્મોના પરિપાકની દશાના સમયમાં તેનાં કૂળ ચાખવાં પડે છે. કદિ તેને ઉત્પન્ન થયેલો વિષમ પરિણામ જાહેર જોવામાં ન આવે તો પણ તે અદૃશ્ય રીતે થયાવિના રહેતો નથી. જગત્કર્તા ઈશ્વર અનંતચક્રુ છે. તે આખા જગતની અંદરની દશા અને બાહરની દશા સાક્ષિપણથી જુદા રહી જોયા કરે છે, તે તેનું કૃત તેને આપ્યા વગર કદિપણ રહેતા નથી.

અહીં જગત્કર્તાએ કેવી જગતની રચના કરી છે કે અનેક લોકો અવતરેલાં પ્રાણિઓમાં તેનેજ શ્રેષ્ઠમાને છે, તેનેજ ચાલાક સમજે છે, તેનેજ કૃતકૃત્ય માને છે, તેનીજ સેવા ખતવે છે, અને તેનીજ આજ્ઞાને અનુસરે છે કે જે પોતાની ગૂઢતાથી અનેક પ્રપચો તથા અનેક યુક્તિઓ કરી માણસને પોતાને તાબે કરી લેતા હોય અને વંચનાની સહાયતાથી લક્ષ્મીવાન થઈ ગયા હોય. વધારે તો શું પણ અપાત્રમાં લપટાતો અને અજ્ઞાનથી આંધળી બની ગયેલી લક્ષ્મી પણ તેના તરફ પોતાનાં ચંચલ કટાક્ષબાણનો વરમાદ વરસાવે છે. આ બધું શું થોડું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે:—

‘કૃતે પ્રતિકૃતં કર્વોદિસને પ્રતિહિંસનમ્,

તત્ર દોષો ન પતતિ દુષ્ટે દુષ્ટં સળાચરેત્’

(જે માણસ જેવા પ્રકારની ક્રિયા આપણાઉપર ચલાવે તેવા પ્રકારનીજ ક્રિયા આપણે તેઓના ઉપર ચલાવવી. (જે કે નુકશાન પોચાડે એ નિંદિત છે તો પણ) કદિ તે કોઈ આપણને કોઈ રીતે હાનિ

પોઆડે તો આપણે તેને સામી હાનિ પહોંચાડવી. આમ કરવાથી મનુષ્ય દોષભાગી થતો નથી કેમકે, દુષ્ટની પાસે દુષ્ટતા કર્યા શિવાય આણે નહીં માટે તેમજ કરવું.) વળી અર્ધની પ્રાઢતામાં પંકાયેલા મહાકવિ ભારવિ પણ કહે છે કે,—

વ્રજંતિતેમૂઢપિયઃપર્યભવં, ભવંતિમાયાવિષુષેનમાયિનઃ

પ્રવિશ્યહિવ્રેતિશઠાસ્તથાવિધા નસંવૃતાંગાન્નિશિતાશ્વેષવઃ

(જે મૂઢ બુદ્ધિવાળા પુરૂષો માયાવી તરફ પોતે માયાવી થતા નથી તે પરાભવને પ્રાપ્ત થાય છે અને તેવા પુરૂષોનાં અંતઃકરણમાં માયાવી લોકો પ્રવેશ કરીને એટલે તેના અંતઃકરણના તમામ વિચારો બાણી લઈ પછી જેમ બખ્તર ઓઢ આવરણ રહિત અંગવાળા પુરૂષોને તીક્ષ્ણ બાણો પરાભવ કરે છે તેમ તે બિચારા સજ્જન માણસને તેઓ પાભવ કરે છે.)

વળી સર્વોત્તમ કવિની ગણનામાં ગણાયેલા એક મહાકવિ પણ કહે છે કે

‘શામ્પેત્રત્વપકારેણ નોપકારેણદુર્જનઃ’

(દુર્જન માણસ અપકારની સામે અપકાર કરવાથીજ શાંત થાય છે પણ ઉપકાર કરવાથી થતો નથી.

આ શિવાય બીજાં અનેક વાક્યો છેતરનારા પુરૂષોની સામે છેતરવાની ક્રિયા કરવામાં પ્રમાણરૂપ છે. અને ચાલતી રૂઢીમાં પણ લોકોની તેમજ પ્રવૃત્તિ થતી દેખવામાં આવે છે. પરંતુ સજ્જનોની સરલતાથી અને સુજ્જનતાથી સુરોક્ષિત રીતિ પ્રમાણે વિચાર કરતાં તો ધોખી સામું ધોખી ન થવું એ ક્રિયા વધારે સારી ગણાય છે, એટલે પ્રથમ તેવા વંચક પુરૂષોની વંચનામાં ન કસાઈ જવા પૂર્ણ લક્ષ રાખવું જોઈ કરી પછી પસ્તાવાનું કારણજ પેદા થાય નહીં; અને કદાચિત્ કોઈ સમયે દેવયોગથી તેમ થઈ ગયું અને આપણે છેતરાઈ ગયા તો પણ આપણે તેની સામે તેવી ક્રિયા ચલાવ્યાથી તે ક્રિયા અવિચ્છિન્ન પણ ચાલુ રહે છે એટલે તે આપણને છેતરવા ઈચ્છા રાખી તથી આપણે તેને છેતરવા પ્રવૃત્ત થઈએ અને આપણે તેને છેતરવા માટે યત્ન કરીએ એટલે તે આપણને માટે પણ તેવોજ વિચાર કરે. (અપૂર્ણ.)

કાઠની ગતિની વિચિત્રતા અને જગતનું નશ્વરપણું.

કાળની ગતિ વિચિત્ર છે એમ અમારા તરફથી વારંવાર લખવામાં આવે છે, તે ખરેખરા અનુભવ ઉપથી લખવામાં આવે છે. સહુ કોઈ તે વાતથી અબ્બાણું નથી પણ અમારો લેખ માત્ર તે વાત ફરીને સ્મરણ આપવાને માટે કરવામાં આવે છે. જુના ઇતિહાસો અને નવા ઇતિહાસો એ પણ જગતનું નશ્વરપણું, કાળની ગતિ અને તેની વિચિત્રતા દેખાડનારા છે. એ ઇતિહાસમાંહેનું કોઈ કંઈ લખે તો તે પણ યાદ કરાવવા માટે લખે છે એમ સમજવું. હમણાંનો તાજે દાખલો જોઈને અમને ખહુ ખેદ થાય છે. શેઠ કલ્યાણદાસ નરેતમદાસ એ આખરદાર ગૃહસ્થ હતા. તેની આત્મવિચાર ઉપર આશરે પંદરેક વર્ષ થયાં વૃત્તિ લાગી હતી. તેનો સ્વભાવ મળતીઓ અને ચેરો હસ-મુખો હતો. પોતાને ઘેર આવેલા અતિથિને તે આદરથી જમાડતા. એમના પિતા નરેતમદાસ ધણા પૈસાવાળા હતા અને ઇસ્ટેટ પણ ધણું હતું. પણ દેવેચ્છાથી તેમાં ધણો ઘટારો થઈ ગયો હતો તો પણ વર્તમાન કાળમાં તે સારા કમાઉ અને પોતાના ઘરનો મોટો ખર્ચ ઉપાડનાર તથા સલાહસંપથી રહેનાર હતા. ઈશ્વરેચ્છાથી ચાર દિવસના સાધારણ તાવમાં ૧૯૩૯ના ભાદ્રપદ વદી ૧૦ સુવંવારે શરીર છુટી ગયું. એમના મિત્ર જેકિશનદામ (કિલાભાઈ) હરિવલભદાસ ૧૯૩૭માં ગુજરી ગયા તે વખતથી તેમને ખહુ ઓછું લાગ્યું હતું. તેને સારે માર્ગે ચલાવનાર આ ગૃહસ્થ હતો તે જાણે કેમ પરલોકમાં પણ તેને સારે માર્ગે ચલાવવા ગયો હોય તેમ ચાલી નીકળ્યો. તેમની સ્ત્રી, ભાઈઓ અને બાળક છોકરાંઓ બિચારાં રડતાં રહ્યાં. પણ શો ઉપાય? આટલેથીજ કંઈ છુટકો ન થયો. તેનાં સ્ત્રી મણીકુવર તેના શોક ને પરિતાપને લીધે મૂતિકામાંથી કાપનો રોગ વળગતાં માર્ગશીર્ષ વદી ૭ ગુરવારે ગુજરી ગયાં. આથી નાનાં છોકરાં અને નાના ભાઈઓ ઉધાડા થઈ રહ્યા. વિચાર કરિયે કે હવે સંસારમાં કેટલું સુખ છે અને માણસનું શું ગતું છે?

શરીરનો છેલ્લો પરિણામ શો થવાનો છે તે સહુ જાણે છે પણ તે ક્યારે થશે તે કોઈ જાણતું નથી. આટલામાટેજ સમજી પુરૂષો વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક કામ ઘણી ત્વરાથી કરી લે છે. અને ઈશ્વર સહુને દી-
ર્ઘાયુષ્ય કરે એમ ઈચ્છે છે અને તે સહુ પોતપોતાના કલ્યાણનું સાધન શોધી સારે માર્ગે ચાલે એવું જોવાને ઈચ્છે છે. મરનાર સ્ત્રીપુરૂષે પોતાના હિતનો સારો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો હતો એટલી વાત સંતોષકારક છે. મરનારનો બાર ચૌદ વર્ષનો પુત્ર અને તેના ભાઈઓ અતિ ઉદાસીમાં પડ્યા હશે. પણ શો ઉપાય ? ઉપાય માત્ર એટલોજ છે કે સંસારની અનિત્યતા જાણી માથે આવ્યું તે સહનકરી ભવાટ-
વીનો માર્ગ આગળ સુરીતિથી કાપવા માંડવો. આ શિવાય મનુષ્ય કંઈ કરી શકે તેમ નથી. નિવૃત્તિપક્ષને આજકાલ ઘણા લોકો અંગીકાર કરતા નથી પણ મહાસંકટને સમયે તે જોવો લાભ કરે છે તેવો ખોજ કોઈથી થતો નથી. એની ખૂબી જે જાણતા હોય તેજ જાણે તેમ છે.
જંગલમાં ઘણા ઘણા વિદ્વાનો થઈ ગયા અને હજી થતા જાય છે, પરંતુ કોઈનાથી કાળની વિચિત્રતા અને જંગલની નશ્વરતા મટવાવિષે કશો ઉપાય થઈ શક્યો નથી. પ્રાચીન વિદ્વાનોનો પાઠ માનવો જોઈ-
એ કે કાળની વિચિત્રતા અને જંગલની નશ્વરતાથી થતાં દુઃખનાં નિવારણ માટે જે જે સાધનો ખતાવ્યાં છે તે નિરૂપમ છે. આ ઉપરથી કાળની વિચિત્રતા અને જંગલનું નશ્વરપણું જાણી જે મનુષ્ય જન્મનું કર્તવ્ય છે તે કરી લેવું, એ મનુષ્ય જન્મનું સદ્ગુણપણું છે. કંઈ પણ શુભ કામ પ્રસંગ આવ્યો હોય અને કરવાને યોગ્ય હોય તે છતાં પાછળ રાખવું એ કંઈ સાધારણ ભૂત નથી. કોણ જાણે કેટલાંએ પુ-
ણ્યના પ્રભાવથી આ ઉત્તમદેહ મળેલ છે પણ ખેદ કરવાની વાત એજ છે કે અમૂલ્ય છતાં તે અતિશય નાશવાળો છે. આમ કરવામાં ઈશ્વરે કેમ જાણે કંઈ મોટી ચતુરાઈ વાપરી હોય તેમ જણાય છે. જો દેહનું નશ્વરપણું છે અને આ દેહથી જે થયું તે થયું પછી કંઈ થતું નથી એવું જણાય છે તો તે વિષયમાં આપણે બોધ થયા પછી આપણું કર્તવ્ય ત્વરાથી કરી લેશું. અને તેમ જો ન હોત તો કોઈ

પણ દિવસ આપણે આપણું કલ્યાણ કાળજીથી કરી શકત નહીં. આ-
મને આમ કાળગતિમાં વિચિત્રપણું મૂકવામાં અને જગતમાં નશ્વર-
પણું મૂકવામાં પણ મહાહહાપણ ઈશ્વરે કર્યું છે; કેમકે એથી આપણે
ધણી સારો ખોદ લઈ શકિયે છિયે. મહાસુખમાં અને અતિ આ-
પત્તિમાં પણ કાળની ગતિ અને જગતની વિચિત્રતા આપણને બહુ
ઉપદેશકારક થાય છે; પણ આટલું જાણવું એજ મુખ્ય કઠણ છે. એટલું
કઠણ કામ જે વિવેકવડે થઈ જાય તો પછી કરી હરકત નથી અને
જે ન થાય તો પછી કંઈ જાણવામાં આવતુંજ નથી અને આજે મ-
ળેડો જન્મ મિથ્યા થાય છે. રાજ્યો તે રંક સુધી આપણે સહુએ
ઈશ્વરની દૃષ્ટિમાં સરખા છિયે તેથી કાળની વિચિત્રતામાં અને જગ-
તનાં નશ્વરપણામાં સહુએ સરખા છિયે. આપણે નથી જાણતા કે
આપણે એક ક્ષણ પછી પણ કેવી દશાનો અનુભવ કરશું, આપણે નથી
જાણતા કે આપણે આખણી ધારણા સરખી ઉતારી શકશું, અને આપણે
નથી જાણતા કે આ તે માયાનો મોહકારક કેવો પ્રખંડ છે? આમ છે
ત્યારે વિદ્વાનોના મિહાંતપર લક્ષ રાખી, અનુભવને તે સાથે એક કરી
પોતાના સુખને માટે અને કલ્યાણને માટે જે સદાચાર-સદ્ધર્મ આદિ
સાધનો હોય તે આ દેહદ્વારા સાધી લેવા જોઈએ. કદી આપણે નિવૃ-
ત્તિએ તે સાધી લેશું એમ ધારણા રાખિયે પણ ક્ષણે ક્ષણે કાળની ગતિ
અને જગતની નશ્વરતા તે વિચાર કાણવારમાં ફેરવી નાંખે છે. જેઓને
કાળની ગતિ અને જગતનું નશ્વરપણું જાણવામાં નથી તે કદી નિ-
ર્ભય રહેતા હશે, તેમને કદી તેમના મનમાં કરું કરવાની જરૂર નહીં
હોય, પરંતુ એવી રીતે નિરંતર ચાલી શકતું નથી અને કદી ચાલે છે
તો તેનું પરિણામ અતિ નકાર અને અતિ દુઃખરૂપ થાય છે, કે જે
આપણે આપણી આંખેથી અને હૃદયથી જાણી શકિયે છિયે. કાળની ગ-
તિ અને જગતનું નશ્વરપણું પ્રજ્ઞાદિકથી ક્યું નથી તો ખીજા પ્રાણીઓ
કોણમાત્ર છે? માટે તેને આધીન થયેલા આપણ સર્વેએ પરતંવતામાં
જે કાંઈ દુઃખ-સુખ થાય તેથી દુઃખ-સુખ ન લાવતાં અને તે ઉપર
લક્ષ ન રાખતાં જે કરી લેવાનું છે તે ઉપરજ તન-મન-ધનથી પ્રવૃત્ત

રહેલું જેથી કાળની ગતિ અને જગતની નિર્ધરતાને છતી આ રહેલું જન્મલું સર્જન કરી વ્યવહાર અને પરમાર્થને સુધારી અખંડ સુખ પામિયે.

૮૫૫ જન્મ સ્વોવાવિષે.

શાર્દૂલવિક્રીડિતછંદ.

ઓટા ઓલ રચેલ આ અખિલનો માયાવડે માધવે,
આપી દેવ અનેક જન્મ સહુને હેતે રમાડે હવે;
માથે માત ફરે સદૈવ સહુને શુ' શાંતિ રાખી સુષો ?
મોઘો માનવ જન્મ આ જગતમાં ખાંતે કરી કાં ખુવો ?
કોનાં પુત્ર કલત્ર મિત્ર મણિયો સ્વાર્થે સગાં સર્વ છે,
કોનાં ધામ ધરા અને ધન ધણો શા કારણે ગર્વ છે ?
ભણે છે અભિમાનમાં જન અરે જગી જરા તો જુવો,
મોઘો માનવ જન્મ આ જગતમાં ખાંતે કરી કાં ખુવો ?
આયુ' આજપણું જુવાનિ પણ તે જાણો વહી જાય છે,
ભાગોમાં વિષયોવિષે તરણીમાં પ્રીતિ પરાવાય છે;
જૂઠો તો સુમળય અત્તર હથે કે કામલીનો સુષો,
મોઘો માનવ જન્મ આ જગતમાં ખાંતે કરી કાં ખુવો ?
આજે હૃત્તમ જન્મમાં અવતરી કર્તવ્ય કારે કરી,
પીડા પિંડવિષે કરે પ્રતિદિને એ કર્મને આદરી;
કાળા કાદવમાં પડેલ પગને કાં કીમડેથી ધુવો ?
મોઘો માનવ જન્મ આ જગતમાં ખાંતે કરી કાં ખુવો ?
રાજ રાજ રહે તમે હૃદયમાં વ્યાપાર ને વિતત્તી,
જુકી જાળ જુવો તથાપિ સુમનો સ્વામી મદ્ય ચિત્તથી;
હર્ષે હર્ષ ધરે વિપત્તિ વપ્પતે નાંખી નિઃશ્વસો રવો,
મોઘો માનવજન્મ આ જગતમાં ખાંતે કરી કાં ખુવો ?

નીતિ તે ન ગમે કદી પ્રભુપદે પ્રીતિ નથી રાખતા,
 શાસ્ત્રોના ઉપદેશના શ્રવણનો સ્વાદે નથી આપતા;
 શાધો દીપકને લાહી કગવિષે શા કારણે રે કુવો ?
 માથો માનવ જન્મ આ જગતમાં ખાતે કરી કાં ખુવો ?
 સચો થું રતિરંગની રજવિષે ખાતે બની ને ખર ?
 પુત્રો ને પ્રિયમિત્રના પ્રિયતમાના નિત્યના નોકર;
 જાણે સર્વ રહી બધું મનવિષે જો દેહ માતે ખુવો,
 માથો માનવ જન્મ આ જગતમાં ખાતે કરી કાં ખુવો ?
 જન્મીને જનજાતિમાં પ્રથમથી હું કોણુ તે વીચર્યા,
 માહે ને મદમત્સરાદિકવડે આડે પથે ભીતર્યા;
 પેળા જે પ્રિયપુત્રને પ્રિયતમા ભાવે બતાવે ખુવો,
 માથો માનવ જન્મ આ જગતમાં ખાતે કરી કાં ખુવો ?
 લેવા સદ્ગુણ સર્વ દુર્યુણ તણુ દેવા વિતેકે કરી,
 રાકી સર્વ વિકારરૂપ સધળા વેરી વિરાગે ઠરી,
 આ સંસારતણા પડે ન ખમવા કુ.ખા કથા દેહથી;
 લેશે જ્ઞેય રહે નહીં સુખ યતા તો જન્મ મિથ્યા નથી.

પુસ્તકોની પહોંચ.

સાવિત્રીચરિત્ર નામનું છાયાનાટક. આ નાટક ભારપીના સ્વર્ગવાસી
 હારાજા હારેશ્વરી સ્વામીરાજનાં નામસ્મરણાર્થે તેના અર્ધાગરૂપ બાહ્યશ્રીમાધી-
 ની આસાથી સ્વામીરાજનાં પાંડ્યાણાના શાસ્ત્રી શંકરલાલ માહેશ્વરે રચ્યું છે.
 પેદ્યર્થસમાને મળવાથી ઉપકારમાથે માનવ રાખિયેછિયે. એ પુસ્તકમાં સધળું
 ધર્મચરિત્ર છે. તેમાં સમાયેલા વિષય ઉપર અમારું લક્ષ જોઈ અમે અતિ
 તોય પામિએ છિયે.

સાવિત્રીની માઠી ઉમર થવાથી તેને તેના યોગ્ય વર શોધવા તેના પિતા અ-
 પતિએ દેશાટલું કરવા મોકલી. તે સર્વ સદ્ગુણુ અને વિદ્યામાં સંપૂર્ણ હતી. તે-
 દુઃખભક્ષેન નામના પદભટ્ટ અર્ધ રાજાના પુત્ર સત્યજ્ઞાનને સ્વયંવરમાં આરો-

પંચા ધાર્યું તેમાં અશ્વપતિના સાવિત્રી સાથે ગયેલા એ વૃદ્ધ પ્રધાનોએ ના જાડી. પછી મહુ પાછાં આવી એ વાત રાજાને વિદિત કરી. પદ્મપદ છતાં પણ બીજો કશો દોષ ન હોય તો તેને વરવા અશ્વપતિની ના ન હતી. વિચારભવનમાં મં. ત્રી, રાણી, રાજા અને નારદજીએ મળી નિશ્ચય કર્યો તેમાં બધા સદ્ગુણો ધારા આપ્યા પણ છેવટ નારદજીએ બાબેલા ભવિષ્ય ઉપરથી સત્યવાનનું આ-કુલ્ય ૧ વર્ષનું જાણવામાં આવ્યું. આ હેતુથી રૂરીને દેશારણ કરવાની અશ્વ-પતિ અને તેની રાણી માલવીએ પોતાની પુત્રીને આજ્ઞા કરી પણ તેતો દુર્લભિચય વાળી હતી તેથી કાંઈ બોલ્યા વિના પોતાનાં પુરતકાલયમાં ગઈ. નારદજીએ પરી-ક્ષ સત્યવાનની આવરદા વધે તેવો વટસાવિત્રીનું વ્રત કરવાનો ઉપદેશ કરવાથી તે સાવિત્રીએ આરંભ્યું અને તેનો મદાયહ તથા વ્રત કરેછે તેથી વિદ્ય નહોં થાય તે જોઈ જ્યાં દુર્ભક્તેન હતા તે વનમાં જઈ અશ્વપતિએ સત્યવાન સાથે સા-વિત્રીનો સંબંધ કર્યો. સંબંધ થતા વખતનાં બાપણો ધણાં રમણીય છે. માધ-વી મંડપ નામના સ્થળમાં માતા-પિતા આદિની મમત્ત વરમાળ આરેણીને પછી લાજાહોમ આદિ ક્રિયા કરી. એમ લાજનું કામ નિર્વિદ્ય પૂરું થયું. અશ્વ-પતિ અને માલવી પોતાને શોહુર ગયાં, તે પોહુલાં સ્થવનકપિ અને સુકન્યાનું નાટક કરી બતાવી સાવિત્રીને બોધ આપી ગયાં. આ ગર્ભ નાટકની રમના પણ બોધ આપનાર છે. આ વનમાં એક વર્ષ સુધી સાવિત્રી પોતાનાં માસુ-મમરાની અને પતિની સેવા કરતી હતી. એક દિવસ આજે મારા પતિને વિદ્ય થવાનો દિવસ છે એમ નારદજીના કેહેવાથી જાણતી હતી તેથી સત્યવાન સાથેજ લાકડાં લેવા જવાનો આગ્રહ લીધો. એના અતિઆગ્રહથી માસુ-મમરાએ એનું પ્રથમનુંજ માગવું હતું તેથી અને તેના પતિએ તે વાત અંગીકાર કરી એટલે તે સાથે ગઈ. સાંજે આર ઘડી દિવસ હોય ત્યારે ઘેર આવવાનો હરાવ કરેલો પણ તે ન આવ્યાં તેથી તેનાં વૃદ્ધ માતા-પિતા આંધળાં છતાં તેને ગોતવા નીકળ્યાં. સા-વિત્રીનાં માતા-પિતા પણ તેને આગલે દિવસ માલવીને દુષ્ટ સ્વપ્ન આવેલું તેથી મળવા આવ્યાં પણ આશ્રમમાં કોઈ ન હોવાથી બધા કપિઓને બિજા કરી એ અપંગ જોડાંને તથા સત્યવાન-સાવિત્રીને શોધવાને મહુ નીકળી પડ્યા. મહુએ અર્ધરાત થઈ જવાથી નિરાશ થઈ પાછાં ફર્યાં. પછી ગૌતમ કપિએ અશ્વપતિ અને તેની સ્ત્રી માલવીને તથા દુર્ભક્તેન અને તેની સ્ત્રી શૈબ્યાને સવાર સુધી

ધારણા રખાવવા ઇંદ્રજાળ કરી યથાર્થિત વૃત્તાંત આ પ્રમાણે દેખાડ્યું.
 ૧. યાવિત્રી અને સત્યવાન મેય વનની શોખા જોતા વાતચીત કરતા કરતાં
 હતાં. યાવિત્રી વિદ્યુત્ત યવાનો દિનમ્ હોવાથી મનમાં હિંમત હતી. મમીષ
 પાડતાં માયામાં વ્યથા યવાથી યાવિત્રીના કેહેવાથી સત્યવાન તેના ઓળામાં
 મુઠ ગયા. યાવિત્રીએ ઇશ્વરપ્રાર્થના કરવા માડી ત્યાં યમરાજ વિકરાળ
 સ્વરૂપથી આવી ઉભા રહ્યા. તમ્મ દેવ છે એમ જાણી પ્રમ્ કરતા યમરાજ છે
 એમ જાણી પોતાના પતિની સાથે પોતે જવા આગ્રહ કર્યો. યમરાજએ તેવા પો-
 તાને અધિકાર નથી એમ જાણાવવાથી પતિને બદલે પોતાને લઈ જવા કહ્યું.
 તેની પણ ના પાડી તેથી તે યમરાજ પાછળ ચાલી. એમ ચાલતાં ચાલતાં
 વાણીની કુશિત્રી યમરાજને પ્રમ્ કરી અનુક્રમે ચાર વરદાન માગ્યાં. પેહેલું
 મામુ-મસરો દેખતા યજ્ઞનું, પીઠું પોતાના માતા-પિતાને પુત્ર યજ્ઞનું
 મીઠું મામુ-મમગનું ગજ પાછું મળવાનું. અને ચોથું મ યવાનથી પોતાને
 ઔરસ પુત્ર યજ્ઞનું. આ વરદાન લઈને તે પોતાના પતિ પાસે આવી. અહીં
 કેટલીક વિગતો વર્ણવી છે. ત્યાર પછી સત્યવાન ઉઠ્યો અને તેણે જે કાંઈ
 દીધું તે સ્વપ્ન હય એમ સમજાવી ટેકો આપી મેય આગ્રમમા આવવા આપ્યાં.
 જે વખતે સત્યવાનને મૂર્છા હતી તે વખતે દુમત્સેનને જુનો પ્રધાન અને
 દુમત્સેનનો ભાઈ જે પોતાના ભાઈનું રાજ્ય પચાવી પડ્યો હતો, તેમ્ના મળ્યા
 અને તેમણે સત્યવાનને રાજ્ય યવા આગ્રહ કર્યો. પણ તેણે વનમાં રહેવાની
 ઇચ્છાથી ના પાડી. આગ્રમે જઈ પિતાજીની મરજી પ્રમાણે કરવા કહ્યું. તેથી
 તે પણ સત્યવાન-યાવિત્રીને પાછળ રાખી આગ્રમમા આવવા નીકળ્યા. અહીં
 ઇંદ્રજાળ પૂરી થઈ ને જ્યાં જુવે છે ત્યાં તો તે ઇંદ્રજાળમાં દોડ્યું. સત્ય યજ્ઞ
 ને બધા આચ્છા. ને છેવટ યાવિત્રીના માગ્યાપ્રમાણે સુખમં પત્તિ મળી.

દુઃક્રમા ઉપર માર જતાંયો તેમાં ધણો ભાગ જાણવા જેના રહી ગયો
 છે-પણ વિસ્તાર યવાથી નથી લખેલ, મિત્રસંબંધી અને પીઠું કેટલુંક
 ભાષણ રસિક છે. સર્વ સ્થળે નીતિની નિપુણતા મળકી રહે છે. વાચ્ય મુખના
 બહુ ગમે તેની છે. કોઈ પણ રીતે શુદ્ધન આગળ વાચતા શરમ ચાપ
 તેવો ગ્રામ્યશૃંગાર તેમા નથી તેથી સ્ત્રીને અને પુરોને વાચવા યોગ્ય છે.
 ઇંદ્રજાળમા યમરાજ તરફથી પાપાઓને યતી શીક્ષાનો પ્રવેશ પણ અરેખર

સુખોદ આપનાર છે. સારે મર્ગે ચાલવાને આવા યોગ્ય બહુ ઉપયોગી છે. દુઃકમાં એટલું જ કે તેમાં સમાયેલી નીતિથી અને તેની સરલતાથી] અમને આનંદ ઉપજે છે. સાવિત્રીનો સાથે છુટક સુકેલો ફેટાગ્રાફ ચિત્તાકર્ષક છે.

આ સાથે અમે બાઈબી મોંઘીબાને ધન્યવાદ આપિએ છિયે, કે તેમણે પોતાના પતિ ડાક્ટરશ્રી રવાળગજનું નામ અનર-અમર કરવાને ખીખ' ધણાં પ્રણયધર્મી કર્યા હશે તો પણ આવાં પુસ્તકો છપાવી પાત્રો પ્રમાણે અર્પણ કરે છે. અમે માંબળ્યું છે કે આ પુસ્તકની ૨૦૦ નકલો તેણે ધર્માર્થ આપવા ખરીદી છે. આગળ પણ આ નાટકનું ગુજરાતી ભાષાંતર છપાવી કેટલીક કન્યાશાળાઓમાં અને ભણેલી સ્ત્રીઓ આદિને વેચેલ છે. રાજ્ય હોય ત્યાં દ્રવ્યનો અર્થ થયાજ કરે પરંતુ આવા કામમાં જે દ્રવ્ય અરચાય તે વધારે વખાણવા યોગ્ય કેહેવાય. અમે આશા રાખિએ છિયે કે આવાં પુસ્તકો શીઘ્ર કવિ ચંકરલાલજી લખતા રહેશે અને રાજ્યમાતાશ્રી મોંઘીબા તથા તત્ત્વનરેણી ડાક્ટરશ્રી વાઘજી તેમને ઉત્તેજન આપતા રહેશે. કાવ્યમાં અને નીતિમાં પ્રીતિવાળા મંસ્કૃત વિદ્યાર્થીઓને આ પુસ્તક વાંચવાને અમે ભજાન મણુ કરિએ છિયે. મૂલ્ય રૂ. ૧૧ છે, ટપાલપત્ર આના ૨ છે, અને પાઠું નકશીદાર પુઠું છે. તે મુંબઈમાં આર્ચધર્મ પ્રકાશ ઓફીસેથી અને મરાઠેવીપાસે પંડિતજી બેયદાસજી સુકુંદળની પુસ્તકની દુકાનેથી મળશે.

રાજકદેવી (એક સોરઠિયાણી મતીનું આચું પતિવ્રત) આ નામની ચો પડી શ. અનંતપ્રસાદ ચંપકલાલ વેણુવે રચી બહાર પાડી છે. રાણકદેવી એક રાજની છોકરી હતી પણ તેને જન્મતાંવેત તજી દેવાથી હડમતિયા દુઃભારને જડી. તેણે પાળીપોશીને મોઢી કરી. તેનું લાખાફૂલાણીએ માથું ઢુંધું તેથી હડમતીઓ નાશીને વનથળીમાં આવી વસે. વનથળી ગુનાગદથી પાંચ કોથ છે. ગુણ્યાલુ નાતાનંતિ રાજે તેના બોટે કરેલાં વખાણથી તેને વરના ઇચ્છા કરીને સગાઈ કરે તેને આગણ. ખેંગારના બાણવામાં આવી તેથી અને રાણકદેવીના વખાણ માંભમાં દાઢકદમ હરી લઈ આવી તેની સાથે તેણે લગ કર્યો. રાણકદેવી જો કે બાણવી ખાવિરી તો પણ જેનાઉપર પ્રથમ તેને પ્રેમ થયેલ તે તેજ શ. ખેંગાર છે એમ બાણ પ મંત્રુષ થઈ. આથી ત્રિદરાજે ગુનાગદને પેરેા ધાવે. અગીયાર વરસ નીકળી ગયાં તો પણ કાંઈ આણું નહીં. દિવસ શ.

એંગાગને પોતાનો ભાણેજ દેશન હતો તે ઉપર હુમા આગ્યો તેથી તે ભાણેજ
 દેશો દર્શાવેલા દવાન ખુના મુકારી દુશ્મનનું લનકર આપ્યું તે એકદમ
 કતન આવી તેમા ગ. એંગાગ મરાયો. તેના મહેનમા પેલા કપડી ભાણેજ મિદ્દ-
 રાજને તેડી ગયો ને ત્યા તેના કોમન પુત્રને તપાચી કારી નાખ્યો. મતીએ
 મત્ત એડ્યું નથી ને તાને યઇ નહીં, તો પણ તેને પકડી લઇ ગયો. છેવટ
 તેણે પોતાનું પણ ન મેલ્યું તેથી તેનો મોટો પુત્ર હતો તેને પણ મહાકુ પ્રકૃતિ-
 ના મિદ્દરાજે તપાચી કારી નાખ્યો. અને એવડ નદીણને પાદર ગણકદેરી
 પોતાના નામને અમર કરી સતી યઇ. આ રીતે ત્યાના રાજ્યનો અત આ-
 વ્યો ને મતીએ મતીત્વ રાખ્યું તે વાત તેમા વર્ણવી છે. ભાયા સગ્ગ ને સારી
 મુમળય તેરી છે, રાણકદેરીની ને રા. એંગાગની વાતો જ્યારે જ્યારે અમે કાઠિયા-
 વાડમા સાબળી કે ત્યારે ત્યારે અમને તે ઘણી અમરગ્રાંક લાગી છે. આજે
 પુસ્તકના આકાશમા જોઇ નાચી સારું લાખું. એક મતીનો મહિમા છે તે લેખ
 બોધકારક છે. રાણકદેરી રાજપુતની પુત્રી કદી છે તે કીડ છે. ખીજા પુસ્તકની
 કદી તેમા અનક લાગે છે પણ તે તેની શોભામાં ઘટાડો કરે તેમ નથી. મેલેક
 કેકાણે વાતના મયોગના લખાણમા જૂન જેવું લાગે છે. તેમ રાણકદેરી અને
 તેનો ભાણેજ દેશન એ બેયને એક ખાટનર રડતા રાખ્યા ઇત્યાદિકેટનોક
 ભાગ ખીજા મુકિયો ગોઠવાયો હોત તો કીડ વાગત. નિર્દોષ રાજ્યવ સી જોડું
 કૂન ખરી પડે તેમ નાશ પામ્યું. અને પેનો ખુડા કામનો કનાર મહાકુદ દેશન
 તથા તેનો ભાઇ નિથન અને વિપરીત મતિનો નિર્ણય મિદ્દરાજ એ મજબૂત
 તથા એ વાત વાંચનારાને અદેશ આપે, પણ તેમ બન્ધુજ હાય એટલે તેમા શા
 ફરક થાય? પહેલા પ્રયત્ન છે તે પ્રમાણે કીડ લેખ છે. કીમત રૂ. ૧૦ છે,
 પૃષ્ઠ ૨૧૦ છે, પુકું પાકું છે.

ધન, ધરતી, અને સ્ત્રી, એ ત્રણેય સર્વ અનર્થોના કામલુરૂપ દેખનારા
 આપે છે, પણ એના એમોનો કશો દોષ નથી. દોષ માત્ર પુરોની વિગરવાળી
 વૃત્તિનો છે, એમ આ વાત ઉપરથી જાણાયે. ઇધરેઆ બગવાન છે કાન આહુ
 તે કરે. વાર્તા વાંચવાના શોખવાળાને તે વાચવાની અમે બળામણ કરિયે ટિપે.

સૂચના.

સુન્ન ગૃહસ્થો! જેમનું લવાજમ બાકી છે તેમણે કૃપા કરી મોકલવા લક્ષ-
પર લેવું.

અનસુવામ્પુદય—તથા ભોગવતી ભાગ્યોદય, શુભરાતી અને અંસ્કૃત વ્યુદ્ધાં
વ્યુદ્ધાં પુસ્તક ૧૫ દિવસમાં બહાર પડશે.

ચંદ્રપ્રમા—જ્યા તહિ રહેવાથી આવતા અંકમાં લેવાશે.

મોહમુદ્ગર થી જેઓ કંઠાળતા હોય તેમને અમે સુખવિધે છિદ્ર કે હવે તે
પૂર્ણ થવા આવેલ છે માટે ધીરજ રાખવી ! !

સાવિત્રીચરિત્રં છાયાનાટકં.

શીવકવિ શંકરલાલ માહેશ્વરનું રચેલું પાતિવ્રતપ્રભાવદર્શક આ
મનુષ્ય નાટક દીપોત્સવીને દિવસે તૈયાર થઈ બહાર પડ્યું છે. તેની
કિંમત રૂ. ૧, ટપાલકર્ચ આના ૨, ને સોલ્ડેજી સુવરરાયેલ પૃષ્ઠ
૩૨૫ છે. તે નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

મુંબઈ, પંડિત જ્યેષ્ઠારામ મુકુંદજી ઠે. મમાદેવીના દક્ષિણ દર.
વાજા માંસે.

„ આર્યધર્મપ્રકાશ ચૌપાનિયાની ગ્રાફીસેવી (અમારે સાંજ.)

„ નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં પુછવાયી ઠે. માંગવાહી કાલકા-
દેવી રોડ.

„ તૈયારાજ તટારાંકર વિઠ્ઠલજીને પુછવાયી ઠે. કાલકા-
દેવી રોડ માનનવાહી.

आर्य धर्मप्रकाश.

ARYA DHARMA-PRAKASH.

पुस्तक १२ सं. माघ, संवत् १९४०. अंक ४ यो.

वसंततिलका.

अग्रे मनो हरिण ते विषयांधकूपा-
श्रितादुरंतदवबन्धिस्ताश्च पार्श्वे ।
दृष्टे च कालशबरस्तदिहार्थधर्मा-
रण्यं समाश्रय शरण्यनाचित्यसौख्यं ॥१॥



छपावी प्रगट करनार.
वेदधर्मसलानी कार्यलारमंडण...

मु. अ. ध. म. ध. य.

सुभाषप्रकाश छापखाना मां छाप्यु

सन १९८४ ईसवी.

मूल्य वर्ष १ नो रु. १॥ अगाड्योज.
टपालवर्च आना ३ मुद्रं.

૧ મોહમુદગર	૭૩
૨ અંદ્રપ્રભાચરિત્ર.	૮૧
૩ વચના (છેતરવું).	૮૪
૪ ચૈતન્ય સંન્યાસી.	૯૧
૫ હોરી...	૯૫
૬ વેદધર્મ સલા...	૯૬

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

દાખે દેવ અનેક દીનજનને દાડી દ્યા દટિએ,
જ્યાહે સહુને સહા સુખવિષે જે મેવની વટિએ;
લીલા અદ્ભુત જે કરે જગતમાં તે કદને કાપજો,
સાધના સુવિચાર સાસમય ને સદર્શને આપજો.

નીચે લખેલા સદગુસ્થોના નાણાં અમને પહોંચ્યાં છે.

	ર.આ. પા.
કપડવેજલાઈએરીના...	૧૯૪૦ ના ૧ ૧૧ ૦
પાલજીપુર લાઈએરીના	... " ૧ ૧૧ ૦
વળા લાઈએરીના...	... " ૧ ૧૧ ૦
કરાંચી રામદાસ મોરારજી પુસ્તક શાળાના.	... " ૧ ૧૧ ૦
મહુધાપુસ્તકશાળાના.	૧૯૩૮ ના ૧ ૧૧ ૦
ધોલેરાળંદર નેટિવલાઈએરીના.	... " ૧ ૧૧ ૦
રસિંહપુસ્તકશાળાના	૧૯૪૦ ના ૧ ૧૧ ૦
શેઠ સરીફલાઈ સાલેમહમદના	... " ૧ ૮ ૦
શેઠ સલેમાન મહાંમદના	... " ૧ ૮ ૦
રા. રામદાસ માણેકલાલના.	... " ૧ ૮ ૦
રા. ચમારડીયાણદાર મણિશંકર રામેશ્વરના	... " ૧ ૧૧ ૦
સુંધરામપૂર લાયએરીના.	... " ૧ ૧૧ ૦
રા. ઝોધવજી વજેરામના...	૧૯૩૯-૪૦ ના ૩ ૬ ૦
શેઠ પેસ્તનજી દેરાગજી કામાના	૧૯૪૦ ના ૧ ૮ ૦

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૨ મું.

માધ, સંવત્ ૧૯૪૦.

અંક ૪ થો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

મોહમુદ્રર.

મષ્ટકુલાચલસસસમુદ્રા બ્રહ્મપુરંદરાદિનકારુદ્રા ।

નાવંનાહંનાયલોક સ્તદપિકિમર્થક્રિયતેશોક ॥૧૧॥*

આહાં કુલાચલ પર્વત નથી, સાત ડું સમુદ્ર નથી, બ્રહ્મા નથી, ધન્દ્ર નથી, સૂર્ય નથી, રુદ્ર નથી, તું નથી, હું નથી, અને આ લોક પણ નથી. (અર્થાત્ એ બધું નાશાત્મક અથવા માયાનો આભાસ છે) તોપણ શા માટે શોક કરવામાં આવે છે ?

જે કોઈ દિવસ ચળે નહીં પણ સ્થિર રહે તેને અચળ કેહેવાય છે. પરંતો આપણા જોવામાં કોઈ દિવસ ખસતા નથી એમ લાગે છે અને

* તેવાજ ભાવમાં હૃદિગીત.

નહિ આહ કુલપર્વત અને સુણુ સાત સાગર છે નહીં,
બ્રહ્મા સદાશિવ ધન્દ્ર દિનકર દેવ પણ ક્યા છે અહીં;
તુ પણ નથી હું પણ નથી ને છે નહીં આ લોક રે,
તોપણ વૃથા અંતરવિષે તું શોક શા માટે કરે ?

† કુલાચલ મૂળશ્લોકમાં અહીં આહ લખેલ છે. ખીન્ને ટૂંકાણે માતની સખ્યા જોવામાં આવે છે ને તે કુલપર્વત કેહેવાય છે. જેમ કે—મહોદ્દોમલય મહાઃ શુક્તિમાનૃક્ષપર્વતઃ । વિધ્યથપારિયાતથ મસંતે કુલપર્વતાઃ ॥ (મહોદ્દ, મલય, સલ્લ, શુક્તિમાત્ર, મસ, વિધ્ય, અને પારિયાત, એ સાત કુલપર્વત કેહેવાય છે.)

‡ સાત સમુદ્રનાં આ પ્રમાણે નામ નીકળે છે. જેવાં કે—સારોદ, ઈશુર-મોદ, શુરોદ, વૃતોદ, સીંગેદ, વધિમટોદ અને શુશોદ.

એ હેતુથી તેમને અચળ કેહેવામાં આવે છે. એવા સ્થિર પર્વતો કે જોએ કુલાચલ એવાં નામથી આઠ પ્રસિદ્ધ છે તેઓ પણ કાળની આગળ અથવા જગતનાં નાશાત્મકપણાં આગળ છેજ નહીં. સાત સમુદ્રો કે જોએ પૃથ્વીના સાત દ્વીપને સાત ખાઈસરખા કેહેવાય છે અને જોએની મધ્યાદ્યાની સર્વની મધ્યાદ્ય છે તેઓપણ કાળની આગળ કે જગતનાં નશ્વરપણાં આગળ ગણતીમાંજ નથી. બ્રહ્મા કે જે સર્વસૃષ્ટિના ઉત્પન્ન કરનાર ગણાય છે, અને એ હેતુથી જેપિતા-મહા કેહેવાય છે એ મહાસમર્થ દેવપણુ કાળની આગળઅથવા જગતનાં નશ્વરપણાં આગળકાંઈ નથી. પુરંદરજેઘ્નદ્ર તે મહાસમર્થ દેવતાઓનો અધિપતિ, સ્વર્ગનો રાજા તથા વૃષ્ટિ વર્ષાવનાર ગણાય છે, તેપણુ કાળની આગળ અથવા જગતનાં નશ્વરપણાં આગળ કાંઈ નથી. અતિપ્રકાશમાન સૂર્ય કે જેના તેજવડે રાત અને દિવસની ગણના થાય છે, જેના તેજવડે સઘળો વ્યવહાર ચાલે છે, અને જેના તેજવડે સર્વ વનસ્પતિ પાકે છે અને કાળ તથા ઋતુ બંધાય છે; તે મહાપ્રતાપી દેવપણુ કાળની આગળ અથવા જગતનાં નશ્વરપણાં આગળ કાંઈ નથી. રૂદ્ર કે જે કોપ કરે તો સઘળી સૃષ્ટિનો સંહાર કરી નાંખે, મોટા ચોગીદ્રો જેનું ધ્યાન ધર્મ કરે છે અને જેમણે હલાહલ પાન કર્યું હતું એવા સમર્થ દેવપણુ કાળની આગળ અને જગતનાં નશ્વરપણાં આગળ કાંઈ નથી. તેમજ અમે, તમે અને જોએ મારા-તારામાં મોહ પામી રહેલા છિએ તેઓ પણ કાળની આગળ કે જગતનાં નશ્વરપણાં આગળ કાંઈ નથી. તેમજ આ લોક કે જે અનેક પ્રકારના પ્રપંચમાં ખુલ્લો પલ્લો છે અને જે સદૈવ વર્તમાન રહેશે એમ જણાય છે તે પણ કાળની આગળ અને જગતનાં નશ્વરપણાં આગળ કાંઈ નથી. સમજણુ એ ઉપરથી એ લેવાની છે કે એ સઘળી નાની-મોટી ઉપાધિયો છે તે ઉપાધિયો લય થાય છે, પણ તેમાંનાં ચૈતન્યનો લય નથી થતો. જીવું એમ જાણવાનું છે કે જેટલા નામ રૂપાત્મક પદાર્થો છે તે કાળકરીને મોડાવેલા નાશ થવાનાજ છે. ત્રીજું એમ સમજવાનું છે કે જે કાંઈ છે તે સઘળું ઈશ્વરરૂપ છે. ઈશ્વરથી ભિન્ન કશું નથી. જ્યાં જ્યાં ઈશ્વરનું સ્થૂળરૂપ મહાવિદ્યાનોએ વર્ણવ્યું છે ત્યાં ત્યાં લોકનેજ ઈશ્વરના સ્વરૂપથી વર્ણવ્યો છે. સારાંશ તેથી એમ લેવાય કે સઘળું ઈશ્વરમય છે અને એમ છે તેથીજ ઈશ્વર સર્વમય અને સર્વવ્યાપક લેખાય છે. આમ સમજીને કરવાનું એ કે જે ઈશ્વરમય સઘળું દેખીને કાંઈ

પણ નાના મોટા પ્રાણીને સમાન ગણવા, સમાન ગણીને મનવચનકર્મથી તેમને કુખ દેડ નહીં, પચ્છતથી થયેલુ શરીર ક્ષણ ભગુર જાણવુ, ક્ષણ ભગુર જાણીને કલ્યાણનો ઉપાય જે કાને કરવાનો વિચાર હોય તે આજે કરી લેવો, ને કાળને આધીન સર્વ કોઈ છે તેમજ આપણે છિયે માટે એ અપ્રતિવાદ્ય નિયમને માટે હર્ષ-શોક કરી કરવાનો નહીં શોક કરતા કે સંસારના ક્ષણિક સુખ ભોગવતા અને પ્રપચના ગારામા લોહતા મનુષ્યજન્મ જે ગયો તો પછી સમજવા માટે એકે સાધન રહેશે નહીં

પુનર્વિત્ત પુનર્મિત્ત પુનર્ભાર્યા પુનર્મહો ।

एतत्सर्वं पुनर्लभ्य न शरीर पुन पुन ॥

(ધન, મિત્ર, સ્ત્રી અને ધરતી, એ સધળા કરી મળ્યા શકે પણ શરીર ફરીને મળે નહીં)

આ ઉપરથી આપણે એટલુ જ સમજવાનુ છે કે શરીર ઉત્તમ છે તે સાથે ફરીને મળે તેમ નથી એ વાત બૂલવી નહીં સંસારના પ્રપચમા પડેલા, વિપચના ગારામા ગુએલા, અનાયારની લાખમા ચોટેલા અને વિવેક વગરના અનધિકારીને માટે કરી બોધ હોય નહીં પણ સમજુ વિવેકી અને અધિકારીને બોધ હોય, માટે આચાર્યજીએ તેવાઓને માટે સારો બોધ આપવા પ્રયત્ન કર્યુ છે તો આપણે તેમાથી સત્ય સાર આગ્નિક યદ્દને ગ્રહણ કરવો આસ્તિક થયા વગર એકે વાત અત કરલુમા ઊતરતી નથી અને સ પૂર્ણ સતોષ થતો નથી. જ્યાસુધી દેહનુ બાન જુલાઈ જઈ સર્વ ઈશ્વરમય દેખાય એવી પરમ દશા પ્રાપ્ત ન થઈ હોય ત્યાસુધી ધણુ કર્તવ્ય છે, અને તેથીજ સાફ-નરતુ આ-જખી સારાને ગ્રહણ કરવાની જરૂર છે આટલામાટે પોતાના કલ્યાણ માટે આસ્તિક થઈ જ્યારથી એલા ત્યારથી ઉત્તમ સાધન કરવી માડવા જ્યાસુધી તેમ નથી કરતા ત્યાસુધી આપણે પોતેજ આપણા અપરાધી થઈએ છિયે

प्राप्यचाप्युत्तमजन्म लब्ध्वाचैन्द्रियसौष्टव ।

नवेत्यात्माहितयस्तु समवेदात्मघातक ॥

(ઉત્તમ જન્મ અને કુશળ દ્રવિયો પામીને જે પોતાનુ હિત નથી જાણતો તે આત્મહત્યારો થાય છે)

આની ઉપરથી એવો સાર લેવો કે આ મનુષ્યજન્મ અને પૂર્ણ ઇન્દ્રિયની પ્રાપ્તિ દ્વિતી કથું દુઃખ સહન ન કરવું પડે તેવું સાધન સંપાદન કરી લેવાને માટે છે. તેમજનાં જો તેને અવળીરીતે ઉપયોગમાં લેવાયતો તે વૃથાજ છે એમ સમજવું પોતાના હાથમાં છે. જન્મ અને ઈન્દ્રિયનું પરિપૂર્ણપણું કેવું શ્રેષ્ઠ અને ઉપયોગી છે તે પોતાની મેજેજ જાણવાથી જાણાય છે. એના અનુભવને માટે પણ અનુમાનના અને પ્રત્યક્ષ દાખલા પણ જોઈએ તો ઘણા છે. સમજીને ગ્રહણ કરવાનું એ છે કે, સત્શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષોએ જતાવેલા શુભમાર્ગે આલીવર્ણાશ્રમના શરીર સંરક્ષણસહિત ધર્મ પાળી, ઈશ્વરસ્વરૂપ અને આત્મસ્વરૂપ જોળખી, જન્મમરણનો દૈશે દરવો ન પડે તેવું સાધન કરી લેવું. એનું નામજ કલ્યાણનું સાધન કહેવાય. ધરમાં બેઠા બેઠા હૃદય-જોખા ખાઇએ તે પ્રમાણે આગળથી ઉદ્યમ કરવો એ પણ કલ્યાણનું સાધન કહેવાય, પણ તે માત્ર વ્યવહારમાં શરીરનેજ ઉપયોગી છે. તેથી કાંઈ દ્વિતી લવાટવી ન દરવી પડે તેવું થતું નથી. શરીર દુર્લભ છે અને ક્ષણભંગુર છે, એમ જાણવું તે હાલતાં-આલતાં કે ખાતાં-પિતાં ચિંતા કરવામાટે નહિ પણ સંસારમાં પડતી આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિથી ક્લેશ ન થવાને અને દ્વિતીને જન્મમરણ ન આવે તેવું સાધન તરત કરી લેવાને માટે છે. જો એમ ન થાય તો તો ઉદ્ધટું અતોભ્રષ્ટ અને તતો બ્રહ્મની પેઠે વ્યવહાર પણ સુધરતો નથી. સઘળા વિચારે વ્યવહાર અને પરમાર્થને મુધારનારા હોય. તેજ વિચારે જ્યારે પરમાર્થ તો રહ્યો પણ વ્યવહારને પણ બગાડે ત્યારે સમજવું કે આપણી સમજણમાં અને આપણા અધિકારમાંજ ફેર છે. આપણે આપણો અધિકાર અને સમજણ મુધારીને વ્યવહાર-પરમાર્થ મુધરે અને પરમ મુખ ધાય તેમ કરવું તેજ આપણું કર્તવ્ય છે. જન્મ સઘળું ખોટું... નાશાત્મક અને દેખવામાત્ર છે તથા પદાર્થો પણ તેવાજ છે એમ જાણવું તે પણ કલ્યાણનાં કાર્ય તરત કરી લેવાને માટે છે; અવજે માર્ગે ચાલવાને કે ખોટી ચિંતા કરવાને માટે નથી. સઘળું દુઃખમય અને ખોટું છે એમ માન્યાંથી અને માનીને તે પ્રમાણે અનુભવ કરવાથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. એ વૈરાગ્ય પણ ઉત્તમ મુખનાં સાધનને માટે અમૂલ્ય છે. જેઓ પોતાના-આત્મ કે પરતું ભવું નથી કરી શકતા. એવાઓને વૈરાગ્યથી તેમ થાય છે એમ ધારી અવજાગ્યા નથી, કેમકે એ તો અશક્તિ, આળસ અને અનબ્યાસનું પરિ-

ણામ છે. દુઃખમય અને નાશાત્મક સધણુ જાણી વૈરાગ્ય પામી સુખ લેવું તે સાથે વ્યવહાર બગડવો ન જોઈએ, કેમકે જ્યાંસુધી સિદ્ધદશાને પ્રાપ્ત ન થવાય ત્યાં સુધી કેટલોક વ્યવહાર પણ કલ્યાણનાં સાધનરૂપ થાય છે. સધણું નાશાત્મક અને દુઃખરૂપ જાણી વૈરાગ્ય પામી સુખને માર્ગે ન જતાં જો નાશાત્મકપણાની અને દુઃખરૂપપણાની ચિંતામાંજ પડી જવાય તો તો ઉલટા અનર્થ થાય છે, કેમકે એમ થવાથી પરમાર્થ અને વ્યવહારને અતિ હાનિ પહોંચે છે. આ બાબતમાં તો ‘અજરામરવત્પ્રાણો વિદ્યામર્થ ચ ચિંતયેત્’ (અજર અને અમરની પેઠે વિદ્યા અને અર્થનો વિચાર કરવો.) આ વાક્યપ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. એવા નિશ્ચયવિના વ્યવહાર સિદ્ધ કરી શકાતો નથી માટે એમ હોય ન હોય તોપણ માની લેવું એમ વિદ્વાનોની સમતિ છે. ‘ઘૃહીતદ્વ કેરોષુ મૃત્યુના ધર્મમાચરેત્’ (મૃત્યુએ શીખા પકડેલી હોય એવી રીતે ધર્મનું આચરણ કરવું.) આ ઉપરનાં પદનાં ઉત્તરાર્થપ્રમાણે કલ્યાણનું સાધન કરી લેવામાં વર્તવું જોઈએ, કેમકે તેમ વર્ત્યાવિના ઉત્તમ કાર્ય કે આત્મસાધન થતું નથી અને કાળ નિષ્ફળ ચાલ્યો જાય છે. પરમહિતને માટે આવાં વાક્યો છે તે ઉપરથી સાર મેલણુ નહિ કરતાં ઉલટા ચિંતામાં પડી તેવી વિચિત્રતાનોજ વિચાર કરવા લક્ષ દોડાવિયે તો એ વાક્ય સમજવું પણ વ્યર્થ જાય છે; કેમકે એ વિચિત્રતાનો અંત આવતો નથી અને ચિંતા કરવાથી કંઈ સારું ક્ષણ થતું નથી. માટે એ ચિંતાની બાજુએ મનને ઉતરવા દેવું નહીં પણ જે મુખ્ય હેતુ હોય તે બાજુ ઉતારવું. મન અને ઇન્દ્રિયોનો નિમ્મલ કરી સત્પુરુષો અને સત્શાસ્ત્રોના સદુપદેશપ્રમાણે આચરણુ રાખી મિથ્યા મમત્વ મેલીને અભેદ દૃષ્ટિએ જે થાય તે પરાપકાર કરી પ્રસન્ન રહી પ્રુણ સપાદન કરવું એ મુખ્ય હેતુ છે એમ જાણવું. સધળાં કાર્ય ભેદદૃષ્ટિથી અને અભેદદૃષ્ટિથી કરવાં તો પડેજ છે તોપણ જે અભેદદૃષ્ટિથી દેહાદિક કે પુત્રાદિકને માટે કાર્ય કરવાં પડે તે પણ ઉત્તમ સાધનનું મૂળ છે. શ્રીભગવાત અષ્ટમસ્કંધમાં આમજી કહે છે કે,—

યદુજ્યતેઽસુવસુકર્મમનોવચોમિ-
 દેહાત્મજાદિપુ નૃભિસ્તદસતદ્યવત્વાત્ ।
 તૈરેવ તદ્ભવતિ યત્ કિયતે ધૃયવત્વાત્-
 સર્વસ્ય તદ્ભવતિ મૂળનિશેષનં યત્ ॥

(મનુષ્યો ભેદદષ્ટિ રાખીને દેહ તથા પુત્રાદિકને સાર પ્રાણ, ધન, કર્મ, મન અને વચનથી જે કાંઈ કરે છે તે બર્થ થાય છે; અને અભેદ નિશ્ચય કરીને સર્વને ઈશ્વરરૂપ જાણી દેહ તથા પુત્રાદિકને વાસ્તે તેજ પ્રાણાદિક પદાર્થોથી જે કાંઈ કરે છે તે મહાફળદાયી થાય છે. કેમકે જૂનમાં પાણી રેડ્યું હોય તો તે વૃક્ષના સઘળા અવયવોને કામ લાગે છે.)

ગૃહસ્થોને માટે ધણો બોધ સત્પુરૂષો આપે છે કે જેથી ઉભય લોક સુધરે છે. જે સારાં કાર્ય કરવામાં આવે તે સમાન દૃષ્ટિથી કરવામાં આવે એવી નિશ્ચયાત્મક વૃત્તિ થઈ જાય તો પછી તેને કલ્યાણનું સાંધન-કશું દૂર છે એમ કહી શકાય નહીં. ‘આત્મવત્સર્વભૂતેષુ યઃપश्यति-સપश्यति ।’ (પોતાની પેઠે જે સર્વ પ્રાણીઓનેવિષે જુવે છે તેજ દેખે છે. સારાંશ કે તેમ નથી દેખતા તે દેખતાજ નથી.) એ વાક્ય પણ વિચારવાનું પુરૂષનું સમત્વ દેખાડનારું છે. આ વાતનો ત્યાગ કરી સ્વાભાવિક માયાના ચમત્કારઉપર અને જગતના નશ્વરપણાઉપર વિચાર કરવા બેસીયે તો તે વિચારમાં ને વિચારમાંજ આપણું વય વહું જાય. જ્યાંસુધી ઈશ્વરમય સઘળું દેખાય અને શરીરાદિકનું કે વ્યવહાર માત્રનું જ્ઞાન ન રહે એવી સ્થિતિ ન હોય ત્યાંસુધી દુનિયામાંનાશ થતા પદાર્થો દેખવા માત્ર પણ હતા ખરા અને એમ જાણિયે છિયે પણ જાણીને તેને અવિચળ રાખી શકતા નથી તેમ આપણા દેહને પણ તે ધર્મવાળો મટાડવાને જરાપણુ સમર્થ થતા નથી ત્યારે તેને માટે જે શોક કરવો તે મિથ્યાજ છે. જે મનુષ્યાદિક જન્મ કરીને મળે નહીં તોજ નાશાત્મક ધર્મ બાધ કરે નહીં. જે કે નાશાત્મકપણું કંઈ ચૈતન્યસ્વરૂપને નથી તોપણુ મમત્વથી જ્યાંસુધી જાણ્યું ન હોય ત્યાંસુધી આપણે પોતે નાશ થઈએ છિયે એમ માનિયે છિયે અને તેથી અંતઃકરણને અતિ પરિતાપ થાય છે. આ પણ એક માયાનો અઘોષિક ચમત્કાર છે. હવે એ દુઃખ મટાડવાને મનુષ્યશરીરમાં જે સદ્વિચાર થાય તેજ છે. તે સદ્વિચાર જે પશુનીપેઠે વિષયાદિકના ગારામાં ગુચાઈ જઈએ અને માયામાં મોહ પામી હર્ષ-શોક ક્રોધ કરિયે તો થતોજ નથી; પણ જ્યારે વિષયાદિકનું અસત્યપણું અને તેનાં સુખનું ક્ષણિકપણું સમજીએ, જગતનું પણ નાશાત્મકપણું સમજીએ, અને બ્રહ્માથી માંડીને કીડી મુંધીનાં સર્વ પ્રાણીઓને નાશવાનું અને અસ્થિર આયુષ્યનાં જાણીએ તો તે

વિચાર આવતા પછી કશો વિલખ રહેતો નથી જો સધળું નાશાત્મક જાણીને અને શરીર ક્ષણભણ જાણીને નિર્દય થવાય ક્યથેચ્છાચરણી થવાય નો એ એવો બીજો એકે અનર્થ નથી તરવાર બાધવી તે હરામખોરલોકો આપણા જનમાલને તુકસાન કરે તેને શિક્ષાના ઉપયોગમા લેવા સાર છે પણ પોતાનાજ શરીરને ક્રોધના આવેશમા કાપી નાખવાને નથી કદી કાઈ એવો ઉપયોગ કરે તો તે દુ ખી થાય છે અને જગતમા નિદામ છે આજપ્રમાણે જે કાઈ આપણે જગતવિષે જાણ્યું હોય તેથી જે સત્પુરુષો બોધ કરે છે તે સત્ય માર્ગ ચાલવું જોઈએ ઈશ્વરચ્છાથી આપણે જગતી સ્થિતિમા નથી શરીરે સારા હિયે દેશની રીતભાતો અને સારું-નરુ જાણીએ હિયે રિવેકને સમજીએ હિયે, અને વિધાનો અભ્યાસ કયો છે, એનો હવે ઉપયોગ એટલેજ રહ્યો છે કે શમદમાદિકની ઉત્તમ સહાયતાથી ઈશ્વરનું પોતાનું અને જગતનું રૂપ જોળખી જે માર્ગ મહાનુ પુરુષો ચાલી ઉત્તમ પદ પામ્યા છે તે માર્ગ ચાલી ઉત્તમ પદ પામવું સારામા સારી સમજણનું અને સારામા સારી વિધાનું એવું ઉત્તમ કળ ન થાય તો વિદ્યા અને સમજણ નિષ્ફળ થાય એમા શો સંદેહ છે ? પૂર્વના પુણ્યથી, ઈશ્વરકૃપાથી અને સારી સમજથી કાંઈ પણ યોગ્ય બોધનું અધિકારી થવાય તો પછી મનને મોકળું મેલી સર્વગુણના અભિમાન ધરવું નહીં, કેમકે જો તેણે અભિમાન થયું તો બોધના અધિકારી થયા તે ન થયા જેવું સમજવું પ્રતિદિવસ વધારે વધારે જ્ઞાન મેળવી ઉત્તમ સાધન સપાદન કરવામા નિરતર વિદ્યાર્થીની અવસ્થામાજ રહેવું કેમકે જાણવાનું એટલું બધું છે કે તેનો અતજ નથી ત્યારે પછી સર્વેશ તે કેમ થવાય ? બર્તુહરિ કહે છે કે —

‘યદાકિંચિજ્ઞોહ દ્વિપદ્વમદાધ સમભવ
તદા સર્વજ્ઞોસ્મીત્યભવદવલિપ્ત મમ મન ।
યદાકિંચિત્કિંચિદ્બુધજનશકાશાદવગત
તદામૂર્ક્ષોસ્મીતિ જ્વરદ્વ મદો મે વ્યપત ॥

(જ્યારે કાંઈક જાણીને હું હાથીની પેઠે મદાધ થયો ત્યારે હું સર્વેશ છું એવી રીતે મારું મન લેપાઈ ગયું, પણ જ્યારે બુધજનો પાસેથી કાંઈ કાંઈ મે જાણવા માંડ્યું ત્યારે તો હું મૂર્ખ છું એમ જાણ્યું અને તેથી તાવની પેઠે મારો મદ છતરી ગયો)

આ ઉપરથી આપણે જાણી શક્યું કે આપણે શું જાણવાનું છે. યોગુ જાણીને જે અભિમાન ધરી બેસીયે છિયે તે કેવળ દુઃખી નજરે છે. એક વિષયમાં નહિ પણ સઘળા વિષયમાં એવીજ રીતે સમજવાનું છે. આ જગતરૂપ એક મોટું નાટક ગ્રહ છે, તેમાં આપણે હાલ મનુષ્યની ભૂમિકા ભજવવી ખતાવિયે છિયે. ખીજી ભૂમિકાઓ ભજવતાં ભજવતાં જ્યારે નાટકાર્યાર્થને આપણી ભૂમિકા ભજવવાની યોગ્યતા કીક લાગી હશે ત્યારે છેવટ ઉત્તમ ભૂમિકા કે જે મનુષ્યની છે તે મળી છે. હવે જો તે ભૂમિકા યથાર્થ રીતે ન ભજવાય તો મોટી ખામી કેહેવાય અને તેથી પાછી હલકી ભૂમિકાનું પાત્ર થવાય. માટે આ મનુષ્ય જન્મની ભૂમિકા એવી ભજવવી ખતાવવી જોઈએ કે નાટકાર્યાર્થ એવી ખટખટમાંથી કાઢી નાંખી કૃપા કરી પોતાને યોગ્ય પદ આપે જેથી અતુલ સુખ મળે. આ આપણું કામ આપણે આપણી સત્વગુણી બુદ્ધિ અને સારી સંજતિથી પાર પાડવું એમાં ઈશ્વરસહાય તો મનુષ્યાવતાર અને જાણવાની શક્તિ છે તેથી સ્પષ્ટ જણાઈ રહે છે કે ઈશ્વર તો સદૈવ સહાયતામાંજ છે; કેમકે તે કાંઈ સાકારની પેઠે હાથે કરીને સહાય આપતા નથી.

સારાંશ એ સમજવો કે સર્વ ઈશ્વરમય છે, નામરૂપાત્મક દેખવા માત્ર છે, ક્ષણભંગુર અને નાશાત્મકનો વૃથા શોક કરવો નહીં. આપણું શરીર પણ નાશાત્મકજ છે અને નાશાત્મક છે માટે ખીજી ચિંતાઓ કે જેથી સુખ કે કલ્યાણ થતું નથી તેવી મેલી દેવી, તે મેલીને અભિમાન મેલવું, અભિમાન મેલીને મન અને ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરી વિદ્યા અને વિવેકની સહાયતાથી પોતાનું, ઈશ્વરનું અને જગતનું સ્વરૂપ ઓળખી શકીને આધિ વ્યાધિને ઉપાધિના તાપ નજરે જોવા ન પડે અને જગતમાં યશસ્વ શરીર અમર રહી ઈશ્વરનાં પદને પમાય તેવું કરવું અને પરોપકારાર્થે બીજાને પણ તન-મનથી તેવું થવા પ્રેરણા કરવી. આચાર્યજી પણ તેવીજ પ્રેરણા પરોપકારાર્થે કરે છે. સત્પુરુષોને એમજ ઘટે છે કેમકે તેઓની સમૃદ્ધિઓ પરના ઉપકારને માટેજ હોય છે. સર્વનામાં ઈશ્વર વસે છે માટે આ વાતમાં જેમને સદેહ ઢાગે તેમણે પોતાના હૃદયમાં રહેલા અતર્થાભિની સાથે વિચાર કરી જોવો એટલે સઘળું સાચું-ખોટું જણાઈ રહેશે.

*ઈશ્વર: सर्वभूतानां हृद्देशेर्जुनतिष्ठति। (હે અર્જુન! ઈશ્વર સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયમાં રહે છે.) એમ શ્રીભગવાન અર્જુનને કહે છે.

ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર.

(સાધણુ પાને ૪૮ થી.)

હવે મુનિરાજ પ્રથમની પ્રમાણેજ ત્યાંથી તરત ચાલી નીકળ્યા. મુનિરાજ અતિદૂર ગયા પછી ધીરેધીરે શૃંગારમંજરી તે શિવાલયમાં આવી. લાવણ્યલતિકાને સ્ફટિકમણિની શિલારૂપ થઈ ગયેલી જોઈને તથા પરમ-કૃપાળુ પરમેશ્વર પાર્વતીપતિની સ્ફટિકમણિમય મૂર્તિનું દર્શન કરી લાંબો નિઃશ્વાસ નાંખી તરતજ તે મુનિરાજના પગલાંની નિશાનીથી એક પવેતની શુદ્ધમાં ગઈ. તે કેટલીકવારે તે શુદ્ધમાંથી બહાર નીકળી બ્યાં ચારેકોર જીવે છે ત્યાં પ્રથમના જેવું મનોહર તળાવ, તેવુંજ મનોહર શિવાલય, તેવીજ મનોહર લતાઓ, તેવાજ મનોહર લતામંડપો, તેવાંજ મનોહર છાયાવૃક્ષો, અને તેવાજ મનોહર પક્ષિયો જોવામાં આવ્યા. એક ઘાટાં લતાગૃહમાં બેસીને તેણે જોયા કયું કે મુનિરાજ રાતદિવસમાં શું કૃત્ય કરે છે? મુનિરાજ સમાધિમાંથી જાગૃત થયા પછી ફલફૂલ અને પલ્લવો લઈ આવ્યા. સારપડી તે પોતાનાં વસ્ત્રલક્ષ્મી ધોઈ આવ્યા. પછી સ્નાન કરવા ગયા. ત્યાં સાયંકાલની સંધ્યા આદિ ફૂલ સમાપ્ત કરીને શિવાલયમાં આવી શિવપૂજન કરી નૈવેદ્ય ધરી પુષ્પાંજલી અર્પણ કરી કંઠ મૂલ ફલ વિગેરેથી આદાર કરી પાછા સમાધિ ચડાવી ગયા. પાછા સૂર્યોદય થયાની અગાઉ સમાધિમાંથી જાગૃત થઈ ફલ-ફૂલ લેતા ગયા ને પાછા સ્નાન કરી આવી શિવપૂજન કરવા બેઠા. આશરે દોઢ પ્રહર દિવસ ચાલે તે શિવપૂજન સ્તોત્રપાઠ અને મંત્રજપ સમાપ્ત કરી સમાધિ ચડાવી ગયા તે ચાર ઘડી બાકી દિવસ રહ્યો ત્યારે સમાધિમાંથી જાગૃત થઈ આદાર કરી સાયંકાલ માટે ફલ-ફૂલ લેવા ચાલ્યા. આ પ્રમાણેનું તેનું ફલ જોઈ શૃંગારમંજરી બીજે દિવસ હજી ઘણી રાત્રિ હતી અને મુનિરાજ હજી સમાધિમાંજ હતા તેટલીવારમાં તે સુંદર સુગંધિ ફૂલ લઈ આવી, સંપૂર્ણ પાટલાં ફૂલો લઈ આવી, કોમલ કોમલ બીજિપત્રો, કોમલ તુલસીદલો, અને તુલસીની મંજરીઓ અને બીજાં પણ કેટલાંક પૂજ્યપયોગિ પલ્લવો વીણી આવી તેના સુંદર પગાઓ મુનિરાજની પાસે રાખી દીધા. પછી મુનિરાજનાં વસ્ત્રલક્ષ્મી ધોઈ આવી વૃક્ષોની શાખાઓ ઉપર સુકવી દીધાં. મુનિરાજનાં ખાલી પડેલાં કમંડલુ લરી આવી તેની પાસે મેલી દીધાં. અને પછી શિવાલય

તથા નજીકનો બધોય પ્રદેશ તેણે વાળીને સ્વચ્છ કર્યો એટલુંજ નહીં પણ જ્યાં સુધી નજર પહોંચે ત્યાંસુધી ચારેકર વાળીને સ્વચ્છ કર્યું અને પછી બીજાં પુષ્પો વીણી આવી મુનિરાજ જે માર્ગેથી સરોવરમાં સ્નાન કરવા જતા તે બધાય માર્ગમાં શિવાલયથી તે સરોવરનાં તીર સુધી સુંદર પુષ્પો વેરણી દીધાં તે પછી પોતે શિવપૂજન કરી છેટેનાં લતાગૃહમાં છપાઈ ગઈ. મુનિરાજ જ્યાં સમાધિમાંથી જાગૃત થઈ જુવે છે ત્યાં પોતાની પાસે પુષ્પોના પડાઓ, ફૂલના પડાઓ, જળથી પૂર્ણ ભરેલાં કમંડલુઓ, અને વૃક્ષની શાખાઓઉપર સુકાતાં ઘોચેલ વલ્કલો જેવામાં આવ્યાં. માત્ર સ્નાન કરવા જતું પોતાને રહ્યું. આસનઉપરથી ઉડી શિવનાં દર્શન કરે છે ત્યાં શિવાલય જલથી ઘોઈને સ્વચ્છ કરેલું અને શિવજીની પણ તરતજ ક્રોધ પૂર્ણ કરી ગયેલ છે એવું જેવામાં આવ્યું, તેથી મુનિરાજ આશ્ચર્ય પામી સ્નાન કરવા ચાલ્યા ત્યાં તો બધો પ્રદેશ સ્વચ્છ કરેલો અને પોતાને માર્ગે પાગરેલાં પુષ્પો જોઈ મુનિરાજનું મન અતિ પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઈ ગયું, કે ક્રોધપણુ ભક્તિવાન્ માણસે આ કૃત્ય કરેલું છે. ગમે તે હો, આપણે શું છો? એમ વિચારી સ્નાન કરી આવી નિલપ્રમાણે શિવપૂજન વિગેરે કરી મુનિ સમાધિ ચડાવી ગયા કે તરત શૃંગાર-મંજરી લતાગૃહમાંથી નીકળી સાયંકાલનેમાટે બંધી સામગ્રી તૈયાર કરી આવી તથા સ્નાન કરવા જવાના માર્ગ ઉપરથી કરમાયેલાં પુષ્પો દૂર કરી ત્યાં પુષ્પો ને પક્ષવોની પથારી છેક સરોવર સુધી કરી શિવપૂજન કરી પાછી લતામંડપમાં છપાઈ બેઠી. મુનિરાજ બ્યારે ચાર ઘડી બાકી દિવસ રહ્યો તે સમયે સમાધિમાંથી જાગૃત થઈ જુવેછે તો તેપ્રમાણેજ ફલ, ફૂલ, પક્ષવ, કંદ, મૂલ, જલ, અને વલ્કલ, એ સર્વ તૈયાર રાખેલાં જેવામાં આવ્યાં. તેમજ સ્વચ્છ કરેલું શિવાલય અને શિવાલયથી સરોવરસુધી જલથી છોટેલો અને પુષ્પની પથારીથી શણગારેલો પોતાને ચાલવાનો સુંદર માર્ગ જેવામાં આવ્યો. મુનિરાજ સ્નાન કરી આવી, શિવપૂજન વિગેરે સંપૂર્ણ કરી સમાધિમાં બેઠા. મુનિરાજની સેવા તેમજ શિવપૂજન પણ નિષ્કપટ ભક્તિથી કર્યું. વામદેવ ! તમારું તો અન્નપ્ત્યું નથી કે જગત્માં ભક્તિ જેવું કોઈ પણ બીજું કલ્યાણનું સાધન નથી. નિષ્કપટ ભક્તિ એ એક ભક્તજનોની કામનાઓ પૂરવામાં કામદુધા છે, નિષ્કપટ ભક્તિ એ એક ભક્તજનોના સંકલ્પ સિદ્ધ કરવામાં કલ્પ લતા છે અને નિષ્કપટ

ભક્તિ એ એક ભક્તજનોનાં ચિંતવેલા અર્થ આપવામા ચિતામણિ છે ભ-
ક્તીથી કેળા કેટલા દેવતાઓ સિદ્ધ થયાછે, ભક્તિથી કેટલા દાનવો સિદ્ધ થયા
છે અને ભક્તિથી કેટલા કેટલા માનવો સિદ્ધ થયા છે? એટલુ નહીં પણ
પશુઓ, પક્ષિઓ, વાનરો અને કિત્તરો પણ ભક્તિથી સિદ્ધ થઈ ગયેલા છે.
ભક્તિ નથી જોતી માતિને કે જ્ઞાતિને, ભક્તિ નથી જોતી મુરખને કે કુરખને,
ભક્તિ નથી જોતી સુકવને કે દુષ્કવને, ભક્તિ નથી જોતી સુગુણને કે દુર્ગુણને,
ભક્તિ નથી જોતી વિદ્વાનને કે અવિદ્વાનને અને ભક્તિ નથી જોતી ધનવાનને
કે નિર્ધનને, માત્ર જે પોતાનો આશ્રય કરે છે તે ગમેતો પાપીમા પાપી હોય,
ગમેતો પતિતમા પતિત હોય અને ગમે તો અધમમા અધમ હોય તોપણ તેને
તરતજ પરમેશ્વરના પ્રસાદનુ પાત્ર કરી મેલે છે સર્વ દક્ષાણોનુ પાત્ર કરી
મેલે છે, અને સર્વ લોકોના પ્રણામનુ પાત્ર કરી મેલે છે

શૃગારમજરીએ, નિષ્કપટ મન વચન કંઈથી જ મામ સુધી મારી તેમજ
ઉમતપાની ભક્તિ કરી તે નિષ્કલ કેમજ જાય? ઉચ્ચતપાસુનિના મનમા એક
દિવસ એવુ થયુ કે આજે આશરે જ જ માસ થયા કામ પણ મારી આવી
રીતની પ્રીતિથી સેવા કરે છે પણ મારી નજરે જોવામા આવતુ નથી માટે
આજે રાત્રિયે સમાધિ ન કરતા ખોટી સમાધિ કરીને જોતુ કે આ સર્વ સેવા
કાણુ કરે છે આ વિચાર તદ્દયમા રાખી સાયકાલે સૂર્યાઈ શિવપૂજન વિગેરે
સાધ્ધ સમાધિ કરી ખોટી સમાધિ કરી નિલની પ્રભાણુ નેત્ર વીંચીને બેઠા
કેટલીક રાત્રિ નિર્ગમન થયા પછી અને ચન્દ્રોદયનો પૂર્ણ પ્રકાશ થયા પછી શૃ-
ગારમજરીએ જે જે એવાની સામગ્રિ તૈયાર કરી તે મુનિરાજે જોઈ છેનટ
શૃગારમજરી શિવપૂજન, પુષ્પાંજલિ અને સ્તુતિપાઠ પૂર્ણ કરીને ખોલી કે —

મુનેરસ્યતપ સિદિરવિગ્નાસ્તુદયાનિધે ।

મમોપકારિણ.સતુ રાજાન સુલિન સદા ॥

વત્સાકન્હારકલિકા લવણ્યલતિકાપિમે ।

પ્રિયસરલ્યાંશાપમુક્તે ભવતાત્વત્પ્રસાદત ॥

તયોરાશાપમુક્તિસ્યા તાદ્રકૂશાપવતોવિમ્બો ।

અહમેષાપ્રાર્થનામે પ્રણતપ્રિયશકર ॥૧॥

(હે કૃપાનિધે શંકર ! આ મુનિરાજ ઉત્તરપાની તપની સિદ્ધિ નિર્વિઘ્ન થાઓ, મારી ઉપર ઉપકાર કરનાર રાજાઓ સદા સુખી રહો, અને આપના પ્રસાદથી મારી પ્રિય સખી કલ્હારકલિકા અને લાવણ્યલલિકા શાપ મુક્ત થાઓ. એટલુંજ નહીં પણ હે શરણુ આવેલાં જનો જેને પ્રિય છે એવા શંકર તે એય મારી સખીઓ શાપ મુક્ત ન થાય ત્યાંસુધી હું પણ તેવાજ શાપનું પાત્ર થાજી અર્થાત્ શિક્ષારૂપ થઈ જાજી એટલી મારી પ્રાર્થના છે.)

એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી સાષ્ટાંગ દંડવત્પ્રણામ કરી શિવાલયમાંથી બહાર નીકળી મુનિરાજને પણ તેજપ્રમાણે-પૂર્ણ ભક્તિથી પ્રણામ કરી જ્યાં લતાગૃહ-માં જવા તૈયારી કરે છે, તેટલામાં મુનિરાજે નેત્ર ઉઘાડી જોયું. શૃંગારમંજરી મુનિરાજનાં નેત્ર ઉઘાડાં જોઈ ઘણાજ હર્ષથી પાછી ફરી પ્રણામ કરવા લાગી કે 'ઉત્તરપાએ કહ્યું કે 'પુત્રિ શૃંગારમંજરી ! તારી નિષ્કપટ ભક્તિથી હું તારી-ઉપર ઘણો પ્રસન્ન છું' માટે તારે જે ઇચ્છિત વરદાન માગવું હોય તે માગી લે. આવાં મુનિરાજનાં વચન સાંભળી પરમ આનંદથી શૃંગારમંજરી જોલી કે મુનિરાજ ! મેં તો આપની કાંઈજ ભક્તિ કે સેવા કરી નથી પણ આપને દુઃખ અને ખેદ ઉપજાવવાનું કારણ રૂપજ હું છું, તેમ છતાં આપ મારા પૂર્વાપરાધ ઉપર નજર ન કરતાં હાલની થોડી બનેલી સેવાથી સંતોષ પામે છે એજ આપની મહત્તા છે. આપ જેવા મહાત્માઓ મોટા મોટા અપકારથી રોષ પામતા નથી પણ થોડા પણ ઉપકારથી સંતોષ પામે છે અથવા મહાત્માઓનાં પવિત્ર ચરિત્રા કાંઈ જીદાજ પ્રકારનાં હોય છે. એ વિષે હું અલ્પજ્ઞ શું કહી શકું? (અપૂર્ણ.)

વંચના (છેતરવું .)

(સાંધણ પાને ૬૪ થી .)

વળી, અર્ધની પ્રૌઢતામાં પંકાયેલા મહાકવિ ભારવિ પણ કહે છે કે—

‘વ્રજંતિતેમૂદાધિયઃ પરાભવં ભવંતિમાયાવિષ્ણુયેનમાયિનઃ ।

પ્રવિચ્ચહિદંતિશઠાસ્તથાવિદ્યા નસંવૃતાંગાન્નિશિતાઙ્ગેષ્વરઃ’ ॥

(જે મૂઢ બુદ્ધિવાળા પુરુષો માયાવીતરફ પોતે માયાવી થતા નથી તે પરાભવને પ્રાપ્ત થાય છે અને તેવા પુરુષોના અંતઃકરણમાં માયાવી લોકો

પ્રવેશ કરીને એટલે તેના અત કરણના તમામ વિચારો જાણી લઇને પછી જેમ બખ્તર આદિ આવરણરહિત અંગવાળા પુરુષોને તીક્ષ્ણ આંશો પરાભવ કરે છે તેમ તે બિચારા સજ્જન માણસને પરાભવ કરે છે)

વળી સર્વોત્તમ કવિની ગણનામાં ગણાયેલા એક મહાકવિ યશુ કહે છે કે —

શામ્યેત્પત્ત્યપકારેણ નોપકારેણદુર્જન' ।

(દુર્જન માણસ અપકારની સામે અપકાર કરવાથીજ શાંત થાય છે પણ ઉપકાર કરવાથી થતો નથી)

આ શિવાય બીજા અનેક વાક્યો છેતરનારા પુરુષોની સામે છેતરવાની ક્રિયા કરવામાં પ્રમાણરૂપ છે અને આવતી રૂઢિચેપણુ સોઝાની તેમજ પ્રજ્ઞતિ થતી દેખનામાં આવે છે પરંતુ સજ્જનોની સરસતાથી અને સુજનતાથી સુશોભિત રીતિપ્રમાણે વિચાર કરતા તો ધોખીયે ધોખી ન થતું એ ક્રિયા વધારે સારી ગણાય છે એટલે પ્રથમ તેવા વચક પુરુષોની વચનામાં ન કસાઈ જવા પૂર્ણ સદ્ગુણ રાખવું જોઈ કરી પછી પસ્તાવાનું કારણજ પેદા થાય નહીં અને કદાચિત્ કોઈ સમયે દૈવયોગથી તેમ થઇ ગયું અને આપણે છેતરાઈ ગયા તોપણુ આપણે તેની સામે તેવી ક્રિયા ચલાવ્યાથી તે ક્રિયા અવિચ્છિન્નપણે ચાલુ રહે છે એટલે તે આપણને છેતરવા ઈચ્છા રાખે તેથી આપણે તેને છેતરવા પ્રવૃત્ત થઇએ, અને આપણે તેને છેતરવામાંડે યત્ન કરીએ એટલે તે આપણેમાંડે પણ તેવોજ વિચાર કરે એ પ્રમાણે વારાફરતી થવાથી તે બંધ થાય નહીં જો એ બેમાંથી એક માણસ સજ્જન તાની સરસ રીતિ પકડે તોજ તેનો અત આવે છે એ વિષે એક પિઠાત્ર કહે છે કે —

‘ ઉપકારેણ સાધુ સાધુત્વેત્સ્યકોગુણ ।

અપકારેડમિય સાધુ સસાધુ સદ્ગુણચ્યતે’ ॥

(જે માણસ કોઈ પોતાનો ઉપકાર કરે તેના તરફ જો સારાઈ બતાવે તેની કોઈ સાગર્થ (વધારે મરસતા) ગણાય નહીં પણ જો માણસ પોતાનો કોઈ અપકાર કરે તોપણુ તેપ્રત્યે પણ જો પોતાની સારી વર્તણૂક રાખે તેનેજ સત્પુરુષો સજ્જન મંદે છે)

જેની દૃષ્ટિ આગળ-પાછળ અને આબુ-ખાબુ સાવધપાણીથી ફરતી હોય, જેનાં મન ઘચન અને કર્મ એકસરખાં અને શુદ્ધ હોય, જેના ભવ્ય દર્શનમાત્રથી પણ છેતરનારાઓનાં ભયભીત થઈ ગયેલાં હૃદયો ફાટી જાય, તેવા સત્પુરુષો ધણુંકરી વંચનાની જાળમાં આવી જતા નથી. અને કદાચિત્ દૈવયોગથી આવી જાય તો પોતાની સુજનતાથી એક વખત તો તે સહન કરી લેછે, કે જેથી 'અતૃણેપતિતોવન્દિહઃ સ્વયમેવોપશમ્યતિ' । (ખડ્ગગરની જમીનમાં પડેલો અગ્નિ પોતાની મેળેજ શમી જાય છે.) એ વાક્ય પ્રમાણે તે દુર્જન માણસને પોતાની મેળેજ તેમાંથી કાયર થઈ એ ક્રિયા છોડી દેવી પડે છે. અને કદાચિત્ તે ન છોડે તોપણ અનુભવથી જાગૃત થયેલા સ-જ્જનો એવા તો એટી ચાલતા હોય કે પછી તેને ફરી તે જાળમાં ફસાવું પડે નહીં.

ખરૂં વિચારી જેતાં વ્યવહારદશામાં અંતર્ગત છેતરવું તો સર્વનામાં રહેલું હોય છે. સર્વ યથાશક્તિ વિચાર કરી ખીજને છેતરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને પોતે પણ ગૂઢ રીતે ખીજઓનાથી છેતરાય છે.

કૃતેપ્રતિકૃતંકુર્યાત્ ઈત્યાદિ વાક્યો અવશ્ય છેતરનારા અને અપ્રતિક્રિય (જેનેમાટે ઔષધાદિ કંઈ ઉપાય ચાલતો નથી તેવા) કામકોષ આદિ શત્રુ-ઓને સામે છેતરવાની વિધિ બતાવે છે એમ કહીયે તોપણ તે ખોટું ગણાય નહીં.

આપણે જોશું તો દૂર તો શું પણ આપણા શરીરમાંજ કામ-કોષ આદિ દોષો આપણને કેવા છેતરે છે! જેનાં તીક્ષ્ણ ખાણો વગરશ્રમે માણસના મનનું મથન કરી નાખે છે અને તેને આડે માર્ગે લઈ જાય છે. એવો કામ કોઈ સમયે મનઃકલ્પિત ક્ષણિક સુખ ઉપજાવનારી નારીજાતિનાં મોહના ફંદમાં ફસાવી છેતરી લેછે. જેતા આવેશમાં આવેલા ધન્દ્રે ક્રોધનાથી ન હણી શકાય એવા વૃત્તાસુરનો નાશ કર્યો હતો, જેતા આવેશમાં આવેલા ભગવાન્ શંકરે પોતાના પિતાજી બ્રહ્માનો શિરચ્છેદ કર્યો હતો, જેને તાણે થએલા વિશ્વામિત્રે વસિષ્ઠના સો પુત્રનો સંહાર કરી નાખ્યો હતો, જે માણસને આંધળું કરી દેછે કે જેથી તે સાઈ-નરસું કે કરવા-ન કરવાનું કંઈપણ દેખવું નથી તેમજ જે મનુષ્યને બેહુઈ જનાવી દેછે કે જેથી તે

હેતાહિત સાંભળતું નથી, જે ધૈર્યને ધમકાવી કાઢે છે, જે બુદ્ધિમાનની બુદ્ધિનો પણ નાશ કરી દે છે કે જેથી તેનું શાસ્ત્રજ્ઞાન પણ કાંઈ કામ લાગતું નથી, એવો કોઈ કોઈ સમયે મનુષ્યને પોતાને તાબે કરી લઈ છેતરી લે છે જે મોટા મોટા મનોરથો ઉત્પન્ન કરાવી શાંતિનો નાશ કરે છે અને સતોષને હાકી કાઢે છે જે મનુષ્યોની પાસે અત્યંત ધાતકી તથા કૂર કમો કરાવામાં કાંઈ આચકો ખાતો નથી એવો સોભ કોઈ સમયે લાવચ્ચમાં લપટાવી મનુષ્યને ખુવાર કરે છે જે મનુષ્યોના મનમાં પ્રવેશ કરી તેની ચિત્તવૃત્તિને આધળી બનાવી દે છે અને પછી આડે માર્ગે વસડી જાય છે એવો મોઢ કોઈ સમયે મહાદુ ખ ઉપજનનાર નહારા પરિણામને લાવી આપે છે જેણે રાવણનો દાટવાળી નાખ્યો હતો અને જે ક્ષણનારમાં મનુષ્યને દુવાવી ન જણાય તેવી રીતે ખરાબીની ખાઈમાં ફેંકી દે છે એવો મદ કોઈ સમયે પોતાથી મનુષ્યને ઉત્તમ બનાવી દઈ પછી પરતાવે કરવાના કામો કરાવી દે છે જેણે દુષ્ટ દુર્યોધન દુ શાસન આદિનો ધણોજ ખરાબ પરિણામ જીતાવ્યો હતો અને જે મનુષ્યના અંત કરણમાં છેતરી પછી તેનાજ આતરડા વસોવી નાખે છે એવો મત્સર કોઈ સમયે પોતાના મહાત્મ્યથી અન્યોન્ય દેવ ઉત્પન્ન કરાવી મહાન્ અનર્થ ઉપજાવે છે.

આ છ દોષો મનુષ્યોને છેતરવામાં એવું તો ડાપણ વાપરે છે કે જીવમાં કરેલા ઉદરનો કરડ જેમ નિદ્રામાં કંઈ પણ ન જણાતા જાગૃત થયા પછી જણાય છે, તેમજ ક્રિયા કરવા વખતે તે દોષોનું છેતરતું માણસના કળ્યામાં આવતું નથી, પરંતુ પછી તે વિકારથી સુક્ત થયા બાદ અને તે કરેલા કમોના પરિણામ વખતેજ તેને હાન થાય છે આ દોષો આખા જગતમાં એવો તો અમલ ચલાવે છે કે પશુ પક્ષી અને મનુષ્ય આદિમાં તેને તામે નહિ થયેલો કાંઈપણ જોવામાં આવતો નથી. માટે આ દોષોથી છેતરાતું નહીં એજ ખરૂં સાવધાનપણ છે.

આ સંસારમાં જેના જ્ઞાનેન્દ્રિય, કર્મેન્દ્રિય અને મન આ દોષોને આધીન નથી થતા અને તેના શબ્દઆદિ વિષયોમાં તૃષ્ણાવાળા નથી હોતા, એટલે જે આ અગાધ મસાગમમુદ્રમાં પડેલો હોય તોપણ જેમ જળમાં રહેલા કમચિનીના પાનો જળથી જગપણ જીગતા નથી તેમ જે સંસારમાં

રહેલો છતાં તેના સુખદુઃખઆદિ ધર્મથી જરાપણુ લેપાતો નથી અને એક સ્થિર પહાડની પેઠે વાયુ વૃષ્ટિઆદિ અવશ્ય થવાના અતિઉચ્ચ દુઃખપાતો પણ પોતાના દૃઢ અંતઃકરણમાં કંઈપણુ દુઃખ લાવ્યાશિવાય સહન કર્યે જાય છે, જેના નેત્રો દેખાવામાં રમણીય જણાતા પદાર્થોમાં લોભાતાં નથી, જેના કાન ચતુરાષ્ઠી ભરેલી વચનની રચનારૂપ અમૃતમાં મોહ નથી પામતા, એવી રીતે જેની ઇન્દ્રિયો પરવશ નથી થતી અને જે ઇન્દ્રિયોથી છેતરાતો નથી પણ પોતાને છેતરવા ઇચ્છા રાખનારી ઇન્દ્રિયોનેજ પોતાનાં આતુર્યથી છેતરેલી છે, અથવા તે તેનાથી એકાદ વખત છેતરાય તોપણુ પછી તેવો વખત ન આવવા દેવા અને તે ઇન્દ્રિયોનેજ છેતરવા, પ્રવૃત્તિમાન થાય છે તેજ મહાન્ પુરૂષ ગણી શકાય અને તેજ આ સંસારયાત્રામાં ખરે માર્ગે ચાલણાર ગણી શકાય.

આ જગત્માં જન્મ ધરી દરેક પ્રાણિઓ સાંસારિક નિયમ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોથી છેતરાય છે. પણ જેણે પોતાના વિવેકબળથી ઇન્દ્રિયોને છેતરેલી હોય તેવો કોઈ આજ દિવસ સુધી જોવામાં આવ્યો નથી. કદિ હશે તોપણુ તે યોગ હશે અને વળી અપ્રસિદ્ધ હશે.

ઘણુંકરી સર્વ ઇન્દ્રિયોતું અધિષ્ઠાતા મન છે. સઘળી ઇન્દ્રિયોનો સંયો મનના હાથમાં રહેલો છે. જે તરફ મન દોરી જાય તે તરફ ઇન્દ્રિયો દોરાઈ જતી દેખાય છે. માટે પ્રથમ મનને સ્વાધીન કરવાથી ઇન્દ્રિયો એનીમેજે સ્વાધીન થઈ જાય છે અને મન તથા ઇન્દ્રિયો સ્વાધીન કરનારા પુરૂષોને કામકોષાદિ ધુનારાઓ કદીપણુ છેતરી શકવાના નહીં. પરંતુ પ્રથમ મન વશ કરવું એજ ઘણી કઠણ વાત છે. મોટા મોટા મહાત્માઓ પણ મન વશ કરવામાં થાકી ગયા છે. તે એવું તો ચંચળ છે કે તેને હજારો ઉપાયોથી કબજામાં લેવા પ્રયત્ન કરે તોપણુ તે ચીપટીમાં નહીં આવતાં હટી જાય છે. ટીડીથી તે કુંજરસુધી પશુપક્ષીઓમાં અને રાજાથી તે રંકસુધી મનુષ્યોમાં એવું કોઈ જોવામાં નથી આવતું કે જેના કબજામાં આ ચંચળ મન રહી ગયેલું હોય.

ભગવદ્ગીતામાં અર્જુને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને કહ્યું છે કે:—

‘ચંચલંહિમનઃકુણ્ણ પ્રમાથિચલવદ્દમ્ ।

તસ્યાઽહંનિગ્રહંમન્યે વાયોરિવસુદુષ્કરં ॥’

(હે કૃષ્ણભગવાન! મન ચચગ છે વળી તે મચનકરનાર. બળવાન અને દૃઢ છે, માટે વાયુનો નિરોધ થવો એ કામ જેમ ધણુ કંઠણુ છે તેમજ મનનો નિરોધ કરવો એ કામ પણ ધણુજ કંઠણુ છે)

માણુમનું મન એવું તો ચચગ છે કે તે કયાકપણુ સ્થિર થઈ સુખરૂપે વિશ્રાંતિ લેતું નથી પ્રથમ જે વસ્તુમા તે લપગાયુ હોય તે મેળવવામા માણુ સની પ્રવૃત્તિ કરાવે છે અને તે પ્રાપ્ત થઈ એટલેપછી તેમા રહેતી કીંમત, પાસે આવવાથી એકદમ જતી રહેવાથી તે બીજી નકામી વસ્તુઓમા ભળી જાય છે અને તેને બીજી વસ્તુ મેળવનામા લાનચ બધાય છે એ પ્રમાણે પ્રત્યેક વસ્તુમાં થવાથી કંઈપણુ ખર્ચ સુખરૂપ કર્તવ્યકર્મ કરાવ્યા શિવાય આ ચચગ ચિત્ત ચોતરફ મનુષ્યોને ભગાવ્યા કરે છે આં તે ચાનતા સુધી સ્વાધીન થતું નથી અને થાય તો તેમા વશો શ્રમ કરવો પડે છે આધીન નજ થાય એમ પણ છે કે રહેવાતું નથી

મન વશ કરવાના માત્ર બે કાગળો છે ભગવદ્ગીતામા શ્રીકૃષ્ણભગવાને કહ્યું છે કે, - 'અમ્યસૈનતઃકૌંતય વૈરાગ્યજનચઠ્ઠત્ત ॥ (એક વૈરાગ્ય અને બીજો અભ્યાસ એટલે મનને ખરા તત્વજ્ઞાનથી નિયમમા રાખવાના અભ્યાસમા કેળવવું તે આ બે મનને નિયમમા રાખનાના કારણો છે)

આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે ખરી વિરક્તદશાને પામેલા પુરૂષો પોતાના મનને વશ કરી શકે છે, કેમકે આ અનિલ સસારના જે જે વિષયો છે તેમા તેને કંઈપણુ ઈચ્છા નહીં હોનાથી અને આ નશ્વર સારીર સ્ત્રી અને પુત્ર આદિમા ધણુ કામથી કંઈ થઈ ગયેની મમતાનું મૂલ પણ તેણે ઉખેડી નાખેતું હોય છે, તેથી તેને પોતાનું મન વશ કરી લેતું એ અશક્ય થતું નથી પણ પ્રથમ આ સમાગ્ની અનિલતા જાણવી તેના વિરોધમા અતાસક્ત રહેતું ભૌતિક (પૃથ્વીઆદિ પચમહાભૂતથી બનેલા) શરીર સ્ત્રી અને પુત્ર આદિની નશ્વરતા જાણી તેમા ધણુ કામથી બધાઈગયેની મમતા નિર્મૂલ કરવી એ કામ ધણુજ મુશ્કેલ છે ધણુકરી આ સસારનું બધારણુ એવું છે કે તેની મૂઠ રહેતી અનિલતા માવાથી અધ થઈ ગયેના મનુષ્યોના હૃદયચક્રને જાણાતી નથી અને કદાચિત્ દુર્દશાને લઈ અથવા અપાર દુખોના ધ્રુમ ધાથી કે કંઈ કારણાતરને સીધે તેની અસારતા જણાય તોય પણ તે વણુ કામમુધી ટકી શકતી નથી, પણ

માત્ર ક્ષણવાર રહે તેટલામાં તો તરત આ ચપલતામાં ચાલાક ગણાયેલું મન તેને જુદા જુદા મનોરથોમાં ખેંચી જઈ આ અસાર સંસારની કલ્પિત સારતાનો આભાસ તેના મગજમાં ઉતારી દેછે, કે જેથી તે સંસારની અનિત્યતાની આડું આવરણ આવી જવાથી તે અહર્નિશ દેખાતી નથી અને કદાચિત્ જણાએલી અસારતા અહર્નિશ અંતઃકરણમાં જગૃત રહે તોપણ પછી આ દુર્જય ઇન્દ્રિયો જીતી વિષયોમાં અનાસક્ત રહેવું એ બની શકતું નથી. અને કદાચિત્ મહાશ્રમથી તેમાં અનાસક્ત રહેવા મનુષ્ય કોશિષ કરે તોપણ સ્ત્રી-પુત્ર આદિમાં ધણા કાળથી રૂઢ થઈ ગયેલી મમતા તો કદી પણ છોડી શકાતી નથી. ગમે તેવી ખરી જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત થઈ હોય; ગમે તેવી શાંતતા, સુશીલતા, સુજનતા, ને સરલતા આદિ ગુણોથી ભરપૂર હોય અને ગમે તો આ સંસારના વિષયોની અને સ્ત્રી-પુત્ર આદિની અનિત્યતા પણ તેના સમજવામાં ખરેખરી રીતે આવી ગઈ હોય, તોપણ રૂઢ થઈ ગયેલી મમતા છોડી શકાતી નથી. જે અત્યંત દયા ઉપજાવવા લાયક દીનદશાને પ્રાપ્ત થયેલા હોય, જેનું કોમળ હૃદય દુઃખરૂપ દાવાનળથી દગ્ધ થઈ ગયું હોય, જેઓ સ્ત્રી, પુત્ર, માતા, પિતા, મિત્ર, ભાઈઓ, અને સગાસંબંધિ આદિના તરફથી ઉદાસી ઉત્પન્ન થવાનાં જખરાં કારણો ઉત્પન્ન થવાથી અને આ સંસારનું ખરેખરું દુઃખરૂપપણું અનુભવપૂર્વક અંતઃકરણમાં ઉતરી જવાથી આ અનિત્ય જગતનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છતા હોય અને દુઃકામાં એટલુંજ કે ચોતરફ નજર કરતાં આ આખું જગત્, જેને દુઃખરૂપ જાસતું હોય તેવા પુરૂષો પણ આ દૃઢ જડાઈ ગયેલા મમતાના પાશને છોડી શકતા નથી, ત્યારે તે ખીજા પ્રાણિઓથી તો કેમજ છોડી શકાય.

આ ઉપર જણાવેલાં વિરક્ત દશા ઉત્પન્ન કરનારાં કઠણ કારણો મનુષ્ય મેળવી શકે ત્યારેજ ખરી વિરક્તદશાને તે પ્રાપ્ત થાય. અને જ્યારે ખરી વિરક્ત દશાને મનુષ્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારેજ અથવા મનને નિયમમાં રાખવાનો આવશ્યક કરવાથી તે મન વશ કરી શકે અને મન વશ થયું એટલે ઇન્દ્રિયો તો તરત મેળેજ વશ થઈ જાય, અને મન તથા ઇન્દ્રિયો વશ થયાં એટલે પછી વ્યયનાના ઝપાટામાં તે ધણુંકરી આવી જતો નથી; પણ ઉલટો તે એક મહાનની પંક્તિમાં ખેસવા યોગ્ય થઈ જાય છે.

મોટે અમે ઈશ્વર પામે એજ માગીએ છિયે કે આ ભરતખંડની, અધમદશામાં આવી પડેલી પ્રજા પાછી હ્રુતેન્દ્રિય બની મનની લગામ પોતાના કબજામાં રાખી બીજા સોડાએ ડાપણુથી ગુપ્ત રીતે પાધરેલી વચનાની ભજમાં ન ફસાતાં આ આવાવતં બ્રહ્મિનું બલુ કરી અમંખ્ય શ્રમથી મળેલા આ મનુષ્ય દેહની કૃતાર્થતા કરે

ચૈતન્યસંન્યાસી.

જગન્નાથમિત્ર નામનો એક વૈદિક બ્રાહ્મણ શ્રીહરથી ગંગાવાસના ઉદ્દેશથી નવદ્વીપમાં આવીને રહ્યા હતા. ચૈતન્ય એ જગન્નાથમિત્રનો પુત્ર હતો. તેની માતાનું નામ રચી હતું. ચૈતન્ય ૧૪૦૪ ઇસવી સનના ફાગણ મહિનામાં નવદ્વીપમાં જન્મ્યો હતો. એનું બીજું નામ નિમાઈ હતું એ ગૌરવર્ણ હતો એ વાસ્તે સોડા એને ગૌરાંગ પણ કહેના હતા.

ચૈતન્યની અસાધારણ મેધા અને બુદ્ધિ હતી. પંડિત વાસુદેવ સાર્વભૌમ નામના એક પ્રસિદ્ધ અધ્યાપકની આગળ ચૈતન્ય વિદ્યા શીખવાને પ્રવૃત્ત થયો. એ અધ્યાપકના ઉપદેશથી તેણે યોગ દિવસમાં ન્યાયશાસ્ત્રમાં વિવક્ષણ વ્યુત્પત્તિ મેળવી. વાસુદેવ સાર્વભૌમના બીજા વિખ્યાત શિષ્ય રઘુનાંદન અને રઘુનાથ નામના હતા. વાસુદેવે મિથિલાથી ન્યાયશાસ્ત્ર લાવીને નવદ્વીપમાં એનું અધ્યયન કર્યું. નવદ્વીપમાં બે માર્ગેલ પશ્ચિમમાં વિદ્યાનગર નામની જગ્યા ઉપર પ્રથમ વાસુદેવે ન્યાય-શાસ્ત્રનું વિદ્યાલય પ્રતિષ્ઠિત કર્યું ત્યારે તે જ્યાં ચૈતન્ય સર્વદા એકાગ્રમનથી ધીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરતો હતો એ મંથનો વિષય તેના મનમાં એવો દૃઢ પ્રકાશિત થઈ રહ્યો હતો કે, તે કદીએ જુલો ગયો નહિ.

નવદ્વીપ બંગાલ દેશનું એક પ્રસિદ્ધ સ્થાન છે મુસલમાનો ત્યારે આ દેશમાં આવ્યા ત્યારે એ સ્થળમાં બંગાલની રાજ્યધાની હતી. પૂર્વે નવદ્વીપ અબ્યાસતેવાસ્તે એવું પ્રસિદ્ધ હતું કે ઉડિષ્યાથી લઈને લાટોર અને દક્ષિણપથથી લઈને નેપાળસુધી અર્ધ ગ્યાનઉપરના હોદ્દાઓ એ ગ્યાનમાં સંરૂત શીખવ

આવતા નવદ્વીપમાં જે સવળા પ્રસિદ્ધ પંડિત, વર્તમાન હતા; તેઓને વાસ્તે બંગાલ આજપણ આદરને યોગ્ય ઘર્ષ રહ્યું છે. સ્મૃતિશાસ્ત્રનો વિખ્યાત અધ્યાપક રઘુનંદન હતો. હાલ બંગાલમાં અનેક ક્રિયાકાંડ રઘુનંદનની વ્યવસ્થા પ્રમાણે થાય છે. રઘુનાથ શિરોમણિની અસાધારણ વિદ્યાથી અને સમજણથી કાશી અને મિથિલા ઇત્યાદિ સ્થાનના મોટા મોટા પંડિતોને પણ વિસ્મય થતો, અને સંસ્કૃત જાણનારા લોકો રઘુનાથઉપર સર્વદા ભક્તિ અને શ્રદ્ધા કરતા. તે રઘુનાથ શિરોમણિનું વાસસ્થાન નવદ્વીપમાં હતું. એના સિવાય બીજી ક્રિયાઓનેવાસ્તે નવદ્વીપની વધારે પ્રખ્યાતી હતી. કૃષ્ણાનંદ સાર્વભૌમ નામે નવદ્વીપના એક દાંભિકના યત્નથી બંગાલ દેશમાં કાલીપૂજાની પદ્ધતિની સૃષ્ટિ થઈ, અને આજકાલ બંગાલમાં જે જગદ્દાત્રીની પૂજા થાય છે તે નવદ્વીપના રાજા કૃષ્ણચંદ્રે પ્રથમ કરી હતી.

આ પ્રસિદ્ધ સ્થાનમાં ચૈતન્યની બાલાવસ્થા વીતી હતી. ચૈતન્ય અધ્યવસાય અને પરિશ્રમથી અદ્યપવયમાં લખતાં વાચતાં શીખીને વિલક્ષણ અભિગ્ન અને બહુદર્શી થયો હતો. એ અભિગ્નપણા અને બહુદર્શીપણાથી તે ઉદારભાવે ધર્મપ્રચાર કરવામાં પ્રવૃત્ત થયો. ચૈતન્યને માટે એ વખતે બંગાલદેશમાં ઈશ્વરભક્તિ અને ઈશ્વરનિષ્ઠા વિલક્ષણ પ્રબલ ઘર્ષ પડી. ચૈતન્ય જે સમયે ધર્મપ્રચાર કરવાને પ્રવૃત્ત થયો તે સમયે યુરોપખંડના જર્મની દેશમાં પણ એક ધર્મપ્રચારક વર્તમાન હતો. તેનું નામ લુથર હતું.

ચૈતન્યે લક્ષ્મી નામની એક સુંદરી કન્યાનું પાણિગ્રહણ કર્યું હતું. પરંતુ કેટલાક દિવસપછી, સાપ કરજાથી લક્ષ્મીનું મૃત્યુ થયું. વિષ્ણુપ્રિયાનામે બીજી એક કુમારીની સાથે ચૈતન્યનો વિવાહ થયો. બાલાવસ્થામાં ચૈતન્યને પિતૃવિયોગ થયો હતો. તેનો બાઈ વિશ્વરૂપ સંન્યાસી થયો હતો, તેથી માતાનાં ભરણપોષણનો ભાર ચૈતન્યના ઉપર મળ્યો હતો. ચૈતન્ય એ વાસ્તે યોડા કાળ સંસારમાં રહ્યો હતો.

ચૈતન્ય સંવેદા હરિકીર્તન અને ક્ષીકૃષ્ણની ઉપાસનામાં વ્યાપ્ત રહેતો હતો. એ કીર્તન પ્રતિરાત્રે શ્રીરામ નામે ચૈતન્યના એક બંધુના ઘરમાં થતું. એક વેળા ચૈતન્ય શિષ્યોને સાથે હરિકીર્તન કરતો કરતો જનરમાંથી જતો હતો. એવા સમયમાં જગાદ અને સાધાર્ણ નામે એ બાઈએ પાણીનો પ્રહાર

કયો. એનાથી ચૈતન્યના સાથીઓના ઘણાકનાં માથાં ફાટી ગયાં, અને મૃદંગ ભાગી ગયું. એ કાકાઈમાં છેલ્લે ચૈતન્યનોજ જય થયો. જગાઈ અને માધાઈએ ચૈતન્યની વિશુદ્ધ ઈશ્વરભક્તિ અને હૃદયની સહનતાથી મુગ્ધ થઈને વૈષ્ણવ-ધર્મ અવલબન કરી ચૈતન્યનું શિષ્યપણું અદણુ કર્યું. એના પછી ચૈતન્યે નવ-દ્વીપના એક કાંઠેને પોતાના ધર્મમાં દીક્ષા આપી.

આ વીસ વર્ષની ઉંમરમાં ઘરથી ભાગીને અને સ્ત્રી છોડીને ચૈતન્ય રાતની મેળાએ કાકાનામાં જઈને સંસારધર્મ ત્યાગ કરીને સંન્યાસી થયો. સંન્યાસ અદણુ કરીને તેણે જુદાં જુદાં સ્થાનમાં જઈને ધર્મપ્રચાર કરવાનો આરંભ કર્યો. ચૈતન્ય જનિભેદ માનતો ન હતો. સર્વ જાતના લોકોને પોતાના ધર્મમાં લાવતો હતો. તેણે પ્રથમ ગાંડિતી પાસે રામકાલી નામના સ્થાનમાં જઈને, કેટલાક સુમત્તમાનેને શિષ્ય કર્યા. એના પછી શાંતિપુરમાં આવીને અદ્વૈત આચાર્ય નામે તેના એક શિષ્યના ઘરમાં માતાની સાથે મોલાકાત કરી. ચૈતન્ય નિરંતર માતૃભક્ત હતો. અને માતાને પરમ દેવતા જાણીને શ્રદ્ધા રૂપિયો. શ્રદ્ધા શયી પોતાના પરમ સ્નેહવાત્ તનયને સંન્યાસી જોઈને ઘણી દુઃખિત થઈને રડવા લાગી; તેના રદનથી ચૈતન્યના હૃદયમાં પણ અત્યંત વેદના મુદ્ધ અને આંખમાંથી આંસુ પડ્યાં. શયી રડતી રડતી બોલી કે “બેટા નિમાધ! તારા બાઈ વિશ્વરૂપે જેમ કર્યું, તું તેમ કરતો ના. તું સંન્યાસી થવા છતાં પણ બાલપણની વ્રાત જુલી જતો ના” ચૈતન્યે ઉત્તર આપ્યો. કે “માતા! બહુ યુગમાં પણ હું તમારું કળુ ફેડી શકીશ નહિ. આ દેહ તમારોજ છે; તમે જે હુકમ કરશો તેનું હું સર્વ વખતે પ્રતિપાલન કરીશ. સંન્યાસી થયાથી મેં સંસારના સર્વ વિષય છોડ્યા છે. ખરા, પરંતુ તમોને કદિ છોડી શકતો નથી.”

ચૈતન્ય શાંતિપુરથી શ્રીક્ષેત્રમાં ગયો. એ જગ્યાઉપર શ્રીકૃષ્ણનો અવ-તાર જગન્નાથ દેવની ઉપાસનામાં, તેનો ધણો વખત નીકળી ગયો. ચૈતન્યે શ્રીક્ષેત્રમાં સાર્વભૌમ આચાર્ય નામે એક વિખ્યાત પંડિતની સાથે મોલાકાત કરી અને ભગવદ્ગીતાના સંખ્યમાં એ પંડિતની સાથે તેનો વિચાર થયો.

૧. કેટલાક દિવસ શ્રીક્ષેત્રમાં રહીને ચૈતન્ય, દરકારણમાં જવા નીકળ્યો. તેણે રસ્તામાં શ્રીરંગપદ્મનની (મહીસુરના રાજ્યનું પ્રધાન નગર) શોભા જોઈને અતિશય પુલકિત થયો અને કાવેરી નદીમાં સ્નાન કરીને પરમ સંતોષ પામ્યો.

આસ્તે આસ્તે ચૈતન્ય સેતુબંધરામેશ્વરમાં પોહોંચ્યો. દક્ષિણાપથમાં જે સર્વ પંડિત રહેતા હતા તેઓની સાથે ચૈતન્યની મોલાકાત થઈ અને સઘ-જાઓએ ચૈતન્યનો ઉદારભાવ, સરલ વ્યવહાર અને શાસ્ત્ર-જ્ઞાન જોઈને સુખી થયા. દક્ષિણાપથમાં રહેવાને સમયે અનેક રાજા ચૈતન્યને પોતાની બરે-બર માત અને આદાર આપતા. ભોગસુખ તેણે ત્યાગ કર્યું હતું તેથી ચૈતન્ય ઘણાંબરે કોઈ રાજ-સભામાં જતો ન હોતો. પંડિત સાર્વભૌમ આચાર્ય એક વેળા ચૈતન્યને જગન્નાથના એક પ્રધાન ઉપાસક ઉડિખાના રાજા પ્રતાપરૂદ્રની સભામાં લઈ જવાનો અનુરોધ કર્યો હતો. પરંતુ ચૈતન્યે વિવક્ષણુ વિનય અને નમ્રતાની સાથે તે અનુરોધ તોડી નાખ્યો.

ચૈતન્યનો બંધુ શ્રીવાસ બ્યારે નવદ્વીપમાં જવા નીકળ્યો ત્યારે ચૈતન્યે એક વસ્ત્ર અને જગન્નાથદેવનો કંઈક પ્રસાદ શ્રીવાસના હાથમાં આપીને કહ્યું, કે “ભાઈ શ્રીવાસ ! આ વસ્ત્ર અને પ્રસાદ મારી માટે આપજે. હું સંન્યાસી થવાથી ઘરમાં રહી શકતો નથી, અને મનગમતી તેની સેવા કરી શકતો નથી, એથી જે અપરાધ થયા છે તે જાણે ક્ષમા કરે. મેં મૂર્ખના પ્રમાણે કામ કર્યું છે. મૂર્ખ સંતાન માતાની આગળ ક્ષમા પામવાને સંપૂર્ણ અધિકારી છે.” ચૈતન્ય જે નિરંતર સરલસ્વભાવ અને માતૃ-ભક્ત હતો તે આ વાતથી સારી પેટે સપ્રમાણ થાય છે.

ચૈતન્ય દક્ષિણ દેશથી પોતાના શિષ્યોને મળવાને માટે પાછો બંગાલમાં આવવાને નીકળ્યો. કટક આગળ આવીને તેણે એક મુસલમાન જમીનદારને પોતાનો શિષ્ય કર્યો. એ જમીનદાર નાનાપ્રકારનાં કુટુંબમાં આસક્ત હતો. ચૈતન્યે તેને અનેક ઉપદેશ આપીને પાપકામથી સંપૂર્ણરીતે દૂર કર્યો. એના શિવાય તેણે ઉડિખાના ઉત્તર પશ્ચિમમાં અનેક બીલોને પણ પોતાના ધર્મમાં દીક્ષિત કર્યા.

ચૈતન્ય બલભદ્ર ભટ્ટાચાર્ય તામે એક સંગીની સાથે વૃન્દાવનમાં જવા નીકળ્યો. કાઠીમાં તેને જોવાને માટે ધણા સોદા એકઠા થયાં. ચૈતન્ય કા-શીના બ્રાહ્મણોની સાથે ધર્મસંબંધમાં અનેક સદાલાપ કરીને એલાદાખાદ ગયો. એ જગ્યાઉપર ૨૫ નામના એક પ્રધાન શિષ્યની સાથે તેની મોલાકાત થઈ.

જન્માવનમા પોહોચીને ચૈતન્યે પાચ પહાણેને શિષ્ય કયાં એક વેળા શ્રીકૃષ્ણના
સ્તુતિગાનથી તે એવો તો મુગ્ધ થઈ ગયો કે તેનું જ્ઞાન એકવારે જાગુ રહ્યું
ચૈતન્યને સંસારીન જોઈને પાચ પહાણે કૌતુક વધ્યાથી તેઓ તે
સ્થાનઉપર આત્મા થોડા કાલમાં ચૈતન્યને જ્ઞાન થયું ને પહાણેની સાથે
ધર્મવિષયમા વાતચીત કરવા લાગ્યો ઈશ્વરના ઉપર ચૈતન્યની માદ ભક્તિ
જોઈને પહાણે એના વિમુગ્ધ થઈ ગયા કે તેઓએ બીજી કંઈ વાત ન કહેતાં
તેઓએ તેનો મન મદણ કયાં પહાણેને વૈષ્ણવધર્મમા દોહિત કર્યાથી ચૈતન્ય
ઉત્તર ભારતવર્ષમાં 'પહાણુજોસાઈ' નામે પ્રસિદ્ધ છે એવી રીતે જુદા જુદા
સ્થાનમા ધર્મ સ્વાર કળીને અને જુદા જુદા જાતિના લોકોને પોતાના મતમાં
લાવીને ચૈતન્યે ૭ વર્ષ કાલથા એની આગમજા અદાર વડે તે મંદિર ઉપન્યામાં
રહીને જગન્નાથ દેવની ઉપાસના અને દરિદ્રીનૈવ કરતો એ કીર્તનમા
એક એક સમયે તેનું જ્ઞાનક્ષોષ થઈ જાતું. તે ઈશ્વરની ચિતાગા એવો આસક્ત
હતો કે તેનું મન બીજી કંઈ તરફ જાતુ ન પેાતુ શ્રીજેનમાં ચૈતન્યનો એક
પ્રિયતમ ગિય્ય હતો તેનું નામ હનિદાસ હતું (અપૂર્ણ)

હોરી.

સાચી સમાગમ ન સગાઈ જનમા જૂન ખા નદી કાર્ડ, — માચી રેક
આપણે તેમ મરજુવરા છે મદુ બેન બનેલી ને બાઈ ;
કલ્યાણુ તે શુ કરી શકનારાં કાળની જાજે રિસાઈ,
પૂજા પરવરા પકડે છે; — માચી સસારમા નૃ મગાર્ડ ૧
પુન કલન પવિત્ર મિત્ર ને જાનિ જાનેના જામાઈ ;
સોદર સરે સરવ મુજ મતિના મામ કે મરિઆઈ,
કરી શકે તેનદી કાઈ; — સાચી સનારમાં ન સગાઈ ૨
અને મદુ અનગા થઈ રે છે, ખાંખેરીને જૂન ખાઈ ;
સ્વાધ સદે વંદ પૈરીપ્રમાણે, અવગુણુ અન્યના ગાઈ,
આનંદે રહે ઉમરોઈ; — સાચી મસાગમાં ન મનાઈ ૩
ધામ ધગ ધન દોષ જાણુધી ત્યાંસુધી મપ જાણુધી,

સુખમય સંસાર લાગે સર્વને, છેવટ છેજ લડાઈ,
 કેવી ભવ કેરી ભવાઈ ;—સાચી સંસારમાં ન સગાઈ.
 માનવ જન્મ અમૂલ્ય તથાપિ, તે પંચભૂતે રચાઈ ;
 નાશ થતાં ક્ષણુ ચાર ન લાગે. કાળનાં ચક્રે કપાઈ,
 હરિ હાય જાય હણાઈ ;—સાચી સંસારમાં ન સગાઈ.
 આ ભવ સ્વપ્નસમાન ખરેખર, તોપણ છે દુઃખદાઈ ;
 તેમાં તપે સહુ રાતદિવસ જન, તાપ ત્રિધાથી તવાઈ .
 રહી નહિ કોઈની રાઈ ;—સાચી સંસારમાં ન સગાઈ.
 મેલો મમત્વ અને માન મતથી, પરહરી આશા પરાઈ ;
 સતસંગ રાખો સહુ શુભ જનનો. લાગે ભુવનમાં લાહી,
 વળે કૃષ્ણ ખોલે ન કાંઈ ;—સાચી સંસારમાં ન સગાઈ.
 સંપ સદાચારમાં ચિત્ત ચોડી, કાંઈ ન લેશ દગાઈ ;
 વિષયતણી લાખમાંહિ લગારે. જાય ન જીવ જડાઈ.
 ત્યારે આપણી સરસાઈ ;—સાચી સંસારમાં ન સગાઈ.

વેદધર્મસંજ્ઞાને વક્ષીસ.

લખવાને વણી ખુશી ઉપજે છે કે સુંબઈના રહેવાસી નીચે લખેલા સદ
 ગૃહસ્થોએ સદરહુ સંજ્ઞાના ધર્મને વક્ષીસ આપી છે. તે વેદધર્મસંજ્ઞા
 મોટા ઉપકાર સાથે ચંદણ કરી એ ગૃહસ્થોની આભારી થાય છે.

શેરહુ રતનશી ગોદળદાસ હા. હીરહુ રતનશીએ પોતાની ખુશીય
 અને ઉદારતાથી રૂ. ૫૦ પચાસ આપ્યા.

શેરહુ વસનહુ ખીમહુએ જાઈ મોઢીનાં લગ્ન થયાં તેના આનંદના
 નિમિત્તથી રૂ. ૫૦ પચાસ આપ્યા.

શેરહુ પુરુષોત્તમ એવંચહુએ પોતાના પુત્ર વલ્લભદાસનો સંબંધ થયા
 તેની ખુશાલીમાં રૂ. ૨૦ વીસ આપ્યા.

શેરહુ વીરહુ રવહુએ પોતાને ભાં પુત્રનો જન્મ થયો તેના આનંદના
 નિમિત્તથી રૂ. ૨૦ વીસ આપ્યા.

શેરહુ રણુહોડદાસ ખીમહુએ પોતાના પુત્ર વલ્લભદાસનો સંબંધ થયો
 તેની ખુશાલીમાં રૂ. ૧૦ દસ આપ્યા.

વેદધર્મસંજ્ઞા.

મુક્તશાસ્ત્ર.

એના પ્રથમ ભાગમાં જગતચિતાર સત્ય અર્થે પાપપુણ્યવાળા દેહ પ્રકારની રાત્રીનો નિર્ણય લાપા-ગાત્ર અને તે મનુષ્ય પ્રગટ્યુ આગથી થઈ છે 'ગદ્યે ગીતની' એમાં ઈશ્વરકૃત ભાસનો ખુલાસો તેમજ સંહિની મુખ્ય ભાગ એના મુખ્ય અર્થોના હવે ઉપગ્રથી જગતમાં જે મોગ ધર્મો ચાલ્યા છે જેમાં વેદની હકામત, વદના અગો ઉપનિષદો તાત્રો પુગણો એ સર્વની ગુપ્ત ખુબીમાં શિવ, વિષ્ણુ ગમ્તી વિગેરેના અધિકૃત ઐશ્વર્યનું આત્મપદ વર્ણન, તેમાં શ્રીકૃષ્ણના ઐશ્વર્યનો ખુલાસો શુક્રયોગીએ પરીક્ષતને આપેલું પવિત્ર જ્ઞાન વિગેરે સ્પષ્ટ નરુ કે બાદ બાદ જલ આદ્યાક વિગેરે તત્ત્વ સપ્રત્યક્ષી વિવચનમાં પડિત કાગ્વીનની શીતમુશી જનો સાગશ ઈશ્વરી પદની અન્યતા દગ્ધાવે છે બાદ દિશુ જદ એરખીઃ ૧૧૧ શ્રી વિગેરે ભાસના મુખ્ય અર્થ જેમાં નોરેત, એનહવ જગ્ગુ કુરાન ગાયાવાણી વિગેરેનો સૂક્ષ્મ આગશ જે ઉપગ્રથી બીજી પ્રજ્ઞાઓમાં જગતના મર ધમ એમજ હશ્વરી તત્ત્વને એ રખે છે તેનો પુદ્ધિ દૂરક મિનાં

બીજા ભાગમાં કાગ્મમાં, પૃથ્વી મ્વારે પેદા થઈ તે બામત પછી દે હથી આ મા ન્યારે છે જેમાં ચારે અગ્ન્યાઓનું બધાન પછી દશ્વર નિતારકાર છે કે સાકાર બા પુનઃપિ જન્મ છે કેનદી

ત્રીજા ભાગમાં અગ્નિ યોગ જેમાં ૫મ નિયમ, પ્રણાયામ, અમન વિગેરેનું દોહન તેમાં દગ પ્રકારના ધનિની અનહદ ગર્જના પડયકોમાં શ્વાસનું ગમન સમાધિ ઉતાગવા કિવા ચદાનવાની કિયા મૃત્યુની સમજ, કાળચક્રનું પ્રદ્ય શ્વામ હૃત ત્રાયમી ચર્મમ મુપાતાગના દ્રવ્યપણાથી ગતકિયા પરમાપ્રવેશ અદ્યમદાસિદ્ધિ વિગેરેનો દેખાવ તેમજ જ્ઞાનયોગમાં ૧૨શ્વરની ન્યોતિની પ્રાપ્તિ કબીંગ ગોગ્મ વિગેરે યોગીઓના ગુણ ગુપ્ત તેમાં અવિદ્યા વર્ણન હવદશ્વરનો આત્મીયો અખરિત પ્રસાદ કે પનાનું અસલપદ એમાં દરેકના મનની કદપના જાણવાની કળા મન પુદ્ધિ વિગેરે તત્ત્વમાં યનાં રે કાર ને સમજવાની સુજિત આદ્ય ભાસ્ય દગગુને ચર્મચક્રનું જ્ઞાન આકાશ વાણીની સમજ

ચોથા ભાગમાં ઈશ્વર આત્માના સ્વભાવનો ખુલાસો દ્રદિસદિવાદ અવિવાની પીઝાના દ્રદાની દ્રદિ, મુખ્તારથતિ અનેક ધર્મના મિદ્ધાન્તોનો અમ્યપણનો ખુલાસો, જેમાં મૃત્યુ મનન આત્મદર્શન થકી વૃત્ત, ભવિષ્ય નર્તમાનનું જ્ઞાન અનિત્ય સ્થિતિમાં માનાવામ્યનો ખુલાસો આપ્યો છે અગાઉથી કીમત ચાગ અને પાઠગથી ૬૩ પીયા પડસો નુબંડેઈટ પ્રીટીંગ પ્રેસમાં હપાય છે

રે ૧૬ નામનાઈ રંગનહ ઉર કાળીદાગ

आर्य धर्मप्रकाशः

ARYA DHARM A-PRAKASH

पुस्तक १२ व. फाल्गुन, संवत् १९४० अंक ४ मा.

वसंततिलका.

अथ

अग्रे मनो हरिण ते विषयाधूपा
श्रितादुरतदयमन्दिशिताथ पार्थ्वे ।
इष्टे च काश्रगरस्तादिहार्यधर्मा-
रण्य समाश्रय शरण्यमवित्यसौख्य ॥१॥



छपारी प्रग ७२ना०
वेदधर्मसत्तानी कार्यभाग मंडली.

मुंअधर्मये.

मुशोधप्रग छपआतामा छप्पु

सन १९८४ ईसवी

मूल्य वर्ष १ नो रु. १॥ अगारगीज.
दपालखर्च आना ३ नू.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

સ્તક ૧૨ મું.

કાલ્કયુગ, સંવત્ ૧૯૪૦.

અંક ૫ મો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

મોહમુદ્રર.

પોલકાપજ્ઞાતિકાભિરશેષઃ શિષ્યાણાંકથિતોમ્યુપદેશઃ ।

યેષાંનૈષકરોતિવિવેક તેષાંકઃકુરુતામતિરેકમ્ ॥૧૬॥*

આ સોળ શ્લોકના આખ્યાઓથી શિષ્યોને સાર ઉપદેશ કર્યો છે. જેને તે વેક (એટલે આ સાર અને આ નરત્વ અથવા આ માતૃ અને આ ખોટું) મ સમર્થવાની શક્તિ) નથી કરતો તેને આથી વધારે બીજો બોધ કોણ કરે ?

આરંભથી માંડીને અંતસુધીના સઘળા શ્લોક આપણે વાંચી ગયા. તે પર એક દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં જણાય છે કે જેટલી જાતનો સદુપદેશ કહિયે ટલી જાતના સદુપદેશનો સાસારિક અને વ્યાવહારિક રીતે સમાવેશ થઈ ય છે. પેહેલા શ્લોકમાં ધનની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી જે મળે તેમાં સંતોષ બી ચિત્તમાં રાજી રહેવાનું; બીજા શ્લોકમાં દ્રવ્યવાળાને દીકરાથી પણ બીક ગે છે અને ધનથી કશું ખર્ચ સુખ થતું નથી માટે તેને અનર્થરૂપ જાણ- તું અર્થાત્ તેયકી નિરપૃહ રહેવાનું; ત્રીજા શ્લોકમાં જ્યાંસુધી ધન મેળ- નાની શક્તિ હોય ત્યાંસુધી સર્વ સંબંધી અથવા પરિવાર પ્રીતિ રાખે છે લુ અશક્ત થયા એટલે કોઈ લાવ પણ પુછતું નથી એ સારાંશ ઉપરથી સારમાં સહુ સ્વાર્થથી સગાં છે એમ સમજી અતિ આસક્તિ છોડવાનું, ચોથા શ્લોકમાં આ વિચિત્ર સંસારની વિચિત્ર રચનામાં સ્ત્રીપુત્રાદિક શરીર હોય ત્યાં થી છે પછી કોઈ કોઈનું નથી માટે હું કોણ છું અને ક્યાંથી આવ્યો છું એ ચાર ઉપરથી આત્મત્વ ઓળખવાનું; પાંચમા શ્લોકમાં જેને કાળ ફાળુ- રમાં નાશ કરી નાંખે છે એવાં ધન, મનુષ્યસંપત્તિ અને યુવાવસ્થા એ

* તેવા લાવમા છંદ.

સોળજ કવિતાવડે અંશેશ, શિષ્યો કાળ કર્યો ઉપદેશ ;

જેને ન કરે કોઈ વિવેક, તેનો કોણ કરે અતિ રેક ?

આદિનો ગર્વ ન કરતાં તત્કાળ સમગ્ર જાંઈ ઈશ્વરમાં મન જોડવાનું ; છઠ્ઠા શ્લોકમાં જીવન ક્રમણનાં પાનમાં પડેલાં પાણીના ટીપાની પેઠે ચપળ છે માટે જ્યાં સુધી તે વર્તમાન છે ત્યાંસુધીમાં સંસાર તરવામાં વહાણરૂપ સસ્તંગતિ કરી લેવાનું ; સાતમા શ્લોકમાં જેને આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન ન થયું હોય તેવા મૂઢલોકો નરકના અધિકારી આવે છે માટે આપણે તેવા ન થતાં કામક્રોધાદિકનો ત્યાગ કરી પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખી લેવાનું ; આઠમા શ્લોકમાં વૃદ્ધાવસ્થા આવી અંગ સાવ સ્ત્રીયિલ થઈ અશક્ત થઈ મરણની અણીઉપર આવે છે તોપણ આશા તેને છોડતી નથી અને તે આશાને છોડતો નથી ; સારોશ કે એવી જન્મ-મરણ આપનારી આશાને અળગી કરી દઇ સ્વસ્થ શરીર હોય ત્યારથી નિરાશ રહી ઉત્તમપદમાં લક્ષ લગાડવાનું ; નવમા શ્લોકમાં સંસારનાં સર્વે દુઃખને દૂર કરનાર અને ક્ષણિક સુખમાં નહિ લપટાવનાર ઉત્તમ સુખનાં સાધનરૂપ વૈરાગ્યની મહત્તા જાણી તેને ગ્રહણ કરવાનું ; દશમા શ્લોકમાં પરમગતિને પામવાનું પરમ સાધન સમદષ્ટિ છે માટે આ શત્રુ અને આ મિત્ર એવો સ્વપરભેદ મટાડી સધિવિગ્રહને વેગળા કરી સમચિત્ત થવાનું ; અગિયારમા શ્લોકમાં આ સર્વ જગત્ માયાની જાળરૂપ સમગ્ર અને ઈશ્વર સર્વમાં એકસરખા રહેલા જાણી કાંઈ પણ રાગ-દ્વેષ ન કરતાં ભેદબુદ્ધિ તણ દઇ અભેદબુદ્ધિ અંતઃકરણથી રાખવાનું ; બારમા શ્લોકમાં બાલ્યાવસ્થા રમતમાં નહિ જવા દેતાં, યુવાવસ્થામાં તરણીમાં આસક્ત ન થઈ જતાં અને વૃદ્ધાવસ્થામાં ચિંતા ચિંતાને સ્વાધીન ન થતાં ઈશ્વરમાં મન લાગાડવાનું ; તેરમા શ્લોકમાં જેમ જેમ દિવસ રાત નીકળે અને કાળ જતાં જાય છે તેમ તેમ આપણું આયુષ્ય ઓછું થતું જાય છે તે જાણ્યાવિના આપણે લાંબી આશાને વળગી રહિયે છિયે માટે તેમ નહિ કરતાં આયુષ્ય છે ત્યાંસુધી તેને સાર્યક કરવાનું અને વૃથા વખત ન જવા દેવાનું ; ચૌદમા શ્લોકમાં જ્યાંસુધી જન્મ લેવો પડે છે ત્યાંસુધી મોત થયા વગર રહેતું નથી અને ફરીને માતાના ઉદરમાં આવ્યા વગર ચાલતું નથી એવો આ સંસારનો મોટો દોષ જાણીને તેમાં માનેલો મોટો સંતોષ મેલી દઇને ફરીને જન્મ-મરણનો ફેરો ટળી જાય તેવાં સાધન કરી લેવાનું ; પંદરમા શ્લોકમાં બહાથી માંડીને કીડીથી પણ ઝીણા સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી પણ સાચે જાણાય એવા જંતુ સુધી સર્વે નાશવાળા છે, તેમ આ-

પણે પણ તે સાચેજ હિયે માટે ઉત્પન્ન થયેલાનો નાશ થતા વૃથા ગોક ન કરવાનું અર્થાત્ મર્વ નાશાત્મક છે અને આ શરીર પણ તેવાજ ધર્મનું છે માટે આ નાશાત્મક ધર્મવાળા સંમાગમા નિલ નાશ થનાર શરીરજ પાછુ લેવુ ન પડે તેવુ માધન કરી સુખદુઃખમા સરખુ મન રાખી પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવતા મર્વ શોકને મેલી માત્ર ઈશ્વરમા પ્રેમ પદોવવાનુ ; અને સોગમા શ્વોકમા પદો શ્વોકમાં આગેલા ઉપદેશથી જો કાંઈ બોધ ન થાય તો તેને વિશેષ કાંઈ ઉપદેશ ન હોવાને લીધે બોધ ન થવાથી તે સદૈવ અગામનુ પાત્રજ રહી જવાનુ સુચવ્યુ છે આટલી બાબત જો સૂચવી છે તેમા સઘળા વિધિનિષેધરૂપ ઉપદેશો ગ્રહણ કરનારની ચોખ્ખતા પ્રમાણે સમાધ જાય છે અર્થ અનર્થરૂપ છે, સખંધ ખોટો અથવા સ્વાર્થનો છે, જગત્ અસત્ અને ઈન્દ્રજાળ જેવુ છે, ઈશ્વર મર્વ-વ્યાપક એક છે અને મમદૃષ્ટિપણુ થતુ એ અતિ સુખરૂપ છે એ આદિ જો જો સુખ્ય મુખ્ય બોધના વિષય તેમા છે તેથી કાંઈ થોડો બોધ થતો નથી સદાચાર આદિકનો બોધ પણ તેની સાચેજ સમાધ ગયેલો સમજવો. દયા દાન, ધ્યાન અને ઈશ્વરારાધન પણ એમા સમાય છે સત્ય શુ અને અસત્ય શુ એ પણ એમા સમાય છે. હવે માત્ર સમજવાનુ આપણા હાથમા છે બોધ આપનારા મમયપ્રમાણે અને અવકાશપ્રમાણે બોધ લખી જાય તે ઉપરથી ન્યુનાધિક સઘળુ વાચનારે સમજી લેનાનુ છે આ ઉપરથી આપણે જાણી શકશુ કે ખોટા મોહને નોડવામા સોળ શ્વોકમા સમાયેલો બોધ ધણો છે કદી એમ કરતા જો આપણને કે ખીજને બોધ થયો નહીં અને મોહની જાળ તુડી નહીં તો પછી તેને માટે ખીજે કશો બોધ છે નહીં અને હોય તો લાગવાનો પણ નહીં અધિકારની વાત પણ આ પ્રસંગે જાણવી ચોખ્ખ છે જેનો જોડલો અને જેવો અધિકાર હોય તેને તેટલો અને તેવો બોધ થાય છે એકજ જાતના ઉપદેશમાથી અનેક પ્રકારના સારા અથવા માગ બોધ લોકો લઈ શકે છે જેઓ સર્વ સાગ ઉપદેશમાથી સાગે બોધ લે છે તેઓ ધન્ય છે, અને જેઓ સારા ઉપદેશમાથી નગરો બોધ લે છે તે ધન્ય નથી નિશેષ બો-નિયે તો નગરો દુર્જનાફિના ઉપદેશોથી પણ જો મદૈવ સારોજ બોધ લે છે તેઓને તો અતિ ધન્યવાદ આપવો જોઈએ, પણ એના અધિકારિયો વિરવા હોય છે ઉપદેશ આપનાગઓ મધમાને માટે બોધ આપે છે તેને મ

હજી કરનારા અધિકારી અને અનધિકારી એવા બે બેદના લોકો હોય છે. સદુપદેશ સાંભળી તેનો સારો ઉપયોગ કરે તે અધિકારી કહેવાય અને સદુપદેશ સાંભળી તેનો ખોટો ઉપયોગ કરે તે અનધિકારી કહેવાય. એક કોઈ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણે નાના ગામડામાં બીજા પટેલને ઘેર જઈને ચોખાસાના ચાર મહિના સુધી ભારતની કથા કરી. સમાપ્તિને સમયે પટેલે દબ્બર પાંચસો ટકારીની પેદાશ કરી આપીને પટેલ પોતાને અતિ ધન્ય માનવા લાગ્યો. રાજી થયેલા બ્રાહ્મણે પણ ચાલવા ટાણે વિચાર કર્યો કે પટેલે આપણાઉપર બહુ ઉપકાર કર્યો તેથી ધર્માત્મા જણાય છે માટે એમને મારી કથાથી કેવોક બોધ લાગ્યો છે તે હું પુછતો જાઉં જેથી સારો બોધ લાગ્યો હોય તો મારી આજ્ઞાસુધીની મહેનત નિષ્ફળ ન જાય. આજ વિચારી બ્રાહ્મણે 'પટેલને જઈ પુછજું' કે કહો પટેલ ! તમે ભારત સાંભળીને શો બોધ લીધો ? પટેલે જવાબ દીધો કે ભાઈએની સાથે અને ભત્રીજાએની સાથે વેર કરી જરા પણ તેને લાગ ન આપી સઘળું આપણે પચાવી પડી ખાઈ-પીઈ ખુશીમાં રહી સુખ ભોગવવું એ આપણે તો સમજ્યા. બ્રાહ્મણ તો આશ્ચર્યથી એમાં આંખણી ઘાલી પટેલાણી શું સમજ્યાં છે તે જાણવાની ઇચ્છાથી તેની પાસે ગયો અને પુછજું કે કહો પટેલાણી ! તમે ભારત સાંભળીને શો બોધ લીધો છે ? પટેલાણીએ જવાબ દીધો કે દેર જોહના છોકરાંને દુઃખી કરવાં, તેનાં ધનમાલ હોય તે જુદી લઈ પોતાનાં છોકરાંને આપવાં અને મરવું સાંસુધી પણ પોતાની વાત મેલવી નહીં. આ વચન સાંભળી વધારે આશ્ચર્ય અને ખેદ પામી પટેલના દીકરાની મોટી વડુ પાસે વધારે જાણવા માટે ગયો અને પુછજું કે કહો વડુ બાપા ! તમે ભારત સાંભળીને શી શીખામણ લીધી ? વડુએ જવાબ દીધો કે ગોરખાપછા ! મેંતો એવી શીખામણ લીધી કે દ્રૌપદી જેવી મહાસતીને પણ પાંચ પતિ થયા હતા અને સતી કહેવાતાં તો આજે કલિયુગમાં આપણાં જેવાને તેટલા પતિ થાય સાંસુધી તો સતી કહેવાઈએ. બ્રાહ્મણે તો આ વચન સાંભળી માથું ધ્રુણાવી નિશ્વાસ મેલી તેને ઉત્તર આપ્યો કે, બાઈ ! તારા સમજવામાં પણ મણા નહીં અને મારા વાંચવામાં પણ મણા નહીં. આટલું બોલી પોતાને ઉતારે આવી પોતે કસવલાં ભારતનાં શ્રવાણનો સર્વને અવજો બોધ થયો તેનો પશ્ચાત્તાપ કરી પોતાને માન-જન્ય તૈયારી કરવા લાગ્યો. નૈયારી કરતાં આવા દુર્બુદ્ધિનાં માણસો પાસેથી

મળેલું દ્રવ્ય કરા કામનું નહીં માટે તેને અહીંજ બંધ બેસારી કાલે અહીંથી નીકળી જવું એમ વિચારી મળેલાં દ્રવ્યથી મોતીસુરના લાડવા કરાવી માણસોને અને પશુપક્ષીઓને ખવરાવી દીધા. બીજે દિવસે તે પટેલનો અને પોતાના ધંધાનો ધિક્કાર કરતો તે બ્રાહ્મણ પોતાને ગામ જવા નીકળ્યો. અધિકાર વગરનાં માણસોને ગમે તેટલો બોધ હોય તોપણ તે વૃથા થાય છે અને સારા બોધથી તેનાં નહારાં આચરણોમાં વધારો થાય છે. અરે પ્રભુ! એવાં માણસો આ સંસારસમુદ્રને કેમ તરી શકશે અને તેના જન્મ-મરણનાં દુઃખ કેમ ટળી શકશે? આમ વિચાર કરતો પેહેલો બ્રાહ્મણ બે ત્રણ મૈલ નીકળી ગયો ત્યાં બે ચાર વડનાં ઝાડના ઝુડનીએ બે કોસ ચાલતા હતા. તેના ચલાવનાર માંહેથી એક માણસે એ મહારાજને ફરથી બોલાવી આગતાસ્વાગતા કરી સર્વ વૃત્તાંત પુછ્યું. બ્રાહ્મણે તો પોતાના સર્વ વિચારો અને પટેલઆદિની અવળી સમજણ સઘળી તેની પાસે કહી દીધી. તેની પાસે કેહેવાનું કારણ એજ કે તેની સાથે તેનો રોજનો સારો પરિચય હતો કેમકે તે પેહેલા બીખા પટેલનો નાનકડો પુત્ર હતો. બ્રાહ્મણની વાત સાંભળી પટેલના પુત્રે કહ્યું કે મહારાજ! આપ વિવેકી થઈને ભૂલો છો કેમ? એનામાં સમજણ ન હોય તે ક્યાં લેવા જાય? એઓ ભારત જેવી કયાનો ઉલટો સાર સમજ્યાં તેમાં તમારે ખેદ કરવાનું કશું કારણ નથી. જેના જેવા સંસ્કાર અને જેની જેવી બુદ્ધિ હોય તેવું તેને સુજે છે અને તે કરેછે, ત્યારે આપ શા માટે શોક કરો છો? પટેલના પુત્રનાં આવાં સમજણ-વાળાં વચન સાંભળી બ્રાહ્મણનું મન જરા દૃઢ થયું અને તાપ સઘળો શાંત થયો તેથી પુછ્યું કે—ભાઈ! તમારા વિવેકથી મને સંતોષ થાય છે મને લાગે છે કે ઈશ્વરે તમને સારી સમજણના કયાં છે તેથી ભારત સાંભળીને તમને કાંઈ વધારે સારી સમજણ આવી હશે માટે તમે રૂ શીખામણ લીધી છે તે મને કહો તો મને વધારે સંતોષ થાય. પટેલના પુત્રે બ્રાહ્મણને તે દિવસ પોતાની વાડીએ રાકીને સીધાપાણીની સોઘ કરી આપી મધ્યાન્હ સમયે બ્રાહ્મણ જમીને તૈયાર થયો તે સમયે પોતે પણ નાસ્તો પાણી કરી પાસે આવીને કહ્યું કે મહારાજ! મોટા મોટા વિદ્વાનો પણ ભારતનો પુરો સાર નહિ સમજતા હોય તો હું તો કોણ માત્ર છું, તોપણ આપની દયાથી હું એટલું તો સમજ્યો છું કે, પ્રાણીમાત્ર ઉપર સરખી દયા ગખવી. કોઈ સાથે ક્રોશ કરવો નહીં, જીહું બોલવું નહીં,

અન્યાય કરવો નહીં. સાતિસાથે કે કુટુંબસાથે કોઈએ રાખવો નહીં. સર્વનું શક્તિપ્રમાણે માત્ર રાખવું. વર્ણાશ્રમનો ધર્મ પાળવો, સદાચારથી વાતવું અને શમદમાદિકથી અંતઃકરણને શુદ્ધ કરી આ ભવસાગર તરીકે જવા મારે ઉત્તરમાં વૃત્તિ જોડી દેવી. એટલી શીખામણ મેં લીધી છે. આટલો કુદો પાત્ર શ્રેષ્ઠ બોધ પોતાની મારફત પટેલના પુત્રને થયો તેથી આજણે પોતાની મેહેનત સદાગ માની, પટેલના પુત્રનાં વખાણ કયો અને પછી પટેલના પુત્રને આશીર્વાદ આપી પોતાને ઘેર ગયો. પટેલના પુત્રે પણ પોતાને ચર્મસા બોધથી જોડેલો બોધ બીજાને થયો તેટલો કયો અને પોતે પોતાનું ઉત્તમ સાધન કરવા લાગ્યો તે જ્યાંસુધી જીવ્યો ત્યાંસુધી કર્યું. આમ અધિકારીમાં ફેર હોય છે. સર્વનાં અદૃષ્ટ અને સર્વનાં કર્મનાં ફળ સરખાં હોતાં નથી તેથી તેમ યવનો સંભવ છે. કોઈ કોઈ વાર કસાઈના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા અતિ દયાળુ અને અદિરેષ્ટ થઈ ઉત્તમ માર્ગ લહે છે. તેમ કોઈ કોઈ વાર અતિ દયાળુ વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલા અતિ નિર્દય અને અતિ દિસક બની અધમાચરણ કરે છે. આમ પ્રાચીન વિચિત્રતા છે ત્યાં કોઈ બોધવાનો અવકાશ નથી. આપણે તાત્પર્યેના એ લેવાનો છે કે જેઓ અનધિકારી છે તેને માટે તો કોઈ બોધજ નથી; પરંતુ જેઓ અધિકારી છે તેઓને માટે બોધ છે. તીવ્ર અને મંદ ક્રોધ એ પ્રકારના અધિકારી હોય તેમાં તીવ્ર અધિકારીને ઘોરા સમયમાં અને ઘોરા ઉપદેશમાં ઘણો બોધ થઈ જાય છે અને મંદ અધિકારીને ઘણો સમય અને ઘણા ઉપદેશથી ઘોરા બોધ થાય છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે આચાર્યજીના મોહમુદ્રવરના ઉપદેશથી અધિકારી દશે તેને પછી ઘોરા કે ઘણું બોધ થઈ જાયે વેદાંગ. કોઈ શંકા કરે કે જ્યારે અધિકારપ્રમાણે સમય થાય છે ત્યારે પછી પ્રવલની શી જરૂર છે? આનો ઉત્તર એ છે કે અધિકારપ્રમાણે સમયો બોધ થાય છે તે વાત તો ખરી છે પરંતુ તેમાં પ્રવલ કરવું એ જેને ચંપારે અનુદાન છે અને કરી અનુકુળ ન હોય તો પાત્ર નિર્નયનો અન્યાસ છે એવા મંદ અધિકારીને તીવ્ર અધિકારી જેવા કરી દે છે. તીવ્રને કે મંદ અધિકારીને ઉપદેશ કોઈ મેળવે તેના અધિકારને યોગ્ય ઉમેરવન અપનાવ થઈ પડે છે માટે મહાકર્મ સમયને અનુસરી સદુપદેશ કરે છે. કોઈ શબ્દે એમ પણ બને છે કે વરસાદ પોતાના પદપદારી અવસાદથી આગાસામાં વરસે છે તેમાં વરસા નિર્નય આપનાર જે

તેટલા મોતી થાય મનના મુખમાં પડે તેટલા એટલા થાય અને પાદડામાં પડે તેટલા મોતીના જેવી આદૃતિવાળા થાય તેમ સત્પુરો પણ પોતાના દયાળુ સ્વભાવથી સર્વદા બોધ આપ્યાજ કર છે આ અધિકારી અને આ અનધિકારી એવો વિષમભાવ તેઓ રાખતાં નથી આમ છતાં જે જે પાત્રમાં ઉપદેશ પડે છે તે તે પાત્રમાં સદુ મહુની યોગ્યતા પ્રમાણે તેનું ફળ થાય છે કાંઈ ઉત્તમ અધિકારી હોય તો તેને તરત મારો બોધ થઈ જાય છે અને કાંઈ અધિકારી ન હોય તો તેને ઉત્તમ બોધને બદલે અવજો બોધ થાય છે આટલા માટે નિરતર ઉત્તમ અધિકારીજ થવું જોઈએ અધિકાર વગર વ્યવહારમાં પણ કાંઈ પદ મળી શકવું ત્યારે પરમાર્થની શી વાત કરવી? સત્પુરોના ઉપદેશ અધિકારી થઈ કંઈ રાખ્યા હોય તો અત્યંત શોભા આપે છે કંઈ ધારના સો નાના કે સીરામોલીના ધરેણાની તો માન દેખવાનીજ શોભા છે બાકી તેનો સ્પર્શ અતિ કરોડ હોય છે તેમ દેખવામાં સારા લાગે પણ વખતે જીવને જે ખમમાં નાખી દે સત્પુરોના સદુપદેશરૂપ કદાબરણ તો સદૈવ જાય વગરનું અને નિરતર શોભા આપનાર છે તે ત્યારે આપણે ધાગુ ન કરીએ ત્યારે ખીમ્મ ખોમ્મ ધરેણા ધારણ થી તો પણ ગુ અને ન કર્યા તો પણ શુ? ત્યાં સુધી સાચી વસ્તુ સાચી છે એમ મનજવામાં આવતું નથી ત્યાંસુધી કાંઈપણ પૂર્વના પાપરૂપ નિરાતુ જોર હજી આપણા તદ્દયમાંથી ખસ્યું નથી એમ સમજવું દૂધનો રંગ નિરતર ધોળો છે તે ત્યારે નિરંતર પીળો લાગે ત્યારે મનજવું કે આપણી આખમાં કમળો છે તેમ સાચી વાત હોય તે ખોળી લાગે ત્યારે સમજવું કે આપણે એટલા દોષવાળા છીએ મનજીને કર્તવ્ય એવું છે કે શુદ્ધ થવા પ્રયત્ન કરી છે નહિ યોગ્ય અધિકારી થઈ મદુપદેશ બ્રહ્મણ કરી જન્મ મરણના ફગ ટળવા પ્રયત્ન કરવું ઉત્તમ અધિકારી એકદમ થઈ જવું એ વાત સહેલી નથી ઉઘાડી તગનાં વધને ઉઘેના સીપાઈઓના સમુદમાંથી દોષ પદ થયાવિના આરપાર કિતરી જવું એ જેવું કમળું છે તેના પ્રેરતા પણ આ કામ ધણુ મંડળું છે મહાશૂન્યવીરો એવા મામલામાંથી આરપાર ઉતરી જાય છે અને એમ કરતા કદી વચમાં કપાઈ જાય તોપણ તેને ઉત્તમ સ્થાન મળે છે પરંતુ ઉત્તમ અધિકારી થનારને તો જે વચમાં ગહે તો ઉત્તમ ફળ થતું નથી અનેક વિચારોની વાસના તેને વધારનાગ નાયવા સાલગવાના સાધનો અને વિચાર

રસમાં ખુડેલાના દેખવામાં આવતાં ખોટાં મુખોથી મનુષ્ય ધવાઈને વચમાંજ તુટી પડે છે. એવી રીતે ધવાએલો કેમ આગળ સારો અધિકાર પામી શકે? આવું કંઈક કામ પણ મનુષ્યને કરવાનું છે; કેમકે વિવેકશક્તિ એટલા માટેજ ઈશ્વર તરફથી મનુષ્યને મળી છે. પોતાનો અધિકાર પોતે ન સાચવતાં અધિકારને ઘટે નહીં તેવું નહાઈ કામ કરનારને અધિકાર છીનવી લઈને ઉપરથી ચઢાચોગ્ય દંડ થાય છે એ વાત આપણે વ્યવહારમાં પણ નજરે નોંઠીએ છીએ. પરમાર્થ વિચારમાં પણ એમજ સમજવું. મનુષ્યનો અધિકાર સારાસાર સમજી અને સલાસલ સમજી સારનો અને સત્યનો સંગ્રહ કરવાનો છે. તેમ જો ન કરે તો ઈશ્વરના તરફથી અપરાધી થાય છે અને તેથી મનુષ્યત્વરૂપ અધિકાર તેનો છીનવાઈ જાય છે અને અઘટિત કાર્યના દંડમાં ચમચાતના અને પશુપક્ષી આદિના અવતાર ભોગવવાનું માથે આવે છે એમ વિચારવાનું પુરૂષો કહે છે. સોળ શ્લોકમાં જેજે ઉપદેશ આવે છે તે ઉપદેશને ચોખ્ખી રીતે તદ્દયમાં ઉતારી પરમાર્થ અને વ્યવહારને સુધારવો નોંઠીએ. એ સુધારવા ઉત્તમ અધિકારી થવું એ ગમે તેવું કંઈક છે તોપણ મનુષ્યશરીર મળ્યું છે માટે ગમે તેવું કંઈક હશે તોપણ તે કામ પાર પડ્યા વગર રહેવાનું નથી. પણ પ્રયત્ન કરવું તે આપણા હાથમાં છે. જાણી છુટીને અવસર જવા દઈએ તો પછી શું થાય? ખોટી મમતાની જાળમાં યુગાધ રહીએ અને પછી દુઃખ પામીએ તેમાંથી કાણ છોડવે? સત્પુરૂષોનાં વાક્યો પ્રસિદ્ધ રીતે બોધ આપે છે તે તદ્દયમાં ઉતારીવગર દુઃખમય સંસારમાંથી સુખ મેળવવા ઇચ્છા રાખીએ તે જ્યાંથી મળે? એ માર્ગથી સુખ થવાનું નહીં અને સુખ શું પદાર્થ છે તે જાણખાવાનું પણ નહીં. એમ ધવાથી છેક વિવેકવગરના આપણે મૂર્ખમાંજ ગણાવાના. મૂર્ખ થયો એને પછી ડાહ્યા કરવાને કશા ઉપાય કામે લાગતા નથી. ભર્તૃહરી પણ સાક્ષી આપે છે કે—

‘શત્રુયોવાગ્મિત્તાલેનહુતમુકુચ્છત્રેણસૂર્યાતપો

નાગેન્દ્રોત્થિન રૂપેન સમદો દંડેન ગોગર્દભૌ ।

વ્યાધિર્મૈષજસશ્ચૈર્ધર્મૈર્મત્રપયોગૈર્વિધં

સર્વસ્યૌષધનસ્તિશાસ્ત્રેવોહિતંમૂર્ક્ષસ્યનાસ્ત્યૌષધં ॥’

(અગ્નિ પાણીથી દારી શકાય છે, સૂર્યનો તાપ છત્રથી રોકી શકાય છે, મદોન્મત્ત હાથી તીક્ષ્ણ અકુશથી વારી શકાય છે, લાકડીથી બળદ અને ગધેડાને હાંકી શકાય છે, નાનાપ્રકારના ઔષધના સંગ્રહથી રોગ મટાડી શકાય છે અને મનના પ્રયોગોથી ઝેર ઉતારી શકાય છે; એમ સર્વનું ઓસડ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે પણ મૂર્ખનું ઓસડ તો છેજ નહીં.)

આ પ્રમાણે મૂર્ખપણાનું ઓસડ નથી મૂર્ખપણું તે આપણું અજ્ઞાનજ છે. અતિ અસાધ્ય રોગનેમાટે જેમ ઔષધના ઉપચાર વૃથા જાય છે તેમ અતિ અજ્ઞાનનેમાટે પણ પછી કોઈપણ ઉપચાર કામે લાગતા નથી; માટે એવાંજ આચરણ રાખવા કે અજ્ઞાનનો અસાધ્ય રોગ અંગમાં પ્રવેશજ કરે નહીં. અજ્ઞાનનું અસાધ્ય રોગની પેઠે ઓસડ નથી એન કહેવાનો હેતુ એજ કે અતિ અજ્ઞાનીને પછી બોધની વાત અંત કરણમાં ઉતરતી નથી. કદી કાંઈ પરાણે બે બોલ કહ્યા કે સંલજાબ્યા હોય તો કહપ્રાણુવાળા મનુષ્યને જેમ ગળે ઔષધ ન ઉતરે તેમ તેને ગળે ઉતરતા નથી. જ્યારે એમ થાય ત્યારે અજ્ઞાન ટળેજ કેમ ? આટલાસાર ઉપાય નથી એમ કહ્યું બાકી ઉપાય તો એવા એવા છે કે લોહાને પારશના સ્પર્શથી સોનું થતા નેટલી વાર લાગે નેટલી વારમાં અજ્ઞાન મટીને ઉત્તમ અધિકારીને જ્ઞાન થતા વાર લાગે અર્ધાત્ર તત્કાલ જ્ઞાન થાય તેવા અનેક ઉપાયો છે, પણ કોણ જાણે શો અમલકાર છે કે એવા ઉપાયો પણ ઘણે ઠેકાણે અશ્વજ જાય છે. અને તેથી અધિકાર કે પછી ઈશ્વરકૃપા-વગર જ્ઞાન નથી થતું એમ કહ્યાવગરે ચાલતું નથી. આટલામાટે સારાં કર્મ કરી ઈશ્વરકૃપા મેળવવા અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવા બાળપણથીજ પ્રયત્ન રાખવું જોઈએ; કેમકે બાળપણનો અભ્યાસ આગળ ઉપર અતિ દૃઢ થાય છે. જો બાળપણથી અભ્યાસ રહે નહીં તો પછી અજ્ઞાનનાં મૂળ ઊંડાં જામી ગયા પછી ઉખડતાં ઘણાં કડણ પડેછે. સૂર્ય અસ્ત થવાથી થયેયું અંધારું ચાર પહોર પછી ટળી જાય છે, પણ અજ્ઞાનરૂપ અંધારું તો જો ઉત્તમ સાધન સંપાદન કરી મનુષ્યજન્મમાં ટાંચું નહિ તો પછી અનેક જન્મેપણુ ફરી મનુષ્યજન્મ મળ્યાવિના અને મળીને ઉત્તમ સાધન થયાવિના ટળતું નથી. આટલા હેતુથી દયાળુ પુરુષો પરાપકારભુદિથી બોધ આપે છે તે ઉપર લક્ષ પહોંચાડવું જોઈએ. વિષયાદિકનાં ક્ષણિક નુષ્ણાત્મક નો પરુપદિગોનું પણ વક્ષ

સાગે છે સારે આપણે ઉત્તમ પ્રાણીની ગણતીમાં કેમ ગણાઈ શકિયે? સ્મરણ રાખવું જોઈએ કે વિષયસુખમાં આસક્ત રહેવું એ કામ પશુપક્ષી આદિ પ્રાણીઓનું છે; અને તેથી વિષયસુખથી વિરક્ત રહેવાનું અને ઈશ્વરનું સ્વરૂપ ઓળખી નિવૃત્તિથી અતિ આનંદ કે બ્રહ્માનંદમાં રહેવાનું કામ આપણું છે. સમુદ્રમાં વહાણ ચલાવનાર ખલાસી સુખાણુને મેલી દઈ તોફાન લાગવા દઈ પોતાના વહાણને મધ્યસમુદ્રે છુટાડી દેવા પ્રયત્ન કરે તો તેની મૂર્ખતા ફોણ મટાડે અને ફોણ તેને સાંધી બચાવે? તેમજ સંસારસમુદ્ર તરવાને મળેલું ઉત્તમ શરીરરૂપ વહાણ ચોતરફથી વિષયાદિક સુખના અને આધિ-વ્યાધિના પવનના ઝપાટા વાગવા દઈ સન્માર્ગરૂપ સુખાણુ મેલી દઈ પાર નહિ ઉતરતાં વચમાં છુટી જવા ઇચ્છા કરિયે તો ફોણ બચાવે? પોતાનું લલ્લું પોતે સમજ્યાવગર ઉપાયો છતાં પણ થાય નહીં માટે પોતે પોતાની મેળે સમજવું અને ઉપાયો કામે લગાડવા. આપણે સારું ભણ્યા છિયે, સંસારનાં સુખ-દુઃખ જાણિયે છિયે. કોઈને કાળ અચાનક ઝપાટામાં લે તે સમયે તો સંસારની કેટલી સત્યતા અને કેટલો સંબંધ છે તે જાણિયે છિયે, દ્રવ્યનેમાટે બાપ-દીકરો વદીચરતા જોઈ તે વળતે સંસારમાં કોની સગાઈ ખરી છે તે અતુ-લવિયે છિયે, વૃદ્ધાવસ્થામાં મરણ પામતા પુરૂષો અતિ અશક્ત હોવાથી અને આશાત્ બાપમાં જુએલા હોવાથી કેવા પીડાય છે તે જોઈ તેવું આપણને ન થાય એમ ઈચ્છિયે છિયે, આપણી આગળ જે જે જગતમાં સારા-નરતા બનાવ અને છે તે જોઈએ છિયે અને તેમાં અળગા રહીને અને ક્યાંઈ બેળા લગીને બાગ લઈએ છિયે તોપણ આપણે આપણું કલ્યાણ કરવાને ઇચ્છતા નથી એ શું થોડું આશ્ચર્ય છે!! જેને ખાનું પીવું અને દ્રવ્ય સંપાદન કરી વિષયસુખ મોગવું એજ કર્તવ્ય હોય અને તે શિવાય સવળું અસત્ય સમ-જતા હોય તેનેમાટે તો કશું યોગ્યવું યોગ્યજ નથી; પણ જેઓ છેક તેવા નથી પણ છેક સમજે તેવા અને આસ્થાવાળા છે તેનેમાટે યોગ્યવું મોગ્ય નાની વિવેકી પુરૂષો વિવેક શીખવેછે. આચાર્યહના રક્ષાક ઉપરથી આપણે વિવેક અટકાવ કરવા વંતઈએ. જે અટકાથી આપણને રક્ષા વિવેક ન થાય તો પછી એથી વધારે કાંઈ યોગ્યથી પણ થઈ શકે નહીં. જે અટકા-બોજ કંઈ અનંકરણ સારસાર વિચાર કરવા માટે તો પછી વધારે બાધ

કોઈ આપે તે બરોબર અનુભવમાં આવે, તે શિવાય આવે નહીં આ ખોટું અને આ સાચું તથા આ સારું અને આ નરતું એમ ઓળખીને સર્વું અને સારું હોય તે ગ્રહણ કરવું એનું નામ વિવેક કેહેવાય સમારવ્યવહારમાં તો આપણે એ વાત સમજવામાં અતિ કુદાગ ઢિયે, પરંતુ પરમાર્થવિચારમાં અતિ પાછા ઢિયે માટે એ વિષયમાં પણ પાછા ન રહેવામાટે આના ઉપદેશોનું શ્રવણ-મનન રાખવું જોઈએ, જેથી ઇશ્વરકૃપા અને પોતાના પ્રયત્નથી પરમાર્થ-વિષયમાં પણ આપણે આગળ થઈ ઉત્તમ સુખના પાત્ર થઈ એમ થાય ત્યારે આ સાગરમાં હાથનું હાડકાં ચામડાનું પૂતળું અમુલ્ય કિંમતનું ગણાય અને તેની અમુલ્યતા સૂચન થાય માટે બાગકે બાળપણથી, જુનાને જુવાનીથી અને દહે વૃદ્ધપણથી કામનો વિશ્વાસ ધ્યાનના ઉત્તમ કામનો આરંભ કરી દેવો એમાજ આપણુ ઉત્તમ દિત સમાયેતુ છે (મોદમદગગ પુ૩)

પોતાના દોષ કોઈ ન દેખે.

હે ડેરીવત્તલ રુરિરણ

કેવું જો હોય બીજાને, માટે ડાપણુ ડોળના.

ન સૂજે નિજની વાત, પેના તે માથ તોળના

અહો, ઇશ્વરે આ જગતની કેવી અદ્ભુત રચના કરીછે કે, પોતાનો મેઝ જેવડો દોષ હોયતો પણ તે કોઈના જાણવામાં આવતો નથી અને બીજાનો પરમાણુ જેવડો દોષ દોષ તોપણ તે તુરત નજરે ચડી આવેછે ધણા લોકો ગમે તેના પોતે દુર્ગુણી હોય પણ તેવિગે કંઈ વિચાર ન કરતા પાછા દુર્ગુણો પર દીકા કરવા મડી જાયછે ધણા લોકો પોતે અજ્ઞાનીના અધિપતિ દોષ પણ તે નજરે ન આવતા બીજાનાથી કંઈ ભૂલથી તેનું અજ્ઞાનનું મમ યજ્ઞ ગયું હોય તોપણ તેને અનજોડામાં પોતાનું પાડિલા વાપરે કે ધણા લોકો પોતે અભિમાનનું પુતળું દોષ, પણ તે જાણવામાં નહિ આવતા બીજા નામાન્ય અભિમાન રાખનારાઓનું અભિમાન પોતાની દૃષ્ટિમાં આવી જવાથી તેવિગે પોતાના ગણા ગણા વિચારો દેખાડના મડી જાયછે ધણા લોકો પોતે લોભમાં વપટાએના દોષ પણ તેવિગે કંઈ વિચાર ન આવતા માત્ર બીજાઓના ભોક્ષની અયોન્યતા બતાવના બહાદૂર બની જાયછે ધણા લોકો પોતે નિરાશ

ભિલાષથી ભરપૂર હોય, પણ તે એકતરફ મેલી ખીજાઓની વિષયીપણાંની નિંદા કરવા મંડી જાય છે. ઘણા લોકો પોતે વખતે ક્રોધથી લાલચોળ થઈ જતા હોય પણ ખીજના ક્રોધપર તરત દૃષ્ટિ પડવાથી તેને તિરસ્કારનું પાત્ર ગણે છે. ઘણા લોકો પોતે મત્સરથી ભરપૂર હોય પણ તેનો કંઈ વિચાર ન આવતાં ખીજાઓના સંદિગ્ધ (સાચા-ખોટાવિષે સંદેહભરેલા) મત્સરમાં દોષ મેલે છે. ઘણા લોકો પોતે આલસ્યના આશ્રયરૂપ હોય પણ ખીજનું આલસ્ય જોઈ તેને નિંદા કરવા યોગ્ય માની બેસે છે. ઘણા લોકો પોતે આ સંસારને સાચો માની સારાં-નધારાં કામો કરતા હોય પણ ખીજથી તેવાં કૃત્યો અજાણતાં થઈ જાય તોપણ તેને પશુસમાન સમજી બેસે છે. ઘણા લોકો પોતે વિપત્તિનો વખત આવ્યો બાવરા બની જાય તેવા હોય પણ તે સ્વપ્નમાં પણ લક્ષમાં નહિં લેતાં વિપત્તિના વિકાળ અપાટથી વિવહળ બની ગચ્છેલ ખીજ મનુષ્યોનું ખીજણુપણું અને ગભરૂપણું લોકોને જણાવવામાં પોતાનું ડાપણ ડાળવા મંડી જાય છે. ઘણા લોકો પોતે કપટથી ભરેલા હોય પણ ખીજનું કપટીપણું વર્ણવી તેઉપર પોતાની ચતુરાઈના વિચારો જણાવવા મંડી જાય છે. ઘણા લોકો અક્ષતને અને પોતાને લાખો ગાઉનું છેદું હોય પણ ખીજાની મંદ બુદ્ધિઉપર પોતાના કુતકો તરત કરવા માંડે છે. એ પ્રમાણે જેમ ચોતરફ લોધ પીવાની લાલચથી ફરનારી માખીઓ ખીજાં ટંકાણાં હોય પણ તેઉપર નજર ન રાખતાં ઘણુને દેખી તરત તેને ચોટી બેસે છે, તેમજ ચારેકાર પાંચ રકા દોષો જેવામાં સાવધાન રહેલી મનુષ્યોની દૃષ્ટિઓ પણ ગુણોપર કાંઈ લક્ષ ન આપતાં દોષને તરત દેખી શકે છે. મનુષ્યમાં ગમે તેવી સુજનતા હોય, ગમે તેવી સરલતા હોય, ગમે તેવી સુશીલતા હોય, ગમે તેવી સદ્વિદ્યા હોય, ગમે તેવી સુકીર્તિ હોય, ગમે તેવી શૂરતા હોય, ગમે તેવી દૃઢતા હોય, ગમે તેવી સાહસિકતા હોય, ગમે તેવું કળાકૌશલ્ય હોય, ગમે તેવી ઉદ્યોગશક્તિ હોય, ગમે તેવું અંગબળ હોય, ગમે તેવી માનસિક સત્તા હોય, ગમે તેવી ચતુરાઈ હોય, અને શૌર્ય, ધૈર્ય, ગાંભીર્ય તથા ઔદાર્ય એપણુ ગમે તેવાં હોય તો પણ તેપર કાંઈ લક્ષ ન આપતાં માત્ર પરમાણુ જેવડો પણ દોષ મનુષ્યોનું લક્ષ્યસ્થાન તરત શોધી કાઢે છે; અને ‘અકલ અંધારે વેચાણી છે’ એ કેહેવત પ્રમાણે પોતે પોતાનો કંઈ પણ દોષ હોય તે દેખતા નથી, તેથી પોતે કેમ જાણે

સાવ સદ્ગુણી અને સર્વજ્ઞ હોય તેમ તરત ખીજાઉપર ટીકા કરી, ડાપણ ડાળ-વા મંડી જાય છે. પોતાની વાતનો તોલ તો તેની સાથે લેશ માત્ર પણ નહીં કરતાં ઉપરથી ડાળ ભરેલો ઉપદેશ દેવા મંડી જાય છે.

પરોપદેશોપાદેય. (સર્વ મનુષ્યો ખીજાઓને ઉપદેશ દેવા વખતે ધણુંજ ખાંડિલ વાપરે છે.) એ વાક્યપ્રમાણે આજના કેટલાએક સોડો મોટા ડાલથી ભાપણો કરી જિંઆ હાથવડે કેમ જાણે ખરા માર્ગ દેખાડતા હોય તેમ ખીજાઓને ઉપદેશ દેવા મંડી જાય છે. પણ પોતાથી તે ભાપણપ્રમાણે વરતી શકાય છે કે નહિ તે વિચારની કદપના પણ તે વખતે તેના મગજમાં આવતી નથી, અને પછી ભાપણકર્તા પોતે ભાપણપ્રમાણે નહિ વરતી શકવાથી તેનું ' પોથી માધલાં રીંગણાં ' એ કેહેવતપ્રમાણે થાય છે.

કેટલાંએક મનુષ્યો કોઈ માણસ બ્યારે કંઈ મહાવિપત્તિમાં આવી પડેલ હોય, અને અતિ તીવ્ર તથા જોની ખામી કોઈ દિવસ પણ પૂરી શકાતી નથી, તેવો સ્ત્રી પુત્ર કે મિત્ર આદિનો અકસ્માત્ ખેડકારક બનાવ બનવાથી આ અનિલ સંસારથી કંટાળી ગયો હોય, અથવા કંઈ તેવાંજ ખીજાં કારણોથી દુઃખમય છવિતવાળો થઈ ગયો હોય, તો તેવાં મનુષ્યને પોતે કેમ જાણે તેવા વખતમાં પણ વજ્રમય હૃદય રાખનાર હોય તેમ જીવ્હા ઈંદ્રિયથી ઉપરનો ડાળભરેલો ઉપદેશ આપે છે. પણ અનુમત્તવિદિતો વિજ્ઞાનાતિ. (દરેક બાબતમાં જોને અતુલવ થયો હોય તેજ તેની સારાધ-નરસાધ જાણી શકે,) એ પ્રમાણે બ્યારે દેવયોગથી તે પોતે તેવાં દુઃખનો અતુલવી થાય ત્યારે ખીજાઓને પોતે ઉપદેશ વખતે જાણાવેલી પંડિતતા કેમ જાણે પલાયન કરી ગઈ હોય તેમ કાંઈ કામ લાગતી નથી, પણ માત્ર પારકાને ઉપદેશ દેવા વખતે તે વાચનપણું બતાવી આપે છે. કેટલાંએક પુરવો કોઈ માણસ દીનદશાને પ્રાપ્ત થયો હોય અથવા કંઈ ખોડ્યાળો હોય કે બવહારદશામાં ચાલતા નિયમથી કંઈ જોડો હોય તો તેની ઠેકડી કરવા મંડી જાય છે ; પણ પોતાનો વિચાર અથવા પોતે તેવી સ્થિતિમાં હોય અને કોઈ ઠેકડી કરે તો તે કેવી લાગે એવો વિચાર કરતા નથી ; પણ પછી જો અતુલવપાત્ર થાય તો એની મેલે પોતાની પૂર્વની અ-યોગ્યતા તેને માલમ પડે છે.

કેટલાંએક સોડો બધું ઈશ્વરાઈણુ ભુદિથી ખીજાઓને અર્પણ કરવા.

કેટલાએક લોકો સત્ય પાળવું જીવું ન બોલવું કહ્યાદિ ઉપરના ભાષણોથી, કેટલાએક પુરૂષો દેશોનતિને માટે અથવા બીજી કેટલીએક બાબતોને માટે શરીર પર્યંતની અપેક્ષા નહિં રાખવા ઉપદેશ કરતા માલમ પડેછે પણ તે માત્ર બીજાને બાવા બનાવી દેવાજ, બાકી પોતે તો અંદરથી તે ક્રિયાથી વિમુખ હોયછે. મહુરતાવસુંધરા । (પૃથ્વી અનેક રત્નવાળી છે) તેથી તેવા એટલે પોતાના અંતઃકરણમાં હોય તે પ્રમાણેજ ઉપદેશ કરનારા તથા પોતે પણ વર્તનારા લોકો પૃથ્વીમાં હશે ખરા પણ તેવા કવચિતજ આપણી નજરે પડેછે. એ પ્રમાણે આ સંસારમાં બોલે કંઈ અને ક્રિયા કંઈ બીજીજ કરે એવા ઘણા લોકોનો ભાગ જોવામાં આવેછે. આ પણ ઉપરથી ખોટો ડોળ બતાવનાર એક જાતનું દુર્જનપણું ગણાય, કેમકે સજ્જન પુરૂષોનાં તો સ્વભાવથીજ મન વચન અને કર્મ એકસરખાંજ હોયછે. એ વિષે એક વિદ્વાન્ લખે છે કે:—

‘ યથા ચિત્તં તથા વાચો યથા વાચસ્તથાક્રિયા ।

ચિત્તે વાચિ ક્રિયાયાં ચ સાધૂનામેકરૂપતા ’ ॥

(જેવું પોતાના હૃદયમાં હોય તેવુંજ સત્પુરૂષો ભાષણ કરે છે અને જેવું ભાષણ કરે છે તેવીજ તેઓની ક્રિયા હોય છે. સારાંશ એ કે સત્પુરૂષોનાં મન વચન અને કર્મ એકસરખાંજ હોય છે.)

આ કળિકાળના નિયમપ્રમાણે જેના મન વચન અને કર્મ એક સરખાંજ હોય તેવા પુરૂષોનો થોડોક ભાગજ આ ભૂમંડળને શોભાવતો હશે. તેવા લોકો આવા કપટમય વખતમાં વધારે અબ્યુદય નહિં પામેલા જોવામાં આવવાથી કેટલાએક લોકો દૈવાધીન અબ્યુદયમાં પોતાના કુતકૃત્રી કપટને કારણરૂપ સમજી મન-વચન-કર્મથી જીદી જીદી ક્રિયા કરનારા જોવામાં આવે છે.

(સજ્જન પુરૂષો તો ખોટો ઉપરનો ડોળ ન બતાવે એજ સારું ગણી જેટલું પોતાનું મન કબુલ કરતું હોય અને જેટલું પોતાનાથી યર્ષ શકે તેવું હોય તેટલુંજ બોલે છે. અને જેટલું બોલે તેટલું અને તે પ્રમાણેજ કરી બતાવે છે. આમ કરવું એ ઘણુંજ વખાણવા યોગ્ય છે.

ઉપરથી ડોળ કંઈ બતાવે એ મનની તથા શરીરની ક્રિયા કંઈ જીદીજ જાતની ચલાવવી, આમ કરવાથી માણસ એમ સમજતાં હશે કે બીજાઓનેજ દ્રાંસો ધાલી આપણે અડચણવિના પાર ઉતર્યું પણ તે તેનું માનવું

જૂલ ભરેલું હોય છે ; કેમકે શેરનો માથે સવાશેર મળી રહે છે. અને અત્યુ-
ગ્રપુણ્યપાપાનાં મૈત્રેયફલમશ્યુતે । (જો પુણ્ય અથવા પાપ ધણાંજ તીવ્ર કરેલાં
હોય તો તેનું ફળ આ લોકમાંજ મનુષ્યને ભોગવવામાં આવે છે.) એ વાક્ય
પ્રમાણે જો તે કેમ વધારે જોખમ ભરેલું હોય તો તો તેનાં ફળ તેને છવતાં-
સુધિમાં એક વખત આ ભવમાંજ ચાંખવાં પડે છે. અને કદાચિત્ તે સાધારણ
હોય તોપણ તેને પરિણામે પરમેશ્વરના તરફથી તેનો બદલો મળ્યાવિના
રહેતો નથી. માટે પરમેશ્વરનો ભય રાખી લોકોને જુડી રીતે ન ભભાવતાં
પોતાનું મન કચુલ કરે અને પોતે પણ તે પ્રમાણે વર્તી લોકોને ખાત્રી કરાવી
શકે તેવું લોકોને હિતકારક બોલવું એજ ધણું સ્તુત્ય છે.

‘મામલામાં ન હોય તો માટી’ એ કેહેવત પ્રમાણે કોઈ પણ તેવી
આપત્તિ પોતાઉપર ન આવી પડી હોય સાંસુધી માણસને ખીજની વાતમાં
ડાપણુ ડોળવાનું બહુ મન થાય છે. પણ ત્યારે તેવીજ આપત્તિ પોતાઉપર
આવી પડે ત્યારે અનુભવ થયે ખીજની વાતમાં ડાપણુ ડોળવા વિષેની પોતાની
પ્રથમ થયેલી જૂલ તેના જાણવામાં આવે છે. પણ સઘળે ઠેકાણે તેમ થવું
નથી; કેમકે તેવા ચપરાશી લોકો ધણુંકરી તેવી વિપત્તિમાં આવી જતા
નથી, જ્યે પોતાને અનુભવ નહિ થવાથી પોતાની કમુર તેને માત્રમ પ-
ડતી નથી. પણ અનંતચક્ષુવાળા ઈશ્વરને તો તે કશું જાણવા બહાર નથી.
મનુષ્યો સારી-નહારી હિત-અહિત જે કાંઈ ક્રિયા કરે છે તે ગમે તેવી રીતે છાની
અને તે કોઈના જાણવામાંજ નથી એમ ભલે માને પણ સર્વઆપક જગદી-
શ્વર તો જુદા રહી એ સઘળું જોયા કરે છે. માટે પ્રાણિમાત્રે જે કંઈ ક્રિયા
કરવી તે ઈશ્વરનું દૃષ્ટાપણું પોતાના ધ્યાનમાં રાખી કરવી જોઈએ. તેમજ તે
ક્રિયા કરનાર માણસને ઠેકાણે આપણે હોઈએ અને આપણે ઠેકાણે એ હોય તો
યોગ્ય લાગે કે અયોગ્ય એમ પોતાના ગંભીર મગજમાં વિચાર કરી પછી
પોતાના અમુલ્ય અંતઃકરણના કાંટામાં તેનો તોલ કરી પછી કરવાની છે.
પોતાના મગજમાં યોગ્યાયોગ્ય કે સાશાસારા વિચાર કર્યાવગર અને અમુલ્ય
અંતઃકરણના કાંટામાં તેનો તોલ કર્યાશિવાય તેમજ પોતાની વાતનો કંઈ
વિચાર કર્યાવિના માત્ર પારકાને કેહેવામાં પોતાનું ડાપણુ રોખ્યા કરવું એ કંઈ
સદાચરણની કે સદૃશણની ગણનામાં ગણાય નહીં.

આ જગતમાં સદાચરણ એ એક મોટું શ્રેયનું સાધન છે. સદાચરણથી સારો યશ થાય છે, લોકોની પ્રીતિ વધે છે, અને મનુષ્ય કેટલાએક સદ્ગુણોનું પાત્ર થાય છે; દુરાચરણ તો તેને દેખી દૂરથીજ નાશી જાય છે. પ્રારબ્ધની અનુકૂળતા હોય તો સદાચરણથી વિદ્યાનું, સમૃદ્ધિનું અને જીદી જીદી જાતના વૈભવોનું પાત્ર થવાય છે. સદાચરણ એજ ખરું મનુષ્યોનું ભૂષણ છે. મનુષ્ય જેવો સદાચરણથી શોભે છે તેવો નથી શોભતો હીરાથી કે નથી શોભતો માણિક્યથી કે નથી શોભતો સોનાનાં સાંકળાં પોંચી આજીવન વેઠ વીંટી આ દિથી ગમે તેટલાં ડોકમાં ઘરેણાં ધાત્યાં હોય તેથી; પણ જે સર્વ ભૂષણોનું પણ ભૂષણરૂપ સદાચરણ ન હોય તો તે સર્પના ભારા ખરોખર છે. અને કદી ખીન્ન કશાં ઘરેણાં ન હોય પણ જે માત્ર એક સદાચરણ હોય તો તે મનુષ્યને વધારે શોભાવે છે. આભૂષણો માત્ર શરીરનેજ ઉન્નવળ કરે છે પણ આ સદાચરણ તો શરીરને કુળને જાતિને અને પોતાનાં સગાં-સંબંધિઓને પણ ઉન્નવળ કરે છે. વળી ખીન્ન આભૂષણોને તો ચોરથી ભય હોય છે, રાજાઓનાથી તે હરી શકાય છે અને વખતે તેનો ક્ષય પણ થઈ જાય છે; પણ આ સદાચરણને તો નથી ચોરનો ભય નડતો, નથી રાજા તરફથી ભય નડતો અને નથી કોઈનાથી ક્ષય કરી શકવાનો ભય નડતો; માટે સદાચરણ એજ સર્વોત્તમ ભૂષણ છે અને સર્વ સુઘ્ન પુરુષોએ એજ અવશ્ય સંપાદન કરવાનું છે. માણસે ગમે તેટલું દ્રવ્ય મેળવ્યું હોય, ગમે તેટલાં સુખ સંપાદન કર્યાં હોય, ગમે તેટલા હુન્નરોમાં હુશિયાર થયેલા હોય, ગમે તેવો સદુષોગ શોધી કાઢ્યું હોય, ગમે તેવી સદ્વિદ્યા સંપાદન કરી હોય, ગમે તેવો સુચશ મેળવ્યો હોય, ગમે તેટલા સદ્ગુણોથી સુશોભિત હોય, ગમે તેવો શૌર્યવાન હોય, ગમે તેવો ધૈર્યવાન હોય, ગમે તેવો જીદ્ધિમાન હોય, ગમે તેવાં ગાંભીર્યથી ભરપૂર હોય, ગમે તેવો ઉદાર ચિત્તનો હોય, ગમે તેવો સહાસથી સંપન્ન હોય, ગમે તેવો મજાતાવડ સ્વાભાવનો હોય, ગમે તેવો વિનયી હોય, અને ગમે તેવા ઉત્તમ વિચારના મગજનો હોય પણ જે માત્ર એક સદાચરણથી વિહીન હોય, તો તે આ જગતમાં ખરી પૂર્ણતાને પામેલા પુરુષોની પંક્તિમાં કદી પણ ગણાય નહીં. મન વચન અને કર્મ એ એકસરખાં અને એકજ જાતનાં રહેવાં એ એક સદાચરણનો માર્ગ છે.

શુક્ર નીતિસાર.

અધ્યાય ૧.

જેનાથી આ જગતની ઉત્પત્તિ, રિધિતિ અને લય થાય છે, અને આ આખા જગતનો આધાર જેનાઉપર રહેલો છે તે પરમેશ્વરનું પ્રણામપૂર્વક પૂજન કરી, દૈત્યોએ વદન પૂજન અને સ્તુતિ કરી પ્રાર્થના કરાયેલા શુક્રાચાર્યે ન્યાયને અનુસરી સહોપથી નીતિનો સાર નીચે પ્રમાણે તે દૈત્યોને કહ્યો ૧૥

શુક્રાચાર્ય કહેછે કે—પહેલા સ્વપ્ન ભગવાન બ્રહ્માએ લોકોનું હિત કરવામાટે એક કરોડ શ્લોકનું નીતિશાસ્ત્ર કહેલું છે અને તે પછી લોકોનો અવ્યુદય થવા માટે અને અપ આયુષ્યવાળા રાજા આદિ પ્રાણિઓને (સન્માર્ગ દેખાડેના માર્ગ, સંક્ષેપેકરી બ્રહ્માએ કહેના તે નીતિશાસ્ત્રનો સાર વસિષ્ઠ આદિ મર્ષ અમોએ યુક્તિઓથી વિસ્તારવાળો કરી રચેય છે ૩૥

જે કે બીજા બાહરણ આદિ શાસ્ત્રો તો ઘણા છે પણ તે ક્રિયાના માત્ર એક દેશને જ બતાવે છે એટલે પોતપોતાનો જે વિષય હોય તેનેજ તે સિદ્ધ કરી આપે છે, પણ તે સાધારણ રીતે સર્વ લોકોપયોગી નથી અને આ નીતિશાસ્ત્ર તો સર્વ મનુષ્યોને હવતામુધી ઉપયોગી છે અને લોકોની મર્યાદા બાધનાર છે ૪૥

આ નીતિશાસ્ત્ર, ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણેય પુરુષાર્થોના કારણરૂપ છે અને મોક્ષને પણ આપનાર છે, માટે રાજાઓએ નિરતર યત્નથી તેનું જ્ઞાન મેળવવું અને પછી તે પ્રમાણે ચાલવું * ૫૥

જે નીતિશાસ્ત્રના વિશેષજ્ઞાનથી રાજા પ્રજા વિગેરે શત્રુઓનો પરાજય કરી શકે તેવા અને લોકોને આનંદ હાવવાનારા થાય છે તે નીતિમાં નિરતર અતિ ડુશન થયેલા રાજાઓ સમર્થ થાય છે ૬૥

*જે કે નીતિશાસ્ત્ર સર્વને સરખું ઉપયોગી છે પરંતુ ‘ય્યારાજા તથાપ્રજા’ એ વાચ્ય પ્રમાણે જેવો રાજા તેવીજ પ્રજા થાય છે, કેમકે પ્રજાનો ઘણોખરો આધાર રાજાઉપર રહેલ હોય છે, માટે જો રાજા નીતિવાન થાય તો પછી પ્રજા પોતાની મેળેજ નીતિવાળી થઈ જાય એમ ધારીને ઉપરના શ્લોકમાં નીતિશાસ્ત્રનું જ્ઞાન રાજાઓએ વિશેષેકરી યત્નથી મેળવવું એમ કહેલું જણાય છે

* વ્યાકરણ વગર શું શબ્દાર્થોનું જ્ઞાન નથી થતું? અર્થાત્ થાય છે. તેમજ ન્યાયશાસ્ત્રના તર્કો બદલા વગર સ્વભાવસિદ્ધ પૃથ્વીઆદિ પદાર્થોનું શું જ્ઞાન ન થાય? અર્થાત્ થાયજ. કાર્ય, તેનું અનુદાન અને તેના નિયમોનું જ્ઞાન શું મીમાંસાશાસ્ત્રવગર ન થાય? (અર્થાત્ થાય.)

વેદાંતશાસ્ત્રના જ્ઞાન વગર દેહપર્યંત બધી વસ્તુઓ નાશ પામવાના સ્વભાવવાળીજ છે અને માત્ર એક આત્માજ નાશરહિત છે, એવું જ્ઞાન શું ન થાય? (અર્થાત્ થાય.)

પરંતુ ઉપરનાં એ વ્યાકરણઆદિ શાસ્ત્રો તેતે મતને અનુસરનારા જે જે પુરૂષો હોય છે, તેણેજ નિરંતર ગ્રહણ કરી રાખેલાં હોય છે અને માત્ર તે સર્વ શાસ્ત્રો પોતપોતાનાજ મનનું પ્રતિપાદન કરે છે. તો તે શાસ્ત્રોથી શું વ્યવહાર કરનારા પુરૂષોને જોઈતું બુદ્ધિનું ચાતુર્ય થઈ શકે? અર્થાત્ ન થઈ શકે. ૧૦

જેમ સર્વ પ્રાણિઓનું શરીર ભોજન વગર નબી શકતું નથી; તેમજ સર્વ લોકોના વ્યવહારની મધ્યાદ્ય નીતિશાસ્ત્રવગર થઈ શકતી નથી. ૧૧

નીતિશાસ્ત્ર સર્વ મનુષ્યોના મનોરથને પૂર્ણ કરનાર છે, માટે તે સર્વ મનુષ્યોએ માન્ય રાખવા જેવું છે. અને રાજાઓને તો તે અત્યંત અવશ્યનું છે; કેગકે રાજા બધી પ્રજાનો ધણી ગણાય છે. ૧૨

જેમ અપથ્ય ભોજન કરનારા પુરૂષોના કેટલાક રોગો તત્કાળ થાય છે, અને કેટલાએક રોગો કાળેકરીને થાય છે, તેમ નીતિવગરના રાજાઓને કેટલાએક શત્રુઓ તત્કાળ અને કેટલાએક શત્રુઓ કાળાંતરે થાય છે. પરંતુ જે રાજા નીતિવાન હોય તેને જેમ પથ્ય ભોજન કરનારને તત્કાળ અથવા કાળાંતરે પણ કોઈ રોગ નથી થતા તેમ તત્કાળ અથવા કાળાંતરે પણ કોઈ શત્રુઓ થતા નથી. ૧૩

રાત્રિદિવસ પ્રજાનું પાલન કરવું અને દુષ્ટ લોકોને દંડ દેવો એજ રાજાનો પરમ ધર્મ છે; પરંતુ પ્રજાનું પાલન કરવું અને દુષ્ટોને દંડ દેવો એ બેય નીતિવિના થઈ શકતાં નથી. ૧૪

* કદાચિત્ કોઈ એમ શંકા કરશે કે, વ્યાકરણ આદિ શાસ્ત્રોના જ્ઞાન શિવાય શબ્દ આદિનું જ્ઞાન ન થવાથી નીતિશાસ્ત્રનું જ્ઞાન થવું એ વાત અસંભવિત છે. તો તે ઉપર કહે છે.

રાજાએને અનીતિ એજ મોટા છિદ્રરૂપ છે એ નિરતર બય ઉપ-
જાવે છે, શત્રુએને વધારે છે અને બગતો ક્ષય કરનાર છે, એમ કહેન છે ૧૫

જે રાજા નીતિને છોડી દધ પોતાની ઇ-છાપ્રમાણે વરતે છે તે પરિણામે
દુ ખી થાય છે અને તેવા મ્વતન્ત્ર રાજાની સેવા કરવી તે તરવારની ધારને
પોતાની જાલથી ચાટવા જેવું છે ૧૬

નીતિને માર્ગે ચાલનારા રાજાની સેવા સુખે કરી શકાય છે અને
અનીતિમાન રાજાની સેવા દુ ખેકરી બની શકે છે. જે રાજા નીતિને માર્ગે
ચાલતો હોય અને બળવાન હોય તેને વશ્વમી ચારે તરફથી આવી મળે છે ૧૭

જેવી રીતે સઘળો દેરા ગ્રેગણા નહીં ડ્યૌં છતા રાજાનું હિત કરનાર થાય
તેવી રીતે રાજાએ પોતાના હિતસાર નીતિ ધારણ કરવીજ જોઈએ. ૧૮

જે રાજા નિરંતર અનીતિને નીધે ઉપરની બાબતમાં (એટલે ગ્રેગણા નહીં
કયી છતા જેથી પ્રજા હિતમગ્ન થાય તેવે નીતિને માર્ગે ચાલવામાં) ગાફલ રહે
છે, તેના દેશના મનુષ્યો બીજા દેશાતરમાં જઈ વસે છે, તેનું સિન્ધ પણ વિખરાઈ
જાય છે, અને કારભારી વિગેરે રાજકીય મુદ્દા પણ તેથી જુદાઈ રાખના લાગે
છે (આરાગ કે તેવી જાતનો રાજા થોડા વખતમાં રાજ્યથી બદ થાય છે) ૧૯

તપના બળથી મનુષ્ય તેજસ્વી, શાસ્ત્રપ્રમાણે વ્યવહાર કરનાર, રક્ષક
અને લોકપ્રિય થાય છે માટે એમ જણાય છે કે રાજા પણ પૂર્વ-જન્મના
તપના બળથી અને નીતિપ્રમાણે ચાલવાથી જા જન્મના તપના બળથી આ
પૃથ્વીને ભોગવે છે ૨૦

વર્ધાન્ત્રુ, ગિરિરન્ત્રુ અને શ્રીખન્ત્રુ, તથા નક્ષત્રની ગતિ, તેનું રૂપ અને
સ્વભાવ, તથા ઈષ્ટ, અનિષ્ટ અધિક અને યુન એવા વ્યવહારથી કાળ ભેદ પામે છે ૨૧

પ્રાણિઓને સદાચાર પ્રમાણે ચલાવનાર એટલે વ્યવહાર પ્રમાણે ચલાવ-
નાર રાજા છે, માટે રાજાનો વ્યવહાર એજ મલયુગ આદિ સર્વ કાળનું કારણ
છે (એવિધેનો વિસ્તાર ૬૦ મા શ્લોકથી આગળ જાણવામાં આવશે)
જો કાળજ વ્યવહારમાં પ્રવૃત્તિ કરવાનાર હોય તો તે તે વ્યવહારથી થતો
શુભ કર્મ કરવાપણાઈ અને અશુભ કર્મ કરવાપણાઈ ધર્મ કર્તાને કેમ
લાગે ? (ન લાગવો જોઈએ કેમકે કાળજ બધું કરાવે છે તેથી કાંઈ કર્તા પો-
તાની સ્વતન્ત્રતાથી કરતો નથી, માટે તેનામાં ઉપરના ધર્મોનો આરોપ ન થયે

પણ કાળમાં ઘટે. છતાં ઉપરના ધર્મોનો આરોપ કર્તૌમાં કરાય છે તેથી એમ જણાય છે કે, વ્યવહાર કરાવવામાં કાળનું કારણ નથી.) ૨૨

જો આપણે આપણા ધર્મપ્રમાણે નહીં ચાલિયે તો રાજ્ય આપણનો દંડ કરશે, એવાં ભયથી લોકો પોતપોતાના ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા થાય છે. અને જે પોતાનાં ધર્મમાં નિષ્ઠાવાન થાય તે આ લોકમાં તેજસ્વી પણ થાયછે. ૨૩

પોતાના ધર્મપ્રમાણે આલ્યાવગર સુખ મળતું નથી, કેમકે પોતાનો ધર્મ પાળવો એજ એક મોડું તપ છે. જે રાજ્યને પોતાના ધર્મનું પાલન કરવા-રૂપ તપ સારી રીતે કરેલું હોય છે, તે રાજ્યને લાં દેવતાઓ પણ કિંકર થઈ રહેછે; ત્યારે આ જગતમાં મનુષ્યો કિંકર થઈ રહે તેમાં શું આશ્ચર્ય? માટે રાજ્યાભિષેક થયો હોય અથવા ન થયો હોય તો પણ ત્યારે રાજ્ય પોતાની ખુદ્દિથી, બળથી અથવા પરાક્રમથી રાજ્યનો ધણી થાય ત્યારે પોતાના ધર્મમાં તેણે સદા આસક્ત રહેવું. નિંદાપણથી દંડ દેવા લાયક જે હોય તેને દંડ દેવો, નીતિથી પ્રજાનું પાલન કરવું, અને યોગ્ય દંડ દઈ તથા મોટા મોટા ભય દે-ખાડી પ્રજાને નિરંતર તેના ધર્મપ્રમાણે વસે તેવી કરવી. જે તેમ ન થાય તો રાજ્યના તેજની હાનિ થાય છે. ૨૭

નિરંતર ખુદ્દિથી વિચાર કરી કામ કરનાર રાજ્ય પાસે કદી થોડો પેશો હોય તોપણ તે વૃદ્ધિ પામે છે. અને પરાક્રમતા તથા ખુદ્દિના બળથી તેમજ ધનથી પશુપક્ષી આદિ પણ વશ થઈ જાય છે. (ત્યારે પક્ષી મનુષ્યની નો શી વાત કહેતી ?) ૨૮

તપના ત્રણ જોડ કહેલા છે. એક સાન્નિક, બીજું તામસ અને ત્રીજું રાજસ. (તેમાં સવચણથી કરેલું તપ સાન્નિક કહેવાય છે. તમોરાગમુગ્ધી કરેલું તપ તામસ કહેવાય છે અને રજ્જેશુથી કરેલું તપ રાજસ કહેવાય છે.) એ ત્રણ જગતના તપમાંથી જે રાજ્ય જેવી જાતનું તપ કરે છે, તે રાજ્ય તેવી જાતનો એટલે કરેલા તપને યોગ્ય બળ અને મુખ્યવાળા થાય છે. ૨૯

જે રાજ્ય પોતાના ધર્મનું પાલન કરતો હોય, માનરક્ષી પ્રજાનું સ્થાપ્ય કરતો હોય, અધ્યમેધાદિક સર્વ યજ્ઞ કરતો હોય, રાત્રીઓના સમયનો પરા-જ્ય કરતાજો હોય, બધું જ્ઞાન આપતો હોય, ક્ષમાવાળો હોય, બળવાન હોય, વિષમસુખમાં અથવા ઐશ્વર્યમાં પણ જે રીતે જા વગરનો હોય અને પેશ-

અવાનૂ હોય, તે રાજા મત્તગુણી કહેવાય છે અને તે રાજા અતે મોક્ષ પામે છે ૩૧
જે રાજા ઉપર જાણાવેલા ગુણોથી સંતિત હોય, નિર્દય હોય, મદ
પીવાને લીધે થયેલા વિકારથી અથવા અહકારથી ઉન્મત્ત બની ગયો હોય,
હિંસા કરનાર હોય અને ખોટું બોલનાર હોય, તે રાજા તામસ એટલે તમોગુણી
કહેવાય અને છેવટ તે મૃત્યુ યથા પછી નરકમાં જાય છે ૩૨

ચૈતન્યસંન્યાસી.

સાધણુ પાને ૮૫ થી

વિનય, નમ્રતા અને મરવતામાં હૃદિદામ સર્વ અશે તેના ગુરૂને મળતો
હતો. એક વેળા હરિદાસ કોઈ અરણ્યમાં એક ઝુપડી બનાવીને, ઉપાસ-
નામાં પ્રવૃત્ત થયો. રામચંદ્રખા નામે તે જગ્યા ઉપરનો એક જમીનદાર હતો.
હરિદાસની ઉપાસનાને લગ કરીને તેને અંગે રસ્તે આણવાને પુષ્કળ યત્ન
કર્યો, પરંતુ હરિદાસની ધર્મ નિષ્ઠામાં રામચંદ્રખાનો સવળો યત્ન મિથ્યા થયો.

ઈશ્વરની ચિંતા અને ઈશ્વરની ઉપાસનાએ ચૈતન્યને મરણસમયે ગાડો
કરી મૂક્યો હતો. ઈશ્વરનું લજ્જન કરતો કરતો તે ધરતીઉપર એક વારે
સજ્જારહિત થઈ પડ્યો. એવી રીતે ઉન્મત્ત ભાવથીજ તેનું જીવન પુરું
થયું કહેવાય છે. એક વેળા વમતકાવની રાત્રિમાં પૂર્ણચંદ્રનો પ્રકાશ હતો અને
સમુદ્રનો શામવર્ણ પાણીમાં અસત ગોલા વધારતો હતો, તે સમયે ચૈતન્ય તે
શોભા જોઈને ઉન્મત્તના જેવો થઈ ગયો, અને યમુનાના કાગા ગંગા પાણીમાં
શ્રીકૃષ્ણ જન્મ-ક્રીડા કરે છે એમ મનમાં લાવીને સમુદ્રમાં પડવા ગયો. ચૈતન્યને
જલમાં ડુબતો જોઈને બેભાન અવસ્થામાં માઝવા પકડવા જાળ પાધરી જોડવા
પારાધીએ પકડીને કાઢે કાઢ્યો કિનારે આવ્યા હતા પણ તેને ચેતના થઈ નહિ.
ચૈતન્ય એવી અચેતન્ય અવસ્થામાં આ લોકમાંથી અદૃશ્ય થયો.

એવી રીતે ૪૮ વર્ષની ઉમ્મરમાં જ મદેશના એક પ્રસિદ્ધ મનુષ્યે આચ-
રણ કર્યું ઉદારતા, સગવડતા અને ઈશ્વરભક્તિમાં ચૈતન્ય જગાવ દેગમાં અદ્વિ-
તીય હતો. ચૈતન્ય મર્ણને સરખો આદર કરતો, અને સર્વને સમાનભાવથી જોતો
હતો. તેણે ભારતવર્ષના અનેક સ્થાનમાં ફરીને, ઘણાને પાપકર્મથી વેગળા

કરીને પરમ ધાર્મિક કરી મૂક્યા હતા. ચૈતન્ય દુઃખિઓનાં દુઃખ મટાડવા સર્વદા યત્ન કરતો, અને રોગમાં ઔષધ અને શોકમાં સાંત્વના આપીને સહુને સહાય કરતો. ચૈતન્યે સર્વ પ્રકારનું ભોગસુખ ભોગ કર્યું હતું. સારું ખાઈશ, સારાં વસ્ત્ર પહેરીશ, એમ બોલીને ઠોઠની આગળ યજ્ઞ કદી પ્રાર્થના કરતો ન હોતો. તે સામાન્ય સંન્યાસીના વેશથી, અને સામાન્ય દરિદ્રના ભાવથી, આરેકાર કરતો, કેવળ ધર્મપ્રચાર અને પારકાનો ઉપકાર કરતો હતો. એવી રીતે પરોપકાર, ધર્મપરાયણતા અને ઈશ્વર-નિષ્ઠામાં ચૈતન્યનું નામ આજ સુધી પૃથ્વીના સર્વ સભ્ય દેશમાં પ્રકાશમાન રહ્યું છે.

નારાયણ હેમચન્દ્ર.

ઓનરેબલ હંટર સાહેબનું પત્ર.

લંડનના ટાઇમ્સ નામના પત્રમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા કલકત્તા હાઈકોર્ટના જડ-જ્જના ઇલબર્ટ બિલવિગેના પત્ર ઉપરથી વડીસરકારની લેહરલેડીવ કાઉન્સિલના મેમ્બર ઓનરેબલ હંટર સાહેબે અત્રેથી તેજ પત્રમાં તા. ૨૭ મી સપ્ટેમ્બરને રોજ જે લખાણ કરી મોકલ્યું છે તેની એક પ્રત અમુને મળી છે. કલકત્તાની હાઈકોર્ટના જડજ્જે એ બિલની વિરુદ્ધ લખાણ કરેલું છે તેને ૨૬ કરી, સદરહુ ખીલનો હેતુ હાલ અમલમાં લાવવાની અગત્ય જતાવવાને તેમણે ઘણો સારો પ્રયત્ન કરેલો છે. તેઓ સાહેબ લખે છે કે “હું ધારું છું કે હિંદુસ્તાનની સરકારે હાલ ગમેતો સદરહુ ખીલનો ઉદ્દેશ અમલમાં લાવવો કે ગમેતો ઘણા સેક્ટરી ઓફ રોટે તથા પાલીમેન્ટ અને મહારાણી ક્યેસરેલિટિ પોતે આ દેશના લોકને જે વચન આપેલાં તે સર્વે તોડવાં ” અત્રેની પ્રજાને વિલાયતની સરકારે આપેલાં વચન તોડી ફક્ત વર્ણભેદ ઉપરથીજ સદરહુ ખીલનો હેતુ ખોટા કરાવીને અમલમાં ન લાવવાથી “હિંદુસ્તાનની પ્રજાને ઘણીજ કંપારી છુટશે.” કલકત્તાની હાઈકોર્ટના જડજ્જે એમ કેહેવા માગે છે કે “આ ખીલના ઉદ્દેશવિરે ઉપક્રમ કરવાની હાલ અગત્ય હતી નહીં, કેમકે દેશી સિવિલિયનોની સંખ્યા ઘણીજ થોડી છે અને ઘટતી જાય છે”.

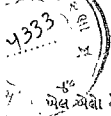
આ તકરારવિષે ઓનરેબલ હંટર સાહેબ લખે છે કે વ્યારે સન ૧૮૬૧ માં અને ૧૮૭૨ માં કિમીનલ પ્રોસીજર આક્ટ થયા ત્યારે દેશી સિવિલિયનો

ફક્ત ચારજ હતા, પણ હાલ તો લોર્ડ લીટન સાહેબના ઠરાવ પ્રમાણે થયેલા સિવિલિયનો સુધાત ૩૨ દેશીઓ છે. દેશી સિવિલિયનની સખ્યા થોડી છે ને ઘટતી જાય છે એમ કેહેવાને હવે પુરતું કારણ આ રહ્યું? નિશેધમા હવે કરવાનો વિચાર એવો છે કે આ દેશીઓમાના સર્વે વધતે વધતે ડીસ્ટ્રીક્ટ માજીસ્ટ્રેટ અથવા મેસન-જડજ થવાના, ને થોડાએકતો (૮) ક્યારના થયા પણ છે, સારે ને સત્તા તેમનીજ બરાબરીના અગ્રેજ અમલદારો ભોગવે છે તેજ તેમને ફક્ત વર્ણુમે-ને લીધે ન આપવી એ કેવું ગેરવાજબી છે? આમ જોતા પણ સદરહુ સત્તા દેશીઓને આપવાની સરકારને ઘણીજ વાજબી જરૂર જણાઇ આવે છે એ પણ જાણુવા જેવું છે કે બગાવામા જોટલા દેશી સિવિલિયન છે તેમાનો અર્ધભાગ તો વિનાયતમા બારીસ્ટર થયેલો છે, ને જેઓને સદરહુ હક મળવાનો છે તેવા તો સર્વે બારીસ્ટરોજ છે એ સર્વે દેશીઓની કામ કરવાની રીતવિધે એટલુંજ કેહેવું બસ છે કે આ પ્રસંગે જે પ્રચલ વિરોધ આ દેશમા ચાલી રહ્યો છે તેમા પણ તેમના પ્રમાણિકપણાવિધે અથવા હોશી યારીવિધે ડોઈએ શકા કરી નથી.

કેટલાક એમ કેહે છે કે મહારાણીના સન ૧૮૫૮ ના જાહેરનામામા જે લખેલું છે કે ‘ બને લાસુધી સર્વે જનને વર્ણુના લોકને તેમની લાયકી અને હોશીયારીપ્રમાણે સર્વે પ્રકારની નોકરીમા દાખલ કરવા, ” તેમા “ બને લાસુધી ” એ શબ્દોનડેજ હાલના પ્રશ્નો ખુનાસો થઇ જાય છે અર્થાત્ અગ્રેજહિપર દેશીને સત્તા આપવી કે નહિ એ વાતનો સિદ્ધાંત એ વચનથી નીજતો નથી. આ વિષે હંટરસાહેબ લખે છે કે જે વાક્યનો અર્થ પાર્લામેંટે તથા જુદા જુદા પ્રધાનોએ અને ગવર્નરજનરલોએ આજસુધીના ઠરાવ અને પ્રચારથી નિર્ણય કરી બતાવેલો છે તે વાક્યવિષે હાલ બાધ ઉઠાવવામા કાંઈ ફળ નથી.

છેનટે હંટર સાહેબ લખે છે કે પોતાના હાથમા સદરહુ ખીચ એકદમ પસાર કરવાની સત્તા છતાં પણ પોતાના પ્રતિપક્ષિઓને તકરાર કરનાનો પુરતો વખત આપી લોર્ડ રીપન સાહેબે બહુ ડહાપણ વાપરેલું છે. આ પ્રશ્નો નિર્ણય જો કે પાર્લામેંટના પ્રધાનોને હાથ છે તોપણ એટલું તો કહીજ શકાય કે પાર્લામેંટ અથવા વિવાયતની પ્રજા આજ ૨૫ વર્ષના જે કૃત્યોથી

આહીના લોકની વફાદારી દઢ થતી ગઈ છે તેવાંજ કૃત્યો કરવાને લા
ચેવેનું આગ્રહ આશે.



હોરિ.

ખેલ ખેલો તો ખેલો વિચારી, આવો સમય ન મેલો વિચારી; ખેલ
માનવજન્મ વસંતસમય છે, આજ સુધક નરનારી;
પીત્યો વૃથા તો ફરી નહિ આવે, એથી ખરી શી ખુવારી ?
રહે ભવનો ભયભારી;—ખેલ ખેલો તો ખેલો વિચારી.
નીતિ સરેવર શીતલ જલનું, નાંખે મલિનતા નિવારી;
પૂલ અને ફળરૂપ સુસાધન, અત્યંત આનંદકારી,
નિરંતર અતિ ગુણકારી;—ખેલ ખેલો તો ખેલો વિચારી.
સંતોષ મંદ સુગંધી સમીર છે, ગ્રેરક તેના પુરારી;
તાપ ત્રણેય તરત તે ઠાળે, તન-મનને ઠીક ઠારી,
અનુમતિ એમ અમારી;—ખેલ ખેલો તો ખેલો વિચારી.
સત્સંગ કેસર રંગ કેસરી, પ્રીતિ પરમ પિયકારી;
સદ્ગુણરૂપ ગુલાલ લાલથી, વૃત્તિ રમાડો તમારી;
ઉઠાડી વિનયરૂપ વારિ;—ખેલ ખેલો તો ખેલો વિચારી.
રમતાં ને જમતાં રામરટણે, પ્રેમ પવિત્ર વધારી;
શમ-દમની શુભ સરલ રીતિએ, સંચરવું સુખકારી,
અવર રીતિ સર્વ નકારી;—ખેલ ખેલો તો ખેલો વિચારી.
ઉત્તમ અત્તર તેમ અરગળ, ચંદન તો ચિત્તહારી;
શુદ્ધ સદાચાર સંપ સરલતા, તે સુખ સર્વની ખારી,
હેયે હોય જો હુશિયારી;—ખેલ ખેલો તો ખેલો વિચારી.
નારી નિવૃત્તિ કરી પ્રાણુખારી, મોહ મમત્વને મારી;
હરિ-હરનાં ચરણે ચિત્ત ચોડો, જેમ હુકમ સરકારી,
કહુ કર ખેલ પસારી;—ખેલ ખેલો તો ખેલો વિચારી.

પુસ્તકોની પેહોંચ.

હજાર વર્ષનું પંચાંગ.—છપાઈ જુગટ કરનાર દાગોભાઈ શરીરલાલ તરકથી આમને મળ્યું છે તે સ્વીકારીએ છિયે આ અમલથી યોજના કરીને કરેલું પંચાંગ સોફોને ઘણું ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે. જાર આગળ યાંત્રા અને નવ આગળ મોળા કાઉપર એક હજાર વર્ષના તારીખ ને વ્યૂર બોઈ મકાલ એની જોડનણુ કરનાં રચનાગના મગજને ઘણીજ તરફી પડી હશે તે મદદ થઈ એટલા માટે ઘણી ખુશી ઉપજે છે. માત્ર અંગ્રેજી તારીખ અને વાર બોલાવું શુજરાતી પંચાંગ છે. કેમ જંવું તે તેમા અમલણુ આપી છે કીમત આના ચાઠ છે મેહનત માણે કીમત વધારે નથી સોફોમા બપોરે તેનો જોગો વિસ્તાર થઈ હજારો ટાપી ખપે તેવું છે સાથે તેની કીમત ઘણી નમ્તી હોય તેમ જોય પાસને વધારે લાભ છે. મારે હવે પછીની આવૃત્તિની કીમત યોગી થાય તો તેનો વિસ્તાર વધારે થશે દરેક અલસ્યને અને નોડગીઆતને તે ઉપયોગી છે. મુગધના શુજરાતી બુકસેલંગ પ મેથી મળશે.

૧૦૦ જેન્ટલમેન.

આ ચોપાનિયું જેના ઉપર આપણું હોય તેમને હવે પછી ન ગળવાની ગરુ હોય તો તેમણે મોકલેલા અડો અથવા લરાગળ મોકલી ચોપાનિયું અદ કરવાનું નુચવવું.

તેમજ જેમની ઉપર આ ચોપાનિયું મોકલનામો આવે તેમને રાખવા મરુ ન હોય તો મે.એ.એ. અડ દીકટ સીડી પાડે મોકલવો. એમ ન થયા સુધી તેમને નિસ્તર આરક તરી કે મંગજશું.

હું નીચે સદી કરનાર મર્ચને જુલેટ, ઠગણુ કે. કચ્છ માડવીમાં હાલ મે ખાનગી "વિદ્યામંદિર પુસ્તકાલય" ઉધાહર છે. તેમાં નકલ ઉપયોગી તથા ગ્રાન્તા નાટક, ધર્મ જામતના પુસ્તકો તથા ન્યુમોપેથો, તથા ચોપાનીયા તથા મર્ચ જતની ચોપડીઓ જેમને વાગવા બાદ, તથા લેવાના બેનરતા હો તો તેમને અમારે લાચી પુત્રી કિદાયત્ત રિમ્બો મળશે. જેમાણુ માગકોડ આથમણી શેરીમા મચના કુશ પાને લખેલું.

ગોમશર વદ પ ભાગે મતન ૧૯૦૦. હવેગર, વ. મુનીશંકર ૧૯૦૦

૨૨ માડવી વિદ્યામંદિર પુસ્તકાલય

૧ સમદૃષ્ટિપણું...	૧૨૧
૨ પોતાના દોષ કોઈ ન દેખે...	૧૨૮
૩ જન્મચરિત્ર વિષે...	૧૩૨
૪ ચંદ્રપ્રભા ચરિત્ર...	૧૪૦
૫ સ્વભાવ ન દેરવા વિષે. (દોહરા)	૧૪૪

શાદૃલવિકીર્તિત.

દાખે દેવ અનેક દીનજનને દાડી દયા દૃષ્ટિએ.
જીવાડે સહુને સદા સુખવિષે જે મેઘની વૃષ્ટિએ;
લીલા અદ્ભુત, જે કરે જગતમાં તે કૃષ્ણને કાપળે,
સત્પ્રજ્ઞા મુવિચાર સત્સમય ને સદ્ધર્મને આપળે.

પુસ્તકપરીક્ષા.

ભાવિવિલાસ નામની ચોપડી શ્રી. જેરામ વી. રઘુનાથે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરી છે તે અમને મળી છે. તેમાં હિંદુસ્તાની વાણીમાં દોહા કુડલિયા તથા જોરા ભાવિની પ્રબળતા ઉપર શ્રી. હરજીવન મહારાજ પોરબંદર નિવાસીએ કરેલાં તે સોળ પેજ ૧૪ પૃષ્ઠમાં છપેલાં છે. એમાં ભાવિવિષેનો અભિપ્રાય ક્રીક દર્શાવ્યો છે. લખનાર મહારાજ પોરબંદરના નિવાસી હતા અને રામ ગુરુનો તેને સત્સંગ હતો એમ કહેવાય છે. આ ચોપડીની કીંમત આનો દોહ છે. તે પ્રખ્યાત શુકસેલરોપાસેથી અહીં મળે છે.

સર્વેને માટે અગત્યની સૂચના.

(પોસ્ટખાતાંની ખબર.)

પોસ્ટખાતાં તરફથી સારી રીતે મૂચના આપ્યા છતાં પણ બહારના મુખ્ય મર્ઠ સાથે સંબંધ રાખનારા લોકો લતાવાર પુરં શરનામું કાગળપર કરતા નથી જેથી તે કાગળો જનરલ ઓફીસમાં લઈ ગયા પછી શાખા દારીસોમાં લાવી વેંચાઈ શકાય છે માટે પોસ્ટખાતું એવી ઈચ્છા ધરાવે છે કે બહારગામના લોકોએ જે કાગળો લખવા તે ઉપર મોહોલો ચક્રો દે લેતા અને દેકાણું પૂરું લખવું ને જનતાં સુધી ધરના નંબર પણ લખવો. આમ થવાથી મુખ્ય હમાં રહેવારને કાગળ વેલો મળશે. અને તેનો જવાબ પણ વેલો વાળી શકાય. આ લાભ લેવાને મુખ્યદના સર્વે વેપારી વગેરે પણ પોતાના આડતીઆઓને આ ખબરની સાથે દેકાણું લખી મોકલવું તેથી ઘણો ફાયદો છે. કેમકે દેકાણું ન લખવાનો ચાલ તેઓમાં વધારે દેખાય છે. તા. ૭-૩-૮૪. તંત્રી.

સૂચના.

૧૯૪૦ ના ભાગગણના અક્રમા ચદ્રપ્રભાચરિત્ર અપૂર્ણ છે ત્યાંપછીનો થોડો ભાગ રહી ગયો છે તે આ નીચે લખેલ છે તે વાંચ્યા પછી ચોથા અક્રમનો ચદ્રપ્રભાચરિત્રનો સમ્બંધ મળે છે

અમરો પ્રદેશ માંડિયમય થઈ જતા ઉચ્ચતપા આવી નીકળ્યા તે વખતે પણ શ્લોક લખતા ગયા છે પરંતુ તે ઠેગલો તથા નહીં લખતા તેનો અર્થજ લખ્યો છે અને અહીં શ્લોક યાદ આપવાથી શ્લોક લખ્યા છે

ચદ્રપ્રભાચરિત.

(સાધણ પાને ૪૧ મે)

નાત્રસ્થેય માનવેન દોન દાનવન વા ।

હઠાત્તટ્નહોરાત્ર પાટિકાવર્ષપિપ્પાતિ ॥

દૈવાદેવાગતેનાત્ર પૂર્વસ્ય પાશ્વિનસ્ય વા ।

ગિરેરેષા ગુપ્ત રોવ્યા નતુ સ્થેયમિહકોચિત્ ॥

અહો અહીં અહોગત ન ગહા દેવ દાનવો,

ન રહો હડધી રેતા થગો મ્હાળિ માનવો

ને ઘણે વેગેગેથી આના આવી ચડે કદિ,

પામેના પરનોમા । ગાળવો છેડે એમ દિ

પછી પોતે શિવજીને વૃજોતે સરોવરો જો દુકામા આખાપ પ્રદેશને પ્રણામ કરીને ફરી મમાગમને માગે મનમા ઈશ્વરાર્પના રી અતિ દિન જનના વિશેષથી ગેરુ અને ગેરુ સર્વગોના તત્ત્વમા દુખ આવે તટુ અને તેજુ નુખ ઉમરના ને તો સના વિશેષથી થના લાલુ અખ-માથી અમુની ધારા પડના વગી ન ગદગદ થઈ ગયો અને ચિત્ત ઉત્તમ થઈ ગયુ પણ શો ઉપાય ? પોતાનાજ અવિચારીપણાનુ ક્ષણ પોતે ભોગવતુ પડે તેમા કોનો દાપ ?

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૨ મું.

જ્યેષ્ઠ, સંવત્ ૧૯૮૦.

અંક ૬ ફો.

॥ ચતોર્ધર્મસ્તતોજયઃ ॥

સમદષ્ટિપણુ.

અહીં વા હારે વા બલવતિ રિપૌ વા સુદાદિ વા
મળી વા લોષ્ટે વા કુસુમશયને વા દશાદિ વા ।
તુળે વા સ્ત્રીને વા મમ સમદશો યાતિ દિવસા
કાચિત્પુન્યારણ્યે શિવાશિયશિવેતિ પ્રલપત ॥

(હું કે જે સર્પમા અને મોતીના હારમા, યજ્ઞવાન્ શત્રુમા અને સર્ગા-
સંબંધીમા, મણિમાં અને માગીના દેશમા, પૂલની શય્યામા અને પાપાણુમા
ધાસમા અને સ્ત્રિયોના સમુદાયમા સમદષ્ટિવાળો છું તેના દિવસો કોઈ પવિત્ર
અરણ્યમા શિવનું રટણ કરતા ચાલ્યા જાય છે)

આ પદ ભર્તૃહરિનું છે. એમા કેવું ઉલ્કૃષ્ટ સમદષ્ટિપણુ અને વિરાગી-
પણુ દેખાડ્યું છે ? અતિ સમદષ્ટિમાં તો એ પ્રમાણે બોલવાનો પણ સંભવ
નથી, પરંતુ એવી દશા તો કોઈ મહાપુરુષોનીજ હોય છે, તોપણુ આદ્યસુધી
પહોંચવું એપણુ ઘણું કઠણું છે જેને જ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થયું હોય એવા જાગકને
સમદષ્ટિ હોય છે તે માત્ર અતિશય અજ્ઞાનનેશી છે જે એ પ્રમાણે બાલ્યા-
વસ્થા વીસા પછી કોઈને સમદષ્ટિ થાય તો તે અતિભાગ્યશાળી સમજવો
વ્યવહારમા સમદષ્ટિને ફેટલાક ઉપયોગી ગણતા નથી એ વાતને અમે લેશ પણ
મળતા આવતા નથી વ્યવહારુ અને પરમાર્થ એમ બેય માર્ગમા સમદષ્ટિ અતિ
સુખ આપનારી છે, પરંતુ તે મળવીજ પેહેલાં તો કઠણું છે જગતમાં
સમદષ્ટિવાળા પુરુષો હોય છે ખરા, પણ તેવાઓ પૃથ્વીના કોઈએક દેશમા
ખુણેઆચરે હશે તેથી તેવિષે આપણે ખરી ખાતરી કરી શકતા નથી, તેનું
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ વર્તમાનકાળની પ્રજા ઉપરથી સહજ જણાઈ રહે છે સર્પને
અને મોતીની માળાને સમાન દેખે, શત્રુ અને મિત્રને સરખા જુવે, મણિમા

અને કાંકરામાં ભિન્નતા ન જાણે, ધૂલની પથારીમાં અને પાણીની પાટમાં જ્યુદાર્થ ન જાણે, તુણમાં અને તરણીવર્ગમાં સમાનદૃષ્ટિવાળા રહે, અને એ શિવાય પણ રાગદ્વેષથી અને સંસારનાં સુખદુઃખથી અનેક સુખદુઃખને અને રાગદ્વેષને ન પામે એવો કોણ જોવામાં આવે છે? રાગદ્વેષાદિકથી અને કામ-ક્રોધાદિકથી જેનાં હૃદય કટાઈ ગયાં હોય એવા વિષમદૃષ્ટિવાળા લોકો આરેકોર નજરે પડે છે. કોઈ કોઈને મારે છે, કોઈ કોઈને પૂજે છે, કોઈ કોઈથી દુઃખ પામે છે, કોઈ કોઈથી સુખ પામે છે, જેનેવિષે મમત્વ બંધાયું હોય તેનું મરણ થાય તો રૂવે છે, જેમાં મમત્વ બંધાયું ન હોય તેનું મરણ થાય તો રેતા નથી, પોતાનો માનેલો પદાર્થ જાય તો ખેદ કરે છે, પોતાનો ન માનેલો હોય તે જાય તો કશું થતું નથી, જેની ઉપર શત્રુભાવ હોય તેને કાંઈ વિપત્તિ આવે તો રાજી થાય છે. અને જેનીઉપર સ્નેહભાવ હોય તેને વિપત્તિ આવે તો દુઃખી થાય છે. પોતાના કરી લીધેલાને દ્રવ્ય આપે છે, સારો અધિકાર આપે છે, સુખ ઉપજાવે છે અને તેના અવગુણો અંતરમાં આવતા નથી. જેને પોતાના કરેલ નથી અથવા જેની ઉપર કાંઈ પૈરભાવ હોય તેને કોઈ કાંઈ કરતા નથી અને ઉલટું દુઃખ ઉપજાવે છે ને તેના અવગુણો ગાય છે. કોઈ વિષયાદિકની કામનાઓ કર્યા કરે છે, કોઈ દ્રવ્યાદિકનો લોભ કર્યા કરે છે, કોઈ મોહમાં બંધા-ચીતાં કામ કર્યા કરે છે, કોઈ મદમાં મદી રહે છે, કોઈ મત્સરમાં મરડાતા ફરે છે, કોઈ ખીજતું ખુરં કરી પોતાનું પેટ ભરે છે, કોઈ પારકું બગાડી પોતાનાનું સુધારે છે, કોઈ ખીજને દગો દઈ પોતાની બહાદુરી માને છે, કોઈ સિંહ કે સર્પાદિકથી ખીજે છે, કોઈ ધૂલની કે મોતીની માળાને ગળે બાંધે છે, કોઈ કોઈ પદાર્થને સુગંધી ગણી સુંધે છે, કોઈ કોઈ પદાર્થને દુર્ગંધી ગણી તણ દે છે, કોઈ કોઈ પદાર્થને મીઠો કે પોષણકારક સમજી ખાય છે, કોઈ કોઈ પદાર્થને નહારો ગણી તણ દે છે, કોઈ કોઈ કાર્યમાં લાભ દેખે છે, કોઈ કોઈ કામમાં હાનિ દેખે છે, કોઈએક પૃથ્વીના વિકારરૂપ પદાર્થને નિર્મૂલ્ય ગણે છે, કોઈએક પૃથ્વીના પદાર્થને અતિ મૂલ્યવાળો ગણે છે, એમ આ સાઈ' ને આ માહું, આ લાભ ને આ હાનિ, આ માર' ને આ તાર', આ ખોટું ને આ સાચું, આ દુઃખ આપનાઈ' ને આ સુખ આપનાઈ', આ ખાર' ને આ મીઠું, આ કાળું ને આ ગોરું, આ ઉચું ને આ નીચું, આ હલકું

દૃષ્ટિપણું ન હોવાથી અનેક પ્રકારના મનોરથથી વ્યાકુલ થયેલા ચિત્તવાળા શું સુખે સુખે છે? સ્વપ્નમાં પણ તે સુખે સુતા નથી. તેમજ મોહની જાળ કે જે જાળથી સારા-માઠાની સમજણ ભૂલી જવાય છે તેનાવડે જેને કશું પણ કર્તવ્ય સુજાતુ નથી એવા પુરૂષો અહીં સુખ પામતા નથી, તેમ પરલોકમાં પણ તેને સુખ નથી. અહિંના નાનાપ્રકારના મનોરથ અને ક્ષણિક સુખવાળા ભોગમાં આસક્ત થઈ રહે છે તેમાં તેઓને અતિ દુઃખ છે તેપણુ તેમાં તેઓ દુઃખચુદ્ધિ કરતા નથી અને છેવટ નરકના અધિકારી થાય છે. આવી રીતે વિષમદૃષ્ટિથી મનુષ્યની ગતિ થાય છે. જેઓની ઉપર ઈશ્વરકૃપા નથી અને જેઓનાં પ્રારબ્ધ સારાં નથી તેઓ એવી માઠી દશામાં આવી પડે છે, નહિ તો એવો અવજો માર્ગ સુજેજ શા માટે? આસુરીભાવનાં નહારાં આચરણોથી તેનું ફળ આવી નહારી દશા રૂપ થાય છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સરમાં મદી રહેલા, પરને પીડા કરનારા, અદેખા અને કૂર કર્મ કરનારાઓ આસુરીયોનિનેજ યોગ્ય છે. આસુરીયોનિમાં જન્મેલાનો સ્વભાવ આસુરી હોવાથી કર્મ પણ તેવાંજ કરે છે અને તેથી છેવટ ઈશ્વરને ઓળખ્યા વિના અધમગતિને પામે છે. શ્રીભગવાન્ કહે છે કે:—

તાનહાંદ્વિષતઃકૂરાન્સંસારેષુ નરાધમાન્ ।

ક્ષિપામ્યજસ્તમશુભાનાસુરીષ્વેવ યોનિષુ ॥

આસુરીયોનિમાપન્તા મૂઢાજન્મનિજન્મનિ ।

મામપ્રાપ્યૈવકૌતેય તતોયાંસધમાંગતિમ્ ॥

(તે દ્વેષ કરનારા અને કઠોર સ્વભાવવાળા અમંગળ અધમ પુરૂષોને જન્મમૃત્યુરૂપ સંસારનેવિષે નિરંતર આસુરીયોનિમાં નાખું છું. આસુરી યોનિને પામેલા તે મૂઢપુરૂષો હો અર્જુન! જન્મે જન્મે મને પામ્યાવિનાજ એથી પણ વધારે નહારી ગતિને પામે છે.)

આવી રીતે મનુષ્યપ્રાણીની દુઃખમય દશા થાય છે. એના સુખ્ય હેતુરૂપ તો કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણજ છે. માટે એ ત્રણ દોષ જેને વશ થાય તેને નહારી ગતિ થાય નહીં. આ ત્રણ શત્રુને વશ ત્યારે ન થવાય કે જ્યારે સમદૃષ્ટિપણું સર્વોગે વ્યાપી ગયું હોય. કોઈ પણ જાતનું દુરણું ઉત્પન્ન ન થાય એવાં સમદૃષ્ટિવાળા પુરૂષો દુર્લભ છે. નાના બાળકને જેમ કોઈ શત્રુ-મિત્ર

નથી, ઢાઢ સાર અને માડું નથી, તથા દેહનું પણ જ્ઞાન નથી, તેમ જોને સાવ દેહનું જ્ઞાન ન રહે તેવી સમદૃષ્ટિ થવી સાવ સેહેલી નથી જોઓને તેવી સમદૃષ્ટિ થાય તેના મોટા ભાગ્ય અને તે પૂર્ણ પુણ્યવાન છે જોને તેવી સમદૃષ્ટિ ન થાય તેમજો સાવ નિરાશ ન થતા વ્યવહારમાં સમદૃષ્ટિ સંપાદન કરવી જોટલુ પોતાનાનું સાર ઇચ્છુ તેજલુ પારકાનું સાર ઇચ્છુ, જોટલુ પોતાને દુખ થાય તેટલુજ ખીજીને થાય એમ જાણી સર્વ પ્રાણીઉપર દયા રાખવી, જોટલી સુખ ભોગવવાની ઇચ્છા પોતાને હોય તેવીજ ખીજીને થાય એમ જાણી કોઈના સુખમાં ભંગ કરવો નહીં, જોવી પોતાને સપત્તિ વહાવી હોય તેવી ખીજીને હોય માટે કોઈની સપત્તિનો નાશ કરવો નહીં, જોટલા આપણે છેતરાઈએ તો દુખી થઈએ તેટલા ખીજી પણ થાય માટે કોઈને છેતરવા નહીં, જોના મેણા સાલણી આપણે દુખી થઈએ તેવા ખીજીપણુ દુખી થાય એમ જાણી કોઈને મેણા મારવા નહીં, એમ જોવું પોતાનું અને પોતાના વહાવા સગાનું સાર ઇચ્છીએ અને સાર કરિયે તેટલું સર્વ પ્રાણીયોનું ઇચ્છુ અને યથાશક્તિ કરવું એ વ્યાવહારિક સમદૃષ્ટિ કહેવાય એ સમદૃષ્ટિ આ લોકમાં અને પરલોકમાં લાલકારક છે પણ અકસોસની વાત એ છે કે એટલું પણ અજ્ઞાન લોકો કરી શકતા નથી જોઓ દૈવી સપત્તિના પુરષો હોય છે તેને સદજ તેવી સમદૃષ્ટિ યથાવિના રહેતી નથી ક્રમકે તેઓ નિરતર મનને વશ રાખે છે, ઇન્દ્રિઓને આધીન રાખે છે, પ્રીતિથી સત્પાત્રને દાન આપે છે, પોતાના નિલકર્મ કરે છે, તપ તપે છે, સ્વભાવ નરમ રાખે છે, મન વાણીથી પણ કોઈને કાઢ દુખ દેખતા નથી, ખોટું બોલતા નથી, રીશ કરતા નથી, સારા કર્મ કરી ફળની ઇચ્છા રાખતા નથી કોઈનું જુડું બોલતા નથી, વિષયભોગમાં લાલચ રાખતા નથી, સર્વ ઉપર દયા રાખે છે, કોઈ એ વેણુ કહેતો સાલણી રહે છે દુખ પડે તો હાયવોય કરતા નથી, પવિત્રતા રાખે છે, કોઈનું જુડું કરતા નથી અભિમાન રાખતા નથી, અને સસારની મર્યાદા સામવે છે એવા આચારવાળા કમેકરી ઉત્તમ સમદૃષ્ટિને પણ પામવાને પ્રયત્ન કરે તો પામી શકે માત્ર અતિ અભ્યાસની જરૂર છે કે જે અભ્યાસથી મન એક ઈશ્વરમાં રમ્યા કરે ને ઈશ્વરમય બધું જોયા કરે ચારેકોરે વિષમખણાથી દુખમાં ઉદ્દેગ પામનારા અને સુખમાં ઇચ્છા રાખનારાને જોઈ બહુ ખેદ ઉપજે આવાઓને

સમદૃષ્ટિ એ શું છે એ સમજાવવું એપણુ મેરૂ પર્વતને ઉખેડવા જેવડું પ્રયત્ન છે. નીતિને સાચવનાર અને સદાચારને સાચવનાર પણ સમદૃષ્ટિ છે. ગમે તો રાજા હોય, ગમે તો કાર્યભારી હોય, ગમે તો સેનાપતિ હોય, ગમે તો ન્યાયાધીશ હોય, ગમે તો જમીનદાર હોય, ગમે તો વેપારી હોય, ગમે તો બ્રાહ્મણ હોય, ગમે તો ક્ષત્રિય હોય, ગમે તો વૈશ્ય હોય, ગમે તો શૂદ્ર હોય, ગમે તો સ્ત્રી હોય, ગમે તો પુરૂષ હોય, ગમે તો બાળક હોય, ગમે તો બ્રહ્મચારી હોય, ગમે તો ગૃહસ્થ હોય, ગમે તો વાનપ્રસ્થ હોય અને ગમે તો સન્યાસી હોય, એ સઘળાવિશે પોતપોતાની ચોખ્ખતા અથવા અધિકાર પ્રમાણે સમદૃષ્ટિ અવશ્ય જોઈએ. જે સમદૃષ્ટિ ન હોય તો અનેક પ્રકારનો અન્યાય થાય, ક્લેશ થાય, અને દુઃખનાં ઝાડ ઉગે છે. આવા હેતુથી પોતામાં સમદૃષ્ટિ ન હોય તો કામકોલાદિકને છૂતી, ઇન્દ્રિયોને વશ કરી અને મનને મારીને સંપાદન કરવી. વ્યવહારમાં સમદૃષ્ટિ આવી હોય તો તે સમદૃષ્ટિ પારમાર્થિક સમદૃષ્ટિને પોપણ કરનારી થાય છે. માટે કોઈ પણ મતુષ્યપ્રાણીને સમદૃષ્ટિ કલ્યાણ કરનારી છે. અમે ખેદ પામીએ છીએ કે સમદૃષ્ટિનો ખરે અર્થ જાણ્યાશિવાય વર્તમાનકાળમાં કેટલાક તેનો અવજો અર્થ લઈ લાગી લોકોને અવજો માર્ગે ચડાવે છે. મુખ્યમાં પારકાં ધનમાલ લેવામાં કે ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો ભેદ ન રાખવામાં કે વર્ણાવર્ણનો ભેદ ન રાખવામાં સમદૃષ્ટિને ખોટી ધાલે છે. એ સાંવ ખોટી યોજના છે અને એથી અતિ પશ્ચાત્તાપ થાય એવાં ફળ થાય છે. દેહનું ભાન ન રહે એવી દશા ઈશ્વરમાં મન જોડાઈ જવાથી થાય છે સારે જાત્યાદિભેદ સ્વાભાવિક રીતે રહેતો નથી એ વાત ખરી છે પણ તેમાં ને આમાં કીડીમાં અને હાથીમાં જેટલો ફેર હોય તે કરતાં હજારગણો વધારે ફેર છે. અને એવી દશા કોઈકજી પુણ્યવાન્ પામે છે. માટે સદુએ પોતપોતાના નતિધર્મ કુળધર્મ, અને લોકમર્્યાદા સાચવીને વ્યવહારમાં સમદૃષ્ટિવાળા થાય તે ઉત્તમેત્તમ રીતીનો સુખ લેવાનો માર્ગ છે. જેથી આલોક અને પરલોકથી ભદ્ર થવાય, વર્ણુશ્રમતા ધર્મને દાનિ પોએ, અને જગતમાં નિંદા થાય તેવી કોઈ પણ રીતિને સમદૃષ્ટિ નામ આપી શકાતું નથી. સમદૃષ્ટિમાં કેટલા ગુણ સમાય છે તે આગળ કહ્યું છે માટે પ્રયત્ન કરવું તો સદૃશ્યો સંપાદન કરી અમે બતાવેલી વ્યાવહારિક સમદૃષ્ટિને માટે કરવું કે જેથી કોઈ દિવસ પણ પારમાર્થિક સમદૃષ્ટિને

કોઈક દિવસે પણ પામવાનો સંભવ રહે અમારો હેતુ એવો છે કે લોકો ખરાંને ખોટું અને ખોટાંને ખરું ન સમજે પણ ખોટાંને ખોટું અને ખરાંને ખરું સમજે. વિશાવિનયસપત્રે બ્રાહ્મણે ગવિ દક્ષિણિ । શુનિ ચૈવશ્વપાકે ચ પદિતાઃ સમદર્શિનઃ ॥ (વિદ્યા અને વિનયવાળા બ્રાહ્મણમાં, ગાયમાં, દાથીમાં, કુતરામાં, અને ચાંડાળમાં, પડિતો સમાનદષ્ટિ રાખનારા છે.) એવાં વચનોનો અભિપ્રાય પણ જે અવજો મમજાય તો અતિ હાનિ કરે છે માદ રાખવાનું એ છે કે સમદર્શિનઃ એનો સમાનદષ્ટિવાળા એવો અર્થ છે. અર્થાત્ સર્વ ઉપર સરખી દયા રાખવી અને કોઈને વધારેવધારે લેખીને માનાપમાન કે સુખદુઃખ દેવાં નહીં. પડિતો કે જેઓ ખરાં તત્ત્વને પોચી ગયા હોય છે તેઓને તો એની મેળેજ સમાનદષ્ટિ યદ્ય જાય છે જેઓ નથી સમજતા તેઓ તો પરાણે સમદષ્ટિપણું લેવા જાય છે, અને પડિતાઈનો ડોળ ધાલી સમદષ્ટિનો અર્થ વર્ણુશ્રમના ખાત્રાપિવાઆદિના નિષ્ક્રોધે ટાળી નાંખવામા વાપરે છે હશે, હવે તે વાત લાંબી યદ્ય જાય છે. માત્ર સમજવાનું એ છે કે સદુકોઈએ પોતાની કીર્તિ યવા માટે, જગત્માં સુખ યવાને માટે અને પરિણામે સારી ગતિ યવા માટે, સબળા સદ્ગુણો સંપાદન કરી, શરીર માહેતા સર્વ શત્રુઓને વશ કરી અને મનને વશ કરી વ્યાવહારિક સમદષ્ટિ સંપાદન કરવી. અને છેવટ ઉત્તમ સમદષ્ટિ કે જે અતિ દુર્લભ છે અને જેમા કોઈ પણ જાતના વિકારો નથી તેના અધિકારી ઈશ્વરકૃપાથી યતુ. જે સર્વ ગુણવાળી સમદષ્ટિવાળો હોય તે ઈશ્વરને પ્રિય છે તેવિયે શ્રીભગવાન્ આ પ્રમાણે કહે છે.—

સમઃ શત્રૌ ચ મિત્રે ચ તથા માનાપમાનયોઃ ।

શીતોષ્ણસુખદુઃખેષુ સમઃ સંગાવિવાર્જિતઃ ॥

તુલ્યનિંદાસ્તુતિર્મૈત્રી સંતુષ્ટો યેન કેનચિત્ ।

અનિકેતઃ સ્થિરમતિર્મક્તિમાન્ મે પ્રિયો નરઃ ॥

(શત્રુ અને મિત્રને વિષે સરખો, માન અને અપમાનને વિષે સરખો, ઠાઠ અને તડકાનેવિષે સરખો, સુખ અને દુઃખનેવિષે સરખો, સંગરહિત, નિંદા અને સ્તુતિ જેને સરખી છે, વાણીને વશ રાખનાર, જે મળે તેમાં સંતોષવાળો, દેકાણા વગરનો, સ્થિર બુદ્ધિવાળો અને ભક્તિવાળો પુરુષ અને પ્રિય છે.)

આ ઉપરથી સહુએ એવું જાણવાનું છે કે જે કોઈ શુભ લેવાય તે લેખે ઈશ્વરને પ્રિય થવા માટે પ્રયત્ન કરવું. એકાએક કોઈ કામ થઈ જતું નથી પણ ધીરેધીરે થાય છે માટે સમદૃષ્ટિ માટે પણ ધીરેધીરે પ્રયત્ન કરતાં કરતાં આગળ વધતા જવું જેથી ઈશ્વરકૃપાથી ધારેલી ધારણા પાર પડ્યા વગર રહે નહીં.

પોતાના દોષ કોઈ ન દેખે.

(સાંધણુ પાને ૧૧૨ થી.)

મન-વચન-આદિની એકસરખીજ સ્થિતિ રાખવી એટલે જેવું પોતાનાં મનમાં હોય તેવુંજ બોલવું અને જેવું બોલવું તેવીજ ક્રિયા કરવી એ એક મનુષ્યનું કર્તવ્ય કર્મ છે અને તે પરિણામે સર્વનાં હિતરૂપ છે. એથી હલકું ચાલવું એટલે મન-વચન-કર્મ એકસરખાં નહિ રાખતાં મનમાં કંઈ હોય અને ઉપરથી મોટાં મોટાં ભાષણો કરવાં અને પોતાની ક્રિયા કંઈ ખીજીજ રાખવી એ એક દુરાચરણના પેટામાં ગણિએ તો તે ખોટું કહેવાય નહીં. માણસને પોતાની વિદ્વત્તા દેખાડવાની હોય તો ખીજની વાતમાં ડાપણુ ડાળવાથીજ તે જાણાય છે તેમ નથી પણ તે દેખાડવાનાં ખીજ અનેક રથળો છે અને તે દેખાડવાના પ્રસંગો પણ અનેક આવી જાય છે. પણ તે ખરેખરી જવેરાતને માટે છે માટે ખરેખરી જવેરાત સંપાદન કરવી.

કેટલાએક લોકો એમ માનતા હશે કે આ કળિકાળમાં ઈશ્વરનું મહાત્મ્ય કંઈ પણ જોવામાં નથી આવતું અને જો તે આ જગતમાં જગૃત હોય તો સદાચરણુ સેવનારા સુજનોને કેમ સહાય થતા નથી અને તેને કેમ દુર્દશાના પંજામાંથી છોડાવતા નથી. ઇત્યાદિ કૃતકો કરી ઈશ્વરવિષે કંઈ ખીજીજ કલ્પના કરતા હશે પણ એ તો કલ્પના માત્ર છે. સત્યના બેલી સર્વસાક્ષી ઈશ્વર આ જગતમાં જગૃતજ છે, પણ તે વિપત્તિના પરિણામમાંજ નજરે પડે છે. ત્યાંસુધી માણસ જો હિંમત રાખી એક ટેકવાળો થઈ સદાચરણના સન્માર્ગે ચાલ્યો જાય તો ઈશ્વર તેને અદૃશ્ય રીતે સહાય થઈ તેનું દુષ્ણ તેને જરૂર આપે છે. મનુષ્યે ઉપરના ખોટા ડાળ છોડી દઈ પારકાંને ઉપદેશ દેવામાં પોતાનું જીવં પાંડિત્ય નહિં વાપરતાં સદાચરણુને સુપંથે ચાલવું અને મન-વચન-કર્મ સદા

એકસરખાજ રાખવા કે જેથી કદાચિત્ પ્રથમ તો હુ ખ વહુ પડે પણ પછી સત્યબધુ ઈશ્વર ઉવટ તેજ શીતેથી પ્રસન્ન થઈ સર્વ સુખની સપત્તિ આપશે આટલેસુધી લખાણથી જે લખવામાં આવ્યું તે ઉપરથી કદી એવી શકા ઉઠે કે પોતે સદ્ગુણી હોય તોજ ખીજને કહી શકે એવો પ્રતિબંધ હોવાથી સિક્ષાનો પ્રચાર એછો થઈ જવાથી અને આપણને કોઈ કાંઈ કહેશે એવો ભય ભાગી જવાથી પ્રજાને ઘણી હાનિ થશે આની શકા ઉઠે તે ખેંદેલા તેનો સૂક્ષ્મદષ્ટિથી વિચાર કરનામા આવે તો તેનું સમાધાન આજ વિષયમાં છે જેઓ પોતે પોતાના દોષ જાણ્યાવિના ખીજની નિંદા કરે છે અને ટુકડી કરે છે તેને માટે સધળો ઉપરનો આડમર છે અને તો એમ માનિયે છિરે કે દુર્ગુણી હુ ખી કે નિંદાને પાત્ર હોય તેવા લોકો પણ તેવે પ્રસંગે ઉપદેશ દેવાને યોગ્ય છે એમ જો ન બને તો જગતમાં સમજા સદ્ગુણી સારા કામ કરનારા અને મન વચન અને ક્રિયાને એક રાખનારા ન હોનાથી સદુપદેશનો માર્ગ બંધ પડી જતા ઉછરતી પ્રજાને સદ્ગુણ શીખનાનું આટકી પડે આપ ગમે તેવો ભોભી કોધી કે કામી હોય અથવા ગમે તેવો દુર્ગુણી હોય તોપણ તેણે પોતાના પુત્રને સારો થવામાટે બોધ આપવોજ જોઈએ માતા ગમે તેવી સારા માદા આચરણની હોય પરંતુ પુત્રને સદાચરણ શીખવવા શીખામણ દેવી જોઈએ સાસુ ગમે તેવા સ્વભાવની હોય પરંતુ વહુને સુધારવા જે બોલ શી વાંચણનાં સંભળાવનાં જોઈએ એ તો ખરજ છે કે સદ્ગુણી હોઈને સદ્ગુણ શીખવવા બોધ આપવો એ ઉત્તમ છે પરંતુ ઈશ્વરેચ્છાથી કે કર્મયોગથી તેમ ન બન્યું તો વિના સદ્ગુણે પણ પોતાના છોકરાને કે લાગતાવળગતા સ્નેહીયોને સદ્ગુણ શીખવવા બોધ આપવો એ કોઈ પણ રીતે પાપકર્મ નથી પરંતુ ઉનહુ પુણ્યનું કર્મ છે અને એથી ઈશ્વર પણ અત્યુગ્રહ કરે એવો સંભવ છે સાવ પશુજેના બાગકોને સારો બોધ આપી સારે માર્ગે વાળવા એ પણ કોઈ ચોડુ પુણ્ય નથી જેઓ સાવ પશુજેવા હોય છે અને પોતે દુર્ગુણી હોઈને પોતાના લાગતાવળગતા સ્નેહીઓને અને પોતાની પ્રજાને દુર્ગુણ શીખવે છે તેનાજેવા મહાપાપી અને નરકનું પાત્ર મોઢ પણ ન સમજવો કોઈ માણસ વિપત્તિમાં કે આધિ વ્યાધિ કે ઉપાધિના ઝપાટામાં આવી જમ તે વખતે ગમે તેવા દુર્ગુણીએ અથવા તેના જેવી સ્થિતિનાગ માણસે મામાને

સુખ થાય તેવા બોલ બોલવા ને ધારણા આપવી એ પણ કાંઈ નિર્દિત કામ નથી. 'કાંઈ સાસરે જન્મ અને ઘેલી શીખામણુ કે' એ કેહેવત પ્રમાણે પણ સાસરે ઉપદેશ કાંઈ રીતે નિર્દા કરવા યોગ્ય નથી. ઘણા માણસો પોતે હુમ્મ્યા-લદ્દગા હોઈને ખીન્નની હુમ્મ્યાઈ કે લદ્દગાઈવિષે વખતે સાચી અને વખતે ખોટી વાતો ઉડાડે છે. એટલુંજ નહીં પણ સારા માણસોના સગા-જમાં પોતે દુર્ગુણીના સરદાર છતાં સિદ્ધ થની સાચા માણસને ખનાવે છે એ ઘણુંજ નિર્દિત કામ છે. એવો પ્રચાર હાનિકારક છે એમ દેખાડવાને માટેજ આ વિષયનો આરંભ છે. આપરથી સમજાવું હશે કે ગમે તેવો માણસ ગમે તે સમયે સારો બોધ આપે કે હિતને માટે શીખામણુ આપે તો તે ઉપયોગી છે માટે તેમાં કશું ખોટું નથી; પણ ગમે તેવો માણસ ગમે તે સમયે નહારો બોધ આપે કે અહિતનો માર્ગ જતાવે તે સારો અને ઉપયોગી પણ નથી. અમે તો એમજ માનિયે છિયે કે કોઈ માણસ ગમે તેવો દુર્ગુણી હોય તો પણ જો ખીન્નને તેવા દુર્ગુણોમાં નહિ પડવા દઈ સારે માર્ગે ચલાવે તો તે સદ્ગુણી છે. અને કોઈએક માણસ ગમે તેવો સદ્ગુણી હોય તોપણ ખીન્નને તેવો સદ્ગુણી નહિ કરતાં તદારે માર્ગ ચલાવે તો તે દુર્ગુણી છે. આમ માનિયે છિયે, પરંતુ એમ ઘણુંકરીને જોવામાં આવતું નથી; કેમકે સદુપદેશ આપના અધિકારપ્રમાણે જગતમાં વહે છે. જેઓ દુર્ગુણી અને નહારા સ્વભાવના હોય છે તેઓ સદુપદેશ આપી શક્તા નથી અને જેઓ સદ્ગુણી છે તેઓ નહારો ઉપદેશ આપતા નથી એવાજ તેનો સ્વભાવ હોય છે. કોઈકને વખતે ઈશ્વરેઆધી એવી વિપરીત જાતે છે. જૂલ એ પણ એક મનુષ્ય પ્રાણીનો સ્વભાવ છે. સદ્ગુણી, વિદ્યાવાન અને પ્રખ્યાત માણસ પ્રારબ્ધયોગથી કાંઈ જૂલ કરે છે કે કાંઈ અવ્યયજીવમાં આવી પડે છે સારે કોઈપણ રીતે તેની બરાબરી ન કરી શકે એવા ખીન્ન યોદ્ધાના સોદા તેવિયે દીકા કરે છે તે કેવળ અવિચારનું કામ છે. તેમજ કોઈ મરીખ રિયતિના માણસથી કાંઈ દક્ષક કામ ચઢ મહું કે કાંઈ વિપત્તિમાં આવી પડાયુંતોતેથી અગતિ રિયતિના માણસે વધારે પડતું બોલવું એપણુ કંઈક અવિચારનું કામ છે માટે તેમ ન ચલું જોઈએ. એમ થાય તોજ પોતાના ગુણુદોષ જાણ્યા કેહેવાય. કોઈને જો અક્ષર કેહેવા દોષ કે લખવા દોષ તો તે પહેલાં પોતાના પિંડના વિચાર કરી લેવો કે, 'હું કામુદ્ધ' મારે અને કેવાનો

ધર્મ છે કે નહીં, હું કહીશ તેથી તેને સાર લાગશે કે માહું, એના કરતા સ્થિતિ અને
 બુદ્ધિએ ચકાયાતો છું કે ઉતરતો, એ બધો વિચાર કરીને પછી એ સામા
 ધણીનું દિત ઇચ્છતા હોઈએ અને બધી વાતે મોગ્ય દોષએ તો કહેવાને કંઈ
 દરકત નથી. સારો બોલ બાળકનો પણ મદલ્ય કરવો એ ન્યાયથી માંસજ
 નાર પણ સમજી હોય તો આપણુ જોશું અથવા લખવુ મદલ્ય કર્યાવગર પણ
 રહે નહીં; પરંતુ અક્ષોસની વાત એજ છે કે મર્વ વાતે બરોબરી નહીં ધ-
 રાવનારા સદ્ગુણવિનાના વિવેકરહિત વાચ્યાગ પુરો 'પગ બળતા મેથી દઈને
 ડુગર બગતો જુએ,' એ કેહેલ પ્રમાણે પોતાથી ગમે તેવી સારી સ્થિતિના
 અને વિદ્યાવ્યવહારથી પોતાથી મોટા માણસને કાંઈ મદલ્ય વાતમા અધર
 હોવાં છે એટલુંજ નહિ પણ બે ચાર સાગ માણસોમાં પણ તેની દલકાઈ
 પ્રસિદ્ધ કરે છે. એવા મૂર્ખસોકો કાળની ગતિને અને પ્રારબ્ધકર્મને બાજુ
 તાજ નથી. તેઓ પોતાની વાચાની અચળતામા માત્ર મગરૂરી ધરાવે છે
 અને મૂર્ખીના પતિ હોય તેટલો પવન રાખે છે. આથી કરીને મુન્નો તો
 કોઈ વાતનો ધોખો કે અદેખાઈ ગમ્મતા નથી, પણ તે વાતને મગમનારા દુ-
 ર્લભ છે. આ ઉપરથી માર એવો લેવાનો છે કે જેઓ પોતાના ગુણદોષ ત-
 ખાસ્યાવિના પારકાના ગુણદોષઉપર ટીકા કરે છે તેઓ કાંઈ સારું કમતા
 નથી; માટે માણસે તેવા દોષથી નિરંતર ખસી જવું જોઈએ જેઓ વિદ્યાથી
 કે ધનથી ભરે ન્યુન હોય તોપણ જેઓ અવગ્યાથી અને મસારના અતુ-
 ભનથી મોટા હોય તેઓ કદી ગુન્નન અથવા કિતેન્દુ દોષ ને બગકોને મુ-
 ધારવા માટે ગુણદોષના બે બોલ કરેનો તે યોગ્ય છે અને એટલામાટે તેઓએ
 ગમે તે વિચાર કરીને કલ્પા હોય તોપણ તે સદુએ મદલ્ય કરવા યોગ્ય છે
 એવા શ્રેજનો દિત કરવાના હેતુથી કદી નિદારપે કે ખીજે કાઠરપે બોલી
 જાય તો તેથી ઉછરતી પ્રજાએ મારો બોધ લેવો જોઈએ. બોધ લઈને પાપુ
 શીખવું જોઈએ કે પોતાનું પેટુયું તપાસવું નિના બીજના ગુણદોષ ઉપર દુર્લભ
 પખાથી ધસારો કરવો નહીં વિદ્યા વિવેક આદીનું તો એજ ફળ છે જે તેમ
 ન થયું તો ખારી જમીનમા પડેલું વર્ષાદનું પાણી જેમ મિથ્યા છે તેમ વિવેક
 વગર અપાત્રમા પડેલી વિદ્યા પણ તથા છે. કાંઈને ગુણ કરવાના હેતુથી કે
 ખરા અંત કરણથી ભરે આદા માનના દોષએ તોપણ મુજે તેવા બે બોલ કે

હેવાને કશી હરકત નથી; તેમ સાંભળનારાઓ ગમે તેવા મહાવિદ્યા અને ચતુરશિરોમણિ હોય તોપણ તેને સાંભળવામાં કાંઈ હાનિ નથી; કેમકે એ ક્રિયા સ્નેહને અનુસરી અને હિત કરવાના હેતુથી થાય છે માટે સદૈવ સુખ છે. આમ છે માટે ખીજને બોધ આપવા થોડા ગુણુવાળા માણસે પણ પછાત પડવું ન જોઈએ. જે કદી પોતાની અયોગ્યતા બાણી સરમને લીધે પછાત પડે અને તેવાઓનું સાંભળનારાઓ સાંભળવામાં પછાત પડે તો સ્નેહસંબંધમાં ધણી હાનિ થાય છે અને વ્યવહારને દેટલેક અંશે ધકેલવાજે છે. માટે એ પ્રચાર નિર્મળ રીતે એમને એમ ચાલવો જોઈએ. જે પ્રચાર અભિમાનથી પોતાના ગુણુદોષ તપાસ્યાવિના ખીજની નિંદા કરવારૂપ છે તે બધ પડવો જોઈએ. જે તે દોષ રીતે બધ ન થાય તો તે અતિ અનર્થ કરેછે. માટે સદૈવ સદૃગ્યથી યથ પોતે સુધરી પછી પરને સુધારવા પ્રયત્ન કરવું.

જન્મ ચરિત્ર વિષે.

સે. ૨૬૧૧/૧૧૮૮ અરિસાન

આ અનોદિ લાગતાં નમ્બરે જગતમાં અનેક પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં મનુષ્ય પ્રાણી સર્વોત્કૃષ્ટ છે. આ સર્વોત્કૃષ્ટ જાતિમાં અનેક પુરુષો અને અનેક સ્ત્રીઓ દેટલાંક દેશનો ઉદય કરનારાં, દેટલાંક ધર્મનો ઉદય કરનારાં, દેટલાંક રણસંઘામમાં સામે પગલે મરનારાં, દેટલાંક સ્વધર્મ પાળનારાં, દેટલાંક મોટાં પરાક્રમ કરનારાં, અને દેટલાંક પોતાનું આયુષ્ય વૃદ્ધા કરનારાં ઉત્પન્ન થયાં છે. થાય છે અને થવાનો સંભવ છે. દોષવાર ઉત્કૃષ્ટ મનુષ્યો કીર્તિ પામવા યોગ્ય હોય તે કાર્યપ્રસંગે અપકીર્તિના પાત્ર થઈ જાય છે અને દોષવાર અપકીર્તિને પામવા યોગ્ય હોય તે પ્રસંગનેલીધે કીર્તિને પામે છે એ પણ એક કાળની વિચિત્રતા બહુ આશ્ચર્ય પમાડે છે. છેક પૂર્વકાળમાં મહાયુરૂષ કે સાધ્વી સ્ત્રીનાં ચરિત્ર સાવ ન લખાતાં એન દત્તિહાસ સાંભળવાથી કહી શકાતું નથી. મધ્યકાળમાં કંઈક તેવું થયું હશે તે ખરું છે. હાલ દેહેવામાં એવું આવે છે કે દત્તિહાસ કે ચરિત્ર લખવાની રીત નહીં હોવાથી કેટલીક બાબતમાં આપણે આર્ય દેશનિવેશી માણીતીમાં પાછળ છિયે. સુધરેલા દેશમાં દત્તિહાસ અને ચરિત્ર લખવાનો ચાલ વિશેષ છે. કેટલાક તો એમ સંકેત કરે છે કે હજારમાં

એકાદનું જન્મચરિત્ર હોય તો તેને વાચવા સાલજવાનો વખત આવે પણ બધાના ચરિત્રો હોય તો એકેનું વાચવા-સાલજવાનું બને નહીં દરેક સાધારણ સ્થિતિનું માણસ પોતાનું ચરિત્ર લખી બંધ તો તેના છોડવાને માત્ર યોગ્ય ઉપયોગી છે ખરે ખાટી સાર્વજનિક રીતે તે ઉપયોગી નથી સાર્વજનિક રીતે તો જે મહાન પુરુષ કે સાધ્વી સ્ત્રી હોય તેનું જ ચરિત્ર ઉપયોગી અને સુધારે કરનાર થાય છે બહુ પ્રચાર જન્મચરિત્ર લખવાનો અતિ પ્રત્યાસ ગણી નથી શકાતો પછી તેમજ પ્રવાહ આવે તો તે કાગળો પ્રવાહ છે એટલે અટકવી શકાય નહીં ઇતિહાસ અને જન્મચરિત્રમાં ફેર એટલા માટે છે કે ઇતિહાસમાં સારી નરતી બધી દેશ અને રાજ્યસબંધી બાબતો સમાય છે અને ચરિત્રમાં તો અમુક માણસના ગુણકર્મના સબંધમાં જ લખાય છે જેણે દેશનું બહુ કંઈ હોય અથવા ધર્મસબંધી મોટા સુધારો કર્યો હોય અથવા માણસથી થયું અશાસ્ત્ર્ય હોય તેવું કામ કર્યું હોય તેનું ચરિત્ર લખાય પણ તેથી અવળા ચરિત્રલખાણાનું ચરિત્ર લખાય નહીં અને કદી તેવા માણસના ચરિત્રો પણ ધકારક સમજી લખાય તોપણ તે ધાર્મિકપ્રભાણે મહાપુરુષના જન્મચરિત્રની પેઠે બોધકારક કે સતોષ આપનાર હોતા નથી ઇતિહાસમાં તો સારા નહારા બધાની વાત આવે, કેમકે તે વગર તો તે લખાય નહીં અને સારૂ માહુ સમગ્રાય નહીં વળી સ્વાભાવિક એવો નિયમ છે કે એકનું સારૂ કહેતા બીજાનું નહાર એનીમે-ળેજ પ્રતિપાદન થઈ જાય જન્મચરિત્રો ક્રોના લખવા યોગ્ય છે એ વિચાર કરવા એ-સિયેલાપણુ ધણી દીર્ઘદૃષ્ટિ પોહોચાડવી પડે છે લખનારાઓ તે પ્રમાણે દીર્ઘદૃષ્ટિ પોહોચાડી લખી ગયા છે, લખતા હશે અને લખશે તોપણ તેમાં જે જે પ્રતિ-બંધ છે તે જાણનાની જરૂર છે જેઓ પ્રથમ ગરીબ સ્થિતિમાં હોઈને પાછળથી મહાવક્ત્રીવાન થઈ હજારોને પાળનાર અને મહાપરાક્રમી થયેલ હોય, જેઓ શમદમહાદિક સાધનથી સપત્ર થઈ મનને સ્વાધીન કરી ઈશ્વરના સ્વરૂપને પોત્તી બીજાઓને પાપકર્મથી છોડાવે તેવા સમર્થ થયા હોય, જેઓએ પોતાની અ-લૌકિક વિદ્યાથી જગતને આશ્ચર્ય પમાડેલ હોય, જેઓ પોતાના અલૌકિક ઉદ-ભથી જગતને અતિ ઉપયોગી થઈ પડ્યા હોય, જેઓ સદાસતિના પણ મોટી મોટી વિપત્તિમાંથી પોતાની જ બહાદુરીથી બચ્યા હોય, જેઓએ પોતે અનેક ઉપાધિયો વેઠીને પોતાના દેશની મોટી સેવા બજાવી હોય, જેઓએ પોતાનાં

પરાક્રમેથી અસંખ્ય શત્રુઓનો સંહાર કરી જગતમાં ત્રાસ બેસાડ્યા હોય, જેઓએ ધર્મના વિષયમાં મોટા સુધારો કરી પ્રખ્યાતી મેળવી હોય, જેઓ ક્રોધથી ન છૂતાય એવા કામક્રોધાદિકને છૂતીને જન્મમરણનો ફેરો ટળે તેવાં સાધનો કરી લઈ બીજાઓને યોગ આપવા નિસ્પૃહ થઈ દુરતા હોય, જેઓએ ખરી વિદ્યા અને ખરા ગુણથી ધણા લોકોની પ્રીતિ મેળવી હોય, જેઓએ મોટા મોટા પ્રાચીન શોધો કરી પ્રજાને અત્યંત લાભ આપ્યો હોય, અને જેઓ અતિશય બળ, અતિશય વિદ્યા, અતિશય ઉદ્યમ, અતિશય કળા, અતિશય સદ્ગુણ, અતિશય પરોપકાર, અતિશય યોગકશક્તિ, અતિશય દેશાભિમાન, અતિશય જાતીભિમાન, અને અતિ ધનવાળા હોઈને જગતને અતિ ઉપયોગી થઈ પડી કીર્તિ કરી ગયા હોય તેઓનાં જન્મચરિત્રો લખવાં જોઈએ. આમ મોટા પુરૂષોનાં ગુણકર્મથી સંયુક્ત જન્મચરિત્ર લખવાં જોઈએ પરંતુ જેનું જન્મચરિત્ર લખવામાં આવે તે પુરૂષ તેવા ગુણનો કે તેવી શક્તિનો હતો કે નહીં એ જાણવાને અને સમજવાને વિશ્વાસ બેસે એવું કશું સાધન નથી એમ કેટલાક કહે છે. આમ કેહેવાનું કારણ એ છે કે જન્મચરિત્રો લખનારાઓ જેનું જન્મચરિત્ર લખવાનું હોય તેના ઉપકારનાં, ઝેમનાં કે સંબંધઆદિનાં મોટાં દબાણથી દબાએલા હોય છે તેથી હોય તે કરતાં વધારે લખી દેવાનો શક ઉત્પન્ન થાય છે. એમજ કોય વિદ્યા શીખવાનાં દબાણથી કે ગુરુશિષ્યાદિનાં દબાણથી દબાએલા હોય તેવા પુરૂષો જન્મ ચરિત્ર લખે છે તેથી પણ સાચી વાતનો નિર્ણય થઈ શકે નહીં. જે પ્રખ્યાત પુરૂષનું જન્મચરિત્ર લખવાનું હોય તેની સાથે લખનારને કોઈ પણ જાતનો અને તેમાં પણ લક્ષિતનો સંબંધ હોય તો તેનાથી કાંઈપણ તેનું નહાર ચરિત્ર લખાઈ શકાય નહીં; કારણ કે તેના મનમાં પોતાની ઉપરતા ઉપકારથી અથવા પૂર્ણ સ્નેહથી સામાના દોષ ગુણરૂપ દેખાઈ રહે છે. આમ જેનાં જન્મચરિત્ર લખવાં જોઈએ તેવા અને જન્મચરિત્ર લખનારા ધણા હોય તેથી જન્મચરિત્ર કદી લખાય તોપણ તેની સાચાઈનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવામાં આવતું નથી. જેનું જન્મચરિત્ર લખાયેલું હોય તે માણસ તો હયાત હોય નહીં એટલે લખાયેલા ગુણો તેમાં છે કે તેથી વધારે કાંઈ છે તેપણ જાણી શકવું કઠણ હોવાથી લખ્યું હોય તે ઉપરજ માત્ર આધાર રાખવો પડે છે. આથી કાંઈ આપણને નુકશાન નથી એમ માનિયે તે પણ

સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચારીએ તો જણાશે કે જે અસલથી ધણાનાં જન્મચરિત્રો લખવા મંડે તો સાચાં અને ખોટાં એક પંક્તિમાં આવી જવાથી જે કાયદો જન્મચરિત્રથી થાય છે તેમાં હાનિ પહોંચે છે. જ્યારે કોઈ પણ જાતના સંબંધથી કે પ્રીતિથી જન્મચરિત્ર લખાય તે અનિશ્ચયોક્તિ ભરેલું જ હોય એમ ખાતરી થાય છે સારે એવો સિદ્ધાંત નીકળી શકે છે કે કોઈ પણ જાતના સંબંધીએ કે પ્રેમી માણસે જન્મચરિત્ર લખવું યોગ્ય નથી. પોતાનું પોતાને સારું લાગે એ કેહેવત જે જગતમાં ચાલે છે તે પણ આ ઠેકાણે ઉપયોગી છે. વર્તમાનકાળમાં ટેટલાક પોતાના વિદ્યાગુરુનું, કેટલાક પોતાના મિત્રનું કેટલાક પોતાના પુત્રનું, ટેટલાક પોતાના આધારનું કેટલાક પોતાની સ્ત્રીનું અને કેટલાક પોતાના રાજ્યનું તેમ કેટલાક પોતે પોતાનું જન્મચરિત્ર લખવા મંડી જાય છે. એમાં વિચાર કરીને જોઈએ તો ‘શીદી ભાઈના છોકરાં શીદી ભાઈને વહાલાં’ એ કેહેવત પ્રમાણે સહુ વર્તે છે. જેણે ઉત્તમ વિદ્યા શીખવી હોય અને સારો માર્ગ બતાવ્યો હોય તેની નિરંતર સેવા કરવી અને તેનો ઉપકાર કરી સુખ-દુઃખમાં સહાયતા કરવી એ કામ યોગ્ય ગણાય. જેણે પોતાની સાથે ખરેખરે રાખી સુખ-દુઃખમાં ભાગ લીધો હોય તેના સુખદુઃખમાં ભાગ લેવો અને તેની ગેરહાજરીમાં શક્તિપ્રમાણે તેનાં કુટુંબની રક્ષા કરવી તે યોગ્ય ગણાય. જેણે પોતાને આ જન્મ લઈ પુત્રપણ પામી અતિ સારી વિદ્યા લણી વિનયવાળો થઈ સેવા કરી હોય તેને માટે કાંઈ પુણ્યનું કામ કરવું અને વૈરાગ્ય રાખી સમારથી વિરક્ત રહેવું એ યોગ્ય કામ છે. જેણે આપણી દુર્બળ દશામાં સારી દશા થવા ઉત્તમ આધાર આપ્યો હોય કે જેનો બદલો વળી શકે તેવો ન હોય તેની તન-મનથી યથાયોગ્ય સેવા બજાવવી અને તેના કુટુંબને બનતો આશ્રય આપી સુખદુઃખમાં ભાગ લેવો એ યોગ્ય કામ છે. જેણે આપણો હાથ ઝાલીને આપણા સુખદુઃખમાં ભાગી થવા પોતાનું શરીર અર્પણ કર્યું હોય અને જેણે નિરંતર અત્યુચ્ચ રહી યથાયોગ્ય સેવા બજાવી હોય તેને માટે તેના દુઃખ-સુખમાં ભાગ લેવો અને તેના કલ્યાણ માટે પુણ્યકર્મ કરી વૈરાગ્યનો આશ્રય કરી સંસારથી વિરક્ત રહેવું તે યોગ્ય કામ છે. જેણે રાગ તર્કે આપણા જનમાત્રનું રક્ષણ કર્યું હોય તેને પોતાનો પાળનાર જાણી શક્તિપ્રમાણે આ-મા ઉઠાવી ગાદીના ભક્ત રહી સારી સલાહ આપ્યા કરવી અને તેના શુભગાવા

જો યોગ્ય કામ છે. જગતમાં સહુ સહુએ પોતાનો ધર્મ સમજી તે પ્રમાણે વર્તવું તે ઉત્તમ વાત કેહેવાય. આજ કાલ એ પ્રમાણે હોય ન હોય તે વાત તો દૂર રહી પરંતુ જન્મચરિત્ર લખવાને તો સહુ કોઈ આગળ પડી કાગળ ને સાહીત્ય ખરચ કરે છે. સ્ત્રી ગમે તેવી હોય પણ કસકસતી ચોળી પેહેરી ધણીને રાહ દરી શકતી હોય અને દુદીમાં વધાર સારો કદ જાણતી હોય કે સાધામાંથી ચઢીને ભરત ભરી જાણતી હોય કે વાંચી લખી શકતી હોય તો તેનું જન્મચરિત્ર લખી કાઢવું; કોઈ પણ જાતિના સ્વાર્થથી મિત્રાઈ થઈ હોય તે મિ ગમે તેવો હોય તોપણ તેણે પોતાની સાથે મિત્રાઈ રાખવાથી તેનું જન્મચરિત્ર લખી કાઢવું. વિદ્યાગુરુએ ગુજરાતી ચોપડિયોના પાઠ શીખવ્યા હોય અથ તો રૂપાવળી શીખવી હોય તેનાવિષે જન્મચરિત્ર લખી કાઢવું; રાજાએ સેનસાજ આશ્રય આપ્યો હોય કે કાંઈ આશ્રય લેવાની ઈચ્છા હોય તો તે જન્મચરિત્ર લખી કાઢવું; આવી રીતે બહુ આશ્ચર્ય કરે એવી રીતે ચાલેછે. જેએ જો આપણને ગુણ કર્યો હોય તેનો કદી પણ દોષ જોવો નહીં તે વાત સારી પરંતુ એ માર્ગથી જન્મચરિત્ર લખવા ઉપર ઉતરી પડવું તે યોગ્ય નથી, કેમ એમ થવાથી ખરા લખનારાઓ અને જેનું જન્મ ચરિત્ર લખવું જોઈ તેવાં ખરાં રત્નો ખોળી કઢાશે નહીં. દેડલીક વાર તો એવી પણ શંકા થ છે કે દ્રવ્યવાન્ માણસ ગમે તેવા સારામાંડા ગુણનું હોય તો તેનું જન્મચરિત્ર તેનું નામ રાખવાખાતર તેના સ્નેહીઓ કે કુટુંબીઓ તરફથી લખાય તેમાં કોણ પ્રતિબંધ કરે? અથવા કોઈ દ્રવ્ય મેળવવા માટેજ તેમ કરે પણ કોણ ના પાડે? આવાં આવાં ઘણા કારણોથી જેનાં જન્મચરિત્ર લખા છે તે યોગ્ય હતાં કે નહીં અને હવે પણ જેનાં લખાશે તે યોગ્ય છે કે ન એ સમજવાને બહુ કઠણ પડે છે.

હવે બીજી અડચણ એ નડે છે કે સદ્ગુણી કે મહાપ્રતાપી પ્રખ્ય માણસનું ચરિત્ર તેના સંબંધી સ્નેહી કે સેવક હોય તે ન લખે તો બીજે લખણ કોણ શકે? કેમકે તેના જેવો વધારે જાણીતો બીજે કોઈ હોયજ ના પાસે રહેલું માણસ અથવા જેને વધારે પરિચય હોય તેવું માણસ જે જ છે તે બીજે કોઈ પણ સાધનથી જાણી શકતો નથી તેથી સંબંધ, સ્નેહ પરિચય વગરના માણસથી લખાય તેપણ માનવાયોગ્ય અથવા સંપૂર્ણ ર લખાય નહીં.

જેને પરિચય હોય તે જેવું જાણે તેવું ખીજું કોઈ ન જાણે તેમિથે હ
 લકુ પણ જાણવાનું દૃષ્ટાંત છે પ્રેમએક સમયે રામચંદ્રજી લક્ષ્મણ સહિત
 ચાલ્યા જતા હતા તે સમયે તળાવમાં ધ્યાન ધરીને નિશ્ચય થઈ બેઠેલો
 બગલો જોવામાં આવ્યો તેથી બોલ્યા કે ‘પર્ય લક્ષ્મણ પપાયા થઈ ધ્યાનપરાયણ’
 (હે લક્ષ્મણ ! સરોવરમાં બગલો ધ્યાનમાં લાગી ગયો છે તે જુઓ) આ સાલ-
 ણીને નિરતર તળાવમાં રહેનારા માનના જે બગનાના ચુરુદોષ જાણતા હતા
 તેણે જવાબ આપ્યો કે ‘પથિનો નૈવ જાનાત જાનાત મહવાસિન’ ॥ (વટેમારણ
 હોય તે ન જાણે પણ જે નિરતર સાથે રહેતા હોય તે જાણે) આ ઉપરથી
 જણાશે કે આ અડચણ પણ જેની તેવી નથી

કદી પોતે પોતાની મેળે પોતાનું જન્મચરિત્ર લખે તો તે પ્રમાણિકપણે
 લખાય એવી પણ ખાતરી શી રીતે રહે? કેમકે માણસ ગમે તેવું બુદ્ધિવાન
 અને પ્રખ્યાત હોય પરંતુ પોતામાં જે પ્રસિદ્ધ દોષ રહેના હોય છે તેપણ તેના
 જાણવામાં નથી આવતા તો પછી સાધારણ દોષો તે કેમ જાણે? એટલુંજ
 નહીં પણ વખતે પોતાનું નામ અમર રહેના કંઈ વધારે કનમ ચનાવી જાય તો
 આ પોતાના અતઃકૃણ વગર ખીજું કોઈ અટકાવનાર ન હોય વિરૂદ્ધ
 મતના અને નિરતર ઉદ્દામ રહેનાગ લોકો માણસના મુવા પછી માણસના
 ગુણ અને કર્મવિષે વખાણે લારે એમ સમજતું જોઈએ કે એ માણસ ખરે
 ખર જન્મચરિત્ર લખના યોગ્ય છે વિરૂદ્ધ મતના લોકો એમ જોતે ખરા
 પરંતુ તેનું જન્મચરિત્ર લખવા તે ખુશી હોય નહીં કેમકે પોતાના મનમાં
 રહેલો રોષ તેને તેમ કરવામાં અટકાવે આ દુ ખથી પણ જન્મચરિત્ર ય
 નાથી લખાય અને યાનું લખાય તે નમી યાનું નથી

વળી કેટલાક માણસો ભારે વિચાર લક્ષી જિયે દરજ્જે ચડનાથી કે કાંઈ
 પરાક્રમનું કામ કરવાથી બહારના સદ્ગુણવાળું જણાતું હોય પણ અદરના
 સદ્ગુણોની વખતે ખામી હોય છે, તેમ કેટલાક માણસો બહારના સદ્ગુણો
 વગરના હોય તોપણ તેનામાં અદરના નદ્ગુણો ઘણા મારા હોય છે પરિ-
 ચય વગરનું માણસ જન્મચરિત્ર લખે તો અદરના સદ્ગુણદુર્ગુણ રહી જાય
 અને પરિચયનાળું લખે તો રોહનેનીધે અદરના દુગુણ જાણવામાં ન આવે
 જે માણસ બહારના પરાક્રમ આદી ગુણવગરનું હોય તે તો ગમે તેટલા અ-

સરના ગુણુવાળું હોય તોપણ બહારના ગુણુવગર તેને કોઈ ઝોળખે નહીં એટલે તેનું તો જન્મચરિત્ર લખેજ કોણુ? જન્મચરિત્ર લખાય છે તે ઘણુંકરીને અંદરના સદ્ગુણ કે સદાચાર માટે લખાતાં હોય એમ વર્તમાનકાળમાં તો જોવામાં આવતું નથી. આવાં કારણોથી પણ જન્મચરિત્રની ખાખતમાં સંતોષ હપજો તેનું પરિણામ દેખાતું નથી. કેટલીકવાર એમ પણ બને છે કે બહારના અને અંતરના ગુણુવાળું માણસ ઈશ્વરેન્દ્રાથી સર્વથી ઉદાસીન રહેવાથી અથવા તો કોષનેલીધે કોઈની સાથે ઝાઝો પ્રસંગ નથી રાખતું તેમજ પોતાનું નામ કાયમ રાખવા નથી ઈચ્છતું તેથી તેના ગુણુ તેના જવા પછી કોઈ સંભારતુંજ નથી; કેમકે જેની સાથે કરોય સંબંધ નહીં તેને કોણુ સંભારે ને શી ગરબ? આ કરતાં તો વિશ્વ પક્ષના કોઈ વધારે સારા કે જેઓ પોતાના પ્રતિપક્ષીને છત્તાં અને યુવા પછી પણ ગમે તો થોડા ગુણુનો કે ગમે તો ઘણા ગુણુનો અથવા ગમે તો સારો કે ગમે તો નરતો હોય તોપણ પોતાથી બનતી કીર્તિ કે અપકીર્તિ ક્યોવગર રહેતાજ નથી. આવા મામલામાં જન્મચરિત્ર વિષે કંઈ રીતે સંતોષ માની લેવો?

કેટલીકવાર કોઈ ધનના, વિદ્યાના કે બીજા કોઈ મદથી મદીને ધર્મની કેટલીક રૂઢીચો કાઢી નાખવામાં અતિ સાહસ કરી આગળ પગલુ ભરી પોતાના જેવી વૃત્તિવાળાઓને રાહુ કરે તેથી તેને અનુસરનારાઓ તેને સર્વોત્તમ માની જન્મચરિત્ર લખી કાઢે એમ પણ બને છે. કેટલીકવાર કોઈ પણ જાતિનું બળ ચંચળતાથી મેળવી કેટલીક નવીન રૂઢીચો દાખલ કરી અને તેનો પંથ પાડી પોતાને અનુસરનારાઓને પ્રસન્ન કરે અને તે અનુસરનારા તેનું જન્મચરિત્ર લખે એમ પણ બને છે. આ ઉપરથી જણાશે કે કોઈ માણસ કોઈ પણ જાતિના બળથી મનુષ્યના કેટલાક લાગને પસંદ પડે તેવાં માહસ કરનાર થાય પરંતુ તેથી સર્વને તે પ્રિય તો ગણાયજ નહીં. આમ તો પણ કેટલાક કોઈ તેને સર્વપ્રિય અને સર્વોત્તમની ગણનામાં ઝુકાડી છે. કેટલીકવાર કેટલાક લખનારાઓ સુવેદાને પછવાડે શામાટે નિંદા કરવી અથવા દોષ દેખાડવું તો હુનિયાને આંખે અડવું એમ જાણીને પણ પોતે ગ્રેહ લેખક હોય તોપણ સાહં સાહં લખીને બીજાને ભણું મનાવી પોતાને રૂંદ પડેલા માણસનું તેમજ નહિ પસંદ પડેલાનું ચરિત્ર લખે છે. આ ઉપ-

રથી જેનું જનમચરિત્ર લખી શકાય એવા અને લખી શકે એવા કોઈ હશેજ નહીં એમ ધારી બેસવું એ પણ અતિ અન્યાય છે. પૃથ્વી રત્નને ધરનારી છે તેથી તે વસુંધરા કેહેવાય છે માટે એવાં રત્ન પણ કોઈ કોઈ સમયે જુદા જુદા સ્થળમાં પાક્યાં છે, પાકે છે અને પાકવાનો સંભવ પણ છે. આવાં રત્નો અંધારે ન પક્યાં રહે તે માટે કદી કોઈ ઉપરના પ્રતિબંધ દૂર કરવાની ઈચ્છા રાખે તો તેમ પણ થવું અશક્ય છે, કેમકે એ પ્રતિબંધ આ જગતના વ્યવહારની સાથે ઉત્પન્ન થયેલા છે તેથી જ્યાંસુધી જગત છે ત્યાંસુધી જગતના વ્યવહાર સાથે તે પ્રતિબંધો પણ નિરતર એમને એમજ રહેવાના. આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા છે તોપણ કેટલાક વિચારવતો નીચે પ્રમાણે બોલે છે. જે પુરૂષો બુદ્ધિબળવડે મોટા અધિકારો મેળવી દેશનો ઉદય કરનારા, સદ્ગતિ દેખાડનારા અને ચમત્કારિક રીતે અનેક કામ કરનારા હોય તેમનાં જનમચરિત્રો તેની પાસે રહેનાર પરિચયવાળા માણસેજ લખવાં. લખવા વખતે એવી વૃત્તિ રાખવી જોઈએ કે જગત્કર્તાની આગળ હું આ લેખકથી સાક્ષી આપું છું માટે સાક્ષી બોલી પડશેતો ઉલટો હું દોષભાગી થઈશ. જનમચરિત્રમાં ગુણ અને દોષ બેય જે પ્રમાણે હોય તેજ પ્રમાણે દર્શાવવા; જેથી ઉછરતી પ્રજા તેવા ગુણો સંપાદન કરતાં દોષને બનતાંસુધી તજ દેવા પ્રયત્ન કરે. દોષ હોય તોપણ એવા મહા પરાક્રમી પુરૂષના દોષ દેખાડવાથી લોકો દોષ શીખી જાય એવો ભય રહે તે વાત પણ ખરી છે, પણ જે એમ દોષનેજ શીખી જાય એવા હશે, તેઓને તો તે મહાત્મ પુરૂષનું જનમચરિત્રજ કશા ઉપયોગનું નથી માટે તેવા અપાત્રની ખીકથી દોષ દેખાડવાનું વિસ્મરણ ન કરવું જોઈએ. એમ છતાં પણ ગુણ-દોષ સાથે લખવાજ નહીં એમ વિચાર આવે તો ગુણનું અને દોષનું એમ જુદા વિભાગ પાડીને લખાણ કરવું. જનમચરિત્ર પોતાને હાથે લખી રાખવું તેમ તો નહીં બાહ્ય નિષ્પક્ષપાતથી આન્ધિક અને પોતાની રિચાતિ નોંધી રાખી હોય તો જનમચરિત્ર લખનારને અતિ ઉપયોગી થાય. પોતે પોતાની ભેદ લખવી તેમાં પણ હું ઈશ્વરની આગળ બોલું છું એમ સમજવું. સદાચારરૂપ શરીરમાંહેના ગુણોવાળા પુરૂષો અથવા સ્ત્રીઓનું પણ વૃત્તાંત દુકામાં લખાવું જોઈએ તે પણ એજ રીતે. એ લખવાની પણ ધણી જરૂર છે કેમકે અંતરના ગુણ આ લોકનું અને પરલોકનું પરમ સુખ સંપાદન કરી આપવાના સાધન

રૂપ છે. બુદ્ધિબળના પરાક્રમથી મોટા અધિકાર મળે કે મોટું સાહસ કરવામાં આવે એનું ફળ માત્ર જોડલાને અનુકૂળ પડે તેટલા જીવતાં અને થોડા કાળ મુલા પછી વખાણે એજ છે. એટલું ખરું કે જો ધણા લોકને સુખ થાય અને ધણા લોક સારે માર્ગે ચાલે તો તેથી ઉત્તમ ફળ થાય ખરું. બહારના સદ્ગુણ વગરના અંદરના સદ્ગુણવાળા માણસો ખુણેખાંચકે હોય છે તેથી જાહેર રીતે તે કોઈના જાણવામાં આવેજ નહીં. જો કદી જાણવામાં આવે તો નજીકના પરિચયવાળા માણસનેજ જાણવામાં આવે. આ હેતુથી તેવાં માણસોની પરિક્ષા કરવામાં સાવચેત રહેવું જોઈએ. આમ અંદરના ગુણવાળા માણસને શોધી તેનું ચરિત્ર લખનારે પણ નિષ્પક્ષપાતથી સંબંધ સામું ન જોતાં જો ખરા સદ્ગુણો હોય તેજ લખવા; તેમ દુર્ગુણો પણ લખવા જોઈએ.*

આમ વિચાર આપનારાઓએ નિર્ણય ઠીક કર્યો એમ માનિયે, તોપણ ઈશ્વરવગર કોઈ નિષ્પક્ષપાત ન હોવાથી નિષ્પક્ષપાતપણે લખાવું સંભવતું નથી. સંબંધ, સ્વાર્થ, સત્તા અને પોતે મુજબનાં ખપતું, એ એવાં જખરાં છે કે તે નિષ્પક્ષપાત ક્વચિતજ કોઈકનેજ રહેવા દે છે.

અમે સદૈવ જગન્નિયંતા જગદીશ્વર પાસે માગિયે છિયે કે નિરંતર પવિત્ર ચરિત્રો કરનારાં સ્ત્રીપુરુષો પૃથ્વીઉપર ઉત્પન્ન થયા કરે અને તેઓનાં બોધક જન્મચરિત્રો લખાયા કરે.

ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર.

(સાંધણ પાને ૮૪ થી)

મહાત્માઓની પ્રકૃતિ કાંઈ જુદાજ પ્રકારની હોય છે, મહાત્માઓની કૃતિ કાંઈ જુદાજ પ્રકારની હોય છે, અને મહાત્માઓની કોમલતા કાંઈ જુદાજ પ્રકારની હોય છે. મહાત્માઓ પોતાના શત્રુપ્રત્યે પણ મિત્રતાથી વર્તે છે, મહાત્માઓ પોતાને દુઃખ દેનારને પણ સુખ આપે છે, મહાત્માઓ પોતાના અપકાર કરનારનો પણ ઉપકાર કરે છે, દુઃક્રમાં બોલિયે તો મહાત્માઓની

* નિષ્પક્ષપાતપણે લખતાં પણ ધણાં લોકોને કે થોડાં લોકોને સમુદાય તે માન્ય રાખી શકે તેવો દૃઢ નિશ્ચય ન હોય તો તે પણ લખનારે લક્ષમાં રાખી પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર છે.

ઉપમા માત્ર મહાત્માઓનેજ આપી શકાય હું એમ માનું છું કે આપ જેવા મહાત્માઓના પ્રભાવથીજ સર્વ જગત્તુ મ્હાણુ થાય છે' ઈલાદિ અને નમ્રભાવ ભરેલા નૃગારમજરીના વાક્યો સાલળી ફરીથી ઉચ્ચતપાએ કહ્યું કે 'પુત્રિ નૃગારમજરિ' તારા નમ્રતાનાળા દોષનું વચનોથી, તારી સગવતાથી, તારી મુશીનતાથી અને તારી વિશ્વહિતૈષિતાથી મારે મન ધણુંજ પ્રસન્ન થયું છે માટે તું કાંઈ પણ શકા ન લાવતા તારે દક્ષિત વગેરે માગી લે.' આવા કૃપાપૂર્ણ મુનિરાજના વચનો સાલળી નૃગારમજરીએ હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી કે 'મુનિરાજ, આ માણુમ નિરંતર જે ઈશ્વર પાસે માગે છે તે નિમે આપ અન્ન-જ્યા નથી તો પણ આપ આજ્ઞા કરો છો તો ફરીથી વિનંતિ કરે છું કે ઈશ્વર આપના તપની સિદ્ધિ નિર્વિઘ્ન કરે, અમારી ઉપર ઉપકાર કરનાર રાજાઓ સદાયકાલ સુખી રહે તથા કલ્હારમિત્ર અને લાનણ્યવતિકા એ બેય મારી સખીઓ તરત શાપથી મુક્ત થાય અને જ્યામુધી તેઓ શાપથી મુક્ત ન થાય ત્યામુધી હું પણ તેના જેવીજ દશાને ભોગવનાર થાઉં એવી મારી પ્રાર્થના ઈશ્વર પાસે તેમજ આપ પાસે છે એટલું કહી નૃગારમજરી બોનતી બધ થતા ઉચ્ચતપા બોલ્યા કે 'પુત્રિ નૃગારમજરિ' તારી પ્રથમની પ્રાર્થનાએ તેમજ ત્રીજી પ્રાર્થનાએ તારા પુણ્યોમા ધણુંજ વધારો કર્યો છે પણ તારી બીજી પ્રાર્થના કે જેમા તું તારાઉપર ઉપકાર કરનાર રાજાઓ મદાયકાલ સુખી રહે એવું માગે છે તે થવું કઠણ છે કારણ કે આ વાત તો વેદશાસ્ત્ર પુરાણ અને ઈતિહાસથી પ્રમિદ્ધ છે કે પારકું અહિત ઇચ્છનારનું પુણ્ય નારા પામેછે, પારકું અહિત ઇચ્છનારનું યશ નાશ પામેછે, પારકું અહિત ઇચ્છનારનું તેજ નાશ પામેછે, પારકું અહિત ઇચ્છનાગ્ની લક્ષ્મી નાશ પામે છે પારકું અહિત ઇચ્છનારની કીર્તિ નાશ પામે છે પારકું અહિત ઇચ્છનાગ્ની કાંતિ નાશ પામે છે, પારકું અહિત ઇચ્છનારની બુદ્ધિ નાશ પામે છે, અને પારકું અહિત ઇચ્છનારની આરોગ્યતા નાશ પામેછે પારકું અહિત ઇચ્છવું એ મોટામા મોટું પાપ છે, પારકું અહિત ઇચ્છવું એ મોટામા મોટો દુર્ગુણ છે, અને પારકું અહિત ઇચ્છવું એ મોટામા મોટો ઈશ્વરાપરાધ છે ધણું જુ પણ પારકું અહિત ઇચ્છનારનું નથી આ લોકમા હિત થાવું કે નથી પરોક્ષમા હિત થાવું પારકું અહિત ઇચ્છનાર જેમ જેમ પારકું અહિત ઇચ્છેછે તેમ તેમ પોતાનું અહિત થાવું

જાય છે. જેમ જગતમાં પારકું હિત ઇચ્છવું એ જરોબર ખીલું પુણ્ય નથી તેમજ જગતમાં પારકું અહિત ઇચ્છવું એ જરોબર ખીલું પાપ નથી. હવે વિચારી જો કે તારાઉપર ઉપકાર કરનાર રાજાઓએ મારું કેટલું અહિત ઇચ્છેલ છે, મારું કેટલું અહિત કરાવેલ છે, અને મારું અહિત થવામાં કેટલો આનંદ માનેલ છે. હવે તેનું ફળ જોજ થયું છે કે તેઓ માત્ર પોતાનાં જ કૃત્યોથી પોતાનાં કૃત્યોપ્રમાણે નોખાં નોખાં નરકોનો અનુભવ કરે છે. તે નરકોથી ક્યારે મુક્ત થશે તે કાંઈ હું કહી શકતો નથી, નરકમાંથી મુક્ત થયા પછી પણ તેઓને કેટલાંક પોતાનાં કૃત્યોપ્રમાણે કૃમી, કીટ, પશુ, પક્ષિઓ વિગેરે યોનિઓમાં જન્મ આવશે અને લારપછી નિઃશેષ પાપ થયે મનુષ્ય અવતાર આવશે. હવે તેઓ સદાસુખી રહે એવું વરદાન હું શી રીતે આપી શકું? એવું ઉચ્ચતપાતું વચન સાંભળતાં જ 'મુનિરાજ ! શું તેઓ અમારા ઉપર પરમ ઉપકાર કરનારા પવિત્ર રાજાઓ નાશ પામ્યા અને તેઓ નોખાં નોખાં નરકોનો અનુભવ કરે છે ! હાય ધિક્કાર, હવે જીવવું નિષ્ફળ છે. દયાળુ મુનિરાજ ! જો કે અમે તો આપનું અહિત ઇચ્છવામાં અને કરવામાં કાંઈજ ઓછ રાખી નથી તોપણ આપ આપની મહત્તા સામું જોઈનેટલું અને એટલું અમારું હિત કરશોજ એવી મને દૃઢ આશા છે.' એમ બોલતાં તે મુર્છિત થઈ પૃથ્વીપર પડી ગઈ. મુર્છિત થયેલી શૃંગારમંડરીને જોઈ ઉચ્ચતપા મુનિને તેણે કરેલી પોતાની ભક્તિથી તથા તેની તે રાજાઓપ્રત્યે શુદ્ધ પ્રીતિ જોઈ લ-
ણીજ દયા આવી ગઈ. તરત પાસેનાં સરોવરમાંથી શીતલ જળ લઈ આવી છાંટવા માંડયું, પોતાના વડકલના છેડાથી પવન નાખવા માંડ્યો અને અ-
દનના પદ્મવો નીચેથી તેનો રસ તેના કપાળ ઉપર ચોપડવા માંડ્યો, તેથી તેને કેટલીક વારે સંજ્ઞા આવી. નેત્ર ઉઘાડીજીવે છે ત્યાં ઉચ્ચતપા પોતાની આ પ્રમાણે સેવા કરતા જોવામાં આવ્યા કે તરત સંભ્રમથી બેઠી થઈ 'પરમ દયાળુ મુનિરાજ ! અટલો બધો શ્રમ મારેમાટે શું કરવા લીધો? જો કે આપે આ સમયે મને આ પુનર્જન્મ આપેલ છે તે ઓછો ઉપકાર નથી તોપણ મને મારા ઉપર અપાર ઉપકાર કરનાર રાજાઓ તરફ જે ભક્તિ અને જે પ્રેમ છે તેથી તે-
ઓવિના મને આ હવિત કરતાં મરણ વધારે સુખદાયક છે. માટે કૃપા કરી પાછી મને સંજ્ઞાવગરની કરો અને તેપણ મારી પ્રિયસખી કલ્હારકલિકા

અને લાવણ્યવતિકા જેમ શિવારૂપ થઈ ગયેલ છે તેમજ હું પણ શિવારૂપ થવા ઇચ્છુ છું ' એમ બોલતી અને આબોમાથી આસુની ધારાઓ વધાવતી તેના પગમા પડી તેના આવા કરેણા ઉપજનનાર અને હૃદયભેદક વચ્ચેના સાલગી ઉચ્ચતપાના મનમા ઘણીજ કરેણા ઉત્પન્ન થનાથી તે બોલ્યા કે ' પુનિ શૃંગારમન્જરિ ! તુ સારી રીતે બાણે છે કે વિપત્તિની વખતે ધૈર્યવિના બીજી કાઈજ શરણુ નથી માટે ધૈર્યજ રાખતુ જોઈયે પણ બ્યારે તારા મનમા એમજ આગ્રહ છે કે બ્યાસુધી મારી બે સખીઓ શાપથી મુક્ત નથી થઈ ત્યાસુધી હું પણ તેના જેવીજ દશા ભોગતુ તો હું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે કહું છું કે તુ ઈંદ્રનીલમણિમય થઈ બાઈશ અને આ પ્રદેશ પણ બધા ઈંદ્રનીલમણિમય થઈ જાશે આલી આવીને જે કોય સાયકાગસુધી રહેશે તે પણ ઈંદ્રનીલમણિરૂપ થઈ જાશે અને જે સમયે તમારાજ પ્રાણપ્રિય આ પ્રદેશમા આવી ચડશે ને મારા લખેલા નિયમથી વધારે વાર આહી ગિયતિ કરશે ત્યારે તેઓ તે તે પ્રદેશમા તે તે મણિરૂપ થઈ જાશે તમે શાપથી મુકાશે તેમા પણ પ્રથમ તારોજ પતિ આ પ્રદેશમા આવશે અને સાયકાગસુધી આહિ ગિયતિ કરશે તેથી તે ઈંદ્રનીલમણિરૂપ થઈ જાશે અને તું ઈંદ્રનીલપણાથી મુક્ત થઈ દેવકન્યાપણાને પ્રાપ્ત થઈજ પછીથી લાવણ્યવતિકાનો પતિ આહી આવશે ને આહી મારા લખેલા નિયમથી વધારે રોકાશે તેથી તે સ્ફટિકમણિમય થઈ જાશે અને લાવણ્યવતિકા શાપથી મુક્ત થઈ દેવકન્યાપણાને પ્રાપ્ત થાશે ત્યારપછી કન્હાગ્નિકાનો પતિ આ પ્રદેશમા આવશે અને આલી મારા લખેલા નિયમથી વધારે વર રોકાનાથી તેપણુ માણિમ્યરૂપ થઈ જાશે અને કન્હાગ્નિકા શાપથી મુક્ત થઈ દેવકન્યાપણાને પ્રાપ્ત થાશે ' એમ કહી મુનિરાજ બોલતા રહી ગયા કે શૃંગારમન્જરીએ હાથ જોડી વિનંતી કરી કે ' હે દયાળુ મુનિરાજ ! જો કે આપે કૃપા કરી અમારો સર્વનો શાપથી મુકાનાનો સમય બતાવ્યો પણ તે અમારાજ મદલાગ્યથી પાડો હું સહ શાપરૂપ થયો ; કેમકે બ્યારે જે અમાર સસારમર્ગ્ય, જે અમાર હૃદયસર્વસ્વ, અને જે અમાર પ્રાણસર્વસ્વ, તેજ એક ઈંદ્રનીલમણિરૂપ, બીજો સ્ફટિકમણિરૂપ, અને ત્રીજો માણિમ્યરૂપ થઈ જાય પછી અમને દેવકન્યાપણુ પ્રાપ્ત થાય તોપણુ શું કામનું ? કાઈ નહીં તેના કરતા તો તે તે મણિશિલા-

૨૫ રહેતું એજ વધારે અમને સુખરૂપ છે ; માટે જેમ બને તેમ સર્વને સાથે
શાપથી મૂકાવો એવી મારી પ્રાર્થના છે. (અપૂર્ણ.)

સ્વભાવ ન ફરવા વિષે.

દોહરા.

કડવો કેવળ લીંબડો, સીચે સાકર તોય ;
દૂધ પાય દિનરાત પણુ, મીઠો કદી ન હોય.
કાળો કેવળ કોયલો, બહુ દૂધે ઘોવાય ;
કેસરમાં રસખસ રહે, તોપણ શ્વેત ન થાય.
કસ્તૂરી ને કપુરના, ઢગલા કરી દટાય ;
પણ દુર્ગંધી હુંગળી-તણો ન ગંધ હરાય.
સાબૂ સોમણથી ધ્રુવે, વીતે વખત અપાર ;
ગળી ન ધોળા રંગની, કદી કોઈ કરનાર.
ઉછેરિયે અમૃતવંડે, મોટો મણિધર નાગ ;
પણ કરડે જે લેશ પણુ, પ્રાણ કરાવે લાગ.
બંધ હજારો બાધિયે, કરિયે શુદ્ધિ અપાર ;
પ્રવાહવાણું પાણિ પણુ, નીચું નિત્ય જનાર.
ભણે શાસ્ત્ર મેઘાં ભલે, બહુ સાંભળે બોધ ;
સ્વભાવ ટળવો કહણુ છે, કરી રાખવી નોધ.
રાજના મંદિરવિષે, મુખે સુખડિયો ખાય ;
તો પણુ સ્વમે સ્વાનથી, વિષ્ટા નહીં તન્યાય.
સોનાને શુભ પાંજરે, મનહર મેવો ખાય ;
તો પણુ પામર કાગડો, માંસ જોઈ કલચાય.
સો સો વરસો સૂકવે, વિશેષ તાપ અપાય ;
રસ જેવું થઈ જાય પણુ, માખણુ કહણુ ન થાય.
મુશળ ધારના મેઘથી, રાત દિવસ લીંબાય ;
કાળો પાણો કોઈ દિન, તોપણુ નરમ ન થાય.
સ્વભાવનું ઝોંસડ નથી, કરો ઉપાય અપાર ;
બળી જાય પણુ શીદરી, વળ મેલે ન લગાર.

નીચે લખેલા મહાકુર્યોના નામો અને પહેલાંનાં છે.

રા મગનલાલ દામોદર પોસ્ટમાસ્ટરના...	૩૯ની સાલના	૧	૧૧	૦
શેઠ કલ્યાણદાસ નરોત્તમદાસના...	૪૦ની સાલના	૧	૮	૦
વડોદરા સરકારી ગુ નિ ના હેડમાસ્ટરના...	૪૦ની સાલના	૧	૧૧	૦
શેઠ જમનાદાસ દેરીદાસના	૪૦ની સાલના	૧	૮	૦
રા રા વકીલ લાલજીકર નાનાભાઈના	૩૯-૪૦ ની સાલના	૩	૦	૦
ડોકર લાઈબ્રેરીના...	૩૯-૩૯ ની સાલના	૩	૮	૦
શેઠ વલ્લભદાસ પુરોષોત્તમના	૪૦ની સાલના	૧	૮	૦
અખડ પ્રાંતપ્રતાપ ડોકર સાહેબ શ્રી ૭ તખ્તનીંદણ બદાફર ત-				
ગેના...	૩૯-૩૯-૪૦ ના	૫	૪	૦
ગ ગ શામળદાસભાઈ પરમાનંદદાસના	૩૯-૪૦ ની સાલના	૩	૬	૦
ના રા જવેરભાઈ નાયાલાલ મામલનદાર સાહેબના	૪૦ની સાલના	૧	૧૧	૦
મહતશ્રી અમૃતપુરી મહાલપુરીના	૩૯ની સાલના	૧	૧૧	૦
શેઠ રતનશી ખીમજી આધવજીના	૩૯-૪૦ ના	૩	૦	૦
શેઠ ખટાજી વીરજીના	૪૦ની સાલના	૧	૮	૦
રા. રા મોહનલાલ ગણપતરામના	૪૦ની સાલના	૧	૧૧	૦
શેઠ નગીનદાસ જમનાદાસના જીના અકોના	...	૨	૧૨	૦
મુત્રી વજીરામ ઈચ્છાગમના	૩૯-૩૯-૪૦ની	૪	૮	૦
રા. અખાશકર વિ મોનજીના	૪૦ની સાલના	૧	૮	૦
ગાસ્ત્રી મોતીલાલ નાથજીના	૪૦ની સાલના	૧	૧૧	૦
૫ લક્ષ્મીદાસ કાનજીના...	૪૦ની સાલના	૧	૮	૦
ખાન અમદરેહગાન અલીખાનના	૪૦ની સાલના	૧	૮	૦
મોન અકુલાલ નુરમાહમદ માલીમ લાઈબ્રેરી	...	૧	૮	૦
રા. મગનલાલ કૃષ્ણરામના				

૧ સામાન્યધર્મ...	૧૪૧
૨ ચંદ્રપ્રભા ચરિત્ર.	૧૪૩
૩ અમે તે હવે કેટલીક છૂટ આપિએ ?	૧૪૫
૪ કરમેતી બાઈ.	૧૪૭
૫ શાહજાનહા ડચ્છક આદિ અલખનીનું દુઃખદાયક મરાણુ.	૧૪૯
૬ સંસારને શા માટે ધિક્કાર ? (હરિગીત)...	૧૫૭

શાર્દૂલચિકીડિત.

દાખે દેવ અનેક દીનજનને દાંડી દયાદષ્ટિએ,
જીવાડે સહુને સદા સુખવિષે જે મેધની વૃષ્ટિએ;
લીલા અદ્ભુત જે કરે જગતમાં તે કષ્ટને કાપજો,
સતપ્રજા સુવિચાર સતસમય ને સદ્ધર્મને આપજો.

સૂચના.

પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે કે જે બ્રાહ્મણના છોકરાઓને અભ્યાસ કરવાની ઇચ્છા હોય તેમણે વેદધર્મ સમાની પાઠ શાળામાં આવવું. ઠેકાણાં ભૂલેશ્વર નજીક શીરંગીના દેવળ પાસે ઘર નં. ૨૯ માં.

રા. હેમચંદ જેયંદના નામને મનિઓરડર ૩-૬-૦ નો મળ્યો છે તેનો ખુલાસો આવ્યાથી વ્યવસ્થા થશે.

आर्यधर्मप्रकाश.

ਪ੍ਰਸੰਨ ੧੦ ਅੰ.

वैशाख, संवत् १९४०.

અંક ૭ મે.

॥ यतो धर्मस्ततो जयः ॥

सामान्यवर्म.

५५३ उपनिषद् परिचय

13/

अस्मिन्सासत्यमस्तेय शौचमिन्द्रियनिग्रह ।

एतस्मात्सात्त्विकधर्मं चातुर्वर्ण्येवबोध्यम् ॥

(મનુએ ચારે વર્ણને માટે અદિ મા, અત્ય ચોગી ન પ્રવી તે, પવિત્રપણુ અને હન્દ્રિયોના નિગ્રહ, એ સદેપથી ધર્મ પ્રલા છે)

માહાત્મા ક્ષત્રિય વૈશ્ય ને શદ્ર, એ ચાર વર્ણુ ઢેરવાય છે એ ચારે વર્ણુને
 હિજ કહેલા પાને પ્રમાના ધમ પાગવાયોગ્ય છે એકેય વર્ણુમા એ પાન
 પ્રકારમાથી એક પણ એકો હોય લાભુધી તે ધર્મ પાગનામા પૂર્ણતા ઢેરવાય
 નહોં દિસા ન રવી, અમત્ય ન બોનુ, ચારી કરવી નહોં, પત્રિત્રપત્તુ પાગતુ
 અને દન્દિયેતુ દમન કરવુ એ જેમ બ્રાહ્મણતુ કર્તવ્ય છે તેમજ ક્ષત્રિય, વૈશ્ય
 અને શદ્રતુ કર્તવ્ય છે બીજા મવગા ધર્મશાસ્ત્રોમા એ સુખ્ય છે અને એની અદ
 પણ સમાઈ જાય છે તેથી ચારે વર્ણુ, આ ધર્મથી આ યોગ પન્તોમ્નુ સુખ
 મપાદન કરવા યોગ્ય થાય છે શ્રીમગનાને ગીતામા ચારે વર્ણુના જુદા જુદા
 કર્તવ્યકર્મે વિતારથી નીચેપ્રમાણે કલા છે —

समोदमस्तथाशीच क्षातिरार्जवमेवय।ज्ञानावशानमास्तिक्यं नश्यन्मत्त्वभावन॥

(શમ એટલે મનને વશ રાખવું તે, દમ એટલે દુન્નિયોને વશ રાખવી તે, ખવિત્રપણું, કામા રાખવી તે, મગ્ધપણું જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, અને આગ્નિમધ્યલું એ અભાવથી થયેનું બ્રાહ્મણનું કર્મ છે) શીર્ષ તજો ધૃતિર્દામ્ય યુદ્ધરાષ્ટ્રપલાયના દાનમૌશ્વરમાવધ ક્ષાત્ર કર્મ સ્માવર્જન ॥ (૨૨૫૩ તે-૪, ધીર ૮, ચતુરાઇ, મુદ્ધમા ભાગનું નહિ તે, દાન દેવેને ઈશ્વરમા ભાવ એ સ્વભાવની વયેનું કાત્રિયનું કર્મ છે) જ્ઞાનમોરશ્યવાણિય વૈદ્યકર્મ સ્માવર્જન । (ખેડ કરવી ગાંભીર પામવી અને વેપાર કરવો એ અભાવથી થયેનું પૈશ્યનું કર્મ છે) પારિવૃત્તમજ્જનમંનુદમ્યાપિ સ્માવર્જન । (ચૂડનું પણું ચાકરી કરવાપ સ્વભાવથી થયેનું કર્મ છે)

લેવા જોઈએ. અહિંસા આદિ સામાન્ય ધર્મો પાળવાથી વર્ણ કે જાતિનો ભેદ ટળી જતો નથી, પરંતુ જેમ જેમ ઉતરતો વર્ણ હોય તે સારાં ધર્માચરણ કરતો હોય તેમ તેમ લોકમાં વધારે કીર્તિને પાત્ર અને પ્રીતિને પાત્ર થઈ છેવટ પરમ પુણ્યને પામે છે. તેમજ જેમ જેમ ઉચ્ચ વર્ણ હોઈને અધર્માચરણ કરતો હોય તેમ તેમ લોકમાં વધારે અપકીર્તિનું અને અપ્રીતિનું પાત્ર થઈ છેવટ અત્યંત અપુણ્યને પામે છે. આ હેતુથી સહુએ પોતાના વર્ણના ધર્મને અનુસરીને સામાન્ય ધર્મને સાથે જોડી દેવા જોઈએ. સામાન્ય ધર્મની સર્વ સ્થળે આવશ્યકતા છે. જેઓ સામાન્ય ધર્મને પાળનારા હોય તેઓનો જાતિ-ધર્મ ઘણી સારી રીતે સચવાઈ શકે છે. એક શૂદ્રને જો કોઈને ત્યાં આ-કરી કરવા રહેતું હોય અને કોઈને આકર રાખવો હોય તો પેહેલાં કયા કયા ગુણની જરૂર પડે છે તેનો સહુએ વિચાર કરી જોવો જોઈએ. સ્વ-લાભ શાંત હોવો જોઈએ, ઈન્દ્રિયો વશ હોવી જોઈએ, સાચી બોલી હોવી જોઈએ, હાથે ચોખો હોવો જોઈએ, ચોખાઈ પાળી શકાવી જોઈએ, ઈશ્વર ઉપર ભાવ હોવો જોઈએ, ક્રોધ ન હોવો જોઈએ, મોહ ન હોવો જોઈએ, મદ ન હોવો જોઈએ, માત્સર ન હોવો જોઈએ. સહન શક્તિ હોવી જોઈએ, પ્રોદ-પણું હોવું જોઈએ અને સમાનદષ્ટિ હોવી જોઈએ. એ આદિ ગુણો હોય તો આકરી કરનાર અને કરાવનાર બેય સુખ પામી યોગ્ય લાભ લઈ શકે છે. અને ન હોય તો પરસ્પર બેયને દુઃખ થાય છે અને નોકરી તુટી જાય છે વર્તમાનકાળમાં માત્ર હાથનો ચોખો અને કામ કરવાની શક્તિવાળો છે કે નહીં તેટલી વાતનીજ જરૂર રહે છે તો પણ ઉપરના ગુણો જો હોય તો કેવું સાફ ? આકરી કરવા રૂપ ધર્મ યોગીથી પણ પાળી શકાય નહીં તેવો કહાય છે એમ કેહેવાતું કારણ પણ એજ છે કે સામાન્ય ધર્મને પાળવા જોઈએ (છે), અને તે વળી ન પાળી શકાય તેવા પ્રતિબંધો નડે તો પણ પાળવા જોઈએ. એટલા માટે અતિ કઠણ છે. આ ઉપરથી જાણાય છે કે સામાન્ય ધર્મ સહુએ અતિ ઉત્સાહથી પાળવો જોઈએ.

વર્તમાનકાળમાં સઘળા વર્ણોમાંથી સામાન્ય ધર્મ ધીરધીરે અસ્ત થવા લાગ્યો છે તે વાત વિચારતાં અતિ ખેદ ઉપજે છે. જેણે કોઈ દિવસ કોઈને કોઈર વેણુ ન કહ્યાં હોય, જેણે મનમાંથી પણ કોઈનું ભુલું ન ધમ્મયું હોય, જેણે

વિધ દિગ્ગની ચોરી ન કરી હોય, જે ખોટું જોયો ન હોય જેણે બધી પરિવ્રતા રાખી હોય અને જેણે મનસહિત સધળી દંત્રિયો વરા રાખી હોય એવા આ દક્ષિણ ભાગેજ ગોધ્યા જડમે જેમ આજો યોગ જડમે તેમ ખીજત વણી પશુ યોગ જડમે ચાલે વણી પોતાના આભાવિક ધર્મને પશુ પાળી ગમતા નથી ત્યારે પછી મામાન્ય ધર્મ કે જે સ્વાભાવિક ધર્મને ગોભાવના છે તે ક્યાથી પાળી શકાય ? આનંદાવની ચાવતી રીતબાન અને ચાવતી રિયા કી-ખીને કેટલાક પૈમાવાળા કે આજવાળા થયા હશે પશુ અધર્મના પ્રીતિ રાખનારા થયા નથી ગમે તેટલો પૈમા અને ગમે તેટલી લાન્ટ જે અધર્મને દાનિ પે ચતા ચતા હોય તો તે કશા કામના નથી, પશુ જે અધર્મને ગખીને ચતા હોય તો કામના છે કેટલાકેક નિગપગધી પ્રાણીઓને પાડે છે, કેટલાક કોઈ કારણમગ દેવને લીધે કડવા વચન ને તે છે, કેટલાક ખાતુ કાઈ ન સુન્ને તો ખાગના માર્યા મનમાથી અવળુ વિચારા કરે છે કેટલાક પેપારમા કે ખીજ મધળા કામમા દાણેદણે ખોટું બોલી મગપટ કરે છે કેટલાક વિવાની કળાની કે કોઈ કોણે નાણાની ચોની કરે છે કેટલાક, અપવિત્ર પદ-ચનો અપરાં કરે છે, કેટલાક અપવિત્ર પાને કાઈ ઉપયોગમા લે છે, કેટલાક અપવિત્રપણાને ઝાગખીને તેને લાગ કરતા નથી, કેટલાક જાનેન્દ્રિયો તથા કર્મેન્દ્રિયોને નિયમમા ગખી શમતા નથી કેટલાક દંત્રિયોનો નગરે માર્ગે ઉપયોગ કરે છે, એમ મરં વણીમા સગખી રીત જેવામા આવે ૮ એવો કોઈકજ પુરુષ હશે કે જેને જેના કર્મ ઉપગ્યા આપણે અમુક વાનુંતો ઝો જખી શકિયે. જાતિધર્મનો મમુજનો નાશ થતા માગે છે ત્યા મામાન્ય ધર્મનાં દર્શનજ ક્યાથી થાય ? દંત્રિયો ભણે-ગ એક ઉત્તમ જાનિના આજણને અને કોળીને આચરણ કરતા જેઈએ તો બેવતા સરખા આચરણ જખાય બેવને મવારમા નાવાને સાખુ જોઈએ, બેવને શરીર ડુવા ડુવા ૫ જેઈએ બેવને પેર રાને દેશમી મારના પે તીયા જેઈએ બેવને માથે મરખા વા ૫ જેઈએ, બેવને ખાતાને દાળ ભાન ને મેટલી જેઈએ, બેવને પેગવા પાડુન જખાળ અને કેટ જેઈએ, અને બેવને સરંની સગમ પેવી જેઈએ ; એમ સરં વાતે મમાનપણુ થયું છે મમાનપણું મુ કેટલાય, કેમ થતુ જેઈએ તેથી રો કામગે છે અને તે જન થાય એ વાત મારના જખવામાન નથી. મુજ

ડોકમાં જનોઈ અને કપાળમાં ટીકું હોય તેથી આહાણુ ઝોળખાય છે; આં-
 દીદાર ફેટા ખાંધતો હોય, કાતરા રાખતો હોય, અશીશુ ખાતો હોય અને ગ-
 રાસચાસવાળો હોય તેથી ક્ષત્રિય ઝોળખાય છે; ધીન્તેલ વેચતો હોય કે
 કંઈ ખીજે વેપાર કરતો હોય તેથી વાણિયો ઝોળખાય છે; અને દલકી રિય-
 તિમાં નોકરી કરતો હોય તેથી શૂદ્ર ઝોળખાય છે. એ શિવાય જાતિધર્મથી
 ઝોળખાઈ શકાય એવું રહ્યું નથી. ઝોળખાય એવું નથી રહ્યું તો પણ જો
 અહિંસા આદિ ધર્મનો વિસ્તાર થયો હોત તો તે સંતોષકારક વાત હતી પણ
 તેમ થયું નહીં. કેટલેક ઠેકાણે તો આહાણુ જનોઈથી ઝોળખાય છે પણ
 ખાકીના વર્ણો ઝોળખાતા નથી; કેમકે ચારે વર્ણો કાં તો નોકરી કરતા હોય છે
 અને કાં તો વેપાર કરતા હોય છે. આજકાલ નોકરી કરવી એ ચારે વર્ણને
 માટે છે, અને વેપાર પણ ચારે વર્ણને માટે છે એમ સમજાયું છે અને ચાલે
 છે પણ તેમજ. હજી પણ કાળના યોગથી શો ફેરફાર થશે તે અટકળ ખાધી
 શકાતી નથી. ખરું કર્તવ્ય તો એજ છે કે વર્ણના ધર્મ અને કુળના ધર્મ
 અવશ્ય સર્વે વર્ણોએ પાળવા યોગ્ય છે. અને તેને અંગે અહિંસા, સત્ય, દયા
 આદિ ધર્મ પાળવા જોઈએ. એ ધર્મ પાળ્યાવિના મનુષ્યપણામાં ખામી
 રહે છે. હોકા એમ સમજી બેસા હોય કે વર્ણના ધર્મો અને સામાન્ય ધર્મો
 પાળવાથી વ્યવહારના સુખમાં હાનિ પોચે છે તો તે સમજણુ અવળી છે. વ-
 ર્ણોશ્રમના ધર્મથી કે સામાન્ય ધર્મથી વ્યવહારમાં હાનિ થતી નથી, પણ લાભ
 થાય છે. નિરંતર યાદ રાખવું જોઈએ કે ઉત્તમ માર્ગે ચાલવાથી કદી પણ
 કાંઈ દુઃખ થાય નહીં. અહિંસા આદિ ધર્મોથી જે કાંઈ સુખ થાય છે, જે કાંઈ
 લાભ થાય છે, જે કાંઈ કીર્તિ થાય છે, જે કાંઈ પુણ્ય થાય છે, અને જે કાંઈ
 વ્યવહાર સમવાય છે, તે અતિ વખાણવા યોગ્ય છે; અને તે ધર્મોનો અનાદર
 કરવાથી પુણ્યની હાનિ થાય છે; પછી કીર્તિ આદિ કંઈ ખીજે લાભ થતો
 જોવામાં આવે તો તે નિંદા કરવા લાયક અને ફેકટ છે; કેમકે પરિણામ
 પાપરૂપ થઈ રહે છે. આપણને ઈશ્વરે મનુષ્યપણું આપ્યું છે તે પાપ કરવાને
 માટે કે સ્વેચ્છાથી વિહાર કરવાને માટે જો આપ્યું હોત તો આપણને પશુ
 જાતિમાં શા માટે ઉત્પન્ન ન કરત અથવા શામાટે બુદ્ધિનું જળ આપત ? ઈશ્વરી
 ઈચ્છા આપણને સારા ધર્મ ને સારાં કર્મને માર્ગે ચલાવવાની છે તેથીજ જુ-

હિન્દી બક્ષીમ કરી છે હવે તેજ બુદ્ધિનો અધર્મને માર્ગ ઉપયોગ કરિયે તો પત્રી એમા કોનો દોષ અને તેથી થતા દુઃખ મેણુ ભોગવે ? એમા દોષ આપણોજ અને તેથી થતા દુઃખ આપણે ભોગવવા પડે માટે મર્વ સુખ સપાદન કરવા, મનુષ્યત્વ મૂળ કળા, અને મ્હાણુની વૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા વાગાએ સદૈવ અહિંસા આદિ અતિ ઉત્તમ સામાન્ય ધર્મ પાળવાજ નેહએ નેઓએ માફ ન ખાધી હોય તેને કાર્ઠ માફરના સ્વાદવિષે, તેના ગુણુવિષે અને તેની યોગ્યતાવિષે બોધ આપવા લાગે તો તેને તેનો બોધ પથ્યગઉપર પાણી પડ્યાની પેઠે કાંઈ પણ અમર કરતો નથી તે પ્રમાણે નેઓએ અહિંસા આદિ ધર્મોની નિર્ભંગતા, તેની યોગ્યતા અને તેના ગુણુવિષે અનુભવ લીધો નથી તેમને ને કાર્ઠ કેટલુ તે અમરકાંક થતુ નથી પરંતુ પ્રાગ્બધયોગ સવળો હોય તો તેમા આદર ગણવાની ઇચ્છા થાય છે અને આદર થયો એટલે અનુભવ લઈ શકાય છે એમ જાણી મર્મેને તેવિષે જાણીતા કરવાને સફળી ફરજ છે વળી અનુભવમા માણસને જાણીતો માણુમ ખરો માર્ગ ન બનાવે તો તેથી જાણીતો માણુમ દોષ લાગી થાય છે એ દેવુથી અમને ને અનુભવ થયો છે તેને અનુમરી સર્વે સુખના અને પુણ્યના પાત્ર કરવા નેઈએ સસારને અને શરીરને મલ માની સ્વતંત્ર રીતે ચાલનારા સર્વે વર્ણુને સામાન્ય ધર્મ વગર ઉદ્ધાર કરનાર અને પવિત્ર કરનાર ખીન્તુ સાધન નથી માટે તે સાધન અતિ ઉત્સાહથી માધવુ નેહએ આપણે આપણા છોકરાને કે સ્ત્રીને ને કાર્ઠ રીતિથી વિરૂદ્ધ ક્રાંતા અટકાવિષે અને સમજે નહીં તો તેને ‘આ તો દોષ નેવા જાણાય છે’ એમ કહિયે િયે પણ તે ઉપરથી અર્થ સમજી આપણે આપણા ઉપર વિચાર કરતા નથી ત્યારે આપણો બોલેલો બોલ આપણને લાગુ પડે છે કે નહીં તે અતરમા ઉતરી નેવુ નેઓ સાગ સચિતનાગા હોય છે તેઓ ઉત્તમ માર્ગઉપર ઉતરવાની વાતને તરત અતરમાં મૂકણુ કરી સેછે માટે અમે ઈશ્વર પામે એવુજ ઇચ્છિયે િયે કે સર્વે આરા સચિતનાગા થાય, અને ધર્મને ઉદ્ધાર થાય ખરૂ વિચારી નેવાથી સફળે જાણીશે કે ને ધર્મને માર્ગ નહિ ચાલનામાં આવે તો તેથી કસાણુ નથી સસારની સર્વ સગાઈ અને સર્વે પદાર્થો જ્યાંનુધી રચૂળ શરીર છે ત્યાંનુધી તે કામના લાગે છે અને પ્રિય લાગે છે પરંતુ એ શરીરતુ આધુપ્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યુ

એટલે પછી જે ધર્મનું આચરણ થયું હોય અને જે પાપનું આચરણ થયું હોય તેજ છવને સુખ દુઃખના કારણરૂપ થાય છે. પાપથી પીડા થાય અને ધર્મથી સુખ થાય એમ સાધારણ માણસ પણ જાણી શકે છે ત્યારે માત્ર તે પ્રમાણે કરવાના આજ્ઞાસથીજ શામાટે સુખ થાય તેમ ન કરવું? સઘળું શરીરસાથે નાશ પામે છે અને ધર્મ છે તે શરીર પછે પણ પાછળ આવે છે. એને માટે ઘણા અનુભવિયો પોતાનો અનુભવ દેખાડે છે.—

एक एव सुदृढमो निधनेष्यनुयातियः ।

शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यत्तुगच्छति ॥

(જે મરણ થતાં પાછળ આવે છે તે ધર્મજ એક સગો છે. કેમકે ખીણું બધું શરીરની સાથેજ નાશ થઈ જાય છે.)

આ વાત વિચારી જોતાં સાવ પ્રત્યક્ષ જણાઈ રહે તેવી છે; માટે વિવેકને અનુસરીને પોતાના વર્ણનો, કુળનો, જાતનો અને સામાન્ય ધર્મ પાળવા પ્રીતિવાન થવું જોઈએ. ધર્મવિના ઈશ્વરનું સ્વરૂપ જાણખાતું નથી અને તેને પમાતું પણ નથી; કેમકે અધર્મને માર્ગે ચાલનારાનું હૃદયચક્ષુ નિર્મળ નહીં હોવાથી તે આંધળું થઈ જાય છે. જેનું હૃદયચક્ષુ નિર્મળ હોય છે તેજ ઈશ્વરસ્વરૂપને જાણખી શકે છે. જેણે નિર્મળ મન કરી ઈશ્વરસ્વરૂપ જાણખ્યું તેને પછી બાકી શું કત્તૈય રહે? પછી તેને કશું કરવાનું રહેતું નથી. જે માણસ એટલી સ્થિતિએ ન પોચે તેને મમે તેટલા જન્મ ધારણ કરે તોપણ કરવાનું બાકીજ રહ્યા કરે છે. બ્રાહ્મણનું બ્રાહ્મણપણું, રાજાનું રાજાપણું, વેપારીનું વેપારીપણું, ચાકરનું ચાકરપણું, અને ખીજ સઘળા નાના મોટા અધિકારીનું અધિકારપણું, સામાન્ય ધર્મવિના સારી રીતે જળવાઈ શકાતું નથી. સામાન્ય ધર્મવિના જેમ વ્યવહારમાં અનેક અડચણો નડે છે તેમજ પરમાર્થવિચારમાં પણ સામાન્ય ધર્મવિના ચાલતું નથી એ કાંઈ ચોડી અડચણ છે ?

સામાન્ય ધર્મ અને તેની સાથે વર્ણના ધર્મને જોઈ જતા જતા જોઈએ છિએ તોમાં ઘણા હેતુમાં એક હેતુ એ છે કે છોકરું જન્મીને સમજણું થવ માંડે સારથી, તેને સારે માર્ગે વળવાને કશું જોવામાં આવતું નથી. તેનાં માતાપિતા જે નિત્યનાં સહવાસી હોય છે તેપણુ જ્યારે તેને અધર્મનાં આ-

અરણ્ય શીખવવા પ્રયત્ન કરે ત્યારે પછી બાળકના સ્વચ્છ અંતઃકરણમાં તેવી નકારી છાપ જન્મસુધી ન રહે તેવી પડે તેમાં શું આશ્ચર્ય? ધર્મના વિષયોને જાણનારાં વિદ્વાનોનાં મંડળે સામાન્ય ધર્મ અને જાતિધર્મનાં કોઈ એવાં સ્થળો દર્શાવ્યાં નથી કે જ્યાં બે ધડી જવાથી ધર્મસંબંધી બે બોલ કાઢે પડે અને કાંઈક અધર્મવિષયની પડેલી છાપ પડતાં પેહેલાં નિર્બળ થાય. ધર્મસંબંધી ઉપદેશ કે આચરણસંબંધી ઉપદેશ લેશમાત્ર પણ રહ્યો નથી. પછી ઉછરતી પ્રજાનાં અવળે માર્ગે જવાના સ્વભાવવાળાં મન કેમ સારે માર્ગે ચાલે? અને કેમ બીજા વિપરિત માર્ગમાં તે ન વળગે? આઠ વર્ષનો બાળક દાસની સ્થપાયેલી વિદ્યાશાળામાં શીખવા માટે તે કળિયુગના પ્રમાણે અરધું આયુષ્ય એટલે ૩૦ વર્ષ જાય ત્યાંસુધી શીખે છે. અને શીખીને કદી ચાર પૈસા કમાઈને પોતાના જેવા સ્વભાવના લોકોમાં વખણાય છે પણ તેનેવિશે ઝીણો વિચાર કરિયે નો સ્પષ્ટ જણાશે કે એ ૨૨ વર્ષ તેણે વ્યાવહારિક વિષયમાં અભ્યાસ કરતાં ધર્મવિષયમાં એક પગ પણ અભ્યાસ કર્યો નથી. વિચારે કે હવે ૩૦ વર્ષે એવાએને ધર્મની વાત કદી કોઈ કહેતો કેમ ગળે ઉતરે? એટલામાટે જેઓ પોતાનું નકાર યતાં પણ પારકું ભણું કરનારા ખરા વિદ્વાનો જગતમાં હોય તેમણે સર્વે વર્ણો સામાન્ય ધર્મને અને વિશેષ ધર્મને ઝોળાએ તેવા બોધ લેવાનાં સ્થાનકો ગ્રાપવાં જોઈએ, સમય દર્શાવવા જોઈએ અને ધનવાનોએ તેમાં આશ્રય આપવો જોઈએ; કે જેથી ઉછરતી પ્રજા ધર્મવિષય ઉપર લક્ષ આપનારી થાય. આમ યથા વિના સામાન્ય ધર્મ અને વિશેષધર્મ પ્રુષ્ઠિ પામી શકશે એમ અનુમાન કરી શકાતું નથી; કેમકે પ્રતિ દિવસે નિરાધાર હોવાથી અવળા ઉતરી જનાર મનને વશ થયેલા લોકો વિપરિત રીતિને વળગતા જાય છે.

ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર.

(સાંધણ પાને ૧૪૪ થી.)

એ પ્રમાણે શૃંગારમંજરીનાં વચન સાંભળી ઉગ્રતપા ધડીમાત્ર વિચારીને બોલ્યા કે 'પુત્રિ શૃંગારમંજરિ ! નાર' બોલતું યથાર્થ છે. પણ

તાર અજણું નહીં હોય. કે આ આખું જગત દેવાધીન છે. શું દે-
 વની પ્રેરણાવિના કોય પણ કાંઈ કરી શકે છે? કાંઈજ નહીં. યોગ,
 યાગ, તપ, વ્રત, દયા, દાન, વિગેરે અનેક પુણ્યોકરી ઉત્તમ દેવપણાને પ્રાપ્ત
 થઈ માત્ર વગર સ્વાર્થે કોયનાં પણ અહિતમાં મનની પ્રવૃત્તિ કરી દેવલોકથી
 બ્રહ્મ થઈ ભૂલોકમાં પડવું એ શું પોતાની ઈચ્છાથી બન્યું છે? તેમજ આ
 ભૂલોકમાં પણ ઉત્તમ રાજકુળમાં અવતાર લેઈ ઉત્તમ વિદ્યા સંપાદન કરી,
 ઉત્તમ ગુણો સંપાદન કરી, અને ઉત્તમ સંપત્તિઓ સંપાદન કરી ઉત્તમ રાજ્યા-
 સનો મેળવી સર્વ જગતનું હિત કરવાને બદલે પારકાં અહિત કરવામાં પ્રવૃત્તિ
 કરી પોતે નરકનું અનુભવી થવું અને પોતાની પ્રાણપ્રિયાઓને પાપાણરૂપ થવું
 એ શું પોતાની ઈચ્છાથી બન્યું છે? તેમજ આ માણસ કે જોણે સર્વ સુખનો
 આગ કરી માત્ર તપનેજ શરણ કરેલ છે તેણે ગમે તેટલો પોતાનો કાંઈ અપ-
 રાધ કરે તોપણ સહન કરી તેઓનું કલ્યાણનું ઈચ્છવું જોઈએ તેને બદલે પર-
 તંત્ર અબલાઓને દેવકન્યાપણાંથી બ્રહ્મ થઈ ભૂલોકની અપ્સરા થયા અને
 ભૂલોકની અપ્સરામાંથી મણિમય પૂતળીઓ થઈ જવા શાપ આપી અનેક
 વર્ષનાં ક્રેલાં તપને થોડાં કારણને માટે ઓછું કરવું એટલુંજ નહીં પણ હવે
 પછી આ પ્રદેશમાં આવનારને માટે પણ શાપ આપી રાખી પોતાનાજ તપ-
 રૂપ ધણે કષ્ટે મેળવેલ બળનાને ખાલી કરવા પ્રવૃત્ત થવું એ શું પોતાની
 ઈચ્છાથી બન્યું છે? સૂક્ષ્મ નજરથી જોતાં તે સર્વ માત્ર દેવનીજ પ્રેરણાથી
 બનેલ છે. કોયના પણ હિતને માટે કે અહિતને માટે એક પણ અક્ષર
 બોલવો તે દેવની ઈચ્છાવિના કે પ્રેરણાવિના બોલી શકાતોજ નથી. દેવની
 ઈચ્છાનું બળ કાંઈ અચિંત્ય છે. દેવના કર્તવ્યને કોય જાણી શકતું નથી,
 દેવનાં કર્તવ્યને કોય અટકાવી શકતું નથી અને દેવના કર્તવ્યને કોય ફેરવી
 શકતું નથી. કોય માણસ કોઈને કાંઈ સારું કે નરતું કહે ત્યારે તેના ઉપર
 રાગ કે દ્વેષ લાગવો તે ભૂલ છે; કેમકે તેમાં તે માણસ દેવને આધીન છે. જેમ
 દેવની પ્રેરણા પ્રાય તેમ તે બોલે તેમાં તેનો શું ગુણ કે શું દોષ? કાંઈજ નહીં.
 ને તેવી રીતે દેવને નથી આજખતો તે તેવે તેવે સમયે મોહ પામે છે. મુનિ,
 એ દેવના વિશ્વાસની વાત શુંકહું? દેવ, નથી દેવ કે નથી દાનવ, દેવ નથી
 મક્ષ કે નથી રાક્ષસ, દેવ નથી સિદ્ધ કે નથી સાધ્ય, દેવ નથી ગંધર્વ કે નથી

ચારણ, દેવ નથી વિદ્યાધર કે નથી કિંનર, દેવ નથી ભૂત કે નથી પિશાચ, પશુ એ સર્વને વશ રાખનાર, એ સર્વને પ્રેરણા કરનાર, અને એ સર્વને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ક્ષણમાં હસાવનાર અને ક્ષણમાં રાવરાવનાર અચિંસ શક્તિવાળું અતઃર્થ મહિમાવાળું અદ્ભુત ક્રિયાવાળું તે દેવ છે. જે દેવને આધીન દેવ, દાનવ, યક્ષ, રાક્ષસ, સિદ્ધ, સાધ્ય, વિદ્યાધર, ગંધર્વ, ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, મુનિ, માનવ, પશુ, અને પક્ષિઓ વિગેરે પ્રાણિયોથી પરિપૂર્ણ અનેક જ્ઞાત છે, તે દેવ ખીજા કાંઈજ વસ્તુ નથી પણ માત્ર પોતપોતાનું પૂર્વગન્મનું ફૂલજ છે. જે જે ફૂલ હસતે મોઢે આનંદથી કરેલ હોય છે તેનાં પરિણામનું ફળ રાતે રાતે મોઢે ચાખતું પડે છે એ કાંઈ ઓછું આશ્ચર્ય છે? આપણું કરેલું કર્મ તે ઉપર કહેલી શક્તિવાળું ધર્મ પડે છે માટે પ્રથમ કર્મ કરતી વખતજ વિચારતું નેઈએ કે આનું પરિણામ શું આવશે. આ વખતે કરેલો વિચાર કાંઈજ ઉપયોગી નથી. જે કાંઈ મારાથી બોલાયું છે તે દેવની પ્રેરણાથીજ બોલાયું છે. માટે તેમાં દુરદ્વાર થાય તેમ નથી. તોપણ મારાથી બનશે તે હું તારી નિર્મળ ભક્તિને લીધે તારા હિતનો વિચાર કરીશ.' આ પ્રમાણે ઉચ્ચતપાનું બોલતું સાંભળી શૃગારમન્નરી બોલી કે 'મુનિરાજ ! જેવી આપની આજ્ઞા. ત્યારે હવે મને તે શાપને આધીન કરો.' આ વચન સાંભળી 'પુત્રિ ! તું ઈન્દ્રનીલમણીરૂપ ચર્ષ જા'. એવું વચન મુનિએ દહ્યું કે તરત તે ઈન્દ્રનીલમણીરૂપ યદ્ય ગઈ.

(અપૂર્ણ.)

અમે તે હવે કેટલીક છૂટ આપિયે?

વર્તમાનકાળમાં કેટલોક સુધરેલો કેહેવા તો વર્ગ જિયોને છૂટ આપવાના સંબંધમાં સુધરેલા વિચારો જણાવે છે. તેઓ એ વિચારો જણાવતાં પેહેલાં હિંદુઓની જિયોને કેટલી છૂટ મળેલી છે ને કેટલી હવે મળવી નેઈએ તે વિષે વિચાર કરતા જણાતા નથી. જિયોને છૂટ નેઈએ એવા શબ્દ તેઓ મોઢામાંથી કાઢે છે ખરા પરંતુ છૂટ એટલે શું કેહેવાય, તેની અવધી કેટલી અને તેનો હેતુ શો? ઈત્યાદિ વિચાર પણ તેઓ ભાગ્યેજ કરતા હશે. તેઓ માત્ર એમજ સમજે છે કે જિયોતો ગુણમગીરીની સ્થિતિમાંજ નિરંતર દિવ-

સો ગાળે છે. પણ તેમ નથી. પ્રજામાં કેળવાયેલો ભાગ ધણો છે ને તે ભાગ જેવી ઘટે તેવી રીતે યથાયોગ્ય સ્ત્રિયોને સુખ આપે છે. સ્ત્રિયોને જેઓ સુખ આપનારા અને છૂટ આપનારા છે તેઓ જ્યારે ઉછ પણું વધારે છૂટ આપવાનાં ભાપણો સાંભાળે છે અને વર્તમાનપત્રોમાં વિવિધ વાંચેછે ત્યારે તેઓ એકાએક તપી જઈને ‘અમે તે હવે કેટલીક છૂટ આપિયે’, એમ બોલી જાઉંછે. આ ઉપરથી એમ સમજાયછે કે સ્ત્રિયોને છૂટ ધણી મળી છે અને તે છૂટથી તેના સંબંધિયોને કાંઈપણ દુઃખ થવા જેવું થયું છે. એવાઓને જ્યારે પુછિયે છિયે કે ભાઈઓ! તમોએ શી અને કેવી તરેહથી સ્ત્રિયોને છૂટ આપીછે? ત્યારે તેઓ ઉભરાઈ જતું પોતાનું હૃદય આપ્રમાણે ખાલી કરે છે.

શું અમે થોડી છૂટ આપી છે? નાની છોકરીઓને સમજવા શીખે સાર-થી નિશાળે બેસાડિયેછિયે. ખાર કે ચૌદ વરસની થાય લાંસુધી તેઓ મેહતાણ પાસે અભ્યાસ કરે છે. એટલાં વર્ષસુધી તેને પરણાવવાનું બંધ રાખિયેછિયે. છોકરીઓને કાનમાં પેરવાને હેરિંગ, પગમાં પેરવાને જુટ મોજ, શરીર ઢાંકવા-માટે ફેલકાં અને લેગાં તથા માથું ઢાંકવાને ભરત ભરેલી ટાપીઓ કે કીણી-ઓઢણીઓ લઈ આપિયે છિયે. બાળલગ્ન ઘણાં નથી થવા દેતા પરંતુ યોગ્ય થયા પછી તેનાં લગ્ન કરિયે છિયે. જેઓને અમે પરણીને લાવિયે છિયે તે-ઓને અમે અમારા ઘરનો એક પરમેશ્વર સમજીએ છિયે. એનેમાટે ભાત-ભાતનાં સુંદર કીણાં વસ્ત્રો. કપાટ શણગારવાના નકશીદાર કાચના પદાર્થો, પાસે રાખવાના અત્તર આદિ સુગંધી પદાર્થો. કીનખાખના રેન્ડઓ, સોનેરી કે કીકની કોશ, અને અનેક બીજા ઉપયોગી પદાર્થો ખરીદ કરિએ છિયે. તેને વાંચવામાટે નાટક, ગાયનો અને અંગ્રેગિયન નાદટ જેવી વાતો ખરીદ કરાવીને વાંચવાને લલામણુ કરિયે છિયે. વિવાહવાજનમાં મનમાનતાં વસ્ત્રાભૂષણો પેરી માલવાને અનુમતિ આપી મોકલિયે છિયે. ગમે તેવા અમે આળસદાર હશું તો પણ મુસત્રમાનોના વખતથી પેશી ગયેલી કેટલીક ઓઝવ રાખવાની રીતિને દૂર કરી સાધારણ સરસામાન લેવા જવાને અને વ્યાપારી જનોની સાથે વાતચિત કરવાને અમે આનાકાની કરતા નથી. કોઈ સમયે કોઈને ત્યાં કાંઈ સાથે અવસર હોય તો શરીર સુંદર દેખાય તેવાં વસ્ત્રો પેહેરી ત્યાં જવાને મુશ્કેલી છે અને બધી સ્ત્રિઓ મળી ગીત કે ગરબા લટકાં કરીને ગાય તે

અમને પસંદ પડતી રીત છે એવું જણાવી ખુશી થઈએ છિયે. શુ આતુ નામ છૂટ ન કેહેવાય? આટલેથીજ અમે કાંઈ અગમ્યા નથી. ધરમા પણ કાંઈ કામકાજ ન કરે કે રીસાધને મુઠરહું કે કોઈને ધમકાવે તો તે તેનો રોષ અમે ચાનના દંધએ છિયે કદિ કાંઈ માદા માન થાય તો, ઓસડનેમાટે દોડમ-દોડ કરી મેનિયે, માથુ આપિયે, પગ આપિયે અને કેટલાક તેને સાડાં લાગે તેના ચતુર્ગાઈ ભરેના વચનો બોલી તેને માન આપિયે છિયે. અમારા મોગમાથી તુકાર તો કદી નીકળતો નથી. અમારી માતાને અમે એક નામે અને પ્યાર બોલાવી હશે પરંતુ પરણી આણેલીને સ્વમમા પણ એક નામે બોલાવી નથી કાંઈ વાડમા બે અને આનિયે કે પત્નીનું કહેવું કામ કાંઈ જૂલી જઈએ તો અમે તેના આપેતા મેણા અને દખલો મદન કચિયે છિયે, પરંતુ તેને તેના ગમે તેવા વાકમાટે અમે ચુકારો પણ કુતા નથી. અમાગ પોતાના બાગકોને અમારાથી કાંઈ કેહેવાઈ ગયું હોય કે સિક્કા થઈ હોય તો પાનીતરદથી જે કમકો મને તે અમારે માલખો પડે, પરંતુ જે રીસ ચડવાને લીધે તેણે કાંઈ બાગકોને સિક્કા કરી હોય તો અમારાથી એક અક્ષર પણ કેહેવાતો નથી. માત્ર ધીરે સ્વરે સમજાવીને તેમ કરવાનું તેને કાગળનું ખુલિયે છિયે અને અનુકુળ કરી આપવાનેમાટે ભાઈ, બેહેન, બોળાં કે માતાપિતાની સાથે અવિવેક વાપરિયે છિયે. આટલેથીજ કાંઈ અમે અટકતા નથી. ગમે તો આપુ અગવચ્છેથી આખો દિવસ દાકી રાખે કે ગમે તો એન્જ વસ્ત્ર પેહેરી બેદર-રથી કૃષ્ણ કરે તેમા અમે કશી કાળજી રાખતા નથી. કેરુપર ગાંધાળી પડખે બોમેને સરગટો છાતીકપર હોય તો પણ શુ અને ખરી ગયો હોય તો પણ શુ, પા રદશંક વસ્ત્રથી શરીર દેખાતું હોય તો પણ શુ અને ન દેખાતું હોય તો પણ શુ, આવી સ્થિતિમા કોઈ દેખી-નય તો પણ શુ અને ન દેખી-નય તો પણ શુ, ધરના નોકરો આપણે કે વમનાયા લોકોસાથે તોજા માડમાડ દિલ દકાય તેવા એન્જ લુગડાના પેરવેશથી કાર્યપ્રસંગની વાતો કરવામા તેમને શરમ લાગતી હોય કે ન લાગતી હોય તેની અમે કતી ગરજ નથી ગખતા. શુ આટલી છૂટને છૂટ ન કેહેવાય? આટલેથીજ અમે અટકતા નથી. નાટક, ભાંગાની ભવાઈઓ, કે બીજા તમામા આગળિયે વગગાડી જેવા તેડી જઈએ છિયે. જાહેર જગાઓમા ફોટોગ્રાફની છબીઓ લેવાવવા તેડી જઈએ છિયે.

સાંજને સમયે ગાડીમાં બેસારીને કે પગે ચાલતાં હવા ખાવા તેડી જઈ
છિયે. ઘડીવાર પણ તેનું મન હુઝાય તેવી રીતે વર્તતા નથી. એનો એક
બોલ નીચે પડ્યા દેતા નથી. એનેમાટે નોકરીની કે વ્યાપારની પણ ઝાઝી દર-
કાર રાખતા નથી. મોટી મોટી દેશદેશની સુધારાની વાતો તેની આગળ ક્રિયે
છિયે અને સર્વ વાતે અંધારું રહેલાનીપેઠે રહિયે છિયે. એમને જરા ક-
દાસી થાય તો અમે મહા વિચારમાં પડીજઈ ગાલરા બની જઈ તેની ઉદાસી
મટવાને ઝટપટ પ્રયત્ન કરિયે છિયે. શું આનું નામ છૂટ ન કેહેવાય? આથી
તે અમે કેટલીક વધારે છૂટ આપીએ? ધરતું એક જરા જેટલું પણ કામ હોય
તેનેમાટે પણ અમે તેને તરફી લેવા દેતા નથી અને માત્ર સાંગામાંથી કે ચા-
કળાઉપર બેસારીને કેતવાસનાં કે હીરનાં કે મોતીનાં ભરત ભરાવિયે છિયે.
તો પણ હજી લોકો સ્ત્રિયોને છૂટ નથી આપતા એવો અમારા ઉપર આરોપ
મૂકે છે તે હવે ખમાતો નથી. હવે યા પ્રકારની છૂટ બાકી રહી છે તે અમે
જાણી શકતા નથી માટે સ્ત્રિયોની હીમાયતી કરનારા લોકોએ જાણાવવું જોઈએ
કે આવી જાતની છૂટ હજી સ્ત્રિયોને જોઈએ તો તેપ્રમાણે અમે છૂટ આપવાનું
ચલ કરિયે; કેમકે જેમ તેમ કરીને સ્ત્રિયોને સુખી કરી અમને સુખી થવાનું
મન છે. લોકો ગમે તેમ મનમાં ધારતા હોય પરંતુ અમે અમારા પ્રાચીન
પુરૂષોના વિચારો કે પુસ્તકનાં પ્રમાણોઉપર પણ નજર રાખી નથી. પતિ પર-
દેશ જાય ત્યારે સ્ત્રીને કેવી રીતે વર્તવું તે વિષે લખાયેલું છે કે:—

‘કીંદાશરીરસંસ્કારસમાજોત્સવદર્શનં ।

હાસ્યં પરબ્રહે વાનં સ્વજેત્પ્રોષિતમર્તૃકા’ ॥

(કીંદા, શરીરનો સંસ્કાર, સમાજ અને ઉત્સવનું દર્શન, હસવું. અને પારકે
ઘેર જવું એ સઘળું જેનો પતિ પરદેશ ગયેલો હોય તે સ્ત્રીએ તબવું જોઈએ.)

આ ઉપર અમે કશું લક્ષ રાખ્યું નથી. અમે પરદેશ ગયા હોઈએ
ત્યારે તેઓ મનગમની કીંદા કરે છે, પુરૂષો આદિકના સમાજોમાં જાય છે,
કાંઈને સાં ઉત્સવ હોય તો તે જોવાને જાય છે. આંખ ચાંડસો કરવા આદિ
બધા શરીરના સંસ્કાર કરે છે, શરીર મેહેલાં રહેતા નથી, મરજી મુજબ
જ્યાં જોવો પ્રસંગ સાં તેવું હોય છે અને દહામશ્કરી કરે છે તેમજ પારકે ઘેર
પણ જાય છે. એ સઘળું જો અમે છૂટ આપી ન હોય તો કેમ ચર્ચ શકે?

એ બાબતમાં અમારું કશું ચાલતું નથી તેથી અમે બોટી બહાર મારિયે છિયે એમ જો બીજાને લાગે તો તે ન લગાડવાને અમારી પાસે ઉપાય નથી. આ મને તો એમ લાગે છે કે એવી બાબતો પેંગણે પળાવવામાં કેટલીક જાતનો વેહેમ રહેતો કહેવાય છે માટે આપણે તેવા વેહેમ સુધરેલા થકને રાખવા ન જોઈએ. આવાં કારણોથી અમે પરદેશ જઈએ તોપણ તેમને કરો અમુક રીતે ચાલતું એવો વિધિનિયેધનો ઉપદેશ કરતા નથી. તેમ તેઓ અમને પ્રુદ્ધતાં પણ નથી અને સમજતાં પણ નથી કહો હવે એ શું થોડી છૂટ ? જે જે પુસ્તકો કે વાતોમાં સ્ત્રીએ પતિને પરમેશ્વરરૂપ માનવો અને તેના સખ-ધિયોને યોગ્ય માન આપવું એવી બાબત સમાયેલી હોય તેવાં પુસ્તકોને અને વાતોને અમે ધિકારી કાઢીયે છિયે અને તેને કાને કે નજરે પડવા દેતા નથી. એનું કારણ શું હશે ? એનું કારણ એજ કે જો તેવી વાતો વાંચે કે તેવાં પુસ્તકો વાંચે તો તેથી કાચા મનની હોય તો વળી બિચારી પરાધીન રહેવામાં ખોનાતું કહાણુ માની બેસે તેથી તેને શુભામગીરી ભોગવવી પડે અને અમારો છૂટ આપવાનો જે હેતુ છે તે પાર પડે નહીં. વળી સ્ત્રીએ કાંઈ પણ કામ સ્વતંત્રતાથી ન કરવાયિયે એવું વચન કહેવાય છે કે—

‘વાલ્યાવાયુવસ્યાપિ વૃદ્ધ્યાવાપિયોપેના ।

ન સ્વાતંત્ર્યેણકર્ત્તવ્ય કિંચિત્કાર્યમ્ગૃહેજપિ’ ॥

(બાળક, જુવાન અથવા જૂદ સ્ત્રીએ પણ ઘરનું પણ કાંઈ કામ સ્વતંત્રતાથી કરવું નહીં) સારાંશ કે બાળપણમાં માતાપિતા વિગેરેની સંમતિથી, જુવાનીમાં પતિની સંમતિથી અને ઘડપણમાં પુત્રાદિની સંમતિથી કામ કરવું. સંમતિવિના ઘરમાં પણ કામ કરવું નહીં, એમ કહે છે ત્યારે પછી બહારનું કામ તો સ્વતંત્રતાથી સ્ત્રીજાતિથી કેમજ થઈ શકે ?

પણ એ વાતઉપર પણ અમે બીવકુલ લક્ષ આપતા નથી. શું મદુએ પોતપોતાનું કામ પોતપોતાની મરજી પ્રમાણે કરવું તેમાં વળી સ્વતંત્રપણું અને અસ્વતંત્રપણું શું હોય ? એ તો સઘણો વેહેમનો વિચાર છે. ગમે તો બાળક હોય, ગમે તો જુવાન હોય કે ગમે તો જૂદ હોય તેને મરને પોતપોતાના કામમાં સંપૂર્ણ છૂટ છે. બહારનાં કામોને માટે પણ અમારા તરફથી કશું બંધન નથી તો પછી ઘરના કામમાટે કેમ બંધન કરિયે ? આજે શું કામ સ્ત્રી-

યોએ કર્યું અને તેમાં કેટલું યોગ્યયોગ્ય થયું તે વિશે વાત પણ અમે કાને સાંભળતા નથી, કેમકે જીવ છે તે કદી કાંઈ અમને ન ગમે તેવું તેનાથી થયું હોય તો ફરીને તેવું ન થવાને કહેવું પડે તેથી તેની સ્વતંત્રતાને કાંઈ લાગે ને કાંઈ તે કરે છે અને તે સમજે છે તે બરાબર છે એમજ અમે માની રહેલા છિયે. અમારા મનમાં જો તેઓને છૂટ આપવા વિચાર ન હોય તો ઉપરના વાક્ય પ્રમાણે સામાટે અમલ કરિયે નહીં? પુરુષબલિથી શું નથઈ શક તેવું છે? વળી ખરચ કરવા આદીમાં અને ધરને સંભાળવા આદીમાં તેના ધર્મવિશે એવું કહેવામાં આવે છે કે:—

“સંયતોપસ્કરાદક્ષા હષ્ટા વ્યયપરાહ્નમુત્તરી ।

કુર્યાચ્છુરયોઃપાદવંદનં મર્તૃતત્પરા’ ॥

(ધરનો સામાન બરાબર ગોઠવનારી, ડાહી, રાજી રહેનારી, ખરચ નહીં કરનારી અને સ્વામીને તત્પર રહેનારી સ્ત્રીએ સાસુ-સસરાને પગે લાગવું) સારાંશ એ છે કે ધરનો સરસામાન સાફ રાખી યોગ્ય રીતે ગોઠવવો, ડહાપણ વાળું થવું, રાજી રહેવું, શક્તિ ઉપરાંત ખરચ કરવું નહીં, સ્વામીને આધીન રહેવું અને સાસુ-સસરાનો આદર રાખવો એ કુળવાન સ્ત્રીનો ધર્મ છે.

આ ઉપર પણ અમે કશું લક્ષ રાખ્યું નથી તે માત્ર સ્વતંત્રતા આપવા માટેજ. ધરનો સામાન બરાબર ગોઠવાય કે સાફ થાય ન થાય તો ચલાવી લઈએ છિયે, બેલવા-ચાલવાનું ડહાપણ હોય ન હોય તો તે પણ ચલાવી લઈએ છિયે, રાજી રહેતી હોય કે ન રહેતી હોય તો તે પણ ચલાવી લઈએ છિયે, શક્તિ ઉપરાંત ખરચ કરાવે તો તે પણ ચલાવી લઈએ છિયે, અમારે આધીન રહે ન રહે તોપણ ચલાવી લઈએ છિયે, અને સાસુસસરાને માન આપે ન આપે તો પણ ચલાવી લઈએ છિયે. અમારામાનો એવો કોઈજ ભાગ્યશાળી હશે કે જેની સ્ત્રી પોતાની મેજેજ ઉપરના શ્લોક પ્રમાણે વરતી જૂતો લાલ લેવા ઇચ્છતી ન હોય. અને કદી કોઈ હઠીલી થઈને તેની પોતાની મેજેજ પોતે બંધન ઇચ્છનારી અને છૂટને તરછોડનારી થાય તો એમાં પછી પુરુષોનો શો અપરાધ અને તેમ ન થવા દેવાને શો ઉપાય? પણ આંમ બનવું કહણુ છે. અમે અમારે ધર્મથી ઘેર આવિયે ત્યાં બે ચાર હામ, બે ચાર કપડાં અને હોકરાનાં રમકડાં પગમાં અથડાય. શાંત થઈને બેઠા ન

હોઇએ ત્યા કાઈ પ્રપંચની વાત નીમ્ને માછ મરજીથી વિરુદ્ધ થઇ ગયું હોય તો આવિયે તેવું મોહુ ચળીને બેસે અમારી એ હાજીમા પદર કમાતા હોઇએ તો પચીશતુ ખર્ચ કરી મેત્યુ હોય ને વગે વગારે આનૂાય વખાદિકતુ કરવાને સૂચવે આધીન થઈને ગેરુ તે ગુ કહેવાય તે ન જાણતી હોય એટલે વ્વામીને આ વખતે ગુ ગમે છે તે તો ક્યાથી મિત્તારી જાણે ? અને ન જાણે સારેપછી માતા-પિતાને પગે લાગતુ કે આદર આપવા તે તો રસો પણ તેનું આધેતુ કામ પણ તે લય ગાખીને શી રીતે કર ? આ બધા અમારી આપેલી સ્વતંત્રતા (છુટ) ના રૂગ કાઈ અમને ઓહો આનંદ આપતા નથી ? ગમે તે દક્ષી મેહેનત મરીને કે ઉદામ થઈને ઘેર આવ્યા હેઠએ તો સ્ત્રી તરફથી બે બોન વિનય-વિવેકના સાબળનાની આશા ન ગમતા અમેજ વિનય-વિવેકના બોલ પ્રથમથી જોતી તેની ઉતામી દૂર કરી અન તેને મર્વે રાત પ્રમત્ર થાય તેવું કરી અમે અમારા મનને મતોર માની લઉએ છિયે, અને અમે જે કરિયે છિયે તે મિતિથી વિરુદ્ધ નથી એમ મમ્ એ છિયે ગુ આનુ નામ જૂટ ન કહેવાય ? અને ન કહેવાય તો પછી દુનિયામા એથી મીઠુ છુ ક્યા ભાગમા નતાઇ રહી છે તે અમે જાણી શકતા નથી સુધા ના આગેવાનો પોતે તો કરતા હોય ન કરતા હોય તો તેનું મન જાણે પણ અમે તો તેના વચન ઉપર સુખ થવાને અને લેવાને જેમ તેઓ આલે રખે છે તેમ કરતા જઇએ છિયે તેમ છતા પણ સ્ત્રીઓ ગુનામગીરી જાણે છ એમ બોનતા મેઘવાર લગાડતુ નથી આજ તો સ્ત્રિયો વાચી નખી રાકે છે માટે પુરુષો તેમને છૂટ આપે છે કે નહીં તેનિરે સ્ત્રિયો ૮ જ્યાગે સાક્ષી આપે સારે માતવામા આપે એમ લાગે છે કાઈ પણ પ્રકારથી સ્ત્રિયોને દુખ થાય તેવું કશું અમે રાખ્યું નથી સરન વચન બોનતુ એ સ્ત્રીનો ધર્મ છતા તે કમ્પુ બોલે તા પણ અમે સાબળા ગહીયે છિયે, પતિને પ્રિય અને હિત હોય તતુ બોનતુ એ સ્ત્રીનો ધર્મ છતા અહિત અને અપ્રિય બોલે તે અમે માલગિયે છિયે, જાણુ બોનતુ કે વાદ મગ્વો નહિ એ સ્ત્રીનો ધર્મ જના જે કનિયો ટટો થાય તે જોઇએ છિયે, કરકસર કરવી એ સ્ત્રીનો ધર્મ જના ગમે તેટલુ ખરચ કરે તે હપાડીએ છિયે, ધર્મમા અને અર્થમા વધારો કરાવવો એ સ્ત્રીનો વર્મ છતા ઉલટો તેમા વિરોધ થાય તેવું કહે તે અમે ખમી ગહિને છિયે બૂલતુ નહીં

એ સ્ત્રીનો ધર્મ છતાં વારંવાર ભૂલ કરે તો ગણુકારતા નથી. શાંત અને ગરીબ થઇને રહેવું એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છતાં છઠ્ઠી જગ્યા છે તે અને સુખરૂપ માની લઇએ છીએ, ધીરજ રાખવી એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છતાં એકા-એક તપી જાય છે તે અને સહન કરીએ છિયે, પારકું કે પોતાનાનું સારું જોઇને પ્રસન્ન થવું એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છતાં અદેખાઇ કરે છે તે અને લેખતા નથી, મીઠું બોલવું એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છતાં કડવાં વચન બોલે છે તે અને શ્ર-વણુ કરીએ છિયે, નિરભિમાનપણું રાખવું એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છતાં અભિમાની થઇ પડે છે તે અને મોટાછરૂપ માનિએ છિયે, કોઈના ગુણુદોષ જણાય તો તે રહસ્યમાંજ રહેવા દેવા એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છતાં ચાડિયાપણું કરે છે તે અને અતુરાઇમાં લેખિએ છિયે, સર્વ ઉપર દયા રાખવી એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છતાં નિર્દય થઇ કોઇને દુઃખ દે છે એ અને દાખી રાખીએ છિયે, સર્વ ઉપર સ્નેહ રાખવો એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છતાં પરસ્પર દ્રેષ કરાવે છે તે અને ગણુકારતા નથી, સ્વામીની સેવા કરવી એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે છતાં અને તેની સેવા કરીએ છિયે, સગાં-કુટુંબીમાં સંપ રખાવવો એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છતાં તે કુસંપ કરાવે છે અને અને સંપ કરાવિએ છિયે, એમ અનેક પ્રકારના તેના દોષોઉપર અને તેનાં રીત ભાતનાં ઉક્તપણુંઉપર અમને જરા પણ અણુગમેા ઉપજતો નથી. એનું કારણ જો છૂટ નહિ તો ખીનું શું કહેવાય? અરે એતો એ પણ જીવતાં અને મુવા પછી સ્વામીને અનુરક્ત રહેવું એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છતાં અને પુનરુદ્ધાઢમાટે ઉત્તેજન આપ્યા કરીએ છિયે એથી મોટી જૂટ જગતમાં ખીજી કદ છે? 'લ્પચર્ચઃ ક્લિયાસાધ્ય્યા સતતં દેવવત્પતિઃ' (સાધ્વી સ્ત્રીએ પતિની દેવતી પે? પરિચર્યા કરવી.) આ મહામુનિ મનુનાં વાક્યનો પણ અને અતિ આનાદર કરીએ છિયે. અને તેને બદલે 'સ્ત્રિયોદેવ્યોઽમૃદ્ધશ્રિયઃ' (સ્ત્રિયો દેવીરૂપ અને ધરની લક્ષ્મી-રૂપ છે ઇલાદિ વાક્યોને અનુસરીને સધળો વ્યવહાર ચલાવિએ છિયે.

હવે જો પુછાવો તો એટલી જૂટ આપવાની રહી છે કે રસોઇ કરવી, વાસણો સાફ કરવાં, ભરત ભરવાં, દાણા સ્નામા કરવા, જુગડાં સાંધવાં, છો-કરાં સાચવવાં, અને રાતાં કપડાં પેહેરવાં; એ આદિ જે કામ એમને કરવાનાં છે તે આમારે કરવાં અને એમને જૂઠાં કરવાં. અમને તો લાગે છે કે અમારી દશા અમારાજ દોષથી એવી થવાને હવે થાગી વાર નથી ; કેમકે અમારી

જિયો છૂટ લેવાને માગણી કરે છે. સારે પછી એકબીજાના કામ બદલાવવાની માગણી કેમ નહીં કરે? સુધરેલો વર્ગ જ્યાં સાં બોલે છે કે જિયો, પણ ઈશ્વરની સૃષ્ટિમાં છે, એમને પુરપતા કરતાં શું બોલુ છે કે તેમને પુરપની બરાબર હક ન મળે? આ બોલો જિયોને મીઠા સાકર જેવા શામાટે ન લાગે? ન લાગે એવો ભાગ છે તે તો કાળો પથર પત્તણે તોજ તેવાં વાક્યો માને તેમ છે.

આ તેઓના ઉત્તરાતાં વૃદ્ધનો ઉત્તરો અમે સાંભળી બહુ ગંભીરતાથી વિચાર કર્યો. સારે અમને લાગ્યું કે છૂટ આપવાના સંબંધમાં લોકો હવે સારી પેઠે જાણીતા અને વેહેમ વગરના થયા છે. જેઓ જરા વેહેમવાળા છે તેઓનો વેહેમ તેઓના મનમાંજ રહે છે કેમકે દેખાદેખીને લીધે પોતાની મેળે સ્ત્રીઓ છૂટ લેઈ તેથી કશું તેમનું ચાલણું નથી. સ્ત્રીઓને છૂટ આપવા માટે હવે મથ્યા ઉપદેશની જરૂર નથી.

(અપૂર્ણ)

કરમેતી વાઈ.*

દક્ષિણ દેશના આજ્ઞલ ગામમાં એક રાજા હતો, તેના પુરોહિતનું નામ પરશુરામ હતું. પરશુરામ પડિતની કન્યાનું નામ કરમેતીબાઈ હતું. રાજા અને પુરોહિત પગમ વૈષ્ણવ હતા. પેહેલા વૈષ્ણવો સ્ત્રીને અને કન્યાને વિદ્યા શિખાડતા સખવા વાચવાનો અભ્યાસ કરીને ધર્મના ગ્રંથ વાંચે એવો તેઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો. કરમેતિ આપ વયમાજ વિદ્યાવાળી થઈ. વિદ્યા શીખવા સાથે વૈષ્ણવધર્મમાં અતિ શ્રદ્ધા થઈ. પરશુરામ પડિતે વિદ્યાવાળી સાધ્વી કન્યાનું સત્પાત્ર જોઈને દાન કર્યું પણ કરમેતિબાઈ વગર ઇચ્છાએ પરણી તેથી પરણ્યા પછી પતિને ઘેર જવાને તેને જગ પણ મન થયું નહિ. કરમેતિનો એવો વ્યવહાર જોઈને સર્વ આશ્ચર્ય પામ્યા. તે એકાંતમાં બેસીને ઈષ્ટદેવતાનું ચિંતન કરતી, ઘેલીની પેઠે કદી હસતી, કદી ગડતી, અને કદી તો જાણે સ્વરે 'હે નાથ !' એમ બોલીને કંપી ઉઠતી. કૃષ્ણમંત્રિ૩૫ કલ્પલતાથી પોતે સજ્જડ બંધાઈ ગઈ, તેનેલીધે ને નિગંતર તે વિના બીજું કશું જાણતીજ નહીં.

* આમા કુટવાક શબ્દ વાકાનાદીકનો ફેરફાર અને કાદ ધાસ કરવાની જરૂર પડવાથી તેમ કર્યું છે.

૧૫૭૫૫૫ ૨૦૦૬૫૫ ૨૦૦૬૫૫
 ૨૦૦૬૫૫ ૨૦૦૬૫૫ ૨૦૦૬૫૫
 ૨૦૦૬૫૫ ૨૦૦૬૫૫ ૨૦૦૬૫૫
 ૨૦૦૬૫૫ ૨૦૦૬૫૫ ૨૦૦૬૫૫

એવી રીતે કેટલાક દિવસ ગયા પછી ઘણીને ઘેર લઈ જવાને સાહે
 ખાછો યત્ન કરવા લાગ્યા પણ કરમેતિને સંસાર ગમતો નહિ તેથી તે 'સાસરે
 જવાથી કુસંગ થશે, વિધવશથી ચોર મન-બુદ્ધિને હરણુ કરશે, કૃષ્ણલકિત-
 રૂપ સ્પર્શમાંથી હારી જઈશ, તો પછી હું શું કરીશ ?' એવો વિચાર કરતાં
 કરતાં પૃથ્વી ઉપર પડી ગઈ અને રડવા લાગી. છેવટ છુપી રીતે વૃન્દાવનમાં
 ભાગી જઈને રહેવાનું તેણે નક્કી કર્યું.

એવો નિશ્ચય કરીને કરમેતિ મનના અનુરાગથી ધરમાંથી જહાર ની
 કળી. ચોતરફ દરવાજા ખંધ હોવાથી ખીજે માળેથી નીચે કુદી પડી. અતિ
 ભક્તિથી ઉચેથી પડતાં શરીરમાં વેદના ઘર્ષ નહિ. નીચે પડતાંજ વૃન્દાવનની
 તરફ ચાલવા માંડ્યું. સવારે પરશુરામ પંડિતે ધરમાં દીકરી ન દેખવાથી ચોત-
 રફ શોધ કર્યો. લોકધર્મના લાયકી પરશુરામને નીચું જોવા જેવું થયું તેથી
 રાજની આગળ જઈને કહ્યું કે 'મહારાજ ! મારાં નાક-કાન કપાયો છે, કેમકે
 મારી કન્યા રાતની મળતી નથી, પછી મનના દુઃખથી જંગલમાં ગઈ કે પાણીમાં
 ડુબી મરી તે કાંઈ જાણતો નથી.' રાજાએ તે સાંભળીને લદ્દયમાં ઘણો
 ખેદ પામી કરમેતિનો શોધ કરવાને માટે ચારે બાજુ માણસો દોડાવ્યાં. કર-
 મેતિને દૂરથી પોતાને શોધવા માટે માણસો આવતાં જોઈ ઉજડ વગડામાં
 છપાવાનો ઉપાય કોઈ સુજ્યો નહીં. છેવટ સામે એક મરેલો જાંટ પડેલો હતો
 તેના પેટ પછવાડે જઈને લરાઈ જોઈ તેથી દુર્ગંધથી તેની આગળ કોઈ પણ
 આવ્યું નહિ. કરમેતિ ત્રણ દિવસ સુધી ઉપવાસ કરીને તે દુર્ગંધવાળા જાંટની
 પાછળ કૃષ્ણના કીર્તનરૂપ અમૃતરસથી મગ્ન હતી. ચોથે દિવસે ગંગામાં
 સ્નાન કરીને શુદ્ધ થઈ. એવી રીતે ઘણા કષ્ટથી ચાલતી ચાલતી વૃન્દાવનમાં
 પોહોચી. વૃન્દાવન જોવાની ઘણા દિવસની ઇચ્છા પરીપૂર્ણ થઈ તેથી અતિ
 આનંદે બહાકુંડના કાઠ ઉપરના ઘેર અરણ્યમાં શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરતી બેઠી.

પરશુરામ પંડિત કન્યાથી વિખુટો પડતાં શોકાતુર લદ્દયથી શોધ કરતો
 કરતો વૃન્દાવનમાં ગયો. સારી પેઢે વનમાં શોધ કર્યો પરંતુ કાંઈ પણ
 કરમેતિનો પતો લાગ્યો નહિ. એક દિવસ એક જાંટા ઝાડ ઉપર ચઢીને ચો-
 તરફ જોવા લાગ્યો તો એકદમ બહાકુંડના તીર ઉપરનાં ઘાટાં અરણ્યમાં દીક-
 રીને દીઠી. ઝાડ ઉપરથી ઉતરીને સંગીઓને સાથે લઈને દીકરી પાસે ગયો.

યા જાહેવે જીવે છે તો કરમેતિ ધ્માનમા લાગેલી હતી કઈ પણ બહારનું જ્ઞાન તેને હતુ નહીં અને એવખ્યાખમાથી દડ દડ પાણીની ધારા વહેલી હતી એ જોઈને પરશુરામનું હૃદય ગળી ગયુ તે વેળાએ કરમેતિને પોતાની કન્યા છે એવો જાણ તણ દઈ તેને પોતે પ્રણામ કર્યો

થોડો વખત થયા પછી કરમેતિને જ્ઞાન થયુ સામે પિતાને જોઈને પ્રણામ કરીને નીચુ મોઢ મચ્ચુ પરશુરામે ધણી વિનય બતાવિને કહ્યુ કે 'એન' ઘેર ચાલો વખામા વસવાનું પ્રયોજન શુ ? ધરમા બેગીને ઈશ્વર ભજન કરો તમે માગ બગ્ની શોભા છે તમને જોઈને હું અમૃત સાગરમા નાચા જોવો શાત ધયો છુ " આ સાંભળી કરમેતિ બોલી કે 'પિતાજી' મારી એટલી સ્તુતિ કેમ કરો છો ? ભક્તિરૂપ સિધુના આનંદરૂપ તરંગમા માર મન ખુડયુ છે તે રવે હવે શકશે નહિ મારા શરીરને લઈ જવાનુ શુ કારણુ છે ? એટલા માટે હવે આમ્રહ કરશો નહીં મારી આજ્ઞા છોડીને ઘેર જાઓ જે માણસનુ મૃયુ થયુ છે તેને વાન્તે ખીજી આશા કેમ કરો છો ? એટલા માટે આપ ઘેર જા'ને કૃષ્ણસેવા કરો મારા દુ ખથી ઝેર ન પીતા કૃષ્ણપ્રેમામૃત પીજો તેનાથી બહુ સુખી થશો ને દિવસે દિવસ આનંદની પૃદ્ધિ થશે ' એ વાત બોલતી બોલતી કરમેતિ મૂર્છિત થઈ ગઈ પરશુરામ કન્યાનો જાણ જો'ને તેને હમ્મરો ધન્યવાદ આપીને પોતાને ધિક્કાર આપવા લાગ્યો પછી ચડિત પરશુરામે રડતારડતા વેર આસીને સર્વ વાત રાજાને કહી રાજા તે સાંભળીને કરમેતિને જો'ને માટે વૃન્દાવનમા ગય ત્યાં જઈને જીવે છે તા તે બાઈ જમુનાના કિનારા ઉપર બેગીને કૃષ્ણનુ નામ ગાતી હતી રાજાએ માટાગ પ્રણામ કર્યો કરમેતિએ પણ રાજાને પ્રણામ કર્યો રાજાએ તે બાઈને રહેવાને વાન્તે અઘાકુડને તીરે એક કુપડી બનાવવાનું કહ્યુ પણ બાઈએ કહ્યુ કે જમીન જોઈવાથી ધણા છાંતી હિમા ધમે એટલા માટે એવું કામ કરવું નહીં તોપણ નાજાએ અનેક વિનય અને આમ્રહ કરીને એક પાકી કુપડી બનાવી આપી તે પાકીનું ચિન્હ આજે પણ છે

એવી રીતે કરમેતિ બાઈએ બહુ દિનસુધી રૂણ મૂળ ખાદને તપસ્ય કરીને સમાપ્તો લાગ કર્યો

શાહજાદા ઉચુક આફ ફલ્લલોનું દુઃસ્વદાયક મરણ.

આ લખવાને અતિ દુઃખ ઉપજે છે કે આપણાં માયાળુ માનવતાં મહારાણીનાં નાના પુત્ર ઉચુક ઓફ એલ્બનીનું અચાક મરણ થયું છે. નામદાર શહાનશાખાનુ ઉપર આવી પડેલા અલંત વજ્રપાત જેવાં દુઃખમાં અહીંની સઘળી પ્રજા અરેરાટીના ઉચ્ચાર સાથે ખેદ કરતી લાગ લે છે. ફ્રાન્સમાં કેન્સ મધ્યેની નાટકશાળા આગળ તા. ૨૭-૩-૮૪ શુક્રવારને રોજ પડી ગયો તે વખતે ધણી ધન થયેલી ધારવામાં આવેલી ન હતી. પણ શુક્રવારની રાતે બેશુદ્ધ થઈ બે બળતે સુમારે ૩૧ વર્ષની જર જીવાનીમાં આ સંસાર છોડી ગયો છે. દેહેવાય છે કે માથે લોહી ચડી જવાથી મરણ નીપજ્યું.

આ રાજકુમાર તા. ૭-૪-૧૮૫૩ ને રોજ ખડ્ડીગહામતાં મેહેલમાં જન્મેલો હતો. ૧૮૭૨ માં મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં પસાર થયા પછી તેણે ડૉ. સી. એલની પદવી મેળવી હતી. ૧૮૮૧ માં પારલામેન્ટની બેઠક લીધી હતી અને ૧૮૮૨ માં એપ્રિલની ૨૭ મી તારીખે વિંડસર ક્યાર્ટલમાં પીમેન્ટના શાહાજાદાની શાહજાદી હેલીના ફ્રેટ્રીકા આગરતાની સાથે લગ્ન થયાં હતાં. જે પછી તેને પાર્લમેન્ટ તરફથી મળતાં દોઢ લાખનાં લવાજમમાં વધારો થઈને અઢી લાખ રૂપિયાની સાલગીરી થઈ હતી. આથી જાણીએ કે તેને પરણનારના દુઃખનો કંઈ પાર રહ્યો નહીં. તેમને એક પુત્રી તા. ૨૫-૨-૧૮૮૩ ને રોજ અવતરેલી છે.

મરનાર શાહાજાદો નાઈટ ઓફ ધી ગાર્ટર, નાઈટ ઓફ ધી સન, નાઈટ ગ્રાન્ટ ક્રમાંડર ઓફ ધી સ્ટાર ઓફ ઇન્ડિયા, નાઈટ ગ્રાન્ટ ક્રમાંડર ઓફ સેન્ટ મેથીસ પ્રિંગેર ખીતાબો લોગવતો હતો. વિદ્યાભ્યાસ તરફ તેનું વધારે વલણ હતું. ધર્મખાતાતરફ પણ એમનો આગ્રહ હતો. જાહેર લખનારા તરીકે તેણે સારી પ્રિખ્યાતી મેળવી હતી. કેળવણીની હાલત પર તેણે એક અસરકારક ભાષણ કયું હતું. સાધારણ વર્ગમાં કેળવણીનો ફેલાવો કરવાના સંબંધમાં તેણે કરેલી ટીકા એક એલે રૂની હતી. ઘોડી મુદત ઉપર નામદાર મહારાણીની એક વહાલી પુત્રી મરણ પામી હતી અને આ વખતે પોતાના

હાસા પુત્રનું મરણ થયું એ અતિ અસહ્ય દુઃખ આવી પડ્યું પણ દેશની
નાવ આગળે મોઝા પામ

સંસારને જા માટે ધિક્કાર ?

હરિગીત.

સુખ માનિયે જેનેવિષે તે દુઃખદાયક થાય છે
તેમજ જણાતા દુઃખદાયકથી સદા સુખ થાય છે ;
પણ છે નહિ સુખ લેશ પણ પરુ પક્ષિ કે નર-નારને,
એ કારણે ધિ કાર છે નિ સાર આ સંસારને.
ગુણિજન ધણા ગુણધને જોયા ધણા ખાતા ગયા,
સુખિયા ગણાતા જે જનો તે દૈવથી દુખિયા થયા ,
મુનિવર મરી ખૂટા બધા પાગ્યા નથી પણ પારને,
એ કારણે ધિ કાર છે નિ સાર આ સંસારને
સબધ સાચો હોય પણ પૈસા વિના કાચો અરે,
આ ઠાઠમાક નજરવડે દેખાય તે જુદા ઠરે ,
લુટે લકડગા લોક પરધનધામ ને પરદારને,
એ કારણે ધિ કાર છે નિ સાર આ સંસારને
ચાડી અને ચુગલાર્થ ચારે કોરથી ચમકાવતી,
લુચ્ચાઇ ને લોડાઇ ભાડભવાઈ પણ ભડકાવતી ,
સમજે નહીં જન કોઇ પણ નિજ કર્મ કે આચારને,
એ કારણે ધિ કાર છે નિ સાર આ સંસારને
આશા અને તૃષ્ણા નદીમા લોક ગગકા ખાય છે,
મદ મોહ કામ ક્રોધ તેમજ લોભથી લુગાય છે ,
સમજણ વિના માથે વહે પડિતપણાના ભારને,
એ કારણે ધિ કાર છે નિ સાર આ સંસારને
જુદા બધી જગત તે માચી મદા સમજાય જે

૧ મન અથવા ચિત્ત	૧૬૯
૨ અમે તે હવે કેટલીક છૂટ આપિયે ?	૧૮૨
૩ ચતુર્માર્ગ	૧૮૬
૪ પ્રભુ પ્રાર્થના દેહભાવની (કવિતા.)	૧૯૨

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

દાખે દેવ અનેક દીનજનને દાડી દયાદષ્ટિએ,
જીવાડે સહુને સદા સુખવિષે જે મેઘની વૃષ્ટિએ;
લીલા અદ્ભુત જે કરે જગતમાં તે કદને કાપજો,
સત્પ્રજા મુવિચાર સત્સમય ને સદ્મતે આપજો.

નીચે લખેલા સદ્ગુરુઓના નાણાં ધોર્યાં.

૩. આ. પૈ.

શ્રી રા. ગીરજનશંકર મણિશંકર	૧૯૪૦ ના	૧ ૧૧ ૦
નરિયાદ લાઈબ્રેરીના	,,	૧ ૧૧ ૦
રા. રા. ખજૂરતરાય દીનાનાથ વકીલના	,,	૧ ૧૧ ૦
મે. સા. હરિદાસભાઈ વિહારિદાસના ... ૩૮ થી ૪૦ ની શાલસુધીના	૫	૪ ૦
મોની રામજી ભગવાનના	૧૯૪૦ ના	૧ ૮ ૦
શ્રી. દેશવજી પુરૂષોત્તમના	૪૦ ની શાલના	૧ ૮ ૦
શેઠ વનરાવનદાસ પુરૂષોત્તમના	,,	૧ ૮ ૦
શેઠ જેઠા પુરૂષોત્તમના	,,	૧ ૮ ૦
રા. રા. દેશાધભાઈ કાળીદાસ વકીલના	૩૯-૪૦ ના	૩ ૬ ૦
શેઠ દામજી આગપાળના	૩૯-૪૦ ના	૩ ૩ ૬
રા. ઇચ્છારામ હરજોવિંદદાસના	૧૯૪૧ ના	૧ ૮ ૦
શેઠ વિલ્લદાસ ગોકળદાસના	,,	૧ ૮ ૦
શ્રી. વકીલ ચીમનલાલ કપૂરચંદના	૩૯ તથા ૪૦ ના	૩ ૬ ૦
રા. સા. કેશવલાલ હીરાલાલ દક્ષતરદાસના ... ૩૭ થી ૪૦ સુધીના	૬	૧૨ ૦
ફાંશી હીમજી લખમીચંદના	૧૯૪૦ ના	૧ ૧૧ ૦
રા. રા. પંનજી નથુ ગીદડ કારભારી સાહેબના ... ૧૯૩૯-૪૦ ના	૩	૬ ૦
મે. સા. ખાન શ્રી ૭ શહામત ખાનજીના	૧૯૪૦ ના	૧ ૧૧ ૦
શ્રી. મુળજી પુરૂષોત્તમના	૩૯-૪૦ ના	૩ ૦ ૦

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૦ મું.

જ્યેષ્ઠ, અવન ૧૯૮૦.

અંક ૮ મા.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

મન અથવા ચિત્ત.

(૧૯૭૩ ૩૧૫૮ ૫ ૨૬/૧૫)

પાતેલ પશુરાપ કૂપ નિ સત્તુચરણચાલન કુરુતે ।

ધિકૃત્વા ચિત્ત મનાઘરિચ્છામાપિ ના ચિમોપિ નિ સત્તુ ॥”

(કુવામા પડેતો પશુ પશુ મદાર નીમગતો પગ ૮ રાવે છે પણ હે ચિત્ત ।
તુ તો બનમાગરને તરવાને હૃદય પણુ ધરતુ નથી માટે નને ધિકાર છે)

ધરો ધરો ટેમણે આપણે મનો તિગ્ગાર કરાવુ વાચિયે હિયે અને
માબગિયે હિયે તેને તિગ્ગાર થનાનું કારણ તેની ધણુ કડી પાણીના જેવી
નીચી ગતિ ૮ છે પાણીને જાયે માર્ગે ચડાવવાને જેમ અને યોનાના સાધનો
જેહએ હિયે તેમ મનને જાયે માર્ગે ચડાવવાને પણુ અને માધનો જેહએ
હિયે જેમ યત્રાદિક સાધનો દૂર કરતા પાણી પણુ પોતાની નીચી ગતિ ૫
કડી સેતા વાર લગાડતુ નથી તેમજ ૫૫ પણુ તેને જાયે માર્ગે ચડાવવાના
સાધનો બધ પડતા પાણુ પોતાની નીચી ગતિને પકડી લેહે આ તેની ટેવને
માટેજ નિરતર તે નિશાય છે મને તેટલા બધ બાધીને જાયુ ચડાવેલુ પાણી
બવની સદાયતાથી જાયુ રહ્યા કરે તોપણુ તેમનો યોડો ભાગ જે માર્ગ મળે
તો નીચે-૮ પડે છે” તેમ કોઈવાર સાધનોવડે બધાઈ જાયે માર્ગે વસા કરતુ
મન જે વ્તરાક પણુ માર્ગ મળે તો તેમાથી અવકાશ પ્રમાણે તરત નીચે આ
સમા માડે છે પાણી તો નિરાકાર અને દૃશ્ય વસ્તુ છે પણુ મન તે નિરાકાર
અને અદૃશ્ય વસ્તુ છે એનામા ને કોઈ બળ છે તે માપી શકાતુ નથી પરંતુ

“ ગીતિ તેવાજ ભાવની

કુવે પડેતો પશુ પણુ ચગણુ ચનાવ બહારની સરવા
ધિકાર ચિત્ત તુને ભરસાગર ઈચ્છતુ નથી તરવા

એટલું કહી શકાય કે એ મન સર્વ જગતનાં માણસોને પોતાને આધીન કરી લે છે તેથી માણસો કરતાં તેમાં વધારે બળ છે. એના કરતાં વિશેષ વિચાર કરિયે તો ઈતિહાસાદિકથી એમ પણ નિશ્ચય થાય કે દેવતાઓને પણ તે મન પોતાને આધીન કરી લે છે માટે તે દેવ કરતાં પણ બળવાળું છે. એ એવા દાવપેચ રમી શકે છે કે કોઈ પણ દેવદાનવની ઉપર ચડી બેસવા સમર્થ થાય છે. સિંહજેવાં લાખો બળવાળાં પ્રાણિયો ભેળાં કરવાથી પણ જે મોટા બળવાળા વંત્રો બની શકવાનો સંભવ નથી તે વંત્રો એક બળવગરના મનુષ્ય પ્રાણીમાં રહેલું મન, બુદ્ધિ અને ઈન્દ્રિયોની સહાયતાથી કરી શકે છે તેથી બળિયામાં બળિયું, તેમજ ઝીણામાં ઝીણું અને મોટામાં મોટું તેને કહી શકાય. કાગડાની આંખ ફરવાની ચપળતાને, દીવાની અણીની ચપળતાને, પીપળાનાં પવનથી હલતાં પાનની અણીની ચંચળતાને, લક્ષ્મીની ચંચળતાને અને વીજળીની ચંચળતાને તો હજાર રીતે તે હસી કાઢે છે. મનની ચંચળતા આગળ એ સર્વની ચંચળતા કશી ગણતીમાંજ નથી. તે નિરાકાર, ઝીણામાં ઝીણું અને અલ્પ આશ્રયવાળું છતાં ચંચળ હરણની હડીને, વાજમાં આવેલા વાછળા વેગને, તાર આગગાડી અને આગબોટની ગતિને, વિશ્વમાં વ્યાપક વાયુના વેગને અને ગરુડાદિ પક્ષીઓની ગતિને પાછળ રાખે છે. એને પોતાની બરોબર થવા દેતુંજ નથી. જગતમાં એવો કોઈ પણ ગતિવાળો પદાર્થ નહિ હોય કે જે મનની ગતિને એકવાર પણ પકડી પાડે. એવો કોઈ પણ રસાયનનો પ્રયોગ નહીં હોય કે જે સવળી રીતે તે મનની ગતિને માઠી પાડી શકે. એવું કોઈ પણ ઔષધ કે મંત્ર નહીં હોય કે જે મનની ગતિને સવળી રીતે મંદ પાડી શકે. ટેલીફોનને અને તારને ફરી વળતાં હજીએ વાર લાગે પરંતુ મનને ફરી વળતાં તો કશી વાર લાગતી નથી. છતાંમાં છોટે અને ઝીણામાં ઝીણું તથા કઠણમાં કઠણ વસ્તુમાં તે પેશી જઈ ક્ષણવારમાં તેનો અનુભવ લેવા લે છે. કાને સાંભળેલાં અને આંખે દીઠેલાં સ્થળોમાં તે રમરણમાત્રમાં જઈ આવીને પોતાની ચંચળતા જણાવે છે. જાત્રાત અવસ્થામાંજ તે એવી શક્તિવાળું છે તેમ નથી, પણ સ્વપ્નમાં પણ લાખો કે કરોડો ગાઉની મુસાફરી કરે છે અને ક્ષણમાત્રમાં વિવિધ રૂપે પોતે બનીને વિવિધ પ્રકારનાં સુખ-દુઃખ પોતાની ઉપર ફેરવે લે છે. એ મન નિરંતર ઈર્મયોગથી ભ્રમત રહેવાથી

સત્ય માર્ગને ભૂલી અસત્ય ઉપર વળગી જાય છે તેથી પરમાર્થવિષયને ઓળખતું નથી. એ મન ઘડીકમાં મનુષ્યને રાગ જનાવે છે અને ઘડીકમાં રોંક જનાવે છે, તેમજ ઘડીકમાં દુઃખી જનાવે છે અને ઘડીકમાં સુખી જનાવે છે; અને તેસાથે પોતે પણ ભ્રેજું લગી જાય છે. સમગ્ર છોકરું જો કનિયો કરતું હોય તો જેમ પોતાનું ધાર્યું યથાવિના લાખ વાતે પણ કનિયો છોડતું નથી તેમ મન પણ પોતાની ધારેલી વાત પાર પડ્યા વિના પોતાનો આગ્રહ છોડતું નથી એવું હડીકું છે. આ ધ્યમૂતથી જનેલા મનુષ્યના સ્થૂળ શરીરમાં જે ભાગને દૃઢ્ય કેહેવાય છે તે ભાગ મનને રહેવાનું સ્થાનક કદપાય છે. એ મન દશ ઇન્દ્રિયોનું નાયક થઈને તે ઇન્દ્રિયોને ઇચ્છાપ્રમાણે ચલાવે છે. સારું કે નરતું થવાનો આધાર એ મન જેવે માર્ગે ઇન્દ્રિયોને દોરે તે ઉપર છે. આવા કારણથી મનના બે વિભાગ પાડવા જોઈએ તે એવી રીતે કે એક સારું મન અને એક નરતું મન. આ શરીરને રથ લેખિયે, તેમાં રહેલા જીવને બેસનાર લેખિયે, મનને સારથી લેખિયે અને ઇન્દ્રિયોને ઘોડા લેખિયે તો બે રાખર ઉપમા આવી રહે છે. જેમ સારથી સારે અને બેસનારને આધીન હોય તો તે ઇચ્છાપ્રમાણે સારે માર્ગે ઘોડાને ચલાવે છે, તેમ મન સારું અને આધીન હોયતો ઇન્દ્રિયોને સારે માર્ગે ચલાવે છે જેમ સારથી નહારે અને આધીન ન હોય તો ઘોડાને નહારે માર્ગે ચલાવે છે, તેમ મન નહારું અને સ્વતંત્ર હોય તો ઇન્દ્રિયોને નહારે માર્ગે ચલાવે છે આ ઉપરથી મનનેજ સુખ-દુઃખનું, સારાં-નરતાનું, અથવા બધ-મોક્ષનું કારણ લેખ્યું છે. શ્રીવિદ્યારમ્ય સ્વામી લખે છે કે:—

મનૈવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધમોક્ષયોઃ ।

બંધાય વિપયાસક્તં મુક્ત્યૈ નિર્વિષયં સ્મૃતં ॥

(મનુષ્યોને બંધાવાનું અને છૂટું થવાનું કારણ મનજ છે. વિષયમાં આસક્ત થયેલું મન બંધનનેમાટે અને વિષયવિનાનું મન મુક્તિનેમાટે કહેલ છે.)

આ ઉપરથી જાણવામાં આવશે કે શાસ્ત્રાદિક વિષયોમાં આસક્ત થવાથી મલીન થયેલું મન કલ્યાણ કરતું નથી પણ જો વિષયોથી વિમુખ થઈ નિર્મળ થયું હોય તો કલ્યાણ કરે છે. આમ છે ખરું પરંતુ મન સારું થવું અને સારું રહેવું એ એના સ્વભાવ ઉપર નજર કરતા ધણુંજ કઠણ કામ છે

એમ અનુભવિયો કહે છે. અનુમાન એમ થાય છે કે નિર્વિકાર ચિત્ત રહેવામાં કાંઈ પણ પૂર્વતાં પુણ્યની જરૂર છે. જો તેમ ન હોય તો સર્વતાં મન સરખી રીતે સર્વને આધીન અને નિર્મળ થતાં જોઈએ. વળી જ્યાં 'મનુષ્ય શુ' નથી કરી શકતું' એ વાત વિચારિયે ત્યાં પ્રથમની વાત ભૂલી જવાય છે. એ જોયને સમાન રાખિયે તો એમ નિશ્ચય થાય છે કે પૂર્વપુણ્ય અને પોતાના પ્રયત્નથી મન નિર્મળ કરી શકાય છે. પૂર્વપુણ્ય ઓછાં હોય અને ઉચ્ચ બધા હોય તો મન નિર્મળ થાય નહીં. તેમજ ધનવાનપણાથી કે નિર્ધનપણાથી પણ કાંઈ મનને નિર્મળ થવાપણું નથી. ભર્તૃહરિ કહે છે કે—

મોક્ષાશનં તદાપિ નીરસમેકવારં શમ્યા ચ મૂઃ પરિજનો નિજદેહ માત્રં ।
વસ્ત્રં સુજીર્ણશતલ્લંઘમયો ચ કંથ્યા હાહા તથાપિ વિષયાન્નજહાતિ ચેતઃ ॥

(ભીખીને ખાવાનું તે પણ રસવગરનું એકવાર મળતું હોય, સુવાને ધરતી હોય, ચાકરમાં માત્ર શરીર હોય, પેહેરવાને જુતાં ચીઘરાંના કટકાનો કંથો હોય તોપણ અતિખેદની વાત છે કે ચિત્ત વિષયોને મેલતું નથી.)

આવા દાખલાઓ આપણે આપણા ઉપરથી અને ખીજા ઉપરથી જોઈ શકિયે છિયે. ભાગ્યશાળી પુરૂષો એવા આ અવનીમાં વિરલા હોય છે કે જેનું નિર્મળ મન રહે છે. મલિન મનના લોકો તો નિરંતર નજરે પડે છે. મન અતિ ચંચળ અને વિષયો તરફ જનાઈ તથા વિવ્હળ કરી નાંખે એવું બળિયું છે. ધણીવાર તેનું પરાક્રમ આપણે વિચિત્ર રીતે કાને સાંભલેજી છિયે. અર્જુને ભગવાનને કહ્યું છે કે,—

चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दहं ।

तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करं ॥

(હે શ્રીકૃષ્ણ 'મન ખરેખર ક્ષોભ કરનાર' અને અતિ બળિયું છે, તેને વશ કરવાનું વાયુને વશ કરવાની પેઠે અતિ કઠણ છે.)

હજારો અક્ષાહિણી સેનાને સંત્રામમાં સંહાર કરનાર અર્જુન જેવા ખાણાવળીને અનુભવ સત્ય છે. મહાબળવાળા પુરૂષો પણ મનની આગળ નિર્બળ થઈ જાય છે ત્યારે નિર્બળ પુરૂષો તો એની આગળ શી ગણતીમાં છે ? વાયુ કદી કોઈ કળાથી કે રસાયનપ્રયોગથી વશ થતો હોય તો પણ મન વશ કરવું એ તેનાથી પણ કઠણ કામ છે. સાચું અને નરતું મન એમ બે પ્રકારનાં

મન છે એમ કહ્યું તેથી કાંઈ મનનો મૂળસ્વભાવ ટળી જતો નથી. ગમે તો પવિત્ર જળનો પ્રવાહ હોય કે ગમે તો મલીન પાણીનો પ્રવાહ હોય તો પણ તેની મૂળ ગતિમાં કાંઈ વધઘટ થતી નથી. માત્ર તેના ઉપયોગમાં અને તેથી થતાં કાર્યમાં ન્યુનાધિક્કપણ છે. મન આવું નહાઈ છે ત્યારે આપણે શું કરવું એવો સવાલ ઉઠે છે, એનું સમાધાન એ છે કે એવાં બળવાળાં મનને પણ વશ કરીને નિર્ભળ કરી નાખવું. એનેમાટે જે ઉપાયો જોઈએ તે આપણી પાસેજ છે. કોઈ પણ કામનો અભ્યાસ ક્યો હોય તો તે અભ્યાસનેલીધે સે-હેત્તથી કરી શકાય છે. આપણાથી ન બને એવા ખેત્રો આપણે પશુઓને કરતાં જોઈએછિયે એ માત્ર અભ્યાસનું કૃળ છે. મનુષ્યપ્રાણી દૈવી કારીગરી કરે, કે રાક્ષસી બળ દેખાડે એ પણ અભ્યાસનું કૃળ છે. આપણે આપણાં મનને અભ્યાસથી નિર્ભળ કરશું અને આધીન ગણશું તો કરવા માંજા પછી અશક્ય નથી. અર્જુનને ઉપદેશ આપતાં શ્રી ભગવાન કહે છે કે —

અસંશય મહાનાહો મનો દુર્નિગ્રહં ચલં ।

અમ્યાસેન તુ કૌંતેય વૈરાગ્યેણચ ગ્રહ્યતે ॥

(હે અર્જુન ! મન વશ ન થાય એવું અને ચંચળ છે તે ખરૂં છે પણ અભ્યાસથી તથા વૈરાગ્યથી તે નિયમમાં રહે છે.)

આ ઉપરથી જણાશે કે ગમે તેવું ચંચળ અને વશ ન થાય તેવું મન હોય તોપણ જો આપણે સાધન કરિયે અને વૈરાગ્યવાન થઈએ તો વશ થાય છે. સાધનોથી અભ્યાસ થયો એટલે મન વશ કરવું અતિ સહેલું છે. જ્યારે એ યુક્તિથી મન વશ કરવું સહેલું છે એમ જાણ્યું ત્યારે પછી તેને વશ કરવાનાં સાધનોનો અભ્યાસજ માત્ર કહી શકાય છે એમ સિદ્ધ થાય છે. સારાં પ્રારબ્ધ સત્શાસ્ત્રનો સંગ, સત્પુરુષોનો સંગ, યોગ્ય આહાર-વિહાર અને સર્વ નામ-રૂપ આદિ પદાર્થો ઉપર વૈરાગ્ય રહેવો, એ બધાં કારણો મન વશ થવાનાં છે. આ સાચું અને આ જોઈએ એવો પ્રથમ બોધ થયાવિના વૈરાગ્ય થવો સંભવતો નથી માટે તે સાથે સત્સાસલ જાણવું એ પણ સાધનરૂપ છે. આમ છતાં પણ સાધનોને અને મનને પરસ્પરાશ્રય છે. મન સ્થિર અને નિર્ભળ થયેલું હોય તો સાધનો યઈ શકે છે અને સાધનો યઈ શકે છે તો મન નિર્ભળ અને સ્થિર થાય છે. આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે જ્યાં જોવો પ્રસંગ હોય ત્યાં

તેવું સમજવું જોઈએ. અહીં મનને નિર્મળ, સ્થિર અને વશ કરવાનો પ્રસંગ છે માટે સાધનોને આશ્રયે મનને તેવું થવાનું સમજવું જોઈએ. વિષયોમાં અનાસક્તિ, સત્ય વસ્તુનો આદર અને અસત્યમાં અનાદર, એ મન નિર્મળ કરવાનાં સાધનો કદાચ હોવાથી મન સારું થવામાં કદાચપણ કેહેવાય છે. સારાં સાધનો હોય તો મન સારું થાય અને નરતાં સાધનોથી મન નરતું થાય એવો પણ સંભવ છે. મન સારું એટલે શુદ્ધ કેહેવાય અને નહારું એટલે અશુદ્ધ કેહેવાય છે. જેનાં મન અને ઇન્દ્રિયો બેય અશુદ્ધ હોય તેને સારું થવાનાં સાધનો સુજતાં નથી અને જેને ઇન્દ્રિયો અને મન શુદ્ધ હોય તેને નિરંતર કલ્યાણનાંજ સાધનો સુજે છે. જેને મન અશુદ્ધ અને ઇન્દ્રિયો શુદ્ધ હોય તથા જેને મન શુદ્ધ અને ઇન્દ્રિયો અશુદ્ધ હોય તેને કલ્યાણ થવાનાં સાધનો સંપાદન કરતાં મેહેનત પડે છે પણ ક્રમે કરીને ઇન્દ્રિય અને મન પછી શુદ્ધ થઈ જાય છે. મન સારું-નરતું થવાનું કારણ વિચારતાં પ્રારબ્ધયોગ કહાય છે, તેને કેટલાંક પ્રખળ કારણોથી સત્ય માન્યાવગર ચાલે તેમ નથી; પણ પ્રારબ્ધને આધારે સાવ પડયું રહેવું એ અનર્થની વાત છે. મનને બે પ્રકારનું થવામાં ખીજનું કારણ આપણે ગોતિયે તો તે એજ છે કે મનની પ્રજાજ મનને બે રૂપે કરે છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણા, ઇર્ષ્યા, રાગ, દ્વેષ, હર્ષ, શોક, અસત્ય, એ આદિ અનેક દુષ્ટ પ્રજા મનને છે. તેજ રીતે દયા, ક્ષમા, સંતોષ, સમદષ્ટિ, વિરાગ, શાંતિ, દાંતિ, શ્રદ્ધા, વૈર્ય, ઔદાર્ય, વિવેક વિચાર, સરલપણું, સત્ય, એ આદિ સારી પ્રજા પણ અનેક છે. પ્રારબ્ધયોગથી કે કોણ જાણે કોઈ ખીજનું અચિંત્ય કારણથી દુષ્ટ પ્રજાની ઉપર મન તરત વળે છે. પેહેલાંથી સારી પ્રજા ઉપર વળ્યું હોય તોપણ નહારી પ્રજા ઉપર વખતે વળી જાય છે; પણ પેહેલાંથી નહારી પ્રજાઉપર વળ્યું તો પછી તે સારી પ્રજા ઉપર પ્રીતિ રાખતુંજ નથી. મૂર્ખ મન એવી રીતે દુષ્ટ પ્રજાને વશ થાય છે કે પછી તે તેની પ્રજા વાનરાની પેઠે જેમ નચાવે તેમ નાચે છે અને જ્યાં દોરે ત્યાં દોરાઈ જાય છે. એ મનની એવી સ્થિતિ થવાથી જીવની પણ તેજ દશા થાય છે કેમકે તે જીવનો સારથી થઈને દુષ્ટ પ્રજાને વશ થઈ જતાં ઇન્દ્રિયોપી ઘોડાને દુષ્ટ પ્રજાની ઇચ્છાપ્રમાણે ચાલવા દે છે. આનું શું પરિણામ આવે તે વાંચનારેજ વિચારવું. આ પ્રકારના મનને નહારું મન કેહે-

વાય અને તેથી વિપરિત રીતે સારી પ્રજ્ઞને આધીન હોય તે સાર મન કેહેવાય વિધારણ્ય સ્વામી વહે છે કે —

મનો હિ દ્વિવિધ પ્રોક્ત શુદ્ધ ચાશુદ્ધમેવચ ।

અશુદ્ધ કામસપર્ક શુદ્ધ કામાવિર્જિત ॥

(મન શુદ્ધ અને અશુદ્ધ એમ બે પ્રકારનું કેહેવાય છે કામથી યુક્ત હોય તે અશુદ્ધ અને કામરહિત હોય તે શુદ્ધ કેહેવાય છે)

આ ઉપરથી જણાશે કે દુષ્ટ પ્રજ્ઞને વશ થવાથી મન અશુદ્ધ અને સારી પ્રજ્ઞને વશ થવાથી શુદ્ધ છે આપણે યુક્તિ એવી કરવાની છે કે મન કોઈ રીતે દુષ્ટ પ્રજ્ઞના પ્રીતિ બાધે નહીં જો તેમા પ્રીતિ બાધે તો તેને અને તેની દુષ્ટ પ્રજ્ઞને વકરી ગયેલી ઇન્દ્રિયો જાડા ખાડામા નાખી દે છે 'इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरति प्रसन्नमनः' (જ્યોત્સના પમાડનારી ઇન્દ્રિયો બળથી મનને ખેંચી જાય છે) એમ શ્રીભગવાન પણ કહે છે જો મન એ દુષ્ટ વિકારોને વશ ન થાય તો મનને ઇન્દ્રિયો ખેંચી શકતીજ નથી, પરંતુ ઉલટું મન ઇન્દ્રિયોને જાંચે માગે ખેંચી વધ જાય છે ઇન્દ્રિયો મનને અને મન ઇન્દ્રિયોને દુષ્ટ વિષયો તરફ ખેંચે છે એ ખેંચ એક બીજાને પરસ્પર ખેંચે છે તે વાત ખરી છે પરંતુ મનની ઇચ્છાવિના ઇન્દ્રિયો તેને ખેંચી શકે એ વાત પણ અસંભવિત છે મન પોતાની સ્વાભાવિક ચચગતિથી પેહેલા રહે તેવા દુષ્ટ વિષયોને ઇન્દ્રિયોદ્વારા લક્ષ્યમા લેધને ત્યા પોતાની વૃત્તિ બેસાડે છે કે જે વૃત્તિ પછી ઇન્દ્રિયોને તેજ વિષયઉપર ખેંચી જાય છે ઇન્દ્રિયો સાધનરૂપ છે ખરી પણ કરનાર સધળું મનજ છે મન સ્વમઅવસ્થામા કે મૂર્છાનસ્થામા કે સુષુપ્તિમા હોય તો જાગૃતની ક્રિયા કરી શકતી નથી આ ઉપરથી જણાશે કે મનને આધીનજ ઇન્દ્રિયો છે, તોપણ મન પોતેપોતાની મેજે નહારા વિકારને અને ઇન્દ્રિયોને વશ થઈ દુઃખ ભોગવે છે આપણે એ મનના પણ ઉપરી હોવાથી તેને નિયમમા રાખવાનું કમ આપણું છે આપણે હજાર પદરમો ડપિયા ખરગીને કોઈ ગાડી લીધી હોય તે સુખ થવા માટે લીધી હોય તેમજતા અશ્વને હાકનાર સારો ન હોવાથી જો તેથી ઉનડું દુઃખ થાય તો એમા આપણીજ ભૂલ રહેવાય તેમ સુખ એટલે કલ્યાણ થવાના હેતુથી આ મનુષ્ય શરીર લેવામા આવ્યું છે તેમા ઇન્દ્રિયો સારી ન હોવાથી દુઃખ થાય તો તેમા આપણી ભૂલ છે ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવાથી

સાર થાય છે તે આપણે માન્ય રાખી વિચાર કરીએઈએ તો જણાશે કે મન વશ થયા વગર ઈન્દ્રિયો વશ થતીજ નથી; માટે જે વશ કરવું તે મન વશ કરવાને માટે કરવું જોઈએ. અગ્નિયંત્ર (ઇન્ડ્રન) માં વરાળથી ફરતું મોટું ચક્ર ત્યાંમુઠી ચાલ્યા કરતું હોય ત્યાંમુઠી તે ચક્રને આધારે ચાલતાં બીજાં ચક્રો પણ ચાલ્યા કરે છે. કદી કોઈ કળવડે બંધ કરે તો તે બંધ થાય પરંતુ તેની ચાલવાની શક્તિ અંદરથી બંધ થતી નથી તેથી કળ ખસી જાય તો પાછાં ચાલવા માંડે છે; પરંતુ જે મૂળ મુખ્ય ચક્ર છે તે બંધ થાય તો પછી નાનાં ચક્રો એનીમેજે બંધ પડે છે અને કોઈ ચલાવવા ધારે તો પણ મોટું ચક્ર ચાલ્યા વિના તે ચાલતાં નથી. આ દેશણે ઈશ્વરી સત્તાથી ચાલતાં મનને ઇન્ડ્રનને દેશણે અને ઈન્દ્રિયોને તેનાં ચક્ર દેશણે જણાવ્યાં જોઈએ. મન ક્રિયા કરે તો તેના આકર્ષણથી ઈન્દ્રિયો જોર કરે છે પણ મન જે ક્રિયા વગરનું થઈ જાય તો ઈન્દ્રિયો સેહેજજ તેવી થઈ જાય છે. કોમલતા પાણીનો પ્રવાહ ધોરિયામાં ચાલ્યો જતો આડે માર્ગે ઉતરી જતો હોય તો તેને આડી પાળ કરવાથી તે પ્રવાહ અટકે છે ખરો પરંતુ જે તેનું મૂળ જે કોરાનું પાણી પડવાનું થાણું છે ત્યાંથીજ બંધ ન કર્યો હોય તો છેવાડે કરેલી પાળ તુટી જઈને પ્રવાહ પાછો તેજ આડે માર્ગે ચાલતો થાય છે; માટે મૂળ બંધ કરવાની જરૂર છે. તેજ પ્રમાણે મનની વૃત્તિનો પ્રવાહ ઈન્દ્રિયોરૂપ દ્વારથી નહારા વિષયોમાં ઉતરી જતો હોય તો તે ઈન્દ્રિયોની ક્રિયા બંધ કરવી જોઈએ; પણ જે મૂળ મનની ક્રિયા બંધ થઈ ન હોય તો ઈન્દ્રિયોની ક્રિયા બંધ થઈ શકતી નથી માટે પેહેલાં મનની ક્રિયા બંધ થવી જોઈએ. માકળાંના જેવું ચંચલ અને મૂર્ખ મન સ્થિર ન રહી શકે એમ ધારવામાં આવે તો એનો પણ ઉત્તમ ઉપાય આપણા પાસે છે. જેમ નીચે ચાલ્યાં જતાં જઈને પ્રવાહ જુદિખળવડે ચોળેલા ધંત્રોથી જામે ચાવાય છે તેમ મનોવૃત્તિનો પ્રવાહ પણ નહારા વિષયોમાંથી એથી લઈને સારા વિષયો તરફ ઈન્દ્રિયોને માર્ગ વજાલ છે. આમ થયું એટલે પછી અદ્યાલુ ચવામાંથી આપણે બચી ગયા એમ સમજવું. મન પ્રથમથી તેની સારી પ્રજા જે સંતોષ આદિ છે તેને આધીન થઈ જાય તેમ કરવું જોઈએ. એમ કરવાથી સારા વિષયોમાં ઈન્દ્રિયો લાગીને નહારાને એલીટેશે. સારા વિષયોને આધીન થયા પછી અને સારી થયેલી ઈન્દ્રિયોને આગળે સારા

વિષયોમાં જતો પછી મન તે ઇન્દ્રિયોને વશ થઈ જાય તોપણ તેમાં કશી હાનિ નથી. સારથી સારો હોય અને ઘોડો સારો હોય તો પછી આપણી માડી કશી કાળજી ન ગણિયે તોપણ ધારેત સ્થાનકે પોચાડે છે, તેમ મન પણ તે પ્રમાણે ધારેલુ ઉત્તમ પદ સાધી આવે છે. સારે માર્ગે ચાલતાં અને સદ્વિચાર કરતાં પછી મન અને ઇન્દ્રિયો સાત થઈ જાય છે. જેનું મન શાંત અને નિર્વિઘ્ન થયું તેના જેવો કોઈ સુખી નથી. શ્રીભગવાન કહે છે કે -

प्रज्ञातमनस ह्येनं योगिनं सुखमुत्तम ।

उपैति शान्तरसज्ज ब्रह्मभूतमकल्मष ॥

(શાંત મનવાળો યોગી શાંતરમથી ઉત્પન્ન થયેલુ ઉત્તમ બ્રહ્માનંદનું સુખ પામે છે)

આ પ્રમાણે સુખ પામવાનું કામનું મનનો નિયંત્ર છે એ નિયંત્રનું કામ ઉતારવે થતું નથી, માટે ધિગેધિરે યત્નથી કરીને મનને આત્મામાં જોડી દેવું જોઈએ. ન્યાસધી ચિત્ત શાંત થતું નથી ત્યાસધી જન્મ-મરણરૂપ સંસાર મટી શકતો નથી, પણ ચિત્ત શાંત થયું હોય તો પછી સમાર ટળી જાય છે. વૃત્તિનો નાશ થયાથી અગ્નિ જેમ લાકડા ન હોવાથી એનીમેળે શાંત થઈ જાય છે; તેમ મન પણ એનીમેળે શાંત થઈ જાય છે. મનની શાંતિ એજ સંસારની નિવૃત્તિ છે. એટલામાટે વિવેકી પુરોએ મનને શાંત કરવા, સાર વૃત્તિનો વિનાશ કરવો જોઈએ.

મન વશ કરવાની વાત આજકાલ લોકોને પ્રિય લાગતી નથી. જ્યારે કોઈને મન વશ કરવામાટે કે ઇન્દ્રિયો નિયમમાં રાખવા માટે કેહેવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ માત્ર એટલું જ કહે છે કે ‘એ કામ તમને સોંપ્યું છે’ આ તેઓનું બોલતું અવિચારનું છે તેવિધે અમને કશો ખેદ નથી, પરંતુ તેઓ ખોટા શ્રમથી ભૂતીને દુઃખ ભોગવે છે તેથી અમને ઉકારાટો આવે છે. મુનિવરોને જીતી લેનાર મન સાધારણ નિયયાસકત લોકોને જીતીને દુઃખના દરિયામાં ફેંકી દે તે વાત કાંઈ આશ્ચર્યવાળી નથી. તેમ ન થવાને માટે જ્યારે માધનો આપણે રૂપિયે છિયે ત્યારે તે સોધનો આપમાર્ગમાં પડનાં મેલવા એ અતિ ખેદની વાત છે. અભિમાની લોકો એમ જાણતા હશે કે અમે અમારા શત્રુઓને જીતીશું કે અમારા સામા પક્ષવાળાને હરાવશું, પણ એ વાત એની બૂલ બરેલી છે.

જે માણસ પોતે પોતાના મનને અને મનને આત્રણે રહેલી ધન્વિયોને છૂતી ન શકતાં તેને તાણે યદને માંકડાનીપેઠે નાઆ કરેછે તે માણસ બીજાને શું છૂતી શકનાર છે? જેનું મન વશ ન હોય તે માણસો ક્ષણિક સુખ મળે તેમાં આનંદથી ઘેલા બની જાય છે અને કોઈ આપત્તિ આવી પડે તો ગાંડા બનીને હાથવોય કરેછે. એવા અવિવેકીએને સંપત્તિમાં કે વિપત્તિમાં શું કર્તૈવ્ય છે તે તલભાર પણ હજતું નથી. એક સર્પને હજારો કીડિયો જે સમયે વળગે છે, તે સમયે તે ચોતરફથી ખેંચાય છે અને ઘણી વેદનાથી પછડાટિયો ખાઈને આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યું હોય તો મરણવશ થાય છે. તેમજ હજારો કે લાખો મનની વૃત્તિયો માણસને કીડીને બદલે વીંછીના જેટલી વેદના ઉત્પન્ન કરી ચોતરફથી આમ તેમ ખેંચે છે. આમ છતાં પણ માણસ નથી જાણતો કે આ આટલું બધું દુઃખ આપનાર મન કે જે નિરંતરનું વૈરી છે તેને બ્યારે આપણે તાણે ન કર્યું ત્યારે પછી આપણું જેર શા કામનું? પોતાના સઘળા દુષ્ટ વિકારો સહિત મન સદૈવ સર્વને ગુલામગીરી આપતું રહેછે પણ આપણે તેને બ્યારે ગુલામ કરીયે ત્યારેજ આપણું મનુષ્યપણું ખરું. કોઈ પણ પદાર્થ આપણો છે પણ પદાર્થના આપણે નથી. આપણો ચાકર, આપણી સ્ત્રી, આપણાં છોકરાં કે આપણાં સંબંધી એક થોડું-ઘણું અપમાન કરે, કે અનુકૂળ રીતે ન ચાલે તો તેને યથાયોગ્ય સિક્કા કરવામાં આવે છે. અવળે લાગ્યે કદી તેને સિક્કા કરવાને કે સ્વાધીન રાખવાને શક્તિમાન ન થયા હોયએ તો પણ તેનાં અપમાનથી આપણે અતિદુઃખ માનિયે છિયે અને તેઓ આપણને સ્વાધીન રહેવાં જોઈયે એમ જાણિયે છિયે. આજ વ્યવહાર પ્રમાણે મન આપણું છે પણ તે આપણી ઉપરવટ યદને આપણનો તિરસ્કાર કરે છે અને અવળું ચાલે છે એટલુંજ નહીં પણ નિરંતર આપણને પીડા કરી કરે છે તેમ છતાં આપણે તેને કશું કરી શકતા નથી, એ શું કેહેવાય? બ્યારે જીભામાં જીભા મનને વશ ન કરી શક્યા ત્યારે પછી બીજું આપણે શું વશ કરશું? રોષ જેટલો અગ્નિ પણ જે તેને અનુકૂળ સાધનો મળતાં જાય તો એટલો બધો વધી જાય છે કે તે આમાં જગતને બાળી નાંખે, તેમ નાનુંસરખું મન જે તેને અનુકૂળ સાધનો મળતાં જાય તો તે એટલું બળવાળું થાયછે કે ચોરાશી લાખ કેહેવાતાં જન્મ-મરણનાં દુઃખમાં આપણને નાખે છે. આ વાતનું આપણે ધ્યાન

રાખ્યાવિના તેને અનુકૂલ આચરણ કરિયે છિયે એ કેટલું અગાન! આમ કરવાથી મન પ્રસન્ન રહે છે પણ આપણને પછી પ્રસન્ન રહેનાનો અવસરજ આવતો નથી નાતું બાળક જે જે દુઃસ્વપ્ન કરે તે તે સઘળા મુલક રાખીને તેને ગમતું કરી આપવામા પ્રીતિવાળા પુરુષો બાળક બેસારે તો બેસે, બાળક ચલાવે તો ચાલે, અને સર્વે વાતે પેના બાળક કરતા પણ બાળક થઈ જઈ જરા પણ પોતાના બાળકને ક્યવાવા દેતા નથી આથી પરિણામ એ થાય છે કે લાડ લડાવેતું બાળક એવું તો સ્વતંત્ર અને અપલક્ષણ થાય છે કે તેઓ તેના તરફનો તિરસ્કાર પામતા પરાધીન થઈ દુઃખ પામે છે આ જન્મમા પછી તેઓએ સુખની કે શરમની આશાજ રાખવી જોગી છે આ પ્રમાણેજ મન જે જે દુઃસ્વપ્ન કરે તે સઘળા કલુષ રાખીને તેને ગમતું કરી આપવામા આપણે પ્રીતિવાળા થઈને મન બેસારે તો બેસીયે અને મન ચલાવે તો ચાલિયે અને મન કરતા પણ વધારે મૂર્ખ થઈને લેશપણ તેને ક્યવાવા દેતા નથી આથી પરિણામ એ થાય છે કે લાડ લડાવેલા બાળકની પેઠે તે અતિ સ્વતંત્ર અને અપલક્ષણનાળું થાયછે કે જેથી આપણે તેનાથી તિરસ્કાર પામી પરાધીન થઈ દુઃખ પામિયે છિયે આ મનુષ્યજન્મમા પછી આપણને સુખશાંતિ થવાની આશાજ રાખવી તે જોગી છે સુખશાંતિ મેળવવાની કદી કોઈ સારા ગોઠાથી ઇચ્છા થાય પણ પાણીના પુરમા તણાતા પુરવને જેમ ઇચ્છા હોય તોપણ કાઠે નીકળવું કે પાણુ મૂળસ્થાનકે જવું કઠણ છે તેમ મનની વૃત્તિના પ્રવાહમા તણાતા પુરવને કે સ્ત્રીને પણ તે સુખશાંતિ મળવી કઠણ છે નાથ કે સિંહ એ મહાકૂર અને ધાતકી પ્રાણી છે એ પ્રાણીના પંજમા આવેતું માણસ કદી છૂટતું નથી તો પણ વખતે છૂરી જાય છે એમ માનિયે પરંતુ મનરૂપ સિંહના પંજમા પકડાએના માણસથી તો છૂટાતુંજ નથી શું આ કાંઈ થોડું દુઃખ છે? ઘણીનાર માણસ કાંઈ સમંધીના મરવાની કે ધનના જવાની આપત્તિ આવી પડે ત્યારે તે એટલો બધો શોક અને રડાકુટ કરે છે કે તે જોઈને સામાની આખમા પાણી આવ્યા વગર રહે નહીં આટલી બધી રડાકુટ મનની મૂર્ખતાને લીધેજ થાય છે અને છેવટ આ અમુલ્ય દેહપણ નારા પામી જાય છે મનમા જો દુઃખ માન્યું તો દુઃખ જણાય છે અને મનમા જો સુખ માન્યું તો સુખ જણાય છે વખતે આપણે સુખ મા

નવા જન્મએ તો પણ મન માનવા હેતું નથી. એમને એમ દુષ્ટ વિકારોનાં પણ સુખ-દુઃખ મનનેલીધે થાય છે માટે એ મનજ ને સંકલ્પ-વિકલ્પથી રહિત થઈ સ્વાધીન થયું હોય તો પછી આપણને સુખ-દુઃખ રહેતાંજ નથી. સ્વાધીન મન કરીને તેને ઉત્તમોત્તમ સુખ લેવાના કામમાં જોડવું એજ આપણું કર્તવ્ય છે. જેમ લાડ ન લડાવેલું છોકરું ડાહ્યું અને આપણી ઇચ્છાપ્રમાણે ચાલનારું થાય છે તેમ લાડ ન લડાવેલું મન પણ સદ્વિચારમાં ચતુર અને આપણી ઇચ્છાપ્રમાણે ચાલનારું થાય છે. મન વશ થઈ નિર્વિકલ્પ દશા ભોગવતું હોય પછી પ્રાણુ વગરના દેહ જેવી દન્દ્રિયો કોઈ રીતે અવળા વિષયોઉપર ઉતરવા શક્તિવાળી થતીજ નથી. આટલામાટે બ્યારથી સમજવા શીખિયે ત્યારથીજ મનની વૃત્તિયોને અને તે સાથે ચાલનારી દન્દ્રિયોને સવળે માર્ગે ચલાવવા માંડવી જેથી પાછળથી પરતાવો કરવાનો કે દુઃખ ભોગવવાનો સમય આવે નહીં. જગતમાં જેઓ મનનું બરાબર સ્વરૂપ અને પરાક્રમ જાણે છે તેઓ તેને વશ રાખવાના ઉપાયો કરી કોઈ દિવસપણુ પોતાનું ધાર્મ્ય ઉતારે છે પણ જેઓ મનને ઓળખતા નથી તેઓથી કાંઈ થતું નથી. આનું જાણવું એપણુ સંગઉપર આધાર રાખે છે. માણસમાં કોઈપણ જાતની સમજણ આવે છે તે જનસમુદાયના સંગથી આવે છે. ‘અરેરે શું કરિયે સાળું’ મન વશ રહેતું નથી.’ એમ બોલનારાઓ ને કારણથી એમ કહે છે તે ઉપર વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે તે વાત સાચી છે, પણ એમ હારી જવાથી કશું સાઈ પરિણામ આવતું નથી. મન વશ નથી થતું એટલું પણ જો જાણ્યું તો હવે તેને જરૂર વશ કરવું જોઈએ એમ જાણી ઉત્તમ પ્રયત્ન થવા માંડે તો વશ કેમ ન થાય? માટે નથી થતું તો પણ આપણે તેને વશ કરશું એવો નિશ્ચય રાખી પ્રયત્ન કરિયે તો જરૂર તે સફળ થાયજ. સમુદ્રમાર્ગે દેશાટલો કરિયે છિયે અને રણસંઘામમાં સામે પગલે લડવા જઈ એછિયે ત્યાં ‘કાંતો આ પાર ને કાંતો તે પાર’ એમ કેમ આગ્રહ રાખિયે છિયે? નિશ્ચય વગર અને દેખીતાં સુખને ઊભાવગર મોટાં કૃજની આશા રખાય નહીં. મનને નિર્મળ કરવા કે છતવા પ્રયત્ન કરવું છે તેમાં કોઈ પણ જાતનું એવું કામ નથી કે જેથી શરીરને કોઈપણ જાતનું સંકટ ખમવું પડે. જે સાધનો કરવાનાં છે તે સધળાં નિર્મળ રહીને કરવાનાં છે. તેમાં માત્ર જુદિનેજ શ્રમ આપ-

વાની ૦.૩૨ છે બુદ્ધિમા વિવેકને જોડીને મનને સન્માર્ગે ચડાવવામા ખીજા જે સાધનો જોઈએ તે સવળા આપણે સાધી શકીએ તો સધળા સેહેના છે પણ જે ન સાધી શકીએ તો અતિક્રાણુ છે એ વાત અનુભવ ઉપરથી સિદ્ધ થઈ શકે તેવી છે ટોઈપણુ માણુમ આ કામ મેહેતુ છે કે કંઈ છે એમ ખીજાના કહેનાઉપર આધાર રાખે તે પ્રતા પોતે કરી જોઈ અનુભવ કરે તો તે વિષે ખરાબર ખાત્રી થાય છે માટે અમારી લગામણુ એ છે કે મહુએ મનને માટે જોટવા સાધનો છે તેટલા સધળા કરી જોઈને અનુભવ કરવો વ્યવહારના વિચારમા અને પરમાર્થના વિચારમા સવ રીતે મન સાર હોય તોજ સુખ થાય છે તે રિવાય ટોઈપણુ પ્રકારે સુખ થવાની આશા નથી આટલા માટે વ્યવહારને અનુસરી રહેનારાઓએ અને પરમાર્થને અનુસરી રહેનારા બધનથી મુક્ત થવા ઇચ્છા પ્રનારાઓએ, જેને જન્મ ઘટે તેવા સાધનોથી મનને ચાત, અને નિર્મળ કરવાની જરૂર છે જેતુ ચિત્ત સ્વાધીન થયુ છે તે સદાય સુખી છે વશ થયેલા નિર્મળ મનથીજ સસારતુ બધન ટાળી શકાય છે અને ઈશ્વરસ્વરૂપનો આનંદ અનુભવાય છે પોતાનું કલ્યાણુ કરવાની ઇચ્છા રાખનારાઓએ વ્યવહારવિષયમા અને પરમાર્થવિષયમા અનુકૂળ થાય તેમ મનને ચિત્ત અને નિર્મળ કર્યુ હોય તો પણ તેનો નિશ્ચય કરીને કદી રહેતુ નહી ખરેખર ચિત્ત મન થાય તે કદી ફરતુ નથી તે વાતનો નિશ્ચય છે, પરતુ ખરેખર ચિત્ત આપણે કરી શકતાજ નથી તેથી નળી જવાનો સહંસ છે આટલામાટે તે આપણને છેતરે નહી તેનુ ધ્યાન રાખતુ જેમ કાંઈ કિમિયાગર કે જાદુગર હોય ને આપણને છેતરે છે તેમ મન પણ જે ગાફલ ગણા તો છેતરી શકે છે ગાફલ રહેતાથી મન છેતરે છે કે નહી એ વાતનો નિશ્ચય કરવામા કાંઈ સાર નથી માટે બુદ્ધિમગનો શરાતનનો મુવિચારનો, ચતુરાઈનો, અને રિવાનો મદુપયોગ કરી સાનવાન રહીને સર્વ કામ સાંચે જવા મુનિ લોકો પણ ગમે તેવા વશ થયેના મનનો વિશ્વાસ કરતા નહી તેનુ કારણુ પણ એજ કે તેનો છેતરવાનો સ્વભાવ છે આટલામાટે એને છેતરતુ પણ આપણે ન છેતરાતુ એથીજ આપણુ સાર છે

અમે તે હવે કેટલીક છૂટ આપિયે ?

(સાંધણુ પાતે. ૧૬૩ થી.)

હવે જો પુછાવો તો એટલી છૂટ આપવાની રહી છે કે રસોઈ કરવી, વાસણો સાફ કરવાં, ભરત ભરવાં, દાણા સાંભા કરવા, લુગડાં સાંધવાં, છોકરાં સાચવવાં, અને રાતાં કપડાં પેહેરવાં, એ આદિ જે કામ એમને કરવાનાં છે તે અમારે કરવાં અને એમને છૂટાં કરવાં. અમને તો લાગે છે કે અમારી દશા અમારાજ દોષથી એવી થવાતે હવે ઘણી વાર નથી; કેમકે અમારી સ્ત્રિયો છૂટ લેવાની માગણી કરે છે ત્યારે પછી એક ખીજનાં કામ બદલાવવાની માગણી કેમ નહીં કરે? સુધરેલો વર્ગ જ્યાં ત્યાં બોલે છે કે 'સ્ત્રિયો પણ ઈશ્વરની સૃષ્ટિમાં છે. એમને પુરુષતા કરતાં શું ઓછું છે કે તેમને પુરુષની બરાબર હક ન મળે?' આ બોલો સ્ત્રિયોને મીઠા સાકર જેવા શા માટે ન લાગે? ન લાગે એવો બાગ છે તે તો કાળો પથર પલળે તોજ તેવાં વાક્યો માને તેમ છે.

આ તેઓનાં ઉભરાંતાં તદ્દયનો ઉભરો અમે સાંભળી બહુ ગંભીરતાથી વિચાર કર્યો ત્યારે અમને લાગ્યું કે છૂટ આપવાના સંબંધમાં લોકો હવે સારી પેઠે જાણીતા અને વેહેમ વગરના થયા છે. જેઓ જરા વેહેમવાળા છે તેઓનો વેહેમ તેઓના મનમાંજ રહે છે કેમકે દેખાદેખીનેલીધે પોતાની મેળે સ્ત્રિયો છૂટ લેશે તેથી કશું તેમનું ચાલતું નથી. સ્ત્રિયોને છૂટ આપવા માટે હવે ઘણા ઉપદેશની જરૂર નથી. લોકો સારીપેઠે કેળવણીને લીધે સમજે છે કે સ્ત્રી છે તે પુરુષનું અરધું અંગ છે. તેમ પુરુષના સંસર્ગથી સ્ત્રી પણ સમજે છે કે હું પુરુષનું અરધું અંગ છું. સ્વતંત્રતા આપવાનું ધોરણ કાંઈક ન્યુનતાવાળું હોવાથી જે જે લોકોએ સ્વતંત્રતા આપવાના લાભમાં લાભ રાખ્યો તેઓ પાછળ જતાં જરા પરતાયા હોય એમ જણાય છે આ વાત ખોટી નથી. સ્વતંત્રતાનો ખરો અર્થ એ છે કે, સ્ત્રિયોપાસે ગદા મળુરી નહિ કરાવતાં, અને સાજેમાંદે સંભાળ લેવાનું નહિ ચૂકતાં તેમને પોતાની પેઠે રાખીને પરસ્પર લગ્ન વખતે થયેલા કરાર પ્રમાણે ચાલીને સુખ લેવું.

આ વાત જૂલાઈ જવાણી અને ગમે તેમજ વર્તવું એ વાત યાદ રહી ગઈ તેથી લોકો દુઃખ પામતા હોવા જોઈએ. માટે હવે છૂટ આપવાવિશે

ત્રિયોના હિમાંપતીઓએ છૂટ એટલે શુ ને તે કેવી રીતે અને કેટલેમુધી આપવી જોઈએ તેનું ટાચણ આપતું જોઈએ જે કાંઈ કામ હોય તે મર્યાદાવાળું હોય તો તે શોભે છે, અને તે પાર પડી તેનું પરિણામ સાફ ઉતરે છે જે મર્યાદા ન હોય તો તે ગોલતું નથી અને પાર પડી પરિણામ સાફ આપતું નથી ત્રિયો અતિ સ્વતંત્ર થઈ જાય કે પુરૂષની ઉપરવટ થઈ જાય એવી જાતની કોઈ પણ છૂટ સારી કેહેનાય નહીં આનંદિવસમુધીમા કોઈ પણ પુસ્તકમા એવું લાગ્યેજ નેવામા આનંદે કે પુરૂષ કરતા સ્ત્રી વધારે સ્વતંત્ર અને પુરૂષને પણ આધીન રાખનારી નીકળે * અને તેમ કદી કોઈ કે કાણે બન્યું હશે કે બનતું હશે તો તેનું પરિણામ સાફ ઉતરી રામ્યુ હશે નહીં મૂળ આ જગતનું મંડાણુ જ ગાત્રાધારે તપાસિરે તો સ્ત્રી કરતા પુરૂષનું પ્રાધાન્ય વધારે જણાશે અને તે ઉપરથી જણાશે કે સ્ત્રી સ્વતંત્ર નથી પણ પુરૂષ સ્વતંત્ર અને સ્ત્રીને આધીન રાખનાર છે પ્રકૃતિ અને પુરૂષ એ સર્વ જગતને આદિ કેહેનાય છે પ્રકૃતિ એટલે માયા અને પુરૂષ એટલે ઈશ્વર એ બેયના યોગથી ઉત્પત્તિ થઈ કેહેવાય છે પુરૂષને પ્રકૃતિ આધીન છે પણ પ્રકૃતિને પુરૂષ આધીન નથી કદિ આધીન ગણિયે તો પણ જોડલી માયા આધીન હોય તેટલો પુરૂષ આધીન હોય નહીં પ્રકૃતિ પુરૂષના સ્વરૂપમા વિચાર કરશું તો તેમા પણ પ્રકૃતિનું મલિનપણુ અને પુરૂષનું નિર્મળપણુ જણાશે આ વાત કરનાથી વિપયાતર થાય માટે તે મેલી દઈએ અને ચાલતી વાત ઉપર આપિયે સારાશ એ છે કે અનાદિકાળથી સ્ત્રીવર્ગ સ્વતંત્ર નથી અને જે હશે તો માત્ર પુરૂષની ઇચ્છાપ્રમાણેજ સ્વતંત્ર હશે આમ છે ત્યારે સ્વતંત્રતા માટેજ કેવળ શ્રમ કરવો તે ફેફક છે જે કાંઈ ત્રિયોને શીખવવાનું હોય તો તે હવે એટલુંજ છે કે તેઓ સદૃશ્યનાગા, સારી વિદ્યાવાગા, શીન સાચવનારા, દયાળુ અને સદાચાર તથા ધર્મ પાળનારા થાય એ શિવાય બીજું જે શીખવવાનું છે એ સ્વદાસ્વાચ્છંદન ન્યાયની પેટે છે જગતમા એવું કોઈ પણ માણસ નહીં હોય કે જે હાથે કરીને પોતાનું અદિત કરે અજાણતા, જામથી, કે દેખાદેખીથી, અથવા શીખવણીથી બૂલ થઈ જાય

* સદૃશ્યને લીધે સ્વામી આધીન રહે તે વાત જુદી છે માટે તે વિચાર જુદો રાખવો જોઈએ

તો તે બૂલને જાણીને તજીદેવી એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. ધણા લોકો એમ અનુ-
મતિ આપે છે કે પંક્તિભેદ કરવો નહીં. એનો સાર નેહએ તો એ છે કે
ભોજન કરવા બેઠેલા સહુ સરખા જાણીને એકને ગોળ ને એકને ખોળ આપવા
જેવું કરવું નહીં; કેમકે તેમ કરવાથી દોષ લાગે છે. આ ઉદાહરણ આપણે પણ
અહીં ઉપયોગી છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ ઈશ્વરસૃષ્ટિનાં પ્રાણી હોવાથી બન્નેને સંર-
ખા હક હોવાથી બન્ને પરસ્પર સરખા સુખનાં અધિકારી છે માટે જેટલું સુખ
પુરૂષને મળતું હોય તેટલુંજ સ્ત્રીને મળવું જોઈએ. આમ છે ખરું પરંતુ તેમાં
ખારીક નજર ખીજી ધણી કરવી પડે છે. ઈશ્વર તરફથી સ્ત્રી-પુરૂષમાં
જેટલો ભેદ થયેલો છે તેટલો સ્ત્રી-પુરૂષોને રાખવાની જરૂર છે. સત્ય અને
અપસત્ય અથવા 'ડાખુ' ને જમણું એ ભેદ જો આપણે માનિયે છિયે તો
સ્ત્રી અને પુરૂષમાં પણ તેટલો ભેદ છે. સ્ત્રી છે તે પુરૂષનું 'ડાખુ' અંગ છે
એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. જો કે આખું અંગ એકસરખી રીતે પોષણ કરવા લા-
યક છે તો પણ આ 'ડાખુ' અને આ જમણું જેટલો ભેદ આપણા શરીરમાં છે
તો તેટલોજ સ્ત્રી-પુરૂષના જોડામાં હોવો જોઈએ. આ ઉપરથી સમજવાનું છે
કે પુરૂષ જમણું અંગ છે અને સ્ત્રી 'ડાખુ' અંગ છે માટે પુરૂષ મુખ્ય ભોક્તા અને
સ્ત્રી ભોગ્ય હોવાથી તે પુરૂષને આધીન અને પુરૂષને અનુસરી તેને અને પોતાને
સુખ થવાના ઉપાયો કરવાની આધિકારીણી છે. પુરૂષ સ્ત્રીને આધીન રહે-
વાને યોગ્ય નથી તેમ દેટલીક બાબતમાં સ્ત્રીને બરોબરી આપવાને યોગ્ય નથી.
જેટલું સુખ પોતાનાં અંગને આપાતું હોય તેટલુંજ સ્ત્રીને આપવું નેહએ
તે તો જાણે નિશ્ચય છે, પરંતુ તેથી કરીને સ્ત્રીપણાનો કે પુરૂષપણાનો
ભેદ ટળી જતો નથી. હેતુ માત્ર હવે એટલોજ છે કે સર્વ પ્રકારનાં સુખ
સ્ત્રીએ મળવાં જોઈએ, પોતાના વ્યવહારને ઉપયોગી વિદ્યાભ્યાસ તેણે કરવો
જોઈએ, અને પુરૂષને સર્વ રીતે સહાયકારક થઈ તેનાં સુખ-દુઃખમાં ભાગ
લેવો તથા પોતાનો ધર્મ પાળી પતિને પ્રસન્ન રાખી કીર્તિ સંપાદન કરી પરમ-
ગતિનાં અધિકારીપણાને પાત્ર થવાય તેવું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ. એ શિવાય સ્ત્રી-
એને ખીજી રીતે કશું સુખ મળી શકતું નથી. ઈશ્વરી પ્રતિબંધોથી અને બંધાર-
ણથી એવું જણાઈ શકે છે કે પુરૂષ અને સ્ત્રીની યોગ્યતા તથા કર્તવ્ય એકસ-
રખાં નથી માટે એવિધે તથા પ્રયત્ન કરીને ફાકટ કાળ ચુમાવ્યા કરતાં માત્ર

મુખ સપાદન કરવાનો એનીએ રીતિ ઉપરથી સરખ માર્ગ ગોધી લેવો
 નેઈએ આપણા પ્રાચીન પૂર્વજોએ જે જે ધર્મો બાવેના છે તે ધણા સૂક્ષ્મ
 વિચારના છે, માટે તે તે યોગ્ય ધર્મો સ્ત્રી પુરુષોએ સ્વતંત્ર વિચાર વેગળે
 મૂકી વક્ષપર લેવા નેઈએ એમ કુવાથી સસારનું મુખ લેવાશે, છૂટ એટલે
 શુ તે સમજશે, અને પછી સ્ત્રીયોને છૂટ નથી અપાતિ તે વગેરેના ઉપગ્રા
 આવવા બધ પડી જશે જુનું બધું નાખી દેવાનું સમજવામા અતિ દાનિ
 છે ધરમા બે હજાર વરસનું જુનું સોનું પડયું હોય કે જુનો ચંદ્રોદય રસ
 પડયો હોય કે જુની ઝવેગત પડી હોય તો તે શુ નમમા થઈ ગયા સમજ
 વા? જગતમા કઈ નમમું કે નિરૂપયોગી કે નિષ્કારણ થયેનું નથી, એમ
 સમજ જુની રીતભાત આચાર-રિવાજ, અને બીજી સવળી બાનતમા પણ
 ક્ષણવાર વિચાર કરવામાટે રાખીને પછી સ્ત્રીયોની છૂટ ઉપર લક્ષ દોડાવતું
 કાગની ગતિથી તો શુ થશે એમ કહી શકાતું નથી લોકોની વૃત્તિ પણ મગ
 પ્રમાણે ફરતી જાય છે આમ છતાં આપણે સાન ઉદ્ધત થઈ જતું નહી
 પરંતુ જે કરવું તેઉપર આગળ પાછળ વિચાર કરવો અને જુના પુસ્તક
 તથા વૃદ્ધોની વાતો વાચી-સાલળી તેને વર્તમાનકાગના વ્યવહારસાથે બેગવીને
 સગન માર્ગઉપર ઉતરવું બુદ્ધિવાનનું લક્ષણ એજ કે ગુચવણમા પડેની
 વાતને પાશરી ઉતારવી, પણ પાશરી વાતને ગુચવણમા નાખવી એ બુદ્ધિવાનનું
 લક્ષણ નથી સર્વેએ આ વિચારમા કરવાનું એ છે કે સારી વિદ્યા સારા અંગ દ
 કાય તેવા વસ્ત્રો અને ધાતુના અને સદગુણના ધરણ્યાથી સ્ત્રીયોને રોબીતી કરવી
 તેમજ તેમને એક પોતાનું અર્ધાગ જાણી તથા ધર્મની લક્ષમી જાણી પોતાની
 બરેબર મુખ આપી તેના અવગા હુ ખ દૂર કરવા સ્ત્રીએ આના બદનામા
 મર્વ સદગુણોથી મુક્ત થઈને, તથા કુળજાતિને અતુમરી સર્વ રીતભાતને જા
 ણીને પોતાના પતિને અનુરક્ત રહેવું તેને ધરના કામખાનગની ચિતાથી મુક્ત
 કરવો, ઈશ્વરબુદ્ધિથી તેનું હિત અને પ્રિય કરવું ધરની અને પ્રજાની સલામ
 રાખવી અને ધર્મો પ્રસાર ઉપાડી લઘુ આમીને પ્રસન્ન રાખી પોતે પ્રસન્ન
 રહી છતેન્દ્રિય રહી પોતાના પિડને અને કુળજાતિને શોભાવવા યોગ્ય વાત એ
 છે કે પુરુષ જેમજેમ સ્ત્રીને સર્વ વાતે મુખ આપતો જાય અને સર્વ ગુણસ
 પન પ્રતો જાય તેમતેમ સ્ત્રીએ આમીને વારે આપીન રહી નાજ મર્યાદા

સાચવી, ધર્મ-સદાયારનું ચિંતન રાખી પોતાના ગુણને અને વિદ્યાને શોભાવવાં. આમ જો ન થાય તો પુરુષે લીધેલો શ્રમ અને સ્ત્રીની તેહપરથી આવેલી સમજણ સાવ નિષ્ફળજ છે. ગમે તેવી દ્રવ્યવાળી, વિદ્યાવાળી કે ગુણવાળી સ્ત્રી પતિને ઈચ્છિત હોય તેટલુંજ કરે આચરે તેથી સારું છે. તેથી વિપરિત થાય તો તેથી કશું સારું નથી. કેટલાક સાવ અજ્ઞાનના લોકોમાં સ્ત્રીવર્ગને કંઈક મુશકેલીયો ખમવી પડતી હશે એમ જાણવામાં આવે છે પરંતુ તેવા ભાગ ભાષણો કરવાથી કે લખાણો કરવાથી સમજે તેમ નથી. જેવો તે ભાગ સ્ત્રીઓની યોગ્યતા ન સમજનારો છે તેમ સ્ત્રીઓપણ એવી વિપરિત સ્વભાવની છે કે તેમને ગાંઠે નહીં. આમ છતાં કેટલીક વાર સ્ત્રીઓને બંધન વધારે થાય છે તે ન થવાનેમાટે માત્ર ખરી કેળવણીનો પ્રસાર જોઈએ તો ઈશ્વરેચ્છાથી એની મેજે સરખામ આવે છે.

ચતુરાઈ.

લે. કે ૧૧૫૮૦૦ ૮૨૨૨૫.

સઘળાં જગતનાં સ્ત્રી-પુરુષોએ ચતુરાઈનો અર્થ પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સમજી લીધેલો જણાય છે. એક પુરુષ એક વિષયમાં ચતુરાઈ માનતો હોય તો બીજો તેથી જુદાજ વિષયમાં ચતુરાઈ માનતો હોય. એક સ્ત્રી અમુક જાતિનાં આચરણમાં ચતુરાઈ માનતી હોય તો બીજી તેથી વિપરીત આચારમાં ચતુરાઈ માનતી હોય. એમ સહુસહુની પ્રકૃતિને અનુસારે ચતુરાઈ કહેવું છે. વળી તે સાથે એમ પણ સહુ માની લે છે કે મારામાં જે સમજણ કે જે ચતુરાઈ છે તેવી બીજામાં નથી. રાજા અને રક એ ચતુરાઈના વિષયમાં સરખા અભિમાની હોય છે. ગમે તો કોઈ સારા આચરણમાં ચતુરાઈ માને કે ગમે તો કોઈ નારામાં ચતુરાઈ માને તેને કોઈ પ્રતિબંધ કરતું નથી. પ્રત્યેક માણસનાં સ્વભાવ, ગુણ અને કર્મ જુદાં જુદાં હોવાથી કલ્પનાઓ જુદે જુદે રીતે દેખાય છે. કોઈ સંસ્કૃત ભાષા ભણી વાદવિવાદ કરવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ ઇંગ્રેજ ભાષા ભણીને તેજ ભાષામાં વાતચિતનો વ્યવહાર ચલાવવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ અનેક પ્રકારના જગત્ સભ્ય કરવાના તર્કો કરવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ ઈશ્વરના અસ્તિત્વને અજાણવાના તર્કો કરવામાં ચતુરાઈ

લેખે છે, કોઈ બૂગોળના ભારે જ્ઞાનમાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ ખગોળના અખુટ જ્ઞાનમાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ અદ્વન્ધ્યો વિશે અનેક જાતિના અતુમાન બાધવમાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ પ્રાચીનને અપ્રમાણિક ગણવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ અપ્રાચીનને પ્રમાણિક ગણવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ વિચિત્ર પ્રકારના વસ્ત્રો શોધી કાઢવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ રસાયનના પ્રયોગોમાં પ્રતીજ્ઞાપણ પામવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ આમશમાં વિમાન ઉડાડી શકવાની શક્તિ મેળવવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ અનેક પ્રકારના પદાર્થો બનાવવામાં અને પ્રતિ દિવસ તેમાં નવો ફેરફાર કરતા જતા લોકોને અતિ આશ્ચર્ય ઉપજાવવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ વાદ્ય વગાડવામાં અતુરાઈ માને છે, કોઈ ગાનકલામાં કુશળ થવામાં અતુરાઈ માને છે, કોઈ નાયકા અનકારને ઓળખવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ કારભાર કરવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ સેનાધ્યક્ષ થવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ શત્રુની સામે સ-આમ કરવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ ઘરને ખુલ્લો ઘવાઈને શરીરને સાચવી રાખવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ પડસ ખાનાના સ્વાદમાં અતુરાઈ માને છે, કોઈ અતિ આહાર કરી શકવાની શક્તિમાં અતુરાઈ માને છે, કોઈ અનેક પ્રકારની કસરત કરવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ અનેક પ્રકારના જાડના ખુટી કરનારા ખેલો કરવામાં અતુરાઈ માને છે, કોઈ જાદુને ખીલાડાની પેઢે છેતરવામાં અતુરાઈ માને છે, કોઈ હરણને સિંહની પેઢે મારી નાખવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ વ્યાપારમાં ખોટું ખોલી સામાને છેતરી ધનવાણુ ચનામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ ચાડી કરીને પારમના કાન ભરનામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ ખીજાની ઉપર આજ ચડાવવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ કડના વેણ કાઢીને પારમ કલેજ ખાવામાં અતુરાઈ માને છે, કોઈ સસારમાં રમીપત્ની રહેવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ સસારને તિરસ્કાર કરી અસંગ રહેવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ દુઃસ્વભાવ કપડા પહેરવામાં અતુરાઈ માને છે, કોઈ કીણા વસ્ત્રો વાપરવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ માથે વિચિત્ર વાળ રાખવામાં, સુછનો મરેડ સારો કરવામાં, ભમરની મલાળ રાખવામાં, આખમાં સોઈરા આવવામાં અને સુગંધી તેલ તથા અત્તર અંગે લગાડવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ નાતવરા કરવામાં અતુરાઈ લેખે છે, કોઈ ખુટખોળ ધાલી અસમાં ચડાવી મજે ગળપટા

પીટી સાંજ સમયે હવા ખાવા જવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ નવા પંથો
 ઉભા કરવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ પ્રાચીન પંથો તોડવામાં ચતુરાઈ માને
 છે; કોઈ પુનર્વિવાહનો પ્રચાર કરવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ જ્ઞાતિ-જાતિના
 વ્યવહાર તોડવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ મોટી મુસાફરી કરવામાં ચતુરાઈ
 લેખે છે; કોઈ ઘરને ખુલ્લું માત્ર પેટ ભરી બેસી રહેવામાં ચતુરાઈ લેખે છે;
 કોઈ કામને આધીન થઈ અનેક કુર્મ કરવામાં કે અનેક મુખ્ય ભોગવવાની ઇ-
 ચ્છામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ કોધાંધ થઈને અનેક અયુક્ત કામ કરવામાં
 ચતુરાઈ સમજે છે; કોઈ મદમાં અને કોઈ મત્સરમાં મદી જઈ સર્વને તરણા
 સરખા લેખવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ સુંદર અલંકાર બનાવી શકવામાં
 ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ સુંદર વસ્ત્રો બનાવી શકવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ
 શરીરની સુધડતા રાખવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ સાઈ લખી શકવામાં
 ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ સાઈ રાંધી શકવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ શરીરનાં
 અતિ બળથી બે મણુ બોળે ઉપાડી શકવાની શક્તિથી ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ
 ઊંડાં પાણીમાં પહોરવાર તરી શકવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ લાંડલવાઈઓ
 કરી માણસોને પ્રસન્ન કરવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ પુસ્તકો લખી બહાર
 પાડવામાં, કવિતા કરવામાં અને જન્મચરિત્રો લખવામાં ચતુરાઈ લેખે છે;
 કોઈ રાજ્યની ઉચ્છલપાયલ કરવામાં ચતુરાઈ માને છે; કોઈ માથે આવેલા
 અપરાધમાંથી છળ કરી છૂટી જવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ સિંહાદિક પ્રા-
 જ્ઞિયોને કે સર્પાદિકને વશ કરવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ વાચુને વશ કરી
 તેનાથી અનેક યંત્રો ચલાવવામાં, કોઈ અગ્નિને આધીન કરી તેનાથી અનેક
 યંત્રો ચલાવવામાં, કોઈ વીજળીને વશ કરી તેનાથી વ્યવહારનાં કાંઈ સેહેલા-
 ઈથી સાધી લેવામાં, કોઈ કાળના નિયમમાં રસાયનોથી દેરદાર કરી શકવાની
 શક્તિમાં અને કોઈ જનાવરોપાસે માણસોનું કામ કરાવવાની કળામાં ચતુરાઈ લે-
 ખે છે; કોઈ રાખદાલંકારથી બોલવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ બોલેલાં કે લખેલાં
 વાક્યમાંથી અનેક અર્થ કાઢીને અનેક પ્રકારે વીંખી નાંખવામાં ચતુરાઈ લેખે
 છે; કોઈ સંપત્તે પરહરવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ ચોરી કરવામાં ચતુરાઈ
 લેખે છે; કોઈ હીરા-મોતીની પરીક્ષા કરવામાં ચતુરાઈ લેખે છે; કોઈ દૂતિ-
 યાના શોધમાં ચતુરાઈ લેખે છે; એમ સહુએ જુદી જુદી રીતે ચતુરાઈ માની

લે છે. જેમ પુરૂષો પોતપોતાનાં જીવંત આચરણોમાં ચતુરાઈ માની લે છે તેમ સ્ત્રીઓ પણ ઉપરનાં આચરણોથી અને તે શિવાયનાં ખીજનાં કેટલાક આચરણોથી ચતુરાઈ માની બેસે છે. કોઈ સારા રૂપમાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ કળિયો કરીને સામી આવનારને હરાવવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ કુટુંબમાં ક્લેશ કરાવવાની યુક્તિમાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ સુંદર વસ્ત્ર પહેરી લટકો કરી ચાલવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ સાઈ રાંધી શકવાની અને સારા વધાર દેતાં આવડવાની શક્તિથી ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ ઘર સાફ રાખી શકવાથી ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ લાંબે રાગે ગરબા ગાવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ લાજ માથાદા લોપવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ ધણીને આધીન કરવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ મેણાં મારી પારકાં ક્લેશ બાળવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ સુંદર વેણુ સમારવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ આંખ ચાડવા કરવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ બાળકોનું રક્ષણ કરતાં આવડવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ ધણી ધનવાળો હોવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ પોતાની વાત રહેવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ સાઈ ભરત ભરતાં આવડવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ સાઈ શીવતાં આવડવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ મોઢું ચડાવી રીસાઈને સુંઠ રહેવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ રાજમાર્ગમાં રાગિયા બોલાવતાં આવડવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ નાત-જાતમાં સાઈ રોતાં આવડવાથી ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ લાપા લણીને કાગળો લખવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ વાચતાં લખતાં આવડવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ ધણીનું મન મેળવવામાં ચતુરાઈ માની લે છે. કોઈ ધણીને ધમકાવવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ રાજકાજના પ્રપંચ ડાળવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ અતિ સાહસ કરવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; કોઈ વિચારવગરનાં વ્રતાદિક કરવામાં ચતુરાઈ માની લે છે; એમ અનેક પ્રકારે જેને જેમ ગમે તેમ સ્વભાવ પ્રમાણે ચતુરાઈ માની લઈને સહુ સહુના મનમાં મોટાઈ માની બેસે છે. કોઈ પણ માણસ જગતમાં એવું નથી કે જે પોતે પોતાની ચતુરાઈથી ખીજની ચતુરાઈને વધારે સારી ગણે. ‘હું જે જાણું છું’ અને ‘કશું છું’ તે સાઈજ છે અને તેવું કોઈ કરી શકે તેમ નથીજ’

એ વિચાર ક્ષણવાર પણ માણસમાંથી જતો નથી. આ વિષયમાં એક ભી-
ખારી અને એક લક્ષાધિપતિ એ બેય સરખા ઉતરે છે. માણસો જે જે
ચતુરાઈઓ માની લે છે; તેમાં કેટલીક ચતુરાઈઓ વ્યવહારને સુધારનારી
હોયછે, કેટલીક વ્યવહારને બગાડનારી હોયછે, કેટલીક પરમાર્થને સુધારનારી
હોય છે, કેટલીક પરમાર્થને બગાડનારી હોય છે, કેટલીક શરીરને સુખ આપના-
રી હોય છે, કેટલીક શરીરને દુઃખ આપનારી હોય છે અને કેટલીક સાવ નિષ્ફળ
બન્ય તેવી હોય છે. એવા કેકજ ભાગ્યશાળી હોય છે કે જેઓ વ્યવહાર અને
પરમાર્થ સુધારનારી ચતુરાઈને શોધી કાઢીને ગ્રહણ કરે. જગતમાં ચતુરાઈઓ
આ કહી એટલીજ નહિ પણ બોલતાં ને લખતાં પાર ન આવે એટલી ચતુ-
રાઈઓ વિદ્યા, કળા અને ઉદ્યમ વિષેની છે. અને તે સઘળી મનુષ્યમાત્રમાં જે
જેવો પાત્ર તેમાં તેવી ચતુરાઈ રહે છે. પણ તે ચતુરાઈ શા કામની કે જેથી
આ લોક-પરલોકનું કશું સાધન સંપાદન ન થાય ? પાણી કાઢવાને માટે પૃથ્વી
બોદવામાં આવે છે તેમાં જે પાણી ન નીકળે તો તેને માટે કરેલો શ્રમ મિથ્યા
છે, તેમ માનવામાં આવતી ચતુરાઈથી કલ્યાણ સંપાદન ન થાય તો તે ચતુ-
રાઈ મિથ્યાજ છે. કાંઈ પણ સાઈ હોય તેનું નામ ચતુરાઈ કેહેવાય, તેમ છતાં
બ્યારે માની લીધેલી ચતુરાઈથી કંઈ પરિણામ સાઈ ન ઉતરે ત્યારે પછી તેને
ચતુરાઈ નામ આપવું એ પણ ખોટું છે. પૃથ્વીને ઉપલપાયલ કરી નાંખે,
કાળના નિયમો ફેરવી નાંખે અને દેવને દંડ કરે એવી ચતુરાઈનું પ્રાણી પણ બન્યાં
સુધી પોતાનું કલ્યાણ શામાં છે તે નથી જાણતું સાંસુધી તે ચતુરપણાને યોગ્યજ
નથી. જેથી કલ્યાણ ન થાય તેવી ખોટી ચતુરાઈને તો નાગડદાઈ કે લુચાઈ કે
મૂર્ખાઈનુંજ નામ આપવું જોઈએ. અનેક પ્રકારની આ મૂર્ખાઈએ જગતને
વશ કર્યું છે તેમાંથી ભાગ્યશાળી હોય તેજ પોતે પોતાની મેળે સમજી માર્ગ
શોધી લે છે. તે શિવાય ચતુરાઈના દ્રાકોં રાખનારા બેય લોકને બગાડીને
મનુષ્યજન્મ મદતમાં ખોલે છે. મનુષ્યજન્મ પામીને આયુષ્ય ફેકટ જવા દેવું
તે ફેતરાં ખાંડતાં દીવેલ ફેકટ જવા દીધા જેવું છે. દીવેલ તો ફરીને પણ
પૈસાવડે મળે પણ આ મનુષ્યશરીર ફેરડો પૈસા ખરચતાં કે ફેરડો ઉપાય
કરતાં મળતું નથી. એ શું થોડી હાનિ છે ? આ શરીર ક્ષણભંગુર અને
મળમૂત્ર તથા હાડચામની ડોડી છે; તોપણ તેનાથી જે કામ થાય છે

તે અતિ ઉત્તમ અને ખીજા કોઈ શરીરથી થઈ શકતું નથી. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર મોટા પુરુષાર્થ જગતમાં કહેનાય છે એ પુરુષાર્થ સાધવાનું સ્થાનક આ શરીર છે એટલામાટે એવા અપવિત્ર અને અવિશ્વાસ્યને અમુલ્ય કહેનામાં આલુ છે. આવા અમુલ્ય શરીરને ખોળી ચતુરાઈનો આશ્રય કરી જવા દઇએ એ જેવી ખીજા મૂર્ખાઈ કયી કહેવાય તે કાંઈ સમજાતું નથી. અવળે માર્ગે ચાલવાની ક્રેટલીક ચતુરાઈ કે જેથી પાપ થાય છે તે તો જાણે કેનજા મૂર્ખાઈજ છે, અને સારે માર્ગે ચાલવાની ક્રેટલીક ચતુરાઈ છે તે ગાહાપણ છે, કેમકે સારે માર્ગે ચાલવાથી કોઈ દિવસ પણ સારે લાભ થાય છે. ખરામાં ખરી ચતુરાઈ એજ છે કે જે આ લોક અને પરલોકને સુધારી જાતું કલ્યાણ કરે છે એ શિવાયની જેટલી ચતુરાઈ છે તેટલી સવળી ગાડાઈ છે કહ્યું છે કે—વા લોકદ્વયસાધિની તનુમૃતાં સા ચાતુરી ચાતુરી (માણસોમાં બેય લોક સાધી આપનારી જે ચતુરાઈ છે તેજ ચતુરાઈ છે) સારાશ કે જેથી બેય લોક સુધરે તેજ ચતુરાઈ કહેવાય ખીજા ચતુરાઈ તે ચતુરાઈ કહેનાય નહીં. પશુ પક્ષિયો પણ જેટલીક ચમત્કારિક ચતુરાઈવાળા હોય છે. કોઈ સારૂ ચાની શકે છે, કોઈ સારૂ ખોલી શકે છે, મઈ રગમાં સુદર ટોચ છે, કોઈ સારૂ ઉડી શકે છે. ગ્રામ પાણીમાં પેસી જાય છે, કોઈ આગ્રાશમાં ચડી જાય છે, કોઈ વિચિત્ર કોતરે અને માળાઓ બનાવે છે, કોઈ વિચિત્ર પ્રકારે ખોરાક મેળવે છે, કોઈ સારી મુક્તિથી પોતાનું રક્ષણ કરે છે, કોઈ કપટથી ખીજાને મારી નાખે છે, કોઈ પાણીનું ધણું ચંચળ હોય છે, કોઈ વગર બોનાવ્યે બોનતું નથી, કોઈ ધણીને વશ કરે છે, કોઈ ધણીને વશ થઈ જાય છે, કોઈ મનગમતી મુસાફરીઓ કરે છે, કોઈ પાણીમાં તરે છે, ગ્રામ સાતલાતના મેવા ખાય છે, ગ્રામ માણસોને જીવાડનાર થઈ પડે છે અને કોઈ મનુષ્ય જેના પાણીને પણ છેતરી લેનાર હોય છે. આમ બ્યારે પશુ પક્ષિઓ પણ ચતુરાઈવાળા સ્વાભાવિક છે ત્યારે મનુષ્યને તો વધારે જ્ઞાનનાળા ઈશ્વરે પ્રધી ત્યારે તેમાં કેમ ચતુરાઈ ન હોય? પરંતુ બ્યારે પશુ પક્ષિઓના જેવીજ ચતુરાઈ મનુષ્યોને મળે ત્યારે મનુષ્યમાં અને પશુ પક્ષીમાં શો ફેર? સમજવાનું એ છે કે પ્રારબ્ધયોગથી અને પુણ્યનેતીધે બ્યારે મનુષ્યજન્મ મળ્યો છે, ત્યારે ખીજા ખોળી ચતુરાઈઓને ચૂને ચડાવીને જે ખરી ચતુરાઈઓ

હોય કે નેથી આ લોક અને પરલોક સુધરતો હોય તેને વિષે પ્રીતિ બાંધવી ને-
 ધએ. નેથી આ લોક અને પરલોક સુધરે તેવી ચતુરાઈ બાંધવાને પરમેશ્વરે સહુ-
 નામાં અમુલ્ય બુદ્ધિબળ આપ્યું છે તેનો ઉપયોગ કરવો નેઈએ. તોપણ કદી મં-
 દાધિકારીને તે ન સુજે તો તેને માટે કહેવાનું એટલું છે કે કામ ક્રોધાદિકને વચ્ચે
 રાખી, સદાચરણને માર્ગે ચાલી, સર્વ વ્યવહાર ચલાવતાં ઈશ્વરનું સ્વરૂપ જા-
 નખી સર્વ વાતે અસંગ રહી સાર શોધતાં રહેવું. નેટલી બુદ્ધિ અને નેટલી
 ચતુરાઈ આ માર્ગમાં કામે લાગશે તેટલીજ સફળ છે. તે વિના ખીજા કામમાં
 લાગી તે સાવ નિષ્ફળ છે. લોકો કહે છે સુખ ભોગવવા માટે મનુષ્ય શરીર છે
 તો તે વિષે અમે આગ્રહ કરતા નથી; પણ પેહેલાં વિચાર કરવો નેઈએ કે
 સુખ એટલે શું? જે વિષયોનાં સુખને ખરું સુખ માનવામાં આવતું હોય તો
 તે પશુ-પક્ષિઓને અને કીડાઓને પણ સ્વચ્છંદ રીતે મળે છે. ત્યારે પછી
 મનુષ્યજન્મની જરૂર શી હતી? માટે કદી એવી જાગૃતમાં ભૂલ ખાતી
 નહીં. એવાં ખોટાં સુખમાટે આ શરીર નથી પણ ખરાં સુખને ખોળી કા-
 ઢવાને માટે આ શરીર છે. એ શરીરનાં સાધનેથી ખરું સુખ ખોળી કાઢીને
 આ લોક તથા પરલોક સુધરે તેવું કરવું તેવું નામજ ચતુરાઈ છે. અપૂર્ણ

પ્રમુપ્રાર્થના દેહભાવની.

રાગ ભૈરવી અને તાલ દાદરો.
 સદાય કરે કૃપાળુ, હું પિડાઈ છું તમારે;
 દયા દીનવંદુ લાવી, હું ખરિયેથી તારે;—સદાય.
 આશિષુ કોઈની હું, આશ નહીં લેશ કરે;
 આમજ અનાદિ ઈશ, એક છો આધાર મારે;—સદાય.
 શેષનાગ પણ પાર, વરણવતાં ન પામે;
 તારદાદિ મુનિ મોટા, ગુણ ગાય છે હજારે;—સદાય.
 બાળુતો નથી હું કાંઈ, સેવયાની શુભ રીત;
 સંસારવિષે સતાઉ, આવી દુવે તો ઉગારે;—સદાય.
 કેશવ કહે શુ વંદુ, આપજો અંતર્યામી;
 ગરબા પલો રંગ આધિ, વ્યાધિ ઉપાધિ નિવારે;—સદાય.

સ્ત્રોધર્મનાતિ—નામની ચોપડી વખનાર ગુજરાતી મોશ્વરે
 મનના મલાસદ રા મુકુદરામ નિલાસામ મી એ તગ્ધી મળી છે તે
 કારસદિત માન્ય શાખિયે છિયે જે બાઈએ દાતમા વિવાયત જઈ જ
 વર્મ અગીધાર કરી આ દેશના કેટલાક ફેરીગોના મનને આશ્વર્ય પમાડ્યું
 તે રમાળાઈનું લખેલ મળ પુસ્તક મરાઠીમાં છે તેનું આ ભાસાતર છે પ્રા
 પણ પુસ્તક મર્યાતે પૂર્ણ અને સાન નિર્દોષ હોય કદાચ છે તો પણ વિચા
 નય વિવક માન્ય અને અનુલય પ્રનાજે દોષાદોષ અને પૂર્ણપૂર્ણપણ તમા
 આવે છે તેથીપણ પુસ્તકમાં ન્યુ ાધિપણ હોય તો તેવિરોધા ગુણદોષનું પાત્ર
 તનો ન્યનાર થાય છે પાતાને અનુકુળ અને સર્વ વાતે ઉપયોગી મળીને મત
 તેનું ભાસાતર છે તો મળમા રહના ગુણદોષનું પાત્ર કેતેક ભા. ભાસાતર
 ન્તાને પણ થયું પડે છે આ પુસ્તક વાચનાથી કેવીક શીખામણ મળ તે
 કે તેથી ત્રીનગને તેમજ પુરનાર્ગે ઉપયોગી છે શ્રીમુધાગ્ણાનો વિચાર
 નેનામાં આવ્યો છે તે ઉત્તમ છે તેમાં કેટલાક વિચારોને અમે મળતા નથી
 ગદ્યનત અભાવન મન અને સમર્થિતો અપાયેના વિચારોમાં કેટલુંક અવા
 ભાગને અનુપયોગી જણાય તેનું લાગે છે ભાસાતરકર્તાએ પુસ્તક રચનાનું
 પ્રથમ દત્તાત તેનીપામેથી મેળવીને / દાખર મ્યું છે વિનાયત જણા
 દગદગથી તેમાં સાત છે પણ સારપછીની જે ઉચ્ચપાયાન થઈ છે તે નથી તથા
 એમ તેખી સેતુ પડે એ આ પુસ્તક તે ખી ન બન્યા પેદાશનું તૈયાર થઈ ગયું
 દશે અનુમાન મતા પ્રત્યાવના લખ ની વખત લખાગને તે વાત સધા
 નાણુવામાં આવવી જોઈએ એમ લાગે છે ભાસા ધણી સંગ નથી અને પાત્ર
 અધરી પ મુ નથી કેટલેક રેમણે કદાપ શબ્દો છે તે ખી ન આ દત્તિમાં નીકળી
 જશે ભાસાતરકર્તાનો શ્રમ સુધાગ્ણાનું પુરતર દોનાથી આદ્ય જનનો મન
 વ નથી ૧૨ પેજ ૧૩ શરમની ચોપડી મ્પડાનું પુદ અને મિત ૧-૪-૦૮

સૂચના.

મે નમદ મુકામેથી જેજે સાહેબોએ તા. ૭-૨-૮૪ તથા ૯-૨-૮૪ ને
 મનિઆગર કરનાય હોય તેમણે પોતાનું નામ દાખ અને કયા ચોપાનિયા ના
 નું છે તે કાંઈમાં લખી જણાવવાથી પોતેમાં બુલ દશે તે સુધાગ્ણ

હો:

૬

આર્યધર્મપ્રકાશ, આસિક ચોપાનિયાની કીમત રૂ. ૧૫ તથા
ટપાલખર્ચ આના ૩ છે.

શ્રીમદ્ ભાગવતભાષાંતર પાંચ હારમનું આસિક ચોપાનિયું.
વર્ષ ૧ ની કીમત રૂ. ૩ ટપાલખર્ચ આના ૬ છે.

પ્રવોધચંદ્રોદય નાટક (યુજરાતી) મુલ્ય દસ આના, ટ-
પાલખર્ચ એક આનો.

પેહેલી ચોપડી ચિત્રથી બોધ થાય તેવી. મુલ્ય એક આનો.
ટપાલખર્ચ અરધો આનો.

પંચીકરણ રામગુરુકૃત સટોક મુલ્ય એક રૂપિયો. ટપાલ
ખર્ચ બે આના.

સાવિત્રીચરિત્ર છાયાનાટક સંસ્કૃત મેરખી રવાણ રાવ-
પાઠશાળાના શાસ્ત્રી શંકરલાલ ગાહેશ્વરનું રચેલું. મુલ્ય રૂ. ૧૧ ટપાલ-
ખર્ચ આના બે.

વિપત્તિવિષેના સંસ્કૃત પત્રનું ભાષાંતર મુલ્ય છ આના ટપા-
લખર્ચ અરધો આનો.

અનસૂયામ્બુદય સંસ્કૃત. મુલ્ય અઢી આના ટંઅરધો આનો.

અનસૂયામ્બુદય યુજરાતી. મુલ્ય આના અઢી. ટપાલખર્ચ અરધો
આનો.

સત્યનારાયણની કથા યુજરાતી કવિતામાં મુલ્ય છ આના.
ટપાલખર્ચ અરધો આનો.

ઉપરનાં પુસ્તકોવિષે કોઈને કાંઈ લખવું હોય તો બુલેશ્વર
નજીક શીરગીના દેવળ પાસે ધર નં. ૧૯ માં વેદધર્મસલાની પાઠ-
શાળામાં આર્યધર્મપ્રકાશના તંત્રીજીએ લખવું. પુસ્તક લેનારે કૃપાકરી
નાણું પેહેલેથી મોકલવાં. નાટપેડ કાગળો લેવામાં આવશે નહીં.

આમાનાં કેટલાંક પુસ્તકો મુંબઈમાં પડિંતજી જીજ્ઞાસામ
મુકુંદજીની પુસ્તકની દુકાનેથી મમાદેવી પાસે મળશે.

કેશવલાલ હરિરામ,
આર્યધર્મપ્રકાશ તંત્રી.

आर्य धर्मप्रकाशः

ARYA DHARMA PRAKASH

पुस्तक १० युं आपाद, संवत् १९४०. अंक ९ मो.

वसंततिलका.

अग्ने मनोहरिण ते विषयायकूपा-
श्विनादुरतदवपन्हिगिराश्व पार्श्व ।
ष्टष्टे व कालशरस्ताहायधर्मा
रण्य समाश्रय शरण्यमयि यसोऽख्य ॥१॥



आर्यधर्मप्रकाशः न ०
वसन्ततिलकाः काव्यशास्त्रमंडली.

मु. अ. धर्मप्रकाशः
सुभाषितप्रकाशः छायाभाषा भा. ३
सन् १८८४ ई. स. वी

मूल्य वर्ष १ नो रु. १॥ अगाधधीज
टपालतर्ज आना ३ रु.

ક્રમ	વિષય	અનુક્રમણિકા	પૃષ્ઠ
૧	મરોપકાર	...	૧૯૩
૨	ચત્રપ્રભાગરિત્ર...	...	૨૦૪
૩	નવા ગુજરાતી કવિ અને કવિતાવિધે	...	૨૦૮
૪	ચતુરાઈ	...	૨૧૧
૫	રઘુનાથ ગોસ્વામી	...	૨૧૩
૬	ખેહેરાં અને મુ'ગાંઓની નિશાળ	...	૨૧૫
૭	સંસાર સુખદ કોને ?	...	૨૧૬

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

દાખે દેવ અનેક દીનજનને દાડી દયાદિયો,
જીવાડે સહુને સદા સુખવિધે જે મેધની વૃદ્ધિયો;
લીલા આદ્યુત જે કરે જગતમાં તે કદને કાપળે,
સત્પ્રજા સુવિચાર સત્સમય તે સદર્શને આપળે.

ઈનામના નિવંધોની જાહેર સ્વર

ઈનામ '૧ હુ' રૂ. ૮૦ નું,

પુરૂષે લક્ષ્મીને શું કરવું ? એટલે વિધા લખવાના હેતુ અને લક્ષ્મીના પુરૂષના કર્તવ્ય વિષે શુદ્ધ અને સરલ ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ નિબંધ લખનારને શેઠ હરિવલ્લભદ્રાસ બાળગોવિંદદાસનું સને ૧૮૮૪ ની સાલનું ઉપહુ' રૂ. ૮૦ નું ઇનામ આપવામાં આવશે. એ નિબંધનું કદ બુદ્ધિપ્રકાશ જેવડાં છાપેલાં ૫૫ ૮૦ થાક એટલું જોઈએ, તથા તા. ૩૧ મી અક્ટોબર સને ૧૮૮૪ સુધીમાં નીચે સહી કરનારને પહેલ્યાંડવાં જોઈએ. મુદત વિષે આવેલો નિબંધ નકામો ગણાશે, જેનો નિબંધ સાથી સરસ અને ઇનામ લાયક જણાશે તેનેજ ઇનામ મળશે.

ઈનામ બીજું રૂ. ૨૦૦ નું.

“સ્થાનિક સ્વરાજ્ય” વિષે શુદ્ધ અને સરલ ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ નિબંધ લખનારને શેઠ સોરાળજી જમશેદજી જીજીલાલનું સને ૧૮૮૪ તથા ૮૫ એ બે સાલોનું ઉપહુ' રૂ. ૨૦૦ નું ઇનામ આપવામાં આવશે. એ નિબંધમાં રાજ્યના હેતુ, સ્વરાજ્ય અને સ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે શું ? તથા તેના ઉપ-યોગ અને લાભાક્ષાત્ત, એ વિષયોમાં સમાવેશ થાય એવી દરેક બાબતોનું સ-પ્રમાણ અને વિગતવાર વર્ણન ખુલાસાથી કરવું. એનું કદ બુદ્ધિપ્રકાશ જેવાં

આયંધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૨ મું.

આપાઠ, સંવત્ ૧૮૮૦.

અંક ૬ મો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

પરોપકાર.

તેજ

૩૧૧૫૫૫

૧૯૮૦

ધનાને જીવિત ચૈવ પરાર્યે પ્રાજ્ઞ ઉત્સૃજેત્ ।

તાન્નિમિત્તો વર સાગો વિનાશો નિયતે સતિ ॥

ઠાકા માણ્યમે ધનને અને જીવિતને પરોપકારને માટે વાપરવાં કેમકે એનો નાશ નહીં છે સારે પરોપકારના નિમિત્તથી ત્યાગ કરવો એ સારો છે.

આ નિરત નાશવત જગતમાં જેટલા નામ-રૂપાત્મક પદાર્થો છે તેટલા સઘળા નાશવાન્ છે તેજ પ્રમાણે ધન અને જીવિત એ પણ નાશવાન્ છે. એ કાળના નિયમને ફરવી શકવાને કોઈ પણ દેવ કે દાનવ સમર્થ કેહેવાતા નથી. મોટા મોટા વિદ્યાવાન્ અને ધર્મને માર્ગે ચાલનારાઓને પણ એ નિયમ બાધ કર્યાવગર રહેતો નથી. ધનને પેટીપેટારામાં નાંખી ઉપર તાળાં મારીને ગમે તેટલું સાચવી રાખ્યું હોય કે ધરતીમાં દાટ્યું હોય તોપણ તે જતું રહે છે. કોઈ માણ્યસને પેટી કે પેટારામાં નાંખી તાળુ દઈને રાખી મેલેલ હોય તોપણ તેનું જીવિત ઓછું થયા વગર રહેતું નથી. ધન અને જીવિતનો નાશ અવશ્ય થનાનો જ છે. સારે તેનો પરોપકારના નિમિત્તથી નાશ થવા દેવો એ સારો છે. વલો જતો પાણીનો પ્રવાહ કાંઈ અટકતો નથી. માટે તેને કોઈ સારા ઉપયોગમાં લઈને વેહેતો રહેવા દીધો હોય તો તેમાં વધારે સારું છે. બુદ્ધિવાનનું તો એજ લક્ષણ છે કે ધન અને જીવિતને પરોપકારમાં વાપરવાં. જેમ સમય ગયો તે ફરીને આવતો નથી, તેમ ધન અને જીવિત ગયું તેપણ પાછું આવતું નથી, એટલા માટે જે યશો તે જ્યાસુધી નાશ થતા કાંઈ પણ બચ્યું હશે ત્યાસુધી યશો ઉપકારના કામમાં નહિ વપરાયેલાં ધન અને જીવિત જ્યાં થાય છે અને તેજ ધન અને જીવિત પરોપકારમાં વપરાતાં ખૂટી ગયાં

હોય તો તે સફળ થાય છે. જ્યારે ધનનો અને હવિતનો નાશ અટકાવી શકવાની શક્તિ આપણી નથી, ત્યારે એવા વાત ઉત્તમ છે કે પરોપકારને માર્ગે તેને વાળી દેવાં જેથી તે માર્ગે તેનો નાશ થયા કરવાથી તે નાશ નિષ્ફળ જાય નહીં. જ્યાંસુધી આપણી પાસે ધન અને હવિતનો સાચો યોગ થયો છે ત્યાંસુધીજ પરોપકાર થઈ શકે તેમ છે. હવિત હોય ને ધન ન હોય તો કંટલીક જાતના પરોપકાર થઈ શકતા નથી. ધન હોય અને હવિત ન હોય તો કાંઈ પણ જાતનો પરોપકાર કરી શકતા નથી. એટલામાટે જેઓને ઈશ્વરકૃપાથી અને સારાં આગ્યે ધનનો અને હવિતનો યોગ મળી આવ્યો હોય, તેમણે તે વાતનો વિચાર રાખી સમયને અનુસરી પરોપકાર કરવામાં પ્રીતિવાન થવું. ધનવિના પરોપકાર નજ થાય એમ તો નથી, પરંતુ જેવો ધનવડે થઈ શકે છે તેવો ધનવિના થઈ શકતોજ નથી એ વાત તો અનુભવ સિદ્ધ છે.

ધન એક પ્રકારનાં નથી પરંતુ અનેક પ્રકારનાં છે. સ્વસ્થ શરીર, સ્ત્રી, સંતતિ, લક્ષ્મી, વિદ્યા, સગાં, ધરતી, દાણા, પશુ, મિત્ર, એ સઘળાં ધનની ગણતરીમાં આવી શકે છે. જગતમાં વ્યવહાર સારી રીતે ચાલે, મુખ્ય ભોગવાય અને કુખની વખતે કામ લાગે તેથી તેઓ સઘળા પદાર્થોને ધનરૂપ માન્યા છે. જેની પાસે હજાર લખેલા છે એ આદિ પદાર્થો એકઠા થયા હોય તે સંપત્તિવાન કહેવાય છે. જગતમાં એવો લાગ્યશાળી કોકજ હશે કે જે સઘળાં ધનનો અધિકારી હશે. કોઈ લક્ષ્મીવાળો હોય, કોઈ સ્ત્રીવાળો હોય, કોઈ સંબંધીવાળો હોય, કોઈ સંતતિવાળો હોય, કોઈ સગાંસંબંધીવાળો હોય, કોઈ ધાન્યવાળો હોય, કોઈ મિત્રવાળો હોય, કોઈ વિદ્યાવાળો હોય અને કોઈ ઈન્દ્રિયોની શક્તિવાળો હોય; પરંતુ સઘળા સંપત્તિ તો કોકજ ઠેકાણે આવી બળે છે. જેને જે સંપત્તિ મળી હોય તેણે તે સંપત્તિથી પોતાથી બનતો પરોપકાર કરવો જોઈએ. સઘળાં ધન કરતાં મુખ્ય પોતાનું શરીર રાખી રીતે કુશળ જોઈએ, કેમકે શરીરનાં અંગ સર્વ ઉપયોગમાં આવે છે. શરીર સર્વ રીતે કુશળ હોય તો સર્વ સંપત્તિ મેળવવા સમર્થ થવાય છે. લોકમાં સાધારણ વ્યવહાર માટે તથા પરોપકારમાં વાપરવા માટે નાણું અને વિદ્યા એ બે જાતનાં ધનનો વિશેષ ઉપયોગ થઈ શકે છે. સર્વ ધન કરતાં વિદ્યાધન ઉત્તમ છે છતાં વિદ્યાવાન પુરુષોએ પણ મુઝાઈને નાણાને મુખ્ય ધન ગણ્યું છે અને તેને શરીરના

બહારના પ્રાણુ બરોબર લેખ્યું છે. આ વાત જગતમાં પ્રત્યક્ષ જણાઇ રહે છે. અમે તેટલી વિદ્યાની કે બીજી સંપત્તિ માણસમાં હોય તોપણ જે ધન ન હોય તો બિચારો ધૂળ બેળો થઈ જાય છે, અને કોઈ વખત મહા આપત્તિમાં આવી પડે છે. ધનની થી સત્તા છે, તેવિના થી થી મુશીબતો વેઠવી પડે છે, તે મેળવવામાં કેવી મહેનત કરવી પડે છે. અને ધનવિના બીજી સંપત્તિ કેવી નમાડી થઈ જાય છે તે જોવું નિર્ધન લોકો જાણે. તેવું ધનવાન જાણી શકતા નથી. કાંઈ ધનના વિયોગને અનુભવતાર કહે છે કે—

ધનૈર્નિષ્કુલીના કુલીના ભવંતિ ધનૈરાપદં માનવા નિસ્તરંતિ ।

ધનેમ્યઃપરો બાંધવો નાસ્તિ લોકે ધનાન્યર્જયધ્વં ધનાન્યર્જયધ્વં ॥

(નીચા કુળનાં માણસો ધનવડે જાયા કુળનાં થાય છે, ધનવડે માણસો આપત્તિને તરે છે, અને ધનથી બીજો આ લોકમાં કાંઈ બાધવા નથી. માટે ધન સંપાદન કરો, ધન સંપાદન કરો.)

જગતમાં ઉપરથી જોતાં ખરેખર તેમજ છે. વિદ્યા જેવાં ઉત્તમ ધનને મેલીને પણ લોકો નાણાં માટે મહેનત કરવા મંડી જાય છે પરંતુ સમજવું જોઈએ કે વિદ્યાધન મેળવ્યાવિના જેને લોકો ધન માને છે તે ધન મળવું કઠણ છે. અને કદી મળે તોપણ તે શા કામનું? લોકો જગતમાં ગમે તેમ માનતા હોય પરંતુ જેઓ નાણાં વગરના હોય તેઓએ નાણું ન હોવાંથી આપણે નિર્ધન છીએ એમ માંની બેસવું નહીં; કેમકે એ અનર્થ કરનાર નાણું મળ્યું તોપણ શું અને ન મળ્યું તોપણ શું? જે શરીર કુશળ હોય, વિદ્યા સંપાદન કરી હોય અને સ્ત્રી-સતતિ આદિ સર્વ હોય તો પૈસા એના કરતાં આધિક નથી. જેમને જે સંપત્તિ મળી હોય તેમણે તે સંપત્તિથી પરોપકાર કરવો. પરોપકાર કરવામાં ધન અને વિદ્યા એ બેનો વધારે ખપ છે. ઈશ્વરપાથી જેને તે બેયવાતાં મળેલ હોય તેમણે તેનો જરૂર સારો ઉપયોગ કરવો. કોઈપણ જાતની સંપત્તિ અચળ નથી સંપત્તિને બોગવનાર શરીર જ્વારે અચળ નથી. ત્યારે સંપત્તિઓ તે અચળ. ક્યાંથી હોય? માટે જ્યાંસુધી વર્તમાન હોય ત્યાંસુધી તેને પરોપકારાર્થે ઉપયોગમાં લેવી. વિદ્યાનો નાશ ક્યાં થાય છે? એમ કોઈને શંકા થાય તો તેનો ઉત્તર એક છે કે જે વસ્તુ ઉપયોગમાં ન આવી અને શરીરની સાથે જળા ગઈ

તેનો નાશ ન થયો સારે શું થયું તે વિચારી જોવું. એટલું ખરું છે કે જ્યેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ધનને પરાયો ભય લાગે છે તેમ વિદ્યાને પરાયો ભય લાગતો નથી. અને બ્રાહ્મણ ધન આપવાથી ઝોઝાં થાય છે અને વિદ્યા તો આપવાથી વેલાંતી પેઠે વધે છે. પરંતુ તેનો પણ જો પરોપકારના માર્ગે ઉપયોગ ન થયો તો તે વિદ્યા પણ નિષ્ફળ છે. બ્રાહ્મણ સધળાં ધનનો ત્યાગ કરી આ શરીર માટે વિચાર કરિયે તો પણ એમ સિદ્ધ થાય છે કે જો તે પરોપકારના કામમાં ઉપયોગમાં ન આવ્યું તો તે વૃથા છે, સારે પછી ધન ઉપયોગમાં ન આવે અને વૃથા થાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે? કોઈને કાંઈ આપી દેવું એથીજ માત્ર ઉપકારનો છોડો આવી રહેતો નથી. ધન આપવું તે સાથે મનને અને શરીરને પણ જોડવાં જોઈએ. સધળા અધિકારીઓ કાંઈ સરખા ઉપકારને પાત્ર હોતા નથી માટે તનમનસહિત જોને જો ઉપયોગનું હોય તેને તે આપવું. તન અને મનને સાથે જોડવાથી જીવિત સન્ન થાય છે. જીવિત પરોપકારમાં ગાળવું એટલે એ કે તનમનથી કોઈનું પણ ભલું કરતાં રહેવું. પોતાની પાસેની સંપત્તિનો પ્રસન્નતાથી પરોપકાર માટે ઉપયોગ કર્યો તેમાં જીવિતનો પરોપકાર માટે ઉપયોગ કરવાનું જીવું રહેતું નથી, પરંતુ સાથે આવી જાય છે, કેમકે કોઈ પણ જાતનો ધનનો પરોપકાર થાય તે જીવિતની સત્તાથી અને મનની ઈચ્છાથીજ થાય છે. ધનાદિકથી અથવા બીજી કોઈ રીતે પરોપકાર કરવા તરફ તનમનને વાળવાં એમાં જીવિતથી પરોપકાર કરવાપણું સમાઈ જાય છે.

પરોપકાર માત્ર ધનથીજ થાય છે તેમ નથી પરંતુ બીજી ઘણી ક્રિયાથી પરોપકાર થઈ શકે છે. આટલામાટે ધનવાને અમારાથીજ ઉપકાર થઈ શકે એમ માનવું નહીં તેમ નિર્ધન આપણાથી ઉપકાર ન થઈ શકે એમ પણ માનવું નહીં. ઉપકાર કરવારૂપ પુણ્યનું કામ કોઈએ વેચાથી લીધેલું નથી. એ તો જો કરે તેવુંજ છે. અમુક માણસજ ઉપકાર કરીશકે એમ માની જોસવું તે ખોટું છે. માત્ર શરીર અતુકજ હોય તો કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ પ્રાણી ઉપર ઉપકાર કરવાને અધિકારી છે. કોઈ વખતે એમ પણ બને છે કે ધનવાળાઓ જોડા ઉપકાર નથી કરતા તેવો વગર ધનવાળા માત્ર શરીર સંપત્તિથીજ કરી શકે છે. જો ધનથીજ માત્ર ઉપકાર થઈ શકતો હોય તો

એ વાત કેમ સહવે? શરીરસખધી મનસખવી અને વાણીસખધી ક્રિયાથી પરોપકારનું અનેકપણ પ્રસિદ્ધ જણાઈ રહે છે. કાંઈ પણ પ્રાણીને પોતાના શરીરને શ્રમ આપી મુખ ઉપજવલુ એ શરીરસખધી પરોપકાર છે, કાંઈ પણ પ્રાણીને દયાભાવથી દુઃખ ન આપતા તેનું ભલુ થાય તેનું ચિતવન રાખવું એ મનસખધી પરોપકાર છે અને કાંઈ પણ પ્રાણીને કાંઈ પણ પ્રકારના વાક્યોથી સતોષ ઉપજવલુ એ વાણીસખધી પરોપકાર છે. જેઓ પરોપકાર કરવામાં કશું સમજતા નથી તેઓનું ગમે તેટલું ધન ગમે તેવી મનની કલ્પના ગમે તેવી વાણીની ચતુરાઈ અને ગમે તેવી શરીરની કુશળતા હોય પણ તે શા કામના? પરોપકાર વગરના મનુષ્યને માટે એવી સાક્ષી પડે છે કે, —

પરોપકારનુવ્યસ્ય ધિદ્ મનુષ્યસ્ય જીવિત (પરોપકાર વગરના માણસના જીવિતને ધિકાર છે) આ સાક્ષી ઉપર સૂક્ષ્મ રીતે વિચારતા તેનો સારારા સહ્ય ભાસે છે. મોટા મોટા અધિકાર મેળવ્યા, ભારે ભારે વિદ્યા ભણ્યા, અતિ મેહેનત કરી ધન ભેળું કર્યું, દેશદેશમાં કાર્તિ મેળવી, શરીરે મુખી અને રૂપાળા રહ્યા, ભારે ભારે વિધવોના ભોગ ભોગવ્યા, અને મનમાં અભિમાનથી મોટાઈ માતી લીધી તેથી શુ યશુ? એમાંનું એકેય અગર રહેવાનું નથી અને એથી કાંઈ કલ્યાણ પણ થવાનું નથી. ઈશ્વરે આપણને જે અતિ અમુલ્ય મનુષ્યજન્મ આપ્યો છે તે શુ ઉદર પોષણ કરવાને માટે આપ્યો છે? જે એમ હોય તો તો પશુઓ કરતા અને વનસ્પતિ કરતા પણ આપણુ આ શરીર દલકુ ઠરે છે. પશુઓનો પરોપકાર વિચારવા બેસિયે તો તેનો પાર આવે નહીં. બળદ અને પાડા આદિ પશુઓ ખેતરમાં ફળ ખેતીને તેને દાણા વાવવા જેવું કરે છે તેમાં જે દાણા પાકે તે સઘળી પ્રજાને મુખચેનમાં ખાવા કામ લાગે છે. અનેક જાતના માવની ભરેલી ગાડીઓ કાંઈ ઉપર ખેતી લઈ જઈ અંક દેશનો માન ખીજ દેશને મુખચેનમાં ગમવા પૂરો પાડે છે. માણસોથી ભરેલી ગાડીઓ પોતે ટાકતડકો ખમીને એક જગોથી બીજી જગોએ લઈજઈ તેઓની ધારણા પૂરી પાડે છે. ઘણીએ જુતીને રાતદિવસ આખે પાટા બંધાવી ફેરા ફરીને તલમાંથી તેલ કાઢે છે કે જે તેલના દિવાથી સોડો રાતનો બચહાર સારી રીતે ચવાવી શકે છે. ગાયો બેસો, બકરીઓ આદિ પશુઓ પોતાના દંધથી પ્રજાનું પોષન કરે છે. એનું દંધ જમાં રીને દહીં ઘાવ

અને દહીમાંથી છાંશ થઇને પછી ધી નીકળે છે, જે ધી સઘળી પ્રજાને ખાવાના પદાર્થોમાં ઉપયોગી થાય છે અને જળને વધારે છે. એમ સઘળાં પશુઓ પોતાનો બિજકુલ સ્વાર્થ ન છતાં મનુષ્ય પ્રાણી ઉપર ઉપકાર કરે છે. તે એટલે સુધી કે પોતાના હાડકાં અને ચાંમડા પણ લોકોને સંરક્ષણમાં આપે છે. કેવું આશ્ચર્ય! જેને માર મારિયે કે ભૂખે રાખિયે તો પણ તે પોતાની વાત બોલી શકતાં નથી એવાં બિચારાં અનાથ પશુઓ પણ કેટલો બધો ઉપકાર કરીને આપણને હલકા પાડે છે ! ખરું બોલિયે તો પશુઓને આધારેજ આપણે જીવિયે છિયે નહીં તો આપણે શું કરી શકવાના હતાં ! પશુઓની વાત પડતી મેલીને વનસ્પતિ ઉપર વિચાર કરિયે તો તે કેટલો બધો ઉપકાર કરનારી છે તે ધ્યાનમાં આવે. પ્રથમ તો જીર, બાજરો, ઘઉં અને બીજા કઠોળના રેષાઓ પોતાના દાણાથી આપણને જીવતા રાખે છે. એ જો ખાવાને દાણા ન આપે તો આપણે આજે હયાતીમાં ક્યાંથી હોઈએ ? એ શિવાયનાં બીજાં વૃક્ષો પાણાથી કે લાકડીઓથી ગમે તેટલો માર મારે તો પણ સારાં ફુલ, સારાં ફળ અને સારાં પાંદડાં આપે છે. ડાહ્ય અને તડકેથી આપણે હુખ પામતા હોઈએ અને તેને આશ્રયે જઈએ તો તે આપણી રક્ષા કરે છે. આપણે ગમે તેટલાં તેને હુખ દઈએ કે તેની ચામડી ઉખેડી લઈએ તો પણ તે આપણું હિતજ કરે છે. મોટા મોટા રોગના ઝપાટામાં આવી ગયા હોઈએ તો તે આપણી ઉપર દયા કરીને ઓસડેપ થઈ રક્ષા કરે છે. એ તો શું પણ છેવટ પોતાનું અંગ બાળવા આપીને પણ પરોપકાર કરવામાં આડો આંક વાળીદે છે. આપણે જોઈએ છિયે તો હજારો અને લાખો ઘરની સંખ્યામાં એકેય લાકડાં વગરનું નથી તેમ ઘણી જાતના પદાર્થો લાકડા વગરના નથી. એ લાકડાં શું જાડ નથી ? કેવી આનંદની વાત છે કે પોતાનું સુકેલું શરીર અને સુકેલું ન હોયતો લીલું શરીર માણસોને આધીન થઈ સુકાઈને લોકોના ઉપયોગમાં લાવે છે. આવાં પરોપકારી પ્રાણિયો જગતમાં બીજાં ક્યાં છે ? બિચારાં પશુ-પક્ષિયોને અને વનસ્પતિને મનુષ્યના નેટલું જાત નથી તેથી કાઠ આ લખાણને અન્નદારરૂપ માને. તેને ન માત્રવા દેવાને કશું સાધન નથી, પરંતુ વિચાર કરી જોવાથી જણાયો કે એના ઉપકાર આગળ માણસ તો કશી ગણતીમાં નથી એટલુંજ નહીં પણ નિર્ભય અને કૃતદી છે.

અરે જુવોને કયામનો છેડ કેટલો ઉપકાર કરે છે ? આખી દુનિયાની જોબા અને આખર ટાંકવી એ માત્ર એને આધીન છે એ જો ન હોત તો આપણે કયો ઉદ્યમ કરીને જીવણ પેરત ? અરેજી વિચાર કરિયે તો એમ નિશ્ચય થાય કે એ વનસ્પતિવર્ગના ઉપકારનો બદલો મનુષ્યશરીરથી વળવાનોજ નથી. શારધર પણ શાક્ષી આપે છે કે -

નોરસ્યાન્યાપિ રોચતે કાર્પાશસ્ય ફલાનિ મે ।

યેવા ગુણમય જન્મ પરેવા ગુહ્ય ગુપ્તયે ॥

(૨મ વગરના પણ વળના ફળો (કાના) મને મમે છે કે જેનો ગુણ-મય* જન્મ પારકી લાજને રાખવા માટે થાય છે)

વિચાર કરતાં એમજ જણાશે કે જન્મ ધરીને જો કાંઈ પરોપકાર થાય તો જન્મ મરણ છે મનુષ્યથી ફાઇ દિવસ ન થઈ શકે એવા આસપ્સ ઉપકારો કરનારાં પશુઓ અને વનસ્પતિઓ એટલો બધો ઉપકાર કરે છે તે જોઈને આપણે બોધ લેવો જોઈએ કદી અજાણ્યા હતા તો હવે જાણીતા થયા માટે હવે આણસમજીનુ આચરણ છેડી દેવું જોઈએ આપણે જો ધારિયે તો અનેક પ્રમારના ઉપકાર કરી શકિયે પરોપકાર કરી શકવામાટે આપણને બુદ્ધિબળ બ-ક્ષીસ મળ્યું છે તે હાથે કરીને ફાકટ જવા દઈએછિયે વખત જશે તો પછી કશું નહિ થાય માટે જે થાય તે કરી સેવામા આજમ ન રાખવું આપણે ધનવાન હશું અથવા ધન વગરના હશું તોપણ ધયાશક્તિ પરોપકાર કરીને હવિતને સફળ કરી શકશું. ઈશ્વર નિષ્પક્ષપાતી હોવાથી પરોપકાર કરી શકવાને મ-હુને સરખી શક્તિ અને મરખી બુદ્ધિ તેણે અર્પણ, એટલે ધન ન હોય તો શી હરકત છે? જૂલ માત્ર આપણી છે તે સમજીને પરોપકારમાં પ્રીતિ બાધવી પરોપકારનો અર્થ એ છે કે પોતાવગર બાકી સર્વનો ઉપકાર કરવો. આથી મનુષ્ય ઉપરજ ઉપકાર કરવો અને પશુઆદિ પ્રાણી ઉપર ન કરવો એમ મ-મજવાતું નથી. પોતાવગર બાકી જે કોઈ નાનું મોટું પ્રાણી છે તે ઉપકારને પાન છે. પોનાનો કરો સ્વાર્થ ન હોવા છતાં બીજાના બધામાટે જે કોઈ ઉપાયો સેવા અને દુઃખમાં સહાયતા કરવી એ પરોપકાર કેહેવાય છે એ પરોપકાર મનુષ્ય મમે તેવું કંઈક હોય તોપણ તેને જોબાવે છે કોઈ બુખ્યો

* ગુણ અને મુનર.

હોય તેને અન્ન ખવરાવવું, કોઈ તરસ્યો હોય તેને પાણી પાવું, ઉધાડો હોય તેને વસ્ત્ર આપવું, પગે બળતો હોય તેને પગરખાં આપવાં, રડતો હોય તેને છાનો રાખવો, ઉદાસીની ઉદાસી મટાડવી, દુઃખીનું દુઃખ ટાળવું, વિપત્તિવાળાને ધારણા આપવી. સડક બંધાવવી, યાવકુવા ગળાવવાં, ઝાડ રોપાવવાં, સદામત બંધાવવાં, પાણીના પરબ અથવા પિયાવા બંધાવવા, નિરાશ્રિતને આશ્રય આપવો, કોઈને સારે ઠેકાણે વળગાડી દેવો, કોઈને ઘર આપવું, કોઈને ખેતર આપવું, કોઈને વિદ્યા આપવી, કોઈને કળા આપવી, કોઈને અકલ આપવી, કોઈને વિચાર આપવો, કોઈને વિવેક આપવો, કોઈને સદાચાર શીખવવો, કોઈઉપર દયા રાખવી, કોઈને ચતુરાઈ આપવી, કોઈને હુત્તર આપવો, કોઈને ધૈર્ય આપવું. કોઈને આધિમાંથી મુકાવવો, કોઈને વ્યાધિમાંથી છોડાવવો, કોઈને ઉપાધિમાંથી મુકાવવો, કોઈને દુરાચારથી બચાવવો, અને કોઈને સંસારનાં બંધનમાંથી છોડાવવો એમ અનેક પ્રકારે પોતાનું ધન, વિદ્યા અને શરીરસંપત્તિ પ્રમાણે માણસોનું અને ખીજાં પણ પ્રાણીઓનું ફળની ઈચ્છાવિના દિત કરવું તે સઘળું પરોપકારની ગણતીમાં છે. માણસ ઉપરનું પરોપકાર થાય અને ખીજાં ઉપર ન થાય એમ સમજવું નહીં. જેવાં મનુષ્યો પરોપકારને પાત્ર છે તેવાંજ પણુપક્ષિઓ અને વૃક્ષો પણુ પરોપકારને પાત્ર છે. જે મનુષ્ય પોતાની શક્તિપ્રમાણે ખીજાં ઉપર ઉપકાર કરેછે તેને પોતાને ખીજાનો ઉપકાર સંગ્રહ કરવાને યોગ્યપણું પ્રાપ્ત થાય છે. જેઓ સત્પુરુષોની ગણનામાં ગણાયેલા હોય છે તેઓ સદૈવ પરોપકારમાંજ પ્રીતિવાળા હોયછે. સત્પુરુષો પોતાના દિતની વાત પણુ સમયે પડતી મેલી પારકાનું દિત કરવા ઉપર લક્ષ આપે છે. કોઈ કવિએ કહ્યું છે કે અંદ્રમા આખા લોકને પોતાની ફિરજોથી પ્રકાશ આપે છે તો પોતામાં રહેલી કાળાશને ટાળતો નથી એ શું ? પરંતુ સર્વના જાણવામાં હશે કે ઘણું કરીને પારકું દિત કરવામાં લાગેલા સુજનોને પોતાના કામમાં આદર હોતો નથી. સારાંશ એ છે કે સુજનો પોતાનું દિત કરવું તે કરતાં પારકું દિત કરવાથી પ્રસન્ન રહે છે અને પારકું દિત થયું એજ પોતાનું દિત થવા બરોબર જાણે છે. આના પુરુષોને જન્મ આપનારી જનેતાઓને હુત્તર વાર ધન્ય છે. જેઓ પરદુઃખ જોઈને લલ્લયમાં દુઃખ પામે છે, જેઓનાં લલ્લય દયાથી ભરેલાં હોય છે,

જેઓ સર્વને એકસરખી રીતે જીવે છે, જેઓ દ્વાલુકચુર શરીરથી જેમા કાષ્ટ પારકુ દિત થાય તેમાજ જન્મનું સફળપણ લેખે છે, જેઓ કાળની ગતિનો અને અણુપ્રાણનો દ્વાલુવાર પણ ભરોસો કરતા નથી, જીવનનું સુખ જોઈને સુખી થાય છે, જેઓ મપત્તિને સ્વપ્ન સમાન લેખે છે અને જેઓ સદાયગુણથી આવી પવિત્રપણાના પાન થયેલા હોય છે તેઓની સર્વ પ્રકારની શક્તિ પારકા દિતમાજ લાગે છે. જ્યાં સુધી પારકુ દિત કરનામા પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ ન થયો હોય ત્યાં સુધી તેઓને સુખજ થતું નથી, પરંતુ જ્યારે પોતાની શક્તિ પારકા દિતમા વપરાય છે ત્યારેજ તેઓ સતોષ માને છે. ઉદાહરણમા સ પુરુષની સપત્તિ માટે ડેહેનાય છે કે

રત્નાકર કિંકુચ્ચતે સ્વરત્નૈ વિંધ્યાચલ કિંકરિમિ કરોતિ ।

શ્રીપંડમૈર્મલયાચલ કિં પરોપકારાય સતા વિભૂતિ ॥

(મમુદ્ર રત્નોનંદે ગુ રે છે વિંધ્યાચલ પરંતુ દાથીઓથી શુ કરે છે અને સુખડવડે મયયાચળ શુ કરે છે અર્થાત્ એ સર્વે ને તે પદાર્થોથી ઉપકાર કરે છે, કેમકે સત્પુરુષોની સમૃદ્ધિ પરોપકાર માટે છે) શૈલેશૈલે ન માણિત્ય મૌતિક ન ગજે ગજે (પ્રયત્ન પર્વતમા માણે હોય નહીં અને દરેક દાથીમા મોતી હોય નહીં, અર્થાત્ એમાજ હોય છે) તેમ જેઓની સમૃદ્ધિ, પરોપકાર માટે હોય તેમા સત્પુરુષો કેમણે કેમણે હોતા નથી પરંતુ તેઓ જ્યાં હોય છે ત્યાં ચદ્રમા જેમ રાત્રિનિમિત્તી કમળને ખીનાવે છે અને જેમ જેમ માઝ્યાવિના પાણી આપે છે તેમ તેઓ પારકુ દિત ડોળના ડલાવિના પોતાના સ્વભાવથીજ કર્યા કરે છે પરોપકાર કરે એ મનુષ્યપ્રાણીનું ધર્મ છે આપણે દતિદાસો, પુગણો અને કથાઓ ઉપરથી માલખુ છે કે મોટા મોટા રાજાઓ, કે જેઓ અસખ્ય સપત્તિને ભોગવનાર હતા, તેઓએ પરોપકાર માટે પોતાના રાજપાટ અને સર્વ સમૃદ્ધિ છોડી દીધી છે એવું જ નહીં પરંતુ પોતાના ખારા પ્રાણને પણ પરોપકાર માટે આપી દીધા છે એ આપણા આંખોની રીતભાત આપણે કેમ જુનવી જોઈએ ? જે મહાન પુરુષોએ પૂર્વે પરોપકાર કરી અનિચળ નામ રાખે ન છે તેના જેવું તો કદી થઈ શકાતું કદાચ છે, પરંતુ આપણે આપણી યથાથોગ્ય શક્તિપ્રમાણે કરીએ તોપણ સાર ન કરીયે તે કરતા યુ છે આપણી મપત્તિ, આપણું જીવન કે તન

દહને આગળના સાહસિક મહાપુરુષોને પરોપકાર કરાવવાનો હેતુ ન-
સમયે નથી, પરંતુ યથાશક્તિ સંપત્તિ અને હવિત સચવાતાં પરોપકાર
થાય અને ખીજને અહિત થતું અટકે, એવ આ પ્રસંગે અમારો હેતુ છે.
આટલા માટે જેઓ એ વાત અંગીકાર કરશે, તેઓને તો ગણાવતો
અને ચરાચર પ્રાણીના પરોપકાર કરવાના દાખલા ધણા છે; અને જેઓ શ્ર-
દ્ધા નહીં કરે તેને માટે તો બહુ આગળ શંખ વગાડવા જેવું છે. જેઓ
પરોપકાર કરીને જ પ્રસન્ન રહેનારા નથી છે તેઓને જન્મ આપીને પૃથ્વીએ
વસ્તુધરાપણું સાર્યક કર્યું છે. વર્તમાનકાળમાં પરોપકાર તરફ લોકોની કેવી
આરથા છે તેનો જો વિચાર કરિયે છિયે તો અંતઃકરણમાં આતિ ખેદ ઉ-
ત્પન્ન થાય છે, જગતમાં એવું કોઈકજ માણસ હશે કે જે એકેય જાતિને
પરોપકાર કરી શકવાને સમર્થ ન હોય, સર્વ જાતિની શક્તિ ન હોય, પરં-
તુ એકાદ શક્તિ માણસની એવી હોવી જ નેઈએ, કે જેથી તે ખીજ પ્રાણી-
ભક્ત કરી શકે. આજ કાલ ગરીબો અને તવંગર લોકો પોતાનું ઉદરપોષણ
કરવામાં અને વધારે કહિએ તો કુટુંબને માટે રણવામાં જ પોતાનું હવતર
ગાળે છે. દ્રવ્યવાન હોય તો સાસં સારં કપડાં પેરે, પાંચ રાત નોકરો રાખે
ભાતભાતના મિશન જમે, સરકારી ટાક્સ ભરે, કીર્તિ માટે પરદેશી લોકોના
ફંડમાં રકમ મંડાવે, નાચ તમાસા કરાવે, નાટક જુએ, અને ખાઈ પીછને
પેટપર લાય ફેરવી પલંગપર જઈ પોટી રહે છે. દીન લોકોની કે દીન પ્રા-
ણીઓની શી દશા છે તે એવા લોકો કંઈ જાણતા નથી. જેઓ થન પગર
હોય છે તેઓપણ ખાવા પીવામાં, મારા નારામાં, અને કુટુંબના રાગદંડમાં
રચીપચી રહેલા હોય છે; તેથી તેઓ બિચારા હવિતને સદૃશ કરી શકતા
નથી; એવાઓને અસર થવા માટે અમારો આ પુકાર છે તે હૃદય સદૃશ કરે
એવું ઈચ્છિયે છિયે. સદૃશમાં જન્મ, સારી વિદ્યા, સારી કલા, વિગત ઉ-
પોગ, અમલદારવાળી અનુરાઈ, વાણીની મધુરતા, લખવાની હતા, આધિ-
રનો અમલ, સુઝનો સાથે સંબંધ, સંપૂર્ણ સંપત્તિ, અને અવકારની હાજી-
યારી વ્યાંમુખી કોઈપણ જાતિનો પરોપકાર લોકો નથી કરી શકના ત્યાંથી
દશાં ઉપયોગનાં નથી. આ મનુષ્યજન્મ, સર્વ કલ્યાણ સંપાદન કરી લઈને જ
તમ પદ પામવાનું સાધન છે; પરંતુ તેનાથી જો પરોપકાર કરવા આદિ સત્તા

ધનો જનતા નથી તો પરમ પદ પામી શકાતું નથી. ધણી જાતિના પુણ્ય છે પરંતુ ઉપકાર સમાન કોઈ પુણ્ય નથી, અતિ મેહેનતે શોધન કરતા પણ પુણ્યની ઈચ્છા રાખનારે પરોપકાર કરવો એમ નિશ્ચય થશે. ‘પરોપકાર: પુણ્યાય’ (પરોપકાર પુણ્યને માટે છે) માટે પુણ્યમાં પ્રીતિ રાખનારાઓએ પરોપકાર કરવા ઉપર પ્રીતિ રાખવી. માયાના મેલમાં યુટેલા લોકો રાગદ્વેષમાં અને વિષયભોગ ભોગવવામાં રચીપચી રહેલા હોવાથી પરોપકાર કરવા ઉપર તેઓનું લક્ષ લાગતું નથી એ જો કે ખેદની વાત છે તોપણ એટલેથીજ તેઓ અટકતા હોય તો હજી દીક છે પરંતુ લોકો એટલેથીજ અટકતા નથી. પરોપકારથી રહિત રહેલી પોતાની શરીર આદિ સંપત્તિને ઉલટી પારકો અપકાર કરવામાં વાપરે છે. મનુષ્ય આદિ પ્રાણિયોનાં જીવંત પાપ જગતમાં ગણાય છે તેમાં અપકાર સમાન કોઈ નથી. તન મન અને વાણીથી દુઃખ આપતું એનું નામ અપકાર કહેવાય. એ મોટું પાપ જેના હૃદયમાં રહ્યું હોય તેઓનું કશું કલ્યાણ થતું નથી, અને હવિત આદિ સર્વ સંપત્તિ સફળ થતી નથી, સહુએ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પરોપકાર (પારકું હિત) કરવો એ મનુષ્યપ્રાણિનો ધર્મ છે; અને તેથી કલ્યાણ થાય છે; પરંતુ પ્રારબ્ધ યોગથી તેમ કદી ન જનતું હોય તો લોકોએ પારકું અહિત કરવામાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ નહીં; કેમકે પાપાણ પરિણામ. (પરને પીડા કરવી તે પાપને માટે છે) કોઈનું વાંકું બોલવું, કોઈને કડવું વેણું કહેવું, કોઈની ચાડી કરવી, કોઈની ચોરી કરવી, કોઈનો લાલ વચ્ચારથી લઇ લેવો, કોઈના દોષ ગાવા, કોઈ ઉપર આજ એટલાડવી, કોઈને પરસ્પર ક્ષેપ કરાવવો, અને કોઈ ગરીબની આજ કરી તેનું મન દુખાવવું; એવી હલકી રીતિના અપકાર તો ઘડિયે ઘડિયે લોકો કર્યા કરે છે. એવાઓની શી ગતિ થવી જોઈએ? તે એક જગન્નિયતા વગર કોઈ બીજી જાણી શકતું નથી. તંજુ જાતિની એટલે કાષિક, વામિક અને માનસિક જે હિંસા છે તે હિંસાનો મનુષ્ય પ્રાણિ આદિ પ્રાણિયો ઉપર ઉપયોગ કરવો તે અપકારરૂપ છે. એનાથી જીવંત ૩૫ અપકારનું નથી. જેવી હિંસા તેવો અપકાર થાય છે. સર્વને અમારી એવી પ્રાર્થના છે કે બીજા પ્રાણિયો કરતાં આપણને હૃદયે જે વધારે જ્ઞાન આપ્યું છે તેને સફળ કરવા પારકા અહિંસાનો લાગ કરી ‘ત્રેમપૂર્ણ બીજા’ મુગા પ્રાણિયોને દાગલો લઈ

શરમાઈ જાહેને પશોપકાર કરવામાં પગલું લેવું. જેથી પરમ દયાળુ પરમેશ્વર પ્રસન્ન થઈ પુણ્યના અધિકારી કરી જેવું સુખ આપણે ખીન્ન પ્રાપ્તિયોને આપ્યું હોય તેથી ચારગણે દરજ્જે આપણને આપી છેવટ જન્મ મરણના દુઃખમાંથી છોડી દે. પોતાનું હિત કરવાની ઇચ્છા સહુને હોય છે તે પ્રમાણે અહીં પણ હોવી જોઈએ પરંતુ એ વાત આ વિષયમાં લાગુ પડતી નથી. એટલા માટે મનુષ્યોને સત્યાશ્રો અને સત્પુરુષોના સંગની જરૂર છે. જે ઉપરથી પશોપકાર એટલે શું તે સમજાય અને સમજાઈને તે પ્રમાણે આચરણ કરી પોતાનું કલ્યાણ કરી શકાય. સૂક્ષ્મ નજરથી વિચારી બેવાથી જાણશે કે પશોપકાર કરવો એમાં દેખાતું તો પારકું હિત કર્યું એમ જણાય છે પરંતુ ખરું હિત તો તેમાં પોતાનું જ રહેલું છે; કેમકે પશોપકાર કર્યાનું જે અપૂર્વ પુણ્ય થાય છે તેનું શુભફળ ઇશ્વર આપાવગર રહેતું નથી. તેવીજ રીતે જે દુષ્ટો અપકાર કરી પારકું બંગાડિયે છિયે એમ સમજતા હોય અથવા તો ન સમજતા હોય પરંતુ તેઓનું પોતાનું તેથી અહિત થાય છે; કેમકે અપકાર કરવાથી થયેલા અસંખ્ય પાપનું ફળ દીનતાનું દીનતાય દીધા વગર રહેતો નથી. આ વાત ઉપર વિચાર કરી અંતઃકરણના કાંટામાં તેનો તોલ કરીને કલ્યાણની ઇચ્છાવાળાઓએ જે વળનદાર લાગે તે ગ્રહણ કરવી. વાત વળનદાર લાગ્યાં પછી ગ્રહણ કરેલી ચીજના તમે પારખ ન હોતો તેના ખરા પારખ પાસે ફીંગત કરાવી લેજો નહિ. તો વખતે છેતરાઈ જશો. અને તે એવા છેતરાશો કે પછી તેને માટે આખો સંસારનો ફેશ ફરી કરવો પડશે; અને અસંખ્ય દુઃખ ખમવાં પડશે. અમે આજ્ઞા રાખિયે છિયે કે ઇશ્વર અમારા આંખોને પશોપકાર ગ્રહણ કરવાનીજ પ્રેરણા કરશે અને તેઓ પોતાનું આર્યપણું શોભાવશે. (તથાસ્તુ.)

ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર.

(સાંધણ પાને ૧૫૫ થી.)

શૃંગારમંજરીને ઇન્દ્રનીલમણીની પુતળીરૂપ થઈ ગયેલી જોઈ ઉચ્ચતા પેની નિર્મલ લક્ષિતી ઘણો ખેદ પામ્યા તે લાંબો નિઃશ્વાસ નાંખી આંખોમાંથી અશ્રુની ધારા વર્ષાવી નિચે પ્રમાણે શ્લોક લખ્યો—

શ્રેયઃ સ્વમિચ્છતા સ્થેયં નેહકેનાપિકીર્તિચિત્ ।

યસ્તુસ્થાસ્યતિચાસાયમીંદ્રનીલત્વમેષ્યતિ ॥

(જે પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છતા હોય તેણે કોઈએ કદિપણ આંહી રહેવું નહીં અને જે આદિ માંડસુધી રહેશે તે 'ઈન્દ્રનીલમણીરૂપ થઈ જશે)

આ પ્રમાણે શ્લોક તે પુતળી ઉપર લખી ઉઘટપા ચાલી નીકળ્યા વામ-
દેવ તમારું અન્નપ્રયુ નથી કે સારું કે નરતું કૃત્ય જેટલું અને જેવું ફળ કરનારને
આપે છે તેટલુંજ અને તેવુંજ ફળ કરાવનારને પણ આપે છે એ શાસ્ત્રના
નિયમ પ્રમાણે જેમ તે ત્રણ અપ્સરાઓ પોતાનાંજ કૃત્યોથી દેવપણામાંથી
મનુષ્યપણું અને ગનુષ્યપણામાંથી શિલાપણાને પ્રાપ્ત થઈ તેમજ તે અપ્સરા-
ઓને તેવાં કૃત્યોમાં યોગનારા રાજાઓ પણ તેજ વખત આકસ્મિક વ્યાધિથી
પીડિત થઈ તરત યમરાજની રાજધાનીના અતિથિ થયા, અને નાનાપ્રકારનાં
નરકોના અનુભવ કરવા લાગા. તેના ચોકરો નિર્નાયક અને પ્રબલ હોવાથી
જેને હાથ જે આ-યુ તે લઈ પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે નોખી નોખી દિશામાં
ચાલી નીકળ્યા ચાકરોનો પોતાના ધણી પ્રત્યે શો ધર્મ છે તે તે બિચારા અ-
જ્ઞાની રું જાણે ધણીના સુખથી સુખ, ધણીના દુઃખથી દુઃખ, ધણીના લાભે
લાભ અને ધણીની હાનિયે હાની અતઃકરણમા અદર્શિત ગણવી જેમ અને,
તેમ મનવચનકર્મથી પોતાના સ્વામિનુંજ હિત કરવું, મનવચન કર્મથી તેનુંજ
કલ્યાણ ઇચ્છવું અને છેવટ પોતાના પ્રાણ આપીને પણ પોતાના ધણીનું રક્ષણ
કરવું એવો કુલીન સેવકોનો નિર્મલ ધર્મ છે. તે એ બિચારાના અવગ્રમાં પણ
ક્યાંથી આવ્યો હોય. પોતપોતાના ધર્મ સમજવા એ શાસ્ત્રસંગવિના બનતુંજ
નથી ભારે પછી સ્વપ્રમાં પણ જેઓને કાને શાસ્ત્રનો શબ્દ ન પડ્યો હોય
તેવા લોકો શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ કૃત્ય કરે એમાં આશ્ચર્ય રું? એવી રીતે કલ્હારકલિકા
લાવણ્યલતિકા, અને સૃગારમજરી પોતાની ઇચ્છા ન છતાં રાજાઓની
આજ્ઞાથી મુનીરાજ ઉઘટપાનું અહિત કરવા જતાં શિક્ષારૂપ થઈ ગઈ;
અંગ વંગ, અને કલિંગ દેશના રાજાઓ વીરસેન, રાજસિંહ, અને
કીર્તિસેન પણ તેજ મદામુનીનું અહિત કરવા જતાં યમલોકમાં ગયા;
ચાકરો તો કૃતદ્વિ થઈ સેનાનો સામાન - બધો લેઈ નોખા નોખા
પડી ગયા; અને કોય પણ પોતાના દેશમાં પોતાના રાજાની અર્જાગના-

એને ખબર દેવા ગયો નહીં. કુલીનસ્ત્રી એ એક કુલનું દેવત છે; કુલીનસ્ત્રી એ એક કુલનું ભૂપણુ છે; કુલીનસ્ત્રી એ એક કુલનો આધાર છે; અને કુલીનસ્ત્રી એ એક આખાં કુલને કાય સમયે દુઃખ સાગરથી ઉતારનાર યર્ધ પડે છે. કુલીન અને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ તરફથી પોતાને ગમે તેટલું માન થાય તો પણ મદથી આંધલી થાતી નથી; કુલીન અને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પોતાને પતિતરફથી પોતાને ગમે તેટલું અપમાન થાય તો પણ પતિ વિશે શેષ લાવતી નથી; કુલીન અને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પોતાના માતા પિતા કરતાં પણ પોતાનાં સાસુ સસરામાં અધિક લકિત રાખે છે; કુલીન અને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પોતાના પતિના સુખે સુખ, પોતાના પતિના દુઃખે દુઃખ, પોતાના પતિના લાભે લાભ અને પોતાના પતિની હાનિયે હાનિ ગણે છે; કુલીન અને પતિવ્રતાસ્ત્રીઓ પોતાના મનવચન કર્મથી પોતાના પતિનુંજ હિત ધર્યું છે, પોતાના પતિનુંજ હિત કરે છે, અને પોતાના પતિનુંજ હિત કરાવે છે; એટલુંજ નહિ પણ કુલીન અને પતિવ્રતાસ્ત્રીઓ પોતાના પતિનું પ્રિય હિત અને કલ્યાણ થવા માટે પોતાના પ્રિયપ્રાણને પણ છોડી દેતાં આનંદો ખાતી નથી. એ કોનું અન્નહ્યુ છે ? કુલીનસ્ત્રીઓમાં ઉપર લખેલા ગુણો હોવાથી લોકમાં રાજ્યથી તે રાંક પર્યંત સર્વ મનુષ્યો કુલીન સ્ત્રીઓનેજ ધર્યું છે. અકુલીન સ્ત્રીઓમાં બીજા લાખો ગુણ હોય તો પણ કુલીન સ્ત્રીના કુલીનતારૂપ ગુણ પાશે તે આંખા પડી જાય છે. એમ સમજીનેજ વિદ્વાન અને ગુણુમુલોકો નથી રૂપ જોતા કે નથી રંગ જોતા, નથી ગુણુ જોતા કે નથી દોષ જોતા માત્ર કુલનેજ જુવે છે તો પરિણામે તે કુલીનસ્ત્રીઓ તેઓને વિપત્તિના સમયમાં કેવી સહાય કરનાર યર્ધ પડે છે તે જુવો. અંગદેશના રાજા વીરસેનને શૈબ્યા એવે નામે કુલીન અને પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. વંગદેશના રાજા રાજસિંહને માલવી એવે નામે કુલીન અને પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. અને કલિંગદેશના રાજા કીર્તિસેનને કલ્હારકલિકા સિવાય બિચ્છ કુલીનસ્ત્રી હતીજ નહીં. આ ત્રણેય રાજાઓના રાજ્યમાં બ્યારે રાજાઓના પત્ર ખબર વિગેરે આવતા બંધ થયા ત્યારે સર્વ પ્રજા હિંદાસ થઈ ગઈ, પ્રધાનો રતજ્ઞ થઈ ગયા અને મંત્રિઓ વિચારમાં મગ્ન થઈ ગયા. પ્રજા તરફથી, પ્રધાનો તરફથી, મંત્રિઓ તરફથી, અમીરો તરફથી, ઊમરાવો તરફથી અને પતિવ્રતાસ્ત્રી

તરફથી અને દૂતો નોખા નોખા દેશો, નોખી નોખી દિશાઓ નોખા નોખા વનો નોખા નોખા ઉપવનો નોખા નોખા પર્વતો અને નોખા આશ્રમો ફરીફરીને જોઈ આવ્યા પણ કોયને ક્યાયથી પણ તે ત્રણ રાજાઓ વિશે કંઈ પણ ખબર ન મળી કે તેઓ ક્યા ગયા કે તેઓનું શું થયું જેમ જેમ રાજા વિશે ખબર ન મળતી ગઈ તેમ તેમ પતિત્ર પતિવ્રતા શૈખ્યા અને માયવીના અત કરણુમા હળદો પ્રકારની દુશ્મનાઓ ઉત્પન્ન થવા લાગી, હૃદયમા ત્રાસ થવા લાગો અને આખ્યોમાથી આમુની ચારાઓ પડવા લાગી તેઓ પોતાના પ્રાણુપતિના પ્રનાસથીજ કૃપ વિનર્ણુ અને મનીનવચ્ચ વાળી દૈયતને હવે તો આ મહાદુષ્કાંડક તેનો વિયોગ આવી પડ્યો એટલે તેમા તેની દયા ઉપજાવે એવી સ્થિતિ થઈ જાય તેમા નનાઈ શું? જ્યારે તે રાજાઓની ખબર મેળવવાને માટે જે જે માધનો પ્રયાં તે સર્વ વ્યર્થ થયા ત્યારે હવે ઇશ્વરપરાયણ થઈ પુણ કરવું એજ શરણુ છે એમ માની સણી શૈખ્યાએ માનવીજીવર લખી મોઝ યુ કે ત્રિયસખી માનવિ આપ મારા ત્રિયસખી છો તું ને આપની ત્રિયસખી છું, આપનો મારા સુખદ ખમા લાગ છે અને મારો આપના સુખદુ ખમા લાગ છે આપ મનવચ્ચન કર્મથી મારું હિત ઇચ્છો છો અને તું મનવચ્ચન કર્મથી આપનું હિત ઇચ્છુ છું, આપનું અજાણ્યુ નથી કે આપણા પ્રાણુત્રિયનું એન્ડી મોગી સેનાસહિત અકરમાત્ર ગુમ થઈ જાવું એ કોય દેવનો કે મુનિયોનો શાપ થયાવિના બને નહીં માટે હવે તે વિપત્તિસમુદ્રમા ઉતરવા માટે માત્ર પુણ્યમ્મ શિવાય કંઈ સાધન નથી, માટે આ ચાહી વાચી કા તો તમે આહી પધારો અથવા તું આપપાસે આનું કેમકે —

નાનાદુ સ્વશતાધાના કિકર્તવ્યજહાત્મના ।

અકુઠપ્રસર ચલુ પ્રિયે પ્રિયસમાગમ ॥

અને પ્રકારના દુખોથી જેઓ આધાના થઈ ગયા હોય અને હવે શું કરવું તે વિશે જે જડ થઈ ગયા હોય તેવાઓને ત્રિય જનનો સમાગમ એ એ અકુઠ પ્રસાગવાણુ સક્ષુ છે એટલે વિપત્તિની વખતમા પ્રિયસમાગમ એ આધાનાને આખ પ્રાપ્ત થવા જેવો છે

ले: ३१५६८८ लखनऊ

કવિતા કરવાના નિયમો સંસ્કૃત ભાષામાં જે બંધાયેલા છે તે અતિ વખાણવા યોગ્ય છે તેમજ સંસ્કૃત ભાષાના મૂળનિયમો પણ વખાણવા યોગ્ય છે. ગુજરાતી અથવા ખીજી પ્રાકૃત ભાષામાં એવા સારા નિયમ જેવામાં આવતા નથી. ભાષાના કવિએ કોઈ નિયમો બાંધેલા હોય છે તો તે નિયમોને કવિતા કરનારાઓ યથેચ્છાપ્રમાણે તોડી નાંખે છે. ગુજરાતી ભાષા હવે ક્રીક ક્રીક સુધરી છે. વિદ્વાન વર્ગમાં તે સારી ઢબમાં વપરાય છે. સંસ્કૃતમાંથી ઉતરેલા મેળંશબ્દ શુદ્ધરીતે વખણાય છે; પરંતુ કવિલોકોએ તેની સુંદરતા ટાળી નાંખવા માંડી છે. આજ કાલ કવિઓ ઘણા થઈ પડ્યા છે. બાર વર્ષનો બાળક બે ચાર પીંગળની રીતી શીખી ચાર પદ જેડી કાઢીને કવિપણું અભિમાન ધરાવી બેસે છે. પણ કવિતા કરવી એ કેવી કઠણ છે. તેમાં કેવો રસ આવવો જોઈએ, તેમાં કેવી શબ્દ રચના આવવી જોઈએ અને તેમાં કેવી અર્થ રચના આવવી જોઈએ તે કંઈ તેઓ વિચારતા નથી. જેઓ પ્રસિદ્ધ કવિઓમાં લેખાઈ ગયા તેઓએ પણ લોકો સન્માર્ગે વળે, અને ભાષા સુધરે તેવો ભાગજે નિયમ રાખ્યો હશે. જેઓ એકથી વધારે કહિયો થોડા સમયમાં ગોઠવી શકે છે તેઓ એમ સમજતા હશે કે અમે તો શીઘ્ર કવિ છીએ. પણ એ વાતમાં ઘણો અંતર છે. વગર કેળનાથેલા ભાટ લોકો અને વગર લાણેલી સ્ત્રીઓ પણ કેટલાંક કડતલીયાં તરત ગોઠે જોડીને બોલે છે પણ તેથી કંઈ તેની કવિની ગણનામાં ગણવી થાય નહીં. જોઈ પ્રમાણે કોઈ પિંગળના સાધારણ નિયમો શીખીને પરાણે આમ તેમ પદ બેસારી દઈ કહીયો જોડવી કાઢે કે કોઈ ભાટ ચારણની પેઠે ઉતાવળે જોડી કાઢે તેથી કવિપણું સિદ્ધ થતું નથી. સંસ્કૃતમાં તેમજ ખીજી સઘળી ભાષામાં એવા લેખાગુ કવિઓ હોવાનો સંભવ છે પરંતુ તેને ચાટે નહીં બોલતાં ગુજરાતીને ચાટેજ બોલવાનું છે. જેઓ મુખ્ય કવિતા કરીને કવિપણુંમાં ગણાયા, તેણે વિષયબોગની અને સંગારની કવિતાઓ કરીને હવન વૃથા ગાળી નાંખ્યું. તે જોઈને પાછળની પ્રવ્ર પણુ તેવું કરવા શીખી. ભાષાના નિયમો પણ મોટા વહેલા કવિઓએ તોડી નાંખ્યા. એટલે પાછળના અભ્યાસીઓએ પણ તે વાત ગ્રહણ કરી લીધી. તેથી

પરિણામ એ થયુ કે આજે ઘેઘેરગારણે આપણે પ્રિત્ય અભિમાન ધરા
વનારાઓને જોઈએ છીએ પ્રખ્યાત થયેલા કિનીની એક પ્રિતા બધે તેનાથી
ભાષાના નિરૂપણાદિક દોષ મટીયે તો ધણી નીમો ત્યારે જુવાન પ્રિયોના
મધી નીમો એમા કાંઈ આશ્ચર્ય નથી પણ આજે એવું આશ્ચર્ય કે ભારતને
નિયમ રહેશે નહીં, અને તેવો નિયમ રાખવા પ્રિ યઈ શમશે નહીં, પરંતુ જે
જેમ જડતુ આવ્યું તેમ જોડી દઈ એકાદ નોપડી બહાર પાડનારા તેજ
ક્રિતિની અગાની લોકમા ગણારો જેઓ શુદ્ધ ભાષાને જાણનારા છે
તેઓ પણ ભાષાના રાખવાને બેઠાગ કરી નાખે છે ત્યારે ભાષાને ન જાણનાર
કરે તેમા શુ ખોટું કેટલાંક તો પોતે અમૃત કદ જીવતા ભાષા ખીલકુલ ન જા
ણતા હોય તો પણ તે ભાષાના શમ્દોને વિ પ કરીને દેવાનું નાણે ગોઠવી
દે છે એમ વળો ફેરફાર મે છે પરમને મત્ત પર નમને પ ના વિ ન
કને બદલે નિરામ સમૃદ્ધિને હાથે સમૃદ્ધિ, નિરામને રમણે વિપતિ પરંતુ અને
બદલે પરંતુ, વિવકને બદલે સીવક કીધું જ ને કીધું મુને બ ને ય યદિને
બદલે યે, ભૂગિને બદલે ભુમી મનને બદલે મ ન તનને બ ને તન, વિગિ
ને બદલે ગીગી, મરિને બદલે મી પુરુષને મત્ત પૂર મેરાને બ ને મર, દે
વને બદલે દેરા માટેને બદલે માટ, સાથને બદલે સાથ, લીમગને બદલે
લીમડ નીમગને બદલે અનગસ પ્રયત્નને બદલે પ્રયત્ન નિતને બ ને નીત,
કીર્તને બદલે કિર્તી જગદને બદલે જગ, જગનાને બદલે જગ અને ભવાને
બદલે ભવઈ, એના સામાજીક શમ્દોની ભૂના મનામા પ્રી દોષ તેઓ જોતા
નથી અમૃત માથે ગુજરાતી શમ્દોના યુગની સાથે સંદૃષ્ટનો સંમૃત માથે
ફાગશીનો, કે ફા શી માથે ન સમૃતનો સર્ધિ કે સમામ કરી દેનામા તો તેઓ
ડરતા નથી આ પ્રમાણે છુટ લ નિ પ્રિતા મનાગઓને દસ્ત દીરવેનો
ફેર પડ્યાપિના વિતા કરી આપના માથે કે ગપ નુ દનામ કાંઈ આપના
ધારે તો પણ તેમ કરનાનું તેઓ કયુ ન મરો નહીં ગુજરાતી ભાષા વિગના
અનગની દોષથી શમ્દોને તો આપના પ્રિતા પ્રતી એ રાખ કેટલું
મમ છે અટકા માટે મોઢે સોદેવી ગીતી પડી બેગ છે જે થયું તે થયું પણ
દેવે આગ વિગનોએ મળીને એવો નિયમ આપેલો જોઈએ કે જેઓ ભાષાના
શમ્દોને તો આગિના જેવા હાથ નેરાનેનેસા રાખેલા ને સા રાકિમા

ગણુશો. એમ કરવાથી ખરા કવિયો દેટલા છે, ખરી ભાષા જાણનાર દે-
ટલા છે અને વિવિધજ્ઞાનવાળા દેટલા છે તે જણાઈ આવશે. જે વખતે
ગમે તેવા પંડાયેલા કવિની કવિતા લઈને અમે વાંચિયે છિયે અને તેમાં
જે વખતે શબ્દનું વિપરીત રૂપ દેખાયે છિયે ત્યારે અમને ઘણો ખેદ થાય છે.
એ ખેદ ઉપરથી સાધારણ કવિયોનાં કાવ્યને તો અમે જોવાને પણ દબાવતા
નથી. નવા થતા જતા કવિઓ તો પ્રાચીનકવિયોની બરાબરી કરી શકવાને તો
હઠી સમર્થ પણ ન હોય તે પેહેલાં પોતાનું કાવ્ય સર્વોત્તમ છે એમ કોઈને
મનાવવા ઈચ્છે છે; તેમ અમારા જેવો કોઈ કવિ નથી; અમે સુકવિ અને
બીજા કુકવિ, અમારી કવિતા સારી ને બીજાની નરતી; એવી જાતનો પ્રગ્નને
બોધ આપે છે. અમારો તો એવો મત છે કે રાતની પરીક્ષા એનીનેયે
થઈ રહે છે; મારે એવી રીતે પોતાની અને પોતાનાં કાવ્યની પરીક્ષા કરનાર
તથા પોતાનો ખરો દોષ નહીં જાણનારા લેશ પણ કવિપદને યોગ્ય નથી.
દેટલાક તો એમજ સમજે છે કે હરેક છંદને ચોથે ચરણે પોતાનું નામ
ગોઠવાય એટલે કૃતદૃશ્ય થઈ સૂઝા. કેવી દીઝગીરીની વાત છે ! કવિને શું
કર્તવ્ય છે, તેને માથે દેટલું જોખમ છે. તે દેટલા ગુણુ દોષનો જાગી છે,
તેને કેવી રચના કરવી જોઈએ, તેને કેવું બોલવું જોઈએ અને તેને કેવું શ્લોક
તથા દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ એ વાત તો કોઈ ધ્યાનમાંજ લેતા નથી. ભાષા
બગડવાનો દોષ. નહારા કાવ્યથી નહારે બોધ થવાનો દોષ, સારાં કાવ્યથી
સારો બોધ થવાનો ગુણુ અને દેશમાં દુરાચાર રહેવાનો, સદાચાર ન પસંદવાનો,
દેશની સ્થિતિ ન સુધારવાનો અને કોઈને અજ્ઞાનતામાં રહેવાનો દોષ કવિને
માથે રહે છે. આજના કવિયો એ પ્રમાણે સમજતા હોય તેવું જાણીતું નથી.
નામના બૂખ્યા તો જુના કવિયો પણ હશે; કેમકે તેમ કયાંયર ઘણું કવિયો થતાં
કોની કવિતા છે તે જાણખ્યાય નહીં અને નામ કાયમ રહે નહીં. પણ પોતાનાં
પોતે વખાણુ કરીને જાણના કવિની પેઠે પોતાનીનેયે કાનિ મેળવવાની ઈચ્છા
રાખનારા તેઓ નહીં હોય. કવિયોની દૃષ્ટિ થાય એવાનમાં અમે ક્યયના નથી.
યોગ્યશક્તિ, અને યોગ્ય અભ્યાસવાળાની હિલિ થવામાં અમે હર્ષ માનિયે છિયે.
સંસ્કારજન્ય જ્ઞાન યોગી વયમાં અને યોગ્ય અભ્યાસમાં પ્રાપ્ત થઈ જરૂર છે તે
વાત જો કે માનવા જેવી છે. તે પણ સંસ્કારજન્ય પ્રાપ્ત થવાનાં ખરું વિન્ય.

જ્યા સુધી ઓળખાતા નથી ત્યા સુધી તે યોગ મમયમા અને યોગી વયમા પ્રાપ્ત થવાનું અમલકારિત માનવું પડે છે જે વાત થઈ ગઈ તે કાઈ હવે મટ વાની નથી હવે કનિવત્વનું અભિમાન કરનાગઓની મનગીને અગાળી ગમ્પી ભાષાનું પૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવનાગઓએ કરિયો માટે એવા નિયમ બાંધવા જોઈએ કે જેઓ કવિતા કરતા હોય તેમણે શબ્દને રિરૂપ કરવો નહીં, યોગ મમાસ કરવા નહીં, અનર્થ કરનાગ નિપયોના વર્ણન કરવા નહીં, મદાયરણુના બોધવાગી કડિયો રચવી, રચવું તે પ્રમાણે પાળવું, અને કોઈના યોગ ગુણ ગાના કે દોષ નિરૂપણ કરવા નહીં પૂર્ણ અભ્યાસ કરીને આવી ગીને વર્તતા જે પછી ઉત્તમ મધ્યમ નીકળે તેને ઉત્તમ મધ્યમ રીતે પરીક્ષાપૂર્વક પ્રસિદ્ધતા ઉપાધિપત્ર (સર્ટિફિકેટ) આપવા આમ મધ્યવિના વિદ્વાન અને અવિદ્વા નની, મમર્થ અને અમમર્થની, પૂર્વમરનારવાગાની અને પૂર્વસન્ક્રાગવાળા-વગરની ખમર પડી શકશે નહીં અને ‘ટકે ગેર ભાગ અને ટકે મેર ખાગ’ થ વાથી ખગ ગ્લની પરીક્ષા લોકો દરી રાકશે નહીં તે જિવાય ભારામા નુમ્વ દીર્ઘાદિ- નિયમોની વ્યવસ્થા રહેશે નહીં તેવી દિવમે દિવમે આપા અને ભાષાના અથ સુધરનાને બદલે બગાડતા જાગે માટે જરૂર આપિમે કાઈપણ નિર્દાનોએ પ્રયત્ન કરવું જોઈએ

ચતુરાઈ.

(માધજ પાને ૧૮૭ થી)

કુટુંબનું પાતણ પોપણ કરી ગકાય, યથાશક્તિ દાન દક્ષણ આપી ગ-કાય, ધર્મ મપાદન કરી શકાય, અર્થ સપાદન દરી શમય, કામ મપાદન કરી શમય, મોક્ષ મપાદન માટે પ્રયત્ન કરી ગકાય કુટુંબ મહુ મપથી રહી અ-તુટુગ રહે, લોકમા કીર્તિ વધે યથાયોગ્ય માન મગે મર્વ તગૃથી મનોપ મગે દારીરે નિગેગી ગેરાય, આધિ વ્યાધિ કે ઉપાધિ આવે નની, પાન્ય પીડાને ટાળી ગકાય, વર્ણાશ્રમના ધર્મોમા પ્રીતિ મગય હિન્નના અવગને ઓળખાય, સર્વ વાને અમગ ગેરવાય, મત્પુરુષોનો સગ થાય મન્નન્નનો અભ્યાસ થાય અને મમત્વ મનગુ ટળી જાય ત્યારે આ લોક સુધયો એટલે પરનો સુધરનાને નસારે ગેરેનન નથી પડતી થમે ટકે મુખી અને ગાડી યોગના વધુ એ

એણે છે, તેથી તેનો આ લોક સુધર્મો કેહેવાય નહીં પરંતુ જેઓ ખરે માર્ગે ચાલીને અને તેવાં શુભનાં પાત્ર ધર્મને ઇશ્વર પરાયણ થયા હોય, તેઓનો સુધર્મો કેહેવાય. ધનવાન ન થવાય કે ભારે ભોગ ન ભોગવાય તેથી પણ આ લોક નથી સુધર્મો એમ મનાય નહીં. માત્ર વૃત્તિ સુધરે અને પુણ્યના આચરણ થાય એટલે આ લોક સુધર્મો કેહેવાય. સદાચરણથી ચાલનારાને ઇશ્વર કોઈ દિવસ દુઃખ આપતોજ નથી. તેમ છતાં લોકો તેમ માને છે તે માટે શ્રમ છે, માટે સદાચરણે ચાલી આ લોક પરલોક સુધરે તેમ કરવું. એમ કરવા શિવાય બીજી ગમે તેટલી ચતુરાર્થ હોય તે સધળી તૃથા છે. જે ચતુરાર્થમાં કાયિક, વાચિક અને માનસિક દિશા ન હોય, જે ચતુરાર્થમાં પોતાનું પારકાનું અને દેશનું હિત સમાયલું હોય, જે ચતુરાર્થથી શરીરનું સંરક્ષણ થતું હોય અને જે ચતુરાર્થથી થોડા પ્રયત્ને ઘણું ફળ થતું હોય, તેવી ચતુરાર્થ કદિ કોઈ મનુષ્યમાં હોય, તો તે ચતુરાર્થ કોઈ સાવ નકામો નથી. કેમકે એ ચતુરાર્થ આ લોક પરલોક સુધારવાની ચતુરાર્થને આશ્રયરૂપ થઈ પડે છે. હું કોણ છું અને મારે શું કરવું જોઈએ એ વાત માણસોના મનમાં આવતીજ નથી. ભણવું, કમાવું, સ્ત્રી પરણવી, અને સુખ ભોગવી મરી જવું એટલું રાગ અને રંક સમજે છે. પરંતુ એટલા સમયમાં બીજું શું કરવાનું છે અને શું, શું છોડી દેવાનું છે તે સમજતુંજ નથી. કોઈ પ્રારબ્ધયોગથી સારો યોગ આવી જાય અને સત્સંગ પણ થાય અને સારો ઉપદેશ પણ મળે તોપણ જેમ પાણીથી કાળો પાણો પલળે નહીં તેમ ભાગ્યહીન માણસનું મન પીગળતું નથી અને રાગ દ્વેષમાં રચીપચી રહી અસુલ્ય આયુષ્ય મહત્તમાં ખુવે છે. એ પ્રસંગે એનાં પ્રારબ્ધ એવાંજ હશે એમ માન્યા વગર ચાલતું નથી. પણ આપણને તો સારા પ્રારબ્ધે જાણવાની શક્તિ મળી છે અને યોગ પણ સારો મળે છે ભારે હવે ઢીલ કરવી એ કોઈ થોડી ખેદકારક વાત નથી. આ લોક પરલોક સુધારવાની ચતુરાર્થની કિંમત આખી આ પૃથ્વીના કરતાં પણ વધારે થાય છે, માટે એ મહા મુલ્યની ચતુરાર્થ ચિત્તમાં ચોડી રાખવાનું ચિંતવન ચતુર માણસે કર્યું કરવું જોઈએ. આ લોક સાધનારી ચતુરાર્થથી આ લોક સાધવાનો હેતુ એ છે. આ સંસારરૂપ સમુદ્ર આપણને મળેલા ઉત્તમ સાધનોથી તરી જવો. મનુષ્ય શરીર મળ્યું છે, સારી સમજણ છે, ઈન્દ્રિયો શક્તિવાળી છે, બોધ આપનારા

સાપુરો અને મારા શાસ્ત્રો પણ છે, અને ઇશ્વર મરવાતે અનુકુળ છે તોપણ
 ને આપણે મમાર તરવાને આપણી અનુગ્રહ ચલાવિયે નહીં ત્યારે આપણા
 જેવા પશુ કોણ કેહેવાય અને આપણે આ લોક પરલોક સુધયો કેમ કેહેવાય?
 ખરેખર આપણેજ આપણ દિત કરવાનું છે, તે કોઈ પાપયોગથી ભુલી જાય
 તો આપણેજ આપણને હણનારા થઈએ છિયે શ્રીમદ્ગવાન કહે છે કે—

નૃદેહમાદં સુલભં સુદુર્લભં પ્લવ સુકલ્પ ગુરુકર્ણધાર ।

મયાનુકૂલેન નમસ્તેતરિત પુમાન્મવાદિંધ ન તરેત્ત આત્મહા ॥

(મર્ય થકી શ્રેષ્ઠ, સુવલ્લ છતાં દુર્લભ, સારી રીતે ગોઠવાયેલુ એટલે ઈ-
 ન્દ્રિયોની ગતિવાળુ, ગુરૂંપી સુગણીવાળુ અને હૃદય વાયુએ ચલાવાયેલુ આ
 મનુષ્ય શરીરરૂપી વહાણ છે. તેમ છતાં જો સંસાર અમુદ્ર ન તરે તે પુરુષ
 આત્મધાતી થાય છે)

ઈશ્વરેચ્છાથી મનુષ્યજન્મ મળ્યો છે ત્યારે હવે પોતે પોતાનો ઈશ્વરરૂપાથી
 ઉદ્ધાર કરવો એજ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે સમુદ્ર તરવાને આપણને જો લા-
 કડાનું વહાણ મળ્યું હોય તો તરીજવા માટે પાછળ રહેતા નથી, તેમજ લવ-
 સાગરને તરવાને આ મનુષ્ય શરીરરૂપ વહાણ મળ્યું છે તો તેથી તે
 લવસાગર તરી જવો જોઈએ તેવિધે તેની યોગ્યતાને દાનિ પહોંચે છે ખરી
 અતુરાર્થ અહીં આવીને અટકે છે માટે જો આ અતુરાઈનું અભિમાન ધરાવનાર
 હોય તેણે આ પેટેયા નખરની અતુરાર્થ ગ્રહણ કરવી, કે જે આ લોક પર-
 લોક સુધારી પોતાનો સંસાર થકી હજાર કરશે.

રઘુનાથ ગોસ્વામી.

રઘુનાથે ધનવાનના ધરમા જન્મ લીધો હતો તે અનેક શુભ સપત્તિમા
 બાળપણથીજ ઉછર્યો હતો એન્યે જે પ્રેમભક્તિથી બગભુમિને પ્લાવિત કરી
 હતી, તે પ્રેમનું એક ટીપુ રઘુનાથમા હતું; તેથી રઘુનાથનું મન ધર્મને માટે
 વ્યાકુલ થઈ પડ્યું પિતાની આથે વિરોધ થયો, માતાના વિવાદથી આશન
 ગાળ રહ્યું, સ્ત્રીના અશુભલથી પૃથ્વી બીની થયા લાગી, પરંતુ કોઈ રીતે
 રઘુનાથનું ધર્મમગ્ન આશુ થયું નહિ રઘુનાથે જોઈ લીધું કે ધરમા ગદીને ધર્મ

પળાશે નહીં, માટે ઘર છોડવું એ સાઈ છે. ચૈતન્ય સન્યાસીનો સમાગમ કરવા માટે એક દિવસે તે પુરુષોત્તમ-તરફ ભાગ્યો; પરંતુ પિતાના અનુચરોએ માર્ગમાંથી પટ્ટીને તેને ઘરમાં પાછો આણ્યો, તથાપિ પિતાના જીલમથી તે ઘરમાં રહી શક્યો નહિ. પાછો ભાગ્યો તે વળી પટ્ટી આણવાથી ઘરમાં પાછું આવવું પડ્યું. પિતાએ આવેળા રાત્રીભાર પુત્રના ઉપર અર્પણ કરીને, મોતરફ મોહનલય વિસ્તાર કરીને પુત્રના ધર્મોન્મત્ત મનને અટકાવવા-યત્ન કરવા માંડ્યું; પરંતુ જોણે એકવાર ધર્મનો મધુર સ્વાદ લીધો તેને આ સંસારમાં કોણ અટકાવી શકે? પિતાએ બ્યારે જોયું કે કોઈ રીતે પુત્રનું મન ફરતું નથી ત્યારે પુત્રના હાથ પગ દોરીથી બાંધીને ઘરમાં પુરી રાખ્યો અને ચારેકોર પેહેરેઘરને તેની ચોટી કરવા બેસાડી. તેઓનો કુલગોર એક જુદિમાન માણસ હતો, તેણે આવીને સર્વને કંહું કે તમે શું જાણો છો? “આવું એશ્વર્ય અને આવી સુંદરી સુવતી નારીથી જોતું મન વળ્યું નહિ, તેને સામાન્ય દોરીથી બાંધ્યાથી શું થવાનું છે.” એ વાક્ય સાંભળીને સઘળાંઓએ તેને દોરડાથી છુટા કર્યો. ચારેકોરથી સહુએ વિક્ષાપ કરી શોરબકોર કરી મેલ્યો ને તેવાં બીજાં ઘણાં યત્નો કર્યાં તોપણ રઘુનાથનું મન ફર્યું નહીં. રાત્રિએ લાગ જોઈને રઘુનાથ ભાગી ગયો. આ વેળાએ કોઈ તેના શોધને પામ્યા નહીં. કોઈથી ન સલાય એવે માર્ગે યઈને બારે દિવસે પુરુષોત્તમમાં તે પોહ્યાંઓ. એ બાર દિવસમાં ત્રણ ટંક ખાવાનું પામ્યો હતો. પુરુષોત્તમમાં ચૈતન્યની સાથે રહીને ધર્મ સાધન અને લિક્ષાવૃત્તિનો આશ્રય કરીને જીવન ગાળવા ભાગ્યો. પેહેલાં નગરનાં સિંહદ્વારમાં ઉભો રહીને લિક્ષા માગતો પરંતુ બહારના વૈરાગથી કોઈ ટાણે અહંકાર હત્ય તથા એટલા માટે પ્રસિદ્ધ સ્થાનમાં લિક્ષા ન કરતાં નાખી દીધેલું અન્ન લઈને તેને સાફ કર્યા પછી ખાતો અને કોઈ રીતે જીવન ધારણ કરતો.

ધર્મનું વલણ કેવું ચમત્કારિક છે ! એક રાજાનો પુત્ર રસ્તાનો લિખારી થયો! રઘુનાથે છેલ્લીવારે વૃન્દાવનમાં જઈને જીવનનો શેષભાગ ગાળ્યો. ધર્મને માટે જેઓ સુવૈર્ય પરિભ્રમ કરવાને તત્પર હોય છે તેઓને ધન્ય છે. ના.હે.

વેહેરા અને મુંગાઓની નિશાબ.

આવી એક નિશાબની આપણા દેશમાં ખોટ હતી તે પુરી પાડવામાં આવી છે. આ કાર્યમાં મર્મ આર્થલાઈઓએ ‘ મેં વિન્સેટ ડીપોય ’ની મ ડળીનો ઉપકાર માનવો જોઈએ. ખ્રીસ્તીવર્મ ગુરુઓના ધર્મમધી વિચાર ગમે તેના દ્વારા, પરંતુ આના તેમના લોકહિતકારી નર્મ સ્તુત્ય છે. તેમણે મોટા મોટા ફડ ઉભા કરી લોકોપયોગી કાર્યનું પગનું બહુ આગળ લઈએ. આર્થજનો જેઓ માનપત્ર, ખાનપાનાદિક અને બીજી બામતોમાં ધનનો બહુ વ્યય કરે છે, તેઓ આના કાર્યોમાં દમેશ થોડી થોડી પણ મદદ આપતા જાય તો જાતે દિવસે તેવી રીતે મોટા ફડ થઈ આના અથવા એવાની બીજા મત્કાર્યમાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડે. મુબબના શ્રીમતોને, અમે એવા કાર્યને દુઃખ પણ ઉપાડી લઈ આવી બીજી નિશાબ સ્થાપવાની મજબુત લગામણ કરીએ છીએ, કાગણ આ એક નિશાબ જેહેગ અને મુંગા છોકરાઓની જે નખ્યા જણાઈ છે તેને માટે સપૂર્ણ નથી. આ નિશાબને લગતુ એક ‘ હેન્ડબીન ’ ઉપર જણાવેલ મડગીના મ ત્રીના એક પત્ર સાચે અમને મળ્યું છે તેઉપરથી જણાય છે કે તેમણે આ નિશાબ કોઈમાં મેડોટ્રી વર ન ડા મા ઉપાડી છે. અમારા વિચારપ્રમાણે આવી એક નિશાબ એથી વધારે ધારી વસ્તીવાળા ભાગમાં ઉધાડી દેાય તો વધારે માડ. તેમાં ધર્મમધી કેગરણી ફક્ત દ્વિચિયનના બાનદ્રેને આપવામાં આવશે. જે જણી અમને મતોષ થયો છે, કારણ તે નિશાબમાં આર્યોના બાળકોને આર્થવર્મનો ઉપદેશ થાય એ વાત અમલનિત છે. અધ્યાગનો જે દુઃખ જોઈ છે તે કદાચિત્ત ગરીબ વર્ગને વધારે જણાશે પરંતુ તે મડગીના યત્ન પ્રમાણે બહુ વધારે નથી.

આ પત્ર અમને જરા મોડો મળ્યો એટલે હમે હમણા નાઇ વધારે જણાવી શકતા નથી. પણ એવી નિશાબોની શુદ્ધિ થાય એવું ઈશ્વરપાસે માગીએ છીએ.

સંસાર સુખદ કોને ?

હરિગીત.

કાને કુશબ્દ ન સાંભળે નરતું ન નિરખે નયનથી,
 ટાઢું અને ઊતું સદા સરખું ગણ્યામાં ભય નથી;
 જેને મને સરખાં સદૈવ કદન ને કંસાર છે,
 એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સંસાર છે.
 જે જગતની જાનળમાં રતિમાત્રપણુ રીઝે નહીં,
 જે લાભિનીની લમરથી ભૂલાઈને ભીંજે નહીં;
 સુખરૂપ સર્વ સુગંધ જેને સર્વદા નિઃસાર છે,
 એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સંસાર છે.
 આ હું અને આ આપણુ એવું મમત્વ મળે નહીં,
 જે લોભને લાલચતણાં પાણીવડે પલળે નહીં;
 જે મોહ મત્સર મૂર્ખતા ને મદનના પણુ માર છે,
 એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સંસાર છે.
 વિદ્યાવડે વિનયે વિવેકે વિશ્વમાં વળણાય જે,
 સદુને સુખી દેખી લ્હદયમાં રોજ રાજી થાય જે;
 જેને ધરા ધન ધામના વૈભવવિષે ધિઃકાર છે,
 એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સંસાર છે.
 આશા અને તૃષ્ણા તજી સંતોષ રાખીને રહે,
 નિગ્ધર્મની શુભ ધોંસરીને કોડથી કાંધે વહે;
 ઉપકાર કરવા અન્યના જેનો વરો વેપાર છે,
 એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સંસાર છે.
 સત્સંગ સાચો સંત ને શુણુવંતનો જેને ગમે,
 ખળ લોક ખાર કરી કરે અપરાધ ખાંતે તે ખુ
 જેને જગતમાં જન્મથી ઇશ્વર તણે અ
 એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સ

એવેલા ૫૯ ૭૫ થાય એટલું ઓછામાં ઓછું થવું જોઈએ, અને ૧૫ મી ડી-
સેમ્પર સને ૧૮૮૪ મુદ્દીમાં નીચે સેડી કરનારને પહોંચાડવો જોઈએ મુગ્ત
વિત્તે આવેલા નિજમ નકામો ગણાશે, તથા જેનો નિજમ મોઢી મગ્ગ અને
ઈનામને લાયક ગણાશે તેનેજ ઈનામ મળશે

ઈનામ ઉ જી ૩ ૧૨૫ નું.

“સ્ત્રી જાતિની યોગ્યતા અને સ્ત્રીતાં કંટવ્ય” એ વિશે મહેસી, ગુદ
અને સરલ ગુલગતી લાપામા ઉત્તમ નિજમ લખનારને પાર્સની કુંવર મમા
કુંડલું ઉપનું ૩. ૧૨૫ નું ઈનામ આપવામાં આવશે, એ નિજમ લખાવવાની
મુખ્ય મતલબ સ્ત્રીઓની ઘર મમારી તથા નીતિમંજી દાક્તર મુધરે એ જે
માટે એ મતલબ પાર પડે તેવો નિજમ લખવો જોઈએ, એનું કદ સુદિપ્રકાશ
જેવડા છાપેલાં ૫૯ ૧૨૫ ઓછામાં ઓછાં થાય એટલું જોઈએ અને તા. ૧૫
મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૮૪ મુદ્દીમાં નીચે સેડી કરનારને પહોંચાડવો જોઈએ
મુગ્ત વિત્તે આવેલા નિજમ નકામો ગણાશે તથા જેનો નિજમ મોઢી મગ્ગ
અને ઈનામ લાયક હશે તેનેજ ઈનામ મળશે

સૂચના—દરેક નિજમ લખનારે પોતાનું નામ હામ ખુલ્લું તદ્દિ જલા-
વતાં નિશાની દાખવ એક કહેવત પોતાના નિજમ ઉપર લખવી અને એજ
કહેવત બીજા એક અસાયદા પરખીડિયા ઉપર લખી તેમાં પોતાનું પૂનામ
હામ લખેલો કાગળ બીડી ને પરખીડિયુ નિજમ સાથે મોકલવું નકામ ન
હારથી અને અશુદ્ધ તથા અઅચ્છ રીતે લખેલો નિજમ નકામો ગણાશે.

સેડી મહીપતરામ ઉપરામ નીલકંઠ.

આનંદી સેકેટરી યુ પ મોમાઈડી.

જી. ૫ મોમાઈડીની ઓફિસ. અમદાવાદ, તા. ૧૮ મી એપ્રિલ સ. ૧૮૮૪.

શ્રીવિચારસાગર,

(૫૫૦ ટિપ્પણસંહિત)

તથા

શ્રીરત્નનાવલિ

શ્રીવિચારસાગરકી તુતિયાદત્તિ એ શ્રીરત્નનાવલિ (શ્રીરત્નપ્રભાકરમ
માર) દિતિયાદત્તિ છાપનેકા બેને આદેશ હોયા હે શ્રીવિચારસાગરગત કહીન
પ્રમંગ એ કહીન રાખદાદિકકે બોધઅર્થ પગ્મ દયાલુ બ્રહ્મનિષ્ઠ પડિત શ્રીમીતા-
અરહનંત પપ્પ ટિપ્પણુ લિખે હે ઈન સર્વ ટિપ્પણુસંહિત હિત મથ ડપના હે
મો મિદ્ર તદ્યાર દુર્લભા ઈતિ.

સાલેમહં મદ

આર્ચધર્મપ્રકાશ. માસિક ચોપાનિયાની કીંમત રૂ. ૧૫ તથા
ટપાલખર્ચ આના ૩ છે.

શ્રીમદ્ ભાગવતમાર્ષાંતર પાંચ દારમનું માસિક ચોપાનિયું.
પૃષ્ઠ ૧ ની કીંમત રૂ. ૩ ટપાલખર્ચ આના ૬ છે.

પ્રવૃદ્ધચંદ્રોદય નાટક (ગુજરાતી) મૂલ્ય દસ આના, ટ-
પાલખર્ચ એક આનો.

પેહેલી ચોપડી ચિત્રથી બોધ થાય તેવી. મૂલ્ય એક આનો.
ટપાલખર્ચ અરધો આનો.

પંચીકરણ રામગુરુકૃત સટીક મૂલ્ય એક રૂપિયો. ટપાલ
ખર્ચ બે આના.

સાવિત્રીચરિત્ર દુષ્યાનાટક સંસ્કૃત મોરખી રવાણ રાજ-
પાંડ્યાનાના રાણી શંકરનાથ માહેશ્વરનું રચેલું. મૂલ્ય રૂ. ૧૫ ટપાલ-
ખર્ચ આના બે.

વિપાતિવિષેના સંસ્કૃત પત્રનું માર્ષાંતર મૂલ્ય છ આના. ટપા-
લખર્ચ અરધો આનો.

અનસૂયામ્બુદય સંસ્કૃત. મૂલ્ય અઢી આના ટપાલખર્ચ આનો.

અનસૂયામ્બુદય ગુજરાતી. મૂલ્ય આના અઢી. ટપાલખર્ચ અરધો
આનો.

સસ્યનારાયણની કથા ગુજરાતી-કવિનાર્મો મૂલ્ય છ આના
ટપાલખર્ચ અરધો આનો.

કુર્મરનાં પુસ્તકોવિષે કોઈને કાંઈ લખવું હોય તો ભુલેશ્વર
જી શ્રીરંગીના દેવળ પાસે ઘર નં. ૧૯ માં વેદધર્મસભાની પાઠ-

શાળામાં આઈ. આર્. આર્. તંત્રીજીએ લખવું. પુસ્તક લેનારે કૃપાકરી
ઉપકાર કરવા અન્યના નાટપેઠ કાગળો લેવામાં આવશે નહીં.

એવા સદાયરણી પુકે પુસ્તકો મુંબઈમાં પ્રિન્ટિંગ નેટારામ
સત્સંગ સાયો સંત દીપી મમાદેવી પાસે મળશે.

બજા લોક ખાર કરી. ફેરાવલાલ હુરિશમ,
જેને જગતમાં જન્મ્યું. આર્ચધર્મપ્રકાશ તંત્રી.

એવા સદાયરણી પુસ્તકો

आर्य धर्मप्रकाश.

ARYA DHARMA PRAKASH

पुस्तक १० मुं श्रावण, संवत् १९४०. अंक १० मो.

वसंततिलका.

अग्रे मनोहरिण ते विषयाधकूपा
श्रितादुरतदवगन्धिस्ताश्च पार्श्व ।
पृष्ठे च कालशबरस्तादिहार्यधर्मा
रण्य समाश्रय शरण्यमाचित्यसांख्य ॥१॥



छपायी प्रग ३० नार
वेदधर्ममत्पात्री कार्यभागमंछणी.

मुंअधमधये.

मुमोवप्रकाश छापाभानाना छाप्पु

सन १/८४ सवी

मूल्य वर्ष १ नो रु. १॥ अगाडथीज.

टपालखर्च आना ३ तुदु

૧ તત્વબોધ	૨
૨ ધર્મોત્તેજનથવાવિષે	૨
૩ ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર	૨
૪ દયાના સંબંધમાં જે બોલ	૨૩

શાર્દૂલચિકીડિત.

દાખે દેવ અનેક દીનજનને દાડી દયાદષ્ટિએ,
છપાડે સહુને સદા સુખવિષે જે મેઘની વૃષ્ટિએ;
લીલા અદ્ભુત જે કરે જગતમાં તે કદને કાપળે,
પ્રજા સુવિચાર સત્સમય ને સદ્ધર્મને આપળે

માધવનિદાન.

આ નામના એક પ્રખ્યાતસંસ્કૃત વૈદ્યક અંબનું શુદ્ધ ગુજરાતી આપાંતર
ગ્રંથ શ્લોકસહિત. છપાઈને થોડા વખતમાં બહાર પડશે. તેનું કદ આશરે
ડીમાઈ આઠ પેજ ૪૦ દારમ જેવડું થશે. અગાઉથી આદક થનારા સાહેબો
પાસેથી રૂ. ૨૫ સેવાનો હરાવ રાખ્યો છે. અને તેઓનાં સુખારક નામ અંબની
પાછળ આપવામાં આવશે. મરજી હશે તો દશ પ્રતનુથી રાખનારને ૧ પ્રત
મફત મળશે. દેશાવરવાળાઓને ટપાલખર્ચ વગર પડશે.

સુ. સુખદ. કાળ્યાણેષી રોડ, વિદ્યવાડી. ધર નં. ૧૩૩

લા. ૦ હા. ૦ જેરાસ્ટ્રા. પા. રધુનાથ.

“માધવનિદાન” અંબ પ્રસિદ્ધતા.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૨ અં.

શ્રાવણ, સંવત્ ૧૯૪૦.

અંક ૧૦ મા.

॥ યતોઘર્મસ્તતોજયઃ ॥

તત્ત્વબોધ.

વાસુદેવેન્દ્રયોગીદ્રં નત્વા જ્ઞાનપદં ગુહં ।

મુમુક્ષુણાં હિતાર્યાય તત્ત્વબોધો વિધોયતે ॥

જ્ઞાનને આપનારા શુર વાસુદેવેન્દ્ર નામના મોટા યોગીને નમીને મુમુક્ષુ-
ઓના હિતનેસાર તત્ત્વબોધ કરવામાં આવે છે

ચારે સાધનાથી યુક્ત એવા અધિકારીજ્ઞાન માક્ષનાં

સાધનરૂપ તત્ત્વવિવેકનો પ્રકાર કહિયે છિયે.

પ્રશ્ન—ચાર સાધન કયાં કેહેવાય ?

ઉત્તર—નિલ અને અનિલ વસ્તુનો વિવેક, આ લોક-પરલોકનાં ઈળ ભોગવ-
વામાં વિરાગ, શમ-દમ આદિ છ સંપત્તિ અને મુમુક્ષુપણ.

પ્રશ્ન—નિલ અને અનિલ વસ્તુનો વિવેક એટલે શું ?

ઉત્તર—નિલ એટલે બ્રહ્મ અને અનિલ એટલે બ્રહ્મવિના ખીન્ન બધું; અને એ
બેયનું બાણુવું એટું નામ નિલ અને અનિલ વસ્તુનો વિવેક.

પ્રશ્ન—આ લોક-પરલોકનાં ઈળ ભોગવવામાં વિરાગ એટલે શું ?

ઉત્તર—આ લોક એટલે મનુષ્યલોકના અને પરલોક એટલે સ્વર્ગલોકના ભોગમાં
ધમ્મ ન હોય તે.

પ્રશ્ન—શમ આદિ સાધનસંપત્તિ કઈ કેહેવાય ?

ઉત્તર—શમ, દમ, તપ, તિતિશા, શ્રદ્ધા અને સમાધાન એ છ વાનાં.

પ્રશ્ન—શમ એટલે શું ?

ઉત્તર—મન નિયમમાં રાખવું તે.

પ્રશ્ન—દમ એટલે શું ?

ઉ૦—ચક્ષુ આદિ બહારની ઇન્દ્રિયો નિયમમાં રાખવી તે.

પ્ર૦—તપ એટલે શું ?

ઉ૦—પોતાનો ધર્મ પાળવો તેજ.

પ્ર૦—તિતિક્ષા એટલે શું ?

ઉ૦—ટાઢ-તડઠો અને સુખ-દુઃખ આદિનું સહનકરવાપણું તે.

પ્ર૦—શ્રદ્ધા એટલે શું ?

ઉ૦—ગુરૂ અને વેદાંતનાં વાક્યમાં વિશ્વાસ હોય તે.

પ્ર૦—સમાધાન એટલે શું ?

ઉ૦—ચિત્ત સ્થિર થવું તે.

પ્ર૦—સુમુક્ષુપણું એટલે શું ?

ઉ૦—‘મને મોક્ષ યાય’ એવી રીતની દૃઢ ઈચ્છા હોય તે.

એ ચાર સાધનોરૂપ સંપત્તિવાળા પુરૂષો તત્ત્વવિવેકના અધિકારી થાય છે.

પ્ર૦—તત્ત્વવિવેક એટલે શું ?

ઉ૦—આત્મા સત્ય અને તે શિવાય બધું મિથ્યા એમ જાણવું તે.

પ્ર૦—આત્મા કોણ કેહેવાય ?

ઉ૦—સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, અને કારણ શરીરથી વ્યતિરિક્ત (જુદો) અને પાંચ દ્રવ્યો અળગો છતાં ત્રણે અવસ્થાનો સાક્ષી સત્ ચિત્ત અને આત્મસ્વરૂપ કોઈ જે રહે છે તે.

પ્ર૦—સ્થૂળ શરીર કયું કેહેવાય ?

ઉ૦—બેળાં થએલાં પાંચ મહાભૂતથી થયેલું અને સારાં-નફારાં કર્મથી થયેલું સુખ-દુઃખને ભોગવવાનું પાત્ર જે શરીર તે.

જાયતે (યાય છે), અસ્તિ (છે), વર્ધતે (વધે છે), વિવરિણમતે (જુદા થાય છે), અપક્ષીયતે (વૃદ્ધ થાય છે) અને નશ્યતિ (નાશ થાય છે); એમ વિકારવાળું એ સ્થૂળ શરીર છે.

પ્ર૦—સૂક્ષ્મ શરીર શું કેહેવાય ?

ઉ૦—બેળાં નહિ થયેલાં પાંચ મહાભૂતોથી થયેલું, સારાં-નરતાં કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલું, સુખ-દુઃખ આદિ ભોગના સાધનરૂપ અને જે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, પાંચ પ્રાણ આદિ વાયુ, એક મન, અને એક બુદ્ધિ, એ પ્રમાણે સત્તર કળાની સાથે રહે છે તે.

પ્ર०—કારણ શરીર કયુ ?

ઉ०—સત્ કે અસત એમ વર્ણની ન શકાય એવી ઝંનાદિ અવિદ્યારૂપ, અને સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ શરીરના કારણરૂપ વિકલ્પ વગરનું પોતાના સત્ય સ્વરૂપનું જે અજ્ઞાન છે તે

એ ત્રણે ઉપાધિયત્રી આત્માને બીજે ધારવે

પ્ર०—ત્રણ અવસ્થા કઈ કહેવાય ?

ઉ०—જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ

પ્ર०—જાગ્રત અવસ્થા કઈ ?

ઉ०—શ્રેત્રઆદિ ગાનેન્દ્રિયોત્થી અને શબ્દાદિ વિષયોત્થી જે કાઈ જણાય છે તે જાગ્રત અવસ્થા અને સ્થૂળ શરીરનું અભિમાન કરનાર આત્મા ‘વિશ્વ’ એવી રીતે કહેવાય છે

પ્ર०—સ્વપ્નાવસ્થા કઈ કહેવાય ?

ઉ०—જાગ્રત અવસ્થામા જે દીડું અને સાભણ્ય હોય તેથી થયેલી વાસનાવડે ઉઘમા જે પ્રપચ જણાય છે તે

સ્વપ્નાવસ્થા અને સૂક્ષ્મશરીરનું અભિમાન કરનાર આત્મા ‘તૈજસ’ કહેવાય છે

પ્ર०—સુષુપ્તિ અવસ્થા કઈ કહેવાય ?

ઉ०—‘હું માધ્મણ નથી જાણતો, સુખથી હું ઉદ્ધનો અનુભવ કરું છું’ એમ જે જણાય છે તે.

સુષુપ્તિ અવસ્થા અને કારણશરીરનો અભિમાની આત્મા ‘પ્રાણ’ એ રીતે કહેવાય છે

પ્ર०—પાંચ કોશ કયા ?

ઉ०—અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનન્દમય

પ્ર०—અન્નમય કોશ કયો કહેવાય ?

ઉ०—અન્નના રસથી ઉત્પન્ન થઈ અને અન્નના રસથી વધીને અન્નરૂપ પૃથ્વીમા જે લય થાય છે તે, સ્થૂળશરીર

પ્ર०—પ્રાણમય કોશ કયો ?

ઉ०—પ્રાણઆદિ પાંચ વાયુ અને વાણીઆદિ પાંચ કર્મન્દ્રિયો મળીને પ્રાણમય કોશ કહેવાય.

પ્ર०—મનોમય કોશ કયો કેહેવાય ?

ઉ०—મન અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય મળીને મનોમય કોશ કેહેવાય.

પ્ર०—વિજ્ઞાનમય કોશ કયો કેહેવાય ?

ઉ०—બુદ્ધિ અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો મળીને વિજ્ઞાનમય કોશ કેહેવાય.

એ સૂક્ષ્મ શરીર કહ્યું.

પ્ર०—આનંદમય કોશ કયો કેહેવાય ?

ઉ०—એજ પ્રમાણે અવિદ્યામાં રહેલું મલીન સત્વ, કારણુ શરીર ઘર્ષને પ્રિય મોદ અને પ્રમોદ વૃત્તિ સહિત આનંદમય કોશ કેહેવાય.

એ પાંચેય કોશ મારું શરીર, મારા પ્રાણ, મારું મન, મારી બુદ્ધિ અને મારું જ્ઞાન, એમ મારાપણાથી જલ્પાય છે, તે, જેમ મારાપણાથી જાણેલાં કુડલો, કડાં અને ઘર આદિ પોતાયકી બિન્ન છે તેમ મારાપણાથી જાણેલું પાંચ કોશ આદિ (હૃદયી બિન્ન છે) આત્મા નથી.

પ્ર०—સારે આત્મા કોણ ?

ઉ०—સત્, ચિત્ અને આનંદરૂપ તે.

પ્ર०—સત્ કોણ ?

ઉ०—ત્રણે કાળમાં પણ રહેછે તે.

પ્ર०—ચિત્ કોણ ?

ઉ०—જ્ઞાનસ્વરૂપ તે.

પ્ર०—આનંદ કોણ ?

ઉ०—સુખસ્વરૂપ તે.

એ પ્રમાણે સત્, ચિત્ અને આનંદસ્વરૂપ આત્માને ઓળખવો.

હવે ચોવીસ તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ.

પરબ્રહ્મની જે સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણરૂપ માયા છે, તે માયાયકી આકાશ ઉત્પન્ન થયું; આકાશયકી વાયુ ઉત્પન્ન થયો; વાયુયકી તેજ થયું; તેજયકી પાણી થયું અને પાણીયકી પૃથ્વી થઈ. એ પાંચ તત્ત્વોમાંથી આકાશના સાત્ત્વિક અંશથી ઐત્ર ઇન્દ્રિય થઈ; વાયુના સાત્ત્વિક અંશથી ત્વચા ઇન્દ્રિય થઈ; અગ્નિના સાત્ત્વિક અંશથી અક્ષુ ઇન્દ્રિય થઈ; પાણીના સાત્ત્વિક અંશથી રસના ઇન્દ્રિય થઈ; અને પૃથ્વીના સાત્ત્વિક અંશથી ધ્રાણુ ઇન્દ્રિય

યદ્ય છે એ પાત્ર તત્વોના સમુદાયના સાત્ત્વ અશયી અત પ્રભુ થયુ અને અત કરણની વૃત્તિમા ભેદ થયાથી મન બુદ્ધિ અહ માર અને ચિત્ત એમ (ચાર) અત પ્રભુ થયા ઉપરના પાત્ર તત્વોમાથી આકારના રાજસ અશયી વાદ્ ઇન્દ્રિય થઇ વાયુના રાજસ અશક્યમા પાણી ઇન્દ્રિય થઇ, અગ્નિના રાજસ અશયી પાદ ઇન્દ્રિય થઇ જળના રાજસ અશયી ઉપસ્ય ઇન્દ્રિય થઈ, અને પૃથ્વીના રાજસ અશયી ગુહ્ય ઇન્દ્રિય થઇ એ ઉપરના પાત્ર તત્વોના સમુદાયના રાજસ અશયી પાત્ર પ્રાણુ થયા તથા એ પાત્ર તત્વોના, તામસ અશયી પચીકરણ થયુ છે

પ્ર૦—પચીકરણ કઈ રીતે થાય છે ?

ઉ૦—એ પાત્ર મહાભૂતના તામસ અગરૂષ એકેષ ભૂતના બમે ભાગ પાડીને એમાનો એકેષ અરધા ભાગ જુદો ગળી બીજે એકેષ અરધા ભાગ હોય તે એકેષના ચાર ચાર ભાગ કરીને પ્રથમના જુદા રાખેના અરધા અગ્ધા ભાગોમાથી પોતપોતાનો નોખો રાખેને અગ્ધો ભાગ હોય તેને મેલીને* બીજા અરધા અરધા ભાગમા મેળવી દેવા, તેથી પચીકરણ થાય છે એ પચીકૃત પાત્ર મહાભૂત થઈ પછી રચૂળ શરીર થાય છે આ પ્રમાણે પિડતુ અને બ્રહ્માડતું એકપણ છે બ્રહ્માડ થયુ પછી રચૂળ શરીર આદિમા અભેદનુ અભિમાની જીવનામનું બ્રહ્મનુ પ્રતિમિ બ થાય છે તેજ જીવ પ્રકૃતિથી પોતાને વિષે ઈશ્વરચક્રી લિંગપણુ જાણે છે અવિવા ઉપાધિવાળો જીવ એમ કહેવાય છે અને માયા ઉપાધિ વાળો આત્મા ઈશ્વર કહેનાય છે એવી રીતે ઉપાધિના ભેદથી જીવ અને ઈશ્વરમા વ્યાસુધી ભેદદષ્ટિ રહે છે લાસુધી જન્મ મરણઆદિરૂપ સસાર નિવૃત્ત થતો નથી એ મરણ માટે જીવ અને ઈશ્વરમા ભેદબુદ્ધિ કરવી નહીં એવ જુદા જુદા ધર્મવાળા હોવાથી અહ કારવાળા અત્પત્ર

પૃથ્વીના ચાર ભાગ પૃથ્વીમા ન ભેગવતા બાકીના ભૂતમા ભેગવવા જળના ચાર ભાગ જળમા ન ભેગવતા બાકીના ચારમા ભેગવવા તેજના ચાર ભાગ તેજમા ન ભેગવતા બાકીના ચારમા ભેગવવા વાયુના ચાર ભાગ વાયુમા ન ભેગવતા બાકીના ચારમા ભેગવવા આકાશના ચાર ભાગ આકાશમા ન ભેગવતા બાકીના ચાર ભૂતમા ભેગવવા એવી રીતે પ્રથમના અરધા ભાગોમા પાછાના ચાર ચાર ભાગો ભેગવવા.

જીવની ને અહંકાર વગરના સર્વેષ્ઠ ઈશ્વરની તત્ત્વમાસિ મહાવાક્યથી અભે-
દબુદ્ધિ કેમ થાય એમ જો કદી શંકા થાય તો તે ન કરવી. અજ્ઞાને
કરીને સ્થૂલ-સૂક્ષ્મ શરીરનો અભિમાની આત્મા ત્વંપદનો વાચ્યાર્થ છે;
અને ઉપાધિરહિત, સમાધિ દશાવાણું શુદ્ધ ચૈતન્ય ત્વંપદનો લક્ષ્યાર્થ છે.
તેજ રીતે સર્વેષ્ઠપણા આદિથી યુક્ત ઈશ્વર તત્ત્વપદનો વાચ્યાર્થ છે અને
ઉપાધિરહિત શુદ્ધ ચૈતન્ય તત્ત્વપદનું લક્ષ્યાર્થ છે. એ પ્રમાણે જીવ-ઈશ્વ-
રના અભેદમાં (એકપણામાં) કાંઈ બાધ નથી. એવી રીતે વેદાંતનાં
વાક્યોથી અને સારા ગુરના ઉપદેશથી જોને સર્વેષ્ઠપ્રાણીમાત્રમાં બ્રહ્મબુદ્ધિ
ઉપજી તે જીવન્મુક્ત છે.

પ્ર૦—ત્યારે જીવન્મુક્ત કોણ કેહેવાય ?

ઉ૦—જેમ ‘હું દેહ છું’, હું પુરૂષ છું’, હું બ્રાહ્મણ છું’, હું ક્ષત્રિય છું’, હું વૈશ્ય
છું’, અને હું શૂદ્ર છું’ એમ દૃઢનિશ્ચય છે; તેમ ‘હું બ્રાહ્મણ નથી, હું શૂદ્ર
નથી, હું પુરૂષ નથી પરંતુ હું અસંગ, સમ્યગ્દાનંદરૂપ, પ્રકાશરૂપ, સર્વ-
નો અતર્કાત્મી, અને ત્રિદાકાશરૂપ છું’ એમ નિશ્ચયરૂપ જો અપરોક્ષ
જ્ઞાનવાળો હોય તે જીવન્મુક્ત કેહેવાય. અને ‘હું બ્રહ્મ છું’ એવાં અપરો-
ક્ષજ્ઞાનથી સઘળાં કર્મનાં બંધનથી છુટે છે.

પ્ર૦—કર્મ કેટલા પ્રકારનાં છે ?

ઉ૦—આગામિ, સંચિત અને પ્રારબ્ધ એવા બેદથી ત્રણ પ્રકારનાં.

પ્ર૦—આગામિ કર્મ કોને કેહેવાય ?

ઉ૦—જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાનીના દેહથી થયેલું પુણ્ય અને પાપરૂપ જે કર્મ હોય
તે આગામિ કેહેવાય છે.

પ્ર૦—સંચિત કર્મ કયું કેહેવાય ?

ઉ૦—અનેક કોટી જન્મનાં બીજરૂપ જે જે જાતિનાં કર્મ પૂર્વે કરેલાં બાકી રહે
છે, તે સંચિત કેહેવાય છે.

પ્ર૦—પ્રારબ્ધ કર્મ શું કેહેવાય ?

ઉ૦—આ શરીરને ઉત્પન્ન કરીને આ લોકમાં એ પ્રમાણે સુખ-દુઃખ આપનાર
જે કર્મ તે કર્મને પ્રારબ્ધ કેહેવાય. તે પ્રારબ્ધ બોગવ્યાથી નાશ થાયછે.
પ્રારબ્ધ કર્મનો બોગવ્યાથી ક્ષય થાય છે અને સંચિત કર્મ ‘હું બ્રહ્મ છું’

એવા ખરા જ્ઞાનથી નાશ પામે છે. ભગવાને પણ કહ્યું છે કે 'જ્ઞાનામિઃ સર્વકર્માણિ મત્સસાત્કુરુતેર્જુન' ॥ (જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ સર્વ કર્મને બાળાને રાખરૂપ કરી દે છે.) આગામિ કર્મ પણ જ્ઞાનથી નાશ થાય છે. ક્રમજનાં પાનમાં પડેલાં પાણીની પેઠે આગામિ કર્મનો જ્ઞાનીઓને સંબંધ નથી. જે જ્ઞાનીની સ્તુતિ કરે છે, ભજે છે, અને પૂજે છે તેને જ્ઞાનીનું કરેલું સંધનું આગામિ પુણ્ય બંધ છે, અને જે જ્ઞાનીને નિંદે છે, દેષ કરે છે, અને દુઃખ દે છે તેને જ્ઞાનીનું કરેલું સંધનું આગામિ એટલે હવે પછી કરાતું કહી ન શકાય તેવું પાપરૂપ કર્મ બંધ છે. શ્રુતિ પણ કહે છે કે 'જે જ્ઞાનીના દેષી છે તે જ્ઞાનીનાં પાપકર્મને ગ્રહણ કરે છે અને જે જ્ઞાનીના રત્નેહી છે તે જ્ઞાનીનાં પુણ્યકર્મને ગ્રહણ કરે છે.' તેમજ 'આત્મજ્ઞાની સસારને તરીને આંદીજ બ્રહ્માનંદને પામે છે. આત્માને બળુનાર શોકને (સંસારને) તરે છે' રમ્ભતિ કહે છે કે 'તત્ત્વં ત્યજતુ વા કાશ્યાં શ્વપચ્ચ મૃદ્દેયવા । જ્ઞાન-સંપ્રાપ્તિસમયે મુક્તોઽસી વિગતાઘ્નય' ॥ (શરીરને કાશીમાં મેલે કે ગાંડાળને ઘેર મેલે પરંતુ નિર્મળ અતઃકરણવાળો, જ્ઞાન થયું તેજ સમયે મુક્ત છે.

इति श्री महासुदेवैन्द्रस्वामिकृतस्तत्त्वबोधः समाप्तः ॥

ધર્મેત્તિજનયવાવિષે.

કે રાવળના ૩૨ ફાપ

આપણમાં અભિમાન કે ધર્મઉપર પ્રીતિજ ક્યાં છે? ધર્મ એ શા પદાર્થ અને તેથી શા શા ફાયદા છે એ આપણે બાણિયે છિયેજ ક્યાં? જેમ જેના મનમાં ઠીક લાગ્યું તેમ તે વર્તે તેનેજ આપણે ધર્મ સમજી ગયા તેથી અભિમાનનો નારા થયો અને ધર્મનો આધાર ગયો. જે આર્થધર્મની પ્રાઠ રીતિયોને પશ્ચિમદેશના કેળવાયેલા વિદ્વાનો વખાણે છે અને જે રીતિયો ખરેખરી ઉદય કરનારી છે તેને તો આપણે ઓળખતા પણ નથી. આપણા ધર્મની બાબત જેટલી આપણે ન બાણિયે તેથી વધારે બીજા ધર્મના લોકો બાણે છે અને આપણી આજ્ઞાસાધને હસે છે. ધર્મને માટે એક પાછ પણ આપણે ખરચવી હોય તો ગમે અટકે છે અને નાચ તમાસામાં કે લાંડલ-વાધમાં ખરચ કરવો હોય તો લાખો પૈસા ઉડાડી નાંખવામાં આવે છે. જેઓ પૈસાવાળા અને ઊંચા પર્ણના કહેવાય છે તેઓની એવી દશા થઈ ત્યારે હલકા

કે રૂપ જાતે જ નામની ૩૨ મ્મ રી ૬૫ મ્મ ૬૫ મ્મ ૬૫
૩૫૨૫ મ્મ ૬૫ મ્મ ૬૫ ૩૫૨૫ મ્મ ૬૫ મ્મ ૬૫

વર્ણના ગરીબોની થાય તેમાં શી નવાઈ ! આપણે બ્યારે હલકા વર્ણના હિં-
 દુઓને સંખ્યાબંધ પરધર્મમાં જતા સાંભળિયે છિયે ત્યારે આપણને આશ્ચર્ય
 થાય છે કે આ તે શો ફેરફાર ! પણ એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી.
 એક ઉચ્ચવર્ણના અભ્યાસ કરતા અને બી. એ. ની પરીક્ષામાં પાસ થવાની
 ઇચ્છા રાખતા છોકરાને જઈને ધર્મસંબંધી બાબત પુછિયે તો તે કશો જવાબ
 દેઈ શકે નહીં. એ તો માત્ર મનગમતું ખાલું-પીલું, મનગમતાં વસ્ત્રો પેહેરવાં
 અને સાબુ યોળીને અંગ ખૂબ સફાઈદાર રાખવું, એટલુંજ માત્ર આચારમાં
 સમજતા હશે. ત્યારે જેઓ બીયારા હલકા વર્ણના હોય તેઓ તો ધર્મના
 વિષયમાં શું સમજે ? ધર્મના જ્ઞાન વગરનું ખાલી અંતઃકરણ જે બોધ
 પેહેલો મળે તેને જગ્યા આપે છે. પોતાના ધર્મનું જ્ઞાન પોતાને ન હોય
 તેથી પરધર્મમાં રૂચિ થાય એ વાત નિશ્ચયવાળી છે. પણ જે પ્રથમથી પો-
 તાના ધર્મસંબંધી જ્ઞાન જરાપણ હોય તો પરધર્મનો બોધ કાંઈ પણ
 અસર કરતો નથી. કેટલીક વાર તો ધર્મના બોધથી નહીં પણ માત્ર ખાવા
 પીવા અને સ્ત્રિયાદિકનું સુખ પામવાજ હલકા વર્ણના લોકો પરધર્મમાં પરાણે
 જાય છે. અને ગયાપછી મહાપશ્ચાત્તાપમાં પડી બેયતરફથી દુઃખ પામે છે.
 મનુષ્યે પોતાનો ગમે તેવો ધર્મ હોય તોપણ તે સારો લેખવો અને પારકા* ગમે
 તેવો હોય તો પણ નકારો લેખવો જોઈએ. આ વાત પોતાનો ધર્મ જાણતા ન હોય
 તે સમજેજ ક્યાંથી ? આજના કેળવાયેલા અને વગર કેળવાયેલા લોકો ધર્મના
 જ્ઞાનમાં બધા સરખા અજાણ્યા છે. જેઓ લાણેલા અને કુશળ થયેલા કેહેવાય
 છે તે પણ ધર્મના વિષયની વાત જાણતા નથી ત્યારે જેઓ અભણ અને
 બંધાધારીઓ હોય તેઓ તો ક્યાંથી જાણે ? ધર્મનો વિષય એમ અજાણ્યો
 રહી જવાથી આર્યપણાનું અભિમાન, ઉન્નતિ અને તેજ કોણ જાણે ક્યાંઈ જતાં
 રહ્યાં છે. જેઓ પૈસાવાળા અને લાણેલા વદે છે તેઓ પણ મોજશોખમાં
 દહાડા કાઢે છે પણ ધર્મના ઉદય માટે અને અવલો માર્ગે જતા લોકને સારે
 માર્ગે વાળવા માટે કશું પ્રયત્ન કરતા નથી. નથી સમજતું કે આયોની દશા હવે

નિહિ

* ભગવાન કહે છે, શ્રેયાન્નવધર્મોવિગુણઃ પરધર્માત્સ્વમ્મિતાત્ પારકા
 ધર્મને અનુસરવા કરતા પોતાનો ગુણવર્તનો ધર્મ પણ કલ્યાણકારક છે.)

પછી કેવી થશે. આજે જોઈએ છિયે તો પરધર્મના ધર્માભિમાની લોકો પોતપોતાના ધર્મનો બોધ પોતાના જાતિ અને દેશી ભાષાઓમાં તેમજ ખીજ જાતના અને વિદેશી લોકોમાં ધમધોકાર નિરંતર કર્યે જાય છે. એમ કરવાની પોતાની ફરજ સમજીને તેઓ ગમે તેટલું ખર્ચ થાય, ગમે તેટલું અપમાન થાય કે ગમે તેટલું નિષ્ફળ થવાય તોપણ તે પ્રયત્ન છોડતા નથી. 'કામ કરવું નહીં અને કરવું તો પાર પાડવું' એ કેહેવતને આપણે માત્ર બોલીનેજ બેસી રહિયે છિયે, પણ તે સોડો તો તે કેહેવતને ખરી કેરવા ઉપરજ મંજૂ રહે છે. આપણે તો સાચ તે વિષયમાં નિર્બળ અને નિરાધાર જેવા થઈ રહ્યા છિયે તેથી આપણે પોતાનું પણ કશું કરી શકતા નથી. આર્યધર્મની ગંભીરતા અલૌકિક છે. તેમાં ઈશ્વરસંબંધી જ્ઞાન, જગત્સંબંધી જ્ઞાન અને સદાચરણના જ્ઞાનની વાતો ઘણી ઝીણી છે. ક્રમેકરીને કાળના યોગથી તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઈને કેટલાક વિભાગ પડ્યા હશે તો તે વિભાગનાં પણ મૂળતત્ત્વો ઘણાં ગંભીરતાવાળાં અને પરિણામે સરખાજ હશે, પણ તેનો બોધ થવાને માટે જે સાધનો દેશમાં જોઈએ તેની પૂરેપૂરી ખોટ હોવાથી પરધર્મીલોકો પોતાના ઉદ્ધર્મમાં ફાલીને કંગાલલોકોને પોતાની તરફવાળી લે છે. નહારાં આચરણ અને આહારવિહારમાં ઉતરી ગયેલા કે જેઓને આર્ય નામ પણ આપવું ઘટે નહીં, તેવાઓ ગમેતો પરધર્મમાં પ્રીતિ થવાથી કે પછી સ્ત્રીધનાદિકનું સુખ પામવાની ઇચ્છાથી સામા લોકોની વાત અંગીકાર કરી લે છે. એમાં એનો કરો દોષ લેખી શકાય તેવું નથી, કેમકે એ બિચારાને આપણે કોણ છિયે, આર્ય એટલે શું, ધર્મ એટલે શું, સદાચાર એટલે શું, અભિમાન એટલે શું અને જીયનીય એટલે શું એ વાતનું જ્ઞાનજ હોતુ નથી, એટલે તેઓ બિચારા પરધર્મના બોધને પ્રથમજ પ્રાપ્ત થવાથી તેમાં પ્રવેશ કરે એ નિઃસંશય છે. સમય એવો આવ્યો છે કે આર્યધર્મવિષે જે ચોકુસણ ઉઘ્ઘા વર્ણમાં જ્ઞાન છે તે પણ ક્રમેકરી અંતર્ધાન થઈ જાય તો એમ જાણી અનંકરણમાં બહુ શોચ થાય છે. અરે આજ ક્યાં ગયું આપણું આર્યનું અભિમાન, ક્યાં ગયું આપણું તેજ, ક્યાં ગયું આપણી કુશળતા, ક્યાં ગઈ આપણી વિદ્વતા, ક્યાં ગઈ આપણી દયાળુતા, ક્યાં ગઈ આપણી વીરતા, ક્યાં ગઈ આપણી ધીરતા અને ક્યાં ગઈ આપણી પવિત્રતા ! આર્યજનો, ! જરા વિચાર કરો કે એ સંવત્સર આપણું

અસાધ્ય દશામાં કંઈપણ પણુ છે. માટે તેને સાવધ કરી છવાડવાને કંઈપણ ઉપાયો કરો. ગરીબલોકો ગિયારા આપણા કરતાં પણુ પરાધીન પડ્યા છે એટલે તેથી શું થઈ શકવાનું છે? જે યાચે તે ઉચ્ચવર્ણના ધનવાન ગૃહસ્થોથીજ થવાનું છે. સર્વે કાંઈ ધનને આધારેજ સિદ્ધ થાય છે. પરધર્મના લોકો દેશ-દેશમાં પોતાનું બળ વધારે છે એ શું ધન વગર બને છે? એઓ ધર્મના અભિમાનમાં લાખો પૈસાનાં ફંડ ઉભાં કરી કમેટી સ્થાપીને ધર્મનો બોધ થાય તેને માટે સઘળા વ્યવસ્થા કરેછે તેથી તે ફંડોના વ્યાજમાંથી તેમનું ખર્ચ તીકળે જાયછે. આપણે ત્યાં એવું ક્યું ફંડ છે? અને કરવાને કાણુ રાજ છે? લક્ષાધિપતિ થઈને પણુ ‘હજી વધારે મેળવું અને સુખ ભોગવું તો કીક’ એમ તો ઘણાલોકો વિચારતા હશે પણુ દશાંશ કે શતાંશ ધર્મના ફંડમાટે કાઢવાને સ્વપ્નમાં પણુ વિચાર નહીં કરતા હોય. કદી કાંઈ ધર્મસંબંધી કાંઈ સ્કમ બાર માસે કાઢતા હશે પણુ સમુદ્રમાં સાયવો નાંખ્યા જેટલી છોવાથી શું થાય? જેમ સરકારને પ્રિય થવાને કે કીર્તિ કરવાને માટે બીજી જાતનાં સ્વદેશ કે પરદેશનાં ફંડોમાં પ્રીતિથી લાખો પૈસા જાય છે તેમ જે ધર્મના ફંડમાં ભરાય તો ધાર્યું થાય. તેમના તો ધર્મનાં ફંડ થાય નહીં અને ધર્મના બોધ કરવાનાં ખર્ચ પૂરાં પડાય નહીં. એકથી કશું કામ બનતું નથી પણુ જે ઘણાલોકો મળીને તે કામ કરેતો સહેલથી પાર પડે છે. જે કલ્પવાન અને ઉચ્ચકુળના ધર્મસંવિદ્વાનો આ કામ ન ઉપાડી લે તો કાળના આધારવગર ધર્મનો ઉદય થવાની આશા રાખવાને બીજું સાધન ક્યું છે?

બાળકો બાળક હોય સારથીજ વિદ્યાજ્ઞાનની સાથે તેને સામાન્ય ધર્મનો અને વર્ણના ધર્મનો બોધ આપ્યો થવો જોઈએ. એ અવસ્થામાં અતઃકરણ ધણુંજ કોમળ અને સ્વચ્છ હોય છે, તેથી તે વિષયની છાપ પડી જતાં વાર નથી લાગતી. સારપછી કમેટરીને સ્ત્રીપુરુષોનાં વિશેષધર્મ અને આશ્રમના ધર્મ સમજાવવા જોઈએ, આને માટે નાનાં નાનાં પુસ્તકો જોઈએ અને બોધ આપવાનાં પ્રસિદ્ધ સ્થાનકો જોઈએ કે જેમાં નિરંતર તે કામ ચાલ્યા કરે. એમ કરવાની આ કાળમાં જરૂર છે. જુઓ ને પરધર્મના લોકો બાળકોનાં કોમળ મનમાં પોતાના ધર્મની છાપ પાડ્યા માટે કેવી કેવી ચિત્રપોથીઓ કાઢે છે? એ ચોરા મુલ્યની અને વખતે મફત મળતી ચોપડીઓ બાળકો વાંચે છે એટલુંજ

નહીં પણ મોટી ઊંમરના અભણ લોકો. પણ અક્ષર શીખવા માટે લે છે. એમ ચોપડીયોને પસાર કરી પોતાનો ધર્મ ફેલાવે છે. 'તે' સિવાય નગર-નગર, ગામેગામ, અને ચકલે ચકલે તે ધર્મમાં પ્રવીણ થયેલા અથવા પોતાનો ધર્મ મેલી તે ધર્મનો અંગીકાર કરેલા લોકો ભાપણ કરતા ફરે છે. આપણે એમ માની બેસીયે કે 'એથી' શું થવાનું છે? પણ તે વાત જૂલ ભરેલી છે. એથી કરીને કેટલા લોકો વટલી જાય છે એની સંખ્યા જો આપણે વાંચિયે તો આશ્ચર્ય થયા વગર રહે નહીં. સઘળી વસ્તીમાંથી રોજના પાંચ માણસ પરધર્મિ થતાં ગણાયે તો વર્ષમાં ૫૮૦ માણસો થાય. જે પ્રત્યેક વર્ષે આટલી-સંખ્યા ઓછી થવા માટે તો કોઈ દિવસે આપણે પણ પછી એ સંખ્યામાં ગણાવાને પાત્ર થઈએ. એ પરધર્મના લોકોની યુક્તિયો એવી છે કે રાજી ખુશી થઈને તેને અનુસરે લોકો વળગે છે. આમાં ન્યુનતા જે કહીએ તે આપણી પોતાની જ છે બીજાની નથી; કેમકે આપણે આપણું આર્યપણું જાળવવા અને ધર્મ સચવવા કશું પ્રયત્નજ કરવા નથી. આટલા દિવસ ગમે તેમ ચાલ્યું પણ હવે તેમ ચાલે તેમ નથી; કેમકે ઉછરતી પ્રજા ધણી સ્વચ્છંદ થવા માંડી છે; માટે ધર્મનો બોધ થવાને માટે ફરું કરીને સલાઓ. સ્થાપવાની જરૂર છે. આજે કેટલાંક વર્ષ થયાં એક સલા મુંબઈમાં સ્થાપવામાં આવી છે. સગસરી દસઢાખ માણસની વસ્તી મુંબઈમાં ગણાય છે. તેમાં કાંઈ નહીં તો પા ભાગ તો હિંદુઓનો હશે; અને એ હિંદુઓમાં પાંચમો ભાગ તો ધર્મઉપર પ્રીતિવાળો હશે તો પણ એ સલા પોતાનું ધારૂલાં કામને પાર પાડી શકે તેવી સત્તાવાળી થઈ શકી નથી. એતું કારણ શું? એતું કારણ એજ કે ધર્મોભિમાન, દેશોભિમાન અને જાતિનું અભિમાન મોજું પડી ગયું છે. બીજું પછી પણ આપણે આપણું સભાગિને બેસીયે એટલી પણ જ્યારે આપણામાં શક્તિ ન હોય ત્યારે પછી આપણું ડહાપણ શા કામનું! એટલા માટે પૈસાવાળાઓએ અને વિદ્વાન્ ધર્મોભિમાનીઓએ એ કામમાં આગળ પડી પોતાની જાતિના આભારી થતું જોઈએ. સ્વધર્મનું રક્ષણ થતાથી, સદાચાર વધે છે, લક્ષ્મી વધે છે, વિદ્યા વધે છે, સંપ વધે છે, પ્રજા વધે છે, દેશનો ઉદય થાય છે અને અનાચાર અને અધર્મનો નાશ થાય છે, માટે આપણે આપણા સ્વધર્મનું રક્ષણ કરવાની કાળજી રાખવી જોઈએ. આમ થવાથી પરધર્મના લોકો પણ

આપણને આપણા ધર્મનું રક્ષણ કરતા જોઈ 'એલોકો ધર્મવ્રત થાય તેવા નથી' એમ સમજી રાજી થશે અને ઉલટી આપણી કીર્તિ ફેલાવશે. આ વિષય કંઈ સઘળી પ્રજામાં ફેલાય તેમ નથી પણ જોડલાં ઠેકાણામાં વંચાશે તેટલામાં જ ફેલાય તેમ છે, એટલા હેતુથી ઉતરતા વર્ણને માટે કશા બોધના બોલ લખ્યાજ નથી; માત્ર ઉચ્ચ વર્ણને કર્તવ્ય સંભારી આપવા માટે બે બોલ લખ્યા છે. આટલું થવાથી કંઈ અમારે હેતુ પાર પડી જાય કે પડી ગયો લેખક તેમ નથી; તોપણ 'ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય' એ કહેવતને યાદ લાવી, 'એમ કરતા કરતા લોકો જાણીતા થશે અને થોડા જાણીતા થયા તો ખીજાને જાણીતા કરશે' એમ જાણી આ વાત લખી છે તે નિરૂપણગી નહિ જાય એવી આશા છે.

વર્તમાનકાળમાં જ્યારે અભિમાન રાખવાની વાત કોઈને કહીએ ત્યારે લોકો એવી શંકા કરે છે કે ઘડીમાં અભિમાન મેલવા માટે બોધ આપો છો અને ઘડીમાં અભિમાન રાખવા માટે બોધ કરો છો, એ બેય વાત કેમ બને? આનો ઉત્તર એ છે કે એવી શંકા કરનારાની સમજણ એકી છે. એક સારું અને એક નરતું એમ અભિમાન બે પ્રકારનાં છે. રૂપનું, ઈન્દ્રિયોની શક્તિનું, ધનનું, અવસ્થાનું, સંબંધિઓનું, મોટાઈનું, વિદ્યાનું, કળાનું, કે કોઈને દુઃખ દેવાની શક્તિનું અભિમાન કરીને પોતાના ગુણ ગાવા તથા ખીજાને પોતાની શક્તિથી દુઃખ દઈ મનમાં મલકાતું રહેતું તે અધમ અભિમાન છે. એ અભિમાનથી આ લોક અને પરલોક બેય બગડે છે અને આતિ ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મ તથા જાય છે. સદાચારે ચાલવા માટે કુળનું, કલ્યાણ થવા માટે ધર્મનું, ખીજાનું ભલું થવા માટે દેશનું અને વ્યવસ્થા રહેવા માટે વર્ણનું અભિમાન રાખી સુજનોએ માર્ગ શોધતાં રહેતું તે ઉત્તમ અભિમાન કહેવાય. માટે એ ઉત્તમ અભિમાન ગ્રહણ કરવું અને અધમ અભિમાનને મેલી દેવું એ બેય વાત અદ્વિત નથી. અધમ અભિમાનને ઠેકાણે ઉત્તમ અભિમાન કે જે અભિમાનથી સર્વનો સર્વ વાતે ઉદય થાય છે તેને ખેસારી દેવું; અને અધમ અભિમાન કે જેથી સર્વ વાતે સર્વનો અસ્ત થાય છે તેનો અનાદર કરવો. આ કામ આપણે વિદ્યાવાન અને ધનવાન ગૃહસ્થોએ કરવાનું છે. આપણે એક-ટેકી-થયા અને ધર્મમાં પ્રીતિવાળા થયા એટલે આપણું જોઈ આપણા ખીજા ભાઈઓ એક ટેક રાખનારા થશે. વર્તમાનકાળમાં આપણા ધર્મમાં પણ

છે. કોઈ કહે કે અમે અર્થ અને કામ પુરુષાર્થ સંપાદન કરિયે છિયે. તો એનો ઉત્તર એ કે 'ધર્મવગર અર્થ અને કામ કશા કામના નથી; અને અર્થ-કામ ધર્મને માર્ગથી કલ્યાણ કરનારા સંપાદન ન થયા હોય તો તે પણ કશા કામના નથી. મુખ્ય હેતુ કલ્યાણ થવા ઉપર છે; માટે કલ્યાણ થાય તે રીતે પુરુષાર્થ સંપાદન કરી જન્મ સફળ કરવો. સફળ જન્મ થવામાં મુખ્ય ધર્મ છે માટે પ્રથમ ધર્મને ગ્રહણ કરવો. કદી ધર્મને પેહેલો સંપાદન ન કરાયો હોય તો 'જગ્યા ત્યાંથી સવાર' એમ ગણિતિ હવે અર્થ અને કામની સાથે તેને પણ સંપાદન કરવો જોઈએ. આ વાત લક્ષમાં રાખીને જો આપણે પગલું ભરિયે તો આપણા અને સર્વ ભાઈઓના ઉદયમાં અતિ ઉદય થયા વિના રહે નહીં. જેમ થયું હશે તેમ થાશે એમ કહીને વાત પડતી મુકવી એમાં આપણી શોભા અને આપણું કલ્યાણ નથી પણ એમ ધારીએ સવું એ તો અતિકાયરનું કામ છે, કાયરપણાના જેવો દોષ ખીજો એકેય નથી. આપણને ધન મેળવવામાં અને વિષયોનાં મુખ મેળવવામાં કાયરતા નથી આવતી અને ખરેખર માર્ગ શોધવામાં તથા તે માર્ગ ચાલવામાં કાયરપણું આવે એ કાંઈ થોડી હસવા જેવી વાત નથી. આપણાં કાયરપણાંથી આપણું, આપણા દેશનું તથા આપણા જાતભાઈઓનું અકલ્યાણ થાય છે એ વાત અંતરમાં ઉતારીને કાયરપણાને કારે મેલી ધર્મના ઉદય કરવા અને ધર્મને માર્ગથી ઉતરી જતા લોકોને ઠેકાણે લાવવા પ્રયત્ન કરવું જોઈએ. એ બ્યાંસુધી નથી થયું ત્યાંસુધી આપણે કશું કર્યું નથી અને કશું સમજ્યા નથી. આયો ! આપણું આ શરીર કલ્યાણ કરવાનું માટે છે અને એ કલ્યાણ ધર્મને આશ્રયે છે માટે અહીંના વિષયભોગનાં મુખમાં લપટાઈ રહેલી વૃત્તિને તેમાંથી જહાર કાઢીને ધર્મમાં જોડવી, જેથી કલ્યાણ થાય. છેવટ કેહેવાનું શ્રીમદ્ ભાગવતનાં વચનથી એજ છે કે.

લઘ્વાસુદુર્લભમિદં बहुसंभ्रवांते मनुष्यमर्थदमनित्यमपीह धीरः ।

તૂર્ણયતે તનપતેદનું મૃદુયાવાનિઃ શ્રેયસાય વિષયઃ સ્વલ્લસર્વતઃ સ્યાત્ ॥

અનિલ છતાં પણ અર્થને આપનાર અતિ દુર્લભ આ મનુષ્ય શરીર ધણ જન્મને અતે પામીને, ધીરપુરુષે બ્યાંસુધી મૃત્યુ આવ્યું નથી ત્યાંસુધીમાં તરત કલ્યાણને માટે પ્રયત્ન કરવું. વિષય તો પશ્ચાદિમાં પણ હોય છે.)

સારાંશ એ કે આપણે ધર્મનાં આચરણને માટે અને કલ્યાણને માટે

જે કાંઈ કરી શક્યું તે આ ઉત્તમ શરીરથીજ કરી શક્ય તેમ છે માટે કાળની ગતિની ખજાર ન પડવાથી । જે કરવાનું છે વિચારીને તે તરત કરવું જોઈએ । હું વિદ્યાવ યાઉ, ધન મેળવું, ભોગ ભોગવું, સ્ત્રી મેળવું, છોકરાં થાય, ક્ષત્રાદિ પ્રપત્નો કંઈ કલ્યાણના સાધનરૂપ નથી કલ્યાણનું સાધન-તો જે બીજા કાંઈ શરીરથી ન સ્પર્શી શકાય એવો ધર્મ છે તેજ છે, માટે તે ધર્મ પોતાને પાળવો અને બીજા આર્થો પાળી શકે એવી પ્રેરણાકરવી જોયી સર્વનું કલ્યાણ થાય । અધર્મના કાર્યો તેજાજન્મ ધર્મો ત્યારથી અનાયામે પણ થયે જાય છે, પણ ક્ષર્મન્ત્ર કાર્યો કર્યા વગર થતા નથી માટે તેમાં પ્રયત્ન રાખવાની જરૂર છે, અને અધર્મ ન થવાને સાવધ રહેવાની જરૂર છે. એ મધ્ય કરવા આ શરીર શિવાય એકે-શરીર નથી માટે ઈશ્વરનો ઉપકાર માની મનુષ્યગતીર તેના યોગ્ય કામ ઉપર જોડવું એજ અમારી આર્થોપત્તે પ્રાર્થના છે.

ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર

(સાધણ પાને ૨૦૭ થી)

અંગદેશના રાજા વીંગસેનની રાણી શૈમ્યાની પવિત્ર યતિકા વાચીને તરતજ અંગદેશના રાજા રાજમિહની રાણી માયલીએ કેટલાક આમ માણસો સાથે લઈ, પોતાના રાજ્યની સંભાળ રાખના વૃદ્ધ પ્રધાનોને લગીમંત્ર કરી અંગદેશમા અસ્થા પોતાની 'મંગરીની બહોર પ્રેમદર્શનમાં ત્રણ દિવસ મુઠી પ્રસ્થાનું કરી પડાવ રાખ્યો । અંગદેશની બધી પ્રજા રાજા રાજમિહના વિયોગથી તો વ્યાકુળ હતી અને તેમાં ધર્મી માણસ મહારાણી માયલી પણ પોતાની સખી શૈમ્યાને મળવાના મિત્રથી, અંગદેશમાં પોતાનો પતિ આવે ત્યાંસુધી રહેવા જાય છે એવું માંજણી આકુચઆકુચ થઈ પ્રમદનને ચારેકોરથી ઘેરી રાણીનાં દર્શનમાટે તથા ધણું અંગદેશમાં ન રોકાતા પાછું તરત અંગદેશમાં આવવાની પ્રાર્થના કરવા માટે ત્રણ દિવસ થયા નગરીની બહારજ પડી હતી । નિજે દિવસે રાણી માયલીએ પોતાના સાસગના ચાર પ્રધાનો કે જે ઘણાજ વૃદ્ધ અવસ્થાના હતા તેને પોતા પામે બોલારીને કહ્યું કે 'આર્ય મનુષ્ય ! આર્ય કીર્તિનિર્મા !

આર્ય બુદ્ધિસાગર અને આર્ય સત્યશીલ ! આપ આર્ય જાણુ આ બંગદેશના રત્નભરપ છો, આ આખા દેશનો ભાર આ સમયે તમારી ઉપર રહેલો છે, અને પોતાના પિતાતુલ્ય દયાળુ રાજાથી વિખુરી પડેલી આ પ્રજાને વિશ્રામનું સ્થાનક તમેજ છો. વળી હું તમને માત્ર મારા રાજ્યના પ્રધાનજ નથી ગણતી પણ તમે મારા સ્વર્ગવાસી સાસરાની વખતના પ્રધાનો છો માટે તમને હું મારા સાસરાતુલ્યજ ગણું છું; અને તેથી તમને પુછું છું કે આ આપણા દેશની સર્વ પ્રજા મળી આ પ્રમદવનને ઘેરી લીધું છે. એક બાળકને પોતાની માતાથી જૂદું પડતાં જેટલું અને જેવું દુઃખ થાય તેટલું અને તેવુંજ આ સમયે મારા ભાવિ વિયોગથી આ સર્વ પ્રજાને દુઃખ થાય છે, એમ એ સર્વની અશ્રુભરેલી દૃષ્ટિયો, વારંવાર નિસાસા નાખવાથી સુકાતા હોઠો, અસહ્ય દુઃખ ને ખેદને સૂચવનારા શબ્દોવાળી વાણી, શૂન્ય થઇ ગયેલાં તદ્દથો, અને ઝાંખી પડી ગયેલી તેની મુખમુદ્રાઓ બતાવી આપે છે. તેમજ મને મારા પ્રિયપુત્ર ચિરંજીવી ચંદ્રહાસનાથી જૂદું પડવાથી તેટલું દુઃખ નથી થાતું કે જેટલું આ મારી પ્રિયપ્રજાથી જૂદું પડતાં દુઃખ થાય છે. એટલા માટે જો તમારી આજ્ઞા હોય તો હું, પોતેજ તેને આશ્વાસના કરી સારી પેઠે ધારણા આપી આંહીથી જવા રજા લઉં. પ્રધાનોએ હાથ જોડી વિનંતી કરી કે, ‘માતાજી માલવી ! અમે ગમે તેવા વૃદ્ધ હોઈયે તોપણ તમારા બાળકજ ગણાઈએ અને આપ રાજપત્ની અને રાજમાતા છો માટે ગમે તેવી નાની વ્યવસ્થાનાં હો તોપણ બધી પ્રજાની માતારૂપ છો. આપ આટલું બધું અમને માન આપોછો તે આપનુંજ ભૂખણુ છે. સર્વ પ્રજા આપને પુત્રતુલ્ય છે માટે આપ તેને દર્શન દેઇ આશ્વાસના કરશો. તેથી તે બિચારી ધણા દિવસ થયા પોતાના પિતાતુલ્ય રાજવિયોગના દુઃખથી પીડાયેલી પ્રજાને ઘણેજ સંતોષ અને શાંતિ યાશે. આ ઉત્તમોત્તમ વિચાર દર્શાવી આપે મહારાજ ‘રાજસિંહનું અર્ધાગપણું’ યથાર્થ દર્શાવ્યું છે.’ ઇલાદિ પ્રધાનોનું બોલવું સાંભળી તરતજ હારપાલને આજ્ઞા કરી કે આજે બપોર પછી આપણા પ્રમદવનમાં જે માધવીમંડપનું વિશાલ મેદાન છે તેમાં સભા કરવી છે માટે ત્યાં બિઠાતું કરાવો અને આ પ્રમદવનને દૂરતી જે પ્રજા પડીછે તેને આમંત્રણ કરી આવો કે આજે મધ્યાન પછી આંહી આવે. જેવી આપની આજ્ઞા એમ કહી હારપાલ ને તજવીજ કરવા

ગયા પછી પ્રધાનોને પણ તે વખતે આવવાનું કહી તેને રાજ આપી પોતે કાંઈ ભાષણ મનમાં ગોઠવી લખી લીધું. મધ્યાહ્ન નમી ગયા અને સર્વ પ્રજા માધવીમંડપમાં આવીને હાજર થઈ. વૃદ્ધ પ્રધાનોએ આવી સર્વને જોને જોમ ધટે તેને તેમ માન આપી યોગ્ય આમને બેસાડી દીધા. થોડી વાર થઈ એટલામાં વૃદ્ધ બે પ્રધાન આગળ અને વૃદ્ધ બે પ્રધાને પછવાડે ચાલ્યા આવેછે એમ પોતાના સોળ વર્વના કુમાર ચંદ્રદાસને સાથે લેઈ માયાળુ માલવી માધવીમંડપના દરવાજા પાસે આવી પાવખીમાંથી નીચા ઉતરી માધવીમંડપમાં આવ્યાં વગરકનાતે અને વગર ચક્રે કોમળ ચરણથી ચાલ્યાં આવતાં રાણીને દેખતાંજ એકદમ સલાહી થઈ અને સર્વ જયજય શબ્દ કરવા લાગી, પુષ્પોથી વધાવા લાગી, મોતીથી વધાવા લાગી, અને ઘણા પ્રેમથી હર્વાશ્રુભરેલી નજરે માયાં નમાવી પ્રણામ કરવા લાગી. 'પ્રિયપુત્ર! જો આ તારા પિતાજીની પાળેલી પ્રજા' એમ કહી સર્વને અનુક્રમે બેચતરક દૃષ્ટાંતિએ જોતાં જોતા જતાં તે રાણીએ ધ્રુવર્ણનાં ચિંહાસન ઉપર બેસી પોતાના પુત્રને બોળામાં બેસાડ્યો. રાણી ચિંહાસનઉપર બેઠા પછી પ્રધાનોના કહેવાથી સર્વ પોતપોતાને સ્થાનકે બેસી ગયા એટલે મન્નગુપ્તનામના વૃદ્ધ પ્રધાન ઉભા થઈને બોલ્યા કે 'માયાળુ મહારાણી માલવી તમોને પુછે છે કે તમે મને જે કહેવામાટે આવ્યા હો તે હું સાંભળવા આતુર છું' માટે ખુશીથી તમારો અભિપ્રાય મને જણાવો' એ વૃદ્ધ પ્રધાનનું વચન સાંભળી સર્વ પ્રજાના અનુમતથી બીજા વૃદ્ધ પ્રધાન બુદ્ધિસાગરે/ઉભાં થઈ હાથ જોડી આ પ્રમાણે ભાષણ કરવા માંડ્યું.

માયાળુ માતાજી! હું આ સર્વ પ્રજાની પ્રેરણાથી તેનો અભિપ્રાય આપતી પાસે જાહેર કરું છું. આપનું અન્નપ્રયુ નથી કે પ્રજાને રાજ છે એજ પિતા છે, રાજ છે એજ દેવત છે, અને દુઃકામા રાજ છે એજ સર્વસ્વ છે, જેવા અને જેટલાં રાજ્યોમાં સદૃશજો શાસ્ત્રમાં લખેલા છે તેના અને તેટલાજ સદૃશજોથી શામેલા અમારા દયાળુ મહારાજ રાજસિંહ પોતાની આખી સેના અને પોતાના પ્રિયમિત્રો સાથે કોણ જાણે ક્યાંય લોપ થઈ ગયેલ છે. તે માટે જે દુઃખ, જે ખેદ અને જે ચિંતા થાય છે તેવિષે આપ અન્નપ્રયાં નથી. તેઓની શોધને માટે આપ, આપના પ્રધાનો અને આ મર્વ પ્રજા હજી પ્રયત્નમાંજ છે, પરંતુ અમારા મદ ભાગ્યથી હજી કોય પ્રયત્ન સફળ થયું નથી, એટલામાં

વળી આપ પણ અંગદેશતરફ પધારો છો, એટલુંજ નહીં પણ અમારા સાંભળવામાં એમ છે કે વ્યાસુધી મહારાજનું પધારવું નહીં થાય સાંસુધી આપ સાંથી પાછાં આંહી પધારશો નહીં. જે આ વાત ખરી હોય તો ખરેખર હવે અમારા મંદ ભાગ્યની સીમા રહી નહીં, હવે અમારી દુર્દશા પૂર્ણ થઈ ચૂકી અને હવે અમારાં પાપો પરિપૂર્ણ ફલી ચૂક્યાં. આપજ વિચારો કે વ્યારે આપ-અમને આવી રીતે તણને ચાલી નીકળશો ત્યારે અમારું પાલન કોણ કરશે, અમને લાડ કોણ લડાવશે, અને અમારું પોપણ કોણ કરશે? આપ આમારા દયાળુ મહારાજનાં અદ્દાજ છો એટલે આપને જેટલી અમારી ઉપર દયા આવે, આપને જેટલી અમારી ઉપર વાલપ આવે અને આપને જેટલી અમારી ઉપર મમતા રહે તેટલી કોપને નજ રહે. માટે અમારી વિનંતિ એ છે કે જે કદી આપને અંગદેશમાં અવશ્ય પધારવુંજ હોય તો સુખેથી પધારી ત્યાં આપનાં પ્રિયસખી મહારાણી શૈખ્યાને મળી પાછી આ પ્રજાની સંભાળ વેહેલી લેવી. દુકામાં આપવિના આ સર્વ આપની પ્રજા નિરાધાર, અનાથ અને દીન છે; માટે વારંવાર હજારો પ્રજામ કરી અમે એજ પ્રાર્થના કરિયે છિયે કે જેસ બને તેમ આપે કુમારસહિત પાછું તરત આંહી પધારી આપની આ અનાથ પ્રજાને સનાથ કરવી.

આમ બોલી બુદ્ધિસાગર બેસી ગયા પછી લાંબો નિસ્વાસ નાંખી આંખમાં આવેલાં આસુઓને રૂમાલથી દૂર કરી સિંહાસનથી નીચાં દિતરી ઉભાં રહી માલવીએ બોલવાનો આરંભ કર્યો.

મારી વહાલી પ્રજાએ મારા પ્રાણપ્રિય તરફ, મારા પ્રિયપુત્ર તરફ અને મારી તરફ જે ભક્તિ, જે મમતા, અને જે પ્રેમ આ સમયે દેખાડેલ છે તેવિધે હું તેને ઉપકાર માનું છું. મારી ભક્તિવાળી પ્રજા અને મારા અંદ્રદાસ જેવી પ્રિય છે. જેવું અને જેટલું તમેને આરાથી વિચિત્રું પડતાં દુઃખ થાય છે તેટલું અને તેવુંજ મને તમારાથી જુદું પડતાં દુઃખ થાય છે. હું અંગદેશમાં જાઉં છું તે પણ તમારા પિતા તુલ્ય મહારાજને પ્રાપ્ત થવાનાં કોઈ સાધન માટેજ જાઉં છું. તમ સર્વના આશિર્વાદથી અને પુણ્યથી પરમેશ્વર, મહારાજની પ્રાપ્તિ કરાયશે એવી આશા રાખું છું. પ્રિયપુત્ર અંદ્રદાસને સાચેજ લઈ જવાની હતી થાય હવે તમારી આવી દશા જોઈ હું તેને આંહીજ તમારી સંભાળ માટે રાખી

ભાગી યુ તેમજ આ ગાઢ પ્રધાનો કે જેઓ મારા મામરાની વખતના છે તેઓને પણ હું તમારી મંજાત ૨૨ રા રાખી જાઉં છું અને જાગ્રો છે કે આ પ્રધાનો અને હુમાર ચક્રદાસ ગેય જિવમ તમને ગેય પ્રધાનોની અદ્ય-ન નવીન આવા છે તમે જેમ માત્ર તું છે તેમજ મારો વિચાર છે કે મદારાગળનું આદી પધારતુ થાય ત્યારેજ મારે પાડું અદી આવતુ પધ તેથી તમે ઉદામ ન થતા હૈશ્વર થાએ એમ્વિતથી પ્રારના દગ્તા ગેદેમે કે મદારાગળનું પેહેપુ આંદી પધારતુ થાય અને હું પણ તરત આદી આપુ રાજ્યોમાં જે જે પ્રત્નના મનો પોતાના રાજ્ય તરફ લખ્યા છે તે તે નરે તમાગમા હું દેખુ છું અને તેથી સંતોષ મળી મુંદ્ર છું કે હૈશ્વર તમાગી અમારી તરફ ખરી ભક્તિ મમતા અને ખરો પ્રેમ જોઈ તમાર કન્યાઓ કરશે. (તથાસ્તુ)

આપ્રમાણે સર્વ પ્રત્નને, મજાગીને પોતાના પ્રધાનોને અને પુત્રને કશુ કે. 'અર્થે પ્રધાનોએને પવિત્ર પુત્ર ચક્રદાસ ! તમાર અગત્યનું નથી કે રાજ્યોને ખરી સ્ત્રી પૂરી-જ છે અને રાજ્યોને ખરી નિતિ પ્રત્ન-જ છે મારાવદાયા પુત્રા તુતિમર જાણે છે તોપણ આ વખતે મારી આ ત્રિવપ્રત્નના પ્રેમથી મેમો ૧ પૂરીથી મજાગા પુત્ર કે રાજ્ય એ રાજ્ય મગ્નુન જ્વાનો છે અને તેનો અર્થ એકે કે રાજ્યનું જે કામ તે રાજ્ય જગદે એટલેજ અર્થ વિચારી બેની સ્ત્રીને જગદે નો જે કાઈ ગામ કામ કરે તે રાજ્ય મજાગ અને જે એમજ મજાગ તે નો નો મોટો અનર્થ થયો કહેવ પ. જે કે રાજ્ય બેજ અકારનો રાજ્ય છે પણ તેને અર્થ મજાગ નખીર અને મજાગ વિચારવ પ છે, પણ રાજ્ય મજાગ અર્થને જગદેગી પેદેસ રાજ્ય એટલે જ એ સમજતુ જો એ નથી જ પધારતુ મજાગી મજાગ મજાગ કહેવાતુ, નથી ગમર ધારણ દરમિયાં માણસ રાજ્ય કહેવાતુ, નથી જગદેગી મજાગ સ. હવેર બેમજાગી મજાગ મજાગ કહેવાતુ, નથી જગદેગી મજાગ રજા મજાગ મજાગ કહેવાતુ, નથી દારી પોતા નાની વિચેર વગેરે દોરારી મજાગ રાજ્ય કહેવાતુ, અને નથી અજાગ અજાગ એ દોરારી મજાગ મજાગ કહેવાતુ જેની હવેર હવે પધારતુ તેજ જે રાજ્ય મજાગ નો દોરારી તે મજાગી સદુ કેવ જગદેગી અને વગદેગીમાં હવે પધારતુ કહેવ જે મજાગ ધારણ કહે તેજ જે મજાગ મજાગ નો દોરારી નો રાજ્યોના અને મજાગ નો પેદેગી પણ મજાગ મજાગ કહેવ જે જગદેગી અર્થે ૧૫૨ જેમે તે જે રાજ્ય મજાગ નો દોરારી

સારે તેણે વેદ માનવાનું છોડી દીધું એમ અનુમાન ફેટવાક બાધે છે, પણ ખરું શું છે તેતો શોધક સોમના જણવામાં આવ્યું હોય તે ખરું જૈનોનું વધતું જતું પ્રબળ ત્યારે શકરાચાર્ય અદ્વૈતમત ચલાવ્યો ત્યારે એાધું પડ્યું તોપણ તે મતનું સાવ નિમુંજ યઈ ગયું નહિ કોઈ પણ ધર્મનો મત તેનીકપર ખીજા મતની ચડાઇ થાય તો કદી નિર્બળ થાય પરંતુ માવ ટળી જાય એવું બનતું મંભવતું નથી જો તેમ હોય તો આજે આપણે અનેક પયો આપણામાં અને બીજાઓમાં જોઈએ છિયે તે જોવાનો મંભવ હતો નહીં કોઈ પણ પદ્ય, સાવતા પદ્યમાં કાઈ વિરુદ્ધપણું ભાસવાથી જુદો માર્ગ ચલાવી સોકોને પોતાના વાડામાં વાળી કાઢી અને પૈમા મેળવવાના હેતુથી, અને પરસ્પરના દ્વેષથી ઉત્પન્ન થાય છે જૂના કરતા જે નવો પદ્ય થાય તેમાં કાંઈ સાવતા કાળને અનુસરીને બુદ્ધિની ચોખ્ખાથી ફરફાર કરે એટલે સોકોને તે પ્રિય લાગે છે આ પ્રમાણે આપણે આજ ધણી સમાજે અને મતો ઉલ્લસારાઈ જતા જોઈએ છિયે દુ ખની વાત એ છે કે સમજના સોકો ‘અમે સાર કહિયે છિયે’ એમ બતાવે છે પરંતુ તેમાંથી કશું સાર થતું નથી જૈનમતને પાગનારાઓ હાથમાં ધણીખરા વાણિયા સોકો છે એ સોકો અદ્વિ માધર્મનો આશ્રય કરે છે. ફેટલાંક આચરણો તેમાં હસવા જેવા હશે તોપણ તેનાથી ખીજા સોકોને ફેટલોક ગુણ થઈ ગયો છે જૈનમતના સોકો લીધા જાડને કાપવામાં પણ પ્રાણીની હિ સા જેઠું પાપ લેખે છે અને તે વાત ખીજા મનોમાં પણ અગીકાર થયેલી છે પણ પાગવામાં આવતી નથી જૈનમતના નહોવા છતાં જે સોકો આજકાલ ઝીણા પ્રાણીઓને મારતા નથી, ઝેરી પ્રાણીઓને દુ ખ દેતા નથી, જાડપાનને કાપતા નથી અને યજ્ઞદિક્કમાં થતી હિ સા કે જે હિંસારૂપ ગણાતી નથી તેને કાને સાંભળીને કપે છે અને સ્વયં જ વેદ કે જેમાં સર્વને સુખ થાય એવું લખાયેલું હોય જોઈએ તેમાં યજ્ઞદિક્કમાં થતી હિસાને અદ્વિસારૂપ દેખ, ગણી દરો એમ તર્ક કરી કરે છે તે સોકોને એવી અમર ચવાનો હેતુ જૈનમત છે એમ ફેટલાંક કહે છે. દયા એ એક મનુષ્યપ્રાણીનો શુભ ગુણ છે એટલે તે સર્વ મનુષ્યમાં હોવો જોઈએ માંસાહારિયોદ્ધા પણ કહે છે કે ‘અમારા ધર્મમાં પણ દયા કરવાનું છે’ તોપણ જે દયાનુ રૂપ જૈનમનવાળાએ દેખાડ્યું છે તેનું દયાનું રૂપ કોઈ

પણ મતનાં લોકોમાં નહિ હોય. જો જૈનમતનું પ્રબળ ન થયું હોત તો આજે આર્યલોકોમાં પણ કેટલું નિર્દયપણું પેશી ગયું હોત તે કશું કેહવાતું નથી. જૈનમતમાં ગમે તેમ ચાલતું હોય પરંતુ ખીજા બ્રાહ્મણાદિક વર્ગમાં એને લીધે દયાનો ગુણ કાંઈક વિશેષ આવ્યો જણાય છે. આમ થવાથી કેટલાક તેવી દયાવાળા ને દૂર દુદ્ધના નિંદા કરે છે પણ તેનો તેમાં દોષ લેખવા જેવું નથી. દયાવાળા લોકો ધણીવાર પોતે વેદાનુયાયી છતાં પ્રશ્ન કરે છે કે ઈશ્વરશ્રમ વેદ કે જે સર્વને સુખ કરનારા હોવા જોઈએ તેમાં હિંસાનો પ્રચાર કેમ થયે, પણ આનો ઉત્તર આપવાને કે વિચાર કરવાને કાંઈ પોતાનો વખત, શક્તિ નથી. ધણા લોકોની અનુમતિ એવી થવા લાગી છે કે માખાપની સેવા કરવી પણ જો દોષ સમયે કાંઈ ખોટો વિચાર આવે તો તે પ્રમાણે ચાલવું નહીં. એ દૃષ્ટાંત પ્રમાણે વેદની આજ્ઞાઓ સઘળી માથે ચડાવવી અને તેમાં લખેલે સારે માર્ગે આર્યોએ ચાલવું પરંતુ જેજે સ્થળે હિંસાનો ઇસારો કર્યો હોય તે તે સ્થળે તેમની આજ્ઞાને સાંભળીને ક્રિયા વગરના થઈ જવું. આવા વિચારના લોકો ધણા નથી પણ થોડા છે. વધારે ભાગ હિંસાના ઇસારાને ગુણરૂપ લેખીને તે માન્ય કરે છે. આ કળિકાળના કેટલાક બ્રાહ્મણોને હિંસાને અનુસરના જોઈ ધણા લોકોને આશ્ચર્ય થાય છે કે શું વેદમાં એવું જ કર્મ લખ્યું છે. માંસાહારિલોકોના વિદ્વાનો કે જેઓ પોતાનામાં પેશી ગયેલી પ્રાણીની હિંસાઓને અને માંસાહારને નિંદે છે તેઓ વેદમાં લખેલી હિંસાને હિંસા નહિ ગણનારાને હસીને તિરસ્કાર કરે તો તેમાં શું અધટિત છે તેનો નિશ્ચય થઈ શકે એ કહણ છે. એક માણસે એક સન્યાસીને વેદમાં હિંસા કેમ લખી છે એવું પ્રશ્ન કર્યું તેનો તેણે આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો.

લોકો ધણા હિંસક અને માંસાહારી હોવાને લીધે વેદે દયા લાવીને એક એવો નિશ્ચય કર્યો કે અમુક અવસરે અમુક કારણ સારજ હિંસા થાય. તે વિના થાય નહીં. વેદનો ઠરાવ હિંસક થઈ ગયેલા લોકોના મનને હિંસાથી દૂર કરવા માટે જ છે. પણ જો એકદમ નિષેધ કરે તો લોકો તેનો આદર રાખે નહીં તેથી થોડો નિષેધ કરેલો છે. એથી એમ ન સમજવું જોઈએ કે વેદે હિંસાને માટે આજ્ઞા કરી છે. વેદ જેવા પ્રાચીન અને આર્યધર્મના આધારરૂપ ગ્રંથનાં જ્યારે હિંસાની આજ્ઞા હોય ત્યારે પછી તેને પવિત્ર પુસ્તક તરીકે વિદ્વાનો માન કેમ આવે?

પક્ષીઓ માટે પાંજરાપોળ કાઢી તેમાં તેનું ગુજરાને ચાલવાની ગોઠવણ કરવી લુલાં-પાગળાં બીખારીઓ માટે એક જગા ઠેરાવી ઉભાં કરેલાં ફૂંડમાંથી તેને ખાધાનું પૂર પાડવું, પાણીનાં પરળ ખંધાવવાં, ગળ ઉપરાંત પશુપાસે મેલે-નત ન કરાવવી, ઈલાદિ ઘણા ધારા પસાર થઈ ગયા છે ને તે ચાલ્યા કરે છે. આમાં પણ કોઈ શંકા કરે કે જે ભાગને જૈનમતના લોકોનો સંગ નથી તે ભાગમાં તેમ થતું હોય તો પછી જૈનમતના લોકોના સહવાસથી તેમ થવાનું ક્યાં રહ્યું? આ વાત ખરી છે. જે ભાગને જૈનમતનો સહવાસ ન હોય તે લોકો જે આવા થતા હોય તો તેમાં જૈનમતના લોકોને સાખાશી જેવું નથી તોપણ એટલું તો ખરું કે જે લોકોને જૈનમતનો સહવાસ છે તેને તો જૈનમતના લોકોના સહવાસથીજ પોતાનામાં કેટલાક ગુણો આવ્યા છે એમ માનવું જોઈએ. બાકી સાચી વાત તો એક અંતર્યામી જાણી શકે.

મૂળ જ્યાં વિચારિયે ત્યાં જૈનમતના અનેક વિભાગ છે તે સઘળા પૂર્વ-ગિમાંસાના વિરોધી છે; અને કાંઈક ઉત્તરગિમાંસાના પણ વિરોધી ખરા હાલમાં સઘળા મતો છે તે સઘળા વેદાનુયાયી હોય ન હોય તે વાત મેલી દેતાં એટલું નક્કી થયું છે કે તેઓ વેદને નિંદા કરનાર નહિ પણ પ્રમાણરૂપ ગણનારા છે. અને જૈનમત તો વેદને નિંદા કરનાર છે. એવા મતમાં પણ દયાને દઢ કરનારાં આચરણ કેટલાક ઠીક છે, અને કેટલાક વેદાનુયાયી લોકોનાં આચરણ ઠીક નથી. જે મત દયાને દઢ કરે એવો હોય તે ગમે તેવો હોય તોપણ દયા વધારવાને ખાતર તેને એકવાર ધન્યવાદ આપવો જોઈએ. ઉપર ઉપરનો દયાને દઢ કરે એવો જૈનમતના માર્ગમાં ઊંડા નહીં ઉતરતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવો ગુણ છે માટે 'બાલાદપિ સુમાર્ષિતં ગ્રાહ્યં' (બાળકનું પણ સારું વચન ગ્રહણ કરવું.) એ ન્યાય પ્રમાણે સર્વમાંથી સાર શોધી લેવો. જગતમાં એવી રીતિ કે એકખીજામનુષ્યોને એકખીજાનો સહવાસ થાય અને પરિચય થાય એટલે એકખીજાના આચારો પણ એકખીજામાં મળવા માંડે છે. રાજે રીતે મળી જાય છે કે તેની ભિન્નતા મુદલ જણાતી નથી. જેમ રાજે સેળભેળપણું થઈ એકખીજા ભાષાના શબ્દો જુદાં રૂપમાં પરસ્પર હિન્દી-જાણી જાય છે તેમ આચરણો પણ એકખીજાનામાં પેશી જાય છે. આચાર પેસે તેમ રીતભાતો પણ એકખીજાની એકખીજામાં પેસે.

૧ શમ એટલે મન નિયમમાં રાખવાવિષે	૨૪૧
૨ દયાના સંબંધમાં જે બોલ	૨૪૦
૩ નવા ગુજરાતી કવિઓ અને કવિતાવિષે	૨૪૪
૪ સંસાર સુખદ કેને ? (હરિગીત)	૨૬૩

‘ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર’ આવતા અંકમાં આવશે.

શાર્દૂલવિકીર્ણિત.

દાખે દેવ અનેક દીનજનને દાડી દયાદિષ્ટએ,
જીવાડે સહુને સદા સુખવિષે જે-મેઘની દૃષ્ટએ;
લીલા અદ્ભુત જે કરે જગતમાં તે કહને દાખજે,
સત્પ્રજા સુવિચાર સત્સમય ને સદ્ધર્મને આપજે.

નીચે લખેલા સદ્ગૃહસ્થોનાં નાણાં અમને પોચાં છે.

		રૂ. આ. પૈ.
૧૬ પ્રેમજી ધર્મશી મારતરના	૧૯૪૦ ના	૧ ૮ ૦
૧૭ ગંગાદાસ કિશોરદાસના	"	૧ ૮ ૦
૧૮ સજી ઘેલા પુરુષોત્તમના	"	૧ ૮ ૦
૧૯ દાકરશી નારણજીના	"	૧ ૮ ૦
૨૦ ત્રી અંબારામ નરભોરામના	"	૧ ૮ ૦
૨૧ વીરજી જેરામના	"	૧ ૮ ૦
૨૨ હરકીશનદાસ બાળમુકુંદના	"	૧ ૮ ૦
૨૩ કલ્યાણદાસ કીપારામના જે ડાંખીના	"	૩ ૦ ૦
૨૪ લાખજેરીના	૧૯૩૯ ના	૧ ૧૧ ૦
૨૫ રા. માણેકલાલભાઈ કારભારી સાહેબના,	૧૯૩૯-૪૦ ના	૩ ૬ ૦
૨૬ યકીલ ગોપાલજી ભોતીચંદના	૪૦ની શાલસુધીના	૩ ૧૧ ૦
૨૭ દરા રેડ્ડ લાખજેરીના	૧૯૩૯ ના	૧ ૧૧ ૦
૨૮ રતનશી ઈસરના	૧૯૪૦ ના	૧ ૮ ૦
૨૯ ગોરધનદાસ નારણદાસના	"	૧ ૮ ૦
૩૦ તાપરાય શિવલાલના	"	૧ ૧૧ ૦
૩૧ માવજી નારાયણના	"	૧ ૮ ૦
૩૨ દારકદાસ નંદલાલ ન્યાયાધીશના	૪૦-૪૧ ના	૩ ૬ ૦
૩૩ બાળગોવિંદ બાહજીના	૧૯૪૦ ના	૧ ૧૧ ૦

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૨ મું.

ભાદ્રપદ, સંવત્ ૧૮૪૦.

અંક ૧૧ મા.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

શમ ઇટલે મન નિયમમાં રાખવાવિષે.

વે. ૩૧૫૬૧૬ ૬૬૨૩૫

સમાસક્તં યથા ચિત્તં જંતોર્વિષયગોચરે ।

યદ્યેવંબ્રહ્મણિસ્યાત્તત્કોનમુચ્યેતવંધનાત્ ॥

(પ્રાણીનું ચિત્ત જોડુ ભોગનેવિષે લાગેલું હોય છે તેવું જો બ્રહ્મનેવિષે લાગે
તો બંધનયકી કાણુ ન છૂટે ?)

વિષયોમાંથી મન પાછું વળી સ્થિર થઇ ડેકાણે બેસે અને બ્રહ્મમાં જો-
ડાઇ જાય તો પછી બંધન કશુ રહે નહીં, એ વાત સાંભળવામાં સહેલી છે પણ
કરવામાં ઘણી કઠણ છે. મન વિષયમાં જતુ અટકે એ વાત જો કરવી કઠણ
ન હોત તો તે બ્રહ્મમાં જોડાઇ જઇ બંધનમુક્ત થવાની વાત ખનવી પણ કઠણ
હોત. અર્થાત્ એવો સાર સમજવાનો છે કે જતુમાત્રનો વિષયોતરફ વળ-
વાનો સ્વભાવ છે. વિષયો ઉપરથી આછા લાગવાનેલીએ ચિત્ત તેમાં લોભાઈ
જઇ પોતાને વશ પડેલા જીવને પોતાના જેવો વિષયાસક્ત કરી મેલે છે. એવી
સ્થિતિમાંથી મન પાછુ વળી ઈશ્વરમાં લાગે એ વાત અતિ કઠણ છે અને
તેથી તે અતિ કઠણ કામનું ક્ષણ બંધનમુક્ત થવારૂપ હોતુ જોઈએ મન-
વિષે આગળ પણ વિસ્તારથી લખાઈ ગયું છે. એ અતિ ચચળ હોવાથી
ઘડીવાર પણ સ્થિર રહેતું નથી. જગતમાં ઘણા પદાર્થો ગતિવાળા છે પરંતુ
મનની ગતિ તો એટલી બધી ચચળ છે કે તેને કોઇ પણ પોહોત્તી શકતું નથી.
શરીરમાં રહેલા જીવને મન વશ કરીને બાહ્યર જેમ પૂતળીને રમાડે તેમ

• તેવાજ ભાવમાં અનુક્રુપ.

જેવું જતુતણું ચિત્ત, લાગી વિષયમાં પડે ;

તેતુ જો બ્રહ્મમાં લાગે, તો કાણુ બંધને રહે ?

રમાડે છે. બ્યાંસુધી મનને વશ હવ રહે છે સાંસુધી એતું 'પરાધીનપણું' કાઢ કાળે મટતું નથી. સ્વતંત્ર મન ઇન્દ્રિયોદ્ધારા અવળે માર્ગે ચડીને હવને મહા બળબળના બળામાં નાખી દે છે, કે જેમાંથી નીકળવાનો વાગેજ આવતો નથી. મૂર્ખ મન ગમે તેવી નબળા સ્થિતિમાં હોય તોપણ વિષયોતરફ રત-દિવસ દોડ્યાજ કરે છે. આવને રોટલાનો કટકો ન હોય, પાણી પીવાને પાત્ર ન હોય, સુવાને શય્યા ન હોય, અને પેરવાને શરીરઉપર વસ્ત્ર ન હોય તોપણ શું ચંચળ મન વિષયોને તળે છે? કદી પણ તે તજતું નથી. એ એટલું બધું આંધળું થઈ જાય છે કે તેને સાઈ-માઠું વિચારવાનો એક રીતે ધર્મ છતાં તે ઊંધે ને ઊંધે માર્ગે ચાલું જાય છે. લાકડાનો ધૂમાડો છૂટો હોય તો ઊંચોજ ચડી જાય છે તથા પાણીની વરાળ જો છૂટી હોય તો ઉચીજ ચડી જાય છે; તેમ મન છૂટું હોય તો ઉચું નથી ચડતું પણ પાણીની પેઠે નીચે ઊતરે છે. સારાંશ એ કે વિષયોમાં ભટક્યા કરે છે. અનેક પ્રકારની મનમાં થતી વાસનાઓ પ્રાણીને એટલી બધી દુઃખ દે છે કે જેથી હજારો કીડિયો વળગેલા નાગના જેવી બિચારાને વેદના થાય છે. એ વેદના પણ નિરંતરના અબ્યાસથી સહન થાય છે અને તજતી નથી. કોઈ પણ જાતના પુણ્યનો અંશ હોય તોજ તે પીડામાંથી છૂટવા વિચાર થાય છે. પુણ્યવાળા પુરૂષોને પણ એ મન ઘણીવાર ચળાવી દઈને દુઃખદરિયામાં ડુબાવી દે છે. મહામુનિયો અને વિચારવાન પુરૂષો પણ એને એવાજ તેના અપહણલુથી ધિકારે છે અને વાંદરાનો વિશ્વાસ ન કરે તેમ તેનો વશ થયા પછી પણ વિશ્વાસ કરતા નથી. ભર્તૃહરિ કહે છે કે:—

एतस्माद्विरमैद्वियार्थगहनादायासकादाश्रय-

श्रेयोमार्गमशेषदुःखशमनव्यापारदक्षं क्षणात् ।

स्वात्मीभावमुपैहिसंयजनिजांकलोल्लोलंगतिं

माभूयोभजभंगुरાનંવરાતિચેતઃપ્રસીદાધુના ॥

(હે ચિત્ત ! હવે પ્રસન્ન થા, પ્રસન્ન થઈને આ ઇન્દ્રિયોના વિષયોના દુઃખ-દાયક દાખલાને મેલી દે, સદ્ગુણાં દુઃખને દબાવી દેવામાં ઉત્તમ એવા કલ્યાણના માર્ગને ઉતાવળે ગ્રહણ કર, પોતાપણના ભાવને એટલે પોતાના સ્વરૂપને

પામ, પાણીના તરંગ જેવી ચચગ ગતિને છોડી દે અને વારવાર નાશ થનારી નવી નવી પ્રીતિને તણ દે)

વિચારવાળા પુરુષો આમ શીખામણુ આપ્યા કરે છે તેનું કારણ એજ કે દાણુનાર પણ તેને ઠાકર માર્યાવગર રાખ્યુ હોય તો પ્રથમની આપેલી શી ખામણુને મિથ્યા કરે છે જગતમા કેટલાક લોકો બુદ્ધિએ તુળગેલી યુક્તિથી વાયુને વશ કરી લઈ વિવિધપ્રકારના યત્રદ્વારા સુખ ભોગવે છે અમિતે ઉત્તમ યુક્તિથી આધીન રાખી યત્રદ્વારા અતિસુખ મેળવે છે બુદ્ધિના બળે ચચગ વિજળીને પણ અચુક સ્થિતિમા લાવીમેલી તેનાવડે અનેક સુખ સે છે પ્રવાહી પાણીને પોતાને આધીન કરી લઇ અનેક યત્રદ્વારા સુખ સપાદન કરે છે એમ પૃથ્વી, જ્વા, તેજ, વાયુ અને આકાશના કેટલાક અશને બુદ્ધિના બળવડે યત્રદ્વારા સ્વાધીન કરી સહુ કોઈ સસારના સુખ સેવાને સમર્થ થાય છે, પરંતુ જીણામા જીણા મનને સ્વાધીન કરવામા કોઈ સમર્થ થતુ નથી, અને યવાને ઇચ્છા પણ કરતુ નથી આ ઉપગ્રથી જણાશે કે મન અતિ નાનું છતાં તેનું બળ કેટલું બધું છે? તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનું બળ જગતમા મનુષ્યથી ન થાય તેવા બહુ મોટા મોટા કામેા કરી શકે છે પરંતુ તે પણ મનને વશ કરવામા કે તેની ગતિને રોકવામા શક્તિ ધરાવતુ નથી પ્રણીને મનને સુખે સુખ અને મનને દુઃખે દુઃખ જણાય છે જ્ઞામુધી મન શાત નથી થતુ ત્યામુધી સસારનું બંધન પણ ટળતુ નથી ચિત્તની ચચગતાથીજ જીવને બંધન થાય છે વિષયવાસનાઓને તણ દેને ઈશ્વરમા મન લાગે તે તેનું સ્થિરરૂપ કહેવાય સુખ, દુઃખ, રાગ, દેવ, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા અને તૃષ્ણા, એ સધળા મન સ્થિર થયા પછી શાત થઇ જાય છે શ્રાત્રાદિક દન્દ્રિયોને સારે માર્ગે લઇ જની એ પણ ઠેકાણે આવેલા મનથી લઇ જવાય છે જ્ઞામુધી તે સ્વતત્ર રહીને આમનેમ અવળે માર્ગે આયજ્યા કરે છે અને નવી નવી વાસનાઓ પ્રમાણે નવાં નવાં બંધનમા પડે છે ત્યામુધી તે મન પોતાનું છતાં રતુનું કામ કરે છે, અને જ્યારે અવળે માર્ગે આયડતુ મગી જઇ આપણને વગ રહી વામના સર્પને છોડી ઈશ્વરમા લગી જાયછે ત્યારે તે મિત્રનું કામ કરે છે મન વશ કરતુ તેનું નામ શમ કહેવાય છે થીરાકર લગવાનું કહે છે કે 'શ્વેત વાસનાભ્યામ

શમોવામિતિ શબ્દિતઃ।' (નિરંતર વાસનાનો ભાગ થાય તેનું નામ શમ કહેવાય છે) વાસનાઓ જે ઉત્પન્ન થાય છે તેનું મૂળ મનજ છે. વાસનાઓજ દુઃખ અને બંધન આપનાર છે. વાસના શાંત થઈ એટલે મનને પછી શાંત થવાપણું રહેતું નથી. વાસના વગરનું મન જેમ લાંકાડાંવિનાનો અગ્નિ એની મેજે શાંત થઈ જાય તેમ શાંત થઈ જાય છે; પણ તેમ થવું એ કામ મહાકઠણ છે. ઘડીવાર એમ કોઈ ધારે કે વિષયોની તરફ ભક્ષેને મન વળે, ઘડીવાર પછી તે ક્યાં પાછું ખેંચાતું નથી? આમ ધારવાનું પરિણામ સાફ આવતું નથી. જોયી મેડી ઉપરથી પાણીનો ધા કરીને એમ ધારિયે કે તેને આપણે ફેંક્યા પછી પાછો વાળી શકશું તો તે શું પાછો વળે છે? એ તો છેક તળિયે જઈનેજ ખેંચવાનો. તેમજ વિષયો તરફ ઉતરેલું મન તે તરફ ચાલતું થયા પછી પાછું વાળી શકવું કઠણ છે. જોયી ગતિનો પદાર્થ કોઈ પણ કળેથી અટકાવ્યા વગર સ્થિર રહી શકતો નથી; તેજ પ્રમાણે મનનું પણ થાય છે. વળી જેમ જેમ શરીરની શક્તિ ઓછી થતી જાય છે તેમ તેમ તેનું બળ ઉલટું વધતું જાય છે, તેથી પણ જેમ જેમ સમય જાય છે તેમ તેમ તેને વશ કરવાનું વધારે કઠણ પડતું જાય છે. આટલામાટે ન્યારથી સમજણ આવે ભારથીજ મનને સ્વાધીનમાં રાખવા પ્રયત્ન કરવું જોઈએ. વિષયો માત્ર દૂર હોય ત્યાંસુધીજ મનોહર દેખાય છે તેમ છતાં પતંગ જેમ દીવામાં પડે તેમ મન તેમાં પડે છે. પશ્ચા પછી તેને છોડાતા નથી. અશીલુના બંધાણીને અશીલુ જેમ મૂઢી ન શકાતાં વધારે વધારે લેતાં જવાની ઈચ્છા થાય છે તેમ વિષયમાં પડેલા મનને તે વિષયો મૂઢી ન શકાતાં વધારે વધારે ભોગવવાની ઈચ્છા થાય છે. પોતે તો આકાર વગરનું છે તોપણ શરીર ભોગવે તેને હું ભોગવું છું એમ માની લે છે. કોઈ પણ પદાર્થ મહાદોષવાળો હોય તોપણ જો તેમાં કોયને દૃઢ આસક્તિ થઈ હોય તો તેને તેના દોષ જરા પણ નજરે આવતા નથી. અને કદી આવે છે તો ઉલટા ગુણરૂપ જણાય છે. વિષયોમાં સ્વભાવથીજ મન પ્રીતિવાળું હોવાથી તેના દુઃખદાયક દોષોને દેખતુંજ નથી. ન્યારે દોષોને ન દેખે ત્યારે પછી તેમાંથી આસક્તિ પણ કેમ મટે? મનુષ્યદેહમાં મન વિષયાસક્ત થઈ જાય એ ઘણી વિપરીત વાત છે. મૂળ સંસારસાગરને સારી રીતે તરવાને તો તેજ દેહ છે, અને તેનાથીજ ન્યારે આપણે ખૂટવાનો કિંમ

શુશ્ર્યતઃ કાયસરસઃ પ્રગલ્ભૌવનાંભસઃ ।
રાજહંસઃ ક્ષણાદાયુરનિવૃત્તિઃ પલાયતે ॥

(નિરંતર સુકાયા કરતું આ કાયારૂપ તળાવ, કે જેમાંથી યૌવનરૂપ પાણી
ઝડપી કરે છે, તેમાંથી આયુષ્યરૂપી રાજહંસ પાછો ન આવે એવી રીતે હડી
નળ્ય છે.)

સારાંશ એ કે અમુલ્ય આયુષ્ય વૃથા વીતી જાય છે માટે તેને કલ્યાણના
સાધનોમાં લગાડી સફળ કરવું જોઈએ. ‘પછી કરશું’ એવી આશા રાખીને
જેથી રહેવું નહીં. કલ્યાણનાં સાધનોમાં મન વશ કરવારૂપ સાધન મુખ્ય છે
કેમકે એને આધારે સઘળાં કલ્યાણનાં કામ રહ્યાં છે. ‘અમે તે શું કરિયે’
અમારાથી શું થાય? મન તે કેમ વશ થાય?’ એમ કહીને જેથી રહેવું એ
તો કાયરતું કામ છે. મનુષ્યપ્રાણી શું નથી કરી શકતું? આજે માણસોથી
સ્વપ્નમાં પણ ન થઈ શકે તેવાં અદ્ભુત કામો* કે જે આપ્તા જગતને સુખ
આપનારાં અને આશ્વર્ય કરનારાં, ઉત્પન્ન થયેલાં અને થતાં જતાં જોઈએ છિએ
તે શી રીતે થયાં અને થતાં હશે? ખરું જોઈએ તો એમાં શક્તિ કરતાં
બુદ્ધિનું અને હિમ્મતનું વધારે કામ છે. એક દીટાડીનેવા પ્રાણીએ હિમ્મત અને
આગ્રહવડે સમુદ્રને હરાવ્યો હતો ત્યારે માણસનેવું પ્રાણી શું ન કરી શકે?
જો આગ્રહ અને હિમ્મત હોય તો મન તે બિચારું કોણ માત્ર છે? આ-
ગ્રહથી ઉદ્યમ કરનારની આગળ બકરીથી પણ મન ગરીબ થઈ જવાનો
સંભવ છે. જો તેમ ન હોય તો મહાત્મ પુરૂષો તેને કેમ વશ કરી શકત? માટે
દીટાડીના દૃષ્ટાંતથી હિમ્મત રાખી પુરૂષાર્થ કરવો જોઈએ. દીટાડીએ શું કર્યું
તે પ્રસિદ્ધ વાર્તા એવી છે કે:—

સમુદ્રને તીરે પોતાના સ્વામીના કહેવાથી એક દીટાડીએ ઈંડાં મેલ્યાં.
એક દિવસે દીટાડી ચણુ વીણુવા ગઈ હશે ત્યાં પાછળથી તેની પરીક્ષા જોવા
સમુદ્રે ઈંડાં તાણી લીધાં. દીટાડીએ સમુદ્ર ઈંડાં તાણી ગયો એમ જાણી
તેના ધણીને કેહેતાં તેણે સમુદ્રને પૂરી નાખવાનું પણ લઈ ચાંચવતે સમુદ્રનું
પાણી બહાર કાઢવા નિશ્ચય કર્યો. પક્ષીની ચાંચમાં તે કેટલુંક પાણી સમાય?

* આગગાડી, આગળોટ, ફોટોગ્રાફ, વિનંતીના દીવા, ગ્યાસના દીવા,
તાર, ટેલીફોન, બલુન અને બીજાં અનેક કામના અનેક યંત્રો.

સમુદ્ર પૂરવા ન આવે તે પક્ષીની નાતથી નાતબહાર યાવ એવો પ્રતિજ્ઞા દેવાથી સધળા પક્ષીઓ ટીટાડીની સહાયતા કરવા આવ્યા, પણ પાણી કેમ ખુટે? પછી સદુએ એકમન થઈને ગરડછ પાસે જઈ બધા પક્ષીઓ ઉભા રહ્યા અને સમુદ્રે કરેલો અપરાધ કહી પોતાના મનની ધારણા જણાવી નેથી ગરડછએ તેને આશ્રય આપવા વિચારી શ્રીભગવાનને તે વાત નિવેદન કરી મૂચબુ કે 'મહારાજ' હું આપનો દાસ અને મારી જાતિને સમુદ્ર પરાજન કરે તે યુક્ત નહીં આજ એટલી મર્યાદા તોડી તો કાતે કાણ જાણે શુ કરે? માટે મારે મારી જાતને આશ્રય આપવા જરૂ જોઈએ ભગવાનને અવતિએ જરૂ હતુ પણ ગરડછ ન આવ્યા તેથી ભગવાને ગરડછ સાથે જઈ દરિયાપાસેથી ઇડા અપાવ્યા અને પછી અવતી પધાર્યા.

સમજવાનું એ છે કે સારા દૃઢ આમ્રહથી ક્યુ કામ કોનાથી થતુ નથી? એક નાના પક્ષીએ જો દૃઢપણથી પુરપાઈ આરબ્યોતો સમુદ્રને પોતાનું બળ દેખાડ્યુ અને ભગવાનને પણ પોતાની વાર લીધા એ પુરપાઈથીજ થયુ છે પક્ષી નેવા પણ પોતાનું કામ પુરપાઈથી પાર પાડે છે તો મનુષ્યથી કેમ પાર ન પડે? શ્રીવિદ્યારજ્ય સ્વામી કહે છે કે —

उत्सेकस्तदधैर्यद्वत्कुशाग्नेर्बिन्दुना ।

मनसोनिग्रहस्तद्वत्ભવેદપારિણેદત ॥

(દહના અમ્ભાગ જેટલા પાણીના ટીપાથી જેમ સમુદ્ર ખાલી થયો તેમ મનનો પણ નિયમ પ્રશીથી થાય)

સારાશ એ છે કે ઈશ્વરે આપણને સમજનાની શક્તિ અને મનુષ્યનું શરીર આપ્યુ છે તો, પક્ષીઓનેવા પોતાનું દેવતાઓથી ન બને તેવુ મહાભારત-કામ સાધે છે સારે આપણે કેમ ન સાધિયે? એમ વિચારી મનને વશ કરવા માટે એક આમ્રહથી પોતાના કલ્યાણ માટે પ્રવૃત્ત થવુ જોઈએ ગમે તેવા બળવાળુ, ગમે તેવી શક્તિવાળુ, ગમે તેવુ અવળી ગતિવાળુ અને ગમે તેવુ દહીયુ દોષ તોપણ તે વશ કરવાને યોગ્ય છે ધણી પુણ્યશાળીઓ પુણ્યના પ્રતાપે અને ઈશ્વરકૃપાથી મનરૂપ માત્ર ગમે વશ કરી મહાસુખને સ પાદન કરનારા થયા છે આપણે પણ તેમ કરવામા પ્રવૃત્ત થવુ જોઈએ 'મન કેમ વશ થાય' એવી ઇચ્છા થયા પછી સાધનો ધણી છે વિદ્યાવાનોએ આપણે માટે

સાધનો ધણાં બતાવ્યાં છે. નિરંતરનો અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી મન વાળી શકાય છે એમ શ્રીભગવાને કહ્યું છે તે આપણે વાંચી ગયા છીએ. આ બે સાધનો મુખ્ય અને મોટાં છે. વૈરાગ્યવિષે શ્રીગાંધર સ્વામી કહે છે કે:—

બ્રહ્માદિસ્થાવરતિષ્ઠુ વૈરાગ્યં વિષયેષ્વનુ ।

યથૈવ કાકવિદ્યાયાં વૈરાગ્યં તદ્વિ નિર્મલમ્ ॥

(બ્રહ્માથી માંડીને સ્થાવરસુધી જેટલા વિષયો છે તેમાં, જેમ કાગડાની વિદ્યામાં ઈચ્છા થતી નથી તેમ ઇચ્છા ન થાય તેનું નામ નિર્મળવૈરાગ્ય બાળુનો.)

આ જગતમાં અનેક વિષયો એવા છે કે તેને લેવાની લાલચ થયા વગર રહે નહીં. તેમ છતાં પણ તેમાં જેમ અપવિત્ર પદાર્થ દેખાઇ જાય પણ ઇચ્છા થતી નથી તેમ ઇચ્છા ન થાય એ ઉત્તમ વૈરાગ્યનું લક્ષણ છે. બીજા મહાત્માઓ પણ કહે છે કે આલોક-પરલોકનાં દેખાતાં ને સાંભળેલાં સુખોને ભોગવવાની ઇચ્છા થાય નહીં તેનું નામ વૈરાગ્ય કહેવાય.

આમ નિરંતરના અભ્યાસથી અને વૈરાગ્યથી મન વિષયમાંથી વિરાગ પામી ઈશ્વરતરફ વળે છે. વાગ્લદ્ પણ મનને માટે ઔપધ કહે છે કે— 'ધૌર્ધર્વાત્માદિવિજ્ઞાનં મનોદોષૌષધઃ પરમ્' । (બુદ્ધિ, ધીરજ અને આત્મા આદિનું બાળુનું એ મનનું ઉત્તમ ઔસડ છે.) આ ઔસડ વાગ્લદ્ કંઈ પણ ઉન્મત્ત-પણાં આદિ દોષથી ગાડાં ઘર્ષ ગયેલાં મનને માટે કહ્યું છે. વ્યવહાર, રીતિએ વિકળ થયેલાં મનને માટે એ ઔસડ ઉત્તમ છે. બુદ્ધિથી, ધીરજથી અને હું કોણ છું એવા વિચારથી માણસની વ્યવહારરીતિપ્રમાણે, જે વિકળતા મનની થાય છે તે મટે છે, તેવીજ રીતે પરમાર્થવિચાર ઉપર નજર કરતાં વિષયો તરફ જ વળી જવાની મનની મોટી વિકળતા પણ બુદ્ધિના વિચારથી, ધૈર્યથી અને પોતાના સ્વરૂપનું ખરું જ્ઞાન થવાથી મટાડાય છે. માટે જે પ્રસંગે જે સાધનનો ઉપયોગ પડે તે સમયે તે સાધનથી મનને શમાવતું જોઈએ. મન વશ થયું સારે સમજાય કે બ્યારે કોઈ પણ જાતની વાસનાઓ તેમાં ઉડે નહીં. મન વિષયવાસનાને તણ દઈ શાંત થયા પછી કેટલો આનંદ અને કેટલું સુખ પામે છે તે વર્ણવી શકાતું નથી. વિષયાદિકના તુચ્છ આનંદ કે જે વિજળીના જ્વલકારા જેવા છે તે અખંડ આનંદ આગળ તો કોઈ લેખામાં જ નથી. જેથી કોઈ દિવસ દુઃખ ન થાય તેજ ખરો આનંદ છે. વિચારણ્ય સ્વામી કહે છે કે

ચિત્તની કૃપાથી પ્રસન્ન ચિત્તવાળો આત્મામાં રહીને સારા-નરતા કર્મને નાશ કરે છે અને અભિમુખ પામે છે જેઓએ પોતાનું મન વશ કર્યું હોય તેઓને રાગ દ્વેશ રહેતા નથી, હર્ષ-ગોઝ થતો નથી, શબ્દાદિક નિષયોમાં આસક્તિ થતી નથી અને અસંગ રહીને બ્યવહાર તથા પરમાર્થના ત્રય દરેકે એવાઓને પછી કામ ક્રોધાદિક પરાભન કરતા નથી અને આશા તૃષ્ણાઓ તો ઓરી પણ આપતી નથી વિધાગુણ્યામી કહે છે કે —

‘સમાધિનિર્ઘૃતમલસ્યચેતસો નિવેશિતસ્વામનિયત્સુખભવેત્ ।

નશક્યતેવર્ણયિતુગિરાતદા સ્વયતદત કરણેનગૃહ્યતે’॥

(અમાધિથી જેનો મેલ ધોવાઈ ગયો હોય એવા અને આત્માનેધિયે પ્રવેશ કરાતા ચિત્તને તે મમયે જે મુખ થાય છે તે વાણીથી વહુંવવા સમર્થ થનાર નથી પણ પોતાની મેળે અતઃકાલથી અનુભવાય છે)

સાગમ એ કે મન વશ થનાનો આનંદ ક્ષેપ છે તથા તેનું મુખ અને તેથી કલ્યાણ કેટલું છે એ અનુભવ વગર જણાય તેવી વાત નથી માટે મદ્ય એ અનુભવ લેવા આગમ ન થતા પ્રયત્ન કરી આર્થપાત્ર શોભાવતું જોઈએ

એમ કોઈ ધારે કે જપ, તપ દાન, ધ્યાન યમ, નિયમ, આદિ અનેક પ્રયત્નોના કર્મ અને આચરણો કરવામાં આવે છે તે કલ્યાણ કરતાં છે, ત્યારે મનનો નિમગ્ન ન થાય તો તેથી શું થયું ? પણ તેમ સમજવું એમાં કલ્યાણ નથી એ બધા સાધનો મનને વશ કરાના છે તેવી મન વશ ન થાય તો તે સાધનો મરગા જ્યા છે અને મન વશ થાય તો તે સફળ છે

શીવદ્ભાગવતમાં લખ્યું છે —

‘દાનસ્તપ્તર્પણનિયમોયમશ્ચ શ્રુતાનિકર્મોણિચસદ્વ્રત્તાનિ ।

સર્વેષામનોનિગ્રહલક્ષણાતા પરોહિયોગોમનસ સમાધિ’ ॥

* શ્રીશંકર ભગવાન કહે છે કે ‘નિવિકાસ્તયાદૃત્યા પ્રજ્ઞામરતયાપુત્રા । દાત્તવિસ્તરણસમ્યક્ મમાધજ્ઞાનસદ્ગુણ’ (અતઃકાલથી વૃત્તિનું નિવિકારપણાવડે અને પછી બ્રહ્માધર્મપણાવડે જે સારી રીતે ધ્યાતા ને ધ્યેય એના દાત-ભાવનું શૂલનું તે જ નનામનો સમાધિ કેહાય)

આત્મામાં યોગી કહે ૮૬ ‘સાત્ત્વે સૈધવ યદ્વત્મામ્ય મર્જાતયોગત્ । તથાત્મમનસૌક્ય ઝાંવાતપરમાત્મનો ।’ (જેમ મેળવણીનીરે પાણીમાં રીધાનું એક ધર્મ જાય છે તેમ માનવી આત્મા અને મન એક ધર્મ જાય છે અર્થાત્ આત્મામાં એટલું મન આત્મામાં ધર્મ જાય છે તે સમાધિ કેહાય છે)

નર દયાવાળુ થતું જોઈએ. મનમાં દયા આવ્યા પછી તે સંબંધી કામમાં શરીરની સધળા ઇન્દ્રિયો પોતાની શક્તિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરે છે અને સ્થિતિ તથા દ્રવ્યાદિકનો પણ યોગ્ય ઉપયોગ થઈ શકે છે. જે મનમાં દયા ન હોય તો તે સધળાંનો યોગ્ય ઉપયોગ થતો નથી. દયા એ મનુષ્યપ્રાણીનું પવિત્ર આભરણ છે. દયા એ સત્પુરુષના સમાગમનું ઉત્તમ દ્રવ્ય છે. દયા એ ઉત્તમ ગુણ-સ્વભાવનું લક્ષણ છે. દયા એ સંબંધને અનુસારે સંપ અને સુખ આપનાર છે. આવા ઉત્તમ મનોભાવને કોણ અટકાવ ન કરે ? ખીન્ન ગુણો સાથે આ દયારૂપ ગુણ પણ આર્યપણાને શોભાવનારો છે માટે આર્યોએ પોતાના બાળકોને એવો અભ્યાસ અને એવો સંગ કરાવવો કે જેથી તે યોગ્ય દયાળુ થઈ ખીન્નને સુખ ઉપવ્તવનાર થાય. દયાથી કોઈ થોડું પુણ્ય કે દુઃખ નથી મળતું પણ ઘણું મળે છે. કોઈને ધનનો આશ્રય, કોઈને વિદ્યાનો આશ્રય, કોઈને વચનનો આશ્રય, કોઈને જોડપત્નનો આશ્રય, કોઈને અન્નનો આશ્રય અને કોઈને તત્તર્મનના કામવડે આશ્રય અપાય છે તે દયાને લીધેજ અપાય છે. કોઈ જૂખ્યાને અન્ન આપે, તરશાને પાણી પાય, વિપત્તિમાં ધારણા આપે, ખીડ પામતાને તેની ખીડ મટાડવા તન મન ધન વાપરે, ખીન્નનું દુઃખ જોઈ દુઃખી થાય, ખીન્નનું સુખ જોઈ સુખી થાય, અને પોતાથી ઉતરતી શક્તિનાતું ભદ્રું કરવામાં પાછળ ન રહે, એ સઘળું દયાના અંશ વગર થતું જ નથી. આ દયાનો વિરહ દુર્ગુણ નિર્દયપણું છે. જેમ દયા ત્રણ પ્રકારની હોય તેમ આ નિર્દયપણું પણ ક્રામિક, વાચિક, અને માનસિક એમ ત્રણ પ્રકારનું છે. શરીરથી ખીન્નનું ભણું ન થતાં બુઢુંજ થાય તે ક્રામિક નિર્દયપણું કહેવાય છે, વાણીથી કોઈનું સારું ન થતાં નહાંજ થાય છે તે વાચિક નિર્દયપણું કહેવાય છે, અને મનથી કોઈનું સારું ન પ્રવચતા નહાંજ પ્રવચાય તે માનસિક નિર્દયપણું કહેવાય છે. જે માનસિક નિર્દયપણું ન હોય તો ક્રામિક અને વાચિક નિર્દયપણું નિરૂપધાર થઈ શકે છે. મનનાં નિર્દયપણાથીજ શરીરથી અને વાણીથી નિર્દયપણાનાં કામ થાય છે. જે મન નિર્દય ન હોય તો શરીરથી, વાણીથી કે ખીલ્લ હન્દ્રિયોથી નિર્દયપણું થતું સંભવતું નથી. કોઈ દુઃખીને વધારે દુઃખ દેતું, કોઈને વચનરૂપ બાણથી વધિયો, જૂખ્યાને આમ ન આપતું, તરશાને પાણી ન પાતું, સ્વાર્થ માટે ખીન્નને તાપ ઉપવતવે.

અને દીન અને દુ ખીસોડાની તથા અવાચક અને પરાધીન થઇ પડેલા પશુ પક્ષીઓની સ્થિતિ જોઈ કશી રીતિનો ઉકારો ન આવે કે તેનું ભત્રું કરવાનો વિચાર ન આવે એ નિર્દયપણાના અંશ છે. શે ભાનો સહાર કરનાર પાપને વધાગનાર, પુણ્યપર પાણી ફેરનાર સુખનો નાશ કરનાર, દેશને દુ ખમા નાખનાર પ્રજાને પીડા કરનાર, પ્રાણીઓને પળવનાર પવિત્રપણાને તબાહ નાર અને કીર્તિને કલક લગાડનાર એ નિર્દયપણું જ છે. નિર્દયપણાથી પાતાનું પણ એવું અકલ્યાણ થાય કે જે જોઈ અમુલ્ય મનુષ્યજન્મ વૃથા વીતી જાય છે. એટલું જ નહીં પણ નિર્દયપણાથી યથેના અવિચારી કામના કષ્ટ દાયક ફળ ભુકે હાલે ભોગવવા પડે છે. આટલા માટે સદુએ નિર્દયપણાને પરહરી વ્યાજી થવાને રાતદિનમ પ્રમથી પ્રયત્ન કયા કરવું સુખનું અને પુણ્યનું સાધન દર્શાવે છે. કોડવું ભત્રું કરતા પોતાનું ભત્રું થાય છે તેમ છતાં જે એ પ્રમાણે નથી કરતો તે મૂર્ખપણાનું પાત્ર થાય છે અને વધારે કહિયે તો તે આત્મઘાતક કહેવાય છે. દયાથી દેખીતું જાણે ખીજાઓનું ભલું થવાનું પ્રયત્ન કરિયે છિયે એમ આપણને અને લોકોને લાગે. પરંતુ ખરું જોઈએ તો એમા ખીજાના ભના કરતા પોતાનું ભત્રું વધારે છે. પોતાનું ભત્રું જે કામથી થાય તે કોણ ન કરે? પશુ પક્ષીઓ પણ પોતાનું સુખ મેળવવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. આરે આપણે કલ્યાણરૂપ સુખને મેળીને શામાટે જ મ વૃથા જના દેવો? અને શા માટે ઉત્તમ શરીરને પશુ પક્ષીઓ કરતા હલકી સ્થિતિનું ગણાવવું? નિર્દયપણું કે જે સધળા અનર્થોનું મૂળ છે, તેને દૂર કરી સદુએ દયાનાનું ધત્રું જોઈએ. દયાથી દેશનું અને શરીરનું હિત થાય છે તે વાત અસત્ય નથી. દયા ન હોય તો દેશની સ્થિતિ, દેશનું સુખ અને સંપત્તી રીતે જળનાય? મહાત્માઓએ એ સર્વનું મૂળ દયાને લેખી છે અને પોતે પણ દયાથી જગતમા મહાત્માપણાના પદને પામી જગતમાયે અતિ ઉપકાર કરી પોતાનું નામ અમર કરી ઉત્તમ ગતિને પામી ગયા છે, કે જેઓની આગ્રા પ્રમાણુ આપણે વગતીને આપણુ કલ્યાણુ સંપાદન કરી લેવું જોઈએ. આર્યસુજનો. દયાના દૈવતથીજ આર્યપણુ ઉજળું છે, માટે સર્વ કર્મમા અને સર્વ વ્યવહારમા દયાનો ઉદય થાય તેમ સદુએ કરવું જોઈએ, કે જે સામાન્ય ધર્મરૂપ દયાના ઉત્તમ ઉદયથી આપણા ઉત્તમપણાનો અને સુખનો નિગત ઉદય થાય છે.

નવા ગુજરાતી કવિયો અને કવિતાવિષે.

(ભાષાનાં અમંગલપણાંઉપર અને વિષયાસક્તપણાંઉપર વિવેચન.)

(સંબંધ પાને ૨૧૧ થી.)

આમ યથાવગર ભાષામાં સુધારો થઈ શકશે નહીં અને યોગ્ય અયોગ્ય વિદ્વાનોની પણ પરીક્ષા થશે નહીં. આ વાત સર્વને સરખો લાલ આપનારી છે માટે તે ઉપર સહુએ સરલ દૃષ્ટિથી જોવું જોઈએ. કોઈપણ માણસ સારો બોધ લે એવા હેતુથી આ અમારું લખવું થયું છે, તેમાં જે તજ દેવાના દોષો દેખાયા છે તે દોષોને કોઈએ ગુણરૂપ ગણી પોતે પોતાને માથે લઈને જગતને હાસી ઉપજાવવી ધટિત નથી. કોઈ હિતની કે સાચી વાત કહેવું હોય તેને સમજ્યાવિના ખોટો ઉપયોગ કરવાથી વિદ્વાનની પંક્તિ ગણાઈ શકાતું નથી, એ વાત પ્રત્યક્ષ છે. અમુક દોષો તજ દેવા એવા અભિપ્રાયથી કોઈ સાચી વાત કહે તેની સામે જે વિવાદ તે દોષોનું પ્રથમ પાત્ર થાય છે એ વાત સ્મરણમાં રાખી સહુએ વાતમાં જે સારો સાર હોય તે ગ્રહણ કરવો જોઈએ. ભાષા શુદ્ધ અને સરલ હોય તે વધારે સારું કહેવાય. જેઓ અર્થ ઉપર લક્ષ રાખનારા શાસ્ત્રીઓ છે તેઓ પણ ભાષાને શુદ્ધ અને સરલ મેલવાના માર્ગથી વિરૂદ્ધ જતા નથી. એઓમાત્ર એવોજ અભિપ્રાય જણાવે છે કે ભાષા ગમે તો સંસ્કૃત હોય કે ગુજરાતી હોય પરંતુ તેમાં બોધની વાત બરોબર હોવી જોઈએ. બોધઉપર લક્ષ રાખનારાઓ પણ અશુદ્ધ ભાષા લખવાનું કે સારા નિયમો તજ દેવાનું અંગીકાર કરતા નથી એ બહુ ઠેકાણે જણાઈ રહે છે. ભાષાના શુદ્ધતા અને અર્થની ગંભીરતાને બહુજ નજીકનો સંબંધ છે, માટે જેમ અને તેમ ભાષાની શુદ્ધતા અને સરલતા જાળવી રાખવી એ તે તે ભાષાના વિદ્વાનોનો ધર્મ છે. જે તે વાત મનાય નહીં તો વિચારવું જોઈએ કે આજના ભણેલાઓ કોઈ આગળ થયેલા કવિઓનાં પુસ્તક મળે તો તેનું શોધન કરીને પછીથી છપાવી પ્રસિદ્ધ કરે છે એનું શું કારણ હશે? ભાષાને અને અર્થઅમલકારને કશું લાગતું વળગતું નથી. એમ માનવું એ દેખીતુંજ વિરૂદ્ધ છે. કેમકે ભાષાવિના અર્થઅમલકૃતિ કેમ જાણવામાં આવે? જેમ પ્રકૃતિ અને પુરૂષને પરસ્પર

ક્રવાડા મારવા તૈયાર થતા હોય એમ જણાય છે તે ખેદની વાત છે. સધળા નિયમો સાચવીને ભાષા શુદ્ધ અને સરલ લખવાથી તેના અર્થની ગંભીરતામાં વધારો થાય છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. અર્થ જાણિયે છિયે તે ભાષાથી, પણ કાંઈ કરપણીથી જણાતા નથી. જેમ જેમ ભાષાની શુદ્ધતા, મધુરતા અને સરલતા વધારે હોય તેમ તેમ તેમાં અર્થની ગંભીરતા પણ વધારે સમાવી શકાય છે એમ કેટલાક કવિઓ કહે છે. એટલામાટે ભાષાને સુંદર રૂપમાં શામાટે ન ગોઠવવી? પ્રાધાન્યપાણું ભાષાને પ્રાપ્ત થાય છે કે અર્થને? એ નિશ્ચય કરવાનું ધણું જાણનારા બહુશ્રુત વિદ્વાનોનું કામ છે. કાવ્યમાં અર્થચમત્કૃતિ એ અંદરના ગુણ છે, અને ભાષાની શુદ્ધતા, સરલતા તથા પ્રાસાનુપ્રાસ આદિ હોય તે બહારના ગુણો છે. ગમે તેવા સારા વિદ્વાન હોય પણ તે લૂગડાં વગરનો સલામાં જઈને ઉભો રહે તો શોભે નહિ તેમ ભાષાની શુદ્ધતા, સરલતા અને વર્ણસંગાઘઆદિકના ગુણોવિના કવિતા વિદ્વાન મંડળમાં શોભતી નથી. અમારું કહેવું એમ છે જ નહિ કે અર્થ ન સાચવતાં ભાષાની શુદ્ધતા આદિ નિયમો સાચવવા; અમારું કહેવું એમ છે કે અર્થને સાચવતાં ભાષાના શુદ્ધતાઆદિ ગુણો-નિયમોને સંભાળથી સાચવવા. ખરા વિદ્વાનો હોય તેને તો વિનાપ્રયત્ને પણ તે નિયમો સચવાઈ જવા જોઈએ. દલપતરામભાઈ લખે છે કે, ‘પીંગળ પાઠ પઢ્યાવિના, કાવ્ય કરે કવિ કાય; વળિ વ્યાકરણવિના વહે, વાણી વિમળ ન હોય.’ આનો અર્થ શું થાય તે કોકોએ વિચારવું. ખીન્ન પદ્યમાં એવી રીતે કહ્યું છે કે, ‘સરસ સરસ રસ શબ્દમાં, અર્થનિ રચના આણુ.’ એ કડીમાં સુંદર શબ્દમાં સારો અર્થ લાવવાનો ઈસારો કર્યો છે. તેમજ ‘શબ્દનિ રચના સરસ તે, અધિક અધિક અનુનાસ;’ એ કડીથી શબ્દાલંકાર લાવવા માટે પણ સૂચવ્યું છે. ગુજરાતી કવિતામાં તો પ્રસિદ્ધ છે કે, અર્થચમત્કૃતિ કવિની અલ્પશક્તિને લીધે થોડી હોય તોપણ શબ્દચમત્કૃતિ હોય તથા ભાષા શુદ્ધ અને સરલ હોય તો તે દીપી નીકળે છે. હાલમાં કેટલાક એવા કવિઓ નીકળ્યા છે કે, અર્થચમત્કૃતિ લાવવાનો ડોળ ધાલી ભાષાના અને વર્ણસંગાઘના કવિતાના શણગાર જતા મેલે છે. કેટલાક વર્ણસંગાઘનેજ અર્થચમત્કૃતિ સાથે જોડી દઈ ભાષાની શુદ્ધતાને જતી મેલે છે. આ વાત ખરી છે કે ખોટી, એ જોઈએ તેમ

કરતા હોય તેને સુજે નહિ, પણ ત્રાયાત પુરુષ હોય તેને તે વાત સુજે. જે ભાષાના અને વર્ણસંગાધના નિયમો જાળવવાનું વિદ્વાનોએ સારું ગણ્યું ન હોત તો આજે અનેક જાતિનાં કાવ્યોમાં તેવી રચનાઓ આપણે ક્યાંથી દેખત? આ વાત જેઓ મર્મને જાણનારા હોય તેઓને ખરી લાગવી જોઈએ, અને જેઓ મર્મને ન જાણે એવા હોય તેને ખોટી પણ લાગવી જોઈએ. જગતમાં એવો નિયમ છે કે, માણસ પોતામાં જોડેલી બુદ્ધિ હોય તેટલુંજ સમજી અને ગ્રહણ કરી શકે છે; કેમકે વધારે સમજવાને તેમાં શક્તિ હોતી નથી, અને તેથી સત્ત્વ વાતને પણ અસત્યરૂપ સમજી લે, તેમાં તેનો દોષ ગંભીર નહિ એમ વૃદ્ધ પુરુષોને મોટીથી સાંભળિયે છિએ. ભાષા જ્યારે વિદ્વાનોને પોતાના વિચાર જણાવવામાં સાધનરૂપ છે, અને તે શુદ્ધ હોય તેમ સારું છે એ વાત સહુએ અંગીકાર કરવામાં આવે છે ત્યારે પછી ખરી વાત ખોટી પાડવામાં અને તેના ખરા સિદ્ધાંતને સમજ્યાવિના લોકોને પોતાનીજ સમજણ પ્રમાણે ઊંધું સમજાવવામાં કયા પ્રકારનું જગતનું દિત છે તે અમે સમજી શકતા નથી. જેઓ વિદ્વાનપણું અભિમાન ધરાવતા હોય તેઓ ભક્ષે ધરાવે; પરંતુ તેઓએ સારી પેઠે સમજવું જોઈએ કે આ લોકમાં જે કોઈ વિદ્વાતાના અભિમાની અને નિરભિમાનીઓ છે તે સઘળા વિદ્યાર્થીઓજ છે. તેઓની તે દશા મરણપર્યંત મટતીજ નથી, ત્યારે અમે વિદ્વાન છિએ એમ શા ઉપરથી સમજતા હશે તે જણાવું નથી. મનુષ્યની વૃત્તિઓ વિચિત્ર પ્રકારની છે. એકજ સારા પદાર્થને એક માણસ ગ્રહણ કરે અને તેથી વિપરીત વૃત્તિનો બીજો માણસ તેને ત્યાગ કરે. વગડામાં પડેલાં મુક્તાકલને ઝવેરી દેખે તો ગ્રહણ કરે અને બીલ જેવી અજાણી જાતિ દેખે તો કાંકરો જાણી તણ દે. એમાં શું આશ્ચર્ય? કાવ્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને અકુટાદ્ય પામેલા પરિતો નુસ્ત-દીર્ઘ, જોડાક્ષર અને સમાસ આદિને અશુદ્ધ મેલવાનું તથા વિષયભોગનાંજ માત્ર વર્ણન કરવાનું કયા કાવ્યશાસ્ત્રની આરાધી શીખ્યા હશે તે જણાવું નથી. કવિતામાં ગણ મળી ચૂકા કે માત્રા પૂરી થઈ રહી, એટલે નિર્દોષ થઈ ચૂકી અથવા તો સંવેપરી થઈ ચૂકી એમ માનવું, એપણુ વિપરીત છે. અમારું લખવું ઘણુંકરીને આજના અદ્વપર ગુજરાતી કવિઓને માટે છે પણ કેટલાક લોકોને તે વાત ધ્યાનમાં આવતી નથી, એ

ખેદની વાત છે. હંગદાળ વગરની કવિતાઓને જોઈ ખેદ થવાથી, 'જે કાંઈ સારો બોધ તેઓ લે તો જગતને લાલ છે' એમ સમજીને એ બોલ કહેવામાં આવે તે કડવા લાગે તોપણ ગળે ઉતારી જવા જોઈએ. હિતનું વચન મીઠું ક્યાંથી હોય ? તાવ ઉતારવા કરિયાતું પીવું તે સાકર જેવું ગળ્યું ક્યાંથી હોય ? સાચી વાત ઘણુંકરીને અપ્રિયજ હોય છે. જે વખતે નરસિંહ મેહેતા આદિક કવિઓ થયા હતા, તે વખતે જેવી ભાષા ચાલતી હતી તેવી ભાષા આજે ચાલતી નથી. તે વખતની ચાલતી ભાષાને સારી પેઠે સુધરેલા રૂપમાં મેલી નિયમને અનુસરી તેઓએ રચના કરી હોય એમ જણાય છે. આજ પણ જેવી ભાષા ચાલે છે તેવી ભાષાને વધારે સુધરેલે રૂપે કવિતામાં ગોઠવવી જોઈએ, એમ સૌ કોઈ જાણી શકશે. બ્યારે જોઈએ તેવો સુધારો ગદ્યાત્મક કાવ્યમાં ઉપરનાં વાક્ય પ્રમાણે થતો ચાલ્યો છે ત્યારે પદ્યાત્મક કાવ્યમાં કેમ ન થવો જોઈએ ? તે કાંઈ અમે સમજી શકતા નથી. કાળકરીને ભાષામાં સુધરેલો ફેરફાર થતો જાય છે એમ લણેલાઓ બોલે છે. જે વખતે સેક્સપિયર જેવા કવિઓ યુરોપમાં થયા હતા, અને તેઓએ જે ભાષા પોતાના પુસ્તકોમાં વાપરી હતી તેવી ભાષા જો આજ કોઈ વિદ્વાન વાપરે તો તે હાસ્યને પાત્ર થાય છે એમ અંગ્રેજી લણનારા કહે છે. સારાંશ એ કે ભાષાને ખગાડવી જોઈએ નહિ. સર્વમાન્ય નિયમો ધારિએ તો થણાય છે અને કાંઈ ન્યૂનતા લાગે તો, સારા લાગે તેવા ઉપરની ભાષામાંથી વિદ્વાનોની અનુમતિએ યોગ્યપ્રસંગે જેથી લેવા એ ઝીણી નજરનું કામ છે. ગાંધીની દુકાનો ઉપર હજારો જણુસ વેહેચાતી હોય છે તેમાં જે જણુશનો જે અધિકારી હોય તે જણુશને તે લઈ શકે છે. સાકરનો અધિકારી હોય છે તે સાકર લે છે અને મીઠાનો અધિકારી હોય છે તે મીઠું લે છે. જગતમાં કોઈપણ પદાર્થ સારો-માઠો ગણાય તે પણ અધિકારીને લીધેજ છે. ચક્રવાકને શાંત કરનાર ચંદ્રનો ગોળો અતિ તાપ કરનાર અગ્નિ જેવો લાગે છે અને ચક્રારાને પાણીના ઘડા જેવો ઠંડો લાગે છે.

જેઓની કવિતાઓ મધુર, કોમળ, વ્યવહાર પરમાર્થ અને પરાર્થને દેખાડનાર અર્થની ગંભીરતાવાળી તથા કોઈ પણ જાતના રસ-અલંકારવાળી નહિ હતાં શબ્દાદિકના નિયમો વગરની અને ચંચળ ચિત્તને ચળાવનારી હોય

તો તેને કવિતા કેમ કહી શકાય ? સંસ્કૃતમાં એવો નિયમ છે કે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થેષુ સ્વાર્થ સાધી આપે અને ખીજના આ લોક-પરલોકને સુધારે તેવો બોધ કરે એવું કાવ્ય હોવું જોઈએ પતિવ્રતા સ્ત્રીનો સારો ઉપદેશ જેમ પતિને તરત-ગળે ઉતરે છે તેમ સારા કાવ્યનો સા ઉપદેશ પણ તરત ગળે ઉતરે છે કાવ્યનો બોધ કાનમાં પડતા મીઠો લાગે અને હિતનો ઉપદેશ કરે તેવો હોવો જોઈએ જે કાવ્યરચના -હસ્વ દીર્ઘ આદિ નિયમ વગરની, મધુરતા વગરની, અને અર્થગામીય વગરની તથા સદુપદેશ વગરની હોય તે સાલજતાવે ત શી રીતે કાનને પ્રિય લાગે અને શી રીતે હિતોપદેશ આપે ? તે સુઝોએ વિચારવું 'કાવ્યાલ્પાશ્વર્જયેત્' ઇત્યાદિ વાંચ્યો પણ અસત્ કાવ્યને નિષેધ કરનારા છે જેમાં કાનને કઠોર લગે તેવા શબ્દાદિક દોષો અને પોતાના ધર્માદિકને તથા પારકાના ધર્માદિકને વિદ્ધ કરનારા અર્થો હોય તે કાવ્ય સત્કાવ્યની ગણતરીમાં આવે નહિ કાવ્ય પ્રકાશની કારિકામાં લખે છે કે 'કાવ્ય યસેર્થકૃતે વ્યવહારવિદે શિવેતરક્ષતવે। સચ પરનિર્વૃત્તયે કાતાસામ્મિતતયોપદેશયુજે' ॥ (અર્થને માટે, વ્યવહાર જાણવા માટે,* અક-સ્યાણુ ટળવા માટે, તત્કાળ પરમ આનંદ થવા માટે, અને પત્નીની પેઠે ઉપદેશ આપવા માટે કાવ્ય છે) આ ઉપરથી આપણે જાણી શકશું કે વ્યવહાર અને પરમાર્થનો સારી રીતે અંત કરણમાં ઉતરે તેમ બોધ જેનાથી થાય, તે કાવ્યને કાવ્ય કહી શકાય આવાં કાવ્યો ગુજરાતી ભાષામાં ક્વચિતજ હશે, કેમકે ઉપરનો અભિપ્રાય સમજીને રચનારા થોડા હોય છે જ્યાંસુધી કવિપણના અભિમાનથી ઉછરતા કવિઓ તણાતા જાય છે ત્યાંસુધી કાવ્યના નિયમોને જાણે નહિ, અને જાણે નહિ ત્યારે પછી તેમ કરવાને માટે તેઓ શી રીતે સમજે ? ગદ્યાત્મક અને પદ્યાત્મક એમ બે પ્રકારના કાવ્ય છે, તે કાઈ લોકનું અનુભવ નથી ગદ્યાત્મક કાવ્ય ઘણા લખી શકે છે, પરંતુ પદ્યાત્મક કાવ્ય થોડા લખી શકે છે એવા લખનારાઓમાં પણ સરકારવાળી શક્તિવાળા અને તેમાં પણ સત્વગુણી વૃત્તિવાળા તથા શાંત રસને સમજનારા જગતમાં થોડા દેખવામાં આવે છે સાહિત્યસારમાં કાવ્યના એવા ગુણો લખ્યા છે કે, 'ધર્મૌ રસા લક્ષણાનિ રીત્યલ્લકૃતિરુત્તય । રસિકારહાદકાહ્યેતે કાવ્યે સાતે ચ પદ્મુણા ॥

(માધુર્યઆદિ ધર્મ, * શૃંગારઆદિ રસ, અક્ષરસંહતિશોભાઆદિ લક્ષણો, ગૌડી પાંચાક્ષીઆદિ રીતિઓ, અનુપ્રાસઆદિ અલંકાર, મધુરઆદિ વૃત્તિઓ, એ છ જાતિનાં ગુણો કાવ્યમાં રસિકજનોને સંતોષ આપેછે, ઉપરનાં દોષરહિત છ લક્ષણો સંસ્કૃતકાવ્યમાં સમાવવાં જોઈએ છિયે. ગુજરાતી ભાષા સંસ્કૃતમાંથી ઉતરી કહેવાય છે માટે તેમાંના નિયમો પણ તેમાં ઉતરવા જોઈએ. માત્ર એટલોજ નિયમ સાચવવાનો છે કે મૂળ સંસ્કૃત શબ્દો જે શુદ્ધ રીતે વપરાઈ શકે છે તેને યથાસ્થિત વાપરવા, શબ્દ સરલ નાખવા અને પોતાનું તથા પરનું નિરંતર હિત થાય તેવા અર્થની યોજના કરવી. થઈ ગયા તેને માટે જોમ થયું તેમ થયું પરંતુ જેઓ કવિપણાતી નવી છાપ લેવાના અધિકારી થવા લાગ્યા હોય તે સઘળાને આ ભળામણુ લાલકારક છે; કેમકે એ ભળામણુથી રચનારનું અને તેની રચનાને ઉપયોગ કરનારનું અકલ્યાણુ થતું નથી. સૌએ વિચારવું જોઈએ કે, કવિતામાં ભાષાના નિયમો સાથે અર્થની ગંભીરતા અને શબ્દની મધુરતાઆદિ ગુણો ન હોય એ કવિતા શું નિર્દોષ કહી શકાય ? કયો કુશળ વિદ્વાન એવાં કાવ્યને અંગીકાર કરશે ? વિષયભોગની વાતોનાં વર્ણનમાં કે માંસરશ્મિથી ભરેલાં શરીરનાં અંગોનાં વર્ણનમાં ખોટી ઉપમાઓ આપીને જેઓએ પોતાનું જીવિત ગાળી નાખ્યું હોય, તેમણે વૃથા ન ગાળ્યું ત્યારે કયી જાતિનો પુરુષાર્થ કયો અને કયો કલ્યાણુકારક પરોપકાર કયો, તે સમજાતું નથી. મનને ફોલ પમાડનારાં શૃંગારનાં કે સ્ત્રીના અંગનાં વર્ણનમાં કે વિષયભોગના વર્ણનમાં જે વખત ગયો તે વૃથા ગયો એમ તેવાં વર્ણન કરનારાઓએ પણ ઉત્તર અવસ્થામાં ઈશ્વરવિષે અને વૈરાગ્યવિષે કવિતાઓ કરીને જાણાવી આપ્યું છે. દયારામજી ધણા રસિક કવિ ગણાતા હતા તેમણે પણ શૃંગારને મેલીને શાંતમાં ઉતરી 'જનજન જગજીવન જાણ્યા નથીરે, જાણ્યું સર્વે તોએ તું અજાણુ, પ્રેમે પુરુષોત્તમ પુન્યાવિના રે, થયે પડિત નહિ કલ્યાણુ;' એવાં ધોધનાં વચનો લખ્યાં છે.† ગમે તેવા ર-

* પદ્માડ, પાણી. અને વનસ્પતિઆદિ સૃષ્ટિના વિચિત્ર પદાર્થોનાં વર્ણનમાં નિરંતર શાંત શૃંગાર વસી રહ્યો છે.

† કહા કાલાં થોયાં સંસારનાં રે, ફૂટે કાંઈ ન આવે પાર, અમુલખ અવસર એજે જાય છે રે, વેલો ભજી લે નંદકુમાર.

સિક ગણાતા પુરુષોને પણ પરિણામે શાંત રસમાં, જોકે કંઈ પણ પુણ્યનો અંશ હોય તો પેસવું પડે છે. તે સમયે પછી તેઓ અપૂર્વ પશ્ચાત્તાપથી અમુલ્ય અવસર ગયેલો લક્ષમાં લાવી જળજળિયાં વાળી આંખે જે લખે કે ખોલે તેમાં શાંતરસ છળકારા મારી રહ્યા જણાય છે. આ વખતે તેઓનો અજ્ઞાનને જોરે ઉછાળા મારતો અસન્માનનો સોજતો શૃંગાર કાણુ જણે કયાં જતો રહે છે.* વિષયોમાં જતાં ચિત્તને અટકાવવાને ઈશ્વરની સહાયતા ધણા માણુ-સોએ માગી છે, અને માગતા જાય છે. વિષયોની વાતથી જીવન વૃથા ન જાતું હોત અને તેથીજ કલ્યાણ થાતું હોત તો અભિમાની પુરુષો ઈશ્વરમાં મન કેમ જોડત ? દયારામ ભાઈએ પણ એમજ કહ્યું છે. એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે છેવટમાં શાંતરસને શરણેજ સહુને જાતુ પડે છે. નહારા વિ-પયોની વાતોમાંજ કૃતકૃત્યતા માનનારાઓનાં દુઃસંગનેલીધે, અવિવેકનેલીધે અને જીવાનીના જોરનેલીધે વિષયના કપાયથી કટાઈ ગયેલાં અંતઃકરણો હો-વાથી એ વાત સમજવી ધણી કઠણ છે. પ્રારબ્ધના શુભ યોગથી સદ્વિચાર હોય તો જ્ઞાની જનોના શા શા સિદ્ધાંતો છે તે જાણવામાં ન હોય તો જાણવા અને પછીથી પોતાની ભૂલ સુધારવી એ માણુસજાતનું કામ છે. સ્ત્રીઓનાં અંગોનાં વર્ણન કરવાં કે ભોગવિલાસનાં વર્ણન કરવાં તેમાંજ કવિત્વનું અને જીવનનું સફળપણું સમજનારાઓ મહામનના સત્વગુણીવિદ્વાનોના સત્સિદ્ધાંતને પણ હલકો પાડવા ઈચ્છે છે તેનું કારણ એ છે કે ઘૂડ જેમ સૂર્યને ન દેખવાને લીધે તેના ઉદયને જાણતુ નથી, તેમ તેઓનાં તદ્દયઉપર વિષયવાસનાનું કાર્યું પડળ ચડી જવાથી તેઓ કશું વિષયોવગર બીજુ દેખતા નથી. આથી કાંઈ મહાપુરુષના સિદ્ધાંતને ઝાંખ લાગતી નથી; પરંતુ સૂર્ય સામી ધૂળ નાંખવા જાય તો આંખમાં પડે તેમ તેઓ ઉલટા પોતાના અવિવેકથી ઝાંખા પડે છે. કાંઈ કહેશે કે માન પામેલાં પુસ્તકોમાં તેના રચનારે શૃંગાર લખ્યો હોય તો આપણે શા માટે ન લખવો ? પણ આ રીતે જેઓ સમજતા હોય તેઓની મોટી ભૂલ છે. પ્રથમ એમાં જ્ઞાનનો વિષય કેટલો છે અને તેના રચનારની

લવના વૈલવનો ચિત્તમાં ચોટા છે રગ, એના એ ભોગ કરડી ખાશે બૂજંગ; ધણીરે શુચવણુની એ અવિદ્યા જળ, નાસવા ખારી એક શરણુ ગોપાળ. - ઇલાદિક ધણે રચે એ પ્રમાણે લખવામાં આવ્યું છે.

* અમારો અભિપ્રાય શાંત શૃંગાર તો આવખતે પણ આવિર્ભાવ પામે છે.

કેવી અગાધ શક્તિ હતી તે તદ્દયક્રમણ ખુલ્લું કરીને જોવું જોઈએ. આપણી દૃષ્ટિમાં તેમાં સમાયલો શૃંગાર-શૃંગારરૂપ લાગે છે પરંતુ તે મહાકરુણાવાળાઓએ આપણીજ પેઠે વિષયોની લોલુપતામાં તેમ લખીદીધું હોય એમ સમજવું એ આપણીજ મૂર્ખતા છે. મહાન શક્તિવાળા બોધક પુરુષોનું અનુકરણ કરવા જતાં ઘણી હાનિ પહોંચે છે, માટે એવાઓએ તો જે ઉપદેશ કરેલો હોય તેજ માત્ર ગ્રહણ કરવો જોઈએ. સદાશિવે લોકના હિતમાટે ઝેર પીધું તેમ જો આપણે પીએ તો યમરાજના અતિથિ થઈએ. શ્રીકૃષ્ણજીએ દાવાનળ પાન કર્યું તેમ જો આપણે કરીએ તો દેવલોકમાં જઈએ. દમારાગલાઈ પણ કહે છે કે “શિવ અર્ધાંગે ઉભયાં રાખે પણ આપણને બીલું, લય કરીએ જો કામ બાળિએ બળે હળાહળ પીવું, કૃતિ રીતે કરીએ.” એમણે શા હેતુથી તેમ કર્યું છે અને તેની કેવી શક્તિ હતી તે જાણવાને જ્યાંસુધી આપણામાં યુદ્ધિ ન હેય ત્યાંસુધી તેમની આજ્ઞાનેજ અનુસરવું જોઈએ. કેરીમાં તંતુ અને ગોઠલી શામાટે કરી, સોનામાં સુગંધ કેમ ન કરી, શેલડીમાં ફળ કેમ ન કર્યો, અને ગુલાબમાં કાંટા કેમ કર્યો એવું કારણ જગતનો કત્તોજ એક જાણી શકે છે; તેમ આદિ કવિનો અભિપ્રાય એક આદિકવિજ જાણી શકે છે. માટે આપણે જાતામાતા માત્ર તેના સિદ્ધાંતનેજ અનુસરવાને યોગ્યછિયે. શ્રી મહાભાગવતમાં શ્રીનૃપભદ્રે પોતાના પુત્રોને સદુપદેશ દેતાં કહ્યું છે કે :—

। नायं देहो देहभाजां नृलोके कष्टानूकामानर्हते विद्वभुजां ये ।

(મનુષ્યલોકનેવિષે જે વિષયો વિદ્યા ખાનારાં-પશુઓમાં પણ છે તે દુઃખ દેનારા વિષયોને યોગ્ય આ મનુષ્યદેહ નથી.)

આ બોધઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, સર્વ શરીરમાં સાધારણ એવા વિષયોની વાતમાં વળગી રહેવાને આ મનુષ્યદેહ નથી. અષ્ટાવક પણ સાક્ષી આપે છે કે, કલ્યાણની ઇચ્છા હોય તો વિષયોને ઝેરની પેઠે તજ દેવા વિવેકથી ન અગાધ તો કાગડ-કૂતરાંઆદિના શરીર લેવાં પડે તેમાં પણ વિષયો તો છે પરંતુ મનુષ્યશરીર* અને તેમાં વળા યથાયોગ્ય શક્તિ એ કાંઈ ફરીવાર આવે તેમ નથી. આ વાત વિષયરસના આચાર્યોએ તદ્દયઉપર કાતરી રાખવી જોઈએ.

(અપૂર્ણ.)

* દુર્લભો માનુષો દેહો દેહિનાં ક્ષણમંતુરઃ । (પ્રાણીઓને ક્ષણભગ્નર મનુષ્ય-દેહ દુર્લભ છે.)

સંસાર સુખદ કોને ?

(સબધ પાને ૨૨૬ થી)

હરિગીત

આ જગતમા જેને જડે અનુકૂળ સુદૃઢ કામિની
પ્રિયપુત્રના સતોપથી સેવા કરે જે ગમની ,
ધન-જનતણો સમુદાય સારો સપ ને ધરખાર છે
એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સ સાર છે
ચિત્તા ચિતામા ચિત્ત જેનું લેશ પણ તપતુ નથી,
પરધન અને પરધામ જેને જન્મથી ખપતુ નથી,
અતિ દુષ્ટ દુર્ગુણ દોષથી જે હૃદયમા કરનાર છે,
એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સ સાર છે
ભય હોય ભારે તોય પણ જીમે ન જુડુ ભાખતા,
ચચગ થતા પણ ચિત્તને વૈરાગ્યથી વશ રાખતા,
કલ્યાણ કારક કર્મને જે કરવડે કરનાર છે,
એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સ સાર છે
જેના કટાય ન માળગ ક દર્પના કાટે કરી,
ચતુરાતણા ચાજાનડે જે ચતુર જાય ન ચાતરી,
જે દુ ખ દેખી દીનના હૃદયે દયા ધરનાર છે
એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સ સાર છે
રાખે ન રોય હૃદયપિયે વિનયે સદા વર્ત્યા કરે,
સ સારના સુખ ભોગવી જે પૂર્ણ વય પામી મરે,
જેને પવિત્રપણાવિષે ને પુણ્યમાથે ખ્યાર છે,
એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સ સાર છે
આગા અને તૂણાતણા જે પારામા પડતા નથી,
જે દુ ખ દેખી દૃષ્ટિએ હૃદયે કદી રડતા નથી,
જેને મને અખિલેશરૂપે જગતનો આકાર છે,

४८६६ पुष्ये १५

એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સંસાર છે.
મદ-મોહથી કે મત્સરે મદમાં નથી આવી જતા,
વિપ્રયોગથી વાતો સુણી શ્રવણે, નથી બાકુળ થતા;
જપ તપ કરી જગદીશનું જે ધ્યાન શુભ ધરનાર છે,
એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સંસાર છે,
ધૂન ધામ ને ધરતીવિષે જેને જરા મમતા નથી,
સંસારના ગુણ-દોષ જેને લેશ પણ ગમતા નથી;
રસનાવડે રતિ રાખતાં જે રામને રટનાર છે,
એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સંસાર છે.
દર્શન કરે જે દેવનાં શાસ્ત્રો-પુરાણો સાંભળે,
સત્પુરૂષની સેવા અને તેવો સમય જેને મળે;
શક્તિપ્રમાણે દીનને ધન આપવા દાતાર છે,
એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સંસાર છે.
વર્ણાશ્રમોના ધર્મ ને શુભ કર્મ પાળે પ્રીતિથી,
વ્યવહારને પરમાર્થમાં ચૂકે નહીં જે નીતિથી;
જેને શરીરે સર્વદા સદ્ગુણતણા શણગાર છે,
એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સંસાર છે.
જેને સદા સુખ પામવાને સર્વ રીતે લાગ છે,
જેને ઉપર આસક્તિ પણ અંતરવિષે વૈરાગ છે;
તન મન અંતે વાણીતણો જે વેગ વશ કરનાર છે,
એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સંસાર છે.
રસનાતણો રસ છૂતવા જે જગતમાં બળવાન છે,
જેને જગતમાં સર્વદા મોટાપ્રવાળું માન છે;
નાતમ નિવૃત્તિવડે સદા સંસાર જે તરનાર છે,
એવા સદાચરણી પુરૂષને સુખદ આ સંસાર છે.

ગા. મહિપતરામ હકુમતરાયના ૧૯૩૯-૪૦ ના	૩	૬	૦
બિયબા લાઈબ્રેરીના... .. ૧૯૪૦ ના	૧	૧૧	૦
જેડ હીરજી રતનશી ગોકળદાસના "	૧	૮	૦
કા. ગોર્ધનદાસ લાલજીના ,	૧	૧૧	૦
શા. ભોગીલાલ મૂળચંદના ,	૧	૮	૦
હા. દામોદર પ્રેમજીના... .. "	૧	૮	૦
પેટલાદ લાઈબ્રેરીના ૧૯૪૦ ની શાખના	૧	૧૧	૦
રા. વકીલ નવચંકર મોતીરામના... .. ૧૯૩૯-૪૦ ના	૩	૪	૬
હારકા ક્ષેત્રકુપમાસ્તના ૧૯૪૦ ના	૧	૧૧	૦
મુંદ્રા લાઈબ્રેરીના ૧૯૩૮-૪૦ ના	૩	૯	૦
ગા. રા. મન સુખરામ મુર્દેરામના ૧૯૪૦ ના	૧	૮	૦
જેડ હારકાદાસ આણુદજીના... .. ,	૧	૮	૦
ગોધરા રુપઈલાઈબ્રેરીના "	૨	૦	૦

જાહેર સ્વર.

“વાર્નકસદ્બોધરસરાજ” નામનું માસિક ચોપાનિયુ હિંદુમાસની જેહેલી તારીખે છપાઈ બહાર પડે છે જેમાં રમાસંકારયુક્ત બોધ મળે એવી નવિન વાર્તાઓ, આયોજનના અને સુરોપના પંડિતોની વાર્તાનું ભાષાન્તર અને ખીજા લોકોપયોગી વિષયો લખવા કરવામાં આવે છે મૂલ્ય વર્ષ ૧ ના ખે ૩૫૫૫ અગાઉથી ટપાવખરચ છ આના નમુનાની નકલ મફત ટીકટ ગોકલવાથી મોકલવામાં આવશે એકાંક ધનારે વાર્તાક મહોબોધરસરાજ આદિસ, ભૂલેશ્વર ત્રીજા ભોઈવાડામાં ઘર નબર ૫૫ માં લખવું

લ સે ગિરિજાસકર વિ કાશીરામ દિવેદી

જાહેર સ્વર.

‘શ્રી શિવપુરાણ ભાષાંતર’ નામનું માસિક ચોપાનિયુ ૩મી પાંચ ફારમ એટલે ભાગવત ભાષાંતરના જેવડું સં. ૪૧ ના કારતક શુદ્ધ ૧ થી બહાર પડશે. અદારપુતલુ માહેનું આ પુગણુ છે. સ્વોક ૨૪૦૦૦ છે ક્રીમિત વર્ષ ૧ ના ૩ ૩ અને ટપાવ ખરચે આના ૬ મળેલા છે. દસ આદક કંગે આપનારને એક નકલ મફત મોકલી આપવામાં આવશે ટેકાણું કાલકાદેરી રોડ જુની હનુમાને મક્કી નં. ૨૫.

લે ભટ નરોત્તમ અમરજી.

શિવપુરાણ ભાષાંતરના વ્યવસ્થાપક.